İSTANBUL FETHİ DERNEĞİ
NEŞRİYATI

FÂTİH DEVRİ MİMARÎSİ

EKREM HAKKI AYVERDİ

İSTANBUL MATBAASI
Nuruosmaniye Cad. No. 90 — İstanbul

İSTANBUL FETHİ DERNEĞİ
NEŞRİYATI
No. 11

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi
№ 100

Fâtih Devri Mimarisi

EKREM HAKKI AYVERDİ

1953

İstanbul Matbaası
Nuruosmaniye caddesi, No. 90
İstanbul - 1953

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

ÖN SÖZ

İstanbul'un 500'üncü fetih yılını tes'idde, küçük bir zümrenin istisnası ile, bütün Türklerin müttefik oldukları şüphe götürmez bir hakikattir. Hiç bir taviz beklemeden bu iş üstünde çalışan samimiyet ve hulûs erbabı ise, haddizatında mâna ve değeri pek derin olup, takib ettiği yol ve netice de mahiyet itibariyle Hakka dayanan bu büyük ve cihanşümûl hâdisenin, sadece muayyen bir kutlama merasiminden ibaret olmadığını, belki millî şuurun tarih boyunca elden bırakmıyacağı bir keyfiyet bulunduğunu vicdanlarının derinlerinde hissederek işe girişmişlerdir. Bu yolda yavaş yavaş ilerleyip, hayli zamandır kilid altında bulundurulan mazi kâşanesinin kapılarını bir bir kurcalayıp açtıkça da her adımda bir başka zenginlik, bir başka değer ve aydınlığa vardıklarını görür olmuşlardır. Gene bu iman ve azim sahipleri, bazan pek acı ve kıskanç mânileri, ulaştıkları tesliyet verici semerelere bağışlıyarak hoş görmüşler ve zamanın ilcası ile izah edip gerilemeyi düşünmemişlerdir. Tâ ki tarih ve mazi kökünden gelen bu muhteşem zincirin halkaları arasındaki irtibat ve alâka, zaman boyunca şerefle sürüp gitsin diye..

Asırlar boyu bütün dünyanın göz koyup hücumlar, muhasaralar, muharebelerle emellerinin ve ihtiraslarının hedefi olan bu şehir, Peygamber'in işareti ile de İslâm âleminin dokuz asırdır arzuladığı bir feth-i mübin olmuşken, bu şeref ancak Türk milletine nasib olmuştur. Fakat ne hazindir ki bu feth-i celilin tahakkuk vasıtası olmakla ebedî bir şerefe sahib olan Türk milletinin son devirler vârisleri, ellerine tevdi edilmiş olan emaneti hüsn-i muhafaza şöyle dursun, mahiyetini bile hakkile bilmekten uzak kalmışlardır. Kemiyet sahasında, vesikalardan pek azı toplanıp neşredilmiş, ve asıl mühimi, bu devrin haiz olduğu mâna ve medeniyetimizde tuttuğu mevki ve ehemmiyet, hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Bugün, geç olmakla beraber, bu yola girildiğini görmekle bahtiyarız. «Fâtih Devri Mimarisi» kitabı da bu bakımdan uhdesine düşen vazifeyi elinden geldiği kadar başarmıya gayret etmekle, teselli payını bulmaktadır.

Unutmamalıdır ki, tarih, siyaset, idare, ilim gibi sahalardaki —mahdut da olsa— mevcut araştırmalara karşı, mimarî bahsinde hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştır. Olanlar da istikbaldeki araştırıcıları yanlış yollara sevkedecek mahiyettedir. Fâtih devrinde yapılmış mimarî eserlerin şümulü ve hacmi bilinmediği gibi, yegâne monografisi yapılıp kapital eser olan Fâtih Camiinin ilk yapısı dahi onbeş yirmi sene evvel yapılan denemelerde tamamen yanlış olarak meydana konmuştur.

Fâtih devri mimarisine ne kemiyet ne de keyfiyet sahasında tetkik edilmemiş denilebileceği için, bu bâkir sahada çalışan kimsenin ne kadar müşkil ve 500'üncü Fetih Yılı Kutlama Cemiyetince ancak 1951 yılı başında tahrir safhasına karar verilmekle de son derece kısa bir zamana sığdırılan eserin ikmalinin o derece yorucu olduğu takdir olunur zannındayız.

Neticeye varabilmek zımnında bu yola baş koymuş bir insan olarak çâr ve nâçar ihtisarlar yapmak suretile meslekî şahsiyetimizden fedakârlık etmeyi dahi göze alıp bu noktaların müstakbel meslekdaşlarımız tarafından ikmalini ümid ile kitabın bir kaç yerinde bazı meseleleri bilerek ihmal etmiye mecbur olduk. Bunun takdirini ise Türk milletinin iman ettiğimiz ince seziş kudretine ve hüsn-i nazarına bırakmış bulunuyoruz. Bu çığırın hâlis ve samimî, fakat mütevazı amelelerinden olmak hem şiarımız, hem teselli ve hem de mükâfatımızdır.

MEDHAL

«Fâtih Mimarî Devri» kitabının esas gayesi, o çağın binalarını tasnif etmek, hususiyetlerini ve müşterek vasıflarını tesbit ile evvelkilerden aldığı ve istikbale devrettiği tesirleri izah etmektir.

Bu arada üzerinde durulması elzem bir keyfiyet olması itibariyle komşu memleketlerle ve bilhassa Bizans'la olan münasebetler gözden geçirilecektir.

Tahliller sonunda bulunacak neticeler, bize binaların müşterek kıymetlerinden, prensiplerinden, nisbetlerinden toplanan ehemmiyetli bir varlık şeklinde tezahür ederse, devrin hususiyet ve kıymeti haiz olduğuna ve Türk Mimarî üslûbunda bir varlık teşkil ettiğine hükmedebiliriz.

Şu bir kaç satırlık izahattan, kitabımızın şeması da anlaşılmaktadır:

Evvelâ binaların kemiyet ve keyfiyet muhasebesini yaparak tanımak, bilmek sonra bunlardan ehemmiyet arzedenleri ayırıp tahlil ve izah etmek, ondan sonra da bu tahlillerden çıkan müşterek vasıflara istinaden devrin, Türk Mimarî tarihindeki mevkiini ve komşu ekollerle olan alâka derecesini anlatmak ve bunlar için tahlil, monografi ve terkip fasılları ayırmaktır.

***

Fâtih devrinde yapılan binaları toplayıp cetvelini hazırlamak için senelerdir eski eserler üzerindeki çalışmalarımız, seyahatlerimiz esnasında muttali olduklarımızla beraber umumî tarihler, seyahatnameler, biyografiler, şehirler hakkında yazılmış eserlerden ve binalar için yapılmış tek tük monografilerden istifade ettik.

Bu malûmatı toplıyan birinci fasılda meslekî şahsiyetimize sadık kalmakla beraber, bir yandan da tarihçi gibi hareket etmek mecburiyetinde olduğumuzdan, muttali olabildiğimiz hiç bir eseri ihmal etmemek zaruretini duymuş bulunuyoruz.

Karie kolaylık olmak üzere, bu tasnifi evvelâ şehirlere ve bu şehirleri de taşıdıkları kıymete nazaran, İstanbul, Bursa, Edirne ve bunlardan maada olan şehirler olmak üzere, dört ayrı cedvelde topladık. Cedvellerin her birini de, cami, medrese, hamam, han ilâh. gibi bina cinslerine nazaran harfler ile işaretli kısımlara ayırdık.

Cedvellerde binanın kullanılan ismi ve eğer varsa ikinci ismi, kerre içinde gösterilerek bildirilip bânisinin ve yalnız camilere şâmil olmak üzere, kiliseden muhavvel olanlarda ise vâkıfının ismi zikrolunacaktır.

Bunu müteakip binanın hal ve vaziyeti anlatılacak, şayet tafsile şayan hususiyetleri varsa, ikinci fasla dercolunacağı bildirilmekle iktifa olunacaktır. Bu gibilerin yanlarında (.) işareti bulunacaktır.

Cedvellerin yekûnu bugün için (Fâtih Devri Binaları Kütüğü) nü teşkil etti. Bu suretle Fâtih devrinde ne miktar ehemmiyeti haiz bina yapıldığı hakkında, oldukça doğru bir fikir hasıl edilmekte ve o devrin mimarî kabiliyetinin vüs'at ve ihatası anlaşılmakta, şehirlerin ve bilhassa İstanbul'un iskânı ve mahallelerinin teşekkülü ve hattâ kabirlerin mevkileri vasıtasiyle şehirde vâki çarpışmaların yerleri hakkında maddî deliller elde edilmektedir.

Bugünkü tarihi taşıyan kütük, ilerdeki çalışmalar neticesinde bittabi daha zenginleşecekdir; bunun bir son netice olduğu hakkında bir iddiamız yoktur; olması da mümkün değildir.

Ancak bu kemiyet bilânçosu çıktıktan sonradır ki, içlerinde devrin karakterini muhafaza etmiş ve esasında ehemmiyetli olan binaların bir tefrikini yapmak kabil olabileceği aşikârdır. İşte bu tefrik edilen eserler ikinci fasılda tahlil ve izah edilecek olan binaları teşkil edecekdir.

Şunu söylemeği lüzumlu bulurum ki, tefrik edilenler kemiyet itibariyle ehemmiyetli olanların hemen hemen % 90 nisbetinde ekseriyetini teşkil edip her kategori hakkında bir fikir verebilecek evsafta olduğu halde serideki eserlerin tamamını teşkil etmemektedir. Rolövelerini, fotograflarını yapmak için zaman ve maddî imkân bulamadığımızdan bir kaç eseri ihmal etmek mecburiyetinde kaldık. Bunları, kitabın hacmini, Fetih Cemiyeti hesabına kabartmamak düşüncesi de âmil oldu. Kaleler, az istisnası ile bunlar meyanında olduğu gibi, redaksiyondan sonra ulaşabildiğimiz bir iki camiin, sıra ve numaraların tebdili imkânsızlığı karşısında, resim ve fotograflarını dercedemiyerek yalnız evsafını birinci fasılda izah ile iktifa ettik. Bu mevzuda bir muakkip meslekdaş çıkarsa noksanları inşallah tamamlar. Bu muakkip belki de bizzat biz olacağımız gibi, başka meslekdaş olması da mümkün, hattâ müreccahdır. İkinci fasla dercolunmıyanların kitâbeleri de, mevcudsa, birinci fasla ilâve edilmişdir.

İkinci fasıl, tefrik edilen eserlerin, rolöveleri, fotograflariyle beraber, monografilerini teşkil eder. Binalar hakkında mimarî, tezyinî, tarihî tetkikat ve izahatı ve mukayeselerini ve kitâbelerin aynen transkripsiyonunu ihtiva eden bu fasıldaki rolövelerin ekseriyeti kitap için yeniden yapılmış veya tarafımdan başka vesilelerle hazırlanmış olan orijinal eserler teşkil eder. Bütün arzumuza rağmen her birini yeni-

den yapmak hususunda zaman ve imkân elde edememek vaziyetinde olduğumdan çoğu ecnebî müellifler tarafından hazırlanan rolöveleri, ya aynen veya pek büyük hataları olanların bariz yanlışlarını tashih suretiyle, dercettik. Orijinal olanlara ve aynen veya tashihen dercedilenlere ayrı ayrı şerhler verilmişdir.

Fotografların pek çoğu tarafımızdan çekilmişdir. Bunlara ayrıca işaret konulmamış, yalnız başkaları tarafından alınanların menbaları işaret olunmuşdur.

İkinci fasla, 1) Camiler, 2) Medreseler, 3) Saraylar, 4) Hamamlar, 5) Hanlar, 6) Bedesten ve çarşılar, 7) Çeşmeler, 8) Askerî inşaat, 9) Türbe ve kabirler olarak dokuz bâbda cem'an 110 binanın izahı ile rolöve ve fotografları konmuştur.

Üçüncü fasıl; 1) İnşa malzemesi ve tekniği, 2) İnşaî unsurlar, 3) Satıh tezyinatı, 4) Plân, hacim, nisbet ve mimarî üslûp, 5) Civar mimarî eserlerle münasebet ve netice olmak üzere beş bâba ayrılıb her birinin alâkadar olduğu teferruat ve tafsilâtı, birinci ve ikinci faslın neticelerinden topladığımız malzemeden tedarik ile terkibî neticeler çıkarmaya gayret etmektedir.

Bu terkipde binayı o günkü zaviyeden muhakeme edip daha sonra ehemmiyet kazanan kıymet hükümlerine göre ölçmemek esas prensibimizdir.

*
* *

Görülüyor ki kitabımız oldukça vâsi bir plân dahilinde aynı mevzuun çeşidli kollarını ele alarak, bu şekliyle basit ve alışılmış tarzdan bile bile uzaklaşmaktadır. Halbuki yalnız monografi ile umumî ve mutad bir yol takip etmek, şüphesiz ki bizim için daha kolay olurdu; fakat bütün zorluğa rağmen üzerinde çalışılmamış ve umumî çerçevesi yakın bir takribiyetle olsun tâyin edilememiş böyle bir mevzudan gelişi güzel parçalar ayırıp bunları kuru ve irtibatsız olarak beyan etmekle iktifaya gönlümüz kail olmadı.

Birinci fasılda, bugünü kucaklıyan mesâi neticesini kariin önüne sermeye gayret ettik.

Üçüncü fasılda ise çıkan neticeleri devrin bariz karakteri hakkında fikrimizi bildirmekten çekinmedik. Böylece de ikinci fasılda hurda tafsilâta yer ve mahal kalmadı. Esasen kitabımız Fâtih Devri Mimarîsi hakkında umumî etüd olduğundan, tezyinat, inşaî detaylar, binaları tek tek ele alan monografilerin kârıdır; binaenaleyh eserimiz, Türkiye'de neşredilen kitabların çerçevesine girmiyebilir; mahiyeti ve hüviyeti ihtiyaçdan doğmuşdur.

*
* *

Her üç faslın hazırlanması yolunda vâki çalışmalar, aşağıda bildirilmektedir:

1) İstanbul'daki eserler yerinde tetkik ve tesbit edilmişdir. Gerek fethin 500 üncü sene-i devriyesi dolayısiyle, bilhassa bunların üstünde daha fazla durulması âdeta zarurî bulunması ve şahsen bir İstanbul hemşehrisi olmaklığımız dolayısiyle, keyfiyetin daha kat'î ve emin olması icab ettiğinden, İstanbul şehri için olan çalışmalarımız en müşkül ve yoruculardan olmuşdur. Bahusus İstanbul binaları hakkında Hadikat-ül-cevami' gibi umumî tetkiklerin fıkdanı ve Fâtih devrinde inşaları kısa zamana sığdırılmak mecburiyetiyle, Bursa ve Edirne gibi şehirlerdekilerin hilâfına olarak, camilerin kısmen kubbe yerine çatılı yapılması ve bunların zelzelelerde, büyük yangınlarda mahvolup gitmesi yüzünden, şehrimizdeki tetkiklerim, kemiyet cihetini de nazarı itibare alınca, mesâinin en güç safhasını teşkil etti. Misâl olarak şunu arzedebilirim ki Fâtih devri camilerinden % 88 i ya bir suretle hârab olub şekilleri tamamen değişmiş veya izi bile kalmamışdır. Rolövelerin evvelce tarafımdan yapılanları dercolunduğu gibi ehemmiyetli bir kısmı ile ve restitüsyonların tamamı yeniden yapılmış ufak bir kısmı da muhtelif teşekküller tarafından tanzim olunanlardan tâdilen, bir kısmı ise Gurlitt eserinden tashihen ve ikmal suretiyle veya aynen alınmışdır. Hamamların rolöveleri tamamen Glück'tan nakledilmişdir.

2) Meslek hayatımın uzun yıllarını içinde geçirmiş olduğum Bursa'ya; bu mevzudaki çalışmalarımı neticelendirmek için de, ayrıca Eylül 1950 ve Haziran 1951 de iki seyahat yaparak eserler ve kitâbeler üstündeki tetkiklerimiz tamamlanmış ve kitâbeleri okunub, mevcud neşriyatla da karşılaştırdıkdan sonra dercedilmiş, ayrıca fotograf ve rolöveleri yapılmışdır. Rolövesi evvelce yapılmış olanları aynen dercetmiş bulunuyoruz. Bursa şehri ile vilâyeti dahilindeki mesâimde yardımlarından istifade etmiş olduğum, muhitin tanınmış, âsar-ı atîka muhibbi, dostum Hüseyin Kocabaş beye burada teşekkür etmeyi bir vecibe bilirim.

3) Keza, devamlı mesaime yıllarca sahne olmuş bulunan Edirne'ye de Teşrinievvel 1950 ve Nisan 1951 tarihlerinde ayrıca iki defa gidilerek binaları teker teker etüd ve kitâbeleri okunup mevcud neşriyatla mukayese edildikden sonra rolövelerin hepsi yeni başdan yapılmışdır. Yol üstündeki Silivri, Çorlu, Babaeski'deki eserler de bu tetkike mevzu olmuşdur. Edirne için Vakıflar başkâtibi ve şehrin yerlisi Rıza Avcı beyden gördüğüm muaveneti zikretmeden geçemiyeceğim.

4) Karacabey, Balıkesir, Manisa, İzmir bilhassa en son, Eylül 1950 de gezilerek rölöveler ve fotograflar hazırlanmışdır.

5) İnegöl, Afyon, Kütahya, Akşehir, Teşrinievvel 1943 ve 1951 arası dolaşılmış rolöve ve fotoğraflar da 1950-1952 de yapılmışdır.

6) Bolu, Ankara, Göynük, Kayseri, Silifke, Pazarcık, Yenişehir, İznik, Mayıs 1951 de ziyaret ve tetkik edilmişdir.

7) Sivas, Trabzon Eylül 1951 de gezilip fotograflar alınmış ve tetkikat yapılmışdır.

8) En son Mayıs 1952 de Yunanistan ve Yugoslavya'daki eserler tetkik ile fotografları çıkarılıp rolöveleri yapılmışdır.

9) Metinde vesikaların, me'hazlerin isimlerini kısaltmalar, mütehassıs olmıyan bir kariin tetkiki esnasında arama güçlüğüne düçar olmaması için, harf yerine yekden anlaşılacak bir kelime ile yapılmışdır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cild 1, s. 150) yerine (Evliya I, 150) gibi.

10) Kitâbeleri Arabca olsun, Türkçe olsun, eski harflerimizle yazıp yanına lâtin harfleriyle nakilleri ilâve olunmuşdur. Nakildeki iltibaslardan ve tarihe kitâbeyi asıl çehresi ile arzedebilmek ve imlâyı tebarüz ettirmek için bu gayrı kabili ictinab görülmüştür.

Lâtin harflerine nakillerin imlâsına gelince, son zamanlarda müsteşriklerden bazılarının tuttukları transkripsiyon yolu arab telâffuzunu ve imlâsını işaretle tebarüz ettirmek esasına dayanmaktadır. Ancak eski yazıyı bilenleri alâkadar eden imlâ için asıl metne müracaat kabil ve kâfi olduğu gibi, telâffuzda kendine mahsus şivesi olan Türklerin tarzının esas olması tabiî ve münakaşa götürmez bir hakikattir. Unutmamalıdır ki, kitabımız doğrudan doğruya millî meselelerimizi alâkalandırması ve ele alması bakımından, dil dâvasında da, Türkçe fonetiği esas tutmak bir zaruret oldu. Zira telâffuzumuzu istikbâl nesillerine ulaştırmak ve bu hususda tahrif ve tahrib yapmamak bir borç olduğu kanaatindeyiz.

11) Bu medhâli müteakib eserin hazırlanmasında istifade olunan kitab ve kaynakların bibliyografisi ilâve edilmişdir.

12) İstanbul Fethi Derneği'nce düşünülen ilk programda, mezar taşları ve surlar gibi mevzuları başka zevatın yazması kararlaştırıldığından kabirler hakkında ancak nümuneler vermekle iktifa ettik. Yalnız İstanbul kabirleri müstesna olub şehrin, fethi müteakib, hasıl ettiği çehreyi göstermek üzere mümkün mertebe tam bir cedvel tanzimine gayret olunmuşdur.

13) Kitabımızın bünyesi itibariyle ikinci faslın Fâtih devri hususiyetlerini gösteren binalara hasredilmesi tabiîdir. Bununla beraber bir bina, bilâhare, tamamen tecdid edilib bu vasfını kaybetmiş bile olsa, ele alınmışken bir fotografını olsun cedveller kısmına dercetmek, san'at tarihine umumî şekilde hizmet bakımından cazib olurdu. Lâkin Fetih Cemiye'tinin maddî külfetini tahdid etmek endişesi bu arzumuza da mâni oldu.

14) İkinci ve üçüncü fasıllarda resimler, aid olduğu metnin mümkün mertebe yakınına konulacakdır. Ayrı albüm şeklinin, tab'ı da arzettiği kolaylığın cazibesine kapılmayıp kariin metni resimle takib etmesini temin için bu yolu ihtiyar ettik. Unutmamalı ki, kitabımız ihtisas erbabiyle beraber, büyük kütleye de, hitab etmektedir.

Üçüncü fasılda eserler, mukayese edilirken bazan ikinci kısımda dercolunmuş resimlere atıf yapmak kabil ise de karii 200-300 sahife gerilerde aramaya mecbur etmek, silsile-i mütalâayı durdurmak olacağından, bir kaç resmi başka bir numara altında tekrarlamakda beis görmedik.

15) Tertibimiz alfabe sırasına göre olduğundan isimlerin aranması kolaydır. Bibliyografyadan sonra fasıl, bâb, ve kısımları ve ikinci fasıldaki eserleri gösteren münderecat ve eserin sonuna resim fihristleri konacağından bunlar da aramayı teshil edecekdir. Bu sebebledir ki endeks yapmayı fuzulî bir emek addettik.

***

Kitabın neşrine kadar geçen safhada muhterem dost ve arkadaşlarımdan gördüğüm alâka ve muavenete derin bir minnetle teşekkür ederim. Ezcümle İstanbul Fethi Derneği ve İlmî Hey'et reis ve âzaları, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, Dr. Süheyl Ünver ve Arkeoloji Müzesi Müdürü Aziz Ogan, İstanbul Ansiklopedisi muharrir ve kurucusu Reşad Ekrem Koçu ile mimar Skarpatyoti ve Safaî beyleri hörmetle yâd etmekle bahtiyarım.

E. H. A.

Birinci Fasıl

FÂTİH DEVRİ BİNALARI KÜTÜĞÜ

FÂTİH DEVRİ BİNALARI KÜTÜĞÜ

Birinci Cedvel

İSTANBUL ESERLERİ

a — Cami ve Mescidler

SÜR DAHİLİNDEKİLER (1)

1 — ABBAS AĞA MESCİDİ
Bursalı Selçuk Hâtun

Aksaray'da Molla Güranî civarında, tramvay yolu üstündedir. XVII. asırda bir yangından sonra Darüssaade ağası Abbas Ağa tarafından tecdid edilmekle bu namı almıştır. Şimdiki yapısı elli sene evvele aittir, namaza açıktır.

2 — ACEM AĞA MESCİDİ:
Emm-i cev Lâla Hayreddin

Soğukçeşme köşesindeki Zeyneb Sultan camiinin yan sokağında bazilik şeklindeki (Chalko Pratia) kilisesinin absidinde kurulup şimdi dört duvarı kalmış bir mesciddir. Tarihi (بيت عبادت) 889 olan iki beyitlik kitabesini Ak Şemseddin torunu Mehmed Bin Hamdi'nin yazdığını, 1200 sularında yanıp yeniden inşasında, taşın yandaki çeşmeye konduğunu (Tuhfe-i Hattâtîn) ve (Hadîka) yazıyorlarsa da elyevm orada da mevcut değildir. Cami harab ve metrûkdur.

3 — ACEMİ OĞLANLAR MESCİDİ:
Fâtih Sultan Mehmed

Şehzadebaşında, galat olarak Acemoğlu ismi ile yâd olunan, hamamın yakınında, Fâtih yapısı Acemi oğlanlar —eski odalar— kışlasının mescidi idi. 1916 büyük yangınında yanmış, yalnız hamam bâki kalmıştır.

(.) **4 — AĞALAR MESCİDİ:**
(Küçük Oda Mescidi)
Fâtih Sultan Mehmed

Topkapı Sarayı üçüncü avlusunda Enderun ağaları için Fâtih tarafından yaptırılan mesciddir. İkinci kısımda resimleri ile beraber tafsil edilecektir.

5 — AHMED KETHÜDA MESCİDİ:
(Şem'i Molla Camii)
Sadrıâzam Murad Paşa
Kethüdası Ahmed Ağa

Cerrahpaşa caddesinden yukarı çıkarken sol kolda yüksekçe bir sed duvarı üstünde, moloz taşından, basit bir camidir. İlk yapısı harab olmuş 1243 (1828) senesinde Şem'î Molla haremi tarafından ihya edilmekle, bu namla anılmaya başlanmıştır. Ahmed Kethüdâ'nın kabri de oradadır.

Kadro haricinde olup namaza kapalıdır.

6 — AKBIYIK CAMİİ:
Fâtih ricalinden
Akbıyık Muhiddin Efendi

Ahırkapısı civarında demiryolunun deniz tarafındadır. Cami kısmı müteaddit tâmirler görüb hüviyetini epeyce kaybetmiş olmakla beraber eski eb'at ve plânını muhafaza eylemiştir. Moloz kârgir duvarlar üzerinde ahşap çatılı ve son cemaat yeri ahşap bölmelidir. Minare ilk yapısına aittir. Kaide üç sıra tuğla bir taştan, gövde tamamen tuğladan, şerefe de dendanlı tuğladan işlenerek Bursa minare tiplerine benzetilmiştir. Bânisi Muhiddin Efendinin kabri, minareye yakındır. Taşı okunamıyor. Bu Akbıyık Muhiddin Efendiyi, Bursa'daki mazanneden Akbıyık Mehmed Efendi ile karıştırmamalıdır. İstanbul camileri içinde kıbleye doğru en ileride olduğu için (امام المساجد) İmam-ül-mesâcid namı ile anılır. Namaza açıktır.

---

(1) Listeler İstanbul'un o devirdeki mülkî taksimatına, yani daire-i kazalara nazaran tanzim edilecektir. Camiler için esas kaynağımız Hadika ve 1254 tarihli İstanbul Camileri Haritası olduğundan bunlar menba olarak tekrarlanmıyacak, ancak mütemmim veya muhalif malûmat takdirinde alâkadar menba ayrıca zikrolunacaktır.

İkinci kısımda resimleri konup izah edilecek binaların hizasında bu (.) işareti bulunacaktır.

İtalik yazılar bânînin, kiliseden muhavvel olanlar için de vâkıfın ismidir. İnce punto yazılar ise camilerin ikinci unvanıdır.

7 — AKSEKİ MESCİDİ:
Fâtih ûlemasından
Kemalüddin Efendi

Hırka-i Şerif camiinin şimal kapısı yakınında. üç sokağın kavuşağında, ahşap bir mesciddir. Harab olmuş, üç defa tamamen ve yeniden yapılmıştır. Her üç bâninin kabri de mihrab önündedir. Birinci bânisi fethe iştirak edenlerdendir. Taşı Fâtih devrinde çok tesadüf edilen yazısız bir köfeki taşı imiş. Bilâhare bu taşa tâlik yazı ile mermer bir levha konulmuştur. Namaza açıktır.

8 — AKŞEMSEDDİN MESCİDİ:
Şeyh Şemseddin
Mehmed Efendi

Hırka-i Şerif camiinin cenubunda, Keçeciler caddesi üstündedir. Harab olmuş, III. üncü Ahmed tarafından tamir edilmiş ise de o da son zamanda ortadan kalkmış ve elli sene evvel yeniden yapılmıştır. Son cemaat yeri ahşap, cami kârgirdir. Namaza açıktır.

9 — ALACA MESCİDİ:
Fâtih ûlemasından
Çelebi oğlu Alâeddin Efendi

Marpuççular sokağında, ahşap, fevkanidir. Epeyi harab olmuştu; 1945 senesinde kârgir olarak tecdid edilmiş olmakla eski yapısı ile bir alâkası kalmamıştır. Namaza açıktır.

10 — ALİ FAKİH MESCİDİ:
Fâtih hüddamından
Çobanbaşı Ali Fakih

Kocamustafa Paşa civarında kendi namı ile anılan mahalle ve sokaktadır. Eski binası kesme taşdan imiş; 1310 senesi zelzelesinde yıkılmış, yerine ufacık bir oda halinde bu cami yapılmıştır. Bânisinin kabri kaybolmuştur. Minaresi eskidir, namaza açıktır.

11 — ASMALI MESCİD:
Fâtih hüddamından
Hoca Ferhad

Sultan Mahmud türbesinin karşı köşesinde idi. Türk - Alman dostluk yurdu binasının inşası için, birinci umumî harb esnasında, yıktırıldı, bâninin kabri de burada imiş.

(.) 12 — ATİKALİ PAŞA CAMİİ :
(Sedefciler Camii)
Sadrâzam Ali Paşa

Divanyolu üstündeki meşhur camidir. Sedefçiler çarşısı yakınında olduğundan Sedefçiler Camii de denirdi. Her nekadar hitamı Fâtih devrinden az sonra ise de tarihen yakınlığı ve ehemmiyetine binaen ikinci kısımda tafsil edilecektir.

13 — AYASOFYA CAMİİ:
Fâtih Sultan Mehmed

Kiliseden camie tahvil olunan meşhur âbidedir. Fâtih devrinde minber ve mihrab konmuş, garb medhali üstüne müstacelen bir tahta ve bilâhare cenub köşesine bir kârgir minare yapılmıştır. 12 dilili olub bir paye duvarı üzerine mainli bir küp vasıtası ile oturan bu minareye bütün müellifler tuğla minare namını vermektedir. Halbuki küpten sonrası dört sırası kesme taş olduğundan, belki taş olarak yapılmışken, yıkılıp sonradan tuğlaya tahvil edilmiştir. Bunu tahkik edecek bir vesikaya rastlamadım. Minber ve mihrab XVI. asırda Üçüncü Murad zamanında tecdid edilmiş, tahta minare İkinci Selim zamanına kadar teberrüken muhafaza olunmuş, ondan sonra, pek harab olduğundan, yıktırılmıştır. Tuğla minare cenub köşesinde durmaktadır. Bugün maalesef cami halinde değildir. Fuzulî olarak bir müze namı eklenmiştir.

14 — AZEPLER CAMİİ
Fâtih ûlemasından Elvanzâde
Sinaniüddin Çelebi

Unkapanında Atatürk caddesinin garb kenarında büyücek haremli, çatılı bir cami idi. Yolun açılması esnasında yıktırıldı (1942). Bânisinin İstanbuldaki diğer camii, Rumeli demiryolunun inşası esnasında yıktırılmıştı. Bursa'daki mescidi harab, fakat mevcuttur.

15 — BAKLALI MESCİD:
Baklacı Kemalüddin

Hin-i fetihde gelenlerden bir zatın binakerdesi olan bu cami Langa civarında idi, şimdi mevcud değildir.

16 — BÂLÂ MESCİDİ :
Hin-i fetihte topçubaşı
Bâlî Süleyman Ağa

Kocamustafapaşa'dan Sigma (1) kapısına giden yol üstünde ve kaleye yakın bir yerdedir. Eski binası harab olduğundan Sultan Aziz devrinde tamamen tecdid edilmiş ve Bâlâ tekkesi denilen meşhur dergâh ilâve olunmuştur. Bânisinin kabri de oradadır. Namaza açıktır.

17 — BALABAN AĞA MESCİDİ:
Hin-i fetihde sekbanbaşı
Balaban Ağa

Şehzadebaşı'nda Acemoğlu hamamı civarında (Sainte Vierge de Curateur) kilisesinin, belki vaftizhane olan, kısmından, muhavvel, ufak ve çapraz to-

(1) — Bâli Süleyman ağa bu Sigma kapısında çok himmet sarfetmiş olmalı ki İstanbul kadısı Hızır Bey Çelebi surların tâmiri hakkındaki tezkiresinde bu kapıyı (Bâli Kapısı) namı ile yâdediyor. Askerî inşaat bahsinde bu tezkire dercolunacaktır.

nozlu bir mesciddi, 1916 da yanmış 1920 senelerinde enkazı da kaldırılmıştır.

18 — BAŞÇI MESCİDİ:
Fâtih başcıbaşısı
Mahmud bin Sinân Ağa

Haseki Camii yakınında idi; şimdi mevcud değildir. Burada bulunan bâni kabri de yokolmuştur.

19 — BÂYEZİD AĞA MESCİDİ :
Fâtih Sekbanbaşısı
Bâyezid Ağa

Topkapısından girince az ilerde, sağda, caddeye bakan, yalnız dört duvarı kalmış camidir. Şimdiki binası camiin eski taşları ile ve Marsilya tuğlası hatıllarla yapıldığına göre ancak elli, altmış seneliktir. Önünde duran büyük granit direklerle kaidelere bakılırsa ilk yapının ve son cemaat yerinin kubbeli olması muhtemel görülüyor. Bâninin kabri de zayi olmuşdur.

20 — BABA HASAN ALEMÎ MESCİDİ:
Nimelceyşten Âlemdar
Baba Hasan

Şimdiki Atatürk caddesi üstünde ve Saraçhane ile Aksaray arasında, caddeye nazaran çukurda kalmış bir halde, ayakda, fakat harabdır. Cami binası XIX. asır sonlarında ahşap olarak yapılmıştır. Minarenin eski olması muhtemeldir. Bânisinin kabri, bir sokak aşırı, köşe başındadır. Namaza kapalıdır.

21 — BODRUM CAMİİ :
Sadrıâzam Mesih Paşa

(Mirleon) kilisesinden camie kalbedilmiştir. Lâleli Camiinin hemen karşısında tramvay yolunun cenub tarafında olub, harab ve metrûk bir haldedir. Minarenin hususiyeti yoktur. Altında büyük bir sarnıç olduğundan Bodrum Camii ismini almıştır. Namaza kapalıdır.

22 — BODRUM MESCİDİ :
Fâtih ûlemasından Hoca
Hayrüddin Efendi

Süleymaniye'de Saatçi yokuşundadır. Mahallinde bânisi Hatib Muhiddin Efendi olduğu söyleniyorsa da Hadika'da Hayrüddin Efendi olarak mukayyeddir. Tamamen yeniden yapılmıştır. Minaresi kapalı son cemaat mahallinin köşesindedir. Belki ilk plânı da böyle idi. Namaza açıktır.

23 — BIÇAKÇI MESCİDİ :
Nimelceyşten Alâüddin
Efendi (1)
Zeyrek civarında olub yanmış olan ilk yapısı yerine 1285 tarihinde İsmail Efendi namında bir zat tarafından kârgir olarak yapılmıştır. Camiin dış duvarında mihrab üstünde dört mısralık tecdid kitâbesi vardır. İlk bânisi Bıçakcı Alâüddin Efendinin kabri mihrab önündedir. Namaza açıktır.

(1) — Hadîka bâninin ismini Hayreddin olarak kaydediyorsa da kabir taşında Alâüddin yazdığından tashih ettim.

24 — CAMCILAR MESCİDİ :
Gubarây-ı yemîn ağası
Hüseyin Ağa

Tramvay yolunda ve tam Aksaray'da fevkanî bir camidir. Son binası XIX. asır sonu ve Sultan Hamid tarzı olmakla beraber altında ve köşede XVI. - XVII. asırlara ait kuru bir çeşme, sokak içerisinde esbak Elhaç Ahmed Paşaya aid 1152 tarihli diğer bir çeşmeye nazaran bütün devirlerde ehemmiyet verilerek üstünden himmet eksik olmamış bir cami olduğu ve 1310 hareket-i arzında yıkılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Namaza açıktır.

25 — CANKURTARAN MESCİDİ :
Fâtih Topçu Başısı
Elhaç Hasan Ağa

Ahırkapısı civarında İshak Paşa camiinin biraz aşağısında idi; tamamen yanmış ve yıkılmıştır. Bâninin kabri de oradadır.

26 — ÇAKIR AĞA MESCİDİ:
İstanbul ve Bursa
Sübaşısı Çakır Ağa

Aksaray karakolundan Yedikule tramvay yolunu takiben gidildiğinde, hemen sağ kolda, bânisinin İstanbul'daki dört camiinden biridir. 1310 zelzelesinden sonra, Sultan Hamid binaları tarzında, tamamen tecdid edilmiştir. Yan tarafta Telli Dede medfundur. Namaza açıktır.

27 — ÇATALÇEŞME MESCİDİ :
Bursa Kadısı
Fenârî Bâlî Efendi

Cağaloğlu civarında Molla Fenarî sokağının köşesindeki ufak ve harab camidir. Bugünkü binası XIX. asır işidir. Namaza kapalıdır.

28 — ÇUKURÇEŞME MESCİDİ:
(İkinci Samanveren Mescidi)
Saman emini Hoca Sinân

Rıza Paşa yokuşundan yukarı çıkarken solda 20 pencereli ve tamamen yeni yapısı içinde eskiliğinden eser kalmamış bir camidir. Yan tarafta son cemaat yeri ve ufak avlusu vardır. Cadde üstündeki kapısında (Hamd-ü minnet ol Hüdâya - Verdi bize bu İhsâni Elhaç Mustafa bin-i Mehemmed - Bâni-i sâni 1304 Ramazan 20.) ibareli tecdid kitâbesi vardır. Bânisinin bir mescidi daha bulunmaktadır. Namaza açıktır.

29 — ÇOBAN ÇAVUŞ MESCİDİ :

Fâtih çobanbaşısı
Süleyman Ağa

Koska'da Ragıp Paşa kütüphanesinin, arka cihetinde ve Koca Ragıp Paşa caddesinin güzergâhında, yakın zamanlara kadar bakî, üç tuğla bir taş duvarlı büyücek bir cami idi. Tamamen yıkılmış ve yerinde hazin iki servi ağacı ve bir kaç kırık mezar taşından başka bir şey kalmamıştır. Eskiden ahşap bir medresesi ve çeşmesi de varmış. İstanbul ve Boğaziçi eserinde (1) Mehmed Ziya Beyin bahsettiği bânîye aid muhteşem mermer mezar kayıplara karışmıştır.

(.) 30 — DAR-ÜŞ-ŞİFA MESCİDİ:

Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih manzûmesine dahil, münhedim dar-üş-şifasında müstakil bir mescid olduğunu Hadîka kaydediyorsa da binanın Dr. Süheyl Ünver tarafından neşredilen 1239 (1823) tarihli plânında cami görünmemektedir. Ben, camiin, orta avluda görülen yuvarlağın yerinde, altı şadırvanlı han mescidleri şeklinde olduğunu zanediyorum. Belki de odaların birisinde, belki (Kebîr me'kel) de idi.

(.) 31 — DEMİRCİLER MESCİDİ:

Fâtih cerrahbaşısı
Ali Efendi

Fâtih Camii yakınında idi. Şimdi tamamen mahvolmuş ise de plânının ehemmiyetine binaen II. kısımda dercolunup tafsil edilecektir.

32 — DEMİRHAN MESCİDİ:

Fâtih kasapbaşısı
Demirhan

Zeyrek Camiinin şimal tarafındadır. İlk binasından eser kalmamış; ahşap olarak basit bir şekilde yapılmıştır. Bânisinin kabri mihrab önünde ise de Fâtiha okunmak üzere minarenin sağına ikinci bir makam yapılmıştır. Namaza açıktır.

33 — DEMİRKAPI MESCİDİ :

Fâtih'in sütninesi
Dâye Hâtun

Salkımsöğüt'le Demirkapı arasında bir köşe başında olduğu Melling'in saray plânında ve 1254 (1838) tarihli İstanbul haritasında görülmektedir. Hoca Paşa yangınında yanmış ve izi bile kalmamıştır. Bânîsinin Tarakçılarda ve Edirnede birer camii daha vardır.

(1) — Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğazici. Dar-üt-tıbaat-ül-âmire 1336 c. 1, s. 8.

34 — DEĞİRMEN MESCİDİ:

Fâtih'le gelenlerden
Sarı Nasuh

Topkapı civarında Macuncu'da idi; tamamen yokolmuştur.

(.) 35 — DAVUD PAŞA CAMİİ:

Sadrıâzam Davud Paşa

İsmini verdiği semtteki meşhur camidir. Her ne kadar hitamı muahhar ise de başlaması ve tarihî alâkası itibariyle Fâtih devri ile yakınlığı, ikinci kısımda ehemmiyetle tebarüz ettirilmesine saik olmuştur.

36 — DÜLGER-ZÂDE CAMİİ:

Hoca Şemsüddin
Ahmed Efendi

Saraçhane ile Fâtih arasında tramvay yolu üzerindeki çatılı camidir. Kesme taştan bir bina olmakla beraber bir çok tâdil ve tamir görmüş eski halini kaybetmiştir. Yalnız duvarlarının bir kısmı eski haldedir. 1946-47 senelerindeki son tamirinde ahşab bir son cemaat mahalli ilâve edilmiş, çatısına yeni zaman kiremitleri konmuştur. Eski bir tamirde de sağ duvara üç metre genişliğinde, kemerli acaip bir pencere açılmıştır. Camiin altında, tahtezzemin, bir medrese vardır ki bu şekle başka yerde tesadüf edilmez. Bânîsinin kabri sağ taraftadır. Namaza açıktır.

37 — EMİN SİNAN CAMİİ

Fâtih mutfak emini
Sinân Çelebi

Fazlı Paşa civarında, kendi namı ile anılan yokuş üstünde, sedli bir camidir. 1310 zelzelesinden sonra yapılan Sultan Hamid tertibi, tamamen yeni bir binadır; eski hüviyetinden bir şey kalmamıştır. Avlu oldukça geniştir. Bânisinin kabir taşı zayi olmuştur, namaza açıktır.

38 — EĞRİKAPI MESCİDİ:

Fâtih avcıbaşısı Mehmed

Eğrikapı içinde, surun yakınında idi. Yanmış, tamamen mahvolmuştur.

39 — ESKİ İMÂRET CAMİİ :

Fâtih Sultan Mehmed

Zeyrek camii yakınındaki (Pantepopte) manastırı olup ilk medrese Ayasofya ile Zeyrekte ve buradaki papas odaları denilen 35 hücrede tesis edilmişti. Fâtih manzumesinin inşasından sonra, Nevafil için müdâvim-i tâât ve ibâdât (Fâtih vakfiyesi tâbiri) olanlara vakfeyleyip camie tahvil ve medrese kısmını da imaret olarak tertib etti. İsmi de bundan gelmektedir. Bugün cami oldukça harab ve minaresi yıkık olub yangın yerleri ortasında kalmışdır. Eski fotoğ-

raflarına nazaran minaresinin bir hususiyeti yoktur. Medrese odalarından da eser kalmamıştır. Namaza açıktır.

40 — ETYEMEZ TEKKESİ MESCİDİ :
Nimelceyşten Şeyh Mirzâ
Baba ibn Ömer-i Buharî

(Dius) manastırından tahvil edilerek vakfiyesi 876 (1471) da tescil olunmuştur. Etyemez'de cadde üstünde kabristan ile beraber çatısız dört duvar halinde harabesi durmaktadır. Bânisinin kabri mihrab önündedir. 4.5×8 eb'adında ufacık bir binadır.

41 — EĞRİMİNARE MESCİDİ :
Fâtih devri ûlemasından
Sinân Efendi

Halıcılarda, Halıcılar köşkünün çok yakınında idi. Tamamen yanmış, bir kaç mezarla etraf duvarları kalmıştır. Bâniinin mezarı kaybolmuştur.

42 — ELVAN-ZADE MESCİDİ :
Fâtih ûlemasından Elvân-zâde
Sinaneddin Çelebi

Bu cami Demirkapıya pek yakındı. Melling'in saray plânında ve 1254 tarihli İstanbul haritasında yeri görülmektedir. Demiryolu inşasında tamamen yıktırılmıştır.

(.) 43 — FÂTİH CAMİİ:
Fâtih Sultan Mehmed

Semte ismini veren büyük külliyenin camiidir. Asıl cami kısmı hareket-i arzdan yıkıldığından XVIII. asırda tecdid edilmiş ise de bakî aksamın tafsilâtı ve eski ile mukayesesi ikinci kısımda dercedilecektir.

44 — FAZLI PAŞA SARAYI MESCİDİ:
Fâtih şatırbaşısı Uzun Şücâ'

Çemberlitaş karşısındaki Peykhâne caddesinin sonunda, Fuad Paşa türbesinin yakınında, bânisinin bu civardaki üç camiinden biri idi. Her üçü de yok olmuştur. Bânilerinin kabri bu camide idi.

45 — FENAÎ MESCİDİ :
Akbaba Mehmed Efendi

Molla Güranî'de yangın yerleri ortasında idi. Bir duvarından ve karşı köşesindeki hatireden başka eser kalmıyacak şekilde yanmıştır. Mezarlığın yanında duvarla çevrilmiş yazısız, basit ve kapaklı lâhitte Fenaî Efendi yatmaktadır. Cami ismini bu zatdan almıştı.

46 — HACI BAYRAM-I KAFTANÎ MESCİDİ :
Fâtih Kaftancı Başısı

Aksaray'dan Haseki'ye çıkan yolun hemen solunda set üstü bir camidir. 1310 zelzelesinde yıkıldıktan sonra moloz taşı ile kabaca yapılmış, eski hüviyetinden eser kalmamıştır. Minaresi de ufacıktır. Bânisinin kabri avlu kapısından girilince soldadır ve devrinin güzel bir nümunesidir. Namaza açıktır.

47 — HACIKADIN CAMİİ :
İstanbul'un ilk kadısı
Hızır Bey Çelebi

Unkapanı civarında Hacıkadın sokağında Hızır beyin, kızı namına yaptırdığı camidir. Kemerler üstünde ahşap döşeme ile yapılmış fevkanî bir cami imiş. Yukarı kısmı tamamen yıkılmış ve tecdid edilmiştir. Yalnız kemerler eski binasındandır. Evvelce şadırvanı havi bir avlusu varmış, satılmış ve yerine binalar yapılmıştır. Hacıkadının Haseki civarında bir hamamı olduğu gibi bu camii de yine kendi namındaki çift hamamına muttasıldır. Hızır Beyin kendi namına da mescidi varmış. Namaza açıktır.

48 — HACI KÜÇÜK CAMİİ :
Rikâbdar Hacı Küçük
Mehmed Efendi

Mahmud Paşa yokuşu nihayetlerinde aynı isimli mahallededir. Zamanla harab olmuş, Sultan Aziz devrinde fevkanî olarak yeniden yaptırılmıştır. 1944 senesinde de civarındaki tüccarın ianesi ile tamir olunmuştur. Eski binası ile münasebeti yoktur. Namaza açıktır.

49 — HACI MUHİDDİN MESCİDİ :
Fâtih ekmekçi başısı
Hacı Muhiddin Efendi

Edirnekapısı'na giderken yolun sol kenarında idi. Büyük Balat yangınında yanmış; tekrar imar edilmiş, bu sefer de çatısı çökerek bir iki duvar parçası kalmıştır. Hasekide Nevbahar namı ile ikinci bir camii bulunan bânisinin kabri de mihrab önündedir; 874 (1469) tarihini taşır.

50 — HACI TİMUR MESCİDİ :
Nimelceyşten Hacı Timur

Davud Paşanın ilerisinde Çukurbostana yakın bir yerde idi. 1332 (1916) yangınında tamamen yanmış, bânisinin kabri de yokolmuştur.

51 — HARAÇÇI MESCİDİ :
Haraççı Kara Muhiddin

Unkapanı civarında bulunan bu camiin binası 70, 80 sene evvel tamamen yeniden yapılmıştır. Yalnız minare şerefeye kadar eskidir. Namaza kapalıdır.

52 — HİNDİLER TEKKESİ MESCİDİ :
(Kalenderhane)
Fâtih Sultan Mehmed

Horhor caddesindeki meşhur çeşmeye muttasıldır. Şeyh İshak Buhari-i Hindî namına yaptırılmıştır. Bugün tekke ve mescid yıkılmış, bir kaç mezar ve postnişinlerin ikametgâhları kalmıştır.

53 — HARBÎ MESCİDİ :
(Pazartesi Tekkesi)
Fâtih'in şatırı Kıllı Yusuf Ağa

Şehremininde Guraba hastahanesine inen sokakla Tatlıkuyu caddesi iltisakında idi; yanına bir de semahane ilâve edilip «Pazartesi Tekkesi» namı verilmişti. Kısmen yıkılmış, yalnız duvar ve mezarlar kalmıştı; onlar da kaldırılarak 1950 de yerine talebe pansiyonu yapıldı. Fâtih Sultan Mehmed'in fetih günü şehre girerken bu camiin yerinde ilk namazı kıldıkları rivayet edilir. Şatırı, yani rikâbdarı Yusuf tarafından teberrüken cami yapıldıktan sonra, Davud Paşadan acele şehre gelirken bir sabah namazı da eda eylediği söylenmektedir.

54 — HIZIR BEY MESCİDİ :
İstanbul'un ilk kadısı
Hızır Bey Çelebi

Cami, Hızır Beyin medfun olduğu semtte, Zeyrekte imiş. Mevcudiyetini Başvekâlet arşivinde 32/231 No. ve 953 tarihli evkaf defterinden anlıyoruz (1) Bu camiin Hızır Beyin medfun olduğu Voynuk Şücaüddin camii olması ve sonra tebdil-i isim etmiş bulunması varid-i hatır olabilirse de Voynuk Şücaüddin camii dahi Fâtih devrinden bir bina olmakla, kısa bir zamanda, bahusus kadı Hızır Beyin camiinde, tebdili nam edemiyeceği aşikârdır. Hadîka'da (s. 83-84) Hızır Beyin vefatında kendi camiine değil, Voynuk Şücaüddin camiine defnedildiğini yazıyor. Hızır Beyin kızı Hacı kadın namına bir camii daha vardır. Hızır Bey camii şimdi mevcud değildir.

55 — HUBYAR MESCİDİ :
Hoca Hubyar Bey

Cerrahpaşa Hastahanesi bulaşıkhanesinin yerinde idi, yakın tarihlerde yıktırıldı.

56 — HUBYAR MESCİDİ :
Hoca Hubyar Bey

İlk inşası 878 (1474) de olan bu mescid, harab olmuş, Büyük Postahanenin inşasında müsemmen plân üzerine mimar Vedad Bey tarafından yapılıb haricine bir çok çini yapıştırılmışdır. Hiç bir güzellik ve mimarî kıymeti yoktur. Namaza açıktır. Yıkılan camiin kitâbesini Hadîka şöyle kaydediyor:

صاحب هذا المسجد المنير خواجه خويار المير ـ تقبل الله منه العلى الكبير

الذى يعلم ما فى الضمير

قد وقع التاريخ من شهر رمضان فى ثمان مأته

مع سبعين وثمان

بارك الله فى جماعة والدعاً اصحابه

1 — Sahibi haz'el-mescil-il-münir Hâce Hubyar-ül-mîr
2 — Tekabbel-a-llahü minh-ül-alliyy-ül-kebîr
3 — Ellezî ya'lemü ma f'-iz-zamîr
4 — Kad vaka-at-tarihü mîn şehri ramazan Fi semanimieti maa seb'ine ve seman
5 — Barek-a-llahü fi cemaatihî v-ed-duaü li-sahibihî

57 — HOCA HAYREDDİN MESCİDİ :
Fâtih ulemasından
Hoca Hayrüddin Efendi

Fâtihte Keçeciler caddesinin nihayetinde Odalar çıkmazı civarında meçhul bir kiliseden muhavvel imiş. Yokolmuşdur. Hayreddin Efendi aynı zamanda Üç Mihrablı Camiin bânisidir.

58 — İBN-İ MEDDAS CAMİİ:
(Salih Paşa Camii)
Paşmakçı-zâde Hüsamüddin
Tokadî Efendi (2)

Unkapanındadır. Sultan İbrahimin katlettirdiği sadrıâzam Salih Paşa tâmir eylemekle onun namı ile de anılır. Çatılı küçük bir bina olan camiin minaresi yanda değil ön duvara muttasıl ve tam mihrab karşısındadır. Duvarlar ve minare eski olmakla beraber sıva ve badanalar altında gizlenmişdir. Dahilî aksam ise tamamen tecdid olunduğundan hüviyeti kaybolmuştur. Bânisinin kabri karşı köşedeki kabristandadır.

(.) 59 — İSHAK PAŞA MESCİDİ :
Sadrıâzam İshak Paşa

Bâb-ı Hümâyundan Ahırkapı'sına inerken sağdaki camidir. II. kısımda bir fotografı konub izah edilecekdir.

60 — İĞCİLER MESCİDİ :
(Alem Bey Mescidi)
Mir-i Alem Mahmud Ağa (3)

Aksaray'da Lâleli Camiinin hemen altında Atatürk caddesi güzergâhında idi. 1332 (1916) yangınında yanmış, caddenin küşadında yıktırılmışdır; bânisinin mezarı da yokolmuşdur.

61 — KABAKULAK MESCİDİ :
(Muhtesip İskender Mescidi)
İlk İstanbul ihtisab ağası
İskender Çelebi

Karagümrükte, Kabakulak sokağındaki kârgir ve harapça camidir. Bir kısmı kalmış mükemmel taş ihata duvarlarına bakılırsa herhalde camiin de itinalı yapılmış olması lâzım gelir. Fakat, müteaddit tâmirler, sıva ve kalın badanalar esaslı bir fikir almaya imkân bırakmıyor. Bina çatılı, minare tuğladandır;

(1) — Dr. Süheyl Ünver, Hızır Bey Çelebi.
(2) — Şekayık tercümesi, 122.
(3) — Bu Mahmud Ağanın fetih gazilerinden olduğu anlaşılıyor.

küp kısmı Halıcılardaki Molla Şeref camii gibi, bir dilim tuğla, bir dilim kesme taşla yapılmış, hususiyeti haiz bir parçadır. İskender Çelebi'nin kabri mevcud değildir. Camii 1250 (1834) senesinde tâmir eden Murad Ağanın kabri de oradadır. Namaza açıktır.

62 — KALENDERHANE CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

(Christ Acataliptos) manastırından tahvil edilen bu cami Bozdoğan kemerine muttasıldır. Hazret-i Fâtih manastırı, vakfiyedeki tâbirle, fukara ve mesâkîn için vakfeylemiş bu sebeble Kalenderhane ismini almışdır. Bilâhare bir de medrese ve mekteb eklenmişdir. Bu son kısımlar 1930 senesinde yıktırılmış, bir hususiyeti olmıyan minaresi 1928 de sâike isabetile uçmuşdur. İçinde bazı taş kaplamalar vardır. Namaza açıktır.

63 — KANLI MESCİD :
Fâtih arabacıbaşısı

Sultanahmed camii arkasında idi, yanmış mahvolmuşdur. Kanlı, araba terkisi mânasına olup (kan) ile alâkası yokdur.

64 — KARANLIK MESCİD :
Sofiyeden Muhiddin-i Kocavî

Haydar caddesinden sapılan Cibali mescidi sokağında idi; yerle yeksan olmuşdur. Bânisinin yazısız kabir taşı durmaktadır.

65 — KANTARCILAR MESCİDİ :
Nimelceyşden Hacı Timur
Muhiddin Çelebi

Kantarcılar caddesi üstündedir. 1310 zelzelesinde yıkıldıktan sonra yapılmış fevkanî ve tamamen yeni camidir, eski binasından eser kalmamışdır. Cümle kapısı üstünde Sami Efendinin 1313 tarihli İnn-essalate... âyeti celî yazısı nefîsdir. Namaza açıktır.

66 — KASAP İLYAS CAMİİ :
Nimelceyş'den İlyas Ağa

Etyemez'de, Yedikule'ye giderken sağ tarafta, caddeye yakın bir camidir. Bugünkü binası eski taşlarından ve 1,5 metreye kadar duvarlarından istifade suretile, 1310 zelzelesinden sonra yapılmışdır. Birinci plânı da ahşap son cemaat mahallini havi imiş; direk tabanları mahallinde görülmektedir. Minare şerefeye kadar ilk binadan kalmadır. Hatiresi vâsidir; caddeye yakın köşesinde bânisi kasap İlyas medfundur. Namaza açıktır.

67 — KASIM AĞA MESCİDİ :
Fâtih devrinde Sekbanbaşı
Kasım Ağa

Edirnekapı'sı Çukurbostan'ının şimal-i garbî köşesinde, meçhul bir kiliseden muhavveldir. 30 metre ilerde 28 direkli, 40 kubbeli bir sarnış vardır. Kasım Ağa ve zevcesinin yazısız kabirleri oradadır. Yalnız duvarları mevcud ve haraptır.

68 — KAZANCI MESCİDİ :
Fâtih'in Cerrahı İshak Efendi

Kumkapı'da Nalbant camii sokağındadır. İnşasından bir müddet sonra Kazancı kulu Yusuf Sinanüddin tâmir etmekle o namı almışdır. Şimdiki binası ise pek yeni tarihlere aiddir. Minaresi ahşab imiş. Elyevm bir dokumacının imalâthanesidir. İshak Efendinin kabri kapı cihetindedir. Namaza açıktır.

69 — KAZANCI MESCİDİ :
Fâtih kazancıbaşısı
Sadüddin Efendi

Aksaray'da Murad Paşa camiine yakın Sadî çeşmesi sokağı içinde idi. Bugün bir duvar ve bir penceresinden başka bir şey kalmamışdır. Bânisinin kabri de oradadır.

70 — KEMAL PAŞA MESCİDİ :
İbni Kemal'in büyük babası
Kemal Paşa

Çukurçeşmeden Aksaray'a inen Ağa yokuşu baş tarafında olan bu cami 1320 (1904) senesinde vüzeradna Hasan Fehmi Paşa haremi tarafından tecdiden yapılmış, eski binasile alâkası kalmamışdır. Mihrab önündeki yeni yapı türbede kapıdan ikinci lâhitde Kemal Paşa, onun yanında Hasan Fehmi Paşa ve zevcesi yatmaktadır. İlk yapısının kesme taştan olduğu ihata duvarlarının türbe ilerisindeki bakâyâsından anlaşılmaktadır. Namaza açıktır.

71 — KESKİN DEDE MESCİDİ: (1)
Şeyhülislâm Efdâl-zâde
Hamîdüddin Efendi

Fâtih'de Hafız Paşa caddesinde Nişancı camiinin karşısında idi. Kesme taş minare küpü yakın vakitlere kadar duruyordu. 1945 de yıkılarak yerine orta mekteb yaptırılmışdır.

72 — KEYCİ HÂTUN MESCİDİ: (2)
Keyci Hatun

Haseki Hastahanesi karşısında set üstündeki eski ile alâkası olmıyan yeni bir yapıdır. Avlusunda yazısız iki kabir taşı görülmektedir. Namaza açıktır

73 — KİLİSE MESCİDİ :
Şeyhülislâm Molla Güranî
Şemsüddin Ahmed Efendi.

Vefa ile Süleymaniye arasından (Saint Theodor) kilisesinden camie tahvil olunmuşdur. Ufak bir

(1) — Şekayık tercümesi 192.
(2) — Keyci Hâtun'un Fâtih'in tedavi ettiği rivayet edilir. Key, dağlamak mânasına gelmektedir.

mâbed olmakla beraber son zamanlarda meydana çıkarılan güzel mozaikleri ehemmiyet kazanmışdır. Oluklu tuğla minaresi Bursa'da aynı devrin Tuzpazarı ve Ahmed Dâî minarelerine müşabih ve calibi dikkatdir. Bu kilisenin tuğla mimarisile pek ahenkli ve mütenasib yapılmışdır. Molla Gürânî'nin bununla beraber 4 camii vardır. Namaza açıktır.

74 — KIZ AHMED EFENDİ TEKKESİ MESCİDİ :
Nimelceyş'den Ali Halîfe

Aksaray'da Molla Gürânî civarında idi. Cami ve bâni kabri harab olmuş, yeri belirsiz kalmışdır.

75 — KIZIL MİNARE MESCİDİ :
Fâtih Kiremitçibaşısı
Mehmed Efendi.

Horhor caddesi üstünde, ahşab yeni bir yapı olub eski binasile alâkası kalmamışdır. Yalnız camie ismini veren, hakikaten kırmızı, sırlı tuğla minaresi şerefeye kadar bâki kalmışdır. Bânisinin kabri ihata duvarı penceresi önündedir. Namaza açıktır.

76 — KOVACI DEDE MESCİDİ :
Şeyh Sevindik
Şücaüddin-i Halvetî

Fâtih'de Çarşamba caddesi üstündeki bu camiden yalnız minare kaidesi ve Kovacı Dede'nin çatısız türbesi, etrafındaki kabristanı kalmışdır.

77 — KUL MESCİDİ :
Vezir Manisalı Mehmed Paşa

Fâtih'de Atpazarı'ndadır. Minare eski, duvarlar yeni yapıdır. 1332 (1916) yangınında harap olmuşdur. Mehmed Paşanın müzeyyen fakat harab kabri mihrab önündedir.

78 — KUMRULU MESCİD :
Fâtih camii mimarlarından
Sinan-ı Atîk

Fâtih'de Hafız Paşa caddesi üstünde namını verdiği semtte ahşab yeni bir yapıdır. İsmini ihata duvarı köşesinde bir çifte kumru kabartmasını havi çeşmeden almaktadır. Mimar Sinan'ın kabri de oradadır. Namaza açıktır.

79 — KÜÇÜK MUSTAFA PAŞA MESCİDİ:
Şeyhülislâm Molla Hüsrev
Bin Feramürz

Küçük Mustafapaşa'da cadde üstünde, 1310 zelzelesinden sonra tamamen yeniden yapılmış oldukça büyük fevkanî bir camidir. Altında 3 dükkân vardır; minâresi binaya muttasıl olmayıb ufak avlunun nihayetindedir. Molla Hüsrev'in Sofular'da ve Vefa'da birer camii daha vardır. Namaza açıktır.

80 — KÜRKÇÜ MESCİDİ : (1)
Elhac İsâ Ağa

Edirnekapısı'nda Acıçeşme civarında idi. Tamamen mahvolmuş yeri belirsiz kalmışdır.

81 — KÜRKÇÜ KANI MESCİDİ :
Rikâbdar Hacı Küçük
Mehmed Efendi

Kürkçü Hanı ortasında ve fevkanî imiş. Elyevm cami yokdur. Hanın ortasında görülen avluya nazaran mail vaziyetteki bina kütlesinin eski camie aid olması muhtemeldir.

(.) 82 — MAHMUD PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

İsmini verdiği semtteki meşhur camidir. İkinci kısımda plânlarile beraber tafsil edilecekdir. Namaza açıktır.

83 — MANASTIR MESCİDİ:
(Mustafa Çavuş Mescidi)
(Kurabalı Mescidi)
Fâtih Hüddamından
Mustafa Çavuş

Topkapısı'nda taş mekteb yakınında Sainte Metedora et Throdora et Theodora kilisesinden muhavveldir. Küçücük, çatılı, minaresiz bir camidir. Namaza açıktır.

84 — MERCİMEK MESCİDİ :
Sübaşı ve Çakırbaşı
Çakır Ağa

Lâleli'de Mesih Paşa camii civarında, bânisinin İstanbul'daki 4 camiinden biri idi. Bu namla bir de mahalle vardı. 1332 (1916) yangınında tamamen yanmışdır.

(.)85 — MERDİVENLİ MESCİD :
Şeyhülislâm Molla Güranî
Şemseddin Ahmed Efendi

Rızapaşa yokuşunun sağ tarafında set üstünde görülen camidir. İkinci kısımda resimleri konacakdır. Namaza kapalıdır.

86 — MERDİVENLİ MESCİD :
Subaşı ve Çakırbaşı
Çakır Ağa

Büyük çarşıda Yağlıkcılar içinde yüksek merdivenle çıkılır, çatılı ve bütün dahilî aksamı tecdid edilmiş eski unsurları kalmamış bir camidir. Bânisinin İstanbul'da bundan maada 3 camii vardır. Namaza açıktır.

(1) — Vakfiyesine nazaran Fâtih devrine aittir.

87 — MERDİVENLİ MESCİD :
Kâtip Sinan Efendi

Kadirga üstünde, bir köşe başında ahşab çatılı, hımış (1) duvarlı, minaresiz bir mesciddir. Bir çok tâmirler gören binanın eskiden de ahşab olduğu bâkiyelerinin eksikliğinden anlaşılıyor. Topuzlu güzel parmaklıkları vardır. Bânisinin yüz sene evvel konan taşı mihrab önündedir. Namaza kapalıdır.

88 — MİMAR AĞA MECİDİ:
(Sinekli Medrese Mescidi)
Fâtih vakfı ruznamçecisi
Mehmed Efendi

Vefa'da bozacıya bitişik dahilen 6×6 eb'adında kubbeli ufak bir mesciddir. Ne kapısı, ne penceresi kalmış, yanmış, harab olmuşdur. Kubbesinde el'an eski kalem izleri görülüyor. Namaza kapalıdır.

89 — MOLLA AŞKÎ MESCİDİ :
Fâtih devrinde şair
Aşkî Efendi

Edirnekapısı'nda Acımusluk'dan Balat'a doğru inen sokak üstünde kendi ismindeki mahallededir. İlk binası muntazamca taştan imiş; izleri bir duvarında ve minarede görülüyor. 1248 (1832) senesinde Fatma Hanım namında bir hayırperver tarafından ampire kaçan bir üslûpla hemen tamamen tecdid edilmişdir. Pencereleri çok yüksekdir. Aslında da kadınlara mahsus bir mafil varmış; bu mahfile girmek için mihrab duvarında bir ikinci kapı yapılmışdır. Mihrab önünde bulunması lâzım gelen bâni kabri mevcud değildir. Namaza açıktır.

90 — MOLLA GÜRANÎ CAMİİ:
Şeyhülislâm Molla Güranî,
Şemseddin Ahmed Efendi

Topkapısı tramvay yolu üzerinde ismini verdiği semtte bânisinin 4 camiinden kubbeli bir bina iken ikinci defa çatılı olarak yapılmış bu da 1332 (1916) senesinde yanıp mahvolmuşdur. Hatiresi epey geniş ise de Molla Güranî'nin kabir taşı zayi olmuş yerine sonradan ufacık bir taş konmuşdur.

91 — MOLLA HÜSREV CAMİİ :
Şeyhülislâm Molla Hüsrev
Mehmed bin Feramürz

Vefa'da Taşteknelerde son cemaat yerinin alt katı medhali teşkil ettiği halde üst katı cami harîmine ilâve olunmak suretiyle yapılan Fâtih devri çatılı camiler tipine uygundur. Bugünkü binası yeni olmakla beraber plânına riayet olunmuş, 3 tuğla bir taş sırasile yapılmış olan minaresi aynile bırakılmışdır. Bu minare ve şerefesi küçük cami tipinde ve câlib-i dikkatdir. İhata duvarları ilk yapısındandır ve bilhassa duvarın nihayetindeki dilimli kemerli çeşme de aslındandır ve belki İstanbul'un şeklini muhafaza eden en eski çeşmesidir. Sofular ve Küçükmustafapaşa camileri de Molla Hüsrev yapısıdır. Namaza açıktır.

92 — MOLLA FENARÎ MESCİDİ :
(Dikilitaş Mescidi)
Vezir Fenarî Ahmed Paşa

Çemberlitaş'da hamam ittisalinde imiş (2), şimdi yerinde Vezir hanı olsa gerekdir. Eskiden burada Molla Fenarî mahallesi vardı.

93 — MOLLA KESTEL CAMİİ :
Fâtih ûlemasından
Muslihiddin Mustafa Kastılânî

Şehzadebaşından Lâleli camiinin şimal cihetinde idi, 1332 (1916) yangınında tamamen mahvolmuşdur. Muslihiddin Efendinin kabri Eyüb'de Meyyit kapısı yanındaymış.

(.)94 — MOLLA ŞEREF CAMİİ :
Fâtih ûlemasından
Şerafeddin-i Kırımî
ibn-i Kemaleddin

Fâtih'de Halıcılar'da, Halıcılar köşkü yakınında idi. 1332 (1916) yangınında harab olmuşdur. Minaresinin fotografı ikinci kısma konacaktır.

(.)95 — MURAD PAŞA CAMİİ :
Fâtih vüzerasından
Murad Paşa

Aksaray'da tramvay yolu üstündeki mühim camidir. II. kısımda plânlarile beraber dercedilecekdir. Namaza açıktır.

96 — MUSTAFA BEY MESCİDİ :
Fâtih devrinde kapıcıbaşı
Muslihiddin Mustafa Bey

Fâtih'de Sarıgez —Sarıgüzel— civarında imiş. 1332 (1916) yangınında yanarak bânisinin mezarı ile beraber mahvolmuşdur.

97 — NALLI MESCİD :
Nimelceyş'den İmam
Ali Efendi

Bâbıâli'nin garbında cadde üstündeki camidir. Herhalde Bâbıâli'nin meşhur yangınlarında yanmış olmalı ki 1321 (1904) senesinde bugünkü kubbeli ve acaip cami yapılmışdır. Eski ile alâkası yokdur. İlk yapısının minaresinde 3 nal resmi olduğundan bu namı almışdır. Bâninin kabri kaybolmuşdur.

---

(1) — Hımış, ahşap çatkı arasına işlenen tuğla ile vücude gelen duvardır.

(2) — Hadîka II. 66, Çukurcuma Mescidi bahsinde, hamam ittisalinde olduğunu bildiriyor. Bu zat nişancı ve vezir olmuştur; Sicill-i Osmanî I. 194.

98 — NAKİLBEND MESCİDİ :
Sadrıâzam İbrahim Paşa
kethüdası Hasan Ağa

Ticaret mektebinin hemen altında tuğla hatıllı ve muntazamca taştan duvarlı, köşesi pahlı bir camidir. Harîmde altlı üstlü 33 pencere ve bir de mahfil vardı. Son cemaat yeri direkleri ahşaptandır ve şimal ciheti pencereli bir duvarla rüzgâra karşı örtülmüşdür. Minare kesme taş ve tuğladandır. Moloz taşından ihata duvarının kapısı da kesme köfekî taşındandır. Cami Sultanahmed yangınında yanmış ve o zamandanberi çatısız ve harab bırakılmışdır.

99 — NEVBAHAR MESCİDİ :
Fâtih Ekmekçibaşısı
Muhiddin Efendi

Haseki'de yangın yerleri ortasındaki bu camı evvelce harab olmuş, Hürrem Sultan, kendi camiini yaptırırken, Nevbahar adlı cariyesi namına ihya ettiğinden, bu namı almışdır. 1332 (1916) yangınında tamamen mahvolarak yalnız kabristanı kalmışdır. Bânisinin Edirnekapısı'nda kendi namına bir camii daha vardır.

100 — NİŞANCI CAMİİ :
Sadrıâzam Karamanî
Mehmed Paşa

Kumkapı'da namını taşıyan cadde üstündeki vâsi avlulu camidir. İlk inşası 880 (1475) tarihinde ise de zelzeleden yıkılmış yerine üç dilimli, Endülüs kemerli, 10 pencerenin aydınlattığı bir Sultan Hamid binası yapılmış, fakat herhalde eski plâna uyularak bir iç mahfil ve bir de ahşap son cemaat mahallinin üst katında dış mahfil teşkil olunmuşdur. Müteaddit defalar söylediğim veçhile bu plân İstanbul'un ilk çatılı camilerinde tatbik edilen bir tarz-ı haldir. Minare de yenidir. Camiin sağındaki hatîre ve medhal karşısındaki sofada XVIII. - XIX. asra aid güzel mezar taşları bulunuyor. Sadrıâzam Karamânî Mehmed Paşanın fevkalâde güzel kabri de bu sofada ve tam cami kapısının karşısındadır. Namaza açıktır.

101 — ORUÇ GAZİ CAMİİ :
(İsmail Ağa Camii)
Timurtaş Paşa oğlu Oruç Bey

Aksaray'da Valde camii sırasında ve pek yakınında Atatürk caddesine nazarn epeyi çukurda kalmış pek bozulmayıp duvarları eski halini muhafaza etmiş çatılı camidir. Bir suretle harab olmuşken 1026 tarihinde vefat ile kapının sağında medfun bulunan İsmail Ağa tarafından tecdid edilmiş, lâkin duvarları, mihrabın istalaktitli höcresi minberin alt kısmı ve mahfilin üst kat parmaklıklarına dokunulmamışdır; bunlar ilk inşaya aiddir. Yalnız alt kat pencerelerinin kemerleri boşaltılarak tenvir sathına ilâve olunmuşdur. Pencere kapağı hiç kalmamışdır. İkinci tamirine aid güzel bir çift alçı pencere görülüyor. Duvarlarını çirkin kalemler örtmektedir. Ahşab son cemaat mahalli yeni hazfedilmişdir. Üç taraf eski halile durduğu halde ön cephe derzi bir kaç sene evvelki bir tâmirde yapılmışdır. Minare küpe kadar hatıllı taştandır. Gövde ve petek kısmı tuğladan ve 12 köşelidir. Oldukça yeni bir sıva ile örtülü olan bu kısmın devrini bu halile tâyin mümkün değildir. Namaza açıktır.

102 — PİRİNÇÇİ MESCİDİ :
Fâtih Pirinççibaşısı
Sinan Ağa

Edirnekapısı tramvayının Eskiali durağının sağında yoldan 30 metre kadar içeride 1332 (1916) da yanmış bir camidir. Duvarları yeni, küpe kadar mevcud olan minaresi eskidir.

103 — RESMÎ MESCİDİ :
Şeyh Resmî Mahmud Efendi

Fâtih'de Otlukçu yokuşunun hemen başında sağ tarafda idi. 1332 (1916) yangınında yanmış, duvarlarından ve bânisinin mezarından bile eser kalmamışdır.

(.) 104 — SAĞRICILAR CAMİİ :
(Yavuz Er Sinan Camii)
Mîr-i âlem Yavuz Er
Sinan Ağa

Unkapanı'ndan Keresteciler'e giden büyük caddenin sağında görülen kubbeli camidir. II. kısımda tafsil edilecekdir. Namaza açıktır.

(.) 105 — SAMANVEREN CAMİİ :
Saman emini Hoca Sinan

Süleymaniye hamamı altında, dik bir kaç yokuşun mültekasında, Bilezikçi sokağındadır. Harab ve metrûk ise de ehemmiyetine binaen II. kısma resimleri konacakdır. Burada medfun olan bânisinin Çukurçeşme ismi ile ikinci bir camii vardır.

106 — SANCAKDAR MESCİDİ :
Sancakdar Hayreddin Efendi

Samatya civarında (Gastria) manastırından muhavvel bir cami idi. Daha yüz sene evvel yıkılmışdı. Bugün aynı halde mihrab duvarı ve kubbesi yıkık bir halde duruyor. Sekiz köşeli ufacık bir binadır.

107 — SARAÇHANE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Saraçhanebaşındaki Saraçlar çarşısının içinde fevkanî bir mescidmiş. Çarşı ile beraber yokolmuşdur.

108 — SARAÇHANEBAŞI MESCİDİ :
Fâtih camii mimarlarından
Mimar Ayas

Saraçhanebaşında Horhor caddesinin köşesindeki kubbeli camidir. 1310 (1896) zelzelesinde yıkıldıktan sonra cami ve minare kâmilen yeniden ve pek zevksiz bir şekilde yapılmış olmakla beraber Mimar Ayas'a aid olması ve mezarını da ihtiva etmesi sebebile tarihî kıymeti büyüktür. Camide iki kitâbe vardır. Birincisi Horhor caddesi üstünde ihata duvarında sülüsle yazılmış ufak bir mermer taşdır ve imlâsile beraber şöyledir:

١ — متفون
٢ — ابوالفتح سلطان محمد خان غازی
٣ — حضرتلرینك معماری اوستاذ آیاث
٤ — سنه ٨٩٢
٥ — فی ر غره

1 — Metfun
2 — Ebülfeth Sultan Mehmed Han Gâzi
3 — Hazretlerinin mimar-ı üstağ Ayas
4 — Sene 892
5 — fi R gurre

١ — جنتمکان فردوس آشیان وجعل الجنة مثواه ابوالفتح سلطان
٢ — محمد خان حضرتلرینك معماری صاحب الخیرات اوستاد
٣ — معمار آیاس مرحومك روحیچون وجمیع اهل ایمانك
٤ — روحیچون رضاءً لله تعالی الفاتحه سنه ٨٧٢

1 — Cennetmekân Firdevs-âşiyan ve ceal-el-cenneti mesvahü ebülfeth Sultan
2 — Mehmed Hân Hazretlerinin mimarı sahib-ülhayrât üstâd
3 — Mimar Ayas merhumun ruhiçün ve cemi' ehl-i imanın
4 — ruhiçün rızaen li-llah-i taalâ el-fâtiha. Sene 872

Birinci kitâbe 892 Rebiülâhır başı, ikincisi 872 gösteriyor. Bundan anlaşılıyor ki kitâbeleri bile bir tetkikden geçirmek lâzım gelmektedir. Birinci kitâbenin imlâsının bozukluğuna rağmen Mimar Ayas'ın vefatını ay ve günü ile bildirmesine ve esasen kabir taşında da 892 mukayyet olmasına nazaran doğrusunun bu olması lâzım geliyor. Camide Sami Efendinin ve şadırvanda Arif Efendinin 1314 tarihli yazıları pek güzeldir. Namaza açıktır.

109 — SARAÇ DOĞAN MESCİDİ (1) :
Üsküfçü Doğan Ağa

Topkapısı'na giderken tramvay yolunun sol tarafında ve Kız Muallim Mektebinin tam karşısında idi; yanmış ve tamamen mahvolmuş, Hatîresinde bir kaç taş kalıp, bânisinin kabri de kaybolmuşdur.

110 — SARI BÂYEZİD MESCİDİ :
Fâtih ulemasından
Sarı Büyezid Efendi

Münhedim Vefa camiinin biraz ilerisinden başlıyan Sarı Bâyezid sokağı nihayetinde eski binası ile alâkası kalmamış, moloz taşından yeni yapı, ufak bir mesciddir. Bânisinin kabir taşı da yokolmuşdur. Namaza açıktır.

111 — SARIGEZ MESCİDİ :
Çıkrıkcı Kemalüddin Efendi

Fâtih'de ismini verdiği mahallede idi, yanmış ve yıkılmışdır. 889 da vefat eden bânisinin kabri de yokolmuşdur.

112 — SARI MUSA MESCİDİ :
Fetihde okçubaşı Musa Ağa

Topkapısı tramvay caddesi üstünde ve Molla Güranî camiine pek yakındı. Yanmış, nişânı bile kalmamış, bânisinin kabri de mahvolmuşdur. Bu zatın Galata'da Şişhane yokuşunda bir camii daha vardır.

113 — SEKBANBAŞI MESCİDİ :
Fâtih sekbanbaşısı
İbrahim Ağa

Vefa'da eski Kırkçeşme'ye yakın (Kira Marta) manastırından camie tahvil edilmiş idi. Atatürk caddesinin açılmasında yıktırılmışdır. Vâkıfın kabir taşı Türk - İslâm müzesindedir.

114 — SEKBANBAŞI YAKUB AĞA MESCİDİ:
Fâtih sekbanbaşısı
Yakub Ağa

Koska'da Hasan Paşa hanının arkasında ve kendi namını taşıyan ufak yokuşun başındadır. Haricen cami olduğunu anlamak müşkül olacak derecede tağyir edilmiş, meşrute kısmına çimento bir sıva yapılmışdır. Cami kısmı da moloz taşlarile tamamen tecdid olunmuş ise de eski plânı herhalde muhafaza edilmiş ve son cemaat yeri üstünde bir iç mahfil teşkil olunmuşdur. Minare eski küpü üstüne konulmuş, ahşab bir külâhtan ibaret kalmışdır ve camiin solundadır. Namaza açıktır.

115 — SERVİ MESCİDİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Cağaloğlu'nda Eminönü Halkevinin arka tarafında, Servili Mescid sokağında, evler arasına sıkışmış bir vaziyettedir. Şimdiki binası, bir yangından sonra yapılmışsa da minaresi ilk halile şerefeye kadar ayakta durmaktadır. Namaza kapalıdır. Mahmud Paşa tarafından sancakdarı Servili Baba namı-

(1) — Fetih Erenlerinden Deniz Abdal'la münasebeti rivayet edilmektedir.

na yaptırılmışdır. Bu zatın kabri de kapı önünde yeni bir taşdır.

116 — SİNAN AĞA MESCİDİ :
Fâtih camii bina emini
Sinan Ağa

Fâtih camiinin şimal tarafında Müftü hamamı yakınında idi, elyevm sed duvarından başka bir şey kalmamışdır, bânisinin kabri de kaybolmuşdur.

117 — SOFULAR CAMİİ :
Şeyhülislâm Molla Hüsrev
Mehmed bin Feramürz

Aksaray'la Fatih'i birbirine bağlıyan Sofular caddesi üzerinde haricen eve benziyen, geniş, son cemaat yeri ve mahfilleri ile oldukça büyük çatılı bir camidir. Herhalde inşasından epey sonra tecdiden yapılan, ahşab çatkılı taş duvarları kalın, sarı badanalar altında örtülüdür. Ne binası, ne minber, ne mihrab bir hususiyet taşımıyorsa da tâmirinde eski plânın muhafaza edildiğini zannediyorum. Minare binanın ortasında ve sola doğrudur. Vefa'da ve Küçük-Mustafapaşadakilerle beraber Mollla Hüsrev'in bu üçüncü camiidir. Namaza açıktır.

118 — ŞEYH DAVUD MESCİDİ :
Meşaleciler ve seyisler
şeyhi Dâvud Efendi

Tahtakale'de el'ân kendi namını taşımakta olan han içinde imiş. Hepsi harab olduktan sonra han tecdid edilmiş ise de cami yapılmamışdır. Şeyh Davud'un kabri han içindedir.

119 — ŞEHREMİNİ CAMİİ :
(Ereğli Camii)
Fâtih Sultan Mehmed

Şehremini'nde dört yol ağzında olan camiin ilk binası harab olduğundan Ereğli'li bir zat külliyen tâmir ettirmiş ve Ereğli namile anılmıya başlamışdır. Bilâhare şehreminlerinden bir zat camiin suyunu bir kuyudan tâyin etmekle, semtle beraber, Şehremini ismini almışdır. Fakat bunlar da yanmış 1940 senesinde duvarlarının bakiyesi de kaldırılmışdı. 1949 da alî-himmed zatlerin gayretiyle beton tavanlı ve yeni tarz sıvalı olarak temelden yapılıp oldukça süslenmişdir. Namaza açıktır. Mahallî rivâyet bu camiin yerinde Fâtih'in ilk namazı kıldığı şeklinde ise de, pek yakınında olan Harbî mescidinden galat olsa gerekdir.

(.) 120 — ŞEYH VEFA CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Koca bir semte ismini veren Şeyh Vefa Muslihiddin bin Mustafa Efendi namına yaptırılan manzûmenin camiidir. Tamamen yıkılmış olmakla beraber ehemmiyetine binaen II. kısma eski plân ve resimleri konacakdır.

121 — ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ :
Fâtih devri meşayihinden

Fâtih'de Haydar yolu üzerinde Zeyrek camii (Pantokrator kilisesi) kütüphanesinden tahvil edilmiş bir camidir. Sekiz köşeli olan binanın mimarî kıymeti yokdur. Minare de yapılmamışdır. Hatîresindeki yazısız küfekî taşlı kabir, Şeyh Süleyman Efendinindir. Namaza açıktır.

(.) 122 — TABHANE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih külliyesi tabhanesinin içinde bulunan bu mescid tabhanenin mihrablı büyük eyvanında idi. II. kısma dercolunacakdır.

123 — TAHTA MİNARE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Balat'da Yıldırım caddesindeki bu mescidin ilk yapısı zamanla harab olmuş, devrin plânına, yani son cemaat üst katında bir iç mahfil teşkili suretiyle harimî büyüten tipe uyularak, 1282 (1865) tarihinde tecdid edilmiş, minaresi kârgir yapılmışdır. Yakınındaki tahta minare hamamının müsteciri tarafından yapılan tamir, cümle kapısı üzerine beş beyitlik bir kitâbede bildirilmekdedir. Mihrab tarafında, 329 tarihinde yaptırdığı, bir çeşmesi de vardır. Biraz ilerde de Sadık Baba isminde bir zatın mâmur türbesi bulunuyor. Namaza açıktır.

124 — TARAKÇILAR CAMİİ :
Fâtih'in süt ninesi
Hand hâtun binti Ahmed Bey

Mahmudpaşa ve Çakmakcılar yokuşlarını bağlıyan Tarakçılar sokağında mürtefice bir yerde olan bu cami tamamen kesme taşdan, müsellesî dilimli kasnak üzerine oturan, tek kubbeli bir bina idi. Zelzeleden yıkılmış, yalnız iki duvarı ile küpe kadar minare kâidesi kalmışdır. Salkımsöğüt'de de ikinci bir camii bulunan ve bütün Mercan semtine ismini veren Dâye Hâtunun türbesi de yarı yıkık ve lâhitsizdir.

125 — TARSUS MESCİDİ :
Fâtih hüddamından çobanbaşı
Ali Fakîh

Mevlevîhanekapısı civarında bulunan bu mescid yanmış ve mahvolmuşdur. Bânisinin Kocamustafapaşa civarında kendi namına bir mescidi daha vardır.

126 — TOKLU DEDE MESCİDİ :
Fetih gazilerinden
Toklu İbrahim Dede

(Aya Tekla) manastırından muhavvel olan bu mescid Eğrikapı'da idi. Şimdi tek bir duvarı kalmışdır. İbrahim Dede'nin kabri de Eğrikapı'da Ebu Şeybet-ül-Hudrî hatîresindedir.

127 — TİMURTAŞ MESCİDİ :
Fâtih etbaından Iimurtaş Ağa

İstanbul Belediyesi binası karşısında idi. Birinci umumî harbde arsasına Türk - Alman dostluk yurdu binası yaptırılmak üzere istimlâk edildi ve yıktırıldı. Bânisinin, Kantarcılardaki Timurtaş mescidi sahibi Timurtaş'la aynı adam olub olmadığı malûm değildir.

(.) 128 — TİMURTAŞ MESCİDİ :
Sarı Demirci

Kantarcılarda fevkanî ve küçük bir cami olan bu bina arzettiği hususiyetler sebebiyle II. kısma resimlerile beraber, dercedilecekdir.

129 — UZUN ŞÜCA' MESCİDİ :
Şatırbaşı Uzun Şücâ'

Sultanahmed meydanına yakın bir yerde İbrahim Paşa sarayının pek yakınında idi. Cami yıkılmış ise de bânisinin kabri yakın vakte kadar duruyordu. Adâlet sarayı inşaatı sırasında kabir de kaldırıldı. Bânisinin bu civarda 3 mescidi vardı, hepsi de yok olmuşdur.

130 — UZUN YUSUF MESCİDİ :
(Alyanak Tekkesi)
Fâtih etbaından çoban
Yusuf Ağa

Silivrikapısına yakın yayla denilen mahalde, yangın yerleri ortasında, son zamanlarda ahşabdan yapılmış, minaresiz bir mesciddir. Yakınlara kadar Rifaî tekkesi halinde kullanılıyordu. Namaza açıktır. Bâninin kabri kaybolmuşdur.

131 — ÜSKÜPLÜ CAMİİ :
Sübaşı ve Çakırcıbaşı
Çakır Ağa

Unkapanı civarında bulunan bu cami harab olmuş ve 1291 (1874) senesinde tamamen yeni yaptırılarak ilk binasile alâkası kalmamış olmakla beraber plânında Fâtih devri çatılı cami tipine uyulmuşdur. Geniş bir son cemaat mahalli, bunun üstünde de aynı genişlikde bir iç mahfili vardır. Bânisinin yalnız İstanbul'da bununla beraber 4 camii bulunuyor. İki camii de Silivri ve Edirne'dedir. Namaza açıkdır.

132 — ÜSKÛBİYE MESCİDİ :
Fâtih Şatırbaşısı
Mehmed Ağa

Yerebatan sarnıcının tam karşısında köşe başında tamamen tecdid edilmiş bir camidir. Yalnız minare devrindendir. Başkaca bir hususiyeti yokdur. Bânisinin kabri kaybolmuşdur. Köşedeki güzel sebil XVII. asra aiddir. Namaza açıktır.

133 — ÜÇ MİHRABLI CAMİ :
Fâtih ülemasından
Hoca Hayrüddin Efendi

Unkapanı civarında Ayazmakapısı'na yakın bir yerde, biri kubbeli diğeri çatılı iki harîmden ve her ikisinin cephesi boyunca bir son cemaat mahallinden mürekkebdir. Cami 874 (1470) senesinde Hoce Hayrüddin Efendi tarafından kubbeli olarak yaptırılmış ve Hadîkanın kaydına göre, Fâtih Sultan Mehmed binayı tevsi ile bir ikinci daha ilâve etmiş, bundan sonra bânisinin gelini camie muttasıl evini ilâve ile bir üçüncüsünü ekleyince üç mihrab meydana gelmişdir. Bunlardan ikisi çatılı kısımda, diğeri kubbenin merkezindedir. Evliya (1-306) cami için üç kubbeli demektedir; şu halde diğer kubbeler yıkılmış yerlerine çatı oturtulmuş olmalıdır. Kubbeli kısım eski bünyesini oldukça muhafaza ediyor; yalnız alt pencereler büyültülerek Tiryeste taşı söveler konmuş, üst pencereler de beyzî şekle ifrağ edilmişdir. Kaba yontma taşla yapılmış duvarlara kubbe sağır ve yüksek bir kasnakla oturmaktadır.

Kirpi saçaklardan alttaki, yeni tuğla ile tâmir edilerek, çatılı kısım ile bağlanmışdır. Bu son kısım tamamen yenidir. Eskisinden eser kalmamışdır. Minare de sağ köşededir; sıva altında kapanan gövdenin eski olub olmadığı anlaşılamıyor; şerefe yenidir. Bânisi Hoca Hayreddin Efendinin ve üçüncü mihrab bânisi olan gelininin kabirleri mihrab önündedir. Bânisinin kendi namına kiliseden muhavvel bir mescidi daha vardır. Şekayik bu camie Unkapanı camii unvanını vermektedir (1). Namaza açıkdır.

134 — VOYNUK ŞÜCAÜDDİN MESCİDİ :
Şücaüddin İbrahim Efendi

Atatürk caddesinin alt kısmında, çukurda görülen moloz taşlarile tecdid edilmiş camidir. Hatîresindeki İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi'nin güzel kabri dolayısiyle tarihî ehemmiyeti vardır. Hadîka'da Şair Necati'nin de burada medfun olduğu yazılı ise de kabir taşı kaybolmuşdur. Keza karşı kabristanda olması lâzım gelen Kâtip Çelebi'nin taşı da zayi olmuşdur. Bâninin mihrab önündeki kabri bugün mevcud değildir (2). Namaza açıktır.

(.) 135 — YARHİSAR MESCİDİ :
İstanbul Kadısı
Muslihiddin Mustafa Efendi

Fâtih'de Gelenbevî lisesinin şimal-i garbide ve pek yakınındaki kesme taşdan, tek kubbeli camidir. II. kısımda resimlerile beraber izah edilecekdir. Harab ve namaza kapalıdır.

---

(1) — Şekayık-ı Numaniye tercümesi. S. 190
(2) — Kâtip Çelebi kabri 1952 sonunda yeniden yaptırılmışdır.

(.) 126 — YATAGAN CAMİİ :
(Hacı İlyas Camii)
Hin-i fetihde topçubaşı
Elhac İsyas Ağa

Eğrikapı'da Tekfür sarayının şarkındaki vâdi içindedir. Yapıldığından beri yanmadan kalmış yegâne çatılı cami olduğundan II. kısımda tafsilâtiyle ve resimlerile beraber izah edilecekdir. Bânisinin kabri yan taraftadır. Namaza açıktır.

(.) 137 — YAVAŞÇA ŞAHİN CAMİİ :
Derya kaptanı Yavaşça
Şahin Paşa

Uzunçarşı başında tek kubbeli taş ve tuğla hatıllı camidir. 1324 (1908) Mercan yangınında yanmış iken 1950 senesinde civar esnafın ianelerile, mükemmel tâmir edildi. II. kısımda resimlerile beraber tafsil edilecekdir. Yavaşça Şahin'in kabri methale yakındır. Namaza açıktır.

138 — YAZICI MESCİDİ (1) :
Kâtip Muslihiddin Efendi

Dragman'da Esmihan Sultan mektebi ve Yazıcı Muslihiddin sokakları köşesinde kesme taşla yapılmış ve epeyce mimarî bâkiyeleri günümüze intikal etmiş, çatılı bir camidir. Son cemaat yerinin ahşab olduğu zannındayım. Caminin üç duvarı bâki kalmış, yalnız cenub yüzü yıkılıp aynı malzeme ile bir tâmir görmüşdür. Yıkılmıyan şark ve şimal duvarlarında da üst ve alt pencerler birleştirilip yüksek bir şekil verilmiş ve tuğla kemerler yapılmışdır. Yalnız garb medhal duvarında iki normal pencere, bunların ortasında istalaktitli bir dış mihrab ile bir üst pencere ve en solda da kapı bulunuyor. Kapının etrafındaki geniş ve yüksek silme çerçevesi bugün sıva altında düzlenmişdir. Cami içinde her taraf yeni sıvalar altında gizlidir. Mihrab devrinden, istalaktitli ve güzel ise de kötü bir badana cazibesini örtüyor. Mahfil, parmaklıkları da ilk yapıdandır. Tuğla duvarlı son cemaat mahalli muhdes ve kötü bir ekdir. Mâmur ve namaza açıktır.

139 — YEDİKULE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Yedikule iç hisarı içinde bulunan bu camiin yalnız şerefeye kadar minaresi kalmışdır.

(1) — Bu camiin Fâtih devrinden olduğu vakfiyeden anlaşılmakta, inşaat da bunu göstermektedir.

140 — YEMENİCİLER MESCİDİ :
Şâtırbaşı Uzun Şücâ'

Sultanahmed'de Fuad Paşa türbesi yakınında yapılmış olan bu cami aynı zatın bu civardaki üç mescidinden biri idi. Diğerleri gibi bu da yok olmuşdur.

141 — YILDIZ DEDE MESCİDİ :
Necmüddin Yıldız Dede

Bahçekapısı'nda Bizans'dan kalma olduğu rivayet edilen bir hamam Fâtih tarafından Yıldız Dede'ye temlik edilmiş, o da külhan tarafında bir mescid yaptırmış ve vefatında mihrab önüne Dede defnedilmişdir. Sonradan tekke haline ifrağ olunup mescid de semâ'hane olmuşdur. Bugün Mustafa Efendi tekkesi olarak tanınır; kapısı Yerlimallar pazarının yanındadır.

142 — ZARPHANE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdi Simkeşhane olan Bâyezid'deki hanın yerinde Fâtih devrinin zarphanesi, içinde de mescidi vardı. Hanla beraber mescid de yıkılmış, sonradan bugünkü bina yapılmışdır.

143 — ZEYREK CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Zeyrek'deki (Pantokrator) manastırından tahvil edilmişdir. İstanbul'da ilk medreselerden biri manastırın, bizim tâbirimizle, papas odaları denilen, höclerinde Molla Mehmed Zeyrek idaresinde tesis edilmiş; kilisesi de dershane olarak kullanılmışdı. Ancak Fâtih manzûmesi bitip medreselerinde tedrisata başlandıktan sonra, 875 (1471) senelerinde kilise camie tahvil edilmiş ve ilk müderris Molla Zeyrek'in adile anılmışdır. Minaresi zikre şayan değildir. Camiin cenub köşesinde Ak Şemsüddin oturduğu dergâh vardır. Namaza açıktır.

144 — ZENBURCU MESCİDİ :
Fâtih Arıcıbaşısı

Tahtakale'de otuz bir ayakla çıkılır bir mescid imiş, şimdi mevcud değildir.

(.) 145 — ZİNCİRLİKUYU CAMİİ :
Sadrıâzam Atik Ali Paşa

Edirnekapısı tramvay yolu üstünde namını verdiği semttedir. II. kısımda plân ve resimlerile izah edilecekdir. Namaza açıkdır.

İSTANBUL'DA SUR HARİCİNDEKİ CAMİLER

146 — BURSA TEKKESİ CAMİİ :
(Arpacılar Camii)
Şeyh Mehmed-i Geylânî

Fâtih, Bahçekapısı ve civarını Şeyh Mehmed-i Geylânî'ye temlik etmiş, o da bu camii yaptırıp vakfeylemişdir. Temliknâme, zihniyet ve ifadesi itibarile pek calibi dikkat olduğundan Mehmed Ziya Beyin (İstanbul ve Boğaziçi) (1-326) dan suretini alıp dercediyorum:

الله تعالى حضرتلرينك عون و نصرتى رسول اكرم افندمزك امداد روحانيتى و اعزهٔ كرامك مظاهرت معنويه و فعليه‌لريله بنم كبى بر عبد عاجزه بلدهٔ عظيمه و مشهوره‌دن اولان استانبولك فتحنى ميسر قلدوغنه تشكراً شيخ عزيزم محمد گيلانى افنديه اشبو ملكنامه الله باغچه قيوسى و حوارنى تمليك اندم (١)

(Allâh-ı Taâlâ Hazretlerinin avn-ü nusreti, Resûl-i Ekrem Efendimizin imdad-ı ruhaniyyeti ve aizze-i kirâmın muzaheret-i mânevîye ve fi'iliyyelerile benim gibi bir abd-i âcize belde-i azîme ve meşhûreden olan İstanbul'un fethini müyesser kılduğuna teşekküren şeyh-i azîzim Mehmed-i Geylânî Efendiye iş bu mülkname ile Bağçekapusu ve civarını temlik ettim.)

Cami, kavsi dönerken solda, son yapısı Sultan Mecid devrine aid, fevkanî ahşab bir binadır. Şeyh Efendinin kabri de oradadır. Namaza açıktır.

147 — ÇATLADIKAPI MESCİDİ :
Fâtih Kasapbaşısı Pîrî Ağa

Küçük Ayasofya'da Çatladıkapı haricinde idi. Bugün yeri bile malûm değildir.

148 — KİREÇ İSKELESİ MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Eski Mes'adet hanının yerinde bulunan bu mescidi Hazreti Fâtih, kale kapıları kapandıktan sonra hariçte kalacak deniz tâifelerinin ibadetleri için yaptırmışdı. Yerine söylediğim bina yapılmışdır.

149 — GÜMRÜKÖNÜ MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Yenicami merdivenleri önünde ve şimdiki ufak sed duvarına muttasıl olan bu cami aynı maksadla yaptırılmış ise de evkafca satılarak yerine Selânik Bonmarşesi denilen bina inşa edilmişti; o da yıkılarak yeri meydan olmuşdur.

150 — TEKNECİLER MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Zindankapısı haricindeki bu mescid de evvel zikrolunanların gayesile yapılmışdı. Harab olmuş, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa fevkanî olarak ihya etmişdir. Namaza açıkdır.

151 — YEDİKULE CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Yedikule kapısı haricinde olan bu camiden eser kalmamışdır.

152 — YOĞURTCULAR CAMİİ :
(Ahî Çelebi Camii)
Dar-üş-şifa hekimbaşısı
Ahî Çelebi

Hekim Ahî Çelebi tarafından yapılan ilk cami ya harab olarak yeniden, veya tevsi edilerek ilâve suretiyle Mimar Sinan'ın elinden geçmişdir. Tezkeret-ül-ebniye, Mimar Sinan'a aid diye kaydeder. Sonra bu da harab olmuş, camii su basmış, çöküntüler olmuş, gergi demirleri ehemmiyetli miktarda bükülmüş ve bina tekrar tâmir görmüşdür. Bugünkü binada devirleri tâyin imkânsızdır. Vâsi bir son cemaat mahallinden sonra, merkezî kubbeli asıl camie girilir. Kubbe mihrabda ve medhalde duvara oturduğu halde, yanlarda ikişer kemerle kalın ayaklara istinad eder. Kemerlerin dış tarafında gayet alçak iki tonozun örttüğü yan dehlizler mevcuddur. Son cemaat yeri ise 4 ayağa müstenid 9 alçak kubbe ile mesturdur. İçerdeki iki ve bu dört ayak Sultan Aziz devrinde küfekî kaplamalarla tahkim olunmuş, pencere kemerleri de yuvarlağa tahvil edilerek son devrin düz çubuk parmaklıkları konmuş ve cami haricen tanınmaz hale gelmişdir. Bununla beraber içinde alâkayı calib bir hava vardır. Sokak yüzündeki çeşmede görülen 1291 tarihi belki de bu tahkim ve tâdillerin tarihini de gösteriyordur. Namaza açıkdır.

EYÜB SEMTİNDEKİ CAMİLER

153 — BALÇIK TEKKESİ MESCİDİ :
Meçhul

Cezerî Kasımpaşa civarında olan bu mescid 863 (1459) da Darülhadîs olarak yapılmışsa da yıkılmış ve 1000 (1591) tarihinde tecdid olunmuşdur. Namaza açıkdır.

(1) — Ziya Beyin yazdığı metinde imlâ tamamen böyle değildir. Ben o zamanki imlâya uymıya çalıştım.

154 — ÇAYIRBAŞI MESCİDİ :
Otağcıbaşı Hüseyin Ağa

Otağcılar'da Edirnekapısı'ndan Defterdar'a inen yokuşun şark tarafında bulunuyordu. Elyevm arsa halindedir. Bir köşesinde bânisinin kabri vardır.

155 — HANDAN AĞA MESCİDİ :
Fâtih etbaından
Handan Ağa

Hasköy'de sahilde bulunan bu mescid XVIII. asırda tamamen harab olmuş, birinci defa III. Ahmed ricalinden Filibeli-zâde Mehmed bey tarafından tecdid ve yine tamire muhtaç olmakla ikinci defa III. Selim tarafından tâmir olunmuşdur. Eski binasile alâkası bulunmıyan bugünkü yapısı biraz harab olmakla beraber namaza açıkdır.

(.) 156 — EYÜB CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

İstanbul'da Fâtih Hazretleri tarafından yaptırılan ilk büyük camidir. Bugünkü binası XIX. asır bidayetine aid olmakla beraber ilk binası hakkında II. kısımda bir plân araştırması yapılacakdır. Namaza açıkdır.

157 — KASIM ÇAVUŞ MESCİDİ :
Fâtih'le gelenlerden
Kasım Çavuş

Eyüb'de Eskiyeni hamam kurbünde kesme taşdan yapılmış, müteaddit tâmir geçirmiş fakat eski halini muhafaza etmişdir. Üst alçı pencereleri son bir tâmirde örülmüşdür. Mihrabı da devrinden kalma alçı istalaktitlidir. Bânisinin kabri de oradadır. Namaza açıkdır.

158 — MEHMED BEY MESCİDİ :
Otağcıbaşı Hüseyin Ağa
biraderi Mehmed Bey

Otakçılar'da Edirnekapısı'ndan Defterdar'a inen yokuşun solunda bir sed üzerinde idi. Bugün arsa halindedir. Bânisinin kabri de kaybolmuşdur.

159 — ÖDLÜCE BABA MESCİDİ :
Fâtih'in meşk hocası
Veliyüddin Efendi

Eyüb'de Bülbülderesi'ndeki bu mescidin binası yenidir. Eskisi ile alâkası yokdur. Bânisinin kabri karşıdadır. Namaza açıkdır.

160 — OTAĞCILAR MESCİDİ :
(Fethi Çelebi Mescidi)
Fethullah Efendi

Otağcılar'da sağda bulunan mescid Darüssaade ağası Gazanfer Ağa tarafından 1008 (1599) tarihinde tâmir ve ihya edilmişdir. Plânı Fâtih devri çatılı cami plânları gibi son cemaat mahallinin üstü, harîmi tevsian, camie ilâve olunmuşdur. Minare tuğla hatıllı taşdan ve devrindendir. Fethi Çelebinin mezarı yok olmuşdur. Namaza açıkdır.

161 — SİNANÜDDİN YUSUF PAŞA ZAVİYESİ MESCİDİ :
Fâtih rical ve ûlemasından
Hızır Bey oğlu Sinanüddin
Yusuf Paşa

Eyüb türbesi civarında bu zatın bir mescidi ve zâviyesi vardı. Fâtih'in vakfettiği musakkafatı gösteren 863 tarihli vakfiyesi Topkapı müzesi arşivinde 7744 numarada mukayyettir. Diğer bir nüshası da Türkçe Fâtih vakfiyesi ile birlikde Evkaf Müdürlüğü tarafından neşrolunmuşdur. Zaviye ve kabir, elyevm yokolmuşdur.

162 — SOFULAR MESCİDİ :
Çavuş Ali Ağa

Eyüb'de İslâm Bey mahallesinde Zekâi Dede sokağında moloz taşından yapılmış, bir kirpi saçağı bile bulunmayan, çatılı camidir. Cami ve minare eski halini muhafaza etmektedir. Minare kaidesi iki tuğla bir taş, küp ve gövde yalnız tuğla iledir. Kapı yandadır. Elyevm son cemaat yeri bulunmakla beraber eski ahşab revâkın mesnetleri görülmektedir. Döşemesi de altı köşe tuğladandır. Mihrab dilimli yaşmak ve kum saatlerile müzeyyen olub ilk inşadan bakiyedir. Pencere kapakları devrindendir. Oldukça geniş olan avluya 11 ayak basamakla inilir. Ali Çavuş'un kabri mihrab önündedir. Namaza açıkdır.

163 — SULTAN CAMİİ :
(Yavedud Camii)
Fetih gazilerinden
Şeyh Abdülvedud Efendi

Defterdar iskelesinde olan bu cami Dördüncü Sultan Mehmed'in kızı tarafından fevkanî olarak ihya olunmuşdur. Bu ikinci binasından da yalnız alt duvarı kalmış, üst kısmı ahşab olarak üçüncü defa yapılmışdır. Pek temiz bakılmaktadır. Namaza açıkdır. Yavedud Sultan da, namını verdiği, karşıki kabristanda, hususî türbesinde medfundur.

KASIMPAŞA CAMİLERİ

164 — DİVANHANE MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Tersane divanhanesi yanında idi. Şimdi mevcud değildir.

165 — KUŞKONMAZ MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Bu da bir evvelkinin mukabil cihetinde idi. O da mahvolmuşdur (1).

166 — OKMEYDANI MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Okmeydanı'ndaki Okçular tekkesinin mescidi olan bu bina harab olmuş, İkinci Mahmud tarafından tecdid edilmişdir. İkinci Bâyezid camie zâviye ve mutbak ilâve etmişdi. Burada yatan Kovacı Ali Baba Fâtih devri mensubudur (2). Camiin İkinci Mahmud binası da harab olmuş, bir duvar ve bir minare kalmışdır.

167 — SARI LÜTFÎ MESCİDİ :
Tokadî Molla Lütfî

Kasımpaşa'nın Beyoğlu sırtlarında idi. Bugün mevcud değildir. Molla'nın mezarı da yokolmuşdur.

168 — TAHTA KADI (TAHT KADISI) MESCİDİ:
Fâtih'le gelenlerden
Kadı Mehmed Efendi

Kasımpaşa'da Dereboyu'nda Sultan Hamid devrinde 1313 senesinde, kâmilen yeni yapılmış, eski binasile alâkası kalmamışdır. Mehmed Efendinin mezarı kaybolmuşdur. Namaza açıkdır.

GALATA CAMİLERİ

169 — BEREKET-ZÂDE MESCİDİ :
İlk Galata dizdarı
Hacı Ali bin Hüseyin Ağa

Galata kulesinden aşağıya inen yokuşun üst kısmında idi. İlk binası harab olmuş, XVIII. asırda tecdid edilmiş, onun da çatısı yıkılarak yalnız duvarları kalmışdır. Son senelerde bunu da yıkmışlar; yalnız 3-4 hazîn kabir taşı görülüyor. Bânisinin kabri de gaiplere karışmış.

170 — KARAKÖY CAMİİ (3) :
Fâtih Sultan Mehmed

(Saint Dominico) kilisesinden tahvil edilen bu cami iskele kapısına yakın idi. Yerini kat'î olarak tesbit mümkün değilse de Havyar hanı civarında olduğunu zannediyoruz.

171 — MANASTIR MESCİDİ :
Şeyhülislâm Molla Güranî
Şemsüddin Ahmed Efendi

Yenicami civarındaki bir kiliseden bozma idi, şimdi yokdur, bânisinin İstanbul'daki dört camiinden birisidir.

172 — OKÇU MUSÂ MESCİDİ :
Okçubaşı Musâ Ağa

Galata'dan Şişhane meydanına çıkan ve Okçu Musâ ismindeki yokuşun sağındadır. İlk binası yıkılmış yerine yapılan da harab olduğundan yıktırılarak 1939 da bugünkü çatılı cami inşa olunmuşdur. Bânisinin Molla Güranî'de bir mescidi daha vardır. Namaza açıkdır.

173 — ŞEHSUVAR MESCİDİ :
Nimelceyş'den Bahriyeli
Şehsuvar Bey

Büyükhendek caddesi üzerinde iken harab olmuş, XIX. asırda fevkanî olarak acaip bir şekilde tecdid edilmişdi. O da yandığından 1951 senesinde tâmir ve ihya olunmuşdur. Namaza açıkdır.

---

(1) — Mir'at-ı İstanbul M. Raif, İstanbul, Âlem Mat. 1314.

(2) — Bu zatın kabri yakınlarda Galata Mevlevîhanesine naklolunmuştur.

(3) — Fâtih'in vakfiyesinde mezkûrdur.

BOĞAZİÇİ CAMİLERİ

174 — EKMEKÇİBAŞI MESCİDİ :
Fâtih Etbaından
Ekmekçibaşı Ali Ağa

Beşiktaş'da Valdeçeşmesi'nin, Ihlamur'a bakan sath-ı mâilinde tamamen yeni yapı, ahşab, ufak bir mesciddir. Birinci ve ikinci bânilerinin kabirleri de oradadır. Namaza açıkdır.

175 — RUM ALİ MESCİDİ :
(Tuz Baba Mescidi)
Rum Ali Ağa

Beşiktaş'da Uzuncaova'da Tuz Baba'nın türbesi yanında ufak ve tamamen yeni yapı bir mesciddir. Minaresi ahşabdır. Namaza açıkdır.

176 — KURUÇEŞME CAMİİ :
Fâtih tezkirecisi
Osman Efendi

Kuruçeşme'de yol üstünde fevkanî, ahşab çatkı arası tuğla dolgulu (Hımış), son cemaat yeri ve iç mahfili olan bir binadır. XVIII. asırlarda tâmir görmüş olmakla beraber hüviyetini, bilhassa haricî manzarasını kaybetmemiş, tâmirinde iki kat pencereleri ile esas muhafaza olunmuşdur. Mihrab dükkânlar üstünde yarım daire cumba halinde taşmış, dilimli bir külâh ve bir taçla nihayetlenmişdir. Garb tarafına 1093 tarihinde Fazıl Ahmed Paşa'nın hemşiresi tarafından bir çeşme eklenib, bunun üzerine harîm tevsi olunmuşdur. Bu kısım esas harîmden daha yüksekdir. Dahilinde bir hususiyet yokdur. Minber kısmen eski, mihrab yuvarlak bir oyuktan ibarettir. Bu satırlar yazıldığı sırada yeniden tâmir edilmekde idi. Kumkapı'da Nişancı camii yanında Tezkireci Osman efendi medresesi vardı. Bânisinin aynı zat olub olmadığını tahkik mümkün olmadı. Namaza açıkdır.

177 — RUMELİ HİSARI MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Rumeli Hisarı içinde yalnız şerefe altına kadar tuğla minaresi kalmış olan mesciddir. Minarenin hususiyeti, ihtimal acele yapıldığından taş tedarik olunamayıp, basamaklarının meşe ağacına oyularak yapılmış olmasıdır. Cami orada mevcud eski bir Bizans açık sarnıcının yarısını işgal ediyormuş, temelleri dipte görülmektedir.

178 — BALTALİMANI MESCİDİ :
Paşmakçı Şücaüddin

Baltalimanı'nda dere kenarında bulunan bu camiin ilk binası tamamen yıkılmış, XIX. asırda bugün yalnız duvarları ve minaresi kalmış olan bina yapılmışdır; eski bina ile hiç bir alâkası yokdur (1). Bu camiin Fâtih devrinde olduğunu vakfiye kayıdından tesbit mümkün olmadığı gibi başkaca bir me'hazla da tevsik edemedim; kaydı ihtiyatla dercediyorum. Bânisinin kabri de mevcud değildir.

179 — ANADOLU HİSARI CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdiki iskele karşısında fevkanî bir cami iken 1925 de yolun tevsii esnasında yıkılıp biraz ilerde, Kanlıca yolu üzerine nakledilerek temelinden yeni yapılmışdır. Namaza açıkdır.

ÜSKÜDAR CİHETİ CAMİLERİ

180 — DURBALİ (DUR BE ALİ) MESCİDİ :
Nimelceyş'den Ali Balî Ağa

Toygartepe'de bulunan mescid 1950 senesinde yıkılmış ve arsası satılmışdır. Bânisinin kabri Üsküdar çarşısında bir dükkân içindedir.

181 — FÂTİH MESCİDİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Harem iskelesine çıkar çıkmaz solda bulunup İkinci Sultan Mahmud tarafından temelinden tecdid edilmiş olan çatılı ve fevkanî camidir. Oldukça güzel, kesme taşdan, ampir bir binadır. Namaza açıkdır.

(.) 182 — RUM MEHMED PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam Rum Mehmed Paşa

Üsküdar sahiline yakın, Şemsipaşa caminin üstünden görülen ve Bizans kokusunu yegâne olarak taşıyan camidir. II. kısımda plân ve resimlerile beraber izah edilecekdir.

183 — SARIKADI MESCİDİ :
Sarıgazi Mescidi

Alemdağı'na yakın Sarıgazî köyünde idi. Şimdi harabdır. Bânisinin kabri de oradadır.

184 — TOYGAR MESCİDİ :
Toygar Hamza Dede

Üsküdar'da Toygartepesinde eski binası yıkılıp tamamen yeniden yapılmış bir mesciddir. Bânisinin mezarı oradadır. Namaza açıkdır.

(1) — Bu satırlar yazıldıktan sonra tâmire başlanmıştır.

b — İstanbul Medreseleri

(.) 185 — **AYASOFYA MEDRESESİ:**
Fâtih Sultan Mehmed

Ayasofya'nın şimalinde idi. II. kısımda bahsedilecek ve resimleri konacakdır.

(.) 186 — **ATİK ALİ PAŞA MEDRESESİ:**
Sadrıâzam Ali Paşa

Sedefçiler camii de denilen Çemberlitaş'daki Atik Ali Paşa camiinin yol aşırı medresesidir. II. Kısımda cami ile beraber bahsedilecekdir.

187 — **ÇOBAN ÇAVUŞ MEDRESESİ :**
Çavuşbaşı Süleyman Ağa

Koska'da Koca Ragıb Paşa sokağının nihayetinde yakın zamanlarda yıktırılan bu isimdeki camiin yanında idi. Bu da aynı akıbetten kurtulamamış, yerle bir olmuşdur.

(.) 188 — **DAVUD PAŞA MEDRESESİ :**
Sadrıâzam Davud Paşa

Davud Paşa camiinin şarkındaki bu medrese cami ile birlikde II. kısımda zikrolunacakdır.

189 — **EFDAL-ZÂDE MEDRESESİ :**
Şeyhülislâm Efdal-zâde
Seyyid Hamidüddin Efendi

Fâtih'de Şekerci hanına muttasıl idi, şimdi izi bile kalmamışdır (1).

190 — **ESKİ İMARET MEDRESESİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih camiinin şimal-i şarkisindeki (Pantepopte) manastırı, fethi müteakib, medreseye tahvil edilerek şapeli de dershane ittihaz olunmuşdu. Fâtih camii ve medreselerinin inşasile şapel kısmı cami haline kalbolunarak 35 höcrelik papas odalarında imâret tesis olundu. Camiin ismi de buradan gelmektedir. Cami kısmı duruyorsa da bu höcrelerden eser yokdur.

(.) 191 — **EYÜB MEDRESESİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Eyüb camiinin hareminde 10 adet höcreden mürekkebdi. Camiin tecdidinde tamamen yıktırıldı. II. kısımda cami ile beraber anlatılacakdır.

192 — **ESKİ MEDRESE :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih camii yakınında dördü altta, beşi üstte 9 kadîm höcreden mürekkeb bir eski medrese varmış; anlaşıldığına göre fethin ilk zamanlarında ders okutmıya müsaid neresi bulunursa işgal edilmişdi. Bu 9 höcre sonra mülk olarak kullanılmışdır (1).

(.) 193 — **FÂTİH SEMÂNİYE MEDRESELERİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih camiinin şimal ve cenubunda bugün oldukça harab bir halde bulunan medreselerdir. II. kısımda cami ile beraber bahsolunacakdır.

(.) 194 — **FÂTİH TETİMME MEDRESELERİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Bunlar Semâiye medreselerinin taşra taraflarında idi. Hepsi yıkılmış olmakla beraber II. kısımda bahsolunacakdır.

195 — **HACIKADIN MEDRESESİ :**
Hızır Bey kızı Hacı Kadın

993 (1585) tarihinde bu medresenin içinde istinsah edilmiş bir kitabdan mevcudiyetini öğrenmekteyiz. Yeri malûm değilse de yine Hacı Kadın'ın ve babasının tesislerinin bulunduğu Zeyrek - Unkapanı civarında olsa gerekdir (2).

196 — **HIZIR BEY MEDRESESİ :**
İstanbul'un ilk kadısı
Hızır Bey Çelebi

Bu medreseye tâyin olunan müderrislerin tevcihatından mevcudiyetini de öğrenmekteyiz. Yeri kat'î olarak malûm değilse de Hızır Beyin camilerinin bulunduğu Zeyrek semtinde olması muhtemeldir (3).

197 — **KURABALI MEDRESESİ :**
Fâtih âlimlerinden Kurabbâli bin
Seyyid Tacüddin Efendi

Bu zat Zeyrek civarında bir ufak medrese yaptırmış; kabri de yakın vakitlere kadar orada idi. Şimdi yeri bile kaybolmuşdur (4).

(.) 198 — **MAHMUD PAŞA MEDRESESİ :**
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmud Paşa camiinin şimalinde ve hizasında olduğu 1888 tarihinde Bâyezid kulesinden alınan bir fotografta görülmektedir. Epeyi büyük bir bina imiş. Yerine şimdi mekteb yapılmışdır. II. kısma, cami ile beraber dercolunacakdır.

(1) — Hadîka, 185.

(1) — Türkçe Fâtih Vakfiyesi 157.
(2) — Hızır Bey Çelebi Dr. S. Ünver, 48.
(3) — Hızır Bey Çelebi. Dr. S. Ünver, 51.
(4) — Şekayık tercümesi, 316 - 17.

199 — MOLLA GÜRANÎ MEDRESESİ :
Şeyhülislâm Molla Güranî, Şemsüddin Ahmed Efendi

Molla Güranî'nin camie tahvil ettiği (Saint Theodor) kilisesinin müştemilâtından olan bu binada tesis edilmişdi. Cami devrimize yetiştiği halde (cedvel No. 73) medrese yıkılmışdır. Vefa camiinden kilise camiine çıkarken bâkayası görülmektedir.

(.) 200 — MURAD PAŞA MEDRESESİ :
Sadrıâzam Mesih Paşa

Aksaray'da Murad Paşa camii avlusunda idi. Bugün mevcud değildir. II. kısımda cami ile beraber anlatılacakdır.

(.) 201 — RUM MEHMED PAŞA MEDRESESİ :
Sadrıâzam Rum Mehmed Paşa

Üsküdar'daki camiin şimal tarafında bostanlar derununda harabe halinde görünen bina olsa gerekdir. XVIII. asır sonunda yazılan Hadîka, daha o zaman medresenin harab olduğunu yazmaktadır.

202 — SEKBANBAŞI MEDRESESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Koska'da Sekbanbaşı Yakub Ağa mescidi yakınında ve orada çarşıya muttasıl ulvî ve süflî 26 höcrelik bir medrese imiş. Eski odalar medresesi için söylediğim gibi bunlar da ilk zamanlarda Bizans'dan kabil-i istifade ne bulunursa orada tedrisat yapıldığı zaman medrese olmuşdur (1).

203 — ÜÇ MİHRABLI MEDRESE :
Fâtih âlimlerinden Hoca Hayrüddin Efendi

Unkapanı'nda Üç Mihrablı cami yakınında idi. Elyevm mevcud değildir (2).

204 — ZEYNÎ MEHMED EFENDİ MEDRESESİ :
Fâtih camii inşaatı rüznamçecisi Zeynî Mehmed Efendi

Vefa yakınında, bozacıya muttasıl olan bu medrese yanmış, 1045 tarihinde Sultanahmed camii mimarı Mehmed Ağa, bir minare ilâve ve binayı tecdid etmiş idi. Bu ilâve ile dershanesi mescid olarak kullanılıyor ve ikinci isim olarak Mimar Ağa mescidi de deniliyordu. Şimdi yalnız mescid kısmının harabesi mevcuddur; medrese mahvolmuşdur.

205 — ZEYREK MEDRESESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fethi müteakip Zeyrek'teki (Pantokrator) manastırının papas odaları denilen höcrelerinde açılıp Molla Zeyrek Mehmed Efendinin idaresine verilen bu medrese Fâtih külliyesinin hitamına, yani 875 (1471) senesine, kadar faaliyetine devam etmişdir. XVI. asrın ilk rub'unda bu höcreler yıkılmış ve yerlerine başka binalar, meselâ Zenbilli Ali Efendi mektebi yapılmışdır (3). Türkçe vakfiye, (s. 164 - 165) (Ulvî, süflî: 50 bâb höcerattır. Birbirine muttasıldır, mabeyn-i höceratta vâki sahn-ı hâli ve bahçe...) dediğine göre epey ehemmiyetli bir medrese imiş. Bu gün bir kaç kemer bâkiyesinden başka eseri kalmamışdır.

C — Mektepler (Sübyan Mektebi) (4).

(.) 206 — DAVUD PAŞA MEKTEBİ :
Sadrıâzam Davud Paşa

Camiin şark cihetinde bugünkü Cerrahpaşa caddesi üzerinde idi. Yıkılmış, yerine Davud Paşa Orta Mektebi yapılmışdır.

(.) 207 — FÂTİH DAR-ÜT-TALİMİ
Fâtih Sultan Mehmed

Camiin garbında, Çarşamba ve Nişanca yollarının ortasında idi. Halen duvar bâkiyeleri görülmektedir. Cami ile beraber anlatılacakdır.

208 — MAHMUD PAŞA MEKTEBİ :

Mahmud Paşa Türbesi ile Nuruosmaniye camii arasında bulunuyordu; bugün mevcud değildir.

209 — ÜÇ MİHRABLI MEKTEBİ :
Fâtih âlimlerinden Hoca Hayreddin Efendi

Üç Mihrablı cami civarında imiş. Bugün mevcud değildir (5)

---

(1) — Fâtih Türkçe Vakfiye, 164.

(2) — Şekayık terc. 190.

(3) — Ayasofya tahrir defteri, 284. Belediye kütüphanesi, Muallim Cevdet, orta yazma 6A.

(4) — Fâtih devrinden, mevcudiyetini tesbit edebildiğim, ancak dört mektep vardır; herhalde miktarları bundan pek fazla idi. Diğer binalar bilindiği halde bunların bulunamaması, zamanın tahribine mukavemet edemiyecek kadar, ufak olmalarından mütevellit olsa gerektir.

(5) — Şekayık terc. 190.

d — Kütüphaneler

(.) 210 — FÂTİH SULTAN MEHMED
Fâtih Sultan Mehmed

Semâniye medreselerinde ve cami dolaplarındaki müteferrik kütüphanelerden maada bir de Çörekçi kapısına yakın bir kitab mahzeni Buk'a yaptırıldığını Türkçe Fâtih vakfiyesi yazıyor. Bu Buk'a yıkıldıktan sonra Birinci Mahmud Fâtih kütüphanesini yaptırmıştır.

e — Mahkemeler (1)

(.) 211 — MAHMUD PAŞA MAHKEMESİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmud Paşa camiinin şimalinde, yakın vakitlere kadar mevcud ve meşhur bir mahkeme idi.

212 — SARAÇHANE MAHKEMESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Saraçhanebaşındaki 110 höcreli saraçlar çarşısı esnaf mahkemesi, Mahkeme-i Saraciye, bu idi ve Dülger-zâde camiinin köşesinde bulunuyordu. Bilâhare Davudpaşa semtine mahkeme lâzım olunca kaldırılmış, yerine de Süleyman Paşa türbesi yapılmışsa da bugün türbe de yoktur. (2).

f — Hastahaneler

213 — ARİSTO HASTAHANESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in 877-878 (1472 - 73) tarihlerinde tanzim edilip Türk - İslâm Eserleri Müzesinde bulunan vakfiyesinde; Debbağlar mahallesinde, yani Cibali civarında, Bizans'dan kalma binalarda bu namda bir hastahane tesis edildiği zikredilmektedir. Bu kayıt 901 (1492) de Bâyezid devrinde yazılan vakfiyede münderiç olmadığı gibi XVI. asır sonlarında tertib edilen Türkçe surette de yokdur. Demek darüşşifanın yapılmasile bu hastahane terkedilmişdir. Binanın âkıbeti de meçhuldür.

(.) 214 — DAR-ÜŞ-ŞİFA :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih külliyesinin hastahanesidir ve bugün Nakşidil türbesinin ve Fâtih hatîresinin şimal tarafında Tabhane'ye mukabil bir mevki işgal ediyor, 1240 tarihlerine kadar da kullanılıyordu. 1239 (1823) tarihinde yapılmış olan plânı II. kısma konulacakdır.

g — Aşhane, Fodlahaneler (3)

215 — DAVUD PAŞA İMÂRETİ :
Sadrıâzam Davud Paşa

Camiinin civarında olduğu malûm ise de tam mevkiini tesbit mümkün olmadı. Şimdi yokdur.

216 — ESKİ İMÂRET :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih camiinin şimal-i şarkisinde, Haydar civarındaki (Pantepopte) manastırı, fethi müteakip medrese olarak kullanıldıktan sonra manastır kilisesi camie tahvil edilip camiin şimal ve şarkında bulunan 35 adet papas odasında da Fâtih medreselerinin 875 (1471) tarihinde ikmalini müteakib tesis edilmişdi. Şimdi yalnız cami ayaktadır. İmâret kısmı tamamen yıkılmışdır.

---

(1) — O devirden başka mahkeme kaydı bulamadık, her halde daha bir çokları vardı.

(2) — Hadîka (1-107).

(3) — İmaret, mâmure mânasına gelir. Ekseriya cami, medrese, aşhane, mekteb ve saireden mürekkeb manzûmelere veya bunlardan birisine âlem olarak kitâbelere dercedilmekte ve böyle olması da lâzım gelmekte ise de halk arasında aşhaneye münhasır olarak kullanılmakta ve hattâ bazı yerlere (Eski İmâret» gibi, gördüğü vazifeye atfen isim verilmekte olmasına nazaran biz de imâret tâbirini aşhane mânasına kullanmayı tercih ettik. Bu bâbda Osman Ergin'in calibi dikkat bir risâlesi vardır.

(.) 217 — **FÂTİH İMÂRETİ VE FODLAHANE :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih külliyesinin cenub cihetinde ve bugünkü Fevzi Paşa caddesinden yukarıda medreselerin yanına çıkan sokağın köşesinde idi. II. kısma dercolunacakdır.

218 — KALENDERHÂNE İMÂRETİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şehzadebaşı'ndaki (Christ Acatalipthos) manastırı, Kalenderhâne ismile «fukara ve mesakîn'e» tahsis edilmişti; bir kaç höcre ilâvesile bir aşhane tesis olunarak buradan «fukaray-ı mücâvirîn ve misâfirîn-i muhtâcîn» e aş tevzi edilir, yâni hem Kalenderhâne'nin sâkinleri ve hem de yakındaki muhtaçlar it'am olunurdu. Elyevm bir kaç höcrenin harâbesi görülmektedir (1).

(.) 219 — **MAHMUD PAŞA İMÂRETİ :**
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Camiin şimal cihetinde olduğu tahmin edilen bu imâretten bu gün eser yokdur.

(.) 220 — **EYÜB İMÂRETİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Eyüb camiinin yola nazaran karşı köşesinde dükkânlar arkasındaki iki büyücek kubbeli binadır.

(.) 221 — **TABHÂNE :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih külliyesinin misafirhâne ve ve ziyarethânesi olan bu bina, aslında muhteşem ve müzeyyen imiş. Bugünkü, zelzelelerden yıkılmış ve noksan hali ile bile insanı tesiri altında bırakır. II. kısımda rolöveleri ve tafsilâtı verilecekdir.

h — Darphane

222 — DARPHÂNE :
Fâtih Sultan Mehmed

Bâyezid'de şimdiki Simkeşhâne'nin yerinde Fâtih'in darphânesi vardı. Binanın ehemmiyeti hakkında bir fikrimiz yoksa da avlusunda bir mescid ihtiva edecek kadar geniş olduğunu biliyoruz. Muahhar asırlarda yerine yapılan Simkeşhâne de yine devletin altın ve gümüş tel işlerini yapan, sıkı murakabe altında, bir müessese idi.

i — Saraylar

(.) 223 — **ESKİ SARAY :**
Fâtih Sultan Mehmed

Fethin ertesi senesinde, Fâtih'in yaptırıp 19-20 sene ikâmet ettiği bu saray Bâyezid tepesini ve Süleymaniye camiinin yerini işgal ediyordu. Ehemmiyetine binaen II. kısımda resimleriyle beraber tafsil edilecekdir.

(.) 224 — **YENİ SARAY :**
(Sar'ay-ı cedide), (Saray-ı cedide-i âmire), (Topkapı Sarayı).
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in Zeytinlik denilen, Sarayburnu sahasında yaptırdığı zamanımıza intikal eden en büyük Osmanlı sarayıdır. II. kısımda lâyık olduğu ehemmiyeti tebarüz ettirilerek resim ve plânları konacakdır.

225 — MAHMUD PAŞA SARAYI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Kritovulos, (s. 129), 863 (1459) vakâyii meyanında ve camiinden bahsederken Mahmud Paşanın gayet güzel hanelerle çiçek ve nebâtat bahçeleri yaptığını söylüyor, fakat yerini bildirmiyor. Evliya Çelebi bu saraydan bahsetmez; herhalde XVII. asırda yıkılmışdı. Yalnız Mahmud Paşa'nın vakfiyesinde (Şengül) hamamının kendi sarayının hamamı olduğunu bildirmesine nazaran mevkiinin şimdiki Maarif Müdürlüğü ve Emniyet Sandığı binalarının bulunduğu yerler olması lâzım gelmektedir.

226 — TOKAD KASRI :
Fâtih Sultan Mehmed

Beykoz'dan Akbaba köyüne yaklaşırken sağdaki vâdinin içinde ve bugün Belediyenin süs fidanlığı bulunan yerde idi. (Evliya 1 - 464) de kasrın inşasını şöyle tarif ediyor:

(Fâtih Sultan Mehmed Hân burada sayd-ü şikâr iderken Makbul Mahmud Paşa'nın Anadolu'da «Tokad» kalesini fethettiği haberi gelince sûrurundan «Tîz şurada bir hadîka-i irem-nümâ bina edin.»

(1) — Fâtih Türkçe Vakfiyesi, 323 - 330.

ismine Tokad Bahçesi deyin, sayd-ü şikâr edilen hayvanların muhafazası içün etrafına Tokad sûruna benzer bir çit çekin» deyu ferman eder, bir kasr-ı tahtânî bir havz-ı azîm bir şadrıvân-ı ibretnümâ bina olunmuşdur ki hâlâ beyaz cariye gerdeni cevv-i havada pertâb eder durur ve tâ kubbe-i âlisindeki altun tasa su urur bir bahçe üstâdı yüz adet bostancı neferâtı vardır bir ormanlık hıyabân içre kûhimsi bir vâdidir bir hamamı, müteaddit kaaları var, padişahlar sürgün etikden sonra...) demekdedir.

Çok zaman evvel kasır ve havuzu görmüştüm. O zaman yine mâmur bir kasr-ı padişahî, arklar ve havuzlar pek lâtif idi. Sonradan yerine bir çiftlik yapılıp hazine-i hassaya bağlanmış, şimdi de fidanlık olmuşdur.

J — Hamamlar

227 — ACEMİOĞLANLAR HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Şehzadebaşı'nda, Letafet apartımanı karşısında, Fâtih'in inşa ettirip yenileri yapıldıktan sonra Eskiodalar namını alan Yeniçeri kışlalarının hamamıdır. Harab olmuş, Kanunî Sultan Süleyman tecdid ettirmiştir. Asırların eklediği bir çok ilâveler çirkin bir yığın haline sokmuşdur. Camekân kısmı ahşabdır. Kışlanın yıkılmasından sonra çarşı hamamı haline gelmiş ve elyevm hal-i faaliyettedir. Bir irâd olarak yapılmadığı için Fâtih vakfiyesi zikretmemişdir.

(.) 228 — AKBIYIK HAMAMI :
Akbıyık Muhiddin Efendi

Ahırkapı civarında bânisinin mescidi yakınında küçük bir çift hamamdır. II. kısımda resmi dercedilecekdir. Hal-i faaliyettedir.

229 — ALACA HAMAM :
Edirneli Alâaddin Çelebi

Marpuççular'da bulunan bu hamam oldukça tebeddüle maruz kalmışdır. Hal-i faaliyettedir.

230 — AZEPLER HAMAMI :
Fâtih devri âlimlerinden
Elvan Bey

Unkapanı'nda bânisinin aynı isimdeki camiinin yakınında idi. 1944 senesinde Atatürk caddesinin tevsiinde her ikisi yıktırıldı.

(Evliya 1 - 330) da Bizans'dan kalma iki hamamdan birisi olduğunu

كفره طرز معماريسندن تحويل ايله اسلام آدابى اوزره ياپلديغى

Kefere tarz-ı mimârîsinden tahvil ile islâm âdabı üzre yapıldığını, söylüyor, ne dereceye kadar muvafık-ı hakikatdir bilinemez. Yıkılmasından evvel umumî bir ziyaret esnasında Bizans şekline ve motifine tesadüf ettiğimi hatırlamıyorum. İhtimal yerinde bir hamam vardı; yıktırılıp bu yaptırıldı. Hamam Fâtih vakfına ilhak olunmuşdu, vakfiyede münderiçdir.

231 — BALAT KAPISI HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Bunun Balat'da Tahtaminare sırasındaki Balat hamamı olması pek muhtemeldir. Bizi biraz tereddüde sevkeden cihet, bu hamamın Koca Ragıb Paşa kütüphanesinin müsakkafatından yani iradından olmasıdır (1). Fakat kesretle vâki olduğu üzere, zamanla Fâtih vakıfları satılıp el değiştirebileceğini düşünerek, başka eski hamam bulunmıyan bu civarda, (Balatkapısı Hamamı) olarak, bunu kabul ediyoruz. Vakfiyede mukayyet musakkafattandır. Hamam tektir; oldukça mâmur ve hal-i faaliyettedir.

232 — BOSTAN HAMAMI :
Meçhul

Haseki'den Davudpaşa'ya giderken sağda olan bu hamamda Fâtih'in yıkandığı ve orada kurnası olduğunu ve bütün Fâtih hüddamı gibi, ahalice âdeta mukaddes tutulup Fâtih'i bu hamamda yıkayan Tellâk Dede'nin Hubyar sokağındaki camiin yanında medfun olduğunu Dr. Süheyl Ünver (Yedinci Tepe Hamamları) makalesinde (mahallî rivayetlere atfen) söylüyor. Hal-i faaliyettedir.

233 — ÇAVUŞBAŞI HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Balat çarşısında, Kamış sokağında, ufak bir çift hamamdır. Bir hususiyeti yokdur. Vakfiyede mukayyet musakkafattandır. Hal-i faaliyettedir.

(.) 234 — ÇUKUR HAMAM :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Karadeniz ciheti Baş Kurşunlu Medrese'nin pek yakınında bulunan bu hamam yeri belirsiz hale gelmiş olduğu halde, ehemmiyetine binaen, 100 sene evvel Texier tarafından yapılan plânı II. kısma dercedilecekdir.

(.) 235 — GEDİKPAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Gedik Ahmed Paşa

Gedikpaşa semtindeki bu çift hamamın resimleri II. kısma derc olunub izah edilecekdir.

(1) — Hadika C-1, S-179.

236 — DAVUDPAŞA İSKELESİ HAMAMI :
Sadrıâzam Davud Paşa

Samatya'da, tramvay caddesi üzerinde bir çift hamamdır. Hal-i faaliyettedir.

237 — HACIKADIN HAMAMI :
Hızır Bey kızı
Hâcce Hâtun

Kocamustafapaşa civarında bir tek hamamdır. Bâriz bir hususiyeti yokdur. Hal-i faaliyettedir.

238 — HACIKADIN HAMAMI :
Hızır Bey kızı Hâcce
Hâtun veya Hızır Bey

Unkapanı'nda Atlamataşı'nda, aynı isimde olup Hızır Bey tarafından kızı Hâcce Hâtun namına yaptırılan cami yanındaki çift hamam ya Hızır Beyin veya Hâcce Hâtun'un cami için yaptırdığı musakkafattandır. Camekân kısmı ile medhal pek çok tâdil görmüş, hamam kısmı ise şeklini muhafaza etmiş, lâkin o da sıvalar ve badanalar altında gizlenmişdir. Duvarları moloz taşındandır; kirpi bir saçakla nihayet bulur. Hal-i faaliyettedir.

(.) 239 — IRGATLAR HAMAMI :
(Karaman Hamamı)
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih camii yapıldığı sırada, böyle mühim eserlerin inşasında teamül olduğu üzere, amelenin gusülsüz çalışmaması için evvelâ bu hamam yaptırılmışdı; şimdiki Şekerci hanının tam arkasında idi, 1332 (1916) yangınında yanmış, yalnız duvarları ayakda kalmışdı; 1930 senesine kadar bu halde kaldı. O tarihlerde yıktırılarak yerine evler yapılmışdır.

(.) 240 — İSHAK PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam İshak Paşa

Bâb-ı Hümâyun'dan Ahırkapı'ya inerken sağda, İshak Paşa camiinin yanında, bulunan bu hamam II. kısımda cami ile beraber tafsil edilecekdir. Halen muattaldır.

241 — KAZIASKER HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih tarafından yaptırılıp vakfiyede zikrolunan bu hamam Horhor civarında Mimar Ayas mahallesinde Kazıasker Dolabı çarşısı yakınında gösteriliyor. Horhor caddesinin şarkında ve Aksaray çarşısına yakın bulunan Horhor hamamı olsa gerekdir. Basit ve tek bir hamamdır. Hal-i faaliyettedir.

242 — KULE HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih vakfiyesinde zikrolunan bu hamam her halde Yedikule'de olacakdır. Kule tâbiri Yedikule'ye veya Rumelihisarı'na münhasırdır. Rumelihisarı olamaz, çünkü hamam şehirde gösteriliyor. Esasen Hacı Tahir hamamı ismi ile de anılan Kule hamamı yakın vakitlere kadar hemen Yedikule'ye bitişik olarak duruyordu. Şimdi tamamen yıkılmışdır.

(.) 243 — MAHMUD PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmud Paşa yokuşunda olan muhteşem hamam II. kısımda etrafiyle anlatılacakdır. Elyevm muattaldır.

(.) 244 — MOLLA GÜRANÎ HAMAMI :
Şeyhülislâm Molla Gürânî
Şemsüddin Ahmed Efendi

Rıza Paşa yokuşundan çıkarken sağ tarafda ve caddeden biraz içeride olan bu hamam Molla Güranî'nin inşakerdesi olub Merdivenli camiin pek yakınında harab bir halde, topraklara gömülmüşdür. Kubbeleri yıkılmış, duvarlarından ancak bir kaçı mer'î kalmışdır. Çift veya tek olduğu hakkında bir kayıt bulunamadığı gibi mahallen tesbiti de güçtür; tek olması muhtemeldir.

(.) 245 — MURAD PAŞA HAMAMI :
(Aksaray Hamamı)
Vezir Murad Paşa

Horhor caddesi üstündeki bu hamam II. kısımda resimlerle ve cami ile beraber anlatılacakdır. Hal-i faaliyettedir.

246 — NİŞANCI HAMAMI :
Sadrıâzam Karamanî
Mehmed Paşa

Kumkapı'da Nişancı camiinin karşısında, köşe başında bir çift hamamdır. Hüviyetini oldukça muhafaza etmişdir. Hal-i faaliyettedir.

247 — SİNAN PAŞA HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih vakfiyesinde zikrolunan bu hamam bulunamadı ve yeri tesbit edilemedi.

248 — SIRT HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya'nın da zikrettiği ve Fâtih vakfiyesinde münderiç olan bu hamam uzun çarşı başında Samanveren camii yakınında olduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır. Örücüler hamamı olması muhtemeldir.

249 — ŞENGÜL HAMAMI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Babıâlî karşısındaki Beşir Ağa medrese ve mektebine arka tarafdan muttasıl olub 878'de Kazıasker

Ali Bin Yusuf-ül-Fenarî'nin tanzimkerdesi olan vakfiyeye istinaden, 953 tarihinde yazılan vakıf defterinde Mahmud Paşa vakfı ve sarayının hususî hamamı olarak bildirilmektedir. Haricî manzarası, bir çok emsali gibi sıva ve badanalar altında kaybolmuş olan bu hamam tekdir ve hal-i faaliyettedir.

250 — ŞEYH VEFA HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Vefa'da Münhedim camiinin garb cihetinde bir çift hamamdı; cami ve hamamı Fâtih yaptırdığı halde medrese II. Bâyezid tarafından inşa olunmuşdu (1). Şimdi tamamen münhedim ve yeri belirsiz bir haldedir.

(.) 251 — TAHTAKALE HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Tahtakale'de Buz fabrikası olan bu çift hamam II. kısımda resimlerile beraber anlatılacakdır.

252 — YILDIZ HAMAMI :
(Hamam-ı Yehûd)
Fâtih Sultan Mehmed

Bahçekapısı'nda bulunan bu hamam Fâtih tarafından Necmeddin Yıldız Dede namında birine verilmiş, bilâhare vakf-ı Hümâyuna ilhak olunmuşdu. (Hadîka c. 1, s. 226). Vakfiyede (Hamam-ı Yedûd) diye zikredilip, Bahçekapısı'na evvelce Çıfıtkapısı dendiğine göre bu hamamdır. Dâhilen eskiliğini muhafaza eder. Bir kurnasında etrafı çinilerle süslü ve talikle

معدن بر و شفا قورنهٔ یلدز بابا

Ma'denî bür'ü şifâ kurnaî Yıldız Bâbâ, yazılıdır. Halk kurnanın bir çok hastalıklara deva olduğuna inanmaktadır. Haricen hanlar içinde mahsur kalmışdır. Hal-i faaliyettedir.

(.) 253 — EYÜB HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Eyüb'de camiin garbında bir çift hamamdır ve vakfiyede münderiçdir. Camekân kısımları, bir çok hamamlarda olduğu gibi tamamen değişip ev manzarası almışdır. Hamam da sıkışık bir sahada kalarak sıvalar altında örtülmüşdür. Hal-i faaliyettedir.

254 — EYÜBDE HAMAM :
(Eskiyeni Hamam)
Fâtih Sultan Mehmed

Vakfiye'de (Eyübde Hamam) diye zikrolunan bu hamam Eskiyeni Hamamdır. Bülbülderesi'ne giden yol üstünde Kasımçavuş camiinin yakınındadır. Hâl-i faaliyettedir.

255 — CAMİ MAHALLESİ HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in musakkafatı meyanında Vakfiye'de zikrolunan bu hamam Karaköy'de şimdiki Karaköy Palas'ın yerinde (Karaköy Hamamı) namile meşhur büyük ve çift hamamdı. Bir zaman, Bektaş Efendi vakfı musakkafatı meyanına geçmişdir; tamamen hedmedilerek yerine han yapılmışdır.

256 — DİREKLİCE HAMAM :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in Türkçe Vakfiyesi'nde Galata'da Süleyman Nahhas mahallesinde gösterilen bu hamam, şimdiki Balıkpazarı, Kurşunluhan civarında bulunuyordu: Mezkûr mahalle bu semtin eski adıdır.

(Schneider - Nomidis, Galata - 36) da şimdiki Yeşildirek Hamamını Direklice Hamam olarak gösteriyorsa da bir kelimenin kısmen tekerrür etmesinden başka bu zannı tevlid edecek sebeb yokdur. Yeri orası olmadığı gibi, gösterilen Yeşildirek hamamı da Sokullu Mehmed Paşa tarafından yapılmışdır.

257 — TOPHANEKAPISI HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih musakkafatı meyanında Vakfiye'de zikrolunan bu hamam tramvay yolu üstünde Tophane'ye yaklaşınca solda görülen hamam olup haricî şeklini kaybetmişdir. Mâmur ve hal-i faaliyettedir.

(.) 258 — RUM MEHMED PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Rum Mehmed Paşa

Üsküdar'daki camii yanında idi. Bugün yalnız duvar bakiyeleri görülmektedir.

K — Hanlar ve Kervansaraylar (2)

259 — BEY KERVANSARAYI :
(Han-ı Sultanî)
Fâtih Sultan Mehmed

Türkçe Vakfiye (s. 91) de Mahmud Paşa hamamı kurbunda Dâye Hâtun mahallesinde dediğine nazaran Mahmud Paşa camiinin altında dokuma fabrikaları tarafından işgal olunan saha olmalıdır. Bu gün mevcud değildir. Ulvî ve süflî 98 höcre ve etrafında 42 dükkânı müştemil bulunuyormuş. Böyle bir

(1) — Abdülkadir Erdoğan — Şeyh Vefa, s. 22.

(2) — a) Hanlar, çarşılar ve dükkânlar İstanbul'un çehreleri en çok ve en seri değişen binalarıdır. İhtiyaç karşısında ilâveler, tevsi'ler ve tebeddüllere maruz kalmış, bazan bir

bina kalaydı İstanbul'un en büyük hanlarından biri olurdu. Evliya'da «Karbansaray-ı Ebülfeth Mehmed Han» olarak bahsediliyor; demek XVII. asırdan sonra yıkılmışdır. Kritovulos bu gibi hanların inşası için 862 (1468) tarihini işaret ediyor.

260 — BODRUM KERVANSARAYI :
Fâtih Sultan Mehmed

Türkçe Vakfiye (s. 92) Eskisaray kurbunda olduğunu ve ulvî ve suflî 31 höcre, etrafında duvara muttasıl 14 dükkân ve haricine muttasıl 9 höcresi bulunduğunu zikrediyor. Muallim Cevdet vakfı meyanında orta - yazma (64) No. ile Bâyezid Belediye kütüphanesinde bulunan (Ayasofya tahrir defteri s. 40) da Sandal Bedesteninin şark hududunu yazarken, «Şarkan bi-l-han-ı Vak-is-Sultanı bi-Bodrum Kârbansarayı» demektedir. O halde bu kervansarayı Nuriosmaniye camii avlu seddi yerinde aramak lâzım gelir. Arazinin meylinden dolayı bodrum şeklinde olabilir. Evliya'nın bahsetmediğine göre o tarihde harab olmuş demekdir.

261 — ESKİ HAN :
Fâtih Sultan Mehmed

Vakfiye (s. 92) de Odunkapısı'nda, eski handan bahsediyorsa da höcre ve dükkân adedini bildirmiyor. Odunkapısı Unkapanı civarıdır. Burada elyevm böyle bir han yokdur. Eski han tâbirine nazaran Bizans bakiyesi olsa gerekdir.

(.) 262 — FÂTİH KERVANSARAYI :
(Deve Hanı)
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Külliyesi'nin, Tâbhaneye konan, misafirlerin hayvanlarına mahsus kervansarayı idi; Deve Hanı da deniyordu. Tabhânede üç gün müddetle ibate ve iaşe edilen misafirlerin hayvanlarına da bilâ bedel yem veriliyordu. (Vakfiye 284 - 300). Halk beyninde Deve Hanı tâbiri hâlâ yaşamakda olduğu halde bu hanın vaziyetini bilmiyorduk. 1945 senesinde Fâtih mevkiinde umumî helâ inşası için duvar yıkılınca arkasından tonozlu büyük ahırlar ve odalar çıktı, üstü mektebin bahçe toprağı ile mestur olduğundan görülemiyormuş. Fâtih manzumesinin noksan olan bu parçasının kapatılmaması için yapılan teşebbüsler semere vermedi ve helâ yapılarak kervansaray örtülmüş oldu.

(.) 263 — KÜRKÇÜ HANI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmudpaşa yokuşunun alt başında ve solda, kısm-ı âzamı bâki kalan, bu han İstanbul'un ayakta duran en eski hanıdır. İkinci kısımda resimleri konub tafsil edilecekdir.

264 — MOLLA GÜRANÎ HANI :
Şeyhülislâm Şemsüddin Ahmed Efendi

Edirneli Yahudiler mahallesinde, yani Bahçekapısı'nda Molla Güranî'nin bir hanı varmış (Vakfiye, 101). Vüs'ati hakkında diğer menbalarda da malûmat yokdur. Şimdi mevcud değildir.

265 — MURAD PAŞA HANI :
Vezir Murad Paşa

Elhac Timurtaş mahallesinde yani Küçükpazar semtinde olan bu hanın (Vakfiye 119) vüs'ati hakkında da bir malûmatımız yokdur. Bu gün de mevcud değildir. Bu han Bakırcılar çarşısına, şimdiki Uzunçarşıya, muttasıl imiş.

266 — ODUNKAPISI HANI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Vakfiye, 154) Odunkapısı'nda «üç tarafı tarik-ı-âm» olan bu handan bahsediyor, lâkin oda miktarını bildirmiyor. Bu gün böyle bir han yokdur.

267 — ŞEYH DAVUD HANI :
Meş'aleci ve seyisler şeyhi Davud Efendi

Uzunçarşı'dan Tahtakale'ye inerken solda bir handır. Tamamen yıkılmış ve aynı namla XIX. asırda yeniden yapılmış, eski binasile bir alâkası kalmamışdır. 30 odalı bir binadır. Şeyh Davud'un kabri de oradadır.

268 — YEMİŞKAPANI HANI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Vakfiye 102) 11 süflî 16 ülvî höcre ile 16 dükkânı müştemil handan bahsediyorsa da, bugün han yokdur.

---

kısmının yerine başka binalar yapılmış, bir kısmı ibka' olunmuş, bazan da tamamen yıkılmışdır. Büyük Çarşı civarından başlıyarak Bahçekapısı'na, Unkapanı'ndan Süleymaniye'ye ve Kantarcılar'a kadar imtidad eden sahada gördüğümüz bir çok tonozlu, kemerli aksam ihtimal ki bu binaların birer cüzüdür; önümüzde gördüğümüz halde kat'iyetle hüküm veremiyoruz.

b) Bu ticaret binalarının bir kısmı belki Bizans'dan kalma dükkânlardı, metinlerin mealine nazaran kanaat getirdiklerimizi işaret edeceğiz. Şu da var ki 926 (1519) tarihli Ayasofya tahrir defterinde bu neviden olanlar (كافرى بنا) Kâfirî bina ve muhtelif olanlara (بعض كافرى و بعض حادث) ba'zı kâfiriyyûn ve ba'zan hâdisûn, diye tasrih edilmiş ise de miktarları pek azdır. Bu sebeble ya bunların adetleri hakikaten pek azdı veya pek harabdı da. Fetihden beri geçen müddet zarfında azaldı.

Cami Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

L — Çarşılar, Pazarlar, Höcreler ve Mahzenler (1)

(.) 269 — BEDESTAN :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Türkçe Vakfiyesi'nde Bezzazistan, Dekâkin-i bezzâziye dediği, Sûk, bu günkü büyük Bedestan'dır. II. kısımda plânlariyle beraber tafsil edilecekdir.

(.) 270 — BATPAZARI ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Bu dükkânlarda takyeciler, bezzazlar, terziler icra-yi san'at ediyorlarmış. Türkçe Vakfiye'de, (s. 73), yekûnunun 849 olarak gösterilmektedir. Şimdi de civar, melbusata müteallik eşya satan esnafın makarrıdır. II. kısma çarşı plânı konup bu dükkânlar işaret olunacakdır.

(.) 271 — MAHMUDPAŞA DÜKKÂNLARI ÇARŞISI :
(Sandal Bedestanı)
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 75) de Mahmud Paşa İmâreti kurbunda ve dört dılı'lı olarak tavsif edilen 265 dükkânlık çarşı bugünkü Sandal Bedestanı'dır. II. kısımda plânı dercolunacakdır.

272 — SULTANPAZARI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Vakfiye 74) bu çarşı için «Cami-i şerif-i cedîd kurbünde, Medine-i Kostantaniyye'nin vasatında vâki pazar ki sûk-ı kebirdir; dekâkîn ve hücerâtı müştemil ve Sultanpazarı demekle maruf ve medaris-i şerife etrafını muhittir; iki yüz seksen altı bâb dükkân ve otuz iki höcerâtı müştemildir; bunların dahi hudud-ı muayenesi defter-i vakıfda meşruh ve mesturdur» denmektedir. Bu gün mevcud olmıyan çarşının şimdi Malta çarşısı yerinde olması lâzım gelmektedir. Tam eb'adını tâyin mümkün değildir.

(.) 273 — SARAÇLAR ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Saraçhanebaşı'ndaki bu çarşı 110 dükkânlık imiş. 1228 (1813) tarihinde yapılan Bâyezid su yolları haritası çarşının bir plânını ihtiva etmekde olduğundan II. kısımda tafsil edilecekdir.

274 — BEYLİK DÜKKÂNLAR :

(Türkçe Vakfiye 76) bu dükkânların Saraçhane kurbünde ve Saraçhanebaşı - Mimar Ayas Camii mahallesinde 35 dükkândan ibaret olduğunu yazıyor. Bunlardan elyevm bir tek tonozlu dükkân kalmışdır ve Horhor caddesinin başındadır. Diğerleri kaybolmuşdur.

275 — KAZIASKER DOLABI ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Türkçe Vakfiye (s. 76) bu çarşıyı Üstad Ayas mahallesinde yani Saraçhanebaşı'nda ve 8 tanesinin Kazıaskerdolabı denilen dolap yanında (2) ve 11 tanesinin de Kazıasker hamamı kurbunda olduğunu yazıyor. Cem'an 19 dükkân eder. Şimdi mevcud değildir.

276 — ACEMİOĞLANLAR ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Türkçe Vakfiye (s. 77) 10 dükkândan mürekkeb bu çarşının Eskiodalar civarında olduğunu gösteriyor. 1228 (1813) tarihlerinde yapılan Bâyezid su yolları haritasında «Kapamacı dükkânları» namı ile 10 kadar höcre Fevziye caddesinin köşesinden itibaren Saraçhane istikâmetine doğru gösteriliyor. II. kısma Eskiodalar plânı konduğunda yeri işaret edilecek olan bu dükkânların iki keçeli yapılmış İbrahim paşa çarşısı, yani eski Direklerarası ile alâkası yokdur. Haritanın delâleti ve bu dükkânların mahdud adedi buna ihtimal bırakmaz. 1939 da Evkaf tarafından neşredilen (Fâtih Devrinde İstanbul Haritası) eseri bu husuta zühûl etmişdir.

277 — HOCAPİRÎ ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Türkçe Vakfiye (s. 77) de dört tarafı tarîk-i âmla mahdud 26 dükkândan mürekkeb bir çarşı olarak zikrediliyorsa da Hocapirî Mescidi zamanımıza intikal etmediğinden yerini tesbit kabil olmadı. Yalnız Dâye Hâtun mülkünü hudud olarak gösteriyor; eğer bu mülk Dâye Hâtun mahallesinde ise çarşı da Mercan civarında olabilir.

---

(1) — İstanbul'da Fâtih devrinde bulunan çarşı ve dükkânlar benim gösterebildiğim 2500 (iki bin beş yüz) adedinden pek fazladır. Gösterilenler yalnız Fâtih vakfından olanlardır. Bunlardan maada zamanımıza intikal etmiş, Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa çarşısı gibi tetkik mevzuu olacak bina kalmadığı gibi Fâtih Vakfiyesi'nden başka musakkafatı gösteren kayıtlar da azdır. حرّاتلر Hârratlar, yani Çıkrıkçılar çarşısı gibi vücudüne muttali olduğumuz bir çarşıyı derç eylemeyi ihmal etmedik. Büyük camilerin ve hususî şahısların vakfiyeleri tetkik edilirse muhakkak ki bazı dükkân ve çarşı kayıtlarına muttali olunacakdır. Amma mukabilinde bâki kalmış bir eser bulunamıyacakdır. Her ne kadar dükkân miktarını bilmek şehrin teşekkülü ve iskânı bakımından pek ehemmiyetli ise de, mimarî nokta-ı nazarından da pek cazip olmıyacak, bu büyük külfete katlanmaya imkân görmedim. Çarşı ve dükkânlar bahsinde Fâtih Vakfiyesile, müteferrik malûmatla iktifa ettim. O devir eserlerinden en ziyade tahrip olunmuş ve şekil değiştirmiş olanlar ticarethanelerdir.

(2) — Dolap ufak ve mahallî bir bedestan mânasına alınmışdır.

278 — SEKBANBAŞI ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 78) Koska'da Sekbanbaşı Yakub Ağa mescidi mahallesinde ve «mecma-i nâs bir mahall-i meşhurda» vâki 26 dükkânlık bir çarşı olduğunu söylediğine göre şimdiki Hasanpaşa hanı yerinde olsa gerekdir.

279 — YEDİKULE ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 79) daki kale-i cedîde kurbünde etrafı arazi-i hâliye olan 12 dükkânlık çarşı Yedikule civarındadır. Çünkü müteakiben (Kule) haricinde Kirişhane'den bahsediyor, bu da Yedikule'de Salhane yanındaki Kirişhanedir. Bu gün mevcud değildir.

280 — KİRİŞHANE ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Yukardaki bentde zikrolunan haric-i kalede kule yakınında 6 dükkânlık bir çarşı imiş.

281 — UNKAPANI ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 79 - 82) Unkapanı civarında bu namda ve müteferrik bir halde 31 dükkândan mürekkeb bir çarşı olduğunu yazıyorsa da civarda görülen bazı tonoz dükkânların bunlardan olup olmadığını tâyin kabil değildir. Bu dükkânların Bizans bakiyesi olduğu zannedilebilir.

282 — SARITİMURCU ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Kantarcılar etrafında 21 dükkândan mürekkeb bir çarşı imiş (s. 82). Civarda bir çok tonozlu dükkânlar vardır; fakat tesbiti imkânsızdır.

283 — KÜNKOZKAPISI ÇARŞISI (1) :
Fâtih Sultan Mehmed

Balat yakınında Avcılarkapısı yanında 22 dükkânlık bir çarşı imiş. Balat'taki tonoz dükkânlar bunlar olabilir. (Vakfiye 83).

284 — DEBAĞHANE ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Bu da Balat ve Cibali civarında olsa gerekdir. Vakfiye'de yukarda zikredilen çarşı ve Silâhhane dedikleri Fener civarındaki çarşı arasında kaydedilmişdir. Kale haricinde ve sahil-i bahirde 27 dükkânlık bir çarşı imiş.

285 — SİLÂHHANE PAZARI :
Fâtih Sultan Mehmed

Yine Haliç sahilinde Fener'e yakın 32 dükkândan mürekkeb bir çarşı imiş. (Türkçe Vakfiye 84)

286 — AYASOFYA ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 84) de Ayasofya'da 39 dükkânlı bir, 5 dükkân da bir ki cem'an 44 dükkândan mürekkeb bir çarşı olduğunu kaydediyor. Bugün o civarda böyle eski dükkânlara tesadüf olunamıyor. Bu 44 dükkânın Bizans bakiyesi olması melhuzdur. Çünkü civarda yeni olanların tasrih edilmiş bulunduğunu aşağıda göstereceğiz.

287 — YENİDÜKKÂNLAR PAZARI :
Fâtih Sultan Mehmed

Kemer denilen Tâk, yani Bizans'ın Miliyeri civarında (2), şimal cihetinde, 17 dükkânlık bir çarşı imiş. İfadenin siyak ve sebakına nazaran bunlar Fâtih yapısı olacakdır. Bu çarşı da elyevm mevcud değildir. (Vakfiye 84).

288 — ELVANOĞLU ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

Salkımsöğüt civarında, şimdiki demiryolu güzergâhına düşen Elvanoğlu mahallesinde 4 dükkânlık ufak bir çarşı imiş; demiryolu hepsini silip süpürmüşdür (3). (Vakfiye 84-85).

289 — BALIKPAZARI ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye s. 85) Balıkpazarı'nda 11 dükkânlık bir çarşıdan bahsediyor. Halbuki Balıkpazarı ticaretgâh bir yerdi, daha bir çok dükkânlar vardı. Hazret-i Fâtih bunlardan yalnız 11 tanesini vakfeylemişdir. Bizans bâkiyeleri olmaları melhuzdur.

290 — SUK-I NAHHASÎN :
Fâtih Sultan Mehmed

Tahtakale ve Küçükpazar cihetlerinde Hacıtimurtaş mahallesinde 45 dükkân ve 2 menzilden mürekkeb bir çarşı imiş. Bu yerdeki tonozlu dükkânlarla münasebeti olup olmadığı bilinemez. Yalnız bakırcılar o semti terkedip XVII. asırda Bâyezid civarına çıkmışlardır; Evliya bu suretle zikreder (Vakfiye 88).

---

(1) — Vakfiye'de bu isim كنقوز Künkoz ve كنفوز Künfoz olarak yazılıyor. Kınıgos'dan muharref olduğundan Künkoz olması lâzımdır; ikinci imlâ bir nokta hatasından doğmuşdur.

(2) — Bu suretle o zaman Miliyerin hiç olmazsa kısmen ayakda olduğunu anlamaktayız. ,

(3) — Vakfiye'de bu çarşının hududunu yazarken قلعهٔ جدیده Kale-i Cedîde kurbunda يكى قپو Yenikapu civarında diyor. Bundan bu günkü Topkapı Sarayına (Kale-i Cedîde), Demirkapıya (Yenikapı) denildiği anlaşılıyor.

291 — DİKİLİTAŞ ÇARŞISI :
Fâtih Sultan Mehmed

(Türkçe Vakfiye 88) Dikilitaş — Çemberlitaş yakınında 77 dükkânlık mühim bir çarşı olduğunu bildiriyor. Bunlar birbirine mukabil veya muttasıl imiş. O halde kapalı bir çarşı teşkil ediyordu, demekdir. Esasen Bizans devrinde Çemberlitaş yakınında bu suretle dükkânlar içinden geçildiği kroniklerde münderiçdir. Bu çarşı elyevm mevcud değildir.

292 — ODUNKAPISI PAZARI :
Fâtih Sultan Mehmed

Odunkapısı civarında 45 dükkândan mürekkeb bir çarşı imiş. Şimdi burada eski dükkânlar yokdur.

(.) 293 — GALATA BEDESTANI:
Fâtih Sultan Mehmed

Galata Balıkpazarı köşesinde 8 kubbeli mühim bir binadır. II. kısımda plânlarile beraber dercedilecekdir.

294 — ÜSKÜDAR BATPAZARI :
Sadrıâzam Rum Mehmed Paşa

Üsküdar iskelesinden biraz ileride Yeni Valde camii avlusu yanında 50 dükkândan mürekkeb olan bu çarşı, bir çok yangınlar geçirmiş ve tamirat görmüşdür. Oldukça harab ise de kullanılmakda devam edilmektedir. (Mir'atı İstanbul).

295 — HARRATLAR ÇARŞISI :
Meçhul

Yavaşça Şahin mahallesinde yani Uzunçarşı'da Harratlar - Çıkrıkçılar çarşısı namile bir çarşı varmış (Vakfiye 160). Kaç dükkândan mürekkeb olduğunu tahkik mümkin olmamışdır. Burada el'ân içinde aynı san'atın icra olunduğu bir çok dükkân mevcuddur.

296 — LONCA ÇARŞISI :

Fâtih Sultan Mehmed

Galata'da Lonca mahallesinde 66 dükkândan mürekkeb bir çarşı imiş, şimdiki vaziyetini takdir müşküldür (Vakfiye s. 168).

297 — MÜTEFERRİK DÜKKÂNLAR (1):
Fâtih Sultan Mehmed

	Adet
Bozahane — Dikilitaş civarı	1
Pul darphanesi — Dikilitaş civarı	1
Boyahane — Bahçekapısı'nda	1
Dükkân — Bahçekapısı'nda, Edirnekapısı'nda	2
» — Hızır Bey Çelebi mahallesinde, müteferrik surette.	12
Bozahane — Zindankapısı civarında	1
Dükkân — Çelebioğlu Alâüddin mahallesinde, Marpuççular	1
» — Yavaşça Şahin camii kurbünde	11
» — Bezaziye mescidi mahallesinde, Yavaşça Şahin civarı, müteferrik	9
» — Samanveren mahallesinde	2
» — Mercanağa mahallesinde	4
» — Unkapanında Azepler mescidi mahallesinde	1
» — Haraccı Muhiddin mahallesinde müteferrik	8
» — Küçükpazar'da Sarıtimurcu mahallesinde. Müteferrik	3
» — Nişancı Mehmedpaşa mahallesinde, müteferrik	9
» — Künkozkapısı mahallesinde. Müteferrik	7
» — Edirnekapısı mahallesinde	3
» — » Topyıkuğı mahallesinde	1
» — Etyemez'de İsakapısı mahallesi	1
» — Unkapanında Üskübî mahallesinde, müteferrik	11
» — Ayakapısı'nda	2
» — Fâtih'de Sultanpazarı mahallesinde. Müteferrik.	18
» — Tahtakale civarında Arslanlı mahallesinde, müteferrik	9
» — Kıztaşı mahallesinde	1
Boyahane — Sarıtimurcu mahallesinde büyük dükkân	2
Mumhane — Sarıtimurcu mahallesinde	1
Boyahane — Tahtakale'de suk-ı Nahhasinde	1
Boyahane — Halilpaşa mahallesinde (Tahtakale civarı olsa gerek)	1
Dükkân — Hoca Üyevs mahallesinde (Fatih)	4
Debbağhane — Balat'da Ferruh Kethüda camii kurbünde (bu dükkânlar Eyüb vakfıdır.)	10
Gümrükkapanı — Bahçekapısı'nda haric-i kalede dört tarafı tarik-i âm. (Vakfiye s. 162).	1
Tuz Anbarı — Bahçekapısı'nda hariç-i kal'ede dört tarafı tarik-i âm. (Vakfiye (s. 164)	1
Dükkân — Galata'da Cami mahallesinde, müteferrik	10
» — Galata'da Cami mahallesinde	4
» — » Firenk Kûmiler mahallesi, müteferrik	5
» — Galata'da Firenk Agriko mahal.	5
Bozahane — Galata'da Firenk Ağabi mahallesinde (Karaköy civarı)	1

(1) — Fâtih'in musakkafatı olan bu dükkânlar içinde muayyen san'atlara tahsis olunmuş gedikler de olduğundan hûlâsatan zikrini münasib gördük. Bu meyanda geçecek mahalle isimleri tetkikat için pek lüzumlu olduğundan onları da beraberce dercediyoruz.

Dükkân — Galata'da Firenk Ağabi mahallesinde 14
Kasap dükkânları — Karaköy pazarında 10
Debağhane — Ferruh Kethüda mahallesinde (Eyüb vakfı) 10
Dükkân — Eyüb'de Harem mer'ası kurbünde 21
» — » Sevkiyat mahzeni kurbünde (Eyüb vakfı) 13
» — Eyüb'de aktar ve bakkal (Eyüb V.) 9
» — » fırın yanında » 4
» — » kelleci ve başcı » 4
Fırın — » cami civarında » 1
Salhane — » deniz kenarında » 1
Şem'acı dükkânı — Eyüb'de Zalpaşa camii kurbünde (Eyüb vakfı) 2

244

298 — MÜTEFERRİK HÖCRELER (1) :
Fâtih Sultan Mehmed

	Adet
Höcre — Ayakapısı'nda Mustafapaşa hamamı mahallesi, Aya manastırı mevkiinde	12
» — Uzunçarşı'da Timurtaş mescidi mahallesinde Murad Paşa hanına muttasıl	22
» — Unkapanı çarşısında	7
» — Ayakapısı'nda	4
» — Fâtih'de Sultanpazarı mahallesinde	3
» — Ayakapısı'nda iskele kapısı »	7
» — Galata camii mahallesinde	3
» — Galata Ermeni Fenaveç فناوج mahallesinde	6
» — Galata kale haricinde Yekçeşimhacı (Hacı A'ver) mahallesi	5
» — Eyüb'de Zâlpaşa camii kurbünde (Eyüb vakfı)	5
» — Galata'da Makremeci mahallesi	13
» — Eyüb'de sevkiyat anbarı kurbünde (Eyüb vakfı)	10
	97

299 — MÜTEFERRİK MAHZENLER (2) :
Fâtih Sultan Mehmed

	Adet
Mahzen — Galata'da Lonca mahallesinde (Kemeraltında)	5
» — Galata camii mahallesinde (Karaköy civarı)	54
» — Galata Ermeni Fenaveç (x) mahallesinde	2
» — Galata Kûmiler (x) mahalle.	65
» — Anton mahallesinde (x)	14
» — Firenk Yakub mahallesinde (x)	4
» — تروفروش Tirofroş (x) mahallesinde	3
» — Galata Domingo (x) mahallesi (Karaköy civarı)	2
» — Galata Karlo (x) mahallesinde	2
» — » فيكرون Fikron (x)	
» — » Makremeci (x) mahallesinde (3)	2
	166

M — Menzil ve Evler

300 — MENZİL (4) ve BEYT'LER (5) :
Fâtih Sultan Mehmed

Müteferrik mahallerde takriben 1000

N — Degirmenler

301 — DEĞİRMENLER (6) :
Fâtih Sultan Mehmed

Çoğu Haliç sahilinde olmak üzere 54

(1) — Höcreyi, kârgir fevkanî oda mânasına almalıdır. Bunların Bizans bâkiyesi olması melhuzdur.

(2) — Mahzenden kasıt, hemzemin veya tahtezzemin kârgir binadır. Bunların Bizans ve Ceneviz'lerin inşası olması melhuzdur. Mahzenler yalnız Galata'da işaret edilmişdir.

(3) — Galata'daki mahallelerin ismi külliyen değişmiş, önceleri eski isimleri ibka, hattâ hıristiyanlar namına yeni isimler kabul edildiği halde, sonra mahalle ismi müslümanlara hasredilmiş, bir kısmı da başka sebeplerle değişmiştir. (x) ile işaret olunan Fenaveç ve emsali gibi mahallerin yerini bulmak mümkün olmadı.

(4) — Menzil'i altlı üstlü iki ev olarak kullanılan daha mühim binalar, Beyt'i tek aile ikâmetgâhı olarak kabul etmek doğru olsa gerekdir.

(5) — İstanbul ve Galata'da pek müteferrik yerlerde vakfedilmiş olan evlerin ayrı ayrı yerlerini yazmayı zait bulduk.

(6) — Bu değirmenler atla dönen ve undan ziyade susam, darı çeken değirmenler olsa gerekdir. Değirmenlerin 52 si İstanbul, 2 si Galata cihetindedir. 52 tanesinin yarısı Haliç sahillerinde, on tane kadarı Marmara taraflarında, mütebâkisi Uzunçarşı, Hacıkadın ve Edirnekapısı semtlerindedir; yani kesret üzre kenar muhite dağılmışdır.

O — Su Tesisatı ve Çeşmeler[1]

302 — KIRKÇEŞME SU TESİSATI :
Fâtih Sultan Mehmed

Belgrat Ormanının şimal-i garbisinde, bilâhare ismine Büyükbent denilen vadinin sath-ı arzdan akan dere suyunu Fâtih şehre getirtmişdi. Mimar Sinan İstanbul'un su tesisatını yaparken herhalde buraya bir de bent yapmışdı. Me'hazlere ve tarihlere nazaran Mimar Sinan'ın kemer yaptığını kat'iyetle bildiğimiz halde, bent yaptığını, Kanunî devrinde gelen su mikdarının büyüklüğünden dolayı ancak tahmin ediyoruz. Halbuki Büyükbent başında bulunan Seyyid Vehbi'nin tarih kitâbesi Fâtih'in burada künkle su aldığını yazdığı halde Kanunî devrini meskût geçmiş ve bendi doğrudan doğruya III. Ahmed'e atfetmişdir. Herhalde şair zamanı meth için maziyi küçültmüşdür, denebilir. Kitâbenin başda methe ait 5 beyitinden sonra mevzuu alâkadar eden kısmı şudur:

یاپوب مجراسن استانبوله بو آب کتورمشدی
جناب حضرت فاتح محمد خان جم پایه
وفا اتمکله اول دملر تدارك کورمشلردی
دهان کنکله نا کنجیده اولان فضلهٔ مایه
زمان دولتنده لیك شاهنشاه ذی شانك
کلوب عمران و وسعت اول کزین شهر دلارایه
نفوسك کثرتی ابر بهاره ایلدی محتاج
یتشمز اولدی اول شهر ستانبولی اروایه
همان صو یرینه خرج ایلدی سیم و زری اما
خزینه یاپدی کویا کوهر آب مصفایه

Yapup mecrasın İstanbûl'a bû âbı getürmüşdî
Cenâbî Hazret-i Fâtih Mehemmed Hân-ı cem-pâye.
Vefa etmekle ol demler tedarük görmemişlerdî,
Dehan-ı künkle nâgencîde ôlan fazla-î mâye.
Zamânî devletinde lîk şahinşâh-ı zî şânın,
Gelüb ümrân ü vüs'at ol güzin şehrî dilârâye;
Nufusun kesretî ebr-î bahâra eyledî muhtaç;
Yetişmez oldu ol sû şehr-i Stanbûl'u irvâye.
Heman sû yerîne harceyledi sîm-û-zerî amma,
Hazine yapdı gûyâ gevher-î âbî musaffâye.
Ve üç beyitten sonra:

صو کبی ازبر اتدم وهبیا بوخیر دلجویه
ایکی تاریخ غرا درج ایدوب بر بیت والایه
زهی سد یاپدی حقا خان احمد مجمع مایه ۱۱۳۵
آقن صولر طورر بو بند بالا طاق زیبایه ۱۱۳۵

Su gîbî ezber ettim Vehbiyâ bû hayr-ı dilcûye;
İkî târîh-i garrâ derc edib bir beyt-i vâlâye
Zehî sed yapdı hakkâ Hân-ı Ahmed mecmea-i mâye.
1135
Akan sûlar durur bû bend-i bâlâ, tâk-ı zîbâye. 1135

Manzûme, Fâtih'in fazla suya ihtiyaç duymıyarak künkle suyu akıttığını bildiriyor. Fâtih devrinde nüfus pek çok değil ve iş acele idi, bend yapılamadı. Kanunî devrinde ise getirilen bol su bu künkle temin olunabilir mi idi? Ben Kanunî devrindeki suyun bentle temin edildiğini zannetmekteyim. Bu noktayı tebarüz ettirdikten sonra, manzûme metnine nazaran mütalâa ettiğimiz devri alâkadar eden cihet Fâtih'in vadideki suları ve güzergâhta tesadüf ettiği menbaları toplıyarak, bilâhare Mimar Sinan tarafından tecdid edilen Kovuk denilen Bizans'ın kemeri üstünden geçirip şehre akıttığıdır. Bu suya Fâtih devrinde de Kırkçeşme suyu deniyordu. (Fâtih imâreti vakfiyeleri. Osman Ergin - 1945, 170) de Türk - İslâm Eserleri Müzesi'ndeki 878 (1473) tarihli vakfiyeden aynen bu tâbiri dercediyor. Demek Kanunî devrinden evvel (Kırkçeşme) tâbiri bir çeşmeler grubuna âlem olarak kullanılıyordu. Hepsi Fâtih devri eserleri olub, camiler bendinde dercettiğimiz Eyüb camii, türbe imâret ve hamamına Eyüb'de Alacamescid'de bir çeşmeye, Balat'da Tokludede camiine, Unkapanı civarında Elvan-zâde, Hacıkadın, Haraççı Karamuhiddin, Zeyrek'te Timurhan, Bıçakcı Alâeddin, Vefa'da Şeyh Vefa, Mahmutpaşa'da Hacıküçük, İshakpaşa'da İshakpaşa camilerine, Ahırkapı'da Cankurtaran cami, sebil ve çeşmesine, Akbıyık cami ve çeşmesine, Nişancı Mehmedpaşa ve Kazanî Sâdi camilerine, Koska'da Çobançavuş, Horhor'da Kızılminare, Hindîler dergâhı, Aksaray'da Alembey, Sofularda Molla Hüsrev camilerine, Aksaray'da Murad Paşa cami, medrese ve sebiline, Molla Güranî'de Sarı Musa, Halıcılar'da Molla Şeref camilerine bu sudan veriliyordu (2). Bu yerler suyun sarfiyatı hakkında umumî bir fikir verebilirse de Fâtih devrindeki hakikî hacmini bilmeye imkân yokdur.

(1) — Fâtih devrinde bütün şehir suyunun nerelerden temin edildiğini pek bilmediğimiz gibi o devirde yapılan çeşme, kemer, terazi gibi unsurların zamanımıza intikal edenler olup olmadığını tâyin müşküldür. Bizans zamanında şehirde üç su vardı. a) Yalnız 34 rakamındaki yerlere çıkarılabilen Belgrat ormanı suları. Bunlar bent tesisatı ile değil, doğrudan doğruya dereyi kanallara ve kemerlere vermek suretile akardı. b) Halkalı ve civarının yüksek rakımlı suları miktarları daha az olmakla beraber Edirnekapısın'dan itibaren bütün yüksek yerlere çıkabilirdi. c) Istıranca ormanından alınıp 200 kilometreden gelen muazzam su tesisatı. Bu te'sis hakikaten büyük bir iştir. Ne çare ki Trakyayı istilâ eden Avar ve Bulgarlar bunu kolaylıkla kesebilirdi ve kestiler. Bu tesisin çalışmış olduğunu zannetmiyorum. Çalışmışsa da ancak VIII. asırda çalışmıştır. Bakınız (Mimarlık mecmuası. Rumeli'de Bizans Su Yolları makalesi: Ekrem Hakkı Ayverdi.)

(2) — Nazım, İstanbul Şehremanetine Evkafdan devrolunan sular 1341 (Zeyil 1, s. 22).

303 — FÂTİH SUYU :
Fâtih Sultan Mehmed

Rami kışlası şimal-i garbîsinde Kartaltepedeki menbalardan şehre getirilmişdi (1). Yolu harab olunca, II. nci Sultan Mahmud'un yaptırdığı ve daha ilerilerden gelen (Beylik Suyu) mecrasına ilâve olunmuştur. Topkapı Sarayına bu su carîdir.

304 — FÂTİH ŞADIRVANI KOLU :
Fâtih Sultan Mehmed

Bu da evvelkine yakın menbalardan çıkan ikinci koldur, Fâtih camiini ve manzûmesini tağdiye için yapılmışdı (2). Edirnekapısı'na kadar diğer menbaları da alarak, birinci kolla birleşip şehre girer ve Fâtih camiine, imâretine, tabhâneye ve taht çeşmesine, Atikali Paşa, Nallı Mescid, Kalenderhâne camilerine su verirdi. 1320 (1904) tarihlerinde (madde 303) deki su ile birlikde şehre yevmiye 240 metre mik'âb su veriyordu (3).

305 — TURUNÇLU SUYU :
Fâtih Sultan Mehmed

Halkalı yakınlarındaki Cicos çiftliği civarında Fâtih'in yaptırdığı turunç bahçelerini sulamak için tesis olunub menbaı Ayvalıdere Alipaşa kemeri civarında bulunan bu sudan, bilâhare şehrin ihtiyacına da tefrik edilmiş ve Mevlevîhâne kapısından girerek Ereğli, Molla Gürânî camilerine, ve Guraba hastahanesi civarında Harbî mescidi yakınındaki çeşmeye su verirdi. Fâtih'den sonra ise bahçeler kalmadığı için daha bir çok yerlere de su vermişdir. 1905 senelerinde sarfiyatı günde 300 metre mik'âbı idi (4).

306 — MAHMUD PAŞA SUYU :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Maltepe hastahanesi ve Bayrampaşa'daki menbaları toplayıp Sulukule cihetinden şehre dahil olarak Lâleli yukarısında Çukurçeşme'deki teraziye gelir. Bu suya bilâhare Lâleli suyu da ilhak olunup aynı teraziden verilmişdir. Mahmud Paşa suyundan camii, medresesi, hamamı, Kıztaşı'nda Mustafa Bey camii, Kürkçülerde iki çeşme ve çarşı içindeki eski sahaflarda dört yol ağzındaki çeşme su alır. Kritovulos'da Mahmud Paşanın bu suyu 863 (1459) da getirdiğini söylüyor. İlâve olunan Lâleli suyu ile beraber 1905 senelerinde şehre günde 300 metre mik'âb su veriyordu (5).

307 — SEKBANBAŞI KASIM AĞA SUYU :
Sekbanbaşı Kasım Ağa

Bayrampaşa'da Tavukçu Bostanından nebean edip Mevlevîhâne kapısından şehre girdikten sonra Haseki hastahanesi civarındaki çeşmeye ve Koska Sekbanbaşı cami ve medresesine gider ve yevmiye şehre 90 metre mik'âb su verirdi (6).

308 — MAHMUD PAŞA ÇEŞMESİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

İstanbul'da yapılmış en eski çeşmelerdendir. Bu günkü yapısı Sultan Hamid devrine aiddir.

309 — MAHMUD PAŞA ÇEŞMESİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Çarşı'da eski Sahaflar'daki dört yüzlü çeşmedir. Bu günkü yapısı Sultan Hamid devrine aiddir.

310 — BÜYÜK ÇAMLICA ÇEŞMESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in Büyük Çamlıca'daki menbada bir çeşme yaptırdığını biliyoruz. Dördüncü Mehmed zamanında bu çeşme yenilenmişdir.

(.) 311 — MOLLA HÜSREV ÇEŞMESİ :
Şeyhülislâm Molla Hüsrev Mehmed bin Feramürz

Vefa'da Taştekneler'deki camiin duvarında bulunan İstanbul'un şekli bozulmamış en eski çeşmesidir. II. Kısımda zikredilecekdir (7).

P — Askerî Yapılar

(.) 312 — RUMELİHİSARI :
Fâtih Sultan Mehmed

İstanbul'da ilk Türk yapısı olarak da mühim bir mevki tutan bu eser II. kısımda resimlerile beraber tafsil edilecekdir.

(.) 313 — YEDİKULE AHMEDEK'İ :
Fâtih Sultan Mehmed

Ahmedek veya Açmadek denilen iç kalenin tarihî ve mimarî kıymeti büyükdür. II. kısma resimlerile beraber dercedilecekdir.

---

(1) — Nazım, Vakıf Sular S. 17
(2) — » » » S. 18
(3) — » » » S. 26
(4) — Nazım, Vakıf Sular S. 26
(5) — » » » S. 18 ve 26
(6) — » » » S. 19 ve 26
(7) — a) Bazı su tesisatı birbirinin yoluna eklenerek karışmışdır. Meselâ Zincirlikuyu, Mimar Ayas, Davudpaşa, Sancakdar Hayreddin camilerinin eski suları Bâyezit yoluna ilâve edilmişdir. Bunların ilk ikisinin Fâtih sularından, sonuncuların da Sekbanbaşı yolundan aldıklarını tahmin ediyoruz.

b) Bir de şehirden çıkan acı sular vardı, meselâ Dâye Hâtun ve Alacamescid bu mahallî menbalarla besleniyordu.

(.) 314 — **ACEMİOĞLAN KIŞLASI :**
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdiki Şehzadebaşı caddesinin cenub tarafını Şehzade karakolundan Acemoğlu meydanına kadar işgal eden bu kışlanın resimleri II. kısma dercolunup izah edilecekdir.

315 — TOP DÖKÜMHANESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Tophane'de bir top dökümhanesi ve topçular kışlası bina etmiş idi. (Evliya-1-136) da Kanuni'nin Fâtih dökümhanesini yıktırıp yerine muazzam bir bina yaptırdığını ve bu binanın «Leb-i deryâdan yüz adım ilerude bir kûh-i bülendin dâmeninde kal'e gibi bir ribatdır) dediğine ve deniz kenarının 300 sene evvel çok daha geride olduğu bilinmesine nazaran yüz adım mesafe bu gün mevcud 8 kubbeli ve «kûh-i bülendin dâmeninde», dağın eteğinde olan dökümhane yerine tekabül eder. Ancak bugünkü yapı, Kanuni devrinin de olmayıp inşa şeklinden ve sarih kitâbesinden de anlaşıldığı üzere, Birinci Mahmud devrinde yapılmışdır. Dökümhaneden başka, dökümcülerin, arabacıların ve kalıpcıların ayrı ayrı kışlaları varmış.

316 — TOPÇULAR KIŞLASI :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya (1 - 439) da : «Topçu tâifesinin asitânesi Ebülfeth ve Bâyezid ve Süleyman hân binasıdır. Dökmeciler asitânesine muttasıl, leb-i deryaya karîp kal'e gibi bir asitânedir. Bir kapusı leb-i deryada kıbleye diğeri şimale nâzırdır. Bir canibinde bir esed bir ahû şikâr itmiş ve bir tarafda bir zincir ile mukayyed bir esed tasviri var ki ibretnümadır» diyor. Bu tarif edilen mahal Nusretiye camiine muttasıl sahildeki eski yapı, fabrika kısımlarına tevafuk etmekdedir. İçinde Fâtih devrinden kalma parçalar bulunması muhtemeldir.

317 — TERSANE :
Fâtih Sultan Mehmed

a) Kasımpaşa tersanesinin esası Fâtih tarafından atıldığı Evliya (B, 1 - 416) da Kritovulos tercümesinde sarahatle mukayyettir. Evliya, birkaç göz tersaneden bahsediyor. Ancak o zamandan devrimize hiç bir şey intikal etmemiş, tersane asırlar boyunca mütemadiyen tâdil ve tevsi edilmişdir.

b) Kasımpaşa'dakinden başka Kadirga limanında tâmir edilerek donanmaya tahsis edilmişdir (1). Ancak bu limanda inşaat tezgâhları mevcud olub olmadığı bilinmediği gibi, Fâtih devri içinde, veya biraz sonra, terk edilip dolmağa başladığı zannedilmektedir.

318 — KAPTANPAŞA DİVANHANESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya aynı sahifede Fâtih'in Kaptanpaşa divanhânesi yaptığından bahseder. Tarihde epey yer tutan bu meşhur Divânhane uzun zaman kullanılmış, sonra haraba yüz tutup, Moltke'nin 1836 - 1837 de yaptığı İstanbul Haritasında Divanhâne harabesi olarak gösterilmişdir. Şimdiki bina XIX. asıra aiddir.

319 — OKMEYDANI :
Fâtih Sultan Mehmed

Okmeydanı'nı nim askerî bir tesis olarak telâkki etmek yerinde olur; esasen askerlik umumî hayatla mümteziç bir unsur idi. Okmeydanı'nda Fâtihin yalnız bir mescid ve zâviye yaptırdığı, o devir adamlarından Kovacı Ali Baba'nın medfun olduğu malûmumuzdur. İkinci Bâyezid'den itibaren Okmeydanı mütemadiyen tevsi' edilmiş ve İkinci Mahmud zamanına kadar canlı bir şekilde mevcudiyetini muhafaza etmiştir. En eski Menziltaşı da 911 tarihli büyük hattat Şeyh Hamdullah Efendiye aiddir (2).

320 — İSTANBUL SUR TÂMİRLERİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fethi müteakip yıkılan surlardan bir kısmı şehrin inzibatını temin ve girip çıkanı kontrol etmek üzere gereken metanette tamir edilmiş idi. Bir de Yedikule iç hisarının (Ahmedek) inşası için civar ayrıca tâmir olunmuştu. Yalnız fethi müteakip senelerde yapılan tâmirleri gösteren ilk Kadı Hızır Beyin arz tezkiresini (Topkapı Sarayı arşivi 11975) imlâsını aynen muhafaz ederek dercediyoruz (3).

عرض بندهٔ بی مقدار اول درکه بالی قپوسی [2] یاپنده‌غی
برغازدن اوته طوپ قپوسنك برو یاپنده یقلان برغازه وارنجه
بو مابینده واقع اولان حصارك کدوکلری کی یاپلماسی بو فقیره
امر اولنمش ادی دولتلو خداوندکارك همتی ایله امر اولنان یرلر
یاپلوب تمام مراد ازره اولنوب تفصیلی اله عرض اولنور اول
برو بالی قپوسی یاپنده یقلان برغارك طولی که قرق آرشون
وقدی اون اکی آرشوندر کلیا تملندن یکی اولنوب تمام اولندی
واندن اوته بر بیرکی اللی درت ذراع طولی واون اکی آرشون
قدی یقلمش ادی اول داخی تمام اولدی و اندن اوته بربیرکی
یوز اوتوز ذراع طولی ویدی آرشون قدی ایله یقلمش ادی
اول داخی تمام اولدی واندن اوته درت آرشون بیرکی اون اکی

(1) — İ. Hami Danişmend — İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, s. 299.

(2) — Halim Bâki Kunter — Güzel Sanatlar Mecmuası 5. inci.

(3) — Bâlî kapısı, Belgrat ve Mevlevîhâne kapıları arasındaki Sigma askerî kapısı olmalıdır. Anlaşılan bu kapının gerisinde bir cami yapan Topçubaşı Bâlî Süleyman Ağa muhasara esnasında çok faaliyet göstermiş ve kendisine vakıf yapabileceği yerler mükâfaten temlik edilmişdir.

آرشون قدی ایله یقلمش ایدی اولداخی تمام اولدی و آندن اوته اون ایکی آرشون بیرکی بر آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولدی واوندن اوته اون ایکی آرشون بیرکی بر ارشون قدی ایله یقلمش ادی اول داخی تمام اولدی و آندن اوته قرق سکز آرشون بیرش آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولندی و آندن اوته اکی آرشون بیرکی سکز آرشون قدی ایله یقلمش ادی اولداخی تمام اولندی وآندن اوته اول برغار کی قرق ذراع طولی و یکرمی ذراع قدی واردر اولداخی تماندن یکی باپلوب تمام اولدی بو جمله یاپلان بنا حساب اولنوب اوچ یوز قرق اکی ذراع اوزونی سکسن ایکی ذراع قدی واچر ذراع عرضی اولندی وینه داخی مبارك همتکز ایله ایشدن فراغت ایلدك شیلجه [1] معلوم اولنه وبنا اوزرینه یولداشلق اچون قونلان عجمی اوغلانلر آغاسی وعلوفجیلر صو باشیسی اولان قوللروکزك داخی خیاج [2] یولداشلفلری اولمشدر آباغکز طپراغنه شیلجه معلوم اولنه باقی فرمان درکاه عالینکدر

الفقیرالحقیر
خضر

«Arz-ı bende-i bî mikdar oldur ki Bâlî kapusı yanındagi yıkılan burgazdan öte Topkapusu'nun berû yanında yıkılan burgaza varınca bu mabeyinde vâki olan hisarın gedükleri ki yapılması bu fakîre emrolunmuş idi, devletlû Hüdavendigârun himmeti ile emrolunan yerler yapılub tamam murad üzre olub tafsili ile arzolunur, ol berû Bâlî kapusı yanında yıkılan burgazın tûlî ki kırk arşun ve kaddi on iki arşundur. Külliyen temelinden yeni olunup tamam olundı ve andan öte bir yir ki elli dört zırâ ve on iki arşun kaddi yıkılmış idi, ol dahi tamam oldı ve andan öte bir yir ki yüz otuz zırâ tûli ve yedi arşun kaddi ile yıkılmış idi, ol dahi tamam oldı ve andan öte dört arşun yir ki, on iki arşun kaddi ile yıkılmış idi, ol dahi tamam olundı ve andan öte on iki arşun yir ki, beş arşun kaddi ile yıkılmış idi, tamam oldı ve andan öte on iki arşun yir ki bir arşun kaddi ile yıkılmış idi, ol dahi tamam oldı ve andan öte kırk sekiz arşun yir beş arşun kaddi ile yıkılmış idi, ol dahi tamam olundı ve andan öte iki arşun yir ki sekiz arşun kaddi ile yıkılmış idi ol dahi tamam olundı ve andan öte ol bir burgaz ki kırk zırâ tûlî ve yirmi zırâ kaddi vardır, ol dahi temelinden yeni yapılub tamam olundı. Bu cümle yapılan bina hesab olunub üç yüz kırk iki zırâ uzunu ve seksen iki zırâ kaddi ve üçer zırâ arzı olundu ve yine dahi mubarek himmetiniz ile işden feragat eyledik şöylece malûm oluna ve bina üzerine yoldaşlık içun konulan Acemi Oğlanlar ağası ve Ulufeciler sübaşısı olan kullarınızun dahi haylıca yodaşlukları olmuşdur, ayağınız toprağına şöylece malûm oluna. Bâkî ferman dergâh-ı âlinindir.

El-fakir-ül-hakîr
Hızır

Bu vesikada tarih yoksa da Hızır Beyin vefat tarihi olan 861 (1457) den evvel ve belki hemen fethi müteakib olması lâzımdır. Muhasarada yıkılan yerleri ve surlara verilen ehemmiyeti göstermesi bakımından pek mühimdir.

321 — ANADOLUHİSARI İLÂVELERİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Muhasaraya tekaddüm eden senede, Rumeli tarafındaki ile beraber, Anadoluhisarı'na bazı ilâveler ve bilhassa topçuluğun son icablarına nazaran batarya yerleri yapılmış ve bir hisarpeçe ilâve olunmuştu. Şimdi yok olan bu kısımlar hakkındaki etüdü A. Gabriel'in (Chateaux Turcs du Bosphore) eserinde tafsilâtile bulmak mümkündür.

R — Türbeler

a) Mimarî kıymeti olanlar

(.) 322 — FÂTİH TÜRBESİ :
Fâtih - III. Mustafa

Hazret-i Fâtih'in türbesi 1179 (1765) senesindeki müthiş zelzelede cami ile beraber yıkılmıştı. III. Mustafa zamanında 1180 (1766) da cami ile beraber inşasına başlanıp o sene bitirilmişdi. Teberrüken II. kısma dercolunacaksa da bir XVIII. asır binası olduğundan üzerinde fazla durulamıyacakdır. Eski türbe şekli hakkında bir bilgimiz yokdur.

(1) — شویله‌جه = شیلجه
(4) — خلیجه = خلیج

(.) 323 — **GÜLBAHAR SULTAN TÜRBESİ :**
Fâtih - III. Mustafa

Fâtih'in zevcesi ve Sultan Bâyezid'in annesi olan bu hâtunun türbesi de 1179 zelzelesinde yıkılmış ve 1181'de tecdid edilmişdir. Topkapı Sarayı arşivinde 8441 numarada mukayyet (Mehmed) mühürlü bir vesikadan Fâtih'in halilesi Gülbahar Sultan türbesinin som köfekî taşından inşasına bin yedi yüz seksen kuruş sarfolunup baş muhasebeye kaydolunduğu anlaşılmaktadır (1).

(.) 324 — **EYÜB TÜRBESİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Eba Eyyüb-il-Ensârî'nin Ak Şemseddin tarafından keşfedilen kabri üstüne Fâtih tarafından yaptırılan bu türbe bir çok tâdil ve ilâveler görmüşdür. II. kısımda cami ile beraber bahsolunacakdır.

(.) 325 — **MAHMUD PAŞA TÜRBESİ :**
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Camiinin mihrab cihetinde olan bina İstanbul'un en güzel türbelerinden biridir. Cami ile beraber II. Kısımda dercolunacakdır.

(.) 326 — **DAVUD PAŞA TÜRBESİ :**
Sadrıâzam Davud Paşa

Davud Paşa türbesi Fâtih devrinden epey sonraya aid bir vefat tarihi taşımakda ise de, cami ile 890 da yapıldığı muhakkakdır. Bu sebeple beraberce II. kısımda tafsil edilecekdir.

(.) 327 — **RUM MEHMED PAŞA TÜRBESİ :**
Sadrıâzam Rum Mehmed Paşa

Üsküdar'daki camiinin mihrab cihetinde olan bu türbe de cami ile beraber II. kısımda zikrolunacakdır.

b) Basit türbeler

328 — **BÂLÎ SÜLEYMAN AĞA TÜRBESİ :**
Perestu Kadın Efendi

Bâlî = Siğma kapısının iç tarafındaki meşhur Bâlâ tekkesi manzûmesi içinde saçak altında ve kuşak şeklinde Âyat-ı Kur'âniye'nin ketebesine nazaran 312 senesinde yapıldığı anlaşılan, yeni bir türbe içinde yazısız ve örtüsüz altı tahta sandukadan birincisinde yatmaktadır. Devrinden bir eser kalmamışdır.

329 — DÂYE HÂTUN TÜRBESİ :
Dâye Hâtun

Fâtih'in süt ninesi خواند Hând Hâtun Tarakçılar'daki harab camiinde 6 köşe münhedim bir türbede yatmaktadır; üç duvarı ve çatısı yıkılmışdır. Kitâbe de yokdur.

330 — **KASIM PAŞA TÜRBESİ :**
Hasan Fehmi Paşa

İbn-i Kemâl'in büyük babası olan bu zat Lâleli'de Ağa yokuşu başındaki camiinin mihrab cihetinde, 1320 (1904) senesinde, vüzeradan Hasan Fehmi Paşanın yaptırdığı türbede ikinci sandukada medfundur.

331 — **KOVACI DEDE TÜRBESİ :**

Fâtih devri meşayihinden Şeyh Sevindik Kovacı Dede Fâtih'de Çarşamba'daki münhedim camiin mihrab tarafında tahminen 50 sene evvel yapılmış olub şimdi yalnız dört duvarı görülen basit türbecikde yatmaktadır.

(.) 332 — **ŞEYH EBÜLVEFA TÜRBESİ :**
İkinci Bâyezid

Vefa'da münhedim Ebülvefa camiinin cenub tarafında duvarları ilk halini muhafaza etmiş, çatılı, basit, büyücek bir türbede yatmaktadır. II. kısımda dercolunacakdır.

333 — TEZVEREN DEDE TÜRBESİ :

Fâtih devri erenlerinden olan bu zatın türbesi eski Maarif Nezareti, bu gün belediye olan binanın altında, basit, tonozlu ve bakımlı bir höcredir.

334 — **YAVEDÛD TÜRBESİ :**
Âdile Sultan

Muhasarada bulunan meşayihten meşhur Abdülvedûd Efendi Ayvansaray'dan Eyüb'e giderken solda kendi ismini taşıyan kabristanın ortasında, XIX. asırda Pertevniyal Valde tarafından yaptırılmış, müstakil bir türbede medfundur. Türbe tamamen kesme taşdandır; cephesinde,

مرقد منور حضرت عبدالودود

merkad-i münevver-i hazret-i Abdülvedûd, yan tarafda kapı üstünde iki satır üzerine;

١ — جنتمكان سلطان عبدالعزيز خان حضرتلرينك
٢ — والدهٔ محترمه‌لرى اتمام ومعمور ايلدى سنه ١٢٩٣

(1) — 1953 başındaki tâmirinde türbenin, eski duvarlarından 1,5 metresi muhafaza edilerek yapıldığı görülmüştür.

Cennetmekân Sultan Abdülâziz Hân hazretlerinin Valide-i muhteremeleri itmam ve mâmur eyledi sene 1293

ve yine, soldaki iki pencere ortasında altı satır üstüne

١ — فاتح سلطان خان غازی ایله
٢ — معاً برابر تشریف ایدن آیاصوفیه
٣ — جامع شریفنده کرامتی ظهور ایدن
٤ — الشیخ عبدالودود دده
٥ — اکری قپو قرشوسنده
٦ — قره‌باش وقتنده صفه طقمق دده

1 — Fâtih Sultan Mehmed Hân Gâzî ile
2 — maan beraber teşrif iden Ayasofya
3 — cami-i şerifinde kerâmeti zuhûr iden
4 — Eş-şeyh Abdülvedûd Dede
5 — Eğrikapı karşusunda
6 — Karabaş vaktinde sakka Tokmak Dede,

kitabeleri mevcuddur.

İlk ikisi 1293 (1876) daki tâmirine aid olduğu halde tarihsiz olan üçüncüsü daha eski bir tarihe aiddir. Türbe mâmurdur.

335 — İNADİYE TÜRBESİ :

İstanbul'da ilk cuma namazı imamı Ali Efendi, Üsküdar'daki İnadiye tekkesindeki türbede medfundur.

336 — KARACAAHMED TÜRBESİ :

Fâtih devri velilerinden Karacaahmed Sultanın türbesi, namını taşıyan büyük kabristanın arasındaki bir yol kavşağında XX. asırda yapılmış çatılı bir binadır.

S — Açık Kabirler (1)

337 — ABDURRAHMAN AĞA KABRİ :

Fetih şehitlerinden Sekbanbaşı Abdurrahman Ağa Ayakapısı mescidi altındadır.

338 — AHMED-İ GÖNAN KABRİ :

Bâyezid'in Şeker Ahmed Paşa sokağında sağ kolda üstü örtülü bir kabirdir.

339 — AHMED KETHÜDA KABRİ :

Sadrıâzam Murad Paşa Kethüdâsı olan bu zat Cerrahpaşa yolu üstündeki camiinde medfundur. Taşı sonradan yapılmışdır.

340 — AKBABA MEHMED EFENDİ KABRİ :

Molla Gürânî'de münhedim Fenaî mescidinde idi, taşı kaybolmuşdur.

341 — AKBIYIK MUHİDDİN EFENDİ KABRİ :

Fâtih ricalinden olan bu zatın kabri camiin yan tarafındadır. Kabir taşı kendi devrinden ve güzel ise de köfekî taşına kazılmış olduğundan aşınmışdır. Yalnız 893 veya 894 tarihi okunabiliyor.

342 — ALİ EFENDİ KABRİ :

İmam Ali Efendi, bânisi olduğu Nallı mescidde yatıyormuş, şimdi kabir yokdur.

343 — ALİYÂR BEY KABRİ :

Ayazmend Beyi ve muhasara şehitlerinden olan bu zatın kabri Ayazmakapısında küçük ve harab Tuğlacılar camii karşısında idi; tamamen kaybolmuşdur.

344 — ALİ BABA MAKBERESİ :

Vezirhanının iç sokağındaki köşede, Fâtih devri erenlerinden ve gazilerden Ali Baba'nın on basamakla inilen tonozlu bir mahzende kabri bulunmaktadır; kitâbesi yokdur.

345 — BÂYEZİD AĞA KABRİ :

Sekbanbaşı olan bu zatın kabri Topkapısı'ndan girince sağdaki münhedim camiinde imiş; yok olmuşdur.

346 — BABA HASAN ALEMÎ KABRİ :

Ordu âlemdarı olan bu zat Atatürk caddesinde metrûk camiin biraz ilerisindeki hatîrede medfundur. Levha halinde taşı duvardadır.

347 — BIÇAKÇI ALÂEDDİN KABRİ :

Nimelceyş'den olan bu zatın Haydar'daki mescidinin mihrab önünde yeşil boyalı sonradan konmuş bir taşı vardır:

(1) — İstanbul halkı Fâtih'le ve fetihle alâkadar olan her şeye karşı içinden duyduğu minnetini, kasabına ve çobanına karşı da göstermekten geri kalmamış ve bu kabirlerde, bütün memnuiyete rağmen, mum yakmakda devam etmişdir. Mum yakılan kabirlerin ekseriyet-i azîmesi 30 senelik fetih devrinde yaşıyan mahdud insanlara aiddir ve bunların velâyet ile alâkası yokdur. 500 senedir devam eden yegâne an'anemiz budur dense sezadır.

١ — بانئ هذا المسجد الشريف
٢ — و واقف الجامع اللطيف
٣ — مرحوم بچاقجی علاألدين علی
٤ — عفی عنه العفو العلی ٩١٠

1 — Bâni-i haz-el-mescid-üş-şerif
2 — Ve vâkıf-il-cami-ül-lâtif
3 — Merhum Bıçakcı Alâeddin Ali
4 — Afa anh-ül-afüvv-ül-alî. 910

348 — ÇELEBİOĞLU ALÂEDDİN KABRİ :

Marpuççularda bânisi olduğu Alaca mescidde iken sonradan kaybolmuşdur.

349 — ÇOBAN SÜLEYMAN ÇAVUŞ KABRİ :

Lâleli'de Ragıb Paşa kütüphanesinin arkasındaki münhedim mescidinde sağ pencere önünde olub Mehmed Ziya Beyin (1) (Mükellef mermer sanduka) olarak tavsif ettiği kabri cami ile beraber yakınlarda mahvolmuşdur.

351 — DERVİŞ MİRZA BABA KABRİ :

Nimelceyş'den, Samatya'da Etyemez tekkesi mescidinde yatmakda idi. Parmaklık çalınmış, şimdi yalnız yazısız taşı kalmışdır.

352 — DEMİRHAN KABRİ :

Zeyrek'deki ahşab mescidinde mihrab önünde sonradan yapılmış 35 cm. kutrundaki taşında:

١ — مرحوم ومغفور المحتاج رحمة الله الغفور ابوالفتح
٢ — غازی سلطان محمد خان حضرتلرينك قصاب باشيسی
٣ — تيمور خان ولی وغازی وشهيد روحيچون رضاءً لله
فاتحه سنه ٨٥٧

«Merhum ve mağfur-ül-muhtac-ü rahmet-i-llâh-il-gafûr Ebülfeth gâzi Sultan Mehmed Hân hazretlerinin kasabbaşısı olan Timurhân-ı Velî ve Gazî ve şehid ruhiçün rızaen-li-llah Fâtiha. Sene. 857»

353 — DÜLGER-ZÂDE ŞEMSEDDİN AHMED EFENDİ KABRİ :

Ulemadan olan bu zatın kabri Saraçhanebaşındaki camiin hatîresinde yuvarlak ve sonradan yapılmış kabir taşında tâlik ile:

بانئ جامع شريف مرحوم ومغفور دولكر اوغلی خواجه
شمس الدين احمد افندی روحيچون الفاتحه ٨٨٧

«Bâni-i cami-i şerif merhum ve mağfur Dülgeroğlu Hoca Şemsüddin Ahmed Efendi Ruhiçün elfâtiha. 887»

354 — EMİN SİNAN KABRİ :

Mutbak emini, Fazlı Paşadaki camiinde imiş, taşı kaybolmuşdur.

355 — HACI BAYRAM-I KAFTANÎ KABRİ :

Kaftancıbaşı, Aksaray'daki mescidinde avlu merdivenini çıkınca soldadır ve Fâtih devri taşlarının güzel bir nümûnesi olmakla beraber fotografı alınamıyacak surette bir parmaklıkla kapalı olduğundan resmi konamıyacakdır. 1,30 irtifaı, 40 sm. genişliği olan taşlarının baş ucunda:

انتقل المرحوم من دارالفنا الی دا(ر)البقا المرحوم
السعيد الشهيد المحتاج الی رحمة الله تعالی

«İntekal-el-merhumü mîn dar-il-fenâ ilâ da (r)-il-bekâ-el-merhum-ül-mağfur-üs-saîd-üş-şehîd ilâ rahmet-i-Llâhi teâlâ.»
Ayak ucunda :

حاجی بايرام بن اينبكی فی اوائل جمادی الاولی
التاريخ سنه احدی وتسعمائه ٩٥١ [٢]

«Hacı Bayram bin Hacı İnebegi fî evâili cûmad-el-ûlâ et-târihî seneti ihda ve tis'amietin, 901»

356 — HACI TİMUR KABRİ :

Haseki civarındaki cami ile beraber nimelceyşden olan bu zatın kabri de yokolmuşdur.

357 — HAS YUNUS PAŞA KABRİ :

Fetihden bir kaç sene sonra derya kaptanı olan bu zatın kabri Fuad Paşa ve Ismetiye caddeleri köşesindedir. Harab bir duvarın arkasında iken yanında başlanan bir bina münasebetile tuğla ve taş cepheli bir türbe yapılmışdır (Sene 1952) Taşı yokdur (3).

(.) 358 — HIZIR BEY ÇELEBİ TÜRBESİ :

İstanbul'un ilk kadısı ve şehir hayatının ilk kurucularından Hızır Bey Çelebinin kabri Atatürk caddesinin çukurunda, Unkapanı civarındaki Voynuk Şücaüddin camiindedir. II. kısma dercolunacakdır.

359 — HOCA FERHAD KABRİ :

Sultan Mahmud Türbesi karşısı köşesinde, bâ-

(1) — Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, Dar-ül-tıbaat-ül-âmire, 1336, s. 1, s. 8.

(2) — İmlâsı böyledir. Rakamla yazılı ٩٥١ deki (٥), (.) sıfırdır; (5) değildir.

(3) — Mahallî rivayetlere nazaran aynı türbede Şemseddin-i Cezerî de medfunmuş.

nisi olduğu Asmalımescidde iken camiin hedmi sırasında kabir de mahvolmuşdur.

360 — HOCA SİNAN KABRİ :

Ordunun saman emini, Uzunçarşı başında Bilezikci sokağında bânisi olduğu Samanveren mescidinde kapıdan girince önümüze gelen sed üstündeki 30 cm. kutrunda iki mermer sütun ve pehlî taşından mürekkeb sonradan yapılmış kabrinde medfundur. Yazısı sülüs iledir:

هوالباقی ابوالفتح غازی حضرتلرینك
صامان امینی صاحب‌الخیرات مرحوم ومغفور
خواجه سنان افندی روحیچون الفاتحه سنه ۸۵۷

«Hüv-el-bâki Ebülfeth Gâzî hazretlerinin saman emini sahib-ül-hâyrât merhum ve mağfur Hoca Sinan Efendi ruhiçün elfâtiha. Sene 857» (1).

361 — HOCA HAYRÜDDİN VE GELİNİ KABİRLERİ :

Ulemadan ve Fâtih'in hocalarından olan bu zatın, bânisi olduğu üç mihrablı camiin mihrabı önünde, XIX. asırda yapılmış büyük bir kabri vardır. 40 cm kutrunda, 1,80 boyunda muazzam iki taşa nefîs bir sülüsle altı satır olarak :

١ — هو
٢ — ابوالفتح سلطان محمد خان حضرتلرینك
٣ — استاذلرندن صاحب الخیرات والحسنات
٤ — مرحوم ومغفور خواجه خیرالدین
٥ — حضرتلرینك روحنه الفاتحه
٦ — سنه ۸۸۰

1 — Hû
2 — Ebülfeth Sultan Mehmed Hân hazretlerinin
3 — Üstazlarından sahib-ül-hayrât v'el-hasenât
4 — Merhum ve mağfur Hoca Hayrüddin
5 — Hazretlerinin ruhuna el-fâtiha.
6 — Sene 880.

Onun yanında ufak ve yeni bir taşda da:

١ — یاهو
٢ — خواجه خیرالدین
٣ — افندی حضرتلرینك کلبی
٤ — ومحراب ثالث صاحبه‌سی
٥ — مرحومه‌نك روحنه
٦ — لله الفاتحه ۸۸۰

1 — Yâ Hû
2 — Hoca Hayrüddin
3 — Efendi Hazretlerinin gelini
4 — Ve mihrâb-ı sâlis sahibesi
5 — Merhumenin ruhuna
6 — lillah-il fâtiha, sene 880

yazılıdır. Fâtih devrinden kalma üç kadın kabrinden biridir.

362 — HOCA İSHAK BUHARÎ-İ HİNDÎ KABRİ :

Meşayihden, Horhor caddesinde çeşmeye muttasıl Hindîler tekkesi mescidi hatîresinde idi. Şimdi yokdur.

363 — HOROZ DEDE KABRİ :

Menakıb-ı fetih ile girift olan bu zat Unkapanında Atatürk caddesi güzergâhında yatıyordu; cadde açılırken civardaki Yavuz Er Sinan camii mihrab önüne nakledilmişdir. Sonradan yapılmış ufak taşında :

فاتح ایله تشریف ایدوب بو محلده جام شهادتی
نوش ایدن مرحوم شهیدك قبری روحنه الفاتحه

«Fâtih ile teşrif edüb bu mahalde cam-ı şehadeti nûş eden merhum şehidin kabri. Ruhuna el-fâtiha» yazılıdır; ismi yoksa da civar halkı, an'anelerine geçmiş tevatürle nakledelerler.

364 — İBRAHİM DEDE KABRİ :

Zeyrek caddesi üzerinde Fâtih'in sancakdarı olduğu işaret edilmiş ufak taşlı bir kabirde yatmakdadır. Taşında;

١ — هوالخلاق الباقی
٢ — فاتح سلطان محمد خان
٣ — علمداری مرحوم شهید
٤ — ابراهیم دده‌نك روحنه فاتحه
سنه ۸۵۷

1 — Hüv-el-Hallâk-ül-bâkî
2 — Fâtih Sultan Mehmed Hân
3 — Alemdarı merhum şehid
4 — İbrahim Dedenin ruhuna Fâtiha, sene 857

yazılıdır.

365 — İLYAS AĞA KABRİ :

Bânisi olduğu Yatağan camii cenub-ı şarkîsindedir. XIX. asırda konmuş, küçük bir taş üzerinde ismi okunmaktadır. Yalnız toprağa gömük olduğundan tamamı elde edilememişdir.

(1) — Bir çok Fâtih devri mensuplarına vâki olduğu gibu bu zatın vefat tarihi de 857 gösterilmişdir; halbuki fetihden sonra cami yaptırdığına göre irtihali sonradır.

366 — İSHAK EFENDİ KABRİ :

Cerrah, Kadirga'da Bânisi olduğu Kazancı mescidi önünde sonradan yapılmış ufak taşında:

مرحوم ومغفور له ابوالفتح سلطان محمد حضرتلرينك
جراحی اسحق ولی روحيچون الفاتحه سنه ٨٥٢.

Merhum ve mağfurünleh Ebülfeth Sultan Mehmed Hân-ı gâzî hazretlerinin cerrahı İshak-ı velî ruhiçün el-fâtiha. Sene 852, (1) yazılıdır.

367 — KURABÂLİ SEYYİD TACÜDDİN EFENDİ

Âlimlerdendir; kabri Zeyrek'deki medresesiyle beraber ademe karışmışdır (Şekayık 316).

368 — KASAP İLYAS KABRİ :

Etyemez'deki camiinin caddeye bakan köşesindedir. Taşı iki takımdır. Birisi Fâtih devri nümunelerine uygun sivri kemerli, rumî tezyinatlı yeşil boyalıdır. Üç satır üzerine sülüs ile:

١ — قال النبی عليه السلام
٢ — الدنيا دارالفنا والآخره
٣ — دارالبقا صدق

Kâl-en-Nebî aleyh-is-selâm
Ed-dünya dâr-ül-fenâ v'el-âhîreti
Dâr-ül-bekâ sadaka

Hadîsi şerifi yazılıdır. Bunun ayak taşı kaybolmuşdur. Mezkûr taşın tam önüne yuvarlak ikinci bir baş taşı konup tâlik ile:

صاحب الخيرات مرحوم الحاج قصاب الياس حضرتلرينك
روحنه الفاتحه سنه ٩٠٠

Sahib-ül-hayrât merhum elhac Kasab İsyas Hazretlerinin ruhuna Fâtiha. Sene 900, ibaresi hâkkedilmişdir. Bunun bir de yazısız ayak taşı vardır.

369 — KASIM AĞA KABRİ :

Sekbanbaşı, Çukurbostan'ın şimal-i garbîsinde ismi meçhul bir kiliseden kalbettiği harab camiinin mihrabı önünde zevcesiyle beraber yatmaktadır, taşı yokdur.

370 — KAZANCI SADÜDDİN AĞA KABRİ :

Aksaray'da Murad Paşa camii yakınında münhedim mescidindeki ufak ve yeni taşında:

فاتح سلطان محمد حضرتلرينك قزغانجی باشيسی .
سعدی محمد افندينك روحيچون الفاتحه .

«Fâtih Sultan Mehmed Hazretlerinin kazancıbaşısı Sâdi Mehmed Efendinin ruhiçün el-fâtiha» yazılıdır.

371 — KEMALÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Âlimlerden olan bu zatın Hırkaişerifde, bânisi olduğu Akseki camiinin mihrabı önünde, yazısız, iri, köfeki taşlı kabri vardır. Bilâhare taşa:

بانیٔ اول کمال الدين افندی

Bâni-i evvel Kemalüddin Efendi, ibaresi mahkûk bir mermer levha gömülmüşdür.

372 — KÂTİP SİNAN KABRİ :

Kadırga'daki camiinin mihrab cihetinden yan sokağa nazır pencere önünde 20 m. kutrunda uzun taşa boya ile :

هو الباقی جامع شريفك بانيسی مرحوم كاتب سنان
افنديك روحيچون الفاتحه سنه ١٢٤٦

Hüve'l-bâkî cami-i şerifin bânisi merhum Kâtib Sinan Efendinin ruhiçün el-fâtiha. Sene 1246 yazılmışdır.

373 — KESKİN DEDE KABRİ :

Sofiyeden, Fâtih'te Nişancı Camii karşısında kendi namına izafe olunan kabristanda parmaklıklı, yeni, büyük taşlı bir kabirde yatmaktadır. Kitâbesi müstakil bir mermer levhadır.

١ — فاتح سلطان محمد خان حضرتلرينك معيتده تشريف
٢ — ايدن طريقت بيراميدن كسكين
٣ — دده حضرتلرينك قبر شريفلريدر سنه ٨٥٧.

1 — Fâtih Sultan Mehmed Hân Hazretlerinin maiyetinde teşrif
2 — iden tarikat-i Bayrâmiyyeden Keskin
3 — Dede hazretlerinin kabr-i şerifleridir.
Sene 857 (2).

374 — KIZ AHMED EFENDİ KABRİ :

Haseki civarında, bânisi olduğu Kız Ahmed Efendi mescidinde iken binası ile yanmış, yok olmuşdur.

375 — KEYCİ HÂTUN KABRİ :

Aksaray'da Haseki yolu üstünde bulunan camiindeki yazısız taşlardan birisi olsa gerekdir.

(1) — 852 tarihinin taşçının hatası olarak yazıldığı aşikârdır.

(2) — Bu kabrin yakınında Şeyhülislâm, Efdal-zâde Hamidüddin Efendinin yaptırdığı mescid, Dede'nin ismini almıştı; mescid yıkılmışdır.

376 — **MAHMUD AĞA KABRİ :**

Mir-i âlem Lâleli'de bânisi olduğu İğciler mescidi ile beraber kaybolmuşdur.

377 — **MAHMUD İBN-İ SİNAN KABRİ :**

Başcıbaşı olan bu zatın kabri Haseki civarındaki mescidiyle beraber harab olmuşdur.

378 — **MEHMED EFENDİ KABRİ :**

Kiremitcibaşı, Horhor'da bânisi olduğu Kızılminare mescidinin duvar penceresi içine konmuş bir kitâbe taşı vardır.

379 — **MEHMED AĞA KABRİ :**

Şatırbaşı, Ayasofya'da bânisi olduğu Üskubiye camiinde idi. Kabir taşı kaybolmuşdur.

380 — **MEHMED BEY KABRİ :**

Avcıbaşı Mehmed Bey'in, bânisi olduğu münhedim Eğrikapı mescidi karşısındaki Ebu-Şa'be makberesinde medfun olduğunu Hadîka bir rivayete istinaden kaydediyor; demek daha o zamanlarda harab olmuşdu.

(.) 381 — **MANİSALI MEHMED PAŞA KABRİ :**

Vezir ve münşî Mehmed Paşanın kabri Atpazarındaki münhedim camiinin mihrabı önündedir. II. kısma resmi konacakdır.

(.) 382 — **MİMAR AYAS KABRİ :**

Fâtih camii mimarlarından olan Ayas'ın kabri, camiinin Horhor caddesi üstündeki duvarının, bir penceresi önündedir. II. kısma resmi konacakdır.

383 — **MOLLA AŞKÎ EFENDİ KABRİ :**

Şairlerden olan bu zatın kabri Acıçeşme'deki camiinde, mihrab önünde imiş, kaybolmuşdur.

384 — **MOLLA GÜRANÎ KABRİ :**

Meşhur Şeyhülislâm Molla Gürânî Şemsüddin Ahmed Efendinin kabri, ismini verdiği semtteki cami hatîresindedir. Taşı kaybolmuş, yerine ufacık bir nişâne konmuşdur.

385 — **MOLLA KESTEL KABRİ :**

Âlimlerden olan bu zatın kabrinin Eyüb'de olduğunu Hadîka kaydediyor. Şimdi mevcud değildir.

386 — **MOLLA MEHMED KABRİ :**

Sakabaşı, fetih şehidlerinden olan bu zatın kabri, İğrikapı içinde surun bitişiğinde, bakımlı ve oldukça temiz bir haldedir. Ufak bir taşda;

١ — مرحوم ومغفور
٢ — درويش ملا محمد
٣ — روحنه فاتحه سنه ١٢١٣

1 — Merhum ve mağfur
2 — Derviş Molla Mehmed
3 — ruhuna Fâtiha Sene 1213, yazılıdır.

387 — **MUHTESİB İSKENDER KABRİ :**

İstanbul'un ilk ihtisab Ağası olan bu zatın bânisi olduğu Karagümrük'de Kabakulak camiindeki taşında bir hançer resmi olduğunu Hadîka kaydetmektedir. Böyle bir taşa tesadüf edilemedi.

388 — **MUHİDDİN KOCAVÎ KABRİ :**

Ulemadan olub Haydar'da bânisi olduğu münhedim mescidde yazısız taşlı kabirdedir.

389 — **MUHİDDİN MEHMED EFENDİ KABRİ :**

Fâtih ekmekçibaşısı Mehmed Efendinin kabri Edirnekapısı'nda tramvay yolunda Mihrimah hamamının yanındaki münhedim camiinin mihrabı önünde, sonradan konmuş dairevî bir taşla işaret olunmuşdur.

390 — **MUSTAFA BEY KABRİ :**

Reis-ül Bevvabin, Sarıgüzeldeki münhedim cami ile beraber kaybolmuşdur. Vefat tarihi 874 (1470) imiş.

391 — **MUSTAFA ÇAVUŞ KABRİ :**

Topkapısı'nda Manastır - Kurabâli Mustafa Çavuş camiinin vakıfı olan bu zat kal'e haricinde, Silivri ve Mevlevîhâne kapıları arasında, XIX. asır sonunda yapılmış açık türbede yatmaktadır. Taşı XVII. asra (1) aid ve ancak 15×15 maktaında dört köşedir; kavuğu muhteşemdir. Yazısı dört yüze döne döne yazılmış, iki satırdır.

١ — قد انتقل ـ من دارالفنا ـ الى دار البقا ـ المعصوم
٢ — السعيد ـ الشهيد ـ قره بالى ـ المغفور (٢)

1 — Kad intekale = min dar-il-fenâ = ilâ dar-ülbekâ = el-mâsum
2 — üs-saîd = üs-şehid = Kurabâli'y = il mağfur. dur.

(1) — Bu taşın bir benzeri Eğrikapı Savaklar mescidinde Hıramî Ahmed Paşa-zâde Mustafa beye aid olup 1008 (1593) tarihini taşımaktadır.

(2) — Kitâbe Mehmed Ziya - İstanbul ve Boğaziçi. Dar-üt-tebaat-ül-âmire, 1336. C. 1, s. 106, takdim tehirlerle neşrolunmuşdur.

392 — MUSLİHÜDDİN KABRİ :
(Elekli Baba)

Nimelceyş'den ve erenlerden olup, Silivrikapısı haricindedir, son senelerde imar olunmuşdur.

393 — MUSLİHÜDDİN MUSTAFA EFENDİ KABRİ :

Bânîsi olduğu Yarhisar camii yakınında olduğunu Hadîka kaydediyor. Filhakika yakında bir hâtîre mevcut ise de yazılı taş bulunmadığından tâyini kabil olmamaktadır.

394 — MURAD PAŞA KABRİ :

Vezir Murad Paşanın kabri Aksaray'daki meşhur camiinde imiş; taşı kaybolmuşdur.

395 — NECATÎ KABRİ :

Meşhur Şair Necatî, Fâtih'den epey sonra ölmüş olmakla beraber Fâtih devrinin tanınmış edibidir. Zeyrek'te de Hızır Bey ve Kâtib Çelebi'nin medfun oldukları Voynuk Şücaüddin camiinin karşısındaki kabristanda idi, taşı kaybolmuşdur.

(.) 396 — NİŞANCI MEHMED PAŞA KABRİ :

Eski Nişancı namile mâ'ruf sadrıâzam Karamanî Mehmed Paşa'nın kabri Kumkapı'daki camiindedir. II. Kısımda resmi ile beraber dercolunacakdır.

397 — OKÇU MUSA KABRİ :

Molla Gürânî'de, bânisi olduğu camide imiş; bu gün ne cami kalmışdır, ne kabir.

398 — ONSEKİZ SEKBANLAR MAKBERESİ :

Fetih şehidleri olduğu rivayet edilen bu zatlar Şehzadebaşında Câmeşûyci camii yanındaki kabristandadır. Elyevm pek perişan bir haldedir.

399 — PAŞMAKÇI HÜSAMÜDDİN KABRİ :

Ulemadan olub, Unkapanı'nda İbni-meddas-Salih Paşa camii karşısındaki mekteb altında idi. Mekteb yıkılmış, kabir kalmışdır. Yeni olan taşında:

هو الحی لا یموت ابو الفتح خان غاربنك مستجی باشیسی
صاحب الخیرات والحسنات وراغب الجنة والدرجات
ان مداس افندینك روحیچون فاتحه سنه ٨٦٠

«Hüv-el-hayyü layemût Ebülfeth Hân-ı gâzînin mestçibaşısı sahib-ül-hayrât v'el-hasenât ve ragıb-ül-cenneti v'ed-derecât ibn-i Meddâs Efendinin ruhiçün fâtiha. Sene 860» yazılıdır.

400 — SANCAKDAR HAYRÜDDİN ÇAVUŞ KABRİ :

Samatya civarında kiliseden muhavvel münhedim camiinin biraz ilerisinde ahşab bir türbe dahilinde bulunan üç sandukadan baştaki olub türbe yıkılmış, kitâbesiz tahta sandukası açıkda kalmışdır.

401 — SARAÇ DOĞAN KABRİ :

Fâtih etbaından, Çapa'da tramvay yolunda münhedim camiinde imiş, taşı kaybolmuşdur.

402 — SARI BÂYEZİD KABRİ :

Ulemadandır; Süleymaniye'deki camiinde imiş, taşı bulunamamışdır.

403 — SARIGEZ NURÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Ulemadandır; hatîresinde gömülü olduğu Fâtih'de münhedim Halil Paşa camii ile beraber mahvolmuşdur.

404 — SEFER DEDE KABRİ :
(Eskici Dede)

Erenlerden, Unkapanı'nda harab Sübaşı Süleyman camii karşısında Horoz Dede yanında idi. Nakledilirken kaybolmuşdur.

405 — SEKBANBAŞI İBRAHİM AĞA KABRİ:

Vefa'da, Çukurçeşme'de, kiliseden muhavvel mescidinde idi. Devrinden sonra yapılmış olan mezar taşı bu gün Türk - İslâm Eserleri Müzesi'ndedir.

406 — SEKBANBAŞI KABRİ :

Haydar'da Kanlı medreseye giden yolun başında kırık bir taşda acaip bir ifade ile :

١ — سلطان محمد
٢ — كونده جبه علیدن
٣ — بو آرایه كلیجه
٤ — بشنجی سكبان
٥ — باشی اولان
٦ — شهید روحنه
٧ — الفاتحه.

1 — Sultan Mehmed 2 — gününde Cebe Aliden 3 — bu araya gelince 4 — beşinci Sekban 5 — Başı olan 6 — şehid ruhuna 7 — el-fâtiha. yazılıdır. İsmi yokdur.

407 — SEYYİD CAFER KABRİ :

Buharalı, Nımelceyşden, Karaman hamamı karşısındaki makberde idi; hamam ve makbere yok olmuşdur.

408 — SEYYİD HAMZA KABRİ :

Buharalı, Nimelceyşden Karaman hamamı karşısındaki makberede idi; hamam ve makbere yok olmuşdur.

409 — SEYYİD UKAYL KABRİ :

Buharalı, Nimelceyşden, Karaman hamamı karşısındaki makberede idi; hamam ve makbere yok olmuşdur.

410 — SEYYİD HASAN AĞA KABRİ :

Hin-i fetihde topçubaşı olan Hasan ağanın kabri, bânisi olduğu Ahırkapısındaki münhedim Cankurtaran mescidindedir; yazısı yokdur.

411 — SİNAN AĞA KABRİ :

Fâtih camii bina emini, Müftü hamamındaki münhedim camiinde imiş. Taşı kaybolmuşdur.

412 — SİNAN AĞA KABRİ :

Pirinççibaşı olan bu zat, Fâtih tramvay yolu yakınında olan camiinin civarındaki bir hatîrede imiş, hatîre bâki ise de taşı yokdur. Tarih-i vefatının 910 (1504) olduğunu Hadîka kaydediyor.

(.) 413 — SİNAN-I ATÎK KABRİ :

Fâtih camii mimarlarından olan bu zatın kabri, bânisi olduğu Kumrulu mescid hatîresindedir. II. kısma dercedilecekdir.

414 — SİNANÜDDİN YUSUF PAŞA KABRİ :

Âlimlerden Bursa kadısı Sinanüddin Yusuf Paşa, Sarıgüzelde Kanbur Mustafa Paşa camii hatîresinde imiş, cami ile beraber taşı da yok olmuşdur.

415 — SOFTA SİNAN KABRİ :

Keçecilerdeki münhedim camiinde imiş, tamamen mahvolmuşdur.

416 — ŞEYH CEMALÜDDİN-İ İSHAK-I KARAMANÎ KABRİ :

Meşhur meşayihden olan bu zatın bâkiyei izamı Sütlüceden Molla Güranî'de Pîr Mehmed Paşa tekkesine nakledilerek bâş ucuna yeni bir taş yazdırılmışdır.

417 — ŞEYH DAVUD KABRİ :

Meş'aleciler ve seyisler şeyhi olan bu zat Tahtakalede kendi namındaki hanın iç tarafında bir yazıhanenin arkasındadır.

418 — ŞEYH SÜLEYMAN KABRİ :

Haydar'daki mescidi hatîresinde yazısız büyük köfeki taşlı kabirdir.

419 — ŞEYH MAHMUD RESMÎ KABRİ :

Mutasavvıf, Fâtih'de Otlukçu yokuşu başındaki mescidinde idi, mescid ve taş yok olmuşdur.

420 — ŞEMSÜDDİN-İ CEZERÎ MAKBERESİ:

Fetihden sonra ilk defterdar olan bu zatın makberesi Süleymaniye'de imiş, bulunamadı (1).

421 — TELLİ DEDE KABRİ :

Erenlerden, Aksaray Karakolu yakınındaki Çakır Ağa mescidinde cadde üzerinde sonradan konmuş taşında:

ابو الفتح ایله استانبوله کلنلردن للی دده ..

Ebülfeth ile İstanbul'a gelenlerden Telli Dede... denmektedir.

422 — UZUN ŞUCÂ' KABRİ :

Fâtih'in Şatırı olan bu zatın kabri, yakın vakitlere kadar Sultanahmed'de Fuad Paşa türbesinin yanındaki münhedim camiinin cenub tarafında idi. Adliye sarayı hafriyatında yok olmuşdur.

423 — UZUN YUSUF KABRİ :

Yayladaki camiinde imiş, taşı yokdur. Biraderi de yanında bulunuyormuş.

424 — VOYNUK ŞÜCAÜDDİN KABRİ :

Zeyrek'deki camiinin mihrabı önünde imiş, şimdi taşı yokdur.

425 — YAKUB AĞA KABRİ :

Sekbanbaşı, Aksaray'da Olanlar tekkesinin önündeki türbede medfundur. Taşı XVIII. asırda tecdidedilmiş, ve Hadîka kaydına göre III. Ahmed devri şairlerinden Na'tî'nin şu manzumesi hâkkedilmişdir :

صاحب الخیرات این درگاه کیم
حضرت یعقوب آغا طبع کریم
یعنی سر سکبان عصر بو الفتح
سالك راه هدای مستقیم
یایدی ذکر الله ایچون بو تکیه یی
ایده مولا نائل اجر عظیم
قدسیان نعتی دیدی تاریخی
اولدی یعقوب واصل مصر نعیم ٨٦٦

Sahib-ül-hayrât-ı in dergâh kîm
Hazret-î Ya'kub Ağâ tab-î kerîm
Ya'ni Ser Sekbân-ı Asrı B-ül feth
Sâlik-i râh-ı Hüdây-i müstakîm
Yaptı zikr-u-Llâh içün bû Tekyeyî
Îde Mevlâ nail-î ecr-î azîm
Kudsiyân Na'tî dedî tarîhinî
Oldi Ya'kûb Vâsıl-î mısr-î naîm (866)

(1) — Bu zatın Dökmeciler hamamı civarında İsmetiye caddesindeki Has Yunus Paşa türbesinde medfun olduğu mahallen rivayet olunuyor.

Kilidli türbeye girmek mümkün olmadığı için bu taşın durub durmadığını tahkik edemedim (1).

426 — YAVAŞÇA ŞAHİN KABRİ :

Derya Kaptanı, Uzunçarşı başında tâmir ve tecdid edilen camiinin hemen önünde ufacık taşlı yazısız kabirdir.

427 — YAVUZ ER SİNAN KABRİ :

Nimelceyşden ve epeyce menâkıb sahibi olan bu zatın kabri camiinin mihrabı önündedir. 20 cm. kutrundaki yeni bir taş üzerine tâ'lik 6 satırla:

هو دوست فاتح سلطان محمد حضرتلرينك قپوجيلرندن
مرحوم ياووز ارسنان روحيچون فاتحه سنه ٧٢٥

Hû dost Fâtih Sultan Mehmed Hazretlerinin kapucılarından merhum Yavuz Er Sinan ruhiçün Fâtiha. Sene 725, (2).

428 — YAZICI MUSLİHÜDDİN KABRİ :

Kâtib, bânisi olduğu Yazıcı camiinin aşağısında Emme Tulumba ve Kalafat sokakları köşesinde lâhitli ve yazısız kabirdir.

429 — YILDIZ DEDE KABRİ :

Erenlerden, Bahçekapısı'nda Yıldız hamamı külhanı arkasında harab mescidinin mihrabı önündedir; üstündeki çatı yıkılmışdır; taşı yokdur.

430 — ŞEYH MEHMED-İ GEYLÂNÎ VE ŞEYH ALİ EFENDİ MAKBERESİ :

Fâtih'in ordu şeyhleri, Bahçekapısı'nda, Bursa Tekkesi - Arpacılar camii altında, tramvay yolu üzerinde ahşab höcrede medfundurlar.

Eyüb Semtindeki Kabirler

431 — ALİ KUŞÎ KABRİ :

Bu meşhur riyaziye âliminin kabri Eyüb türbe harîminde 1230-1235 senelerine kadar bâki imiş, sonra kaybolmuşdur.

432 — ALİ AĞA KABRİ :

Eyüb'de Sofular camiinde mihrab önündeki kabirdedir:

ابوالفتح سلطان محمد خان حضرتلرينك چاوشلرندن صاحب
الخيرات صوفى قره على چاوش افندى روحيچون فاتحه سنه ١٢٠٠

Ebülfetih Sultan Mehmed Hân Hazretlerinin çavuşlarından sahib-ül-hayrât Sofî Kara Ali Çavuş Efendi ruhiçün Fâtiha. Sene 1200

433 — BABA YUSUF-İ KARAHİSARÎ KABRİ:

Sofîlerden, Eyüb Sultan türbesinin büyük kapısı civarında imiş; taşı yok olmuşdur.

434 — EB-ÜL-HAYR İBN-ÜL-CEZERÎ KABRİ:

Âlimlerden, Eyüb Sultan türbesi civarında imiş, taşı yok olmuşdur.

435 — EDHEM BABA TÜRBESİ :

Otakcılarda Abdurrahman Şeref caddesinde Arpacı camii karşısındadır. (Hadîka 1, 285) Bu zatın Fetihde bulunduğunu ve Hacı Bayram-ı Velî müridlerinden olduğunu bildirdiği halde kabrindeki levha değiştirilip Eyyüb-i Ensarî'nin Sakabaşısı olarak bildiren bir yazı konmuşdur. Türbe mamurdur.

436 — EFDALZÂDE KABRİ :

Şeyhülislâm Efdal-zâde Hamidüddin Efendi kabri Eyüb Sultan türbesi civarında imiş, yok olmuşdur.

437 — FERAH DEDE KABRİ :

Edhem Babanın biraderi, Otakçılarda Abdurrahman Şeref caddesinde, sed üstündeki mâmur türbesindedir; bina çatılı ve kısmen ahşabdır.

438 — FETHÎ ÇELEBİ KABRİ :

Otakçılar camii civarında idi, taşı yok olmuşdur.

439 — HACI HASAN AĞA KABRİ :

Sadrıâzam İbrahim Paşa Kethüdası, Nakilbend camii bânisi, İdris köşkünde olduğunu Hadîka beyan ediyorsa da tamamen kaybolmuşdur.

440 — HASAN SAMSUNÎ KABRİ :

Ulemadan, İkinci taht kadısı, Eyüb Sultanda türbe civarındaydı; taşı kaybolmuşdur.

441 — HAYRÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Kantarcılar'da Bodrum mescidi bânisi olan bu zatın mezarı, Eyüb türbesi civarında imiş, kaybolmuşdur.

(1) — Türbeyi tabı' esnasında açtırmaya muvaffak olduk; manzum kitâbe değişmiş, ismini ve şöhretini bildiren ve rakkamla 866 tarihini taşıyan yeni bir taş konmuşdur.

(2) — Tarihdeki büyük hataya dikkat gerekdir.

442 — HÜSEYİN AĞA KABRİ :

Otakçıbaşı, Otakçılar'da bânisi olduğu münhedim Çayırbaşı camii köşesinde yeni bir taş üzerine:

١ — هوالباقی مرحوم ومغفور الی ربه الغفور فاتح
٢ — سلطان محمد خان حضرتلرینك اوطاقجی باشیسی
٣ — صاحب الخیرات حسین آغا روحنه فاتحه

1 — Hüv-el-bâkî merhum ve mağfur-ün ilâ rabbih-il-gafûr Fâtih
2 — Sultan Mehmed Hân Hazretlerinin Otakçıbaşısı
3 — sahib-ül-hayrât Hüseyin Ağa ruhuna Fâtiha.

443 — KASIM ÇAVUŞ KABRİ :

Nimelceyş'den, Eyüb'deki camiinin avlu kapısının sağında sonradan yapılmış bir baş taşa sülüsle:

یاحی لااله الا الله محمد رسول الله فاتحه ٩٨٧

Yâ hay lâilâhe-ill'a-Llâh Muhammed Resûl-u-Llâh. Fâtiha. 987, ayak taşında çapraz üç satır halinde:

صاحب الخیرات والحسنات قاسم چاووش
حضرتلرینك روح شریفنه الفاتحه ٩٨٧

«Sahib-ül-hayrât v'el-hasenât Kâsım Çavuş hazretlerinin ruh-ı şerifine el-fâtiha. Sene 987»

444 — KÜÇÜK EMİR İBRAHİM EFENDİ KABRİ :

Sofîyeden, Eyüb Sultan türbesi yakınında idi taşı yok olmuşdur.

445 — MEHMED BEY KABRİ :

Otakçıbaşı Hüseyin Ağa biraderi, Otakçılar'da mescidinin mihrabı önünde idi, taşı kaybolmuşdur.

446 — MOLLA ŞEREFÜDDİN-İ KIRİMÎ KABRİ :

Âlimlerden, Keçeciler'deki mescidin bânisi, Otağcılar'da Lala Hüseyin Paşa sebili içindeki hâmuşhânede medfun imiş, bina ile beraber izleri kaybolmuşdur (1).

447 — MUSANNİFEK ALİ BİN MEHMED KABRİ :

Âlimlerden, Eyüb türbesi civarında idi, taşı yok olmuşdur.

448 — MÜEYYED-ZÂDE ABDURRAHMAN EFENDİ KABRİ :

Kadıasker ve hattat, Eyüb türbesi civarında idi, taşı yok olmuşdur.

449 — SADRÜDDİN-İ ACEMÎ KABRİ :

Sofîyeden, Eyüb türbesi civarında idi, taşı yok olmuşdur.

450 — ŞEYHOĞLU EDHEM BABA KABRİ :

Bak: Edhem Baba türbesi, (s. 53).

451 — TOKMAK DEDE KABRİ :

Yavedûd erenlerinden, Tokmak tepede idi; taşı kaybolmuşdur.

452 — VELİYYÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Sofîyeden, bânisi olduğu Ödlüce (2) Baba mescidinde sonradan yapılmış bir taşda:

ابوالفتح والمغازی خان حضرتلرینك مشق خواجه‌سی
صاحب الخیرات والحسنات ولی بابانك روح شریفنه الفاتحه سنه ٨٥٧

«Ebülfeth v'el-megâzî Hân Hazretlerinin meşk hocası sahib-ül-hayrât v'el-hasenât Velî Baba'nın ruh-ı şerifine el-fâtiha. 857» yazılıdır.

Kasımpaşa Galata ve Besiktaş Semti

453 — EKMEKÇİBAŞI KABRİ :

Beşiktaş'da Valde çeşmesi aşağısındaki mescidinde 20 sm. kutrunda ufak taşlı kabirde medfundur. Tarih-i vefatı 890 dır. Taş sonradan konmuşdur.

454 — KOVACIBAŞI MAKBERESİ :

Fâtih Kovacıbaşısı, Okmeydanındaki Okçular tekkesinde iken 1952 senelerinde Galata Mevlevîhânesine naklolunmuşdur (3).

455 — MEHMED EFENDİ KABRİ :

Birinci taht kadısı, Kasımpaşa'daki camiinde idi. Taşı kaybolmuşdur.

---

(1) — Hadika I - 200

(2) — Bu ismi Ülice ve Evlice suretinde yazanlar da vardır.

(3) — Bu nakli T. T. O. K. İstanbulu Sevenler Grubu temin etmişdir.

456 — BEREKET-ZÂDE KABRİ :

Birinci Galata dizdarî, Bereket-zâde Hacı Ali bin Hasan. Kuledibindeki münhedim camiinde idi. Taşı yok olmuşdur.

457 — SARI LÜTFÎ KABRİ :

Meşhur âlim Tokadî Lütfî Efendi. Kasımpaşa'daki münhedim camiinde medfun imiş, kaybolmuşdur.

458 — BEDRÜDDİN MAHMUD AĞA KABRİ :

Fâtih'in çizmecibaşısı, Kabataş'da İnhisarlar binası köşesinde yazısız taşlı kabirde yatmaktadır.

459 — TUZ BABA KABRİ :

Erenlerden, Beşiktaş'da Uzunca ovada Rum Ali camii yanındaki ziyaretgâh türbede medfundur.

460 — PAŞMAKÇI HÜSAMÜDDİN KABRİ :

Baltalimanındaki camiinde imiş, taşı yokdur.

461 — ALİ BİN MÜRİD-ÜS-SOFÎ KABRİ :

Fâtih camiinin ve sarayın hattatı. Karacaahmed'de hattatlar makberesinde imiş, bu gün yeri belli değildir; (Tuhfe-i Hattatin, 333).

462 — DURBALİ KABRİ :

Nimelceyş'den Ali Bâlî Ağa, Üsküdar'da Kavukçular'da Itriyatçı Ali Beyin dükkânının içindedir.

463 — GÖZCÜ BABA KABRİ :

Horasan erenlerinden, Göztepe'de Mama'da. dır.

(.) 464 — ŞEYH HAMDULLAH EFENDİ KABRİ:

Kıblet-ül-küttab denilen büyük cihan hattatı. Karacaatmed'de hattatlar makberesindedir. Vefatı muahhar ise de Fâtih'e de hizmet etmişdir. Kıymetine binaen II. kısımda zikrolunacakdır.

464 a — TOYGAR HAMZA KABRİ :

Sofiyeden, Toygartepe mescidindedir.

464 b — SARIKADI MUSTAFA EFENDİ KABRİ :

Âlimlerden, Alemdağı'nda Sarıgâzi köyündedir (1).

Yukarda yazılanlardan sonra bulunan veya zuhulen atlanan şu kabirleri de ilâve ediyoruz:

ABDÜLKADİR DEDE KABRİ :

Haydar'da küçük bir sokak içinde yola hafifçe çıkıntılı ufak bir set üstünde güzel bir top şimşir altında yatmaktadır. Tahmine nazaran Ondokuzuncu asırda konulan baş taşında:

١ — ياهو
٢ — مرحوم ومغفور جنت مكان فردوس
٣ — آشيان ابوالفتح سلطان محمد خان
٤ — غازى حضرتلرينك سكبان باشيلرندن
٥ — السيد عبدالقادر ددەنك روح شريفلرينه
٦ — رضاءً لله تعالى الفاتحه

سنه ٨٥٦

1 — Yâ Hû

2 — Merhum ve mağfur Cennet-mekân firdevs -

3 — âşiyan Ebülfeth Sultan Mehemmed Hân-ı

4 — Gâzî hazretlerinin sekbanbaşılarından

5 — Es-seyyid Abdülkadir Dede'nin ruh-i şeriflerine

6 — rızaen l'i-Llâh el-fâtiha. Sene. 856.

yazılıdır. Ayak taşında bir servi resmolunmuşdur. Her iki taş XIX. asra aiddir; nazarı dikkate alınacak cihet, tarihin fetihden bir sene evvelini göstermesidir.

CEBE ALİ KABRİ :

Tam Cibali kapısındaki karakolun arkasındaki avluda yatmaktadır. Son asırlarda konmuş ufak yuvarlak bir taşda:

هوالخلاق الباقى — هذا قبر جب على سنه ٨٥٧

1 — Huv-el-hallâk-ul-bâki

2 — Hâza kabr-i Cebe Ali Sene 857

yazılıdır.

---

(1) — İsimlerini kaydettiğimiz bu (146) Türbe ve kabirden maada Mihrimah camiinde bir, Ahırkapı'da on iki isimsiz şehid, Rumelihisarı, Ahırkapısı civarındaki şehidler, Topkapı, Edirnekapısı, Silivrikapısı ve Yedikule ve Otaktepe'deki yazısız iri taşlar altında yatan meçhul şehidler Fâtih devrinin blânçosunu ikmal eder. İsimleri verilen yüz küsûr kabirden ancak sekiz tanesinin orijinal taşları kalmış, diğerleri zamanın sillesiyle yok olmuş veya tecdid edilmişdir.

DELLÂK DEDE KABRİ :

Fâtih'i Haseki'deki Bostan hamamında yıkadığı mahallen rivayet edilen bu zat, civardaki Hubyar sokağında camiin yanında medfunmuş.

SERVİLİ BABA KABRİ :

Sadrıâzam Mahmud Paşanın sancakdarı olan bu zat, namına yapılan, Cağaloğlundaki mescidde kapı yanında yatmaktadır. Taşı yenidir.

ŞEMSÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Haydar kahvesinin yan sokağında parmaklıklı bir pencere önünde yatmaktadır. Son asırlarda konmuş yuvarlak baş taşında :

١ — ياهو

٢ — ابوالفتح سلطان محمد خان

٣ — حضرتلرينك مشايخلرندن

٤ — وافضل علمادن اعلم

٥ — العلما مرحوم ومغفور له

٦ — الشيخ خواجه شمس الدين

٧ — افندى حضرتلرينك

٨ — روحنه الفاتحه

سنه ١٢٩٠ سنه ٨٥٧

1 — Yâ Hû
2 — Ebülfeth Sultan Mehemmed Hân
3 — Hazretlerinin meşâyihlerinden
4 — ve efdal-ı ulemâdan â'lem
5 — ül-ulema merhum ve mağfurun leh
6 — eş-Şeyh Hâce Semsüddin
7 — efendi hazretlerinin
8 — ruhuna Fâtiha

Sene 1290 Sene 857

Baş ucundaki bu yuvarlak taşdan başka kelime farkiyle ayrılan hemen aynı ibâreyi havi 1220 tarihli bir taş levha daha bulunduğu gibi zevcesinin baş taşının kırık bazı parçaları da görünmektedir.

İkinci Cedvel

BURSA ESERLERİ[1]

a — Camiler

(.) 465 — AHMED DAÎ CAMİİ :
Hızıroğlu Yahşî Bey

Cumhuriyet caddesi üstünde ve Kaygan civarındadır. II. fasılda tafsil edilip fotografi konacakdır.

466 — AZEP BEY CAMİİ :
Kumandanlardan Abdullahoğlu
Azep Bey

Muradiye'nin cenub-ı garbî cihetinde son cemaat mahalli, tonozlu kurşunla örtülü, tek kubbeli iki sıra tuğla, bir sıra taş duvarları ile ufak Bursa camileri tipine uygun, 7×7 eb'adında bir camidir. Tuğla işçiliği güzeldir. Minarenin petek kısmı yıkıkdır. İki satırlık kitâbesi (2) :

١ — امر ببناء هذا المسجد المبارك صاحب الخيرات والحسنات
مفخر الامراء والاكابر زعيم
٢ — الجيوش والعساكر عزب بك بن عبدالله عفى عنه
فى اواخر ربيع لاول سنة ستين وثمانمائه .

1 — Emere bi-binâi hâz-el-mescid-il-mübarekî sahib-ül-hayrâtı v-el-hasenatı mefhar-ül-ümerâi v'el-ekâbiri zaimü
2 — l-cûyüşi v'el-asâkir Azeb Bey bin Abdullah ufiye anhü fi evâhiri Rebi-ül-evveli senete sittîne ve semanimietin.

Kitâbeden anlaşıldığına göre 860 (1456) da kumandanlardan Azeb Bey tarafından yaptırılmışdır. 1950 de tekrar namaza açılmışdır.

467 — BAHADIR AĞA CAMİİ :
Selçuk Sultan Kethüdası
Bahadır Ağa.

Muradiye'de idi. Tamamen yıkılmış, satılıp ev yapılmışdır. Yalnız kabir ev halkınca muhafaza edilmektedir.

(.) 468 — BAŞÇI İBRAHİM CAMİİ :
Tüccardan Hacı İbrahim Bey

Maksem civarındadır, evkafın deposu halinde ve namaza kapalıdır. II. fasılda tafsil edilecekdir.

469 — BEŞİKÇİLER MESCİDİ :
İshak Paşa Kethüdası
Hacı Sinan Ağa

Muradiye'den asfalta inen yol üstünde 7×7 iç eb'adında, üç sıra tuğla bir taş duvarlı, tek kubbeli camidir. Bursa'daki o devrin camilerine aykırı olarak son cemaat yeri üstünde kalkan duvarı yokdur. Medhal üstünde tonoz yerine kubbe vardır. Son cemaat yerinin yanları da kapalı olmayıp kubbeler dört ayağa istinad eder. Bununla beraber iki seviyeli saçak kornişi burada da tatbik olunmuşdur. Pencere üstlerinde güzel tuğla tezyinatı ve minare şerefesinin tuğla istilaktiti calib-i dikkatdir. Müteaddit sıralarda üst üste yerleşip âdeta tek ve girintili çıkıntılı bir kitabe teşkil etmektedir. Minarenin petek kısmı da hal-i aslisini muhafaza etmekde ve kısacık külâhı bize o zamanın nümûnesini vermektedir. Cami kitabesiz ise de vakfiyesinden Fâtih devri olduğu anlaşılmakta, her haliyle de bu devri göstermek-

(1) — Bursa bahsi için, Mimar Sedat Çetintaş'ın, Bursa Osmanlı Devri Âbideleri II. cildi ile H. Wilde, Brussa eserlerinden, Kâzım Baykal'ın Bursa ve Anıtları ve Memduh Turgud'un İznik ve Bursa Tarihi, kitaplarından, rahmetli Kâmil Kepçecioğlu'nun Bursa Kütüğü ünvanlı gayrı matbu' notlarından ve Süheyl Ünver - Zeki Pakalın'ın Bursa'da Fâtih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem Türbesi, eserlerinden ve müteferrik bazı makalelerden istifade edilmiştir. Binalar, ayrıca zikredilenler müstesna, ekseriyet üzre, Kâzım Baykal'ın kitabında, bir kaç satırla münderiçtir. Yerinde yapılan tetkiklerle mimarî vasıfları tâyin ve kaydedilmiş, kitâbeleri tekemmül ettirilmişdir.

(2) — Bu kitâbe Memduh Turgut: Bursa ve İznik tarihi, Bursa 1939 isimli kitapta sahife 168'de 6 kelime fazla olarak neşrolunmuşsa da yerinde ve fotoğraf üzerinden tashih olunmuşdur.

tedir. Üstünde ağaçlar bitmesine rağmen namaza açıkdır. Tâmiri elzemdir.

470 — DUHTER-İ ŞEREF CAMİİ :
(Fışkırık Camii):
Molla Şerefüddin-i Kırımi

Lise civarında üç sıra tuğla, bir taşla yapılmış, tek kubbesi müselles dilimli ve dört pencereli bir kasnağa oturur. Son cemaat mahalli ahşab, yan tarafları duvarla kapalıdır. Camiin içinde ve mihraptaki istalaktitten başka pek hususiyeti kalmamışdır. Mihrab cephesine son senelerde çini ve yazılariyle beraber Yeşil Cami mihrabını takliden yağlı boya bir lambri yapılmışdır. Minaresi güzel ve aslındandır. Medhal kapısı Fâtih devri hususiyetlerinden olan ince ve yanaşık silmelerle süslenmiş olup, meşedendir. Veled-i harir camiinde de bunun benzeri vardır. Namaza açıkdır.

471 — DÜSTURHAN CAMİİ :
(Maksem Camii)
Yahya Hüseyinoğlu
Tâcir Yahya Efendi

Maksem'de iki sıra tuğla, bir taş duvarlı, üç beşik tonozlu son cemaat mahalli, tek kubbeli camidir. Kubbe müselles dilimli, kasnağa oturur. Heyeti umumiyesiyle küçük tip camilerin güzel bir örneğidir. Minarenin istalaktit şerefesi calib-i dikkattir. Mihrabı zarif istalaktitli, minberi ise yenidir. Maksure parmaklıkları devrinin eseridir. Mihrabın üstüne yaldız vurulup etrafına yeniden bir silme çekilmişdir. Camiin iç kapısı üstündeki kitâbesi üç satır sülüs ile :

١ — قد بنى هذه المسجد المبارکه فى ايام السلطنة السلطان
البرين وخاقان البحرين السلطان ابن السلطان
٢ — محمد ابن مراد خان خلد الله ملکه وسلطانه العبد المحتاج
الى الله الملك المحيي يحيي ابن يحيي حسين الشهير بدستور خان
٣ — غفر الله له ولوالديه فى شهر محرم الحرام سنه اربع
وثمانين وثمانمائه من الهجرة النبوية المصطفويه [١]

٨٨٤

1 — Kad benâ hazih-i l-mescid-el-mübâreke fi eyyam-is-saltanat-is-Sultan-il-berreyni ve Hâkân-il-bahreyni es-Sultan ibn-is-Sultan
2 — Mehemmed ibn-i Murad Hân halled-a-Llahü mülkehu ve sultanehu el-abd-il-muhtacü il-a-Llah-il-melik-ül-muhyî Yahyâ ibn-i Yahya Hüseyn-iş-şehîr bi Düsturhan.
3 — Gafer-a-Llahü lehu ve li-valideyhi fi şehri Muharrem-il-harâmi senete erbain ve samânîne ve semânimietin min-el-hicret-in-Nebeviyyet-il-Mustafaviyyeti (884 '1479')

472 — EBU İSHAK CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Batpazarı altında plân itibarile Bursa'da benzeri olmıyan bir camidir. Bir merkezî tam ve mihrab cihetinde bir yarım kubbe ile iki yanda tûlânî tonozlardan mürekkebdir. Yüksek kubbe kasnağının cenahları düz sathı maillerle kapatılmışdır. Son cemaat mahallinin cami mihverine amut tûlânî tonozu yıkılmış iki yan duvarı ile iki granit sütûnu ayakda kalmışdır. Cami harabdır ve askerî depo olarak kullanılmakdadır. İstanbul Şehir Kütüphanesinde Muallim Cevdet evrakı arasındaki vakfiyede ilk defa burasının 802 tarihinde Yıldırım Bâyezid tarafından zâviye olarak yaptırıldığı anlaşılıyor. Cami kapısı üstünde uzun bir mermer levhada üç satır girift sülüs kitâbe ise şudur:

١ — قد بنا هذه البقعة الشريفة السلطان السعيد الاعظم بايزيد
خان اسكنه الله فى فراديس الجنان ووقفها على اصحاب
الشيخ الكبير الصمدانى
٢ — شيخ ابو اسحق كازرونى رحمة الله عليه فامر بتجديدها
سلطان البرين وخاقان البحرين سلطان محمد ابن مراد خان
خلد الله ملكه وسلطانه
٣ — وسعى العبد الفقير ابن افتخار معين المرشد القرشى فى
تجديدها وهو من اصحاب الشيخ الكبر واقاربه فى شهر
جمادى الاول سنه اربع وثمانين وثمانمائه

1 — Kad benâ hâzih-il-buk'at-eş-şerîfet-es-Sultan-üs-saîd-ül-a'zam Bâyezid Hân eskeneh-u-Llahü fî ferâdîs-il-cinân ve vakafahâ alâ eshab-iş-şeyh-il-kebîr-is-samadânî
2 — Şeyh Ebû İshaka Kâzerûnî rahmet-u-Llâhi aleyhi fe emere bî tecdîdihâ Sultan-ül-berreyni ve Hakân-ül-bahreyni Sultan Mehmed-u'bnü Murad Hân halled-a-Llâhü mülkehû ve sultânehû
3 — Ve sea'l-abd-ül-fakîr-ü'bnü iftihâri muîn-il-mürşid-il-kureşî fî tecdîdihâ ve hüve min eshâb-iş-şey-ül-kebîrî ve akâribihi fî cümâd-el-evvel senete erbain ve semanîne ve semânemietin (2)

(1) — Mescid kelimesi müzekker-i semai olmasına rağmen (هذا) kelimesi yerine (هذه) ve (مبارك) yerine (مباركه) olarak yazılmışdır. Bu kitâbe Memduh Turgut: Bursa ve İznik Tarihi sahife 170'de neşrolunmuşdur; yerinde ve fotoğrafı üzerinde hatalar düzeltilmişdir. Kâzım Baykal: Bursa ve Anıtları s. 183 de yalnız lâtin harfleriyle dercedilmişdir.

(2) — Bu kitâbe, Memduh Turgut: Bursa ve İznik Tarihi, Bursa 1939, S. 165 ve Adnan Erzi: Bursa'da İshaki dervişlerine mahsus zaviyenin vakfiyesi (Makale, Vakıflar dergisi II, Ş. 424'de neşrolunmuşdur. Birincisinde iki ufak yanlış vardır; ikincide de (ثمانمائه) (ثمان مائة) şeklinde dizilmişdir. Üçüncü olarak Kâzım Baykal: Bursa ve Anıtları, Bursa 1950, s. 198'de yalnız yeni yazı ile dercolunmuşdur; imlâ ve i'rabında noksanlar vardır. Dördüncüsü, Halim Bâki Kunter, Kitâbelerimiz, makale, Vakıflar Dergisi II. de, başda bir (ه) noksanı ve bir takdim te'hir, bir de harf fazlasile neşrolunmuşdur.

Kitâbeden de Sultan Bâyezid'in Şeyh Ebû İshak-ı Kazerûn'iye vakfetmiş olduğu anlaşılıyor. Sultan Mehmed'de 884 (1479) da daha ziyade cami vasfı galib olarak tecdid etmişdir; zaviye olduğunu gösterecek bir hal yokdur. Tecdid işi herhalde temelinden olmuşdur. Çünkü plân daha evvelki devirlerde Bursa'da hiç tatbik edilmemiş yeni bir tarzdır. Namaza kapalıdır.

473 — ELVAN BEY CAMİİ :
Çeşnigirbaşı Elvan Bey

Murâdiye'de Hamza Bey cihetinde, ahşap çatılı harab bir camidir. Namaza kapalıdır. Bânîsi Elvan Beyin İstanbul'da Azepler ve Elvanoğlu namile iki camii daha vardır.

474 — HACILAR CAMİİ :
Tüccardan Bakkal Sinan

Hükûmet dairesinin hemen arkasında yüksek şibihmünharifî kalkan duvarlı cebhesiyle calib-i dikkat bir camidir. Eski eserlerden camileri, vazifeleri haricinde işlere tahsis etme yolundaki otuz senelik hastalık devrimiz esnasında kütüphaneye tahvil edilmiş idi. Bu işi göremiyeceği anlaşılarak metrûk bırakılmışdır. Fakat o devirde yüzüne vurulan badana izleri hâlâ durmaktadır. Sıra tuğla taşlarla yapılıp güzel şekillerle tezyin edilen cami plân itibariyle küçük Bursa camii tipine uygundur. Altta 8, ikinci sırada 6 ve kubbe kasnağında dört pencerelidir. Son cemaat yerinin yan tarafları duvarla kapalı, ortası örme ayaklıdır. İki yanında tonoz olduğu halde merkezde kubbe yapılmışdır. Son cemaat açıklıkları camekân ve tahta parmaklıklarla kapatılmış, yanlar birer oda yapılıp, ortaya da bir kapı ilâve olunmuşdur. Kalkan duvarının en yüksek yerinde 5 satır girift sülüs yazı ile yazılmış olan şair Cemalî'ye aid yarı türkçe dört beyitlik kitâbe pek yüksek kaldığı için okumak imkânsız olduğundan Kâzım Baykal'ın Bursa Anıtları eserinden alıyorum, maamafih o da pek tamam okuyamamıştır; metine yalnız lâtin harfleriyle koymuşdur:

١ — فى تاريخ هذا المسجد المبارك

٢ — اكرم المصلحين الحاج سنان ـ سرح الله فى جوار جنان

٣ — قد بنى مسجداً من عنده ـ . . . . . [١]

٤ — ختم مبناه فى ثمانمائة ـ بعد سبعين واحدى واثنان

٥ — چون ابوالحسين سيد جمالى دد ـ ذكر جميل ورر اخوان

1 — Fî tarih-i haz-el-mescid-ül-mübarek
2 — Ekrem-ül-muslihîn el hac Sinan — Serreh-a-Llâhü fî civar-il-cinân
3 — Kad benâ mesciden mîn indihî — .....
4 — hateme mebnâhü fî semânimietin — Bâ'de seb'-ine ve ihda ve isnân
5 — çün Ebülhüseyn seyyid Cemâlî dedi — Zikr-i cemîl verir ihvân)

871 - 872 (1466-67) de bittiği anlaşılıyor. Camiin önünde duvara muttasıl ve 1118 (1706) da inşa edilen bir çeşme bulunuyor. Namaza kapalıdır.

(1) — Bir mısra' okunamamışdır.

(.) 475 — HAMZA BEY CAMİİ :
İzmir Fâtihi Hamza Bey

Muradiye'nin garb cihetinde Selâtin camilerin teşkilât ve ehemmiyetini haiz, fakat onlardan biraz küçük mühim manzumedir, II. kısımda tafsil edilecekdir.

476 — HOŞKADEM MESCİDİ :
Selçuk Sultan Peşkircisi
Abdullahoğlu Hoşkadem Ağa

Hükûmet binalarının şarkında ve Nasuh Paşa hamamının arkasında idi. Önce kârgir olarak yapılmış olan bu cami bir çok tâmir görmüş, son zamanlarda satılarak yıktırılmışdır.

477 — İLÂHÎ AHMED EFENDİ MESCİDİ :
(Yoğurtlu Baba Zâviyesi)
Meçhul

Çekirge yolu üstünde Mevlid sahibi Süleyman Efendi hatîresinin dağ cihetinde idi. Yıkılmışdır. Kabristanında İlâhî Ahmed Efendi medfundur. 870 (1465).

478 — KARA HASAN PAŞA CAMİİ :
Molla Esvedoğlu Kara
Hasan Paşa

Gemlik yolu üstünde, Deveciler mezarında önce kârgir olarak yapılmışdı, yıkılmış, yerine ahşab bir mescid inşa olunmuşdur. Namaza açıkdır.

479 — KARAKÂDÎ MESCİDİ :
Fâtih'in kilercibaşısı
Mehmed Hüseyin

Batpazarı yakınlarında aynı isimdeki mahallededir. Bir de tekke kısmı vardır; yıkılmış, cami de kiraya verilerek ev olmuşdur. Görülen bâkiyesine nazaran 7×7 eb'adında iki sıra tuğla bir sıra moloz taşı ile yapılmış kirpi saçaklı ve kademeli, kornişli, basit bir binadır. Minarenin gövdesi yıkıkdır.

(.) 480 — KANBERLER (SİTTİ HÂTUN) CAMİİ:
Oruç Bey kızı Zağnos Paşa
zevcesi Sitti Hâtun

Tatarlar köprüsü civarındaki kurşun örtülü, mühim eserdir. Metrûk olmasına rağmen pek câlib-i dikkattir ve küçük camilerin en güzel nümûnelerindendir. II. kısımda resimleri konup, tafsil edilecekdir.

481 — KAYGAN CAMİİ :
Tüccar Kaygan Musaoğlu Mehmed Efendi

Kendi ismini taşıyan semtteki camidir. Eski hali hakkında malûmatımız yokdur. Bu günkü şeklini 1271 (1854) zelzelesi ve 1286 (1870) yangınından sonra 1289 (1873) de yeniden inşasında almışdır. Avlusunda ilk bânisinin 903-1479 tarihli kabir taşı vardır. Namaza açıkdır.

482 — KEFENSÜZEN CAMİİ :
Meçhul

Aynı ismi taşıyan mahallede idi, yapısı devrine uygun ve 885 tarihli sicillerde mezkûr olduğuna nazarn Fâtih zamanına mensubiyeti muhakkakdır. Şimdi yıkılmışdır.

483 — KİREMİTÇİ CAMİİ :
Fâtih etbaından Pîr Mehmedoğlu Sinan Bey

Aynı ismi taşıyan mahallede tuğla ve taş duvarlı bir cami olup XIX. asırda tâmir edilmişdi; o da yıkılmışdır. Civarındaki büyük kabir taşında bânisi Sinan Beyin ismi okunmaktadır.

484 — LÂMİÎ MESCİDİ :
Şair Lâmiî Çelebi

Yeni Kaplıca karşısında şimdiki yapısı ahşab olan mesciddir. Eski binası hakkında bir fikrimiz yokdur. Asker işgalinde ve namaza kapalıdır.

485 — MEYDANCIK CAMİ :
Şöle Mehmed Paşa

Yeşil Cami'in şarkında Emir Sultan yolunda namaza açık bir cami ise de ne kitâbesi vardır, ne binanın eski inşasiyle bir alâkası kalmışdır. Basit ve ahşab bir camidir. Namaza açıkdır.

486 — MOLLA GÜRANÎ MESCİDİ :
Şeyhülislâm Molla Güranî, Şemsüddin Ahmed Efendi

Pınarbaşında bulunuyordu, şekli hakkında bir fikrimiz yokdur, yıkılmış, yeri kaybolmuşdur.

487 — MOLLA YEGÂN CAMİİ :
Mevlânâ Yegân Ahmed

885 (1480) senesinde Yıldırım civarında inşa olunmuş idi, şekli hakkında fikrimiz yokdur, şimdi yıkılmış, yeri kaybolmuşdur.

488 — MOLLA ZEYREK CAMİİ :
Mevlânâ Zeyrek

879 (1474) tarihinde inşa olunmuş olan bu camiin plânı hakkında malûmatımız yokdur, yeri arsa olmuşdur.

489 — NAMAZGÂH :
Umur Bey

Işıklar yolu üstünde, mermer minberli ve mihrablı, açık namazgâhtır. Umur Beyin camiinde bulunan vakfiye kitâbesinde münderiç değildir. Bayram merasiminde kullanılan geniş bir sahadır.

490 — REYHAN CAMİİ :
Tavaşî Reyhan Paşa

Cumhuriyet caddesi yakınında, Dâye Kadın mahallesinde, kârgir ve üstü kiremitli zarif minareli camidir. Kitâbesi yok ise de bânîsine ve 867 (1463) de sicillerde zikrolunduğuna göre Fâtih devri eseridir. Mâmur ve namaza açıkdır.

491 — SATI FAKÎH CAMİİ :
Satı Fakîh

Kale içinde Oruç Bey caddesi üzerinde, moloz taş duvarlı, kiremit çatılı camidir. Çok tahrife uğramış, hüviyetini kaybetmişdir. Satı Fakîh, Fâtih devri ricalindendir. Namaza açıkdır.

492 — SELÇUK HÂTUN CAMİİ :
Çelebi Sultan Mehmed kızı Selçuk Hâtun

Kaygan civarında, iki sıra tuğla bir taş duvarlı 9×9 eb'adında, ufak Bursa camileri tipinde bir camidir. Kubbe kasnağı müselles dilimlidir. Dahilî tezyinatında bir şey kalmamışdır.

Yalnız mihrab istalaktiti yağlı boya bir çerçeve içinde olduğu gibi duruyor. Son cemaat yeri ahşabdır, minberi de yokdur. Kapı üstündeki üç satırlık kitâbesi:

١ — امرت بعمارة هذا المسجد الشريف سلجق خاتون
بنت السلطان ابن السلطان

٢ — السلطان محمد بن بايزيد غازى خان خلد الله مملكته
وابد دولته وشوكته فى آخر

٣ — شهر رمضان المعظم هجرية النبى عليه الصلوة
والسلام من شهور سنه اربع وخمسين وثمانمائه

1 — Emeret bi imâret-i haz'-el-mescid-iş-şerîfi Selçuk Hâtun bint-is-Sultan-ibn-is-sultan
2 — es-Sultan Mehemmed bin-i Bâyezid gâzî Hân halled-a-Llâhü memleketehu ve eyyede devletehu ve şevketehu fî âhırı
3 — Şehri ramazan-el-muazzam hicriyyet-in-nebî aleyh-is-salâtı v'es-selâm min şuhurî senetin erbâin ve hamsine ve semanemietin

dir. Fâtih'in halası olan bu muhterem hâtun camii 854 (1450) senesinde yaptırmışdır. Edirne'de kendi namına bir camii daha vardır. İstanbul'daki Bursalı Selçuk Hâtun (Abbasağa) camiinin de bânisinin ken-

disi olub olmadığını tesbit edemedim. Namaza açıkdır.

493 — SEVİNDİK CAMİİ :
Başcı Hoca Sevindik

Emirsultan civarında moloz taşı ile yapılmış, kiremit örtülü, basit bir camidir. Müteaddit tâmirler görmüşdür. Namaza açıkdır.

494 — SEYYİD NÂSIR ZAVİYESİ : MESCİDİ :
Tüccar Hoca Şihabüddin

Pınarbaşı üstünde moloz taşından bir zâviye - mesciddir. Bursa'ya ilk gelen mücahitlerden biri olan Seyyid Nâsır namına Hoca Şihabüddin tarafından 857 (1453) de yaptırılmışdır.

495 — ŞEREFÜDDİN PAŞA CAMİİ :
İkinci Murad ve Fâtih hadımlarından Şerefüddin Paşa

Bıçakçılar'da, Sitti Hâtun (Kanberler) camii plânına uygun yapılmış, müsellesî dilim kasnaklı, tek kubbeli, son cemaat mahalli ahşab, camidir. Medhal kapısında ve önündeki istalaktitlerden başka tezyinî unsuru kalmamışdır. Son cemaat yerine bir kat ilâve olunub camiin çehresi epeyce tağyir edilmişdir. Minaresi çok mütenasib ve güzeldir ve emsaline nisbeten yüksekdir. Kitâbesi yokdur. Namaza açıkdır.

496 — ŞİBLÎ CAMİİ :
Şiblî-zâde Mahmud Çelebi oğlu Mevlânâ Bâyezid Çelebi

Yeşil'den Emirsultan'a giden yolun sağ tarafında moloz duvarlı, kiremit çatılı camidir. Kitâbesi yoksa da bu zatın 862 (1458) de Bursa kadısı olmasına nazaran camiin de aynı senelere yakın yapılmış bulunması melhuzdur. Namaza açıkdır.

(.) 497 — TUZPAZARI CAMİİ :
Ali Bey

Tuzpazarında, ufak Bursa camileri tipinin güzel mâmûrelerindendir. II. kısımda resimleri konub tafsil edilecekdir.

(.) 498 — UMUR BEY CAMİİ :
Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey

Sedbaşı'nın en yüksek noktasında büyük bir manzume halinde şehre hâkim, hususiyetleri haiz, camidir. II. kısımda tafsilât verilecekdir.

499 — VELED-İ HABİB CAMİİ :
Veled-i Habib Hacı Şüca'

İnebey caddesinin başında, tuğla ve taş duvarlı, kubbeli ince ve güzel minareli camidir. Bu camie bilâhare Eminiyye denilen dergâh eklenmişdir. Namaza kapalıdır.

500 — VELED-İ HARÎR CAMİİ :
Veled-i Harîr

Lisenin arkasında 8×8 eb'adında, kalkan duvarlı, tek kubbeli camidir. Kubbe müsellesî dilimlere oturur; üçer sıra tuğla bir sıra taşla yapılmışdır. Minare soldadır ve çok mütenasibdir; külâhı ile beraber bozulmadan kalmışdır. Külâh ufak bir kubbeye benzer ve devrinin tam bir nümûnesidir. Son cemaat mahalli üç tonozludur; orta tonozun göbeğine serapa istalaktit ile müzeyyen bir kubbecik yapılmışdır. Mihrab istalaktittir; yalnız sonradan boyanmışdır. Kapı ve maksure parmaklıkları ilk devirdeki gibidir. Son cemaat açıklıkları şemse şeklinde bir ahşab parmaklıkla kapatılmışdır. Cami, Sultan Mahmud zamanında tâmir görmüş olmakla beraber pek bozulmamışdır. Namaza açıkdır.

501 — VELİ ŞEMSÜDDİN MESCİDİ :
Molla Velî Şemsüddin

Lise civarında, moloz duvarlı, ahşab çatılı, basit camidir. Evvelce kubbeli iken yıkılmış, çatı yapılmışdır. Kıble cihetinde 875 (1479) da vefat eden bânîsi yatar. Namaza açıkdır.

b — Medrese ve Mektebler

(.) 502 — AHMED PAŞA MEDRESESİ :
Şair, Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa

Muradiye camii önündeki meydanın şimalinde ve yar üstündeki medresedir. II. kısımda resmi konup tafsil edilecekdir.

503 — BIYIK MAHMUD MEDRESESİ :
Âlimlerden Bıyık Mahmud Efendi

Yeşil Camiin şimalinde ve çukurda idi, 884 (1479) da yapılmışdı; tamamen yok olmuşdur.

504 — BIYIK MAHMUD MEKTEBİ :
Âlimlerden Bıyık Mahmud Efendi

Bu da Yeşil'in şimalinde idi. Şimdi yokdur.

(.) 505 — **HAMZA BEY MEDRESESİ :**
İzmir fâtihi Hamza Bey

Muradiye'deki camiin şarkında, sekiz höcreli bir medrese idi, müteaddit tâmirler görmüş, nihayet Balkan harbi sırasında, içinde muhacirler otururken, yanarak dört duvarı kalmışdır.

506 — HATÛNİYE MEKTEBİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih'in annesinin türbesi yakınında idi, harab olmuş, yerine ahşab bir türbe yapılmışdır.

507 — KARA HASAN PAŞA MEDRESESİ :

Molla Alâüddin Esvet oğlu Hasan Paşa

Deveciler mezarlığında hal binası ve san'at mektebinin bulunduğu yerde idi. Yıkılmış, yerine bu binalar yapılmışdır.

508 — KARA HASAN PAŞA MEKTEBİ :
Aynı zat

Bu da aynı yerde idi. Yıkılmış, yerine hal ve saire yapılmışdır.

509 — KARIŞTIRAN SÜLEYMAN BEY MEDRESESİ :
İstanbul'un ilk sübaşısı

Bânîsinin Muradiye'deki türbesi yakınında idi; yıkılmışdır.

(.) 510 — **KANBERLER MEKTEBİ :**
Sittî Hâtun

Tatarlar köprüsü yakınında, bânîsinin yaptırdığı camiin şimalindedir. II. kısımda cami ile beraber zikredilecekdir.

511 — MOLLA HÜSREV MEDRESESİ :
Şeyhülislâm Molla Hüsrev Mehmed bin Feramürz

Zeynîler semtinde idi, şimdi bir kaç duvar kalıntısı vardır. Molla Hüsrev'in kabri durmakdadır.

512 — MOLLA YEGÂN MEDRESESİ :
Müderris Molla Yegân Ahmed

Yıldırım semtinde idi. Yalnız duvar bâkiyeleri mevcuddur. Fâtih devrinin meşhur âlimlerinden olan bu zat vefatında buraya gömülmüştür. Kabir taşı Bursa müzesindedir.

513 — SARRAFİYE MEDRESESİ :
Bursa'lı bir tüccar

Lise civarında, tuğla taş duvarlı olan bu medreseden bugün bir kaç duvar bâkiyesi görünüyor.

c — Bursa İmâretleri

(.) 514 — **HAMZA BEY İMÂRETİ :**
İzmir fâtihi Hamza Bey

Muradiye'de Hamza Bey menzumesi yanında idi. Yıkılmış yeri dahi unutulmuşdur.

d — Bursa Hanları

515 — BAŞÇI İBRAHİM HANI:
Tüccar Başçı İbrahim

Ulu Cami garbinde olan bu han XVI. asırda yanmış yeri belirsiz kalmışdır.

516 — BÂLÎ BEY HANI:
Hamza Bey oğlu Bâlî Bey

Tophanenin altında, itfaiye garajının karşı taraflarında, bir kaç dökünüsü kalmış olan 38 odalı, kademe kademe inşa olunmuş kârgir bir handı ve Yenişehirdeki imâretine vakıf olarak 335 (1480) de yapılmışdı; şimdi ancak temelleri mevcuddur.

(.)517 — **FİDAN HANI:**

Sadrıâzam Mahmud Paşa

Tuzpazarı'ndaki büyük handır. II. kısımda resmi konub tafsil edilecekdir.

518 — HASAN PAŞA HANI :
Molla Alâüddin Esvet oğlu Hasan Paşa

Fidan hanının garbinde, şimdiki borsa binasının yerinde idi, yıkılmışdır.

519 — KARACA BEY HANI :
Dayı Karaca Bey (Paşa)

Pirinçhanı'nın şarkında, Karacabey'deki camie vakıf yapılmışdı. Şimdi mevcud değildir.

520 — TUZ HANI :
Umur Bey

Tuzpazarı'nda, üstünde 18, altında 17 odası bulunan basit handır. Alt ve üst kat odaları bâki kalmış ise de üst revakının şark ve şimal cihetleri yıkılmış, alt kat da bir çok ilâvelerle bozulmuştur. Umur Bey camiindeki kitâbeye nazaran han 859 (1457) de cami için vakfedilmişdir.

e — Bursa Hamamları

(.) 521 — BAŞÇI İBRAHİM HAMAMI :
Tüccar Başçı İbrahim

Maksem yakınında, aynı isimdeki camiin garb tarafına bitişik tek hamamdır. II. kısımda cami ile beraber anlatılacakdır.

(.) 522 — ÇAKIR HAMAMI :
Sübaşı Çakır Ağa

Ulucami'den ileriye giderken Hisar'a çıkan yolun solunda görülen hamamdır. II. kısımda tafsil edilecekdir.

(.) 523 — DAVUD PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Davud Paşa

Batpazarı'ndaki büyük hamamdır. II. kısımda tafsil edilecekdir.

(.) 524 — KADI (PERŞEMBE) HAMAMI :
Hacı Hasan zâde Muhiddin Mehmed Efendi

Cumhuriyet caddesi üzerinde olup caddenin 1300 (1884) senesinde açılması esnasında yarısı yıkılmış olmasına rağmen hal-i faaliyettedir. II. kısımda tafsil edilecekdir.

525 — KARA MUSTAFA PAŞA KAPLICASI:
Vezir Kara Mustafa Paşa

Hamza Beyin oğlu ve Fâtih'in veziri olup Cem vak'asından dolayı İkinci Bâyezid tarafından katledilen Kara Mustafa Paşa'nın eseri olan, ufak bir kaplıcadır. Yalnız hamam kısmı eski devre ait olup diğer aksamı yenidir. Ufak kurnaları ile beraber banyoları da vardır. Dünyanın radyoaktivitesi en bol olan bir menbaıdır. Vakfiyesi 895 (1490) tarihli ise de Paşanın vefatı 888 (1483) olduğundan vakfiyesi zevcesi Hatice Sultan tarafından, bilâhare tanzim edilmiş olacakdır.

526 — MUALLİM-ZÂDE HAMAMI :
Muallim-Zâde Kazıasker Ahmed Efendi

Yıldırım camii yakınlarında idi ve 895 (1490) tarihinde harab bulunduğu ve tâmir edildiği malûm olmasına nazaran bu tarihten epey evvel yani Fâtih devrinde yapılmışdır, bu gün yeri bile belli değildir.

527 — NASUH PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Mesih Paşa

Setbaşına giden yolun sağında, evvelce çift iken XVI. asır sonunda, büyüklüğünden dolayı iradı masrafını korumıyarak, müstecir bulamamış, garb tarafındaki kadınlar kısmı yıktırılıp elde edilen para ile erkekler kısmı imar olunmuş ve öğleden evvel ve sonra olmak üzere münavebe usulile kadın ve erkeklere tahsis edilmişdir. Bu halile de büyük ve güzel bir hamamdır. Duvarları taş ve tuğla ile yapılmışdır. İsmini mütevellisi Nasuh Paşaya nisbeten almışdır. 882 (1477) den evvel bânîsinin Gelibolu'daki camii için vakıf olarak yapılmışdır. Mâmur bir haldedir ve işlemektedir.

528 — PINARBAŞI HAMAMI :
Hacı Hasan zâde Muhiddin Mehmed Efendi

Pınarbaşındaki bu hamam Perşembe hamamının bânisi tarafından yapılmışdı, şimdi yeri dahi belli değildir.

529 — REYHAN HAMAMI :
Tavaşî Reyhan Paşa

Reyhan mahallesinde Cumhuriyet caddesine yakın depo olarak kullanılan tek hamamdır. Bânisi Yenişehir'deki zaviyesine vakıf olarak 885 (1480) tarihlerinde yaptırmışdır.

530 — SERVİNAZ KAPLICASI :

Şer'i siciller (1) Fâtih devrinde bu hamamın Molla Mehmed'e aid olduğunu göstermektedir. Havuzlu ve kurnalı bir hamamdır. Suyu çelikdir.

(.) 531 — UMUR BEY HAMAMI :
Umur Bey

Sedbaşı üstündeki camiin şark tarafında tek ve mamur bir hamamdır. Tarih-i inşası 859 (1455) dir. Cami ile beraber II. kısma dercolunacakdır.

(1) — Kâzım Baykal: Bursa ve Anıtları, s. 30.

f — Köprü

532 — MİHRABLI KÖPRÜ :
Çelebi Sultan Mehmed kızı
Selçuk Hâtun

Bursa Karacabey yolunda, Nilüfer üzerindeki meşhur köprüdür. Kitâbeleri şunlardır: Birinci kitâbe 80×120 eb'adında 9 beyitlik türkçe:

فی تاریخ هذا الخیر المبارك — انعم الله لصاحبتها وبارك
خیر خاتون ضعیفه سلجك نام — بنت سلطان یعقوب سلطان
مستقیم اولغا صراط ازره — ارمکا روحه روحله ریحان
قلد بو کوپری بنا بوده — خوش کچا تا که آدم حیوان
ذی سعادت آنوك که عابده — عاقبت اوله خیرله احسان
صحت اول جانه‌در جمالی کم — قلد بر دردمند چون درمان
یتمشدی دخی سکز یوز هم — که اولد تاریخ وصفك ای جان
قو بولب بند کیب نیلوفر — کوییا چشملر که اولد روان
کم صنا سن که طغد قوس قذح — یوغکن هر کز ابرله باران

Fî târîhi haz-el-hayr-ül-mubarek (1)
En'am-a-Llahü lisâhibetihâ ve bârek
Hayr-ı Hatun-ı (zaîfetün) (2) Selçuk nâm
Bint-i Sultan ya'nikim sultan
Müstakîm olmağa sırât üzere
Ermegâ ruha ruhla reyhan.
Kıldı bu köpriyî binâ bunda
Hoş geçe tâki âdem-(ü) hayvân
Zî saâdet anunki âlemde
Âdeti ola hayırla ihsan
Sıhhat ol cânedir Cemalî kim
Kıldı bir derdmende çün derman
Yetmişdi dâhi sekiz yüz hem
ki oldı târih-i vasfın ey can
Fer bulup bend giyip Nilüfer
Güyiya çeşmeler ki oldî revân
Kim sanâsınki togdi kavs-î kuzeh
Yogiken her kez eb'rle bâran.

İkinci kitâbe 60×100 eb'adında ve beş satır üzerine nesirdir:

١ ـ بناء هذا الجسر المبارك المبنی بامر حضرت
٢ ـ ملکة الملکات شجنة العلی والسعادات سلطان الخوانین
٣ ـ سلجق خاتون بنت المرحوم السلطان محمد بن بایزید خان
٤ ـ بن مراد خان بن اورخان خان بن عثمان دامت عصمتها و عفتها
٥ ـ یتمشدی دخی سکسن یوز هم ـ بیل کی تاریخ احتم در ای جان

1 — Binâ haz-el-cisr-il-mubarek-il-mebniyyi bi-emri hazreti
2 — meliket-il-melikâti şecnet-il ulâ v-es-saâdât sultan-ül-havatîn
3 — Selçuk Hâtun bint-il-merhum-is-sultan Mehemmed bini Bâyezid Hân
4 — bini Murad Hân bini Orhan Hân bin Osman dâmet ismetuhâ ve iffetuhâ
5 — yetmişdi dahî sekiz yüz hem-bil ki tarih ahtemdir ey cân.

Bundan anlaşılıyor ki köprünün inşa tarihi 870 (1465) dir. Köprü zaman zaman tamirler görmüş olmakla beraber hüviyetini kaybetmemiştir. Halen, üzerinde Karacabey - İzmir yolu geçmektedir. Her iki taş Bursa müzesindedir.

g — Bursa Türbe ve Mezarları

(.) 533 — VELİYYÜDDİN OĞLU AHMED PAŞA TÜRBESİ :
Şair Veliyyüddin oğlu
Ahmed Paşa

Muradiye medresesi karşısında, müseddes plânlı, basit türbedir. II. kısımda medrese ile beraber zikrolunacaktır.

534 — AKBIYIK ŞEMSÜDDİN MEHMED EFENDİ TÜRBESİ :

Lisenin arkasında çıkmaz sokak içinde, ahşab çatılı ve sandukalı türbedir. Türbe Akbıyık'ın oturduğu evin bir parçası imiş. Büyük bir itina ile tertemiz tutulmaktadır. (Şekayık 126-127)

535 — ŞEYH ABDÜLLÂTİF-İ KUDSÎ TÜRBESİ:

Zeynîler civarında basit bir türbedir. Bu zat

(1) — Kitâbeler Memduh Turgut, Bursa ve İznik Tarihi, s. 136 da ve Kâzım Baykal 161-163 de ve yalnız yeni yazı ile münderiçtir. Birincide çok imlâ hataları vardır, fotografına nazaran tashih olunmuştur. Franz Taeschner de, P. Wittek'in hazırladığı malzemeye istinaden, Der İslâm mecmuasının 20. ci sayısında (1932) kitâbeyi neşretmiştir. Yalnız 8. ci beyitte (بولب) kelimesini (بولوب) şeklinde kaydetmiş, 5. inci beytin ikinci mısraında da (خیرله) kelimesini hareke ile (خیر ایله) şeklinde okuyup (احسان) (ا) kelimesinin (ا) ni eksik farzetmişdir. İkinci kitâbeyi hiç kaydetmemişdir.

(2) — Bu kelimenin okunuşu şüphelidir.

şeyh Zeynüddin-i Hafî'nin müridi ve Zeyniyye tarikatinin Bursa'da müessisidir. Vefatı 856 (1452) dir. (Güldeste 95-7).

536 — AZEP BEY TÜRBESİ :

Muradiye üstünde aynı isimdeki camiin garbında murabba plânlı harab ve basit bir türbedir. Türbe kapısı üstünde, 40×60 eb'adında taşa yazılmış üç satırlık kitâbesinde: (1)

١ — امر ببناء هذا الدار الاخرة العمارة الشريفة

٢ — مفخر الامرا والاكابر عذب بك بن

٣ — عبدالله لسنة اربع و خمسين وثمانمائه

1 — Emere bi-binâi haze'd-dâr-il-âhiret-il-imâret-iş-şerifeti

2 — mefhar-ül-ümere v'el-ekâbiri Azeb bey bin

3 — Abdullah liseneti erbain ve hamsine ve semanemietin

Yani bu ahret evini ve imâreti Mefhar-ül-ümera Azeb Bey 854 (1450) de emretti deniyor. 860 (1456) da yapılan camii kitâbesinde de inşayı, Azeb bey emretti dendiğine göre Azeb beyin 854 (1450) de türbesini, imkân bulunca da 860 (1456) da, camiini yaptırdığı anlaşılıyor.

537 — BAHADIR BEY MEZARI :

Muradiye'de camiin yerinde inşa olunan bir evin bahçesinde müzeyyen ve devrinin güzel eseri bir taşdır. Tarihi 878'dir. Etrafındaki ağaçlardan fotografını çekmeye imkân olmadı.

538 — ELVAN BEY KIZI MEZARI :

Muradiye'deki küçük camiinin hatîresinde güzel bir mezar taşıdır. Tarihi 878 dir.

(.) 539 — HAMZA BEY TÜRBESİ :

Camiin yanındadır. II. kısımda resmi ile beraber dercedilecektir.

(.) 540 — HAMZA BEY ZEVCE VE KIZLARI TÜRBESİ :

Hamza Bey manzumesi içinde camie muttasıl ve dört köşe plânlı basit bir türbedir. II. kısımda dercedilecektir.

(.) 541 — HATÛNİYE TÜRBESİ :

Fâtih'in valdesinin türbesidir. II. kısımda fotografları ile beraber dercedilecektir.

542 — HACI MEHMED BİN MUSA KAYGAN MEZARI :

Batpazarı'ndaki camiin garb köşesinde muhteşem ve güzel mezardır. Tarihi vefatı 902 (1496) dır.

(.) 543 — MUSTAFA PAŞA TÜRBESİ :

Hamza Beyin torunu Kara Mustafa Paşanındır. II. kısımda dercedilecektir.

544 — MOLLA HÜSREV MEZARI :

Şeyhülislâm Molla Hüsrev'in Zeynîlerdeki harap medresesindedir. 886 (1481) tarihini taşır. Halbuki Şekayık 885 de vefat edip medresesine defnolunduğunu, ayı ve günü ile kaydediyor ki, zûhul olsa gerekdir.

545 — MOLLA HAYALÎ KABRİ :

Molla Hüsrev Medresesinde 875 (1470) tarihinde vefat eden Molla Hayalî taşı kaybolmuştu; Hacı Ali Paşa tarafından tecdid ettirilmiştir.

546 — MOLLA ZEYREK MEZARI :

İstanbul'daki Zeyrek Medresesinden Bursa'ya gelerek vefatında Pınarbaşı camii karşısına gömülmüş ve türbesi yıkılarak yalnız mezar taşı kalmıştır.

(.) 547 — MOLLA YEGÂN KABRİ :

Yıldırım'da idi. II. Kısma fotografı konacakdır.

(.) 548 — MUSLİHÜDDİN EFENDİ KABRİ :

Fâtih'in hocasının kabridir. II. kısma fotografı konacakdır. Bu zat (Şekayık 206) da zikrolunan Molla Muslihüddin bin Hüsamüddin olsa gerekdir.

(.) 549 — İKİNCİ MURAD TÜRBESİ :

Bu mühim türbe, II. kısımda resimlerile beraber dercedilecekdir.

(.) 550 — EBE HATUN AÇIK TÜRBESİ :

Fâtih'in ebesine ait olduğu an'anevî bir rivayetle zamanımıza gelen bu açık türbe Muradiye manzûmesi içindedir. II. kısma resmi konacakdır.

(.) 551 — ŞEHZADE MUSTAFA-YI ATİK VE CEM TÜRBESİ :

Muradiye'de Fâtih'in oğlu Mustafa-yı Atik'e ait bu mühim türbe II. kısımda derc olunup resimleri konacakdır.

552 — SEYYİD ALİ TÜRBESİ :

Lise civarında Sarrafiye medresesi batısında Şekerhoca camii karşısında ufak bir türbedir. Penceresi önündeki kitâbede Mehmed Seyyid Ali Efendinin vefat tarihi 878 (1473) olarak gösteriliyor.

553 — SÜLEYMAN BEY TÜRBESİ :

Bursa ve İstanbul Sübaşısı Karıştıran Süleyman Beyin türbesi Muradiye'dedir. Bina dört köşe plânlı tek kubbeli olup epey harab bir haldedir.

(.) 554 — UMUR BEY AÇIK TÜRBESİ :

Camiin mihrabı önündedir. II. kısımda zikrolunacakdır.

555 — VELİ ŞEMSÜDDİN MEZARI :

875 (1479) da vefat etmiş, lise civarındaki camide bulunan mezar taşı kaybolmuş, bilâhare Hacı Ali Paşa tarafından tecdid olunmuşdur.

(1) — a) Kitâbe Memduh Turgut, İznik ve Bursa Tarihi s. 142 pek çok eksik ve bazı yanlışlarla, Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtlar s. 169 da yeni yazı ile neşredilmiştir.

b) Bânisinin ismi burada (ز) ile yazıldığı halde, cetvel No. 466 da zikrolunan camiinde (ذ) iledir. Türbenin inşası camiden altı sene evveldir.

Üçüncü Cedvel

EDİRNE ESERLERİ [1]

a — Camiler ve Mescidler

556 — ALEMDAR CAMİİ :
Alemdar Hasan Baba

Bâdi Efendi Riyaz-ı Belde-i Edirne ismindeki gayrı matbu eserinde Fatih'in alemdarı olub İstanbul'da da bir camii bulunan bu zatın yaptırdığını (1-54) de beyan ediyorsa da şimdi mevcud değildir.

557 — ALİ KUŞÇU CAMİİ :
Âlim Ali Kuşçi

Tunca boyunda Krişhane'de imiş, tamamen mahvolmuşdur. Medresesi de varmış.

558 — ATTAR HACI HALİL CAMİİ :
Hacı Halil

Bâdi Efendi 860 (1456) da yapıldığını gösteren kitâbesini ve camii haber vermekde ise de, bina 1300 (1885) senelerinde yıkılmışdır.

(.) 559 — AYŞE KADIN CAMİİ :
Çelebi Sultan Mehmed
kızı Selçuk Hâtun

İstanbul yolunun başında görülen yüksek kubbeli camidir. II. kısımda resimleri ile beraber zikrolunacakdır.

560 — ÇAKIR AĞA MESCİDİ :
Sübaşı ve Çakırcıbaşı

İstanbul, Bursa, Silivri ve Babaeski'de müteaddid eserleri olan bu zatın Saraçhane köprüsü yakınındaki camii 857 (1453) de yapılmış olub, moloz duvarlı ve çatılıdır. Müteaddid tâmirler sonunda hüviyeti kaybolmuşdur. Namaza açıkdır.

561 — DÂYE HATUN MESCİDİ :
Fâtih'in süt annesi
Hând Hâtun

İstanbul'da da iki eseri bulunan bu Hâtun'un camii Tekkekapı'da imiş, şimdi arsa halindedir.

562 — FAZLULLAH PAŞA CAMİİ :
(Putlu Cami)
II. Murad ve Fâtih vezirlerinden
Fazlullah Paşa

Belediye civarında bulunuyordu. Şimdi arsa halindedir. Bâdi efendi çatılı olduğunu bildirmektedir.

563 — FATMA HATUN CAMİİ :
Sinan Bey kızı Fatma Hâtun

Tahtakale'de bu hanımın bir camii olup kitâbesinin :

عمر هذاالمسجد المبارك فاطمه خاتون بنت سنان بك
تاريخ سنه اثنين وسبعين وثمانمائة

«Ammere haz-el-mescid-el-mubareke Fatma Hatun bintü Sinan bey tarihi senete isneyni ve sebi'ne ve semanemietin» olduğunu yani 872 (1468) de yapıldığını Bâdi Efendi yazıyor. Cami 1293 (1876) harbinde yıkılmışdır.

564 — HACI ALEMÜDDİN MESCİDİ :
Tüccardan Hacı Alemüddin

Postahane'den Üçşerefeli'ye doğru giderken, cadde üstündeki ufak, dükkânlar arasında mahsur, mesciddir. 864 (1459) da yapılmışdır. 7×7 eb'adında, tek kubbeli ve inşa tekniği itibarile devrinin hususiyetini havî bir binadır. Namaza kapalıdır. Bânisi 864 (1459) da vefat etmiş, Nakşî dergâhına gömülmüşdür. Yanındaki medresesi mahvolmuşdur.

565 — HAZİNEDAR SİNAN BEY CAMİİ :
Fâtih hazinedarı Sinan Bey

Bâdi Efendinin kaydına göre çatılı olan camı Sultan Selim civarında bulunuyormuş, şimdi arsa halindedir.

(1) — Edirne bahsi için, Bâdi Efendinin Bâyezıd kütüphanesinde yazma yazmalar kısmındaki (Rıyaz-ı Belde-i Edirne) ve müellifin hususî kütüphanesindeki (انيس المسامرين) (Abdurrahman Hıbrî-Enis-ül-müsâmirîn) ve (Örfî Çelebi-Edirne tarihi) yazma nüshalarına (Evliya Çelebi; Rifat Osman - Rehnüma-yı Edirne, Osman Nuri Peremeci - Edirne Tarihi) eserleri esas olarak alınmıştır. Bundan maada bibliyografya cedveline dercolunan bir çok kaynaklardan da istifade edilerek cedvel malzemesi hazırlanmış ve mahallindeki tetkiklerimle bu günkü vaziyet meydana konmuştur. İtnabdan ictinaben yalnız yazmalardaki olan kayıtlar hâşiyelerde veya metinde işaret olunacakdır.

566 — İBRAHİM PAŞA CAMİİ :
Vezir İbrahim Paşa

Buçuktepede 867 (1462) de yapılmış çatılı bir cami imiş, yanındaki medresesi ile beraber mahvolmuş, yalnız minaresi kalmışdır. Bânisi 873 (1468) de vefat edip yakınına defnedilmişdir. Lâkin kabir taşı yokdur.

(.) 567 — KASIM PAŞA CAMİİ :
Vezir Kasım Paşay-ı Veli

Kirişhâne semtinde, Tunca'nın kıyısında tabiatla mezcolmuş zarif camidir. II. kısımda resimleri ile dercedilecekdir.

568 — GÜLBAHAR CAMİİ :
Gülbahar Hâtun

Bâdi Efendinin 855 (1451) de yapıldığını bildirdiği cami elyevm mevcut değildir. Bânisinin Fâtih zevcesi olup olmadığı işaret olunmamışdır.

569 — KAVAKLI MESCİD :
II. Murad ve Fâtih vezirlerinden Şihabüddin Paşa

Süleymaniye semtinde Sezâi tekkesi yakınında çatılı bir cami imiş, bu gün mevcud değildir.

570 — KİLİSE CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Kale içinde mevcud bir kiliseyi Fâtih yıktırıp yerine iki ayak üstüne altı kubbeli bir cami yaptırmıştır, son cemaat yeri de beş kubbeli ve bir minareli imiş ve 1165 zelzelesinde yıkılmış, 1182 de harab halde duruyormuş. 1046 (1636) da yazılan Enis-ülmüsâmirîn ve aynı devirlerden bahseden Evliya sağlam vaziyetteki binayı tarif ettikleri halde, 1182 (1768) de yazılan Örfî Târihi harab halini anlatmaktadır. Bu gün yeri bile malûm değildir.

(.) 571 — LÂRİ CAMİİ :
(Lâleli Cami)
Fâtih'in tabibi Abdülhamid Lârı Çelebi

İstanbul yolu üstündeki şayanı dikkat camidir. Fâtih devrinden sonra yapılmış olmakla beraber bânisinin mensubiyeti ve camiin ehemmiyeti sebebile II. kısma dercolunacakdır.

572 — MAHMUD AĞA CAMİİ :
Fâtih hüddamından Mahmud Ağa

Bâdi Efendinin (خير بناء) (Hayrı Binâ) 863 (1459) da yapıldığını bildirdiği cami 1293 (1876) Rus muharebesinde münhedim olmuşdur.

573 — MOLLA FAHREDDİN MESCİDİ :
Şeyhülislâm Fahreddin-i Acemî

Bâdi Efendi kaydına göre Molla Fahreddin mahallesinde Şakir Bey sokağında imiş, 93 harbinde mahvolmuşdur. Bânisi 863 (1459) da vefat edip Darülhadîs camii mihrabı önüne defnedilmiş ise de son zamanlarda kabri yok olmuşdur.

574 — SELÇUK HATUN MESCİDİ :
Çelebi Sultan Mehmed kızı Selçuk Hâtun

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Varna'da şehid düşen Saruca Paşa'nın zevcesi olan hatunun bina ettirdiği cami sanayi kışlası civarında, aynı isimdeki mahallede Bâdi efendi kaydına göre, çatılı imiş. 1293 (1876) Rus harbinde mahvolmuşdur.

575 — SELÇUK HATUN MESCİDİ :
Mürsel kızı Selçuk Hâtun

Selimiye'nin alt tarafında, Kadirhane sokağında, kesme taş duvarlı, müselles-i kürevî, alîkalı ve yüksek kasnaklı bir camidir. Son cemaat mahalli yokdur. Kurşunları sıyrılmış, kapı ve penceresi tamamen mahvolmuş harap ve metrûk bir haldedir. Kapı kemeri üstündeki üç satır talîk kitâbesinde:

١ — من بنى لله مسجداً بنى الله له بيت فى الجنة
٢ — بنت هذا المسجد سلجك بنت مرسل رحمة الله عليه
٣ — تعالى فى تاريخ ستون وثمانمائة سنه ٨٦٠

1 — Men benâ li-Llâhi mesciden ben'a-Llâhü lehu beyten f'ic-cenne

2 — Benet hazel mescide Selçuk binti Mürsel rahmet-u-Llâhı aleyhi

3 — Taalâ fî târîhi sittüne ve semanimietin.
Sene 860 (1456) yazılıdır.

576 — SEYİDLER MEZARLIĞI MESCİDİ:
Vezir Fazlullah Paşa

Bu mezarlık semtindeki cami elyevm yeri belirsiz haldedir.

(.) 577 — SİTTİ SULTAN CAMİİ :
Fâtih'in zevcesi Sitti Hâtun

Zülkadiroğlu Süleyman Beyin kızı, Fâtih'in birinci zevcesi Sitti Hâtun namına yapılan cami II. kısma resimleriyle beraber dercedilecekdir.

578 — TAŞLIK CAMİİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Edirne'nin en hâkim bir noktasından ve İstanbul şosesinden ilk görülen tek kubbeli büyük cami idi. Zelzeleden sakatlanmış, çatlamış halde dururken 1935 de külliyen yıktırılmışdır. Bu camide Mimar Sinan da bir tâmir yapmış olsa gerek ki Tezkiret-ül-bünyan'da zikrolunmaktadır.

579 — UMUR BEY CAMİİ :
(Tirid Baba camii)

Hacı Timurtaş Paşa
oğlu Umur Bey

Bir çok hayrat sahibi bu büyük zatın 859 (1455) senelerinde Edirne'de bir cami yaptırdığını Bursa'da taşa mahkûk vakfiye kitâbesinden öğrenmekteyiz, Âşıkpaşa-zâde de Tevarih-i Al-i Osman'da zikrediyor. Bâdi Efendi çatılı olub yanındaki türbeye nisbetle (Tirid Baba) camii de dendiğini yazıyor. Şimdi mevcud değildir.

580 — ZAĞNOS PAŞA MESCİDİ :
Vezir Zağnos Paşa

Şimdiki hapishanenin yanında bulunuyormuş, tamamen mahvolmuşdur.

581 — ZENİ-FİRÛZ MESCİDİ :
Firuz Bey zevcesi :

Bâdi Efendinin 861 (1457) de yapıldığını kitâbesine atfen bildirdiği bu cami muntazam minareli, ahşab çatılı imiş. 1293 (1876) istilâsında harab olmuşdur.

582 — ZEN-İ İBRAHİM PAŞA CAMİİ:
Vezir İbrahim Paşa
zevcesi Hând Hâtun

Kıyık'da Atlar çeşmesi civarında ve Bâdi Efendi kaydına göre, çatılı bir cami imiş, 867 (1463) de yapılmış ise de elyevm mevcud değildir.

583 — ZEN-İ SARUCA CAMİİ :
Saruca Paşa zevcesi

Tunca kenarında Kirişhane semtinde ahşab çatılı bir cami imiş, şimdi mevcud değildir.

b — Edirne Medreseleri

584 — ALİ BEY MEDRESESİ :
(Taşlık Medresesi)

Mahmud Paşa-yı Velî oğlu
Ali Bey

Mahmud Paşa'nın binakerdesi olan Taşlık camii karşısında ve Bâdi Efendinin kaydına göre ahşab çatılı bir medrese imiş, yok olmuşdur.

585 — ALİ KUŞÇU MEDRESESİ :
Allâme Ali Kuşçi

Tunca kenarında Debbağhane semtinde imiş, şimdi yeri bile belli değildir.

586 — EKMEKÇİKÖYLÜ MEDRESESİ :
(Hüsâmiye Medresesi)

Ekmekçiköy'lü Ali Ağa

Üçşerefeli camie pek yakın imiş, şimdi mevcud değildir. Molla Alâüddin-i Esved bu medresede tedris ile meşgul olmuşdur.

587 — HACI ALEMÜDDİN MEDRESESİ:
Tüccardan Hacı Alemüddin

Ali Paşa çarşısı orta kapısının karşısındaki ufak camiin yanında imiş, bir de hanı bulunuyormuş, elyevm bunların ikisi de yıkılmış, yalnız metrûk cami kalmışdır.

588 — İBRAHİM PAŞA MEDRESESİ :
Vezir İbrahim Paşa

Buçuktepe civarındaki camiin yanında imiş. Bu gün yalnız camiin minaresi kalmış, diğer aksam yıkılmışdır.

589 — KADI FAHRÜDDİN MEDRESESİ :
(Şeceriye veya Horozlu Medresesi)

Şeyhülislâm Fahrüddin-i Acemî

Elyevm yeri bile belli olmıyacak derecede yok olmuşdur.

590 — MÜTEREDDİDİN MEDRESESİ:
Şeyh Şücaüddin

Debbağhane semtinde bugün yalnız bir minaresi duran camiin yanındaymış, cami ise II. Murad zamanında yapılıp Kanunî zamanında tecdid olunmuşdur.

591 — MEYDAN MEDRESESİ:
(İsmail Bey Medresesi)
(Saraciye Medresesi)

İsmail Bey

Üçşerefeli civarında imiş, yok olmuşdur.

(.) 592 — PEYKLER MEDRESESİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Üçşerefeli'nin yanındaki medreselerden ikincisidir. II. kısımda plânı ile beraber dercolunacakdır.

(.) 593 — SAATLİ MEDRESE :
II. ci Sultan Murad

Üçşerefeli'nin yanındakilerden ilkidir; mevzuumuzla yakın alâkası sebebiyle II. kısma dercolunacakdır.

c — Edirne İmâretleri

594 — İBRAHİM PAŞA İMÂRETİ :
Vezir İbrahim Paşa

Edirne'de Buçuktepe civarındaki camiinin yakınında imiş, şimdi mevcud değildir.

595 — KASIM PAŞA İMÂRETİ :
Vezir Kasım Paşa

Tunca boyundaki camiinin yanında bulunuyormuş, 1293 (1876) harbinde yıkılıp gitmişdir.

596 — SEYİDLER İMÂRETİ :
Vezir Fazlullah Paşa

Uzunkaldırım'daki camiinin yakınında iken şimdi mevcud değildir.

d — Edirne Hamamları

597 — HALİL PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Halil Paşa

Edirne'nin 33 hamamından biri olup XVII. asır sonralarına kadar mevcud imiş, şimdi mevcud olmadığı gibi yerini de ne bir eser ne bir nakil tesbit ediyor (1).

598 — MAHMUD PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmud Paşa'nın Tunca kenarında Debbağhâne semtinde, Bâdi Efendinin tarih-i inşasını

(رفع الله شان محمود ٨٦٥)

Refe'a-Llâhü şane Mahmud, 865 (1460) olarak bildirdiği muhteşem ve emsalsiz bir çift hamamı vardı. Her kubbe başka bir plânla işlenmiş, her esnaf zümresine ayrı yıkanma yeri tahsis olunmuşdu. Merdivenle çıkılır, müstakil halvetleri bulunuyormuş. Enis-ül-müsamirîn müellifi Abdurrahman Hıbrî Efendi methede ede bitiremediği gibi Evliya Çelebi de göklere çıkarıyor. Maalesef bu hamam 1000 (1591) tarihlerinde harab olmuş, Enis-ül-müsamirîn'in yazıldığı 1046 (1636) senesinde metrûk bir halde bulunuyormuş. Şimdi yeri bile belli değildir.

599 — KASIM PAŞA HAMAMI :
Vezir Evliya Kasım Paşa
Hamam Tunca kenarındaki camiinin yakınında ve XVII. asır sonlarına kadar faaliyettel idi. Şimdi mevcud değildir (2).

600 — İBRAHİM PAŞA ZEVCESİ HAMAMI:

Bu hamam da Buçuktepe semtinde harabe halinde durmaktadır. XVII. asırda faaliyette idi (3).

601 — KİLİMLİ HAMAMI :
Vezir İbrahim Paşa

Cami ve medrese sahibi İbrahim Paşa'nın XVII. asırda dahi harab olmuş bulunan çifte hamamı imiş, bu gün yeri bile belli değildir.

602 — ÇAKIR AĞA HAMAMI :
Bursa ve İstanbul sübaşısı
Çakır Ağa

Bânisinin 6 camii, Silivri'de bir kervansaray ve imâreti, Bursa'da hamamı olduğu gibi Edirne'de de bir çifte hamamı varmış, erken harab olmuş, yıkılmışdır (4).

603 — FİL HAMAMI :
Vezir Şihabüddin Paşa

Saraçhane köprüsünün de bânisi olan bu vezirin aynı semtte ve 855 (1451) tarihinde yaptırdığı çifte hamam bugün mevcud değildir.

e — Edirne Köprüleri

(.) 604 — FÂTİH KÖPRÜSÜ :
Fâtih Sultan Mehmed

Saray içinde Adalet kasrı önünden Harem ve Kum Kasrının bulunduğu sahile geçen üç gözlü köprüdür. İki tarafı kesme taş duvarla tamamen rıhtım yapılmış iken bunlardan bir çoğu yıkılıp gitmiş, pek azı kalmışdır. Korkuluklar, zamanına uygun, kalın köfekî taşındandır. Nehir yatağı olduğundan su hemen hemen gözleri kapatmaktadır. II. kısımda Edirne sarayı ile beraber dercedilecekdir.

(1) — Enis-ül-müsamirîn, yazma nusha.
(2) — Enis-ül-müsamirîn, yazma nusha.
(3) — Enis-ül-müsamirîn, yazma nusha.
(4) — Kâmil Keçecioğlu makalesi — Vakıflar Dergisi II.

605 — SARAÇHANE KÖPRÜSÜ :
Vezir Şihabüddin Paşa

Tunca üzerinde Saraçhane - Bâyezid semtlerini bağlıyan 10 gözlü büyük köprüdür. 855 (1451) senesinde yapılmışdır. Gözlerinden ikisi yıkılmış, II. Mustafa devrinde 1113 de tamir edilmişdir. Eski inşa kitâbesi şimdi yokdur. Şehrin mühim köprülerindendir.

f— Edirne Hanları

606 — TARAKÇILAR HANI :
Tüccardan Hacı Alemüddin

Ali Paşa çarşısı orta kapısının karşısında cami ve medresesinin yanında imiş, bir zaman telgrafhane, sonra Amerika Oteli namile otel olmuş, sonra da yıkılmışdır (1).

g — Edirne Sarayı

(.) 607 — YENİ SARAY :
Fâtih Sultan Mehmed

Edirne Sarayı II. kısımda resimleri ile beraber tafsil edilecekdir.

h — Edirne'de Kabirler

(.) 608 — KASIM PAŞA KABRİ :
Tunca kenarındaki camiinin yakınındadır. II. kısma resmi ile beraber dercedilecekdir.

(.) 609 — KARAMAN BEY KABRİ :

Darülhadîs camiinin mihrab cihetindedir. II. kısma resmi ile beraber dercedilecekdir.

610 — ŞEYH ŞÜCA' KABRİ :

Debbağhâne civarındaki tek minaresi kalmış ve II. Murad'ın 840 (1436) da namına inşa ettirdiği camiin avlusundadır. Toprağa gömülü olduğundan okuyamadım.

(.) 611 — ORHAN VE HÜSEYİN ÇELEBİLER KABRİ :

Darülhadîs camiinin mihrab tarafındaki türbede bulunan bu kabirler II. kısma resimleri ile beraber dercedilecekdir.

---

(1) — Bâdi Efendi, Rıyâz-ı Belde-i Edirne.

Dördüncü Cetvel

ÜÇ ŞEHİRDEN MAADA OSMANLI ÜLKESİNDEKİ ESERLER

Adana

612 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Adana'nın Gülek kasabasında (Ebülfeth Camii) olduğunu Evliya (3-40) de beyan ediyor. Ne halde olduğunu tahkik, kabil olmadı.

Afyonkarahisar

(.) 613 — GEDİK AHMED PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam Gedik Ahmed Paşa

Afyonkarahisar şehrinin ziyneti, muhteşem bir camidir. II. kısımda resimleri ile beraber zikrolunacakdır.

(.) 614 — GEDİK AHMED PAŞA MEDRESESİ:
Gedik Ahmed Paşa

Camin cenub-ı şarkisinde Osmanlı medrese tarzının ilk nümûnelerindendir. 20 kadar hücresi olan binada Afyon eski eserler müzesi tesis edilmişdir. Mâmur bir haldedir. II. kısma dercolunacakdır.

(.) 615 — GEDİK AHMED PAŞA HAMAMI :
Gedik Ahmed Paşa

Camiin şimal-i garbisinde ve hal-i faaliyetdedir. II. kısma dercolunacakdır.

616 — UMUR BEY CAMİİ :
(Atpazarı camii)
Timurtaş Paşa oğlu
Umur Bey

Bu zatın Afyon'da bir camii olduğunu Bursadaki camiinin son cemaat yerinde bulunan taş vakfiyesi zikrediyor. XVII. asır sonlarına doğru Atpazarı camii namı ile anıldığı bir arşiv vesikasından anlaşılmaktadır. Cami 12 metre tek kubbeli, haricen kesme taş, basıkca bir binadır. Minare gayet güzel tuğla tezyinatı hâvidir. Gövde ufkî geçme sıralarla şerefe altında bir kuşağa kadar yükselip orada şakulî motifler başlar. Şerefenin altı testere dişidir; petek yenidir, cami içinde yalnız oyma korkuluklu geçme tablalı minber eski yapısından kalmış olup diğer kısımlar hep yeni sıvalar altında örtülmüşdür. Kıble kapısında da güzel kum saatleri vardır.

Son cemaat yeri üç kıblelidir. Cami çok tâmir görmüş, kitâbe yok olmuş ise de pek temizdir. Namaza açıkdır.

617 — UMUR BEY MEDRESESİ :
Umur Bey

Yine aynı taş vakfiye medresenin vücudünü haber vermektedir. Bu medresenin 1179 senelerine kadar bâki olduğunu Başvekâlet Hazine-i Evrakındaki bir vesika göstermektedir.

618 — UMUR BEY HAMAMI :
Umur Bey

Taş vakfiye musakkafattan hamamı da zikretmektedir. Binanın 1192 tarihinde arsa haline geldiği Başvekâlet Hazine-i Evrakındaki bir vesikadan anlaşılmaktadır.

619 — UMUR BEY KERVANSARAYI:
Umur Bey

Taş vakfiye kervansarayın vücudünü de haber vermektedir. Bu binanın daha 1179 senesinde harab olduğu Başvekâlet Arşivi, Evkaf 24653, numaralı bir vesikadan anlaşılmaktadır.

Akşehir

620 — KEMERLİ MESCİD :
Hasan-zâde Tutî

878 (1473) de yapılan bu mescid yakın vakitlere kadar duruyormuş, bu gün yekpare taştan yapılmış kapı kemerinden başka bir şey kalmamıştır. Kemer üstündeki tezyinat son devir Selçukî tarzını hatırlatmaktadır. (1).

(1) — İ. Hakkı Konyalı — Akşehir Tarihi.

(للدين به عز لكفر به نقصان
تاريخ مبانيه « بنيان محمد خان » ٨٥٦)

L'id-dînî bihî izzün l'i küfri bihi noksân - tarihî mebanih-i «Bünyan-ı Mehemmed Hân» 856 (1452). Gelibolu'daki ile bu kalelere beraber (Kilid-ül-bahreyn) denmektedir.

638 — İSHAK PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam İshak Paşa

Bu hamamı Başvekâlet Hazine-i Evrakı 3602 B. C. numaralı vesikadan öğrenmekteyiz, şimdi yokdur.

Çorlu

639 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya Çelebi'nin çarşı içinde kiremitli Ebülfeth camii olarak zikrettiği bu bina büyük yolun sağ tarafında, son cemaat mahalli ahşab, duvarları moloz taşından, büyücek bir camidir. 1240 (1824) tarihinde Sadrıâzam Mehmed Paşa tarafından tamir edildiğini müş'ir kitâbesi kıble kapısı üstündedir. Alt sıra pencereler eski şekillerini muhafaza etmektedir. Minaresi kalın gövdesi ve ince peteği ile devrinin nisbetlerine uygundur. Gövde kısmına sıva vurulmuşdur. Haremi geniş, mezaristanı vâsidir. Namaza açıkdır.

Enez

640 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Adalar denizi sahilindeki bu kasabada kiliseden muhavvel ve mamur bir cami vardır. Namaza açıkdır.

Ezdin (ازدين) Lamya[1]

641 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Tesalya'daki Ezdin kalesinde kiremit örtülü bir Fâtih camii olduğunu Evliya (VIII. - 220) de beyan etmektedir. Oralarda müslüman bırakılmadığına göre cami de herhalde mahvolmuşdur.

Egriboz

642 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya Çelebi (VI. - 240) da Eğriboz'da 130 ayak boyunda, 90 ayak genişliğinde kiliseden muhavvel (دير عظيم) Deyr-i azîm bir Fâtih camii olduğunu 48 mermer sütunu ve iki kapısı bulunduğunu bildiriyor.

Şerefüddin Paşa

643 — HAMAM :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya (VI. - 241) de Eğriboz'da bir Fâtih hamamından bahsetmektedir.

Filibe

644 — CAMİ :
Şihabüddin Paşa

Yazma Enis-ül-Mesamirîn Lala Şihabüddin paşanın bir camii olduğunu bildirmektedir. Eski Filibe müftüsü Sabit Beyden aldığım malûmata nazaran Meriç nehri yakınında kubbeli bir cami imiş, Şihabüddin Paşanın türbesi de kubbeli ve civarda imiş. Cemaat idaresi bazan depo olarak kiraya verdiğinden pek harab olmuş, mamafih 1925 senelerinde cami olarak açık imiş. Civarındaki imareti harab imiş.

645 — CAMİ :
İsfendiyar oğlu İsmail Bey

Markova köyünde bir cami olduğunu 876 (1471) şevvalinde tanzim olunub 1257 de istinsah edilen Başvekâlet hazinesi evrakı (Ali Emirî - Fâtih 57) numarada mukayyed vakfiyesi suretinden öğrenmekteyiz.

646 — KÖPRÜ :
Şihabüddin Paşa

Meriç üzerindeki 18 gözlü muazzam köprü olup Bulgarlar tarafından tamir edilerek el'an kullanılmaktadır. (Bu malûmatı da müftü Sabit Beyden aldım).

Gable (غابه) Gabele

647 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Hersek'de Gable kasabasında Fatih'in bir camii varmış, Evliya (VI. - 479). Bu kasabada Mostar'in 20 km. cenub-ı garbisinde bir demiryolu istasyonu olub şimdiki telâfuzu (Gabele) dir.

648 — KÖPRÜ :
Fâtih Sultan Mehmed

Kasabanın köprüsünün de Fatih tarafından yaptırıldığı aynı sahifede mukayyeddir.

(1) — Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye bu ismi (ازدين) olarak kaydediyor; c. 1, s. 335.

649 — KALE :
Koca Mustafa Paşa

Kasabanın kalesinin Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını aynı menbadan öğrenmekteyiz.

Gelibolu

650 — HÜNKÂR CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Kale içinde Hünkâr camii ismi ile bir Fatih eseri olduğunu Evliya (5 - 313) de kaydediyorsa da maalesef bugün mevcut değildir.

651 — CAMİ :
Sadrıâzam Mesih Mehmed Paşa

Âşık Paşa Zade'nin 190. ıncı sahifede bildirdiği, Evliya'nın (5 - 313) de "Kubbeleri kurşun ile örtülü nazik bir minare-i mevzune mâlikdir" diye tavsif eylediği cami Gazi Süleyman Paşa mahallesinde idi. Elyevm temelleri bile sökülmüştür. Kıble kapısı üzerindeki kitâbesi şu imiş:

رفع الله شان صاحبه ۸۷۳

Refe'a-Llahü şane sahibuhu, 873 (1469).

652 — TÜRBE :
Yazıcı-zâde Mehmed Efendi

Muahmmediye müellifi Yazıcı-zade Mehmed Efendinin 6 köşeli, kubbeli harapça türbesi Hamza bey sahillerindedir.

653 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya Çelebi (V - 313) de Fatih'in 856 (1452) de Gelibolu'da (برجين) Burceyn, çifte burç, namı ile iki kale bina edip fetihden sonra tevsi ve imar eylediğini beyan etmektedir. Bugün limanda görülen burcun bunlardan birisi olması pek muhtemeldir.

Göynük

(.) 654 — TÜRBE :
Ak Şemsüddin

Fâtih'in şeyhi, fethin mânevî kahramanı Ak Şemsüddin'in 6 köşeli ve kubbeli türbesi II. kısımda tafsil edilecekdir.

Gürdüs (Korent) (كوردوس)

656 — FATİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Mora'da Gürdüs kalesinde Hazret-i Fatih'in "Müfid ve muhtasar" bir camii olduğu Evliya (VI - 277) de beyan etmektedir.

Hayrebolu

657 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fatih'in Hayrebolu'daki camiine Başvekâlet hazine-i evrakında, (Evkaf 406) numaralı vesikadan muttali olmakda isek de cami şimdi yoktur.

Hasköy

658 — CAMİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Mahmud Paşa'nın hassı olduğu için bu namı alan köy Edirne'ye 30 Km. mesafededir. Kabristanlarının vüs'at ve mesafeleri ve bazı bina bakiyelerine nazaran eskiden çok büyük ve mamur ve yerlilerin rivayetine nazaran 17 bin evlik bir kasaba imiş. Âşık Paşa Zade (191) de ve Enis-ul-müsamirîn yazma nüshasında, kaydettikleri Mahmud Paşa camii el'an durmakda ise de bir köy camii manzarasını almışdır. Aslında da çatılı imiş. Örfî'nin kapı üstündeki 5 beyitlik tarih manzumesine nazaran 1168 (1754) de esaslı tamir görmüş, 1293 (1876) harbinde Ruslar yıkmışlar, yeniden yapılmış, 1328 (1912) Balkan harbinde Bulgarlar minareyi devirmişler, tecdid olunmuş ve bugünkü halini bulmuştur. Eski binasından istalaktitli mihrabın bir kısmı, kıble kapısında sütun bakiyeleri görülmekdedir. Namazaaçıkdır.

659 — MEDRESE :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Dahil payesinde olduğunu (Enis-ül-Müsamirîn) in kaydetdiği medresesi cami avlusunun şimal tarafını işgal ediyormuş, tamamen yok olmuşdur.

660 — CAMİ :
Vezir Kasım Paşa

Yine bu kasabada Kasım Paşanın da bir camii varmış, yok olmuşdur. Kasım Paşa'nın oğlu Hüseyin (vefatı - 951) Mahmud Paşa camiinin hatîresinde yatmakdadır.

Hersek

661 — KASABA VE TESİSATI :
Hersek oğlu Ahmed Paşa

İstanbul fethiyle bu cihetden hacca ve umu-

miyetle cenuba gidecek yolcuların Anadolu yakasında iskelesi olan Yaluva yakınındaki bu kasabayı ve lâzım olan esaslı mebânisini Hersek Oğlu Ahmed Paşa yapdırmışdır. Evliya (III - S. 4), vezirin 861 (1) (1457) den sonra elde etdiği mal-ı ganâimle 700 hanelik bir kasaba vücude getirib: a) cami, b) medrese, c) mekteb, d) bir tekke, e) iki han, f) bir hamam, g) bir imâret ve dar-üt-taam yaptırdığını ahalinin de iki kubbeli, bir minareli, etrafında kubbe ve sütunlar bulunan bir cami inşa ettiklerini, bununla beraber Hersek oğlu cami ve imâretlerinin daha mühim (Kurşumlu binay-ı azîmler) olduğunu evkafının zenginliği sebebiyle mihman-sarayında her yolcuya bir desti çorba, bir ekmek, bir mum, her at ve deveye bir torba arpa verildiğini, kasabanın pek ziyade ısıtmalık olmasından ahalinin kırıldığını, ayrıca Hersek burnunda da bir han bulunduğunu yazıyor. Hac yolunun değişmesi ve müthiş ısıtma bu büyük kasabayı mahvetmiştir. Şimdi ancak 35 evliktir. Karamürsel fen memuru Nuri beyin lûtfiyle elde ettiğim fotografına nazaran cami kesme taşdan ve tek kubbelidir; duvarlar ayakda, kubbe münhedimdir. Minberi çok mevzun fakat basit, mihrabı ise zengin ve mermer istalaktitlidir. Süveler de kâmilen mermerdir. Minarenin korkuluk ve külâhından maada aksamı ayaktadır. Ahmed Paşa'nın kitâbesiz kabri mihrab önünde bulunmakta sol tarafta hamam ve imâretin enkazı durmaktadır. Hersek burnundaki Kurşunlu cami ve kervansaray da yalnız temelden ibaret kalmış, taşları köylü tarafından kaldırılmışdır. Su tesisatına aid teraziler ve bir de çeşme vardır. Bu çeşmeye su 15 km. mesafeden getirilmişdi. (Bu malûmatı Karamürsel Fen memuru Nuri Akalın Bey lûtfetmişdir.)

İlbasan

662 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Arnavudluk fethinde 870 (1466) senesinde Fâtih'in bir kale yaptırıp adını (İlbasan) koyduğunu Âşık Paşa Zade s. 170 de beyan ediyor. Bu kalenin kitâbesinin Babinger tarafından neşredildiğini öğrendimse de destires olamadım. Kale el'an ayakda imiş.

İnegöl

(.) 663 — İSHAK PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam İshak Paşa

İnegöl'ün tacı olan bu eser II. kısımda resimleri ile beraber izah edilecekdir.

(.) 664 — MEDRESE :
Sadrıâzam İshak Paşa

Medrese de cami ile beraber II. kısma dercolunacakdır.

(.) 665 — TÜRBE :
Sadrıâzam İshak Paşa

II. Murad'ın ve bilâhare İshak Paşanın zevcesi Tacünnisa Hâtun'a aid olup son zamanlarda İshak Paşanın kabrinin de nakledildiği türbe, diğer aksamla beraber II. fasılda tafsil edilecekdir.

(.) 666 — SU TESİSATI :
Sadrıâzam İshak Paşa

Dağdan getirilen bu su şehirde bir kaç çeşmeye ve cami şadırvanile medreseye verilmişdir. El'an şadırvanından mebzulen akmaktadır.

İştip

667 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Arnavutluk'un bu meşhur kasabasında bir Fâtih camii bulunduğunu Başvekâlet Hazine-i Evrakında (Evkaf 225) numaralı vesikadan anlamaktayız.

İskenderiyye (İşkodra)

668 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Arnavutluk'ta Buyana gölü kenarındaki İskenderiyye kalesinde Fâtih Sultan Mehmed'in kiremitle örtülü bir cami yaptırdığını Evliya (VI-108)de beyan ediyor.

İzmır

669 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya Çelebi IX-90) da :
«Leb-i deryada bir taş kal'a-î zîbadır..... sene tarihinde Ebülfeth Sultan Mehmed binasıdır. Dairen madâr cürmü bin iki yüz seksen hatvedir», dedikten sonra 3 adım genişliğinde vasî' ve amîk hendeği olduğunu diğer cihetlerini deryanın dövdüğünü, iki katlı demir kapıları, bir mescidi, 20 nefer hanesi ve ab-ı hayat buz pare, kuyusu olduğunu bildiriyor. Mermere mahkûk kitâbesi şu imiş (2) :

الحمد لله رب العالمين الصلاة والسلام على محمد المعصوم
الكونين اما مأبد السلطان زمان فاتح السلطان
محمد بن مراد خان من نسل آل عثمان لسنة احدى وثمانمائه

(1) — Bu tarihte bir zühul olsa gerektir; çünkü Hersek'in fethi 868 (1464) dedir. Hersek Oğlu Ahmed Paşa da o tarihte iltica edip, belki 861 yerine 871 (1466) da, kasabayı imar etmiş olması muhtemeldir.

(2) — Kitâbe yanlış ve noksan nakledilmişdir.

(Elhamdü-li-Llâhi rabb-il-âlemîn es-selâtı vesselâmü alâ Muhammed-in-il-masum-il-kevneyn amma me'-bede (!) -es-sultan-iz-zamân Fâtih-is-sultan Mehemmed binü Murad Hân min nesl-i Âl-i Osman li seneti ihda ve semanimie. Tarihde bir sittine veya sebine, lâfzı noksandır. Bunun ilâvesi ile 861 ve 871 eder. Bu kaleden şimdi bir iz kalmadığı gibi XIX. asırdaki İzmir gravürlerinde de görülmemektedir.

İznik

670 — HALİL PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam Halil Paşa

Fâtih'in idam ettirdiği Çandarlı Halil Paşanın 856 (1452) de yaptırdığı çatılı cami (Âşık Paşa-zâde 190) bugün mevcud değildir.

671 — HALİL PAŞA İMÂRETİ :
Halil Paşa

Camiin yanında bulunuyordu. Mevcud değildir.

672 — HALİLİ ZAVİYESİ :
Diyarıbekir'li şeyh Halilî Efendi

Fâtih devrinde İznik'e yerleşen Diyarıbekir'li Edhemî oğlu Şeyh Halilî tarafından yaptırılmıştı. Mahvolmuştur.

673 — HALİLİ MEZARI :

Aynı zatın münhedim zâviyesi yanında mezarı vardır.

674 — HALİL PAŞA TÜRBESİ :

Sadrıâzam Çandarlı Halil Paşanın mezarı çatılı, moloz duvarlı, bir türbe dahilinde, taşları kırık bir halde bulunmaktadır (1). Halil Paşa türbesi denen bu ufak binada on iki mezar, taşları parçalanmış bir haldedir. İznik ve Bursa tarihi müellifi, kaydettiği kitâbede, paşanın vefat tarihini

(. . . لیلة الاربعه الثانی عشر من ربیع الاول سنة
اربع وثلثین وثمانمائه)

Leylet-el-erbaat-es-sanî aşere min şehri rebiül-evvel senete erbain ve selâsine ve semanimietin yani sekiz yüz otuz dört senesi Rebi-ül-evvel ayının dördüncü (çarşamba) gecesi, olarak gösterip paşanın ve babasının unvanlarının zikredilmemesi ile beraber tarihin 834 şemsî yazılmasının Fâtih'in nazarından kabri saklamak niyetine matuf olabileceğini ilâve ediyor. Yalnız 834 şemsî senesini kamerî'ye tahvil ederken (2), 836 rakamını 32 ile taksim ederek 26 sene fark buluyor ki doğru değildir. Şemsî sene 33 küsur senede bir devretmekle kemerî tarih, 834 + 24 = 858 olmak lâzım gelir. Saim Ülgen, İznik'te Türk Eserleri makalesi Vakıflar Dergisi I. (s. 64) de ve İsmail Hâmi Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi (s. 269 - 70) Memduh Turgut'un bu hesabını bilâ münakaşa doğru kabul ederek 860 senesini kabul etmişlerdir. Herhalde bu taş hakikaten Halil Paşaya ait ise, tarih-i vefat hususunda yeni meseleler açıyor demektir. Bu da tarihçilerin üzerinde durmaları lâzım gelen bir cihettir.

675 — EŞREF ZÂDE TÜRBESİ :

872 (1470) de vefat eden Kadiriye meşayihinden Eşref oğlu Abdullah Efendinin kabri, Mükerreme Hâtunun yaptırdığı, camiinde idi. Cami, Yunanlılar tarafından yıkıldığından mezar ve türbe de harab olmuşdur.

676 — İLYAS PAŞA ZAVİYESİ :
Hayrüddin Paşa-zâde İlyas Paşa

Çandarlı Hayrüddin Paşanın küçük oğlu İlyas Paşanın yaptırdığı bu zâviyenin izi dahi kalmamışdır.

677 — İLYAS PAŞA HAMAMI :
Hayrüddin Paşa-zâde İlyas Paşa

Aynı zatın, zaviyeye vakıf olarak yaptırdığı, hamam da mahvolmuşdur.

678 — EŞREFOĞLU CAMİİ :
Mükerreme Hâtun

Fâtih'in zevcesi ve İkinci Bâyezid'in analığı Mükerreme Hâtun'un 890 (1485) de Eşrefoğlu namına yaptırdığı bu cami, her devirde çok alâka görmüş ve zaman zaman tâmir edilmişdir. Yavuz Camii imar, IV. Murad da hem tâmir ve hem de çinilerle tezyin etmişdir. Cami Yunanlılar tarafından tamamen yakılmış, yalnız minare kalmışdır. Daha evvel alınan fotograflarda çiniler görülmektedir. Minare tamamen XV. asır üslûbunu göstermektedir. Uzun ve muntazam tuğlalı gövde üstünde ince ve kısa petek calib-i dikkattir. Gövde bir kaç halka halinde sonradan, ilâve olunmuş, XVI. asır çinileri ile süslenmişdir (3).

---

(1) — Saim Ülgen — Vakıflar Dergisi I. s. 63-64 ve Memduh Turgut, İznik ve Bursa Tarihi, 139-40.

(2) — İznik Bursa Tarihi, s. 85.

(3) — Şu calib-i dikkat noktayı arzetmeden geçemiyeceğim: Cami Bursa sicillerinde (Anadolu Vakfiye Defteri 1255 - 1267) de mukayyet vakfiyesinde,

مکرمه خاتون التی والدة سید السلاطین روم والعجم سلطان بایزید خان

Mükerreme Hâtun elleti validet-i seyyid-üs-selâtin-ir-rum-ü v'el-acem Sultan Bâyezid Hân,

denmektedir. İkinci Bâyezid'in valdesinin Gülbahar Hâtun olduğu türbesinin üzerinde, bir çok tamir kayıtlarında, Başvekâlet Arşivi, Ali Emiri Fâtih - 23 numaralı vesikada ve sairede şüphe bırakmıyacak şekilde malûm olduğundan Mükerreme Hâtun'u valde değil, valdelik olarak nazarı dikkate almak lâzım gelmekte ve bazı nesebleri sıkıca kontrol etmenin lüzumu anlaşılmaktadır. Yakın mazide de bunun emsali Sultan Hamid ve Perestu kadın için vâkidir.

İzvornik (ازوورنیق)

679 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya (VI-490) da Saray-ı Bosna şehrinin 80 km. şimal-i şarkisinde İzrovnik kalesinde ufak bir Ebülfeth camii olduğunu zikrediyor.

680 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Aynı sahifede kale varoşunda kurşun kubbeli bir camii kadîm olduğunu ve kıble kapısındaki kitâbesinin:

صاحب الخيرات ابو الفتح عزيز
قد بنى هذا لاجل العابدين ٨٨٢

Sahib-ül-hayrât Ebülfeth-i azîz — kad benâ hâzâ li-ecl-il-âbidîn 882, olduğunu ve 982 de tâmir edildiğini yazıyor. Yugoslavya'daki eserler oldukça iyi bir halde bulunduğundan bunların da mevcut olması muhtemeldir.

Karacabey

(.) 681 — KARACA BEY CAMİİ :
Ümeradan Karaca Bey

Bursa'dan 70 km. mesafedeki istilâ görmüş kâmilen yakılmış Karacabey kasabasının kırık tâcı olan cami II. kısımda resimleri ile beraber dercedilecekdir.

(.) 682 — KARACA BEY MEZARI :

Bu da II. kısma resmi ile beraber konacakdır.

(.) 683 — KARACABEY ZEVCESİ TÜRBESİ:

Camiin şimalindeki türbe de II. kısma dercolunacakdır.

684 — İMÂRET :
Karacabey

Bursa kütüğünde bir de Karaca Bey imâreti olduğunu öğreniyoruz. Menkûlâta nazaran camiin şark tarafında imiş, izi bile kalmamışdır.

685 — İSA BEY CAMİİ :
Anadolu Beylerbeyi İsa Bey

884 (1479) da vefat eden bu zatın camiini Bursa kütüğündeki kayıttan öğrenmekte isek de izini dahi bulmak kabil olmuyor.

686 — İSA BEY ZÂVİYESİ :
Beylerbeyi İsa Bey

Bu da camiin yanında imiş, yok olmuşdur.

687 — SARUCA PAŞA CAMİİ :
Saruca Paşa

Evliya'nın (V-293) de bahsettiği bu camiden dahi eser kalmamışdır.

688 — KARACA AHMED ZÂVİYESİ :
Karaca Ahmed Baba

Fâtih devri meşayihinden olan bu zatın bir zâviyesi olduğunu Evliya aynı sahifede beyan etmekte ise de bu da mevcud değildir.

Kayseri

689 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

İç kale dahilinde 10×10 eb'adında murabbaî plânlı, müselles-i kürevî alîkalı ve 8 pencereli bir kasnak üstüne mevzu kubbeli, kurşun örtülü camidir. Kitâbesi yok ise de mahallî rivayet Fâtih'e atfetmektedir. İnşa Osmanlı devrinden olduğundan iç kale ile beraber 872 (1467) de yapıldığı çok yerinde bir tahmindir. Cami kesme taştan itina ile yapılmış ve üç sırada 15 pencere ile aydınlatılmıştır. Yalnız kaleye yakın olan garb duvarı sağırdır ve cephede mihraba karşılık iki ayaklı bir iç mahfil vardır. Dört köşe bir kaideye oturup, kemerciklerle birbirine bağlı 6 sütuna müstenit külâhla nihayetlenen, minaresi şimdi yoktur. Kale içindeki evler yıkıldığı halde bu minarenin bâki olduğu Profesör Gabriel'in (Monument Turcs d'Anatolie) eserindeki fotografta görülmekte olmasına nazaran eserin tab'ından sonra 1935 senelerinde yıkılmış olmalıdır. Bu minareyi görmüş olan müellif muahhar bir eser olduğunu söylüyor.. Namaza açıkdır.

690 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Sultan Mehmed Kayseri'yi aldıktan sonra, şarka karşı, tahkim etmeye ihtiyaç duymuş ve bir kitâbeye göre de inşa etmişdir. Birincisi Karaman oğlu İbrahim Beyin Fâtih'in halasından olan oğlu Pîr Ahmed beyin Fâtih'in himayesini tanıdığı 870 senesinde cenub kapısı üzerine konmuş dört beyitlik fârisî kitâbedir. (Halil Edhem-Kayseri şehri 129). Metinde Fâtih büyük tazimle zikredilmekte ve kalenin Pîr Ahmed Bey tarafından tâmir edildiği beyan olunmaktadır. İkincisinin reproduction'u (Monuments Turcs-Gabriel-I-28) de neşredilmiştir, cenub-î şarkî köşe kulesinde, gezinti yerinde sonradan açılmış bir kapıya başlık vazifesini görmekte olan bir mermer üstündedir:

اسس هذه القلعة المباركة محمد بن مراد خان يحيى المعمار

Essese hâzih-il-kal'at-el-mubarekete Mehemmed bini Murad Hân Yahy'el-mimâr (1). Tesis etti, yeniden yaptı gibi kat'î bir mefhum olmakla beraber daha evvelce mevcudiyeti bilinen, 870 senesinde tâmir edilen bir kale, arada tahrip olunmadığı malûm olmasına nazaran, yeniden tesis olunamaz. Olsa olsa ehemmiyetli bir (tecdiden tamir) ve belki bir çok kuleler ilâvesi suretile Fâtih tarafından âdeta yeniden tesis edilircesine, takviye görmüş ve cami de o zaman yapılmışdır. Kitâbede tarih olmamakla beraber Karaman devletinin fi'len inkırazı ve Kayseri'nin Osmanlı Devletine intikali tarihi olan 872 (1467) olması muhakkak gibidir. Çünkü müteakip yıllarda Kayseri uzun Hasan'a karşı üs olacaktır.

Kolşad (قولشاد)

690 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Hersekte bulunan bu şehirde küçük bir Fâtih camii mevcud olduğunu Evliya beyan ediyor. Bu kasaba Mostarın yirmi kilometre şarkındadır.

Köstendil

(.) 691 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdi Bulgaristan'da olan bu cami II. kısımda tafsil edilecekdir.

Küçükçekmece

692 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Enis-ül-Müsamirîn yazma nüshasında bahsolunan Fâtih camii el'an aynı nam altında mevcud ise de binası son asırda tecdid olunarak eskisi ile bir alâkası kalmamışdır. Namaza açıkdır.

693 — HAN :
Fâtih Sultan Mehmed

Kritovulos (Tarih-i Ebülfeth-Karolidis tercümesi)nde 859 (1455) senelerinde Fâtih'in Küçükçekmece'de bir han yaptırdığını söylüyorsa da bugün mevcut değildir.

(1) — Mr. Gabriel, reproduction'u matbaa harfi ile yazdığı sırada her iki satırın baş taraflarına noktalar koymak suretiyle kitâbenin bir noksanı olduğunu anlatmak istemiş ise de mâna ve yazının istifi tamam olmasına nazaran noksanlık varid olmasa gerektir, taş kırık veya kârgire gömülmüş olabilir; fakat ibare tamamdır.

Kütahya

694 — BEDESTAN :
Gedik Ahmed Paşa

Gedik Ahmed Paşa 877 (1472) de Anadolu beylerbeyi iken eyalet makamı Kütahya'da 10×50 metre eb'adında dört kapılı, içinde 22 gözü, iki havuzu olan Kütahya bedestanını yaptırmışdır. (Uzunçarşılı İsmail Hakkı - Kütahya şehri 147). Bina bugün de çarşı vazifesini görmektedir; hariçteki dükkânları harab olmuş, her ciheti yeni inşaatla örtülmüşdür.

Livadya (لوادیه)

695 — CAMİ :
Gazi Ömer Bey

Mora fâtihi Turhan beyin oğlu Ömer beyin Mora'da Atina'nın 90 km. şimal-î garbisinde Livadya'de tarz-ı kadîm küçük bir cami yaptırdığını Evliya (VI-332) de beyan etmektedir.

Lofça

696 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdi Bulgaristan'da kalan bu kasabadaki camiin vücuduna Başvekâlet Hazine-i Evrakı, Evkaf 7070, numaralı vesikadan muttali olmaktayız.

Manisa

(.) 697 — ÇAŞNİGİR CAMİİ :
Çaşnigir Sinan Bey

Hükûmet konağı civarında bulunan bu camiin II. kısma fotografları konup tafsil edilecekdir.

Mezestre (Mistra = Isparta)

(مزستره)

698 — FETHİYE CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Mora'da Mezestre kalesinde olduğunu Evliya (VIII - 343) de bildirmektedir.

Midilli

699 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Vücudüne Başvekâlet hazine-i evrakı, Evkaf

اسس هذه القلعة المباركة محمد بن مراد خان يحيي المعمار

Essese hâzih-il-kal'at-el-mubarekete Mehemmed bi-ni Murad Hân Yahy'el-mimâr (1). Tesis etti, yeniden yaptı gibi kat'î bir mefhum olmakla beraber daha evvelce mevcudiyeti bilinen, 870 senesinde tâmir e-dilen bir kale, arada tahrip olunmadığı malûm ol-masına nazaran, yeniden tesis olunamaz. Olsa olsa ehemmiyetli bir (tecdiden tamir) ve belki bir çok ku-leler ilâvesi suretile Fâtih tarafından âdeta yeniden tesis edilircesine, takviye görmüş ve cami de o zaman yapılmışdır. Kitâbede tarih olmamakla beraber Ka-raman devletinin fi'len inkırazı ve Kayseri'nin Os-manlı Devletine intikali tarihi olan 872 (1467) olma-sı muhakkak gibidir. Çünkü müteakip yıllarda Kay-seri uzun Hasan'a karşı üs olacaktır.

Kolşad (قولشاد)

690 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Hersekte bulunan bu şehirde küçük bir Fâtih camii mevcud olduğunu Evliya beyan ediyor. Bu ka-saba Mostarın yirmi kilometre şarkındadır.

Köstendil

(.) 691 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdi Bulgaristan'da olan bu cami II. kı-sımda tafsil edilecekdir.

Küçükçekmece

692 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Enis-ül-Müsamirîn yazma nüshasında bahso-lunan Fâtih camii el'an aynı nam altında mevcud ise de binası son asırda tecdid olunarak eskisi ile bir alâkası kalmamışdır. Namaza açıkdır.

693 — HAN :
Fâtih Sultan Mehmed

Kritovulos (Tarih-i Ebülfeth-Karolidis tercü-mesi)nde 859 (1455) senelerinde Fâtih'in Küçükçek-mece'de bir han yaptırdığını söylüyorsa da bugün mevcut değildir.

(1) — Mr. Gabriel, reproduction'u matbaa harfi ile yaz-dığı sırada her iki satırın baş taraflarına noktalar koymak suretiyle kitâbenin bir noksanı olduğunu anlatmak istemiş ise de mâna ve yazının istifi tamam olmasına nazaran nok-sanlık varid olmasa gerektir, taş kırık veya kârgire gömül-müş olabilir; fakat ibare tamamdır.

Kütahya

694 — BEDESTAN :
Gedik Ahmed Paşa

Gedik Ahmed Paşa 877 (1472) de Anadolu beylerbeyi iken eyalet makamı Kütahya'da 10×50 metre eb'adında dört kapılı, içinde 22 gözü, iki ha-vuzu olan Kütahya bedestanını yaptırmışdır. (Uzun-çarşılı İsmail Hakkı - Kütahya şehri 147). Bina bu-gün de çarşı vazifesini görmektedir; hariçteki dük-kânları harab olmuş, her ciheti yeni inşaatla örtül-müşdür.

Livadya (لوادیه)

695 — CAMİ :
Gazi Ömer Bey

Mora fâtihi Turhan beyin oğlu Ömer beyin Mora'da Atina'nın 90 km. şimal-î garbisinde Livad-ya'de tarz-ı kadîm küçük bir cami yaptırdığını Evli-ya (VI-332) de beyan etmektedir.

Lofça

696 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Şimdi Bulgaristan'da kalan bu kasabadaki camı-in vücuduna Başvekâlet Hazine-i Evrakı, Evkaf 7070, numaralı vesikadan muttali olmaktayız.

Manisa

(.) 697 — ÇAŞNİGİR CAMİİ :
Çaşnigir Sinan Bey

Hükûmet konağı civarında bulunan bu ca-miin II. kısma fotografları konup tafsil edilecekdir.

Mezestre (Mistra = Isparta)

(مزستره)

698 — FETHİYE CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Mora'da Mezestre kalesinde olduğunu Evliya (VIII - 343) de bildirmektedir.

Midilli

699 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Vücudüne Başvekâlet hazine-i evrakı, Evkaf

2418, numara ve 1174 tarihli bir vesikadan muttali olmaktayız.

Mudanya

700 — HAN :
Cebe Ali Bey

Bursa sübaşısı Cebe Ali Tuba hisarı köyündeki medrese ve imâretine irad olarak deniz kenarında bir han yaptırmışdır. 884 (1479) da yapılıp 3 asır payidâr olmuş, bir yangında harab olarak izi bile kalmamışdır. (Bursa kütüğü).

Mut

701 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya (VI-116) da Karadağı'nda Mut kasabasında bir Fâtih camii olduğunu bildirmektedir.

Pazarcık

702 — KARA MUSTAFA PAŞA CAMİİ :
Hamza Bey torunu Kara Mustafa Paşa

Âşık Paşa-Zâde Tevarihî Âl-i Osman'da (s. 191) bu zatın İnegöl yakınındaki kasabada cami, medrese ve aşhaneden mürekkep bir manzûme yaptırdığını bildirmekte ise de cami, kasaba Yunanlılar tarafından tamamen yıkıldığı esnada, mahvolmuş, son zamanlarda basit bir şekilde ihya edilirken minaresinin eski kaidesi aynen kullanılmışdır. Namaza açıkdır.

703 — MEDRESE :
Kara Mustafa Paşa

Âşık Paşa Zâde'nin bahsettiği medreseden hiç eser yokdur.

704 — HAN :
Kara Mustafa Paşa

Bey hanı namı ile anılan bu han Yunanlılar tarafından yıkılmış ve taşları yol inşaatında kullanılmışdır. (Bursa Halkevi notu).

Parunya Kalesi (پاروئیه)

705 — FÂTİH CAMİİ :

Mora'da Parunya kalesinde ufak bir Fâtih Camii olduğunu Evliya (VIII-346) da zikretmektedir. Kasabanın yeni ismi malûm değildir.

Podgoriçe

706 — EBÜLFETH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Karadağ'daki Podgoriçe kasabasında Ebülfeth camii olduğunu Evliya (VI-112) de beyan ediyor. Bu gün (Titograd) ismini alan kasabada nehir kenarındaki eski kale içinde küçük ve harapça bir halde çatılı bir camidir. Namaza açıkdır.

Polgay

707 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Hersek'te Polgay kasabasında küçük bir Fâtih camii olduğu Evliya (VI-474) de mezkûrdur. Yerinde de yaptığım tahkikatta bu kasabayı tesbit mümkün olmadı.

708 — KÖPRÜLER :
Fâtih Sultan Mehmed

Hersek'te Polgay kasabasında Fâtih'in müteaddit köprüler yaptırdığı aynı yerde Evliya tarafından bildirilmektedir.

Piriştine

709 — EBÜLFETH HAMAMI :
Fâtih Sultan Mehmed

Bu hamam da Evliya'nın (V-552) nci sahifesinde gösterilmektedir. ...

Pirlepe

710 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Mevcudiyetini Başvekâlet Hazine-i Evrakı Evkaf 7358 numara 1191 tarihli vesikanın da teyid ettiği bu cami 1925 senelerine kadar ayakta ve namaza açıkdı.

Saraybosna

711 — HÜNKÂR CAMİİ:
İshak Bey-Zâde Gazi İsa Bey

Bu camii, birinci Bosna Sancak Beyi ve İshak Beyin oğlu İsa Bey 882 (1458) senesinde yaptırmış,

Fâtih Sultan Mehmed Bosna'ya geldiğinde camii pek beğenince Koca Gâzî kabuli ile namına yâd olunmasını rica etmiş bu suretle (Hünkâr camii) ünvanını almışdır. (Cami-i Atik), (Ebülfeth Sultan Mehmed) isimleriyle de yâd olunur. 977 de çıkan bir isyanda yandığından yerine bugün mevcud olan içten içe 17×13 eb'adında kubbeli cami yapılmışdır. Minber ve mihrabı musannadır. (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası 12. nci) (1). Yerindeki tetkikime nazaran son asırda iki yana bir revak ile önüne kubbeli kütübhane ve müslüman cemaati merkezi ilâve etmişler. Bu binalardaki ahşab balkonlar olmasa aslından zannolunacak kadar muvaffak olmuşlardır.

Namaza açıkdır.

Semendire

712 — EBÜLFETH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Sırbistan'daki meşhur Semendire kalesi iç hisarında "tarz-ı kadîm" bir Ebülfeth camii olduğu Evliya (V-587) de zikrolunmaktadır.

Silifke

713 — SARUCA PAŞA CAMİİ :
Meşhur Saruca Paşa

Âşık Paşa-Zâde (Tevârih-i Âl-i Osman - 190) da Saruca Paşanın Silifke'de bir (Cuma mescidi) yaptırdığını söylüyor. Yerinde yaptığım tahkikatta camiin mevcud olmadığını ve yerinin de bilinmediği öğrenildi.

714 — KASIM PAŞA CAMİİ :
Cezerî Kasım Paşa

Yine Âşık Paşa-Zâde'de Kasım Paşa'nın da bir (Cuma mescidi) yaptırdığı mezkûrdur. Kasım Paşa bu mescidi Karaman Oğullarına karşı hareketi sırasında yaptırmıştır. Bu da mevcut değildir; yerini bilen dahi çıkmadı.

Silivri

715 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Sultan Mehmed'in kiliseden tahvil ediy (2) Türkçe Vakfiye'nin 48. inci sahifesinde «Silivri demekle maruf kale dahilindeki Kenisa» diye zikrolunan 7 camiden birisidir. Hangi kiliseden muhavvel olduğunu bulamadım. Yakın vakte kadar Silivri Kalesi içinde duruyormuş. 925 de bir kaymakam yıktırmışdır.

716 — KERVANSARAY-İT'ÂMHANE :
Sübaşı Çakır Ağa

İstanbul ve Bursa sübaşılığında bulunup pek çok mamûreler bırakan bu zat Silivri'de bir kervansaray yapıp yolcuların it'âmını şart koşmuş. Bu tesis ile İstanbul'da ve Trakya'da yaptırdığı 6 camiine musakkafat olarak elyevm Bursa'da işler bir halde bulunan Çakır Ağa hamamını dört debbağhaneyi, 7 dükkânı, İstanbul, Galata ve Silivri'de bir çok dükkânları, Edirne'de şimdi mevcud olmıyan çift hamamı ve Eski Kapan ve Tahtakale'de dükkânları ve tekrar bir kemer altında 7 dükkânı vakfeylemiştir. (Vakıflar dergisi - Kâmil Kepeci oğlu makalesi II - 413). Bu mühim tesisin bakiyeleri yakın vakte kadar Silivri'de asfalt yol üstündeki ilk mektebin arkasında duruyordu. Onlar da Fâtih camii gibi 1925 senelerinde yıktırıldı.

Serez

717 — CAMİ ve MEDRESE :
Gedik Ahmed Paşa

Serez'de Gedik Ahmed Paşa'nın kubbeli bir camii vardı. 1910 senelerindeki feyazanda harab olmuş, Yunan istilâsından sonra da tamamen yıktırılmışdır.

Sivas

718 — ŞEYH ÇOBAN KÜNBEDİ :
Yusuf bin Abdullah

Son Karaman beyi Pîr Ahmed Beyin azadlısı Yusuf bin Abdullah, bu basık kubbeli ve kiremit örtülü künbedi (Şeyh Çoban - Şeyh Hüseyin-i Raî) namına, mevcud bir mescidin yanına yaptırmışdır. Son asırlarda tâmir gören bina çok basittir. Kitâbesi 70×52 eb'adında üç satır sülüstür:

١) — جدد هذه القبة الشريفة المرحوم المحتاج الى

٢ — رحمة الله تعالى خواجه شيخ چوبان نورالله قبره
فى ايام دولة السلطان

٣ — الاعظم سلطان محمد خلد مملكته يوسف بن
عبدالله عتيق امير مكرم
بير احمد بك فى سنة اثنى وستين وثمانمائة (٨٦٢)

1 — Ceddede hazih-il-kubbet-eş-şerîfet-el-merhum -ül-muhtâcü ilâ

(1) — Bu makaleyi yazan Bosnalı zat 882 tarihini gösteriyorsa da İsa Beyin vefatı daha evvel olduğundan bir zûhul olsa gerektir.

(2) — Diğerleri İstanbul'da: Ayasofya, Zeyrek, Eski imaret, Kalenderhane, Karaköy ve Vizededir.

2 — rahmet-i-Llâhi taalâ Hoca Şeyh Çoban nevver,
a-Llahü kabrehu fî eyyamı devlet-is-Sultan -
3 — il-a'zâm Sultan Mehemmed hullide memleketehu Yusuf binî Abdullâh-ı atîki emîri mükerrem Pîr Ahmed Bey fî seneti isna ve sittine ve semanimietin; 862 (1459) (1).

719 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Timur tarafından tahrib olunan Sivas kalesi 821'de Çelebi Sultan Mehmed tarafından tâmir edildikten sonra Fâtih devrinde de bir imar görmüştür. İkinci tâmir kitâbesi mevcud ise de birincisi kaybolmuşdur. (Sivas-Divriki) köprüsünden alınan kitâbeyi dercediyorum:

از ظلم تیمور شهر سیواس در حکم خراب وغراب است
ایام شاهنشاه محمد ابن مراد خان مجدد اولدی

Ez zulm-i Timûr şehr-i Sivas der hükm-i harab-ü gurâbest
eyyam-ı Şahinşah Mehmed ibn-i Murad Hân mücedded oldu. Tarihi yokdur. Kale son zamanlarda tamamen yıktırılmış, yerine park yapılmışdır.

Sofya

720 — MAHMUD PAŞA CAMİİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Evliya (III-397) de şöyle diyor:
«Koca Mahmud Paşa camii tûlen ve arzen iki yüz ayakdır. Cümle on sekiz aded kubbedir. Bu şehirde bundan büyük ma'bed-i kadîm yokdur. İki bab-ı saâdeti vardır; canib-i yemininde minare dibinde bir kapusı bir de kıble kapusı vardır. Haremi hayli vâsidir; mihrabı önünde bir bağ-ı iremi vardır; haremin cevânib-i selâsesi alçak duvardır; dört kapusı vardır. Bu cami-i pürnur serapa rasâs-ı gülgûn ile mesturdur.» Evliya'nın verdiği malûmatı tevsik için çok uğraştım; bağrı yanık bulgaristanlılarla görüştüm, onlar vasıtasiyle elyevm İmroz Müftüsü bulunan ve nefyine kadar Filibe'de aynı vazifeyi gören (Sabit Köser) beyefendiden aldığım malûmata göre, cami içi iki ayak üstüne altı, son cemaat mahalli üç ki cem'an dokuz kubbelidir. Kapısı üstünde ve ayrıca Lege yolu üzerindeki bir çeşmesinde de Mahmud Paşa'nın ismi vardır. Bulgarlar minaresini yıkarak müze haline sokmuşlar ve gördüğüm kartpostal resimlerine nazaran da son cemaat yerini iki kat haline getirip kemer aralarını kapamışlardır (2).

721 — MAHMUD PAŞA SEBİLİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Camiinin yanında imiş (Evliya III-398).

722 — MAHMUD PAŞA MEDRESESİ :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Camiinin yanında imiş (Evliya III - 398). Son zamanlara kadar arsası boş durmakda iken 1930 da yerine Merkez Bankası yapılmışdır.

723 — MAHMUD PAŞA HANI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Sofya çarşısında bulunuyormuş (Evliya III-398)

724 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Sofya sancağında Perzenik'deki bu cami, Başvekâlet Hazine-i Evrakı, Evkaf 2806, numaralı vesikadan anlaşılmaktadır.

725 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Sofya sancağında Radomir'deki bu cami de Başvekâlet Hazine-i Evrakı, Evkaf 7601, No. da kayıtlı bir vesikadan anlaşılmaktadır.

Şarki Karahisar

726 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Tamamen kârgir olan cami, elimde mevcud bir fotografına nazaran, sonradan tecdid edilmişdir. Resimde yalnız dört kubbe görülüyor ki bunda plânın tahmini mümkün değildir. Yalnız bina yeni ve namaza açıkdır.

Şeyhli (Afyon)

727 — HAMAM :
Gedik Ahmed Paşa

Mevcudiyetini Hazine-i Evrak, 438/124 maliye) numaralı evraktan öğrenmekteyiz; şimdiki vaziyetini tahkik edemedim.

Trabzon

(.) 728 — ORTA HİSAR CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Fâtih Sultan Mehmed'in (Panaiya Hiriso Kefalos) kilisesinden tahvil ettiği camidir. II. kısımda resimleri ile beraber dercedilecekdir.

(1) — Rıdvan Nafiz - İsmail Hakkı - Sivas Şehri, 128-29.
(2) — Bana lûtufkâr ve hayırhah yardımları dokunan Mahmud Necmeddin Deliorman ve Mustafa Nuri Giner Beyefendilere teşekkür eder ve içlerindeki ateşin sönmemesini Cenab-ı Hakdan niyaz ederim.

(.) 729 — **MEDRESE :**
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya'nın (II-87) deki bahsettiği medrese camiin şimalinde bulunmaktadır. Bizans binası olmayıp Fâtih ilâvesi olduğu kalan bir kaç kemerden vazıhan anlaşılmakta ve esasen Evliya da bu medreseye (Höcerat-ı muhdese) demektedir.

(.) 730 — **DARÜLKURA :**
Fâtih Sultan Mehmed

Orta Hisar camiinin yakınında bulunuyormuş. Tamamen kaybolmuştur. Evliya'ya göre, (II-88), bu da Fâtih inşası imiş.

(.) 731 — **EBÜLFETH MEKTEBİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Mektep de Fâtih'in camii civarında yeniden yaptırdığı bir bina imiş. Evliya (II-88); tamamen yok olmuşdur.

(.) 732 — **İMÂRET :**
Fâtih Sultan Mehmed

İmâret de Orta Hisar Camiinin şimalinde, medrese yakınında, harab bir haldedir.

733 — **HAYRÜDDİN PAŞA ÇEŞMESİ :**
Trabzon valisi Hayrüddin Paşa

Kale haricinde Alaca Hamam yakınındadır. Girift bir sülüsle üç satır üzerine kitâbesi :

١ — بناء بعماره هذه العين الماء المبارك فى ايام السلطان
٢ — محمد بن مراد خان وايد شوكته الامير الكبير خير
٣ — الدين پاشا نور الله قبره وتقبل خيره وقد وقع الفراغ
من عمارته فى الثامن ذى الحجه سنه احدى وسبعين
وثمانمائه هجريه ٨٧١

1 — Bence bi imâreti hâzih-il-ayn-il-mâ-il-mubâreki fî eyyam-is-Sultan
2 — Mehemmed bin Murad Han ve eyyede şevketehu el-Emîr-ül-kebîr Hay
3 — rüddin Paşa nevver'a-Llâhü kabrehu ve tekabbele hayrehu ve kad veka'el-feragu min imaretihi f'is-sâmini Zilhicce seneti ihdâ ve seb'îne ve semanimietin hicriyye. 871 (1466)

Bu kitâbe Trabzon'un kaçıncı valisi olduğu bilinemiyen Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra konmuş, şehrin en eski Türk kitâbelerindendir. (Tarih-i Osmanî Mecmuası 48, 321-354).

734 — **ŞADIRVAN :**
Şehzade Abdullah valdesi
Şirîn Hâtun

İç kale (kule) camii şadırvanının kalın sülüs üç satır kitâbesi şudur:

١) — وقعت فى ايام امارة السلطان ابن السلطان
٢ — السلطان عبد الله ابن السلطان بايزيد خان هذا امه
٣ — تاج الخواتين شرين خاتون فى عام ٨٧٥

1 — Vekafet fî eyyâmı imâret-il-Sultan ibn-is-Sultan
2 — es-Sultan Abdullah ibn-is-Sultan Bâyezid Hân haza ümmühu
3 — tac-ül-havatîn Şîrîn Hâtun fî âm 875

rumîlerle müzeyyen kalın yazılı kitâbenin mevzu olduğu şadırvan harabdır.

735 — **ZAĞNOS KÖPRÜSÜ :**
Vezir Zağnos Mehmed Paşa

Orta Hisar'ın garb cihetindeki derin ırmak üzerine atılmış yüksek, tek gözlü köprüdür.

736 — **SUR :**
Trabzon Mirlivası Sofî Ali Bey

Evvelce Debbağhane köprüsüne açılan kapının iç tarafında iken, 1289 da vali Emin Muhlis Paşa tarafından kapı yıktırıldığı esnada, kaldırılıp Orta Hisar camii duvarına konulan 873 (1469) tarihli kitâbeden Fâtih zamanında kalenin (Mirliva-i Trabzon) Sofî Ali Bey tarafından imâr edildiğini öğreniyoruz. (Tarih-i Osmanî Mecmuası 48-330).

Tire

737 — **CAMİ :**
Tüccar Hacı İlyas

Çarşıda Bedestan karşısında harîmi tek, son cemaat yeri çift kubbeli ve yandan kapılı, Edirne camileri tipinde ufak ve basit bir camidir. Kitâbesinden 876 (1471) de yapıldığı anlaşılan bu cami namaza açıkdır.

738 — **BEDESTAN :**
Meçhul

Çarşıda depo olarak kullanıldığı için açtırıp görmeye imkân bulamadığım bu 10 kubbeli, etrafı dükkânlarla muhat bedestan binası, inşaatındaki gayrı muntazam tuğla hatıllar ve şakûlî tuğla beslemelere nazaran, Fâtih devrinden olsa gerekdir. (Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi) eserinin müellifi Riefenstahl da aynı fikirdedir.

Tırnova

739 — **CAMİ :**
Fâtih Sultan Mehmed

Müftü Sabit Beyden aldığım malûmata göre bir Fâtih camii bulunmakta imiş.

Tubahisarı

740 — CAMİ :
Cebe Ali Bey

Bursa civarında olan bu köyde Cebe Ali Beyin cami, medrese ve imâreti olup Mudanya'daki hanını bunlara (Cedvel 700 No.) vakfettiğini Bursa kütüğünden anlamakta isek de maalesef bu gün köy bile harita-i âlemden silinmiş haldedir; mahallen pek çok araştırmama rağmen yerini bilene rastlıyamadım.

74 — MEDRESE ve İMARET :
Cebe Ali Bey

Bunlar için de aynı mütalâa variddir.

Uluabat

743 — ZÂVİYE :
Karagöz Bey

Bursa'ya 60 Km. mesafede Apolyond gölü ayağı üzerinde bulunan bu köyde, İshak Paşa tevâbiinden Karagöz beyin bir zâviyesi varmış (Bursa kütüğü), şimdi yok olmuşdur.

744 — HAN :
Karagöz Bey

Aynı zatın zâviyeye musakkafat olarak vakfeylediği hanın yalnız bir kaç duvarı görülmektedir.

Ülgün

745 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Karadağ'daki Ülgün kasabasında bir Fâtih camii olduğunu Evliya (VI-115) de beyan etmektedir.

Umurbey (1)

746 — TÜRBE :
Lala Şahin Paşa torunu
Umur Bey

Gemlik kasabasının cenub-ı şarkisinde bir dağ yamacındaki büyük köye ismini veren, Umur Beyin türbesi yıkılmış kitâbeli mezar taşı kalmışdır.

(1) — Burası Türkiye Reisi Cumhur'u Celâl Bayar'ın maskatı re'sidir.

Üsküb

747 — İSA BEY CAMİİ :
Gazî Îsa Bey

Gâzî İshak Bey oğlu ve birinci Bosna valisi Îsa Beyin eseri olan cami, ufkî üç tuğla bir taş sırası ve ayrıca taşların arasına şakulî iki tuğla sokulmak suretiyle yapılmışdır. Yeşil ve Muradiye camîleri tipinde, mihrab mihveri üstünde 10 metre kutrunda iki büyük kubbe ile yanlarda ikişer höcreyi havidir. Arkadan bakılınca aynen bir Bursa camiine benzediği halde son cemaat revakı bütün bütün başkadır; iki yanı duvarla kapalı beş tane iki merkezli kemeri vardır; orta mesnedler uçları kademeli, gayet enli pahlı, dört köşe yığma ayaklardır. Kemer ve ayaklar tamamen taşdandır. Minare epey uzun ve yukarıya kadar kesme taşdandır; şerefe istalaktitli, korkuluklar oymadır. Kitâbesi şudur:

١ — امر ببناء هذه العمارة الشريفة المباركه المرحوم والمغفور
الغازى عيسى بك ابن المرحوم والمغفور المحتاج
٢ — اسحاقبك فى ايام السلطان محمد خان ابن السلطان
مراد خان السلطان ابن السلطان . . .

1 — Emere bi binai hazih-il-imâret-iş-şerifet-il-mubareket-el-merhumü v'el-mağfur-ül-gâzî Îsa Bey ibn-il merhum v'el-mağfur-ül-muhtacü
2 — İshak Bey fî eyyam-is-Sultan Mehemmed Hân ibn-is-Sultan Murad Hân es-sultan ibn-is-Sultan... (tarih okunamadı).

Kitâbenin tarihi pek ziyade girift olduğundan okunamadı; yalnız Üsküplü Ekrem Kumbaracı Bey okuyanlara atfen 880 (1475) olduğunu nakletti. Bu tarihte Îsa Bey merhum olarak yâdolunduğuna nazaran vefatının daha evvel olması lâzım geliyor. Halbuki Bosna'daki eseri, Hünkâr camii için 882, inşa senesi olarak bildirilmekte olduğundan yekdiğerini nakzeden iki tarih çıkıyor. Bu mesele tenvire muhtaçdır. Îsa Beyin kabri malûm değildir. Cami temiz ve bakımlıdır.

Ruhunu bu kahramanlar diyarında beslemiş şairimiz Yahya Kemal Beyin annesi camiin hatîresinde yatmaktadır.

748 — DAVUD PAŞA HAMAMI :
Sadrıâzam Davud Paşa

Üsküb'de Vardar'ın sol sahilinde ve Fâtih köprüsü karşısındaki muhteşem çift hamamdır. Soukluk kubbeleri 15 metreliktir. Sırplar hamamı oldukça güzel tâmir edip müze olarak kullanmaktadırlar. Büyük kubbelerin kurşunları bâki ise de küçükler çimento ile sıvalıdır. Bir tuğla bir taş sırasiyle yapılan duvarların derzlerini renkli çimento ile tamir etmişlerdir.

749 — FÂTİH KÖPRÜSÜ :
Fâtih Sultan Mehmed

Vardar üzerinde İkinci Murad tarafından başlatılıp Fâtih tarafından ikmal olunan 14 gözlü köprünün 4 gözü harab olmakla 987 (1579) da tâmir edilmişdir; (Evliya V -557). Köprü elyevm mâmur bir haldedir; yalnız Sırplar, genişletmek üzere, taşkın yaya kaldırımları ilâve edip demir korkuluk yapmışlardır.

750 — MAHMUD PAŞA SARAYI :
Sadrıâzam Mahmud Paşa

Evliya (V-555) dan Mahmud Paşa'nın Üsküpdeki muhteşem sarayının iki asır sonra da bâki olduğunu ve bütün saray ve konaklarımızın hazin âkıbetine henüz uğramadığını öğreniyoruz. Bugün mevcut değildir.

Vize

751 — FÂTİH CAMİİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Evliya (VI-133) de Fâtih'in kurşun ile mestur kiliseden münkalip bir cami olduğunu beyan etmekde ise de on beş sene evvel Vize'den geçtiğimde, böyle bir camie tesadüf etmedim; yıkılmış olacaktır.

Vodine

752 — CAMİ :
Fâtih Sultan Mehmed

Mevcudiyetine Hazinei Evrak'da, Vakıf 798, numaralı vesikadan muttali olmaktayız.

Yenice

753 — CAMİ VE TÜRBE :
Evranos-Zâde Ali Bey veya
Evrenos-Zâde Ahmed Bey

Selânik'e 30 km. mesafedeki Vardar Yenicesi'nde Kırım ve Arnavutluk gâzi ve fâtihlerinden İkiyürekli namı ile mâruf Evranos Zâde Ali Bey Fâtihde medfun ve Emîr Buharî namı ile anılan Şeyh Ahmed-i Buharî'nin mürşidi Abdullah-i İlâhî'yi büyük tâzim ile Yenice'ye götürmüş ve namına bir cami ve türbe yaptırarak 896 (1490) senesinde irtihalinde de oraya defnetmişdir. Kendisi de şeyhin ayak ucunda medfundur. Bu da şimdi ne olmuşdur? Meçhul (Evranos ahfadından vakfın mütevellisi Sami Evranos Beyden naklen.) Şakaayık tercümesinde Evranos Zâde'nin Ahmed Bey olduğu yazılıdır. Ayak ucunda medfun olan Ali Bey olduğuna göre doğrusu da o olsa gerekdir.

Yenikale

754 — KALE :
Fâtih Sultan Mehmed

Bosna'da bulunan bu kale Fâtih tarafından mücedded olarak yaptırılıp Yenikale ismi verilmişdir. Evliya (VI-110).

Yenişehir

755 — ÇARŞI CAMİİ :
Umur Bey oğlu Bâlî Bey

Çarşı camii denilen bu cami Bursa Yenişehrinin en işlek ve cemaati kalabalık camiidir. Umur bey oğlu Bâlî Bey çatılı olarak yaptırıp Bursa'daki hanı buna vakfeylemişdir. Cami tâmirler görmüş ise de çehresini oldukça muhafaza etmektedir. Bilhassa minaresi eski damgasını taşıyor. Namaza açıkdır.

756 — İMÂRET :
Bâlî Bey

Çınarlı camii yanında idi. Çok evvel yıkılmış yerine müftülük dairesi yapılmışdır.

757 — REYHAN PAŞA ZÂVİYESİ :
Reyhan Paşa

İkinci Murad'ın tavaşilerinden ve Fâtih devri ricalinden Reyhan Paşa'nın Yenişehir - İnegöl yolu yzerinde ve kasabaya pek yakın olan zâviyesi tamamen yıkılmışdır. Paşa Bursa'daki hamamını buna irad olarak bırakmışdır (Bursa ve Anıtları-118) kabri de çalılar arasında görülmektedir.

758 — REYHAN PAŞA HAMAMI :
Reyhan Paşa

Başvekâlet Arşivinde 186/215 maliye numaralı vesikadan Paşa'nın bir de hamamı olduğu öğrenilmektedir. Şimdi yokdur.

Yenişehir (Tesalya)

759 — CAMİ :
Turhan Bey oğlu Ömer Bey

Evliya (VIII-194) de Mora fâtihi Turhan Beyin oğlu Ömer Beyin Mora Yenişehiri'nde kurşun örtülü bir camii olduğunu bildirmekte ve bir çok medihde bulunmakdadır; metin şudur:
«Bu musallâya karîb Ömer bey kurşumlu beytullah-ı zîbâdır. Kıble kapusı üzerinde tarihi budur:

بنى هذه المارة عمر بن دورخان ٨٦١ (١)

'Benâ hazih-il-imâreti Ömer bin Durhan'

(1) — Tarih (دورخان) kelimesinden çıkmaktadır: 861 (1457)

Der vasfı minare-i ibret nüma. Bu Ömer Bey camiinn bir vacib-üs-seyr mesel minaresi varkim cemi İslâm diyarında öyle hendese üzre bir bânkhane-i Muhammedî görülmemişdir ve bir üstad-ı selef dahi öyle bir kârgirlik itmemişdir. Bu minare-i zîbây-ı musannaın içinde asla mili yokturkim garib temaşadır. Aşağı kapusundan nazar itsen yukaru şerife kapusı görinür içi bomboş bir minare-i ser-ameddir üstad-ı binay-ı kudemâ bu minare-i serâmede var kuvvet-i bazuy-ı marifetin sarfidüp minarenin iç yüzünde duvarı etraflarına bir güne hendese ile taş kademler edüb minarenin ta zirve-i âlâsına uruç olunur ortası boş münkesir bir minare-i refi-ül-bünyandır.) Evliya'yı bu kadar coşturan ve hakikaten emsali bulunmayan ortası çekirdeksiz bir kademe sistemini hâvi bu cami acaba ne olmuşdur?

Zile

760 — HACI İSHAK CAMİİ :
Hacı İsmail bin Ali
Zile'nin Minare-i Kebîr mahallesinde iki kubbeli basit bir camidir; zikre şayan hususiyeti yokdur. 64×48 eb'adında sülüs yazılı 5 satırlık kitâbesi şudur:

١ — بسم الله الرحمن الرحيم انشأ هذا المسجد المبارك
٢ — فى ايام السلطان البرين والبحرين السلطان
٣ — سلطان محمد بن سلطان مراد خان العبد الضعيف حاجى اسماعيل
٤ — بن حاجى على عفى عنهما فى تاريخ ثمانين وثمانمائه
٥ — كتبه الفقير سيدى على

1 — Bism'i-Llâh-ir-rahman-ir-rahîm enşee haz'el-mescid-el-mubareke
2 — fî eyyam-is-Sultan-il-berreyn v'el-bahreyn es-Sultan
3 — Sultan Mehemmed Hân bini Sultan Murad Hân el'abd-üz-zaifü Hacı İsmail
4 — bin-i Hacı Ali ufiye anhüma fî tarihi semanine ve semanimietin
5 — Ketebeh-ül-fakîr Seydi Ali)

kitâbeye nazaran 880 (1475) tarihinde Hacı İsmail tarafından yaptırılmışdır. (İsmail Hakkı, Kitâbeler 90, Millî Matbaa, 1927). Namaza açıkdır.

FÂTİH DEVRİ CAMİLERİ

Şehirler	Yekûn	Camilerin hâl-i hâzır vaziyeti			Camilerin inşa şekli			
		Namaza açık	Namaza kapalı	Tamamen yıkılmış	Cinsi meçhul	Kubbeli	Çatılı	Kiliseden bozma (kubbeli)
İstanbul	184	83	18	83	10	24	133	17
Bursa	37	19	7	11	—	26	11	—
Edirne	28	3	4	21	10	8	10	—
Diğer şehirler	59	18	1	40	21	27	11	—
Umumî yekûn	308	123	30	155	41	85	165	17

FÂTİH DEVRİ MEDRESE, HAMAM, BEDESTAN VE HANLARI

	Medrese ve mektep			Hamam			Bedestan ve han		
	Mevcud	Yıkılmış		Mevcud	Yıkılmış		Mevcud	Yıkılmış	
İstanbul	3	21	24	20	12	32	5	7	12
Bursa	2	11	13	9	2	11	2	4	6
Edirne	2	5	7	—	6	6	—	—	0
Diğer şehirler	2	11	13	2	8	10	3	8	11
Umumî Yekûn	9	48	57	31	28	59	10	19	29

İkinci Fasıl

FATİH DEVRİ MİMARİ ESERLERİNİN HUSUSİYETLERİ

Üçşerefeli Câmi (1)

Edirne'nin ve Osmanlı mimârisinin en mühim âbidelerinden biri olub temaşa eden üzerinde derin intibâlar bırakan bu camiin, her ciheti sürprizlerle doludur. Yalnız harîm plânına bakarsak (Resim: 1) pek basit ve cazibesiz göründüğü halde, içine girer girmez bir hayret sadmesile sarsılmamak gayrıkabildir; dümdüz bir mustatîl plândan şaşırtıcı bir tesir hâsıl etmek hüneri gösterilmişdir; asıl mimarî de bu değil midir?

Kaynaklarımız bu câmii pek ziyade metheder. Evliya Çelebi (3-432) den itibaren bir kaç sahife tahsis ederek ilk bânisinin İsa ve Musa Çelebiler olduğunu ve harîmin ikisi sağ ve solda, üçü kıble cihetinde olmak üzere, beş kapısı bulunduğunu ve beş kubbe ile örtülü olduğunu beyan ile «Üstâd-ı nakkâş nice bin elvan-ı lâ'li, lâciverd-i semâyi, sebzgûn, asfergûn boyalar ile nakşı bûkalemun-ı ibretnümun etmiş ki im'anı nazar ile temaşa eden maarifşinas engüşt ber dehen olub vâlih ve hayrân olur...» demekte, mihrab cihetindeki çiçeklerin güzel kokularını ve içerdeki pek büyük bir mushaf-ı şerifi anlattıktan sonra şadırvan avlusunda kubbelerin kalemlerini de pek ziyade methetmektedir.

Yazma Enis-ül-Müsamîrin nushasında da harîminin Devlet-i Osmaniye'de ilk yapılan olduğu beyan olunarak «Derun-u birûnunun nakış ve tezhibine üstad-ı hurdekâr olkadar sarf-ı â'mal etmişdir ki tâbîri mümkün değildir» denmektedir.

Asırlar boyunca, Mimar Sinan da dahil, herkes üstünde mühim tesir bırakan cami, saf cihetine geniş bir mustatil harîm ile şadırvan avlusundan mürekkebdir. Asıl cami içten içe 60.00×24.25 eb'adında olub duvarlara ve dört büyük kemere müstenit 24.10 kutrunda bir merkezî tam kubbe ve dört cenah, dört de ufacık ara kubbesile örtülüdür. Kemerler 6 metre kutrundaki daireye mersum müseddes ayaklara basar. Ayak 6.60, kubbe üzengisi 16.40, kubbe kilit altına kadar 28.40 irtifaındadır (Resim 2). Kemerlerin teşkil ettiği altı köşeden daireye geçiş köşelerde gayet iri, püsküllü bademlerle temin edilip 1.00 metre irtifaında ve 25 sm. çıkıntısında yine bademli bir kornişle kubbe üzengisine varılmışdır. Cenah kubbelerinde cenubdakilerden birisi müsellesî pandantiflere oturan 24 dilimli bir şemse, ikincisi şemseli kürevî alîkalar üzerine mevzu düz kubbedir. Şimaldekilerden biri müselles-i kürevî, diğeri basit kürevî alîkalı kubbelerdir. Merkezî kubbe, kasnakları haricinde yapılan 12 tane kubbe göğüslemesi vardır ki, ilk olarak bu camide tatbik olunmuşdur. Küçük cephelerde 2.10, mihrab ve kıble taraflarında 2.50 metre olan duvar kalınlıkları methal ve mihrab kısımlarında, yani büyük kubbenin oturduğu yerlerde, harice taşkın olarak 2.90 ı bulmaktadır. Mihrab arkasında ayrıca payanda da yapılarak tertibatın hey'eti umumiyesi ile kubbe dâfiası karşılanmışdır.

Büyük kubbe haricen 24 dılılı, 12 pencereli bir kasnağa oturur (Resim 3). Büyük kemerler 3.00 ve 2.50 genişliğindedir ve gayet kalın çift ahşab gergilerle bağlanmışdır. Harîmde büyük kubbe de 12, cenah kubbelerinde 16, küçüklerde cem'an 16 olmak üzere 44 kubbe penceresi ve 2 sıra üstüne 43 duvar penceresi ile aydınlatılmıştır. Büyük kapının içinde duvardaki çıkıntıya nazaran bir ahşab mahfel olması lâzım gelmektedir. Şimdi bu mahfel olmadığı gibi şimali şarkî köşesinde bir pencere tahrif edilerek ihdas olunan hünkâr mahfeli de 1931 de hazfedilmişdir. Harîmde Evliya'nın dediği gibi beş değil, dört kapı vardır; üçü kıble duvarından şadırvan avlusuna, biri cenub tarafından harice açılmakta ve sonuncuya 11 basamakla çıkılmaktadır. Kıble duvarında üç kapıdan ortadaki muhteşem bir tak kapıdır ve esas kitâbe buradadır. Diğer iki kapıda da ayrıca kitâbeler vardır.

İçten içe vasati 60,00×35,50 eb'adındaki şadırvan avlusu büyük bir tenevvü gösteren calibi dikkat bir tertibe maliktir. Yukarıya doğru mahsus bir şekilde incelen yığma mermer direklere müstenit dört kürevî iki beyzî kubbe ile bir çapraz tonozlu revâk, harimin kıble duvarı yüzünde, hemen hemen camiin saçak silmesi irtifaına yaklaşmakta, garp cihetinde gayrimüsavi dokuz, yanlarda üçer kubbe bulunmaktadır. Kıble tarafındaki çok yüksek revâk karşısın-

(1) — Üçşerefeli cami İkinci Murad'ın son saltanat devirlerine ait bulunmakla beraber Fâtih devri eserleri üzerindeki tesiri büyük olmuş ve devirle kaynaşmışdır. Uzun uzadıya tafsilât vermeden buna atf yapmayı doğru bulmadım. Çünkü şimdiye kadar yapılan doğru bir rölevesi olmadığı gibi hakkında uzun bir etüd de yapılmış değildir, yepyeni bir plân ve makta rölevesi yapılarak bu yola girilmişdir. Hatâlıca bir rölevesi (Orientalische archive, Cornelius Gurlitt) tarafından neşrolunmuşdur.

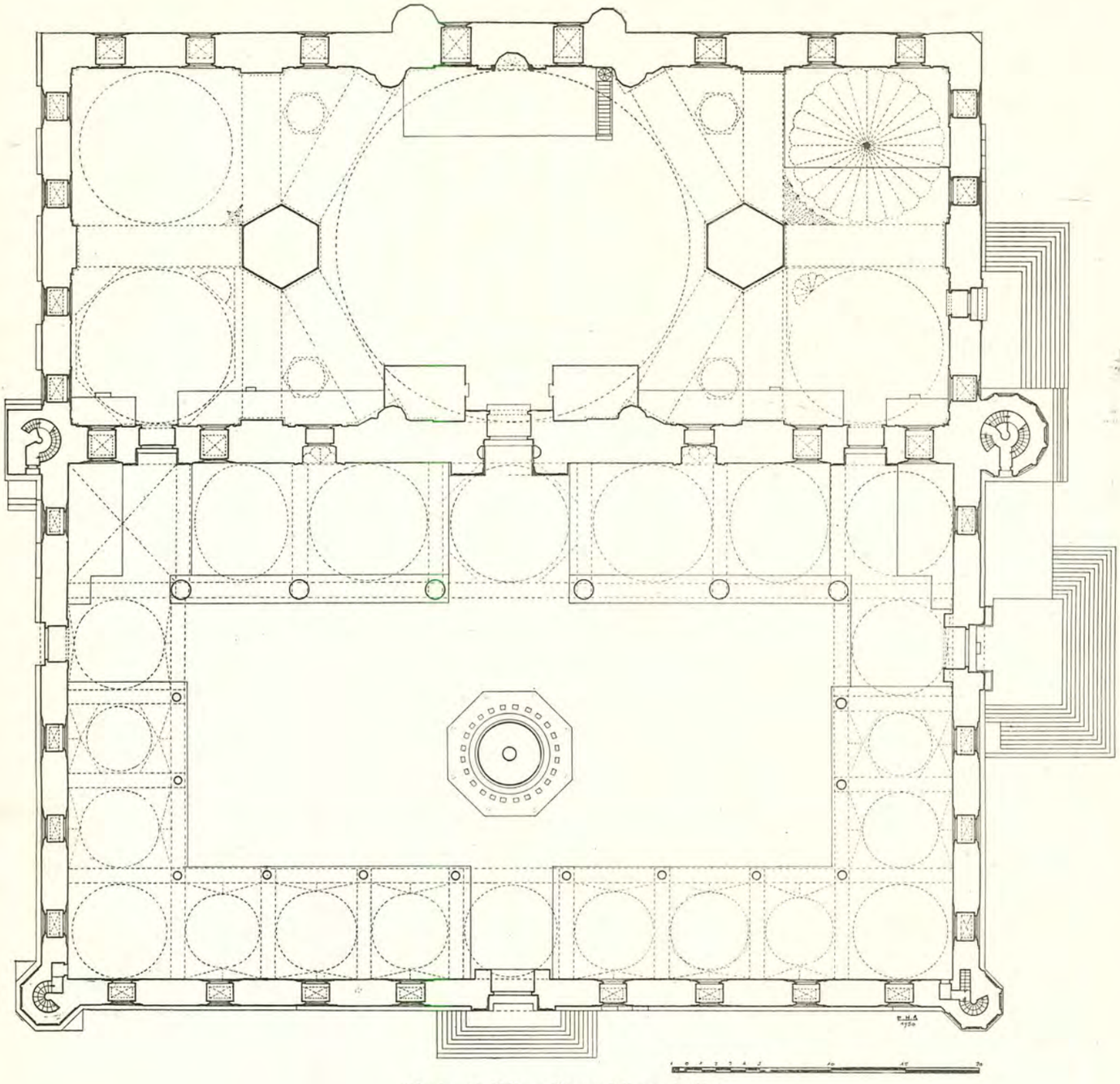

(Resim 1) Edirne Üçşerefeli cami plânı

daki en alçak seviyeye iki kademe ile inip avlu dahilinde üç silme seviyesi teşkil etmektedir. Tak kapı önündeki açıklık mihverden mihvere 10,10 yandakiler 9,30 ve 8,00 metre ve diğer cihetlerdeki küçük açıklıklar da 5,70, 6,10, 6,50 gibi muhtelif eb'aatda oldukları halde bu tehâlüf kemerlerde gayet mâhirâne bir şekilde sindirilmiş, göz üzerinde rahatsız edici hiç bir tesir bırakılmamıştır. Mütenâzır kemerlerde bile tam müsavat yokdur, meselâ cenub methali 7,80 açıklığında olduğu halde karşısındaki 7,37 dir.

Kıble duvarındaki yığma direklerden maadası som taşdır ve çoğu beyaz mermer bir ikisi penbe granit ve bir kaçı da yeşil Egriboz taşıdır ve kuturları 55 den 70 santime kadar değişir. Yığma direklerin askılı ahşap gergilerle birbirlerine bağlı olmalarına mukabil diğerleri demir gergilidir ve mermer sekilere yalnız pirinç bir çenberle kaidesiz olarak oturur. Başlıklar pek muhtelifdir, kemerler mütenavip kırmızı ve beyaz taşlarla işlenmiştir (Resim 4, 5). Hariçte, yukarda söylenen üç yerine, iki korniş seviyesi vardır. Bu suretle iç ve dışta hasıl olan tefâzul kasnaklara verilen irtifa farklarile telâfi edilmişdir.

Son cemâat yeri camiden 11 metre büyük olduğu halde camie muttasıl revâkın hemen esas kat kornişine kadar yükseltilmesile, şadırvan avlusunun esas harîmi söndürmesine meydan bırakılmamışdır,

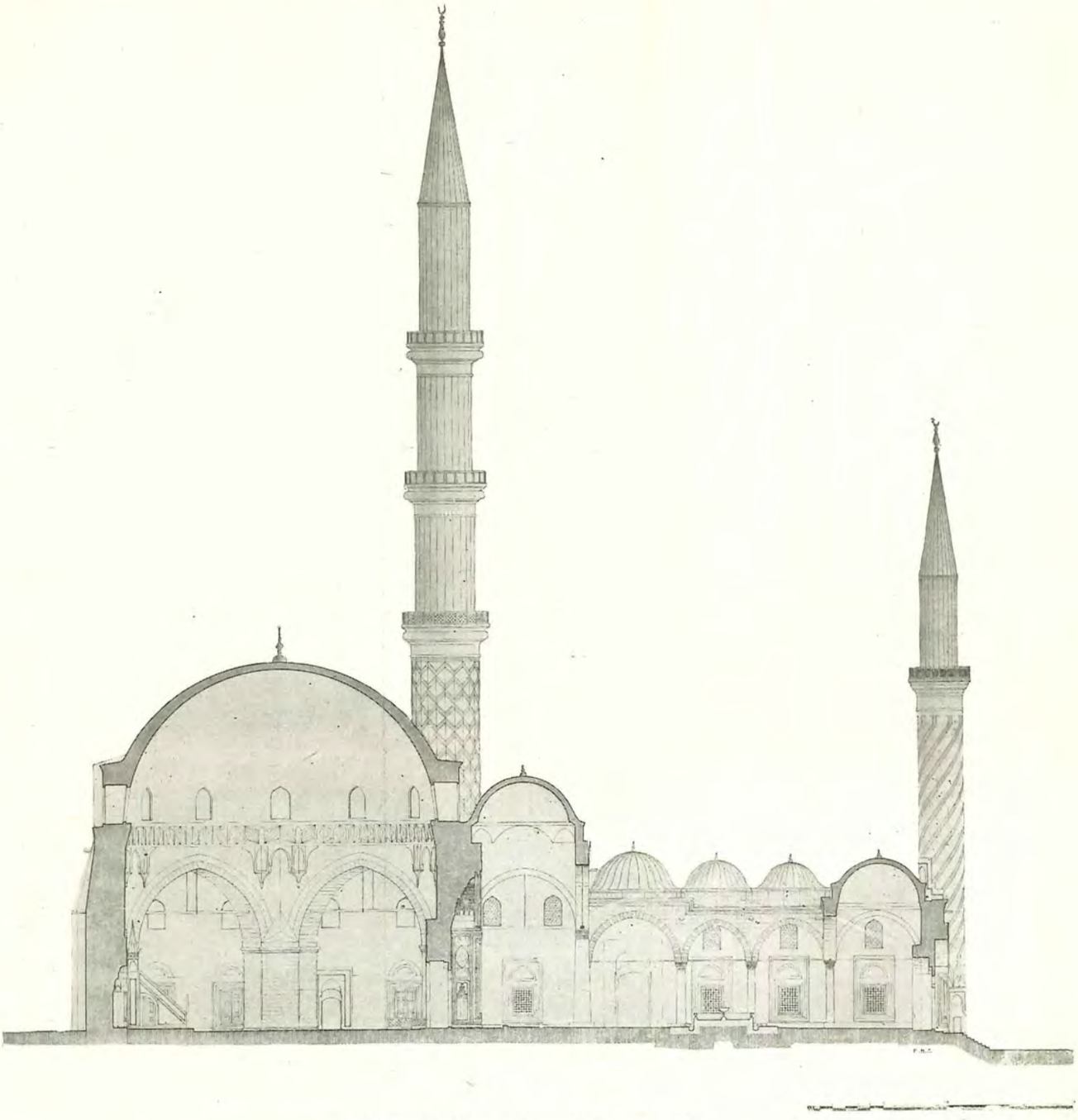

(Resim 2) Edirne Üçşerefeli cami maktaı

hariçten bakılınca cami daha ehemmiyetli bir kütle, avlu tâli bir hacim göstermektedir (Resim 6). Son cemaat yerinin üç kapısı olub cenub tarafındakine on üç, garb tarafındakine sekiz basamakla çıkılır, şimaldeki sokakla hemseviyedir. Merdivenler üç cenahlıdır, cenup merdiveninin esas sahanlığı 6×7 eb'adındadır ve ayrıca minare kapısına doğru sed üstünde bir sofası vardır. Şadırvan avlusu haricî duvarları her mihverde biri mustatilî, biri kemerli olmak üzere, altlı üstlü, ikişer pencere ile tahfif edilip gayet kuvvetli bir silme ile nihayetlenmişdir. Bu şekil mustakbel büyük camilerin ilk örneğini bize vermektedir. Şadırvan döşemesi ve revakların altı tamamen kalın mermerlerle kaplanmışdır. Cami ve avlu dışdan dışa 66,5×64,5 eb'adında murabbaa yakın bir saha işgal eder.

Avlunun köşelerinde dört minâre vardır. En büyüğü cenub cebhesinin orta yerinde olub ayrı yollarla çıkılan üç şerefesi vardır. 6,00 metre kutrundaki kaidesi on iki dılılıdır ve kör mihrapçıklarla süslenmişdir. Küp kısmı, kaidededen az farklı olan birinci gövdeye doğru hafif meyilli müselleslerle yükselir. Birinci gövde 5,35, ikinci 4,70, üçüncü 4,30, petek 3.95 kutrundadır ve her biri bir silme ve çok büyük

(Resim 3) Edirne Üçşerefeli camiin şark cebhesi

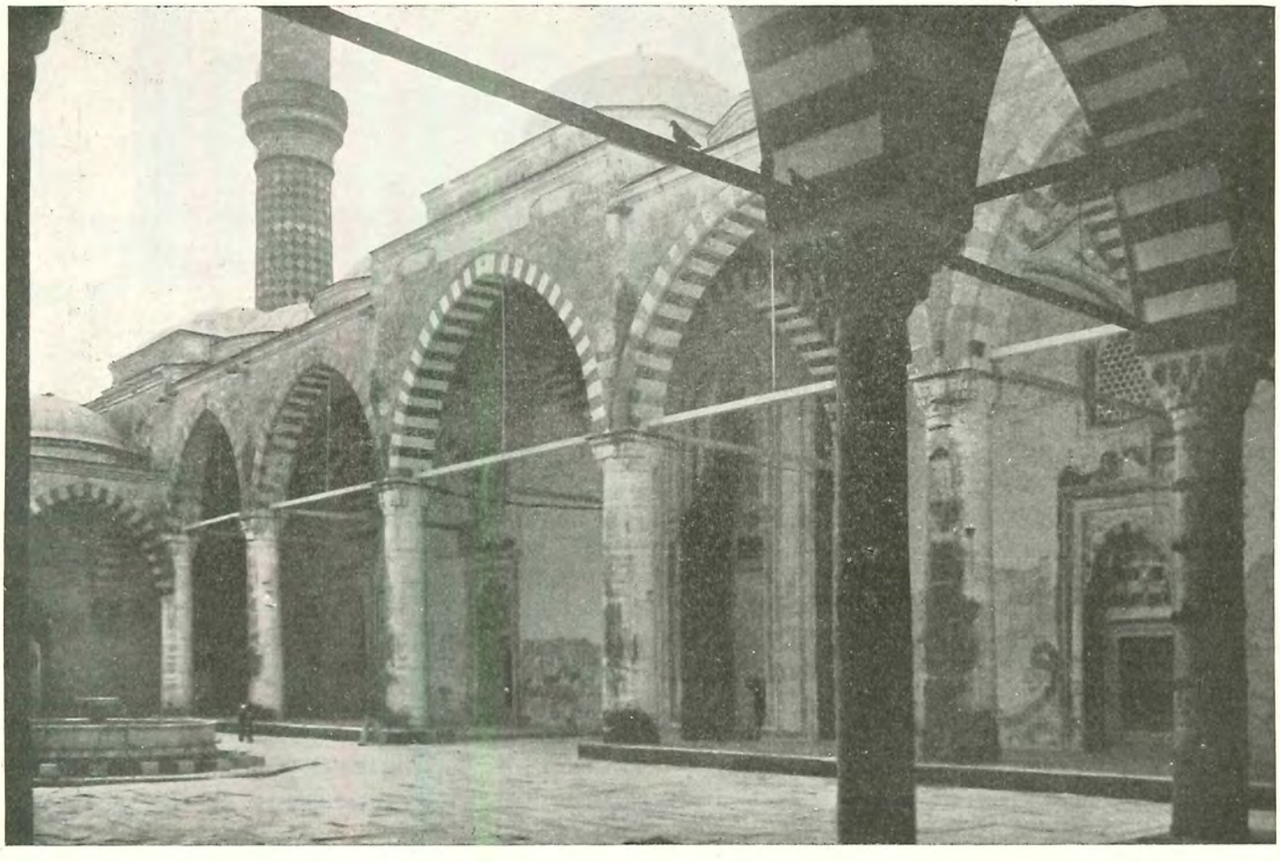

(Resim 4) Edirne Üçşerefeli camiin kıble revakı

(Resim 5) Edirne Üçşerefeli camiin garb ve şimal revakları

(Resim 6) Edirne Üçşerefeli camiin cenub cebhesi

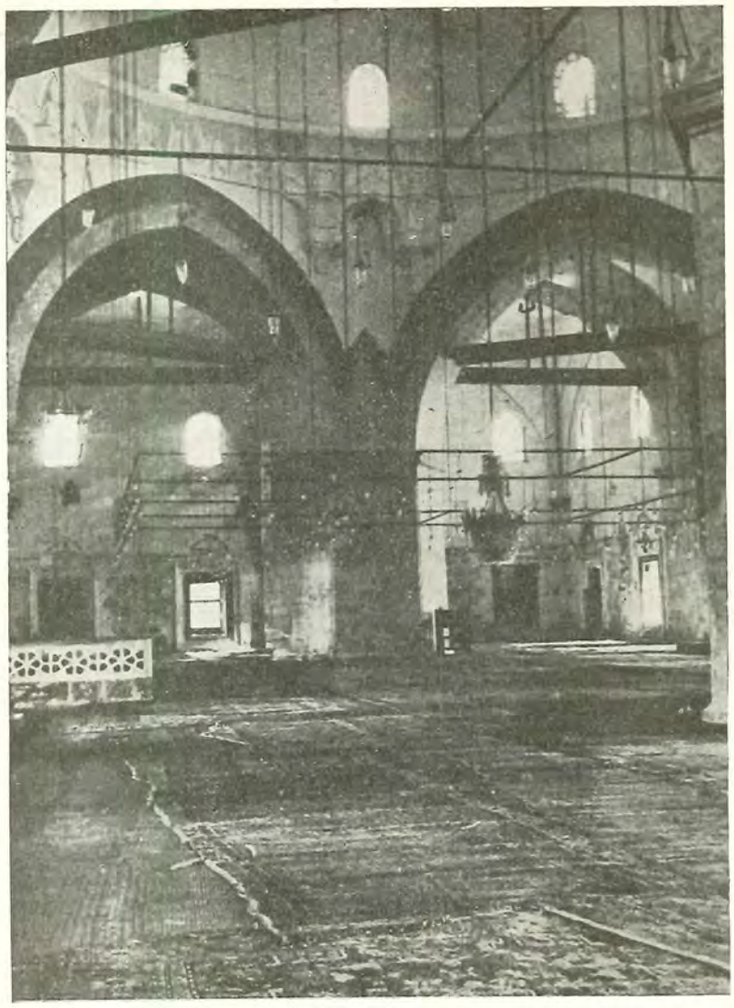

(Resim 7) Edirne Üçşerefeli camiin alçı kubbe kornişi ve kemerlerde yapılar

bir ters armudîden mürekkeb şerefe kâidelerîle birleşir. Şerefe korkulukları kitâbeli som taşdandır. Yerden külâha kadar irtifaı 67,65 dir. Bütün dünya yüzünde üç şerefeli ilk minaredir ve camie ismini vermişdir.

İkinci minâre büyüğün tam mukabilinde, iki yollu ve iki şerefelidir. Bu iki minârenin kapıları hariçtendir, büyüğün külâhı 12,00, alemi 4,00 metredir.

Üçüncüsü tek şerefeli burmalı minâredir. Antalya'da, Afyon'da, İstanbul'da, bir çok yerlerde, burmalı minare varsa da bunun kadar güzeline tesadüf edilemez. Bir kere serapa iki renkli taştandır, sarımtrak küfekiden daha geniş çubuklu helezonun arasına koyu kırmızı taş kullanılmışdır. Hatveler çok mütenâsipdir ve sanki kaideden ayrılırken bükülerek büyük bir kuvvet sarfediyormuş gibi plâstik bir ahengi vardır. Bunun kâidesi de mihrapcıklarla süslü ve şerefe diğerlerinin aynıdır.

Dördüncü minâre en basîti olup buna çubuklu minâre diyebiliriz (Resim 5), mukavves 17 dilimin ortasında üç köşe çubuklar vardır. Evliya Çelebi Şeşhaneli tâbir ediyor. Bu minârenin esas yapısı bir tarihte yıkılmış olmalı ki çürük bir taşla, hiç bir yerde tesadüf edilmeyen acaip on yedi dilime taksim edilmiş ve burmalı minareden de yüksek tutulmuşdu, mühim olan burmalı bunun yanında alçak kalıyordu. İbnülemin'in üniversite vakfında müellif yazisile mevcut Seyid Hâkim tarihinde zelzele ve yangından müteessir olan camiin 1174 senesinde Hâşim Ali Beyin bina eminliği ile ve ser mimaran-ı hassanın nezâretinde tamir edildiği yazılıdır; bu minâre o zaman tecdit olunmuş olsa gerekdir.

Çürük taşlar harap ve minâre yıkılmağa müheyya olduğundan 1930 senesinde bu satıların müellifi tarafından bir merdiven devri daha kısa olarak tecdit edildi, bu suretle Burmalı Minâre'yi söndürmesi önlenmiş oldu.

*
* *

İnşaat: Hârîm ve harem, minâreler, kubbe kasnakları hâricen, şimdi Yunanistan'da kalan Kartaltepe ocaklarının sarımtrak,, harikulâde güzel köfekisinden yapılmışdır. Çaplar büyücek, fakat muhtelifdir: 80×45 — 75×40... ilh. Dahilî duvarlar ekseriyetle daha yumuşak kurşunî bir gre ile kaplanmış mâmâfih bir çok başka taşlar da kullanılmışdır. Kemerlerde ise haricde kullanılan sağlam güzel taş tercih olunmuşdur. Dışarıda derzler son derece sıkı olduğu halde dahildekiler genişcedir, yalnız kemer-

ler yanaşık derzlidir. Şadırvan avlusu dahilen de küfeki kaplıdır.

Duvar pencereleri geniş silmeli bir kitâbe içine alınıp, alt sıradakiler kırmızı taşdan kabartma lâlelerle süslendiği halde şadırvan avlusunda düz kırmızı taş zırh yapılmış, üsttekiler beyaz bırakılmışdır.

Pencere kemer taşları mütenâvip kırmızı, sarı taşdan ve bazıları lâle şeklindedir, süveler dahil ve hariçte 0.37 genişliğinde mermerdendir ve çok silmelidir.

Büyük minârenin birinci şerefesine kadar uçlarından bir birine temas eden zikzak kırmızı taş çapraz tonozludur. Yalnız kapının iki tarafındakiler zırhlarla renge mustağrak bir satıh elde edilmişdir. İki şerefelide ise kırmızı ve beyaz kutrânî murabbalarla bir dama tahtası sathı teşkil olunmuşdur. Büyük ve tâlî kapı çerçeveleri kâmilen beyaz mermerdendir. Kemer taşları da yeşil ve beyaz veya kırmızı beyaz taşlardan yapılmışdır. Pencere tavanları şemselidir. Demir parmaklıklar umumiyetle topuzlu kalın demirdendir.

***

Tezyinat: Harîmde duvarlar kemer seviyesine kadar taş kaplama olup, basit pahlardan başka, bir tezyinat yokdur. Müselles-i kürevîler 1931 senesine kadar kalın sıvalı bir bağdâdî tabakasile, yuvarlak bir satıh halinde, birleşdirilmiş iken, tarafımdan yapılan araşdırmada altta alçı tezyinat bulunmuş ve altı köşe kasnaktan yuvarlağa geçişi sağlayan püsküllü ikişer büyük bâdem ile bir metre irtifaindaki istalaktitli korniş aslı gibi ihya edilmişdir. (Resim 7). Büyük kemer başlarını takip edip ayaklar üstünde de devam eden, siyah zemin üstüne beyazla yazılmış sülüs celisi ayât-ı Kur'âniye şeritleri ise epey bozuk çıktığından, yeniden aynı yazıyı ihya imkânsızlığı karşısında, itmamından vaz geçilip yalnız zemin rengi vurulmuşdur.

Büyük kubbedeki mavi zemin üstüne yapılmış kalem, son devrin en kötü bir işidir. Ufaklarda da aynı cins göbekler vardır. Evliya Çelebi'nin ve Enîsül-Müsâmîrin müellifi Abdurrahman Hibrî efendinin hayranlıkla bahsettikleri kalemlerden eser kalmamışdır. Alçak kısımlarda yapılan araştırmalarda da eski izlere tesadüf olunamadı.

Son cemaat kubbelerinde ise çiçekli kûfî yazılarla müzeyyen sıvama kalem tezyinatı vardır (Resim 8, 9, 10, 11). Bir tâmirde bunların üzerinden boya geçirilerek koyulaşdırılmış olmakla beraber şekil ve renk hakkında esaslı bir fikir vermektedir. Kûfiler etrafında tezyînat, geçmeler ve hatâyî bulutlar ve nebatî şekiller olmakla beraber, her kubbede başka bir şekil tatbik edilmişdir. Bâzısında müseddes bâzısında dâirevî göbek, bir kısmında sıvama rumîlerle dolu zemin, bazılarında düz satıh üstüne ufak madalyonlar ve hepsinde çiçekli küfî ve sülüs ile (Esma-i Hüsnâ) ve bazı münâcât ibareleri yazılmışdır. Cami önündeki revakın ve şadırvan avlusu pencere kemerlerinin etrafındaki kalemler son asrın fena bir işçiliğidir. Daha evvel iç silmeler de boyalı iken, son zamanlarda pencere silmesine kadar temizlenmişdir.

Kubbelerdeki esas kalemler mâlûmumuz olan XV. asır kalemlerinden biraz farklıdır. Edirne Muradiye camii büyük kemerinde yine tarafımızdan meydana çıkarılan kalem numunesile, Bursa'nın Muradiye ve Yeşil camilerindeki kalemlerin ana rengi al, beyaz ve siyah olduğu halde burada lâcivert, kırmızı, patlıcan rengi, kahverengi, sarı, beyaz ve siyah kullanılmışdır. Yazılar bâzan siyah zemin üstüne beyaz ve bâzan aksinedir. Velhâsıl çok geniş bir tenevvü ve hususiyet arzeden bir kalemdir.

Şadırvan avlusunda, garb kapısının iki tarafında pencere aynalarındaki XV. asrın güzel numûnelerinden iki çini levhanın birisinde lâcivert zemin üstüne beyaz, diğerinde açık zemin üstüne lâcivertle sülüs ve kûfî yazı girift olarak

اللهم تقبل من السلطان مراد بن السلطان محمد خان

«Allâhümme takabbel min-es-sultân Murad bin-is-sultân Mehmed Hân» ibâreleri yazılmışdır. Etraflarında da çiçekli, üç renkli bir çini su vardır. Diğer pencerelere çini konmak için yuva yapılmadığına göre vardı da düşmüşdür diye düşünmeye mahal yokdur; camide de başkaca çini bulunmamaktadır.

Minber ve mihrâb pek basitdir (Resim 12). Bir tacla nihayetlenen mermer kitâbe ortasında sade iki yaprak sırasile nihayetlenen bir hücre mihrabı teşkil eder. Mihrâbın üst ve yanındaki satıhlar evvelce perde salkımlarile müzeyyen bir saray manzarasile kaplanmışdı. 15 sene evvel hendesî Arap şekil ve renklerine müşabih yeni kalem, eskisinden iyi olmakla beraber, hiç muvafık düşmemişdir. Minber ise yüzü dümdüz bir tacla süslü bir kapı, silme şeridi ile hafifce hareketlendirilmiş iki yan korkuluğundan ve müzeyyen müzehheb bir külâhdan ibaretdir. İki yanda da yükselici kemerli geçit vardır, oyma ve tezyinat yokdur. Her ikisi de camiin haşmetile mütenasip eserler değildir.

Pencere kapakları uzun asırların en güzel ve asîl nümûnelerindendir. Esas hatlar kuvvetli silmelerle tahdîd edilmiş tablalardan mürekkeb olub, ufak geçmeli satıhlar ve oyma tezyînât bulunmamasına rağmen, ağaç, nisbetler ve işçilik pek ziyade muvaffak olmuşdur (Resim 13). Şadırvan avlusu kapıları ufak parçalı ve emsallerinin en yüksek nümûnelerindendir. Bilhassa cümle kapısı on ikili yıldız taksimatı ve fasetalı pullarile müstesna bir tesir bırakır (Resim 14).

Tezyinatta taş renklerinden geniş mikyasta istifade edildiğini yazmıştık, pencere ve şadırvan revakı kemerlerinde mütenaviben kullanıldığı gibi kapı-

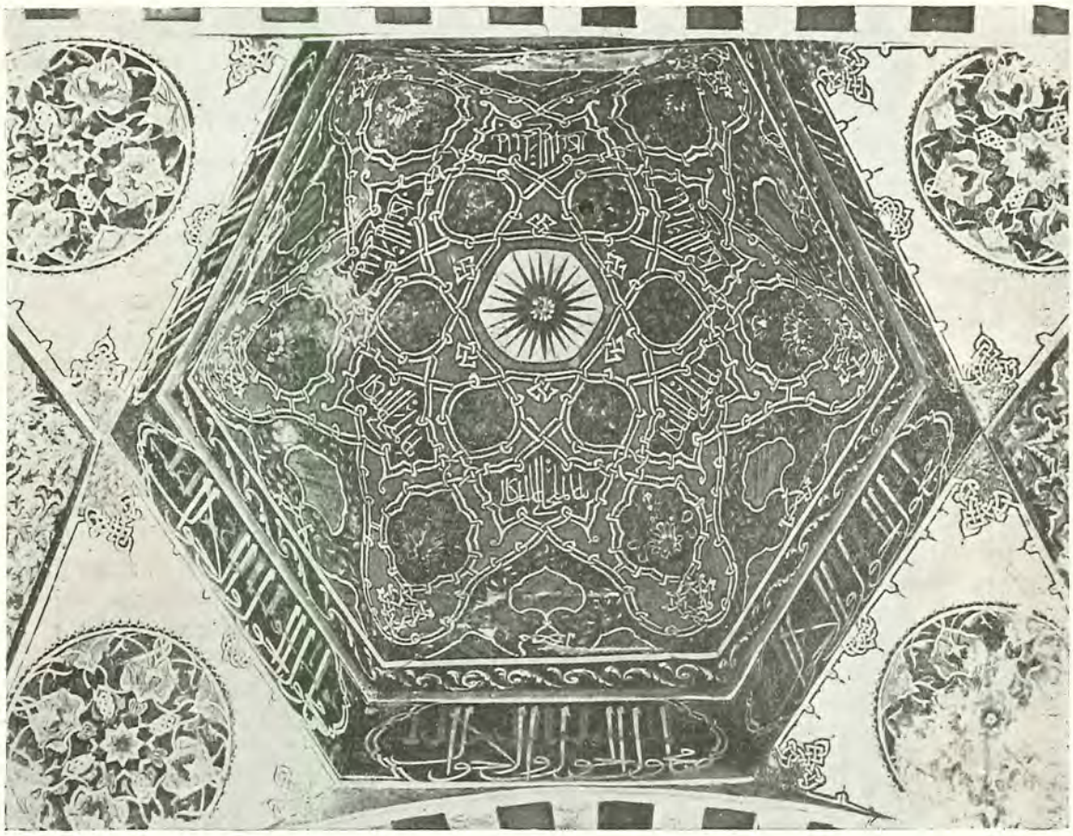

(Resim 8) Edirne Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden

(Resim 9) Edirne Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden

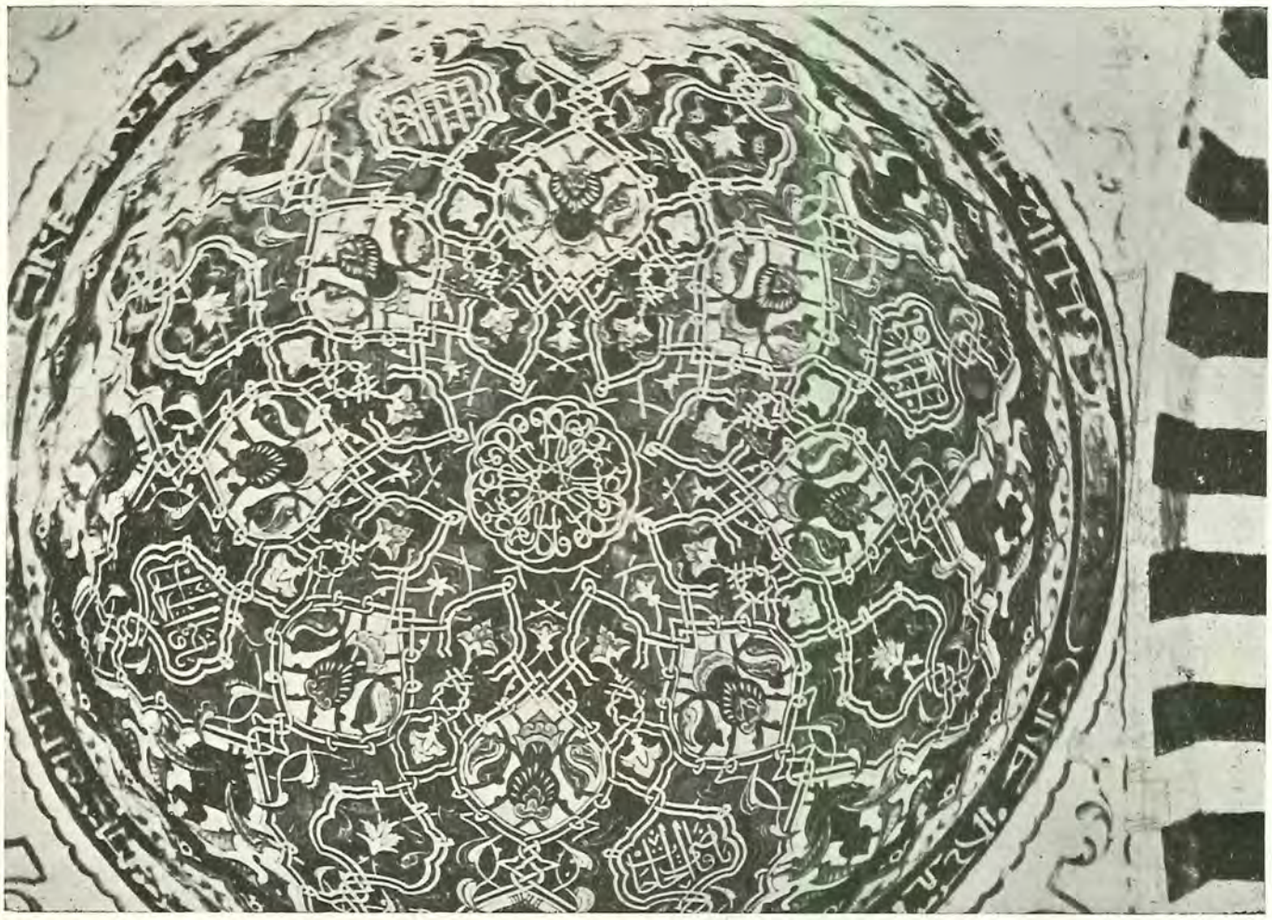

(Resim 10) Edirne Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden

(Resim 11) Edirne Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden

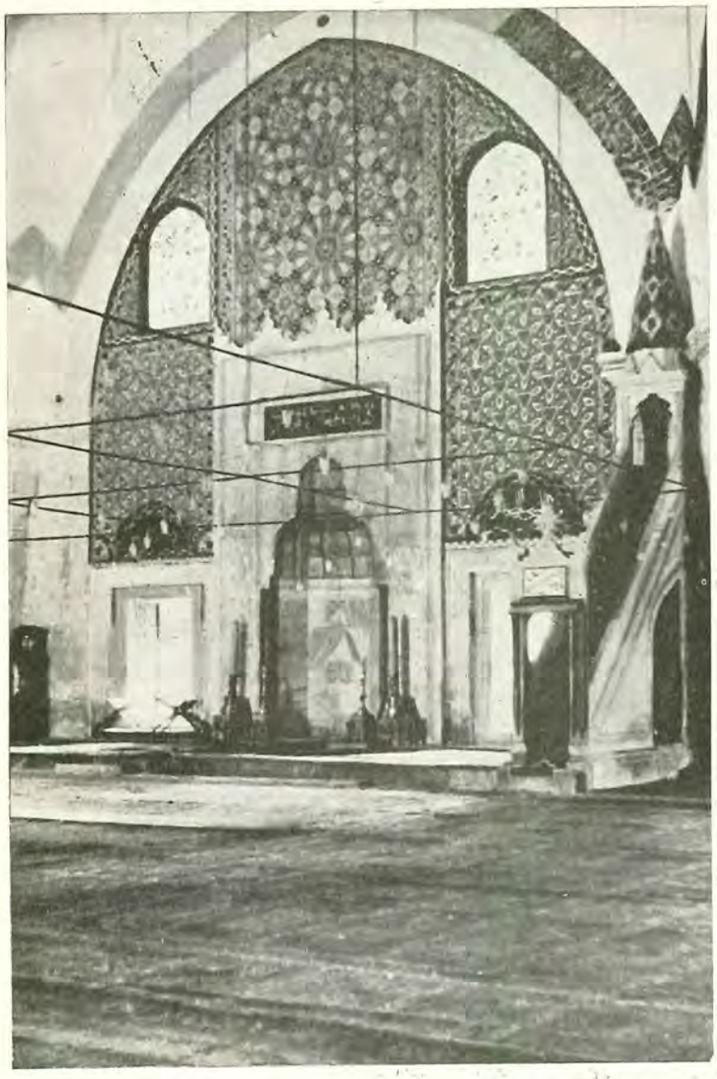

(Resim 12) Edirne Üçşerefeli camiin mihrab ve minberi
(Mihrab üstündeki kalem muhdestir)

larda da yeşil Eğriboz taşı konulmuşdur, bazı direkler de aynı yeşildendir. Cümle kapısı mermerden ve pek muhteşem ve azametlidir; camiin en zengin taş işçiliği burada teksif edilmiş, hey'eti umumiyye çok geniş silmeli yüksek bir çerçeve içine alınıp, kapı takının iki yanındaki kum saatleri etrafında istalaktitli bir su dolaştırılmışdır. Üst kısımdan inen Bursa kemeri kum saatlerine oturur. Tak kemerinin içi, yine istalaktitli bir çerçeve ortasında, üç yüzlü bir istalaktit kütlesile süslenmişdir; en zengin istalaktitli kapı çerçevelerinden biridir, denilebilir. Kapı kemeri üstünde kitâbe vardır. Kapı tâkının sağ ve solunda istalaktit yaşmaklı iki höcre ve yukarılarında sağda, en üstte (قال الله تبارك تعالى انما يعمر مساجد الله) «Kal-a-llâhü tebâreke ve teâla innemâ ya'mürü mesacid-a-Llahi» âyeti kerimesi, ortada etraf köşelerinde dört yüzlü (الملك لله) (Elmülkü-li-Llâh) ibâreleri arasında hatt-ı müsennâ ile (عجلوا بالصلوة.) (accelû b'is-

(والیوم الآخرة) salâte) madalyonu, altta yine celî ile

(Velyevm-ül-âhare...) âyeti kerimeleri, solda ise, mütenazıran, (قال صلى الله عليه وسلم من بنى مسجداً ...) (Kale sall-a-Llâhü aleyhi ve sellem men benâ mesciden...) hadîsi şerifi ve (الملك الله) köşelikleri ve madalyonu ve aşağısında da yukarıki hadisi şerifin nihayeti yazılıdır (Resim 15). Hattâtı malûm olmıyan bu yazılar son derece güzeldir.

Diğer kapılar, bunun kadar müzeyyen olmamakla beraber güzel ve mütenasipdir ve üçü de Bursa kemeri ile nihayetlenir. Şadırvan avlusu kapılarında Bursa kemeri yerine sivri kemer kullanılmışdır. (Resim 16) da görüldüğü gibi, kemere lâle şeklinde renkli taşlarla cazib bir şekil verilmişdir, dördüncü kitâbe bunun üstündedir.

Revak başlıkları pek muhtelifdir; içlerinde silmeler ve dört püskülden ibaret pek basitleri, (Resim 17), istalaktit sıraları hariçten tek meyilli görünen primitif diyebileceklerimiz (Resim 18), ve ileride emsaline pek çok tesadüf olunan gayet hareketli, keskin çıkıntılı ve püsküllü, mütekâmil istalaktit şekilleri (Resim 19) vardır.

Kitâbeler: Pek çok câmide kitâbe olmamasına mukabil bu câmide kitâbe ibzali yapılarak dört kapıya başlanış ve bitiriliş tarihleri konmuşdur. Esas kapıdaki kitâbe (الف) eliflerin istifi, harflerin güzelliği cihetinden emsalsiz bir sülüs celîsi ile tek satır halinde mermere kabartma yazılmışdır:

امر بعمارة هذا الجامع الشريف السلطان ابن السلطان
الدنيا والدين ابو الفتح مراد خان بن محمد خان خلد الله ملكه
فى سنة تسع واربعين وثمانمائة (1)

Emere bi-imâret-i haz-el-câmi-iş-şerifi es-Sultân ibn-is-Sultân-üd-dünya v'ed-dîn ebülfeth Murâd Hân bin Mehemmed Hân halled-a-Llahü mülkehu fî seneti tis'in ve erbaîne ve semanimietin.

Buna nazaran inşa 849 (1445) dir. Fakat diğer kitâbelere nazaran bu tarihin kapının inşasına mı delâlet ettiğinde tereddüt olunabilir.

İkinci kitabe sağ kapıdadır. Aynı hattâtın yazısı olmayıp devrinin kırık sülüsü ile dört satır üstüne boya ile yazılı üç beyitdir:

(1) — Esas kitâbe Bâdi Efendinin Bâyezid Kütüphanesindeki yazmaları meyanındaki (Riyâz-ı Belde-i Edirne) ve Rifat Osman Beyin (Edirne Rehnüması) eserlerinde asıl metinle ve bir kelime noksanı ile, Osman Nuri Peremeci'nin (Edirne Tarihi) nde yeni harflerle ve aynı noksanla münderiçdir. Şadırvan avlusu dış kapısındaki dördüncü kitâbede aynı eserlerde, fakat mânayı değiştiren bir kelime tehiri ve birer kelime fazlasiyle mündericdir. Yerinde tetkik ile tarafımızdan dercolunmuşdur.

٣ — تاريخ بدأ وختم يقول «ربى ادخل» «بدار خلدى»
من بيتيك المحرم (1)

1 — Men nâlehu-ül-icâbetü atâi Murad Hân Hâkânü fâiz-ül-hayri Sultânun' el-muazzam

2 — Ve in kultü hâzinü küll-il-hayrâti mâ kezebtü şâhidü külli vara'in fi-l-cami-il-mütemmem

3 — Tarihu bed'in ve hatmin yekûlü «Rabbî udhül» «bi dâri huldî» min beytik-el-muharrem.

Birinci cümleden 847 başlama, ikinciden 851 hitam tarihi çıkıyor.

Dördünü birden mütalâa edersek şu mânayı istihraç edebiliriz: Sağdaki ilk tarih olan 841 (1437) de inşaata başlanmış, 849 da esas kapının levhası konacak kadar yükselmiş, 851 de de cami bitmişdir. Son cemaat yerine de 847 de başlanıp umum ile beraber 851 de nihayete ermişdir. Bu hesapça II. Murad birinci saltanatının son yedi senesinde inşaata devamla ikincisinin ilk üç senesinde ikmal etmişdir; ve denilebilir ki bu camii ikmal ile üçüncü bir Kosova zaferinden daha mühim bir eser başarmışdır.

***

Hususiyetleri: Bu camii, gelişen, serpilen, şahsiyeti teşekkül edip itimad-ı nefsi ve tul-i emeli artan büyük Osmanlı medeniyeti yapmışdır. Artık bu medeniyet bir (berceste) istiyordu, fakat tek mısra değil tam bir berceste divan bekliyordu; hamle yapıldı. Büyük satıhları o zamana kadar merkezî kuvvete maruz 3,5×3,5 eb'adında ayaklara müstenid kubbelerle, Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camiinde olduğu gibi, örtüyorlardı. Biraz sonra da ilk nümûne olarak Dimetokadaki Togan Bey Camiinde ortada 13 metrelik bir kubbe, etrafları tonoz örtülü, dört ayağa müstenid bir plân denemesi yapıldı.

O zamana kadar olanlar azamî 12 ve nadir olarak (Milâs, İlyas Bey) camiinde olduğu gibi 14 metrelik idi. Bizans'da da 900 senedir 15 metreyi geçen kubbe yapılmamışdı. Birden bire iki misle yakın bir eb'ada ulaşılması keyfiyeti bu ruhî hazırlığın tabiî neticesidir. Orta kubbe üç şerefelinin mimarîye kattığı birinci unsurdur.

İkinci unsur, bu camide, pencerelerle manzarası tahfif edilmiş, yüksek duvarla muhât ve kubbeli revaklarla çevrili şadırvan avlusu esasının, en ince teferrüatına kadar, atılmış olmasıdır.

İlk Suriye, Mağrib, Endülüs camilerinde tatbik

(1) — Şadırvan avlusunun cenup kapısındaki bu dördüncü kitâbe Bâdi Efendi ve Rifat Osman ve Osman Peremeci Beylerin yukarıdaki hâşiyelerde sözü geçen eserlerinde, mânayı bozan bir kelime tehiri ve birer kelime fazlası ile mündericdir. Metin yerinde tahkik ile tarafımızdan dercolunmuşdur.

تاريخ جامع سلطان مراد خان خلد الله ملكه
سلطان مراد خان احسنا الورى ـ بنيان الصفا حامداً لله
هذا الاساس رصص لايقبل الخلل ـ لو سئل جبال او اسئل ها
تاريخ بدأ ذلك فاسئله «عن رخام» ـ
تاريخ ختم ذلك يخبرك «خيرما» (1)

Tarih-i cami-i Sultân Murad Hân halled-a-Llahü mülkehu
Sultan Murad Hân ahsen-el-verâ
Bünyân-üs-safâ hamiden l'i-Llâhi
Haz'el-esasü russisa lâ yakbel-ül-halele
Lev süile cibalü ev is'el hüma
Târihü bed'i zâlike fes'elhü (an Ruhâm)
Tarihü hatmi zâlike yuhbirke (hayrüma')

Buna nazaran cami 841 de başlanıp 851 de bitirilmişdir. Sol taraf kapısı üstündeki üçüncü kitâbe de şudur:

تاريخ جامع سلطان مراد خان خلدالله ملكه
من مبرات من اوامره ـ بين كل الانام مؤثمره
وهو سلطان مراد الغازى ـ خلدالله بالعلى ثمره
صار تاريخ ختم مبناه ـ جامع زيد عمر من عمره (2)

Tarih-i cami-i Sultân Murad Hân halled'a-Llahü mülkehu
Min meberrâtı men evâmiruhû
Beyne küll-il-enâmı mü'temere
Hüve Sultânü Murad-ül-gâzî
Halled-a-Llahü b'il ulâ semere
Sâre târîhi hatmi mebnâhü
Camiun zîde ömrü men ammere (850)

Buna nazaran 850 hitam tarihi bulunuyor.

Şadırvan avlusunun cenub kapısında üç satır üstüne mermer kabartma ve:

١ — من باله الاجابة عطاء مراد خان خاقان فائض الخير
سلطاننا المعظم
٢ — وان قلت خازن كل الخيرات ما كذبت شاهد كل
ورع فى الجامع المتمم

(1) — Bu kitâbenin yalnız tarih beyti Bâdi Efendinin aynı eserinde münderiçdir. Evvelki iki beyit tarafımızdan mahallinde yazılmışdır.

(2) — Bu kitâbenin yalnız tarih beyti Bâdi Efendinin eserinde münderiçdir. Dr. Süheyl Ünver, Hızır Bey Çelebi, İstanbul Numune Matbaası 1944, s. 13 de, Hızır Beyin söylediği tarihler meyanında, fakat I. mısraındaki (من) kelimelerini (فى) yazarak ve tarihi Bursa Muradiye camiine aid kabul ederek dercetmişdir. Bursa Muradiyesi 20 sene evvel yapıldığından ona aid olmasına imkân olmadığı gibi metnin doğrusu da yukarıdaki şekildedir; mahallinde tetkik olunmuşdur.

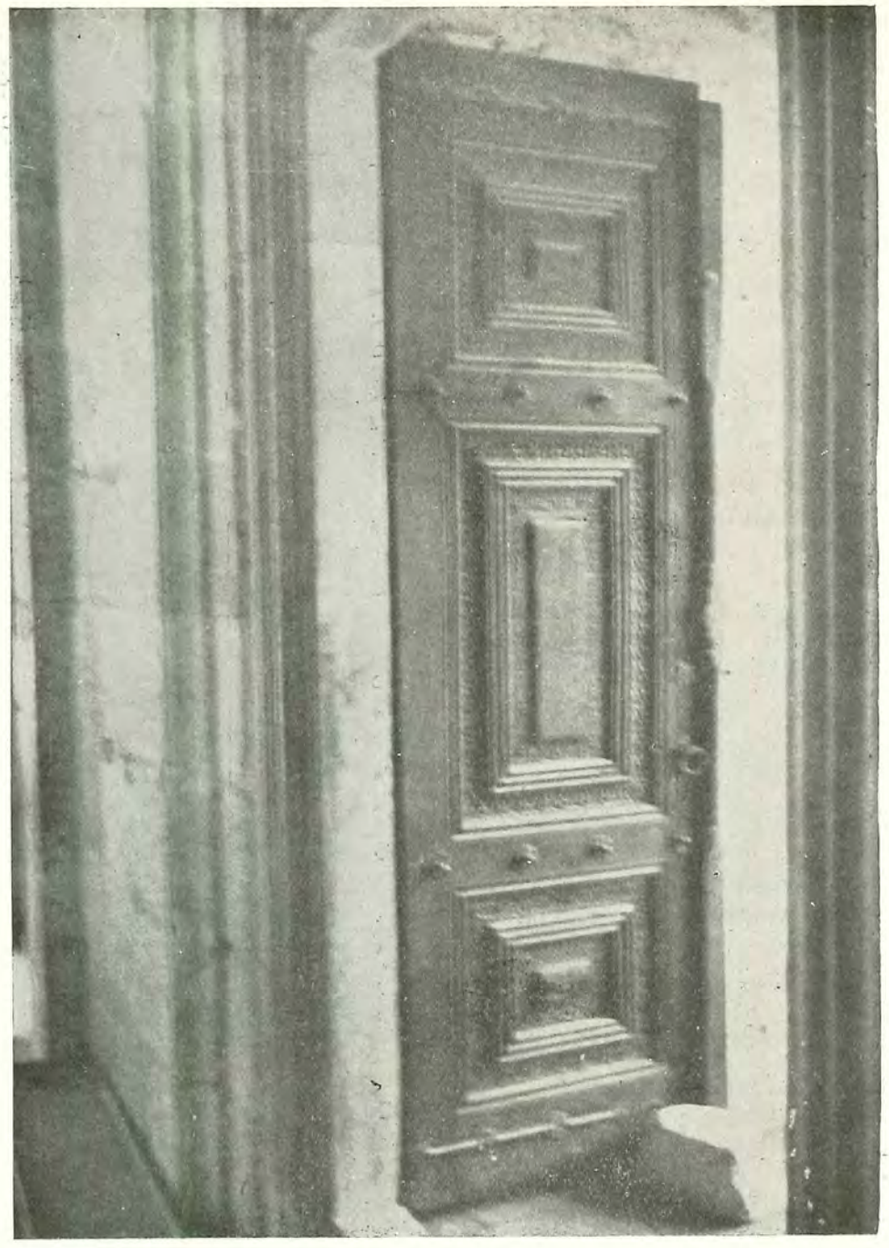

(Resim 13) Edirne Ççşerefeli Camii pencere kapağı

edilen avlu Osmanlı avlularının karakterini haiz değildi. Oralarda, daha ziyade yakıcı güneşten mahfuz abdest alma yeri vazifesini görüyor ve mimarî bir kıymetten ziyade bir ihtiyaçdan doğuyordu. Türk'ler de ise, ilk avlu, Ayasluğ'daki (Selçuk) Aydınoğlu İsa Bey camiinde 777 (1375) de görülür. Fakat o devirde Moloz taşile tâlî bir cenah olarak yapılmış ve yalnız camie yakın cihetinde iki sıra pencere açıldığı halde, geri taraflarda üst sıra pencereleri konmuş, alt tarafı sağır bırakılmışdır; daha büyük olan sağır kütle, esas camii husufa uğratarak haricen boğmuşdur. Revaklarda da kubbe yerine, toplama başlıklara müstenit ahşab saçak vardır. Bundan pek az sonra yapılan Manisa İshak Bey Ulucamiinde ise hemen hemen Sûriye ve Afrika plânına uyularak cami kıble duvarı açık ve revaksız bırakılmış, yanlarda ise aynı esasda ikizli iki sıra direk ve tonoz kullanılmışdır. Manisa Ulucamiinde de avlu, camiin bir yaması olarak gözükmektedir ve kesilse çok bir şey kaybetmiş olmaz.

Üçşerefeli'de ise avlu, müstakbel nümûnenin tam örneği halinde serapa kesme taşdan tam bir mimârî unsur teşkil etmektedir. Osmanlı camilerinin silüetine şekil verip, kubbelerden tatlı meyiller ve kademelerle alçalıp zemine kavuşmasını temin eden tarz-ı halle burada erişilmiş ve camiin, avlu yanında ehemmiyetsiz ve yapılacak yüksek minarelerin nispetsiz kalmaması temin olunmuşdur. Üçşerefeli'nin av-

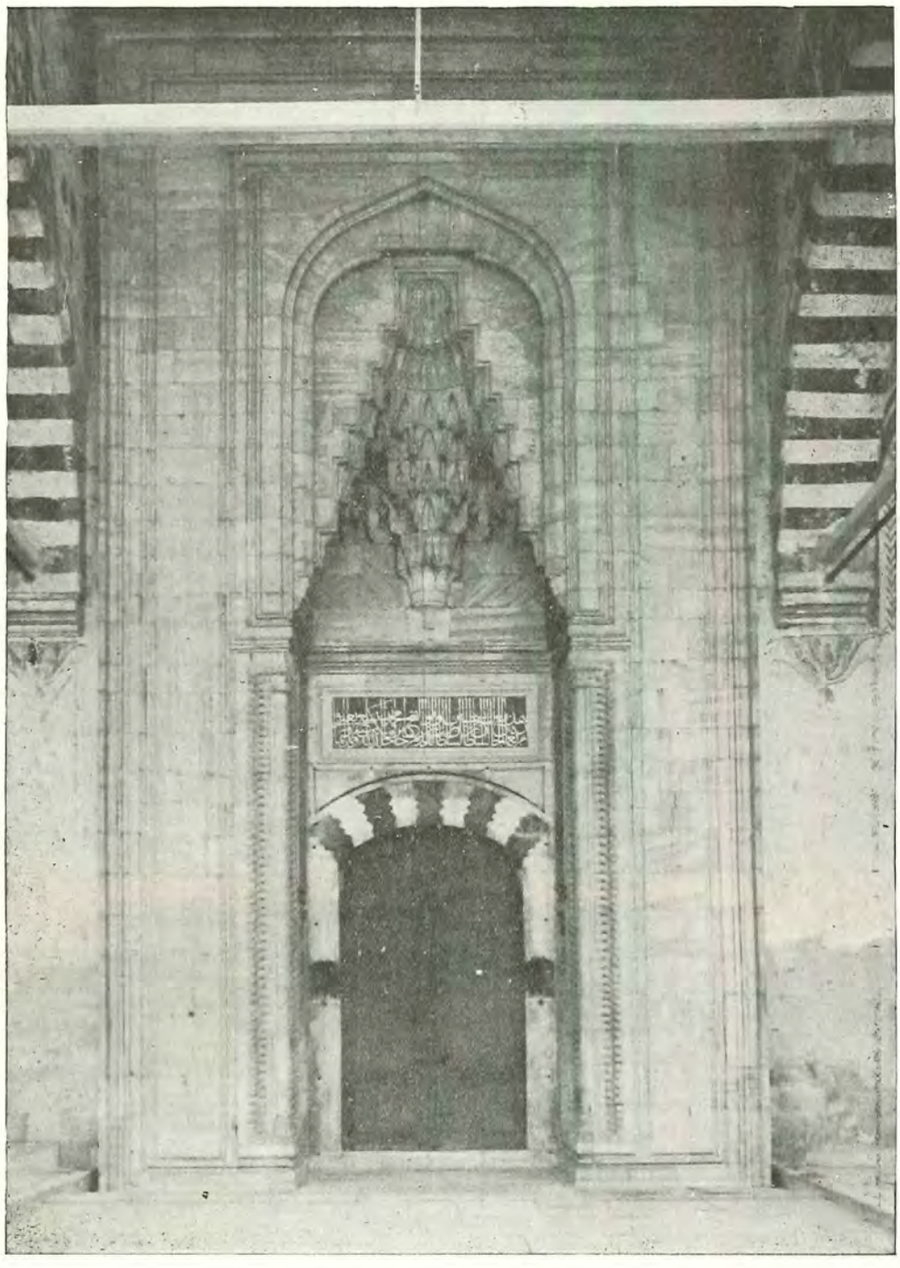

(Resim 14) Edirne Üçşerefeli Cami kitâbesi tak, kapı ve (Foto : Evkaf kütüğü)

lusu olmasa geriye kalan sakîl bir nisbetsizlik arzederdi.

Üçüncü unsur: İkiden fazla minâre ihdası ile o zamana kadar yapılan ince gövdeli minârelerin (en uzunu Konya İnce Minâresi ve İsfahan'da Sarban minaresi 40 m.) pek çok fevkinde, 67,65 irtifaında bir minâre ve üç şerefe ve diğer minârelerde de bir çok tenevvüler yapılmak suretiyle bu unsurda da ehemmiyetli bir terakki hamlesi gösterilmesidir.

Dördüncü unsur: Türk'lerin Bursa gibi taş bulamadıkları yerlerde mecburen kullandıkları tuğlayı bu camide hiç kullanmayıp serapa kesme taş yapmaları ve bu tarzın bundan sonraki Fâtih, Bâyezid ve saire camilerinde değişmez bir esas olarak kabulünü sağlamasıdır.

Beşinci unsur: Klâsik devirde hudutsuz olarak kullanılan inşaat şekillerini ibda' etmesidir. Kuvvetli silmeler, nisbetli sivri kemerler ve bilhassa, henüz primitif olmakla beraber, istalaktitli sütun başlıkları ve hâricî cephede ve son cemaat yerindeki pencere nisbet ve şekillerini ortaya atmasıdır.

Bütün bu güzellik ve hususiyet karşısında huşû ile eğilirken bu kadar cesurâne tarz-ı halleri bir araya toplayıp aksamıyan bir kül meydana koyarak istikbal mektebini tesis eden kudretli meçhul mimâra bir Fâtiha okumayı borç biliriz.

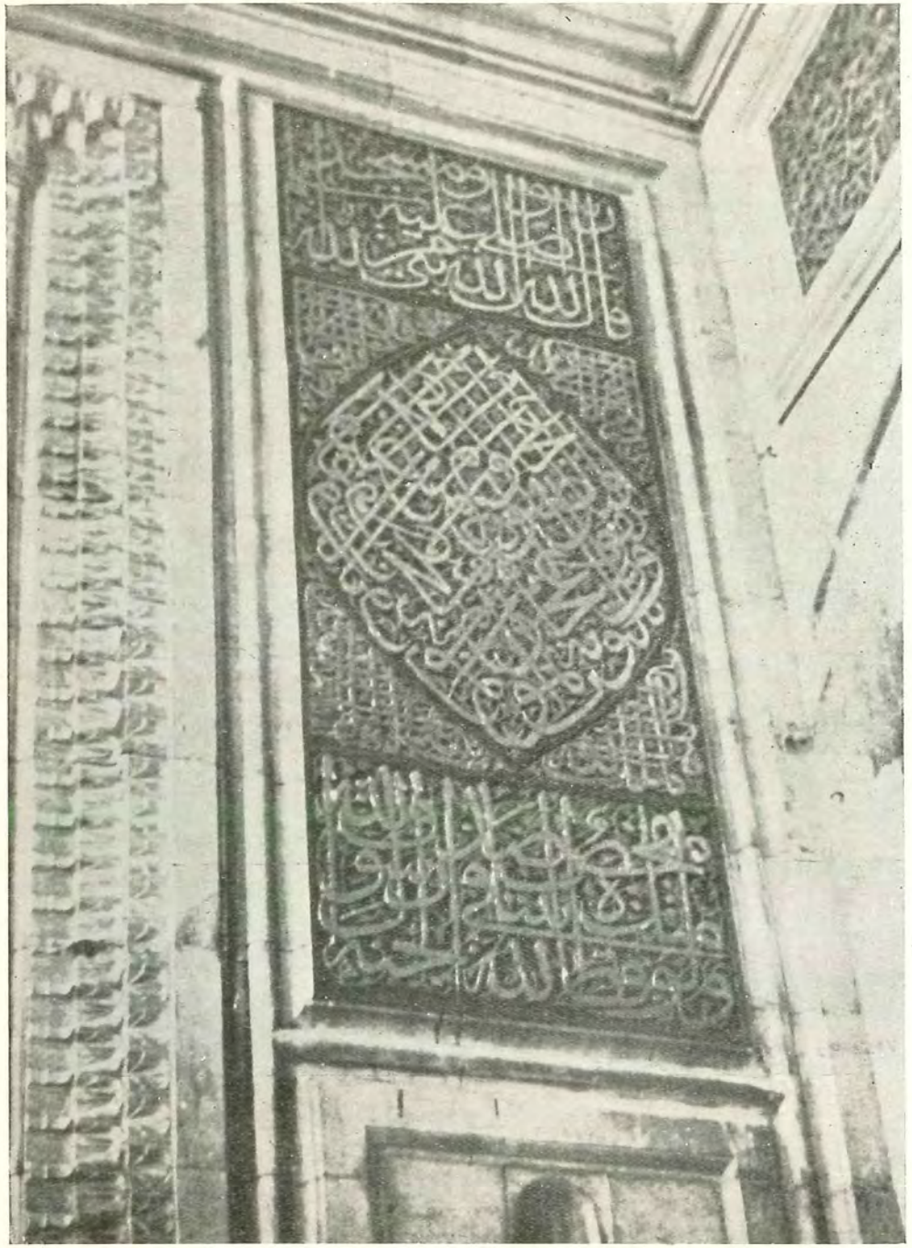

(Resim 15) Edirne Üçşerefeli Camii yazı madalyonu

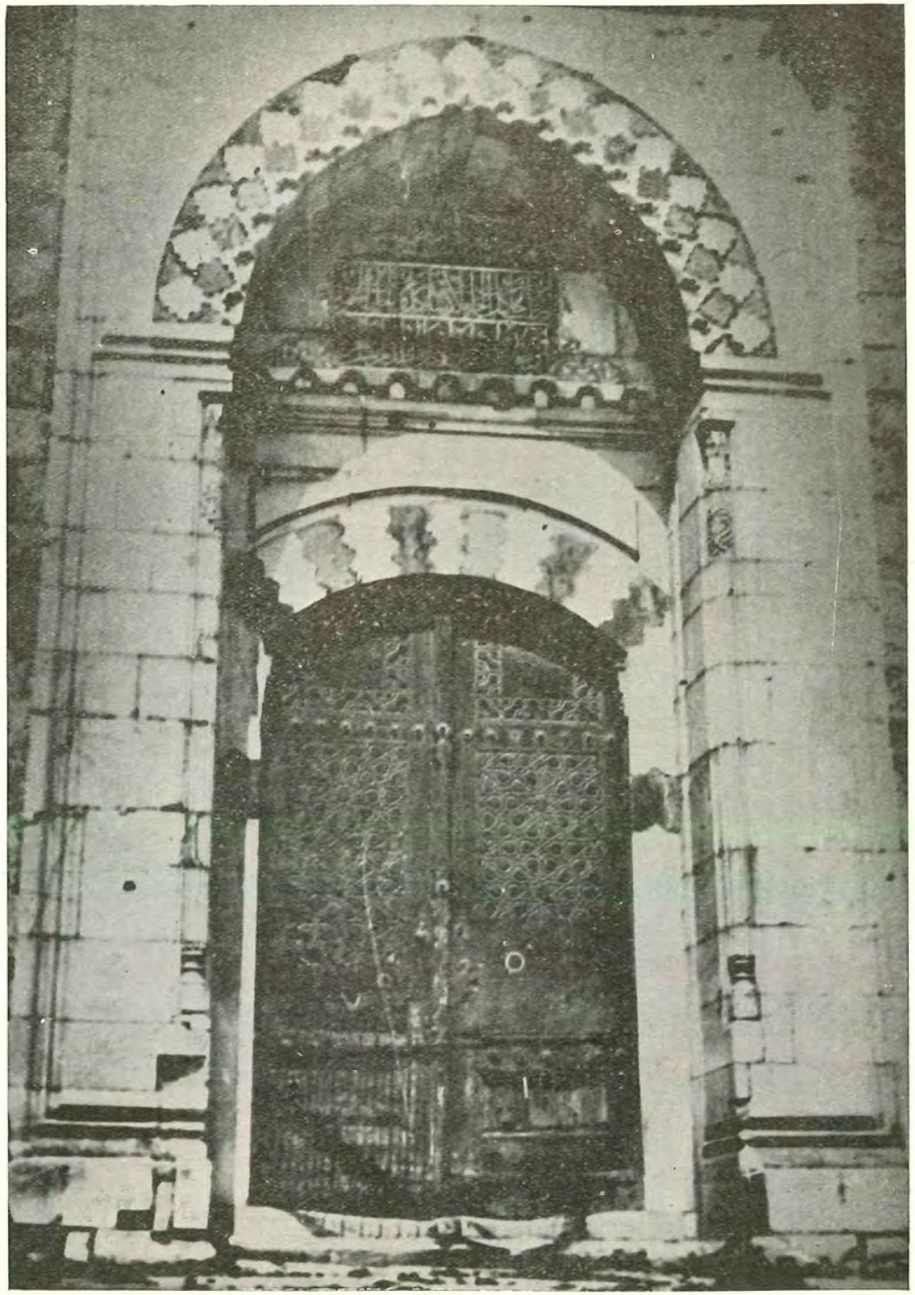

(Resim 16) Edirne Üçşerefeli Camii şadırvan avlusu cenub kapısı ve dördüncü kitâbe

(Resim 17) Edirne Üçşe-refeli camiin revak başlığ

(Resim 18) Edirne Üçşe-refeli Camiin revak başlığı

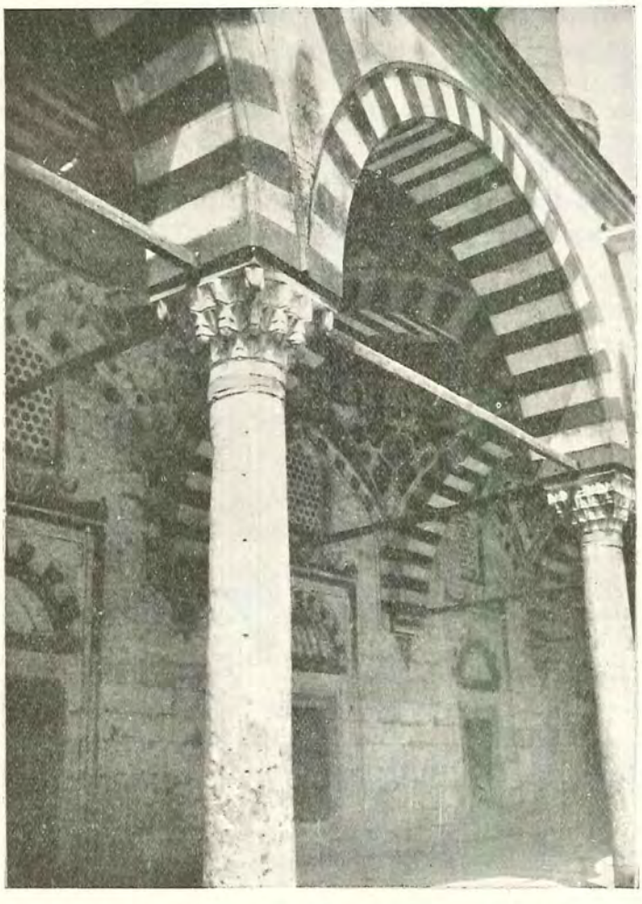

(Resim 19) Edirne Üçşe refeli camiin revak başlığı

Ağalar Camii Cedvel No. 4

Topkapı sarayının üçüncü avlusunda Fâtih tarafından enderun ağaları için yaptırılan camidir. Küçük Oda camii de denilir. Bugünkü binası dört sath-ı mâilli bir tonozla örtülü uzun müstatil ve oldukça yüksek bir bina ile dar bir medhal ve şimâl-i şarkî tarafına XVIII. asırda eklenmiş daha ufak bir mescidden ibaretdir (Resim 20-21). Fotoğrafından görüleceği üzere bina bir çok eklemeler ve tebeddüller geçirmişdir. (Resim 22).

Bir kere orta kısımdaki alt ve üst pencereler pek ziyade tağyîr edilerek, nisbetsiz derecede büyütülmüşdür. Binanın saçak yakınında kesme taşların üstünde görülen ufak moloz taşından iki metrelik kısım sonradan eklemedir. Üst pencereler şimdiki kesme taş sırasının nihayetinde görünmekte ise de küçüldükleri farzolunursa tam aslını bulur. Orta kısmın sağ ve solunda pencerelerin yanında yarı irtifaa kadar şakulî ekleme görülmektedir, bu kısım sonradan yükseltilmişdir; esasdan alçak olunca ortanın kubbeli ve yüksek, yanların daha aşağı iki cenah olması lâzım gelir. Buna göre yaptığım restitüsyon denemesini ekliyorum (Resim 23). Bu plân Fâtih devrinde Şeyh Vefâ, Eyüb, Yoğurtçular, Bursa'da İshak Kâzrûnî camilerinin plânına müşabihdir. Ben yanları noksan birer yarım kubbe gibi gösterdim. Yoğurtcular ve Şeyh İshak camilerinde olduğu gibi tonoz da olabilir. Şark-ı cenubîdeki medhal kısmının eskiden de mevcud olması mümkündür; cephesi buna ihtimâl verdiriyor. Lâkin şimal-i şarkîdeki mescidin XVIII. asırda, asla uydurularak, ilâve edildiği üstündeki kitâbeden anlaşılıyor:

لا اله الا الله محمد رسول الله

كتبه السيد محمد آغا خانهٔ خاصه رحمة الله عليه رحمة واسعه

١١٣٦

(Lâilâhe il-a-Llâh Muhammed Resûl-ul-lâh)

(Ketebeh-us-seyyîd Mehmed ağa hâne-i hassa - Rahmet-u-Llâhi aleyhi rahmeten vâsia 1136).

Cami inşaatı karışık bir tarzda yapılmışdır. Alt kattakiler ufak olduğu halde orta kattaki pencere sedirleri muntazam ve daha büyük taşla işlenmiş, arada da gayrı muntazam tuğla hatılları ve tuğla parçaları vardır; ilk zamanlarda İstanbul harabelerini dolduran taşlardan ele geçenleri, sırasına bakılmadan kullanılmışdır. Bina uzun seneler metrûk kaldıktan sonra bugünkü cebhe derzi 1925 senelerinde yapılarak sarayın umumî kütüphanesine tahsis edilmişdir.

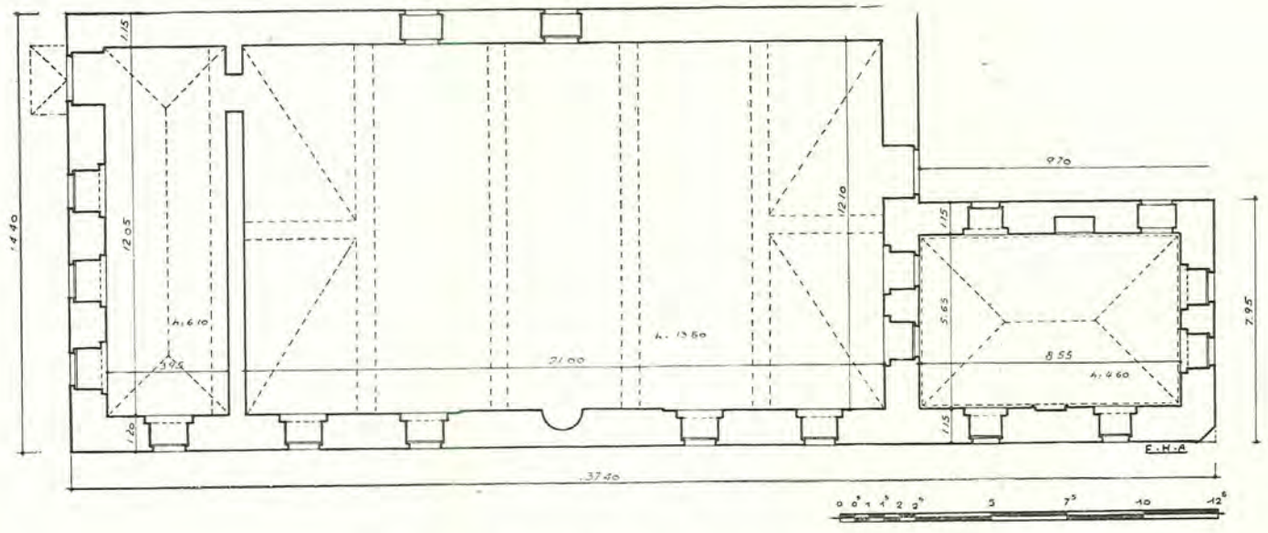

(Resim 20) Topkapı Sarayında Ağalar Camii, röleve

(Resim 22) Topkapı Sarayında Ağalar Camii cephesi

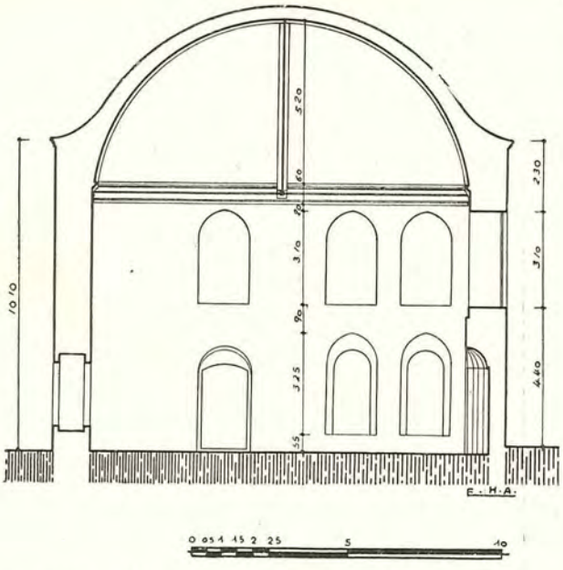

(Resim 21) Topkapı Sarayında Ağalar camii makta rölevesi

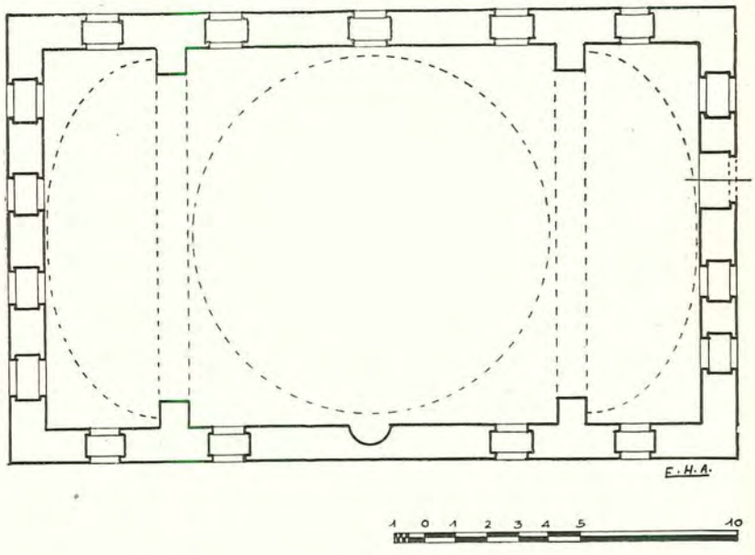

(Resim 23) Topkapı Sarayında Ağalar Camii restütasyon planı

Atik Ali Paşa Camii (1) Cedvel No. 12

Atik Ali Paşa Medresesi Cedvel No. 186

Çemberlitaş'ın pek yakınında, semtin eski ismine izafeten Sedefciler camii de denilen, vezir hayrâtı mühim bir eserdir. Bânisi İkinci Bâyezid'in Sadrazamı olup Şeytankulu vak'asında şehit düşen Hadım Ali Paşadır. Bu binayı, 50 sene evvel yapılan Üçşerefeli, 25 yıl evvel yapılan Fâtih, 12 sene evvelki Davutpaşa camilerinde tatbik edilen büyük ve merkezî kubbe esasından ziyade (T) tipi diye vasıflandırılan Yeşil ve Muradiye'lerin bir istihâlesi olarak kabul etmek daha doğrudur; şekil intihabının bânisinin bir arzûsu eseri olarak kabul mümkündür, çünkü aynı zâtın (Zincirlikuyu) camii de, daha eski bir plân olan, çok kubbeli camilerdendir.

Cami beş kubbeli, geniş ve yüksek bir revakla başlar: tak, kapıdan 12,5 metrelik kubbeli sahna gi-

(1) — Bu cami, Fâtih devrinden az sonra yapılmış olmakla beraber eski plânda ısrar gayretini göstermesi ve büyük kubbe inşâsına karşı hareket sayılabilecek bir nümune olduğundan derci lüzumlu görüldü, aynı saha içinde cami ile beraber medrese, imâret ve hamam gibi manzûme teşkil eden eserler, cedvel sırasına bakılmadan camilerle beraber mütalâa edilecek ve ayrıca cedvel numaralarına göre bir arama anahtarı verilecekdir.

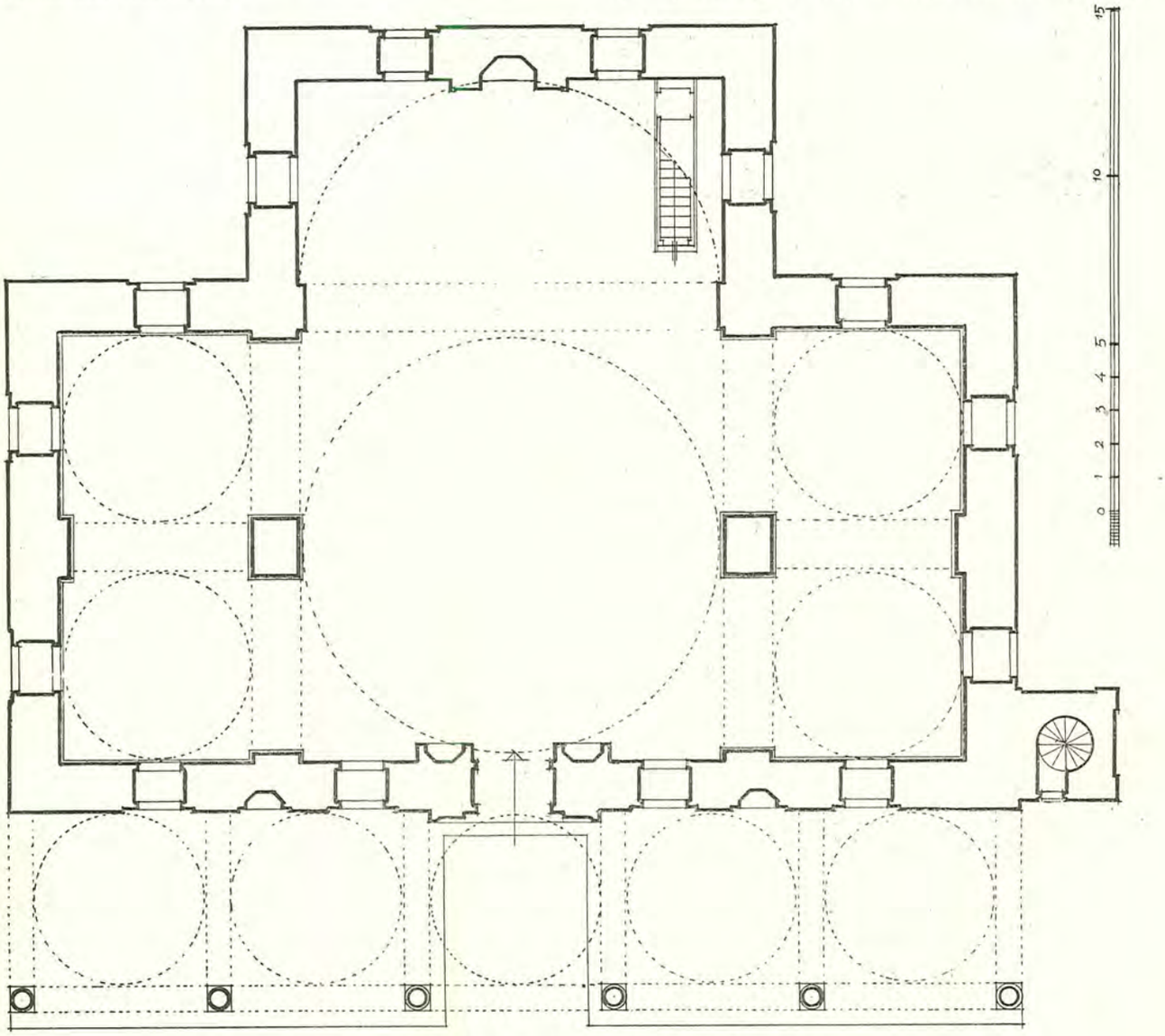

(Resim 24) Atik Ali Paşa Camii Plânı (Gurlitten tâdilen)

rilir, kubbenin kıble tarafındaki kemerine alçak bir yarım kubbe yaslanmışdır, sağ ve solda da iki yığma ayağa oturan kemerlere müstenit dört kubbe vardır. Mihrab cihetindeki yarım kubbeyi tam kubbe yapıp yan kemerleri kapatırsak T tipi hasıl olur. T tipinde tûlânî olmakla beraber plân bütünlüğü daha barizdir. Bu camie bakan kimse, esas bünyeyi hem mihraba doğru ilerde, hem yanlardaki genişlikte aramak zorunda kalır, vahdeti kaybeder.

Cami inşaatı hacimlerdeki kuvvet itibarile güzel olmakla beraber, dâhilen plânı, haricen de boş köşelerin tevlit ettiği tereddüt havası dolayısile biraz aksar (Resim 24, 25). Yarım kubbenin alçak başlaması yüzünden müselles-i kürevî istalaktitleri hemen pencere hizasına kadar sarkar, fakat yarım kubbe ve yan kemerlerin yüksekliğinden büyük kubbe epey mürtefi başlamış, onun kasnağı da yüksek olduğundan anahtar yerden 24 metreye kadar fırlamışdır. Bu suretle yer seviyesine yakın bir başlama orta kısımda çok yüksek bir bitirişle nisbetsiz bir hale sokulmuşdur.

Bununla beraber pencere nisbetleri, revak pek güzeldir. Yalnız, kasnakları epey yüksek olduğundan, kubbelerin duvara oturuşu zayıf görünür. Büyük kubbe köşelerinde ikişerden sekiz tane payanda vardır. Minare gövde kısmı kalın, petek ince olmak üzere XV. ci asır nisbetlerine uygundur. Bu nisbet daha evvelleri ve XV. ci asır nihayetlerinde epey kullanılmışdır. Petek hızlı bir meyille yukarıya doğru daha da incelir (Resim 26).

*
* *

İnşaat ve tezyinat: Cami serapa köfekî kesme taşından ince ve yanaşık derzle yapılmışdır. Minare ve kubbe kasnakları da taşdandır. Son cemaat revakları 6 metre genişlikte ve epey yüksekdir, direkler som mermerden, başlıklar güzel istalaktitlidir. Kapı kâmilen mermerdendir. Geniş bir silme üç tarafı dolaşır, kapı takı istalaktitle bezenmişdir. Kemer üstünde (ان الصلواة ...) (İnn-es-sâlâte...) âyet-i kerimesi 1314 tarihini ve Sami Efendi imzasını taşır. Sağda ve solda İstalaktit yaşmaklı iki haricî mihrab hücresi vardır. Kitâbenin yazıldığı 1314 senesindeki tâmirde bu son cemaat mahalli epey boyanmış, tahrif edilmişdi. 1937-38 senelerindeki restorasyonda temizlenmiş, bozuk taşları değiştirilerek eski güzel haline ifrâğ olunmuşdur. Aynı tâmirde ihâta duvarları da

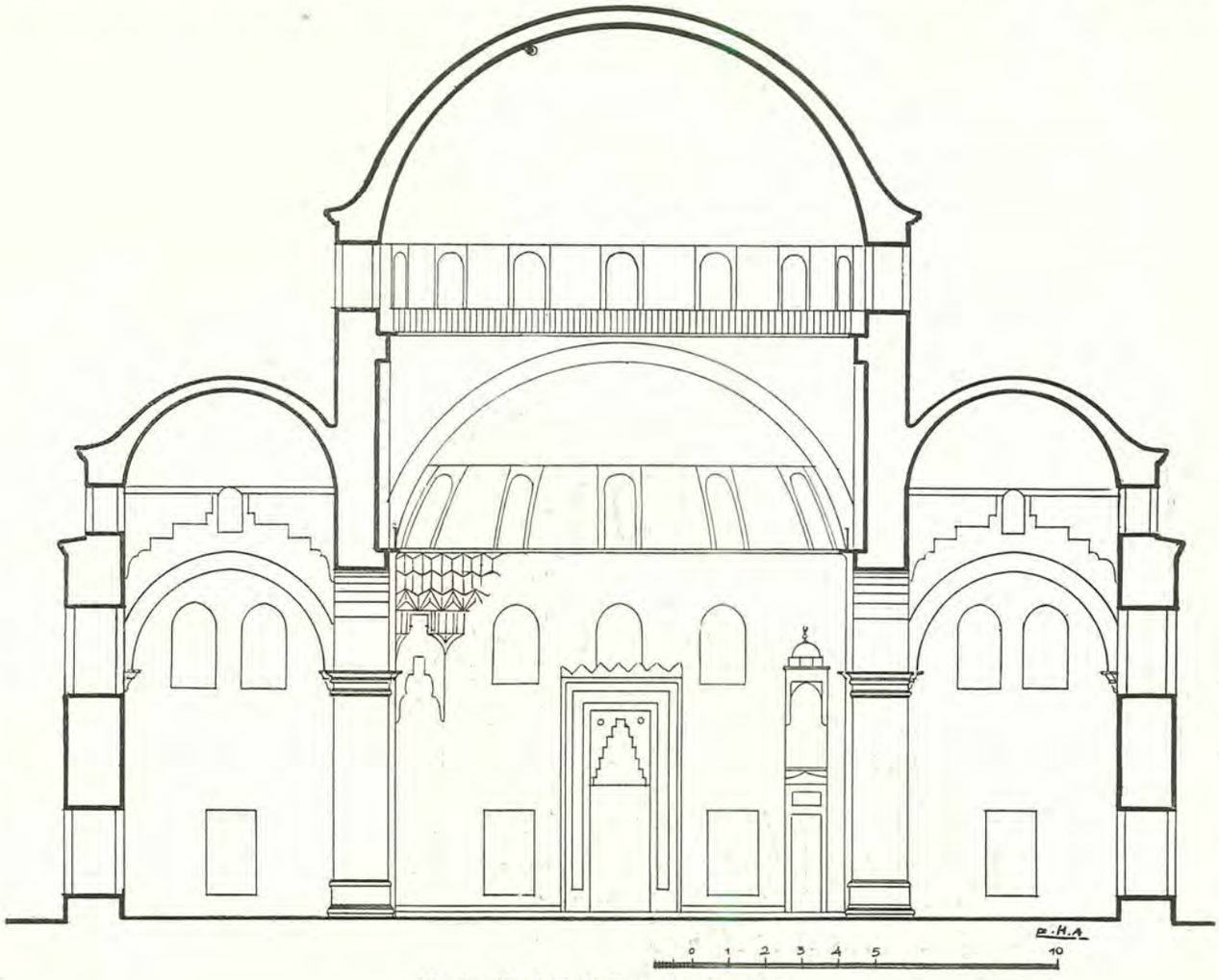

(Resim 25) Atikali Paşa Camii maktaı

kâmilen taşdan yapılmış ve kabristan tanzim edilmişdir.

Kapı dahilen çift Bursa kemerlidir. İç duvarlar tamamen sıvalıdır ve kubbe eteğinde, müselles-i kürevîlerde, üzengi ve kornişlerde kalem tezyinatı vardır (Resim 27). 1900 senelerinde alınan bu resimde pencere üstlerinde de kalem görülmekte ise de şimdi yokdur. Bütün tarz-ı tevzi ve şekiller, motifler ve renk itibarile tezyinat, bir kaç sene sonra yapılan Bâyezid camiindekilere pek benzemekde olduğundan her ikisinin de, renkler biraz tashih görmüş olsa bile, asıldan olduğunu kabul zarurîdir. Ayakların başında ve kaidesindeki arşitravlı silmelerin sonradan yapıldığını zannederim.

Mihrab istalaktit yaşmağı, tâcile tamamen mermerdendir (Resim 27). Etraf silmelerine boya ile kırmızı zırhlar çekilmişdir. İki tarafında bacalı birer mum duman külâhı konmuşdur eski camilerde hiç tesadüf etmedim.

Minber ufak taçlı kapısı, alt kısmı kemerciklerle hafifletilmiş mermer müsellesî yanlıkları, ve mermer silmeli dolu korkuluğu ile basit bir eserdir. Külâh da müselles-i kürevîlerin müsaadesizliğinden kısa yapılmışdır. Bütün süs yanlıklar etrafında dolaşan rumî kabartmalı bir su ve silmelerden ibaretdir. Kemer tempanlarında görülen delikler buralarda ses küplerine delâlet eder.

*
* *

Hadîka, tekke, imâret ve medreseden bahsetmekde ise de ilk ve ikincisi yok olmuş, camiin cenub duvarından maadası yıkılarak avluya tecavüz edilmişdir (Resim 28). Camiin revakını göstermektedir. Medrese ise Divanyolu'nun karşı tarafındadır ve caddenin tevsii sırasında bir sıra höcresi kesilerek bir duvar çekilmiş ve eski sütûn başlıklarından istifade ile bugünkü acaib kapı yapılmışdır. Zemin katında 12 höcre ve dershane, üst katda da kesilen odaların yerine yapılan muhdes dört oda vardır. Duvarlar arkada ve revâk altında tuğla ve muntazamca taş sıralarile, kemerler ve kubbeler tamamen düzgün işçilikli tuğla ile yapılmışdır ve mer'i bırakılması muvafık düşecek iken, 1951 de yeniden sıvanmışdır. Direklerin ikisi yeşil diğerleri beyazdır. Başlıklar baklavalıdır ve direklere çembersiz olarak oturur. Her hücrede baca vardır, fakat ocaklar ve dershanede mihrab hazfedilmiş ve hiç bir tezyinat kalmamışdır. Dershanenin iki tarafında şimdiki evkafın bahçesine geçitler vardır.

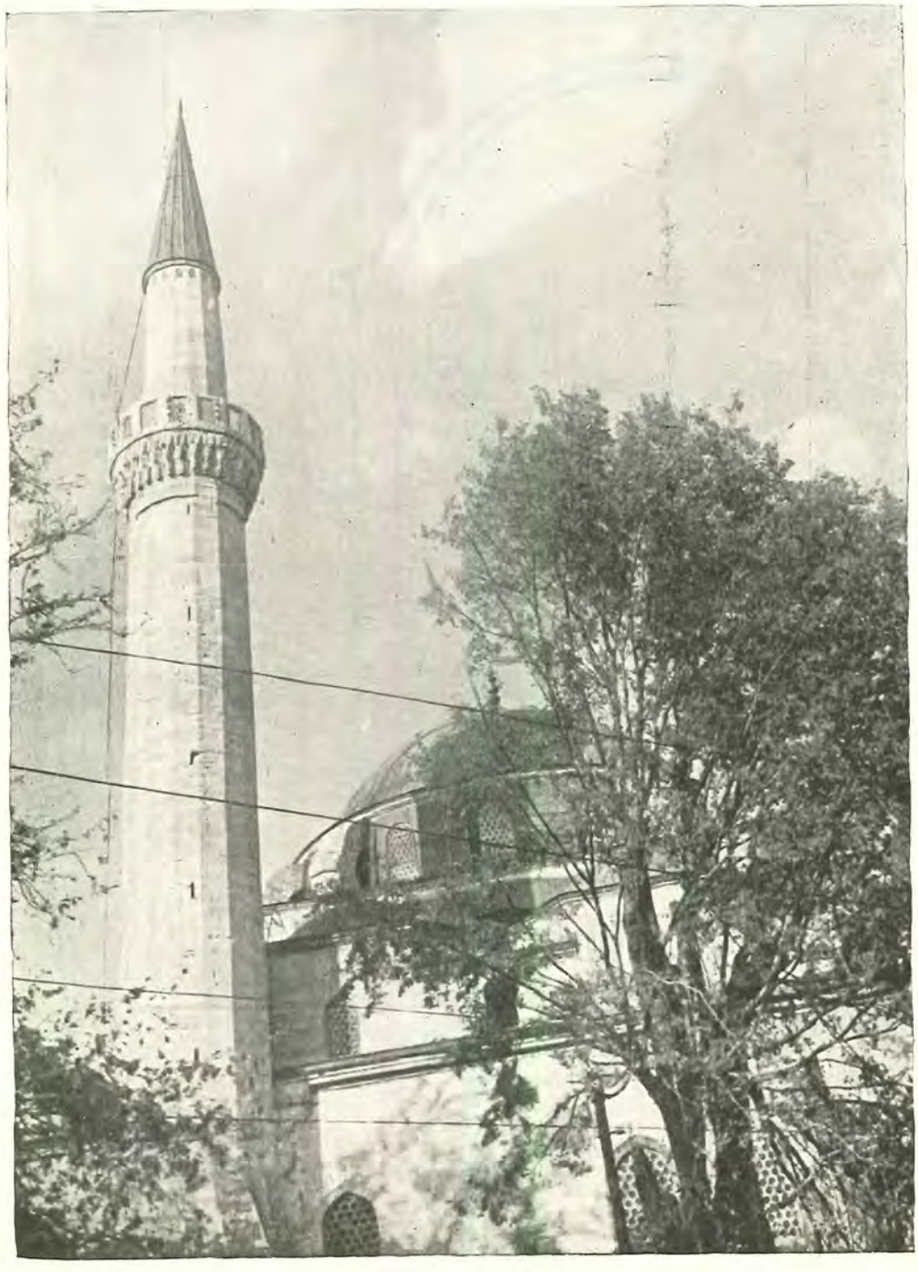

(Resim 26) Atik Ali Paşa Camii

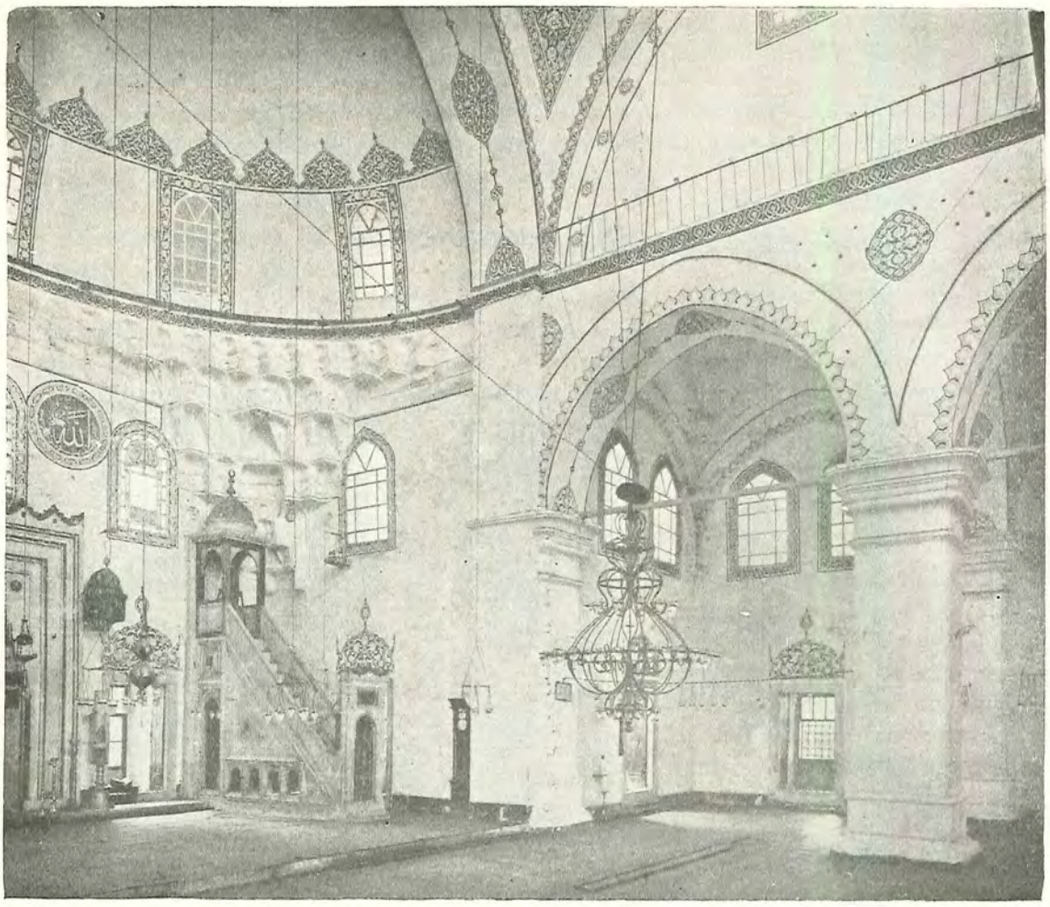

(Resim 27) Atik Ali Paşa Camii dahili
Foto: Gurlitt)

←

(Resim 28) Atik Ali Paşa Camii revakı

↓

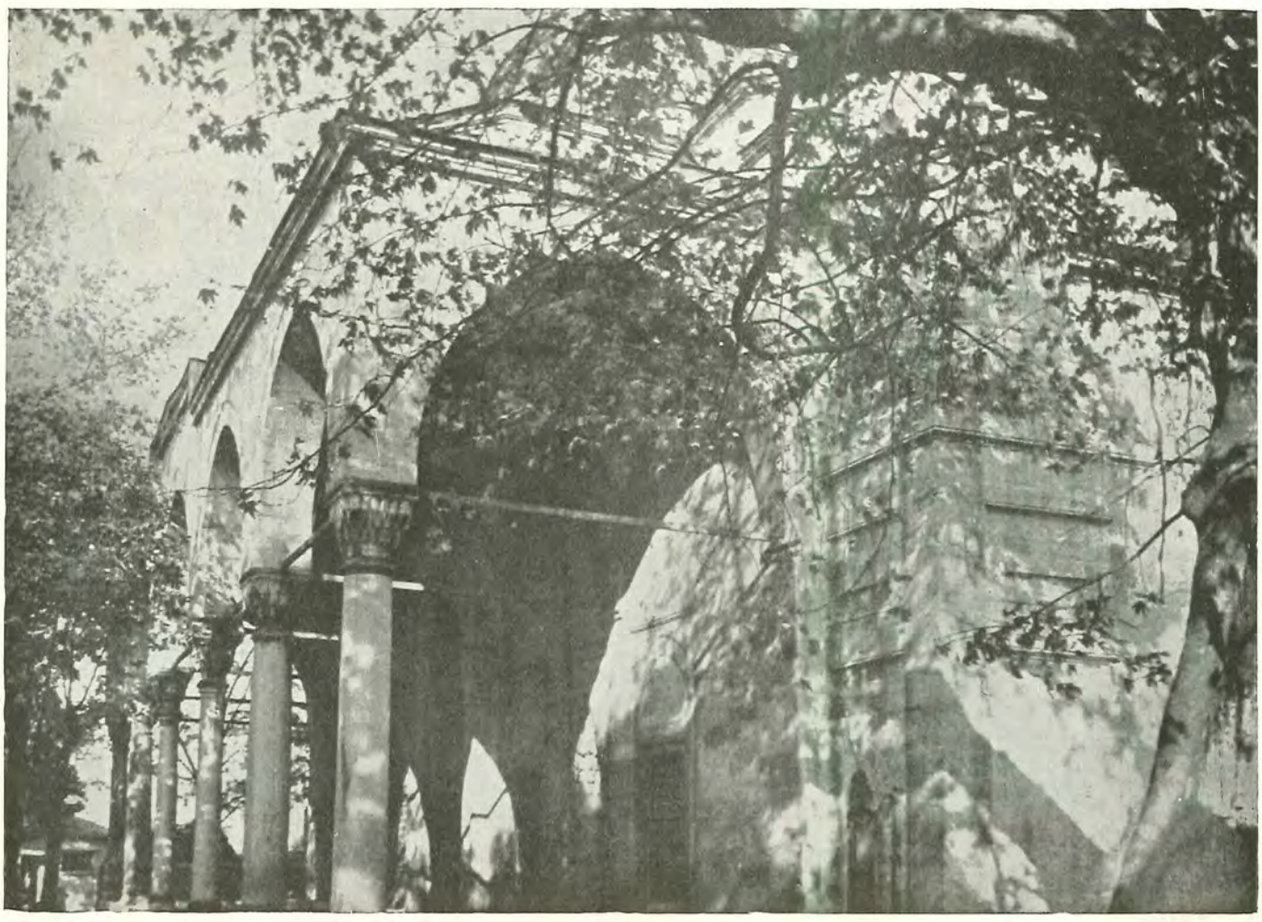

Demirciler Mescidi Cedvel No. 31

Büyük bir ehemmiyeti olmadığı halde, tesadüflerin ilcâsile üstünde en çok durulan ve bir çok yazılara vesile teşkil eden, bu cami hakkında vardığımız neticeyi tebarüz ettirmek için biz de teşrih etmeyi münasib gördük.

Hadîka (1-115) de (Demirciler mescidi der kurb-i cami-i Sultan Mehmed - Demirciler mescidinin bânîsi Ebülfeth Sultan Mehmed Hânın cerrahbaşısı Ali Efendidir. Mürûr-ı eyyamla harab olub demirciler iskân ederek nice zaman na malûm kalmış iken 1176 rebiülevvelinde mütevellîsi bulunan zatın ikdâm ve himmeti ile bina ve izhar kılınmışdır. Merkadi nâmalûmdur. Mahallesi vardır.)

Bundan sonraki vesîka Dr. Paspati'nin Bizans Tetkikleri eserindeki resimdir (Resim 29). Dr. Paspati bütün İstanbul'da Bizans kokusu aramış ve Bizans eserlerini çok sıhhatle tersim ettirip, bir vesika mahiyetinde, ortaya koymuşdur. Meselâ daha o devirde harab olan Sancakdar Hayrüddin mescidi resmini o kadar dikkatle çizmişdir ki bugün bile harabyi aynı vaziyette bulmaktayız. Sanki Türk eserinde bulunmazmış gibi, beş köşe çıkıntısından dolayı, bu binayı da Bizans eseri zannederek, pek dikkatli çizdiğinden doğru olduğuna hükmetmemek için hiç bir sebep yokdur. Sivdi kemerile, kasnak ve kubbe teşkilâtile, kesme taş cephesile bu bir Türk eseridir, buna şüphe yokdur. Beşli çıkıntı bu devirde meselâ Şifahanede, Çinili Köşkte tatbik edilmişdir. Resme nazaran büyücek kesme taşlı, tek kubbeli, sekiz köşe ha-

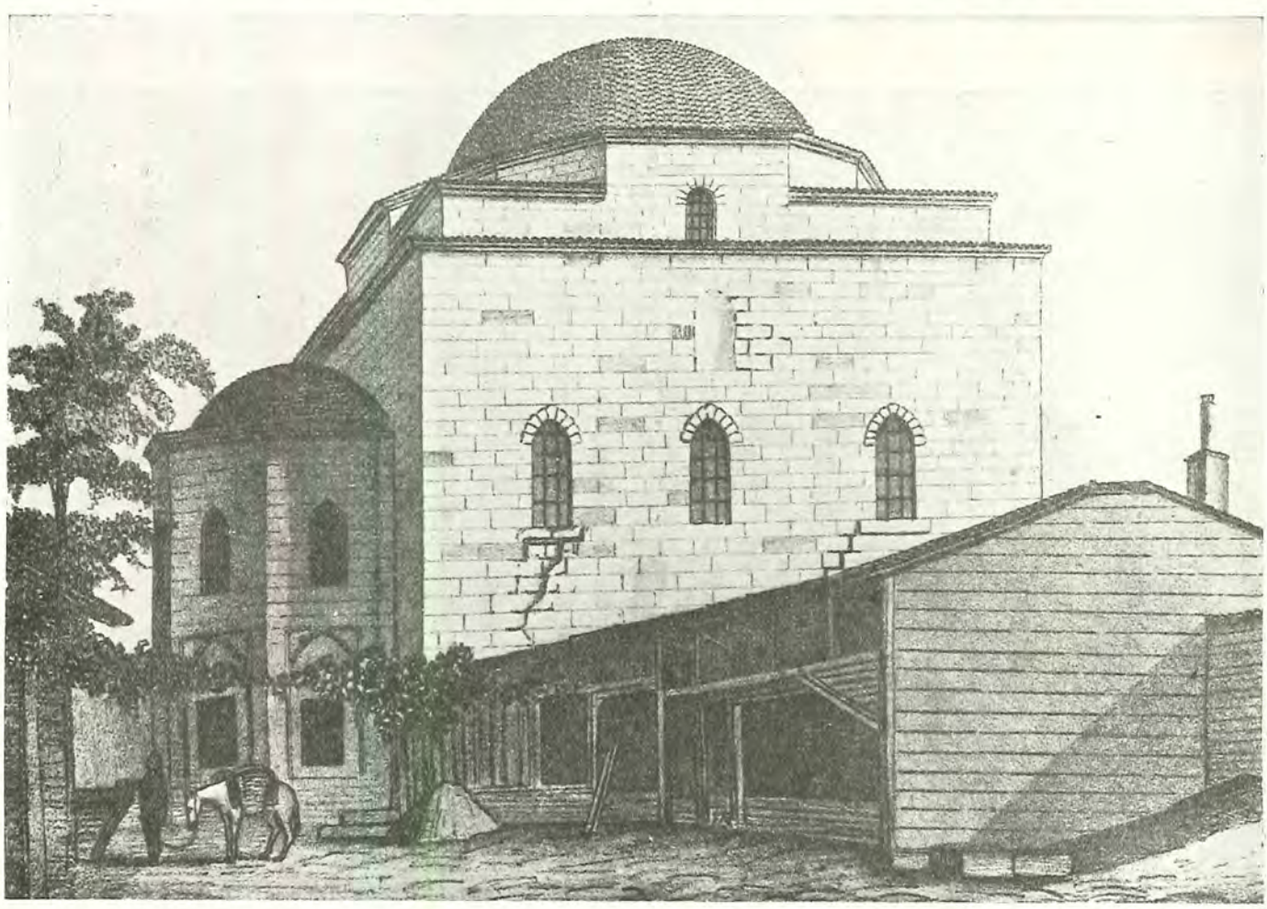

(Resim 29) Çırçırda Demirciler Mescidi (Klişe: Paspati)

ricî kasnaklı ve beş köşe çıkıntısı olan bir binadır. Mihrabın birinci ve ikinci sıra pencereleri, esas kütlenin de üç tane ikinci, bir tane de taşla örülmüş üçüncü sıra penceresi görüldüğü halde alt kattakiler binaya muttasıl bir baraka ile kapatıldığından resimde görünmüyor. Pencerelerden başlıyan iki büyücek çatlaklık vâzıhan çizilmişdir.

(Vizandiyon 376) da Atpazarı civarında Çırçır nam mahalde diye tarif ediyor. Vaziyet bu merkezde iken Dr. Süheyl Ünver Bey (Fâtih Külliyesi ve Zaman-ı İlim Hayâtı 1946) eserinde (s. 44) Başvekâlet arşivinde bulduğu 1239 (1823) de yapılmış bir plânına istinaden, Paspati'nin yaptığı bu resmin, Fâtih Darüşşifasının (Kebîr Me'kel) olarak işaret olunan kubbeli ve bu Demirciler mescidine pek benzeyen mahallinden başka bir şey olmadığını ve bilâhare Demirciler mescidi ismini aldığı fikrini ortaya atdı. Semâvî İyice Bey de (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 2-1950) de yazdığı 20 sahifelik uzun bir etütde bütün ihtimalleri kurcalıyarak 372. nci sahifedeki netice kısmında, «Geçen asra aid vesîkalar bu adı taşıyan mescidin Darüşşifa'nın bir bakiyesinden başka bir şey olmadığını açık bir surette göstermektedirler.» diye sarih bir hükme vardıktan sonra Hadîka müellifinin Demirciler mescidinin tâmiri esnasında kitabını yazmakta olub ayına kadar tarîhini işaret etmesini de gözönüne almaya mecbur kalarak kaydın yanlış olamıyacağını, aynı zamnda Darüşşifa'da müstakil hizmetli bir mescid bulunduğunu bildirmesine göre de bunun da doğru ve (Kebîr me'kel) kısmında olacağını ve Darüşşifa'yı yıktırmak isteyen mütevellinin Sultan İkinci Mahmud'un gözünden, yıkılması daha müşkül olacak, mescidi gizlemek için mimara burayı me'kel olarak irae ettirdiğini söyleyerek, kararında tekrar tereddüd gösteriyor ve Demirciler mescidi de evvelce muhakkak vardı ve (Kebîr Me'kel) Şifahane mescidi olsun veya olmasın, Demirciler XIX. cu asırda ve belki 1245 (1838) de yangında harab olarak adını bu binaya verdi; diyor ve Mehmed Ziya Beyin, (2-54) deki hâşiyede, Demirciler için (Timarhane mescidi) de dendiğini söylemesini muahhar bir alâkaya delîl addediyor.

Bütün bu kayıtlardan anlıyoruz ki eski Darüşşifa mescidinden ayrı bir Demirciler mescidi muhakkak vardı, Hadîka her ikisini sarahatle kaydediyor ve bunun için (Mahallesi vardır) diyerek müstakil bir mahalle mescidi olduğunu bildiriyor; bilhassa mahallesi olan mescitler de hataya düşmediği malûm olduğundan tereddüde imkân yokdur. Bu noktayı tesbitten sonra ikinci ihtimal kalıyor. Acaba Dr. Süheyl ve Semavî beylerin dedikleri gibi bilâhare bu isim Şifahâne'nin bir kısmına mı âlem olmuşdu? İşte bunu mimar gözile kabule imkân yokdur.

Doğru ve kat'î bir vesika olarak kabulü zaruretinde olduğumuz ve iki müellifin de istinad ettikleri Paspati resmindeki bina yekpare ve müstakildir ve kubbeye kadar irtifaı 10 - 11 metredir. Bunda da en ufak teferruat, çatlaklar ve derzler çizildiği halde hiç bir tâmir izi görülmüyor. Semâvî Bey de bu hali bir cihetten düşünerek 372. ci sahifede «Şifahâne yan kollarının (Resim 85) murabbaî kısma dayandığını ve kesinti yerlerine taş kaplanarak kapatılmış olacağı muhakkakdır» demeye mecbur olmuşdur. Halbuki (kesinti yerleri) yokdu; şifahânede kollar, bütün genişliğince ve irtifaınca çıkıntılı kısmın yanını örtüp bu kısım dahilî duvar halinde bıraktığından pencere bulunamaz ve bütün satıh kesme taş olamazdı. Böyle harab ve ikinci derecede bir binada büyük külfetlere katlanıp tamamen kesme taş kaplanması da çatlakları dahi bâki olan bu cebhe için şayan-ı kabul değildir, bu külfet, bahusus epeyce düşkün bir devirde ihtiyar edilemezdi. Kaldı ki Şifahâne'nin kolları yerden 6,50 - 7,00 metreye kadar yükselip ikinci sırada görülen üç pencereyi kâmilen setreder, yan kubbeler üçüncü sıradaki örtülmüş tek pencereye vâsıl olurdu. Pencerelerin yeniden açılmış olması da varid değildir. Böyle olsaydı üstteki tek pencere örülmezdi, bunun örülmüş olması alttakilerle beraber mevcut olduğuna delildir. Mukabili Tabhânede bu kollar 7,00 metre irtifaındadır. Üçüncü bir sebeb de Paspati resmindeki binanın kubbe teşekkülü ve taş kaplama tarzının mümâsili Tabhâne ve medreselere hiç benzemeyip onlardan ayrı bir tarz-ı inşaaya mâlik olmasıdır. Medreselerde dersanelerin yalnız iki sıra penceresine mukâbil burada üç sıra vardır; kasnak köşesi umumiyetle sert bir meyille aşağıya iner, ve bina irtifaları 9 metreyi geçmez; Paspati resminde ise 11 metredir. Medreselerin taşları çok ufak ve derzleri çok genişdir. Burada ise derzler sık, taşlar büyükdür.

O halde şöyle bir muhakeme tarzı doğru olur kanaatindeyiz: Şifahâne ve Demirciler mescidlerinin ikisi de mevcuddu. Şifahâne'de tabiblik eden Cerrahbaşı Ali Efendi, mimarından cami istediği zaman örnek olarak büyük me'kel kısmını gösterdi ve şifahâneye müşabeheti bundan doğan cami XVII. - XVIII. asırda Demirciler mescidi ismini aldı ve XIX. asır sonunda yıkılıp gitdi. Şunu da söylemek isterim ki bu netice Paspati resminin doğruluğuna bağlıdır. Bunun böyle olup, bütün müelliflerle beraber, tarafımdan kabul edildiğini de hatırlatırım. Fakat bu bina tam olarak nerede idi? Bunu bilmiyoruz. 1290 - 1300 aralarında fotoğrafla alınmış bir İstanbul panaromasında benzeri bir bina görülmekte ise onun da sarih olarak yerinin tesbiti mümkün olamadı.

Davud Paşa Camii (1) Cedvel No. 35
Davud Paşa Medresesi Cedvel No. 188
Davud Paşa Türbesi Cedvel No. 326

Haseki ve Hekimoğlu Ali Paşa camileri arasında ismini verdiği semtteki mühim manzûmedir. Sadrâzam Davud Paşa tarafından 890 (1485) tarihinde yaptırılan cami plânı tek büyük kubbeye eklenen muhammesî mihrab çıkıntısı ve yanlardaki ocaklı odalar ve bunların kubbeli medhallerinden ve beş açıklıklı son cemaat yerinden mürekkebdir (Resim 30, 31). Üçşerefeli'denberi sürüp gelen tek büyük kubbe an'anesi burada dört duvar üstüne konarak bir vezir camii çapında yeni bir tarz-ı halle ulaşmış olmakla beraber, ocaklı ve höcreli ve ayrı medhalli yan cenahların ilâvesinden, itiyat veya ihtiyaç saikasile vaz geçilememişdir. Bu yan hücrelerin ilk tatbik edildiği Bursa'da Orhan camiinde ne vazife gördüğü tamamile bilinemiyor. Bilinen bir şey varsa ocaklı ol-

(1) Camiin hitâmı Fâtih devrinden birkaç sene sonra olmakla beraber mübaşeretin devir içine girmesi, eserin büyük ehemmiyetine binaen derci zarurî idi.

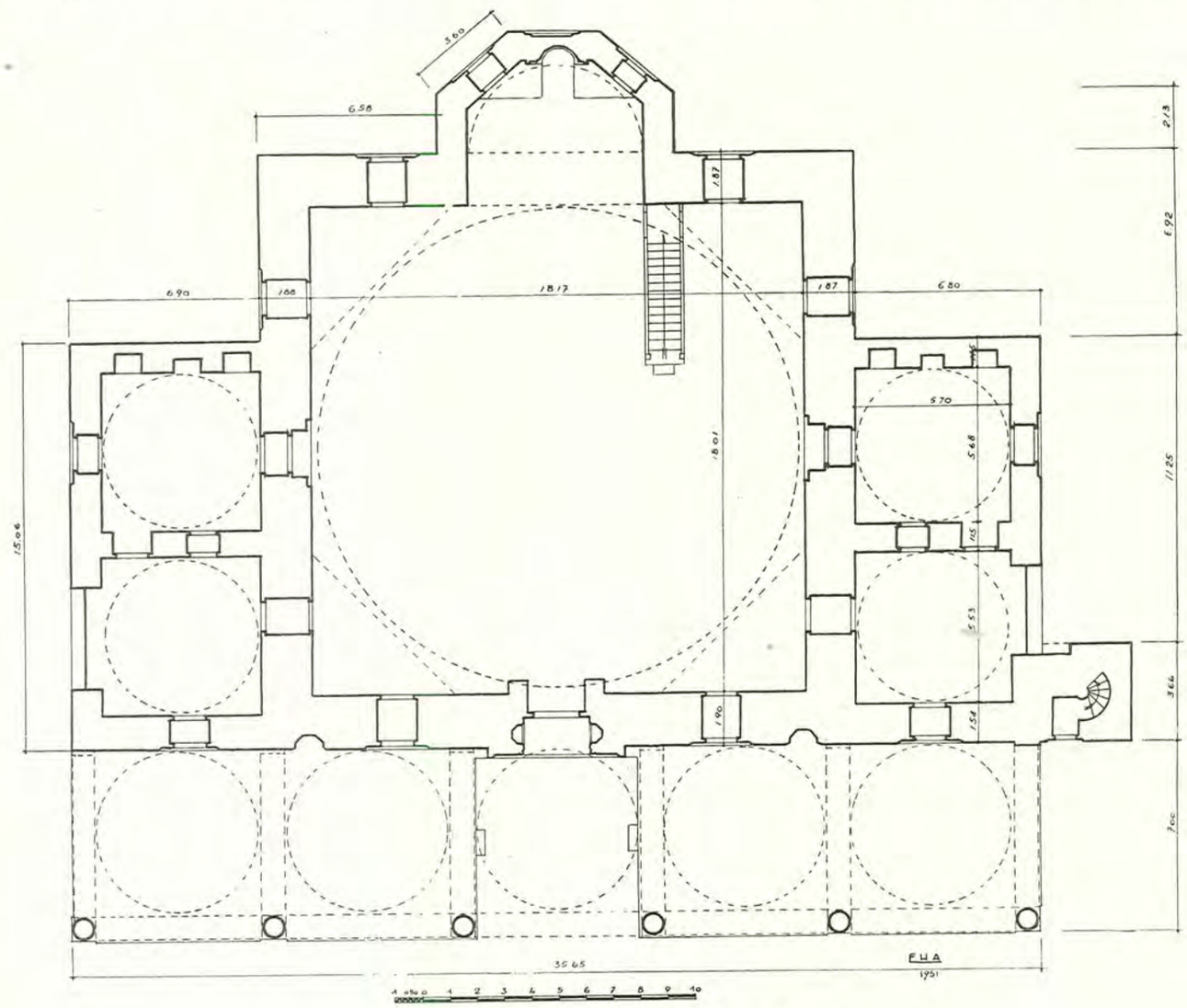

(Resim 30) Davud Paşa Camii Restitüsyon plânı

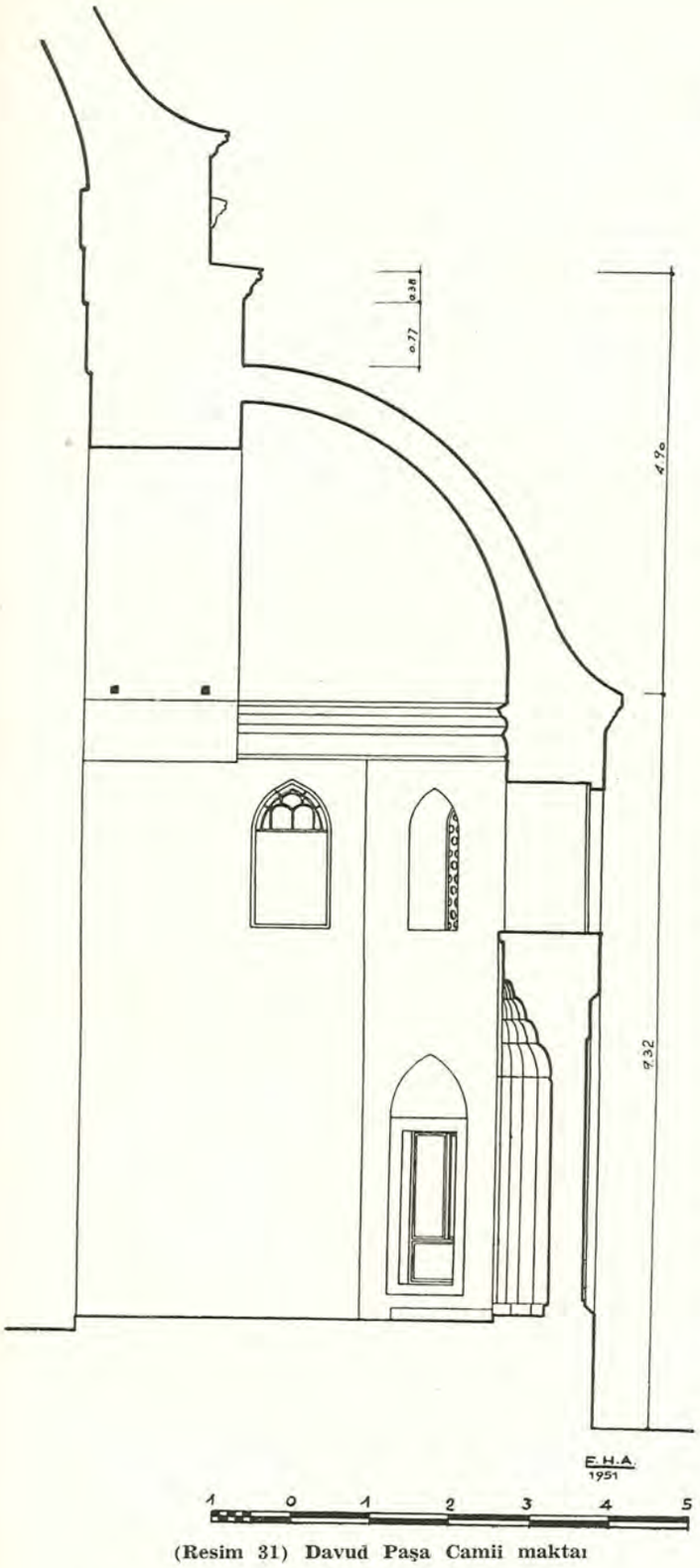

(Resim 31) Davud Paşa Camii maktaı

duklarından ikâmete tahsis edildiğidir. İcrâyı kaza veya hükûmet yeri ihtimalleri öne sürüldüğü gibi misafirhaneye hamledenler de vardır. Büyük İstanbul şehrinde birinci ihtimalin mevzuubahis olamıyacağından bu camideki odalar misafirhane veya cami hademesine mahsus istirâhat yeri olması lâzım gelmektedir.

Bu plân 8 sene sonra Edirne'deki Bâyezid caminde, İstanbul'daki Sultan Selim camiinde, biraz daha büyük mikyasta aynen iki tatbik sahası bulmuşdur.

Davud Paşa camii basitliği ve sadeliği içinde ebadının tenasübile ve haşmetile temayüz eder. Dümdüz ve yalçın mik'âb şeklindeki esas kütlenin haşince manzarası yan cenahlar, mihrab çıkıntısı ve son cemaat revakile yumuşıyarak hey'eti umumiye XV. ci asrın cesur ve erkek mimârisinin güzel bir numunesini teşkil eder. (Resim 32). 18 metre kutrundaki kubbe sekiz köşe kasnakla ve istalaktitli müselles-i kürevî alikalar vasıtasile duvarlara oturur. Hariçde kasnak köşelerine üç köşe sofalar yapılarak tamamen penceresiz olan sağır kubbe ve kasnağa bir hareket bahşedilmişdir. Mihrab çıkıntısı üstü yarım kubbe ile örtülü beş köşelidir. Yan kanatlarda ikişer sağır kubbeli mahallerden biri ocaklı, raflı bir ikâmet odasıdır, diğeri de büyük bir sivri kemerle açık bırakılmış medhali teşkil eder. Bu medhalde odanın kapısı ve camiin içine ve revak altına bakan altlı üstlü dört pencere vardır. Odadan cami harimine pencere sedirinden atlanarak geçilir ki bu tarz, Edirne Sultan Bâyezid ve İstanbul Sultan Selim camilerinde de tekrarlanmışdır. Böyle açık kemerli medhal yalnız, bu camie biraz tekaddüm eden Afyon'daki Gedik Ahmed Paşa camiinde vardır.

Son cemaat revakı çok yüksek ve kalın granit direklere müstenit 7 metre genişliğinde epeyi azametli bir eser imiş; bugün 2 direği ve kubbeleri yıkılmış, demir gergilerle dört direği kalmışdır (Resim 33).

***

İnşaat ve tezyinat: Cami mimarîsi ne kadar güzelse, inşaatı bir çok yerlerde o kadar baştan savmadır. Cami kâmilen ufak eb'atta, 25×40, arka cebhede ise 20×35 eb'adında ufak kesme taşla inşa edilmişdir. Mihrab çıkıntısı ve son cemaat revak altı biraz daha büyük eb'attadır. Kat ve kubbe kornişleri gayet geniş ve kuvvetli ve asaba, kaval, armudî ve müteaddit silmelerden mürekkebdir. Kubbe kasnakları ve minâre kesme taştan olup, son cemaat sütûnları eski bir binadan getirilme muazzam granit kütleleridir. Başlıkları basık irtifada ve çubuklu mainlerle süslenmişdir. Mainlerin ortasında oyma yıldızlar da bulunmaktadır; nadir bir motifdir. Kaideler bir kaval ve bir olukdan mürekkebdir.

Pencere süveleri kâmilen mermerdendir, bütün binayı takriben her 1,5 metrede bir dolaşan meşe hatıllardan bir tanesi aynı zamanda başlığı teşkil eder. Bu ahşab hatıllar binanın felâketi olmak istidadını gösteriyordu, hepsi çürümüş ve kârgir içinde mühim boşluklar bırakarak çöküntülere sebeb olmuşdu. Esasen binanın harcı da, muasırlarının tamamen aksine olarak (1), çok kötü olduğundan karşı ko-

(1) — O devirde de, fakat nadir olarak, fena inşaat yapıldığına bu bir misaldir; şimdi nadiren iyi yapıldığı gibi. XV. ci asırda böyle mühmel ve bilhassa çok hatılı binaya az tesadüf ettim. Herhalde kalfası suiniyet sahibi imiş. Mimarın ise fevkalâde olduğu muhakkakdır.

(Resim 32) Davud Paşa Camii cebhesi

yamıyordu. Bu satırların müellifi tarafından 945 - 48 arasında yapılan umumî restorasyonda imkân nisbetinde bu boşluklar tahkim ve kubbesi evvelce yıkılıp ahşab yapılmış sakat mihrab çıkıntının dört yüzü yıkılarak ta temelden itibaren yeniden inşa olundu.

Mihrab höcresini hâvi olan cephe yerinde bırakılmakla beraber 93 muhaceretinde içinde ateş yakılarak tahrip olunan istalaktitli mihrab yaşmağı bakiyelere nazaran tamamen tecdid edilmişdir (Resim 34) (1).

Tâk kapı etrafındaki çerçeve düzlüğü çok geniş, silme ufak olduğu için asıl girintili kısmile hemâhenk bir manzara göstermemekte, höcre kısmı ince düşmektedir. Bir sivri ve bir Bursa kemerile nihayetlenip, istalaktit sırası üstüne oturan yaşmağı, dilimli şemselidir. Bu motif XV. ci asırda birçok yerlerde meselâ Topkapı sarayı hazine kısmında da tatbik olunmuşdur. Söve ve kemerden başka bütün kapı köfekidendir (Resim 35).

Minâre küp kısmına kadar eskidir; aslında, Atîk Ali Paşa ve Firuz Ağa'da misalini gördüğümüz, kalın gövdeli ve ince petekli olması lâzım gelen üst kısım (Resim 36) da görüldüğü gibi maalesef inceltilerek meçhul bir tarihte yenilenmişdir. Bu camiin alçı işleri ve bilhassa kalemleri mühimdir. Mihrab kubbesi köşeleri bademli bir sıra yaprağa oturur. Müselles-i kürevî alîkalarının tuğladan yapılıp alçı ile sıvanan muazzam istalaktitli tezyinatı görülmemiş bir cesaretle tatbik edilmiş olmasına rağmen nisbetlerinde son derece muvaffak olunmuş ve camile hemahenk bir halde yerine oturmuşdur (Resim 37 ve 38). Atik Ali Paşadaki mümâsili çok alçaktan başladığından cami içinde bir darlık tevlid ettiği gibi nisbetleri de uygun düşmemişdir. Tasavvur edilsin ki bu petek alîkanın bademleri 70 santim yüksekliğindedir. Bu kadar büyük bir eb'adı binaya hazmettirmek büyük bir cesaret ve sonra da muvaffakiyet eseridir. Binada Bursa kemeri mebzulen, meselâ yan odalar kubbelerinin oturduğu sekiz köşenin duvar yüzlerinde ve camie geçen pencerenin yüksek kemerinde tatbik olunmuşdur.

Minber, camiin mimarisine ve nisbetlerine çok uygun, yalnız silme ve kitâbelerle tezyin edilmiş basit ve mütenasip bir eserdir. Camiin calibi dikkat tezyi-

(1) — İmkânların darlığından kitabımıza tafsilât rölevleri koyamadım. Fakat resmi elde mevcud olan bu mihrabı XV. ci asırdan bir nümûne olarak koyuyorum.

(Resim 33) Davud Paşa Camii son cemaat mahalli

nâtı bilhassa kalem işleridir; demiştik, bu kalemler çentilerek üstüne sıva vurulmuşken müellif tarafından 948 de meydana çıkarılmışdır. İç pencerelerin üstünde bütün zemini rumîlerle müzeyyen sülüs celisî ayat-ı Kur'âniye bütün camii 1.40 eninde geniş bir kuşak halinde dolaşmakta, aynı satır içinde girift olarak ikinci bir kûfi metin bulunmaktadır. Satırın üstünde bir sıra kabak yaprağı onun altında zincir ve yıldızlı bir geçme, altında da yonca yaprağı ve hatayilerden mürekkep geniş bir su vardır. Bundan maada müselles-i kürevî yastıkları altında birer hurma ağacı, odalara atlanan pencere geçidinin sağ ve solunda da ne olduğu tâyin edilemiyen birer fidan resmi, bu kemerin aynasında da girift bir rumî vardır.

Renkler umumiyetle kırmızı, pek koyu yeşil ve sarıdır. Sülüs yazılar zemin rengi üzerine harflerin etrafı tahrirle çevrilerek, kûfiler ise kırmızı renkle ve etrafları yine tahrirli olarak yazılmışdır. Lâkin zamanla ve çekiç tahribatile renkler kaybolduğundan ancak hafif ıslatarak anlaşılabilmektedir. Sıvası harab olan mihrab kısmında kuşağın devam edib etmediği malûm değilse de etmediği zannındayım. Büyük istalaktitlerde de koyuca bir zemin ve zırhlar görülmektedir.

Şimdilik bunlar elde edilmişdir, ilerde, daha yukarlarda ve kubbede bir şeyler bulunursa XV. ci asırda bir camiin kalem tezyinatı hakkında tam bir fikir almak kabil olacakdır (Resim 39 ve 39 a). Alçı

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

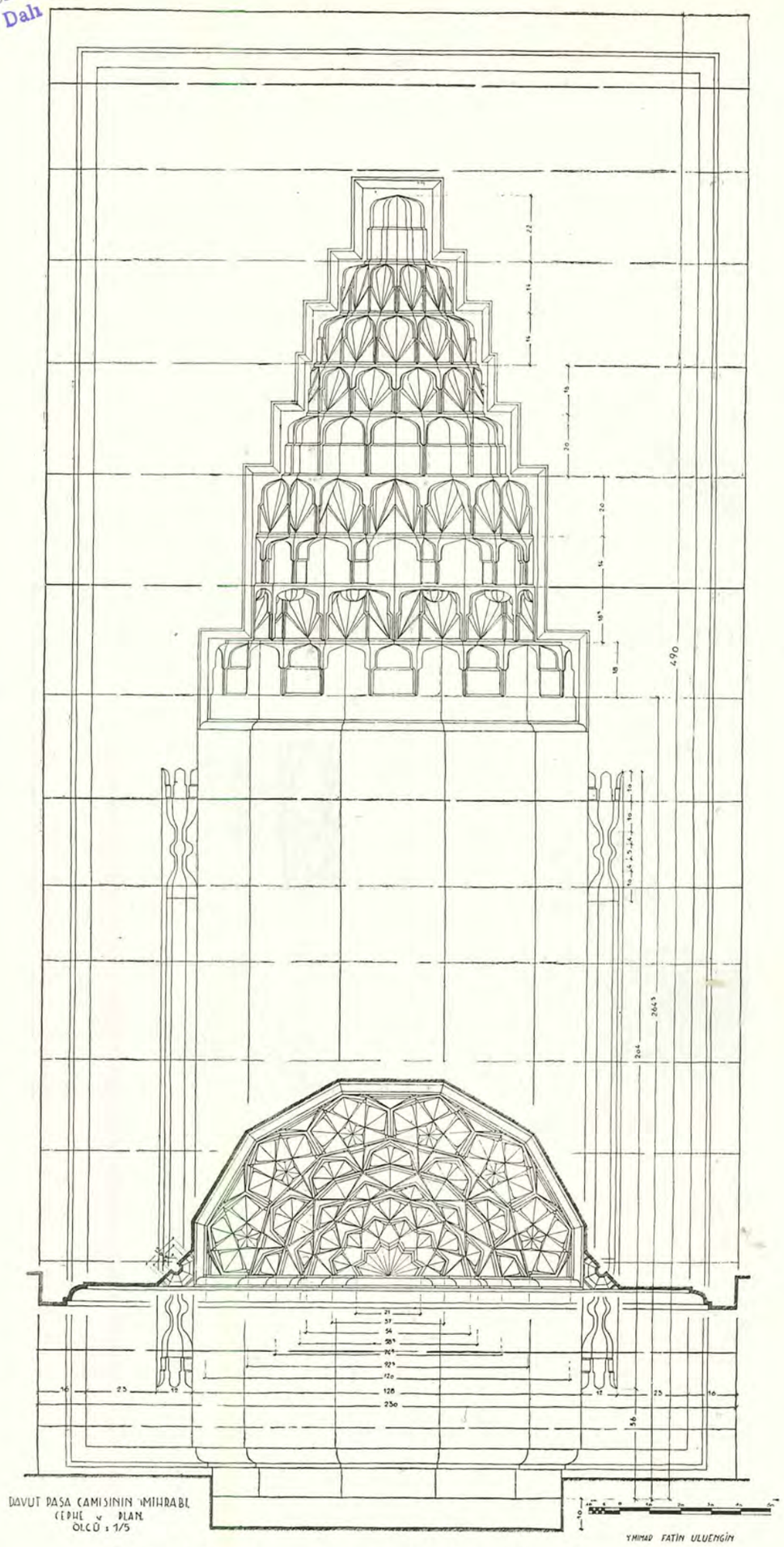

(Resim 34) Davud Paşa Camii mihrabı (Resim: Mimar Fatin Uluengin)

pencerelerden, pencere kapaklarından ve kapılardan devrine aid hiç bir şey kalmamışdır. Yan kısımların açık medhallerinin revak altına açılan üst penceresinde hendesî şekilli oyma bir köfekî kafes vardır. Maalesef şadırvan avlularındaki pencerelere aid olan bu motif camilerimizde pek ender kalmış, yerlerine, mahiyeti düşünülmeden, cami harîmlerinde olduğu gibi, camlı alçı pencereler konmuşdur, açık bir yere camlı pencere koymaktaki mânasızlık üstünde fazla durmaya lûzum yokdur. Bu kafes ve Edirne'de Sultan Selim ve Bâyezid'de bulunan benzerleri ilerdeki restorasyonlarda esas olmalıdır. Cami zelzelelerden çok hasar görmüş, kubbe ve duvarlarında çatlaklar olmuşdur.

***

Kitâbe: Camiin kapı kemeri üzerinde 4 satır üstüne 8 beyitlik arabca sülüs kitâbesi tarihini vermektedir (Resim 40).

الا يا قد بنى درويش داود وزير ابهرى الاستقامة
لسلطان بايزيد بن محمد فريدالدهر فى عقدالامامه
بناء الخير مرفوع البانى حماه الله ما احت حمامه
تأمل فيه وانظر حسن تاريخ لصاحبك السعادة والسلامه

Elâ yâ kad benâ Dervîşu Davudü
Vezîrün ebheriyy-ül-istikame
Li Sultan Bâyezid'i bnî Mehemmed
Ferîd-id-dehri fî ikd-il-imâme

Binâ-el-hayr-i merfu-el-mebânî
Hamah-ul-Llâhü mâ nâhet hamâme
Teemmel fihi v'enzur hüsne târihin
Li sahibik-es-aâdetü v'es-selâme (1)

Medrese: Camiin şimal-i şarkî tarafında, avlu ihata duvarından 8 metrelik bir sokakla ayrılan medresesi bulunmakta, medhali de harem yan kapısının karşısına düşmektedir. Medresenin bu cebhesinde höcre ve revak yokdur. Yalnız bir kesme taş duvar avluyu tahdid eder, diğer üç cebhe de 15 dânişmend höcresi ve medhal karşısında dershane, en solda da helâlar vardır. Karşı cebhedeki revakta mainli Türk, yanlardakinde ise muhtelif devirlere aid mütenazır konmuş Bizans başlıkları bulunmaktadır (Resim 41). Sütûnlardan dershane önünde bulunan ikisi yeşil, mütebakisi beyaz mermerdir. Bütün kubbeler müselles-i kürevîlere oturur. Dershanedeki altı adet alt sırada dört adet üst sırada pencereye mukabil höcrelerde umumiyetle üçer adet bulunmaktadır; pencere kemerleri yuvarlakdır. Her odada ocak vardır. Revakdakilerden ikisi ve dershane kubbesi yıkılmışdır. Bina müteaddit tâmirler görmüş, pencere kemerleri

(1) — 1) Hadîkanın kaydettiği tarihte hatalar vardır, doğrusu yukardadır. 2) Tarih mısraında (السعاده) kelimesindeki (ت) , (ت) (السلام) deki (ت) , (ه) okunmak lâzımdır; tarih böyle düşüyor.

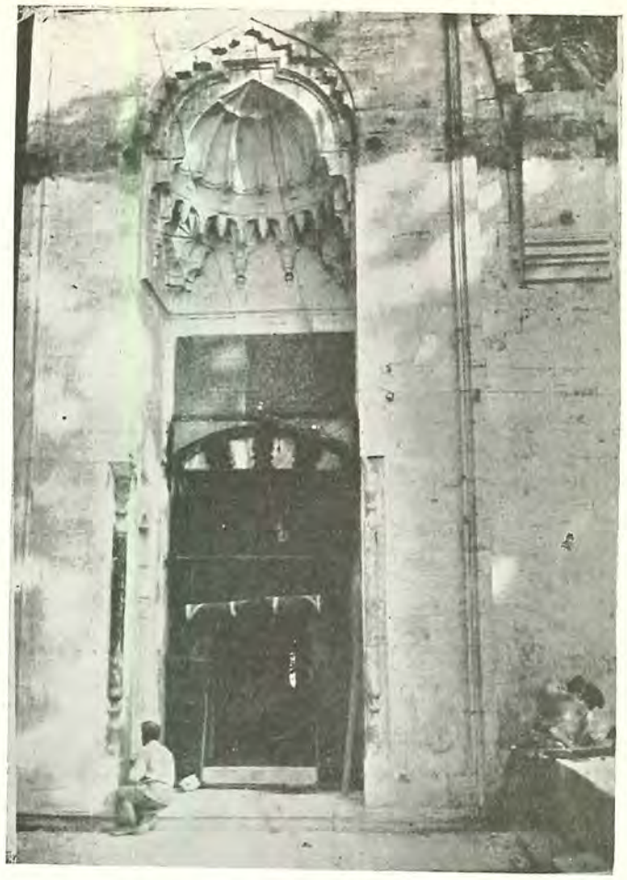

(Resim 35) Davud Paşa Camii kapısı

(Resim 36) Davud Paşa Camii minaresi

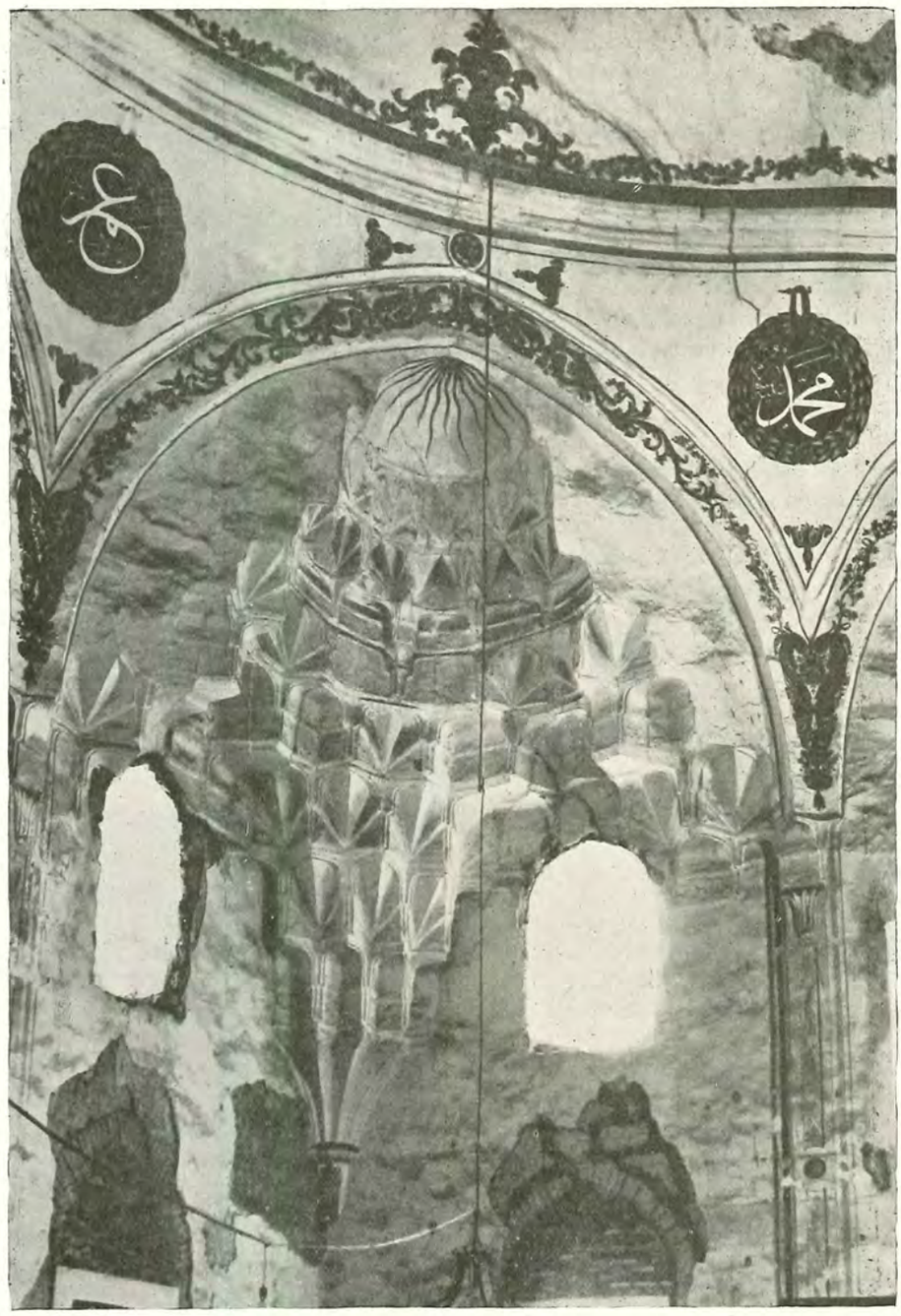

(Resim 37) Davud Paşa Camii Restitüsyon müselles kürevî istalaktitleri

tâdilâta uğramış, kapı yeniden yapılmışdır. Etrafına fuzulî olarak dolan evlerle görülemez hale gelmesine rağmen islâhı kabil kıymetlice bir binadır. Fâtih manzûmesindekilerden maada kalan iki tane XV. ci asır medresesinden birisi olması hasebile de imarı muhakkak lâzımdır.

*
* *

Türbe: Camiin şarkında tamamen kesme taşdan yapılmış, önünde iki sütuna müstenid kubbeli bir revakı olan sekiz köşeli binadır. Başlıklar mainli ve çenbersizdir. Alt üst ondört penceresinin etrafında silmeler dolaşır. Alttakilerin aynaları dilimli bir kitâbe şeklinde oyulmuşdur (Resim 42 ve 43). Kubbe ufak bir kasnakla duvara oturur. Camiden daha itinalı yapılmış olmakla beraber türbede de epey çatlaklıklar vardır.

Paşanın kabri: 1,00×2,50×1,00 eb'adında ve mermer levhalardan yapılmış bir lâhitdir. Örtü ve yazı yokdur. Bursa kemerli bir çerçeve içindeki tahta kapı ince çubukların şaşırtmaca ittihadile teşekkül edip Fâtih ve ona yakın devirlerde, pek çok benzerleri, Edirne'de, Bursa'da, Topkapı sarayında bulunan

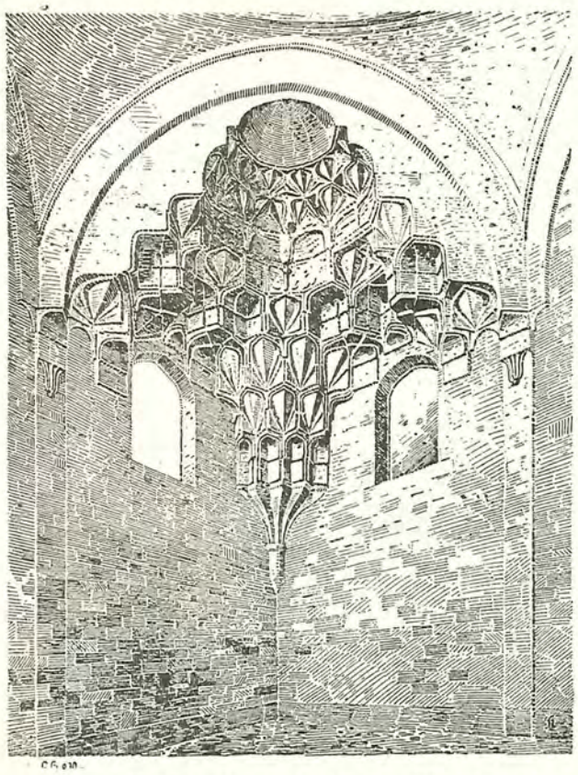

(Resim 38) Davud Paşa Camii müselles-i kürevî istalaktitleri (Guerlitt)

zarif bir şekildir, bir eşinin resmi Topkapı sarayı bahsinde dercedilecekdir. Bu kapı dört tablalıdır. En üstündekilerin ortasında (يا حفي الطاف ـ نجا نمانحاف)

Ya hafiyy-el-eltâf - Neccinâ mimmâ nehâf, duâsı, diğerlerinde ise rumîler oyulmuşdur.

Kitâbe: Kapı üstünde 93×63 eb'adında mermere güzel bir sülüsle iki satır halinde yazılmış iki beyitlik kitâbesi şudur (Resim 44):

عطاك الله يا درويش داود ـ بانواع الر جاء نمالديه

فلما مات ان قلت تاريخ ـ كماهى رحمة الله عليه (٩٠٥)

Atak-a-Llâhü yâ dervîşü Dâvûdü
Bi envâir-recâ-i mimmâ ledeyhi
Felemmâ mâte innî kultü târîhün
Kemâ hiye rahmet-u-Llâhi aleyhi (1)

Mekteb: Camiî şerif ve türbenin şarkında, şimdiki orta mektebin yerinde idi.

İmâret: Nerede olduğu malûm değilse de medresenin şimal-i şarkîsinde, şimdiki ilkmektebin yerinde olması muhtemeldir. Zira ekseriya böyle eserlerin arsalarından resmî binalar için istifade olunmaktadır.

Hamam: Davutpaşa hamamı camiin civarında değil, Samatya'da olduğundan ayrıca bahsedilecekdir.

(1) — Hadîka'nın kaydında birinci kelime (حباك) dir; doğrusu yukarıdadır.

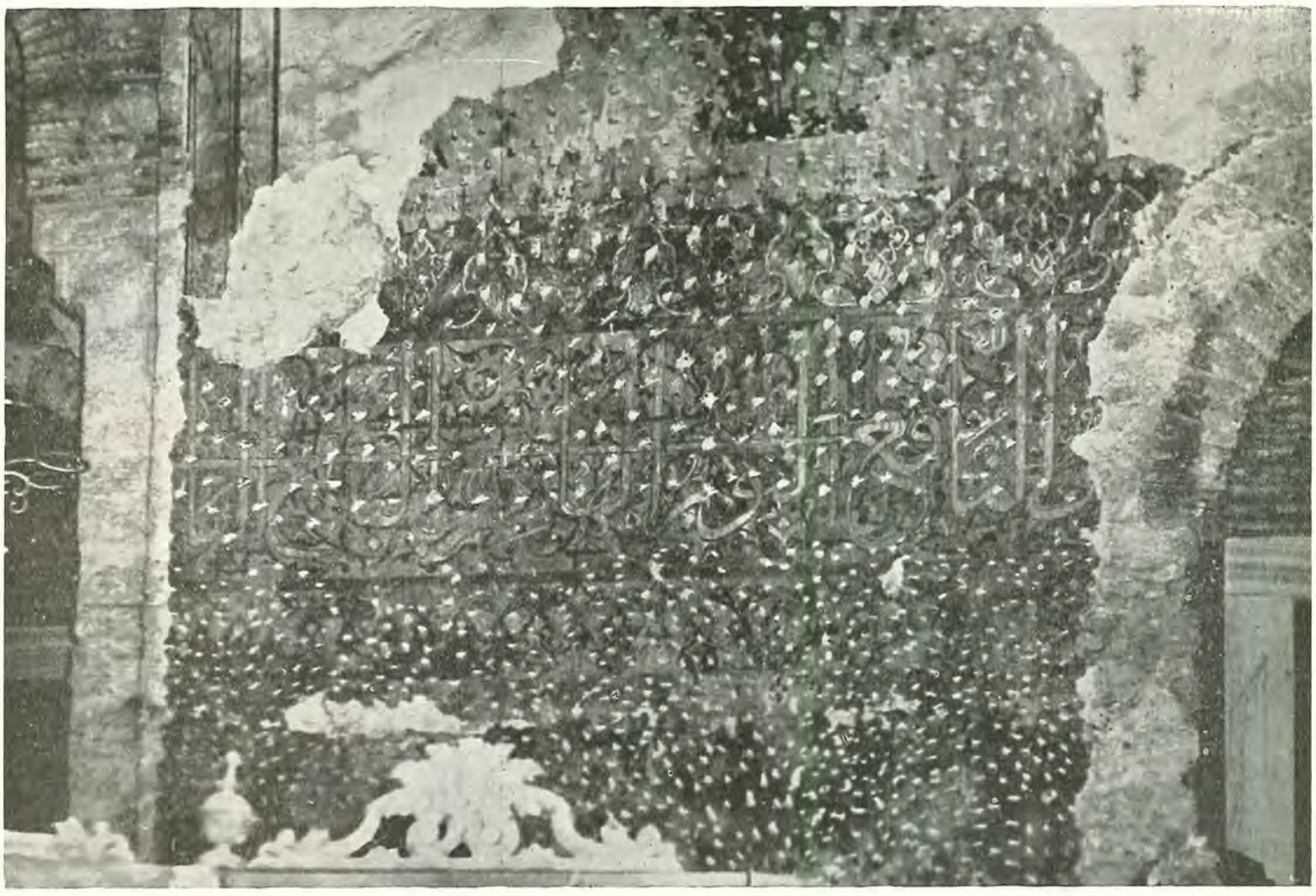

(Resim 39) Davud Paşa Camii yan kalem kuşağı

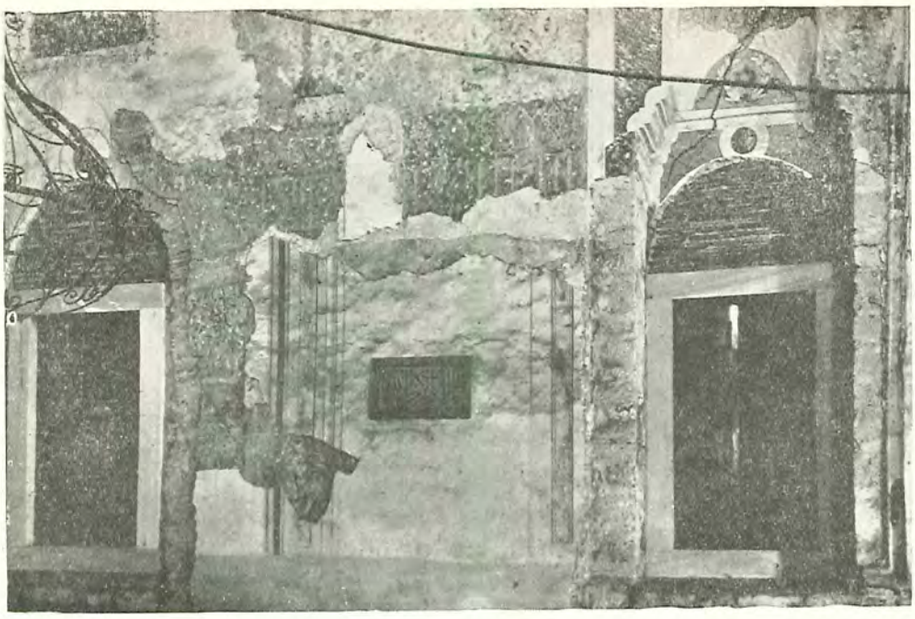

(Resim 39 a) Davud Paşa Camii yan kalem kuşağı

←

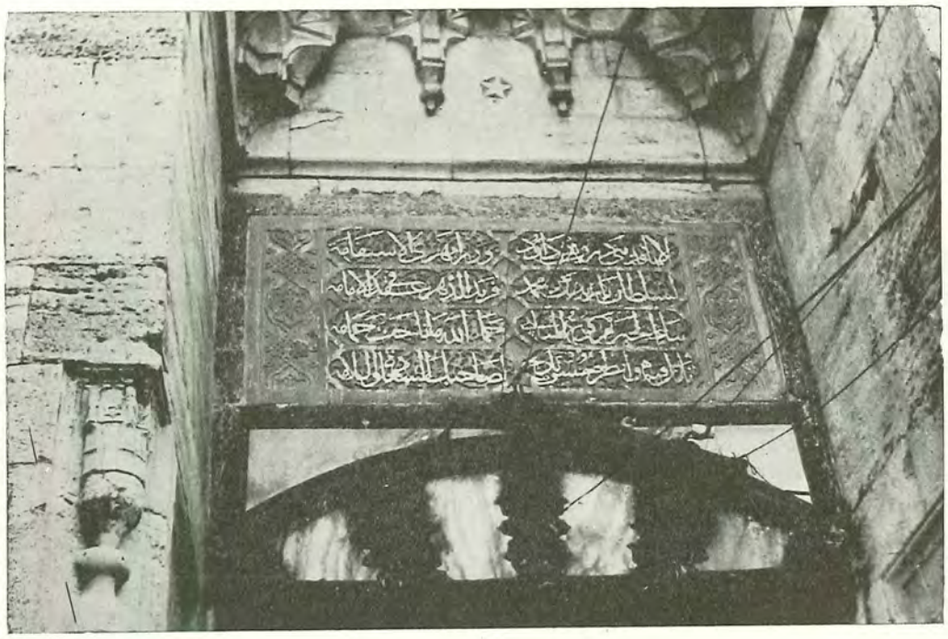

(Resim 40) Davud Paşa Camii kitâbesi

→

(Resim 41) Davud Paşa medresesi şark-ı şimali cebhesi

←

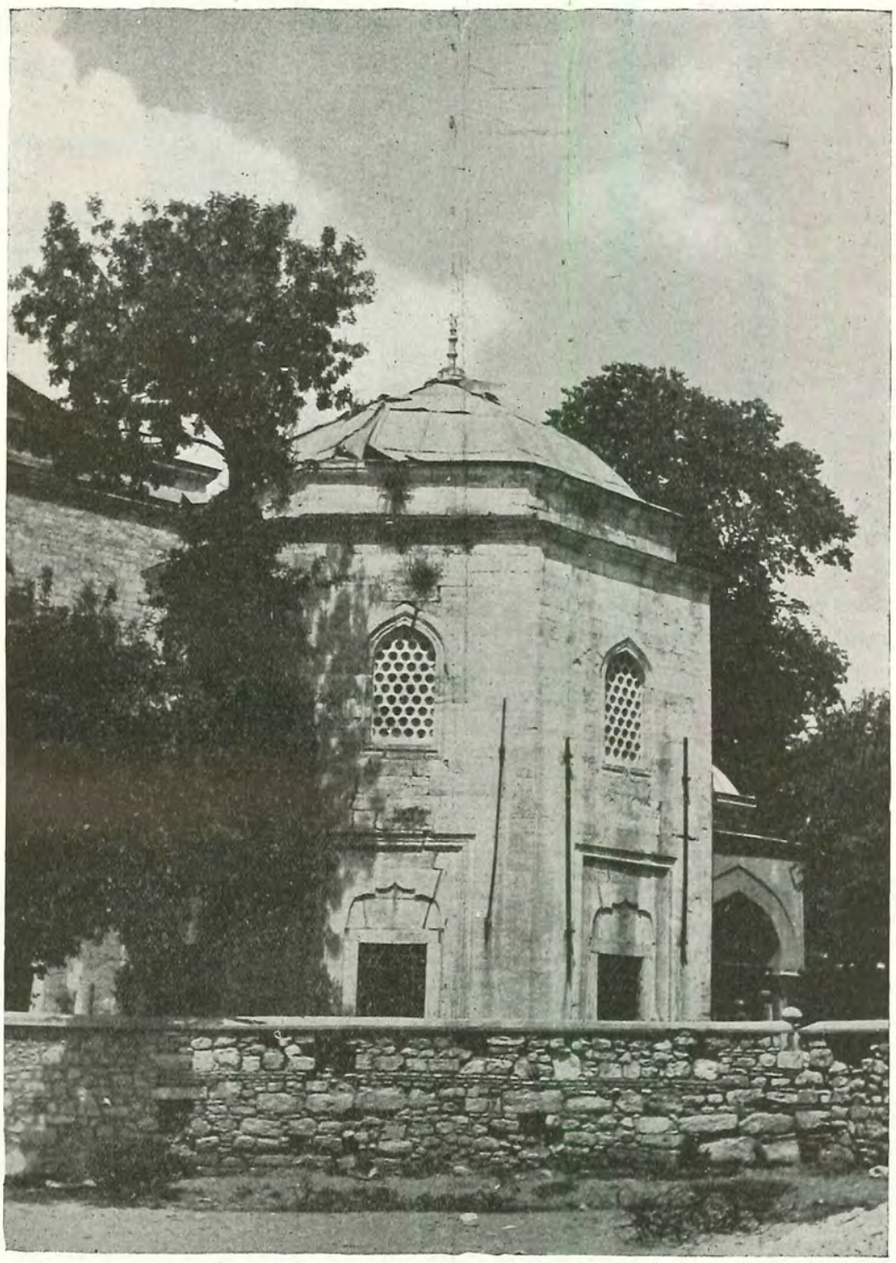

(Resim 42) Davud Paşa Türbesi

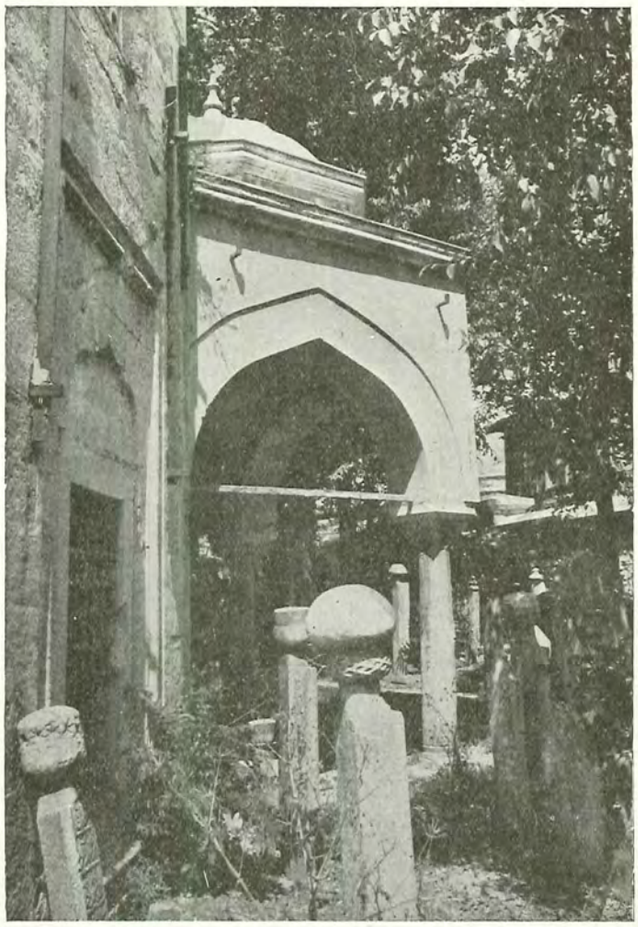

(Resim 43) Davud Paşa türbesi kapı revakı

(Resim 44) Ravud Paşa türbe kitâbesi

Fâtih Camii Cedvel No. 43

DAR-ÜŞ-ŞİFA MESCİDİ	Cedvel	No.	30
TABHANE »	»	No.	122
FÂTİH SEMÂNİYE MEDRESELERİ	»	No.	193
» TETİMME »	»	No.	194
» DAR-ÜT-TALİMİ	»	No.	207
» KÜTÜBHANESİ	»	No.	210
FÂTİF DAR-ÜŞ-ŞİFÂSI	Cedvel	No.	214
» TABHÂNESİ	»	No.	221
» İMÂRET VE FODLAHANESİ	»	No.	217
» IRGATLAR HAMAMI	»	No.	239
» KERVANSARAYI	»	No.	261
» TÜRBESİ	»	No.	322
GÜLBAHÂR TÜRBESİ	»	No.	323

İstanbul'un bizim elimizle yapılan bu ilk bina manzumesi ve mimarî âbidesi geçmişte örneği bulunmıyan, gelecekte de pek erişilemiyen büyüklük ve ehemmiyette olup her cihetten ortaya yeni buluşlar getiren bir eserdi. Bir kal'e sâhasından daha vâsi' arâzi üzerine kusursuz bir şekilde yerleştirilen on altı medrese, bir mektep, bir kütüphane, bir hastahâne, bir tabhâne, bir imâret ve fodlahâne, bir kervansaray ve bir hamam, camii ihata ediyordu. Ne yazık ki külliyenin mihrakı olan camiin harîm kısmı XVIII. ci asırda yıkıldı, Dar-üş-şifa ve sekiz tâlî medresesi mahvoldu, duvarlar yer yer çöküp haremin mahremiyeti gitdi, mekteb ve kütübhane âdeme göçtü ve yerlerini tufeylî binalar kapladı. Bir asır İstanbulda rakipsiz fermanfermâ olan bu manzûmeye ancak Süleymaniye makîs olabilir, onda bile nazîrsiz olan azamet, nisbet ve güzelliği yanında, arâzinin darlığı yüzünden, Fâtih'deki derli topluluk ve avlularındaki ferahlık temin edilememişdir. Şehrin ihtiyacı bu ikisile tatmin olunduğundan diğer selâtin camilerinde yukarda tâdad olunan anasırdan yalnız bir iki tanesile iktifa olunmuşdur. Mimârî bakımından seleflerine tekaddüm ile içtimaî karîha cihetinden zamanımın miyarı olan bu manzûmeyi tam olarak görememekten dolayı ne kadar esef etsek azdır.

Kitabımızın çerçevesi itibarile, manzûmenin yeni şekli ancak eskisile münâsebeti cihetinden bizi alâkadar ettiğinden, yalnız mevcutları ve bütün bütün kaybolmuş, veya yerine yenileri yapılmış olanların şekli aslîlerini ortaya koymaya gayret edip yeni inşaatı basît bir şekilde izah eyliyeceğiz.

Üçşerefeli'nin, sâha, fil ayakları, büyük kubbe, şadırvan avlusu unsurlarını yirmi beş sene evvel mimarîmize getirmiş olmasına mukâbil, bu külliye, on altıya baliğ olan medreselerinin adet ve vüs'ati (Üçşerefeli'de yalnız bir tane), mektebi, kütübhanesi, hastahanesi, misafirhane, imâretler, kervansaraylar ve türbelerile onu fersah fersah geçmiş ve şehircilik ve imâr sahasında yeni bir devri açmışdır. (Resim 45)

Plânda mevcutların vaziyeti sarahaten görünmektedir, yalnız dar-üş-şifa 1239 (1823) da yapılmış bir plânına, kervansaray ve imâret, yerindeki araştırmalarımıza ve 1228 tarihli su yolu haritasındaki işaretlere istinaden yerleştirilmişdir. Vakfiyedeki kaydını umumî plânın tenazur prensibile birleştirerek, kütübhane (بقعه) Buk'asını, duvarları görülen mektebe mukabil çizdim. Mezkûr su yolu haritasında tetimme medreseleri görülmediğinden 150 sene evvel yıkıldıklarına hükmetmek lâzımdır. XIX. cu asır ortalarında yeniden yapılmışlardı ve 1925 senesine kadar bâki ve pencereleri semâniye arka duvarlarına mukabil idi, plânda gösterildiği veçhile kabul hatalı olmasa gerekdir. İki türbe yeni olmakla beraber eskilerin yerine yapılmışdı. Vereceğimiz izâhatın göz önünde tecessüm edebilmesi için peşinen koymak mecburiyetinde olduğum umumî vaziyeti daima nazarı itibara alarak kaynaklardaki vâzih ve kat'î târifleri gözden geçirelim:

Bunların birincisi: XVI. cı asırda Türkçe'ye tercüme olunup faksimilesi Evkaf İdaresince neşrolunan Fâtih vakfiyesidir:

محمیهٔ قسطنطیه‌نك حاق وسطنده حالا یکی جامع محله‌سی
دیمکله معروف محله‌ده بر جامع جنت آسا... (1)

Mahmiye-i Kostantaniyye'nin hâk-ı vasatında hâlâ Yenicami' mahallesi demekle mâruf mahallede bir cami-i cennet-âsa... (S. 48),

پای‌تختلری دارالعلم اولـاغبچون حول جامع شریفده
سکـز مدرسه وبو مدرسه‌لر وراسنده تمه اسمی ایله موسوم
بر مدرسه بچه جمعاً اون آلتی مدرسه وبو جامعك غربه مائل
اولان قپوسی طرفنده بر دارالتعلم...

(1) — Vakfiye tercümesinin biraz ağır lisânı sebebiyle eski yazılarla tekrarlamayı münasip gördük.

Payitahtları dar-ül-ilm olmağiçün havl-i cami-i şerifde sekiz medrese ve bu medreseler verâsında tetimme ismi ile mevsûm birer medrese-peçe cem'an on altı medrese ve cami-i şerifin garba mâil olan kapısı tarafında bir dar-üt-ta'lim... (S. 52),

جامع شریفك جانب غربی سنده بر بقعهٔ لطیفه دخی انشا بیوردیلر تا که مدارس شریفه‌لرنده افادهٔ علوم ایدن مدرسین واقتباس علوم عالیه ایدن مستعدین بلکه علمای مستحقین‌دن سائر محتاجین ایچون وقف بیوردقلری کتابلر ایچون محزن اوله ...

Cami-i şerifin canib-i garbîsinde bir buk'a-î lâtîfe dahî inşa buyurdular ta ki medaris-i şerîfelerinde ifade-i ulûm eden müderrisîn ve iktibas-ı ulûm-ı âliye eden müstaiddîn belki ulemây-i müstahikînden sâir muhtâcîn içün vakf buyurdukları kitablar içün mahzen ola... (S. 53),

مرضی مسلمین ومحنت آب‌و کل ایله آزرده دل اولان مسافرین واردین ومجاورین محتاجین خدمتنه داخی ذمت علیهٔ شاهانه‌لرینه لازم وامر متحتم بیلوب اطعام طعام - نت خلیل علیه‌السلام پسندیدهٔ رب‌الانام اولوب و «یطعمون الطعام علی حبه مسکیناً ویتیماً ومسکینا» مضمون شکر باریده اشارت بیوریلان ابرار مسلکنده منتظم اولماغیچون جامع شریف جوارنده ایکی عالی عمارت وضیافتخانهٔ پر نعمت انشا بیوردیلر که ...

Merzây-ı müslimîn ve mihnet-i ab-ü kil ile azürdedil olan misafirin-i vâridîn ve mücâvirîn-i muhtacîn hizmetine dahî zimmeti aliyye-i şahanelerine lâzım ve emr-i mütehattim bilüb, it'amı taâm sünnet-i Halil aleyhisselâm-ı pesendîde-î hazret-i rabb-ül-enâm olub ve «yet'amûn-üt-taâm alâ hubbihî miskînen ve yetimen ve miskina» mazmûn-ı şeker-bârında işâret buyrulan ebrâr meslekinde muntazam olmağiçün cami-i şerif civarında iki âli imâret ve ziyafethâne-i pür nîmet bina buyurdular ki... (S. 54-55) ve bunların medih ve senâsından sonra,

ایکی بقعهٔ شریفه‌نك برینه دارالشفا برینه عمارت تسمیه بیوردیلر ...

İki buk'ây-ı şerîfenin birine Dar-üş-şifâ birine İmâret tesmiye buyurdular (S. 56 - 57) ve imâret vazifesi bahsinde (S. 284 - 300) imâreti üçe ayırıb birini seyyahlar için misafirhâne, diğerini mücâvirin için taâm ve fodla dağıtan olarak tasrih edip misâfirîn dâbbeleri için Kervansarayı zikretmektedir. Bütün bunlar plânda gösterilmişdir.

İkinci kaynak Evliya Çelebi'dir; (S. 138-140) da, «Bu camiin yemîn ve ysârından kademli taş nerdibanla suûd olunur ve zemînden ta sutûh-ı dam-ü bâmına kadar, zıra-ı bina ile, seksen yedi zıra'dır. Vech-i arzdan atebe-î süflâsına varınca dört zırâ' kadri mürtefidir ve çarpaye-î âli üzre ve 15 veçh-i münkalib bir kubbe-î âlidir ve mihrab tarafında dahî nim kubbedir ve yemîn ve yesârında iki somakî amutlar vardır ki min-el-iberdir. Mihrab ve minber ve hünkâr mahfili ve mahfil-i müezzinân beyaz mermerden sâde güzeli kadîmdir ve kubbe-î pür envar içre iki tabaka kanâdîl ile tezyin edilecek tabakaları vardır.» dedikten sonra, menkıbeleri zikredip, sekiz direkli şadırvanla avluyu ve duvarındaki kakma yazılı sure-i Fâtiha'yı, sekiz kapılı haremini, dar-üz-ziyâfe dar-üş-şifâ ve mihmansaray-ı azîm ve bir hamam-ı kadîm ve bir mekteb-i sübyan bulunduğunu kaydeylemektedir. İrtifa için bildirdiği 87 zıra = 65 metredeki mubalâgası hariç, diğer sözleri vakfiye kayıtlarına ve hale mutabık düşmekde ve mihrab önünde yarım kubbeyi sarahatle zikretmesile bize pek mühim bir ip ucu vermekte, yalnız mahfillerin cinsi hakkında Hadika-i Cevâmi' ile mütearız olduğu görülmektedir.

Üçüncü kaynak olan Hadîka (Birinci cilt 8 - 12) de «Cami-i mezkûrun yeri mukaddemâ bir kilisenin mahalli olub harab oldukdan sonra bina olunmayıp kalmış idi» ve camiin inşa tarihini söyleyip «Derûn-ı camide vâki mahfil-i hümâyun-ı haşebî Sultan Bâyezid-i Velî binâsı» olduğunu, Fâtih'in 886 da vefatile mihrab önüne defin ve üzerine bir kubbeli türbe bina edildiğini, mukabilindeki türbede Bâyezidi Velî'nin valdesi olan haremleri Gülbahar sultanın, iki saraylı bir kerimesile, medfun bulunduğunu anlatmaktadır. Camiin yıkılmasını ve inşasını tasvir eden, mabadini aynen dercediyorum: «..... 1179 senesi îdi edhânın üçüncü perşembe güni ki mayısın on biridir, tulu-i şemsden bir saat mürûrunda vâki olan zelzele-î kübrâda cami-i mezbûrun kubbe-î kebîresi bilkülliye harab olmuşidi; zeminedek bâkiye-i binâ dahi hedmolunub müceddeden binâ ve ihyâsına şuru olundukda ibtidâ emin-i binâ olmak üzere vakf-ı şerîfin kâtibi, ricâl-i devletten, Haşim Ali Beyefendiye hil'at ilbas ve binâ umûru ana sipariş olunmuşdur. Seksen tarihinde mubaşeret olunub ol esnada emin-i binâ Ali bey azl ve defterdar-ı şıkk-ı evvel Sârım İbrahim Efendi sene-i mezbûrenin cemaziyelevvelinin ikinci günü emin-i binâ nasbolunmuşdur.

Türbe-i şerîfenin binâsına sene-i mezbûrenin Receb'inin dördüncü günü şurû' olunub Zilkade'nin yirmi sekizinci perşembe günü tamam olmuşdur. Tarihi Mustakîm-zâde Süleyman Efendinindir.

تربهٔ زیبا یاپلدی فاتحه

(Türbe-i zîbâ yapıldı Fâtihe 1179) ve medreselerin tâmiri dahi tarih-i mezbûreden altı gün mukaddem vâki olmuşdur. Cami-i şerîfin temel duâsı olunub ve kurbanlar zebholunduğu seksen bir senesi Rebiülevvelinin dördüncü perşembe günü saat on ikiyi yirmi yedi dakika mürurunda vâki olub vaz'ı esas olunmuş-

dur. Bâ'de seksen üç tarihinde Cemaziyelevvelin dördüncü günü müşarülileyh Sârım efendi vezaretle orduy-ı humâyûna sadrâzam maiyetine memur olub yerine Darbhâne-i âmire emini İzzet Mehmed bey efendi binâ emîni olub hil'at ilbas olunmuşdur, fî gurre-i receb. Derûn-ı camide mukaddemâ tahrîr olunanlara ziyade kılınan şeylerden ezcümle mahfil-i hümayûn bilkülliye mermerden yapılmış ve hariçte Karadeniz'e nâzır iki kârgir oda ihdas olunmuşdur ve mahfil zemin-i refiinedek dâbbe ile çıkılmak üzre binâ kılınmışdır ve camiin derûnunda Akdeniz kapısı semtinde bi'r-i mâ' ihdas olunmuşdur ve iki tarafda fevkânî birer mahfil ve anların haricinde dahi havlulara nâzır iki mahfil ve her birinin tahtında on beşer adet abdest muslukları ihdas olunmuşdur ve mukaddem ki iki fil ayağı ve iki dahi somâki direkler yerine, bad-el-hedm, dört ayak üzerine kubbe binâ olunub iki somâki direkler camiin haricinde zir-i zemîne defn olunmuşdur ve vaz-ı kadîminden haremine vus'at-i azîme geldiği ayândır». Üçüncü Mustafa'nın methile muvaffakiyetini belirten bir kaç satırdan sonra da; «Kırk altı ay on gün tamamında bin yüz seksen beş senesi Muharreminin aşûrâ günü ve Nisanın on beşinci cuma günü salât-ı cuma ile ibtidâ olunmuşdur».

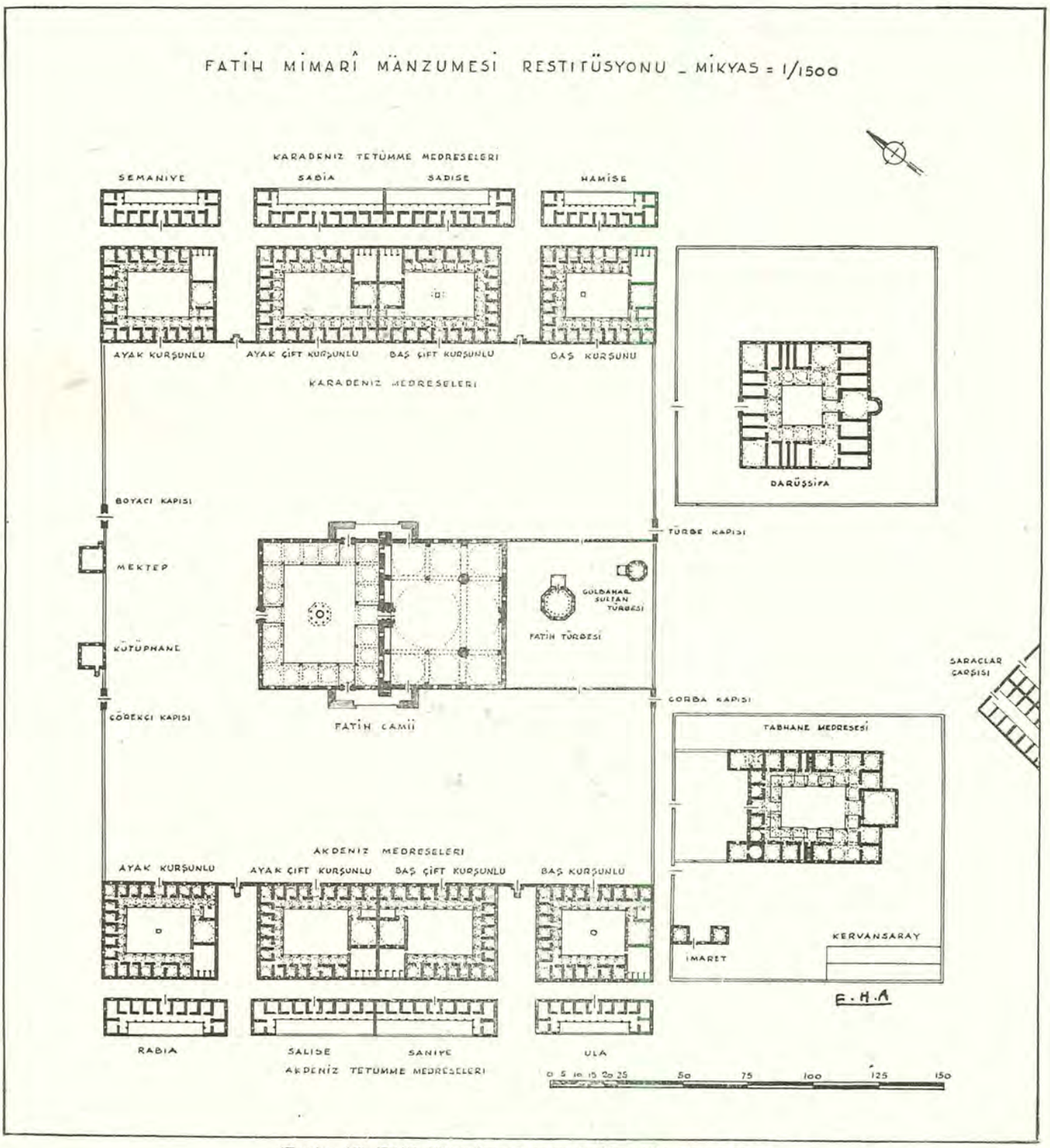

(Resim 45) Fâtih Manzûmesi umumî plânı (Restitüsyon)

Hadîka müellifi eski binada mahfilin ahşab olduğunu ve camiin iki fil ayağı ve iki direğe müstenid olub kaldırılan sütunların gömüldüğünü bize bildirmekte, yeni bina hakkında da zeminedek hedm ile dört pâye üzerine yapıldığını ve mahfillerin ilâvesini takib eden ibarede «Hareme (1) vüs'at-i azîme geldiği ayân» olduğunu beyan etmektedir. Musluklarına ve kuyusuna kadar zikrettiği camiin hudutları ve türbelerin vaziyeti hakkında hiç bir kayıt olmaması dikkat edilecek bir noktadır. Ehemmiyetli bir cihet de türbeye, Receb 1180 de başlanıp 28 Zilkade 1180 de, yani 4 ay 24 günde bitirilmiş olmasıdır. Direklerin zemine gömüldüğü de doğrudur, 1949 senesinde avlu hafriyatı esnasında, cenub muslukları önünde ve zeminden 2,5 metre aşağıda, bu granit sütûnları gördüm ve ölçtüm. Türbe tarih mısraında (bir) noksan vardır, bu sebeple Topkapı sarayındaki yazma nushaya müracaat ettim, mısra aynı, yalnız yanında rakamla doğrusu yani 1180 yazılı idi. (Bir) ilâvesi için bir ta'miye olsa gerekdir.

Dördüncü kaynak olan Vâsıf tarihinin (1-275) inci sahifesinde «Zilhiccenin on üçüncü hamîs (2) günü tulû-ı âfitâbdan yarım saat mürurunda iki dakikadan akel zelzele-î azîme» neticesinde kârgir ve ahşab binâların yıkıldığı ve bir çok kişinin telef olduğu kaydolunub hareket-i arzın iki buçuk ay devam ettiği anlatılmakta ve harab olan binaların tâmirine padişahın emir verdiğini ve Fâtih vakfında kâfi nakit olmadığından Hazine-i Hümâyûndan iane olunduğunu, Haşim Ali Beyin bina eminliğine tâyin edildiğini, Çarşıya Tıflî Efendi, kale duvarlarına Mehmed Ağa, Baruthaneye Şehdî Osman Efendi ve Saraçhaneye Atıf-zâde Ömer Efendinin memur olduğunu zikretmektedir. Şehzade, Sultan Selim, Süleymaniye, Nuriosmaniye, Lâleli, Valde ve Ayasofya camilerinden maadasının ya minare veya kubbesinin harab olduğunu da ilâve etmektedir. Vâsıf Tarihinin Fâtih hakkındaki kayıtları Hadîka'ya ufak farklarla tevafuk etmekte ise de yeni inşaatın devamına ve bitirilmesine dair hiç bir malûmat verilmemekte, ve yine 1182 - 1201 vukuatını yazan Enverî Tarihi (3) de hiç bahsetmemektedir.

Beşinci vesika da Topkapı Sarayı arşivinde 8441 numarada mukayyet olub Fâtih'in halilesi Gülbahar Sultan türbesinin som köfekî taşından inşaasına bin yedi yüz seksen kuruş (4) sarfolunup baş muhasebeye kaydolunduğuna dair 1181 tarihli ve Mehmed mühürlü mazbatadır. Fâtih türbesi gibi bunun da, camiden çok evvel bitirilip 1181 de muhasebesinin bile görüldüğü anlaşılmaktadır.

(1) — Burada harem kelimesini (harîm) mânasına anlamak lâzımdır.

(2) — Perşembe.

(3) — Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdad kasrı kütübhanesi, 234.

(4) — O devrin kuruşu altı dirhemlikdir ve takriben 3,5 flöriye tekabül eder.

Altıncı vesika olan (Tarih-i camii şerifi Nuriosmanî (1) s. 14) de «..... ve kubbenin büyüklüğü cay-i müzâkere olundukça erbâb-ı fünun ve ehl-i vukûfun haber verdikleri cevaba göre nefs-i asitân-i devlet-âşiyânede cümle büyük kubbe iptidâ Ayasofya-ı kebîr, İkinci Süleymaniye, üçüncü Ebülfeth, dördüncü işbu Nuriosmanî camii şerifinin kubbesi olub maada olan cevami-i selâtin bunların madûnu olduğu müttefeki aleyhdir» denmektedir. Filhakika Ayasofya'nın kubbesi 31 kûsur, Süleymaniye 26,5, Nuriosmanî 25.75 metredir. Sultan Selim'in 24, Sultan Ahmed'in 23,5 metrelik kubbeleri Nuriosmanî'den daha küçükdür. Fâtih'in eski kubbesinin de 25,75 ile 26,50 arasında, asgarî 26,00 metrelik, bir kutra mâlik olması lâzım gelir.

Yedinci olarak şu kayıtlara işaret edelim: camiin yıkılmasından 24 sene evvel inşa edilen, yanındaki Birinci Mahmud kütübhanesinde mevcud kitaplardan a) - 630 numara Ferâiz-il-cami temellüknâmesi

في كتبخانة المرحوم سلطان محمود خان الواقع في قدام
جامع شريف سلطان محمد سنه ١١٧٧

Fi kütüphanet-il-merhum Sultan Mahmud han-ül-vâki' fî kuddam-ı cami-i şerif-i Sultan Mehmed. Sene 1177, b) - 828 numaralı kitabda

كتبخانة سلطان محمود خان الواقع في اتصال جدار الجامع
المرحوم ابو الفتح سنه ١١٧٧

Kütübhane-i Sultan Mahmud Hân-ül-vâki' fî ittisal-i cidâr-ı cami-il-merhûm Ebülfeth, sene 1177), c) - 2062 numarada

كتبخانهٔ مرحوم سلطان محمود خان في اتصال جدار جامع
شريف ابو الفتح سلطان محمد خان سنه ١١٧٧

Kütübhane-i merhum Sultan Mahmud Hân fî ittisal-i cidar-ı cami-i şerif-i Ebülfeth Sultan Mehmed Hân... sene 1177 (2) temliknâmeleri kütübhanenin cami cidarına muttasıl olduğunu gösteriyor; kütübhane şimdi de bu vaziyettedir.

Bunlardan başka Kritovulos ve Atlâs-ı Minor tercümeleri gibi menba'larda bahisler varsa da müphem ve umumî olup vaziyeti anlatmadığından dercine lûzum görmedim.

Tahrirî menbalardan sonra gravürler ve resimler gelmektedir.

(1) — Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası 49-62 ilâvesi. Bu 50 sahifelik ruzname inşaat kâtibi tarafından pek dikkatle tutulmuş, temel derinlikleri, irtifalar, bazı eb'at birbirini tamamlayıcı şekilde verilmiş olduğundan ihticaca salih bir vesikadır.

(2) Dr. Süheyl Ünver Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı 58 ve Süheyl beyin hususî fişlerindeki tetkikata nazaran.

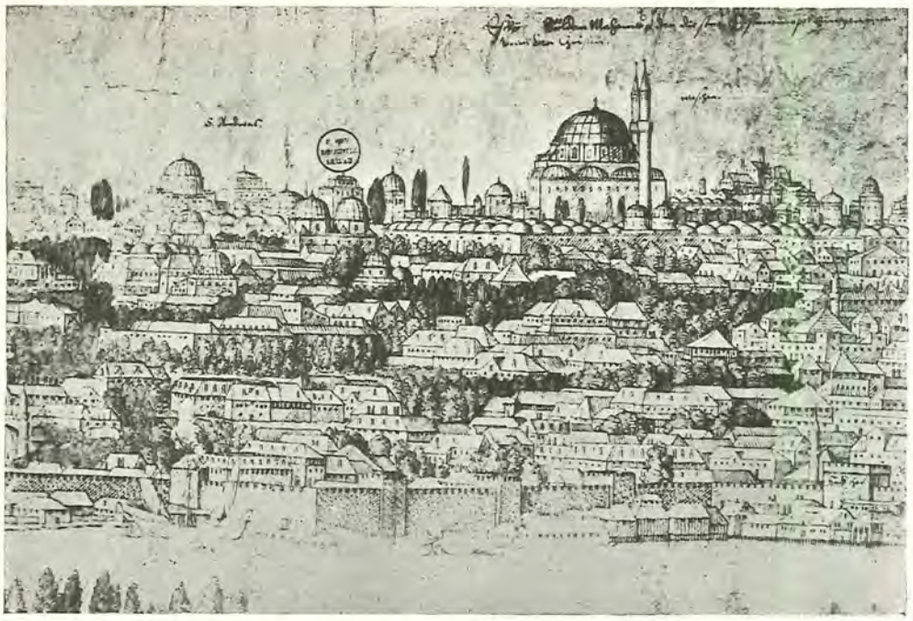

(Resim 46) Fâtih Camiinin Melchior Loris tarafından çizilen resmi (1559)

Birincisi ve en eskisi Mechior Lorich'in (1) 1559 senesinde Şişhane sırtlarından bakarak resmetdiği gravürdür (Resim 46). Tek şerefeli iki kısaca minare, sağında son cemâat mahallinin yüksek kubbeleri, solunda kasnağı pencereli bir büyük tam, bunun eteğinde üç küçük, mihrab cihetinde bir yarım kubbe görülmektedir. Mihrab ciheti pek vazıh değildir, çıkıntıyı andıran bir şakulî çizgi tefrik olunmaktadır.

İkinci resim Matrakçı Nasuh'a (2) aiddir. Avlu tarafından bakarak çizdiği resimde yüksek ve pencereli kasnaklı bir merkezî ve iki yan kubbe görülmektedir (Resim 47). Orta kubbe Melchior Lorich'e nazaran küçük, yanlar ise daha büyükdür. Son cemaat kubbelerinin pek ziyade küçük, minareleri sivri gösterilmesi gibi nisbetsizlikler yaptığı nazarı itibara alınırsa Melchior'u daha sıhhatli addetmek lâzım gelir.

Üçüncüsü su yolları haritasında (3) işaret edilen Fâtih camii ve avlusu resmidir (Resim 48). Camiin cenub yüzünden, yapılan resimde, Melchior Lorich gibi, ortada tek, yanlarda üç ve mihrab cihetinde bir yarım kubbe, şadırvan avlusunda bugünkü gibi beş pencere sırası görünmektedir. Yalnız yarım kubbeyi de ihata eden kademeli kornişin bu şekilde olmasına imkân yokdur. Calib-i dikkat noktalardan biri de Fâtih türbesinin hatîre duvarı kapısının tam karşısında olmasıdır, bu noktaya avdet edeceğiz.

Bunlardan sonra Dilich ve saireye aid bir kaç resim varsa da vazıh olmadığından dercine lûzum görmedim.

(1) — Konstantinople unter Sultan Soliman der grosse 1559. Oberhummer, München 1902.

(2) — Matrakçı Nasuh, Beyan-ı menâzil-i sefer-i İrakeyn, sene 942. Üniversite kütüphanesi yazma kısmı.

(3) — Köprülü su yolları haritası, Köprülü Kütüphanesi, 1127 No., sene 1080 - 1081.

Son 40 sene zarfında Fâtih camii manzûmesine aid dört etüd neşredilmişdir.

Birincisi 1905 - 1910 aralarındaki Kornelius Gurlitt etüdüdür. Muharrir meşhur eserinde (1) külliyeyi pek beğenmiş olmalı ki hakkında uzun uzun tafsilât vermiş, bir çok röleveler koymuş, bilhassa tafsilât üstünde durmuş, fakat eski şeklini aramamışdır. Yaptığı rölevelerden bazıları, meselâ medreseler epeyi yanlışdır; cami rölevelerini bilâhare dercedeceğiz.

İkinci etüd, eski şekli ilk arıyan Ağaoğlu Mehmed Beyin makalesidir (2). Bulduğu netice şekil itibarile doğru, eb'at ve saha itibarile takribî, mikyazsız bir krokidir (Resim 49). Bununla beraber ilk adım olmak itibarile kıymeti büyükdür. Makalesinde Evliya Çelebi, Hadîka ve Melchior Lorich'i tetkik ve münakaşa edip şekli aslîyi bulduktan sonra hakikî bir restitüsyon planı çizseydi doğruyu bulacağına şüphe yokdu. Gelişi güzel koyduğu yuvarlak pilpayeler, geniş pencereler, hele son cemaat yerinin beş kubbeli gösterilmesi hiç doğru değildir, eb'adı da bariz bir mustatildir.

Üçüncü tetkik Walzinger'e aiddir (3). Yukarda bahsettiğimiz iki etüdü gördüğü, ve Ağaoğlu eb'at hakkında bir fikir beyan etmediği halde, resimdeki enine mustatil nisbeti bilâ münakaşa doğru gibi kabullenerek, camiin yeni şeklinin mutlaka bir tarafa tevessüle bugünkü murabba şeklini aldığını farzetmiş ve pek bariz ve sarih bir hataya düşerek şimdiki şadırvan avlusunu eskisinden bir mihver daha küçük göstermişdir. Yani şimdiki camiin şadırvan avlu-

(1) — Die Bankunst der Konstantinopels.

(2) — Ağaoğlu Mehmed, Hayat mecmuası, 45 No., 1927.

(3) — Byzantion - Die Apostolkirche und Mehmediye. Konstantinopel - K. Wulzinger, 1932.

suna doğru ilerlemek suretile bugünkü vaziyetini aldığı iddiasile resmini yapmışdır. Onun peşin fikri camiin eski Havvariyun kilise duvarları üstüne, ayakların da haçvarî plândaki ayaklar yerine yapıldığı merkezindedir. Bu zihniyet hakkında ilerde mütalâa dermeyan edeceğimden şimdilik üstünde fazla durmıyacağım.

Dördüncü tetkik Halim Bâki Kunter ve Saim Ülgen Beylere aid ve en etraflı olanıdır (1) (Resim 50). Muharrirler emeklerini daha ziyade Wulzinger'in makalesinin tenkidine harcıyarak hatalarını teker teker ortaya vurmuşlar ve camiin kilise ile münasebetini uzun uzadıya araştırmışlardır. Binada şadırvan avlusu kıble duvarının yer değiştirmediği ve minarelerin eskiliği şüpheden vareste olduğundan, üstünde fazla durmak lûzumsuzdu; maamafih bu noktayı güzel mütalâa ve beyan etmişlerdir. Fakat ondan sonra, ihtimal Ağaoğlu krokisine saplanmalarından veya Wulzinger'in büyütme fikrini esas olarak kabul edip, yalnız cihet hususunda yanlışını tashih ile iktifa etmelerinden olacak ki camiin yeni şeklinin mihrab tarafına bir yarım kubbe kadar ilerlediğini, Fâtih ve Gülbahar türbelerinin de şarka götürüldüğünü netice değil, peşin bir hüküm olarak ortaya atmışlar, yan duvarları da şadırvan avlusu duvarlarından daha içerde göstermişlerdir. Bu dört noktada bir delilleri yokdur. Sanki Fâtih devri binasının daha büyük veya müsavi olması mümkün değilmiş gibi, eski camii küçük gösterebilmek için, yan duvarları münakaşasız olarak daha içerde çizmişlerdir. Plânlarında Darüşşifa ile Kütübhâne buk'ası ve imâret noksandır. Tetîmmeleri çizdikleri gibi kabul zarûrîdir.

***

Şimdi bu vesikalar hey'etine nazaran eski binayı izah ve restitüsyon plânını çizmek sırası gelmişdir. Evvelâ cami ve kilise münasebetini gözden geçirelim: Camiin, Ehlisalip tarafından tahrib edilmiş, bâkiyesi zelzelede yıkılmış, bakılmadığı için harab olmuş Havvariyûn kilisesi civarında yapıldığı malûmdur. Fakat kilisenin mevkii meçhuldür. Ciheti ve plânları birbirine hiç uymıyan iki binadan evvelkinin tamamen yıkılıp malzemesinden istifade edilmesi gayet tabiî olduğundan, Evliya'nın da dediği (1 - 138) «Esas bina ka'rı zemîne varınca nam ve nişanı ref'» edilmek suretile söküldüğünü kabul eylemek zarurîdir ve bu sebeple Havvariyun kilisesi bundan sonra da meçhul kalacak bir muammadır. 1949 senesindeki ıslâhat esnasında, yan duvarlara muvazi açılan çok derin hendekler içinde hiç bir ize tesadüf edilmemişdir. Binaenaleyh cami ile kilise semt itibarile münasebettardır, mahal ve duvar itibarile değil.

Eski cami binasının hudutlarını birer birer tesbit edelim: Kıble, yani tak kapının bulunduğu duvarı,

(1) — Fâtih camii ve Bizans sarnıcı - Halim Baki Kunter - Saim Ülgen - İstanbul Cumhuriyet Matbaası 1939.

(Resim 47) Fâtih Camiinin Matrakçı Nasuh panaromasındaki resmi (1535)

Ağaoğlu Mehmed ve Halim Bâki - Saim Ülgen beyler şimdikile aynı hizada kabul ettikleri halde Wulzinger, sekiz metre daha cami içersine doğru göstermiş, bütün resimler minareleri son cemaatle harîmin birleştiği hizada işaret etmektedir. Minareler kat kornişine kadar, aşikâr surette haricî duvarlarla yek vücud olarak beraber işlenmiş XV. inci asırdan kalma unsurlar olduğuna göre duvarda onun istikametinde yani tam şimdiki yerinde olması lâzım gelir. Bu birinci sebepdir.

İkincisi bizzat tak kapıdır. O âbide kolay kolay sökülüp kurulacak bir oyuncak olmadığından başka, dahilde, hemen methaldeki ufak mahfilin, mermer ayaklar oyularak, yerleştirilmiş bulunması kapının mahfile nazaran eski, yani yeri oynamamış asıldan parça, olduğunu göstermektedir.

Üçüncü sebep son cemaat pencere aynasında (بسمله) Besmele ile karşısında

(ولايؤده حفظهما وهو العلى العظيم)

Velâ yeuduhü hıfzıhüma ve hüv-el-aliyy-ül-azîm; ile biten çini levhaların vaziyetidir. Bu camide başlıyan çini âyetelkürsi levhaları bir buçuk asır bir çok camilerimizde, meselâ Edirne Selimiye camiinde, tatbik sahası bulmuşdur. Besmele başa, sonu karşıya yazılır; geriye kalanı cami duvarında bulunur. Bu da son cemaat pencerelerinden sonra hemen cami penceresini havi duvarın başlamasını icap etdirir. Yazının kalınlığına ve bir levhadaki ibâre mikdarına nazaran cami cebhesinde de ancak altı pencere bulunabilir ki, Matrakçı Nasuh'un resmine muvafıkdır.

Harîm yan duvarlarına gelince: Ağaoğlu Mehmed rahmetli, şematik krokisinde (Resim 49) şadır-

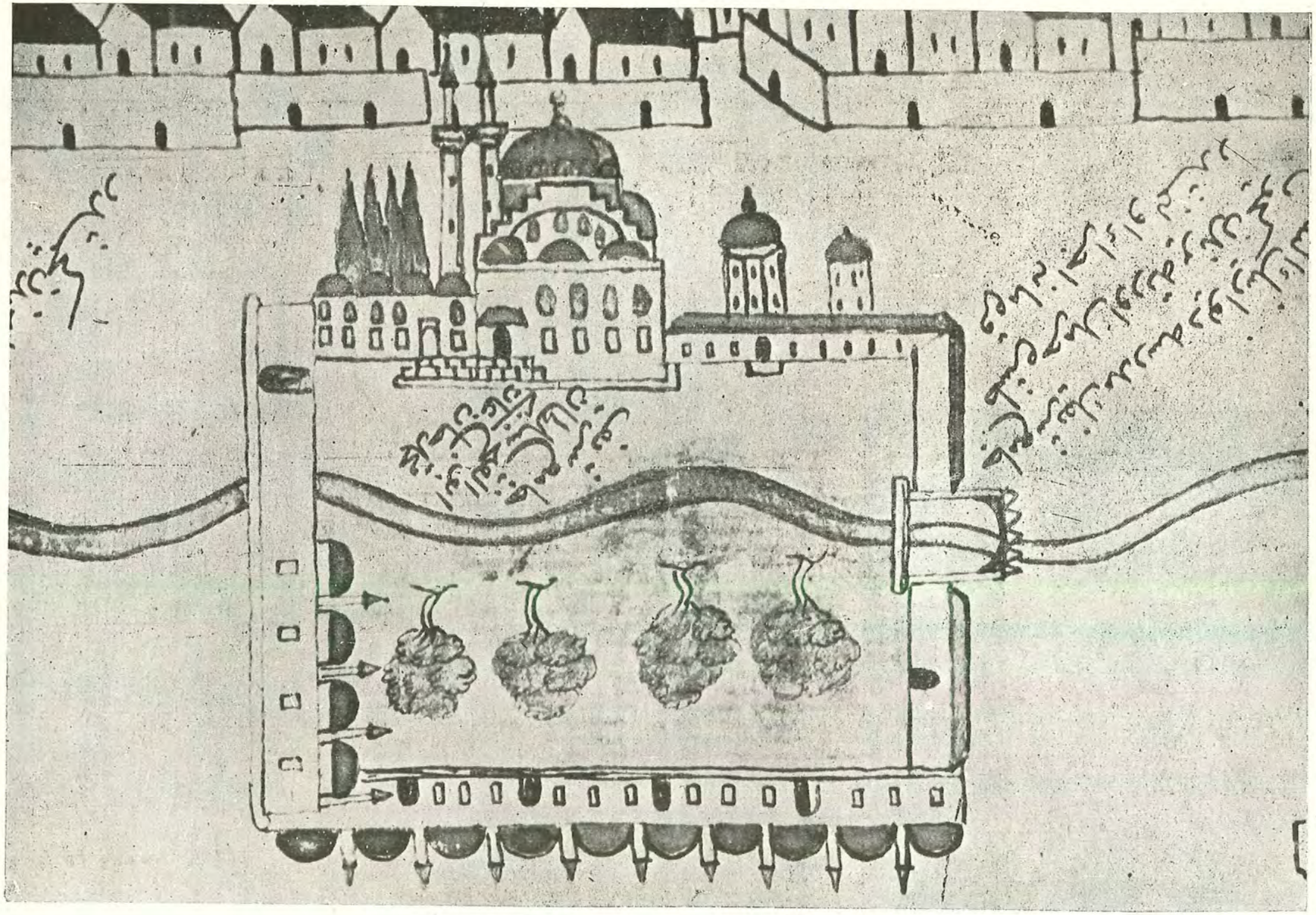

(Resim 48) Fâtih Camiinin Köprülü suyolları haritasındaki resmi 1083 - 1081 (1669 - 1670)

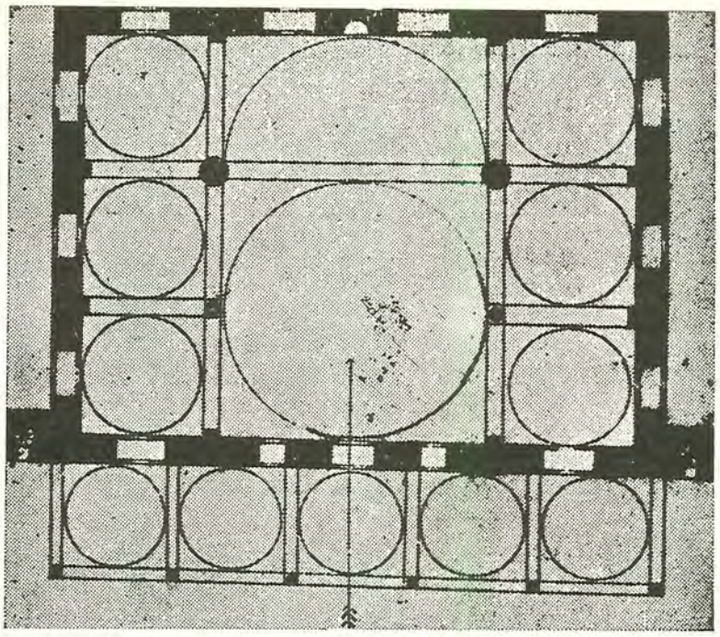

(Resim 49) Fâtih Caminin Ağaoğlu Mehmed Bey tarafından yapılan restitüsyon plânı

van duvarı istikametinde gösterdiği halde Wulzinger ve mimâr Ali Saim beyler plânlarında (Resim 50) yeni duvarların yerinde yani 1,85 daha içerde göstermişlerdir (1). İşte bütün hata buradan doğmaktadır. Eski payandasız duvarın bakiyesi her iki minarenin cami tarafında da bariz ve aşikâr surette mevcuddur. Cenub minaresinin yanındaki şakûlî silme, küp kısmının iki sıra üstüne kadar, minare taşlarile yekvücud ve müttehit olarak aynı sırada işlenmişdir. Satıhları da perdah edilircesine vurulan (eski ince tarak) üslûbundadır. Söylediğim irtifadan sonrasını değiştirmişlerdir. Silmenin yanındaki düz satıh da silme ile aynı taşdan yapılmış olub aynı işleniştedir.

(1) — Wulzinger fahiş bir hata daha yaparak şadırvan avlusu duvarını minare ile bir yüzde, yani şimdikinden 2,90 metre daha dışarda göstermişdir. Halbuki bu duvarlar hiç değişmemişdir.

Yan kapı kenarındaki yeni bina payandasını teşkil için eklenen (dişli) ile işlenmiş taşlar eski derzlerden tamamen ayrılmakda ve ek yerinde şakulî 4 - 5 derz aynı hizaya gelip arada bir şaşırtma yapmakda, bu suretle eklemeyi son derece sarih bir surette göstermektedir. Bu eski duvar bakiyesi ise şadırvan duvarile aynı hizadadır.

Şimal minaresinde silme kabaca murçla pah şeklinde tesviye edilmiş, duvar sathı da yanda 15 sm. genişliğinde bırakılıp aşağıdan yukarıya şaşırtma bile yapmadan yeni paye taşları buna yanaştırılmışdır. Bittabi bu eski duvar parçası da şadırvan avlusu istikametindedir.

Hiç duvar parçası kalmamış bile olsa idi, cami duvarlarını şadırvan duvarından daha içerde kabul etmek, bir an için bile doğru olamazdı. Ayasluğ'da İsâ Bey camii ile başlayıb Edirne'de Üçşerefeli'de kat'î

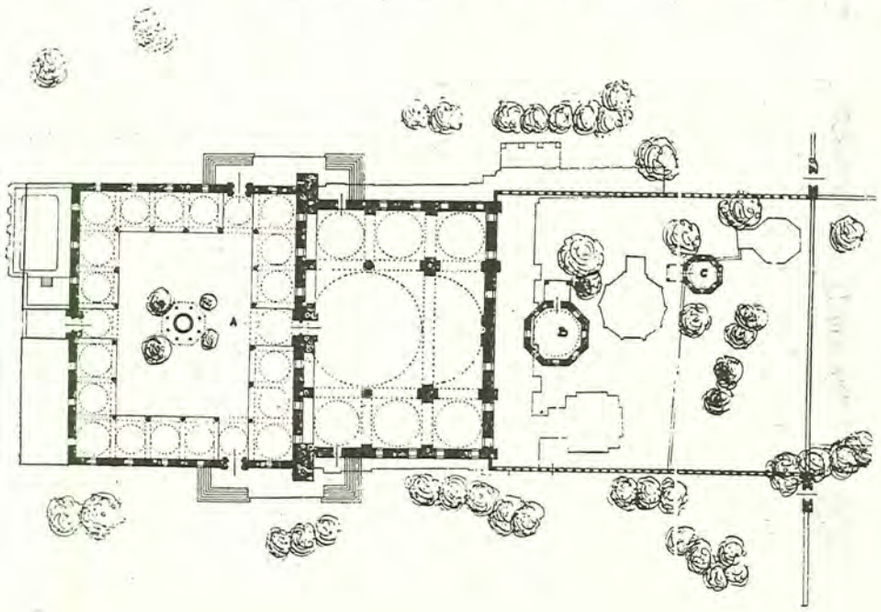

(Resim 50) Fâtih Caminin Mimar Ali Saim Bey tarafından yapılan restitüsyon plânı

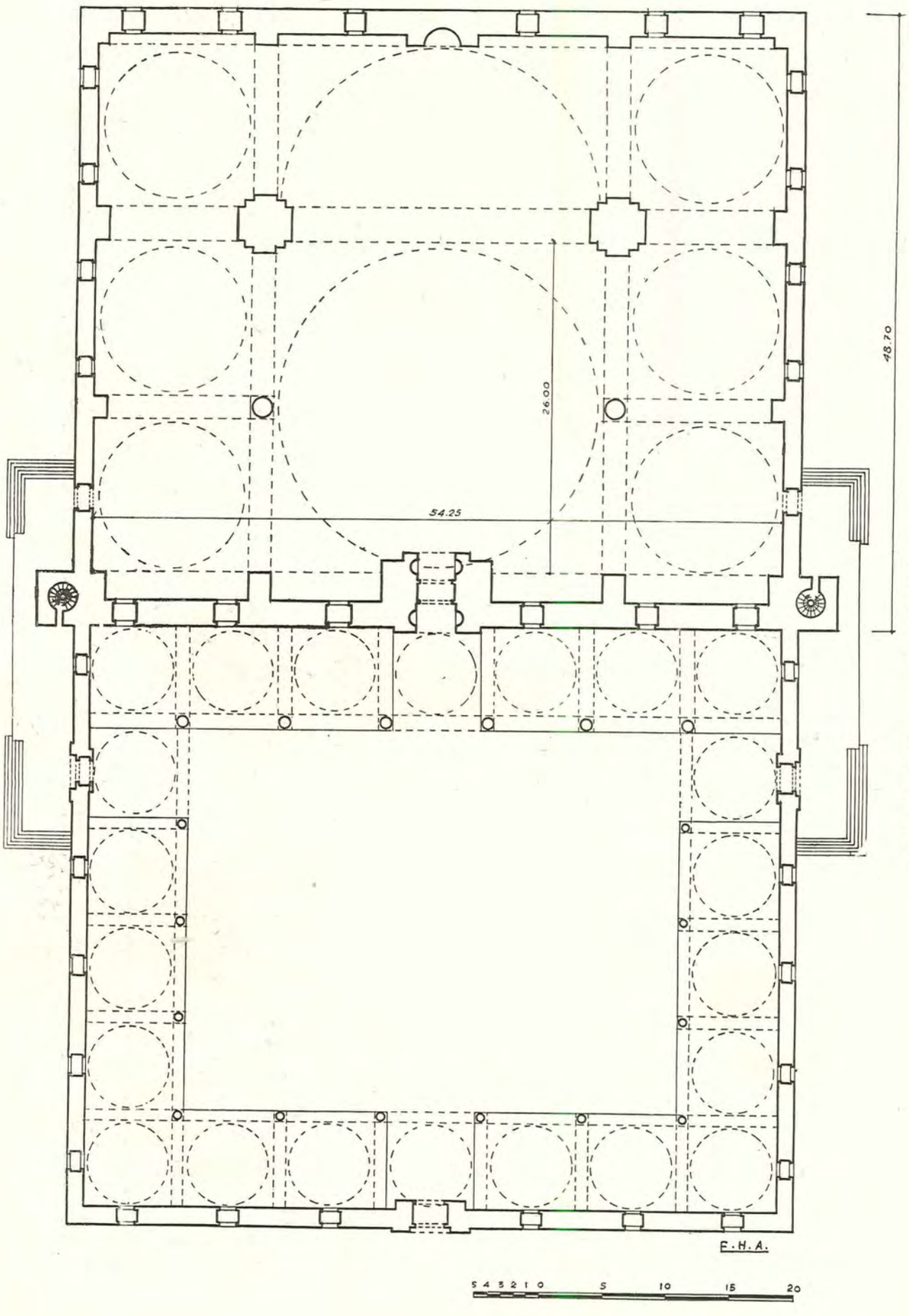

(Resim 51) Fâtih Camii plânı (Restitüsyon)

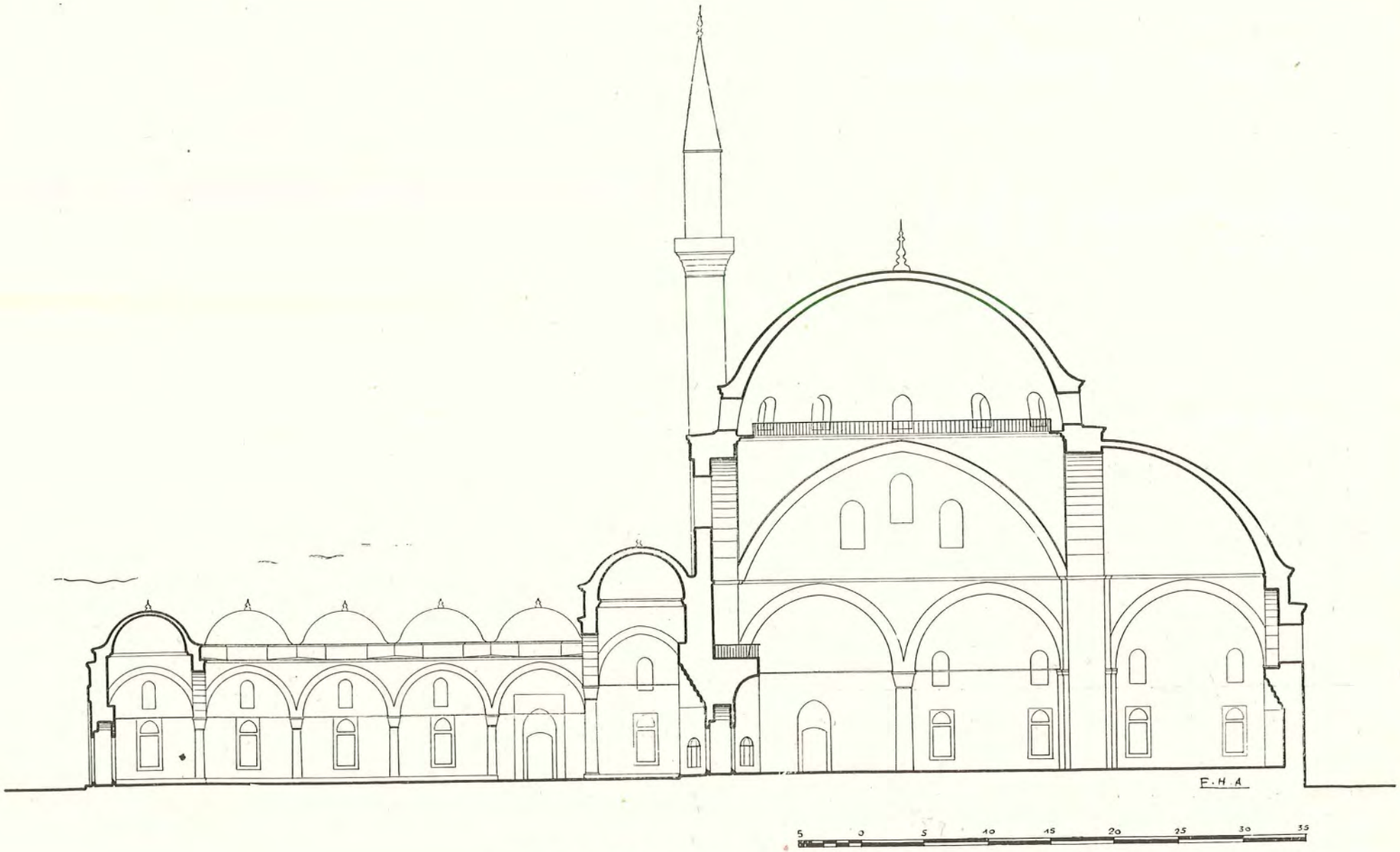

(Resim 52) Fâtih Camii maktaı (Restitüsyon)

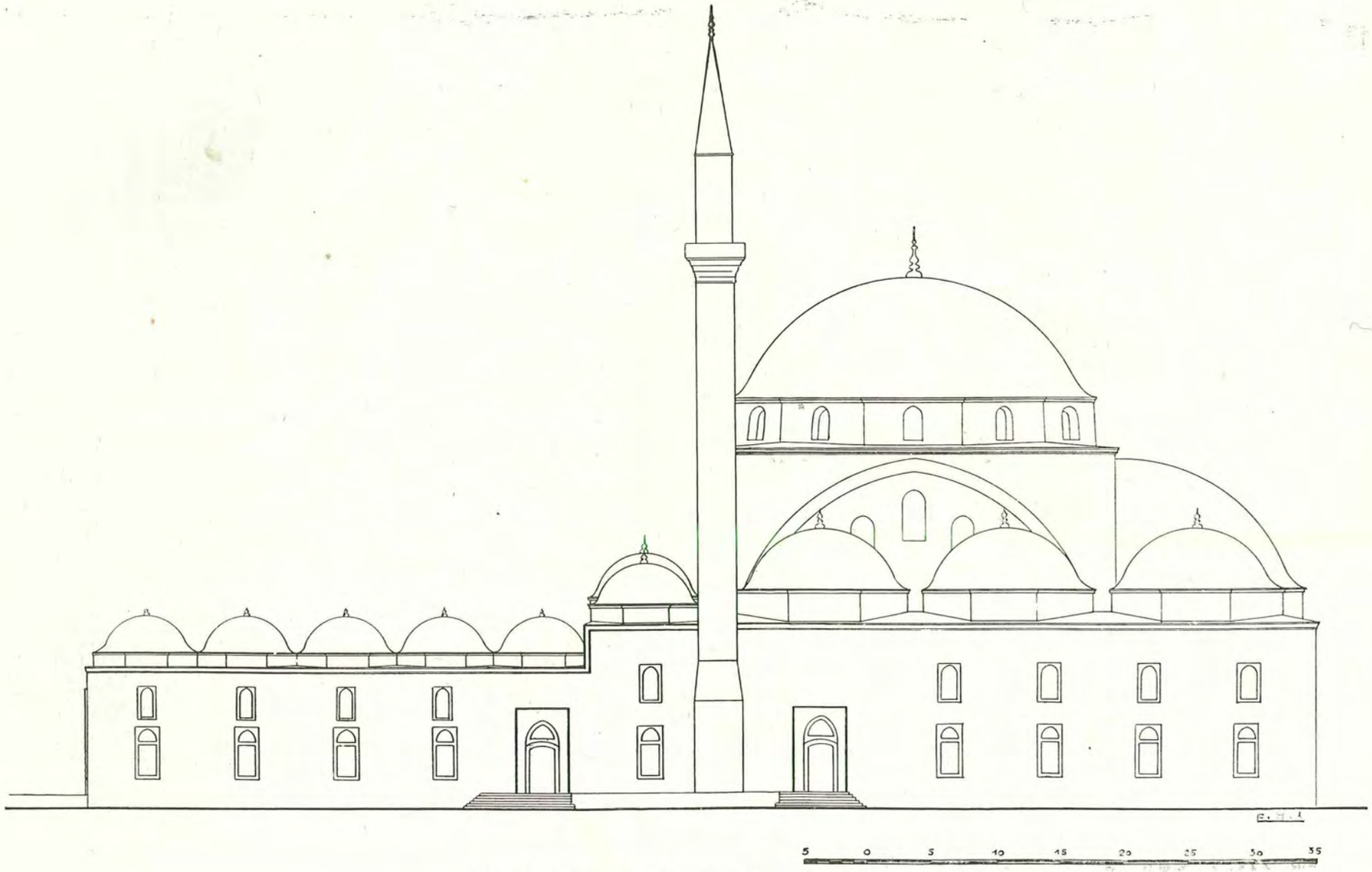

(Resim 53) Fâtih Camii cebhesi (Restitüsyon)

(Resim 54) Fâtih Camii son cemaat revakı (Foto: Gurlitt)

bir hal şekline ulaşan şadırvan avluları tema'sının tatbik şekli ve mantık ve estetik böyle bir düşünceye imkân bırakmaz; cami daha dar, avlu daha geniş olsun, bu mümkün değildir, kabul edilemez. Bu takdirde esas kütleyi itmam eden tâli unsur, birinci plâna geçmiş olur ve camii söndürür. Ehemmiyetli bir camide böyle bir tarz-ı hal görmedim.

Yeni binada olduğu gibi, eskisinde bulunmıyan haricî mahfil, boşluğu doldurursa bu mahzur tabiatiyle varid değildir.

Eski yan duvarlar şadırvan avlusu hizasında olunca bugünkü abdest musluklarının yerinde, şimdikilerden 1,85 daha dışarda bulunması lâzım gelir. Binaenaleyh yeni bina eskisinden geniş değil daha dardır.

Mihrab duvarını aramadan evvel bu malûm hudutlar dahilinde camiin kubbe ve ayak vaziyetini tetkik edelim, diğer makalelerin yazıldığı tarihde malûm olmayan bir unsur, bize bu hususta biraz yardım etmektedir. Ölçtüğümüzü yukarda arzettiğimiz gömülü granit direklerin alt kutru 1,60, üstü 1,50, tulleri 6,60 idi. üzerlerine 1,20 - 1,30 irtifaında bir başlık tasavvur ederek 1,80 - 2,00 metre genişliğinde bir kemerle kubbe üzengisine ulaşılır. Sathan iki yan duvar arasındaki 54 metre boşluğu her iki müellifin yaptığı gibi 19 metrelik bir kubbe ile örtmeye kalkışırsak yan kubbelerin 15,5 - 16 metreye iblâğı lâzım gelir ki ikisi arasında bu kadar az tefavüt merkezî kubbe teşkili usul ve nisbetlerine ve elimizde mevcud resimlere muhalif olur. Üçşerefeli'nin 24 metrelik kubbesinin yanındakiler 10 metrelikdir. Fâtih'den sonra yapılan bütün camilerde de aynı kaide istisnasız tatbik edilmişdir. Esasen her üç müellifin düştükleri hata, eski camii mutlaka daha ufak ve dar kabul etmelerinin zarurî neticesi olarak, merkezî kubbeyi küçük tutmalarıdır. Öyle ise bu kubbe ne kadar olacaktır? Mantık icabı 54 metreden orta sütunlar üstündeki iki kemerin 4 metre kadar genişliğini tenzil ettikten sonra kalacak mesafeyi aşağı yukarı dörde taksim ile birerini yanlara ikisini ortaya vermekdir. Yani 25 - 26 metreler civarında bir neticeye varılır ki yukarda altıncı tahrirî vesika bahsinde Nuriosmaniye kubbesile yaptığımız mukayese sonunda vardığımız 26 metreye tıpatıp uymakla, istikraî usulün neticesi tevsik edilmektedir. Kubbenin kıble duvarı fevkindeki mesnedi için iç duvar yüzünde 3,50 metre çıkıntı olan tak kapının vaziyetine uymak ve dafiaya karşılık temin etmek üzere 2 metrelik kadar iç payeler ve bunları bağlıyan bir kemer lâzım gelir. Bundan sonra 26 m. lik orta kubbeyi çizip takriben 3,5-4 metrelik haçvari ayaklarla mihrab yarım kubbesine vararak onu da ekleyince kıble duvarından mihrab duvarına doğru 45 metreyi mütecaviz bir noktaya vâsıl oluruz ki o da bugünkü duvar yerinden başka bir şey değildir (Resim 51, 52, 53).

Şimdi artık mihrab duvarının mevkii hakkındaki iddiaları gözden geçirebiliriz: Ağaoğlu Mehmed Bey bunun hakkında sarîh bir hüküm vermemiş, Wulzinger başka bir hatayı setr için şimdiki yerinde göstermiş, müşterek müellifler ise daha esas hakkında mütalâa söylemeden 8 inci sayfada, 9. daki hâşiyede 10. cu sayfa nihayetindeki kayıdlarında «bir yarım kubbe» kadar içeride farzedip delîl makamında Akdeniz tarafındaki ihata duvarının bugünkü son penceresi yan sövesinde göze çarpan parmaklık izlerini işaret ederek, ihata duvarının hesabca beş pencere kadar kesilip camiin bu kadar ilerlediğini öne sürmüşlerdir. Bu sövede hakikaten parmaklık izleri; hattâ taban taşlarının duvardan sonra devam etmesi gibi daha sarih deliller de vardır amma, beş pencere yerine bir tek pencere de kesilse aynile vâki olacak bir vaziyetdir. O bir tek pencerede eski camide mevcud olmıyan haricî köşe payandaya yer vermek için kesilmişdir (1). Ve yine müellifler mihrab taşlarının eski olduğunu kabul edip bu ilerletme esnasında sökülüp nakledildiğini yazmışlardır. Mihrab aslâ sökülmemişdir; hey'et-i umûmiyesi son derece imtizaçlı ve düzgündür; höcre içindeki bir kaç ufak yamadan başka kırık, çatlak ve derz sıçrağı yokdur. Bu kadar yama tak kapıda da vardır ve bir kaç yüz senelik bir inşaatda tabiîdir. Sökülüb takılmış bir kütlede sıçraksız ve bu kadar yanaşık derz bulunamaz. Taşların değiştiğine dair de bir alâmet yokdur; yeni inşaattaki mermerin renkleri ve işçilikleri mihrabınkine hiç benzememektedir. Mihrabın arkasındaki köfekî kaplama da yeni duvarların taş sıralarile uymadığı gibi, yer yer yamalar ve söve yanlarında boşlukları havidir; pek bâriz şekilde üç dört derz birbirinin üstüne gelecek şekilde ekleme yapılmış; döşeme hizasındaki silme de eski duvar çürütülerek konulmuşdur. Bu haller gösteriyor ki mihrab arkası duvarı yalnız tashih ve ıslâh edilerek bırakılmışdır; subasman duvarında da eski kısımlar görünmektedir.

Nihayet eskiden camie muttasıl olan I. Mahmud kütübhânesi bugün de muttasıldır; onu da yedinci tahrirî vesikada belirtmişdik. Binaenaleyh mihrab duvarı da bu günkünün tam yerinde idi.

Bir tanesi bile kâfi iken bu delilleri, kendimizi ikna' için değil, mevzuubahis zevatın bunları aramadan vardıkları netice, çizdikleri resim ile mimarîmizin ana eserini ne kadar tağyir ettikleri ve ne zehablara yol açdıklarını tebarüz ettirmek için sıraladık.

Şimdi bir atlama yaparak türbelerin vaziyetine geçelim: Mimar Ali Saim Beyin plânında Hazret-i Fâtih'in ve Gülbahar Sultan'ın türbelerine tebdili mekân ettirilmiş ve eski Fâtih türbesi olarak mihrabın yeri kabul edilmişdir. Müşterek müelliflerin bu fikre

(1) — Haricî payandalar eski resimlerde görülmediği gibi böyle mütemadî olanları XVI. asra kadar hiç bir camide yokdur. Fâtih'in eski binasında da duvarlar, daha alçak ve boşluğu az, kütlesi çok olduğundan dafiâyı karşılayabiliyor; payandaya lüzum kalmıyordu.

(Resim 55) Fâtih Camii şadırvan avlusu cenub ve garb cebheleri

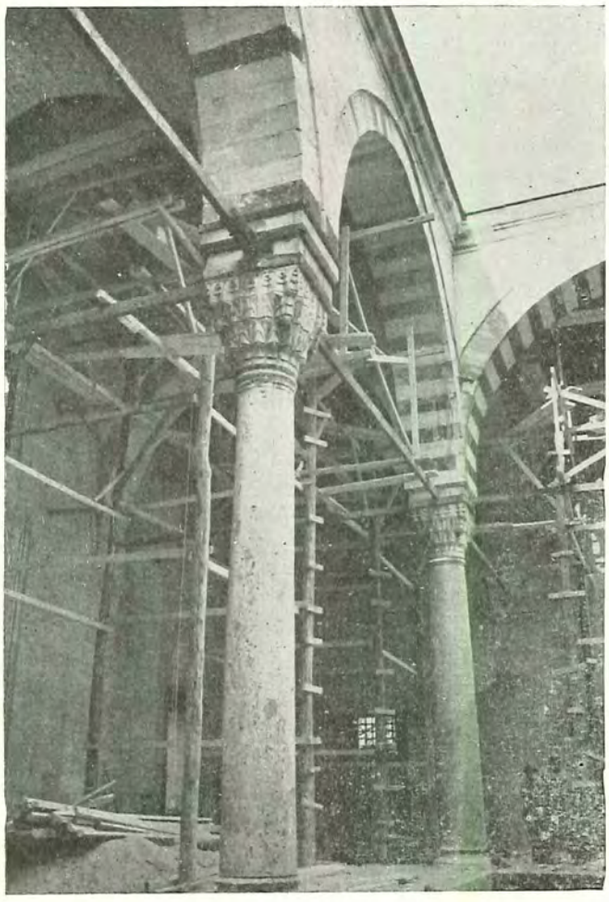

(Resim 56) Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık

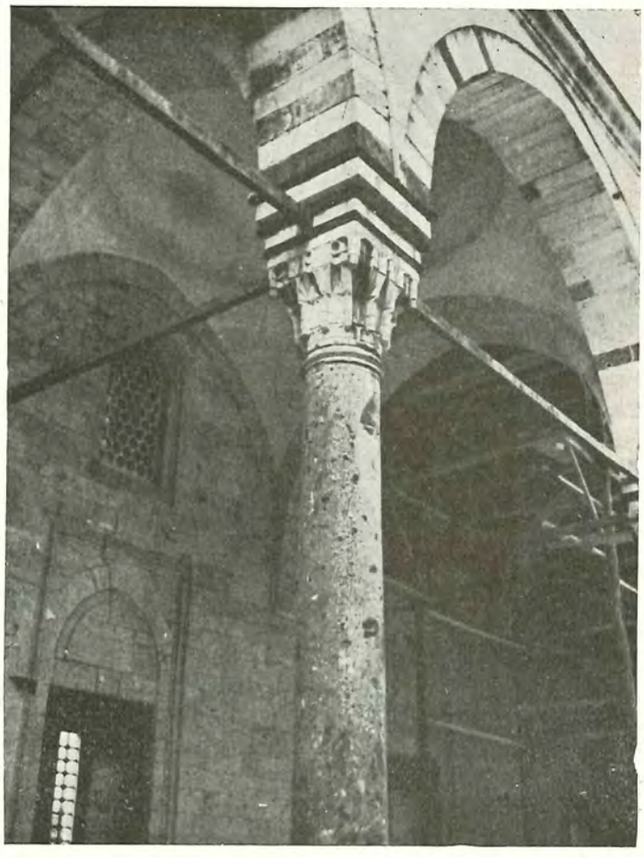

(Resim 57) Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık

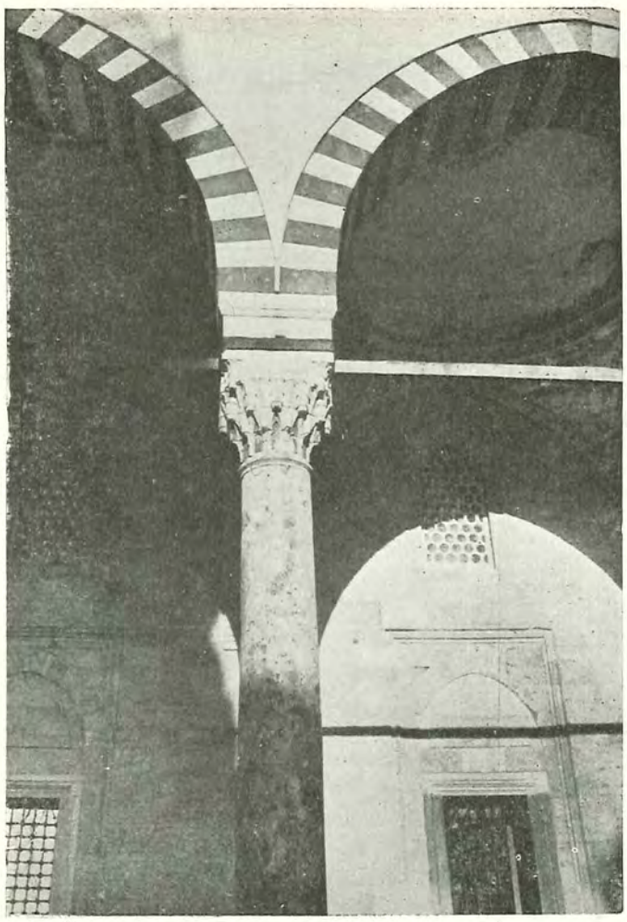

(Resim 58) Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık

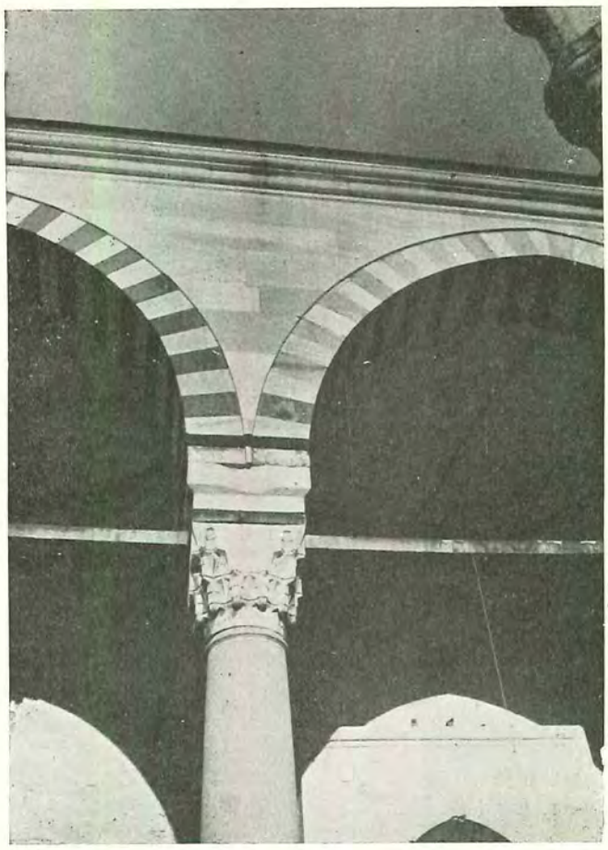

(Resim 59) Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık

(Resim 60) Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısı

(Resim 61) Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısı tafsilâtı

zahib olmalarına sebep camiin büyütüldüğü nazariyeleri ile beraber herhalde Fâtih'in mumyasının mihrab altında kaldığı efsânesidir. Bu rivayet muhayyelelere hitab eden bir dedikodudan başka ne olabilir? Hiç bir padişahın cesedi yerinden oynatılmamışken Fâtih gibi, bütün eslâfının Ebülfeth olarak yâd eyledikleri, kendilerine bu şehri hediye eden ulu bir devletlinin mübarek nâşına böyle bir hörmetsizlik yapılabilir miydi?

Türbe şimdiki mihrab yerinde olsaydı, 1155 senesinde yapılıp, bozulmadan durmakta olan I. Mahmud kütübhânesi yandan temas edercesine ona yakın yapılmış bulunur ve tahtaperde gibi harice karşı türbeyi gizlerdi. Bu da bânisi gibi zarif bir pâdişahın yapacağı saygısızlık değildir. Kaldı ki elimizde olan bir resim (resim 48), 1080 tarihli su yolu haritası, türbeyi, 1155 de yapılan Ahmed Paşa çeşmesile beraber olduğu yerde duran hatîre kapısının tam karşısında, yani bu günkü vaziyette göstermektedir. Ve nihayet türbelere, kayıdlara nazaran, yıkıldıklarının altıncı ayında başlanıp dört ayda imkâl edilmişdir; bu müddetde daha camiin şekline bile karar verilmemişdi. Binaenaleyh türbeler yer değiştirmemiş, bulundukları yerde inşa olunmuşlardır; aksini iddia mesnedsizdir (1).

Yeni bina, eskisinden yanlarda daha dar olduğu halde Hadîka müellifi neden «Vaz'ı kadîmesinden haremine vus'at-ı azîme geldiği âyandır» demişdir? Bir kere harem, camiin etrafına denir, esas kitleye ise (harîm) ismi verilir. Hüseyin efendi, ikinci mânada mı kullanmışdır? Yahut bir yazılış hatası mı vardır (2)? Hakikatte harem ise, bu meseleyi tahlile hacet yokdur. Bu tâbirin doğurduğu tereddüdü izâle zımnında harîm olarak kabul edelim, ona göre metni, dikkatle okuyalım: Hâfız Hüseyin efendi, «derûn-u cami'de mukaddemâ tahrir olunanlara ziyade kılınanlar» dan, Hünkâr mahfilini ve buna ilâve olunan odaları ve sath-ı maili, üç cihete eklenen fevkanî mahfilleri ve haricî mahfilleri ve pilpâyeleri zikrettikten sonradır ki bu cümleyi irad eyliyor. Fevkânî mahfiller satha % 25 ilâve ettiği gibi irtifa'en de cami eskisinden beş altı metre daha yüksekdir. Harîm zemin itibarile daralmış ise de ikinci kata ilâve sâtıhlarla yekûnu itibarile fazlalaşmışdır. Eğer cami duvarlarından tevsi' olunsa idi iftiharla yazardı; çünkü maksadı yaşadığı devri, yapılan yeni inşaat yolile daha parlak göstermekdi, ve saha büyümediği içindir ki, haremine vus'at gelmişdir, diyemiyerek «geldiği âyandır» tarzında mübhem bir sözle işi takdire

(1) — Bu satırlar yazıldıktan bir sene sonra, 1953 senesinin ilk günlerinde Gülbahar Hâtun türbesi tâmir edilmeye başlanıp çürük sıvalar döküldü ve duvarın 1.40 metresinin eski binadan kalma olduğu görüldü. Türbenin yer değiştirmesinden sarf-ı nazar eski plânın ve temelinin bozulmayıp sağlam duvarlardan dahi istifade edildiği anlaşıldı.

(2) — Topkapı sarayındaki yazma nüshasında da (harem) şeklindedir.

(Resim 62) Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısında kabartma ve geçme tezyinat

bağlamış ve aşağıdaki «bu mezkûrâta min evvelihâ ilâ âhirihî sultan-üs-selâtîn... Mustafa hân ibn-i Ahmed hân ibn-i Mehmed hân hazretleri muvaffak olmuşdur» methiyesine bir rüşvet-i kelâm girizgâhı olarak kullanmışdır. Binaenaleyh bu kayıtdan camiin zemîn sahası itibarile büyütüldüğü mânası çıkmaz.

Minarelere gelince: hiç bir menbada yıkıldıklarına dair bir kayıd olmadığı gibi 1228 (1813) tarihli Bâyezid su yolları haritasında 1250 senelerinde bir İngiliz'in, büyük bir sıhhatla yapıp aslı Güzel Sanatlar Akademisinde yanan, İstanbul panoramasında tek şerefeli ve şerefeler kubbe hizasında görülmektedir. Minare, şadırvan avlusu seviyesine kadar duvarla beraber işlenip, birinci şerefeye kadar olan gövdenin de yüzlerce demir kenedle tutturulmuş olmasından eskiliği anlaşılmaktadır. Buraya kadar işçilik de başkadır. Ampire kaçan şerefelerin gırlantları gövdeye otururken sıraya uymadığından boş yerleri harçla doldurulmuş olması şerefelerin gövdeye sonradan oturtulduklarını isbat etmektedir. (Tuhfe-i hattatîn) s. 453 de, camiin yeni inşasından bahsederken «vaz'ı kadîmleri bâki, fakat Bâb-ı Kebîr ve minareler kalmışdır» demekle bu buluşu te'kid etmektedir. Yalnız bu ifadeyi minarelerin bakasına hasredip yıkılmıyanlar meyanında zikretmediğinden dolayı di-

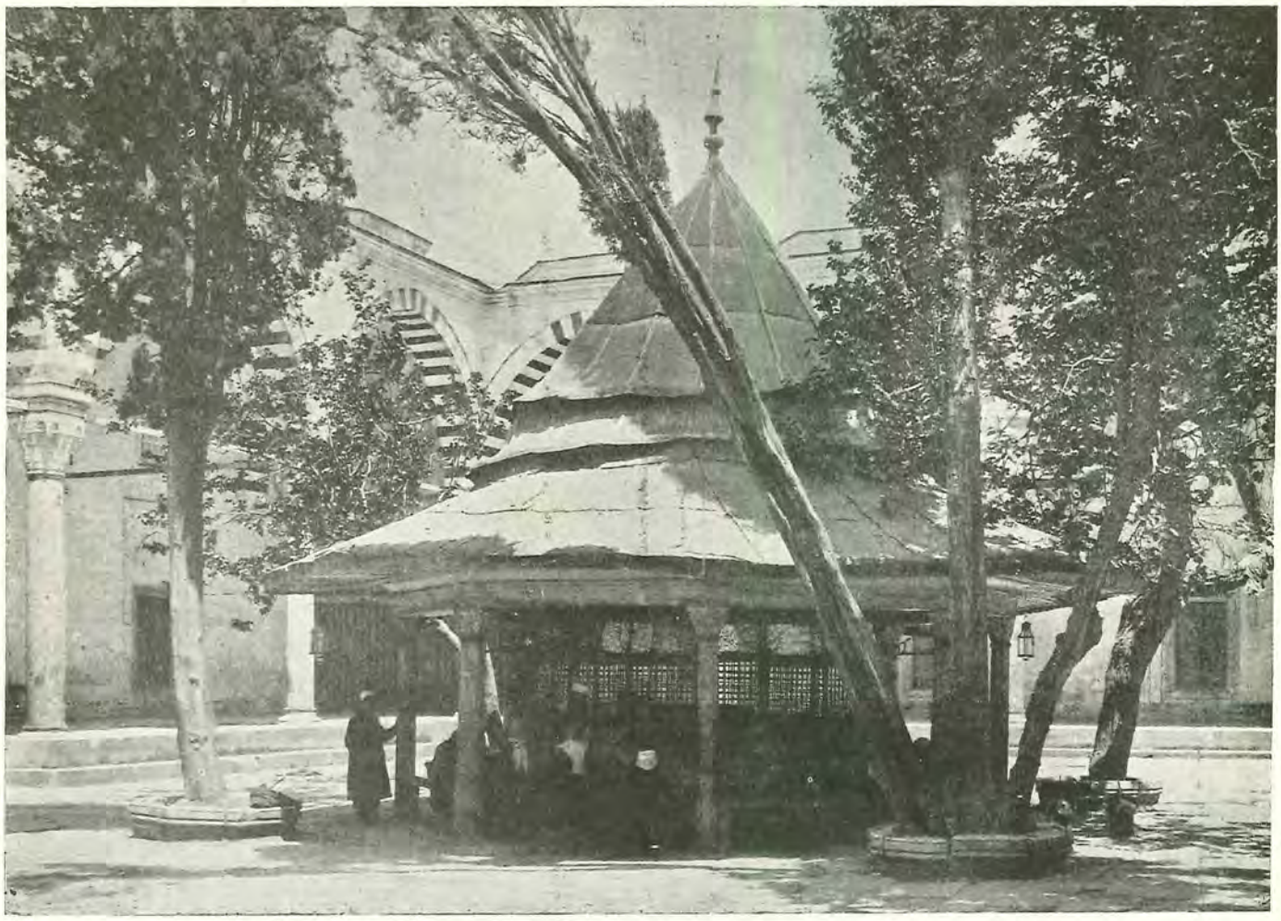

(Resim 63) Fâtih Camii şadırvanı (Foto: Gurlitt)

ğer kısımların muhakkak yıkıldığı mânasında tâmim etmemelidir. Zira, şadırvan duvarları da yıkılmadığı halde unutup veya ehemmiyet vermeyip dercetmemişdir. Makale müellifleri, kurşun külâhın 1310 zelzelesinden sonra şimdiki taş haline getirildiğini, menba zikretmeden yazıyorlar, böyle olması da muhtemeldir.

***

Camiin ilk inşasından bâkiyeleri şunlardır: Şadırvan avlusunun üç duvarı, şadırvan, tâk kapı, mihrab, birinci şerefeye kadar minareler, tek tük duvar bâkiyeleri ve hazire duvarından bir kısım; şimdi bunların izahlarına sıra gelmişdir.

Şadırvan avlusu : İstanbul'da ilk olmasına rağmen hatlarında ve nisbetlerindeki asâlet ve kuvvet ve eb'at itibariyle uzun müddet erişilememiş bir eserdir. Üç kol revak aynı seviyede, cami kıble duvarına muttasıl olanı ise daha yüksekdir (Resim 51 - 52). Bu kubbelerin haricî kasnakları sekiz köşeli olub müselles-i kürevîlerle kemerlere oturur. Kemerler umumiyetle kırmızı taş ve beyaz mermerle mütenaviben işlenmiş, yalnız mihverdekilere yeşil taş kullanılmışdır. Kırmızılardaki eksikler asırlar boyunca yapılan tâmiratın izleridir. Duvarlar haricen ve dahilen büyük eb'adda, Bakırköyü köfekîsindendir. Alt ve üst pencerelerin etrafı geniş silmelerle çerçevelenip, alttakilere kenarı yeşil Eğriboz taşı, mermer aynalar konmuşdur. Söveler mermerdendir ve gayet geniş ve kuvvetli silmelerle tebarüz ettirilmişdir. Demir parmaklıklar, 30 mm. kutrunda, kalın demirden ve topuzludur. Duvarlar kuvvetli bir köfekî silme ile nihayetlenir (Resim 55). Revak sütûnları 8 i yeşil eğriboz, 2 si pembe, 2 si esmer granitden, son cemâat tarafındaki büyükleri pembe Mısır granitindendir. Köşedekilere alçak kemer üzengi seviyesinden sonra mermer bir gövde ilâve olunmuşdur. Başlıklar tamamen mermerden ve hepsi de istalâktitlidir. İstalâktit başlık, artık camilerde kat'î olarak yer almış ve klâsik devrin mühim eserlerinde bundan böyle terkedilmemişdir. Büyük direklerdeki alt ve üst kuturları birbirine yakın (Resim 54) ve sıraları az çıkıntılı başlıklarından maadâ dört şekil başlık vardır (Resim 56, 57, 58, 59), bir tanesi minimini mihrabcıkları andıran yaprak sıralarını hâvi pirimitif şekilde olduğu halde diğer üçü, XVI. ve müteakip asırlarda, hemen aynen tatbik olunan, bademli, püsküllü, hatları bariz ve kabarık ve dolgun mütekâmil örneklerdir.

Kaideler de mermerdendir. Büyük direklerde taban yokdur. Revak kemer alınları ve silmeleri beyaz mermerdendir.

Avlunun biri kıblede, ikisi yanda üç kapısı var

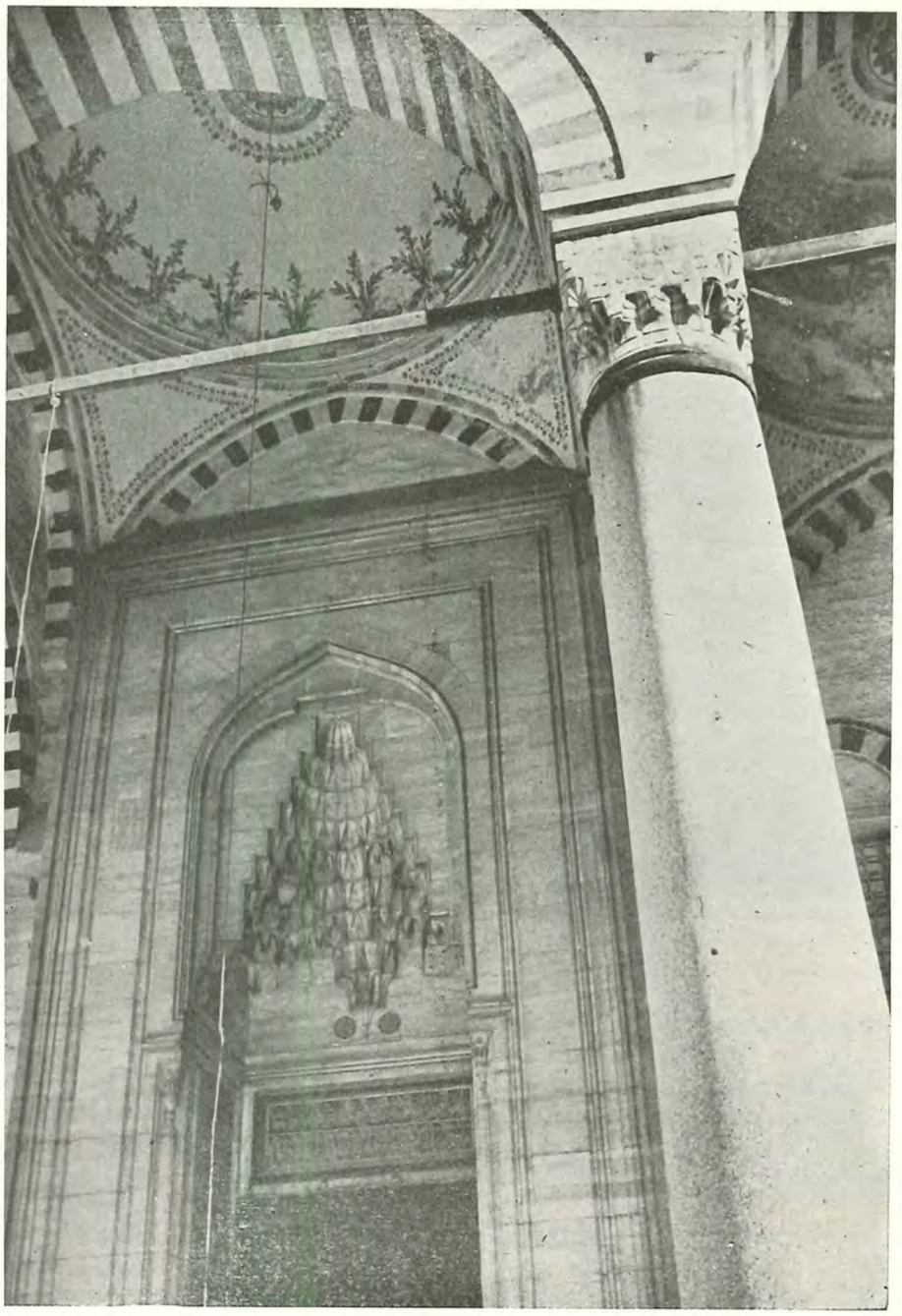

(Resim 64) Fâtih Camii tâk kapısı

dır ve hepsi mermerdendir. Birincisi höcreler, kum saatlerile müzeyyen bir çerçeve ortasında istalâktit yaşmaklıdır. Kum saatleri uçlarındaki kabartma örme tezyinat Selçuk'un son tesirleridir. Kapı kemeri yeşil ve beyaz taşla işlenmişdir; kitâbe yeri yazısızdır. En üstü bir taç süsler (Resim 60, 61, 62). Yan kapılar basitdir ve bir sivri kemerle nihayetlenir.

Şadırvan: Evliya'nın tarifi üzere sekiz dılı'lı, baklava başlıklı 8 direk üstüne müstenit kademe kademe külâhlı, saçaklı, içi ahşab kubbeli bir eserdir (Resim 63). Ahşab aksamında eskiden kalmış parçalar olsa gerekdir. Maamafih hey'eti umumiyesinde bir XVII. asır çeşnisi sezilmektedir. Koyduğumuz resim elli sene evveline aiddir ve bütün kaynaklarda kaydı geçen dört servi de görülmektedir.

Tak kapı: Üçşerefeli'dekinin biraz noksanı ile aynıdır (Resim 64). Eb'adı bile uymaktadır. Üçşerefeli'de kum saatleri etrafındaki istalâktitli silme, bunda yokdur. Yazılar da evvelkinde olduğu gibi, tezyinî bir gaye güdülmiyerek kitâbe üç vecihde birbirinin devamı olarak hak olunmuşdur (Resim 65, 66, 67). Kapının iç yüzü bir âbidecikdir; dilimli şemse bir kubbenin altında keskin badem ve yaprak sıralarının teşkil ettiği yaşmağını, hatları gayet zarif bir çerçeve kucaklar. Kanat yuvası bir Bursa kemeri ile nihayetlenir. İki tarafında da nazik iki höcre var-

(Resim 65) Fâtih Camii kitâbesi, sağ taraf (Fot: Turgud Bleda)

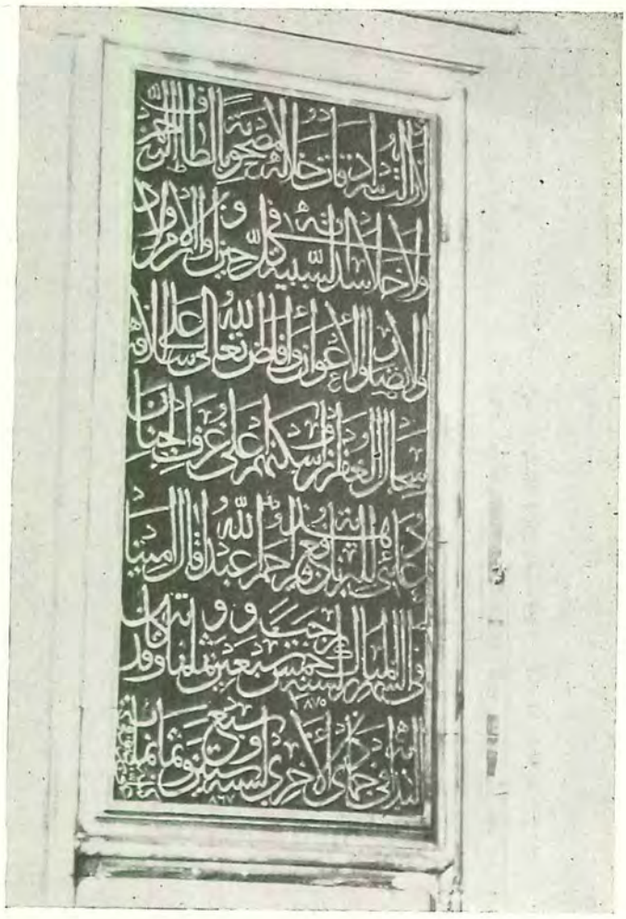

(Resim 67) Fâtih Camii kitâbesi sol taraf (Fot: T. B.)

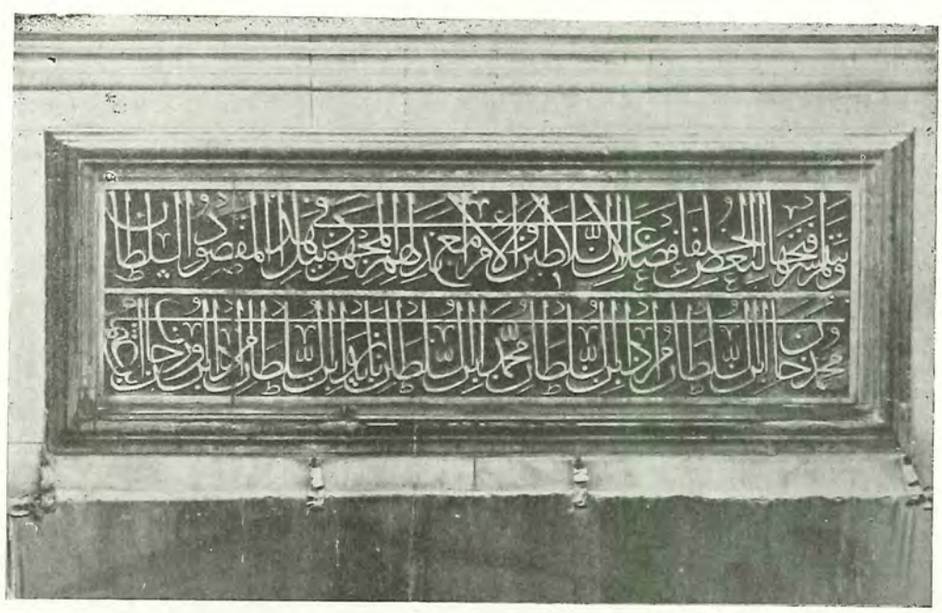

(Resim 66) Fâtih Camii kitâbesi, orta (Fot: T. B.)

(Resim 68) Fâtih Camii tâk kapısı iç yüzü (Fot: Gurlitt)
(Öndeki mahfil, yaşmak üstündeki silme ve locya muhdestir)

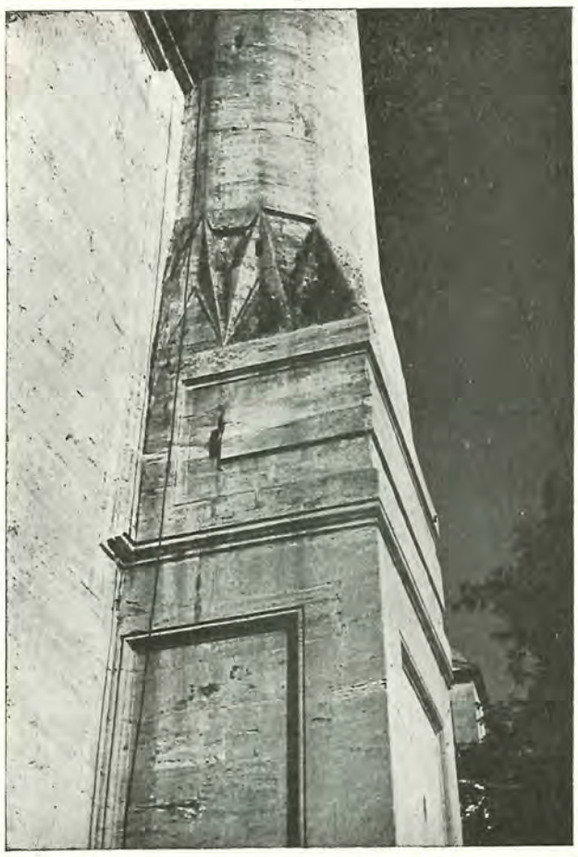

(Resim 69) Fâtih Camiinin minare kaidesi

(Resim 70) Fâtih Camiinin minare kapısı

dır (Resim 68). Ne yazık ki bu âbideciğe önde bir mahfil eklenmiş, üstüne yeni binanın silmesi dolaşdırılmış ve en nihayet direkli bir locya ilâvesile bu güzellik berbat edilmişdir.

Mihrab: Yaşmağı istalâktitli, höcre köşeleri yeşil direkli, kum saatlerile süslü ve üstü hafif bir taçla nihayetlenen çok ince işlenmiş, zarif fakat nisbeti fazla sivri hafif bir eserdir. Yaşmağın üstünde tek satır celî sülüsle

قال الله تعالى فنادته الملئكة وهو يصلى قائم فى المحراب

صدق الله

Kal-a-Llâhü teâlâ fenâdeteh-ül-melâiketü ve hüve yusellî kâimün fi-l-mihrab sadak-a-Llâhü, âyet-i kerimesi yazılıdır.

Minare: Cami ile pek sıkı bir ahenkle birleşerek nisbetlerine bir düğüm noktası teşkil edip iki kitleyi birbirine kaynaştırmışdır. Kaide kısmı kitâbeli, küp ise kısmen murabbaî kısmen kısa bademlidir. Bazı satıhlarında harablık göze çarpmaktadır (Resim 69). Gövde oniki dilimlidir. Kapısı bir kitâbe ortasında yekpare mermer oyulmuş sivri kemercikle süslüdür (Resim 70).

Minarenin cenub yüzünde Ali Kuşçu tarafından yapıldığı tahmin edilen bir güneş saati bulunmaktadır.

Duvarlar: Umumî plânda görüldüğü üzere medreselerin iki ucunu birbirine bağlayıp gece gündüz ihtiyaca açık olan kervansaray, tabhâne, dar-üş-şifa kısımlarını açıkda bırakan ufak kesme taşlarla işlenmiş, üstü sivri harpuştali haricî duvarların pek çok kısmı harab olmuşdur. Yer yer bakiyeleri görülmektedir (Resim 71). Dört kapısından yalnız cenub-i şarkîdeki (Çorba) kapısı kalmışdır (Resim 72). Sivri tacının aynası yeşil kakma rumîlerle tezyin edilip başka hiç bir süsü olmıyan bu basît kapı gören üstünde asîl bir tesir bırakır. Ne yazık ki avlunun, ıslâh arzusu ile yapılan, hafriyatında bu mühim kapı havada kalmışdır. Bu kadar açık bir hatanın nasıl ve ne için irtikâb edildiğini anlamak kabil değildir. Diğer üç kapı, şimal-i şarkîde (Türbe), şimal-i garbîde (Boyacı) ve cenub-ı garbîdeki (Çörekçi) kapıları, yıkılmışdır. Hatîre duvarı 55 sm. genişliğinde, etrafı silmeli dolu kısımlar ortasında 1,10 arzında parmaklıklı ve Bursa kemerli pencereleri olan hafif ve nazik bir duvardır (Resim 73). İçeriye bir mahremiyet havası vermekle beraber manzarayı kesmez. Duvarın ağır görünmemesi için tabanı ve Bursa kemeri incecik levha taşlardan yapılmışdır.

*
* *

Tezyinât: Eski kısımlarda mermer mahkûkâtdan ve iki çini levhadan maada, kalem ve alçı gibi, tezyinat kalmamışdır. Mermer oymaları mahallerinde

(Resim 71) Fâtih Camiinin harem duvarından bir parça

zikrettik. Çini levhalar son cemaat duvarının sağ ve solundaki pencere aynalarındadır (Resim 74, 75). Besmele ve Ayet-el-kürsî lâcivert üstüne beyaz sülüsle yazılı olup bir kûfî hat bununla girift bir haldedir. Edirne'de Üçşerefeli'de de böyledir. Yalnız orada her iki metin aynı, burada başkadır. Kemerlerin etrafını zırhlar ve soluk sarı ve lâcivert çiçek ve yapraklarla süslü ayrı ayrı resimlerde bir su ihata etmektedir. Satıh tezyinatı olarak bir de şadırvan avlusu garb duvarında altı pencerenin aynalarına kabartma celî sülüsle yazılarak zeminlerine yeşil Eğriboz taşları kakma olarak yerleştirilmiş Besmele ve Fâtiha levhaları vardır (Resim 76, 77). Nesih ve sülüs cihetinden hat san'atı Fâtih devrinden sonra çok terakkî ettiği halde, celîler II. Bâyezid devrindekilerden daha güzeldir. Bu Fâtiha levhası da onlardan biridir. Terkib ve nisbetleri de yazısı kadar güzeldir. Levha 1950 senesinde müellif tarafından tâmir edilmişdir. Tuhfe-i-Hattâtîn (s. 542) de bu yazının Hattat Yahya Sofî'ye aid ve ketebesinin şadırvan avlusu Akdeniz tarafındaki (ibtidâ) penceresi üzerinde olup, zelzelede düştüğünü yazıyor ise de hangi pencerede olduğu vâzıhan anlaşılmıyor.

Camiin kapısı alt ve üstünde iki kısa, ortada çok uzun üç tabladan mürekkebdir. Üst tabla birisi düşmüş oymalı yazılı, ortadaki rumî oymalarla müzeyyen altı köşe ve yıldız küçük parçalardan yapılmış, alttaki düz bırakılmışdır. Oymalar derin ve mücessem olmadığı gibi fazla bir inceliği de yokdur.

*
* *

Kitâbe: Tak kapı höcresinin üç veçhinde sağdan başlayıp ortada devam ederek solda biten mermer üzerine kabartma, yaldızlı, sülüs kitâbe yazılmışdır. Hattatı, Yahya Sofi'nin oğlu Ali bin Sofî'dir. Bir çok noktalar hakkedilmeyip, bilâhare yalnız yaldızla sathî olarak ilâve edilmişdir.

Sağda.

١ — اتفق الفراغ بحمد الله القدير الخبير على اعمال عباده

٢ — والبصير من بناء هذا المسجد الجامع للفضائل على

٣ — الوجه الاتم الذى اسس على التقوى من اول يوم

٤ — باسر من ملاء الارض بمعدلة احيي بها رسمى علم وعرفان

٥ — لاجل ان يظهر الخيرات فى ملكه اختاره الله من آل عثمان

٦ — وهو السلطان الاعظم والخاقان الافخم الفاتح بسيفه لهذه البلدة التى

٧ — لم يخلق مثلها فى البلاد ولم يصنع نظيرها بايدى العباد

1 İttefak-el-ferâgu bi hamd-i-Llah-il-kadîr-il-habîri alâ a'mâli ibâdihî

2 V'el-basîri min binâ'i hâz-el-mescid-il-câmii l'il-fezâili al'-al

3 el-vech-il-etemm-i-llezî üssise al'et-takvâ min evveli yevmin

4 bi emri men mele'el-arza bi ma'deletin uhyiye bihâ rumemi ilmin ve irfânin

5 li ecli en yazhar-el-hayrâtü fî mûlkihî ihtâreh-u-Llâhü min âl-i Osman

6 ve hüv-es-Sultân-ül-a'zamü v'el-Hakân-ül-efhamü el-Fâtihü bi seyfihî li hâzih-il-beldet-il-letî

7 lem yuhlak mislühâ f'il-bilâdi ve lem yusna' nazîruhâ bi eyd-il-ibâdi

(Resim 72) Fâtih Camiinin harem duvarından çorba kapısı

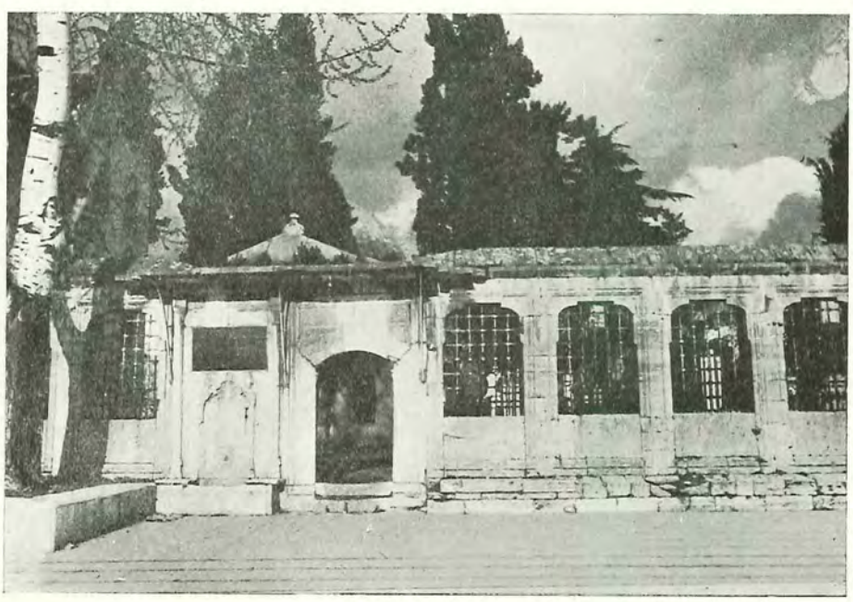

(Resim 73) Fâtih Camiinin hatîre duvarı

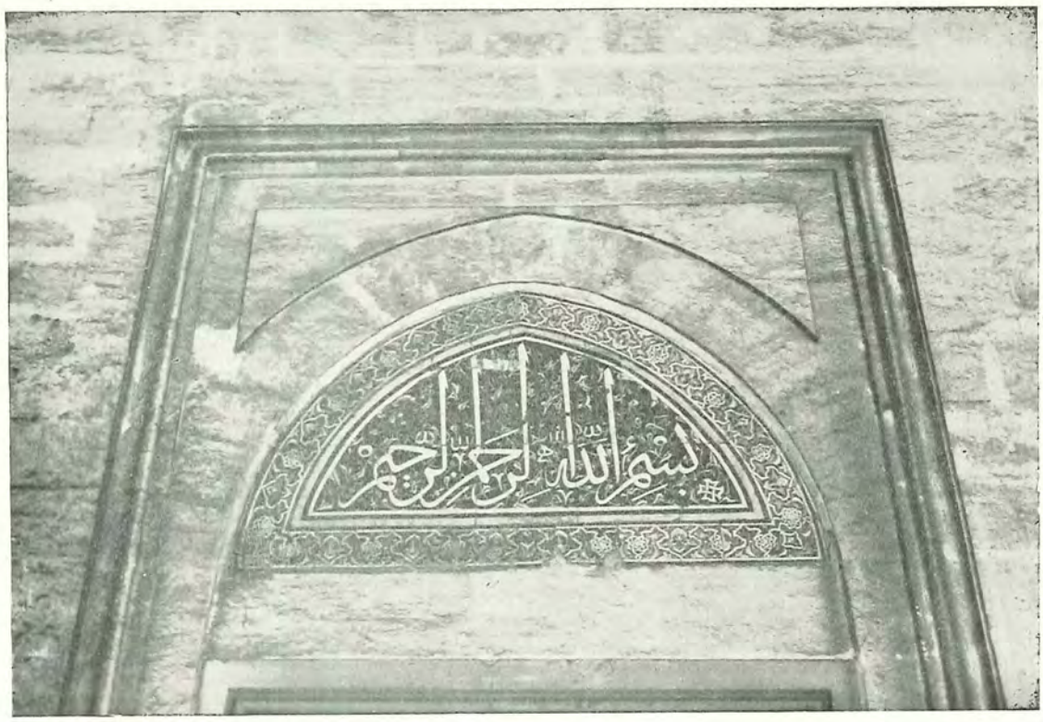

(Resim 74) Fâtih Camiinin şadırvan avlusu cenub duvarında çini Besmele levhası

(Resim 75) Fâtih Camii şadırvan avlusu şimal duvarında çini Âyet-el-kürsî levhasının nihayeti

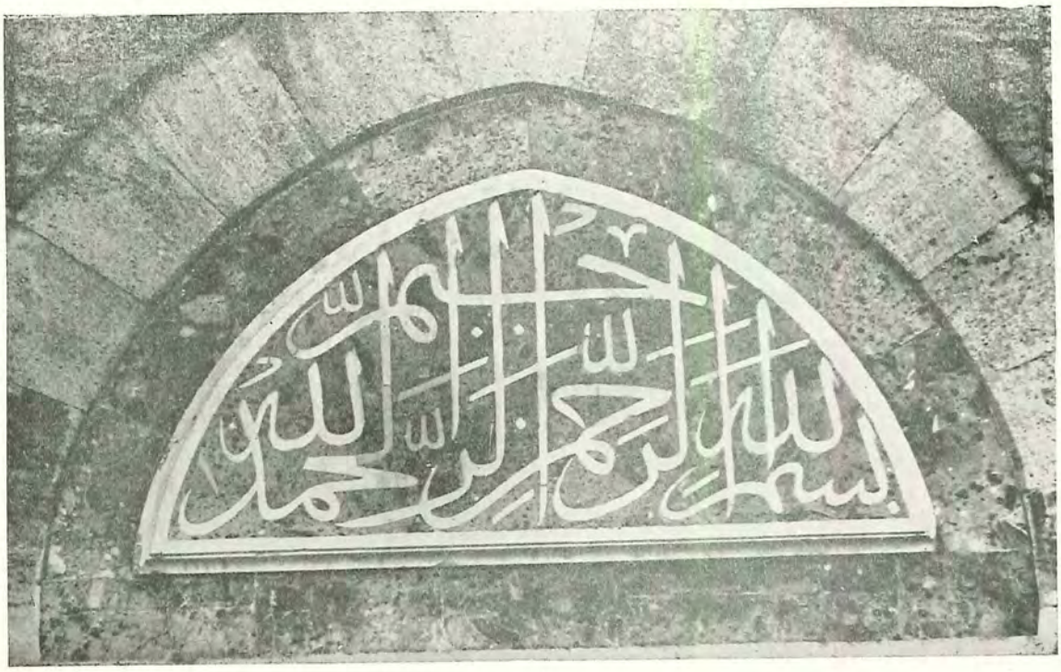

(Resim 76) Fâtih Camiinin şadırvan avlusu duvarında gömme yeşil zeminli Fâtiha levhasının besmelesi

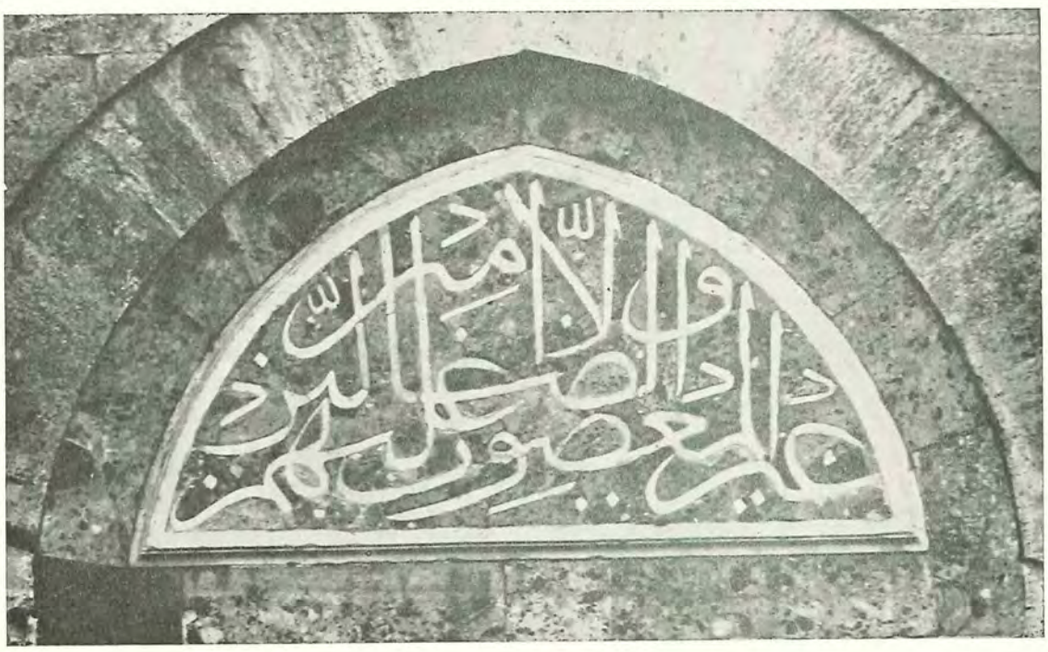

(Resim 77) Fâtih Camiinin şadırvan avlusu duvarında gömme yeşil zeminli Fâtiha levhası sonu

Kapı üstünde:

١ — ولم يتيسر فتحها لبعض الخلفاء فضلاً عن السلاطين والامراء مع بذلهم المجهود فى نيل هذا المقصود السلطان

٢ — محمد خان ابن السلطان مراد ابن السلطان محمد ابن السلطان بايزيد ابن السلطان مراد ابن اورخان ابن عثمان

1 Ve lem yeteyesser fethuhâ li ba'z-il-Hulefâi fazlen an-is-selâtîni v'el-ümerâi ma'a bezlihim-ül-mechûd fî neyl-i hâz-el-maksûd es-Sultân

2 Mehemmed Hân ibn-is-Sultân Murad ibn-is-Sultân Mehemmed ibn-is-Sultân Bâyezid ibn-is-Sultân Murad ibn-i Orhan ibn-i Osmân

Solda :

١ — لازالت سرادقات خلاله مصحوبة بالطاف الرحمن

٢ — ولا خلا سدته السنيه فى كل حين واوان من الاولاد

٣ — والانصار والا عوان وافاض الله تعالى على اسلافه

٤ — سجال الغفران واسكنهم اعلى غرف الجنان

٥ — هذا دعائى للبرية نافع فيرحم الله عبداً قال آمينا

٦ — فى الشهر المبارك رجب لسنه خمس وسبعين وثمانمائة وقد كان

٧ — البداية فى جمادى الاخرى لسنه سبع وستين وثمانمائه كتبه على بن صوفى (١)

1 lâ zâlet sürâdikâtu hilâlihi meshubeten bi eltâf-ir-Rahmân

2 ve lâ halâ seddetüh-üs-seniyyetü fi küllî hînin ve evânin min-el-evlâdi

3 v'el-ensâri v'el-a'vân ve efâd-a-Llahü teâlâ alâ eslâfihî

4 sicâl-el-gufrân ve eskenehüm a'lâ guref-il-cinân

5 hâzâ duaî l-il-beriyyeti nâfiün fe yerham-u-Llâhü abden kâle âminâ

6 fi-ş-şehr-il-mubareki Receb liseneti hamsin ve seb'ine ve semânimietin ve kad kân-

7 el-bidâyetü fî cümad-el-uhrâ liseneti seb'in ve sittine ve semanimietin

ketebehu Aliyyü'bnü Sofî

(1) Kitâbenin, Hadika'da, yalnız tarih mısraı dercolunmuşdur. Fâtih camii ve Bizans sarnıcı s. 15 de sağ 4 üncü satırda (حي) kelimesi (يحيى) şeklinde ve takdimle 5 incide (الله) kelimesi dört kelime takdimle yazılmış, 7 ncide (بسيفه) hiç dercolunmamışdır. Sol tarafın 5 inci satırındaki (هذا) lâfzı da (دعائى) den evvel olacakken sonra konmuşdur.. Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, Süheyl Ünver s. 30-31 de, sağdakinin II. satırında (بصير) yerine (نصير) ve soldakinin I. satırında (خلاله) yerine (جلاله) ve III. de, ve V. de bir takdim tehirle dercetmişdir.

Son iki satırı altında rakkamla bilâhare yaldızla yazılmış 875 ve 867 tarihleri vardır (Resim 65, 66, 67).

***

Camiin eski şekli hakkında umumî mukayese ve mütalâalar: Sahayı çok ayak kullanmadan büyültme yolunda duvarlar ve iki ayak üstüne bir kubbe oturtmak suretile Edirne'de Üçşerefeli'de yapılan hamle neticesinde çok geniş bir mekân elde edilmişdi. Fâtih binasında büyüğün önüne bir yarım kubbe ilâvesile bu saha daha büyütülmüş ve yine iki pilpaye esasına sadık kalınarak yanlara birer sütûn ilâvesile murabbaa yakın bir saha meydana çıkarılmışdır. Üçşerefeli'nin yirmi dört kûsur metrelik kubbesi yerine Fâtihinki yirmialtı metreye iblâğ edilmekle bir asır müddetle en büyük Türk kubbesi vasfını ihraz eylemişdir. Tebarüz ettirdiğim gibi bu kubbe şimdiye kadar, 20 metreden küçük zannedildiğinden ehemmiyeti anlaşılmamış, ikinci plânda kalmışdı. Etüdümüzün neticesi yalnız bundan ibaret kalsa bile kendimizi bahtiyar addederiz.

Cami Üçşerefeli'den ileri bir adım ile kronolojik tekâmülde mühim bir mevki kazanmış, İstanbul'daki âbidelerin taazzuvundaki rolü mühim olmuşdur. Bu bina güç mimarî ve inşaî meseleleri büyük bir sadelik ve sühûletle hallettiğine göre İstanbul eserlerine, şimdiye kadar zannolunduğu gibi, Bâyezid camii mebde' olamazdı. Bu mevki evleviyetle Fâtih camiine racidir. 2450 metre murabbaına bâliğ olan iç sahası da Bursa Ulu camiinden küçük olmakla beraber bütün Selçuk Ulu camilerinden, Edirne'deki Üçşerefeli'den, Bâyezid'den büyük bulunmakla İstanbul'da en geniş harîm başbuğluğunu ihraz etmişdi. Bir asır sonra Süleymaniye hem mimârîsinin azameti ve harikulâdeliği, hem de sahası itibarile kendisine tefevvuk etmiş, 1,5 asır sonra da Sultan Ahmed genişliğile bunu aşmışdır. İçtimaî bünyenin neşv-ü nemâsı neticesinde sathın ve kubbenin büyütülmüş olmasına rağmen ağır başlı bir üslûb ihtiyar olunmuş ve ekser büyük binalarda göze çarpan eskiye tekaddüm hırsı rol oynamamışdır. Meselâ Üçşerefeli'nin şahâne kapısı istiare edilerek hemen aynen tekrarlandığı halde minarelerine iki şerefe bile konmamış, tek şerefe ve kısa bir minare ile iktifa olunmuşdur. Tezyinat aksamını sade ve vakurdan başka bir kelime ile anlatmak kabil değildir; ifade süste değil hatda aranmışdır. Mimarîsi Üçşerefeli gibi ağır başlı ve kunt idi. Pencerelerin azlığı haricî manzaraya büyük bir selâbet, dahile bir ruhâniyyet veriyordu. Yarım kubbe ile ileriye atılıp semalara yükselen büyük boşluk alçak cenahlarla arza rabtolunarak uhrevî tesir için, toprak, mesnet olarak alınmışdı. Bir kelime ile Fâtih camii İstanbul mimarîsinin anası olmuşdur.

***

Ne yazık ki tecdidi esnasında aynı plân takib edilmiyerek, iki asırdır alışılan dört pilpâyeli, haricî

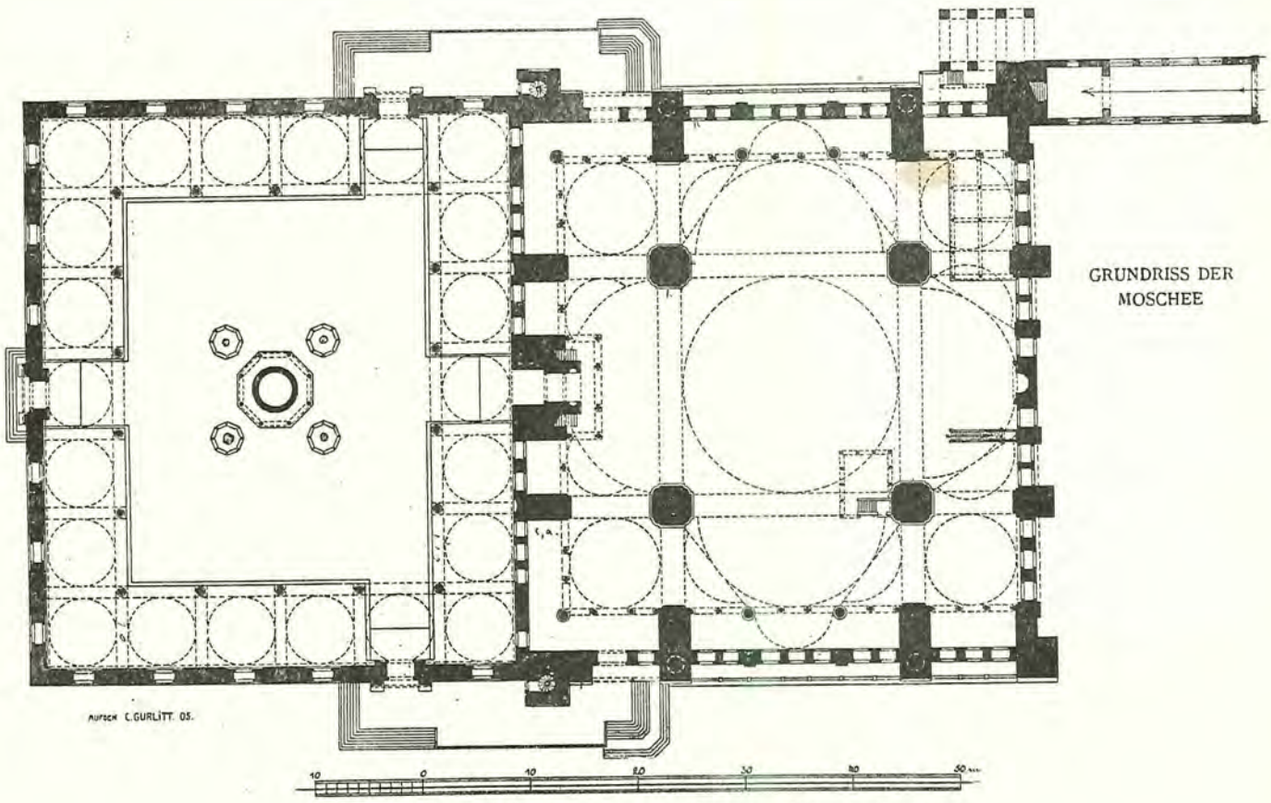

(Resim 78) Fâtih Camiinin yeni şekli plânı (Resim: Gurlitt)

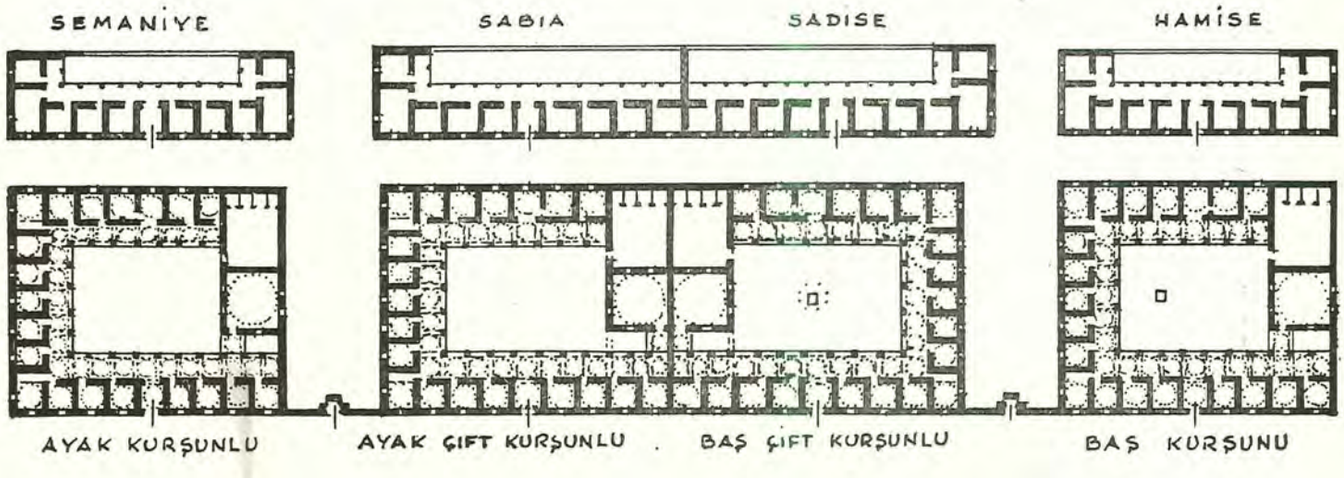

(Resim 80) Fâtih Semaniye ve Tetimme medreseleri
Karadeniz tarafı)

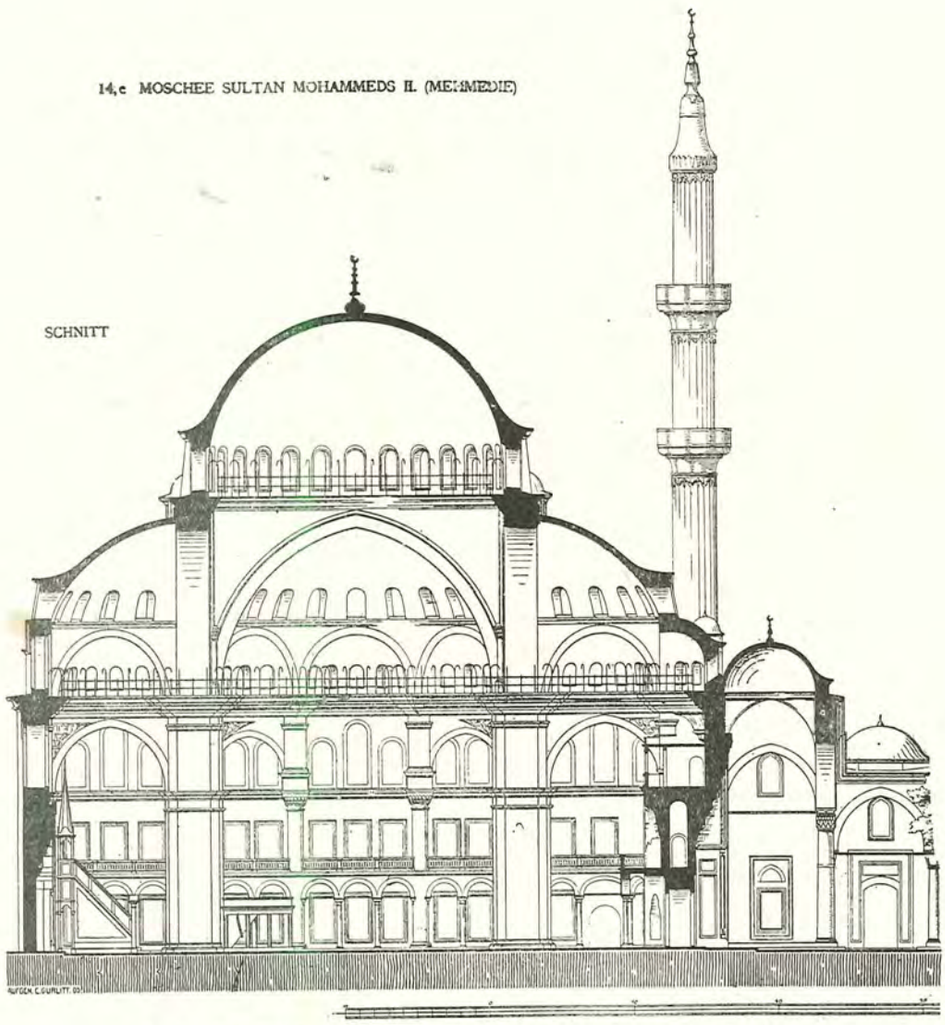

(Resim 79) Fâtih Camiinin yeni şekli maktaı (Resim: Gurlitt)

(Resim 81) Fâtih Akdeniz Medreseleri

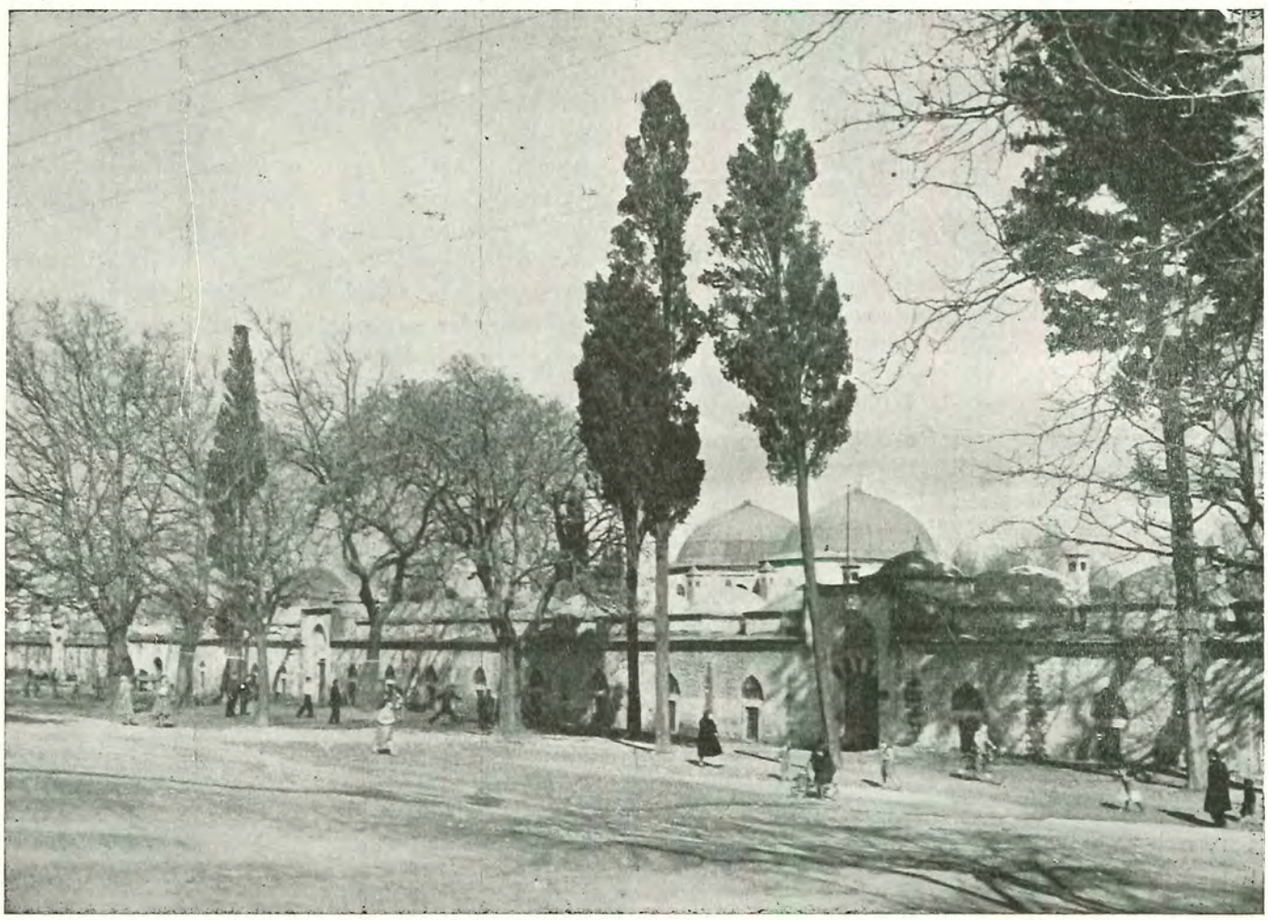

(Resim 82) Fâtih Karadeniz Medreseleri

(Resim 83) Fâtih Karadeniz Ayakkurşunlu medresesi

ve dahilî mahfilli, payandalı camiler plânı tatbik suretile küçük kubbeli sivri bir bina meydana getirilmişdir. Maamafih Kaynarca muahedesine tekaddüm eden en buhranlı ve felâketli senelerde yapıldığını da gözönünde tutarak ehemmiyetini küçümsememelidir (Resim 78, 79). Yenisi eskiye nisbetle daha yüksek ve çok pencerelidir. Barok üslûbun muhakkak tatbiki arzusu ile hareket edildiği halde büyük kemerlerde, bazı pencerelerde sivri kemer, yan yığma ayaklarda istalâktitli başlık gibi klâsik devir unsurları gayrı ihtiyarî kullanılmış iken hemen yanıbaşlarında silmeli tabla başlık ve yuvarlak kemer de tatbik olunmuşdur.

Minber de yenidir. Camii dahilen pek çirkin gösteren XIX. asırda yapılmış siyah kalemler temizlenip hünkâr mahfili üzerinde görülen XVIII. asır kalemleri tekrarlanırsa büyük bir ferahlık husule gelecekdir. Yeni bina hakkında fazla söylemek istemiyorum. Plânlarından ve mahallinde tetkiki kabildir. Manzumeye 1155 (1742) senesinde tuğla ve taş cebheli ve ufak bir aralıkla camie bağlı tek kubbeli bir kütübhâne ve İkinci Mahmud zamanında şadırvan avlusu garb duvarına muttasıl bir yangın havuzu da ilâve olunmuşdur.

*
* *

Semaniye Medreseleri: Camiin şimal ve cenubunda bulunan medreseler Akdeniz ve Karadeniz, Başkurşunlu, Çifte Başkurşunlu, Çifte Ayakkurşunlu, Ayakkurşunlu namlarile yâd olunub, her biri 19 ar höcre, birer dershane, dörder helâ ki cem'an 152 höcre,, sekiz dershane, 32 helâyı muhtevidir (Resim 80). Ortaları şadırvanlı açık avlularını ihata eden revakları, ekserisi pahalı, yığma köfekî ayaklara müstenid-dir. Methal karşısındaki hücre yeri eyvan şeklinde açık bırakılarak nazara bir ferahlık temin edilmiş; kokudan tahaffuz için helâlar bir avlu üzerine dizilmişdir. Kubbeli revak dershane önünde kesilmekde, yalnız dershane kapısına tek kubbeli bir kolla bağlanmaktadır. Bursa ve Edirne medreselerinde açık dershâne eyvanı olduğu halde bunlarda yalnız kapalı bir salon yapılmışdır. Başkurşunluda dershane hâricî dıl'a, Çifteler'de sırt sırta ortaya konularak büyük ve küçük kubbelerin teselsülü suretile güzel bir ahenk temin olunmuşdur. Revak kubbeleri kasnaksızdır; höcreler sağır, dershaneler dörder pencereli kasnaklıdır. Bu sonuncuların hepsi başka bir tarzda yapılarak bazılarında sekiz yüzlü bir menşur, bazılarında dört vechi şâkulî, dördü dik meyilli müselles halinde inşa edilmişdir. Bu tenevvü de güzel bir terkib eseri meydana koymakdadır (Resim 81, 82, 83). Camide hiç tuğla bulunmadığı halde, medreselerin revak ve pencere kemerlerinde taşla karışık tuğla kullanılmışdır (Resim 84). Cebhenin pencere aynalarından bir çoğu sonradan açılarak aydınlık sathı fazlalaştırılmışdır (1), kalanların bir çoğu yalnız taş, bazısı bir tuğla bir taşdır. Yalnız bir tanesinde maînli bir tuğla tezyinatı vardır (Resim 85). Medhal kubbeleri höcrelerindekinden daha yüksek kapılar ise bir sivri kemerli ayna içinde mermer süvelerle yapılmışdır (Resim 86). Bir tek tanesi müstesna bütün höcre ve dershane kubbeleri sekiz köşe kaide üstüne ve müselles-i kürevîlere oturur. Bu tek müstesnası da Karadeniz Ayakkurşunlu medresesi dershanesindedir. Kürevî şekil burada dik bir müsellese kalbolunmak suretile sekiz köşeye geçilmiş, üstüne de bademli geniş bir kasnak oturtulmuşdur. Bu dershanenin duvarlarında dilimli büyük hücreler vardır.

Haricî cebheler ve dershane yüzleri geniş derzli

(1) — Bu satırlar yazıldıktan sonra yapılan tâmirde pencere kemerleri hal-i aslîsine irca edilmişdir.

(Resim 84) Fâtih Karadeniz çifte ayakkurşunlu medrese revakı

ve 18×30 eb'adında, kabaca yontulmuş kesme taşla yapılmışdır. Medreselerde hatların ahenginden başka tezyinat yok gibidir. Yalnız Akdeniz Başkurşunlu dershane pencere aynalarında (Resim 87) cilâlı kırmızı tuğladan müsellesler, altı köşe taşlar arasına kakılmak, Karadeniz Ayakkurşunlu'da da yine cilâlı tuğla ile müseddes ve mainler teşkili suretile bir tezyinî satıh elde edilmişdir (Resim 88).

Bütün odalarda ocak ve bacalar vardır. Akdeniz Ayakkurşunlu medresesinin 1301 (1889) tarihinde tâmir olunduğunu müş'ir bir kitâbesi vardır. Diğerlerinde kitâbe yokdur. Bu tâmirde hariçde görülen büyük demir kılıçlar ve iç bağlamalar konmuş dahilî ayaklar da tuğla ve taşla yapılmışdır (Resim 89). Bu kılıçları ve tramvay caddesinden bütün medreseleri gösterir. Karadeniz Çifte Ayakkurşunlu medresesinde müseddes ve yıldızlı geçmelerle müzeyyen bir kapı vardı; 1942 senesinde buradan alınarak Topkapı sarayı hazine esas kapısına konmuşdur.

Medreselerin bugünkü hali: Akdeniz Başkurşunlu belediyenin filim deposu olduğundan mamurcadır; fakat bir çok ilâvelere maruz kalmışdır. Çifteler ve Ayakkurşunlu, kurşunları sıyrılmış, harab, berbat kapısız, penceresiz bir halde fakir ailelere gecekondu vazifesi görmektedir. Karadeniz Baş ve Ayakkurşunlular da bu haldedir. Başkurşunlunun dershâne kubbesi de çökmüşdür. Çifte kurşunlular ise Maarif Vekâletinin talebe yurdudur ve mâmurca bir vaziyettedir (1).

Tetimme Medreseleri: Her semâniye medresesine karşılık bir tetîmme vardı. Bu medreselerin eb'adı, şekli, höcre adedi hakkında hiç bir malûmatımız yokdur. Yalnız Gurlit'in 50 sene evvel çizdiği medreseler plânında arada 8 metrelik bir sokaktan sonra mübhem bir çizgi ile kubbe sıraları gösterilmişdir. Bu tetimme medreselerinin kubbeli olduğunu gösterir mi? Şübhelidir. Ben, bilâkis bunların çatı ile kapalı olduğunu zannediyorum; Süleymaniye'de de küçük medreseler çatılıdır. Aynı mevkilerde 1925 senesine kadar bâki olan dört Akdeniz ve el'an mevcut üç Karadeniz tetimmesi ahşab çatılı olarak yeniden inşa edilmişlerdi; pencereleri de semâniye'ler cihetine bakıyordu. Karadeniz tarafındakilerde ahşab olsun birer revak yokdur. Münhedim yeni Akdeniz tetimmelerinde olub olmadığını hatırlamıyorum. Maamafih olmaları pek muhtemel olduğundan plânda böylece işaret ettim.

*
* *

(1) — Medreseler 1952 sonlarında hâricen tâmir olunmuş, dershanelere kurşun kaplanmış, diğer kısımlar tecrid edilerek kurşun taklidi yapılmışdır.

Dar-üt-tâlim ve kütübhâne buk'ası: Dar-üt-talimin duvar bakiyeleri Boyacı kapısı yakınında ihata duvarından hariçde idi. Medhalinin nerede olduğunu tahkik edemediğim bu bina tek kubbeli idi. Vakfiyede garb tarafında zikrolunan Kütübhâne buk'asını da umumî tevziattaki tenâzura istinaden Çörekçi kapısına yakın yerleştirdim.

*
* *

Dar-üş-şifâ ve Dar-üş-şifâ mescidi: Umumî plânda (Resim 45) elyevm mevcud Tabhâne'ye mukabil olarak koyduğumuz Dar-üş-şifâ plânı 1942 senesinde Başvekâlet Arşivi, hatt-ı hümâyunları meyanında 26941 A,B,C, numaralı üç vesikadan birinde Dr. Süheyl Ünver tarafından bulunmuşdur. Eğer mikyas doğru ise 63 arşın = 47,85 dıl'ında bir murabba ile kıble cihetinde beş köşe bir çıkıntıdan ibaretdir. Bu eb'adile Tabhâne'den biraz geniş fakat epeyi kısadır (Resim 90). Kebîr me'kel olarak gösterilen mahal 12 metrelik tam ve önünde beş köşeli mahal üstünde bir yarım kubbe ile mesturdur. Bunun yan taraflarındaki üçer oda tonozlu binanın dört köşesi kubbeli, bâkiyesi tamamen tonozludur. Halbuki mukabil tabhânede tonozlu yalnız iki mahal olub geriye kalan höcreler tamamen kubbelidir. On altı kubbeli revak avluyu çevirmekte, ikisi yanda, biri karşıda üç medhali bulunmaktadır. Tabhânede ise revak kubbesi yirmi tanedir. Avlu ortasında görülen dairevî çizgi altı şadırvan, üstünde Hadîka'nın bahsettiği müstakil mescid olabilir. Bu binanın 1240 (1823) senelerinde yıkılıp kaybolduğunu zannediyorum. Şark-ı cenubî dıl'ında me'kele muttasıl odaya aid bir duvar bakiyesi Nakşıdil türbe kapısının hizasında ve bir yıkıcının sergisinde bulunmaktadır. 5,50 metre irtifaında ve 4 metre uzunluğundaki ve tabhâne ve medreseler tarzında kaba yonma taşla kaplı olan bu duvarda altlı üstlü iki pencere görülmekte, ihata duvarlarından bir kaç parça da cami tarafındaki sokakda ve bir evin altında bulunmaktadır. Bu duvarlar Dar-üş-şifa etrafında ayrı bir avlu teşkil ediyordu.

*
* *

Tabhâne ve Tabhâne mescidi: Camiin cenub-ı şarkîsinde ve cami ihata duvarından bir sokakla ayrılıp imâret ve kervansarayı da içine alan ayrı bir avlu derununda 64×43 metre eb'adında mustatîl bir binadır (Resim 91). Medhali garb tarafındadır. Kapı geçidinden sonra 20 kubbeli mustatîl bir revakın ihata ettiği avludan, yanları höcreli bir kemer geçilerek salona vâsıl olunur. 5,5 metre genişliğinde ve 7 metre yüksekliğindeki bu Bursa kemeri salonun büyük bir açık eyvan olduğunu göstermektedir. Kemeri kapatan ince duvar muhdesdir (Resim 92). Eyvanın mustatilden harice taşan çıkıntısı muhteme-

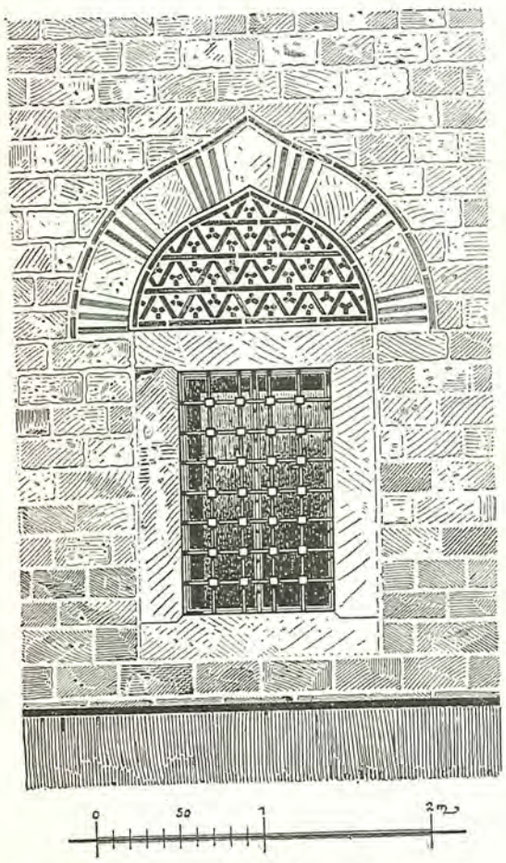

(Resim 85) Fâtih Karadeniz Başkurşunlu medresesinde pencere tafsilâtı (Resim: Gurlitt)

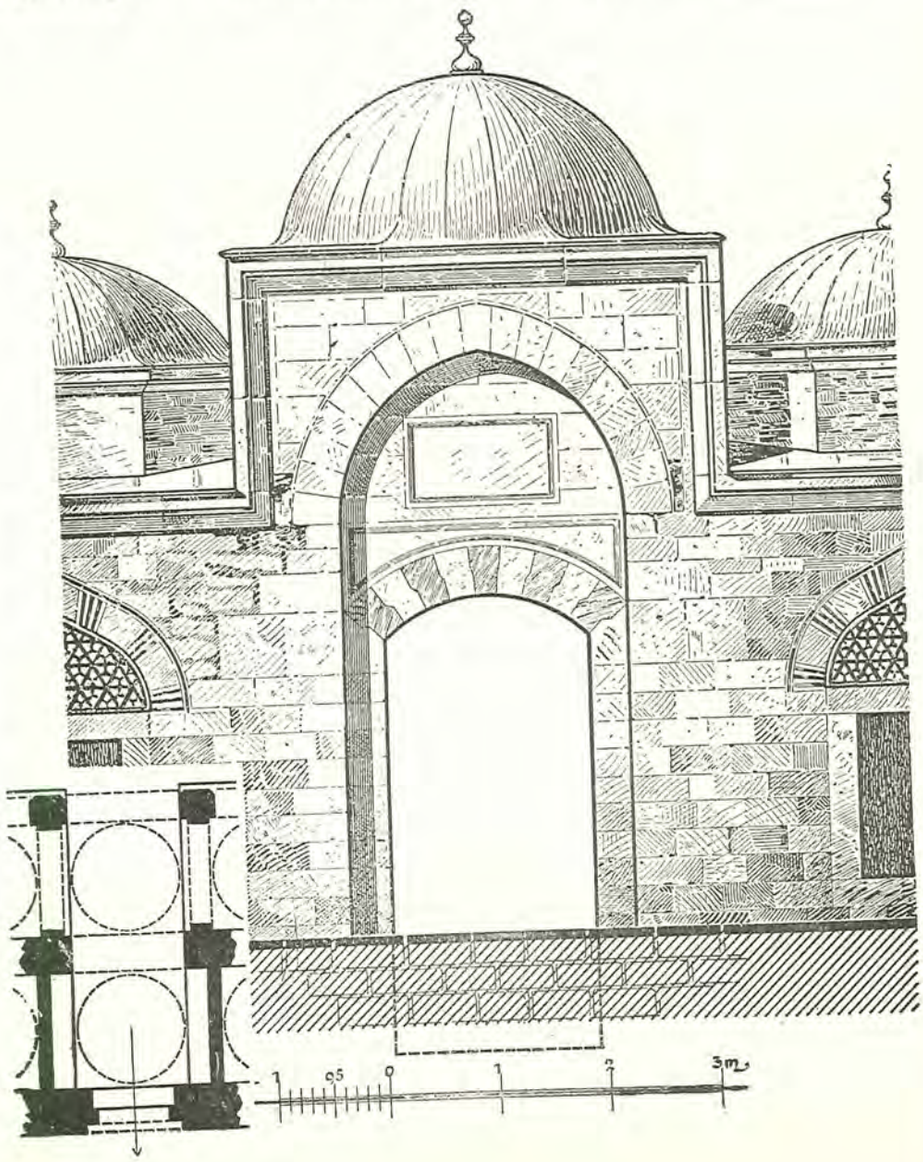

→
(Resim 86) Fâtih Medreselerinde kapı tafsilâtı (Resim: Gurlitt)

len 1179 (1765) zelzelesinde yıkılıp sonradan ihya olunmuşdur. Eb'adı ise aslına uygun olduğu gibi dipteki mihrab da herhalde eski mevcuda uyularak yapılmışdır. Binaenaleyh, Hadîka'nın bahsettiği müstakil Tabhâne mescidinin burada olması muhakkak gibidir. Duvarla beraber yıkılan kubbe ihya olunmayıb yerine ahşab tavan ve çatı yapılmışdır. Eyvanın iki tarafında ara kapıları ile de birbirine bağlı, yüksek kasnakları müselles-i kürevîli, ocaklı ikişer oda vardır. Salonun hemen önündeki revakın sağ ve solunda ikişer kubbeli mahal höcre haline sokulmayıp açık bırakılmış ve bir nevi yan eyvanlar teşkil olunmuşdur. Bahsettiğim ve binanın mühim bir kısmını işgal eden kısımlarda kullanış tarzını şöylece anlamaktayım: Büyük kubbeli açık eyvan yaza mahsus toplantı ve namaz mahalli, yanlardaki ikişer büyük oda aynı vazifelerin kışlık yerleri, ikişer kubbeli ve sekili, yan eyvanlar da misafirlerin eşyasına mahsus depolardır.

Bunlardan sonra şimal ve cenub dıl'larında üçerden altı, medhalin yanlarında ikişerden dört ki cem'an on ocaklı oda misafir ikametine tahsis edilmişdi.

Cenup cebhesinden kervansaraya doğru bir mahreç bırakılmış fakat bu yerin kaybedilmemesi için hususî bir merdivenle çıkılan bir asma katla höcre haline sokulmuşdu. Bunun üstü çapraz tonozludur. Tam karşısında helâlar bulunmakta ise de tonozu yıkılmış, yerine çatı yapılmışdır. Kapının sağ ve solunda ayrı iki kol halinde dört kubbeli mahal fırın, mutfak ve mahzen vazifesini görmektedir. Bu gün bir güreş kulübünün ilâve ettiği duş tesislerinden dolayı epeyi şekli kaybolmakla beraber su hazineleri ocaklar bâki kalmışdır.

Avlu kornişi üç seviyelidir; eyvan önündeki yükseklikten bir mihver sonra ikinci ve bundan da medhaldeki üçüncü seviyeye inilir. Sekiz köşe kasnaklı kubbeler de bu kademeleri takip ederek alçalır (Resim 93). Haricî cebhelerde kasnaklar bazan çift yapılmış bazan birbirine birleştirilmiş, seviyeleri de iç kademelere uydurulmuşdur (Resim 94, 95).

Tezyinatı: Medhal sade ve zarifdir. Kemer taşları mütenavib kırmızı ve beyazdan kilitli olarak işlenmişdir. Sivri kemer aynasında etrafı renkli taşla müzeyyen biri mustatilî biri yuvarlak iki kitâbe yeri vardır (Resim 96, 97). Revâk sütûnlarının beşi yeşil, sekizi beyaz mermer, üçü granitdir. Başlıkların yarısı istalâktitli, yarısı mainlidir. İstalaktitler XV. asır hüviyetini taşır (Resim 98). Mainli olanlar yine aynı devrin gayet basık nisbetli ve kabarık çubuklu cinsinden olup, kısalığını telâfi zımnında dairevî silmeli bir tabla eklenmişdir (Resim 99). Yan eyvanlarda emsalsiz bir motif olan mustatilî sütûnlar bulunmaktadır. Bir taraftan iki açıklıkta inkıtaa uğrıyan duvarın devamı olan, diğer cihetden sütûnlara basan kemerlerin gayrı musavi genişliklerini telif etmek üzere konulub, Arab ve Roman mimârîsinin çift sütunları yerine kaim olan bu sütunlara hoş bir buluş vasfını vermek lâzım geliyor (Resim 100, 101) sütunlar 116×52 eb'adında, köşeleri oluklu kum saatlerinin nihayetleri Selçuk tezyinatını andıran ve cami şadırvan avlusu kapısındakinin aynı, geçmelerle müzeyyendir. Büyük yüzlerde ortası rozaslı hafif kabartma mihrabcıklar vardır. Bu tezyinat manzûmenin diğer aksamındakilere benzemez. Bursa'da zayıflıyarak devam eden an'anenin burada son bir canlanmasına şahid olmaktayız.

Yuvarlak sütunlarla duvarlar arasında yerden 40 sm. yüksekliğinde ve altlarında pabuçlukları havi taş yemek sofraları vardır (Resim 102).

Binanın bugünkü vaziyeti: Bir çok zelzele sonunda binanın iç kısımları tamamen sağlam kaldığı halde haricî duvarları ve kubbeli eyvanı pek ziyade tahrib olunmuş ve garb medhali cebhesinden maada bütün yüzler tecdid edilmişdir. Medhal cebhesi tamamen ve buna muttasıl şimal köşesi hal-i asliyi muhafaza ediyor. Mütebaki aksam üç tamir safhası geçirmişdir, tuğla sıralarile yapılan tâmirler şimal cebhesinde orta kısımda (Resim 94), cenub cebhesinin de yarısında görülmektedir (Resim 103). Bu tâmirlerde pencere kemerleri eski nisbetini muhafaza etmiş olub daha eski devirlere, belki de 915 (1509) daki zelzeleden sonra ikinci Bâyezid zamanına aid olabilir. Cenub ve şark cebhelerinde görülen yalnız geniş derzli taşla yapılmış tamiratda da pencereler eski sivri kemerli şeklinde fakat mühmel yapılmış olduğundan bunların XVII. ci asırdan olması muhtemeldir. Şimal cebhesinde, yeni Fâtih camiindekilere pek benzeyen pencereler ve yanaşık derzli taş yüzlerin XVIII. ci asra aid oldukları muhakkakdır.

Binanın esas kaplaması umumiyetle, Medreselerle Dar-üş-şifa gibi, geniş derzli küçük taşlardan olup bir ufak nümûnesi şimdiki muhdes medhalin solunda ve tuğlalı duvarın altında görülmektedir. Eyvan kısmı çıkıntısının ise büyük eb'adda, sık derzli tam kesme taşla yapılmış olduğu duvarın iç köşesinde görülen taşlar ve geniş silmeli pencere çerçevelerinden anlaşılmaktadır; sıva ile yapılmış saçak silmeleri muhdesdir (Resim 104).

Bina Şubat 1952 senesine kadar Belediye malzeme anbarı olarak kullanılıyordu, o tarihde tahliye edildi.

*
* *

İmâret ve fodlahâne: İmâret ve fodlahâne, tabhâne avlusu dahilinde, cenub-ı garbî köşesine yakındır; 1228 tarihli Bâyezid su yolları haritasında da sarahaten görülmektedir. Bugünkü bakiyeleri (Resim 45) 6×6 eb'adında, kalın taş duvarlı, pencereli, iki büyük kubbeli mahal ile bunları birbirine bağlıyan 8 metre boyunda ve bir kapı ve penceresi vuzuhla görülen bir duvardan ibaretdir. Yüz kaplamaları medrese inşaatındakiler gibidir.

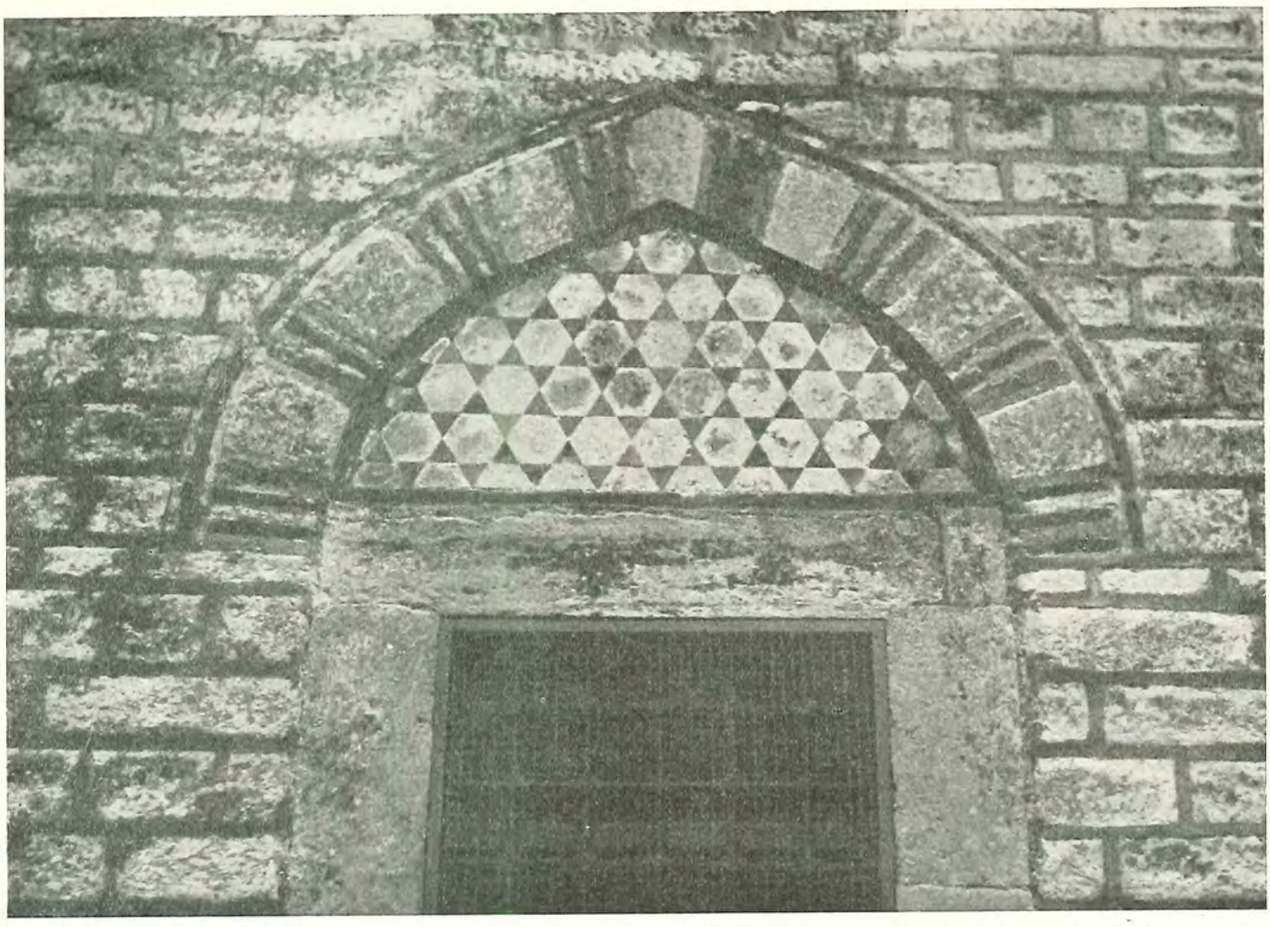

(Resim 87) Fâtih Akdeniz başkurşunlu medresesi dershane penceresinde sırlı tuğla tezyinat

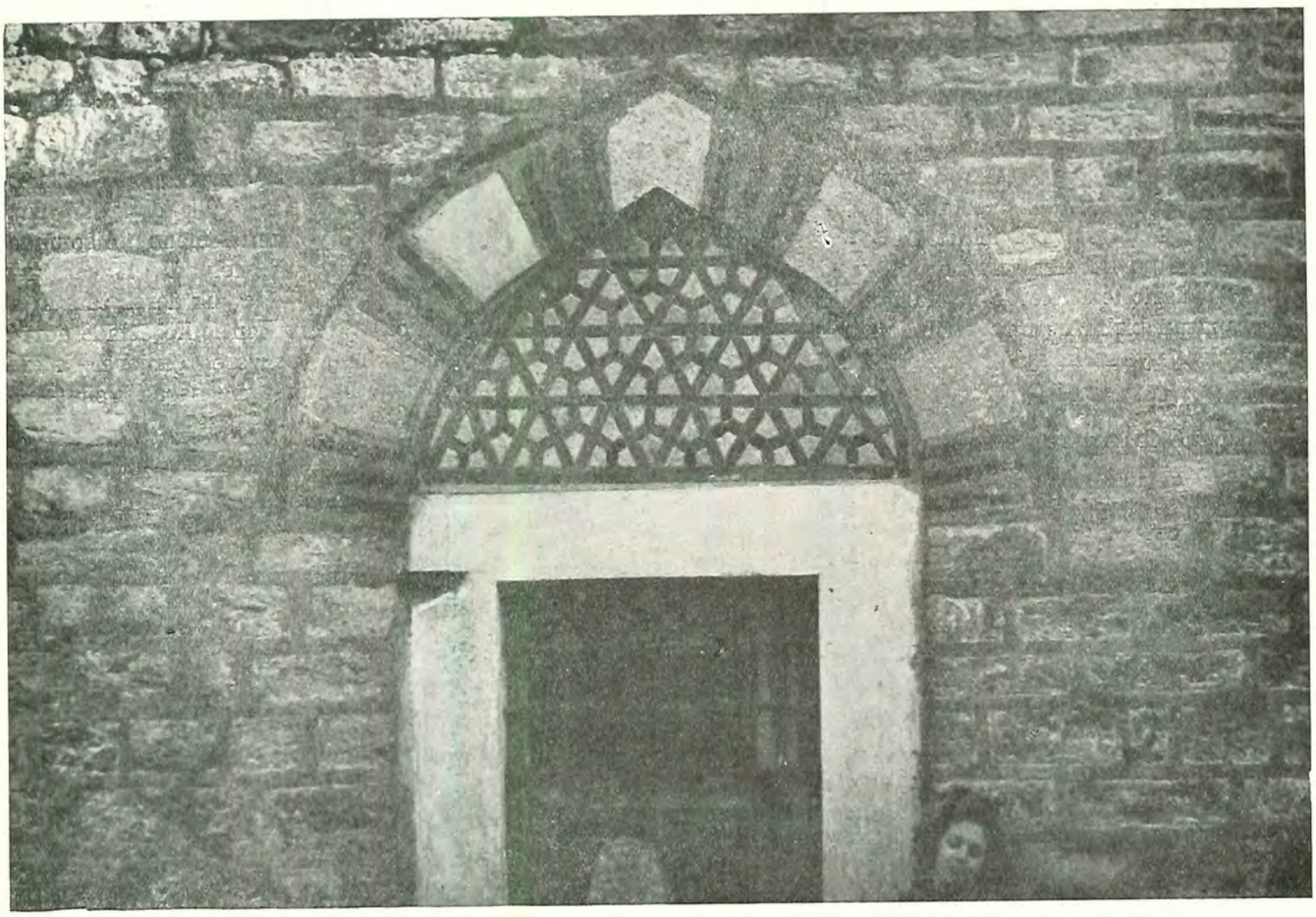

(Resim 88) Fâtih Karadeniz ayakkurşunlu medrese dershane pencerelerinde sırlı tuğla tezyinatı

(Resim 89) Fâtih Akdeniz medreseleri tramvay caddesi ve ayakkurşunlu medresesine ilâve olunan bağlama kılıçları

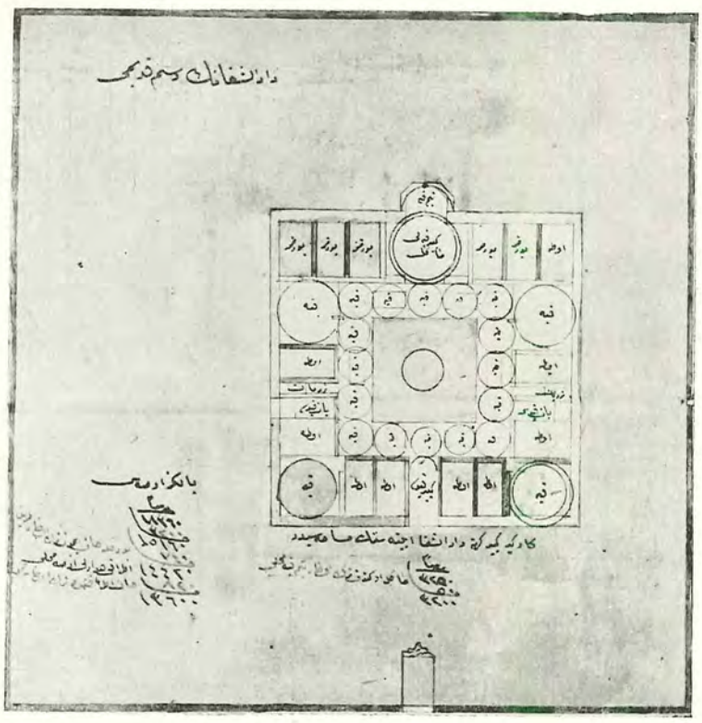

(Resim 90) Fâtih Dar-üş-şifâsı plânı (Başvekâlet arşivinde bulunan 1239 - 1823 tarihli aslından)

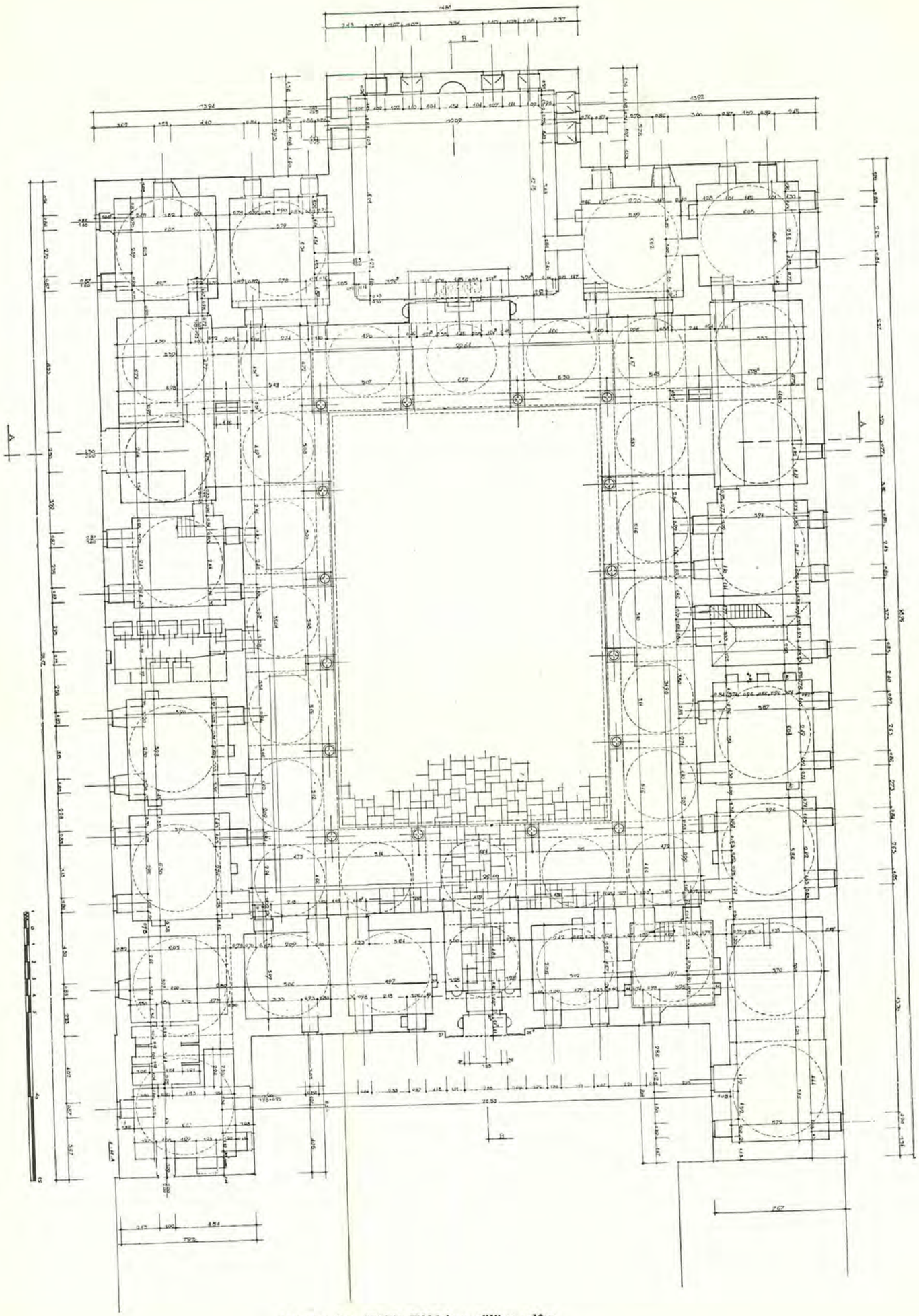

(Resim 91) Fâtih Tâbhâne rölöve plânı

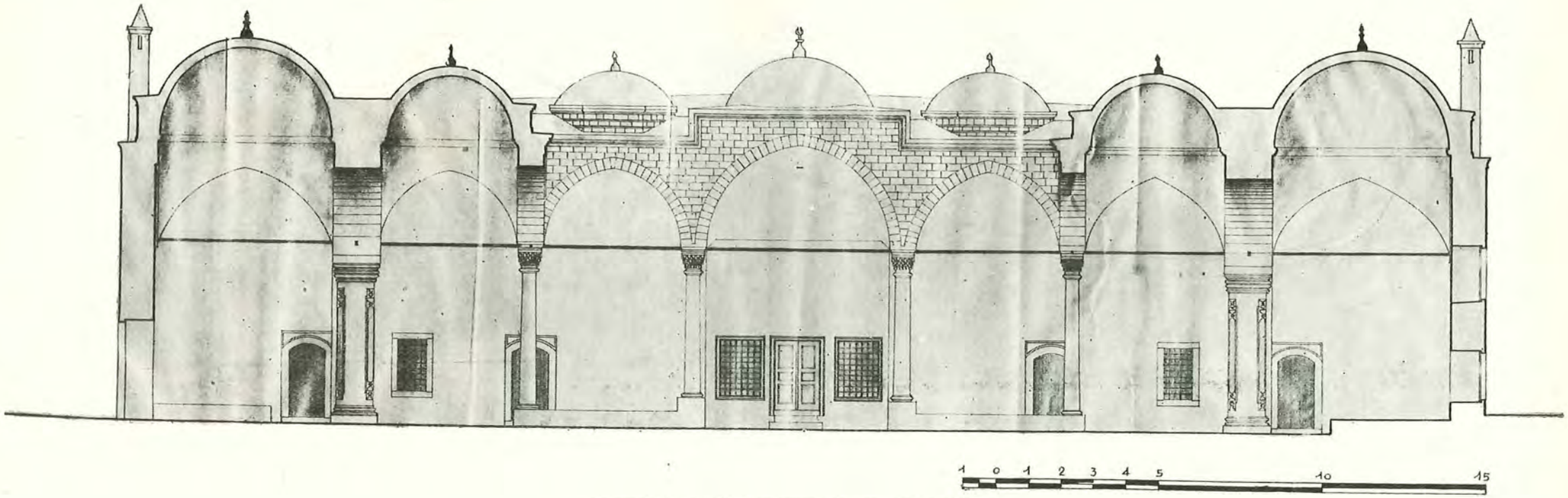

(Resim 92) Fâtih Tâbhânesi arzanî makta rölövesi

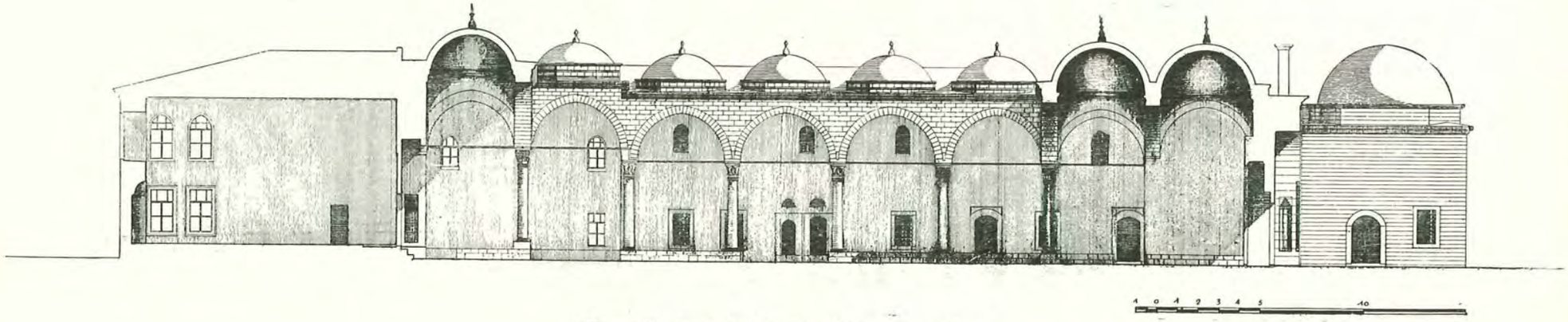

(Resim 93) Fâtih Tâbhânesi tulânî makta rölövesi

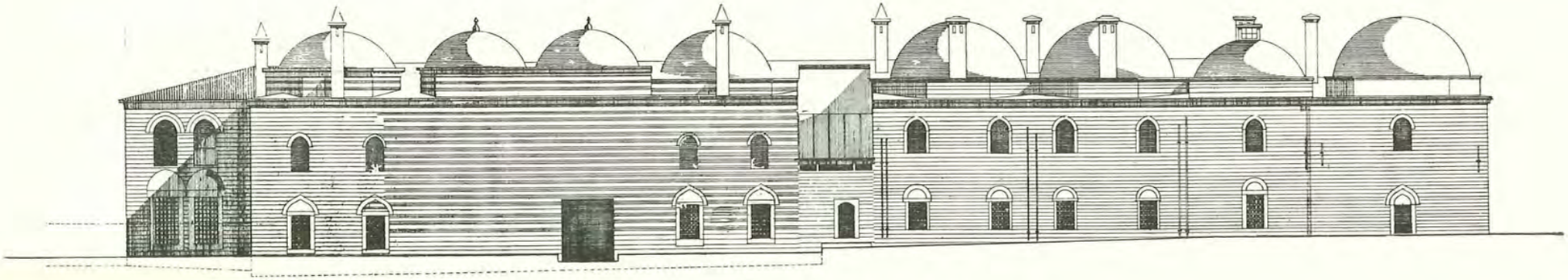

(Resim 94) Fâtih Tâbhânesi yan cebhesi

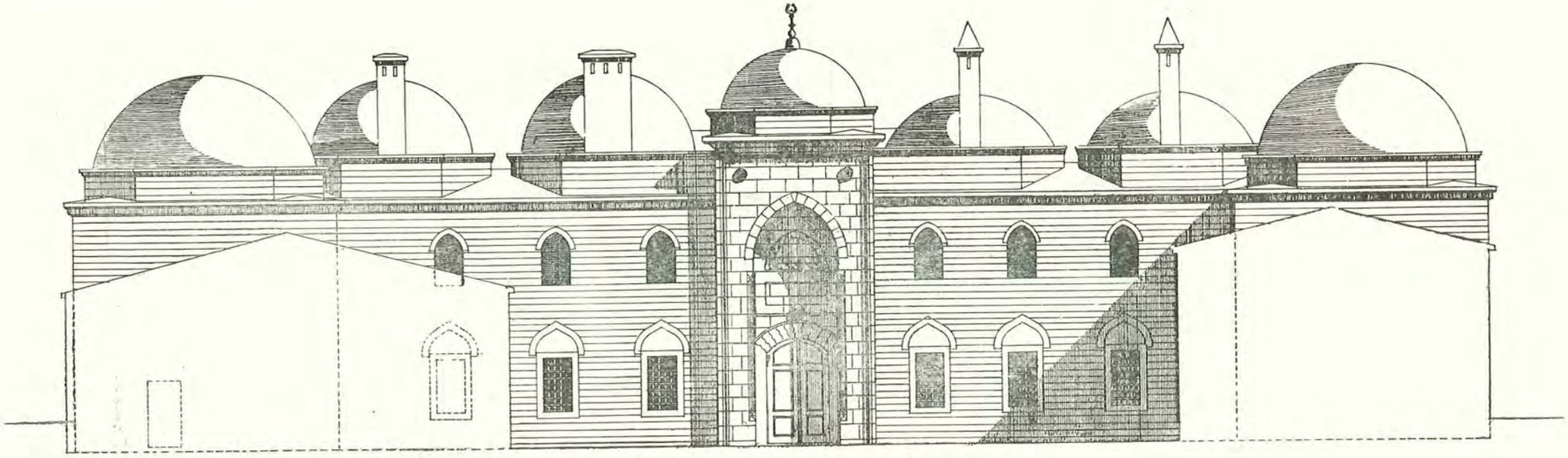

(Resim 96) Fâtih Tâbhânesi garb cebhesi rölövesi

(Resim 95) Fâtih Tâbhânesi yan cebhesi

Bu unsurlara nazaran imâret haçvarî plânda olabilir. Yani haçvarî ve ortası kubbeli bir avlunun dört köşesinde dört kapalı oda bulunması muhtemeldir. Tam plânını tesbite muvaffak olamadık. Avlu duvarındaki kapısı ara sokak içinde ve tam tabhânenin bittiği yerdedir; şimdi örülüdür.

*
* *

Kervansaray: Tabhâne avlusunun şark-ı cenubî köşesindedir. Medhali Millet kütübhanesinden Nakşidil türbesine çıkan yolun hemen başında solda idi ve 25 sene evveline kadar büyük taş kemerinin ayakları ve başlangıcı görülüyordu. 1943 senesinde caddedeki helâ yapılırken büyük ve tulânî tonozlu mahzenler meydana çıkdı. İki muvazi sıra teşkil eden kervansarayın ön duvarı ve bir tonozu yıkılmışdı. 12 metre gerideki Askerî Rüştiyenin, bunun arka duvarı üstüne yapılmış olduğunu zannederim. Cadde üzerindeki devamını tahkik edemediğim için plânda kısa işaret ettim. Lâkin bütün ada boyunca tramvay sokağını kapladığını zannediyorum. İmâretin de 12 metre içeride olması ve tabhâne avlusunun ufkîliğini temin için toprak doldurup boşuna istinat duvarı yapılacağına kervansarayın devam ettirilmesinden daha mantıkî bir şey olamaz.

Birinci sıra tonozun boşluğuna yapılan helânın

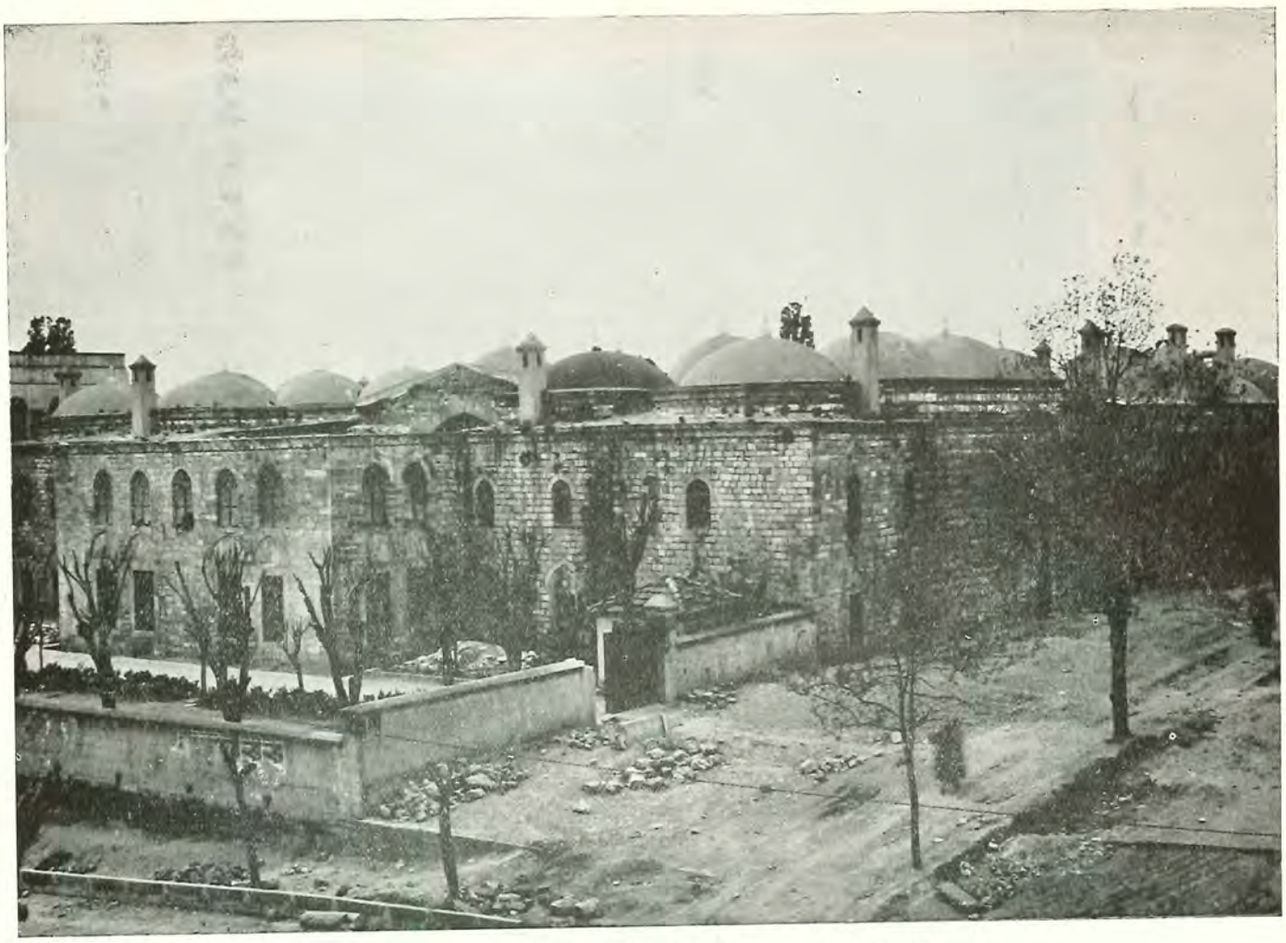

(Resim 97) Fâtih Tâbhânesi şimal ve şark cebheleri

men'i için yapılan teşebbüsler semere vermedi, ve koca Fâtih manzûmesinin bir rüknü uzun zaman gizlenmiş oldu.

Fâtih Türbesi: Yukarıda söylendiği vechile bugünkü türbe 1179 (1765) zelzelesinden bir sene sonra 1180 zilkadesinde yeniden yapılmışdır; ilk inşaatından hariçde bir iz görülmüyor. 1953 bidayetindeki tamiratında duvarları örten sıvalar açılmadığı için, Gülbahar türbesinde bulunan eski izlere müşabih emareler de araştırılamadı. Fakat yeri değişmediğinden eski duvarlarının sağlam kısımlarından, hiç değilse temellerinden istifade edildiği şübhesizdir. İnşasından 19 sene sonra I. Sultan Hamid Türbe kapısının iç yüzüne, üzeri taçlı bir mermer söve takımı koydurup:

هوا الخلاق الباقی

کل نفس ذائقة الموت

جناب حضرت عبد الحمید خان قلدیروب تحریر

بو پرنور مرقده بو آیتی وضع ایتدی عبرتکیر

۱۱۹۹

Hüv-el-Hallâk-ül-Bakî
Küllü nefsîn zâikat-ül-mevt
Cenâb-î hazret-î Abdülhamîd Hân kıldırıp tahrir
Bu pür nur merkade bû âyeti va'zetti ibretgîr
1199 kitâbesini yazdırmışdır.

Hariçdeki geniş ve oymalı saçak XIX. asır başı veya XVIII. sonuna aiddir.

Türbe Sultan Aziz devrinde 1282 (1865) de tamir olunub altınlı nakışlar ve sürme pençereler yapılmışdır (1).

Gülbahar Türbesi: Fâtih'in zevcesi Gülbahar Hâtun Fâtih türbesinin şimal-i şarkîsinde sekiz köşeli bir binada yatmaktadır; Hadîka'nın kaydına göre, dört lâhitten küçüğü Fâtih'in bir kızına, diğer ikisi ismi meçhul saraylılara aiddir. 1179 (1765) zelzelesinden sonra yeni baştan yapılmışdır. Topkapı sarayı arşivi, 8441 No. lu (F'âtih'in halîlesi Gülbahar Sultan) Türbesinin som köfekî taşından inşasına 1780 krş. (2) sarfolunup başmuhasebeye kaydolunduğuna dair, 1181 tarihli ve (Mehmed) mühürlü, mazbata türbenin en geç bu tarihde bitirildiğini gösterir.

(1) — 1953 mayısında avluda yapılan hafriyatta Fâtih Türbesinin köfekiden mamûl ampatmanları meydana çıkdı. Bu suretle bu türbenin de eski temeller muhafaza olunarak inşa olunduğu ve binaenaleyh yerinin değişmediği bir kere daha sabit oldu.

(2) — III. Mustafa devrinin altı dirhemlik kuruşu olup takriben altı buçuk tanesi bir Osmanlı altınına tekabül eder. Bugünkü rayice nazaran kıymeti 20 bin lira kadardır. Temel ve bir kısım duvarından, kesme taş, kurşun gibi malzemesinden istifade edilmekle beraber mutedil, hattâ ucuz bir bedeldir.

(Resim 38 Fâtih Tâbhânesinde sütun başlığı

Yeni yapının yarım daire kemerli kapısı 1196 da tecdid edilmişdir; pehlinin yanlarında eski bir kemer üzengisi izleri görülmektedir.

Acaba 15 sene sonra mermer kapı takımının tebdiline neden lûzum görüldü? Üzerinde durulacak bu noktadan maada türbenin kaide silmeleri de XV. asır şekillerine uygun olması da bir istifham teşkil etmektedir.

Bu iki sualin halli, 1953 senesi bidayetindeki tâmir esnasında kabil oldu; sıvalar sökülünce döşemeden vasati 1,5 metreye kadar eski duvarların bırakıldığı görüldü, demek pencere hizasına değin, haricî duvar kaplaması ve kapı çerçevesi yerinde bırakılmışdır. Fakat kapı biraz sakatça olmalı ki 15 sene sonra yenilemek mecburiyeti hâsıl olmuş ve eski kemerin izleri de yanlarda kalmışdır.

Pehli üzerinde ince iki satırla sülüs kitâbe şudur:

١ — جنت مكان فردوس آشيان مرحوم ومغفور له فاتح سلطان محمد خان طاب ثراه حضرتلرينك زوجهٔ محترمه‌لرى ووالد ماجد

٢ — مرحوم ومغفور له سلطان بايزيد ولى خان مرحومه ومغفور لها كلبهار خاتون تربهٔ شريفيدرلسنة ١١٩٦

1 — Cennet-mekân firdevs-âşiyân merhum ve mağfurun leh Fâtih Sultân Mehmed Hân tabe serahû hazretlerinin zevce-i muhteremeleri ve valid-i macid-i

2 — merhum ve mağfurün leh Sultân Bâyezid-i velî Hân merhume ve mağfurün lehâ Gülbahar Hâtun türbe-i şerifidir li seneti 1196

***

Irgatlar Hamamı: Umumî plânda sahifeye sığdırmak için uzakta olan hamamı işaret edemedik. Fâ-

(Resim 99) Fâtih Tâbhânesinde sütun başlığı

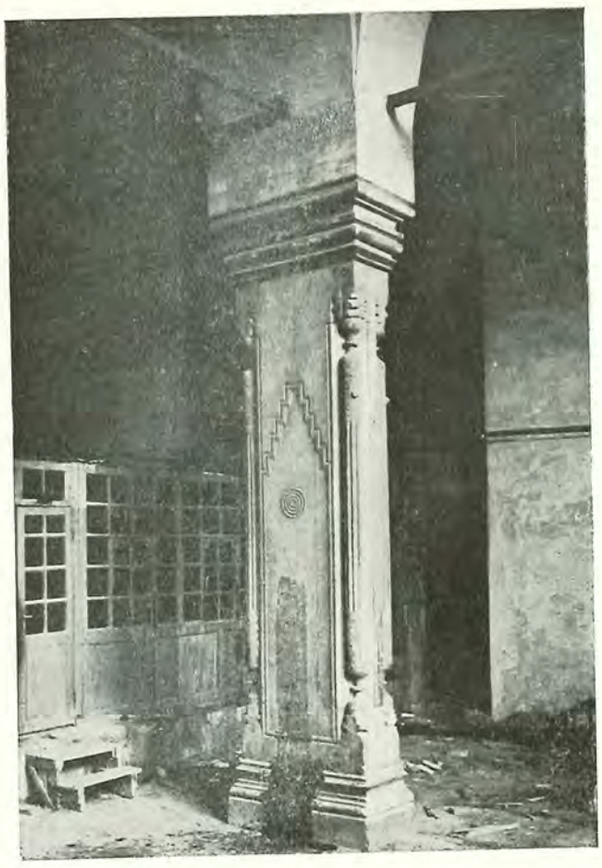

(Resim 100) Fâtih Tâbhânesinde mustatili sütun

tih'in cami yapılmadan evvel inşa ettirdiği bu hamam 1916 daki büyük yangında yanmış ve 1928 senelerine kadar duvarları ayakda kalmışdı. Şekerci hanının arkasındaki sokağın köşesinde, camekân kısmı yeni bir hamamdı. Bugün yerinde evler vardır.

Manzûmeye ve inşaatına umumî bir bakış: Her parçası hakkında kitabın siası dahilinde tafsilât vermiye çalıştığım bu ehemmiyetli manzûmenin mihrakını bugün yalnız mâbet gözile gördüğümüz cami teşkil ediyordu. XV. ci asrın ferdî ve içtimaî hayatında, bugünkünden bambaşka bir mevki tutan cami, yalnız namaza mahsus değildi; bütün içtimalar burada yapılıyor, cemiyetler bu mahalde kurulup, umumî dersler bu kubbe altında veriliyor, ibadet de ediliyordu.

XV. ci asır camilerinde ocaklarla mücehhez daireler vardı. Burada misafir dahi kabul edilip, tahmine göre, icray-ı kaza dahi olunurdu. Camiin lûgat mânası da bunu ifade etmekte, toplayıcı, ihata edici mânasına gelmektedir. Her camide bir ufak kitab dolabı bulunduğu halde Fâtih'de, müteaddid höcre-dolablar kitabla dolu idi. Devrine göre pek mühim bir yekûn sayılabilen bir kaç bin yazma kitab bulunuyordu. 1155 senesinde birinci Sultan Mahmud müstakil kütübhâne yapıp geçen 300 senede dağılmış kitabları topladığı zaman camiden 800 kitab devrolunmuşdu. Bu dolablar, mihrab hizasındakiler, garb, garbdaki küçük, şarktakiler ve saire (1) adlarını alıyordu.

O halde Fâtih manzûmesinin büyük birleşme mahalli eslâfından daha ziyade cami müfadına uygun düşüyor, ve bir fikir merkezi oluyordu. Etrafındaki semâniye medreseleri, külliyenin yüksek seminerlerini, tetîmmeler talî mekteeblerini, dar-üt-talimi de elifba sınıfını teşkil ediyordu. Semâniyelerdeki 152 höcrede 300 talib-i ilim, muitlerin, bugünkü tâbirile doçentlerin gece gündüz dizleri dibinde yetişiyorlar, yalnız okumuyorlar, ruhî teşekküllerini, içtimaî bünye ile kaynaşmayı temin ediyorlardı. Ruhun ve fikrin inkişafı böyle düşünülürken içtimaî muavenet de ihmal edilmemiş, yukarıda gösterdiğimiz hastahâne, misafirhâne, mücavir şehir halkına mahsus imâret ve misafir hayvanlarına mahsus kervansaray yapılmış ve bunları it'am ve ibâte edecek masrafı temin için musakkafat vakfedilmişdi. Cami avlusu çınar ve çitlenbik gibi büyük ağaçlarla gölgelenmişdi. Yolları 8 - 10 metre arasında geniş tutulmuşdu. Binaların araziye oturtulması mimarî ve şehircilik bakımından büyük bir isabet arzeder. Kademeli yapılan inşaatla birbirinin ne manzarası ne havası kesilmiş, ferah, ge-

(1) Dr. Süheyl Ünver, Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. s. 52 - 53.

(Resim 101) Fâtih Tâbhanesinde mustatili sütun tafsilâtı

niş, göz ve gönül oyalayıcı bir muhit ve mekân yaratılmışdı...

Binaların inşaatı da ehemmiyet derecelerine göre tutulmuşdu. Cemaatin, müderrislerin, muitlerin, talebenin, çömezlerin ve misafirlerin müşterek malı olan cami inşaatına azamî ehemmiyet verilerek büyük taşları gayet ince tarakla perdah edercesine işlenmiş, yekpare bir azamet halinde yükseltilmişdi. Çünkü bu dikkat ve itina, nisbetine, haricî tesirine, dahilî ferahlığına verilecek ehemmiyet, hak yoluna ve hakkın yolunda bulunanların gönlüne neşve ve itmi'nan katması uğruna idi. Camide mermer, renkli taşlar, güzel sütûn ve başlıklar, güzel kakma yazılarla, çini levhalar ve nefîs bir tak kapı, bu ihtişamı ikmal ediyordu. Bir kelime ile cami kısmından bir şey esirgenmemişdi. Bununla beraber Ayasofya'da olduğu gibi ibzal hiç bir noktada görülemez. Her şey ağırbaşlı ve muvazenelidir; her şeyin en iyisi orada toplanmışdır. Hatîre duvarları birinci derecede bir yonma taş işi olduğuna şübhe yokdur. İhata duvarlarının kapıları da çok itinalı ve yeşil kakmalarla süslü idi; bir nümûnesi lehülhamd elimizde kalmışdır. Buna mukabil ihata duvarları daha küçük taşlarla ikinci derecede bir iş olarak yapılmışdı. Derzler yanaşık değil aralıkdı.

Camide hiç tuğla gösterilmeyip kâmilen kesme taş kullanıldığı halde medreselerde Bursa'dan müdevver alışkanlıkla, aradaki Edirne mektebine rağmen, tuğla kemer ve tezyinat kullanılmışdır. Cebheler 18×30 kadar ufak eb'atda ve geniş derzli kaplamalarile ikinci derecede bir işçilik manzarası göstermektedir. Buna mukabil dershaneler itinalı, kapıları ise bir şaheserdir. Dershane duvarlarında da güzel alçı tezyinat göze çarpmaktadır. Çünkü höcreler şahsa, dershaneler bir çok kişiye aiddi; hörmeti kesrete göstermişlerdi. Tek başına alınınca üzerinde büyük emek sarfedilmediği zannolunan medreselerin uzaktan olan nisbetleri, kubbelerin tenasüb ve tenazuru, umumî manzarasının ve ahenginin külliyeyi hiç bir suretle bozmayıp itmam etmesi keyfiyeti ihmal edilmemiş olduğu görülür. Gönül çekici hatların silüeti mavi gök üzerine düşürülmüşdü. Bugünkü harab ve metrûk hallerinde bile medreseler cami avlusunun ziyneti olmakda berdevamdır. Şunu da söylemek pek yerinde olur ki Süleymaniye'nin Haliç'den olan manzarası, dünyada bir eşi ne gelmiş ne gelecek bir ha-

(Resim: 102) Fâtih Tâbhânesinde sofralar ve papuçluklar

(Resim 103) Fâtih Tâbhânesi cenub cebhesi

rikâ olmasına rağmen, medreselerile olan ahengi hiç bir zaman Fâtih gibi bir kaynaşma derecesine varmamış ve bir vahdet teşkil edememişdir. Medreseleri olmasa Fâtih camii ehemmiyetini kaybeder, Süleymaniye için ise böyle değildir. Hiç değilse Tiryaki çarşısı ve müze tarafındakiler için.

Tetimme medreseleri yapısının derece-i ehemmiyetini bilmiyoruz. Fakat onların daha az ehemmiyette ve belki kısmen ahşab revaklı olduklarını ve duvarlarının moloz taşı ile yapıldıklarını zannediyoruz.

Tabhânede ise cebhelerinin ehemmiyetine göre bir inşaat sistemi tutulmuş, medhal cebhesi ve eyvan arkası büyük taşlarla tam kesme oldukları halde yan cebheler medreseler gibi ufak taşlarla ve geniş derzle inşa olunmuşdur.

Eski Fâtih türbesi mermerdenmiş (1), başkaca evsafına dair bir kaynak yokdur. Gülbahar türbesinin eskiden de köfekî olduğunu yukarıda söylemişdik. Dar-üş-şifa herhalde Tabhâneye müşabih idi.

Bugün için bu külliyeye edilecek en büyük hizmet, tetimme medreselerinin ve duvarlarının tâmiri, tabhânenin restorasyonu, avluyu tecavüz eden askerlik şubesinin, barakaların kâmilen ref'i ile mekteb, imâret, kervansaray ve şifahâne parçalarının zahire ihracı ve muhafazaları ve bir de Akdeniz medreseleri önünde fazla kazılan 1 metre toprağın doldurulup nisbetinin iadesi ve döşenen bayağı çimentonun sökülüp havada kalan kapının, hazîre duvarlarının ahenginin iadesi gibi şeylerdir. Avlu çimento ile değil geniş levha taşlarla kaplanmalıdır.

Külliyenin mimarı: Anonim bir Tevarih-i Âl-i Osman ve Evliya Çelebi müntehabatında (1) Fâtih manzûmesi mimarını (Sinan) ismile sarih olarak zikretmekde, rivâyetler de bunu tekrarlamaktadır. Bu Sinan, Hafız Paşa caddesinde bânisi olduğu Kumrulu mescidinin hazîresinde güzel taşlı mezarında yatan zatdır. Yazısında yalnız (El-mimar) kaydı olub Fâtih camii inşasına aid bir işaret yokdur. Vefatı tarihi 876 (1471) olmakla bu şerefi ihraz etmesine tarihi itibarile bir mâni yokdur. Bu zatın yapısı Kumrulu mescidini biliyorsak, Halim Bâki Bey, Fâtih Külliyesi makalesinin 6-7 nci sahifesindeki haşiyede Kıztaşı mahallesinde bir mescid, bir mekteb ve bir zâ-

(1) — Atlas-ı Minor tercümesi, Üniversite Kütükhânesi 1527.

(1) Bu kayıd, yazmalarda ve müntehabatda mevcud olduğu halde matbularda sansür tarafından çıkarılan fıkralar meyanında hazfolunmuşdur.

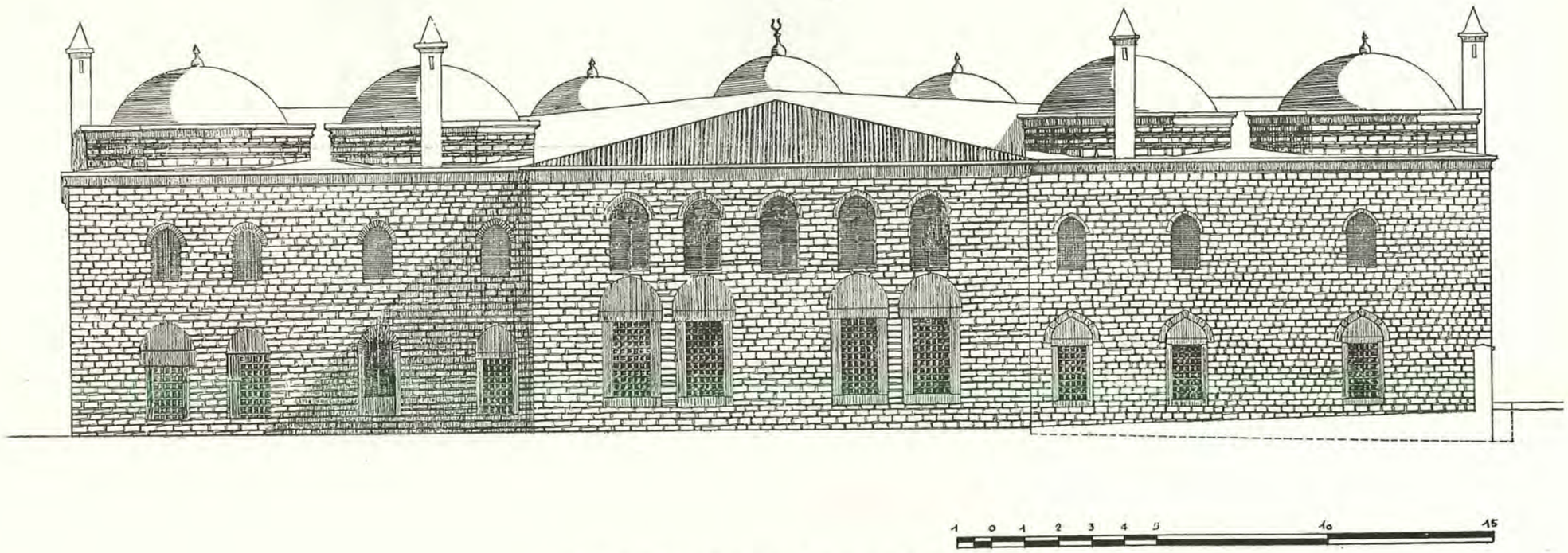

(Resim 104) Fâtih Tâbhânesi şark cebhesi rölövesi

İshak Paşa Camii Cedvel: 59

İshak Paşa Hamamı Cedvel: 240

Cami: Bab-ı Hümayun'dan Ahırkapı'ya inerken sağda, duvarları kaba yonma taşdan 9×9 iç eb'adında, tek kubbeli camidir. İki kubbe ve üç sütunlu son cemaat mahalli yıkılmış, bir köşesine çatılı alçak bir medhal yapılarak kapı buraya konmuş, asıl kapısı içeride kanatsız bırakılmışdır. Kapısı solda olan bina Edirne tipi camiler sınıfına girer (Resim 107). Minare küpe kadar kesme taşla, gövde petek ve şerefe, üstü sıvanmış tuğla ile yapılmışdır. Alt kat pencerelerinin ayna taşları sökülüp kemerler tenvir sathına ilâve olunmuş, yalnız mahfile raslayan pencereleri aslı gibi bırakılmışdır. Dahilde minber, mihrap, mahfil yenidir; kalem ve alçı tezyinatı da yokdur. Camiin eski kitâbesi kaybolmuş ise de 1188 ve 1229 tarihlerindeki tamirleri gösteren iki yeni kitabesi konmuşdur. Yakın vakitlere kadar harab ve metrûk duruyorken civarda oturan bir sahib-i hayır tamir ederek namaza açmışdır. Tamir kabaca olmuş fakat eser kurtulmuşdur.

Hamam: Camiin garbında kesme taş duvarlı, oniki metre kubbeli büyük soğukluğu, üç halvet ve dört sofası olan tek hamamdır. (Resim 108, 109) Soğukluk sekiz köşe kasnaklı olup istalâktitli kürevî alîkalara oturur ve oniki pencere ile aydınlanır. Haricî kapısı oldukça gösterişlidir, bir yan kapı ile soldaki ılıklığa, oradan da hamama geçilir. Murabbai göbek taşının etrafında yıldız ve şemse kubbeli sofalar ve müselles-i kürevilere müstenit kubbeli halvetler vardır. Bir sofa ve bir halvet yıkılmışdır. H. Glück'ün Die Bäeder Konstantinopels eserinden aynen iktibas edilip klişe için çizilen 30 sene evvelki resimlerinde de bu yıkılmış mahal gösterilmişdir. Hamam elyevm muattaldır ve depo olarak kullanılmaktadır (Resim 110). Kubbeler haricen çıplak bir halde dir. Duvarlar da yangından epey harap olmuşdur. Glück mezkûr eserinde hamamı 885 (1840) tarihli olarak kayıd etmişse de kitabesi olmadığına göre bu tarihi nereden bulduğunu anlıyamadım.

(Resim 107) İshak Paşa Camii

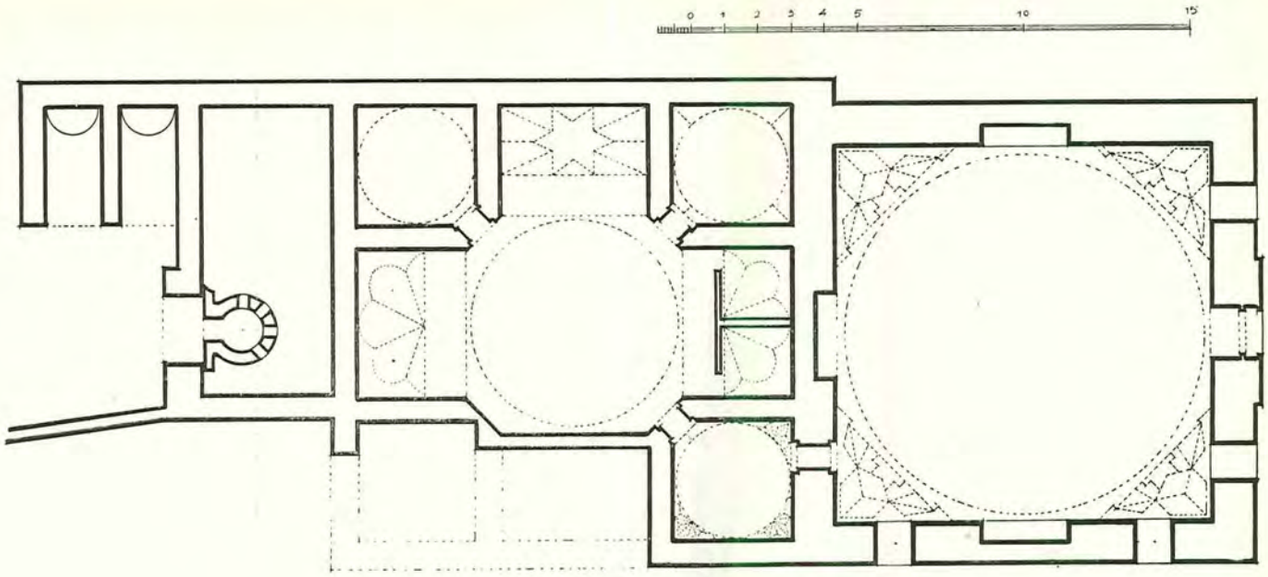

(Resim 108) İshak Paşa hamamı plânı (Glück'ten iktibasen)

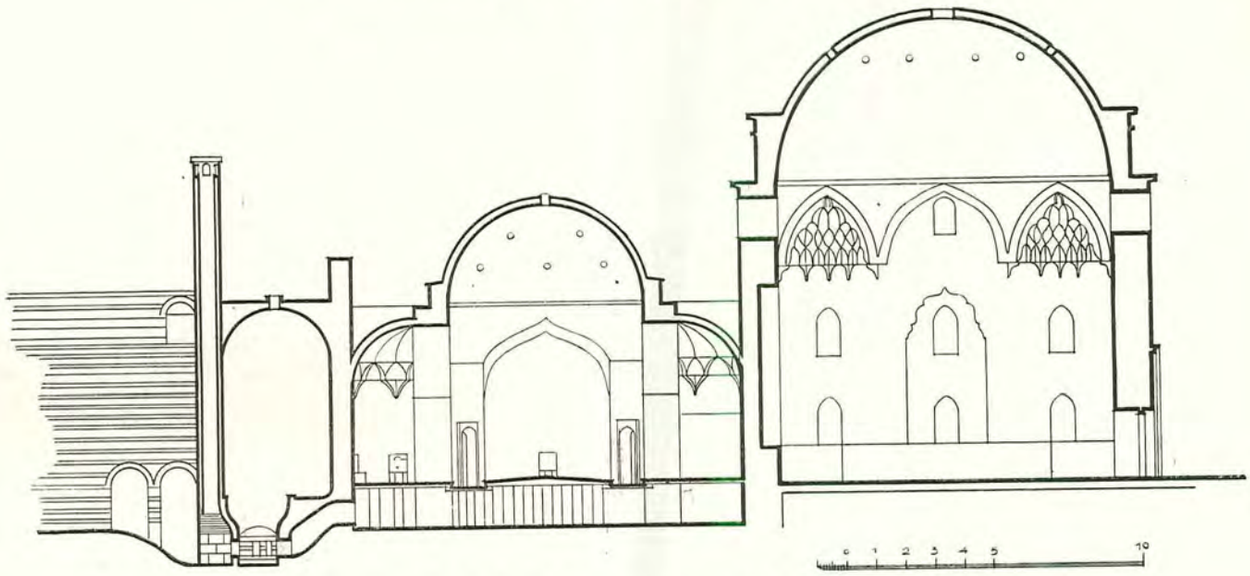

(Resim 109) İshak Paşa hamamı maktaı (Glück'ten iktibasen)

(Resim 110) İshak Paşa hamamı

Mahmut Paşa Camii (1) Cedvel No. 82

» » **MEDRESESİ** » **No. 198**

» » **MEKTEBİ** » **No. 208**

» » **MAHKEMESİ** » **No. 211**

» » **İMARETİ** » **No. 219**

» » **TÜRBESİ** » **No. 325**

Fâtih'in ulu sadrâzamı Mahmud Paşa'nın ismini verdiği yerde yaptırdığı mühim manzûmeden bugün elimizde yalnız cami ve türbe kalmışdır. Mekteb, mahkeme ve imâretin tam yerini tesbit mümkün değilse de Bâyezid kulesinden alınmış İstanbul panoraması fotoğraflarında medresenin avlu şimal kapısından çıkılınca sağda olduğu görülmektedir. Filhakika medresenin dershanesi, höcrelerin yerinde yapılan ilk mektebin bahçesinde tek başına bırakılmışdır. Türbe camiin cenub-ı şarkîsindedir.

Cami: Fethi müteakib derakap üç dört kilise camie tahvil olunduğu gibi bir çok ufak mescidler de yapılmışdı. Bunların hemen hiç birisinde kitâbe olmadığından veya kalmadığından ilk mescidin hangisi olduğunu tâyin müşküldir. Vakfiyeler ise aşağı yukarı bir fikir verebilirse de tanzimleri inşayı takip eden bazan kısa bazan epeyi uzun senelerde vâki olduğundan hangisinin birinci olmak şerefini kazandığını katiyetle tâyin mümkün değildir. Kitâbesini bildiğimiz ilk büyük eser 863 (1458) de yapılan Eyüb camiidir. Maalesef ilk bina ve bu kitâbe şimdi mevcud değildir.

Mahmud Paşa camii ve manzûmesinin ikinci büyük ve bugün kitâbesi ve kendisi mevcud birinci cami payesini ihraz ettiğinde hiç şübhe yokdur. İlerde yazacağımız kitâbesine nazaran manzûme 867 (1462) de yani fetihden dokuz sene sonra inşa edilmişdir, Fâtih, Murad Paşa, Rum Mehmed Paşa bundan sonradır. Esasen Kritovulos'un kaydına göre Hazret-i Fâtih şehrin iskân işine ve ahalinin imara teşvikine 867 tarihlerinde başlar; birbiri arkasına yapılan camiler bundan sonradır.

Plân: Cami plânı, esas itibarile T tipi dediğimiz şekle uygun olmakla beraber, emsalinin vuzuh ve berraklığı yerine, esrarlı bir muğlâklık içindedir. Daha doğrusu asıl orta harîmin kâfi derecede aydınlık ve sâkin olmasına mukabil yan kollar ve medhal girift bir plâna ve bir çok seviye farklarile merdivenlerle kesilen karışık ve kapkaranlık bir tertibata mâlikdir.

Tâk kapıdan cebheye muvazi beş kubbeli bir dehlize girilir. Buna bir vestibül diyebiliriz. Eğer esas harîme kapılarla merbut olsaydı bir narteks namı vermek de, belki, doğru olurdu. Halbuki aynı mihver üstünde 12,5 metrelik çift kubbe altına geniş bir kemerle merbutdur (Resim 111, 112). Yanlarda da ayrı iki ufak geçit vardır. Bu halile, Bizans eserlerinin mâbedden tamamen ayrılıp ikinci bir ibâdet yeri olan nartekslerinden çok farklı bir vazifesi vardır; Bizans'da narteks ayrı bir mescid gibi iken bu camide vâsi sekilerile, papuçların bırakıldığı, belki oturulub namaz vaktinin beklendiği bir mahal halini almışdır. Çift kubbelerin vaziyeti Muradiye'ler ve Yeşilden biraz farklıdır. Ve her ikisi de yekpare bir mahalli örtmekte olduğu halde Yeşil örneğinde birinci kubbe daha ziyade avlu vazifesini görmektedir. Burada ise çift kubbenin her ikisi de aynı mahiyet taşımaktadır.

Orta harîm, medhal dehlizinden merdivenlerle çıkılan yan dehlizlere, ikişer ara kapısile merbutdur. Bu, tonozla örtülü uzun koridorun yanında ayaklara ve açık kemerlere müstenid üçer kubbe ve birer yan medhal vardır. Bu suretle iki kubbeli orta çekirdek etrafında üç tarafından sahanlardan ve höcrelerden mürekkeb bir mahal manzûmesi meydana gelmişdir. Velhasıl plânda Türk camilerinde görülen kat'î vuzuh bunda biraz bulanıkdır. Girift bir ahenk hey'eti umumiyeye hâkimdir. Kubbelerin pek çoğu müselles-i kürevî alîkalı olduğu halde şimal cenah medhalinin yanındaki kubbe sekiz köşe kasnak üstüne oturtulmuş-

(1) — Yine Mahmud Paşa'ya aid olan hamam ve Kürkcüler hanı ayni mahalde olmadığından sırası gelince zikrolunacakdır.

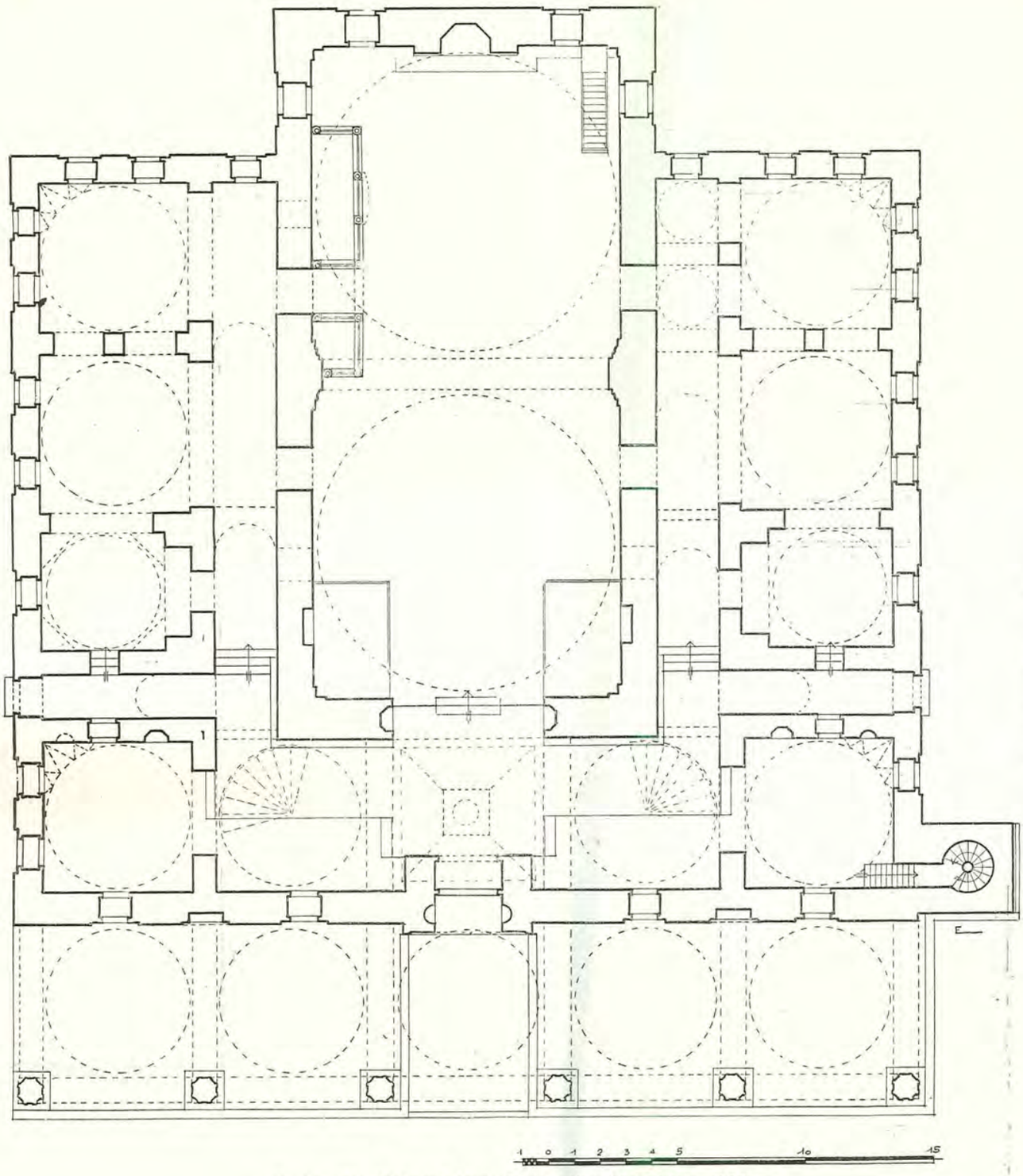

(Resim 111) Mahmud Paşa Camii plânı (Gurlitt'ten tâdilen)

dur. Her dıl'ı Bursa kemerli mihrabcıklarla süslenip köşelere zengin istalâktit alîkalar yapılmışdır (Resim 113). Bunun mukabili bir tâmirde müselles-i kürevîli basit kubbe olarak tâmir görmüşdür. Medhal serapa istalâktitli ve ortasında ayrıca müzeyyen bir kubbeciği olan çapraz tonozdur (Resim 114). Yanlardaki iki kubbe yirmi dört dilimli şemselidir (Resim 115). Camiin dört köşesindekiler ise müselles dilimli bir kasnağa oturmaktadır.

Camide eskiden orta sahn kemerinin iki yanındaki fevkanî mahfillerden geçilen bir de asma kat var idiyse de mahfiller hazfolunduğundan muvasalası kesilmiş, kapıları örülmüşdür. Camiin son cemaat revakı beş kubbelidir (Resim 116). Büyük kubbelerin kasnaklarında 11 açık birer kör pencere vardır.

İnşaat ve tezyinat: Bina tamamen kesme taşla yapılmış, sıralarda 40×80 eb'adında büyük taşlar kullanılmışdır; bununla beraber bina pek çok yangın

(Resim 112) Mahmud Paşa Camii maktaı

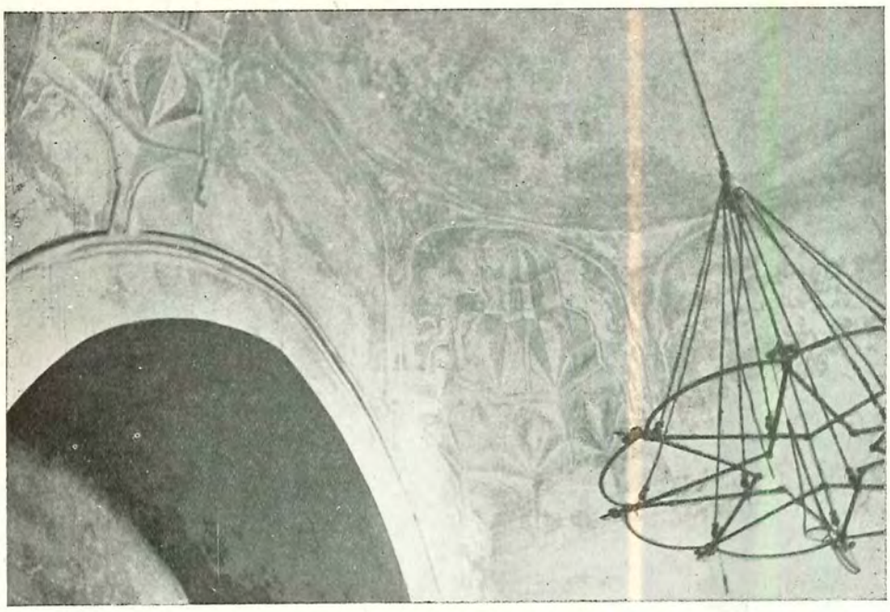

(Resim 113) Mahmud Paşa Camiinde istalâktitli kubbe alikaları

←

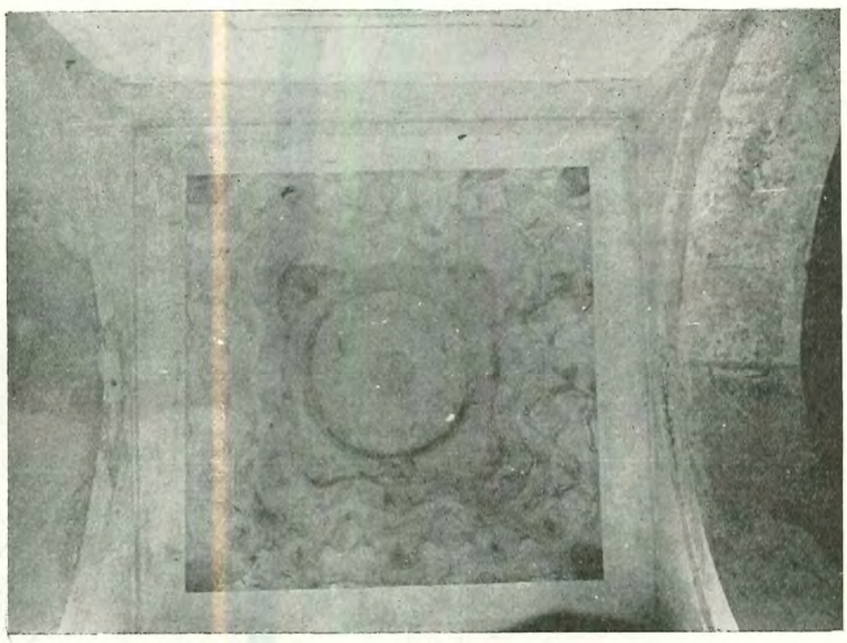

(Resim 114) Mahmud Paşa medhal tonozunda istalâktit

→

(Resim 115) Mahmud Paşa Camii medhal dehlizinde yan kubbe

←

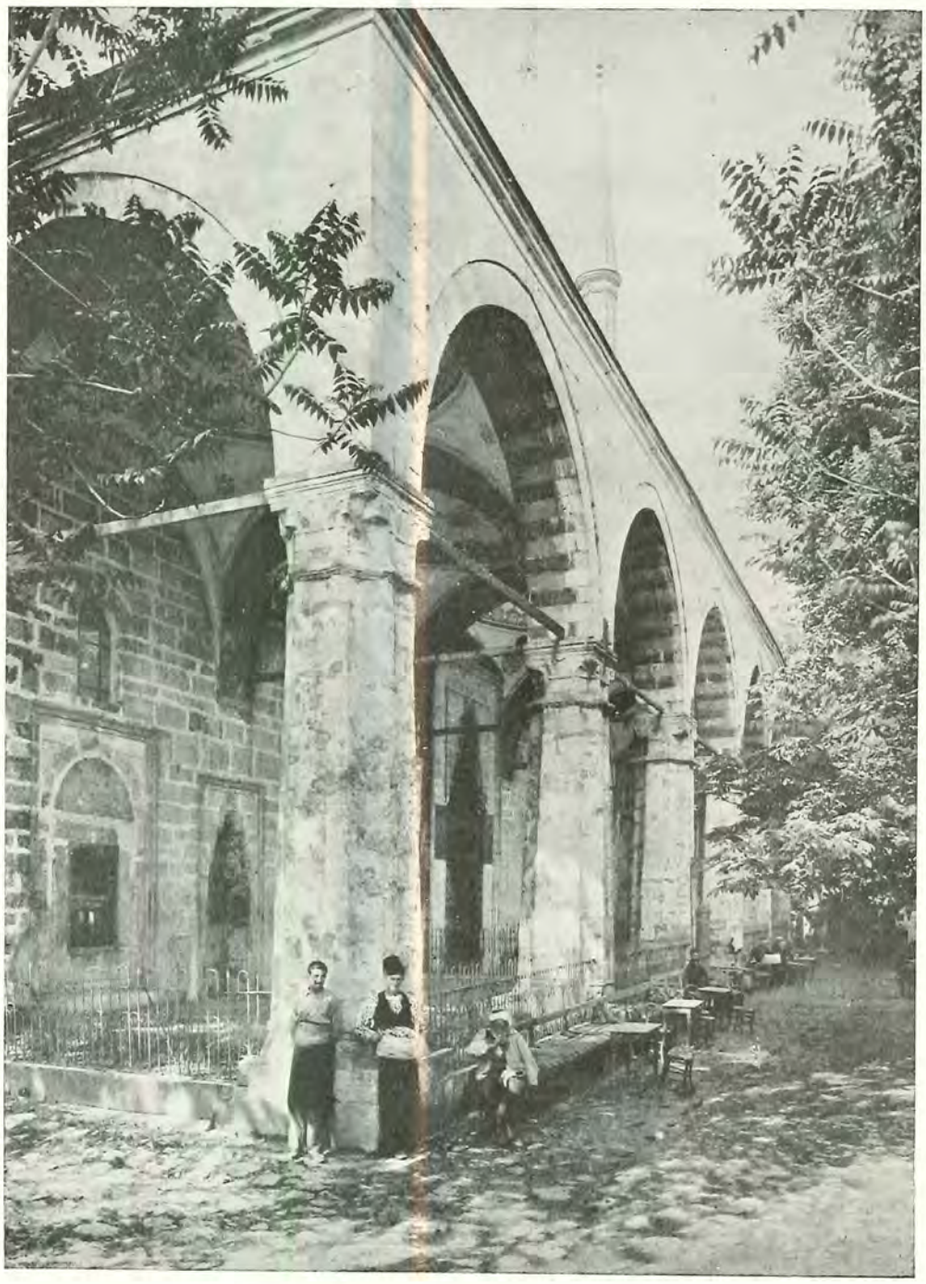

(Resim 116) Mahmud Paşa Camii (Foto: Gurlitt)

ve tâmir gördüğünden hemen bütün kaplama da değişmiş gibidir. En son olarak da 1939 senesinde yanlar ve son cemaat kısmı tebdil edilmişdi. Minare taşdan ise de çok yeni bir devre aiddir ve binaya eklemedir. Son cemaat mermer direkleri muahhar bir tâmirde köfekî ile kaplanıp altı geniş üstü dar ve 8 geniş oluklu ayak haline getirilmişdir. Bunların sonradan kapladıkları kemerlerin ve duvardaki eski yastık taşlarının silmesile ayaklar üstündeki silmenin birbirinden ayrı olmasile sabitdir. Kemerlerden ortadaki yeşil ve beyaz taşlarla mütenavip işlenmiş, diğerleri yalnız beyaz mermerle yapılmışdır.

Tak kapı oldukça güzel bir eserdir (Resim 117). Geniş bir silme çerçeve ortasındaki yaşmağı ile beraber tamamı mermerdendir. Kapı üstünde esas inşaat kitâbesi, sağ ve solda dörtlü yazı madalyonu, kapının etraf çerçevesinde de türkçe tâmir kitâbesi yazılmışdır. Yazılardan aşağıya olan kısım ve yan höcreler XVIII. ci asırdaki tâmire aiddir.

Son cemaat yerinde iki tane derinliği az, haricî mihrabcık vardır. Başkaca tâk kapı içinde, büyük kemer ayaklarında, odalarda bir çok höcreler vardır.

Mihrab ve minber XVIII. ci asra aiddir. Camide tezyinata aid ne kalem ne ahşab işi kalmışdır. En ziyade ön dehliz eskiliğini muhafaza etmekde diğer aksam yeni baştan elden geçirilip sıvanmış bulunmaktadır. Kalemler de 1936 da yapılmışdır. Ahşab Hünkâr Mahfili XVIII. ci asra aiddir. Kapı haline sokulan pencere üstünde kitâbesi vardır. Sol sahndan bir pencere ve bir kapının battal edilmesi suretile

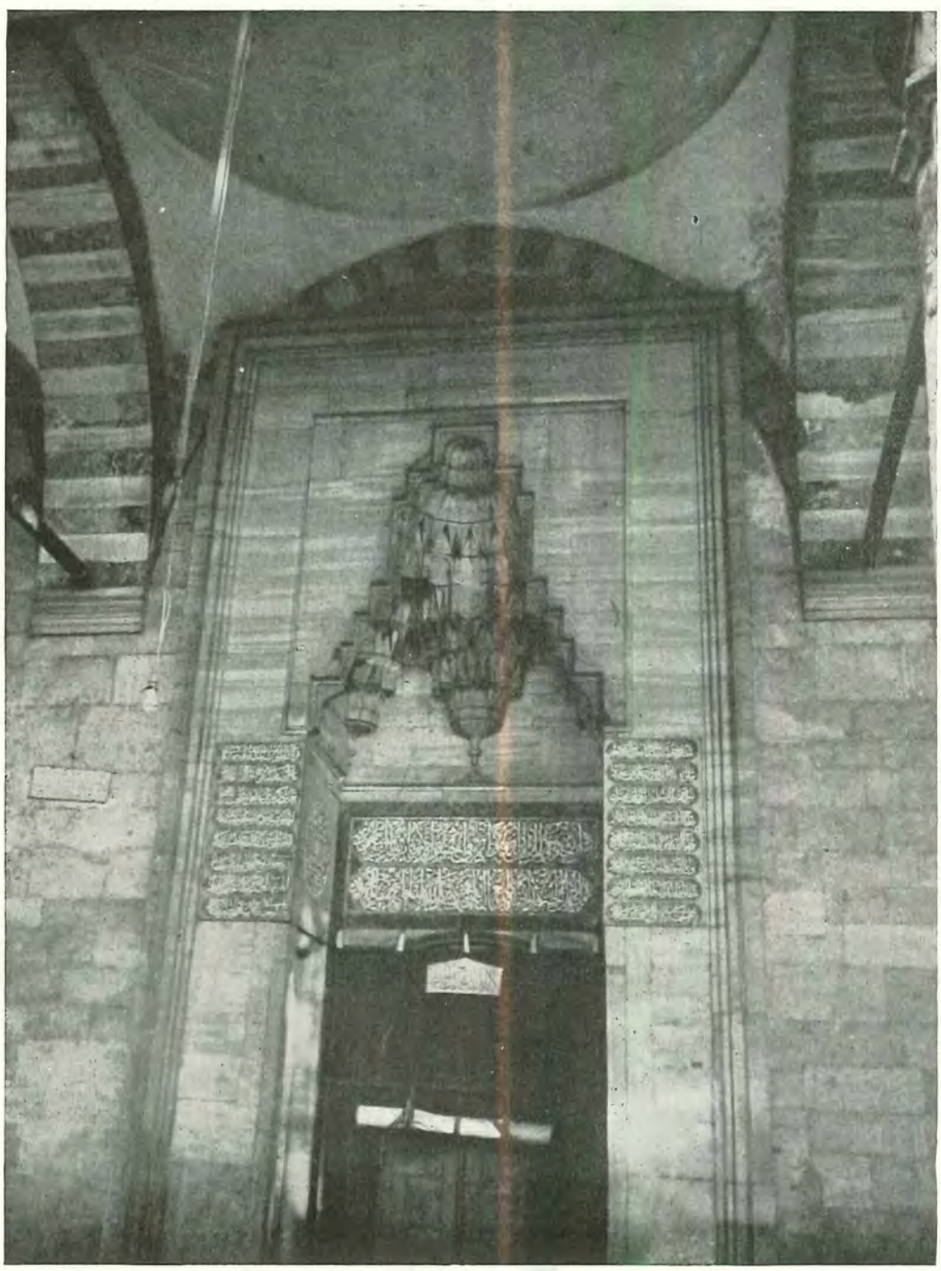

(Resim 117) Mahmud Paşa Camii tâk kapısı

yapılan merdiven son tamirde hazfedildiğinden bu mahfile ulaşmak kabil değildir. Alçı pencereler de yenidir. Cami döşemesi umumiyetle altı köşe tuğladır.

Kitâbe ve yazılar: Cami kitâbesi tak kapı girişinin bütün genişliğince güzel bir sülüs celîsile yazılıp bol rumî tezyinatla zemin teşkil olunmuşdur. Yazı ile rumîler birbirile karışmış derecede giriftdir (Resim 118).

دارخير وقع المثل له مفقودا ـ تم فى احسن الاوقات يقال مسعود
فاعل الخير قد اختار لوضع التاريخ ـ يسر الله لما قاع مقام محمود (١)

(1) — Bu kitâbe neşrolunmamışdır, yalnız Hadîka'da tarih beyti vardır.

Dâr-i hayrin vaka-al-mislü lehü mefkuden
Temme fî ahsen-il-evkati yukalü mes'ud
Fâil-ül-hayri kad' ihtâre li vaz'it-târihi
Yesser-a-Llahü lenâ kâu makamı Mahmud

Son mısraı ebced hesabı ile 867 (1462) inşa tarihini göstermektedir. Sağ ve solda dörtlü sülüs celîsi ile (توكلى على خالق) Tevekkülî alâ hâlikî, madalyonu vardır (Resim 119). Kitâbenin üstündeki, rakkamla sene 1244, ikinci tâmir tarihini gösteriyor.

Birinci tâmir kitâbesi kapı çerçevesinin sağ ve solunda dörderden sekiz beyit halinde yazılmışdır (Resim 118). Sağda:

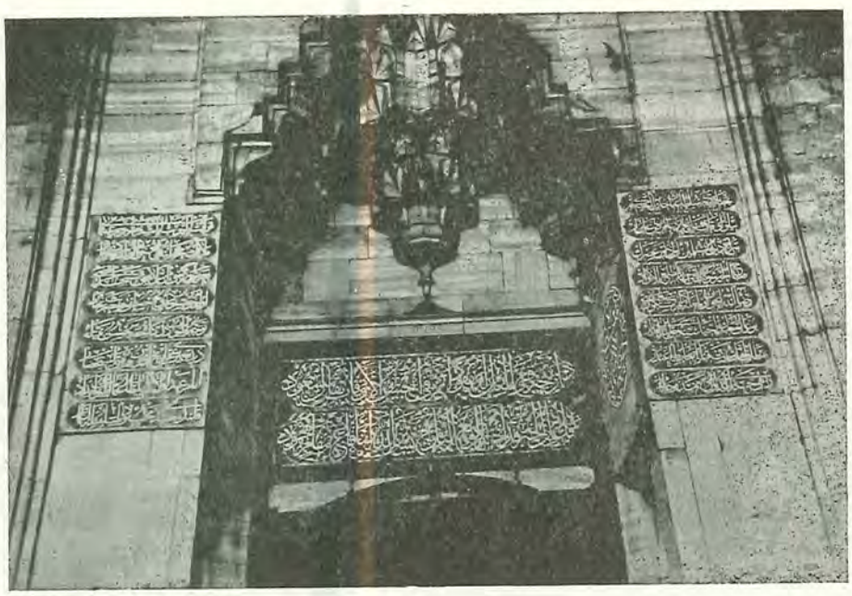

(Resim 118) Mahmud Paşa Camii kitâbeleri (Foto: Süheyl Ünver)

جناب حضرت سلطان عثمان ثالث كيم
بيلور اوقات خمس ايچره دعاسين فرض عين ابرار
سراج دين امام مسلمين اول داور عصرك
صباح الخير شوكت جبهه‌سنده مطلع الانوار
رضاء الله ايچون اولغله دائم سعى مشكورى
بوعالى معبدك احياسنه حق ايلدى اقدار
مطاف اهل سنت قبلهٔ اصحاب طاعتدر
زهى خير ايلدى اول مجمع ممدوحهٔ آثار

Cenâb-ı Hazret-i Sultân-ı Osman Hân-ı sâlis kim
Bilür evkât-ı hams içre duâsın farz-ı ayn ebrâr
Sirâc-ı dîn imam-ı müslimîn ol dâver-î asrın
Sabah-ül-hayr-ı şevket cebhesinde matlaü-l'envâr
Rızâ-u-Llah içün olmağla dâim sa'yi meşkûrû
Bu âlî mâbedin ihyâsına Hak eyledî ikdar
Mutâf-î ehl-i sünnet kıble-î eshâb-ı tâattır
Zehî hayreyledî ol mecma-î memduha-î âsar

Solda:

قرأت ايليوب آيات نصرى رسم عثمانى
ملائك محفلنده فتح خوان اولمقده‌در هر بار
بعرش و كرسىٔ اعلا بحق مسجد اقصى
اوله خوشنود روح مصطفى وحضرت غفار
توجه ايليوب دركاه حقه حسن نيتله
ديدى تعميرينه تاريخ ايچون بو بيتى استحضار
امام عهد اولان سلطان عثمان ايليوب امداد (١١٦٩)
قلدى معبد محمود پاشا يمنله اعمار (١١٦٩) (2)

Kırâat eyleyüb âyât-ı nasr resm-i Osmânî
Melâik mahfilinde feth-hân olmakdadır her bâr
Bi arş-ü kürsi-i âlâ bihakk-î mescid-î aksâ
Ola hoşnud rûh-î Mustafa vü Hazret-î Gaffaâr
Teveccüh eyleyüb dergâh-ı Hakka hüsn-i niyyetle
Dedî tâmîrine tarîh için bû beyti istihzar
İmâm-ı ahd olan Sultân' Osman eyleyüb imdâd
Kılındî mâbed-i Mahmud Paşa yümnile imâr

Son iki mısraın altında rakkamla 1169 (1755) tarihi yazılıdır. Sütunların kaplamasının ve büyük tâmiratının bu tarihde yapıldığını zannediyorum. 1244 (1828) tâmirinde de hünkâr mahfili ilâve olunmuşdur. Birinci tâmirde pencere aynalarında pek çok hatalar işlenmişdir. Çerçeveleri ve mermerleri XVIII. asra aid olan yan kapılardan sağdakine

(قال الله تعالى لمسجد اسس على التقوى)

Kal-a-Llahü tealâ lemescidün üssise al-et-takvâ, âyet-i kerîmesi, soldakinde:

(من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً فى الجنة)

Men benâ l'i-Llâhi mesciden bena'a-Llahü lehû beyten f'il-cenneti, hadîs-i şerifi mahkûkdur.

Medrese: XIX. asır ortalarında Bâyezid kulesinden fotoğrafla alınan bir İstanbul panoramasında camiden epeyi uzak bir mesafede görülmektedir. Dershane Mahmud Paşa ilk mektebinin bahçesindedir. Önü şimale açık eyvan şeklinde iken sonradan örülüp kapatılmışdır. Garb dıl'ında höcrelerden birinin kemer izleri âşikârdır (Resim 120-121). İnşaatı kâmilen taş ve tuğla ile olub alt sırada yalnız iki pencere üstlerinde altı pencere ile aydınlatılmakta höcrelerin dershanenin şark ve garbı ile şimalinde sıralanmış olduğu o eski fotoğrafta görülmektedir.

(2) — Bu kitâbe İstanbul Âbideleri, s. 60 da yeni yazı ile ve birtakım hatalarla neşrolunmuşdur.

(Resim 119) Mahmud Paşa kapısında dörtlü yazı madalyonu

→

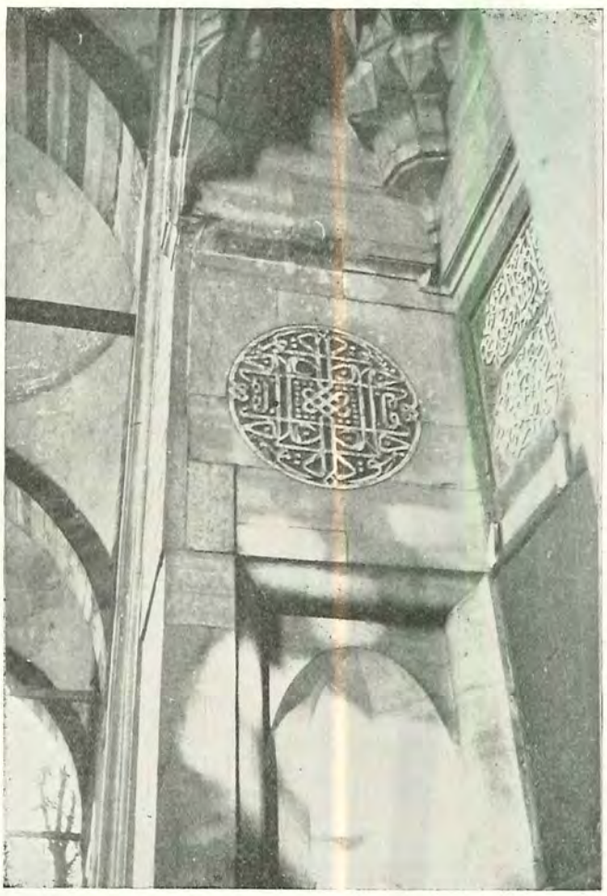

(Resim 120) Mahmud Paşa medrese dershânesi

↓

(Resim 121) Mahmud Paşa medrese dershâne ve höcrelerin birleşme yeri

↓

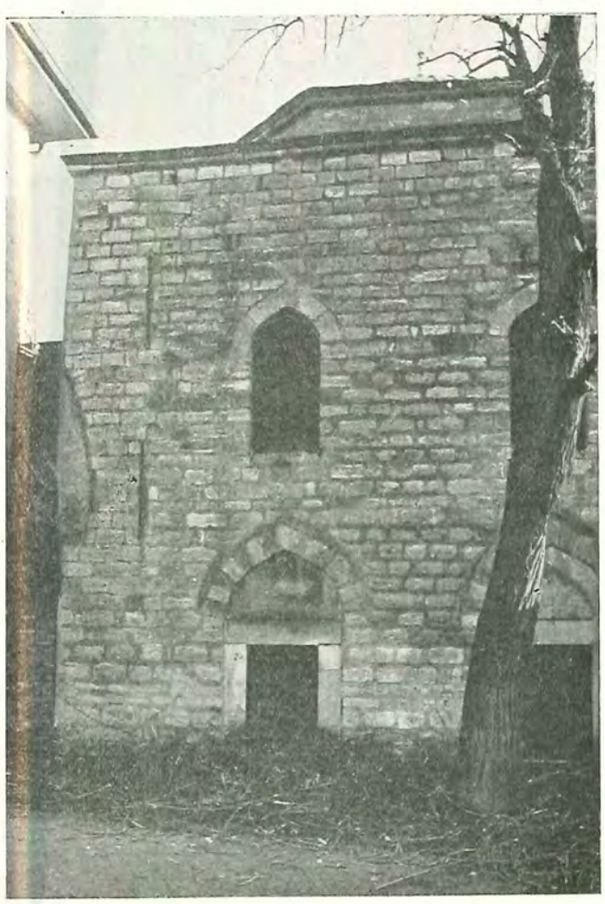

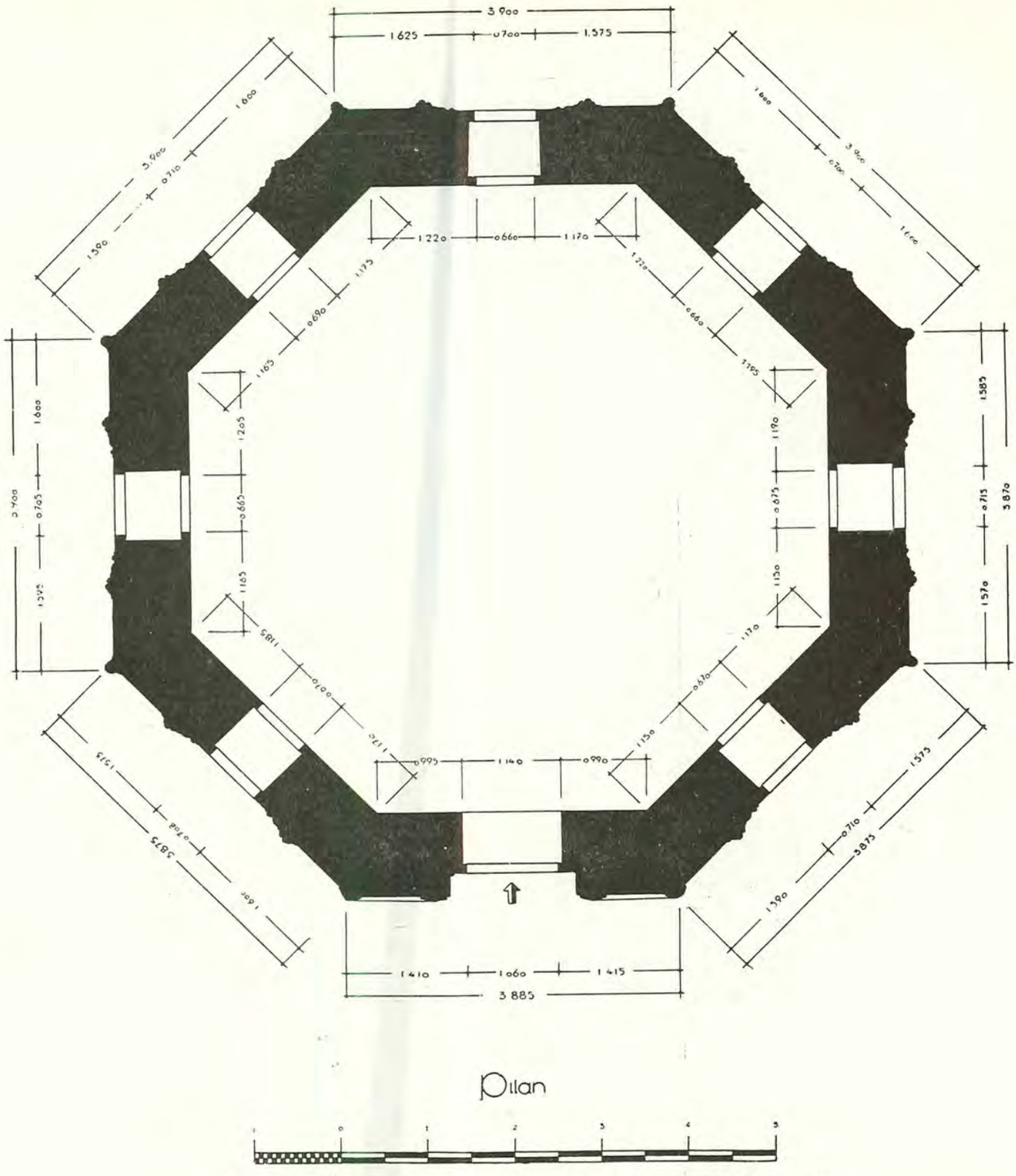

(Resim 122) Mahmud Paşa türbesi plânı (Resim: Mimar Mustafa Ayaşlı)

Türbe: Camiin şark-ı cenubîsinde sekiz köşe yüksekçe duvarlar üstünde tek kubbeli bir binadır (Resim 122, 123). Sekiz köşede incecik sütunlar şeklinde köfekı bir çerçeve saçak kornişine kadar yükselip kornişle karışır. Bu çerçevenin ortasında ikinci bir silmeli çerçeve alt üst pencereleri ihata eder. İşte bu iki çerçevenin ve pencerelerin ara satıhlarının, nadir tesadüf edilir bir muvaffakiyetle, taş üzerine kakma çinilerle tezyini bu basit sekiz köşe plânı en yüksek bir san'at eseri haline çıkarmışdır (Resim 124, 125). Bizler, XIV. üncü asırdan itibaren haricî satıhları fazla tezyinden daima kaçınmış, ifade ve tesir kuvvetini asıl mimarîde aramışızdır. Türbenin alt pencerelerden sonrasının bu kadar bol tezyin edilmesine rağmen hüviyetimize yabancı gelmemesi, çiniyi, taşı süsleyen bir unsur olarak kullanıp, kitlenin esas malzemesinin tebarüz ettirilmiş olmasındandır. Bu suretle taşın arzettiği selâbet manzarası hafif bir malzeme ile azaltılmamışdır.

Türbenin bu tezyinat kısmından maadası gayet temiz işçilikle yapılmış, fakat basitdir. İçerde Mahmud Paşanın tek kabrinde hiç bir tezyinat yokdur.

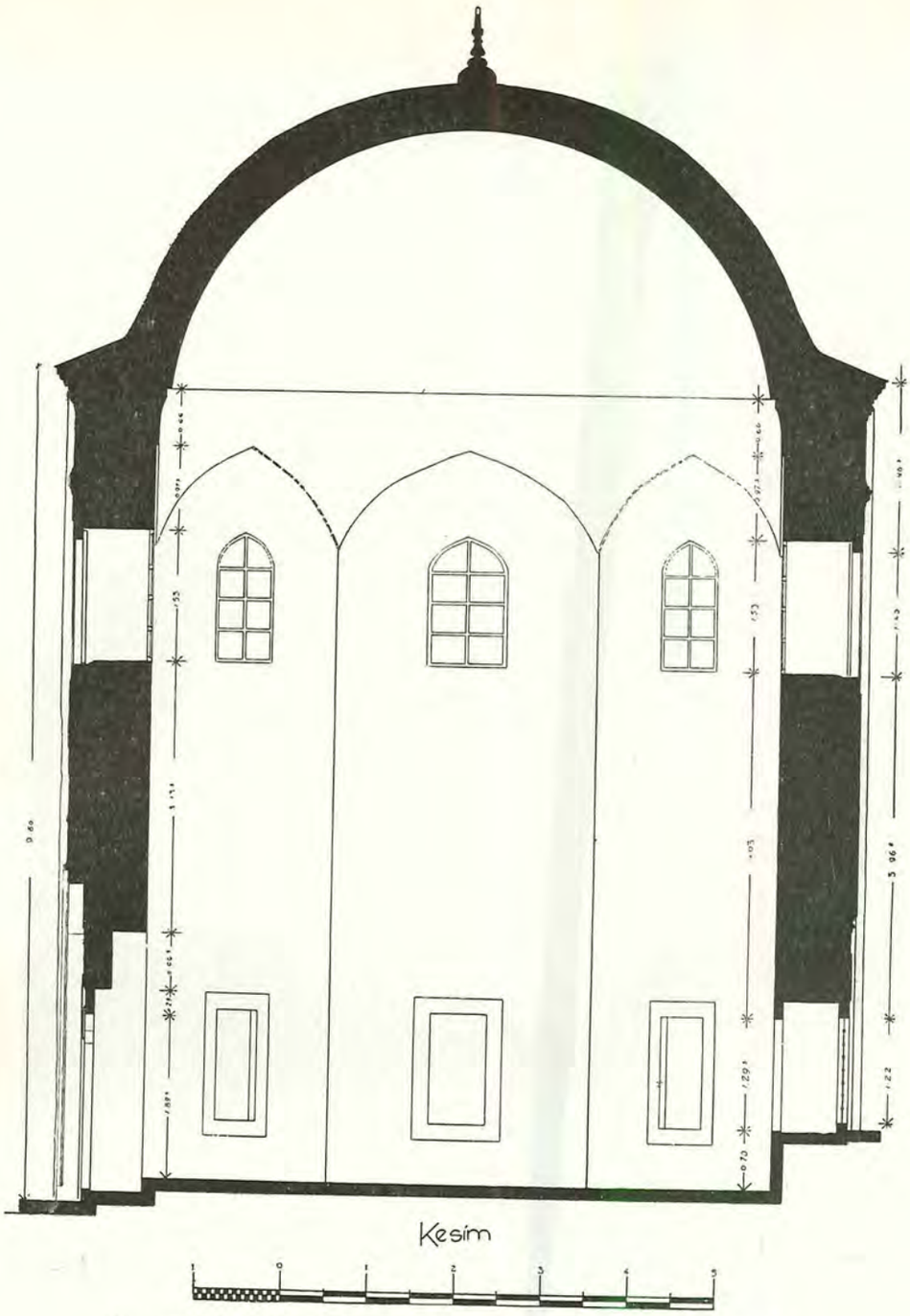

(Resim 123) Mahmud Paşa Türbesi maktaı (Resim: Mimar M. A.)

Hariçde de birinci sıra pencereler etrafındaki silme, çerçeve üstüne kadar ince yonma köfeki taşile işlenmiş, bundan sonra aynı taş işi devam etmekle beraber, yukarda söylediğim gibi, satıhlar çini ile tezyin olunmuşdur (Resim 124, 125). Bu tarz-ı inşaya ve pencere ve sairedeki nisbetlerine ve silmelerinin şekline nazaran türbe cami ve medreseden bir başkalık göstermektedir. Cami, Mahmud Paşanın vefatından 11 sene evvel yapılmışdı. Türbenin mimarîsi, daha sonra yapıldığını gösteriyor. Tarih-i vefatı olan 878 tarihini gösteren kitâbe, inşa zamanını da bildiriyorsa, türbe ile diğer aksamın başka başka mimarlar tarafından yapıldığına kat'iyetle hükmetmek lâzım gelecekdir.

Çiniler, duvarın inşasından sonra düz satıhdan 5 sm. derinliğe kadar kalemle oyulub harçla yerleştirilmişdir. Renkler lâcivert ve firûzedir. (Resim 126) da beyaz görülen yerler köfekî taş zemîndir.

1888 senesinde yapılmış bir rölevesinde (1) kapı etrafında Bursa'da Koza hanını hatırlatan zincirli yuvarlak kordonlar ve geçme fiyangolarla süslü renkli taş çubuklar ve kemer müsellesinde yıldız resimleri görülmektedir (Resim 127). Bu tezyinat son zamanlarda mevcud değildi. Büyük bir sundurma yerleştirmek için bütün medhal cebhesi ve yanları tahrib edilmiş ve saçağın yanmasile taşlar ve tezyinat da harab olmuşdur (Resim 128). 1950 senesindeki tâ-

(1) — Das Mauseleum des Mahmud Pascha in konst. Deutschen Bauzeitung No. 78 Berlin.

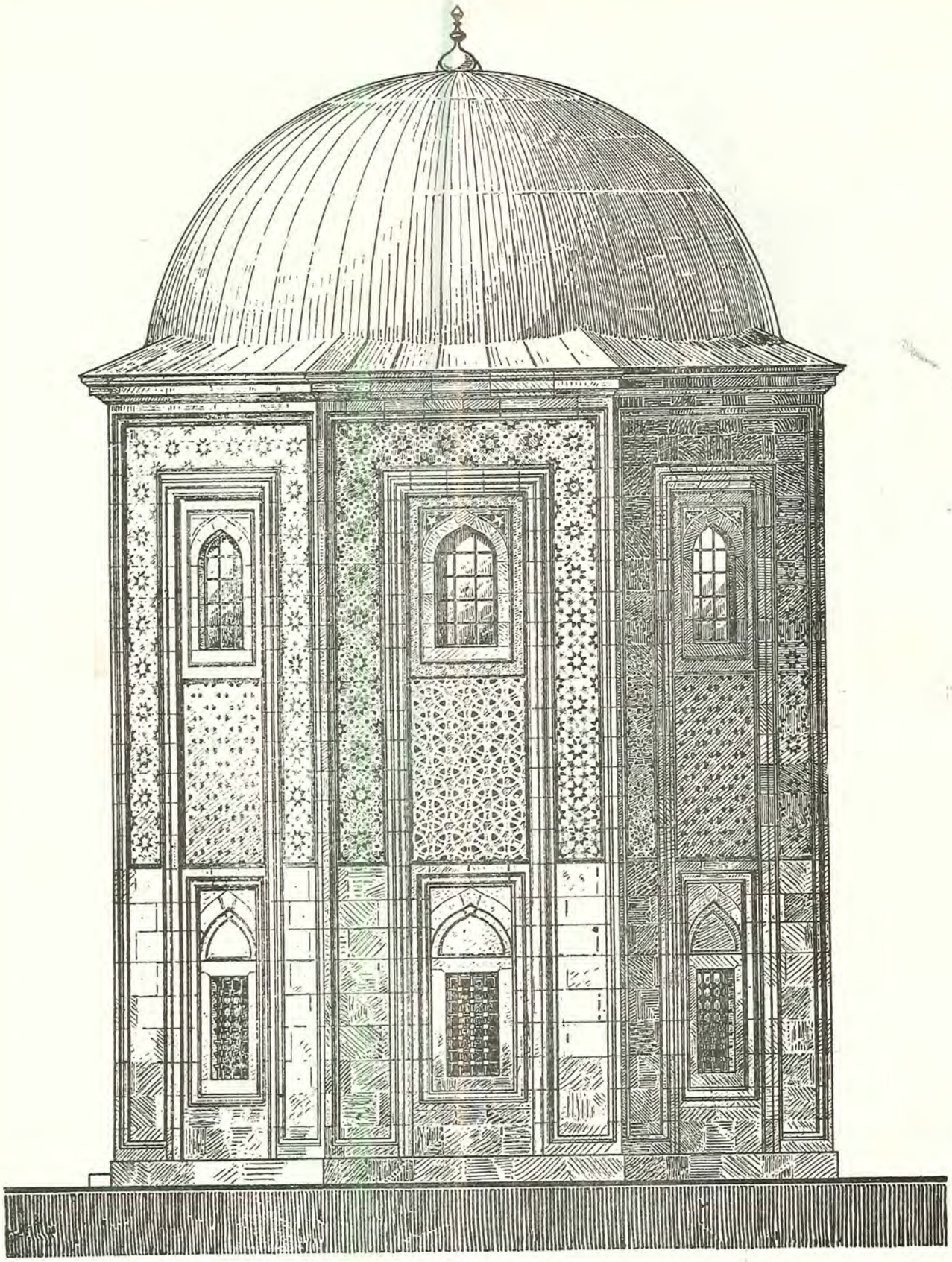

(Resim 124) Mahmud Paşa Türbesi cebhe rölövesi (Resim: Gurlitt)

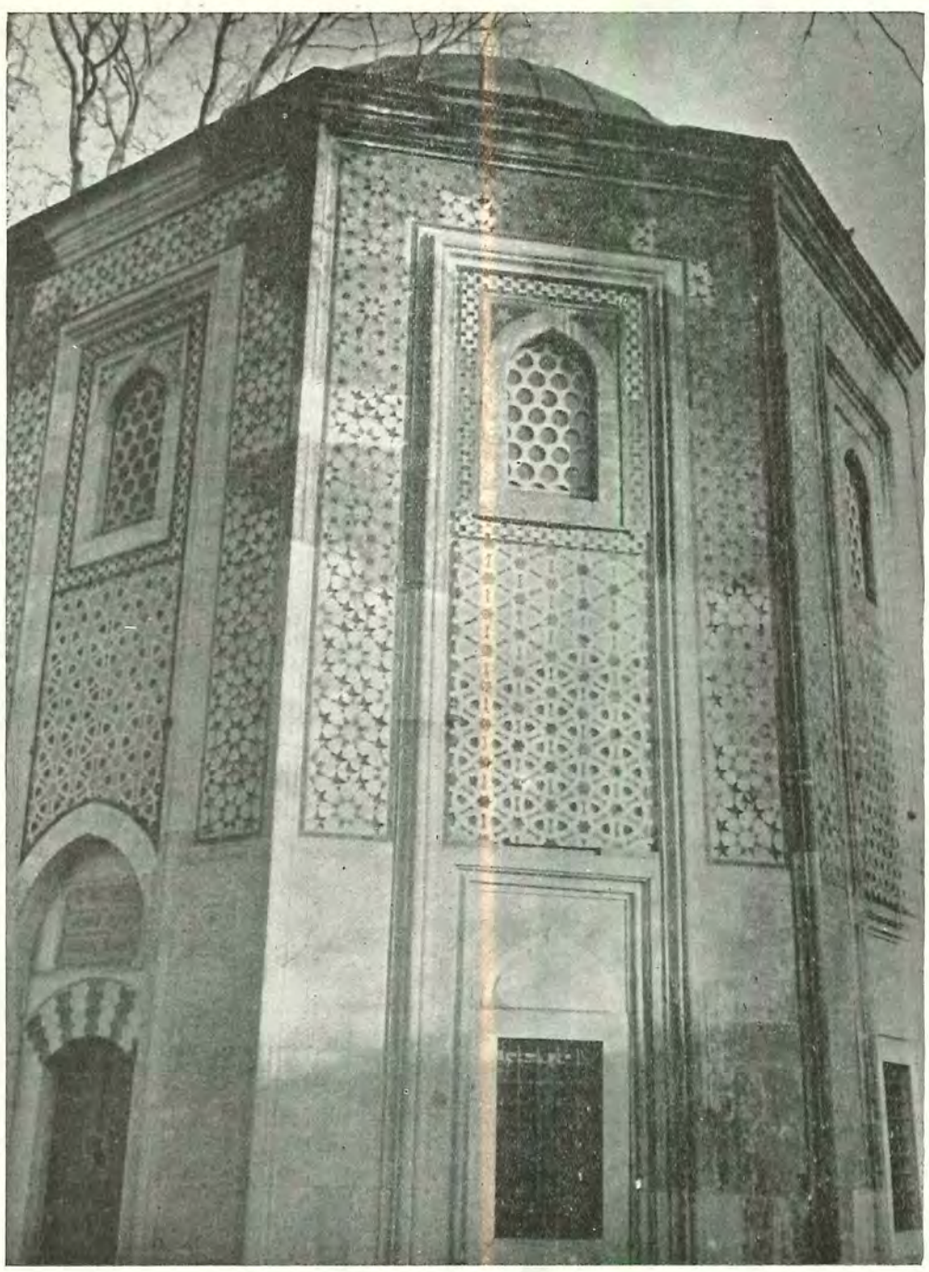

(Resim 125) Mahmud Paşa Türbesi cebhe

mirde tahribat tamir olmuş ise de çerçevesinin bu tezyinatı ihya olunamamış ve köfekî taşile basit şekilde yapılmışdır.

Üç beyitlik kitâbe Mahmud Paşanın tarih-i vefatını ve galib bir ihtimalle türbenin inşa tarihini gösteriyor:

صاحب الخيرات محمود الخصال ـ منبع الالطاف ممدوح الكمال
صادق السلطان محمود الكريم ـ راح مظلوماً الى دار النعيم
فات مرحوماً وتاريخه بدأ ـ مات محموداً شهيداً زاهداً

(١) (٨٧٨)

(1) — Kitâbe Güzel Sanatlar mecmuası 6. Mimar Mustafa Ayaşlıoğlu makalesinde aynen neşredilmişdir.

Sâhib-ül-hayrâti Mahmûd-ül-hisâl — Menba-ül-eltâf-i memdûh-ül-kemâl
Sâdık-üs-sultân-i Mahmud-ül-kerîm — Râhe mazlûmen ilâ dar-in-naîm
Fâte merhumen ve tarihuhu bedâ — Mâte Mahmüd-ün-şehîden zâhidâ (878)

Kitâbede dikkat edilecek nokta gazâba uğradığı malûm olan bir vezirin mazlum ve şehid olarak rıhlet ettiğini sarahaten söyliyerek devrin müsamaha zihniyetini meydana koymasıdır (2).

(2) — Mahmud Paşa camiinin Gurlitt tarafından yapılan rölevesi yalnız plândan ibaret ve tam kubbe yerine beyzî kubbe ve eyvan kemerinin kapalı gösterilmesi gibi pek çok hatalarla yüklü olduğundan 111 numaralı plânı aynı eb'adı muhafaza ederek üzerinde yaptığımız tashihatla koyduk. 112 numaralı makta yeni bir krokidir.

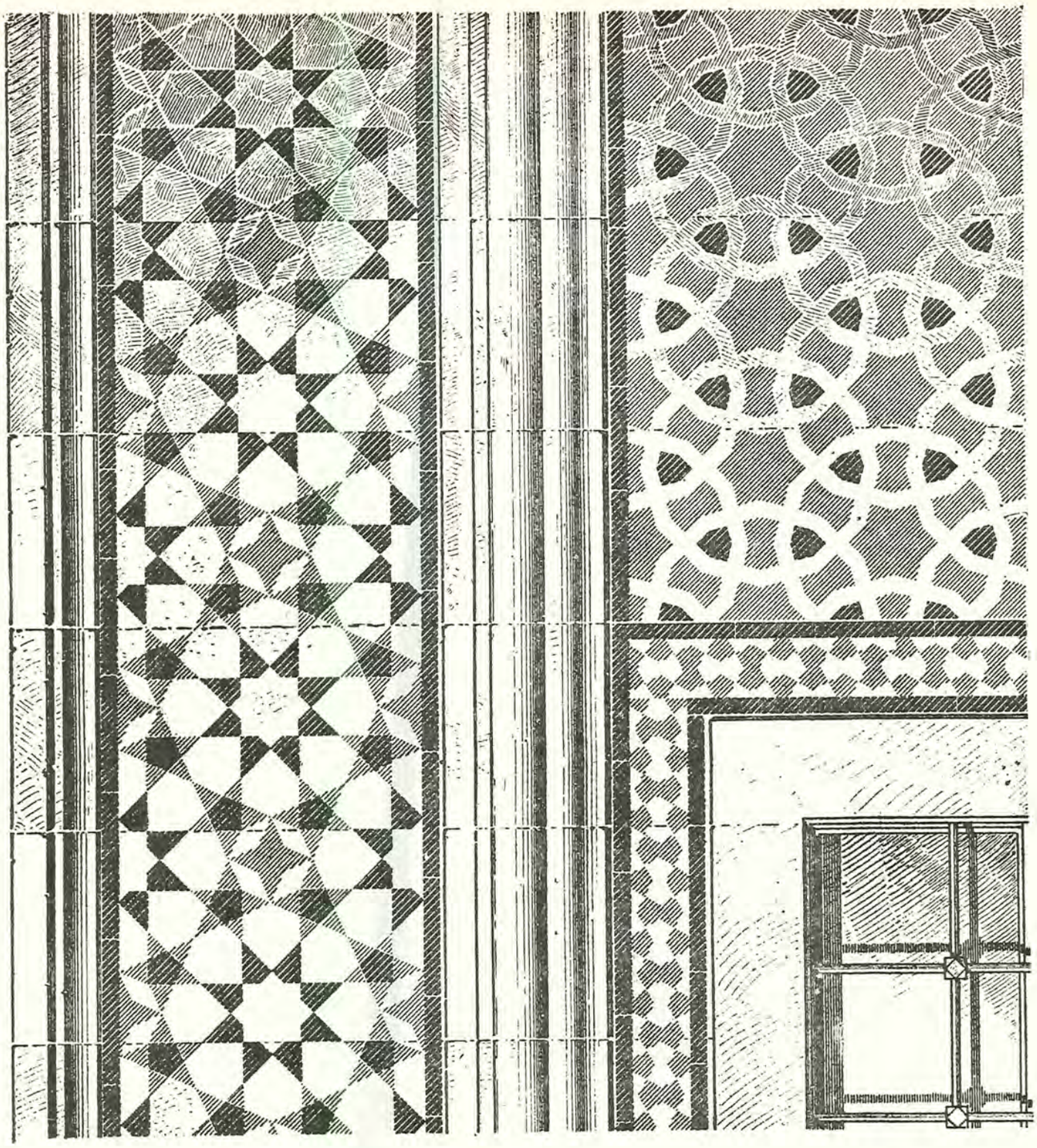

↑

(Resim 126) Mahmud Paşa türbesi çinileri (Resim: Gurlitt)

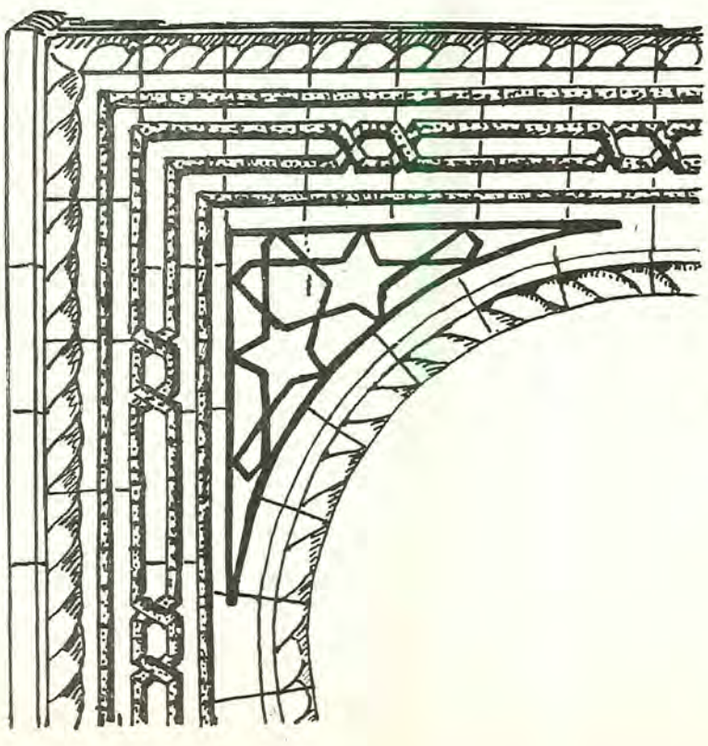

(Resim 127) Mahmud Paşa Türbesi kapı (Deutchen Bauzeitung'dan)

←

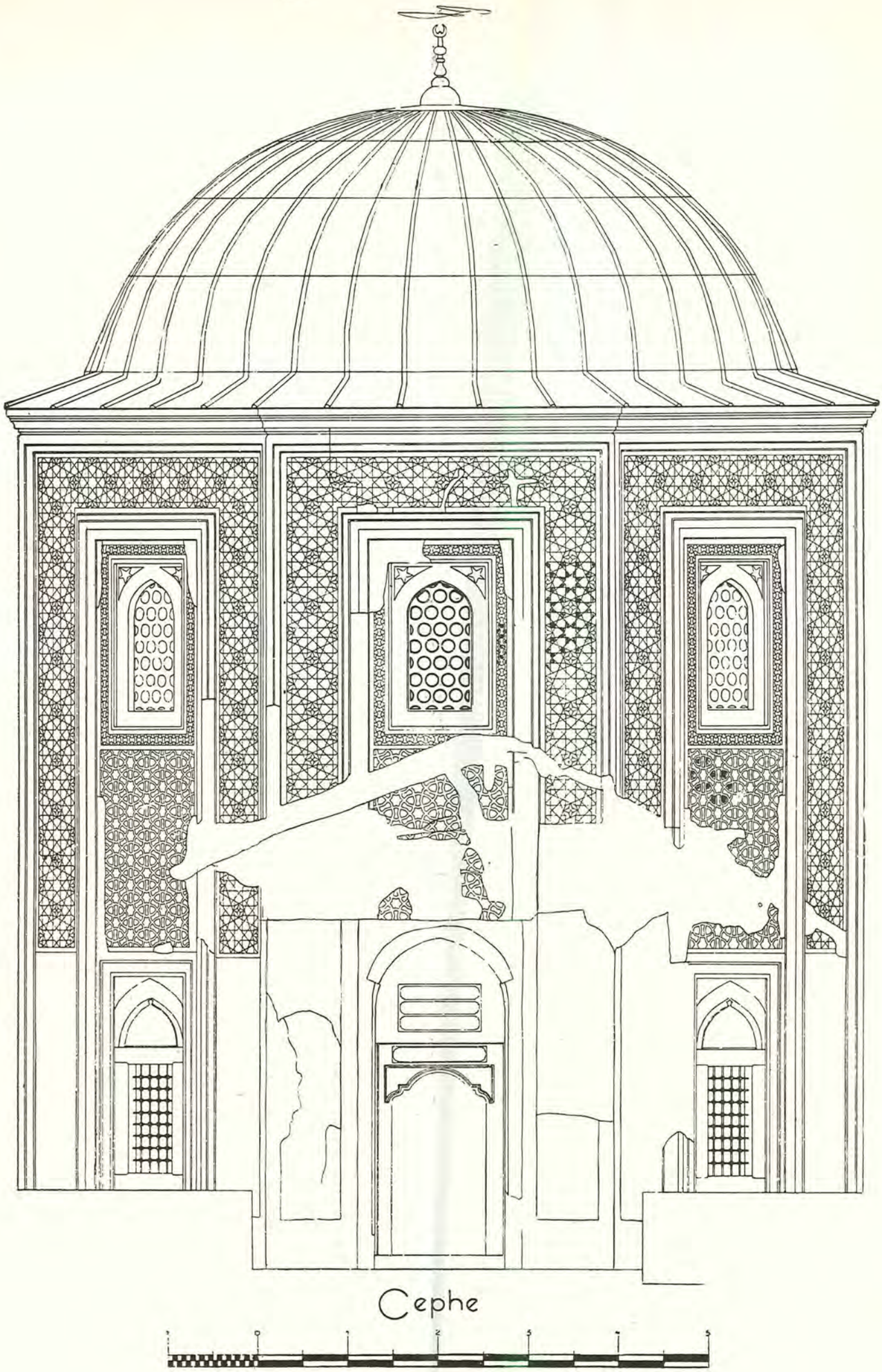

(Resim 128) Mahmud Paşa Türbesi cebhesi (Resim: Mimar M. A.)

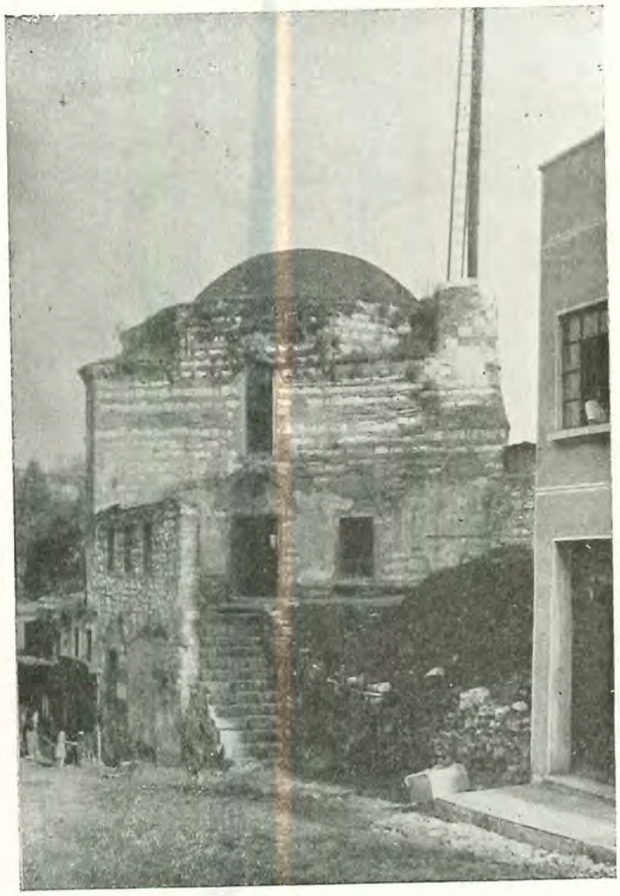

(Resim 129) Merdivenli Mescid

Merdivenli Mescid Cedvel No. 85

Molla Güranî Hamamı Cedvel No. 244

Bânisi meşhur şeyhülislâm Molla Gürânî Şemsüddin Ahmed Efendi olup Rıza Paşa yokuşundan çıkarken sağ tarafta, sed üstünde iki tuğla bir kaba yonma taş sırasile yapılmış tek kubbeli, kıymetdar camidir (Resim 129). Kubbe, sekiz köşe kasnak ve oluklu şemse yarım küre alîkalarla duvara oturur. On tahtanî, dört fevkânî pencere ile aydınlanan harîmi içden içe 10×10 eb'adındadır. Alîkalardaki oluklu şemseye Edirne'deki bu devir camilerinde ve Topkapı sarayındaki Fâtih köşkünde tesadüf edilir. Kubbe üzengisinde bademli güzel bir korniş ve alîkaların mesnetlerinde ve köşelerinde istalâktitli püsküller hali aslîsinde sağlam durmakda olduğu halde mihrab ve minber mahvolmuş, pencere söveleri bile sökülmüşdür. Minare küpe kadar cebhe duvarile beraber işlenmiş, kornişden sonra gövdeden 1,5 metrelik bir kısmı kalmışdır. Kârgir son cemaat mahalli olduğuna dair bir ize tesadüf edemedim. Bânisinin bununla beraber İstanbul'da dört mescidi vardır. Bina elyevm boya fabrikası olarak kullanılıyor. Tâmiri kabil ve muhakkak lâzım bir eserdir.

Bu camiin musakkafatından olan hamam, camiin yakınında topraklara gömülmüş bir vaziyettedir. Kubbeleri yıkıkdır; duvarlarından bir kaçı mevcud bulunmaktadır. Tek veya çift olduğunu tesbit mümkün olamadı. Tek olması muhtemeldir.

(Resim 130) Molla Şeref Minaresi

Molla Şeref Camii Cedvel No. 94

Fâtih'le Molla Gürânî arasındaki vâdide, Halıcılar köşkü yakınında idi. 1332 (1916) yangınında yanmış, bir duvarı ve gövdeye kadar minaresi kalmışdır. Küpün bir dilimi taş bir dilimi etrafı çerçeveli tuğladan yapılmış (Resim 121), Bursa minareleri tipinde idi. Son zamanlarda duvar ve minareyi daha da yıkmışlar; resim, 1936 daki halini gösteriyor.

Hadîka (1 - 200) de camiin 931 senesinde yapıldığını kitâbesini dercederek söylüyorsa da ben bunun bir tâmir kitâbesi olduğunu zannediyorum. Zira Molla Şerefüddin ibni Kemâl-i Kırımî II. ci Murad ûlemasındandır ve Bursa'da Fâtih devrinde yaptığı bir cami vardır. Ta 931 senesine kadar yaşaması kabil değildir. Çünkü İkinci Murad devrinde yaşlı olarak Kırım'dan gelmişdir. Şekayık (100) ve Âşıkpaşa Zâde (202) de bu şekilde bahsediyorlar. Hâfız-ı kütüb Âli bey Âşıkpaşa Tarihi'nin aynı sahifedeki hâşiyesinde 840 da öldüğünü yazıyorsa da bu da doğru olamaz. Çünkü bu âlim Fâtih devrine de erişmişdir. Netekim Hadîka kabrini İstanbul'da Otakçılar'da olarak zikrediyor. Kabrini bulamadığımız içindir ki tam tarih-i vefatını tesbit edemiyoruz.

Murad Paşa Camii Cedvel No. 95

MURAD PAŞA MEDRESESİ Celvel No. 200
» » HAMAMI » No. 245

Fâtih'in sadrıâzamı olub Uzun Hasan'la çarpışırken 879 (1474) de şehid düşen Murad Paşanın Aksaray tramvay yolunda iki tuğla bir taş sırasile yaptırdığı T tipi yüksek kubbeli ve yanlarında ikişer odalı, tek minareli camidir (Resim 131, 132). (1).

Bütün hututile Edirne ve Bursa Muradiyeleri gibi camilerin bir örneği ve biraz daha basiti, mühimce İstanbul camileri içinde inşaatında tuğla kullanılan nadir eserlerden biridir. Mihver üzerindeki kubbeler 10,5 metre kutrunda olduğu halde duvar ve kasnakların yüksekliğinden dolayı anahtar yerden 21 metre irtifadadır. Bu yüzden cami nisbetsiz bir yükseklikte görünür. Bütün kubbeler müselles-i kürevîlere oturur. Hepsinde basit olan müsellesler mihrab üstünde pek zengin istalâktitlerle süslenmiş, medhaldeki kubbeye de onaltı köşe kasnak ilâve olunmuşdur. Cenahlardaki ikişer oda arasında geniş kemerler ve hepsinde birer ocak ve ikisinde haricî kapı vardır. Camile muvasalaları da bulunmaktadır. Mihverdeki kubbelerin döşemeleri bu gün ayni seviyededir. Bu örnek camilerde olduğu gibi medhal alçak, mihrab kubbesi zemini yüksek iken bir tashih yapılarak döşeme düzlenmişdir. Yalnız bu farkın Muradiye'lerde olduğu gibi 45-50 sm. olduğunu tahmin etmiyorum; aslında da fark azdı. Yan odaların zemini medhal zemininden şimdi bile 12 sm. kadar aşağıdadır. Yan odalar bir zamanlar tâdil görmüş, kapıları pencereye tahvil edilmişdi. Son 1945 tâmirinde bu cihetler ıslah edilmişdir. Son cemaat yeri beş kubbelidir (Resim 133). Yanlardaki direkler pembe Mısır graniti, ortadakiler yeşil Eğriboz taşıdır ve nefîs parçalardır. Başlıklardan en dıştakiler basık mainli ve ayrıca direğin devamı şeklinde gövdeli ve tablalı, ortadakiler ikişer ikişer aynı olmak üzere istalâktitlidir (Resim 134). Kapı bir Bursa kemerile nihayetlenir; tamamen köfeki taşından yapılmışdır. Yalnız kapı sövesi mermerdir. Sağ ve solda iptidaî ve sert hatlı istalâktitlerle süslü mihrabcıklar vardır. Minare kalınca gövdeli ve istalâktit şerefelidir. Petek kısmı sonradan inşa edilmişdir. Cebhelerde taş aralarında elyevm görülen kahverengi tuğla taklitleri ve derzler 1946 da renkli çimento ile sıvanmak suretile yapılmışdır; halbuki tuğlaların aynen ipka ve icabında tecdidi suretile aralarına saf horasanla derz yapılmalıydı.

(1) — Bu plânlar Gurlitt'in rölövesinden biraz tashihle iktibas olunmuşdur.

Fâtih devrinin hemen yegâne tuğlalı cami cebhesi bu suretle kaybolmuşdur.

Mihrâb ve minber tamamen yenidir. Madalyonlarda ve bazı yerlerde eski kalem izlerine tesadüf edilmektedir. Son cemaat kubbelerinde malakârî etek silmeleri ve göbekler de asıldandır ve muhafazası elzem bulunmaktadır. Cami epeyi loş ve dahilen harab ve kasvetli bir haldedir. Kapının kemer aynasında camiin arabca kitâbesi 155×63 eb'adında; mermere iki satır üzerine yazılmışdır. Rumî tezyinatla pek girift yazıldığından okunması pek müşküldür (Resim 135).

بنى دار خير لرضاء الحق طالب العفو به عمر حنى
كملت واتفق التاريخ «وتقبلها قبولاً حسناً» ٨٧٤ (2)

Benâ dâre hayrin lirizâ-il-hakki talib-ül-afvi bihî ömrün cenâ
Kemület v'et-tefak-at-târihu «Fetekabbelehâ kabulen hasenâ» 874 (1565) tarihini göstermektedir. Kitâbenin üstünde müselles bir mermer müsennâ celî hatla

ربنا آتنا فى الدنيا حسنةً وفى الآخرة حسنةً وقنا عذاب النار

Rabbenâ âtinâ f'id-dünya haseneten ve f'il-âhireti haseneten ve kınâ azâb-en-nâr, duâsı yazılmışdır. Her iki yazı fevkalâde güzeldir ve üslûbuna nazaran Bâb-ı Hümâyûn yazılarının hattâtı Âli Sofîye aid olsa gerekdir.

Medrese: Avlu köşesinde yakın vakitlere kadar bir medrese vardı. Türk ve İslâm eserleri müzesinde mahfuz kitâbesinin yazısı şöyledir:

ولما بنى الصاحب الاعظم مسيح الزمان مراديه
بدت نحو جنات اذ قد صرف لها اعتناديه
وقد الهم الروح تاريخها «فاحيي مسيح مراديه» ٨٨٨ (3)

Ve lemmâ ben-es-sahib-ül-a'zamü mesih-üz-zemân-i Murâdiyye
Bedet nahve cennâtin iz kad sarefe lehâ i'tidâdiyye
Ve kad elhem-er-ruhu târihahâ «fe ahyâ Mesih-ü-Murâdiyye»

(2) — Kitâbenin yalnız tarih cümlesi Hadîka'da mündericdir.

(3) — Bu kitâbe neşredilmemişdir.

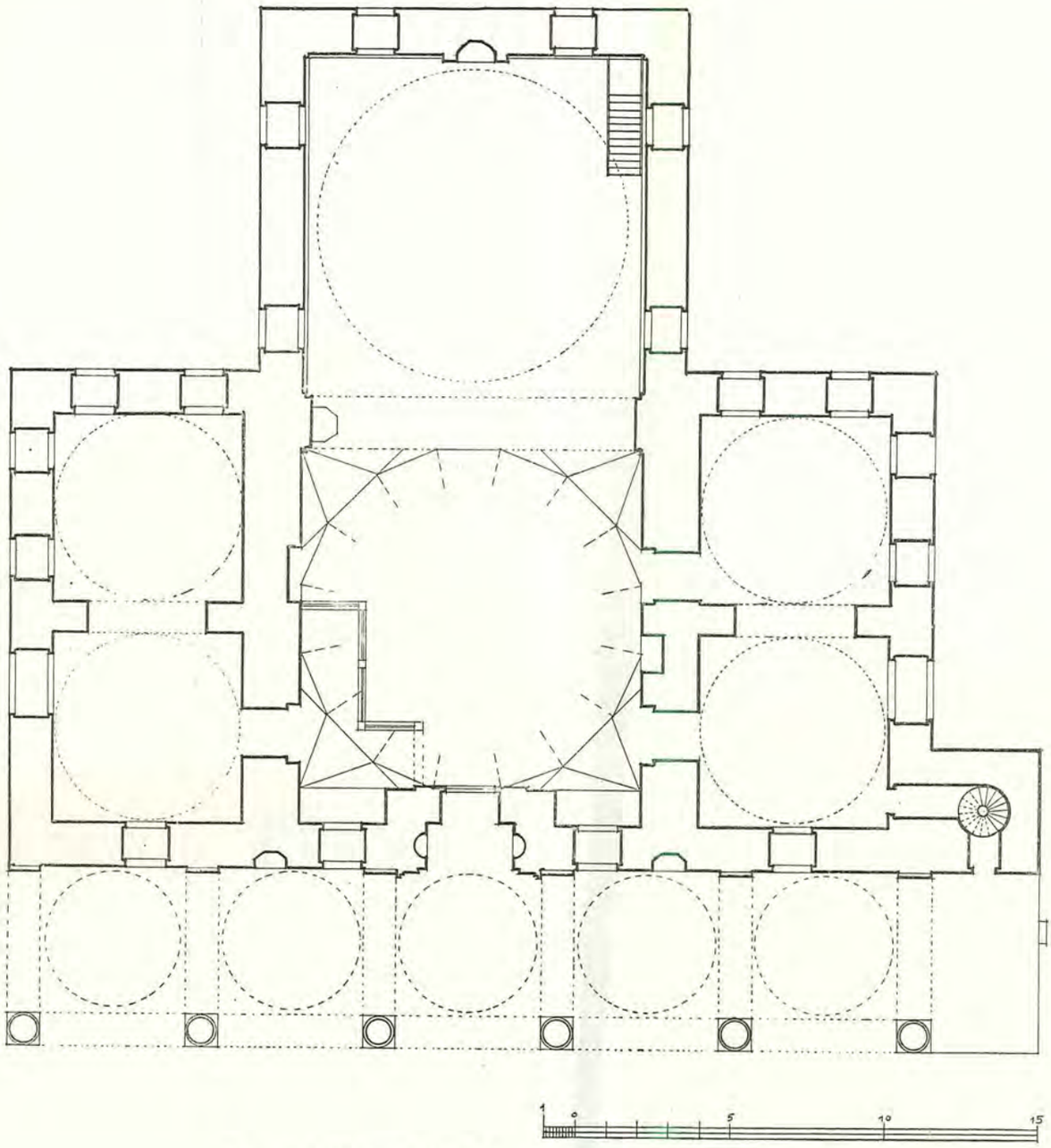

(Resim 131) Murad Paşa Camii plânı (Gurlitt'ten iktibâsen)

Kitâbe 888 (1483) rakkamını veriyor ve medreseyi camiin mihrab tarafında medfun olan sadrıâzam Mesih Paşa'nın ihya ettiğini yazıyor. Bina belki bir harabî geçirmişdi ki 14 sene sonra ihya olunmuşdur.

Hamam: Bir ismi de Aksaray Hamamı olan Murad Paşa camii avlusunun şark köşesinde ve Horhor caddesi üstünde, çift hamamdır. Glück'ün eserinden aldığımız plânını ilâve ediyoruz (Resim 136). Büyük kısım erkeklere, küçük kadınlara mahsusdur. Erkekler soğukluğuna Horhor caddesi üzerindeki geniş ve uzun bir tonoz kemer altından girilir. Kadınlar kısmı bir çıkmaz sokak içindedir. Soğukluktan ufak kubbeli bir aralık yolu ile büyük ılıklığa ve oradan hamama geçilir. Kubbeler umumiyetle müselles-i kürevîlerle oturur. Göbek taşının etrafında üç kola kurnalar dizilmiş dört tane de halvet yapılmışdır. Helâlar kubbeli aralık üzerindedir. Kadınlar kısmı yine çifte medhalli ve iki halvetlidir. Külhan çıkmaz sokağın içinde bulunmaktadır. Soğukluk, camekân kısmı epeyi tadilâta uğramış, hamam, üstüne ve önüne yapılan ilâvelerle mahsur bir halde kalmışdır. Bu hamam «Die Bäeder des Konstantinopels - H. Glück» eserinden de tetkik olunabilir.

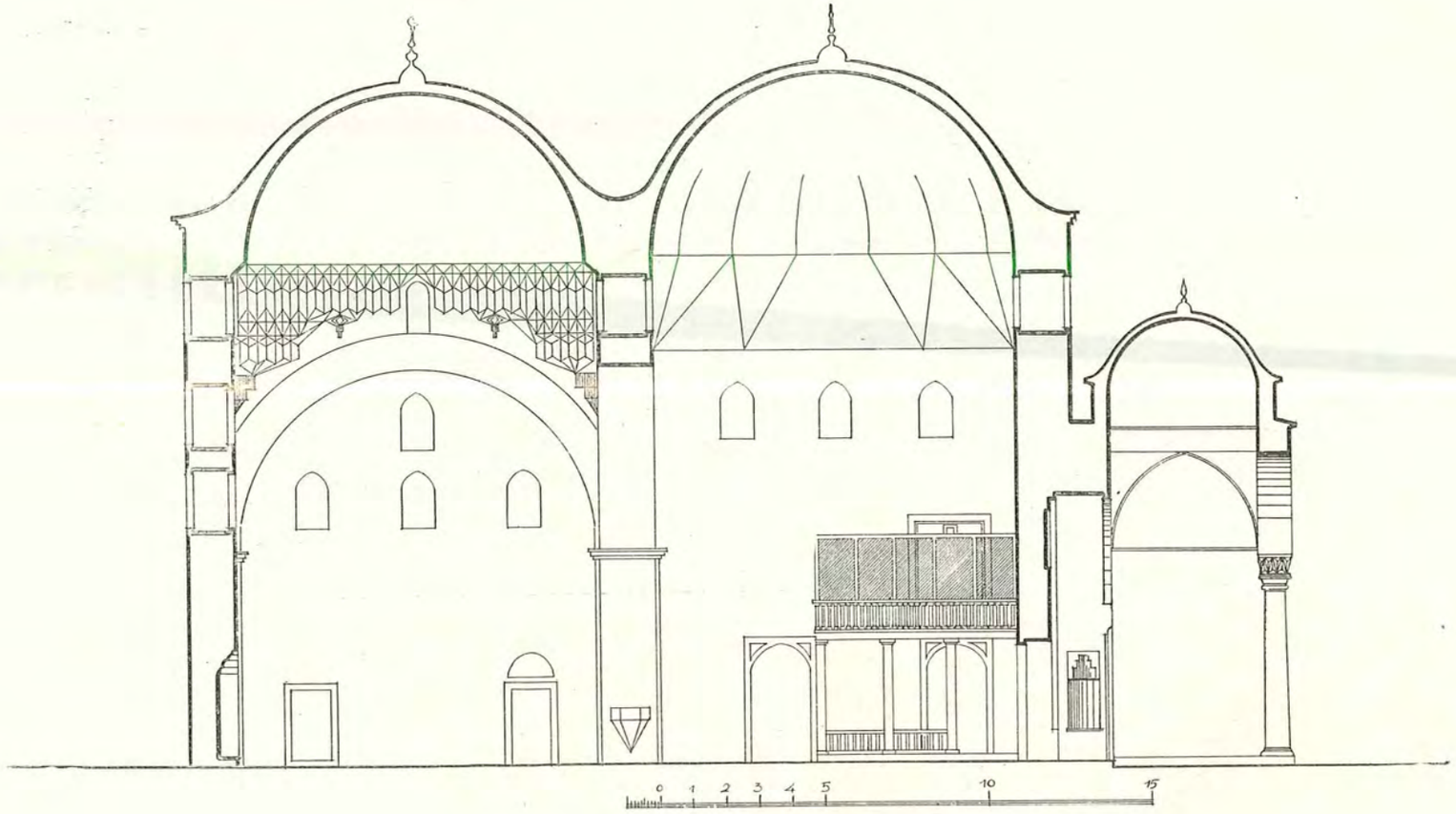

(Resim 132) Murad Paşa Camii maktaı (Gurlitt'ten iktibasen)

↑

(Resim 133) Murad Paşa camii

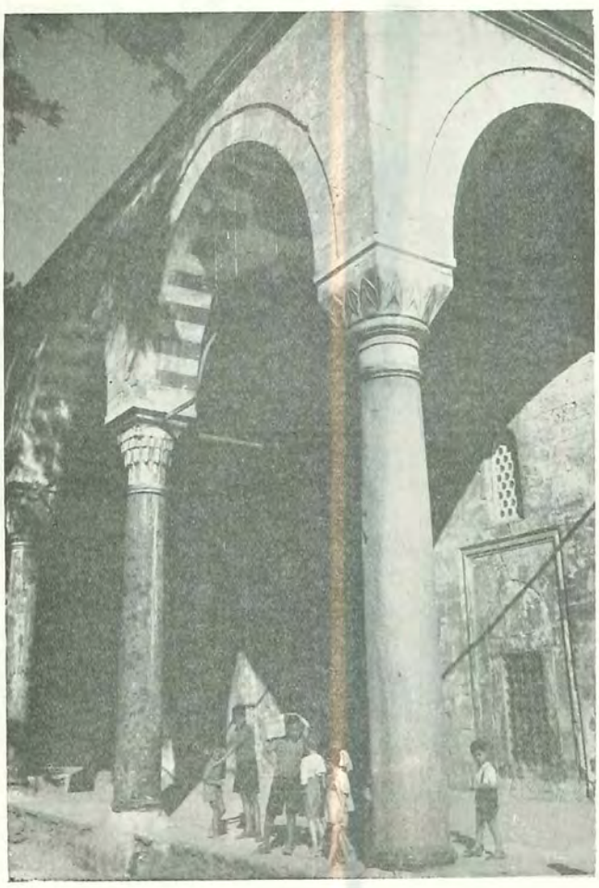

(Resim 134) Murad Paşa camii son cemaat mahalli

←

(Resim 135) Murad Paşa camii kapı ve kitâbesi

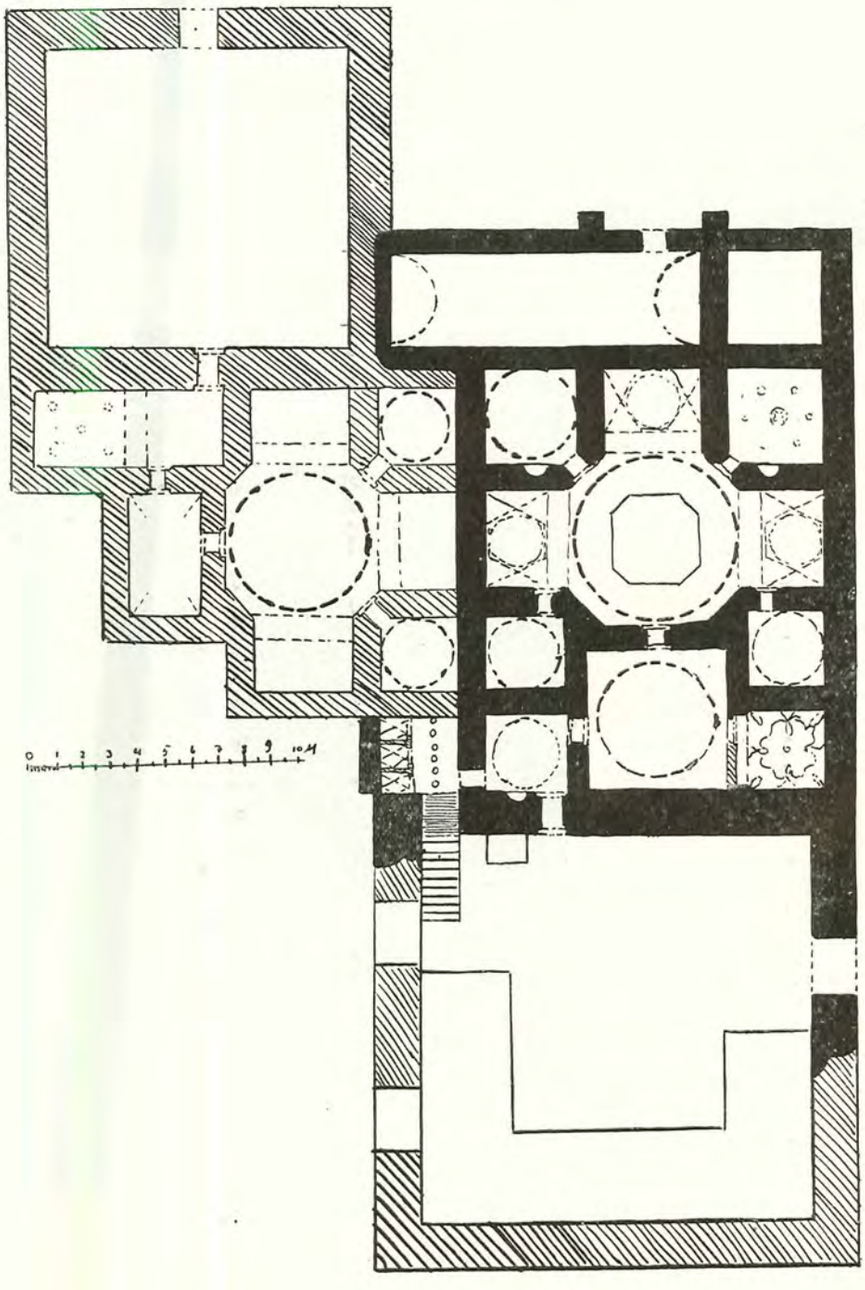

(Resim 136) Murad Paşa Hamamı (Glück'den iktibâsen)

Sagrıcılar Camii Cedvel No. 104

(YAVUZ ER SİNAN CAMİİ)

Bânisi kapıcı veya Alemdar Sinan Ağa'ya nisbetle Yavuz Er Sinan Camii de denilen bu mâbed, Unkapanı'ndan Keresteciler'e giden caddenin hemen başında, sağda görülen kubbeli camidir. İç eb'adı 7×7 olub Yavaşca Şahin ve Yarhisar ile beraber ufak Edirne camileri üslûbunu şehrimizde temsil eder. Bir çok tahribat görmüş, mihrab duvarı ve son cemaat mahalli yıkılmışdır; diğer duvarları ve kubbe ilk halini muhafaza etmektedir. Eski duvarlar kesme taşla yapıldığı halde kıble duvarı moloz taşile tecdid olunmuş, bu arada bütün pencerelere de Marsilya tuğlasile dairevî kemerler yapılmışdır. Minare de kaideden itibaren yenidir (Resim 137). Son cemaat yerinin iki kubbeli olduğu muhdes ikinci katın duvarında görünen alîka izleri ve kemerlerden anlaşılmaktadır. Kıble duvarında iki pencere, ortalarında istalâktitli bir haricî mihrab, en solda da kapı vardır. Kalın bir sıva tabakasına rağmen kıble duvarının hüviyeti anlaşılmaktadır. İki katlı son cemaat mahalli moloz duvarla yapılmış bir ihdasdır. Camiin içi kubbe üzengisindeki istalâktitli korniş hariç olarak eski tezyinatını tamamen kaybetmiş, ne minber ne mihrab ne pencere kapağı kalmışdır. Kubbe duvarlara acaib bir motifle oturur. Köşede ufak bir kemer üstüne üstüvanî bir sütun konub daha üstüne ucu kesik bir müselles-i kürevî işlenmişdir. Bu tarz-ı hallin sonradan tatbik edildiğini zannederim. Mihrab önündeki ufak avluda bânî Yavuz Er Sinan ile Atatürk caddesinin tevsiinde buraya naklolunan Horoz dedenin kabirleri vardır. Duvarında da XVIII. ci asra aid bir çeşme ve bunun 1300 senesinde tâmirini gösteren levha bulunmaktadır. Namaza açıkdır.

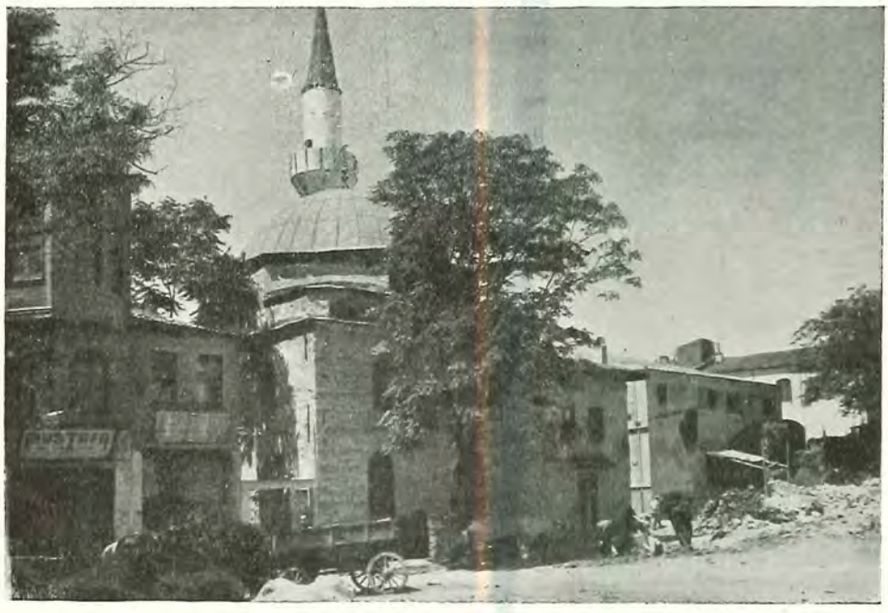

(Resim 137) Sağırcılar (Yavuz Ersinan camii)

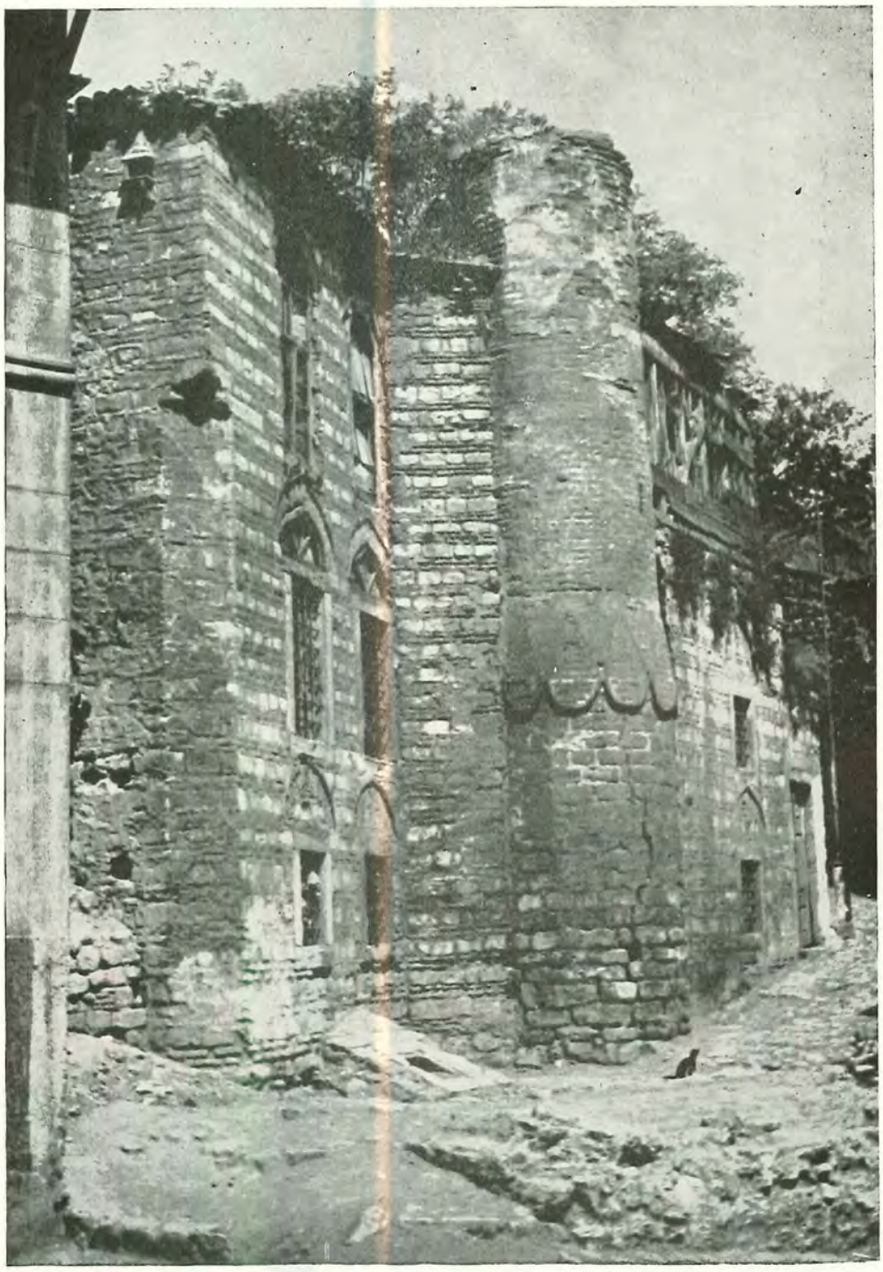

(Resim 138) Saman Veren Mescidi

Samanveren Camii Cedvel No. 105

Bânîsi Saman emini Sinan Ağa'ya nisbetle, Samanveren namile anılan bu cami, küçük olmasına rağmen zair üzerinde mühim bir tesir bırakan güzel mimârî nisbetlere sahib çatılı bir binadır. Süleymaniye hamamı ile Uzunçarşı arasında pek dik meyilli Bilek sokağının köşesinde fevkânî olarak tuğla ve taşla yapılmış; ufak avlusu iki sokağın köşesini işgal etmiştir. Kapıdan girince karşıya gelen merdiven, camiin seviyesine çıkarır (Resim 138). Son cemaat yeri evvelce ahşab direkli ve çatılı imiş. Şimdi bir katı

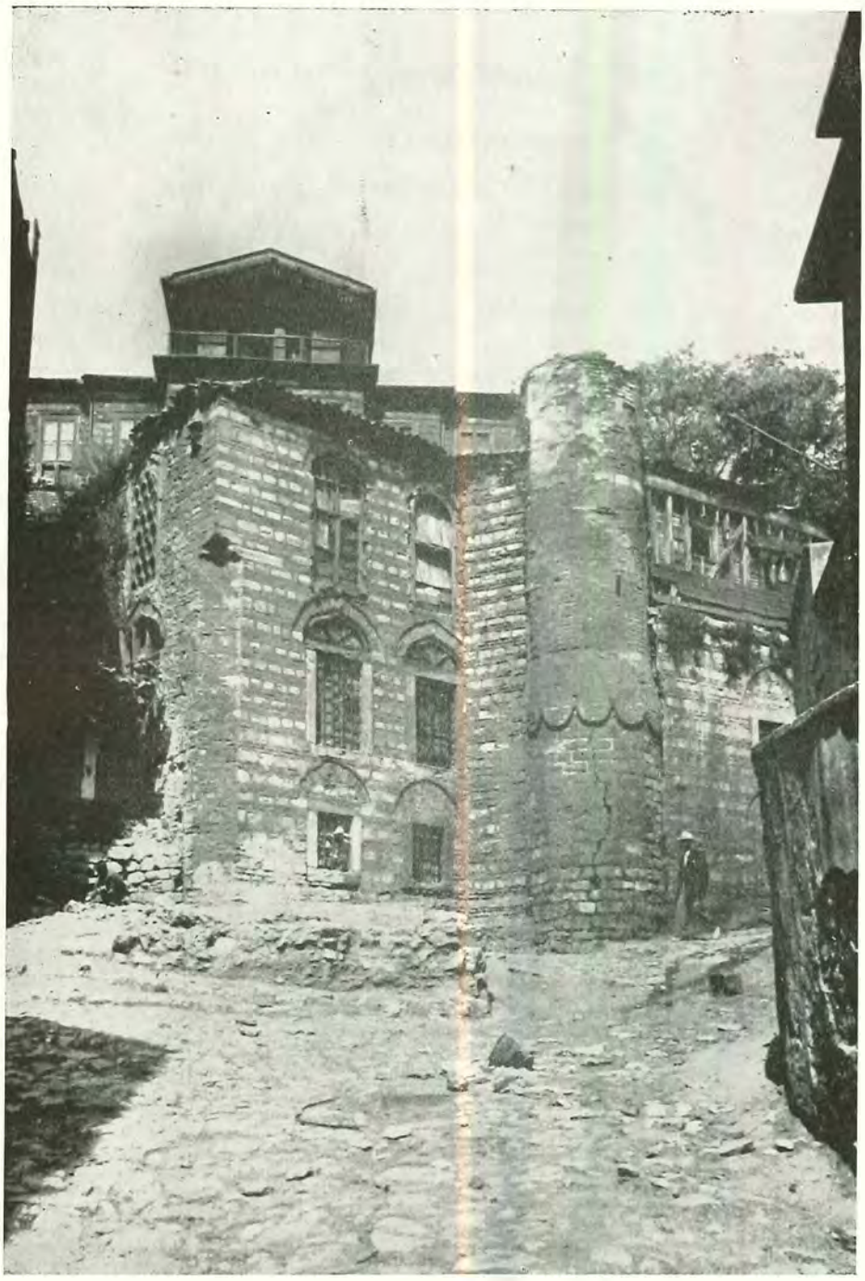

(Resim 139) Saman Veren Mescidi

eksik, harab ve karışık bir sundurma halindedir. Harîm müstatildir ve içden pek harabdır. Eski tezyinatından eser kalmamış, çatı da harab olmuş, kıble duvarının bir kısmı da yıkılacak hale gelmişdir. Bu camiin haricî nisbetleri ve tuğla işçiliği mühimdir; bilhassa minaresi şayan-ı dikkat bir tuğla yapısıdır. Minare cami ile son cemaat duvarının çıkıntısına sindirilmiş olub 12 yüzlü taş bir kaide üstüne altları dilimli ve araları kendinden zırhlı tuğla küp müsellesleri dizilmiş, ondan sonra temiz tuğla işçilikle gövde yükseltilmişdir. Şerefe dahi mevcud olmamasına rağmen tesir kuvvetlidir. (Resim 139). Dr. Süheyl Ünver'in on sene evvel yaptığı bir krokisine nazaran, şerefesi çıkıntılı olmayıp, Timurtaş mescidinin minaresindeki gibi (Resim 142), gövde yüzünde taşlevhalarla yapılmışdır. Avlunun duvarları da eski şekillerini muhafaza etmektedir. Muhafaza ve tâmiri elzem olan bu camiin içinde de bir yorgancı ve pamuk deposu bulunmaktadır.

Şeyh Vefa Camii Cedvel No. 120

ŞEYH VEFA HAMAMI Cedvel No. 249

» EBÜLVEFA TÜRBESİ » No. 332

Fâtih Sultan Mehmed'in Seyid Şeyh Muslihiddin bin Mustafa Ebülvefa namına yaptırıp koca bir semte namını bırakmış olan bu manzûme, cami, türbe, hamam ve İkinci Bâyezid devrinde yapılmış medreseden mürekkebdi. 1909 yangınında yanan camiden yalnız Şeyh Vefa'nın çilehanesi, türbe ve medresenin harab bir kaç höcresi, etraf duvarlarının bir kısmı kalmış, cami ve hamam tamamen yok olmuşdur. 1900 senelerinde Gurlitt tarafından yapılan rölevesini aynen dercediyorum (Resim 140, 141).

11 metrelik bir merkezî kubbe etrafında kemerlere müstenit iki yarım kubbe ve beş köşeli mihrab çıkıntısile Bursa'daki Ebu İshak camii ve eski Eyüb camiinin nümunesindedir. Kapısı mihrabın içinde olan çilehâne, elyevm mevcuddur. Gurlitt, maalesef büyük ve belki de kasdî bir gafletle bu camii Lips manastırı zannettiğinden son cemaat revakını ve minare ile çilehâneyi sonradan ilâve gibi göstermişdir. Halbuki emsali çok olan plânile asrının hüviyetini taşıyan bu camiin, bilâ şüphe, Türk eseri olduğu aşikâr bulunduğu gibi Fâtih vakfiyesi de, yeni olarak, sarahatle bildiriyor. Röleveyi yapan zatın plân üstünde Bizans ve Türk olarak ayrı ayrı gösterdiği farklar nazarı itibara alınmamalıdır. Röleve

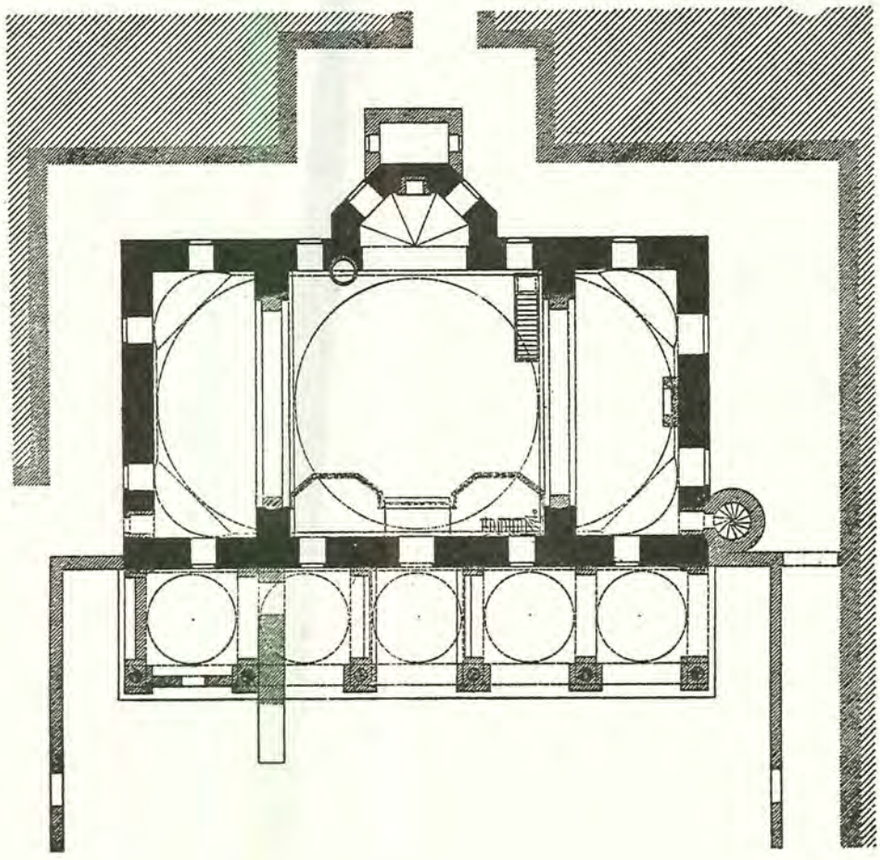

(Resim 140) Şeyh Vefâ Camii plânı (Resim: Gurlitt)

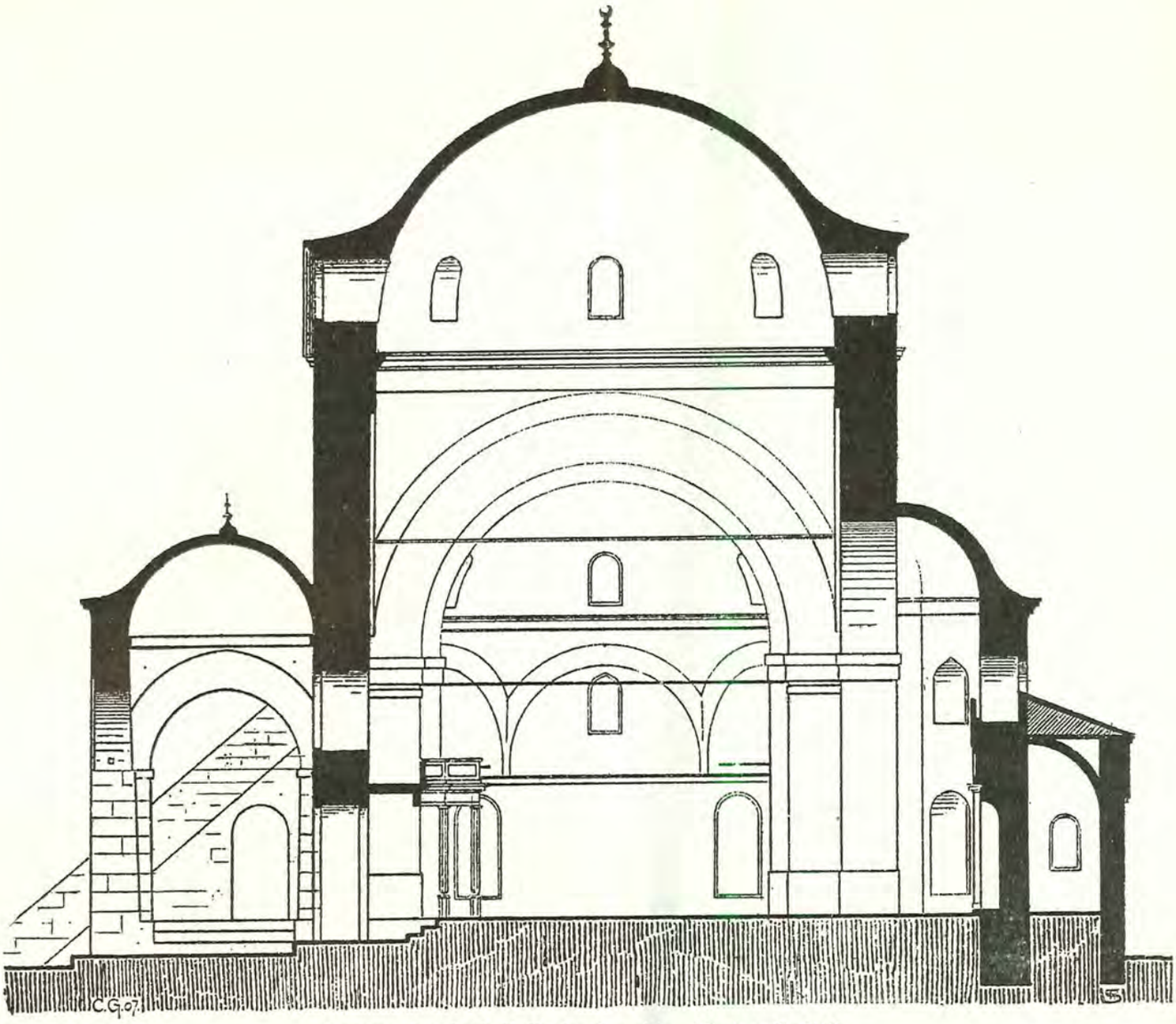

(Resim 141) Şeyh Vefâ Camii maktaı (Resim: Gurlitt)

yapıldığı sırada cami bir sarsıntı geçirip çatlak göstermiş olmalı ki Gurlitt plânda ve maktada bir mail payanda ile son cemaat direkleri etrafında kârgir bir gömlek göstermişdir. Esas direkler yığma değil yuvarlak yekpare sütundu; cami yıkıldıktan sonra kalanları yerde yatmaktadır. Gurlitt, yuvarlak gösterdiği iki alt sıra pencerenin müstatil iken bir tamirde dairevîye tahvil olunduğunu nazarı dikkatten uzak tutmamalıydı. Büyük kemerler de yuvarlak işaret edilmiş ise de bunun, müellife aid bir görüş hatası olduğunu zannediyoruz. Minare de sonradan tâdil görmüş imiş.

Hamam: Tamamen yok olmuş, yeri bile kaybolmuşdur. Camiin garb tarafında idi.

Türbe: Şeyh Ebülvefa ve iki halifesi camiin cenub tarafında duvarları ilk şeklini muhafaza eden çatılı bir türbede yatmaktadır. Türbe harabcadır, fakat münhedim değildir. Kapı üstündeki farisî kitâbe şudur:

آن شمع فروز حرم کعبهٔ اسرار
بکزاشت ازان پلکه کذر کرد که ومه
خواهی که بدانی سفر شیخ وفارا
دریاب ز تاریخ (الی رحمة ربه) سنه ۸۹۶ (۱)

An şem'i füruz-î harem-î kâ'be-i esrâr
Bi güzaşt ez'an pilki güzer kerd geh-ü meh
Hâkî ki bidanî sefer-i şeyh Vefârâ
Deryab zi târih (ilâ rahmeti Rabbih)

Sene 896 (1491)

(1) — Kitâbe, Abdülkadir Erdoğan, Şeyh Vefâ, Hayatı ve Eserleri makalesi, Vakıflar dergisi 1 (ayrı baskısı da vardır) de aynen neşrolunmuşdur.

(Resim 142) Timurtaş Mescidi

Timurtaş Camii Cedvel No. 128

Sarıdemirci Timurtaş Ağanın bânisi olduğu bu fevkanî cami Kantarcılar caddesi üzerindedir. Üç sıra tuğla bir taşla yapılmışdır. Mihrab cebhesinde biri küçük dördü büyük beş pencere iki yan cebhesinde altlı üstlü 6 penceresi vardır. Üç sıra kirpi saçaklı bir çatı camii örtmektedir. Bir de ahşab son cemaat yeri ve meşrutası vardır. Binanın en calib-i dikkat tarafı minaresidir. Sağ köşede bir cumba şeklinde cami gövdesine tutturulmuş, saçakdan sonra başlıyan şerefe etrafı ise kâmilen köfeki levhalarla kaplanıp ses duyulması için 4 ufak pencere bırakılmışdır. (Resim 142). İrtifaile mütenasib bir külâh bu orijinal minareyi itmam eder. Bu şekildeki minarelerin, elde mevcud ilk nümunesidir. Daha sonra Fâtih'de Mimar Sinan, Eyüb'de Silâhî Mehmed bey ve Topkapı Sarayı içinde Beşir Ağa camilerinde örnekleri görülmüşdür. Cami metrûk ve namaza kapalıdır.

Yarhisâr Camii Cedvel No. 135

İstanbul kadısı, ulemadan Yarhisar'lı Muslihuddin Mustafa efendinin, Fâtih camiinin şimal tarafında, müftü hamamı yakınında yaptırdığı, kubbeli kesme taşdan cami bugün yangın yerleri ortasında bir harabeden ibaretdir (Resim 143, 144). Son cemaat yeri iki kubbeli ve yandan şimal rüzgârına kapalı, Edirne camileri örneğindedir. Sütunlar kârgir bir gömlekle tahkîm olunmuşdur; ortada görülen sütun başlığı yanmış olduğundan şeklini anlamak kabil olamıyor. Revak kemerleri tuğla, üstleri kesme taşla yapılmışdır. Minare yıkıkdır.

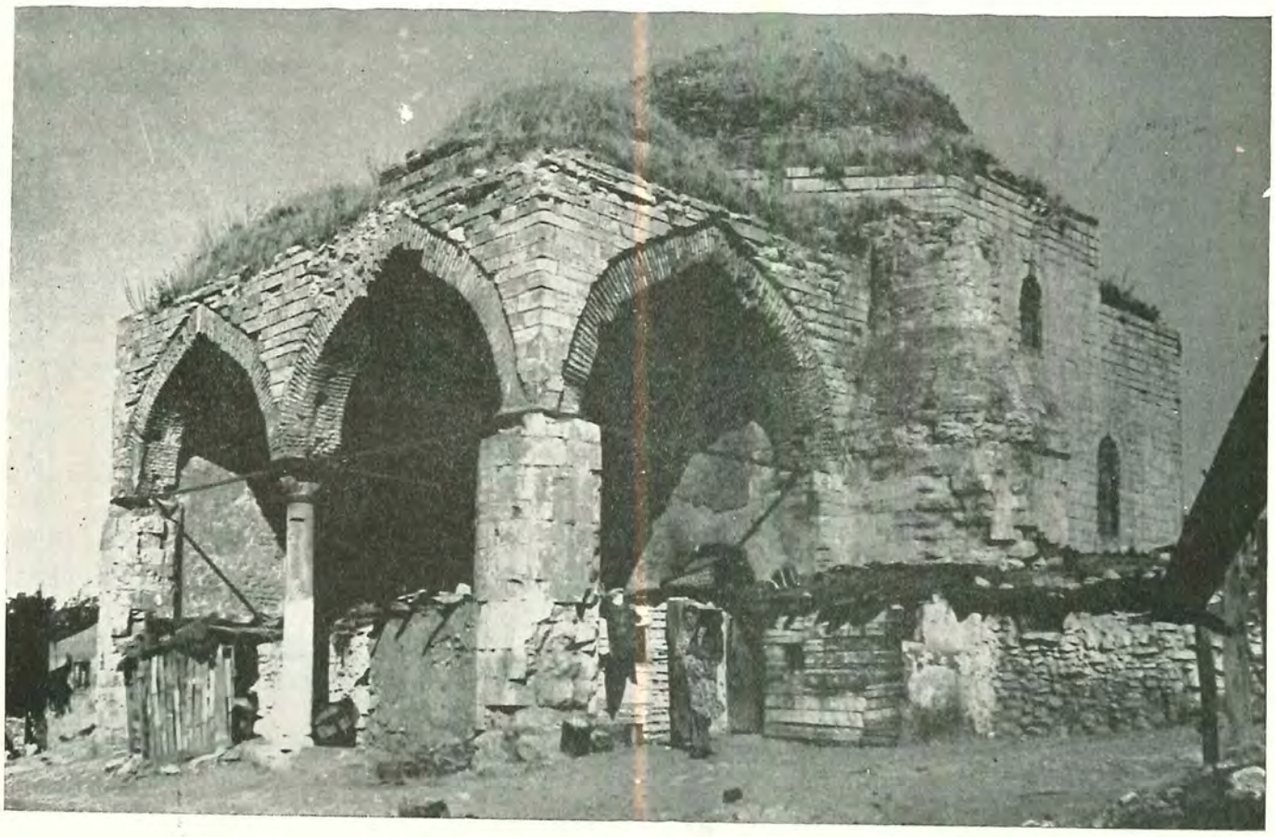

(Resim 143) Yarhisar Camii

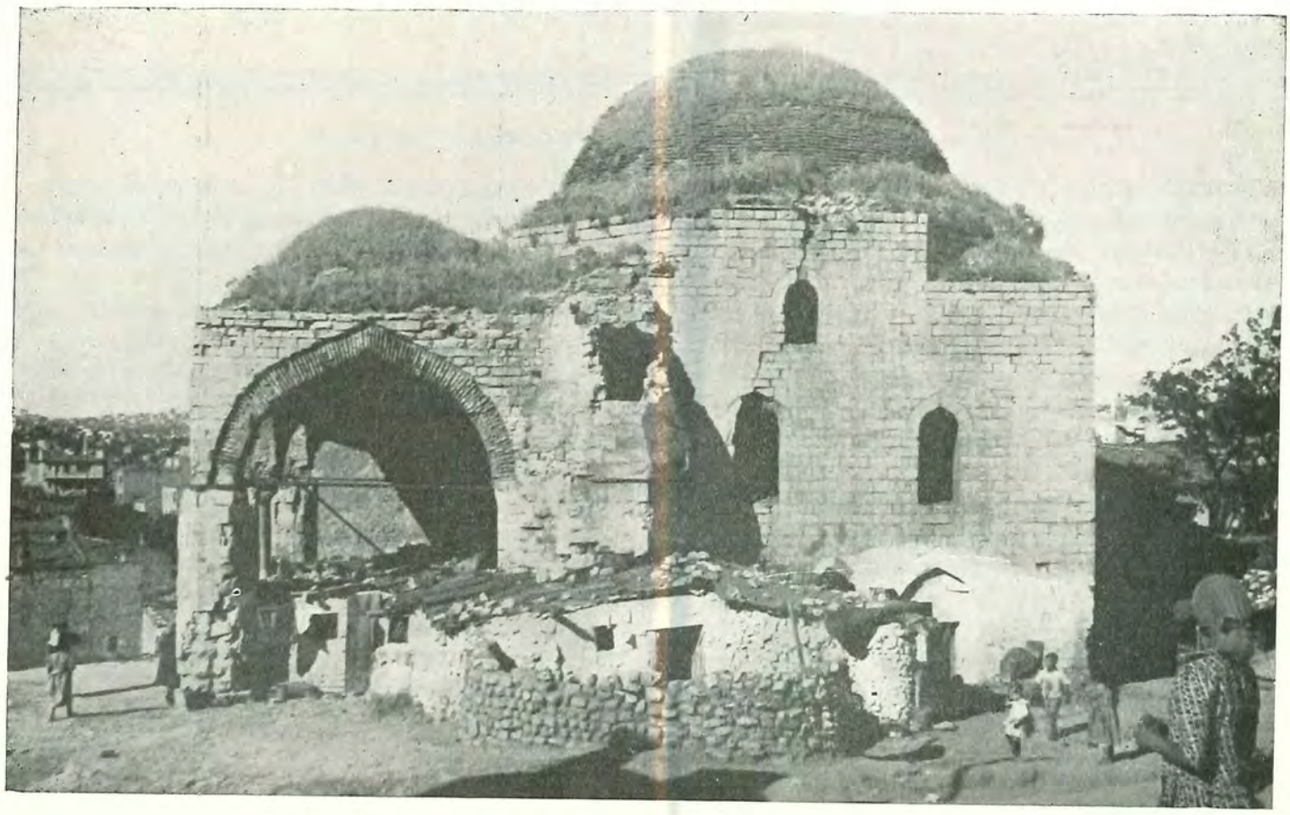

(Resim 144) Yarhisar Camii

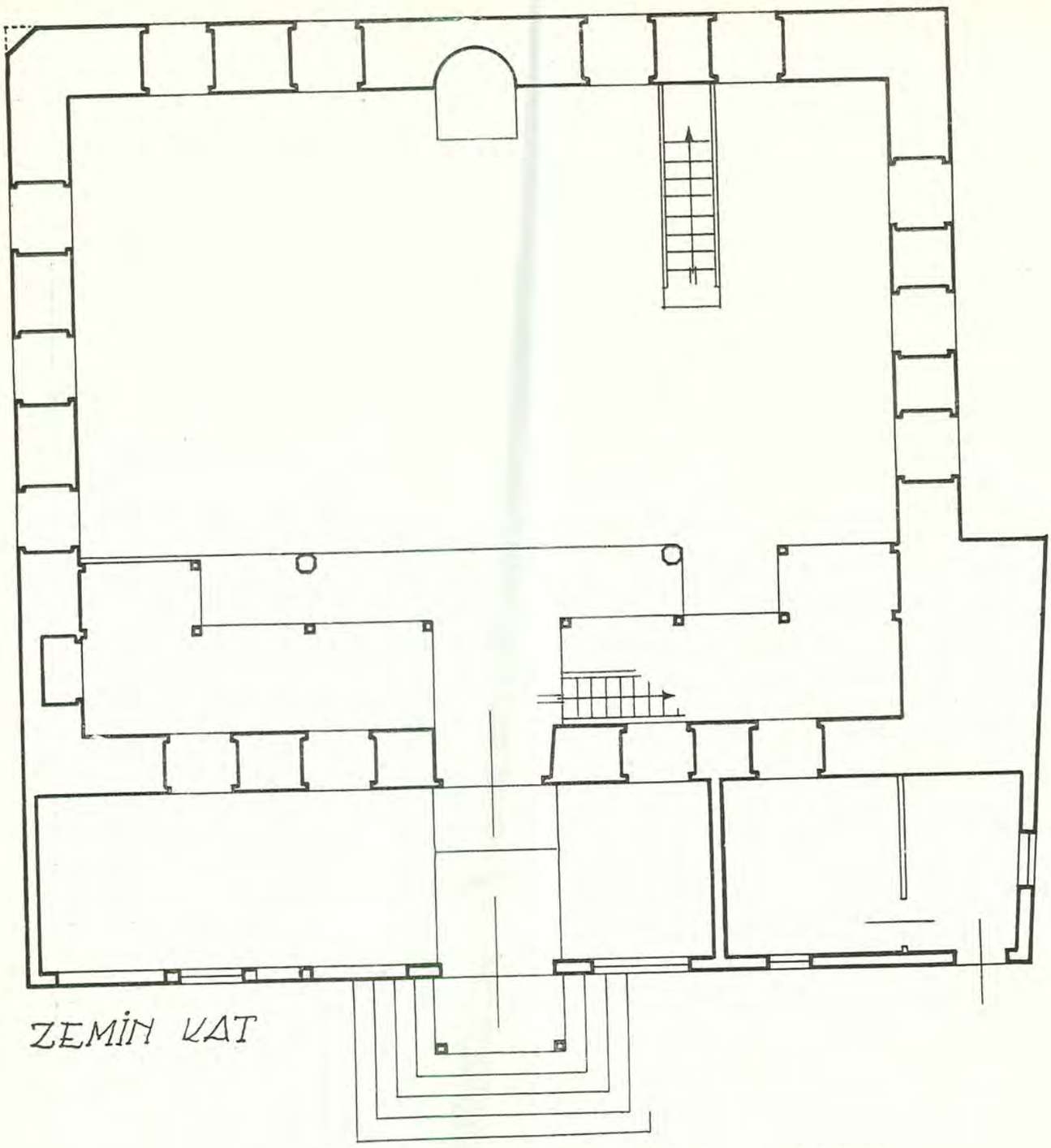

(Resim 145) Yatağan Camii zemin katı plânı (Resim: Mimar Fatin Uluengin)

Yatağan Camii Cedvel No. 136

Fâtih'in topçu başılarından İlyas Ağanın Tekfur Sarayından Balat'a inen vâdi içinde yaptırıb bu gün de mahallî çeşnisini hiç kaybetmemiş bir muhit içinde bulunan bu çatılı camii ikinci derecede bir eser olduğu halde Fâtih devrinde İstanbul'da yapılmış 130 çatılı mâbetden yegâne ayakda kalmış orijinal bir nümune olması, birden ehemmiyetini, ön plâna fırlatmaktadır.

Tavanından maada bütün aksamı ilk inşadaki şeklini muhafaza eden camie bu sebeple kıymet verdim ve mimar Fatin Uluengin'in hurdebinane dikkatine emanet ettik; rölövelerini ve bol bol tafsilâtını kitaba koyduk; herhangi bir âfet ile harab olmakdan Allah korusun.

Cedvel kısmında sırası geldikçe tekrarladığım veçhile XV. ci asır çatılı camileri, normal yükseklikte, 5-6 metre irtifaında, bir harîmle önüne yapılmış birinci katı medhale bırakılıp ikinci katı cami harîmine ilhak olunan iki katlı bir son cemaat mahallinden terekküb etmektedir. Yıkılıp da sonradan yapılan camilerde de aynı plân tekrarlanmışsa da yalnız bu orijinaldir (Resim 145, 146, 147).

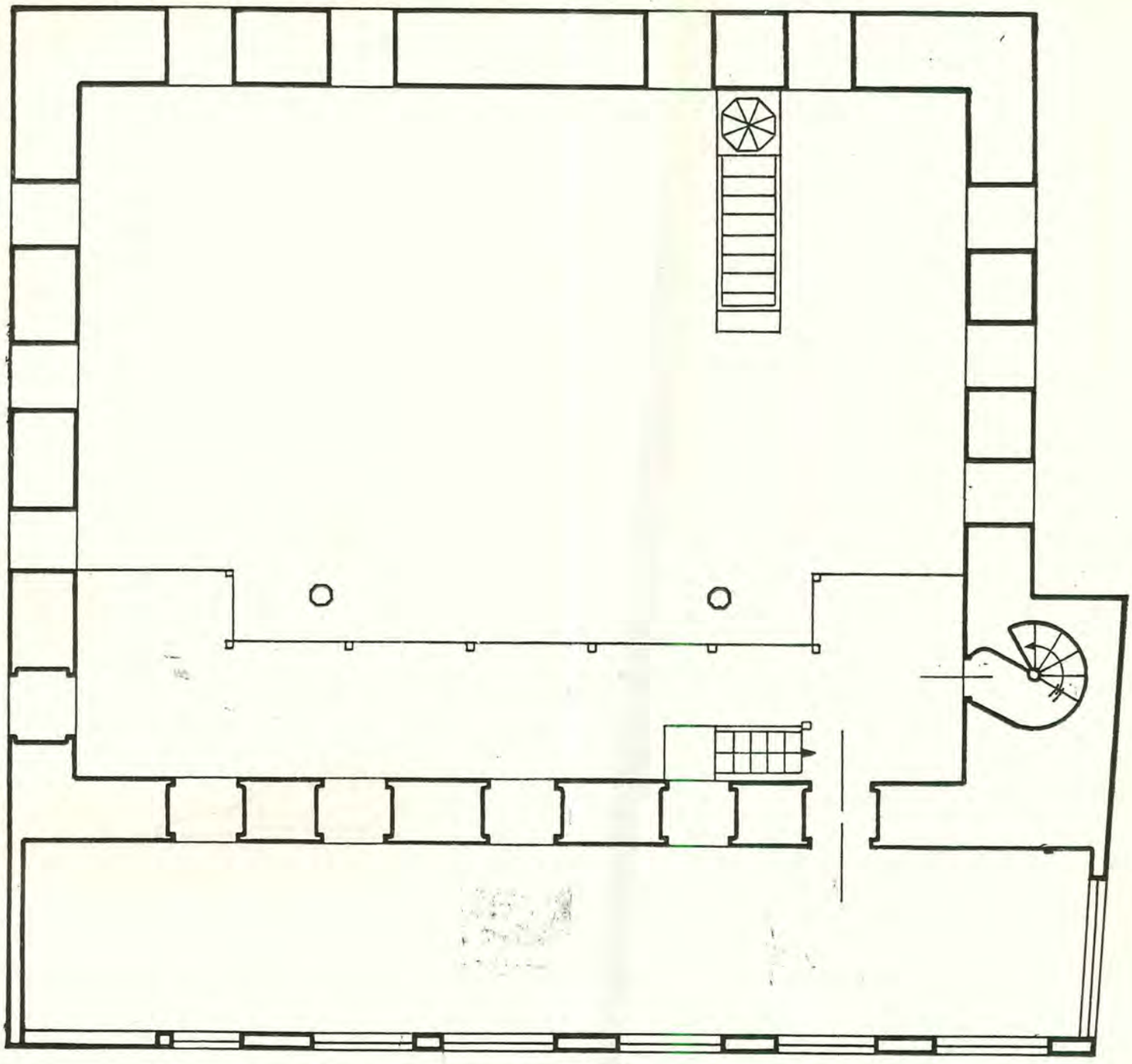

(Resim 146) Yatağan Camii üst kat plânı (Resim: Mimar F. U.)

Duvarlar iki sıra ince tuğla, bir sıra taşla ve gayet rüstik kabartma bir derzle yapılmış iki sıralı bir kirpi saçakla nihayetlenmişdir (Resim 148, 149). Minare tuğla ve taş sıralarile inşa edilmiş olup devrin güdük minarelerinin bir örneğidir. Ön cebhedeki şakulî kaplamalar her ne kadar değişmişse de aslına uygundur. Solda, ufkî olanlar ise gelişi güzeldir (Resim 150, 151). Son cemaat mahalli bütün cebhe boyunca ve 2,80 metre genişliğinde, harîm dahîlen 13×10 eb'adında ve 6 metre irtifaındadır. Duvarlar ilk yapılışından kalma, pencere etrafında ince badem silmeli, kitâbelere ayrılmış sıva ile mesturdur. Kalemleri sonradan yapılmışdır; altlarında eskileri olması muhakkakdır (Resim 152).

İç ve dış pencere söveleri meşedendir. Birisine parmaklık, ikincisine kapak konmuşdur. Kapaklar da meşeden ve üçer tablalı eski parçalardır (Resim 153). Son cemaat kapısı ve cümle kapısı da asıldandır. Birincisinin kalın meşeden oyulmuş kemeri de ahşabdır ve ahşab istalâktitli bir koltuk püskülü ile nihayet bulur (Resim 154). Son cemaat üstündeki dış mahfilin harîme açılan kapısının tafsilâtını (Resim 155) de buluyoruz. Onun da bütün söve ve kemerleri ahşabdır. Resmin ortasındaki maktada görülen pahlı baba, merdiven başındaki ahşab geçide aiddir. Camiin calib-i dikkat aksamından en mühimmi de ahşab mahfilleridir. Köşeleri pah yerine yuvarlatılmış kirişlerin, direklerin uçlarına istalâktitler işlenmekte şayan-ı hayret bir ustalık gösterilmişdir (Resim 156). Yuvarlak köşeden murabbaa geçişte istalâktitin yeri yok gibi gelirse de o kadar ahenkli yapılmışdır ki, motif heyet-i umumiyeyi canlandırmışdır (R. 175).

Direkler üstündeki kirişe uçları oymalı arzanîler atılıp araları tahta ile kapatılmış, altlarına da tavan geçirildiğinden yalnız konsollar mer'î kalmışdır; bunlar tenasübüne doyum olmıyacak güzelliktedir. Konsolların üstünde de mustatilî çubuklardan ve alt üst küpeştelerden mürekkeb düz bir parmaklık yer

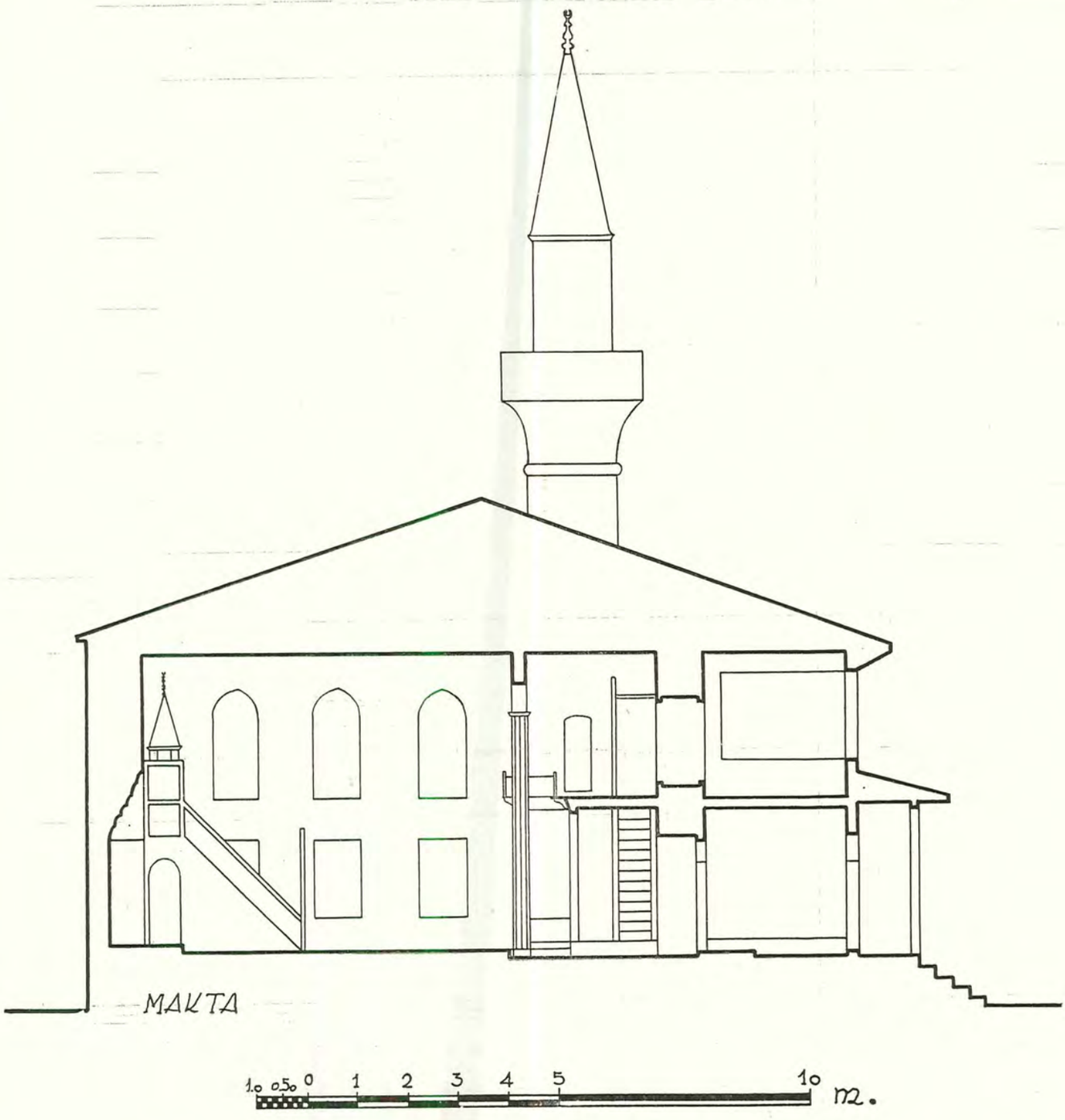

↑

(Resim 147) Yatağan Camii maktaı
(Res: M. F. U.)

(Resim 148) Yatağan Camii arka cebhesi

→

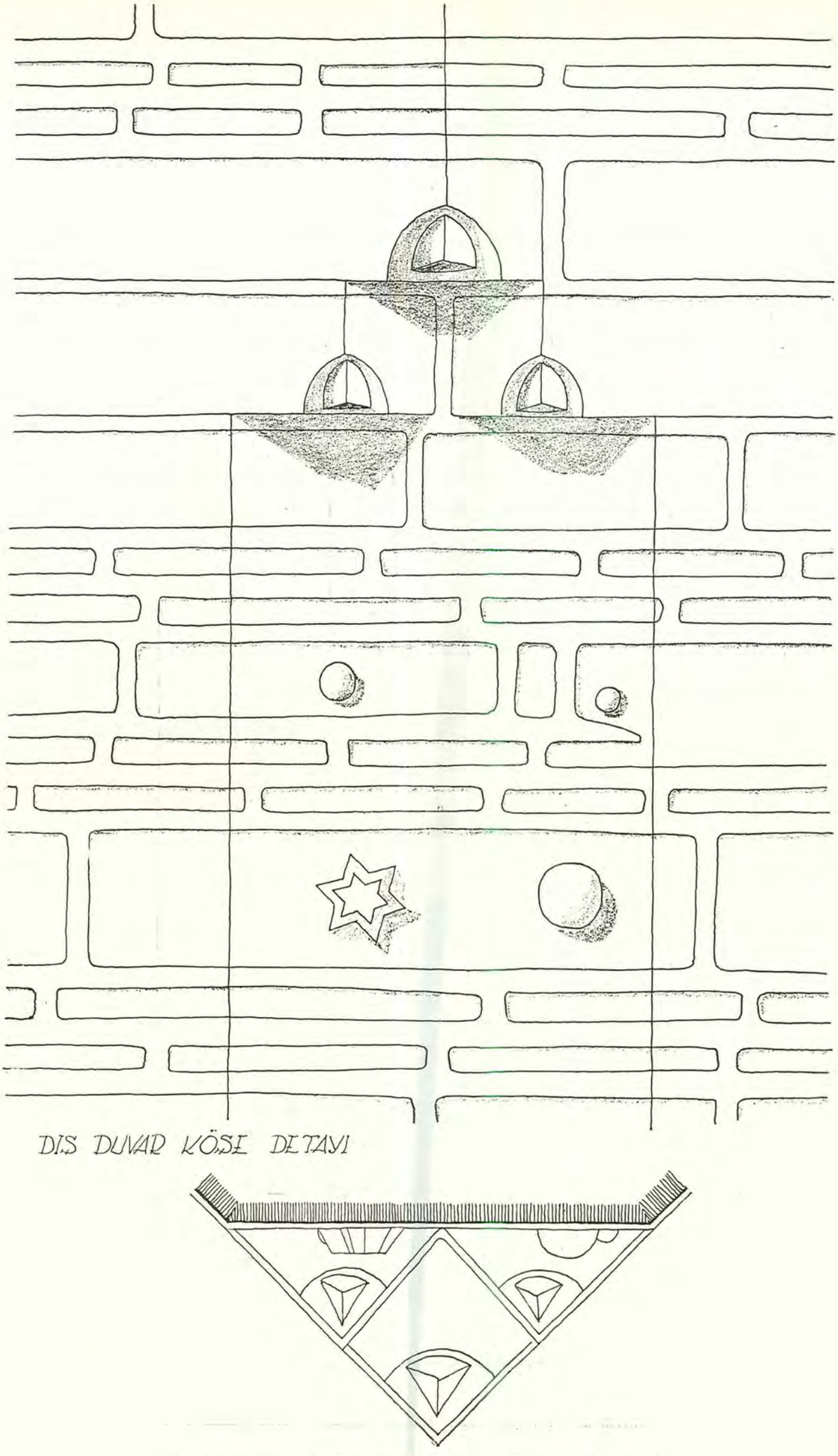

(Resim 149) Yatağan Camii köşesinin rölövesi (Resim: Mimar F. U.)

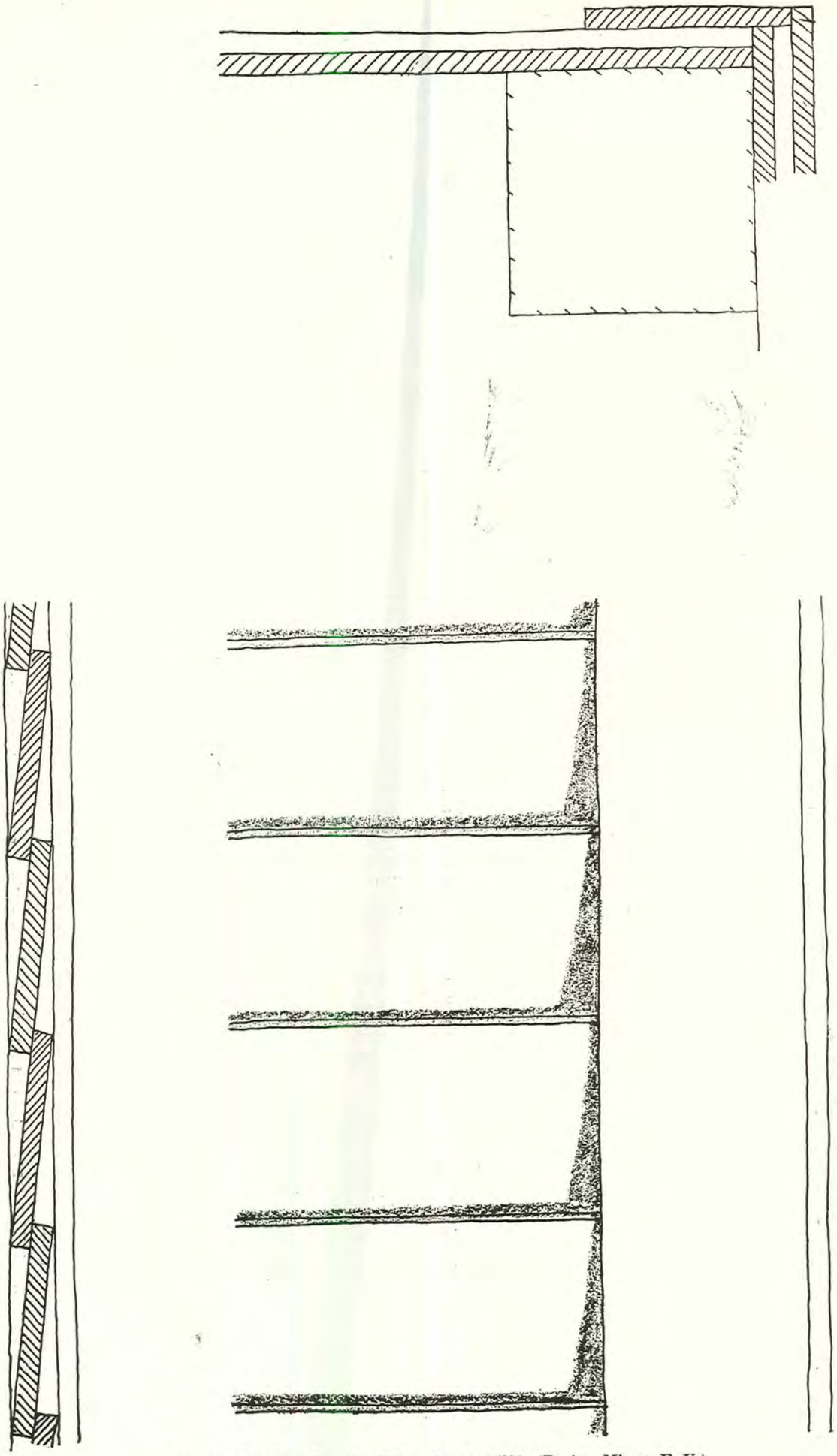

(Resim 150) Yatağan Camii ön cebhe tafsilâtı (Resim: Mimar F. U.)

(Resim 151) Yatağan Camii ön cebhesi

(Resim 152) Yatağan Camii dahili sıva kitâbeleri

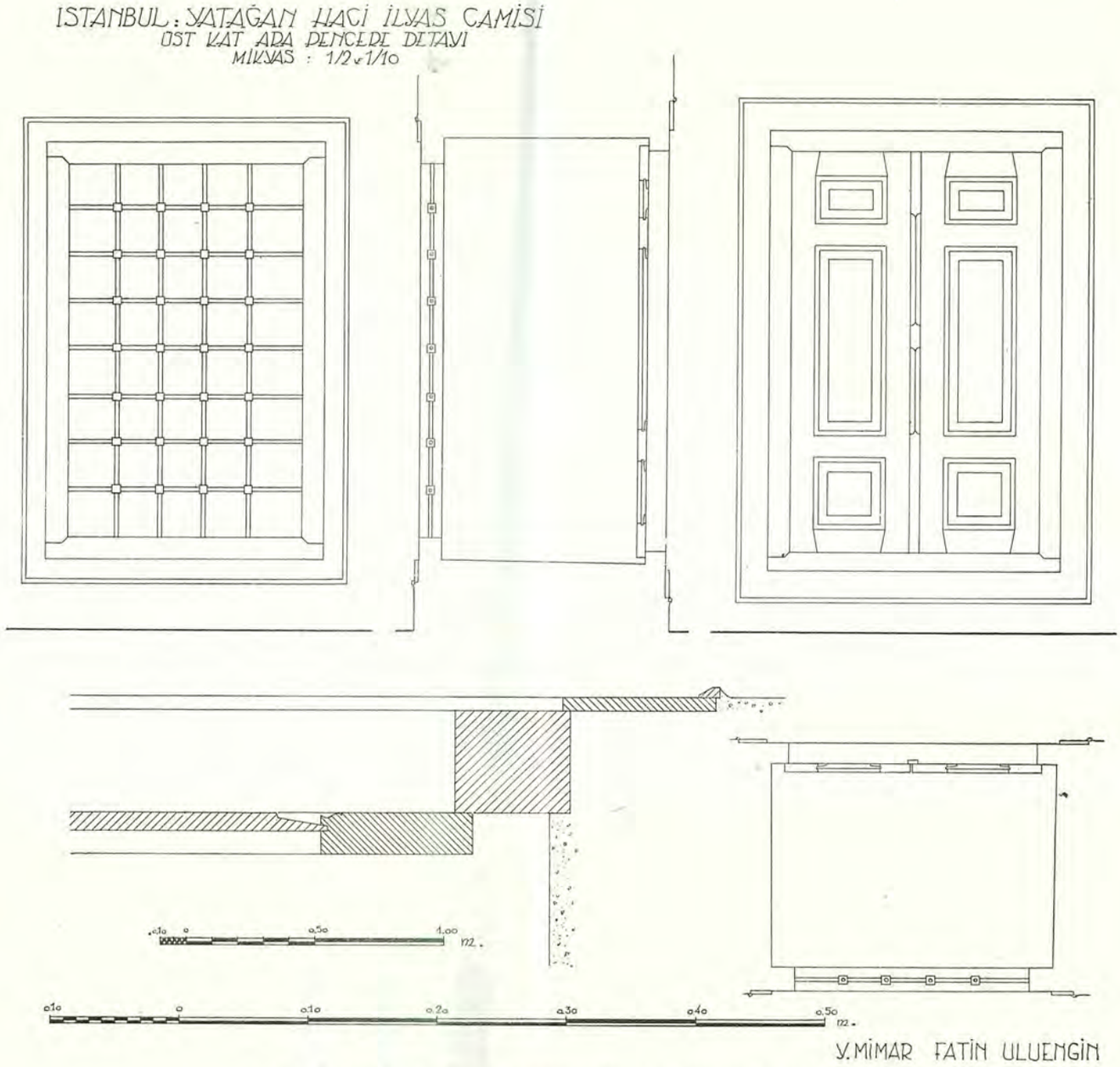

(Resim 153) Yatağan Camii pencere tafsilâtı (Resim: Mimar F. U.)

yer konmuş tepeleri oymalı babalarla nihayet bulur. Babalar umumiyetle sekiz köşeli fakat hepsi başka şekillerde işlenmişdir. (Resim 158), bunlardan sekiz muhtelif örnek göstermektedir. Giriş kapısının iki yanında mahfillerin direklerine doğru iki ahşab Bursa kemeri atılarak konsollarının ve direklerinin uçları istalâktitlerle bezenmişdir (Resim 159).

Minber ufak tablalarla ve altlarında oyuk mihrabcıklarla süslü iki yan üstüne mahfil parmaklıkları gibi düz parmaklıklı camile mütenasib temizlikte bir eserdir (Resim 151, 160).

Mihrab, etrafı alçı çerçeveli istalâktit yaşmaklıdır. Üstünde taş üstüne oyma ve yaldızlı

لا اله الا الله محمد رسول الله كلما دخل عليها ذكريا المحراب

Lâ ilâhe ill-a-Llah Muhammed Resul-u-Llah küllemâ dahele aleyhâ zekriyy-el-mihrâb, ibâresi muhakkak celîsi ile yazılmışdır; çerçeve içindeki yazı muhdesdir.

Mahfil tavanı asıldan olduğu halde camiin tavanı tamamen tecdid edilmiş ve bu esnada mahfillerin önünde duran oluklu direkler ve üstündeki sıvalı kiriş ilâve olunmuşdur. Camiin safiyetini bozan yalnız bu parçalardır.

Camiin safiyetini dedim, bu bina yalnız tarihî safiyeti temsil ile kalmayıp mimarî safiyet ve temizliği ifade eden bir eserdir. Tafsilât resimlerinde görülen bu kadar tenevvü ve incelik camiin hey'eti umumiyesine âdeta sindirilmiş, hiç bir nokta çığırtkan bir çehreye bürünmeden hiç bir motif diğeri-

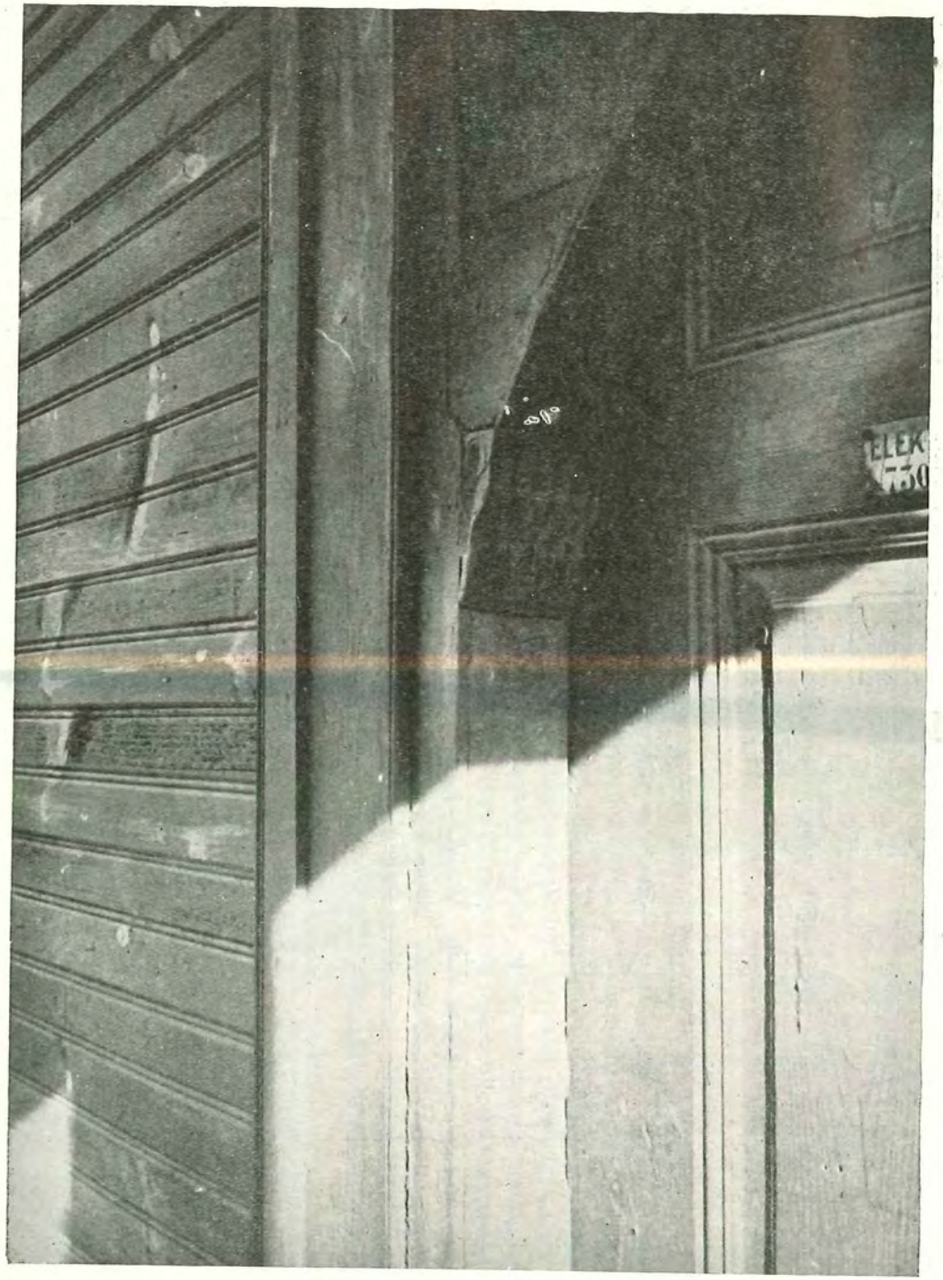

(Resim 154) Yatağan Camii son cemaat kapısı

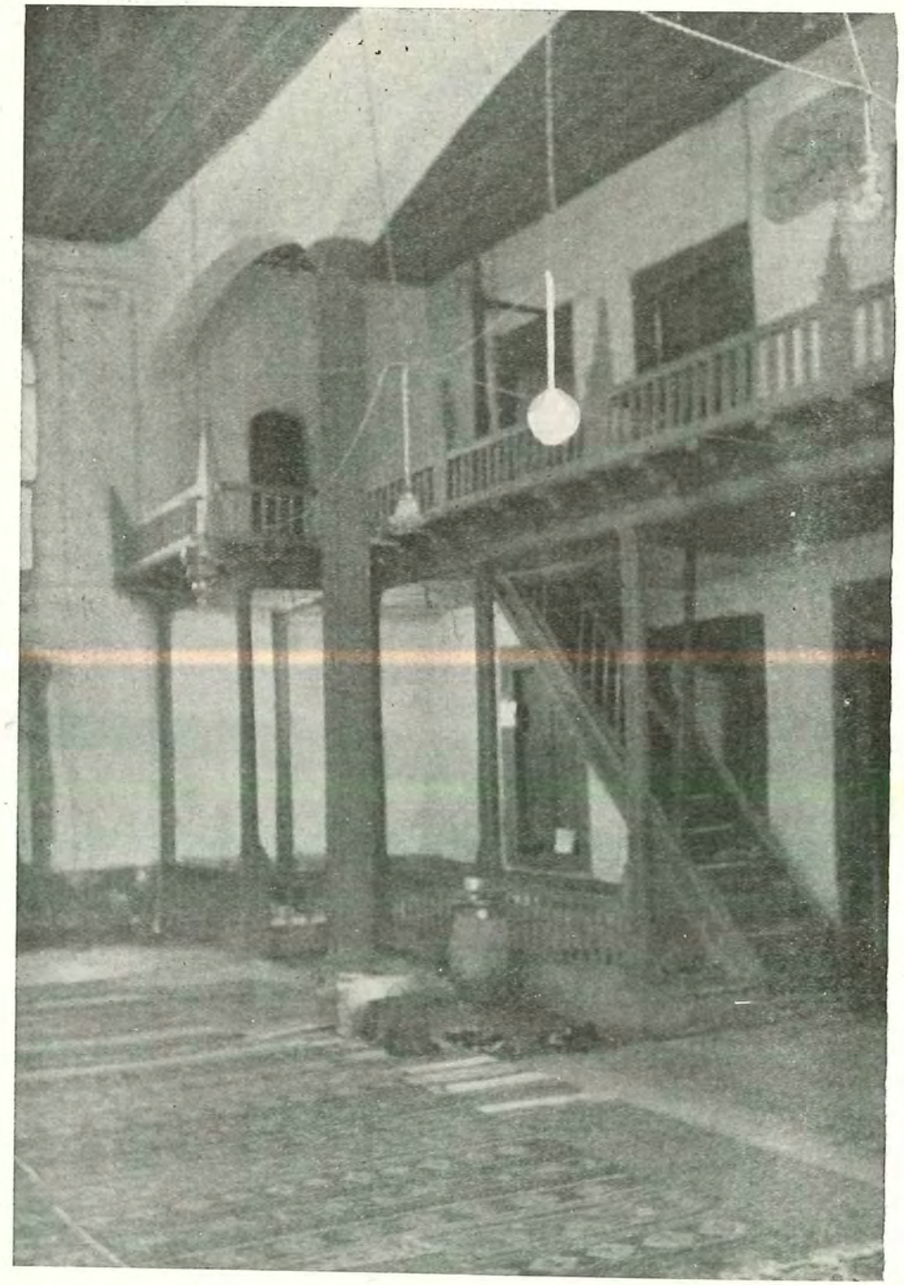

(Resim 156) Yatağan Camii mahfili

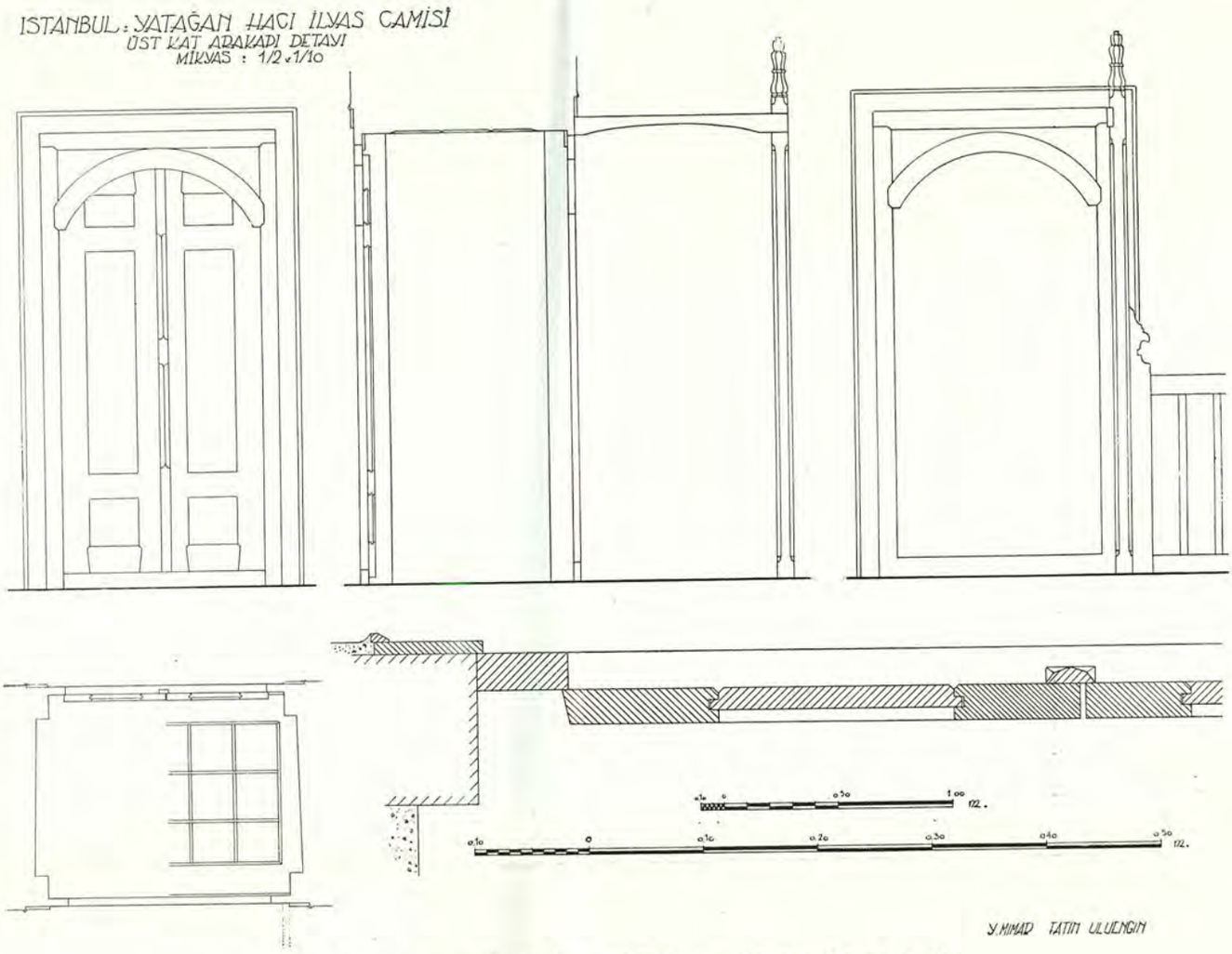

(Resim 155) Yatağan Camii üst mahfil kapısı (Resim: Mimar F. U.)

ni söndüremeden bir umumî ahenk temin edilmişdir; incelik olduğu halde iddia ve mübalâğa yokdur. Büyük satıhlar süslü ve gösterişli oymalarla mimarînin zararına tebarüz etmez; her şey sâkin ve yerli yerindedir. Efkâr-ı umumiyece, önünde hayran kalınan bir çok eserlerde, faraza bir minber oyması karşısına geçip bütün eseri görmiyecek vaziyete düşme hali bu eserlerde vâki olamaz. İşte XV. ci asırdan sonra Türk eserlerinin klâsik bir hale koyacağı zihniyet, hey'et-i umumiyeyi tafsilâta feda etmemek asaleti böyle ufak eserlerin tutumu ile kökleşmiştir.

Camiin önünde pek eski bir çınar vardır. Avlusu eskiden epeyi vâsi'miş ve köşede XVIII. ci asırda ilâve edilmiş bir sübyan mektebi, topuzlu parmaklıklarından farkedilmekde ise de, mekteb bu gün iki odalı bir gecekonduya ifrağ olunuvermiş, avlu pek ziyade daralmışdır. Camiin arkasında ihata duvarının çıkıntılı köşesinde (Resim 148) Topçubaşı Hacı İlyas Ağa'nın baş ve ayak uçlarında kalın birer sütun parçası bulunan kabri vardır. Buna pek sonradan kâtibî kavuklu bir taş ilâve olunmuş ve kötü bir sülüsle:

ابو الفتح سلطان محمد خان طاب ثراه حضرتلرينك طوپچى
باشيسى الحاج الياس افندى حضرتلرينك ... (1)

Ebülfeth Sultan Mehmed Hân tâbe serahü hazretlerinin Topçu başısı elhac İlyas efendi hazretlerinin...) yazılmışdır. Kabir üstünde eskiden bir türbe olduğu söyleniyor.

Minarenin sağında bu civarda tavattun edip camie ismini veren XVI. cı asır erenlerinden Yatağan Dedenin, baş tarafında ismi yazılı, iki yüksek sütunlu kabri vardır.

(1) — Taşın ucu toprağa gömülü olduğundan okunamıyor.

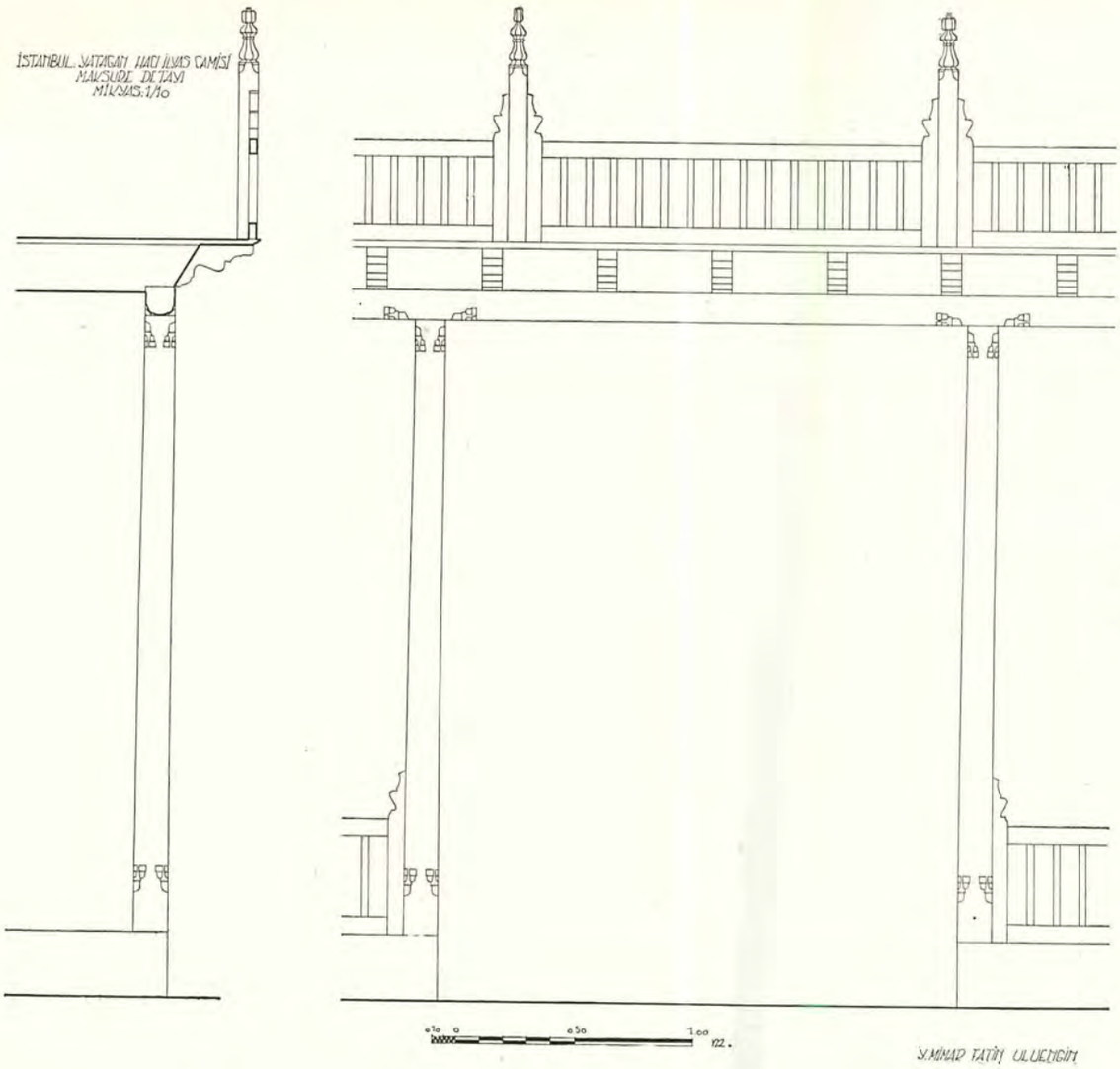

(Resim 157) Yatağan Camii mahfili tafsilâtı (Resim: Mimar F. U.)

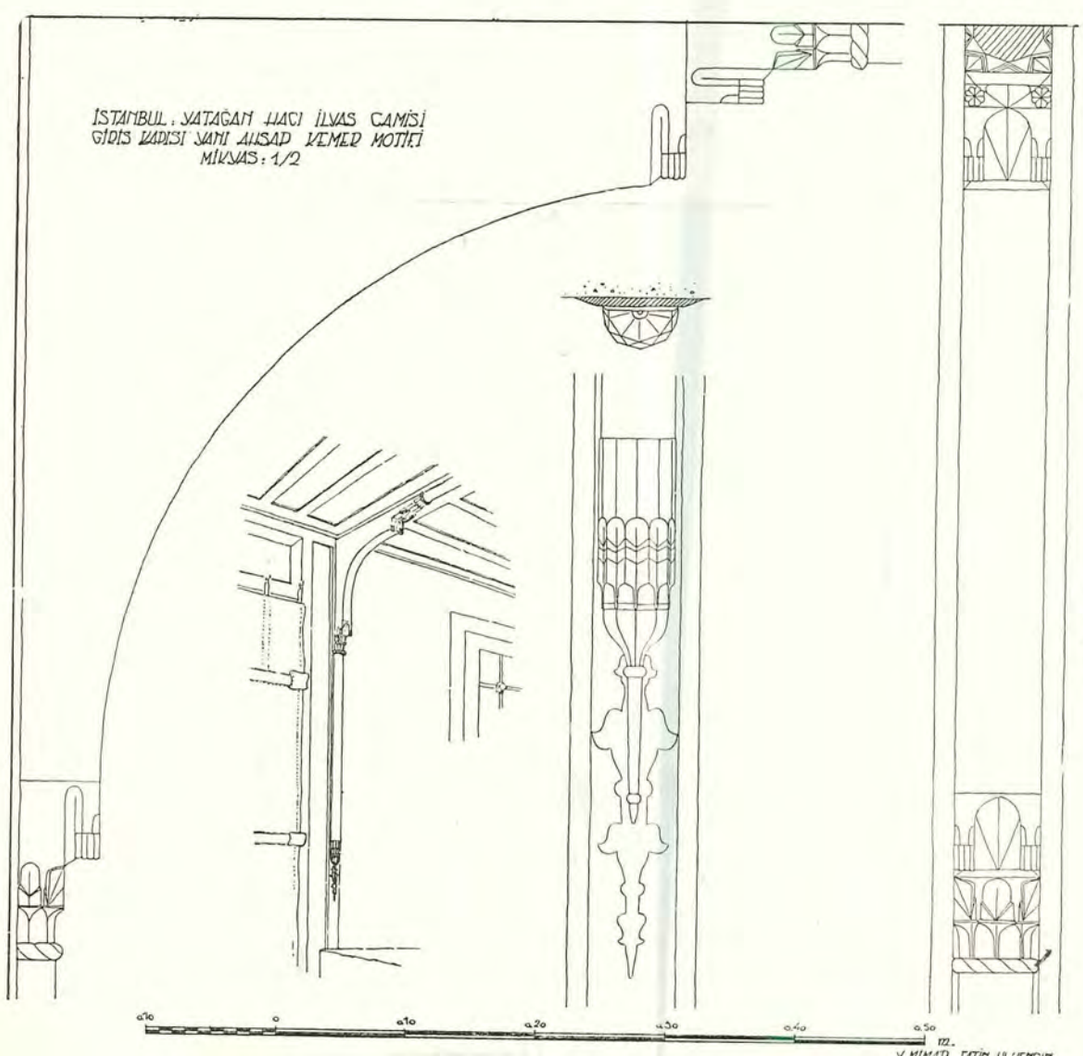

(Resim 159) Yatağan Camii medhal yanında Bursa Kemeri tafsilâtı

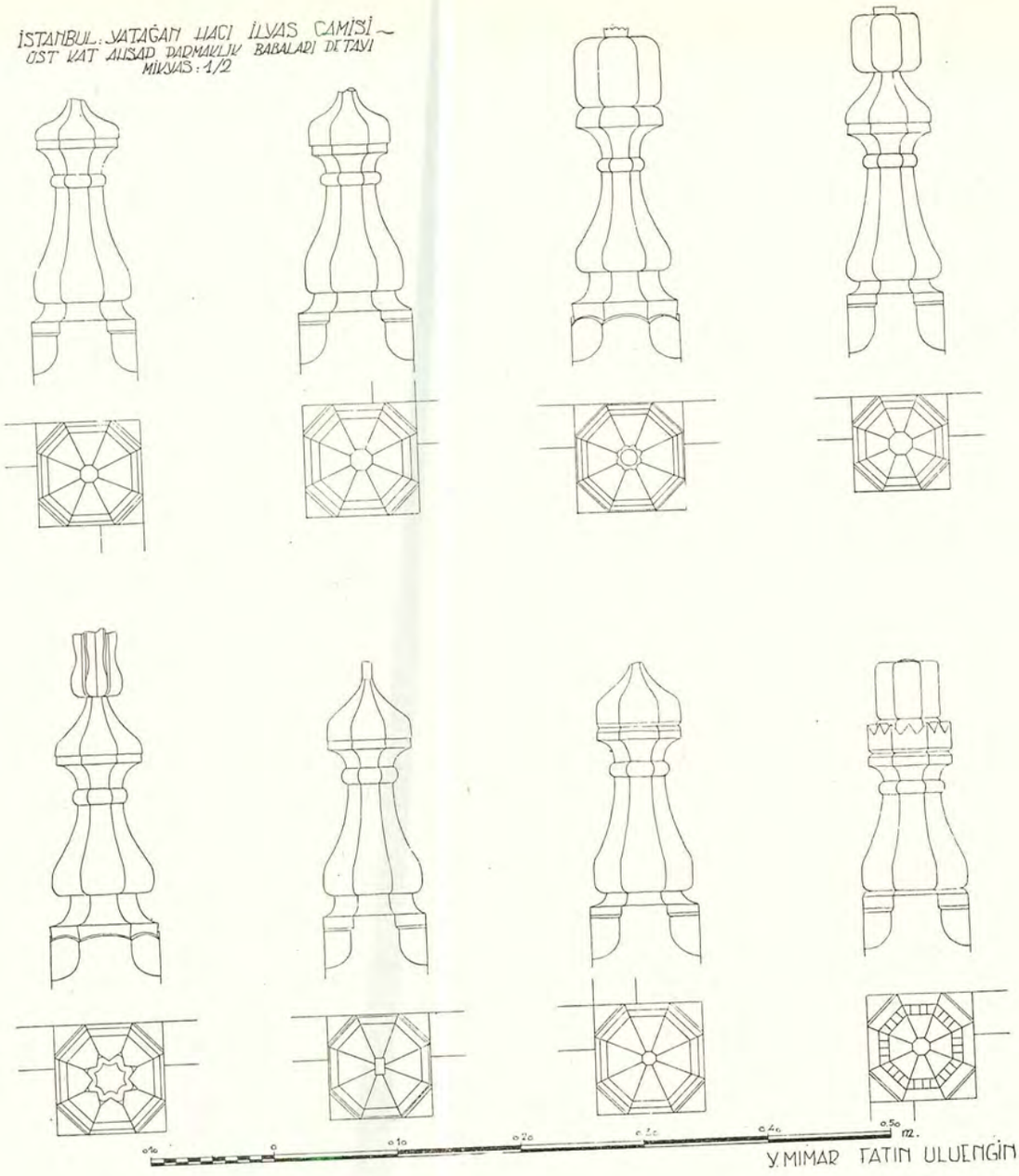

↑

(Resim 158) Yatağan camii mahfil babaları tafsilâtı (Resim: Mimar F. U.)

(Resim 160) Yatağan Camii minberi

→

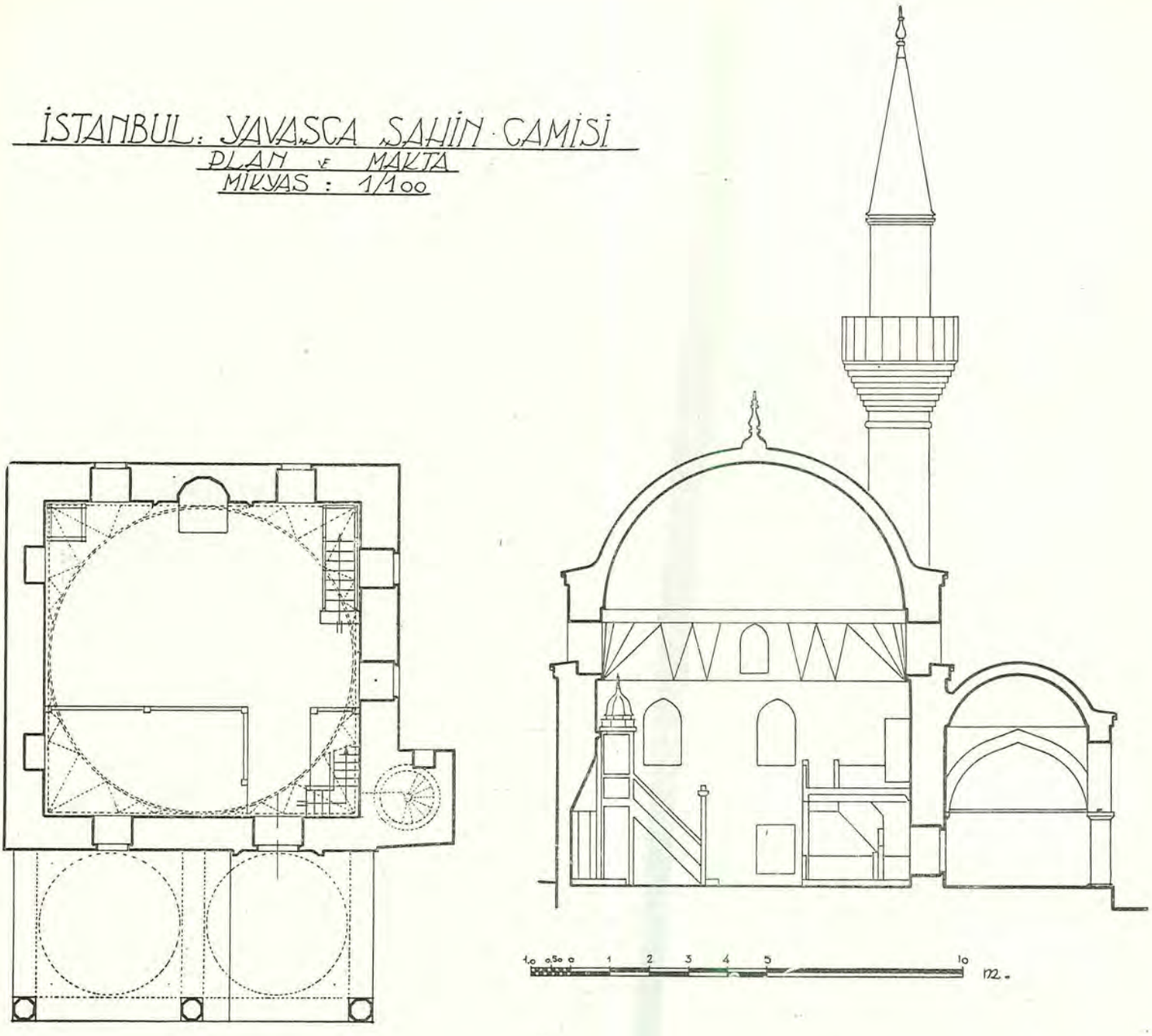

(Resim 163) Yavaşça Şahin Camii plânı (Resim: Mimar F. U.)

Yavaşça Şahin Camii Cedvel No. 137

Fâtih devri, derya kaptanlarından Yavaşça Şahin Paşanın Uzunçarşı başında yaptırdığı tuğla ve taş cebheli, tek kubbeli camidir. Mercan yangınında minaresi, son cemaat mahalli yıkılmış, kapı mermerleri ve dahilî aksamı tamamen mahvolmuş iken 1950 senesinde civar esnafın ianesile haricî aksamı devrine uygun bir şekilde ve mükemmel surette tamir edilmiş, dahili de tezyin olunmuş (Resim 161, 162), yalnız son cemaat yerine bir dükkân tecavüz ettiğinden yapılamamışdır. Cami iki kubbeli revakı ve yandan kapısile ufak kubbeli Edirne camileri örneğindedir. Sekiz köşe üstüne, müselles dilimli bir kasnağa basan kubbesinin kutru 8 yerden irtifaı 10,5 metredir (Resim 163). Bütün dahilî aksam ve tezyinat yeni olduğundan fazla bir şey söylemiyeceğiz. Namaza açıkdır.

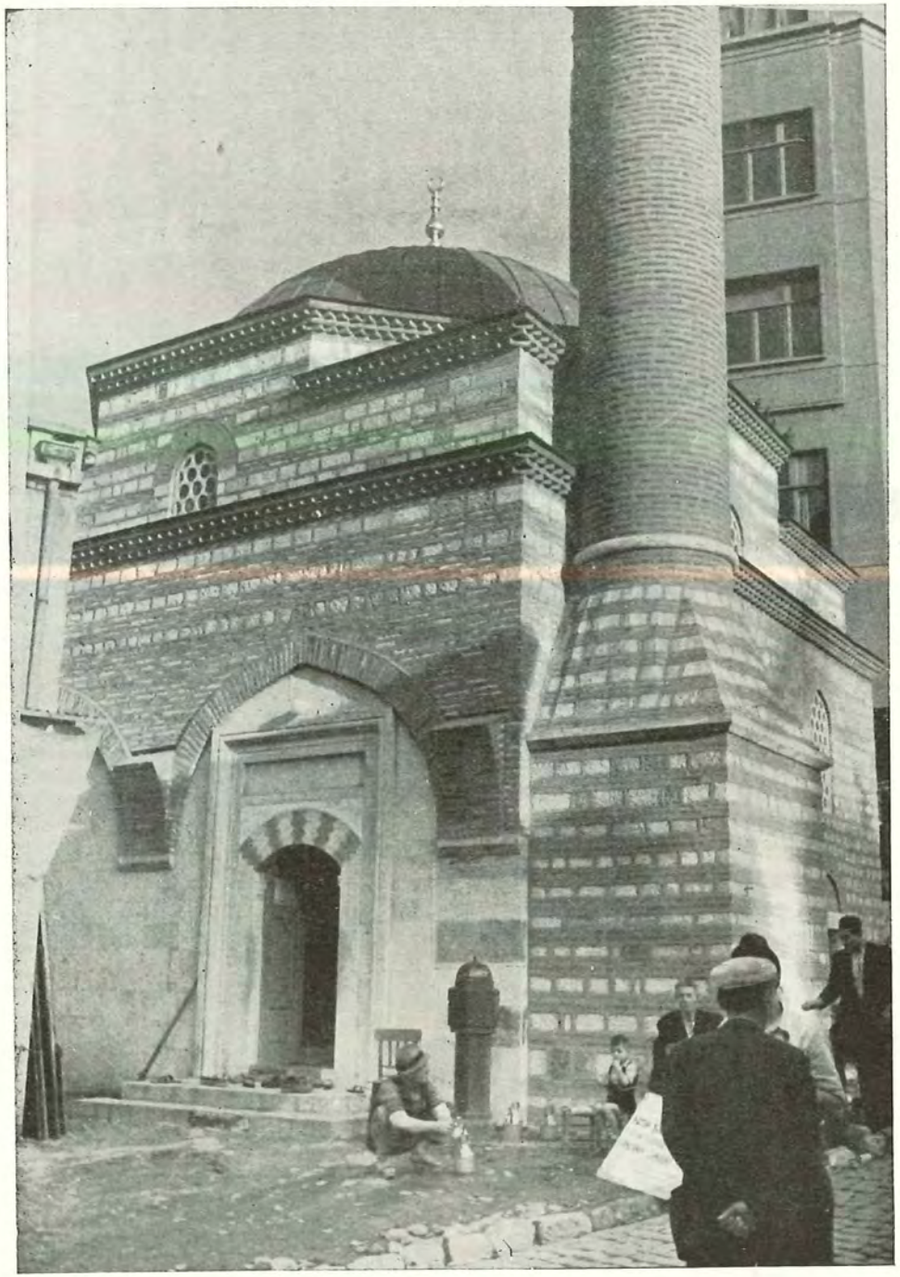

(Resim 161) Yavaşça Şahin Camii

(Resim 162) Yavaşça Şahin Camii

(Resim 165) Zincirli Kuyu Camii

Zincirlikuyu camii Cedvel No. 145

Daha mütevazi olduğundan dolayı Atik Ali Paşanın, sadrıâzam olduktan sonra yaptırdığı Çenberlitaşdaki büyük camiinden evvel olması lâzım gelen bu hayratı, Edirnekapısı tramvay yolu üstünde ismini verdiği semtde iki ayak üstüne altı kubbeli (Resim 164) ve duvarları tuğla taş sıvalarile yapılmış, minaresi taşdan bir binadır (Resim 165).

Cami, asırlar boyunca devam eden çok kubbeli plânın son tatbikatından biridir. Minare devrin kalın gövdeli ve ince petekli nümunelerindendir; şerefesi istalâktitsiz ve hafif helezonî kabartmalıdır. Cami ile beraber epeyi tahribat görmüş olduğu tamir izlerinden anlaşılmaktadır. Yanlarda ve arkada kemer dafialarına karşılık payandalar yapılmışdır. Üç kubbeli son cemaat revakı yıkılmış yeri sıva ile kapatılmışdır (Resim 165).

Mihrab sıvalı bir höcreden ibaret kalmış, mermer minberine kesif bir boya tabakası sürülmüşdür. Külâhının ayak, kemer ve tacı oldukça müzeyyen olduğu halde alt kısmı pek basitdir. Başkaca bir hususiyeti de kalmamışdır.

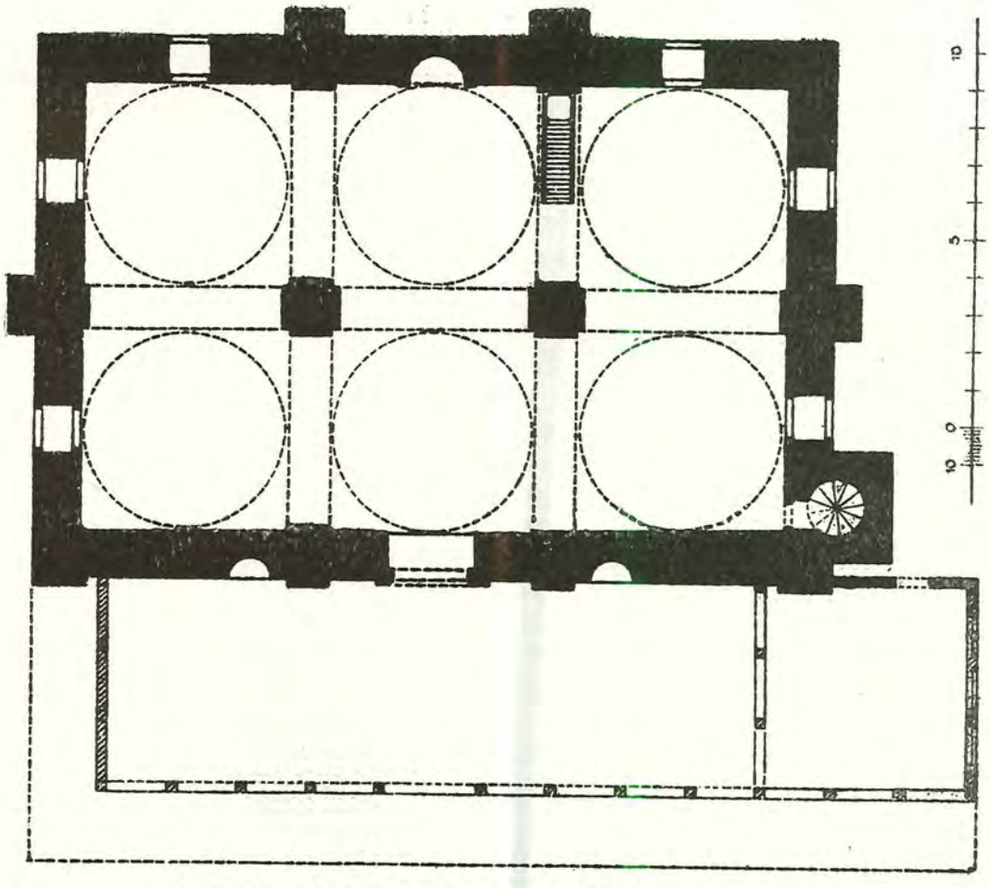

(Resim 164) Zincirli Kuyu Camii plânı (Resim: Gurlitt)

Eyüp camii Cedvel No. 156

EYÜB	**MEDRESESİ**	**Cedvel No 191**
»	**İMARETİ**	» **No. 220**
»	**HAMAMI**	» **No. 253**
»	**TÜRBESİ**	» **No. 324**

Eyüb Camii: (Eba Eyyüb-il-Ensarî) nin Şeyh Akşemsüddin tarafından, feth sırasında keşfolunan kabri önünde, namına izafeten yapıldığından beş asırlık İslâm İstanbul'unda müstesna bir mevki işgal eder. Bütün devirler boyunca ziyaret ve alâka toplamış, her daim îmarına şitab olunarak tazim ve tevkir görmüşdür.

Biz burada yalnız Fâtih devri binasının asıl şeklini bulmaya gayret edeceğimizden bütün tamir safahatını izah edecek değiliz.

Evliya Çelebi de (1, 396-97) camii şöyle anlatıyor: «Bir kubbelidir, mihrab tarafında yarım kubbesi daha vardır; lâkin o kadar yüksek değildir. Camiin içinde amut yokdur; orta kubbe etrafında metîn kemerler vardır. Mihrab ve minberi musannâ değildir. Hünkâr mahfili sağ taraftadır. İki kapulı, biri sağ canibinde yan kapusı diğeri kıble kapusıdır. Kıble kapusı üzerinde bir mermer üzre celî hat ile şu tarih yazılmışdır:

حمداً لله بيت معمور اولدى بو

Hamden li-Llah beyt-i mamûr oldu bu (1) sağ ve solunda iki minaresi vardır. Hareminin üç tarafı höcrelerle müzeyyendir. Ortasında cemaat maksuresi vardır. Bu maksure ile kabr-i Eba Eyyüb beyninde asumâna ser çekmiş iki çınar vardır ki cemaat sayesinde ibadet ederler.»

Büyük kubbe yanlarında, amudsuz kemerler bulunduğuna nazaran yarımşar kubbe olduğu bu ifadeden anlaşılıyor. Minareler III. Ahmed inşasından evvel de çift imiş. İki kapısı ve haremin ortasında bir cemaat maksuresi bulunuyormuş. Yalnız haremin üç tarafının tamamen höcre olması gayrı kabildir. Çünkü bir taraf cami bir taraf türbedir. Ancak iki cenah höcre olabilir.

Hadîka (1 - 244) türbeden sonra camiin yapıldığını ve tâk dergâhındaki kitâbenin:

چون سكز يوز آلتش اوچ سالنده بو
جامعى سلطان محمد پادى نو
كان هذا مثل جنات النعيم مجمع لله من قوم اتقوا

Çün sekiz yüz altmış üç sâlinde bû
Camii Sultan Mehemmed yaptı nev
Kâne hâzâ misli cennat-in-naîm
Mecmaün l'i-Llâhi min kam'ittakav

olduğunu bildirdikten sonra «kametleri kasîr» ve mahiyeye müsait olmamalarından, 1136 senesi bidayetinde III Sultan Ahmed tarafından müceddeden iki minare yapıldığını ve 251. ci sahifede 1213 senesi bidayetinde minarelerden maadasının yıkılarak «Resm-i mevcud» üzre Hüseyin efendi nezaretile inşa olunduğunu, eski şadırvan üstündeki Sinan Paşa kasrı ve Beşir Ağanın haric-i camide yaptırdığı tarafeyn cenah mahfillerinin ve yine tarafeynde vâki beşer medrese odasının «külliyen mahvedildiğini» bildirmektedir. Bu yazıyla minarelerin ibka olunduğunu, evliyanın cemaat maksuresi dediği yerin şadırvan üstündeki Sinan Paşa kasrı olduğunu ve yukarda söylediğim gibi höcre denilen medrese odalarının tarafeyn cenahlarında olduğunu öğrenmekteyiz.

Bir üçüncü kaynak da cami içinde asılı duran takriben 0,35×1,20 eb'adında ve ifadesine nazaran yeni inşaatı adım adım takip eden birisi tarafından yazılan ruznamenin 1296 senesinde güzel bir nesihle Mehmed Cevdet tarafından istinsah edilmiş nüshasıdır (1). Ruznameden eski camiin tamamen söküldüğünü ve temellerin, altı arşın derinliğe kadar inilerek yeniden yapıldığını anlamaktayız.

(1) Mısra, Hadîka'nın verdiği tarih metnine uymadığı gibi hesaben 994 verdiğinden, civardaki başka bir eserin tarihi olub zuhulen camie atfolunduğu aşikârdır.

(1) — Bu ruzname tamirata 1212 şevvalinin 12 nci günü başlanıp 19 uncu günü tâmir kabul etmez diye tatil edildiğini, mimar ağa ve kalfalarının tetkikatı ile geçen 43 gün fasıladan sonra camii yıkmaya başlayıp 50 günde bitirdiklerini, dört ayda temellerini, 18 ayda kubbeyi bağlayıp 5 ayda da dahili işlerini tamamlayarak inşaatın 28 ay devam ettiğini yazıyor. Kırk üç gün zarfında koca bir camiin inşasına ve plânına karar vermek ve 28 ayda bitirmekteki sür'ati bu günkü zihniyetimizle kavramamıza imkân yokdur. Şimdi olsa karar 43 ay, inşaat da on sene sürerdi.

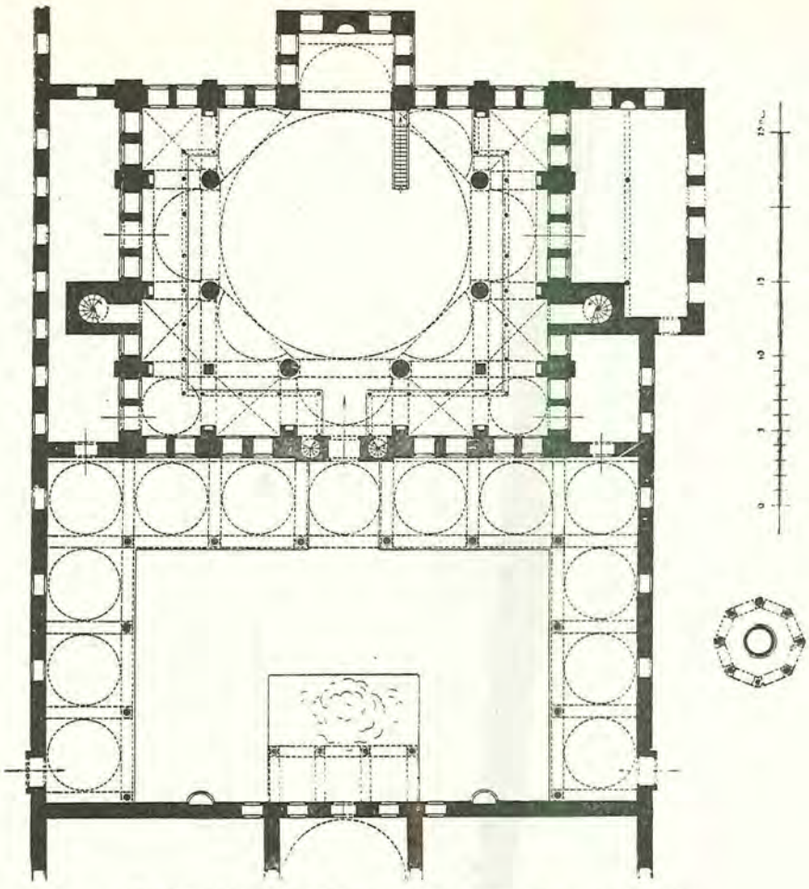

(Resim 166) Eyüb Camii rölöve plânı (Resim: Gurlitt)

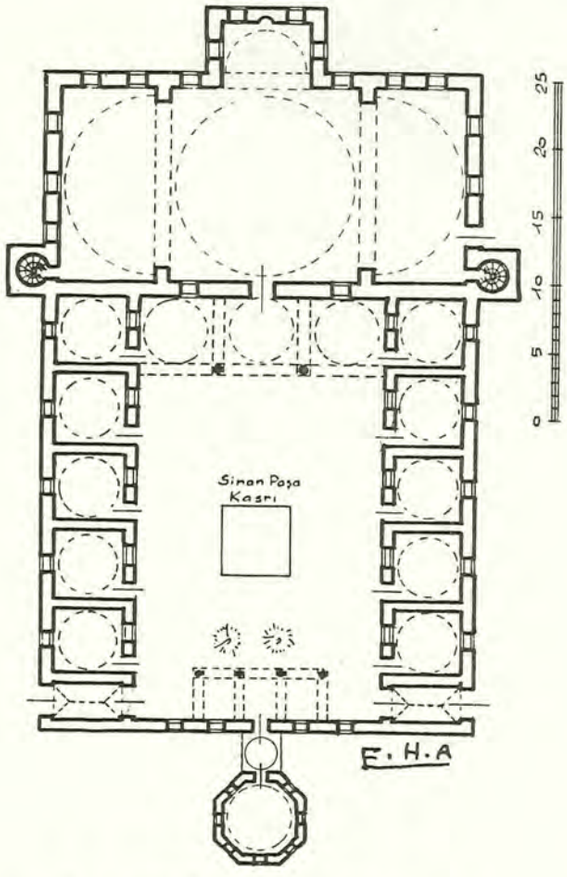

(Resim 167) Eyüb Camii restitüsyon plânı

Hadîka'dan öğrendiğimiz şadırvan ve Sinan Paşa köşkünün yıkılmasına sebeb camiin hareme doğru tevsi' edilip bu günkü revakın o zaman mevcud şadırvana hemen temas edercesine yaklaşmasıdır. Filhakika camiin eski duvarı hizasında olması lâzım gelen ve ibka edilen minareler bu günkü duvar yüzünden 10,5 metre içerde kalmış, şadırvanla türbe arasında yani avlunun ta garb kenarında olduğu Evliya tarafından bildirilen çınarlardan zamanımıza intikal eden bir tanesi hemen hemen avlunun ortasına düşmüşdür. Bu suretle avlu derinlik cihetinden kısalıp camiin yeni duvarı eskisinden 10,5 metre bu cihete doğru yürümüşdür.

Sağ ve solda da camiin 50 - 75 santim kadar daraldığı da tahmin edilebilir. Çünkü minareler bu günkü duvara tam bitişik değildir. Mihrab duvarı, kabirleri çiğnememek için yerinde kalmış, Evliya'nın bahsettiği yarım kubbe de aynen tekrarlanmışdır (Resim 166). Yeni plânda haremin boyu kısalmakla beraber arzından birer mihver miktarı genişlemiş ve bu açıklık camiin yanında bir tarafdan bir duvar bir tarafdan küçük mescid ve yan medhalle kapatılmışdır. Duvarlar böylece tesbit olunduğuna göre camiin restitüsyon plânını çizebiliriz. Bu günkü kubbe 17,5 metre kadardır. Duvarların vaziyetine göre eskisi 14 metre oluyor. İki yan kemer ve kubbe ile de minare merdivenlerinin tam yanına gelmekte bu suretle netice kayıtlara uygun çıkmaktadır. Mihrab cihetinde de yarım kubbe vardır. Haremin iki tarafında beşer höc-

(Resim 168) Eyüb Türbesi

re ve iki yan kapı ve çınarların vaziyeti de kayıtlardan bulunan neticelere tevafuk ediyor. Bu plân Fatih devrinde Şeyh Vefa ve Ağalar camiinde de tekrarlanan bir tipdir (Resim 167) (1).

Medrese: Yukardaki izahat ve plân münhedim Eyüb medresesinin vaziyetini de gösterdiğinden fazla bir şey söylemeye hacet yokdur.

İmaret: Camiin cenub-u şarki köşesinde ve sokağın karşı tarafında iki büyücek kubbeli, esas bünyesini muhafaza eden bir binadır. Dükkânlar önünü setrettiğinden hariçden kolay tefrik olunamıyor. Elyevm ahır olarak kullanılmakda olan binaya muhdes bazı bölmeler ilâve olunmuş, sıva, kapı, pencere kalmamışsa da, bacaları durmaktadır.

Hamam: Cami garb hatîresinin karşısındaki köşe başında, çift hamamdır. Birçok hamamlarda olduğu gibi camekân kısımları tebeddülâta uğrayıp bir ev halini almışdır. Hamam da binalar arasına sıkışmış, sıvalar altında gizlenmişdir. Hal-i faaliyettedir.

Türbe: Kıble ve cenub cihetinden ilâveler altında gizlenen eski binanın arka tarafı olduğu gibi görülmekde (Resim 168) ve çinisiz bir Mahmud Paşa türbesini andırmaktadır. Sekiz köşe beden üstüne tamamen köfekî taşından yapılmış, köşelerdeki sütuncuklar silmeler üstünden de dönüp kitâbe teşkil etmektedir. Türbenin en ehemmiyetli tâmirinin mina-

(1) — Eyüb Camiinin eski şekli henüz neşredilmemişdir.

relerin inşasile beraber III. Ahmed devrinde yapıldığı, yaldızlı uzun kitâbesinden, anlaşılmaktadır. Camiin inşası tarihi olan 1213 ve sonra da 1235 senelerinde tekrar tamir olunmuşdur. Dahilde ve hariçde başka yerlerden nakledilmiş muhtelif cinsde çinilerle kaplıdır; en çoğu XVI. cı asra aid olan muhteşem çiniler yanında daha aşağı cinsler de mevcuddur. Hacet penceresinin bulunduğu mahalde aslından da bir cenah, belki bir revak varmış; çünkü bu yerin hizasında XV. ci asır sonuna aid kabirler görüldüğüne göre avlu, türbenin iç kapısına kadar devam etmeyip arada kubbeli bir medhale yer kalmaktadır. Fakat cenub tarafına doğru olan türbedar odası muhakkak bir ilâvedir.

Pek çok tâdil ve ilâve gören bu manzûme, asıllarını kaybetmiş olmakla beraber, XIX. cu asırdaki emsalinden pek yüksek olan cami zerafet ve tenasübü ile, türbe de tezyinatının zenginliği ve pür huşû ruhaniyetile derin bir tesir bırakmaktadır. Etrafındaki mezarlar da hem yazı sanatı hem de taşcılık bakımından bulunmaz hazinelerdir.

Rum Mehmed Paşa camii (1) Cedvel No. 182

RUM MEHMED PAŞA			**MEDRESESİ**	**Cedvel No. 201**
»	»	»	**HAMAMI**	» **No. 257**
»	»	»	**TÜRBESİ**	» **No. 326**

Fâtih'in sadrıâzam Rum Mehmed Paşanın Üsküdar'da Şemsipaşa üstündeki sırtta yaptırdığı muaddel bir T plânına sahib cami mimarî tarihimizin mukayesesi cihetinden mühim bir mevki işgal eder. Bina 11 metrelik bir orta kubbe önüne döşemesi 35 sm. daha yüksek ve T tiplerindeki mihrab üstü tam kubbesi yerini tutan bir yarım kubbeden ibaret harîmle yanlarda ikişer tane ocaklı odadan mürekkeb cenahlar ve beş kubbeli revaktan ibaretdir (Resim 169, 170). Beden, ve duvarları geniş derzli ufak kesme taşlardan yapıldığı halde büyük kemer üzengilerinden itibaren tuğla taş karışık olarak inşa edilmişdir. Küçük pencere kemerleri sivri, büyükler ise tam dairevîdir ve hepsi de tuğladandır. Saçak kornişleri yanlarda kubbe üzengisinden daha alçak tutulduğu için büyük kemerler yukarıya taşmakta ve kirpi saçak ortada bir münhanî teşkil edip yanlardaki alçak seviye ile mümas kavisler vasıtasile bağlanmaktadır. Sekiz pencereli kubbe kasnağı da dairevî, kornişi tuğla kirpidir (Resim 171, 172). Minare kütçe, şerefesi istalâktitlidir. Petek yakın bir tarihde kısmen yıkılmışdır. Son cemaat de direk ve kubbelerile yıkılmış, kaideler başlık yerine kullanılarak, dikilen çatlak sütunlar üstüne bir ahşab çatı yapılmışdır. Kıble kapısı etrafı çerçeveli basit bir kemerden ibaretdir ve köfekîdendir. Yalnız söveler mermerdir.

Büyük kubbe müselles-i kürevîlere, yarım kubbe ise kürevî alîkalara oturur. Alîkaların duvar köşelerinde ve uçlarında istalâktitli püsküller vardır. Yan hücrelerin birinden harice, üçünden de dahile kapı açılır. Dört hücrede de ocak mevcutdur. Duvarlar muhtelif kalınlıktadır; kuvvetli dafiaya maruz çıkıntı kısmı ve kıble duvarı 1,70 genişliğinde olduğu halde dafiası odalarla karşılanan ara duvarlar 1,50, hücreninkiler 1,05 - 1,10 dur.

Mihrab çıkıntısındaki pencereler hemen duvar yüzünden başlamayıp ikisi çok ikisi az çukur birer yuva içine alınmışdır. Bu tarz pencereler ayni devirde Topkapı sarayı hazine dairesinde de tatbik edilmişdir. Pencerelerin aynaları da aydınlığa dahildir.

Mihrab basit bir çerçeve ortasında kum saatli ve istalâktitli olarak alçıdan yapılmışdır. Minber ahşab ve basitdir. Fevkânî mahfiller ve maksureler neşeden mustatilî çubuklarla yapılmış, köşeli sivri babalar konmuşdur. Tavanı da dahil olarak devrinden kalmışdır; Yatağan camiinde tafsilen anlattığımız parmaklıkların tamamen aynıdır. Mihrab yarım kubbesi altındaki yüksek sekide papuçluk yerleri vardır.

Kitâbe: Kıble kapısı arkasında 55×80 eb'adında iki satır üstüne iki beyitlik arabca kitâbe şudur (Resim 173):

آمر الدار الرفيع قد بنا هذا البنا
طالباً من لطف حق اجره دار البقا
انه لما رجا من ربه حسن القبول
قال فى تاريخه « منا تقبل ربنا » ٨٧٦ (1)

Âmir-üd-dâr-ir-refi' kad benâ haz-el-binâ
Tâliben min lutfi Hakkin ecrehu dâr-el-bekâ
İnnehû lemmâ recâ min rabbihî hüsn-el-kabul
Kale fî târîhihî «minna tekabbel Rabbenâ» 876

(1) — Rum Mehmed Paşa camii henüz neşredilmemişdir.

(1) — Kitâbe neşrolunmamışdır. Yalnız târih ibaresi, İstanbul Âbideleri eserinde yeni harflerle ve «Rabbenâ tekabbel minnâ» şeklinde, takdim tehirle dercolunmuşdur.

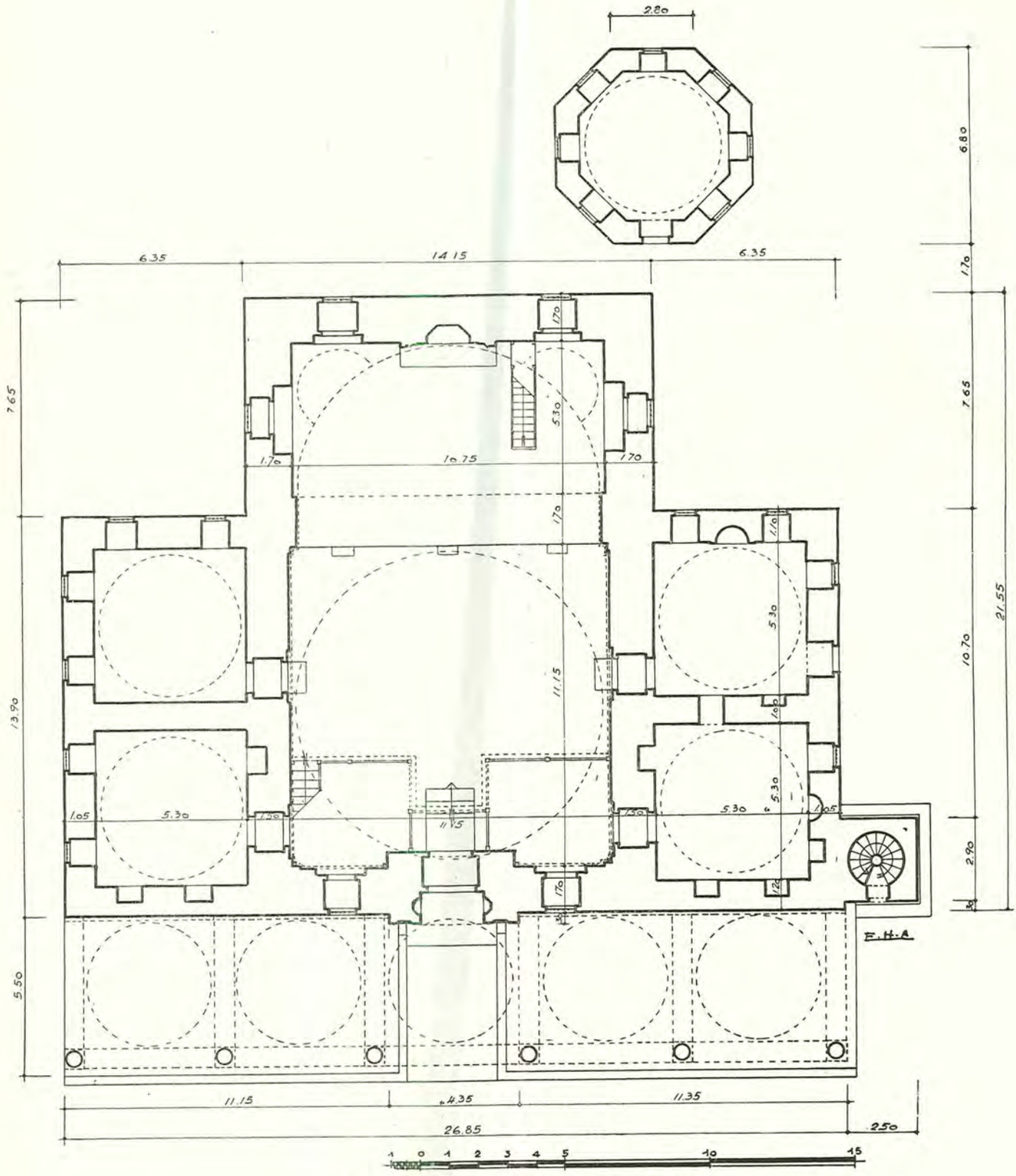

(Resim 169) Rum Mehmed Paşa Camii plânı

Camiin hususiyetleri: Yukarda gördük, bu camide büyük kubbe kornişinin ortada kavsî bir parça bulunub yandaki alçak kısımlara birer münhanile mümas olarak bağlanır. Bu tarzda rabıta Türk eserlerinde asla görülmez; korniş ekseriya düz bir hatdır ve göze emniyet telkin eden sağlam bir sathın kenarını teşkil eder; müstesna ve ehemmiyetsiz yerlerde seviye farkı bağlanmak icabederse şakulî bir parça kullanılır. Kasnaklara gelince, büyük binalarda kasnaklar mudallaîdir. Bahusus XV. ci asrın ilk çeyreğinden sonra yuvarlak kasnak kullanılmamışdır, denebilir. Burada ise tam bir dairevî kasnak yapılmışdır. Kıble kemerinin dafia karşılıkları olan kulecikler de korniş seviyesinden epeyi alçakda kesilmişdir; bu da

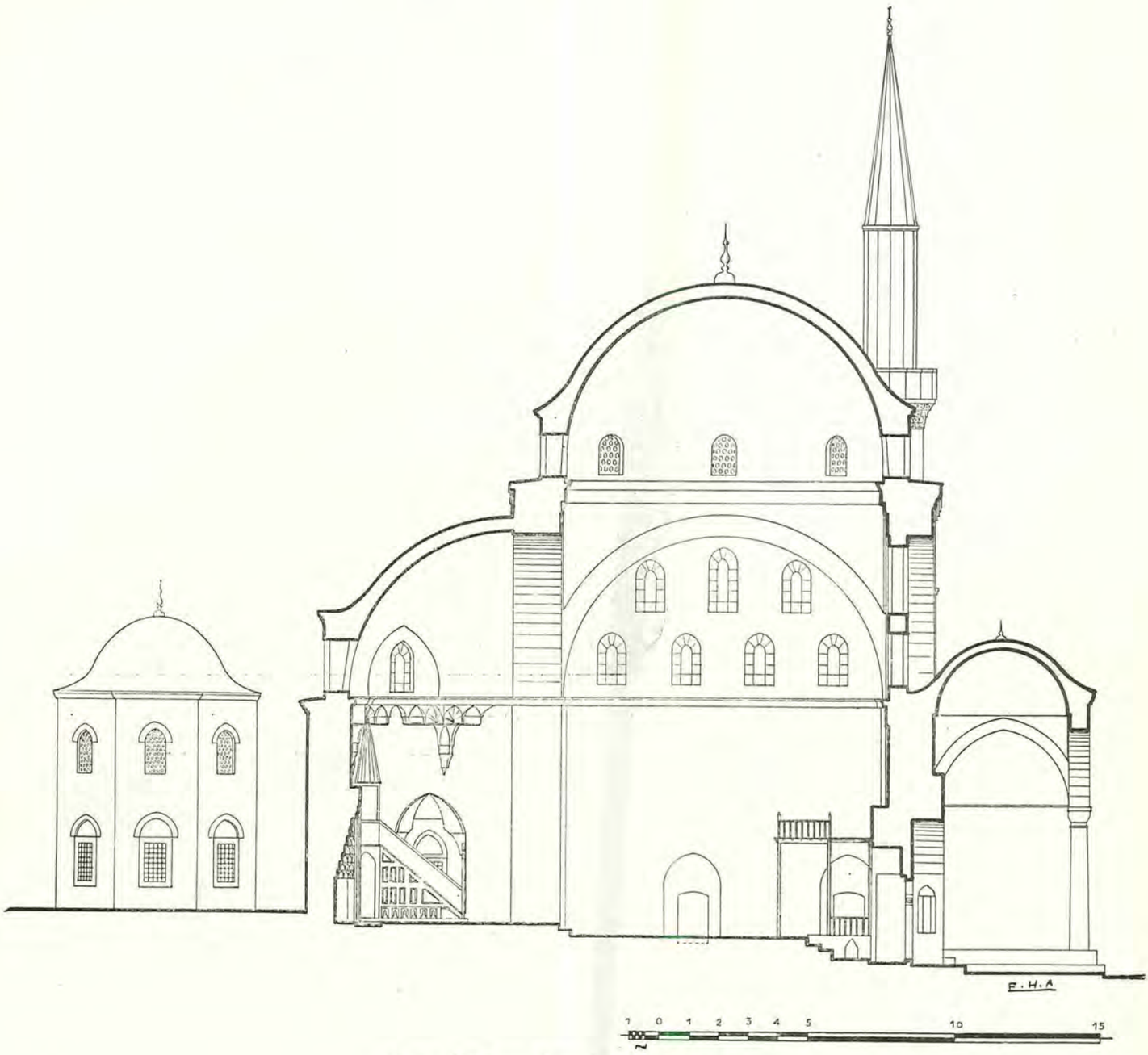

(Resim 170) Rum Mehmed Paşa Camii maktaı

zaif bir tesir bırakmaktadır. Büyük kemerler ise taş olmayıp tuğladır. Bir de bu camiin alt kat pencerelerinde bir tuğla yerine 1,5 tuğla kemer kullanılmışdır. Bu motiflere ve binanın alçak cenahlarından yukarda kalan kısmına bakınca, binaya Bizans motiflerinden bir kıvılcım sıçradığına hükmetmek lâzım gelmektedir. Alt kat pencerelerindeki geniş tuğla kemerler de bu hissi takviye eder. Bununla beraber kasnağın yuvarlak olmasına rağmen basık olması Bizans nisbetlerini kaybettirmekte ve nazarı birden ferahlandırmaktadır. Bunlardan maada bütün motifler bütün süsleme ve inşaat unsurları tamamen Türk olduğu gibi nisbetler umumiyetle Türk'dür; denebilir ki Bizans ricalinden birisi olan hattâ Paleologlara mensubiyeti rivayet edilen Rum Mehmed Paşa 874 (1469) da sadaretten azlinden sonra, isbatı diyanet ve tekrar göze girmek niyeti ile bu camie başlatılmış, fakat yine de mensub olduğu muhiti bırakmayıp mimarisini yaşatmak arzusunu yenemiyerek, Rum ustalarını kullanmış ve onlar da eski itiyad sevkile, altı taş olarak işlenen binanın üstünde ve kemerlerinde tuğla kullanmışlar, kornişi büküp, yuvarlak kasnağı işlemişlerdir.

Bu bina Fâtih devrinde yapılanlar içinde Bizans-

(Resim 171) Rum Mehmed Paşa Camii cebhesi

dan kısmen müteessir olup biraz koku alan yegâne camidir (1).

Medrese. Hadîka'nın o tarihde harab olduğunu yazdığı medresenin bir kaç höcre bakiyesi camiin garb-ı şimalî tarafında harem kısmından bir sokakla ayrılan bostanın köşesinde bulunmaktadır.

Hamam: Şemsipaşa'dan camie doğru çıkan yol üstünde hamamın döküntü halinde bir iki duvarı görülmektedir.

Türbe: Camiin mihrab tarafındaki köşeye doğru sekiz köşe plân üstüne kasnaksız tek kubbeli çok basit bir binadır. Cebheler dümdüzdür. Rum Mehmed Paşanın sandukası tekdir (Resim 169, 170, 174). Paşa'nın baş ucuna sonradan konan levha gerek nesebini, gerek tarihi yanlış göstermektedir. Hatîrede 900 tarihlerine aid güzel taşlar, bunlar meyanında da köfeki taşı oyulup konulmuş kitâbesile Rum Mehmed Paşa ahfadından Nâzır Paşa-zâde Mehmed Efendinin ve kızı Nâzır Hançerli Ayşe Hanımın kabirleri bulunmaktadır.

(1) — Bu satırlar yazıldıkdan bir sene sonra, 1953 başlarında, cami evkaf tarafından restore edilmiş, bu arada, herhalde mahallinde bulunan izlere istinaden kubbe kasnağındaki pencereler, yukarıya taşacak şekilde korniş tashih edildiğinden bir müstevî üzerinde olmakdan çıkarak dalgalı bir hal almışdır. İşte bu halile cami ancak XVIII. asır sonunda yapılan Zeyneb Sultan camii müstesna, hiç bir camiimizde bulunmayıp, göz üzerinde bir emniyetsizlik hasıl eden zayıf hüviyet ve mânasını tamamen almış bulunmakta ve söylediklerimizi noktası noktasına teyid etmektedir.

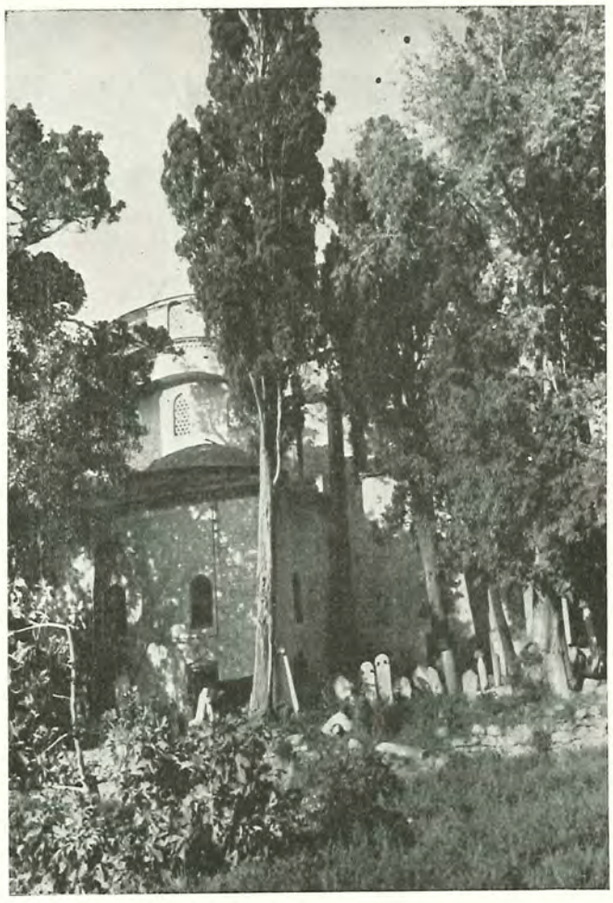

(Resim 172) Rum Mehmed Paşa Camii yan cebhesi

(Resim 173) Rum Mehmed Paşa Camii kitâbesi

(Resim 174) Rum Mehmed Paşa Türbesi

→

Bursa Ahmed Daî camii (1) Cedvel No. 465

Edincikli Hızır oğlu Yahşi Beyin 876 (1471) yaptırdığı Cumhuriyet caddesi üstünde, Kaygan civarında 9×9 iç eb'adında, 2 sıra tuğla bir sıra moloz taşile yapılmış, tek kubbeli ve kasnağı hemen bütün Bursa ufak camilerinde olduğu gibi müsellesî dilimli camidir, Ahmed Daî ismi sonradan verilmişdir; sebebini tahkik edemedim. Altda ve üstde sekizer, kasnakta üç pencere vardır. İç duvarlar yeniden sıvanmış, mihrab ve minber basit şekilde tekrar yapılmışdır. Tahminimce kasnaktaki alçı pencereler ilk yapısından bakiyedir.

Bu camiin câlib-i dikkat tarafı minaresi ve cebhe işçiliğidir (Resim 175); iki sıra tuğla hatıldan maada taş aralarında şakulî tuğlalar konmak suretile görünüşte mühmel, hakikatte san'atkârane bir cebhe elde edilmişdir. Son cemaat yeri cebhesi Bursa'nın mahallî XV. ci asır camileri tipi olan iki genişçe sivri kemerin ortasında daha dar bir medhal kemeri ile teşkil olunup yine bu örneğin ayrılmaz motifi olan yüksek kalkan duvarı üç dolu mihrabçıkla süslenmişdir. Saçaklar umumiyetle üç sıra tuğla kirpidir. Yan kornişler, sekiz köşe kubbe kasnağının duvar yüzündeki cebhesinde aşağı doğru şakulî olarak kıvrılıp yine ufkî devam ettikten sonra yükselerek eski seviyesine erişmektedir. Bu da XV. ci asırdaki ufak camilerin şaşmaz bir unsurudur denebilir.

Camiin minaresi (Resim 176), sekiz köşe, tuğla ve taşdan menşurî bir kaide ile saçak kornişinin 1,5 metre yukarısına kadar yükseldikten sonra ufak bir silme ile onaltı dilimli 0,55 yüksekliğinde kısa küp kısmına geçer; bu onaltı dilimin sekizi mermer, sekizi tuğladır. Ondan sonra dar bir bilezikle onaltı oluklu gövde başlar. Pek calib-i dikkat bir tarz-ı inşaya ve tesire mâlik olan bu minare ne yazık ki yarı gövdeye kadar yıkıkdır.

Son cemaat çapraz tonozlarla örtülmüşdür ve yanları duvarla kapalı, önden açıkdır. Camekânlar sonradan yapılmışdır.

Beş satır üstünde arabca kitâbesi şudur:

١ — انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم
٢ — الاخر واقام الصلوة وآتى الزكوة
٣ — ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين
٤ — عمر هذا المسجد المبارك يخشى بك بن خضر الايدنجقى
٥ — فى شهر محرم الحرام سنه ست وسبعين وثمانمائة ٨٧٦(2)

(1) — Ahmed Dâî camii henüz neşredilmemişdir.

(2) — Kitâbe Memduh Turgut, İznik ve Bursa tarihi 166 da iki harf farkile, Kâzım Baykal Bursa ve Anıtları; 192 de âyet kısmından gayrısı yeni harflerle neşrolunmuşdur. İkisi mukabele ve yerinde tashih olunmuşdur.

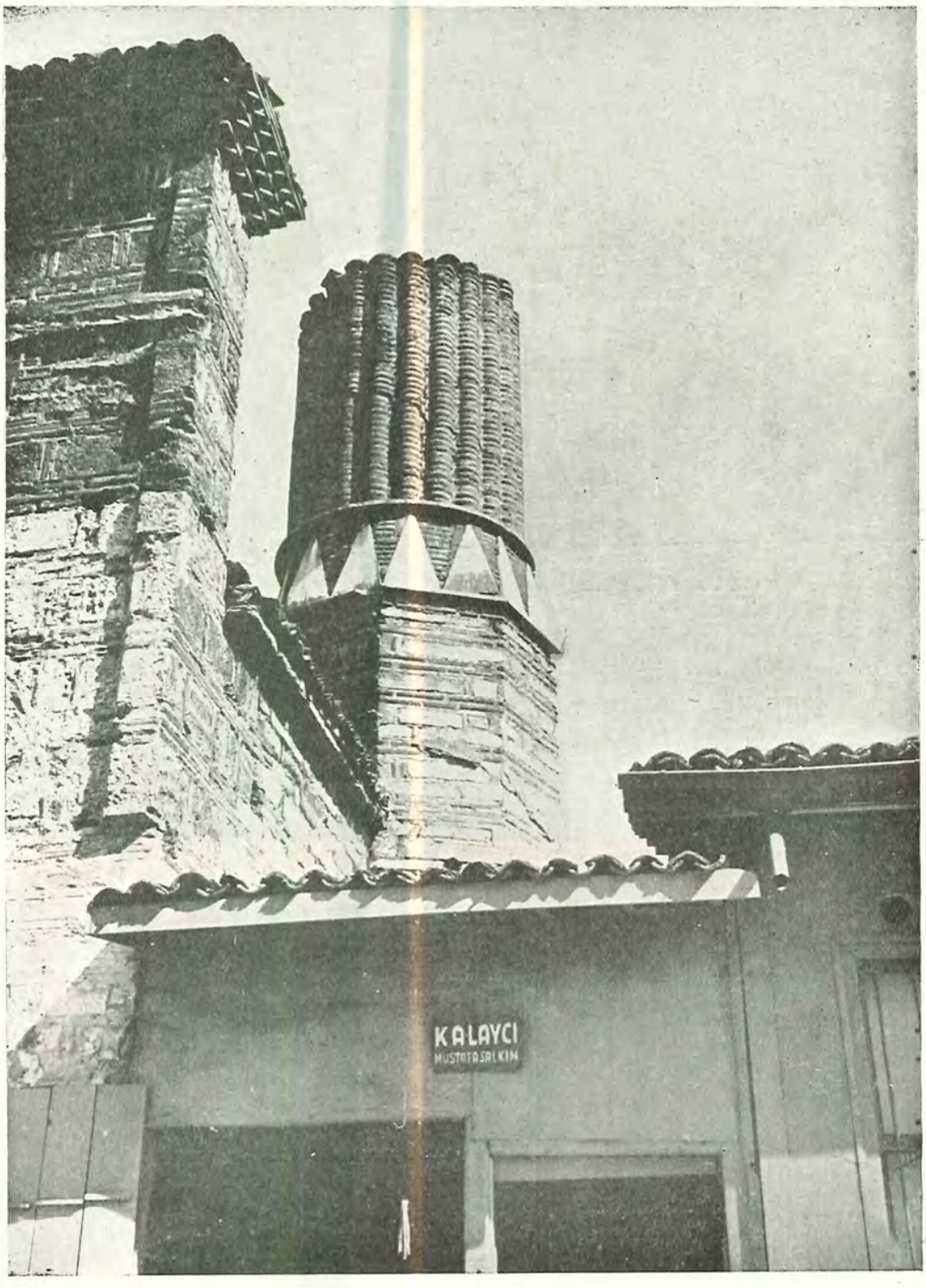

(Resim 176) Bursa Ahmed Dâî Camii minaresi

1 İnnemâ y'amuru mesâcid'a-Llâhi men âmene b'i-Llâhi v'el-yevm
2 -il-âhiri ve ekâm-es-salâte ve a't-ez-zekâte
3 Ve lem yahşe ill-a-Llâhe fe asâ ülâike en yekûnû min-el-mühtedîne
4 Ammere haz-el-mescid-el-mubâreke Yahşi bey bin Hızır-il-Edincîkî
5 Fi şehri muharrem-il-harâm senete sittin ve seb'-îne ve semanimietin 876 (1471)
Cami namaza açıkdır.

(Resim 175) Bursa Ahmed Dâî Camii

Başcı İbrahim camii Cedvel No. 448

» » **HAMAMI** » No. 501

Maksem civarında tüccardan Başçı İbrahim Ağanın yaptırdığı bu cami harîmden ziyade önünde bir harem teşkil eden zâviye kısmile nazarı dikkati celbeder. Cami son cemaat üzerindeki kalkan duvarile, tuğla sıralı düzgünce moloz cebheli inşaatile diğer Bursa camilerinden bir fazlalık göstermez. Yalnız kubbesi 8-9 metre yerine 11 metredir ve ortadaki küçük medhal açıklığının üstünde, bir kitâbe halinde derzleri kabarık ve geniş harçla yapılmış üç sıra üzerine altı köşe firuze rengi çiniler bir hususiyet arzeder (Resim 177). Medhalin sağ ve solunda diğer camilerde bulunan iki tonoz yerine dört kubbe vardır. Kalkan duvarı yalnız üç açıklığın üzerini kaplar, sonra birden dikine alçalıp, zâviye olduğunu tahmin ettiğim, yan höcreler seviyesine iner (Resim 178). Üç tuğla bir taş ile yapılan revak kemerleri yüzünde tuğla ile yapılmış bir destere dişi vardır. Yan ve ön revaklarda altı tane açık iki tane kapalı höcre olub hepsinden de sokağa pencere açılmakta; kıble kapısına karşı bir avlu medhali bulunmaktadır (Resim 179). Höcrelerin çoğunun açık yalnız ikisinin kapalı olması Danişmendlerin devamlı barınmasına müsaade vermiyeceğinden ancak evkat-ı muayyenede zikre açık olan zâviyeye daha uygun olabilir, bu sebeble medreseden ziyade zâviyedir, diyenlerin fikrine iştirak ediyoruz. Bu yan ve ön cenahlarla harem kısmının camiden sonra yapılmış bir ilâve olduğunu gösterir emareler vardır, amma aradan çok zaman geçmeden, belki inşaat tamamen bitmeden yapılmışdır, denebilir, inşaat o kadar birbirine yakındır. Minare ve şerefe tamamen tuğladan işlenmişdir.

Cami içinde ne minber ne mihrab kalmış, harab olmuşdur. Namaza kapalı ve evkafın levazım anbarı halindedir. 896 (1491) senesinde vefat eden Başçı İbrahim'in mezar taşı mihrab tarafındadır. Camiin kitâbesi yokdur.

Hamam: Camiin hizasında ve cenubunda moloz taşı duvarların üstüne sekiz köşe, kaba yonma taşla yapılmış yüksek kasnaklı 11×11 eb'adında bir soğukluğun mihverindeki kapıdan sıcaklığa geçilir. Evvelce iki halveti varken ortaya bir ayak yapılarak üstüne bir demir kiriş çekilip duvar açılmış ve sıcaklığa ilhâk olunmuş, dokuma tezgâhları yerleştirilmek suretile bir fabrika tesis edilmişdir (Resim 180).

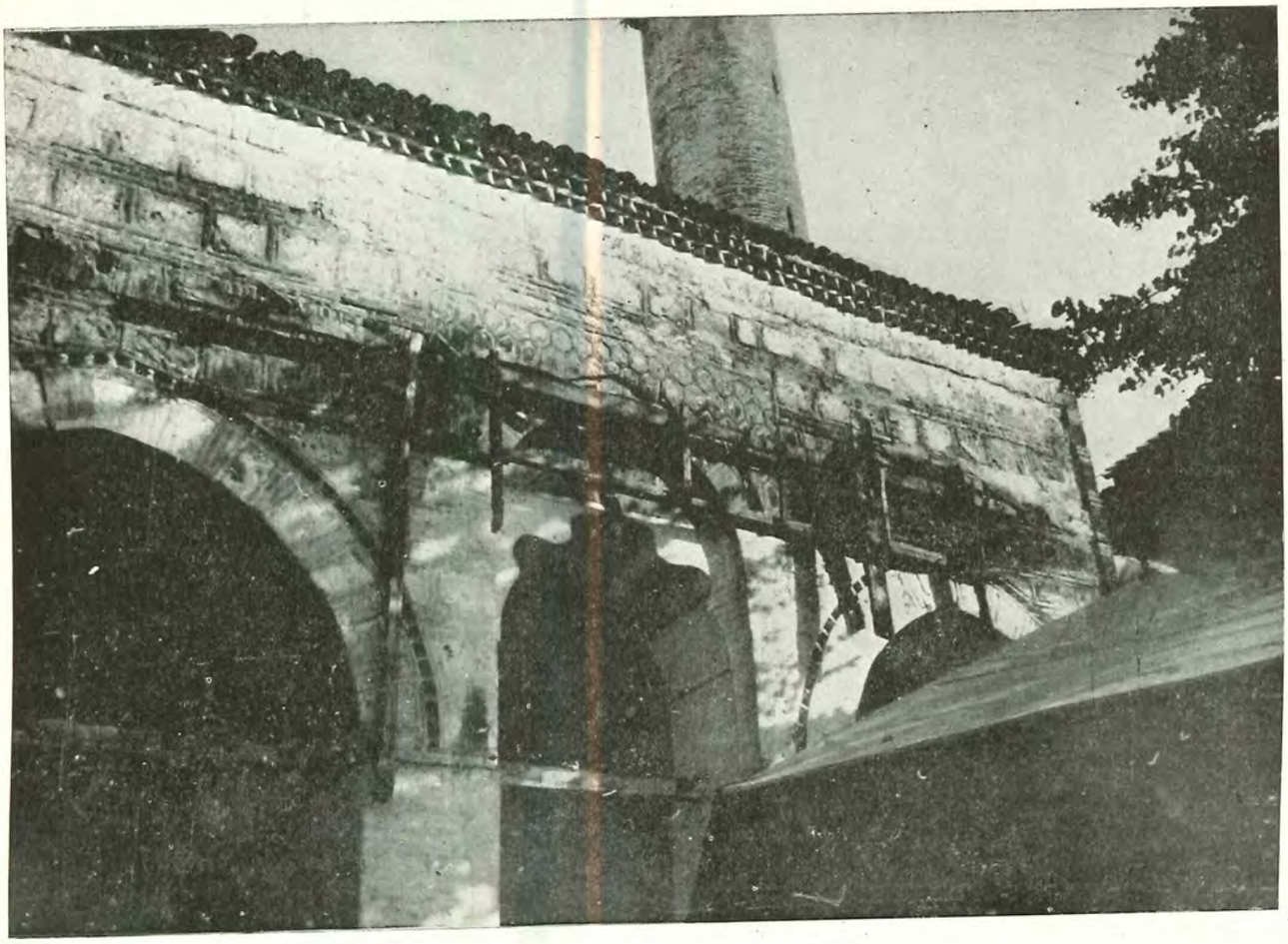

(Resim 177) Bursa Başçı İbrahim Camii

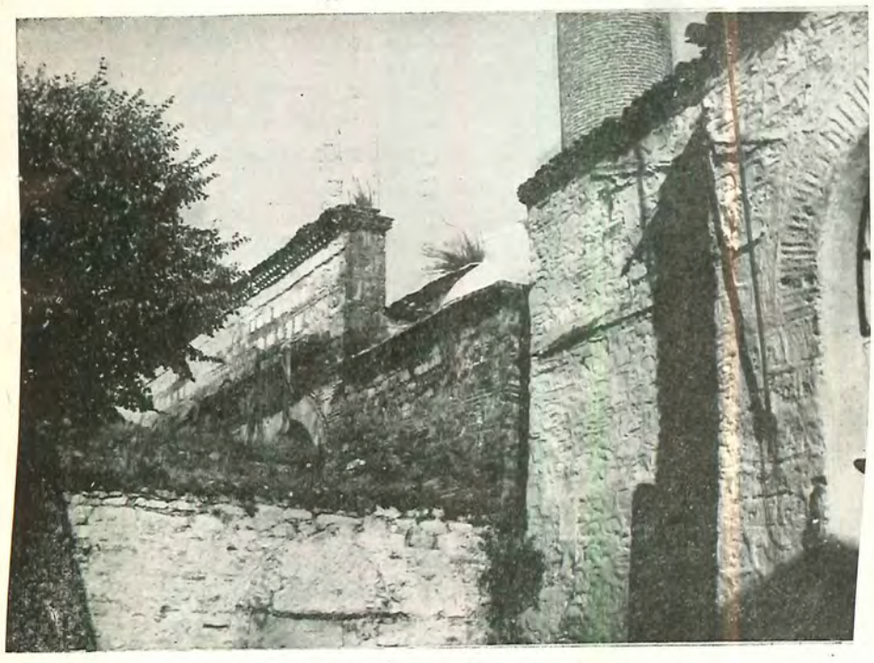

(Resim 178) Bursa Başçı İbrahim Camii

(Resim 180) Bursa Başçı İbrahim Hamamı

→

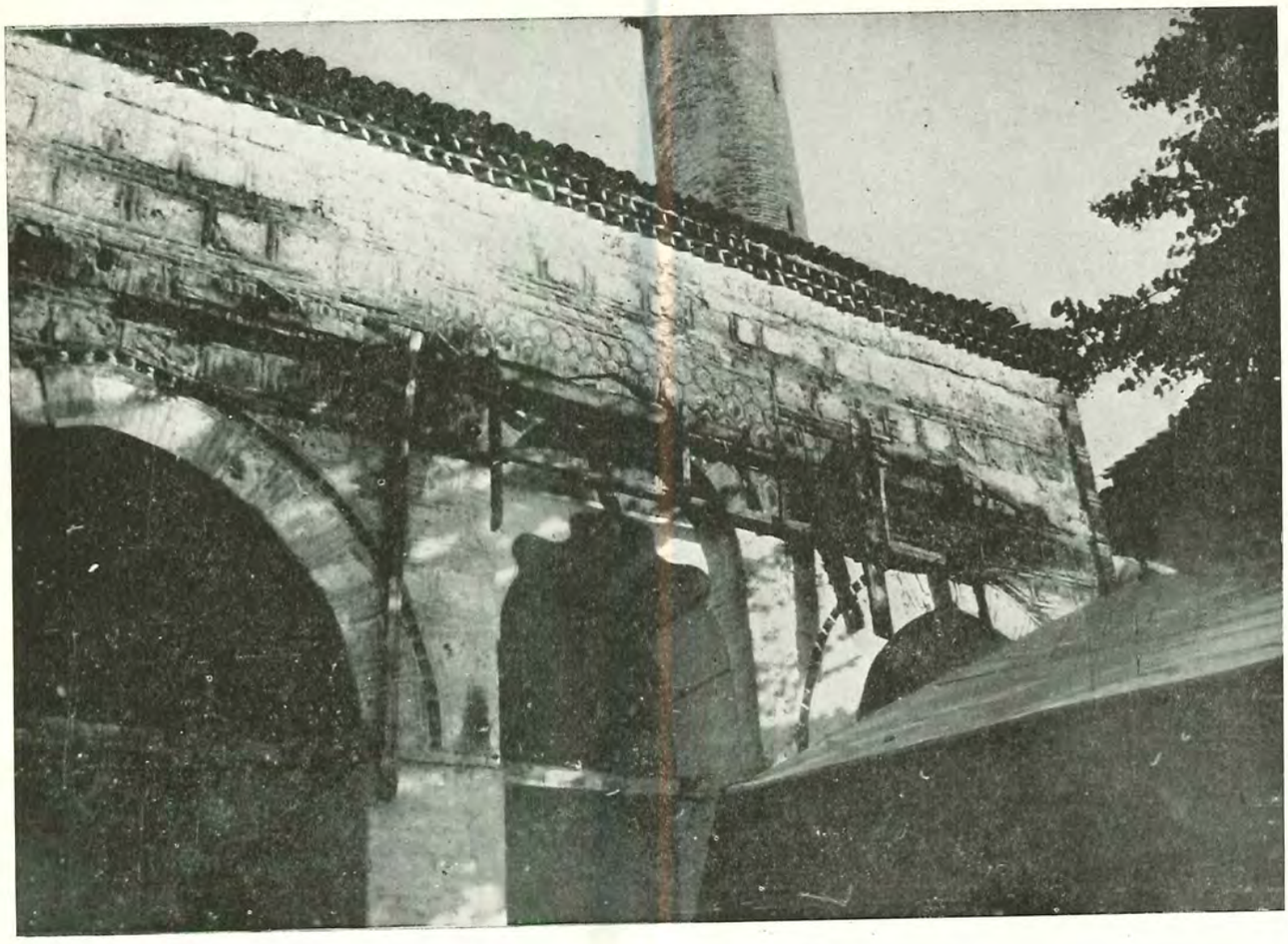

(Resim 177) Bursa Başçı İbrahim Camii

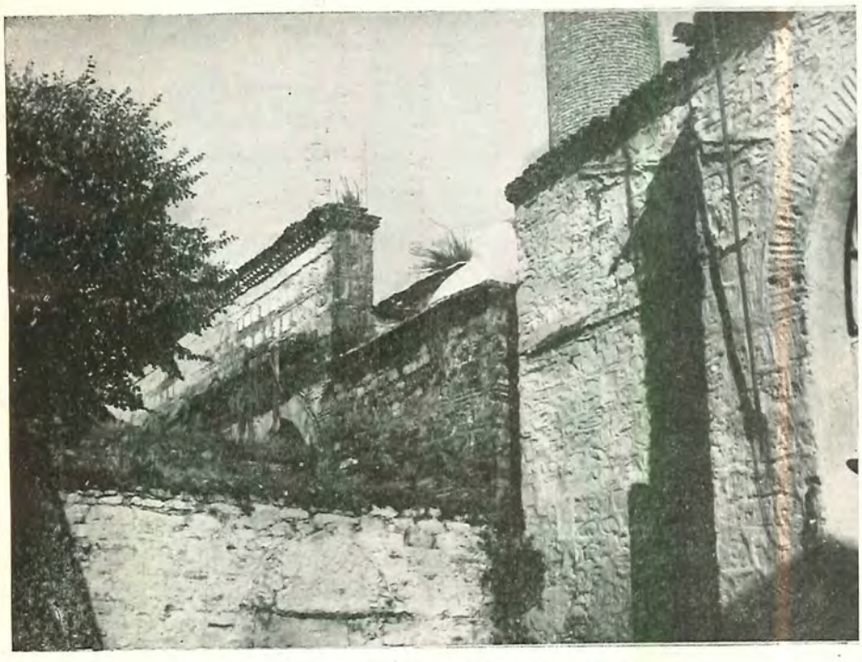

(Resim 178) Bursa Başçı İbrahim Camii

(Resim 180) Bursa Başçı İbrahim Hamamı

→

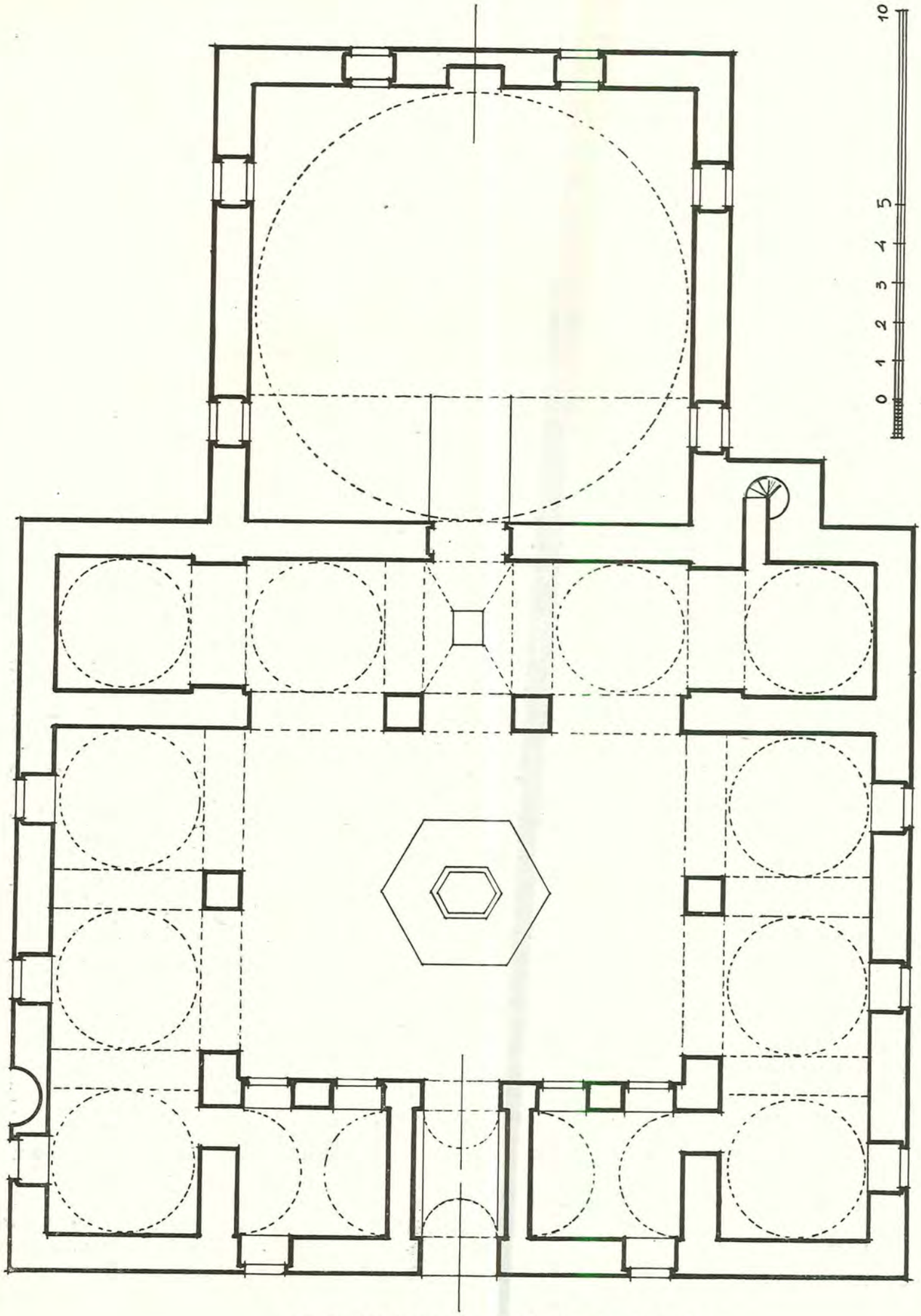

(Resim 179) Bursa Başçı İbrahim Camii rölöve krokisi

Bursa Hamzabey camii Cedvel No. 475

BURSA HAMZA BEY MEDRESESİ Cedvel No. 505
» » » **İMARETİ** » No. 514
» » » **TÜRBESİ** » No. 539
» » » **ZEVCE VE KIZLARI TÜRBESİ** » No. 540
KARA MUSTAFA PAŞA TÜRBESİ » No. 543

İzmir fâtihi olub bir kaç padişaha mühim hizmetler ifa ettikden sonra Eflâk'da sefir iken şehid düşen Hamza beyin yaptırdığı bu imaret Muradiye'nin garb tarafına hâkim bir noktada Bursa şehrinin cami, medrese, imaret ve türbelerden mürekkeb mühim bir mimarî manzûmesi ve çınarlar, serviler ortasında yükselen ziynetlerinden biridir. Ne yazık ki bu gün medrese bir harabe halinde, imaret ise madumdur. Cami de epeyi tâmir ve tebdil görmüş, pek çok sıvanıp eski hüviyetini kaybetmişdir. Türbeler de harabcadır (Resim 181, 182).

Cami: Yeşil ve Muradiye'nin T plânı dediğimiz nümunesine uygun, fakat kubbeleri daha ufak, nisbetleri ve teferruatı daha mütevazidir. Muradiye ve Yeşil'in on metrelik kubbeleri bunda 8,5 metreye inmiş, irtifalar daha kısılarak, selâtin camilerin yanındaki ikinci derecede yerini bilmişdir.

Medhal kubbesi sekiz köşe kasnakla istalâktitlerle süslü kürevî alîkalara oturur; mihrab kubbesi ise müsellesî dilimli bir kasnak üstündedir. Yan kubbeler 6 metre kutrunda olup sağdaki istalâktitli müselles-i kürevîlere, soldaki müselles dilimli yüksek bir kasnağa istinat eder. Emsalindeki yan medhaller bu camide hazfolunup, İnegöl'deki İshak Paşa camiinde olduğu gibi, açık birer kemerle cenahlar sahasına ilâve edilmişdir. Cenahlarda mükemmel alçı tezyinatlı mihrabcıklar vardır. Orta kısmı yanlara, anahtarında dilimli bir kitâbe bulunan, birer Bursa kemeri bağlar. Esas mihrab ile minber yeniden yapılmış, kalem ve tezyinat kalmamışdır. Maktada kubbe pencerelerinde görülen etraf süsleri sonradandır. Alt kat pencere kapakları dümdüz ceviz ağacından yapılmış devrinden kalma ahşab işleridir.

Duvarlar haricen üç tuğla bir taşdır. Minare tuğladandır ve şerefe altında kutranî konmuş iki sıra mavi çini tezyinatı bulunmaktadır.

Cami 1290 (1874) de tamir görmüş son cemaat yerine taş taklidi bir sıva vurularak badanalanmış, bu cebhenin bütün hüviyeti gizlenmişdir. İnşa kitâbesi yokdur.

Medrese: Camiin şark-ı şimalî tarafındaki sokak yüzünde, inhidamından sonra yeni yapılmış iken Balkan harbinde yerleştirilen muhacirler elinde yanmış, bu gün bir duvarı kalmışdır.

İmâret: İmâretin izi dahi kalmamışdır.

Hamza Bey zevceleri türbesi: Camiin son cemaat revakının sağına bitişik tek kubbeli ve içinde Hamza Beyin zevcesi ve kızlarına aid kitâbesiz üç kabir bulunan binadır. Tarz-ı inşası cami ile aynı olan türbenin alçı pencereleri eski bir devirdendir. Kitâbesi yokdur.

Hamza Bey türbesi : Camiin sağında her yüzünde ve kasnağında birer pencere bulunan sekiz yüzlü büyük binadır (Resim 183). Hamza Beyin kabrile beraber on iki mezar ihtiva eden bu müstesna ve fedakâr şehidin türbesi maalesef tak kapısını ortasından yırtıp kubbeyi aşan büyük bir çatlağın tehdidi altında bulunmaktadır. Kendisi Eflâk'de Kazıklı Voyvoda tarafından kazığa vurulmak suretile şehid edilmişdir. Üstü kurşun örtülüdür, bütün cebheye kesîf bir badana sürülmüşdür. Kitâbesi yokdur.

Kara Mustafa Paşa türbesi: Hamza Beyin torunu ve Fâtih'in veziri olup Cem vak'asında medhaldar olduğu töhmetile idam edilen, Kara Mustafa Paşanın türbesi camiin garb-ı şimalisinde ve son cemaat revakının en sağ kubbesinin hizasında dört köşe plânlı yüksek kasnaklı bir binadır (Resim 184). Büyük bir tak kapısı, üç cebhede altlı üstlü dörderden on iki, kasnakta da dört ki cem'an 16 penceresi bulunmaktadır. İçinde kitâbesiz ve Kara Mustafa Paşadan maadasının sahipleri meçhul yedi kabir olan türbe kiremitle örtülü ve renkli kesif badanalar altında gizlidir. Kitâbesi yokdur.

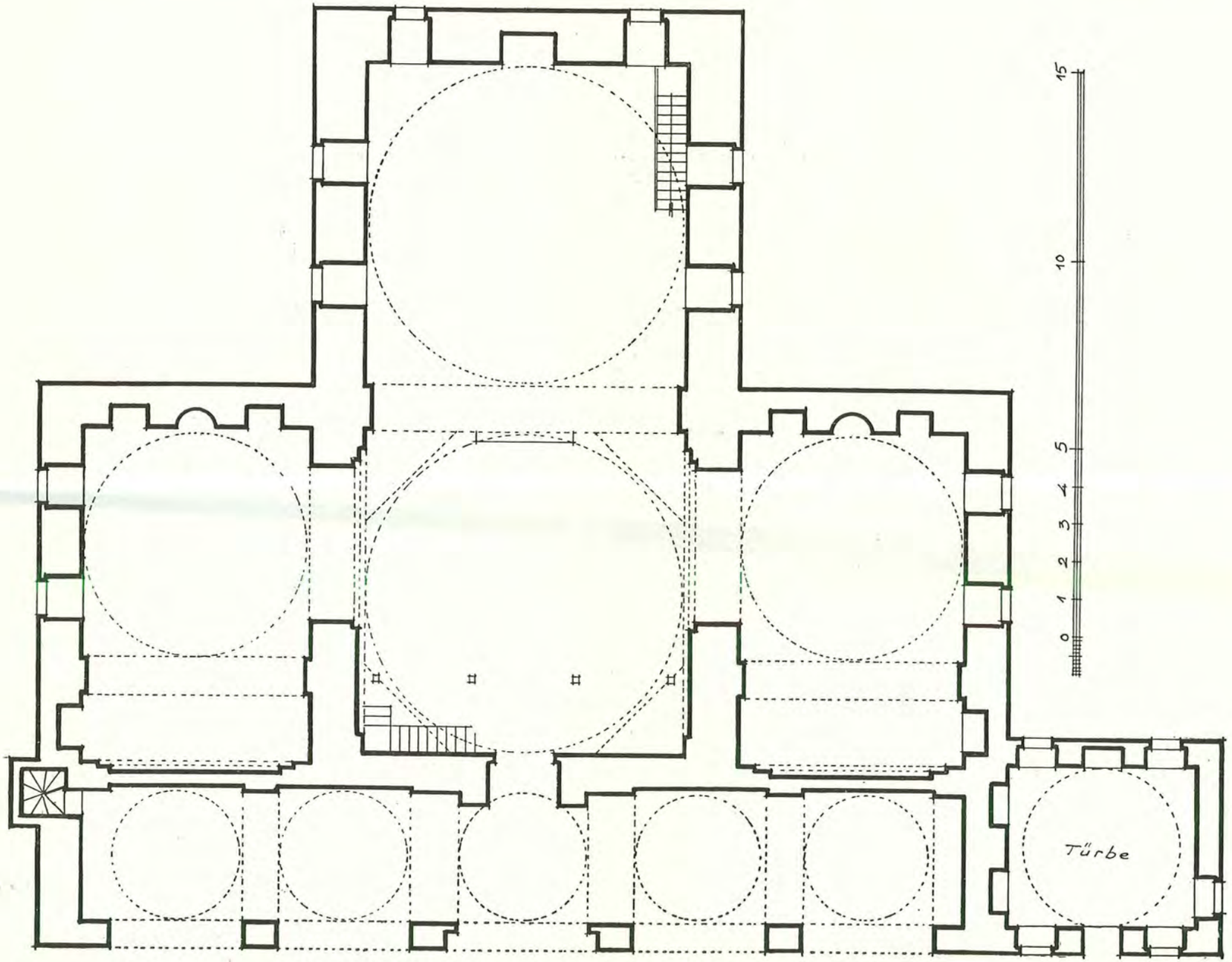

(Resim 181) Bursa, Hamza Bey Camii rölöve plânı (Wilde'den iktibasen)

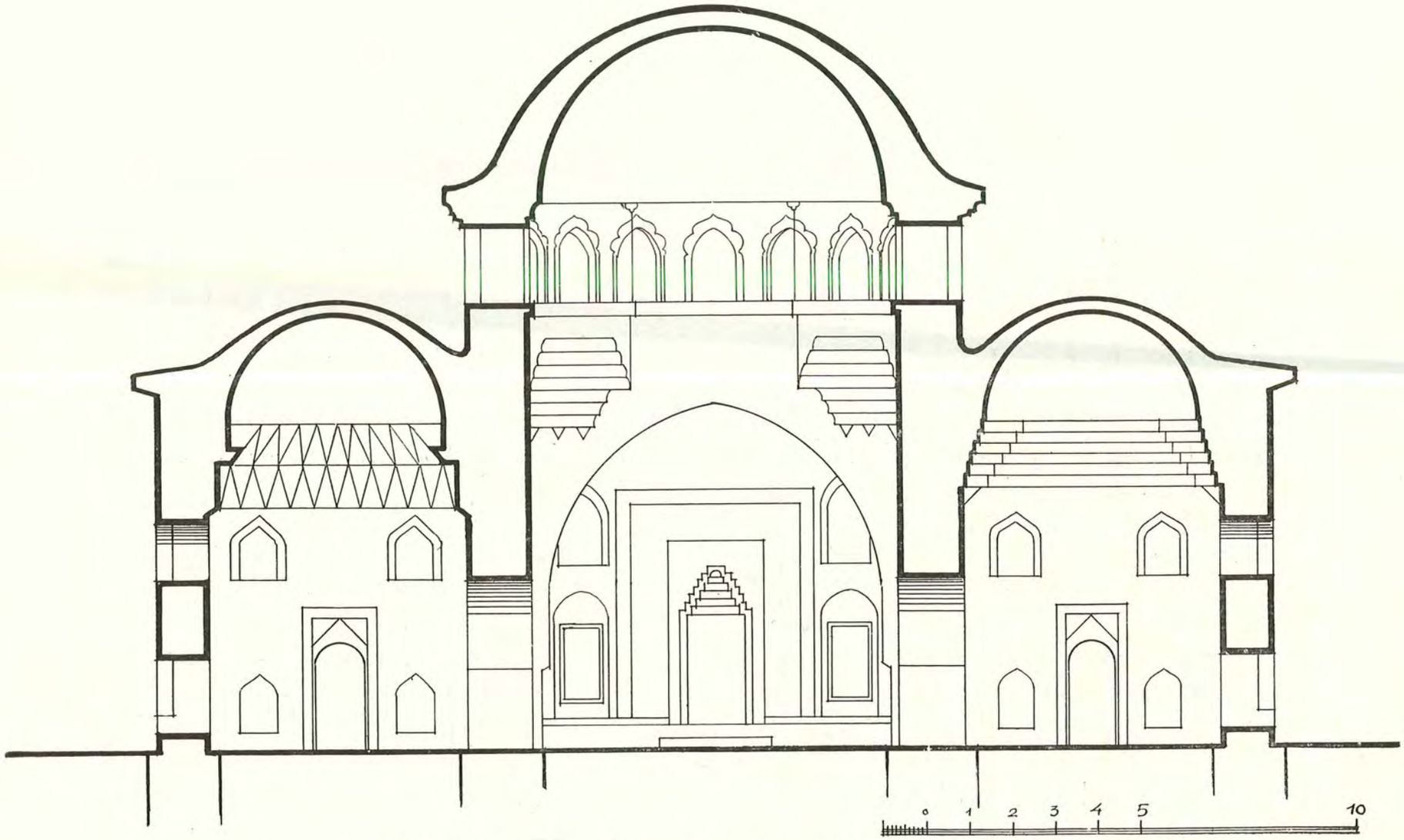

(Resim 182) Bursa, Hamza Bey Camii rölöve maktaı (Wilde'den iktibasen)

(Resim 183) Bursa Hamza Bey Türbesi

(Resim 184) Bursa Karamustafa Paşa Türbesi

Kanberler - (Sitti Hatun) camii (1) Cedvel No. 480

KANBERLER - (SİTTİ HATUN) MEKTEBİ Cedvel No. 510

Timurtaş Paşa oğlu Oruç Beyin kızı Sitti Hâtunun 864 (1459) da yaptırdığı bu bina XV. ci asır Bursa ufak cami tiplerinin en zarif ve en karakteristik nümûnelerindendir. Dahilen 9 metre kutrundaki kubbe müselles dilimli bir kasnakla 90 sm. genişliğindeki duvarlara oturur. Yanları kapalı son cemaat revakının önünde dilim kemerli tonozlu bir medhalin sağ ve solu dört satıhlı tonozlarla örtülüdür. Alt sırada sekiz, üstde altı ve kasnakda dört pencere vardır (Resim 185). Eski camilerde alt sıra pencerelerinin camsız olduğu bu camide sabit olmaktadır; kapaklardan başka çerçeve hiç ilâve olunmamıştır. Dışarda meşe sövelere topuzlu parmaklıklar yerleştirilmiş (Resim 186), dahilde duvar yüzünden 5 sm. içeriye konup bir pahla üstüne sıva bastırılan ahşab sövelere de yekpare som ceviz ağacından kapaklar konmuşdur. Kapaklar kapanınca kışın soğuğu önlenmiş olur. Minber yeni ise de mihrab istalâktitleri ve kum saatlerile iptidaî şeklini muhafaza ediyor. Yalnız etrafındaki silmeli çerçevesi kalın bir sıva ile kapatılmışdır.

Camiin ekseri kalemleri, 1253 (1837) de icra olunduğu boya ile yazılmış kitâbecikden anlaşılan, tâmir esnasında yapılmış ise de, kendinden renkli lambrisi eski iş kalem kenarile olduğu gibi durmaktadır. Aynı devirdeki Karaca Bey camiinde de böyle renkli ve kalemli lambri vardır.

Yuvarlak camlı bir alçı pencere de nümûnelik gibi bâki kalmışdır. Kapı da zamanındandır. Sağ kanadının üst tablasında (يا خفى الالطاف) Ya hafiyy-el-eltaf, solunda (نجنا مما نخاف) Neccinâ mimmâ nehaf, duası kabartma oyulmuş, orta tablalar ise zayi olmuşdur.

Minare küpe kadar hal-i aslisini muhafaza etmekte ise de gövde ve şerefede epeyi bir tâmir ve tecdid yapılmış, korkuluk demir olarak yenilenmişdir.

Camiin en üstünde durulacak ciheti cebheleri ve tuğla işçiliğidir. Bir kere cebheler iki tuğla bir muntazamca moloz taşile ve yer yer taş aralrında şakulî tuğlalar ilâvesile san'atkârane bir ihmal içinde yapıldığı gibi (Resim 186) pencere aynaları kısa tuğla parçalarile muntazam derzli ve (Resim 187) de görüldüğü veçhile zikzak tuğlalarla daha hareketli mütenevvi şekillerde işlenmişdir. Son cemaat cebhesi ise yine zikzak işlenmiş tuğla aralarındaki geniş derzler ortasına müsellesî köfeki taşları yerleştirilmek sureretile âdeta plâstik bir tesir hasıl edilmişdir (Resim 188, 189).

(1) — Sitti Hâtun camii neşredilmemişdir.

Kitâbe: Kapı kemerinin üzerinde 2,00×0.40 ebadında boydan boya mermer üzerine iki satır kabartma sülüs celîsi, arabca kitâbe şudur, (Resim 190):

١ — امر بعماره هذا المسجد الشريف المبارك المرحومة
المغفورة الى رحمة الله تعالى ستى خاتون بنت ارج بك
عفا الله عنهما آمين يارب

٢ — ثم اوقفت لصالح المسلمين ثلاثه قصاتل وثلاثه حابيه
مخفى لا يملا ولا يستعمل منها فمن غير ذلك كان الله خصمه
لسنة اربع و ستين وثمانمائة ٨٦٤ (١)

1 Emere bi-imareti haz-el-mescid-iş-şerif-il-mubareki elmerhumet-ül-mağfuretü ilâ rahmet-i-Llâhi taâlâ Sitti Hâtun binti Oruç bey af'a-Llâhü anhümâ âmin ya Rab -

2 Sümme evkafet limesalih-il-müslimîne selâsete kasatile ve selâsete habiye mahfiyyün lâ yümla ve lâ yüstamel minhâ femen gayyere zalike kân-a-Llâhü hasmehû liseneti erbain ve sittîne ve semanemietin 864 (1459).

(1) — Burada bir za'f-ı telif aşikârdır; arabcasını yazan yanlış yazmışdır. Herhalde camiden başka yerde kullanılmaması, çalınmaması yazılmak istenilmişdi. Yoksa müslimlerin mesalihi için yapılan vakıf neye yarardı?

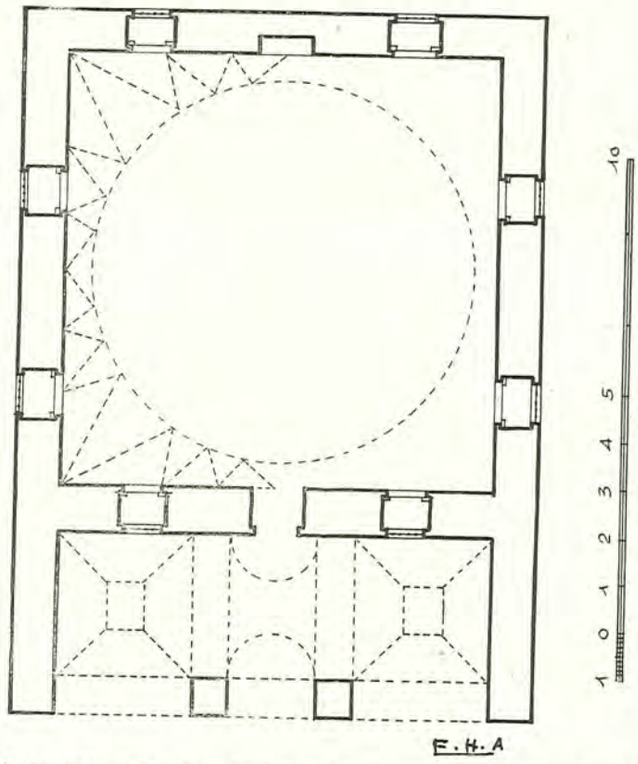

(Resim 185) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) Camii rölöve krokisi

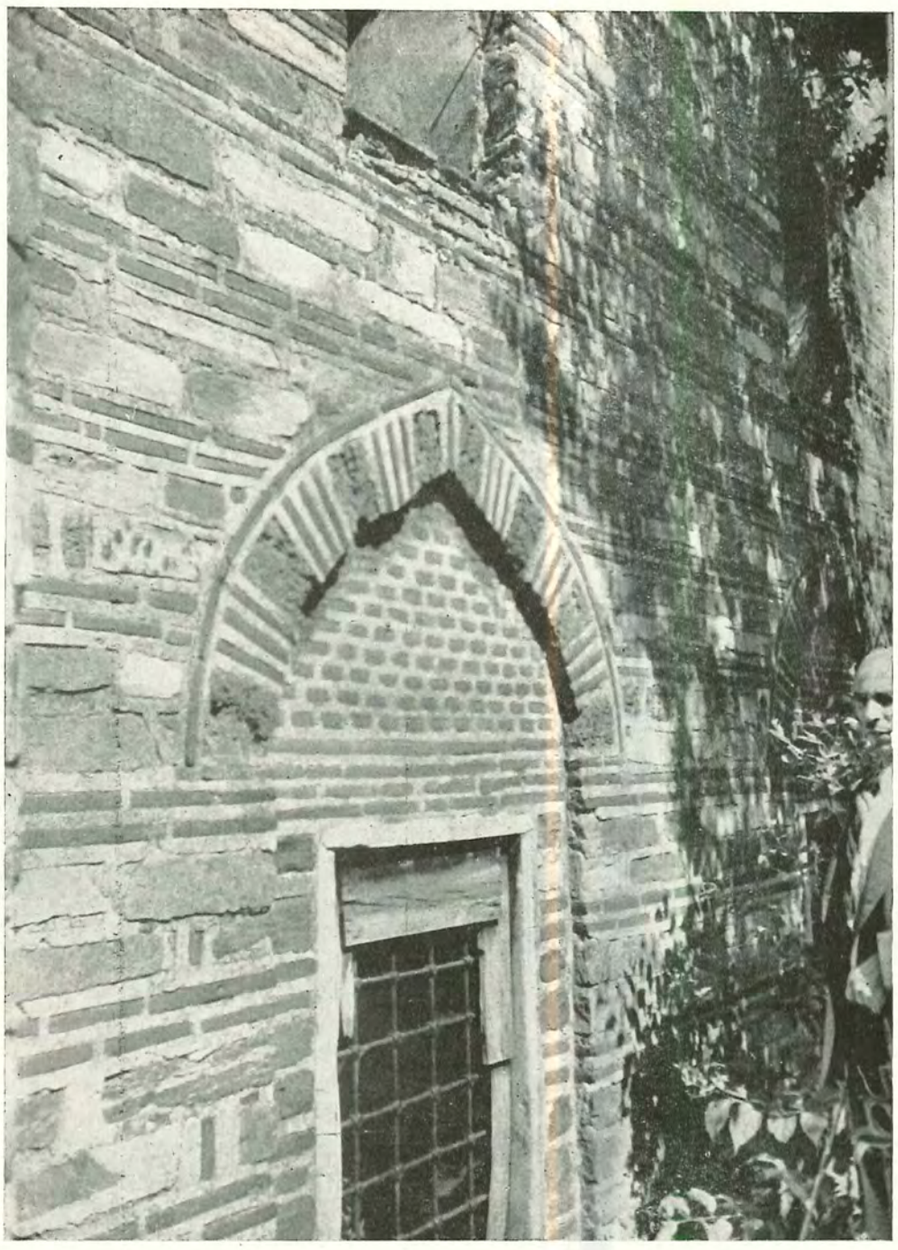

(Resim 186) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) camii pencere ve cebhe tafsilâtı

(Resim 187) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) camii pencere tafsilâtı

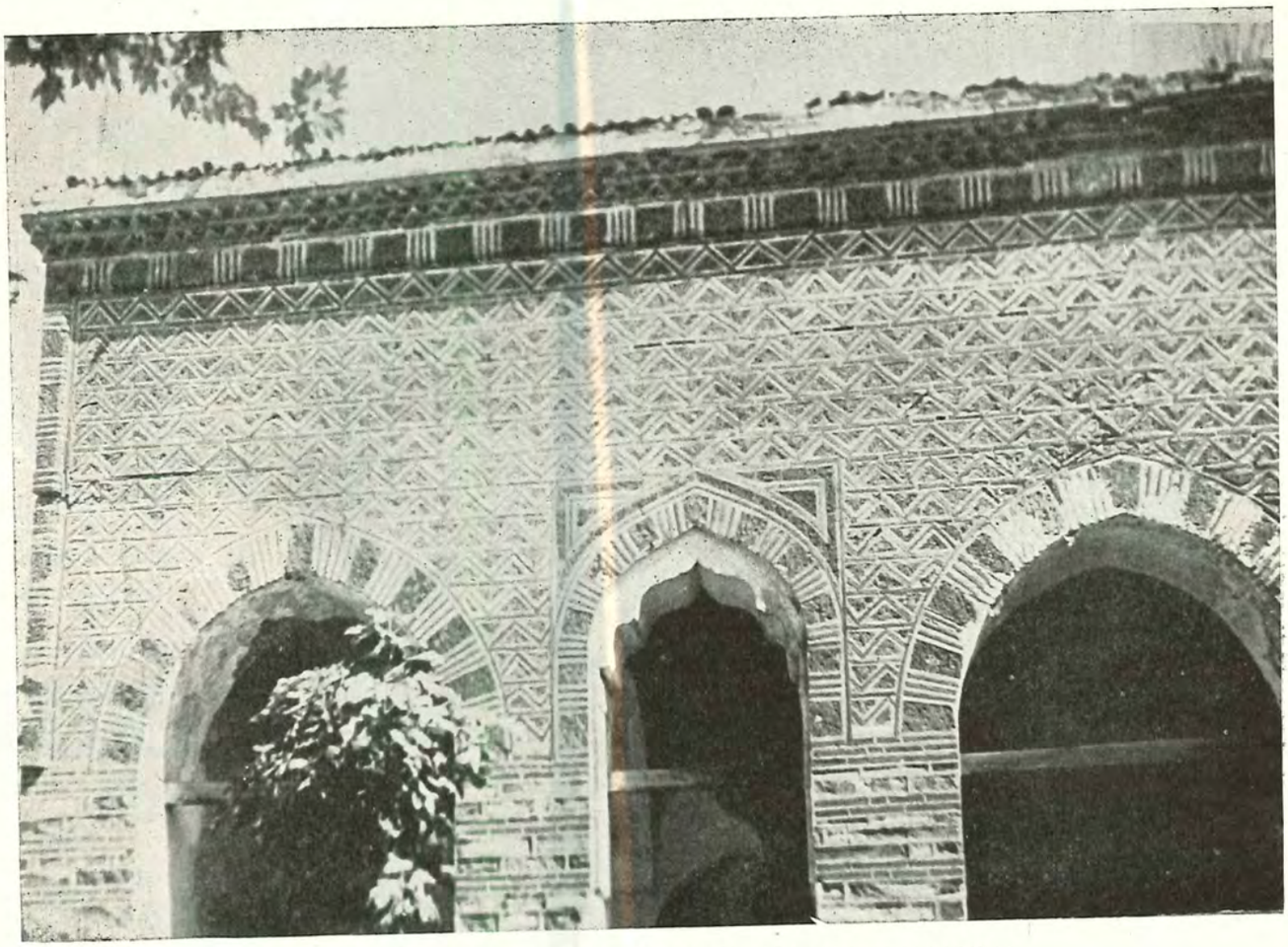

(Resim 188) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) Camii son cemaat cebhesi

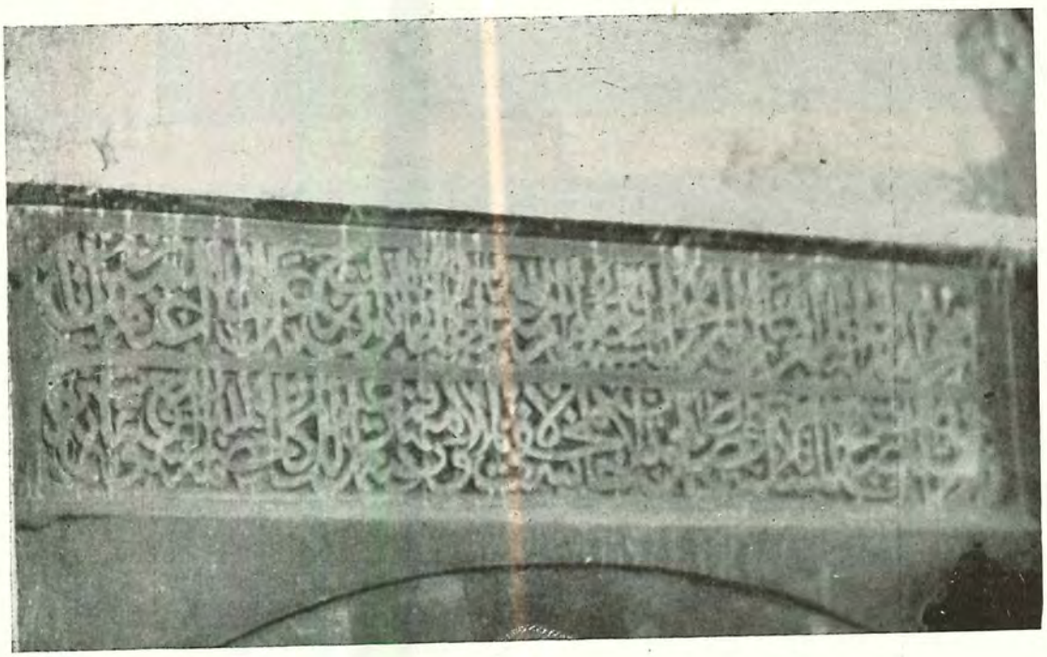

(Resim 190) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) Camii kitâbesi

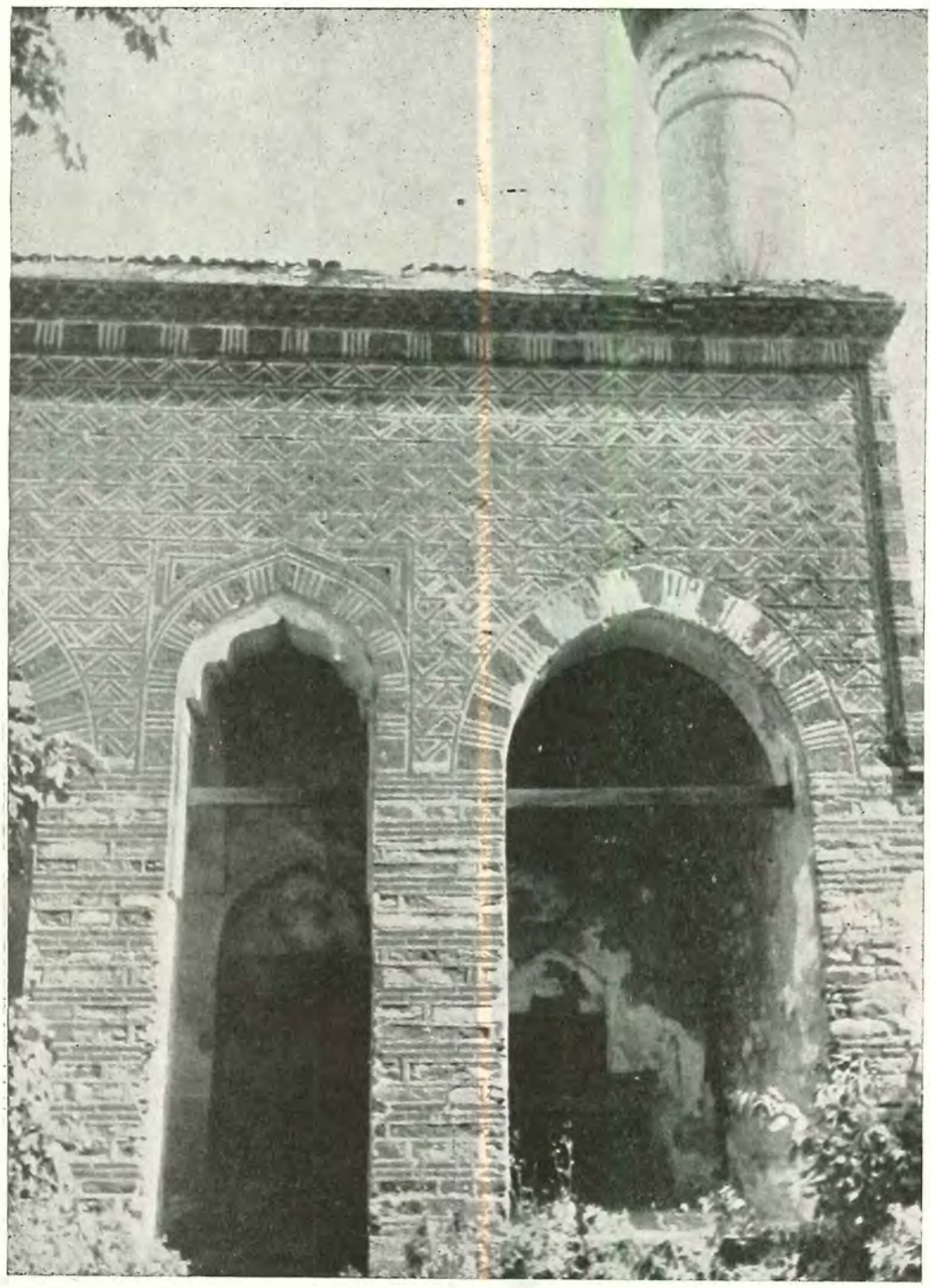

(Resim 189) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) Camii garb cebhesi

Meali: 1 — Oruç beyin kızı merhume Sitti Hâtun bu mubarek camii yaptırarak Allahdan babasına ve kendisine rahmet diler 2 — Bundan maada müslimlerin mesalihi için yer altındaki üç kuyu ve üç su yolunu istimal edilmemek üzere vakfetti. Bu şartları değiştirenin Hak hasmı olsun. Sene sekiz yüz altmış dört.

Kanberler mektebi: Camiden bir sokak aşırı ve şimal tarafında biri kapalı, diğeri yanları açık, iki kubbeli bir binadır.. Bir tüccarın kirası altında olduğundan, içinin tetkiki kabil olmamakla beraber dışardan görüldüğüne nazaran (Resim 191 ve 192) önü kapalı, yanları açık kemerli bir medhalden sonra asıl dershâneye girilmektedir. Bilâhare açık kemerler kapatılarak bir oda haline getirilmişdir. Etrafında bir avlu vardır. Bina örtüsüz ve oldukça harabdır. Türkiye'de XV. ci asırdan kalmış malûmumuz olan yegâne ilk mektebdir. Bu da cami gibi 864 (1459) da yapılmışdır.

(Resim 191) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) mektebi

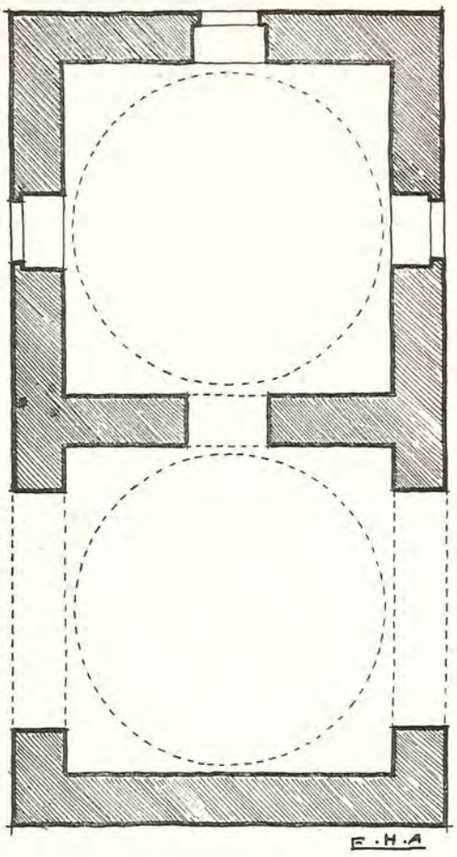

(Resim 192) Bursa Kanberler (Sitti Hâtun) mektebi plân krokisi

Tuz Pazarı camii (1) Cedvel No. 478

Bursa'nın çarşı boyunda Tuzpazarı denilen mahalde, bir köşe başında, Ali Bey isminde bir zat tarafından Fâtih devrinde yaptırıldığı menkûlâta istinaden malûm olan bu camide, Kanberler'dekine pek müşabih tezyinat ve evsafın bulunması rivâyetin sıhhatini tekid etmektedir. Bu mâbedin son cemaat mahalli, arsa vaziyetinden dolayı, harîme yer bırakmak için, yan tarafa yapılmışdır ve üç müsavi sivri kemerli açıklığı vardır; yanları yine kapalıdır; ortası istalâktitli bir kubbe, kenarları çapraz tonozdur. Camiin iç tertibatı Sitti Hâtun'unkine pek benzer. Mihrabda istalâktit yaşmak kalmış, etraf silmeleri boyanmışdır. Duvarlar moloz taşı ve 2 sıra tuğla iledir. Son cemaat cebhesinde ayaklar daha muntazamca taş ve tuğla ile, kemerler iki tuğla bir taşla işlenmiş, yandaki kemer yüzleri şakulî iki tuğla arasına bir taş sıkıştırılmak suretile, orta kemerin üstü ise Sitti Hâtun'dakine müşabih bir zikzak tuğla tertibatile süslenmişdir. Bundaki fark, ara derzinin geniş olmayıp zikzak ve ufkî tuğlaların müselles taşlara yanaşması ve müselleslerin ortasında birer yuvarlak pulun bulunmasıdır. Medhal revakında ayrıca kitâbeli bir kapı çerçevesi bulunmaktadır (Resim 193).

Camiin mühim unsuru cenub-ı garbî köşesinde, yani mihrab duvarının kenarında bulunan yivli minaresidir. Moloz taşile yapılmış dört köşe bir kaide saçak kornişini 1,5 metre aşmakta, üzerindeki 80 sm. yüksekliğinde on iki müselles dilimli ve içleri tuğla tezyinatlı kısaca bir küpten sonra yirmi dört dilimii gövde yükselmektedir (Resim 194).

Yivler Ahmed Dâî camiindeki gibi yuvarlak olmayıp müselles maktalı, yani köşelidir. Bütün gövde gayet temiz işlenmiş tuğladandır; irtifaı da 12 metreye baliğ olmaktadır. Şerefe üç sıra testere dişi tuğladan, korkuluk taşdandır. Külâhı sonradan yapılmış olup, Bursa'nın en güzel minarelerinden biridir. Camiin kitâbesi yokdur. Cemaati kesîr ve namaza açıkdır.

(1) — Tuzpazarı camii henüz neşredilmemişdir.

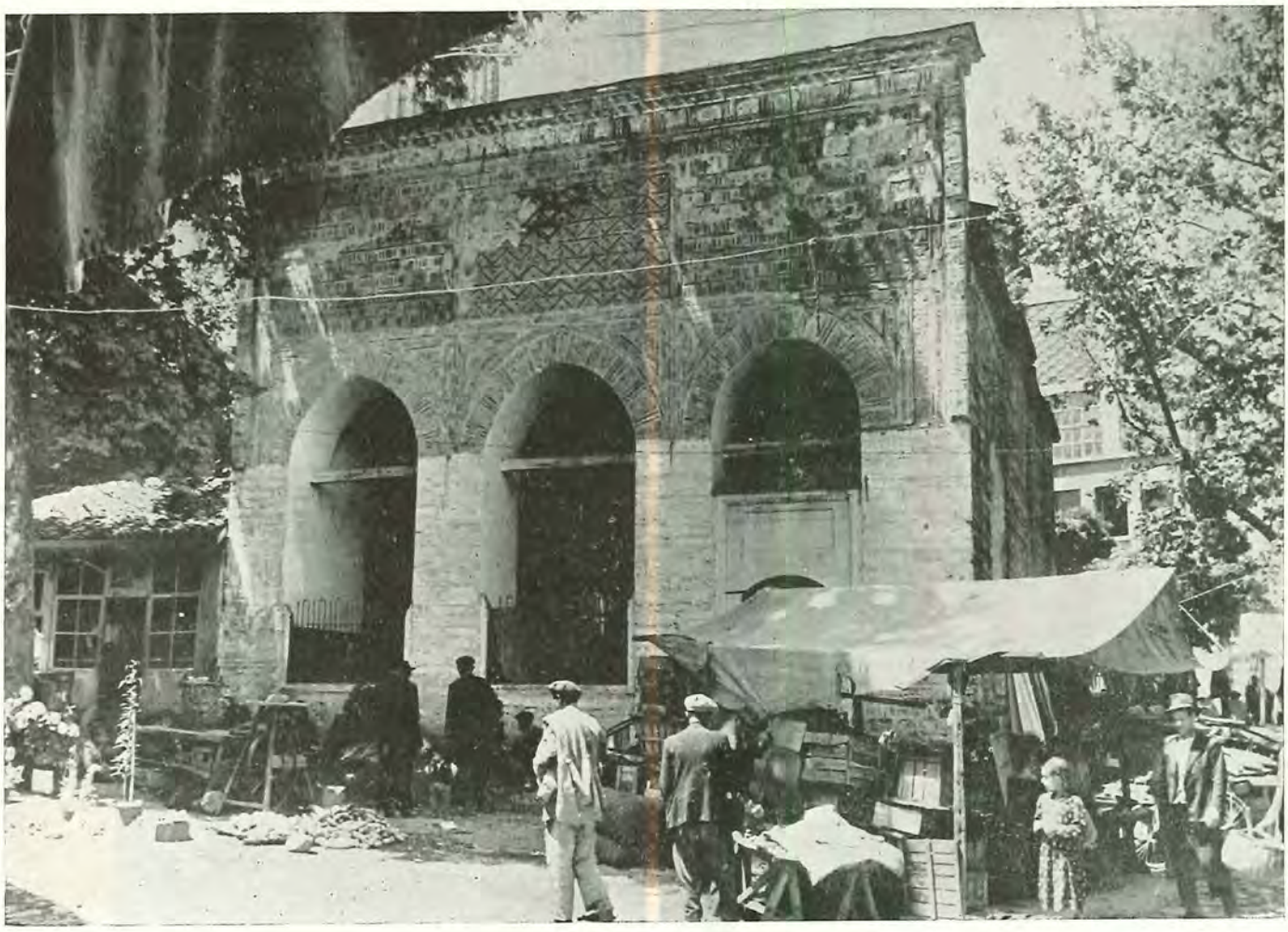

(Resim 193) Bursa Tuzpazarı Camii

Umurbey camii Cedvel No. 498

» **TÜRBESİ** » No. 554
» **HAMAMI** » No. 531

Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'in inşa ettirdiği bu binalar Sedbaşı'nın en yüksek yerinde, ta öbür uçtaki Hamza Bey manzûmesine mukabil ve müşabih ve şehrin şark cihetinin ziyneti olan bir mimarî topluluğudur. Cami birbirinden az farklı ve kemerle merbut iki gözden ve dört mermer sütun üstünde çatılı bir son cemaat yerinden mürekkebdir; hey'et-i umumiye de çatı ile örtülüdür. Yanları kapalı olan bu mahallin sütunları üstünde toplama korentiyen başlıklar vardır. Kapı dilimli bir mermer kemerle büyük göze açılır. Mihrab köşeleri kum saatlerile müzeyyen basit bir höcredir; başkaca da hususiyeti yokdur; her taraf sıva altında kapatılmışdır. Duvarlar bazan tuğla hatıllı taşla, bazı yerlerde dikine tuğlalarla bezenmiş, taşla, üst pencere aralarında on iki sıraya baliğ olan sırf tuğla bir şeritle işlenmişdir. Minaresi mihrabcıklarla süslü sekiz köşe kaide üstünde biri taş, biri tuğla on altı müselles dilimli, küp kısmından sonra, kalın ve kısa dairevî tuğla gövdeden ve altı sıra testere dişi şeklinde, tuğladan yapılmış, şerefeden ve hal-i aslîsini muhafaza eden kısa ve ince petekten mürekkebdir. Külâh sivri olmayıp, peteğin takye gibi üstüne oturan ufacık bir kubbeden ibaretdir (Resim 195). XV. ci asra kadar bütün minare külâhları bu şekilde yapılmakda idi. Bursa'da bundan maada Beşikçiler ve saire gibi bir kaç minarede nümunesi kalmış, bir çokları son devirler nisbetine uygun uzun şekle veya taşa tahvil edilmişdir. Camiin ehemmiyetli ciheti, misli nâmesbuk olan türkçe vakfiye kitâbeleridir. Kitâbelere, camiin tarih-i inşası yazılmakla kalınmamış, Umur Beyin yaptırdığı geniş hayratın vakfiyesi dercedilmişdir. İmlâ ve lisan bakımından da azîm ehemmiyeti olup okunması pek müşkil bulunan bu vakfi-

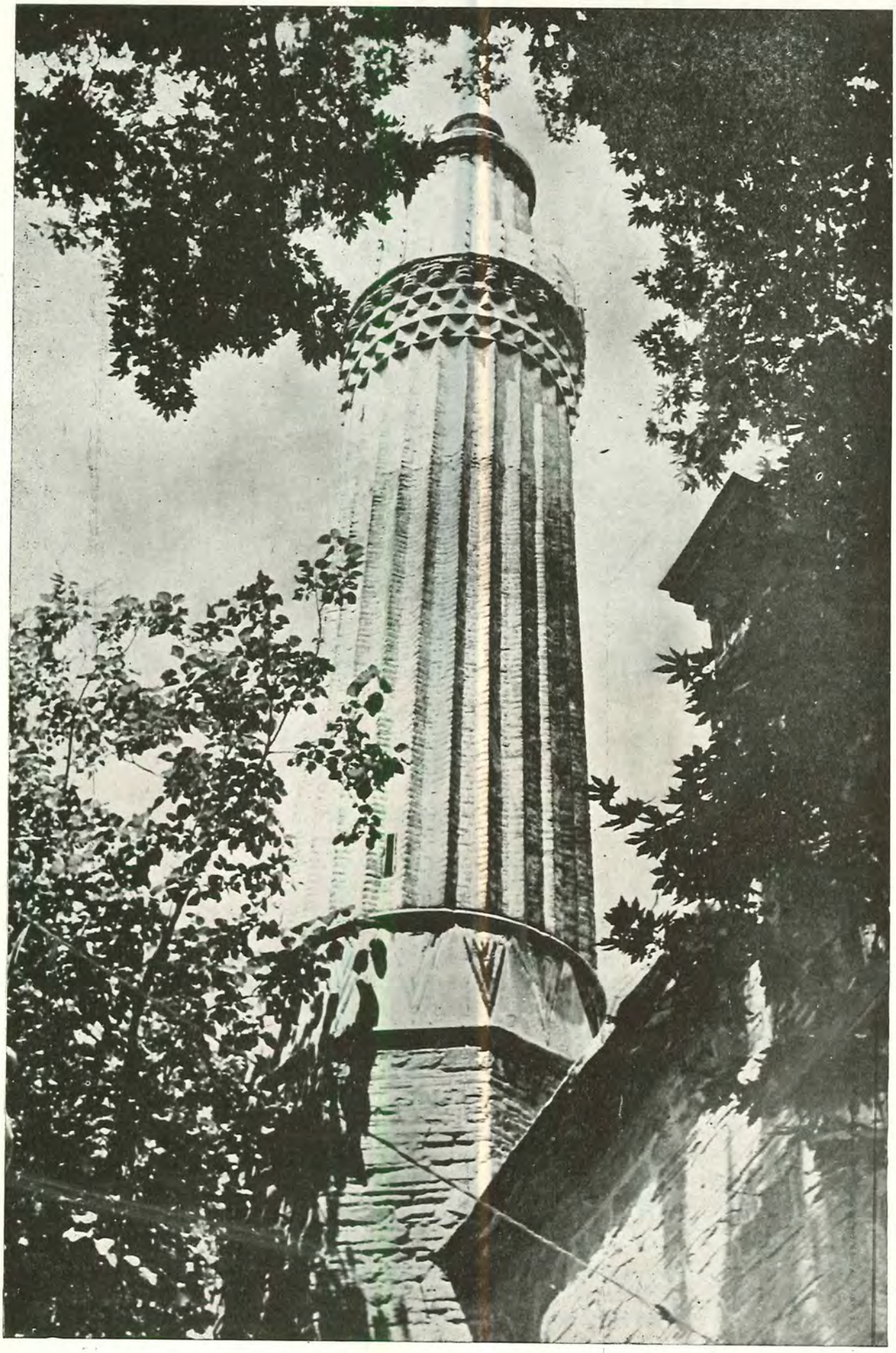

(Resim 194) Bursa Tuzpazarı Camii minaresi

(Resim 195) Bursa Umur Bey Camii minaresi

yeler pek çok uğraşılarak çözülmüşdür.

İlerde göreceğimiz birçok hayratı meydana koyması itibarile aynen dercediyoruz. Kitâbeler kapının sağ ve solunda, tavana yakın yerleştirilmiş, etrafı kâmilen sıvanmışdır. Sağdaki kitâbe 1,35×2,15 ebadındadır; 7 satır üstüne pek girift ve bozuk sülüsle yazılmışdır (Resim 196):

١ — بسم الله لرحمن الرحيم حمدثنا ثابتدر شول الله كه
بزى قرترر رحمتيله اودن ودحى صلوه السلام شول رسولك
ازرنه اولسون كه بزه الله بويروغن يتشدرب طغر يول
كوستردى

٢ — بوندن صكره بو تاريخه نظر ادنه شيله معلوم
اولسون كه بنكه تمرتاش اغلى امورم بو يرد حسبةلله بر جامع
بينا اتدم بو جامع مصالحيچون ينه ياند بر حمام ياپوب بو جامعه
وقف اتدم وطوز

٣ — پازارند ياپدغوم كاروان سراى واوكند دكانلريله
آياز مدغى اولروم وباغلروم وآشاغه برسه التندغى باخجالرم
ودكرمنم ومزرعه‌لرم كافرلريله وبرسه ناحيتندكى كويلرم
كافرلريله كه كلساندرو آق كويدر

٤ — وبر سد يوقرو حصاردغى اولرمدن غيرى نكه

بونلره سعی‌لری وقف خدمتلری مقابلسنده الا بندن قلرمزدر
بیان وقفدر جری ذلك وحرر فی جمادی‌الاخر سنه خمس
وستین وثمانمائه

1 Bismillâh-ir-rahman-ir-rahîm hamd (ü) senâ sabittir şol Allaha ki bizi kurtarır rahmetile oddan ve dahi selât-üs-selâm şol Resûlün üzerine olsun ki bize Allah buyruğun yetişdirüb doğru yol gösterdi

2 bundan sonra bu tarihe nazar idene şöyle malûm olsun ki ben ki Timurtaş oğlu Umur'um bu yerde hasbeten l'i-Llâh bir cami binâ etdüm bu cami mesalihiçün yine yanında bir hamam yapup bu cami'e vakfetdüm ve Tuz

3 Bazarında yapduğum kârvansaray ve önünde dükkânlarila Ayazmadaki evlerüm ve bağlarum ve aşağa Bursa altındaki bahcalarum, değirmenüm ve mezraalarum kâfirlerile ve Bursa nahiyetindeki köylerüm kâfirlerile ki Kelesandir (1) ve Akköydür

4 ve Bursa'da yukaru Hisar'daki evlerümden gayrı neki mülküm varsa cem'in mezkûr cami'e vakfetdüm ve İnegöl nahiyetinde İsaviranındaki değirmenüm bahcasile ve kâfirile ve Engürye nahiyetinde Destarlı adlu köyümi ve ol vilâyetde ne kadar mezraalarum

5 varsa ve Tekûr Bınarundaki üç hissem ki benümdür ve bağlarum ve bahcalarum ve ekin yerlerüm ve kâfirlerüm bu mezkûrları bu cami'e vakfetdüm ve kitablarum tafsille vakfetdüm amma cami'den taşra çıkmaya ve Birgamada hasbeten l'i-Llâh bir medrese yapdum ve yanında bir hamam yapdum Birgamada ne kadar bağlarum ve bahçalarum ve iki

6 degirmenüm ki Begüş ovadadur ve iki degirmenüm ki Giresundadur (2) ve Birgamada nekadar dükkânlarum ve dükkân yerlerüm varsa ve bir ciftlük ki Ayvad oğlundan aldum adadadur bu mezkûrları Birgamadaki medreseme vakfetdüm ve Bigada hasbeten l'i-Llâh bir cami yapdum yanında bir hamam yapup ol cami'e vakfetdüm

7 ve Karahisar'da bir cami ve bir medrese yapdum yanında bir hamam ve kârvansaray yapdum ve Saruca Beyler adlu köy, ve Homada bir çeltük dengi satun aldum bu mezkûrları Karahisar'daki cami'e ve medreseye vakfetdüm ve cemi vakıflarum müseccel itdüm ve bu vakıfların gallatından Galyadaki kârvansaray

Soldaki kitâbe aynı irtifada fakat dardır ve altı satır üstünedir (Resim 197):

1 ve yolundagi köprücüklar ve Derzilerdeki kârvansaray muhtaç oldugunca mer'emet ideler ve karşı Savaklar adlu köyümü vakf (ü) ibna (?) etdüm

(1) — Bursa civarındaki Kelesen köyüdür.

(2) — Kütahya'da bir kariye olduğunu Ahmed Tevhid Bey makalesinde kaydediyor.

ملکوم وارسه جمیعین مذکور جامعه وقف اتدم واینه کول
ناحیه‌ده عیسی ویرانندکی دکرمنم باخجاسیله وکافریله
وانکوریه ناحیتند دستارلی ادلو کویمی واول ولایتده نقدر
مزرعه‌لرم

٥ — وارسه وتلور بکارنده‌کی اوچ حصم که بنومدر
وباغلرم وباخجالرم واکین یرلرم وکافرلرم بو مذکورلری بو
جامعه وقف اتدم وکتابلرم تفصیلله وقف اتدم اما جامعدن
طشر چقمیه وبیرغمد حسبةلله بر مدرسه یاپدم ویاپند بر حمام
یاپدیم وبیرغمد نقدر باغلرم وباخجلرم واکی

٦ — دکرمنم که بکوش اوددر واکی دکرمنم که
کیرسندر وبیرغمده نقدر دکانلرم ودکان یرلرم وارسه
وبر چفتلك که ایواد اغلدن الدم ادددر بو مذکورلری
بیرغمدغ مدرسمه وقف اتدم وبغداد حسبةلله بر جامع یاپدم
یاپند بر حمام یاپوب اول جامعه وقف اتدم

٧ — وقره‌جصارده بر جامع و بر مدرسه یاپدم یاپند بر
حمام وکاروان سرای یاپدم وصاروجه بکلر ادلو کوی وخومد
بر چلترك دنکی صنون الدم وبو مذکورلری قره‌حصار دغی
جامعه ومدرسیه وقف اتدم وجمیع وقفلرم مسجل اتدم وبو
وقفلرك غلاتندن غلیا دغی کاروان سرای

صولنده‌کی کتابه:

١ — وبولندغی کوپرجکلر ودرزلردکی کاروان سرای
محتاج اولدغنجه مرمت ادلر وقرشو صوقلر ادلو کویمی
وقف ابنا اتدم وادرند حسبةلله بر مسجد یاپدم واند یرلر
واردر مقاطعیه ورلور

٢ — وباغوم واولرم اند واردر بنه ادرند یاپدغوم‌مسجد
وقف اتدم وبونلر کلمی لله بالله اولسون الله رحمت اتسون
اول کشیه که بو تاریخه نظر اد اوقیه واقف روحنه دعا قله
اللهك لعنتی

٣ — وملائکه‌لرك لعنتی وپیغامبرلرك لعنتی اول کشنوك
ازرنه اولسون کم بو وقفلرك تبدیلنه وتغییرینه قصداد وبونلرك
فسادنه مباشر اوله آمین یارب‌العالمین ووقف نامدر

٤ — قللرم بنوم زمانده هربری نه یی کلدلرسه بنه
بندن صکرانی بیلر وقشاقسز اغلی علای‌الدین واغز اغلی
حاجی علی ناظر قلدم هربری یوم دردر

٥ — آنچه بیلر وبو تاریخ محرم اینوك آخرنده یزلدی که
سکنز یوز اللی طقوزنجی یلدر شکر الله مساعیه اوقاف‌مذکوره
ازره جیابة

٦ — تمکچون مملوك خوشقدم بن‌عبد لله ودخی اغلنلری

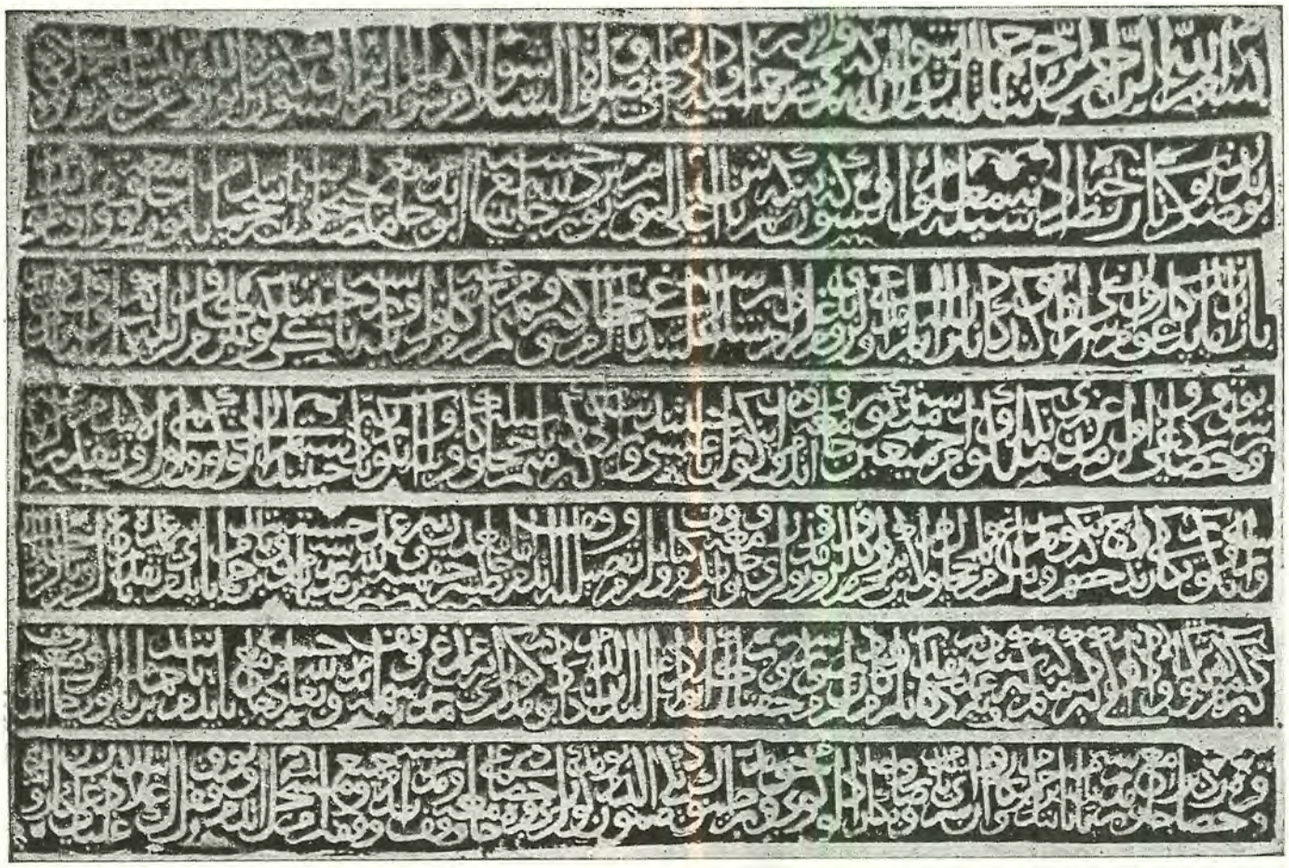

(Resim 196) Bursa Umur Bey Camii sağ kitâbesi

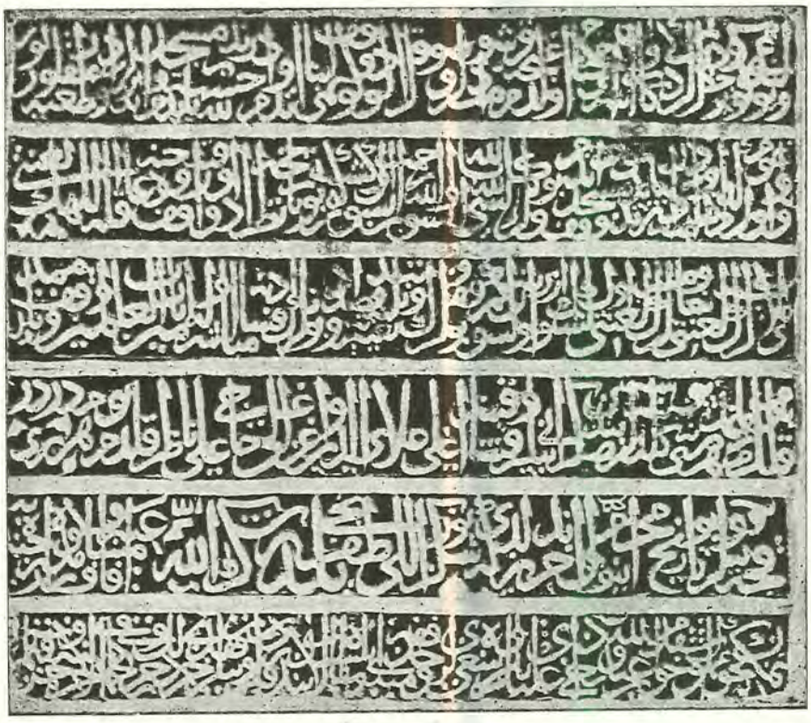

(Resim 197) Bursa Umur Bey Camii sol kitâbesi

ve Edirne'de hasbeten l'i-Llâh bir mescid yapdum ve anda yerler vardur mukataaya verilür
2 ve bagum ve evlerüm anda vardur yine Edirnede yapdugum mescide vakfetdim ve bunlar küllîsi l'i-Llâh b'i-Llâh olsun Allah rahmet etsün ol kişiye ki bu tarihe nazar ide okuya, vâkıf ruhuna duâ kıla Allâhun lâneti
3 ve melâikelerün lâneti ve peygamberlerün lâneti ol kişinün üzerine olsunkim bu vakıfların tebdiline ve tagyirine kasd ide ve bunlarun fesaduna mubaşir ola âmin ya Rabb-el-âlemîn ve vakıfnamemdür
4 kullarum benüm zamanımda her biri ne yiyi geldülerse yine benden sonra anı yiyeler ve Kuşaksuz ogli Alayiddin ve Oguz ogli Hacı Aliyi nazır kıldum her biri yevm dörder
5 akçe yiyeler ve bu tarih muharrem ayının âhrında yazıldı ki sekiz yüz elli tokuzuncu yıldur şeker-a-Llâhü mesâiyehu evkaf-ı mezkûre üzre cibayet
6 (i) tmekçün memlûk Hoşkadem bin Abdullah ve dahi oglanları bunlara sayi'leri vakfa hizmetleri mukabelesinde ala benden kalır sözdur beyanı vakıfdur cera zalike ve hurrire fî cümad-el-âhır senete hamsin ve sittine ve semanemietin (1).

Misli nadir olan bu kitâbe bize Umur Beyin bir çok hayratını ve musakkafatını göstermektedir. Kitabımızda hepsi mahallerinde dercedilmiş ve tesbit edilebilenlerin vaziyetleri tasrih olunmuşdur.

İbare, telâffuz, cümle kuruluşu, hiç teklif ve tasannusuzdur; belki de Umur Bey'in ağzından çıktığı gibi, zaptolunmuşdur.

Umur Bey hamamı: Cami avlusunun şark cihetinde, bir aşırı sokakta tuğla ve taş sıralarile ve taşlar arasına şakulî tuğlalar sokulmak suretile yapılmış, eskiliğini muhafaza etmekte olan bir tek hamamdır ve hal-i faaliyettedir. Yalnız vakıfdan çıkmış, bir şahsın mülkü olmuşdur. Soğukluk yeri sekiz köşeli ve sağır kubbelidir. Hamam kısmı da oldukça büyükdür (Resim 198).

Umur Bey türbesi: Camiin mihrab tarafında, dört yığma ayak üstüne, etrafı açık kubbeli künbetdir. Sivri kemerli baş ve ayak taşları XV. ci asırda pek revaç bulan şekli haiz ise de, umumiyetle olduğu gibi kemer kısmında rumî tezyinat olmayıp, iç ve dış serapa yazı doludur. Yazı taşları arasındaki lâhit kısmı harab olmuş yerine sıvalı bir kârgir sanduda yapılmışdır.

Yazılar şunlardır: Baş taşının dışında: (Resim 199)

١ — المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون من دارالفنا الى دارالبقا

٢ — الدنيا اولها بكاء واوسطها عناء وآخرها فناء الدنيا مزرعة الآخره

٣ — لوبقى سا كنها ما خربت مسا كنها وان كنت لا تدرى مبى

٤ — الموت فاعلم بانك لا تبقى الى آخرالدهرروى

٥ — ان داود عليه‌السلام رأى على رأس قبر (٢)

1 — El-mü'minune layemutune bel yentekilûne min dar-il-fenâ ilâ dar-il-bekâ 2 — Ed-dünya evvelühâ bükâün ve evsatühâ anaün ve ahirühâ fenaün ed-dünya mez'raat-ül-âhireti 3 — Lev bâkiye sakinûha ma harebet mesakinûha ve in künte lâ tedrî mebne 4 — 'l-mevti fa'lem bienneke lâ tebkâ ilâ ahir-id-dehri rüviye 5 — enne Dâvude aleyh-is-selâmü reâ alâ re'si kabrin

Baş taşının iç tarafında (Resim 200):

١ — مكتوب فيه ملكت الف سنه وفتحت الف مدينه

٢ — وهزمت الف جيش وافتضضت الف بكر ثم صرت الى مارئى

٣ — رأيت الدهر مختلفاً يدور لا حزنا يدوم ولا سرور (شيدت)

1 — Mektubin fihi melektü elfe senetin ve fetahtü elfe medinetin 2 — Ve hazemtü elfe ceyşin ve'ftadadtü elfe bikrin sümme sırtü ilâ ma rüiye 3 — Reeyt-üddehre muhtelifen yedûrü lâ hüznen yedûmu velâ sürûrün (şeyyedet) (3).

Ayak taşının iç yüzünde (Resim 201):

(شيدت) بها الملوك قصورا فما بقى الملوك ولا القصور

(1) — Bu iki kitâbenin imlâsında hece harflerinin hafifleri kullanılmamış, arabca atıf edatları bile hazfolunarak, hareke ile okunmak üzere yazılmış ve türkçe kelimelerde de şedde kabul edilmişdir; okunurken nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Kitâbeler ilk defa Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasının 14 numaralı nüshasında Ahmed Tevhid Bey tarafından neşredilmişdir; bir çok noksan ve hatası var ise de bu kadar müşkül bir metni ilk defa çözmek şerefini bihakkın haizdir. Güçlüğün cazibesi birçok kişileri harekete geçirmiş ve İznik Bursa Tarihi eseri müellifi Memduh Turgud'un vefatından sonra kitabını neşreden hey'etin müşterek çalışması ile mezkûr eserin 178-180. sahifelerinde yalnız yeni harflerle ve pek çok hatalarla ve keza Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları eserinin 199-201 ci sahifelerinde de yalnız yeni harflerle ve daha az hatalı olarak neşredilmişdir. Bursa'da Açık Söz gazetesinde de bir metin vardır. En doğru metin Halim Bâki Kunter, Kitâbelerimiz, Vakıflar Dergisi II. 445-46 sahifelerinde dercedilmişdir. Bu karışık ibare sadece birinci kitâbenin altıncı satırında (دكيرمن) kelimelerinin (ى) siz (اغلندن) (اوغلندن) yazmak suretiyle hakikate çok yaklaşılmış ise de son satırından yedi kelimeyi açık geçmişdir ki biz bunları yerinde ve fotoğraflar üstünde

بندن قلر سزدر بيان وقدر

benden kalır sözdür beyan-ı vakıfdır, şeklinde mânayı haiz olarak doğru okuduğumuzu zannediyoruz.

(2) — Kabir taşı yazıları Halim Bâki Kunter'in yukarıki notda zikredilen makalesinde neşrolunmuşdur.

(3) — Bu kelime ayak ucunun iç tarafında başlıyan manzum kısmın birinci mısraına aitdir.

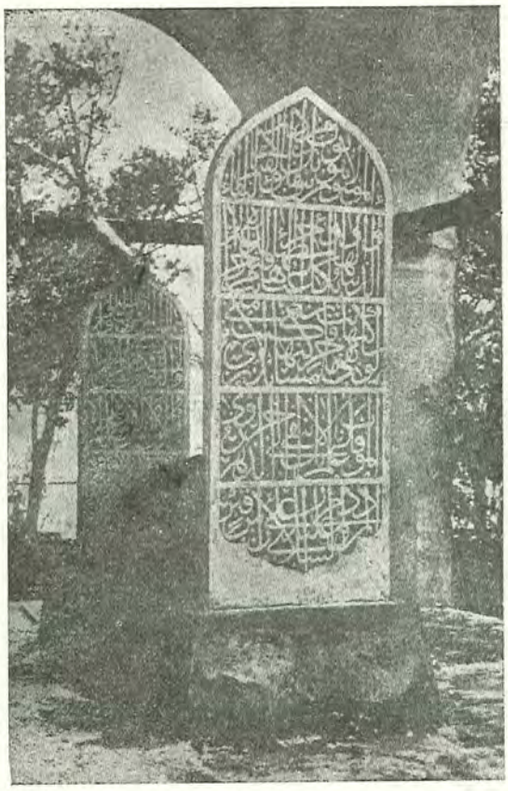

(Resim 199) Bursa, Umur Bey kabri baş taşının dış yüzü (Foto: İhsan)

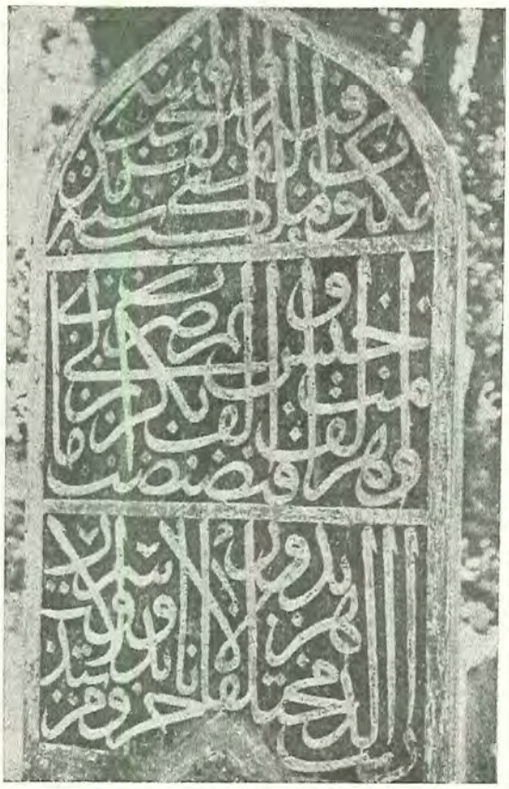

(Resim 200) Bursa, Umur Bey kabri baş taşının iç yüzü (Foto: İhsan)

(Resim 201) Bursa, Umur Bey kabri ayak taşı iç yüzü (Foto: İhsan)

(Resim 202) Bursa, Umur Bey kabri ayak taşının dış yüzü (Foto: İhsan)

(Resim 198) Bursa Umur Bey Hamamı

1 — Şeyyedet bihe-l-mulûkü kusuren — Fema bâkiy-el-mülûkü ve-lel-kusur
(Taş kırık olduğunda 4 mısra okunamamışdır).
Ayak taşının dış tarafında (Resim 202):

١ — اعزة ذوى الاحسان امور بك بن تمور تاش
٢ — بك سقى الله ثراه بالرحمه والرضوان وكساه
٣ — حلل المغفرة والغفران قدتوفى هجرية
٤ — النبى علته السلام فى اوايل شهرذى
٥ — القعده خمس وستين وثمانمائة

1 — Aizzetü zev'il-ihsân Umur Bey bin Timurtaş 2 — Bey sak'a-Llâhü serahü b'ir-rahmeti v'er-ridvan v'eksahü 3 — halel-el-magfireti v'el-gufrân kad tüviffiye hicriyet 4 — -in-nebiyyi-aleyh-is-selâm fî evâili şehri z' 5 — il-ka'deti hamsin ve sittine ve semanimietin.

Kitâbelerin meali şöyledir: Baş taşında; müminler ölmez, dar-ül-fenâdan dar-ül-bekâya intikâl ederler. Dünyanın başı ağlamak, ortası mihnet, sonu fenadır. Dünyadakiler bâki kalsa idi yuvaları çökmezdi, ölümün zamanını bilmeyiz ama, bu dem herhalde dünyanın sonunda değildir. Rivayet olunur ki Dâvud aleyh-is-selâm bir mezar kitâbesinde, bin sene saltanat edip bin şehri aldığı ve bin bâkirenin zevci olduğu halde neticenin görülen hale vardığını okumuşdur.

Baş taşının son satırındaki manzum beyit: zaman karışık gidiyor, ne keder ne sevinç devam ediyor, ayak taşının iç tarafındaki üç beyit:

Bir çok mülûk dünyada kasırlar yaptırdı, neticede ne kasır kaldı ne mülûk. Ayak taşının dış yüzünde ise; sahib-i gayret ve ihsan Timurtaş Bey oğlu Umur bey Allahdan mağfiret diliyor. Allah toprağını rızasile sulasın hicretin sekiz yüz altmış beş senesi Zilkadesinin evailinde öldü, şeklindedir. Büyük bir kumandanın şanına lâyık bir kitâbe, mütevazi, basit bir künbetçik altında böylece beş asırdır yatmaktadır.

Mezar taşları, camiin kitâbelerindeki gibi üst satıhları yuvarlak Selçuk sülüsü ile değil, düz ve keskin harflerle, mükemmel bir hat ile, yazılmışdır.

Edirne Ayşekadın camii Cedvel No. 559

İstanbul'dan Edirne'ye varan şosenin mebdeinde tamamen kesme taşdan yapılmış, yüksek kasnaklı tek kubbeli cami, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı ve Fâtihin halası Ayşe sultan tarafından yaptırılmışdır. 11 metrelik oldukça büyük kubbesine rağmen, Edirne eserlerinin plânına uyularak kapısı yandan bırakılmış, solunda iki pencere açılmışdır. 7 - 8 metrelik kubbelerde pek uygun bir tarz olan bu şekil yerine böyle 11 metrelik olanlarda, göz ortadan bir medhal aramaktadır (Resim 203). Son cemaat yerinde bugün muhdes ahşab bir çatı, sol tarafda da kârgir bir duvar bulunmaktadır. Eskiden kârgir bir son cemaat yeri olub olmadığını tahkike gayet kalın sıva tabakaları mâni olmaktadır. İki pencere ortasında bir haricî mihrab vardır. Kubbe şemse dilimli kürevî köşe alîkalarile teşekkül eden sekiz dıl'ılı bir kasnağa oturur. Köşeleri istalâktitli olan

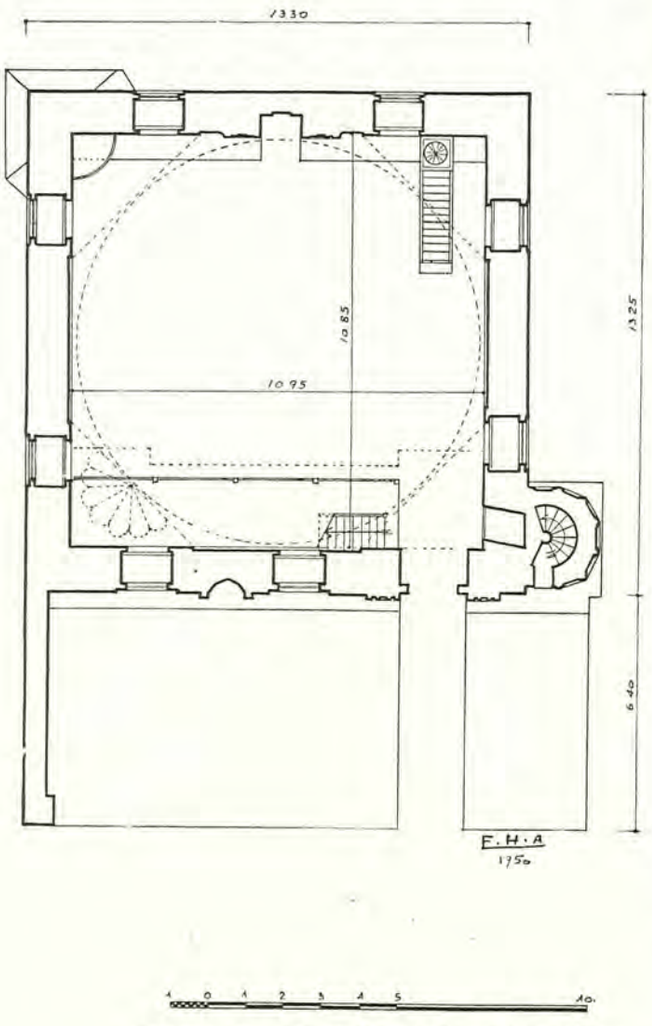

(Resim: 203) Edirne Ayşe Kadın Camii plânı

kasnak pek yüksekdir; kubbe de kısa bir üstüvane üstünde olduğundan yarım küreden fazla bir şekil almışdır (Resim 204). Kemerlerin üzengisi yerden 7 m. irtifada olduğu halde kubbe anahtarı aşağı yukarı 18 metreye baliğ olur. Bu suretle hemen hiç bir camimizde bulunmayan bu nisbetsizlik meydana çıkmışdır. Sivrilik alt kısımda olmayıp kasnak üzengisi hizasındaki kat kornişinden sonra başlar. Küçük sağır höcrelerle müzeyyen kat kornişine kadar olan kısım gerek irtifaı gerek boş ve dolu satıhların nisbeti itibarile pek güzeldir (Resim 205). Kat kornişin hemen üstündeki üçlü kasnak pencereleri de pek zarifdir. Fakat pencere kemerlerinden sonraki nisbetsiz boşluk ve kubbenin bir üstüvane üzerine oturtuluşu bir ahenksizlik doğurmaktadır.

Kitâbeli pencerelerde, saçak silmesinde, kasnak köşelerindeki ufak sütuncuklar da çok güzel işlenmişdir. Şerefeye kadar eski olan minare zarif bir eserdir (Resim 206). 12 dıl'ılı kaidenin köşeleri sütunlu, ortaları kitâbelidir. Küp kısmı ise, inceden başlayıp, yukarı doğru kalınlaşan çubuklu taksimatı ve kitâbelerile bileziğe doğru yükselir ve kaynaşır; bilezikten sonraki gövde dıl'ıları hafifçe muka'ardır. Şerefe ve petek ve taş külâh yenidir ve güzellikden ârîdir. Camiin içinde altda sekiz, üstde altı ve kasnakda üçerden dokuz pencere ki cem'an 23 pencere bulunmaktadır. Kubbe sağırdır.

Minber tamamen yenidir. Mihrab zincir geçmelerle süslü geniş silmeli çerçeve ortasında istalâktit yaşmaklıdır ve hepsi alçıdan yapılmışdır. Pencere kapakları ve müezzin mahfilinin direk ve konsolları aslından olduğu halde korkulukları yenidir.

Dahilde asıldan kalem tezyinat kalmamışdır. Kapı üstündeki sülüsle yazılmış iki beyitlik kitâbesi şudur:

بنت عایشه خاتون بنت سلطان
محمد بن شهنشه بایزیدخان
فصارالختم فی بدأ المحرم
بتاریخ «تلاه اهل عرفان» ۸۷۳ (۱)

Benet Ayşetü hâtûn binti sultân
Mehemmed bin şehinşeh Bâyezid hân
Fesar-el-hatmü fî bed-il-muharrem
Bitarihi «telâhü ehlü irfan» 873 (1468)

Son mısradan sonra rakkamla da 873 yazılıdır. Namaza açıkdır.

(1) — Bu kitâbe Bâdî Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne (yazma) eserinde ve O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İst. Resimli Ay mat. 1940 (s. 60), eserinde, lâtin harflerile ve bir kaç hata ile neşrolunmuşdur.

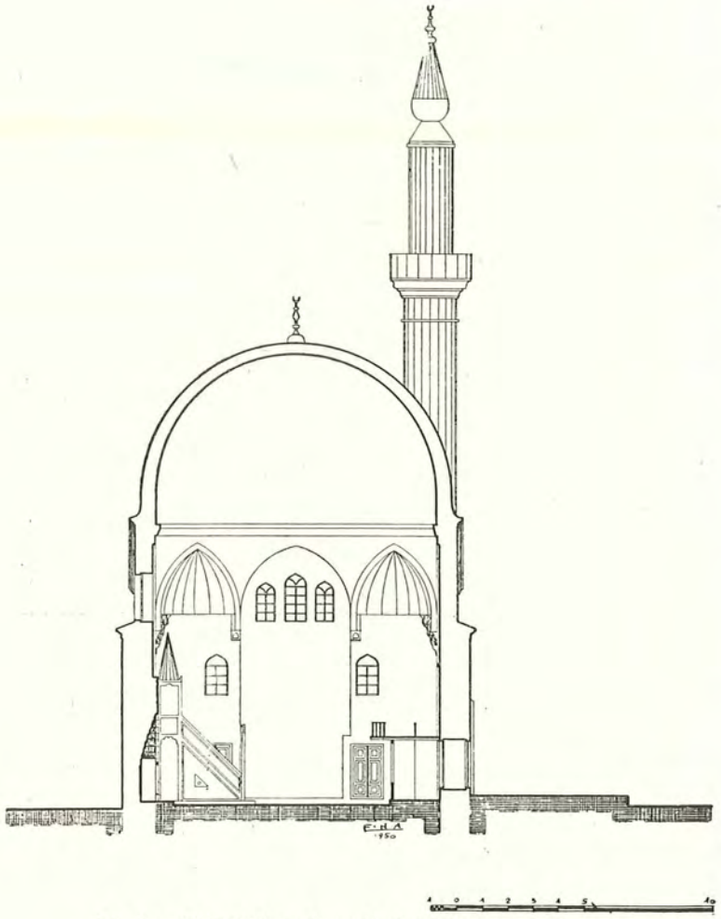

(Resim: 204) Edirne Ayşe Kadın Camii maktaı

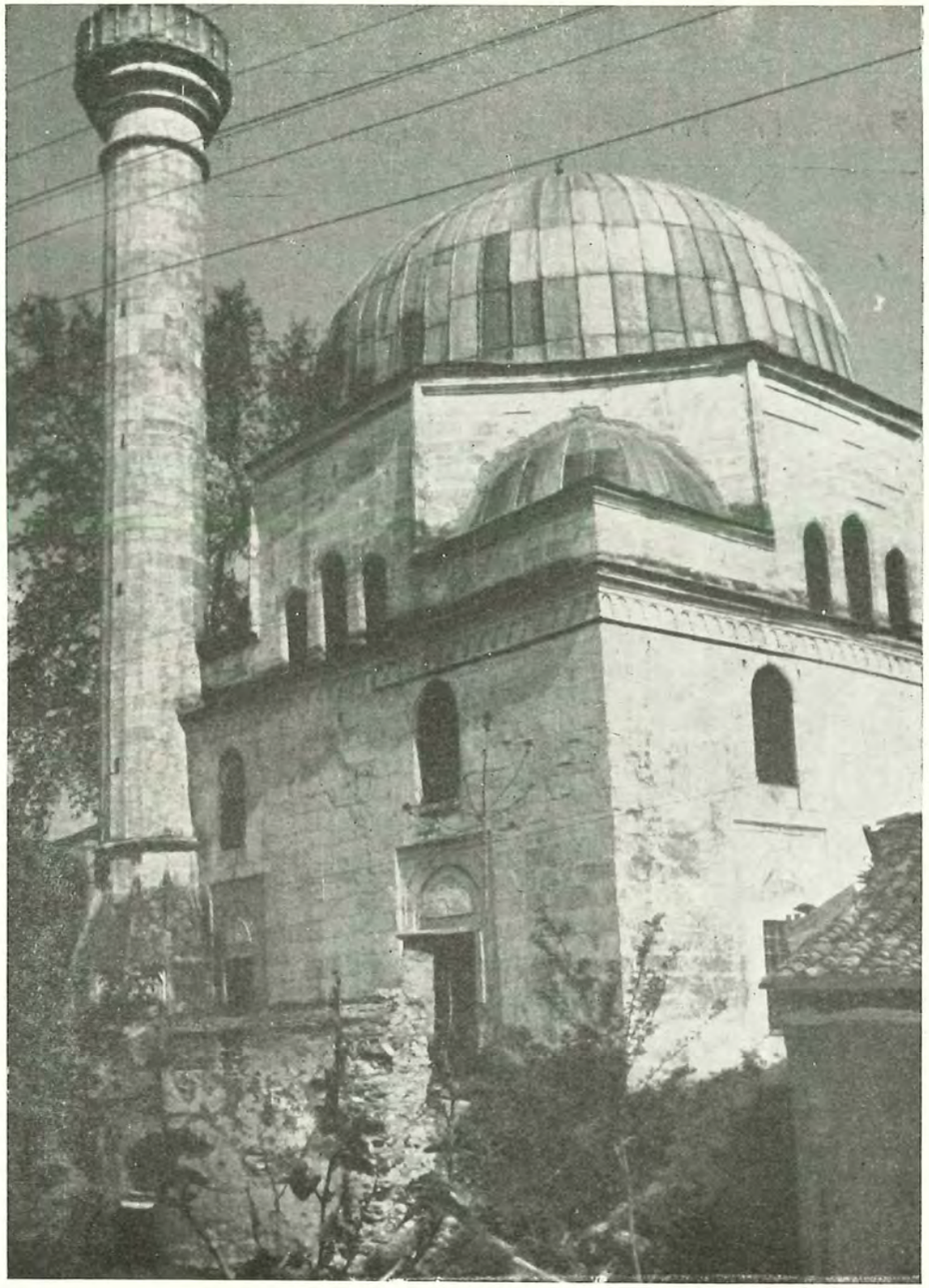

(Resim: 205) Edirne Ayşe Kadın Camii

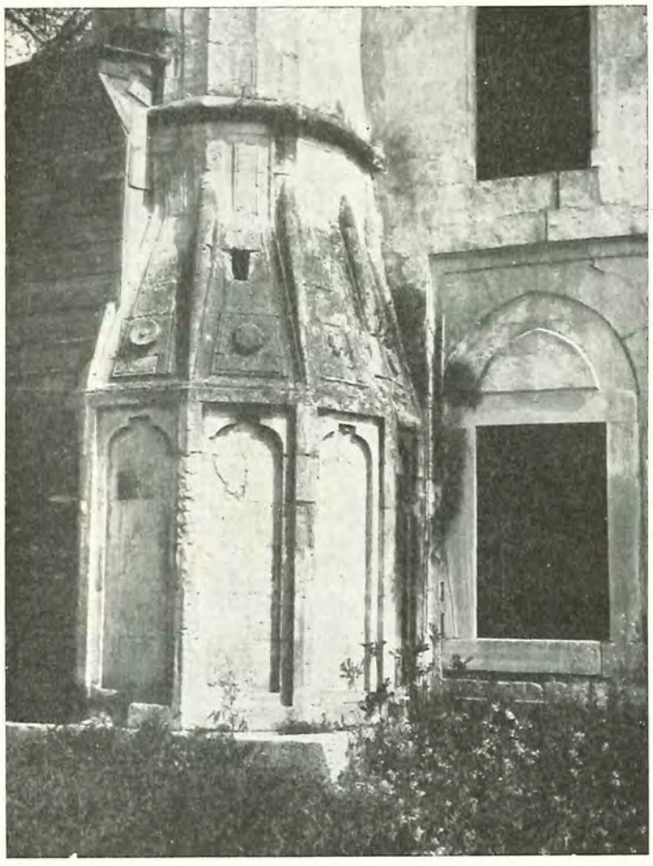

← (Resim: 206) Edirne Ayşe Kadın Camii minaresi

(Resim: 208 a) Edirne Kasım Paşa Camii kitâbesi

↓

↑

(Resim: 207) Edirne Kasım Paşa Camii

(Resim: 208) Edirne Kasım Paşa Camii minaresi →

Edirne Kasım Paşa camii Cedvel No. 567
» » » **KABRİ** » No. 608

Kirişhâne semtinde, Tunca kenarında, lâtif bir mahalde kâin tek kubbeli camii, Fâtih devrinde Rumeli Beylerbeyi olan Evliya Kasım Paşa yaptırmışdır. Şadırvanın nehre basamaklarla inmesi bir hususiyet arzetmektedir. Eskiden bir çok basamakla inildiği halde bu gün mühim bir kısmı su altında kalmaktadır. Bu da nehrin ne derece dolduğunu göstermektedir.

Cami 12×12 eb'adında olup kubbe, bir yaprak sırası ve duvar köşelerinde istalâktitli bir konsolla süslenmiş kürevî alîkalarla meydana gelen sekiz köşe kasnağa oturmaktadır (Resim 207). Dört yarım küre haricen sath-ı maille örtülü bir kârgir kütlesi altında gizlenerek dışarıya fırlamış bir ur gibi duran şişkin kubbelerden ictinab edilmişdir. Son cemaat yeri aslında yokmuş, şimdiki ahşab sundurma muhdesdir. Kapı ve minare soldadır. Bu camide de, Edirne an'anesine uyularak, Ayşe kadın camiinde olduğu gibi, medhal kenara atılmışdır. Halbuki eb'at bir orta kapıyı icab ettirecek kadar büyükdür. Sağda iki pencere ve ortalarında istalâktitli dış mihrab vardır. Minare dört köşe kaide üstünde ortaları kabartma müselleslerle meydana gelen bir küp kısmı ve onun da üstünde ufak kemerlerle bağlı sütunlar sırasından sonra gövdeye geçmektedir. Şerefeden yukarısı yenidir (Resim 208). Camiin altta sekiz, üstte altı ve kasnakda dört penceresi vardır.

(Resim: 209) Edirne Kasım Paşa kabri

Alçı istalâktitli, kum saatli, mihrabdan başka dahilde her şey yeniden yapılmışdır. Kapı üstündeki sülüs celîsi kitâbe şudur: (Resim 208 a),

١ — ممن يعمر مساجدالله ومنها يبنى بناءً
٢ — منيعاً جامعاً لطيفاً ومجمعاً شريفاً
٣ — قاسم پاشا وفقهالله لما يشا فى سنة
٤ — ثلاث وثمانين وثمانمائه من هجرة نبويه عليهالصلاة
البهيه (١)

1 — Mimmen ya'mürü mesacid-a-Llahi ve minhâ yebnî binaen 2 — münîfen camien latîfen ve mecmaen şerîfen 3 — Kasım Paşa veffekah-u-Llahü limâ yeşa fî seneti 4 — selâsin ve semanîne ve semanemietin mîn hicreti nebeviyyetin aleyh-is-salât-ül-behiyye.

Namaza acıkdır.

Kasım Paşa kabri: Camiin şimal-i garbî köşesinde çimento ile yapılmış bir lâhde saplanmış, devrinin güzel nümunesi, iki taşdan mürekkebdir (Resim 209) üstü rumî oymalı sivri kemerli olup baş tarafının istalâktitli kitâbesi içinde:

١ — انتقل
٢ — المرحوم والمغفور
٣ — السعيد الشهيد نوره
٤ — الله رحمة مرقده الى

1 — İntekal - 2 — el-merhumü v'el-mağfurü 3 — essaid-üş-şehidü nevvereh 4 — -u-Llahı rahmete merkadihî ilâ; ayak taşında

١ — الله من دارالفنا الا دا
٢ — (ر) البقا سيد قاسم غريب الله تا
٣ — ريخ سنه ثلاث وثمانين وثمانمائه ٨٨٣

1 — l'i-Llâhi mîn dar-il-fenâ ilâ da 2 — (r)-il-bekâ seyyid Kasım garib-u-Llâh tâ 3 — rîhi senete selâsin ve semanîne ve semanemietin 883 (1478). Kenetlerle tutturulmuş olan ayak taşının harici de rumîlerle müzeyyendir.

(1) — Bu kitâbe Bâdî Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne (yazma) ve O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, Resimli Ay mat. 1940, s. 67 de, fakat lâtin harfleriyle ve bazı hatalarla neşrolunmuşdur.

(Resim: 210) Edirne Lâri Camii

Edirne Lâri camii Cedvel No. 571

Fâtih'in hususî tabibi olan Abdülhamid Lârî Çelebi'nin yaptırdığı bu cami, kitâbesine nazaran 920 senesinde inşa olunmuşdur. Lâkin Şekayık-ı Nûmanîye tercümesi 239. cu sahifede Lârî Çelebi'nin 890 senesi Seferinin altıncı isneyn (pazartesi) günü vefat ettiğini ve kabrinin cami hatîresinde olduğunu yazıyor. Eğer bir iltibas neticesi zûhul yoksa böyle günü ile belirtilen bir vefat tarihini doğru olarak kabul lâzımdır. Bu takdirde camiin esas inşası Fâtih devri sonlarına doğru olup ve kitâbenin otuz sene sonra herhangi bir tâmir vesilesi ile konması veya tarihte bir yanlış bulunması varid-i hatır olabilir. Bu sebebe ve bânisinin Fâtih'e nisbetine ve binasının ehemmiyetine binaen dercediyoruz.

14×14 iç eb'adındaki duvarlara, kubbe, kürevî alîkalarla oturuyordu. 1165 (1751) zelzelesinde yıkıldığından yerine ahşap çatı ve tavan yapılmışdır. Haricen biri sekiz, biri on altı köşe çift kasnak vardır. Birincisinde sekiz pencere olduğu halde ikincisi sağırdır. En üstte saçak silmeleri durduğuna göre kubbenin yalnız kasnakdan sonrası yıkılmış demekdir (Resim 210). Dahilde alçı istalâktit mihrabdan başka tezyinat kalmamışdır. Bu camiin hususiyeti main başlıklı 13 mermer sütuna oturup binayı üç tarafından kuşatan on bir kubbeli revakıdır. Minare, camie muttasıl olmayıp revaktan sonradır. Kaidesi sekiz köşe, küpü müsellesî, şerefesi istalâktitlidir. Bu gün revakın iki tarafı yıkılmış, cami duvarları çatlak, minare iğridir. Tamamen kesme taşdan yapılmış, hiç bir yerde tesadüf edilemeyen, üç cebhesi revaklı bu geniş camiin harab ve metrûk kalması hazindir. Kapı üstündeki 3 beyitlik arabca kitâbe şudur:

كمل المعروف برّ ماجد ـ طالب الغفران من رب غفور
المسمى بحميدالدين قد ـ قصد الاخلاص لله الشكور
لم يخب مسعاه اذ تاريخه ـ تم احسان حميد ان يسور (١)

٩٢٠

Kemmel-el-marufe berrün macîdün
Talib-ül-gufrani mîn Rabbin gafûr
El müsemmâ bî Hamidüddini kad
Kased-el-ihlâsu l'i-Llâh-iş-şekûr
Lem yehib mes'ahü iz tarihûhu
Temme ihsanün hâmidün len yebûr 920

(1) — Bu kitâbe Bâdî Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne'de (yazma) ve O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İst. Resimli Ay mat. 1940, s. 65, yalnız lâtin harfleriyle ve bazı hatalarla dercolunmuşdur.

Edirne Sitti Sultan camii Cedvel No. 577

Zülkadiroğlu Süleyman Beyin kızı ve Fâtih'in ilk zevcesi olup 871 de vefat eden Sitti Şah namına yapılan bu cami kız lisesinin arkasında, yeni asfalt yol üzerindedir.

İç boşluğu 13,5×13,5 olan dört kalın duvar üstüne kubbe, müsellesî dilimli on iki dıl'ılı bir kasnakla oturur, (Resim 211). Kasnak haricen sekiz köşeye çevrilmiş, köşelere müsellesî sofalar oturtulmuşdur (Resim 212). Cami tamamen kesme taştandır. Kat kornişinde, Ayşekadın'da olduğu gibi, ufak mihrabcıklarla müzeyyen bir silme dolaşır. Minare şerefeye kadar eskidir; şerefeden sonra bir tâmir görmüşdür. Dört köşe kaide üstüne oturan müselles ve mainli bir küp kısmından sonra on altı yüzlü bir gövde yükselmektedir (Resim 213).

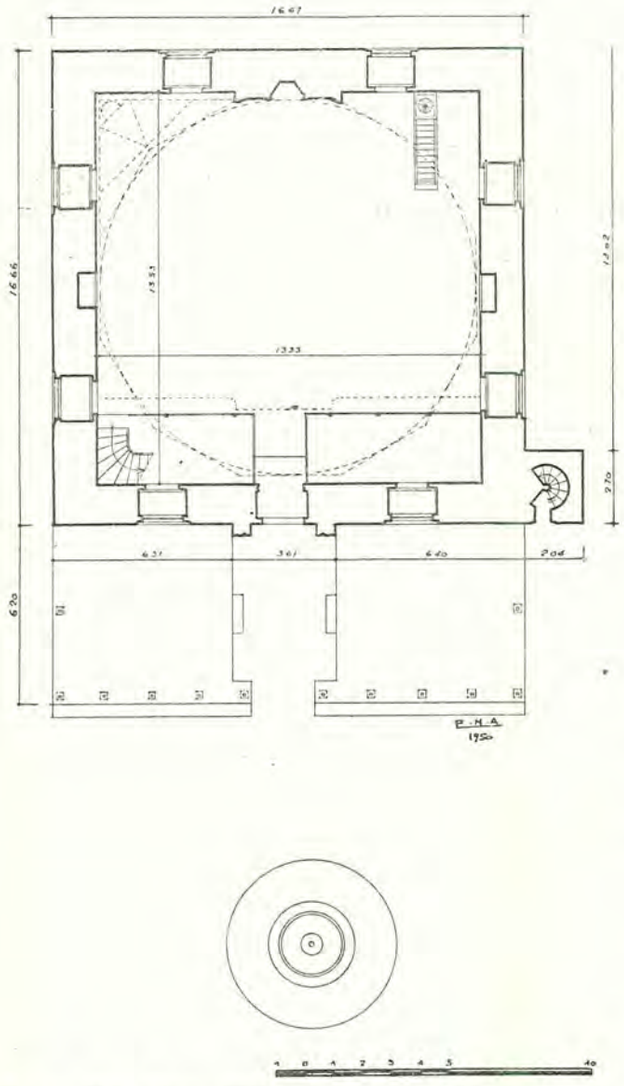

(Resim: 211) Edirne Sitti Hâtun Camii rölöve plânı

Camiin altda sekiz, üstde altı, ikinci sırada da kasnakda dört penceresi vardır. Minber mermerden pek güzel işlenmiş ise de korkuluklar harab olmuşdur. Mihrab fevkalâde bir alçı işdir. İnce bir taçla nihayetlenir ve etrafında hafif bir silmeden sonra istalâktitli bir kuşak üç tarafa dolanır. Yaşmak kısmı da zengin istalâktitlidir ve etrafında alçı levhalardan mürekkep bir su vardır.

Yaşmağın üstünde (... كلا دخل) Küllemâ dahele..... âyet-i kerîmesi yazılı olup üç tarafında ve yazı etrafında dairen mâdâr mavi çiniden ince bir kuşak dolaşmaktadır. Yazı ve çiniden maada bütün aksam alçı ile işlenmişdir. Harikulâde güzel bir eserdir.

Mahfil parmaklıkları, ve direkleri, pencere kapakları eskidir. Kıble kapısı doğraması da Fâtih devrinde kesretle tesadüf olunan çubuklardan müteşekkil tablalarla yapılmış, ilk binasından bakiye, bir eserdir (Resim 214). Son cemaat mahalli yıkılmış, pencereleri harab olmuş bulunan cami metrûk ve namaza kapalıdır. Kapı kemeri üstünde üç satırlık arabca kitâbe bulunmaktadır. Kitâbenin etrafında nin etrafında eski kalem tezyinatı vardır.

رخصت ببنيان هذا المقام الكريم فى دولة السلطان العظيم
السلطان ابن السلطان الغازى ابو الفتح بايزيد خان ادام الله
بالخير ودرة الحسنات تيجان خوانين الزمان ست شاه بنت سليمان
بن ذوالقادر سنة سبع وثمانين وثمانمائة ٨٨٧ (١)

Ruhhisat bîbünyan-ı haz-el-makâm-il-kerîmi fî devlet-is-sultân-il-azîm es-sultân-ü'nb-is-sultân-il-gâzî ebülfeth Bâyezid Hân edam-a-Llâhü b'il-hayrı ve dürrat-ül-hasenât tîcânı havatin-iz-zaman Sitti Şah binti Süleyman bin Zülkâdir senete seb'in ve semanîne ve semânimietin 887 (1482), (Resim 214 a).

Sitti Şah 871 (1467) de vefat ettiği halde namına bir cami yapılmasına, Fâtih'in vefatından sonra, ancak üvey oğlu İkinci Bâyezid tarafından ruhsat verilmesi Prof. Banigerin, Fâtih'in zevcesi ile münasebetleri hususunda yazdıklarına hak verdirecek gibidir. Bu cami henüz neşrolunmamışdır.

(1) — Kitâbe Bâdi Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne'de (yazma) ve O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İst. Resimli Ay mat. 1940, s. 65-66 da, yalnız lâtin harflerile, (رخصت) ruhhısat kelimesini (رصصت) Russısat şeklinde ve diğer bazı ufak hatalarla, dercolunmuşdur.

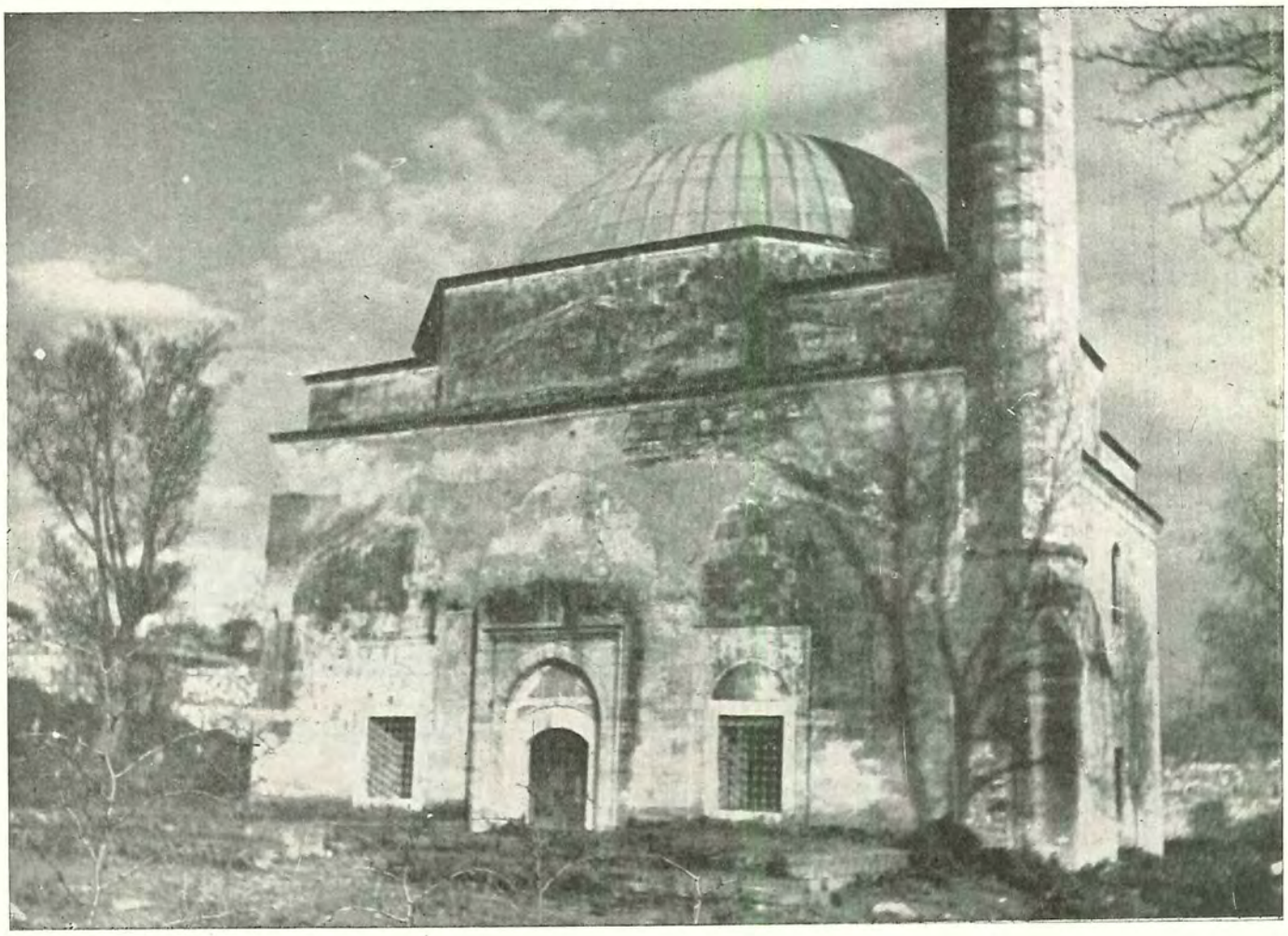

(Resim 212) Edirne Sitti Hâtun Camii

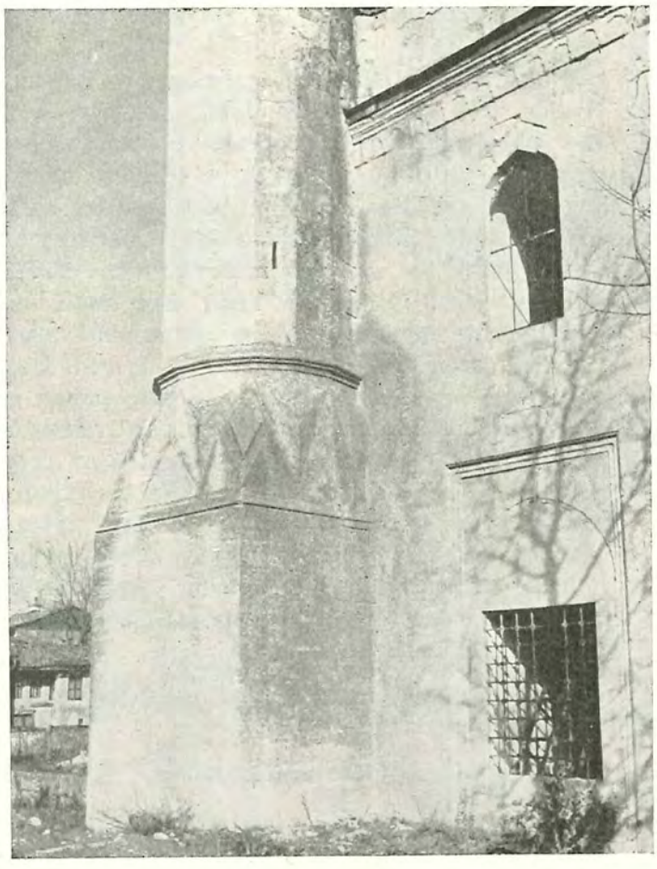

(Resim 213) Edirne Sitti Hâtun Camii minaresi

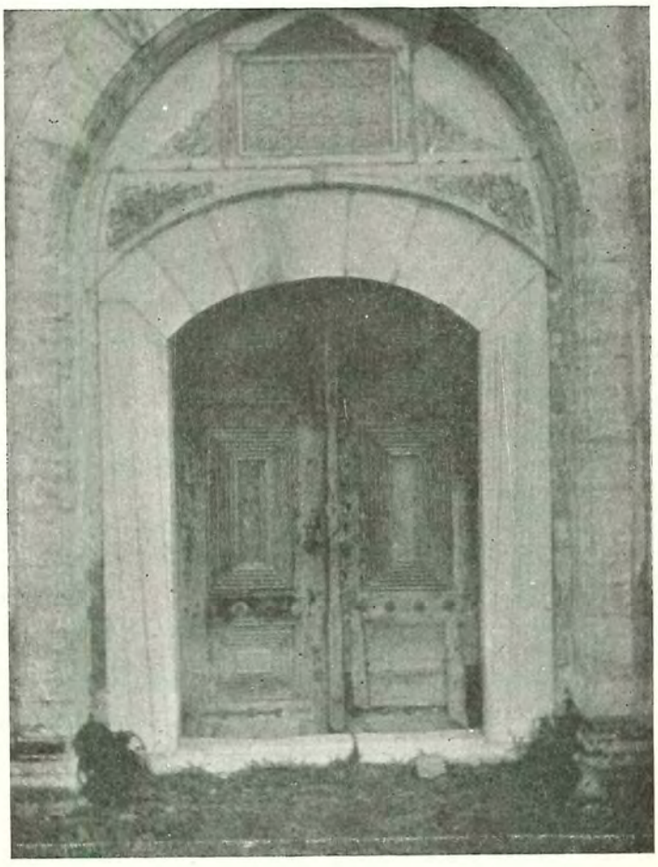

(Resim: 214) Edirne Sitti Hâtun Camii kapısı

(Resim 214 a) Edirne Sitti Hâtun Camii kitâbesi

Afyon'da Gedik Ahmet Paşa camii (1) Cedvel No. 613

» » » » **MEDRESESİ** » **No. 614**
» » » » **HAMAMI** » **No. 615**

Afyon şehrinin tâcı olup Gedik Ahmed Paşa tarafından herhalde, makarrı Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği zamanında, 877 senelerinde yaptırılan bu güzel eser, muaddel ve ilâveli bir T örneğidir. Kıble mihveri üstünde sıra ile konmuş 11,5 metre kutrunda iki müsavi kubbenin örttüğü esas harîm mihraba, yanında birer kemerle genişleyip seleflerinin aksine bir T tipi teşkil olunmuşdur (Resim 215). O zamana kadar yapılanlarda da genişlik medhal önündeki kubbeye verile gelmekte idi. Ocaklı yan odalarda birbirine muttasıl yapılmayıp ortalarına bir açık eyvan sokulmuşdur. Bu şekline göre de cami, yan odaları ve mihrab cihetindeki genişlemesi ile, bir çifte I modeli olmaktadır.

Orta kısım yanlardan epeyi yüksekdir (Resim 216). Kubbelerde çift kasnakla irtifa kazanılmış, bu suretle harîme oldukça mühim bir yükseklik verilmişdir. Resimde de görüldüğü gibi, hacımların, dolu ve boş satıhların nisbetleri son derece güzeldir. Duvarlarda üç sıra pencereden başka kasnaklarda 8 er pencere ile aydınlanmışdır. Yan kubbeler kasnaksız ve penceresizdir. Son cemaat revakının yüksek kısımla birleşmesi de hiç aksak bir nokta, bir eksiklik bırakmadan temin edilmişdir; göz kusur bulamıyor (Resim 217). İki oda arasındaki geniş, açık kemer, yan cebhelere büyük bir kuvvet ve cazibe ilâve etmektedir. Bütün bu hususiyet ve ahengile mümasilleri Muradiye'lerden, Mahmud ve Murad paşalardan çok büyük bir kıymet kazanmakta, onlara nazaran daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Bu bina ihtişam tesirini ilk nazarda hasıl eder; lâkin bunda minarenin de büyük tesiri vardır. Basit, dört köşe bir kaidenin üstünde ters bir testere dişi ile sekiz köşeye geçilmiş ve ondan sonra cihanın en güzel burma gövdelerinden biri yapılmışdır (Resim 218). Helezonun biri taş, ince ve içerlek olanı koyu lâcivert çinidir. Altdaki sarkmalar sivri başlayıp kısa bir şakulî kısımdan sonra burulmaya başlar, şerefeye yakın iki zikzak yaptıktan sonra yine şakule döner ve karşılıklı bir çift bademle nihayet bulur. Şerefe iki istalâktit sırasından sonra bir kırma satıhlar sırasile biter. Korkuluk dolu taşdandır.

Camiin harîmi (Resim 219) da görüldüğü üzere

(1) — Bu cami henüz neşrolunmamışdır.

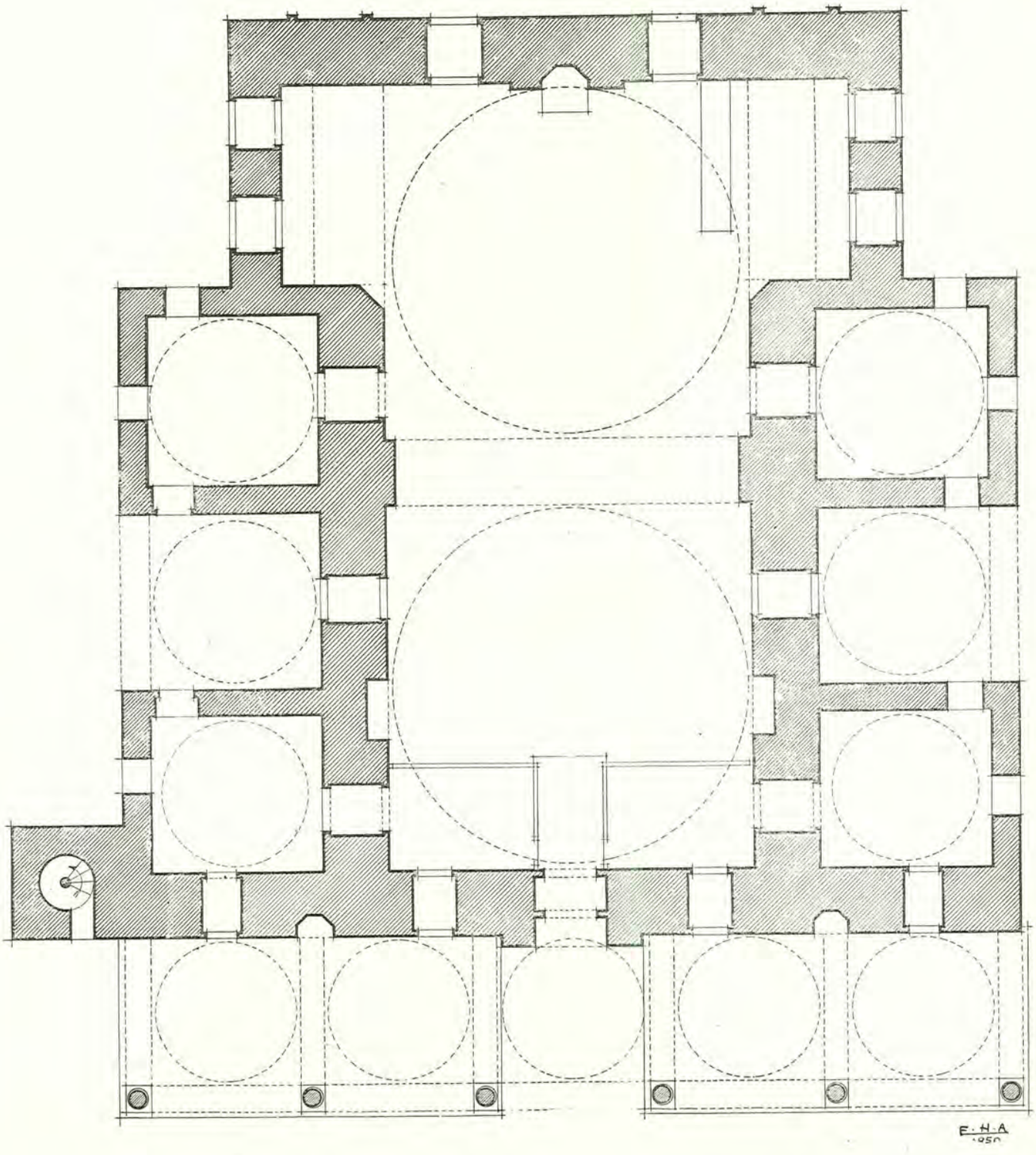

(Resim: 215) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii röl'öve plâm

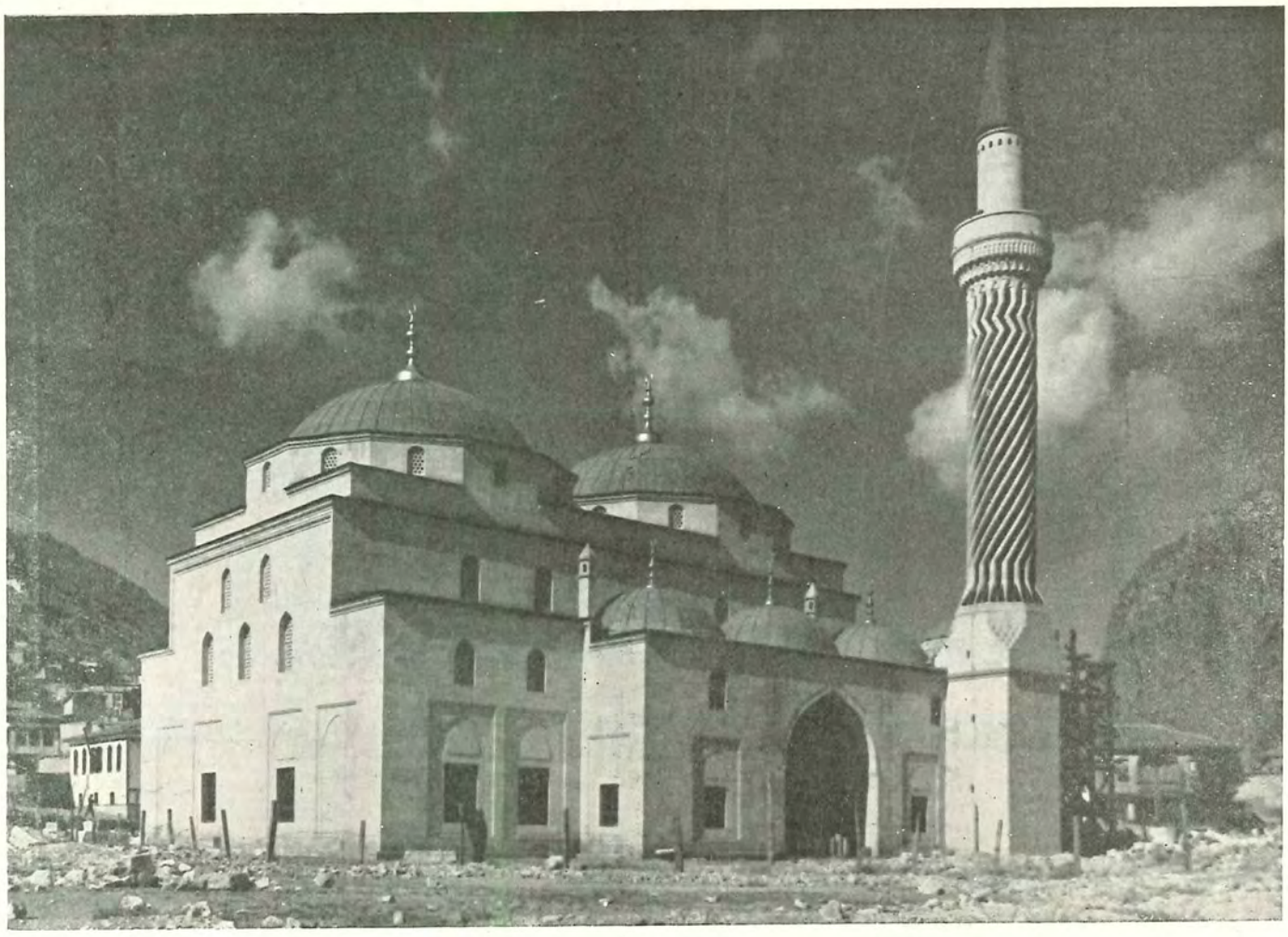

(Resim 216) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii yan cebhesi (Foto: Evkaf kü.)

(Resim 217) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii ön cebhesi

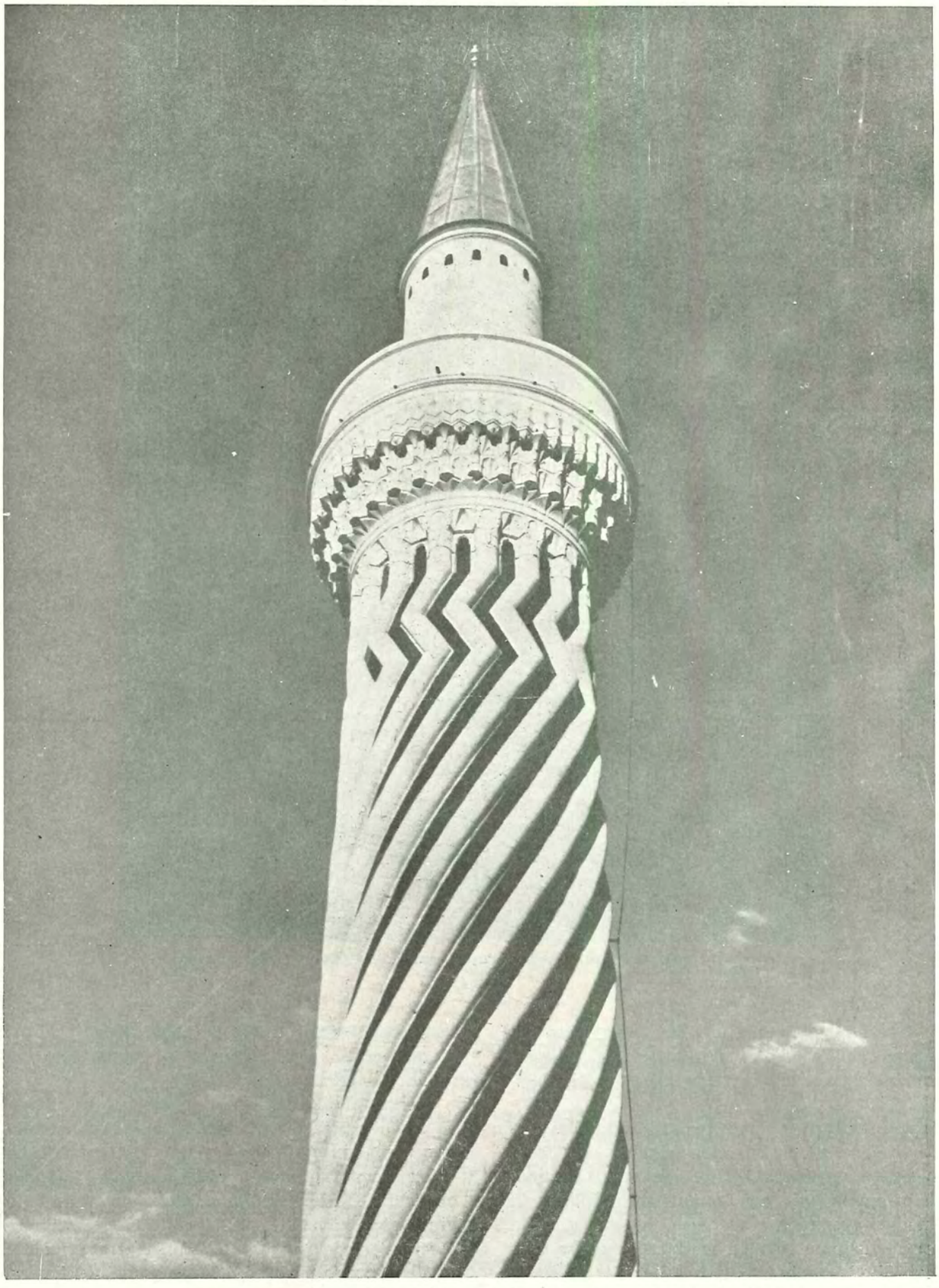

(Resim 218) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii minaresi (Foto: Evkaf kütüğü)

(Resim 219) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii dahili (Foto: Evkaf kütüğü)

çok fakat tatlı bir aydınlığa mâlikdir. Her nokta hemen hemen aynı derecede tenvir edilmişdir. İki kubbe arasındaki kemer sivri, yanlar ise Bursa kemeridir.

Mahallî mermer ocağının temin ettiği güzel taşlardan istifade edilerek bir kurşunî, bir beyaz taşla mihrab çerçeve ve höcresi işlenmiş, istalâktit yaşmak ise sade balgamî beyaz taşla yapılmışdır. Minber yalnız silmeli kitâbelerden ibaret basit ve sadedir. En hoş tarafı külâhıdır. Hemen mermerden sonra altı, müselles dilimli bir ehram-ı nâkıs, üstü de ufak bir mahrutdur. Minberin iki yanında eski yapısından kalma yazılar vardır (Resim 220). Pencere kapakları, devrinden kalma, çubuklu tablalıdır. Son cemaat revak kemerleri mermerdendir.

Camiin bütün sıvası ve kalemleri son zamanlarda tecdid edilmişdir. Kalemlerin eskilerin resmine uyup uymadıklarını bilmiyorum. Göze şiddetle batan nokta, zemin ve motif renklerinin gayet çiğ ve sert olmasıdır. Bir kere zemin sarıdır; renkler de fes rengine yakın koyu kırmızı, siyahımtrak mavidir. Pencere üstlerindeki yazılar rahmetli hattat İsmail Hakkı Altınbezer'e aitdir. Secde yerlerine baş koyma sıraları konmuşdur. Bina, haricen tamamiyle kes-

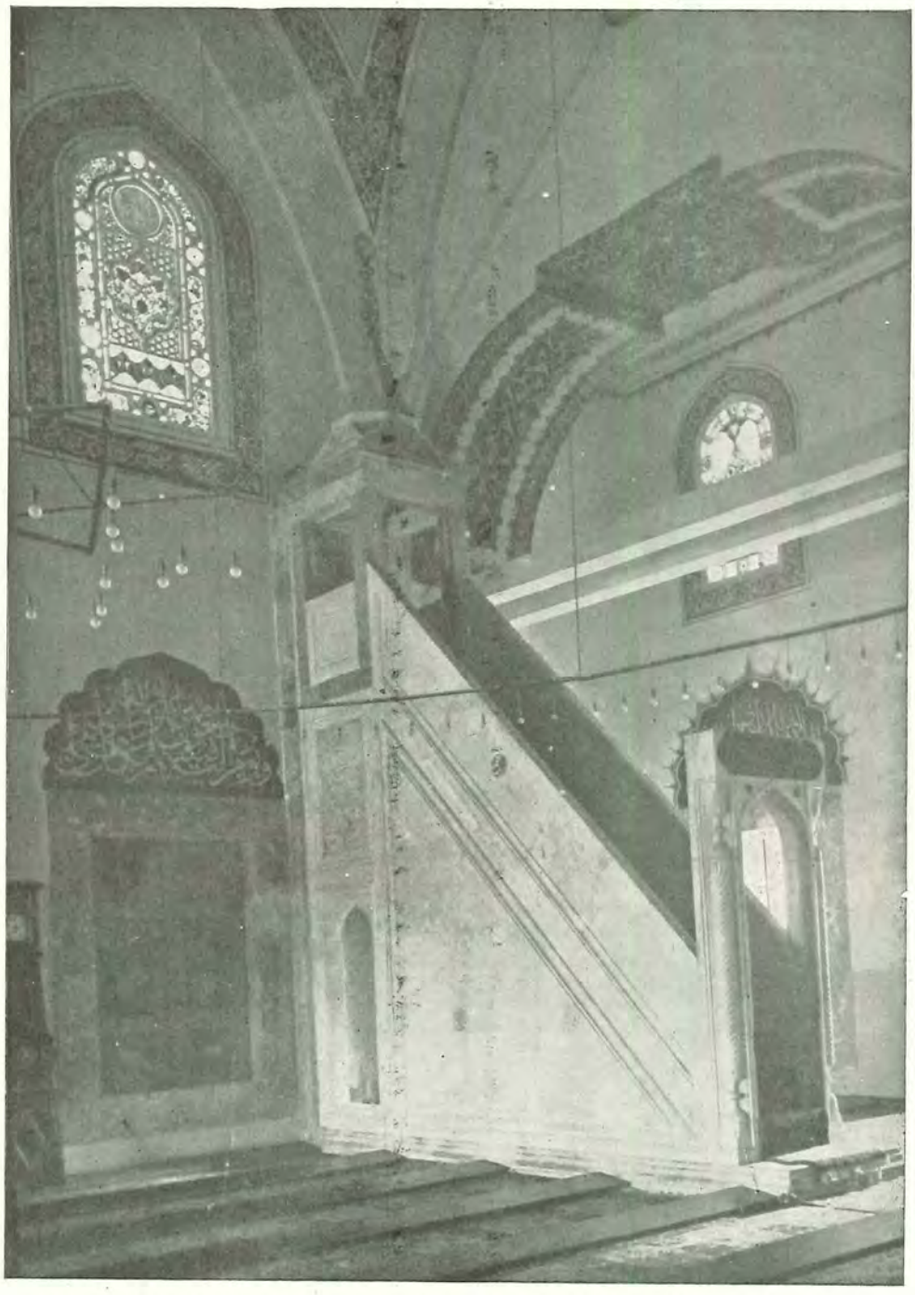

(Resim 220) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii minberi (Foto: Evkaf kütüğü)

me taşla yapılmışdır. Son cemaat direkleri şehre 35 kilometredeki Iscahisar ocaklarından alınmışdır. Başlıklar istalâktitlidir. Cümle kapısı aynı ocağın renkli taşlarile pek güzel işlenmiş olup istalâktit yaşmaklıdır.

Bina haricen de (yeni) hale getirilmişdir. Bütün kaplama taşları, minare çürütülerek tebdil olunmuşdur. Revak direklerinden ve başlıklardan bir kaçı da yeni yapılmışdır; bu kadar fazla değiştirmeğe lûzum yokdu; cebhelerde ve minarede sağlam taşları bırakmak gerekirdi; sağlam olanı da yok değildi. Cami namaza açıkdır.

İnşa kitâbesi yokdur. Yalnız 1210 da tâmirine aid bir kitâbecik vardır.

Medrese: Camiin cenub-ı garbî köşesi hizasında 16 höcre ve bir dershâneden mürekkeb tamamen kesme taşla yapılmış bir binadır.

Elyevm, eski eserler müzesi halinde mâmur bir vaziyette bulunmaktadır (Resim 221).

Hamam: Camiin şimal-i şarkî köşesinde tamamen moloz taşile işlenmiş üstü kiremit örtülü tek bir hamamdır ve hal-i faaliyettedir (Resim 222).

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

(Resim 221) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Medresesi (Foto: Evkaf kütüğü)

(Resim 222) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Hamamı (Foto: Evkaf kütüğü)

İnegöl'de İshakpaşa camii (1) Cedvel No. 663

İNEGÖL'DE İSHAK PAŞA MEDRESESİ Cedvel No. 664
İNEGÖL'DE TACÜNNİSA HATUN TÜRBESİ » No. 665
İNEGÖL'DE İSHAK PAŞA SUYU » No. 666

İnegöl kasabasının baş eseri olan bu manzûmeyi Fâtih'in ve ikinci Bâyezid'in sadrıâzamı İshak Paşa yapmışdır. Ayni hizada ve büyüklükde iki kubbe ve yanlarda geniş kemerlerle bağlanmış kubbeli ve tonozlu cenahlar vardır (Resim 223). Son cemaat yeri yığma ayaklar üstünde beş kubbelidir.

Büyük kubbeler kabartma müsellesî taksimatlı kasnakla duvara oturmaktadır. Cami oldukça basık ve nisbetleri mütevazıdır. Plânı ve bu halile Bursadaki Hamza Bey camiine pek ziyade müşabehet gös-

(1) — Bu cami neşrolunmamışdır.

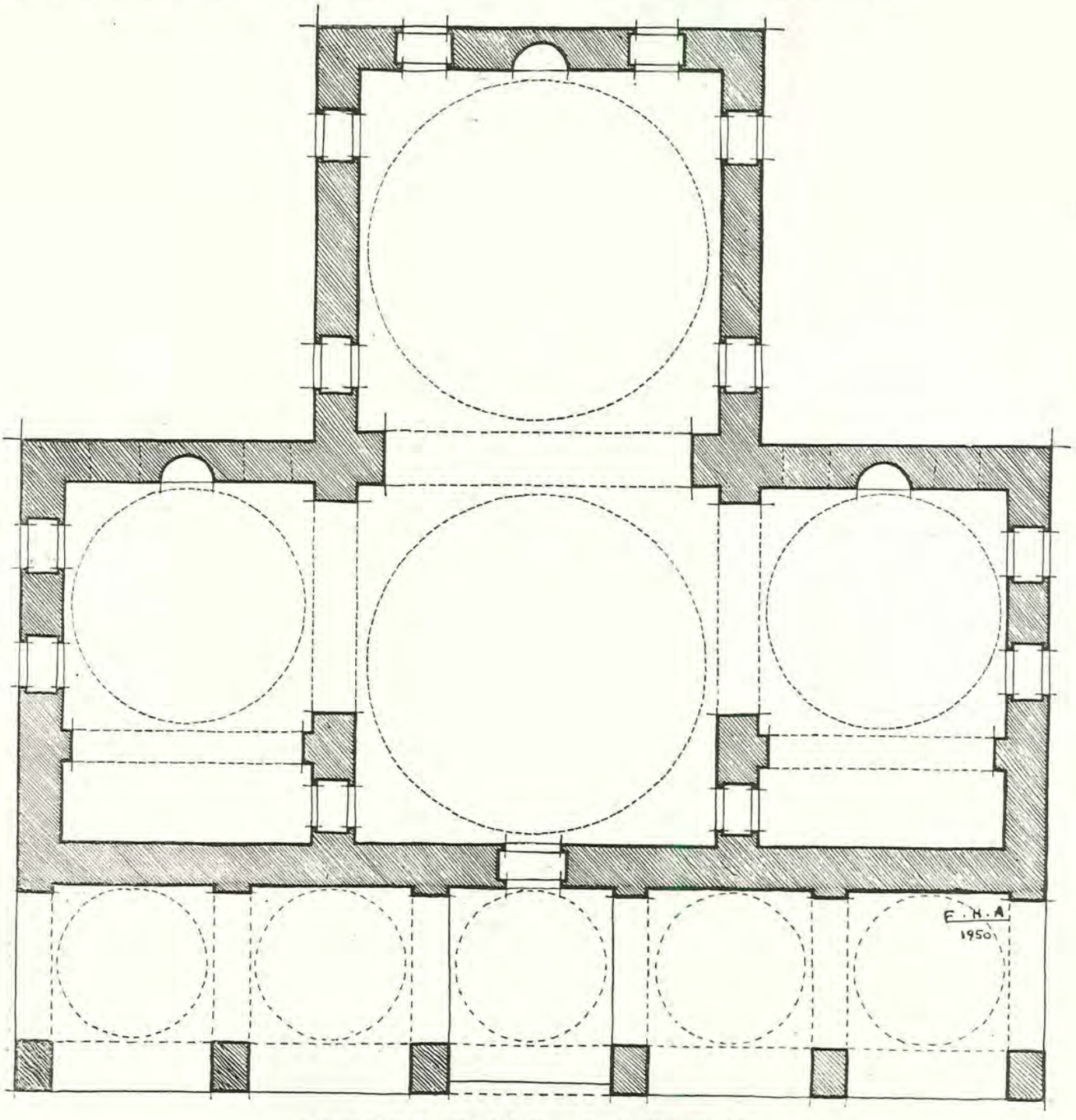

(Resim 223) İnegöl İshak Paşa Camii rölöve krokisi

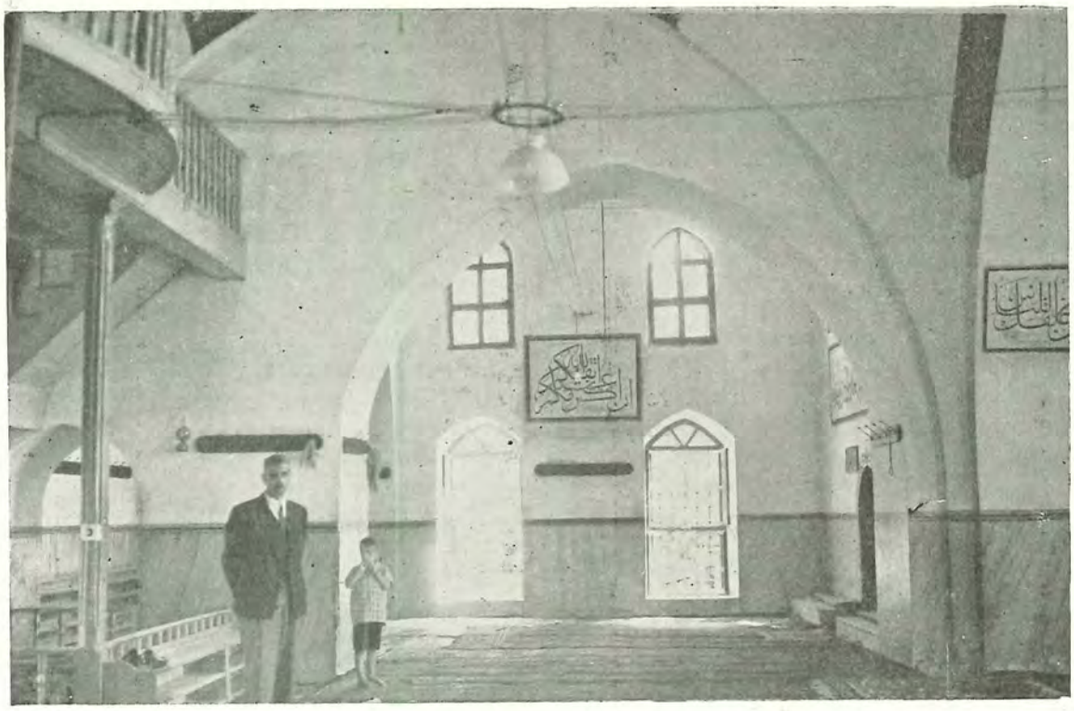

(Resim 224) İnegöl İshak Paşa Camii dahili

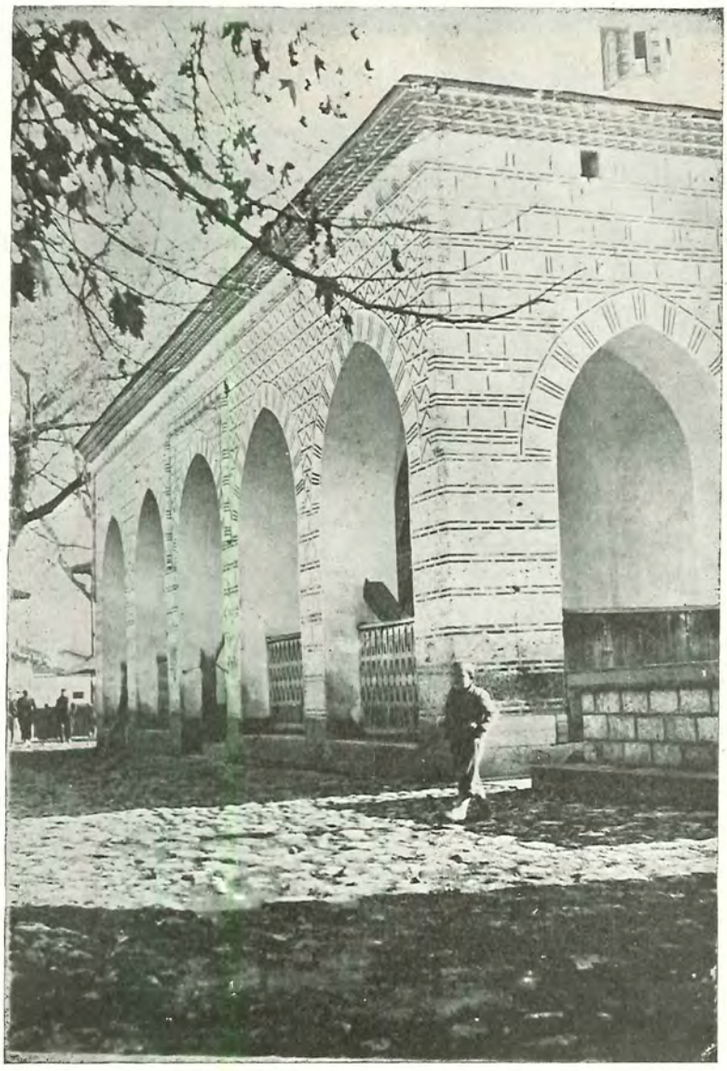

(Resim 225) İnegöl, İshak Paşa Camii revakı

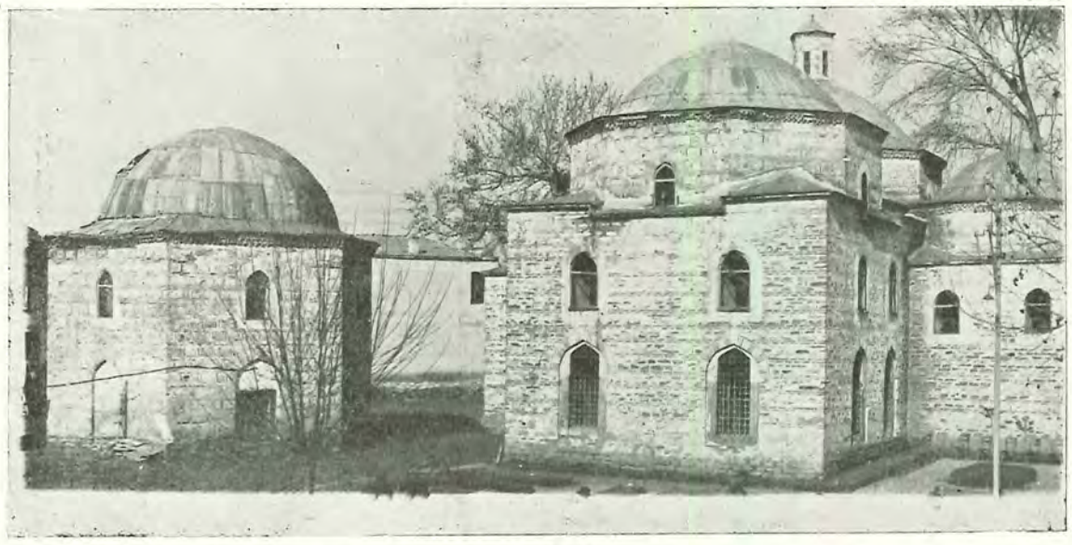

(Resim 226) İnegöl, İshak Paşa Camii arka cebhesi ve Tacünnisa Hâtun türbesi

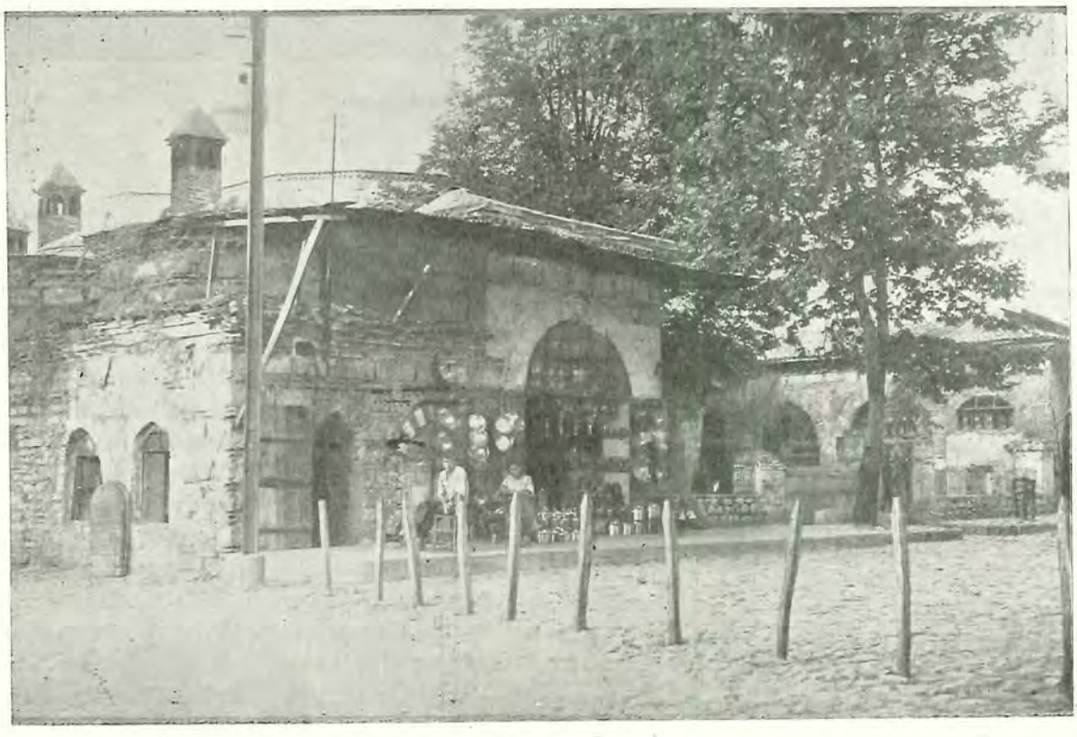

(Resim 227) İnegöl, İshak Paşa Medresesi

termektedir. (Resim 224) den bu basıklık ve sadeliği anlamak kabildir.

Kemerler, üç tuğla, bir taşla; duvarlar düzgünce moloz taşı ve iki sıra tuğla ile işlenmiş, bir kirpi ile nihayetlendirilmişdir.

Son cemaat ayakları da iki tuğla ve bir sıra kesme taşla yapılıp, sivri kemerlerle bağlanmışdır. Kemer cebheleri, Bursa'da Kanberler ve Tuzpazarı camilerinde olduğu gibi, ufkî tuğla sıraları ortasına zikzak tuğlalar işlenip aralarına müsellesî taşlar gömülmüş, taşların ortalarına da birer yuvarlak konmuşdur (Resim 225). Cami haricen eski hüviyetini muhafaza etmektedir (Resim 226). Yalnız revakın içine kalın bir sıva vurulmuşdur. Dahilde ise ahşab minber ile mihrabın bir kısmından maada her şey yenidir. Yağlı boya bir lambri, badanalı duvarlar kötü bir kaç kalem, yepyeni hallerile mahfiller zair üzerinde nâhoş bir tesir bırakır.

İnşa kitâbesi tâmir esnasında kaybolmuş, yerine 1294 tarihli ve II. Abdülhamid zamanına aid bir tâ-

(Resim 228) İnegöl, İshak Paşa kabir taşı

mir kitâbesi konmuşdur. Medresesindeki kitâbeye nazaran bu tarihi 887 olarak kabul doğru olur.

Medrese: Camiin şadırvan avlusunun şimal tarafını işgal eden üç kollu bir binadır. Doğrudan doğruya camile iltisakı yokdur. Arada olması lâzım gelen duvarlar da yıkılmış, şadırvan avlusunun iki yanı açık kalmışdır (Resim 227). Medrese 10 höcre ve bir dershane ve önlerindeki revaktan mürekkebdir. Dershâne umumî kütübhane olarak kullanıldığı halde höcreler esnafa kiraya verilmişdir. Duvarlar ve ayaklar tuğla ve taş ile işlenip iki sıralı kirpi ile nihayete ermişdir. Kütübhanede 280 yazma, 7600 matbu kitab vardır.

Dershane kapısı üstündeki inşa kitâbesi şudur:

١ — امر بعمارة هذه المدرسة الشريفه اعاظم الوزراء العثمانيه فى العام الموارد حضرت اسحاق پاشا عمرالله

٢ — فى ايام دولت السلطان ابن السلطان بايزيد خان بن محمد خان خلدالله ملكه وسلطانه

٣ — فوقع الافتتاح والاختتام بعون الله وتوفيقه فى تاريخ حسن « مقام التداريس » ٨٨٧ (١)

1 — Emere bî imâreti hazih-il-medreset-iş-şerîfeti eâzım-ül-vüzerâ-il-Osamaniyeti f'il-âm-ül-mevârid hazret-i sİhak Paşa ammer-a-Llâhü 2 — fi eyyâm-ı devlet-is-Sultân ibn-is-Sultân Bâyezid Hân bini Mehemmed Hân hallad-a-Llâhü mülkehû ve sultanehû 3 — fe vaka-al-iftitahi v'el-ihtitamü bi avn-i-Llâhi ve tevfikihî tarihin hasenin «makâm-üt-tedâris» 887 (1482).

Türbe: (Resim 227). Sekiz köşe plânlı, tuğla ve taş duvarlarla yapılmış, kubbesi kasnaksız basit bir binadır. Aslında II. Murad'ın zevcesi ve siyaset edilen şehzâde Ahmed'in annesi olub İshak Paşaya nikâhlandığı halde rahmetli şâhâne zevcine sadakatte ölünceye kadar devam ettiği rivayet edilen Tacünnisâ Hâtun'a ait ise de lâhdi kaybolmuşdur. İshak Paşanın açık kabri camiin kıble tarafında, meydanın ayrıca bir ziyneti şeklinde durmakda iken, herkesi tâciz ediyor diye kaldırılmış ve Allahdan atılmayıp menkûhasının türbesine nakledilmişdir. Bu sanduka türbeyi yalnız başına işgal etmemededir. İshak Paşanın sandukası hafif oyma kitâbe ve yapraklı sularla müzeyyen iki yan, rumîler ve kum saatlerile süslü baş ve ayak taşından mürekkebdir (Resim 228). Baş taşında İshak Paşanın vasfı ve medhi yazılıp ayak taşının iç yüzünde de tarih-i vefat rakkamla 892 olarak gösterilmiştedir.

İshak Paşa Suyu: İnegöl'ün arkasındaki dağlardan şehre getirilen su, cami ile medrese arasındaki şadırvanı bol suya gark etmekte ve şehrin bir kaç çeşmesinde akmaktadır. İshak Paşa suyu şehrin başlıca menbalarından biridir. Bu manzûme neşrolunmamışdır.

(1) — Kitâbe neşrolunmamışdır.

Karacabey camii (1) Cedvel No. 681

KARACABEY MEZARI Cedvel No. 682
» **ZEVCESİ TÜRBESİ** » No. 683

Bursa'ya 70 kilometre mesafede bulunup Yunanlılar tarafından külliyen yakılan kasabanın en güzel eseri idi. Karacabey'de bundan maada bir çok eserlerin mevcud olduğunu cedvel faslında gördük. Bunlardan başka birinci Murad devrine kadar çıkan eserlerde vardır. Bu güzel cami şehzadelerden Alâüddin'in annesinin kardeşi olması sebebile Dayı namile anılan Karacabey - Karaca Paşadır. Kendisi paşa ünvanını haiz olduğu halde, İkinci Murad'ın Reyhan ve Şihabüddin Ağalar gibi tavaşîlere bu namı vermesini protosto için ünvanını terk ile bey olarak kalmışdır; arada paşa diye zikrolunur.

Cami 10 metrelik bir medhal kubbesinin önünde 9 metrelik bir mihrab üstü kubbesi ve iki de yanlarda olmak üzere emsali çok olan T tiplerinden bir numunedir (Resim 229). Emsali olmakla beraber, aynı plân burada o kadar nisbetli yapılmış, büyük inşaî unsurlar, sarkmalar o kadar maharetle işlenip, höcrecikler,

(1) — Bu cami henüz neşredilmemişdir.

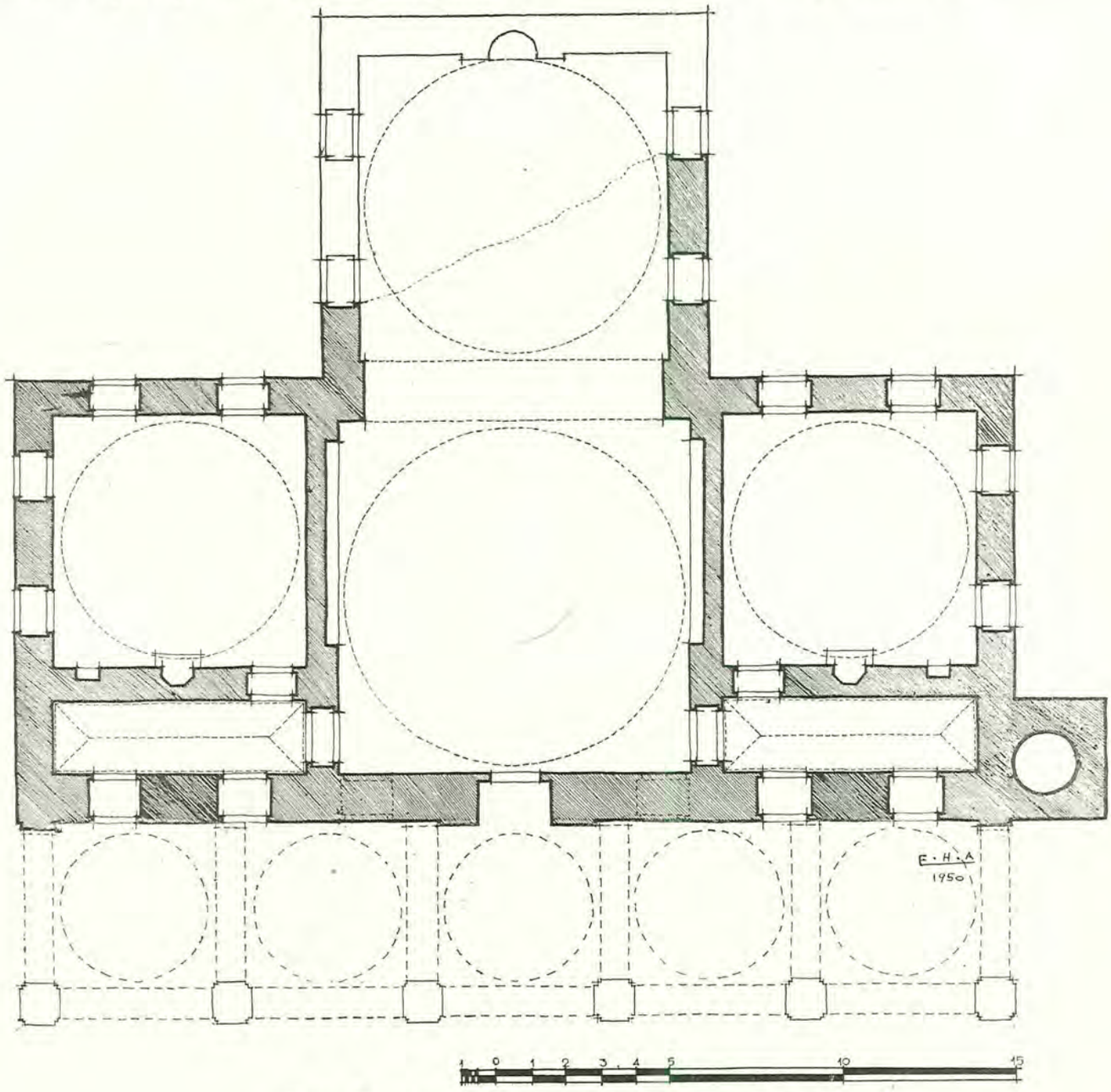

(Resim 229) Karacabey'de, Karaca Bey Camii rölöve krokisi

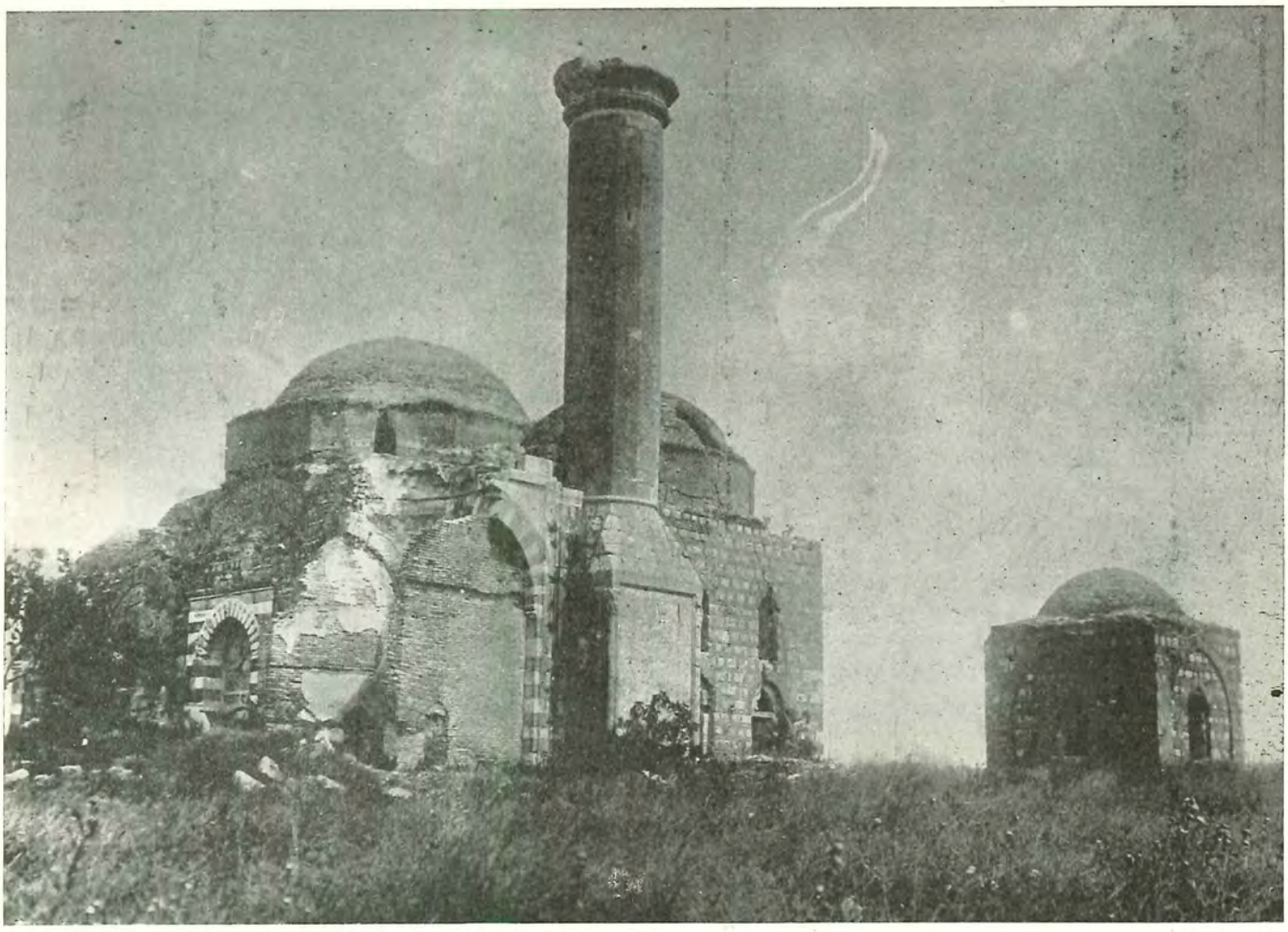

(Resim 230) Karacabey'de, Karaca Bey Camiinin 1920 senelerindeki fotografı

(Resim 231) Karacabey'de, Karaca Bey Camii arka cebhesi ve istalâktit alikaları

(Resim 232) Karacabey'de, Karaca Bey Camii kubbesi

şemseli girintiler ve tezyinatdaki ustalık ile çıplaklık ve yalnızlıkdan o kadar maharetle kurtarılmışdır ki, cami âbide vasfını kazanmaktadır. Mümasilleri emîr camilerinden olan Umur Bey, Hamza Bey, İshak Paşa gibi basık değil lûzumu kadar yüksekdir, ferahdır. Seviye itibarile Murâdiye'ler ve Yıldırım'dan hiç de aşağı kalmaz.

Cenahlara son cemaat revakının ve medhalin içinden birer kapısı olan dehliz yolu ile geçirilir ve doğrudan doğruya büyük açıklıkda muvasala yokdur. Bu itibarla Yeşil ve Murâdiye'ler ve Yıldırım plânından ayrılır.

Cami bu gün pek harabdır. Mihrab kubbesi ve çıkıntılı duvarları yıkılmış, cenahların kubbeleri de çökmüşdür. Otuz sene evvel alınmış bir fotoğrafını dercediyorum (Resim 230). O zaman yalnız sol cenah kubbesi yıkık imiş. Bu fotoğrafa ve elimizde kalan bakiyelere nazaran büyük kubbeler istalâktitli müselles-i kürevîlere müstenit sekiz köşe kasnağa oturmaktadır; (Resim 231), bundan sonra çok kabarık bademler üstünde bir korniş olup, beşi sağır, üçü açık sekiz pencere kasnağı tenvir etmektedir (Resim 232). Cenahlarla medhal sahnı arasındaki büyük kemerler ince bir perde duvarile örtülmüşdür (Resim 229).

Son cemaat mahalli dört köşe yığma mermer ayaklara istinat eden beş kubbeden mürekkebdi. Bu halile Yıldırım camiine pek benzemektedir. Ayaklar ve kemerler mütenâviben koyu kurşunî ve beyaz mermerle yapıldığından cazib görünüşe sahib olması lâzım gelir; bütün taşlar yerlere serilmiş bir halde durmaktadır. Kemer alınlarının mermer kaplı olduğu minare yakınındaki bakiyeden görülmektedir. Cümle kapısı da bize bu hususta bir fikir vermektedir.

Kapının sivri kemerinin taşları, biri sapı ile beraber yonca yaprağı şeklinde ve renkli, diğeri onu kavramak üzere beyaz mermerle işlenmişdir (R. 233). Kapı kemeri üstünde geniş asabalı bir silme, anahtarın yukarısında bir halka yaptıktan sonra, kitâbe etrafında ve büyük kemerin içinde dolaşmakda ve aynada iki sivri kemer ortasında sekizli bir yıldız teşkil etmektedir (Resim 234). Ayna taşının boş yerlerinde silik olduğu için okuyamadığım iki küfî yazı ve etrafında kalem tezyinatı bulunmaktadır. Yukarda bu camiin yalnız inşaî hatlarla bırakılmayıp hafif ve zarif motiflerle bağlandığını söylemiştik. (Resim 235) de kıble duvarının iç yüzünde kemerin bitiş sarkmasını ve yanındaki şemse küreli ve istalâktitli höcresini ve (Resim 236) büyük eyvan kemerinin yastık taşını ve altındaki zarif höcreyi görüyorsunuz. Kapıdaki plâstik bağlanışların ve kubbelerin pek zengin istalâktitli bademli alîka ve kornişlerini de gördük. Bütün bunlar, çok uygun nisbetlerinin yanında camie (Âbide) vasfını kazandırdığını karilerime de kabul ettirmişdir, zannederim.

Fakat camiin bu zavallı halinde bile, yadigâr olarak muhafaza edip zamanımıza ulaştırdığı en mühim unsuru kalem tezyinatıdır.

XV. ci asır kalemlerinden eski Mustafa ve Cem türbelerinde, Yeşil camide, Edirne Muradiye camiinde, Davud Paşa camiinde bir çok nümuneler elde edilmişdir. Fakat böyle bir cami kubbesinin kalemi henüz elde edilmemişdir. Buradaki kalem tezyinatı hem resim ve renk güzelliği, hem de kubbe tezyinini göstermesi itibarile mühimdir. Tuğla ile yapılıp kıtıklı alçı ile sıvanan malakâri istalâktit alîka ve bademli korniş sırasından sonra kubbe eteğinde ve pencere-

(Resim 233) Karacabey'de, Karaca Bey Camii cümle kapısı

(Resim 234) Karacabey'de, Karaca Bey Camii kitâbesi ve kalem tezyinatı

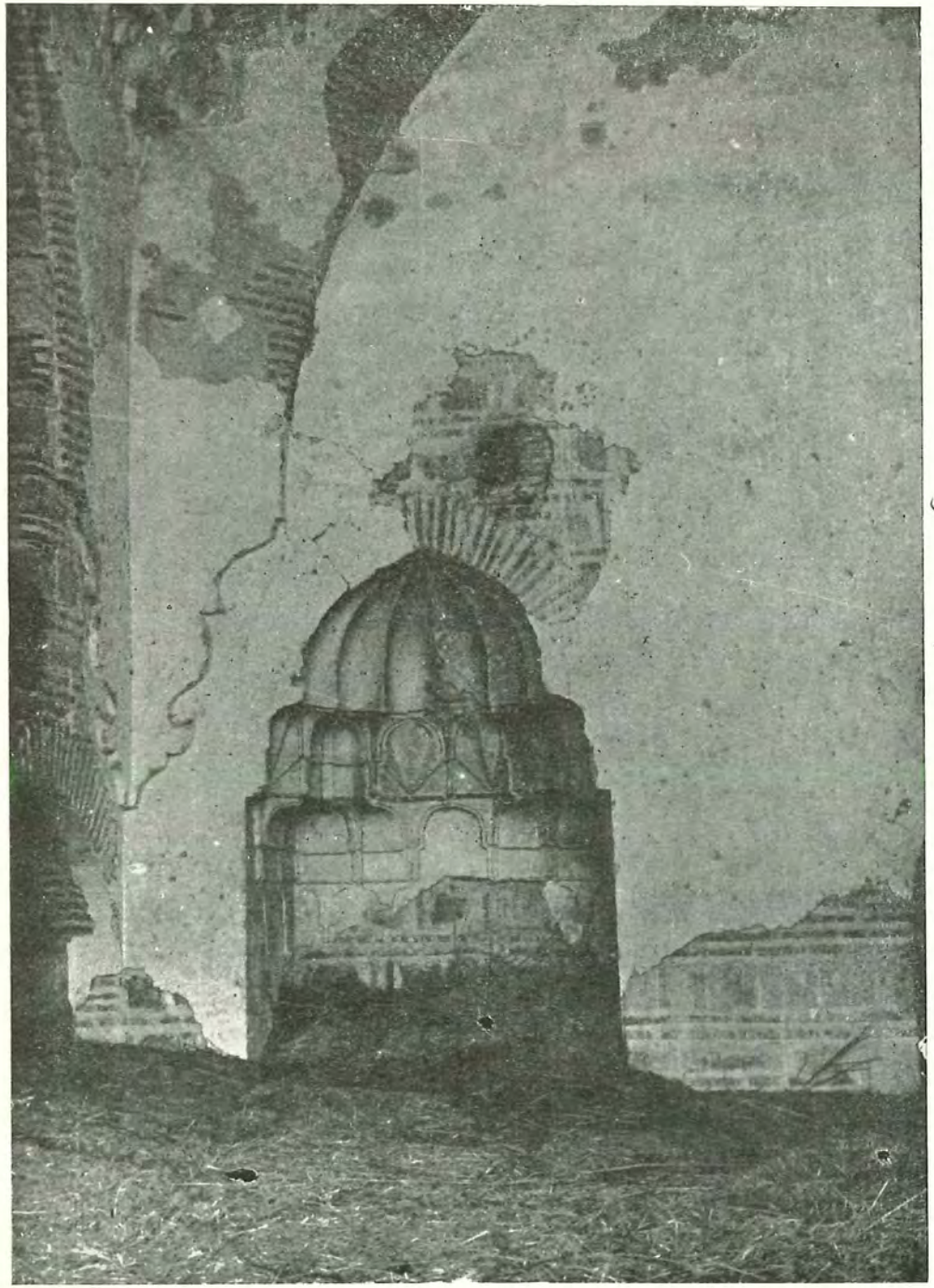

(Resim 235) Karacabey'de, Karaca Bey Camii kıble duvarı ve kemer sarkması ve şemseli höcre

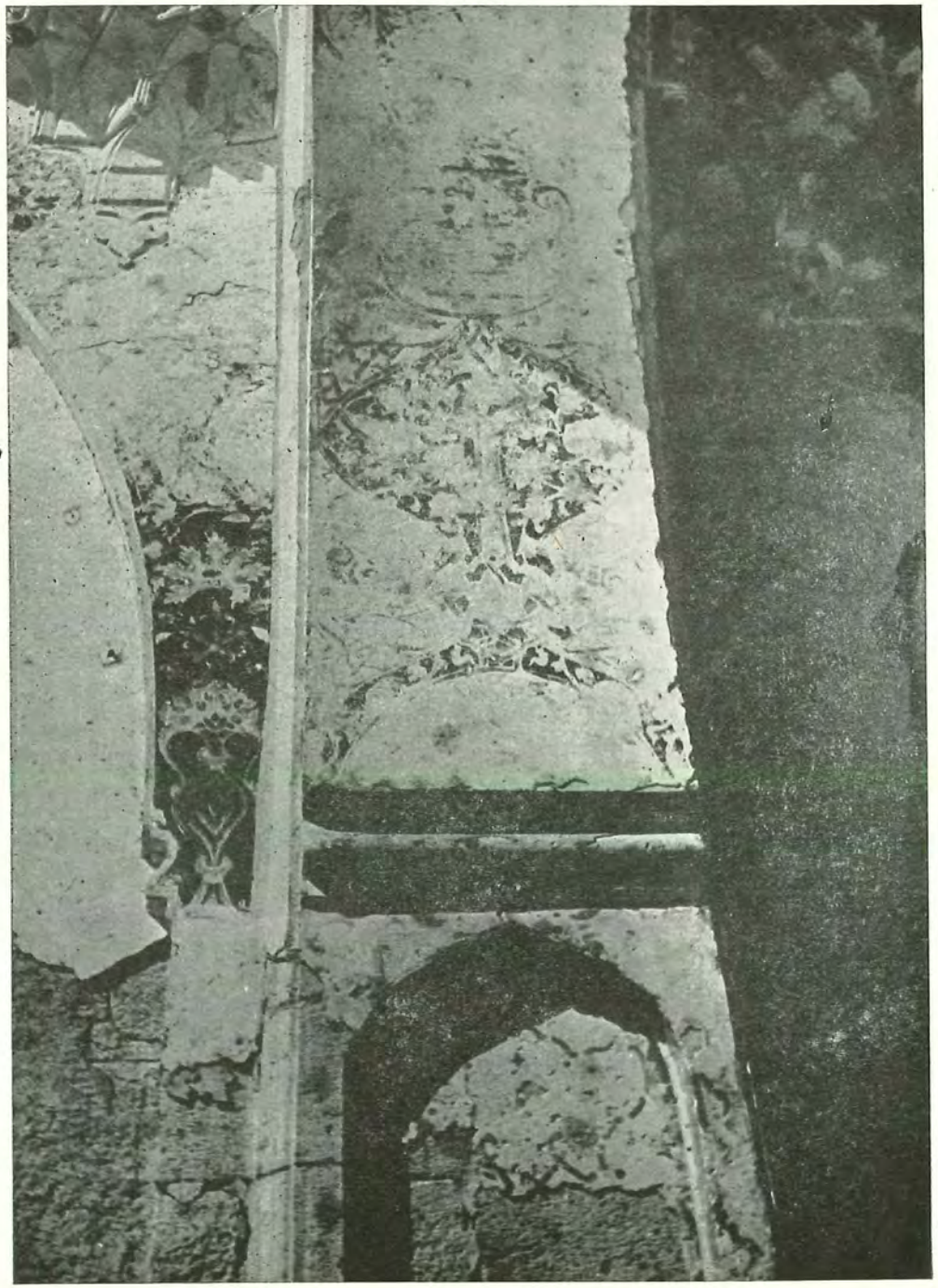

(Resim 236) Karacabey'de, Karaca Bey Camii büyük eyvan kemerinde yastık, höcre ve kalem tezyinatı

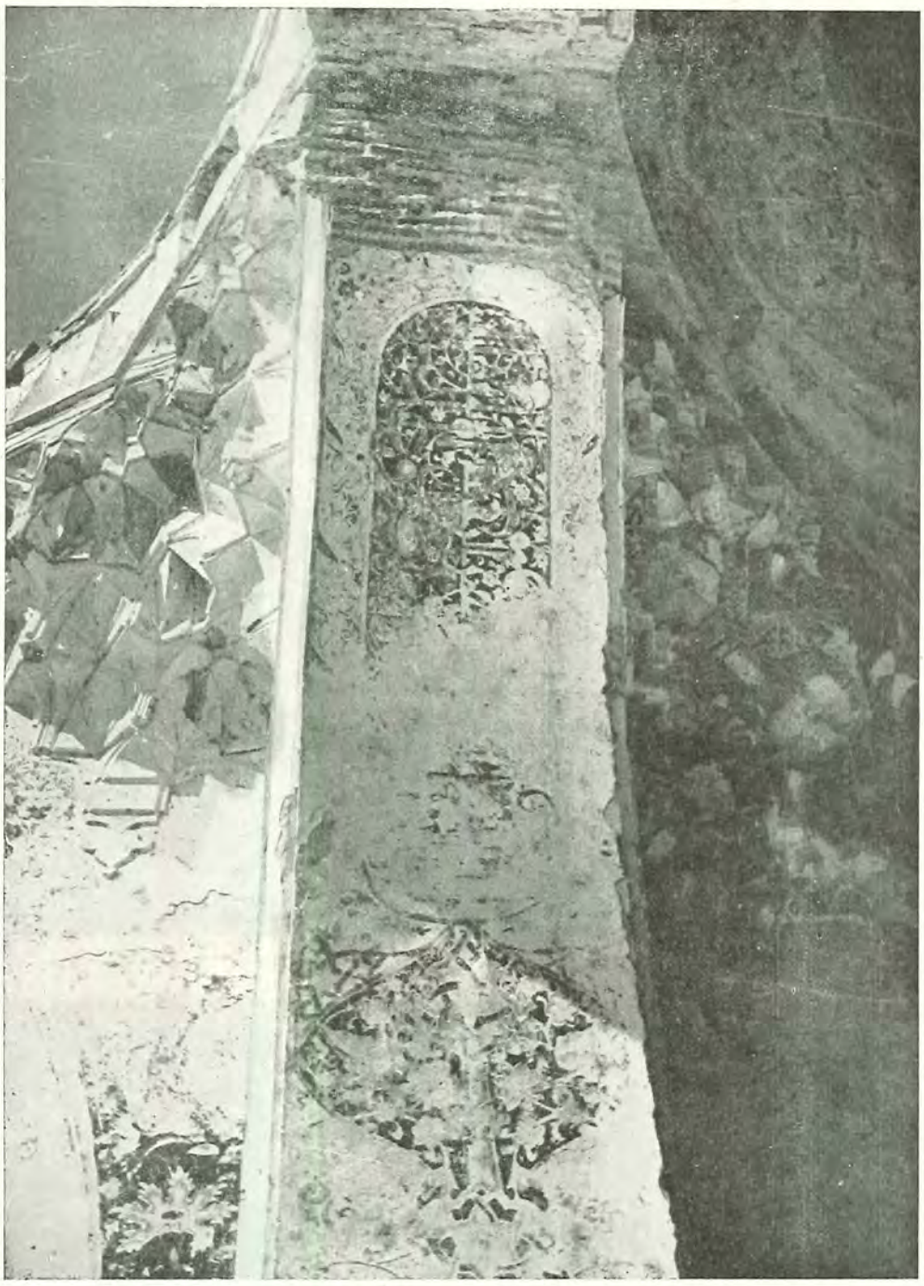

(Resim 237) Karacabey'de, Karaca Bey Camii büyük eyvan kemerinde yastık, höcre ve kalem tezyinatı

lerin 70 santim yukarısına kadar devam eden 1,00 metre genişliğinde düz bir alçı satıh bırakılmış ve gayet ufak bir dişden sonra kûfî yazılı ve rumî zeminli bir kuşak, ondan sonra sarı, koyu sarı, mavi ve kırmızı renklerle 120 santim genişliğinde büyük bir yaprak sırası geçirilmişdir. Kubbenin ortası açık olduğundan göbek yokdur. Etrafının sıvaları da düştüğünden sivri uçları merkeze doğru şu'alaşan bu yapraklara karşılık, fener etrafında bir su olup olmadığını tâyin kabil olmadı. Fakat hey'eti mecmuası 1,5 metre genişlikde ve malakâri ile hemahenk olan bu yazı ve yaprak tezyinatı kubbe süslemesinin en mühim kısmını vermektedir. (Resim 232) de bademler ve kalem tezyinatı müphem bir şekilde görülmektedir. Ortadaki fener bilâhare sathî olarak kapatılmışdır.

Büyük eyvan kemerinde (Resim 236) başlangıcını gördüğümüz kalemin mâbadini (Resim 237) de görüyoruz. Her iki resimde mihrab kubbesi kemerinde kalemler vardır. Bunların renkleri de sarı, kırmızı ve mavidir. Orta harîmin alt kısımları askerî bir birliğin samanlarile dolu olduğundan kalem bulunup bulunmadığını göremedikse de, yan höcrelerde kırmızı renkli bir sıva lâmbri üstüne işlenmiş bir sıra yaprak tezyinatı bulunmaktadır. (Resim 238) de camiin bu günkü halini görüyoruz. Kaba yonma köfeki ile yapılmış duvarlara mukabil minare Kirmastı'nın yeşil taşile işlenmişdir.

Kitâbe: Cümle kapısı üstündeki üç satır halinde

(Resim 238) Karacabey'de, Karaca Bey Camii arka cebhesi bugünkü hali

(Resim 239) Karacabey'de, Karaca Bey Mezarı
1920 senelerindeki vaziyeti

pek güzel bir sülüs celisî ile yazılıp mermere hâk olunmuş kitâbesi şudur:

١ — امر الامير الكبير و لزاخر الخطير المرحوم المغفور السعيد الشهيد المحتاج الى رحمت الله

٢ — تعالى طايي قراجه بك بن عبدالله هذه العمارة فى ايام الدولت السلطان محمد بن

٣ — مراد خان خلد ملكه فى تاريخ سنه احدى وستين وثمان مأته هجرية نبويه ٨٦١ (١)

1 — Emer-el-emir-ül-kebîr v'ez-zahir-ül-hatîr el-merhum-ül-mağfur es-saîd-üş-şehid el-muhtacü ilâ rahmet-i-Llâhi 2 — taâlâ Tayyı (Dayı) Karaca Bey bin Abdullah hazih-il-imâreti fî eyyam-id-devlet-is-Sultân Mehemmed bin 3 — Murâd Hân hullide mülkühû fî târîhi seneti ihda ve sittine ve semanimietin hicriyyetin neheviyyetin.

Metinde Karacay Bey (Emîr-i kebîr) ve âlî şerefli olarak tavsif edilmekde ve camiin 861 (1457) de yapıldığını bildirmektedir. Camiin şimal tarafında imâreti de varmış, eseri kalmamışdır.

Karaca Bey mezarı: Son cemaat revakının minare tarafındaki kubbesi altında bir açık mezardır. Gayrı muayyen bir zamanda mermer ayakların arasına duvar örülerek muhdes bir türbe haline getirilmişdi. (Resim 239) da 30 sene evvele aid olan duvar ve mezarın yazılı yan ve müzeyyen baş taşları görülmektedir (Resim 240) dan baş taşının ne kadar zengin ve yazının ne kadar güzel olduğu anlaşılmaktadır. Ayak taşı dış yüzündeki yazı:

١ — هذا قبر الامير الكبير وهو قراجه

٢ — بن عبدالله المرحوم والمغفور السعيد

٣ — الشهيد فى غزوات قلعهٔ بلغراد فى زمان

٤ — خلافت سلطان محمد بن مراد خان فى

٥ — اواسط شعبان سنت ستين وثمانمائه (٢)

1 — Haza kabr-ül-emîr-il-kebîri ve hüve Karaca
2 — Bin Abdullah-il-merhum v'el-mağfur-is-saidü
3 — eş-şehid fî gazavâti kal'âti Belgrad fî zamâni
4 — hilâfeti Sultân Mehemmed bin Murâd Hân fî
5 — evâsiti Şabane senete sittine ve semanımietin.

Bu kitâbeden Karaca Bey = Karaca Paşanın Belgrad muhasarasında 860 (1456-57) de şehid düştüğü ve camiinin varisleri tarafından bitirildiği anlaşılıyor.

Baş taşının iç yüzünde (Resim 239):

١ — قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

٢ — عجلوا بالصلوة قبل الفوت

٣ — عجلوا بالتوبه قبل الموت

1 — Kale Resûl-u-Llâhi sall-a-Llâhü aleyhi ve sellem
2 — accelû b'is-salâte kabl-el-fevt
3 — accelû bittövbe kabl-el-mevt

Baş taşının dış yüzünde:

١ — قال رسول عليه السلام

٢ — المؤمنون لا يموتون

٣ — بل ينتقلون من دار ...

1 — Kale Resûl aleyh-is-selâm 2 — Elmüminûne lâyemutun 3 — Bel yentekilûne min dari... hadîs-i şerifi ve altındaki geniş şeritden sonra (لا اله الا الله) (Lâ ilâhe il-a-Llâh Muhammed Resûl-u-Llâh), (Resim 241) yazılıdır.

Karaca Bey zevcesi Bülbül Hâtun türbesi: Camiin, şimal-i garbî köşesinde, dört köşe üstüne kasnaksız kubbeli tuğla ve taş ile yapılmış basit binadır (Resim 242). Kapı üstündeki ufak kitâbesinde:

١ — هذه تربة لخاتون قراجه بك

٢ — ولا خيها احمد بك الذى

٣ — عمرته بسعيه سنه سبع وسبعين وثمانمائه (٣)

1 — Hazihi türbet-ül-hâtuni Karaca Bey 2 — ve li ahîhâ Ahmed Bey ellezi 3 — ammarethu bisa'yihi senete sebin ve seb'îne ve semanemietin; bu türbenin de 877 (1473) de yapıldığı anlaşılmaktadır.

---

(1) — Bu kitâbe Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi; Dar-üt-tıbâat-ül-âmire. 1336, sahife 187 de birinci kelimenin noksanı ve (الزاخر) yerine (واليل اجرالخطير) bir tağyirle (طايجى) و (طايى) olarak dercedilmişdir. F. Taechner, P. Wittek'in hazırladığı malzemeye istinaden Der İslâm mecmuası 20. (1932) de, birinci satırda (الزاخر) ez-zâhir'i (الزاجر) ez-zâcir, (طايجى) tayyı'yı (طايى) tayı şeklinde dercetmişdir. Yalnız (دولة) ve (رحمة) olarak yazılması lâzımgelen iki kelimenin (ت) ile olan imlâlarına bihakkın nazar-ı dikkati çekmişdir.

Bu noksanlar yerinde okunup işaret ve ikmal edilmişdir.

(2) — Bu kabir yazısı Taeschner'in evvelki haşiyede dercolunan yazısında bir (و) eksik olarak dercolunmuşdur; mahallinde ve fotografında tahkik olunmuşdur.

Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, s. 187 de (شهيد) kelimesi ve bir (و) noksanı ile kaydetmişdir.

(3) — Kitâbe Taeschner'in yukarıki makalesinde neşrolunmuş ise de, bizzat aldığımız notu kaybettiğimizden, Kâmil Pepecioğlu'ndan alarak dercettiğimiz bu metinle epeyi farkı vardır. Taeschner sırası ile (قرجه ء لخاتون) kaydetmiş, II satır sonu, III ün başını (تمت ـ عمارته) (تسع) yı (سبع) yazıp her ikisinde tereddüt ve şüphesini (so!) işareti ile göstermişdir. Biz mâna itibariyle doğru olan metni, Kâmil beye itimadımızın inzimamı ile, müteşekkiren dercettik.

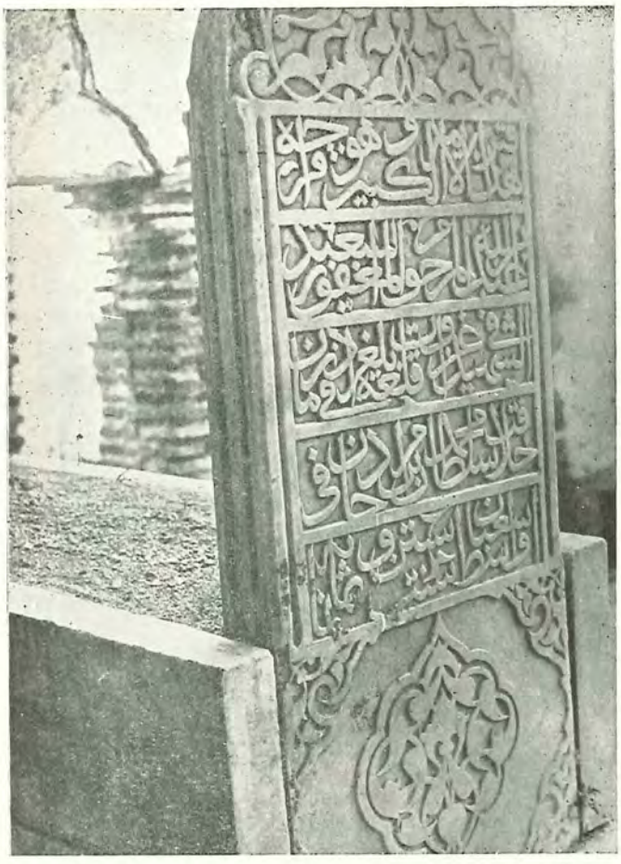

(Resim 240) Karacabey'de, Karaca Bey Mezarı

(Resim 241) Karacabey'de, Karaca Bey Mezarı

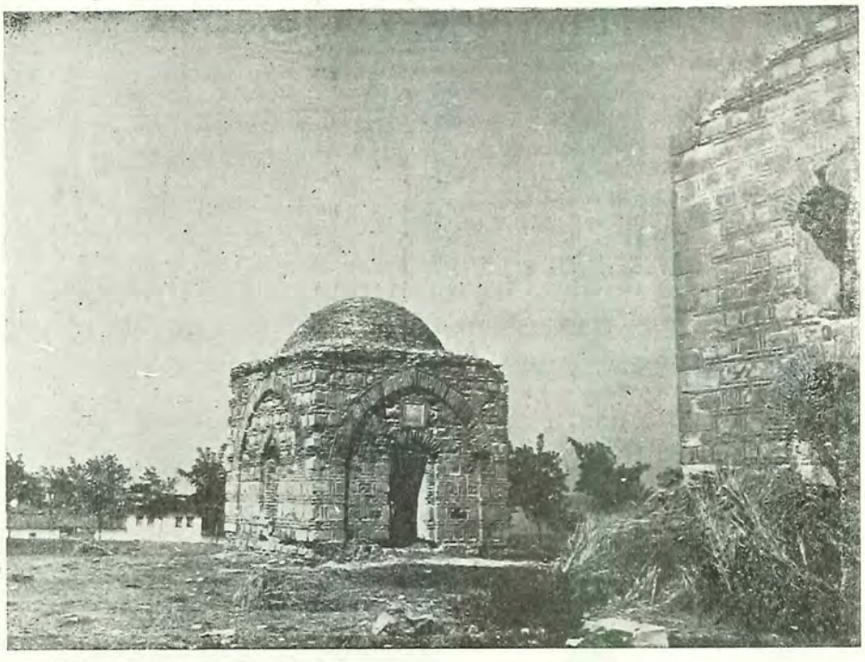

(Resim 242) Karacabey'de, Karaca Bey zevcesi Bülbül Hâtun türbesi

Köstendil'de Fatih camii Cedvel No. 691

Bulgaristan'da, Bulgar, Yugoslav ve Yunan hudutlarının köşe teşkil ettiği yer civarında bulunan bu cami, Balkanlarda Osmanlı eserleri hakkında 1923 de bir kitab neşreden H. Minetti'nin kitabında derce dilmişdir. Bursa camileri örneğine pek uygun tuğla ve taş sıralarile yapılmış kubbeli bir binadır. Kubbe kutru epeyce büyük olup 11,70 metreyi bulmakda, iki tarafı kapalı, son cemaat yeri iki kubbe ve bir tonozla örtülmektedir. Bursa camilerinden ufak farkı revakın direklerinin yığma yerine yekpare olmasıdır (Resim 243).

Kubbenin oturduğu müselles-i kürevîler petek gibi dizilmiş sathî bir kabartma ile müzeyyendir. Bu kabartmalar Balkanlar'daki büyük sobaların deliklerine benzemektedir (Resim 244). Resimde mihrabın epeyce güzel, istalâktitle müzeyyen ve minberin zarif bir tahta eser olduğu görülmektedir.

Muharririn haricî manzara için koyduğu fotograf yandan olduğundan, parça olarak tafsilâtını verdiği tuğla tezyinatın son cemaat yerindeki vaziyetini anlamak kabil olmuyor (Resim 245). Bu çok güzel tuğla tezyinat ve işçiliğin resimleri şunlardır: (Resim 246 ve 247).

Yan fotoğrafından kubbenin sekiz köşeli ve her dıl'ıda tek pencereli alçak bir kasnağa oturduğu ve minare gövdesinin tuğla, istalâktitli şerefenin ve peteğin taş olduğu anlaşılıyor. Kitâbesinde Fâtih'e ait olduğu tasrih edilmekde imiş, namaza açıkmış (1).

(1) — Bu son malûmatı eski Sofya ve Filibe ve halen İmroz müftüsü Sabit Beye medyunuz.

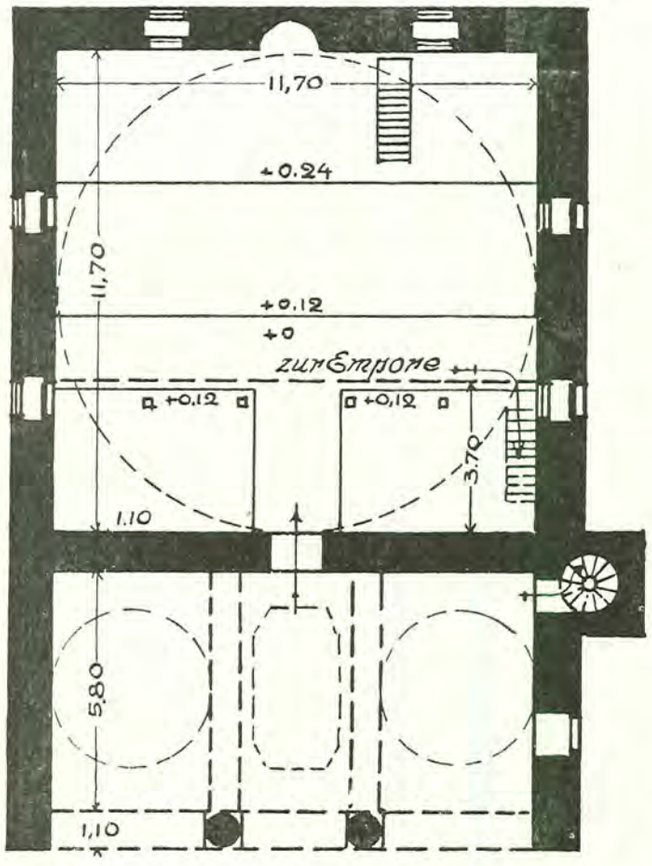

(Resim 243) Köstendil'de, Fâtih Camii plânı
(Resim: Minetti)

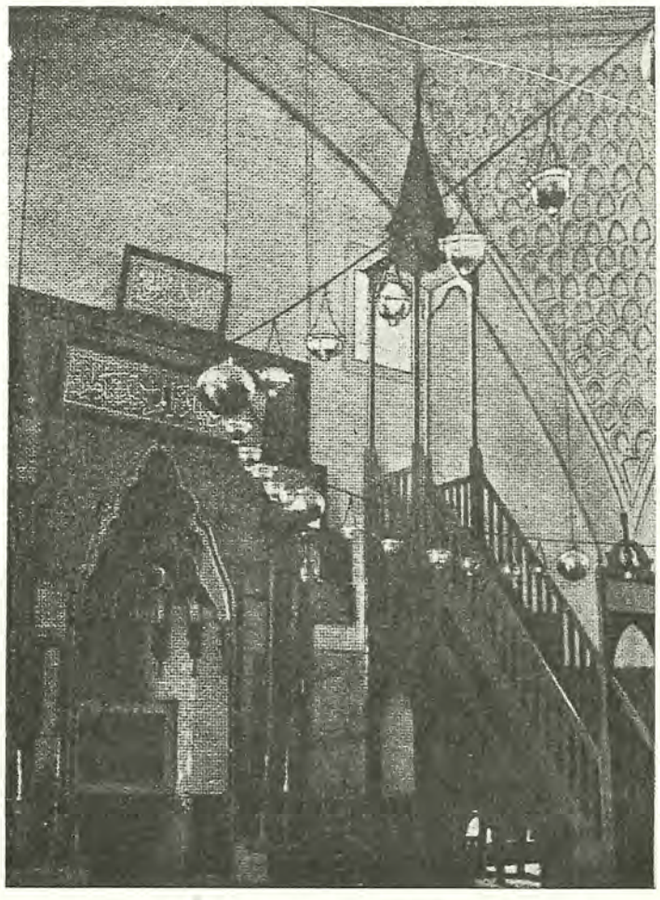

(Resim 244) Köstendil'de, Fâtih Camii iç köşesi
(Resim: Minetti)

(Resim 245) Köstendil'de, Fâtih Camii yan cebhesi
(Foto: Minetti)

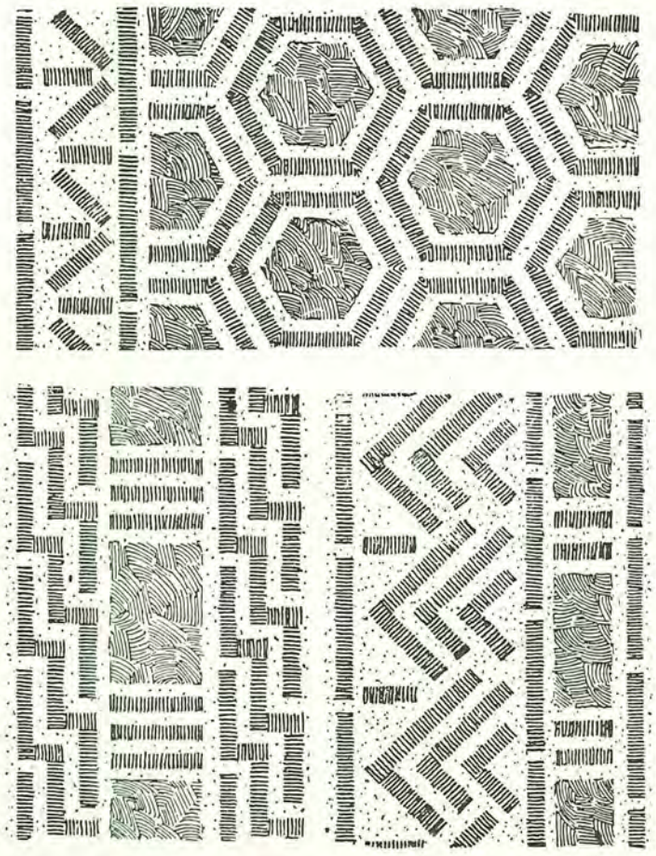

(Resim 246) Köstendil'de, Fâtih Camii tuğla tezyinatı
(Resim: Minetti)

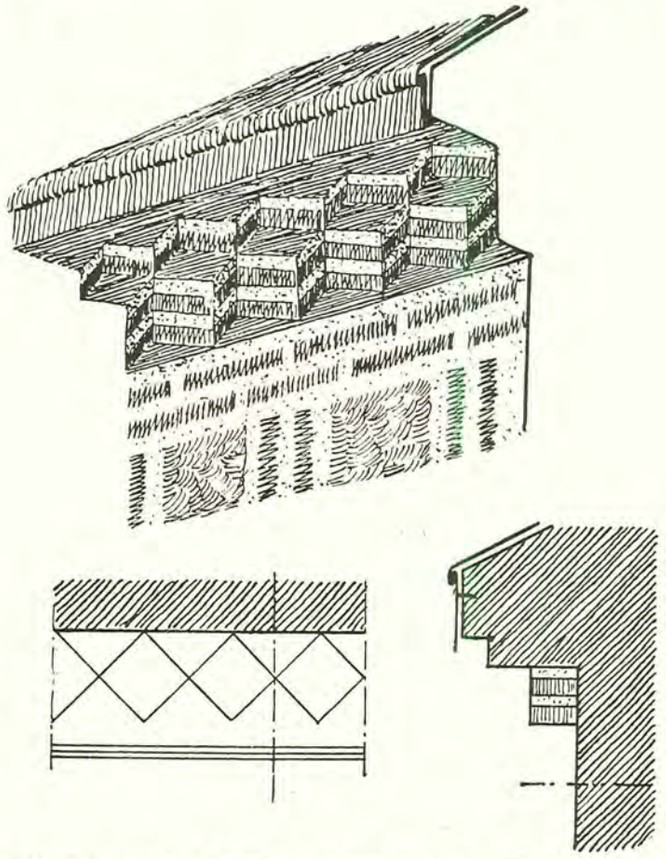

(Resim 247) Köstendil'de, Fâtih Camii tuğla kirpi saçağı (Resim: Minetti)

(Resim 248) Manisa'da, Çeşnigir Camii (Foto: Evkaf kütüğü)

Manisa'da Çeşnigir camii Cedvel No. 697

Manisa'da hükûmet konağı civarında Çeşnigir Sinan Beyin inşa ettirdiği, Üçşerefeli plânına müşabih ortada 10 ve yanlarda 4 er metrelik beş kubbesi olan bir camidir (Resim 248, 249). Merkezî kubbe her dıl'ında bir pencere ile aydınlanan sekiz köşe bir kasnağa oturur. Ufak kubbe kasnaklarında da birer pencere vardır. Yanları kapalı ve üç sütuna müstenit, dört kubbeli revakının sol köşesinde minaresi bulunmaktadır. Sütunlar mermer, başlıkları mainlidir. Minarenin gövdesi ve istalâktitli şerefesi taşdan, petek tuğladandır. Bina moloz taşile inşa edilmişdir. Minarenin önünde görünen mahal camiden hariç başka bir binadır.

Revakının ortasında iki satır üstüne arabca kitâbesi şudur:

١ — بنا هذا المسجد المبارك صاحب الخيرات سنان بك ن عبدالله عتيق

٢ — فى زمان سلطان محمد بن مراد خان فى اواسط رجب تسع وسبعين وثمانمائة ٨٧٩

1 — Bena haz-el-mescid-el-mubâreke sahib-ül-hayreti Sinan bey bini Abdullah-i atîk 2 — fî zaman-ı Sultân Mehemmed bin Murâd Hân fî evâsiti Recebin tis'in ve seb'ine ve semanemietin, 879 (1465). Kitâbeden bu camii, Fâtih zamanında Çeşnigirlik ve bilâhare Aydın Beyliği vazifelerinde bulunmuş olan Sinan Beyin 879 (1475) yaptığı anlaşılmaktadır. Bu zatın 903 de Reisül-bevvabîn Sinan Bey olması ihtimalini de varid görenler vardır (1). Mâmur ve namaza açıkdır.

(1) — Uzunçarşılı İsmail Hakkı — Kitâbeler.

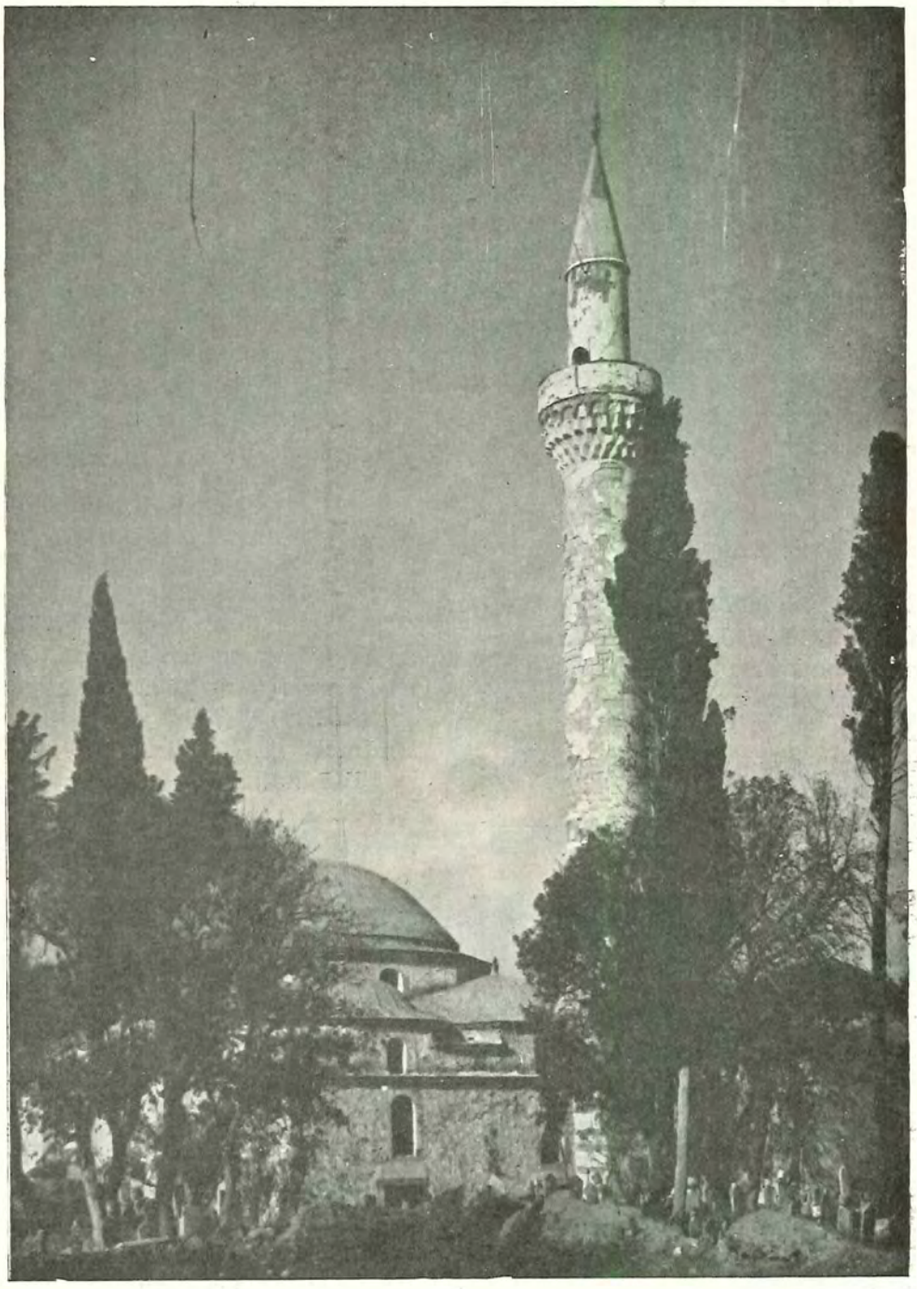

(Resim 249) Manisa'da, Çeşnigir Camii yan cebhesi (Foto: Evkaf kütüğü)

(Resim 250) Trabzon'da, Ortahisar Camii

Trabzonda' Fatih - Ortahisar camii Cedvel No. 728

TRABZON'DA FATİH MEDRESESİ » No. 729
» » DARÜLKURÂSI » No. 730
» » MEKTEBİ » No. 731
» » İMARETİ » No. 732

Fâtih'in Trabzon'da Ortahisar içinde bulunan Panaiya Hiriso Kefalos kilisesinden tahvil ettiği camidir (1). (Resim 250). Bizi alâkadar etmeyen esas binadan bahsetmeyip Fâtih devrinde ilâve olunan parçaları zikredeceğiz.

Kıble kapısındaki medhale konan meşe şebeke yekpare ağaçdan oyulmuş iki sağır, iki açılır, dört kanatdan mürekkebdir. Üstünde de yine oyma, iki yanında iki baba bulunan, bir taç vardır (Resim 251). Yan açıklıklardaki şebeke de şakulî parmaklıklar üzerine ve ortasına aynı motifin teşkili suretile yapılmışdır (Resim 252). Minber tamamen tahta oyma (Resim 253) ve 12 dıl'ılı hendesî şekillere ayrılmış iki yanlık ve oyma kitâbe ve parmaklıklar yapılmışdır. Minberin meyli pek yatık ve tûlü epeyi uzundur. Mihrabın, gayet geniş üç silme ortasında, basık nisbetli istalâktitli bir yaşmağı vardır. Silmelerden en dışdaki de istalâktitlidir. Mihrab, civardaki Selçuk eserlerinden müteessir olmuşdur, denilebilir. Müezzin mahfilleri de eski devirdendir. Camiin cümle kapısı üstüne uzun bir mermere (Ayet-el-kürsî) yazılıp kitâbe yerine de (تاريخ فتح طرزون ٨٦٧) Tarih-i feth-i Trabzon 867, ibaresi ilâve olunmuşdur.

Medrese: Camiin şimalinde, Fâtih'in bizzat inşa ettirdiği bir bina imiş. Evliya Çelebi bu medreseye «Höcerât-i muhdese» dediği gibi inşaatından da Türk yapısı olduğu görülmektedir. Bakiye bir kaç gözü başka vazifelerde kullanılmaktadır.

İmâret: Medrese yakınında bir kaç duvarı görülen harab bir binadır.

Dar-ül-kur'a ve mekteb: Eserleri bile kalmamışdır. Bunların da Bizans yapısı olmayıp Fâtih inşa kerdesi olduğunu Evliya (2 - 82) de bildiriyor.

(1) — Kitabımızda tuttuğumuz yol mucibince bu kiliseden bozma camii tafsil etmememiz lâzım gelirse de tadilât esnasında ilâve olunan güzel oyma parmaklık minber ve mihrabı yüzünden kaydetmekden kendimizi alamadık.

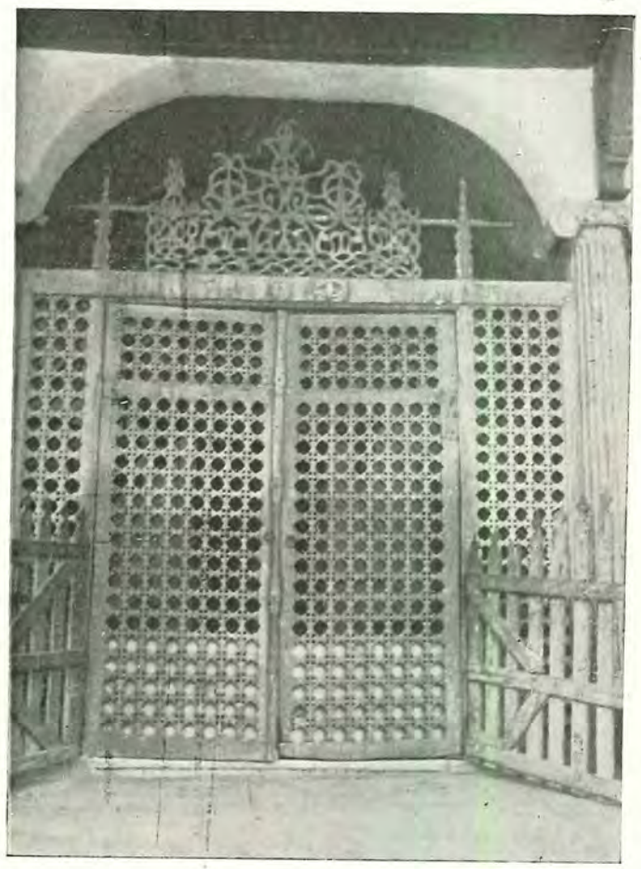

(Resim 251) Trabzon'da Ortahisar Camii şebekesi

(Resim 253) Trabzon'da, Ortahisar Camii minberi

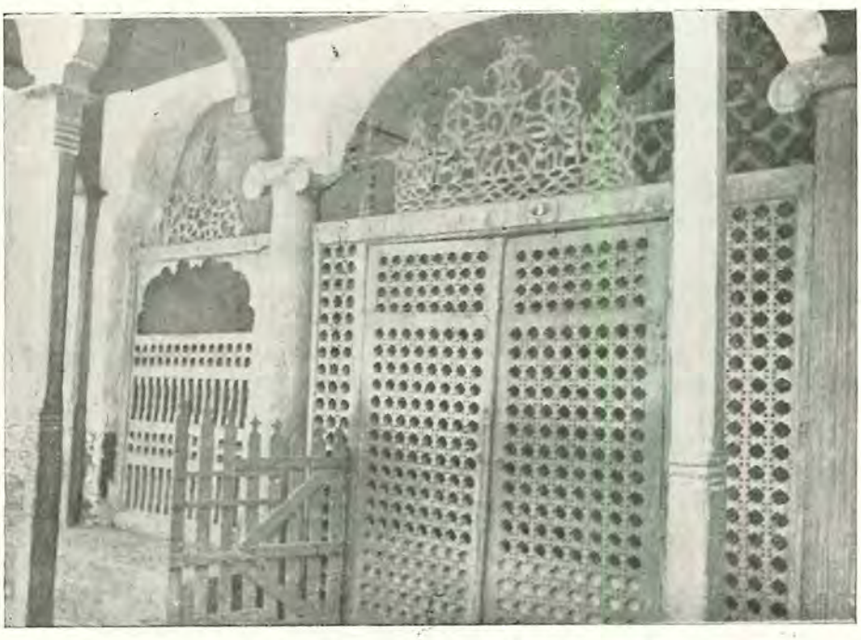

(Resim 252) Trabzon'da, Ortahisar Camii şebekesi

II. BAB MEDRESELER

Ayasofya Medresesi (1) Cedvel No. 185

Evliya'nın (1 - 314) de «Ebülfeth Sultân Mehmed Hân binası olan Ayasofya'i kebîr medresesi» olarak bahsettiği bu bina, cami ile saray sur'u arasında bulunuyordu. Fâtih'in Fâtih camiine ait türkçe vakfiyesinde Ayasofya'nın şimalile medrese arasında «musakkaf bir yol» bulunduğu bildirilmekde, fakat höcre adedi zikredilmemektedir.

Doktor Süheyl Ünver'in Ali Kuş'cu risâlesinde neşrettiği plân ve fotoğrafına (Resim 254, 255) nazaran bina bir kârgir zemin katı üstüne II. Sultan Mahmud zamanında ilâve olunmuş ahşab katdan, Fâtih yapısı olan kârgir zemin katı da 15 höcreli bir büyük, 7 höcreli küçük kısımlardan mürekkebdir. Üst kat merdivenini yapmak için birer höcre hazfedilmişdir. Zemin katının kârgir revakı, tamamen yıkılmış, yerine üst katın gezinti yerini de tutan ahşab direkler konmuşdur.

---

(1) — II. ci bab meyanında zikredilmesi lâzım gelen medreselerden:

1 — Atik Ali Paşa	Medresesi	Cedvel	No. 186	I. ci	babda	Atik Ali Paşa	Camii	manzûmesile
2 — Davud paşa	»	»	No. 188	»	»	Davud Paşa	»	»
3 — Fâtih Semâniye	»	»	No. 193	»	»	Fâtih	»	»
4 — Fâtih Tetimme	»	»	No. 194	»	»	Fâtih	»	»
5 — Mahmud Paşa	»	»	No. 198	»	»	Mahmud Paşa	»	»
6 — Murad »	»	»	No. 200	»	»	Murad Paşa	»	»
7 — Eyüb	»	»	No. 191	»	»	Eyüb	»	»
8 — Rum Mehmed Paşa	»	»	No. 201	»	»	Rum Mehmed Paşa	»	»
9 — Bursa Hamza Bey	»	»	No. 505	»	»	Hamza Bey	»	»
10 — Afyon'da Gedik Ahmed Paşa		»	No. 614	»	»	Gedik Ahmed Paşa	»	»
11 — İnegöl'de İshak Paşa	»	»	No. 664	»	»	İshak Paşa	»	»

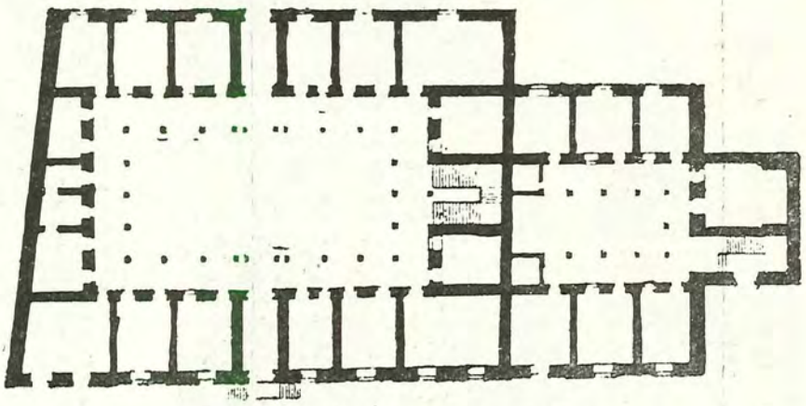

(Resim 254) Ayasofya Medresesi plânı

(Resim 255) Ayasofya Medrese plânı (Foto: Süheyl Ünver)

Bursada Ahmed Paşa medresesi

BURSA'DA AHMED PAŞA TÜRBESİ

(1) Cedvel No. 502
» No. 533

Muradiye'nin altında, ovaya bakan sed üstünde, Fâtih devrinin büyük şairi ve Bursa valisi Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın yaptırdığı bu medrese 11 höcre ve bir eyvan - dershaneden mürekkebdir (Resim 256). Kapısı şark-ı şimalî cebhesinde olup duvarları iki tuğla bir moloz taşile işlenmiş, kubbe iki sıra kirpi, sonra sekiz köşe sağır kasnakla oturtulmuşdur. Eyvanın önünde kalkan duvarı vardır (Resim 257). Bu medresenin hususiyeti, bânisinin şair ruhuna uygun olarak, ovanın harikulâde manzarasına açık bırakılan ön cebhesidir. Mutad olan kapalı Medrese avlusu yerine bu ferah ve serbest sofa kaim olmuşdur.

Ovaya karşı olan eyvan da kapalı değildir ve Türkiye'de yapılan son açık eyvandır. Bu tarihden sonrakiler hep kapalı yapılmışdır. Medresede tarih yokdur; türbede, bânisinin vefatı 902 olarak gösterilmiş olmakla beraber, uzun yaşayan paşanın bunu herhalde daha eski devirlerde yaptırdığı muhakkakdır. Bina metrûk ve pek harabdır.

Türbe: Medrese'nin şarkında, altı köşe plânlı, köşeleri plâstrili, kasnaksız, kubbeli, basit binadır. Burada Ahmed Paşa yalnız olarak yatmaktadır (Resim 257). 3 beyit üstüne arabca kitâbesi:
3 beyit üstüne arabca kitâbesi:

هذه مشكاة انوار لمن ـ عده الرحمن من ممدوحه
فر مراد نا من تلك الدار اذ ـ كان مشتاقاً الى سبوحه
قال روح القدس فى تاريخه ـ ان فى الجنات مأوى روحه
(٢) (٩٠٢)

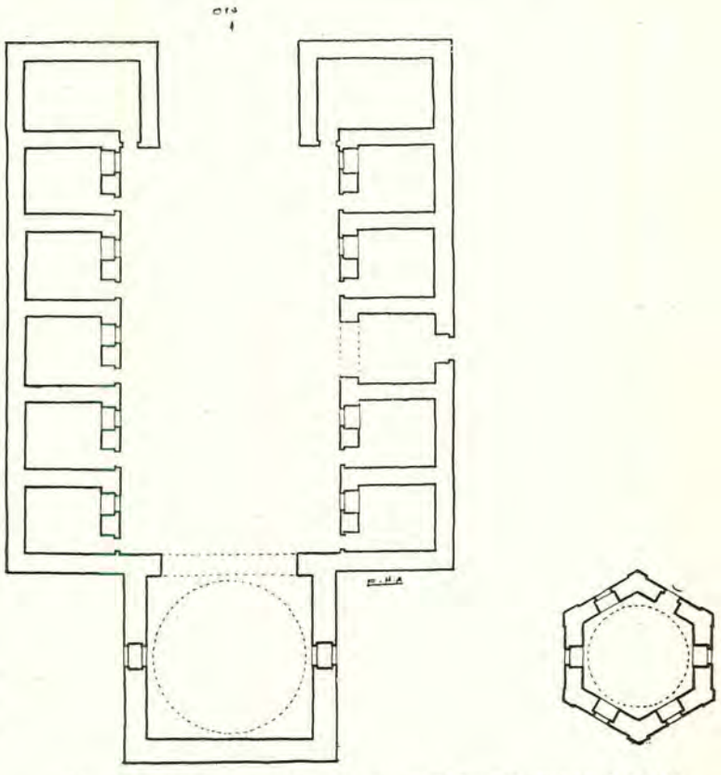

(Resim 256) Bursa, Ahmed Paşa Medresesi rölöve krokisi

Hâzih-i mişkâtü envarin limen
Addeh-ur-rahmânü mîn memdûhihi
Ferre muradüna mîn tilk-ed-dâri iz
Kâne müştâkan ilâ sübbûhihî
Kale rûh-ul-kudsî fî târihihî
«İnne f'i-l-cennati m'evâ rûhihî» 902 (1496)

Türbe oldukça harabdır; pencere kapakları ve kurşun kalmamışdır. Tâmiri elzem bir tarih hâtırasıdır.

(1) — Neşredilmemişdir.
(2) — Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları s. 165-166 da lâtin harfleriyle neşrolunmuşdur.

(Resim 257) Bursa, Ahmed Paşa Medresesi

Peykler medresesi (1) Cedvel No. 592

Edirne'de Üçşerefeli camiden, şimalindeki dar sokakla ayrılan iki medreseden, şadırvan avlusu kapısı karşısına isabet edenidir ve Fâtih yapısıdır (Resim 258). Haricen 35×28 eb'adında olup 17 höcre ve çift dershanesi, biri sokak yüzünde, biri onun mukabilinde, diğeri de dershaneler yanında üç medhali vardır. Revaklar, höcrelerin önünde dolaşıp, dershaneyi açıkda bırakır ve kubbeli değil tulânî tonozludur (Resim 259).

Direkler mermer, başlıklar devrinin nisbetine uygun basit tablalardan ibaretdir (Resim 260). Bu resim 1931 de alınmış olup yalnız kemerler görünmektedir; elyevm bunlar da kâmilen yıkılmışdır; (Resim 261); kemerlerin kırmızı - beyaz taşlarla mütenaviben yapıldığı belli oluyor.

Dershane kubbeleri müselleslere müstenit on iki dıl'ılı ve haricen sağır, çift kasnağa, höcre kubbeleri de müsellesî sekiz dilime ve haricen sekiz köşeli kasnağa oturmaktadır.

Bina, haricen ve dahilen, cebhede ve dahilde kesme taşla yapılmışdır (Resim 262). Üç yüzlü 6 basamakla çıkılan kapı renkli taş kemerler ve bir kesme taş çerçeveden ibaretdir (R. 263). Her odada baca ve müteaddid höcreler vardır. Pencereler ve kapılar pek ufakdır. Dershanelerden bir tanesi de revaklar gibi münhedimdir. Helâlar köşede açık bir avlu üzerindedir. Bütün bina metrûk ve harab durmaktadır. Kitâbesi yokdur.

(1) — Henüz neşredilmemişdir.

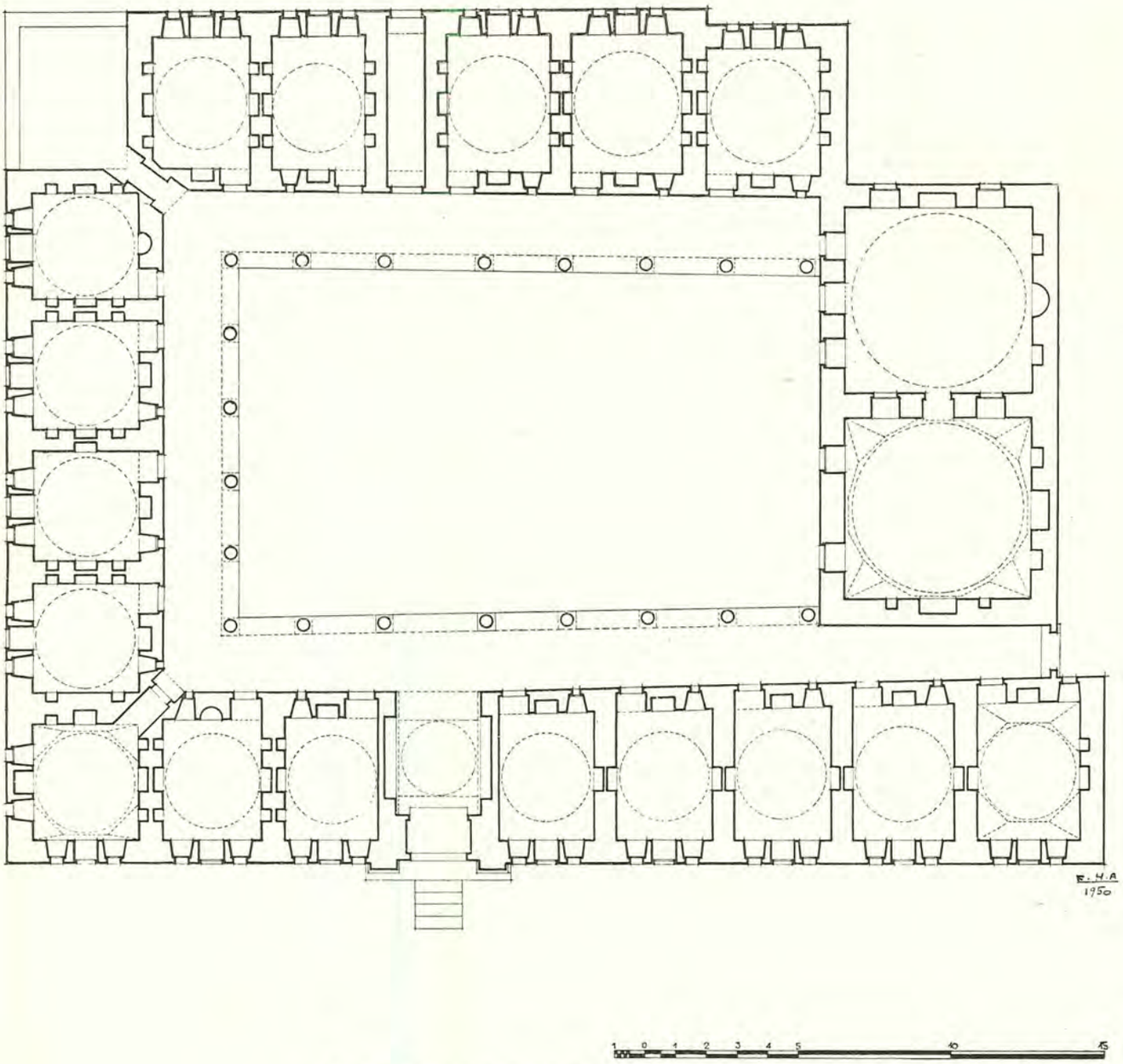

(Resim 258) Edirne Peykler medresesi rölöve plânı

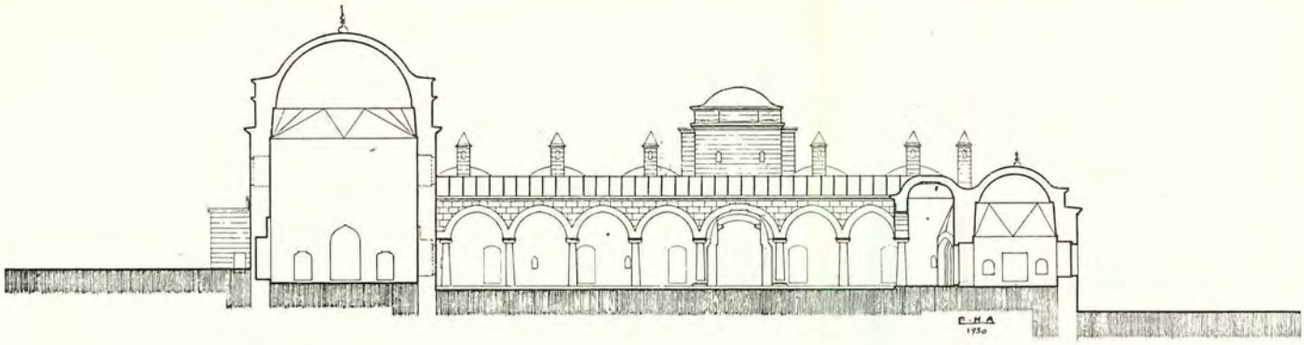

Tulâni Kesim

↑

(Resim 259) Edirne,
Peykler Medresesi
maktaı

←

(Resim 260) Edirne,
Peykler Medresesi dahili
(1931 deki hali)

→

(Resim 261) Edirne,
Peykler Medresesi dahili

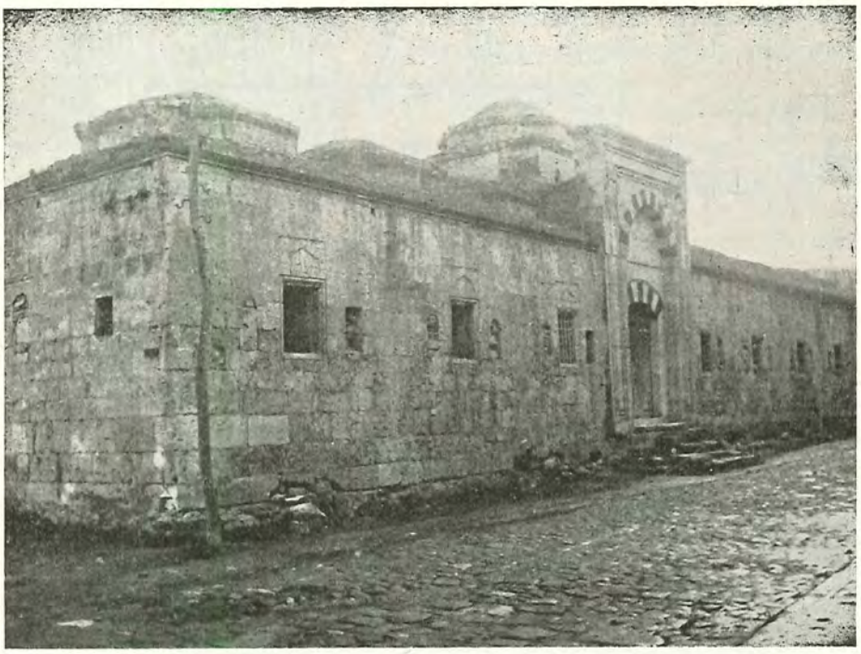

(Resim 262) Edirne Peykler Medresesi harici cebhesi

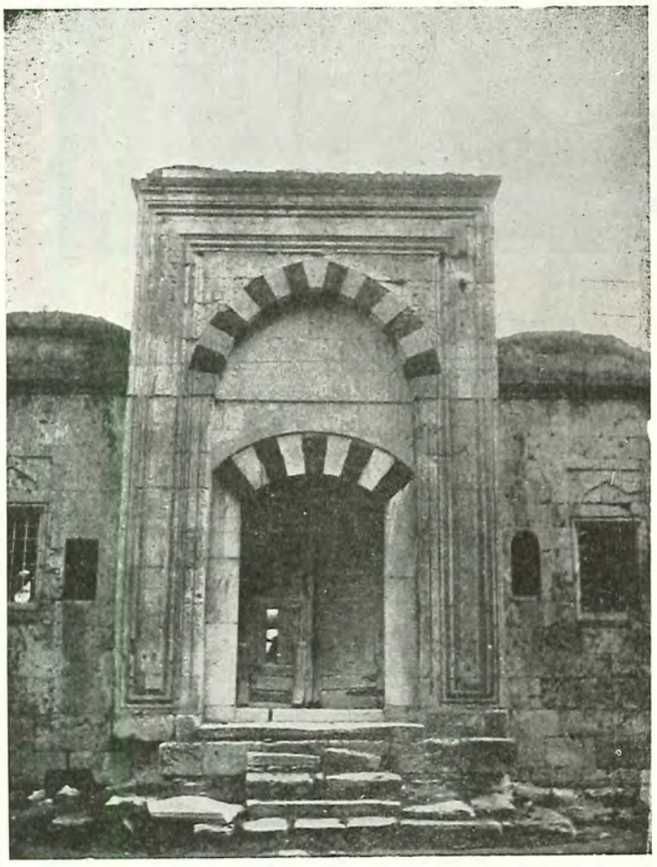

(Resim 263) Edirne, Peykler Medresesi kapısı

Saatli Medrese (1) Cedvel No. 593

Üçşerefeli camiin tam harîm yanına gelen İkinci Murad inşakerdesi olan bu medrese ile yukarda tarif ettiğimiz Peykler medresesi arasında dar bir geçit vardır. On sekiz höcreyi ve biri açık, eyvan şeklinde, biri kapalı iki dershâneyi havidir. Köşedeki boş yerde eskiden üç höcrenin daha mevcud bulunması mümkündür (Resim 264).

Diğer medreseden epeyi büyük 44×36 eb'adında ve daha itinalı yapılmış bir binadır. Dershâne kubbeleri müselles-i kürevî ve yarım küre alîkalara, höcrelerinki sekiz köşe tabla ve köşelerde üç büyük bademe oturmaktadır (Resim 265).

Bursa üslûbunun alışkanlığı ile yapılan açık eyvan biraz sonra yapılan Fâtih medresesinde artık yer almamışdır. Burada da bir açık dershane yapıldığı halde, Edirne'nin sert iklimi karşısında bir de kapalı ilâve etmek ihtiyacı duyulmuşdur.

(1) — Henüz neşredilmemişdir.

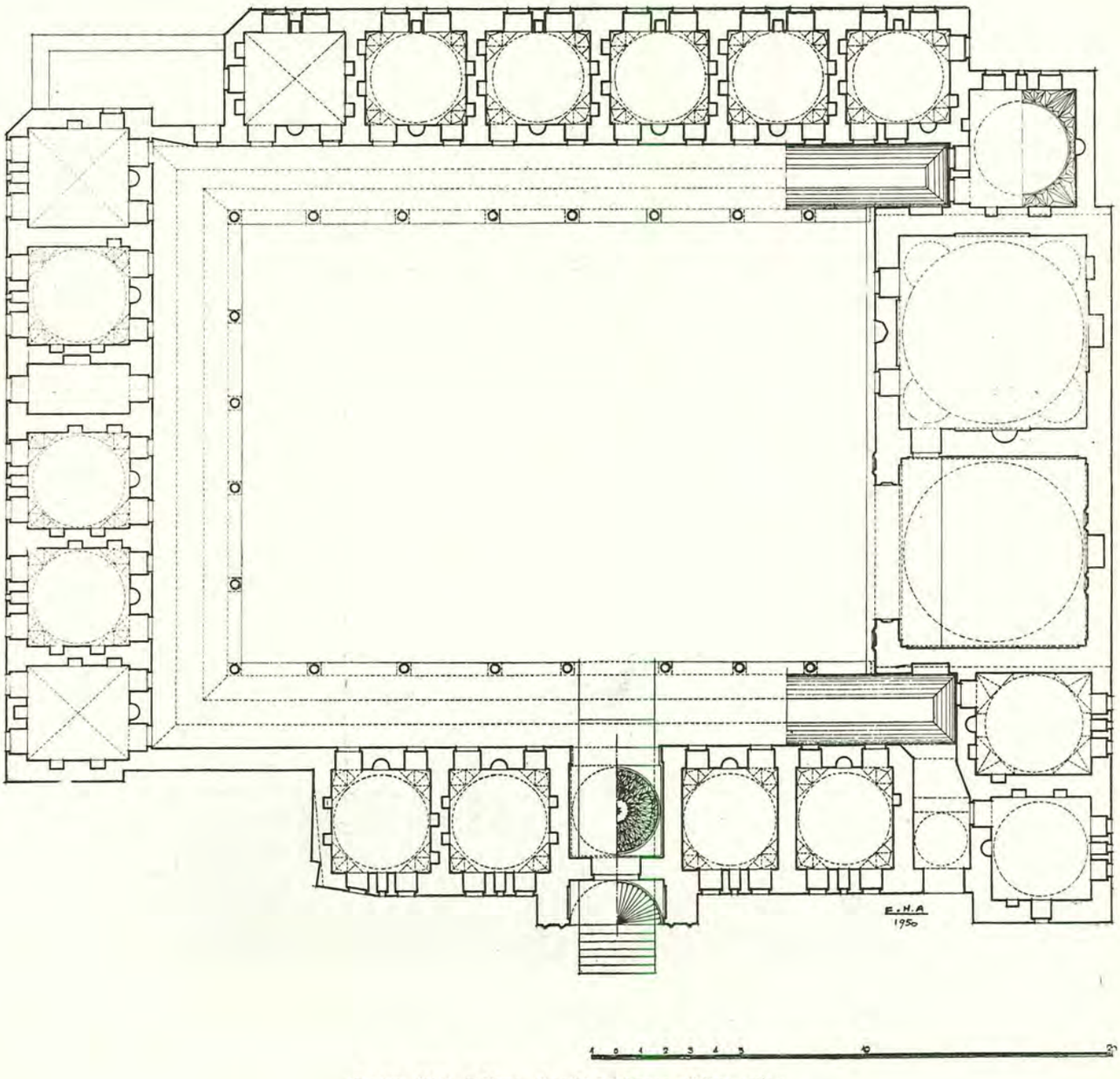

(Resim 264) Edirne, Saatli Medrese rölöve plânı

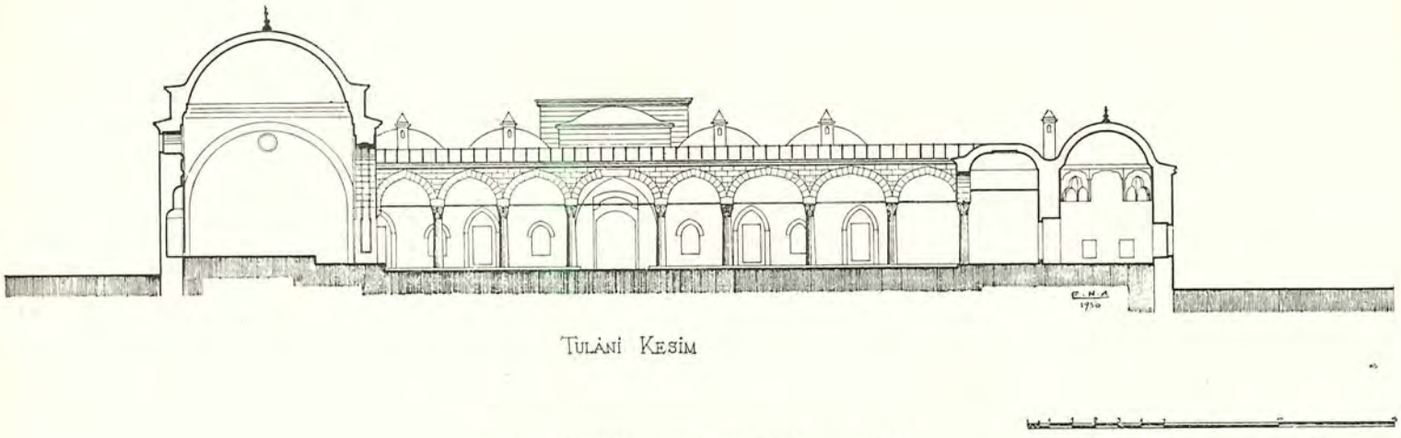

(Resim 265) Edirne, Saatli Medrese maktaı

Dershane kasnakları haricen dairevî, höcrelerinki sekiz köşelidir ve sağırdır (Resim 266). Medhalin üstündeki kubbe üç sıra zengin istalâktitle süslüdür (Resim 264).

Revak direkleri mermer, başlıklar baklavalıdır ve gezinti yeri, Peykler'de olduğu gibi, tonozla mesturdur. Medresenin iki medhali vardır. Açık eyvanda ve kapalı dershanede birer mihrab, her odada ocak ve müteaddid höcreler bulunmaktadır. Pencereler epeyi ufakdır (Resim 267). Helâlar köşedeki açık avludadır. Cümle kapısı geniş bir kemer altında kademeli ve şemseli bir kubbe ile nihayet bulan zengin bir tâkın içinde olup (Resim 268, 269) etrafında alt tarafından dönüp birleşen iki çubuklu silmesi vardır. Bu medrese de harab ve metrûk, revakı münhedimdir.

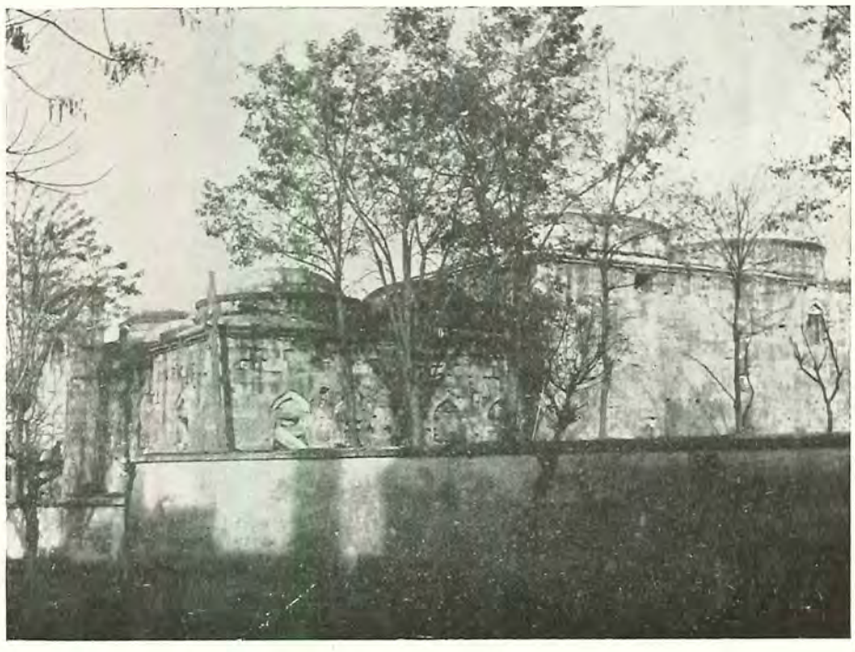

(Resim 266) Edirne, Saatli Medrese dershanesi

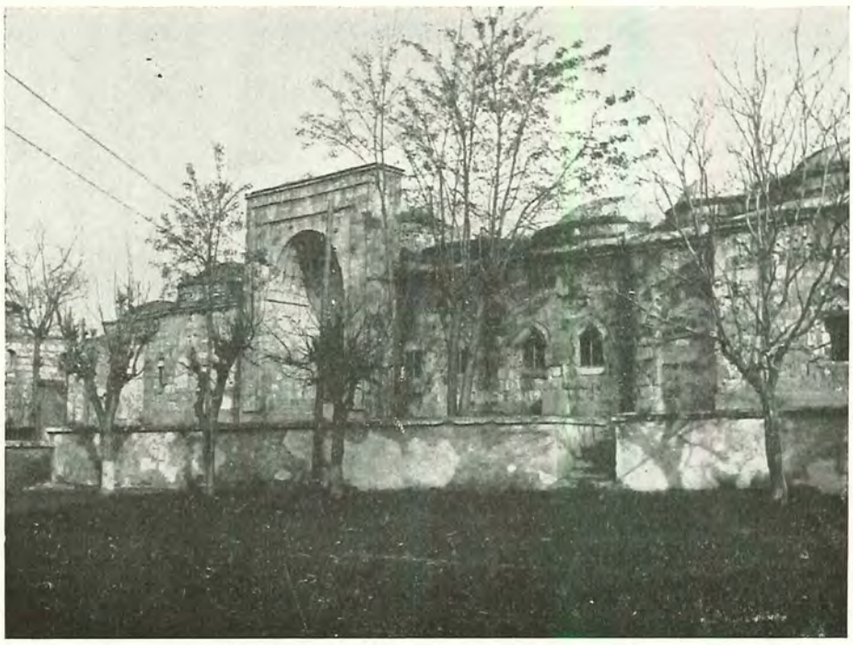

(Resim 267) Edirne, Saatli Medrese dershanesi cebhesi

(Resim 268) Edirne, Saatli Medrese kapısı

ÜÇÜNCÜ BAB: SARAYLAR.

Eski saray Cedvel No. 223

Şehrin fethini müteakip, Hazret-i Fâtih, ikamete salih bir bina bulamadığı için, İstanbul'da ancak yirmi gün kadar oturup Edirne'ye döndü ve giderken de Bâyezid tepesinin en yüksek yeri ve eskiden Bizans Kapitol - Senatosunun işgal ettiği sahaya bir saray yapılmasını emretti. Hemen ertesi sene bitmesinden pek çabuk yapıldığı anlaşılan sarayın plânı hakkında kat'î malûmatımız yokdur. Amirutzes haritasının XVI. asırda Venedik'te basılan gravüründe saray, haricî duvarı su kemerlerinin ucuna yani bu günkü Bozdoğan kemeri caddesine dayanır bir şekilde, çifte surlu olarak tasvir edilmekde ve garb tarafında bir de sütun görülmektedir (Resim 269).

Fâtih'in sarayı, Kanunî devrinde yanmış, esasen Topkapı'daki Yeni Saray'ın inşasile eskisine pek ihtiyaç kalmamış olduğundan talî hizmetlere tahsis edilerek, sahasından mühim bir kısmı tefrik ve Süleymaniye manzûmesile Ağakapısı'na ve bazı hususî sarayların inşası için kullanılmışdır. Eski Sarayın 1574 senesindeki halini gösteren bir gravür Paris Bibliothèque Nationale'de, (a b h. 7.5.52) numarada bulunmaktadır (Resim 270).

Kritovulos, Karolidi efendi tercümesi s. 102 de, Fâtih'in 858 (1454) de saraya başlattığını ve 1455 de bitirildiğini bildirmekle iktifa etmektedir. Sarayı etrafile anlatan yegâne kaynak Evliya Çelebi'dir; (I. 117 - 120) de 858 de başlanıp 862 de tamam olduğunu «Burç ve barusuz ve dendan, bedensiz ve hendeksiz bir surdur ama gayet metanet üzre bina olunup cümle divar rasas-ı nilgûn ile mesturdur, ol asırda dairen madar 12000 arşun idi ve şekli murabba kârgir binadır, bir rüknü Sultân Bâyezid kazancıları köşesinden ta Miskî Sabunî kâbına müntehî idi andan bir köşesi Dellâk Mustafa Paşa sarayında nihayet bulurdu andan bir rüknü Küçükpazar seddi ve sarnıcı üzre karar bulmuş idi hâlâ Yeniçeriağası sarayı ve Siyavuş Paşa sarayı zemîni, mezkûr saray-ı atîk yerinde idi ve andan bir köşesi tâ Taht-ül-kal'e üstündeki sedden ubur edüb yine kazancı tâcirleri köşesine gelince bir saray-ı azîm inşa edip...» dedikten sonra (عين شمعون) Ayn-ı Şem'un ismindeki bir menba' suyu çeşmesinin şimdiki mercan kapısı haricinde bulunduğunu bildirmekte ve s. 119 da «Bade Sultan Süleyman bu saray-ı atîki üç mil ihata eder bir saray edüb üç kapu eyledi Divân kapusı şarka nâzır ve Bâyezid kapusı cenuba nâzır, Süleymaniye kapusı canib-i garba nâzırdır ve bu sarayın haricine Belgrad ve Malta ve Rodos fethi malından Süleymaniye camiini bina etti... ve makbul Siyavuş Paşaya bir saray-ı azîm ve yeniçeri ağalarına mahsus bir saray-ı kadîm ve Lala Mustafa Paşa için ve Pîr Mehmed Paşay-ı Karamanî için bir saray ve Gebzede cami sahibi Mustafa Paşaya ve kızı Esmîhan Sultana keza bir saray yapdırub cami hademesi için bin aded höcre inşa edüb Eskisaray'ın cevânib-i erbaasını tarîk-i âm ile arâste edüb ilel'an bir canibe ittisali yok bir saray-i azîmdir. Bâlâda tahrir olunan saray-ı vüzerâ ve imâretler bilcümle saray-ı atîk zeminine bina olunmuşdur. Ama Eskisaray Sultan Mehmed Hânın binası...» olduğunu beyan etmektedir.

Bu tarifi (Resim 269) daki Fâtih devrine ait gravürle karşılaştırırsak her ikisinde de garb köşesinin XVII. ci asır ortalarında Vezneciler'deki Bozdoğan kemeri caddesine kadar ulaştığını görürüz. Evliya'nın (Miskî Sabunî bab) dediği yer, bu caddenin köşesinde 1920 senelerine kadar bâki olan Sabuncu hanı yanında bulunmaktadır.

Dellâk Mustafa Paşa sarayı da Bozdoğan caddesi üstünde kemerden sonraki yolun köşesinde görülen eski enkaz yerinde olsa gerekdir. Buradan Küçükpazar üstünde eski Yeniçeriağası kapısı, bilâhare meşihat binası ve Üniversite Biyoloji Enstitüsü olan yerin altındaki büyük sed duvarlarına kadar gidip tesviye münhanisini takiben Tahtakale yukarılarında Dökmeciler hamamı altındaki sedlerden cenuba dönerek yine Bakırcılar'a kavuşmakda idi. Kanunî Sultan Süleyman, sarayın şark ve garb ve cenub taraflarını sabit tutup Bab-ı serasker'i — şimdiki Üniversite — şimal hududu üzerine bir sed duvarı yaparak sahayı küçültmüşdür. Evliya'nın tarif ettiği garb hududu da sonradan bir tâdile uğradığından eski hizadan takriben 200 metre içerde XVIII. ci asırda Kaptan Paşa camii yapılmışdır. 1228 tarihli Bâyezid su yolları haritasındaki krokiye ilâve ediyoruz, (Resim 271). Bu haritada da görülen cenub kapısı meydana doğru şimdikinden daha ilerde ve bir çıkıntı vaziyetindedir. Aynı vaziyet 1254 tarihli câmiler haritasında da görülmektedir. XIX. cu asırda bu çıkıntı da kesilerek bu günkü hududlara irca olunmuşdur. Demek ki şimdiki arsanın şark sınırı eski Fâtih sarayı sınırına, şimal sınırı Kanunî inşası duvara, cenub hududu kısmen Fâtih devrine, garb hududu ise XVIII. ci asır

(Resim 269) Amirutzes gravürü ve eski saray

hududlarına mutabık düşmektedir.

Fâtih'in bu sarayda en geç 858 (1454) den 883 (1478) senesinde Yenisaray'ın yapılmasına kadar oturmuş olduğunu kabul edebiliriz. Kanunî devrinde yandıktan sonra yapılıp eski padişahların haremleri-valdelerine ikametgâh ve ihtiyar saraylılara uzletgâh olmuşdu. Yeni padişah cülûsunda valdesini buradan mutantan merasimle alır, yeni saraya götürürdü. Sultan Mahmud devrine kadar muhtelif tamirler geçirmiş ve Bâyezid cihetinde Babıâlî'nin Soğukçeşme kapısına benzeyen geniş saçaklı bir medhal de ilâve olunmuşdu. Sonra Bâb-ı Seraskerî inşa olunmuş, meşrutiyette Harbiye Nezareti ünvanını almış ve en son olarak İstanbul Üniversitesi ittihaz olunmuşdur.

Mahallen müşahedelerimize nazaran saray binaları Harbiye Nezaretinin cenub tarafında idi. Üniversitenin yaptırdığı büyük ve muhtelif inşaatta, arka, yani şimal tarafında saraya ve Türk devrine ait bir bakiyeye rastlanmadığı gibi çanak, çömlek kırığı da bulunamadı. Bu kısımda Kanunî devrine ait ve bir binadan sökülüp getirilmiş iki kapı sövesi eski Bâb-ı Seraskerî mutbaklarında tekrar kullanılmışdı, yeri de şimdiki Enstitüler blokunun tam ortasında idi. Buna mukabil ön kısımda Rasadhane inşaatında tek tük duvarlara ve bazı çanak ve çini parçalarına rastlandı. Bu günkü Rektörlük binası içindeki bir hafriyatta da bir su haznesi duvarı çıktı. Gravürler de sarayı Bâyezid'e yakın kısımlarda göstermektedir. Fakat ön tarafta arkadaki kadar büyük hafriyat yapılmadığından bu bakiyelerin birbirile münasebetini bulmak mümkün olmamışdır. Muhakkak olan bir şey varsa o da binaların Bâyezid cihetine yakın olduğudur.

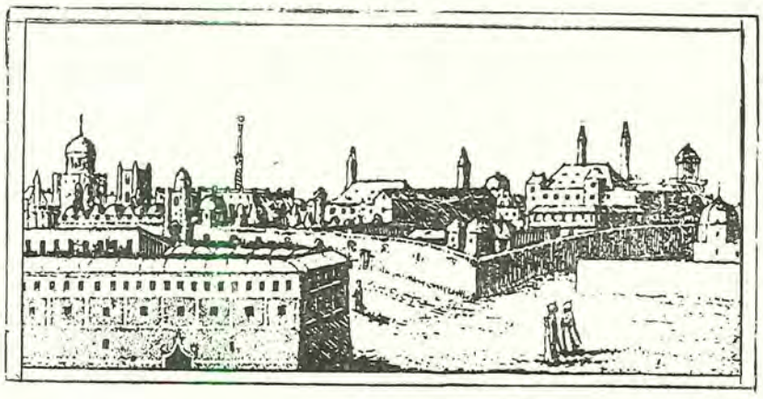

(Resim 270) Eski Sarayın Paris Bibliotèque Nationale-Estempes abb. 7.5.52 No. 1574 deki resmi (Klişe: Süheyl Ünver)

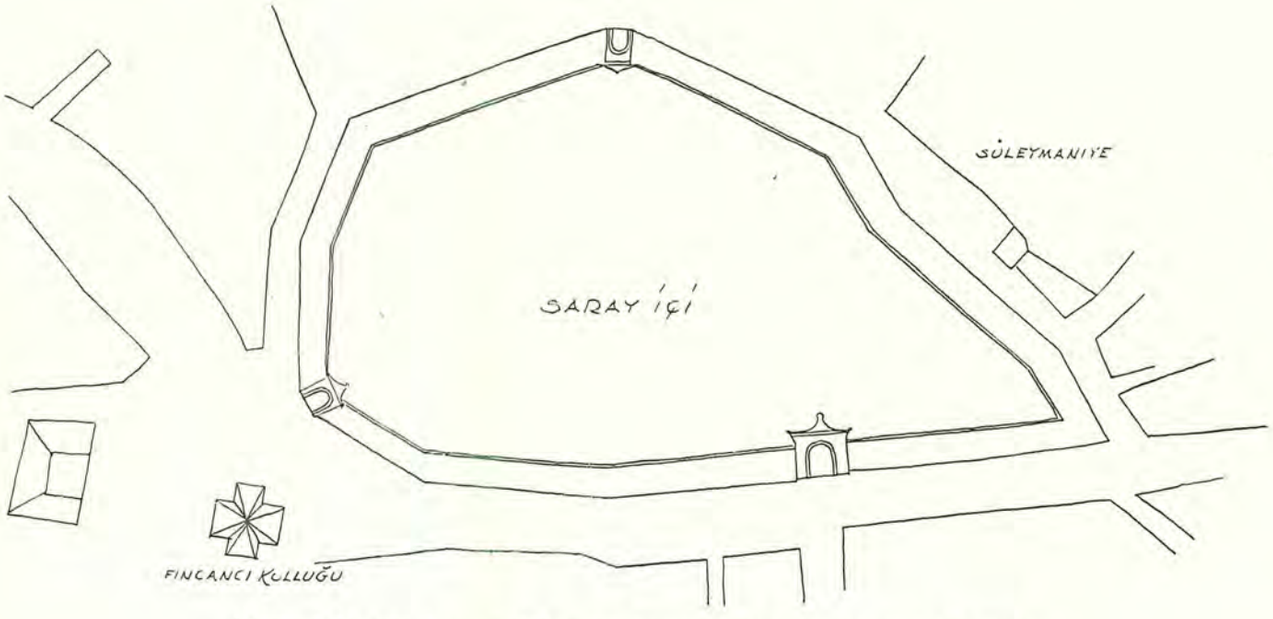

(Resim 271) Eski Sarayın 1239 tarihli Bâzezid Su Yolları haritasındaki hududu

Yeni Saray Cedvel No. 224

(TOPKAPI SARAYI)

Sarayın hey'et-i umumiye etüdü: Fethi müteakip acele yapılan eski sarayın hizmeti, uzun zaman devam etmedi. Fâtih, bu sarayı beğenmedi mi? Niye terk etti? Bu hususta muhtelif rivayetler varsa da belki en doğrusu eski sarayın acele verilmiş bir kararla, yerinin intihab olunduğu ve pek sür'atli yapıldığıdır. Düşünmeli ki koca bir şehri fetheden bir hükümdar ancak 20 gün kaldığı şehirde ve bu kadar dağdağa arasında bile bir saray yapılmasını düşünüp yer intihab etmiştir. Yer ve mekân Topkapı sahasına nisbetle daha dûn bir mertebede ise de kötü olduğunu kim iddia edebilir?

Fakat Fâtih gibi bir padişahın. Sarayburnu'nu gördükçe arzulamamasına imkân var mı? Bu derunî arzuyu teşvik ederek yepyeni yapılan bir sarayı terketmeğe sevk için mühim sebebler olmalı idi.

Bu sebeblerin neler olabileceğini menbalardan arıyalım:

Muasır müverrihlerden Turi Sinâ Bey, bir tarih vermiyor, yalnız yapılan bahçeler ve havuzlardan, rengin üslûbu ile, bahsettikten sonra, bu «hıyabanda tavr-ı ekâsire üzre bir sırça saray-ı can-fezâ...», «... ve anın mukabilinde tavr-ı Osmanî üzre fenn-i-hendesiyi câmi bir kasır ki acaib-i asırdandır, istibnâ buyurdu...» (1) demektedir.

Kritovulos ise, gerek sarayın, gerek Fâtih camiinin başlangıç tarihi olarak saltanatın sekizinci yılını, yani 863 (1459) senesini göstermekte ve sarayın vasfında yalnız Bizansın denize uzanmış bir mahall-i ferah-fezasında «muhteşem ve emsaline nisbetle mutantan bir saray-ı âlî» (2) kaydile iktifa etmektedir. 867 de başladığı kitâbesinden anlaşılan camie 863 tarihini işaretle zuhûl ettiği gibi saray için de bu mebde', Bab-ı Hümâyunun 883 hitam tarihini taşımasına nazaran, yirmi senelik bir inşaat müddetini icab ettirir ki pek fazladır. Âşık Paşa-zâde de saray hakkında bir şey söylemez.

Âli Efendi (3) Künhülahbar'da yeni sarayın inşasını şöyle anlatıyor «Galata sükkânı galata düşüp padişah-ı İslâmın şehir ortasında mahfuz bir me'vada ikameti ehl-i asnâmdan bîm-ü herâsına mebnidir yolunda işaai kîl-ü kal-i ebâtil etmeleri ve diğer tarafdan Uzun Hasan evlâdından Uğurlu Mehmed Bey ki kâr-dâna bir mirzây-ı bî adîl idi padişah hazretlerinin meyane-i beldede temekkünleri muvafık-ı lâzıme-i saltanat olamayacağı zemininde bir mânay-ı diğer temsil eylemesi üzerine Mirzânın bu rey-i müstakîmi ve Galata sükkânının vehm-i sakîmi fikr-i şehriyarîyi ikaz eyleyerek saray-ı cedîdin imârına mübaşeret kılındığını...» yazdıkdan sonra Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşanın:

(بنیاد سرایوکه بودر احسن تاریخ ـ کیم ایده مبارك طپوکه حی و توانا)

Bünyâd-ı sarayûnâ budur ahsen-i târih — Kim îde mübârek tapuna hayy-ü tüvâna; tarih beytini derc ile, sarayın inşa tarihi olarak gösterdiği bu mısra' 877 neticesini verdiği halde, 866 da (sahasına teşrif) buyurulduğunu beyan suretile zuhul ediyor.

Diğer tarafdan Uzun Hasan'ın oğlu olan Uğurlu Mehmed Bey, Otlukbeli muharebesinde bulunup Osmanlılara inkiyad ettikden sonra en erken 878 de İstanbul'a gelebileceğine nazaran, daha eskilerini nazar-ı itibara almasak bile, 877 de biten bir bina için rey veremezdi (4).

Tac-üt-tevârih, C. I, s. 448 de Hazret-i Fâtih'in Zeytinlik denilen yere iltifat edip yeni bir saray başlattığını ve bahçelerinin ortasını «harem» eyleyip musannâ kasır ve hâneler yaptırdığını söylemekte ve füzelây-ı asırdan birinin itmamına şu tarihi söylediğini bildirmektedir:

حرم من جمال صاحبه ـ تسجد الشمس فی جوانبه.
الهم الحق فیه تاریخا ـ خلدالله عن صاحبه

Haremün min cemâl-i sahibihi
Tescüd-üş-şemsü fî cevânibihî
Elhem-el-hakke fîhi târihen
Hallad-a-Llâhü izze sâhibihî

Son mısra, 883 (1478) tarihini göstermektedir.

Evliya Çelebi (1-115) de «-Sene 863- tarih-i iptidar-ı binâ (اکدالله بنیانها) ekked-a-Llâhü bünyanîha ve tarih-i intiha-i imâret (شیدالله ارکانها) şeyyed-a-Llâhü erkânahâ -Sene 872- bu tarihler Bâb-ı Hümâyun üzre tahrir olunmuşdur ve dahi kubbe-i ulyânın takı altında mermer-i hâm ile müzehheb ve celî hat ile tarihtir (خلدالله عن صاحبه) Halled-a-Llâhü izze sahibihî, -Sene 872- tahrir olunmuşdur.» deyip bir çok medayihde bulunduktan sonra ve «Bu hadîka-i müzeyyenenin tâ vasatında bir püşte-i dil-

(1) — Târih-i Ebülfeth, Tursun Bey, Ahmed İhsan mat. 1330, s. 66.

(2) — Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, Kritovulos, Karolidi Terc. A. İhsan mat. s. 128.

(3 — Topkapı Sarayı Müzesi, Revan 1120, yazma.

(4) — Bakınız: Ekrem Hakkı Ayverdi, Bab-ı-hümâyun, İstanbul Ansiklopedisi, cü. 33-34.

(Resim 275) Topkapı Sarayı Valide taşlığında Fâtih devri duvar ve silmelerini havi kısım (üstteki silmenin devamı R. 274 de)

kûşâ ve bir mürtefî zemin-i hoş-hâva üzre kendulara mahsus kırk adet kâse-i çin ile hâs odalar bina etdi ve bâb-ı saadetin iç yüzünde bir arz odası bina eyledi ki gûya kasr-ı Hevrenkdir ve at meydanı cürmünde bir havlinin canib-i şarkîsinde bir hamam-ı lâtîf ana muttasıl Hazine-i hassa ve ana muttasıl Kuşhâne ve ana muttasıl Kilar Odası andan Hazine Odası ve andan Hâs Odası, Hünkâr Camii andan Doğancılar Odası andan Küçük Oda andan Büyük Oda andan Seferliler andan Külhân Odası andan Büyük Oda Mescidi andan Meşk-hâne andan yine Hamama gelince bu meydanın etrafında mezkûr hâs odalar ile mâmur ve âbâdân...» ettiğini yazıp ve bir kaç satır aşağısında «ama bu sarayda harem bünyad olmamışdır bâde Süleyman Hân asrında harem bünyad olunup...» kaydını düşmektedir.

Evliya Çelebi'nin söylediği tarihler yanlışdır ve Bâb-ı-hümâyunun hiç bir yerinde yazılı değildir. Yazılacak yer de yokdur. Birinci tarih 863 değil 210, ikincisi 872 yerine 658 ve Tac-üt-tevârîh müellifinin zikrettiği üçüncü (خلدالله عز صاحبه) Halled-a-Llâhü izze sahibihî) tarihi 872 değil 883 tutmaktadır. Üçüncü avlu üzerindeki binaların tavsifi pek doğru ve hale mutabıkdır.

Sarayda Fâtih devrinde harem yapılmayıp Kanunî devrinde inşa olunduğu fıkrasının yanlışlığı da aşikârdır. Hiç değilse Kanunî'den evvel gerek İkinci Bâyezid'in, gerek Yavuz'un sarayda ikamet ettikleri bilinmektedir.

Âtâ tarihi de Fâtih'in 14-15 sene kadar Eskisarayda ikamet ettikten sonra, zeytin ağaçlarile (1) mestur Sarayburnu'nun letafetine dayanamayıp, Rum müelliflerinin beyanlarına atfen, (Vizandiyonlar'ın) etrafında bulunan arsalarına bir saray inşa ettirdiğini ve bunun eski bir bina olmayıp hepsinin Fâtih tarafından yaptırıldığını yazmaktadır; sarayın Fâtih tarafından yaptırılıp eski bina bulunmadığını uzun boylu münakaşaya hacet yokdur; menbalarla beraber inşaat vazıhan bu hali göstermektedir.

Abdurrahman Şeref Bey Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası (Cüz 5 - 12) de Dursun Bey, Âlî ve Âtâ Beyi ele alarak tenkit ettikten sonra (s. 273) de Ayasofya kütüphanesinde arabca yazma bir tarih risalesinin (Tarih-i bina-il-kal'at-il-cedîde) serlevhalı küçük manzûmesinde:

(1) — Fâtih'in Türkçe vakfiye tercümesinde de bu mahalle (Zeytinlik) denmekde ve saray (Kal'a-i cedîde) ve (Kulle-i cedîde) olarak tavsif olunmaktadır.

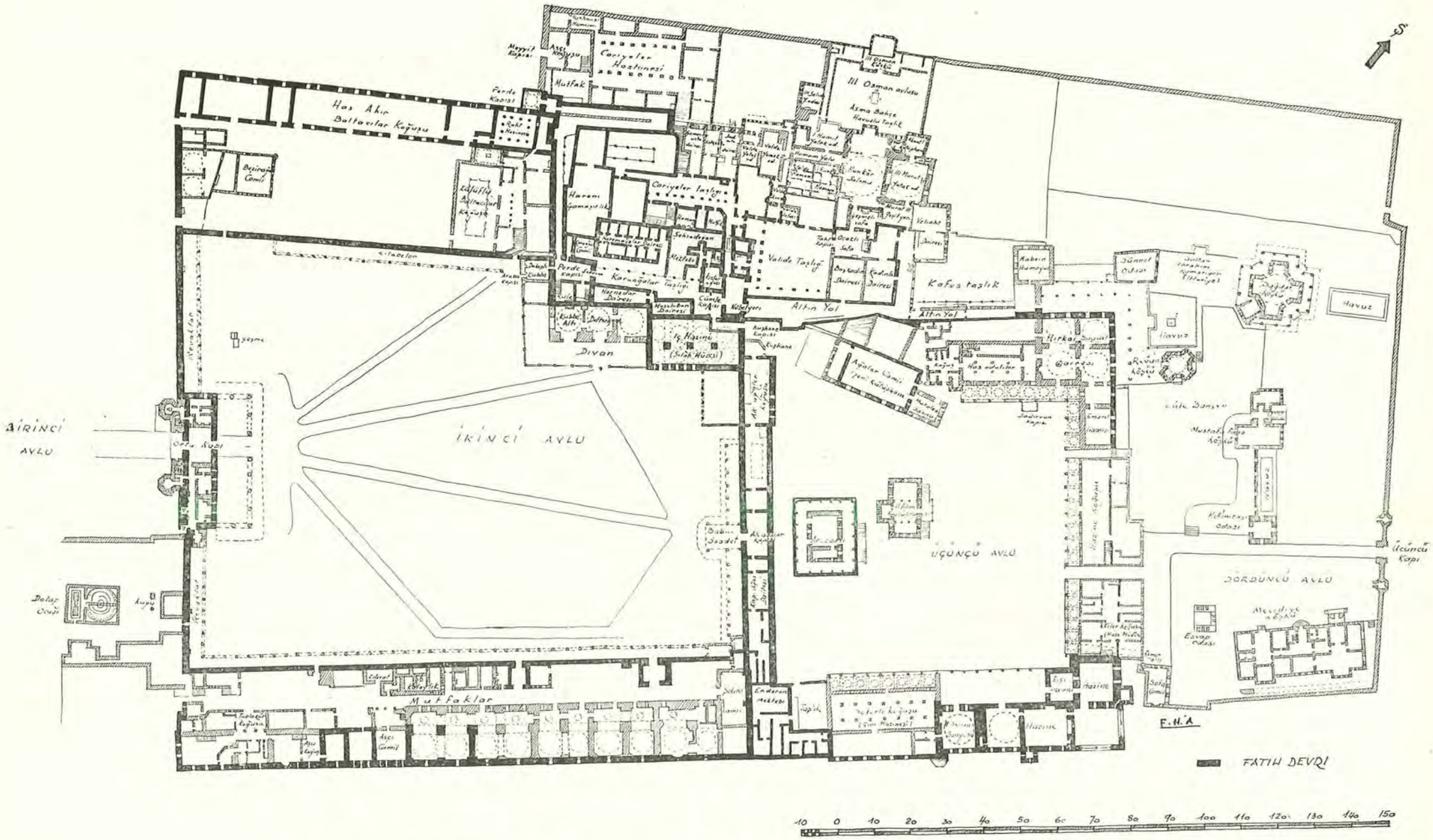

(Resim 276) Topkapı Sarayında Fâtih devri yapılarından zamanımıza intikal eden kısımlar (Siyah ile gösterilenler)

الهم الرب لوضع تاريخه ـ خلده الله للعلى ابدا ٨٨٣

Elhem-ür-Rabbü livaz'ı târihuhû
Halledeh-u-Llâhü l'il-ulâ ebedâ,

883, tarihinin hitam senesi olduğunu bildirdiğini (رباط الخيل) Rıbat-ül-hayl, 883, yılını da Hâsâhır için tarih düşürdüğünü, tarihi bina-il-kasr-il-Âlî, olarak da

من الغيب يلقى الينا التاريخ
جنان على و قصر مبارك

Min-el-gaybı yulkâ ileyn'et-târihî
Cinanü Aliyyün ve kasrun mubarek

873 tarihini bir kasır (1) için zikrettiğini ilâve ediyor.

(S. 274) de yeni sarayın zaman-ı inşasının müttefek-i aleyh olmadığını ve bahçe ve havuz gibi tertibatın 870 den sonra başlayıp bir hayli müddet devam ettiğini ve 880 e doğru biterek 883 hulûlünde sur ile beraber tekmil kılındığını beyan eyliyor.

Başlamanın kat'î tarihi hakkında ittifak olmamakla beraber bütün kaynakların muhassalası şunu gösteriyor ki ilk köşklerden sonra inşaat epeyi sürmüş, arabca manzûmedeki bir köşke ait 873 hitam tarihinden iki üç sene evveli, yani 870 tarihlerini başlama tarihi olarak alırsak, 12-13 sene devam etmiştir. Kritovulos'un kaydına bakılırsa yirmi sene sürmesi lâzım gelir ki uzak bir ihtimaldir. Esasen müellif, Fâtih camiinin başlama tarihinde de dört sene bir geri alma yapmakla, kendisi henüz Sakız'da iken geçen vak'alar için gösterdiği tarihlerde de isabet etmiyor.

Âli Efendinin Galata sükkânının çıkardıklarını söylediği dedikodunun, sarayın nakline bir sebep teşkil edeceğini zannetmiyorum. Yalnız Fâtih'le araları pek iyi olan ve hattâ Fâtih'in kızı (2) (Gevherhân) sultanla evlenen Uğurlu Mehmed Beyin böyle makûl bir tavsiyede bulunması pek muhtemeldir ve mesmu olacak bir temennidir; netekim olmuşdur da. Ancak Mehmed Beyin 878 deki tavsiyesinin, mâkabline, yani 877 tarihli kitâbesine nazaran daha evvel yapılmış olduğu zahir olan Çinili ve 873 tarihli mümasili gibilere şâmil olamıyacağından, olsa olsa yapılan müteferrik kasırlar etrafında lâzım gelen idare, hizmet ve merasim daireleri gibi bütün saray teşkilâtile ikamet kısımlarının ilâve ve itmamları yolunda vâki olmuşdur.

Fâtih için, sarayın naklinde mühim bir âmil de, teşrifat ve merasimi ehemmiyet kesbederek, gündelik hayatdan tecerrüde başlayan, muhteşem imparatorluk makarrının, şehrin alâka ve tecessüsünden uzak bir yerde bulunması arzusu olsa gerekdir.

Evliya Çelebi'nin harem yapılmadığına dair kaydının da doğru olamıyacağını yukarda söylemiştik. Abdurrahman Şeref beyin bulduğu netice doğru, fakat vuzuhsuz ve nakıstır. İlk köşkler inşaatının 870 senesinde başladığı ve bunlardan en az bir tanesinin 873 de bittiği yukarıda zikrolunan tarih kıt'alarına göre muhakkaktır. Fakat ilk başlanan büyük bir plân dahilinde esas saray olmayıp istirahat ve eğlence kasırları idi. Sarayın bütünü Uğurlu Mehmed Beyin de tavsiyesile 878 de mevki-i tatbika konup 883 de, 25 sene evvel teşekkül etmiş Edirne sarayı nümunesine uyulup ve fazla olarak mühim bir sur ilâvesile, ve harem dahil olarak bitmiş ve Hazret-i Fâtih asırlara emanet ettiği bu muazzam eserinde ancak üç sene tam olarak ikamet edebilmişdir.

***

F'âtih Demirkapı'dan Otlukkapısı hizasına kadar Haliç ve Marmara'da devam eden Bizans surlarının arasını (Sur-ı Sultânî) ile vaslederek meydana getirdiği kapalı saha, tâ zamanımıza kadar, aynen intikal etmiş ve daha fazla tevsi olunmamışdır. Bu saha cem'an yekûn 700 bin metre murabbaı bir mesaha işgal etmektedir (3). Yalnız bu sahanın hududları üstünde Fâtih devrinin inşaatı kalmamışdır. Hemen hemen noksansız durmakda olan surdan sonra bu zamanın eserleri Ortakapı'dan Üçüncüavlu nihayetine ve mutfaklardan baltacılara kadar olan sahada toplanmakda, yalnız Çinili Köşk biraz hariçde kalmaktadır.

Saray sahasının muntazam usulle yapılmış en eski haritası olan Melling'in 1800 senelerine aid haritasını ekliyoruz; (Resim 272), etraf sahalarda görülen cebeciler, bostancılar ve Marmara tarafında cirid sahası tamamen yok olmuş, tahripkâr bir zihniyetle yapılan demiryolu hepsini silip süpürmüşdür.

Fâtih devrinden itibaren terkedilinceye kadar aynı teşkilâtı muhafaza ve Edirne'deki avlu plânının burada da tekrarı olan saray taksimatı şöyledir: Sarayın ve sur'un esas kapısı Bab-ı-hümâyun'dan girilip fırın, odun ve inşaat anbarları, sîm sakalar, hasırcılar ve saire gibi hizmet yerleri ve sonra yapılan darbhâneyi muhtevi ve halkın merasime tâbi olmadan duhûl hakkı olan saha (Birinci avlu - Birinci yer) dir. Bu kısımda Fâtih devri eserleri herhalde vardı, şimdi bir şey kalmamışdır. Bab-ı-hümâyundan girince, arazinin inhinasına uyarak hafif bir kavis yapan yol, orta kapıya götürür. İki yandaki duvarı Fâtih devrine aid olan Ortakapı'dan girilen kapalı saha (İkinci avlu - İkinci yer) dir. Burası Devletin resmî hizmetlerinin görüldüğü, divânın toplandığı, ulûfenin dağıtıldığı mahaldir. Dış hazine de buradadır. Sağ taraftaki revaklardan mutfak ve erzak anbarlarına, soldaki bir iç avlu kapısından Hâsahır ve baltacılar kısmına geçilir. Bu kısımda Orta Kapının, mutfakların bir kısmı, İçhazine, Adalet kasrı denilen kulenin kaide kısmı, Baltacılar cihetinde Raht

(1) — Bu köşkün hangisi olduğu bilinemiyor, Fâtih köşkü yani hazine olması muhtemeldir.

(2) — Âşık Paşa-zâde, Tevarîh-i Âl-i Osman, s. 248 haşiye.

(3) — Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Onarımları.

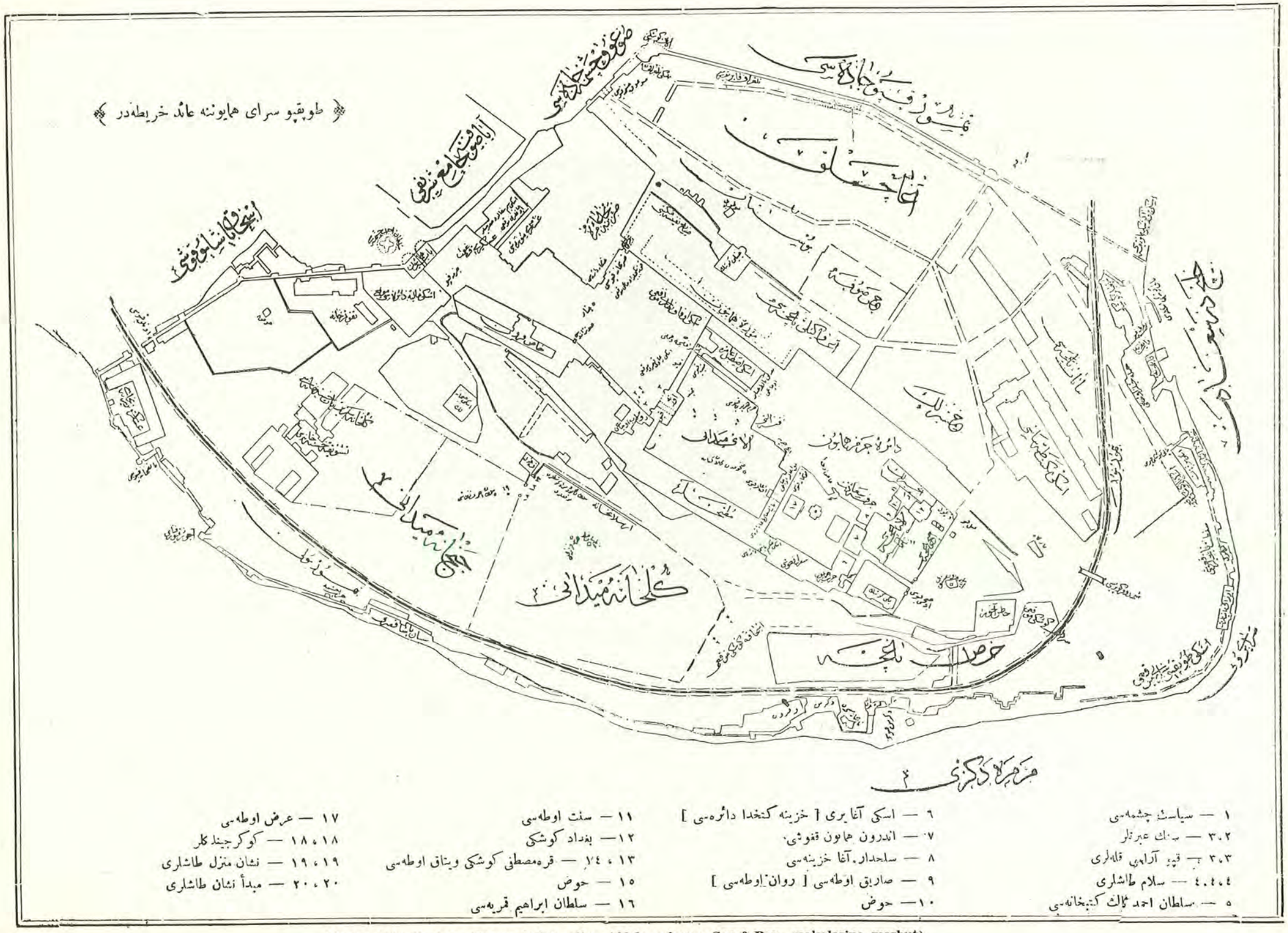

(Resim 277) Topkapı Sarayı bahçe plânı (Abdurrahman Şeref Bey makalesine merbut)

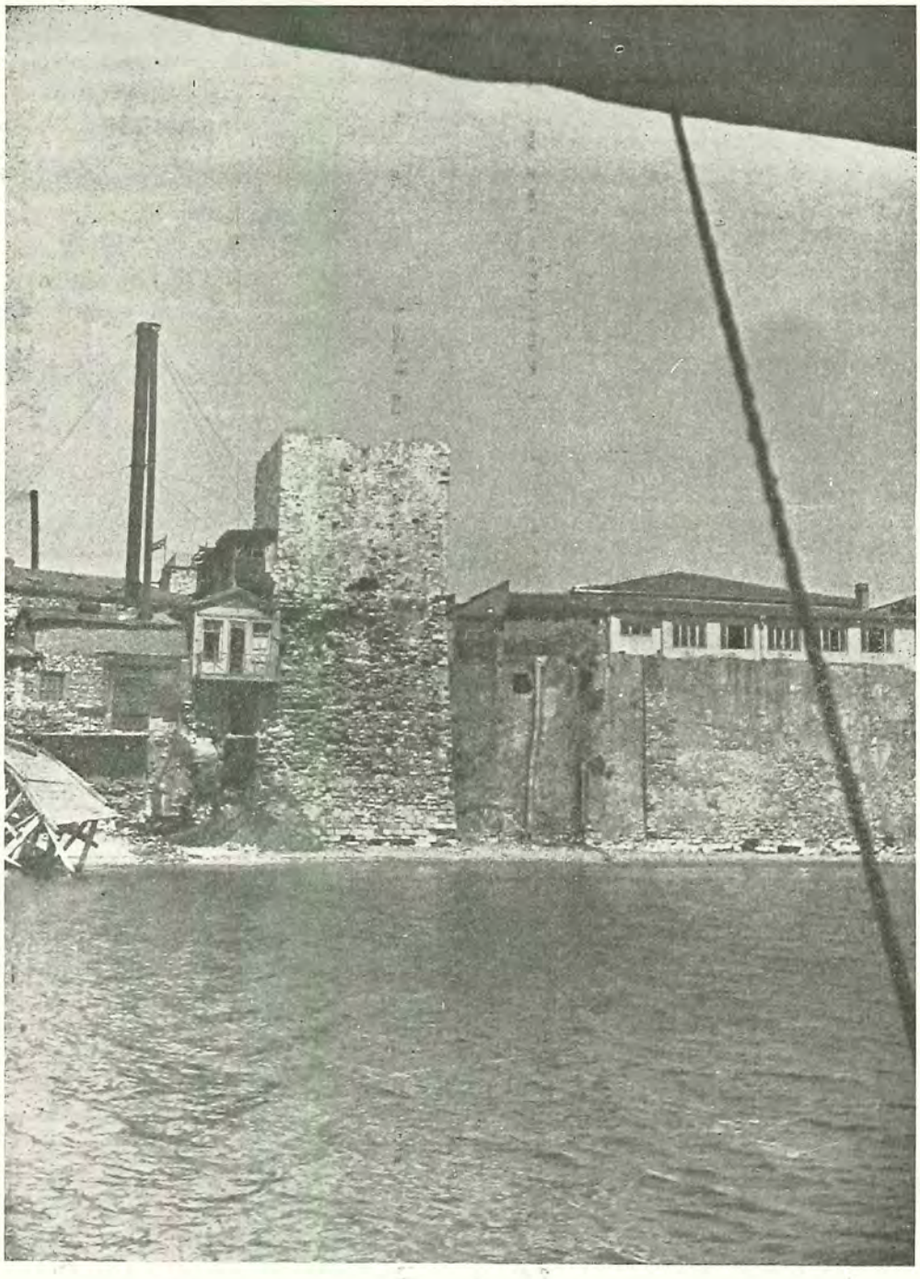

(Resim 278) Sur-i Sultani'nin Marmara sahilinde başladığı, yarısı Türk yarısı Bizans, burç

hazinesi ve Hâsahır - Baltacılar Fâtih devrine aitdir; Divân yeri yıkılmışdır.

Ortakapı'dan yine arazi meyline uyularak hafif münhani ile bağlı olan Bab-üs-saâde'den şahs-ı hümâyuna mahsus olan (Üçüncü avlu - Üçüncü yer) e geçilir. Kapının yanındaki duvarlar Fâtih devrine aitdir. Girince de karşıya gelen ve Yavuzdan başlıyarak Sultan Aziz zamanına kadar muhtelif tâmir safhaları geçiren Arz Odasının kaide kısmı Fâtih devrine ulaşmakdadır; avluyu ilk inşasında çevreleyen binaların bünyeleri zamanla mühim değişikliklere uğradığından burada hüviyetini muhafaza etmiş, yalnız Hazine - Fâtih köşkile Ağalar Camii (1) kalmışdır.

(Dördüncü avlu - Dördüncü yer) Hazinenin şimal cihetinde ve bugünkü parka kadar dayanıp bilâhare padişahlara aid köşklerin yapıldığı mahaldir. Bu mahalde Fâtih devrine aid bir kule varmış ki, alt kısmında elyevm Hekimbaşı odası tesis olunmuşdur. Kule ile Mustafa Paşa köşkü arasındaki duvar es-

(1) — Ağalar Camii cedvelin 4. cü numarasında mukayyet olup ikinci kısmın iki numarasında camiler meyanında tafsil edilmiş bulunmaktadır.

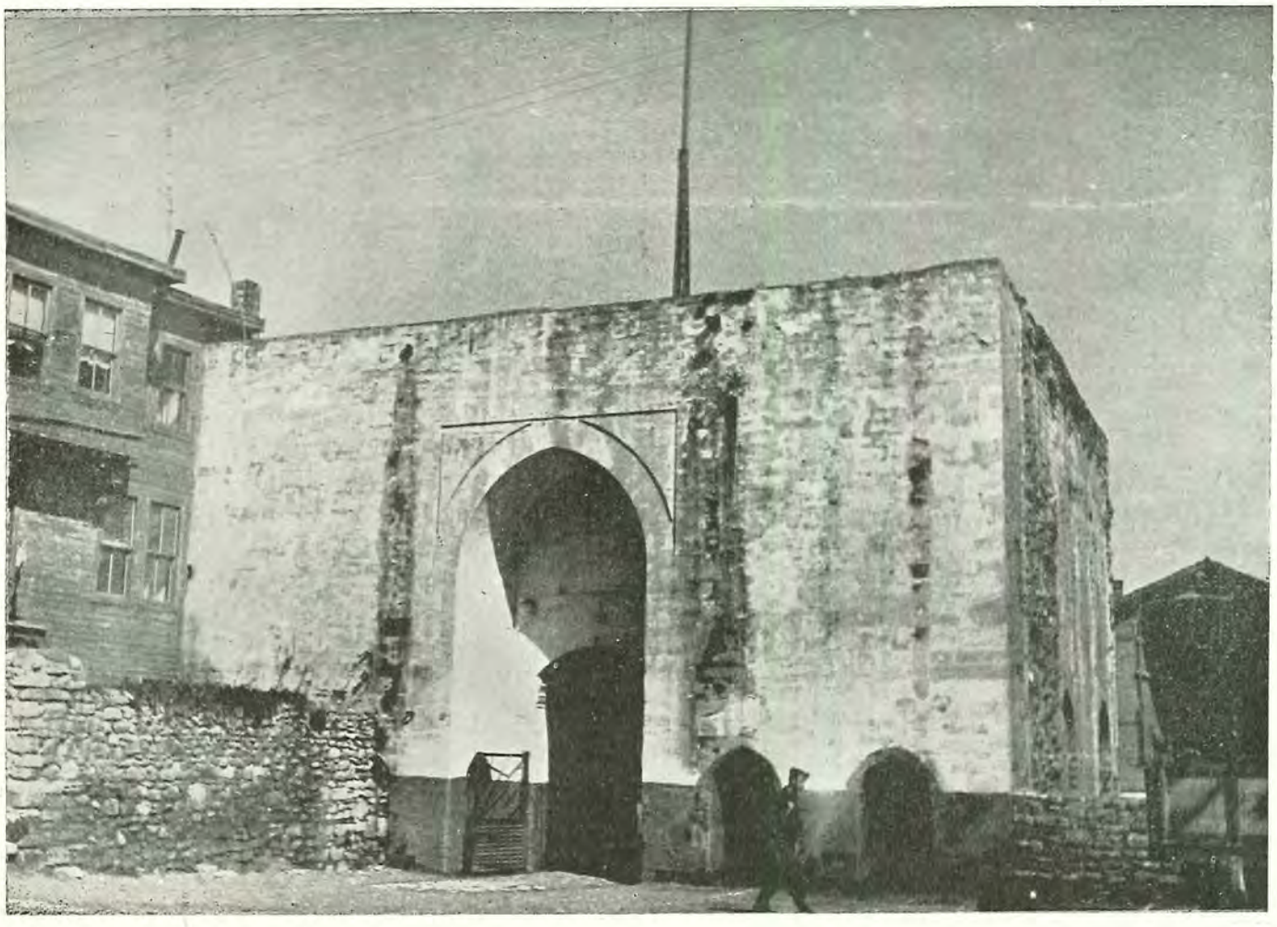

(Resim 279) Sur-i Sultanî, Otluk kapısı

kiden dendanlı bir sur imiş. Fâtih devrinden olup kuleden cenuba doğru dönerek bu ciheti kapatan bir iç sur olması lâzım gelmektedir.

(Beşinci avlu - Beşinci yer) ise sarayın haricî hududlarını dairen madâr ihata edip birer ucundan tekrar birinci avlu ile birleşen cündîlik, oyunlar, av sahaları, sebze ve meyva bahçelerine mahsus kısmen, ağaçlıklı büyük sahadır. Bunun da aralarında duvarlar olması muhtemeldir; netekim Melling'in plânında böyle duvar ve sedler görülmektedir.

Bu çok dik meyilli arazide avluların tarz-ı tevzii de ona göre yapılmış, ortadaki sırt, hatt-ı taksim-i miyah, mihver olarak tutulup binalar sağ ve soluna serpiştirilmiş ve 2 - 4. cü avlularda meyil yalnız tulânî mihver olan şimal cenub istikametinde bırakılıp yan taraflar sed duvarlarile ufkî hale getirilmiş, bu suretle ikinci avludaki ilk sedden sonra daha alçak baltacılar talî avlusu ve mutfakların teşkil ettiği yüksek kütle husule gelmiş, üçüncü avluda da hazine bu vazifeyi görmüş, haremde de kat kat bodrumlar meydana çıkmıştır. Dördüncü avluda Marmara tarfında sed duvarı, Haliç tarafında da büyük mahzenler vardır. Birinci ve beşinci avlularda yer yer ufak sed duvarları varsa da büyük kısmında arazinin meyline uyulmuştur.

***

Bu beş avlu ve ayrıca muhit üzerinde Fâtih'in devrine aid eserleri sıralıyalım:

1 — **Sur-ı Sultânî:** Ahırkapı'da bir Bizans kulesinden başlayıp Haliç'de nihayet bulur. Biraz sonra resimlerile beraber tafsil edilecekdir.

2 — **Üç esas kapısı:** Otlukkapısı, Bab-ı hümâyun ve Demirkapı. Bunların da resimleri ve plânları konacakdır.

3 — **Birinci avlu üzerindeki daireler:** Fırın, anbarlar ve sakalar ocağı gibi vücudü muhakkak olan binalardan eser kalmamışdır ve mahiyetleri meçhuldür. Fırının şimdiki binası 1025 tarihine aitdir.

4 — **Ortakapı:** İkinci avlunun medhali olup mühim bir kısmı Fâtih'e aitdir. Ayrıca tafsil edilecekdir.

5 — **İç duvar:** Ortakapı'nın sağ tarafında mutfaklar hizasına kadar gidip buna amut olarak da muhtemelen ilk binaların başladığı yere kadar şimal tarafında devam ediyordu. Bugün sağdaki revak hizasına kadarı mevcutdur. Solda ise Hâsahır - Baltacılar binasına kadar devam eder. Üst kısmını ufkîleştirmek üzere muhdes bir müsellesî parça ilâve yapılmışdır.

6 — **Kubbealtı - Divân yeri:** Divânın toplandığı binayı Kubbealtı olarak tavsif etmek XVI. ci asırdan sonra alışılmış bir tâbir olmakla, beraberce koyduk. Yoksa Kanunî devrinde şimdiki bina yapılıncaya

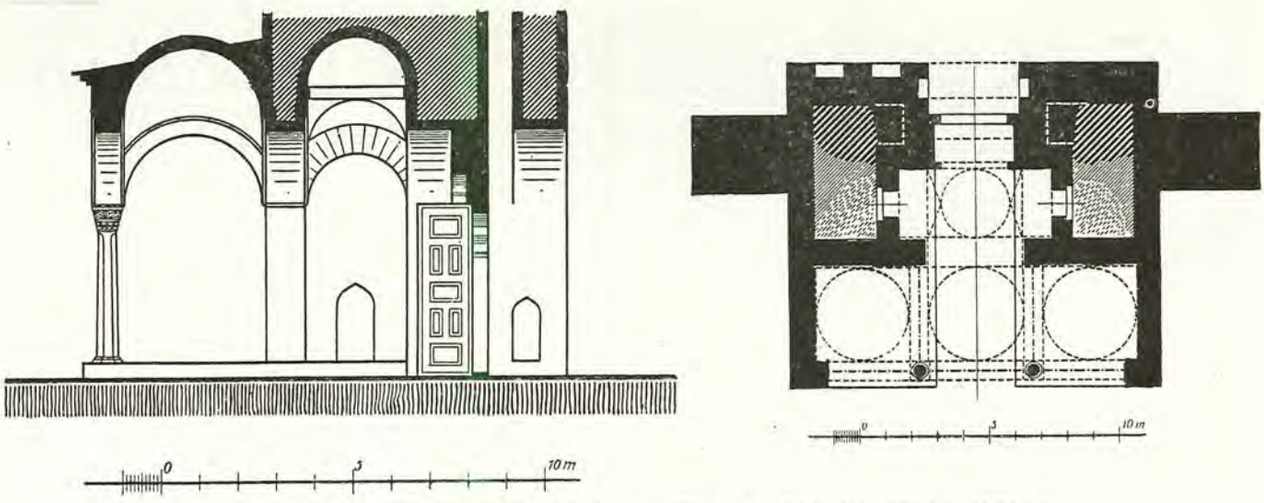

(Resim 280) Sur-i Sultanî, Otluk kapısı plân ve maktaı (Gurlitt'den tâdilen)

kadar divânın toplandığı binanın, Edirne sarayındaki nümunesi gibi, ahşab revaklı ve çatılı bir bina olduğu ve iç hazineye muttasıl ve üçüncü avlu duvarına yaslandığı bilinmekde idi. 1943 senesinde bu satırların müellifi İçhazine - Silâh Müzesi'ni tâmir ederken bu binanın duvarile beraber işlenmiş gayet kuvvetli temel bakiyeleri ve kesme taş bir taban ve kaplama bakiyeleri buldu. Bu suretle Divân yerinin genişliği meydana çıkmışdır. Ancak bulunan parça 2 metre sonra kesilmiş olduğundan tûli hakkında bir fikir alınamadı.

7 — **İçhazine:** Elyevm silâh müzesi olan bu bina Fâtih'in İçhazinesi idi. Ayrıca resimleri konacakdır.

8 — **Adalet kasrı:** İç hazinenin hemen yanında bulunan meşhur kule üç safha geçirmiş olup pencere hizasına kadar olan tuğlalı kısım Fâtih devrine aitdir. Bundan sonra Kanunî devrinde yalnız taşla boyu yükseltilmiş daha sonra 1235 senesinde İkinci Sultan Mahmud tarafından, sütunlu ve büyük pencereli son kat ilâve olunmuşdur. Duvar kalınlığından geçen merdivenleri de duvarların iç boşluğuna alınarak epeyi tadilât görmüş ise de son zamanlarda bu merdivenler duvar içinde ihya olunmuşdur. Kulenin önüne eklenen XVI. cı asır Kubbealtı binasına nazır padişahlara mahsus meşhur kafesli cumba bu kulenin bir katındaki sahanlığına yapıldığından, merdivenler, söylediğim tâdile bu yüzden uğramışdır.

9 — **Rahthazinesi, İmrahur Odası ve Hâsahır :** İkinciden ayrılan tâlî avlu üzerinde, köşedeki kubbeli mahal, yandaki İmrahur odası ve buna muttasıl çatılı, uzun Hâsahır binası bir kül teşkil etmektedir. Resimlerile beraber anlatılacaktır.

10 — **Baltacılar:** Zülüflü baltacılar bu tâlî avlunun küçük dıl'ını işgal eder. Ancak medhali doğrudan doğruya ikinci avludadır. Yakalı baltacıların aynı avluda olması lâzım gelmekte ise de XVIII. ci asırdan sonra Hasâhır tâdil olunarak baltacılar buraya yerleştirilmiş ve eski kovuşun izi kaybolmuştur. Zülüflü Baltacılar binası ise asırlar boyunca o kadar tâdil görmüştür ki ilk binasile münasebetini meydana koymak hemen hemen imkânsız bir hal almıştır. Fâtih devrindeki şekli hakkında bir mütalâa serdi kabil değildir.

11 — **Mutfaklar:** Fâtih devrinde yapılan kısımları en cenuptaki kubbeli iki gözdür. Ayrıca resmi konup tafsil edilecekdir.

12 — **Kiler:** Aşçılar camiinden sonra gelen kiler kısmının Fâtih devrine aid olduğu cebhe teşkilâtından sarahatle anlaşılmaktadır. Bu bina iki göze münkasem, moloz taşı duvarlı, kirpi saçaklı, çatılıdır. 1943 senesinde müellif tarafından restore edilmişdir.

13 — **Bab-üs-saade:** Üçüncü avlunun medhali olan geçit pek ziyade tebeddüle duçar olduğundan izahını lüzumsuz buldum. Sağ ve solundaki duvarlar bariz Fâtih karakterini taşımaktadır.

14 — **Bab-üs-saade Ağası Odası:** Kapının sağ ve solundaki mahallerde idi. Eski binasından eser yoktur. Esasen Üçüncü Mehmed zamanında bu vazife de kara ağalara verildiğinden ehemmiyetini kaybetmiş ve yeri başka hizmetlere tahsis olunmuşdur.

15 — **Arzodası:** Medhalin tam karşısındaki binanın döşeme hizasına kadar kaide kısmı Fâtih devrine aitdir. 1942 senesinde müellifin yaptığı tâmirlerde gayet kalın kavallı silmelerile yanlarda ve arka merdivenin iki tarafında olan kitâbeli kaide meydana çıkarılmışdır. Bu silmeler harem saçak silmelerine ve Fâtih camii saçak silmelerine pek benzer. Döşemeden sonrası Yavuz zamanında yeniden yapılmış ve en son Sultan Aziz zamanındaki, yangından sonra, tecdit edilmişdir.

16 — **Fâtih Köşkü:** Üçüncü avlunun şark-ı şimâlî köşesini işgal eden bu pek mühim eser ayrıca resimlerile beraber anlatılacakdır.

17 — **Ağalar Camii:** Camiler bahsinde anlatılan bu binaya Küçükoda Camii de derler. Küçükoda mektebine mensub Enderûn Ağalarının camii idi.

18 — **Enderun'un I. dereceli Hazine koğuşu:** İş-

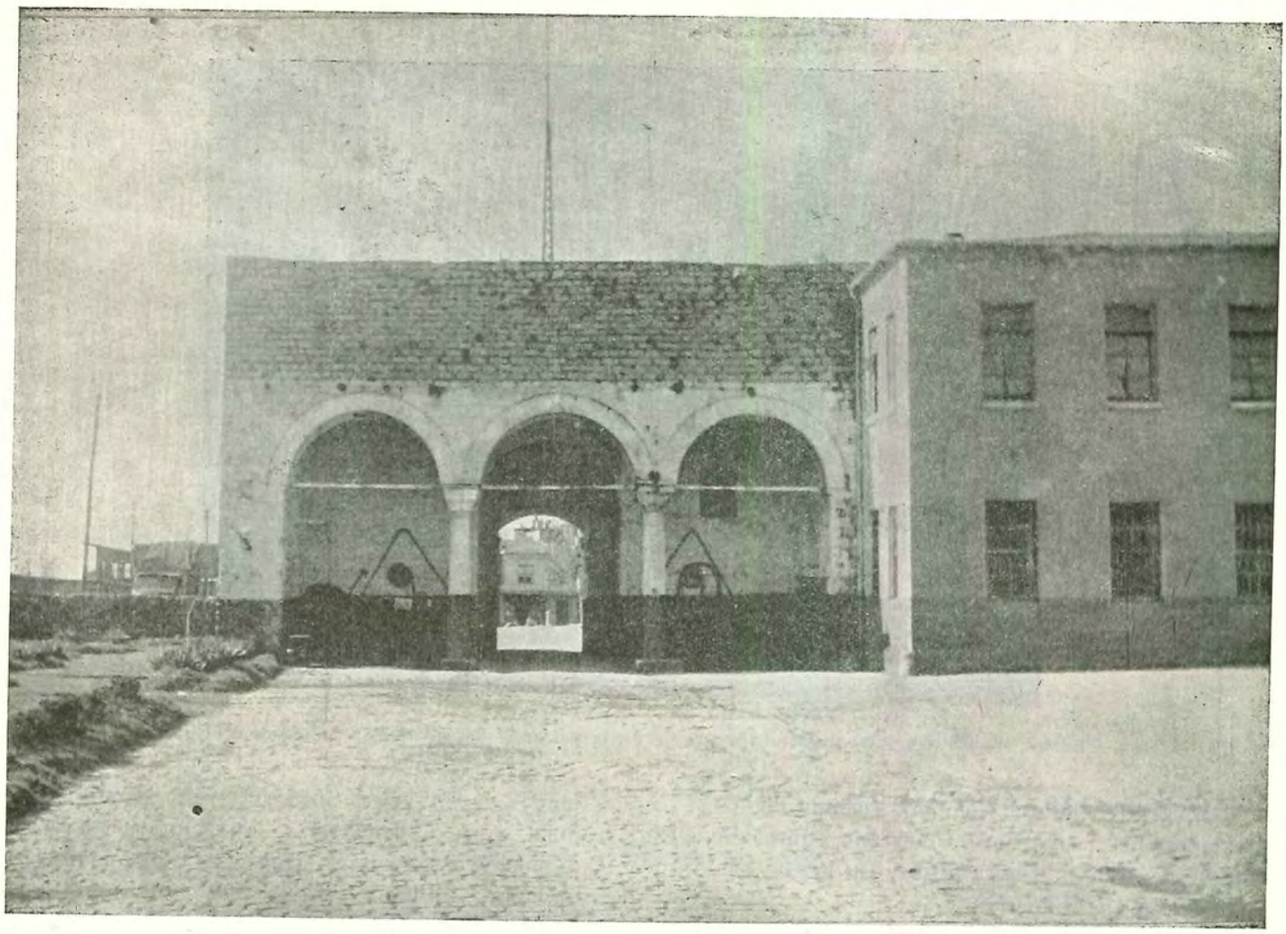

(Resim 281) Sur-i Sultani, Otluk kapısı iç görünüşü

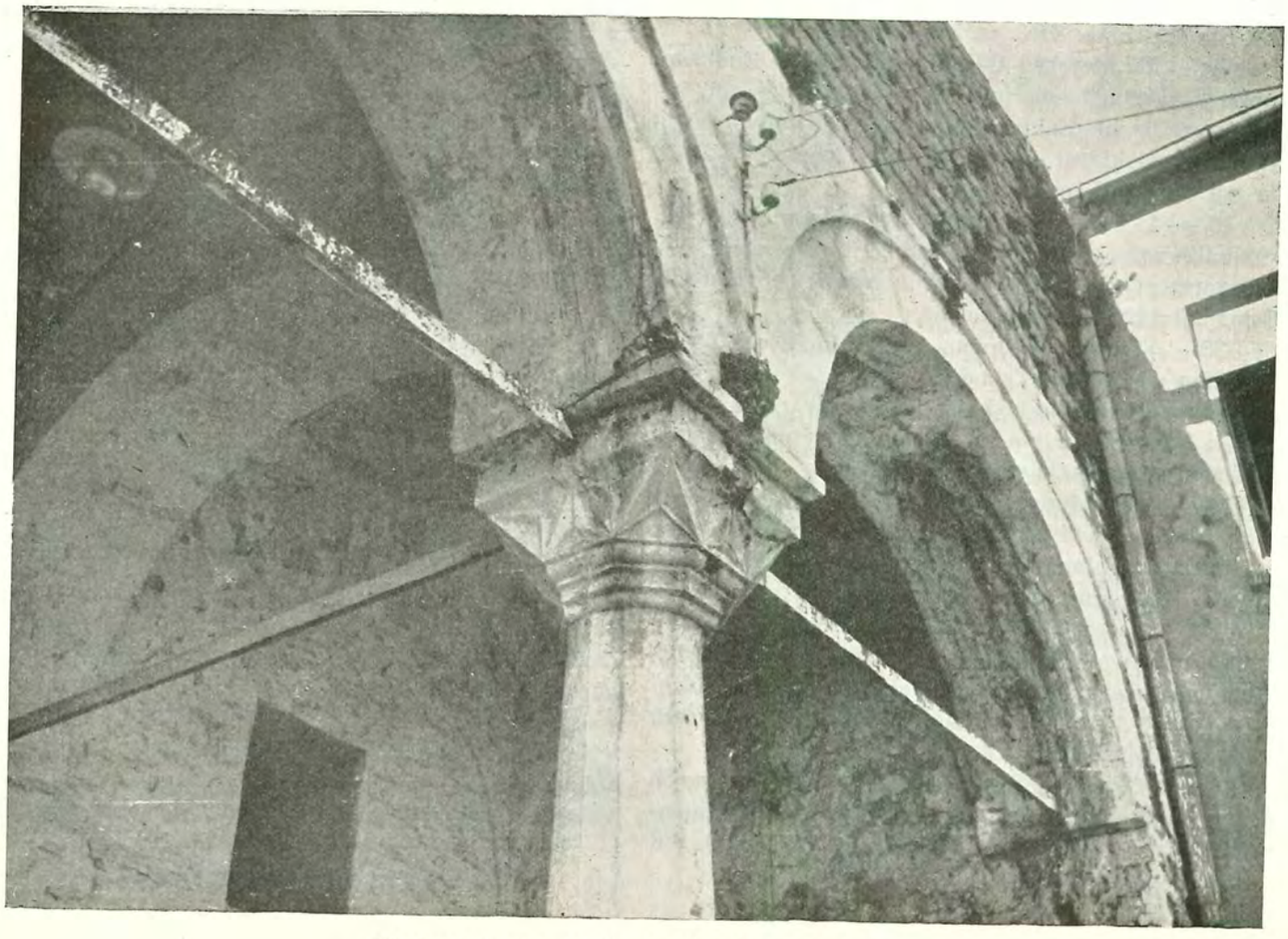

(Resim 282) Sur-i Sultani, Otluk kapısı başlıkları

(Resim 283) Sur-i Sultani, Otluk kapısı ve deniz arasında sur'un makta halinde görünüşü

leme müzesinin bulunduğu bina yerinde idi. Eski inşaatından belki temellerde istifade edilmişdir. Bu günkü yapı XIX. cu asra aitdir. Bu koğuş Enderûnun 1 numaralı koğuşudur.

19 — **II. dereceli Kiler-i Hâssa koğuşu**: Kethüdalık yani şimdiki müdüriyet binasının yerinde idi. Eski bünyeden bir şey tesbiti mümkün olmamakdadır. Şimdiki bina XIX. cu asır yapısıdır.

20 — **III. dereceli Büyükoda koğuşu - Enderûn mektebi**: Üçüncü avlunun cenub-ı şarkî köşesini işgal etmekde idi. Eski yapılarından bir kahve ocağı kalmışdır. Bakiyesi kısmen XIX. cu, kısmen de 1942 de yapılmış XX. ci asır eseridir.

21 — **IV. cü derece Küçükoda koğuşu - Mekteb**: Medhalin solunda bu günkü Saat Müzesi yerinde bulunuyordu; son vazifesi Enderûn Ağaları koğuşu idi. Eskisinden bir şey kalmamışdır.

22 — **V. derece İç Doğan Ağaları koğuşu**: Ağalar Camiinin az ilerisinde şimdiki kumaş dairesi yerinde bulunuyordu (1). Bu koğuşun Yavuz tarafından yaptırılan Hâsoda zemininden ve gece nöbetçileri dairesinden bir kısmı işgal etmesi muhtemeldir.

23 — **Aşağı kule**: Dördüncü avlunun birinci seddinin şimal-i şarkî köşesinde yapılmış bir kule vardı ki, irtifaı azaltılmış ve Hekimbaşı odası ittihaz edilmişdir. Dört köşe plânlı olan binanın kapısı cenub yüzünde olup girince sağda duvar kalınlığı içine işlenmiş merdiven döne döne yukarıya kadar götürür. Eb'adına nazaran kısalığı, bir kat daha olduğuna hükmettirmektedir. Elyevm kalın sıvalar altında tam bünyesi görülemiyor.

24 — **Şimal sur'u**: Hekimbaşı odasından garba doğru dendanlı bir sur yakın vakitlere kadar duruyordu. Muhiti kapatması itibarile Fâtih devrine aid olması lâzım gelir. Sultan Hamid, dendanları Yıldız'a karşı olup arkasına tahassün ve top tâbiye edilmesine mâni olmak üzere ref'ettirmişdir (2). Bu duvarın Bağdad köşküne doğru ilerleyip köşeden cenuba dönerek harem duvarına saplanması lâzım gelir.

25 — **Sünnet odası**: Sünnet odasının Fâtih devrile bir münasebeti olması muhtemeldir. İç medhal ceb hesindeki çiniler halis XV. ci asır numunelerinden ve en güzellerindendir. Her ne kadar işlenişi bir toplama ve başka yerden nakil tesiri veriyorsa da bu binayı Fâtih'in bir istirahat kasrı olarak yaptırmış olması muhtemeldir.

26 — **Sofa**: Bağdad ve Revan kasırları arasındaki sofa ve altındaki muazzam kemerli inşaatın bu kısmın ufkî hale getirilmesi bakımından Fâtih devrine aid olması lâzım gelir. Maamafih bu son iki maddeyi yalnız kuvvetli bir ihtimal olarak arzediyorum.

27 — **Harem**: Fâtih devrinde sarayda harem yapılmadığını kabul etmek imkânsızdır. Bu kadar azîm teşkilât ikametgâhsız olarak mı yapılır? Kaldı ki İkinci Bâyezid Topkapı sarayında oturduğu halde haremde bir şey yaptırmamış; Yavuz devrinde ise Hırka-i-saadet'e geçmek üzere Altın yol ihdas olunmuşdur; ihdas ve ilâve ancak mevcud olan bir şeye yapılabilir.

---

(1) — Edirne sarayında da aynen mukabilleri bulunan bu koğuşlardan maada altıncı koğuş olarak (Hâs oda), Emanat-ı mukaddesenin İstanbul'a getirilmesinden sonra Yavuz tarafından ihdas olunmuşdur.

(2) — Abdurrahman Şeref Bey, Topkapı Saray-ı Hümayunu s. 420. Bir de Ramazanın on beşinde Hırka-i Saadet ziyareti esnasında, arkasına tahassun edilmemesi için örüldüğü rivayeti vardır ki akla mülâyım gelmekdedir.

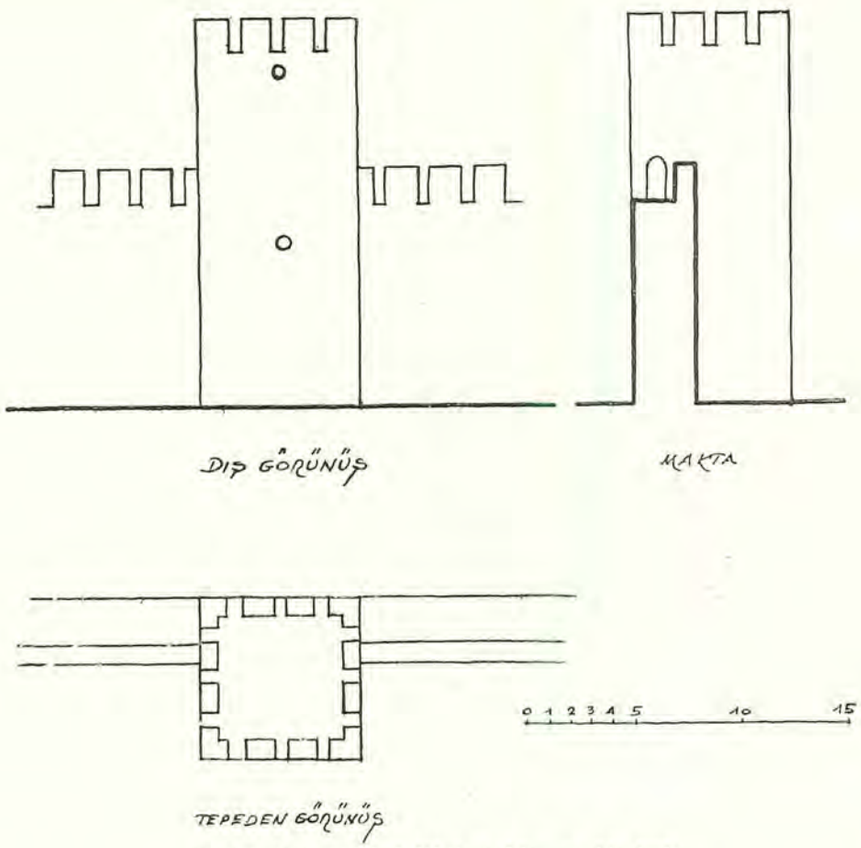

(Resim 284) Sur-i Sultânî maktaı ve bir kule

Esasen Fâtih devri inşaat hususiyetlerini haiz olup Meyyit kapısına inen yolun sağındaki yüksek kesme taş cebhe üstünde, bir asaba ve iki geniş kavaldan mürekkep ve Fâtih camii silmelerine müşabih saçak silmesi Üçüncü Selim odasına kadar devam ederek (Resim 273) ahşab ilâveler altında örtülmekte ve Valde taşlığının cenub yüzünde tekrar meydana çıkıp, buna amud cebhede bir kat hazfolunduğundan, bir inkıtadan sonra, şark tarafında devam etmektedir (Resim 274, 275). Bu cebhenin bünyesi de yer yer ufkî ve şakulî tuğlalarla beslenmiş taş duvar olup Fâtih devrinin bütün hususiyetlerini taşımaktadır; Valde taşlığı eskiden daha büyük iken sonra Başkadın dairesinin inşasile küçülmüşdür. Bu hale göre (Resim 276) da Fâtih devrine aid harem kısımlarının asgarî hududlarını çizdik. Plânda koyu renk görülenler, umumî hatlarile, bunlardır. Belki Perde kapısı yanındaki Hastahâne ve Cenazelik, Valde dairesinin garbında daha başka kısımlar da olabilir. Fakat iddiadan ihtirazen kale almadık ve ilerdeki araştırmaların neticesine tâlik ettik. Yalnız malûm olan bir şey, Veliaht dairesi dehlizinden daha şimalde Fâtih devri eseri olmadığıdır. O kısımlar Yavuz ve Kanunî ve Üçüncü Murad devirlerinde ilâve olunmuşdur. Ayrıca sarayın bahçelerini, sedlerini, sofalarını ve bunların eski adlarını gösteren Abdurrahman Şeref Beyin makalesindeki plânı ekledik (Resim 277).

28 — **Çinili Köşk:** Beşinci avluda, Ağa vekili bahçesile Çimen Sofa arasındaki meşhur köşktür. Ayrıca resimlerile beraber tafsil edilecektir.

28 kalemde topladığımız bu devir inşaatından tafsile değer olanları anlatalım:

*
* *

1 ve 2 — **Surlar ve kapılar: (1).** Ahırkapı'da, deniz kenarında bir Bizans kulesinden başlayıp Haliç kenarında Eski Yalıköşkü yakınında, Haliç surlarına müntehi olan Sur-ı Sultânî'nin eski tulü 1400 metre kadardır; sahil surunun istikameti tam olarak malûm olmadığından kat'î ölçüsünü tesbit mümkün olamıyor. Ahırkapı sahilinde deniz surlarının birer burcu ile beraber 25 dört köşe, 2 sekiz köşe ve 1 de dokuz köşe olmak üzere 28 kulesi, üç müstahkem medhali ve beş (2) koltuk kapısı vardır; takriben 50 metrede bir kule düşer. Marmara sahilindeki burç dört köşedir. Bunun üstünden beş metresinde yuvarlak lumbuz deliklerinin, diğer Sur-ı Sultanî burçlarındaki gibi, bulunması ilâve olduğuna delâlet etmekte, inşaatı da alt tarafdakinden başka olduğu vazıhan görülmektedir (Resim 278).

Murabbaî ikinci bir burçtan daha sonra Gülhane hizasındaki Otlukkapısı gelir; (Resim 279), geçidin sağ ve solunda birer oda, içeride üç kemerli bir revaktan mürekkeptir (Resim 280). Bu resim Gurlitt'in rölövesi tâdil edilerek konmuşdur. Cebhede

(1) — Surlar tam olarak henüz neşrolunmamışdır.

(2) — Bu beş koltuk kapısından dördü ufak, Soğukçeşmedeki büyükdür.

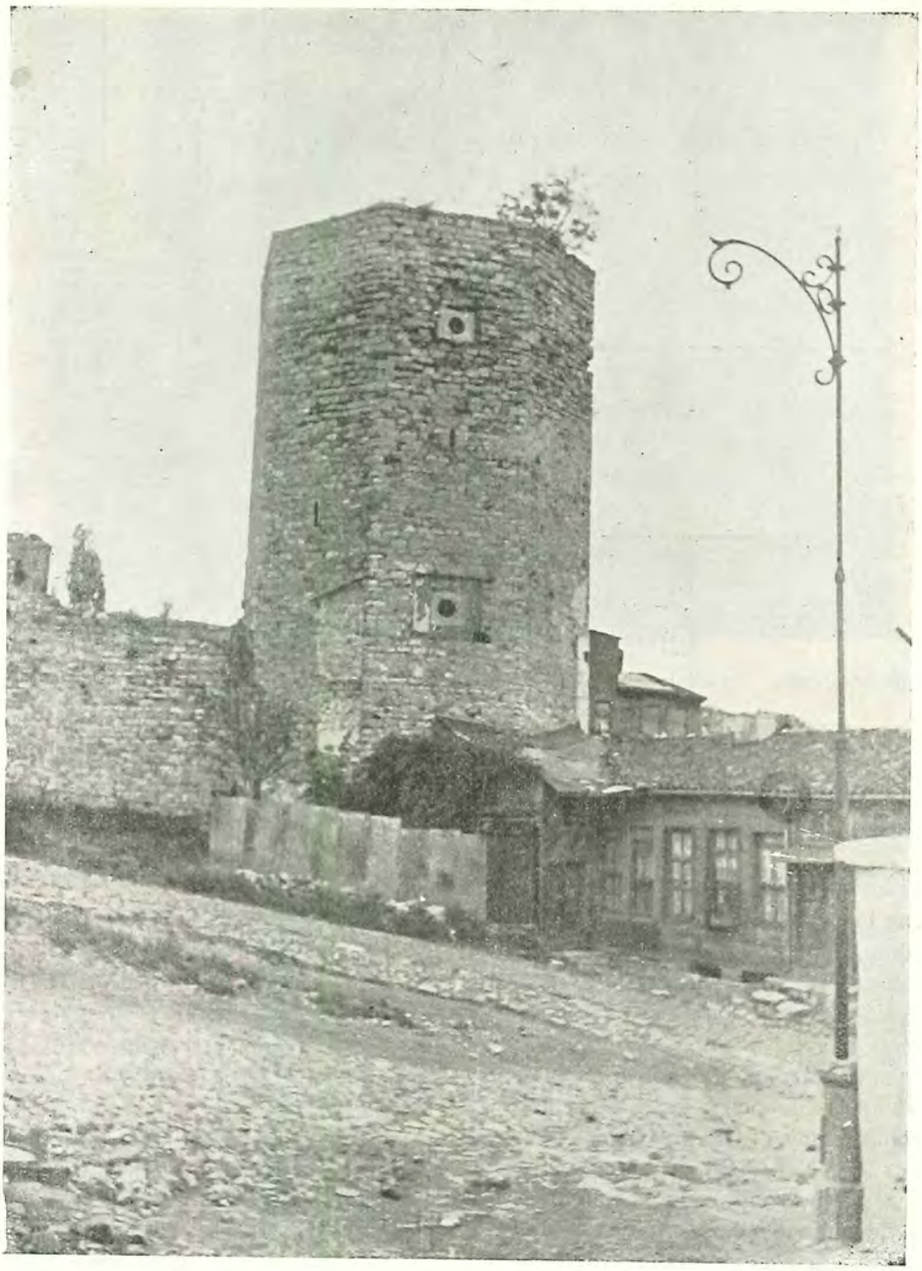

(Resim 285) Marmara sahilinden beşinci, sekiz köşeli burç

dört ve kapı içinde iki höcre vardır. Elyevm revakın üstüne bir tuğla duvar ilâve olunmuşdur (Resim 281). Sekiz köşe direklere müstenid başlıklar, altında silmeli bir tablası olan, gayet basık baklavalı ve Fâtih devrinde çok kullanılan tiplerdendir (Resim 282). Kapı kemeri üstünde müzeyyen, oldukça iri, çivi başları, sövede silmeli koltuk takozları vardır. İnşaat kesme taştandır. Kemer ortasında bir maşikuli tertibatı bulunmaktadır. Kapı kanatları gömme fitilli, silmeli dövme kapılardır ve Bâb-ı-hümayûn'dakilere pek müşabihdir. Kat kat badana tabakaları bütün yüzünü ve mermerleri örtmektedir. Evvelce kapının üstünde bir köşk varmış ve sahil burcuna kadar merbutmuş; bu sebeple dendan bulunmasa gerekdir. Bu kapı ile deniz tarafındaki burc arasından demiryolu geçirilirken sur kesilmiş ve duvarın mak'taı olduğu gibi meydana çıkmışdır. Bu kısımda kalınlığı 2,80 olan duvarın her 1,20 metresinde bir, üç adet ahşab hatıl bulunmaktadır (Resim 283). 2,80 metre kalınlığının harice 1,10 metresi bırakılarak 0,95 genişliğinde yükselici kemerli bir dehliz içine merdiven yerleştirilmiş, dahildeki 0,75 lik bir setir bölmesi yapılarak (Resim 284) merdivenlerin açıkta kalmaması temin olunmuşdur.

Otluk kapısından yukarı doğru iki, tane dört köşeden sonra, bir sekiz köşe burc gelir (Resim 285).

(Resim 286) Marmara sahilinden beşinci, sekiz köşe burcun tezyinatı

Bu en yüksek burçlardan birisidir ve iki tane yuvarlak ateş deliği vardır. Dendanları kalmamışdır. Aşağıdaki delik etrafında, sırlı tuğla ile, mainlerden mürekkeb bir tezyinat çerçevesi yapılmşıdır (Resim 286).

Buradan Bâb-ı-hümâyun'a kadar dört tane döt köşe burç vardır. VI ve VII. burçlar arasında Maarif Matbaası'na geçid veren birinci koltuk kapısı bulunmakdadır. Sivri tahfif kemeri etrafına işlenmiş tuğla çerçeveli bir kitâbe vardır. Demir kapısı ilk yapıdan kalmadır. İfadesi epeyi uzun olan Bâb-ı-hümâyun'u büyük fasılaya sebeb olmaması için, bu bahsin sonunda dercedeceğiz. Bâb-ı-hümâyun ile müteakip burç arasında evvelkine müşabih ve kapalı ikinci koltuk kapısı ve Bâb-ı-hümâyun'dan Soğukçeşme kapısına kadar altı adet dört köşe kule bulunmaktadır. Soğukçeşme kapısı müdafaasız basit fakat geniş, üçüncü bir koltuk kapıdır (Resim 287). Yanlardaki geçitler Gülhâne parkı yapıldığı zaman açılmışdır. Bu medhalden sonra bir dört köşe kule ve Alayköşkü'nün istinat ettiği 7 tam, 2 yarım dıl'ılı mudallaî burç gelmektedir. Bu burcun irtifaından kesilerek köşk yerleştirilmişdir. Ondan sonra, evvelkiler gibi kapalı, dördüncü koltuk kapısı, daha sonra beş tane dört köşe kule gelir ki bunların üçüncü ve dördüncüsü arasında telgraf fabrikasının medhali olan beşinci bir koltuk kapısı daha bulunmaktadır. Demir kanatları bilâhare tecdid olunmuşdur. Bunu müteakip bir sekiz köşe ve üç adet dört köşe burç ve daha sonra Demirkapı gelmektedir. Demirkapı dendanlarını muhafaza eden dört köşe bir burç halinde olup maşikulîsi 4 hücresi ve çivi başı tezyinatı cihetinde Otlukkapısı'na müşabihdir. Sövesi tahrib olunarak geçit büyütülmüş, kapıya isim veren kanatlar sökülmüşdür (Resim 288).

Bundan sonra gelen burç ile Bizans surlarına aid sahil kulesi demiryolunun inşasında yıkılmışdır.

Marmara sahilinden Bâb-ı-hümâyun'a kadar dendan pek azdır. Oradan Telgraf Fabrikası kapısına kadar, olduğu gibi durmakda ise de buradan itibaren hep binalar içinde mahsur kaldığından, dişler de tahrib olunmuşdur.

Sur'un hey'et-i umumiyesi iyi bir haldedir. Yalnız çok badana edilmiş kısımları metanet ve kuvvet manzarasını kaybetmektedir. İnşaatı, mer'î olan yerlerde mühmel bir san'atkârlıkla işlenmiş, muntazamca moloz taşı bir cebhe arzetmektedir; taş eb'ad ve cinsi muhtelifdir; hiç bir kayda tâbi olunmamışdır. Maamafih ekseriyet 25×40 ölçüsüne yakındır. Kapılarda büyük kesme taş istimal olunmuşdur. Dendanlar taştandır ve üstleri dik konmuş tuğlalarla mesturdur.

*
* *

Bâb-ı-hümâyun (1) : Ayasofya'dan Sarayburnuna giden hatt-ı bâlâ üzerinde, Ayasofya camiinden dolayı da biraz inhirafla, sur'a açılan 79×33 eb'adında heybetli ve azametli tâk kapıdır. Mimarîsinde bir kale burcu vazifesi görmesi göz önünde tutularak hiç bir mubalâgaya ve azametfuruşluğa düşülmeyip gayet oturaklı ve kuvvetli bir tesir verilmiş, bununla beraber bir sarayın medhali olduğu da unutulmıyarak, yalnız kapısının, güzel, musanna yazılarla ve renkli kum saatleri ve taşlarla süslenmesi de ihmal edilmemişdir (Resim 289). Bu gün Bâb-ı-hü-

(1) — Bakınız; Ekrem Hakkı Ayverdi, Bâb-ı-hümâyun, İstanbul Ansiklopedisi, cüz, 33-34.

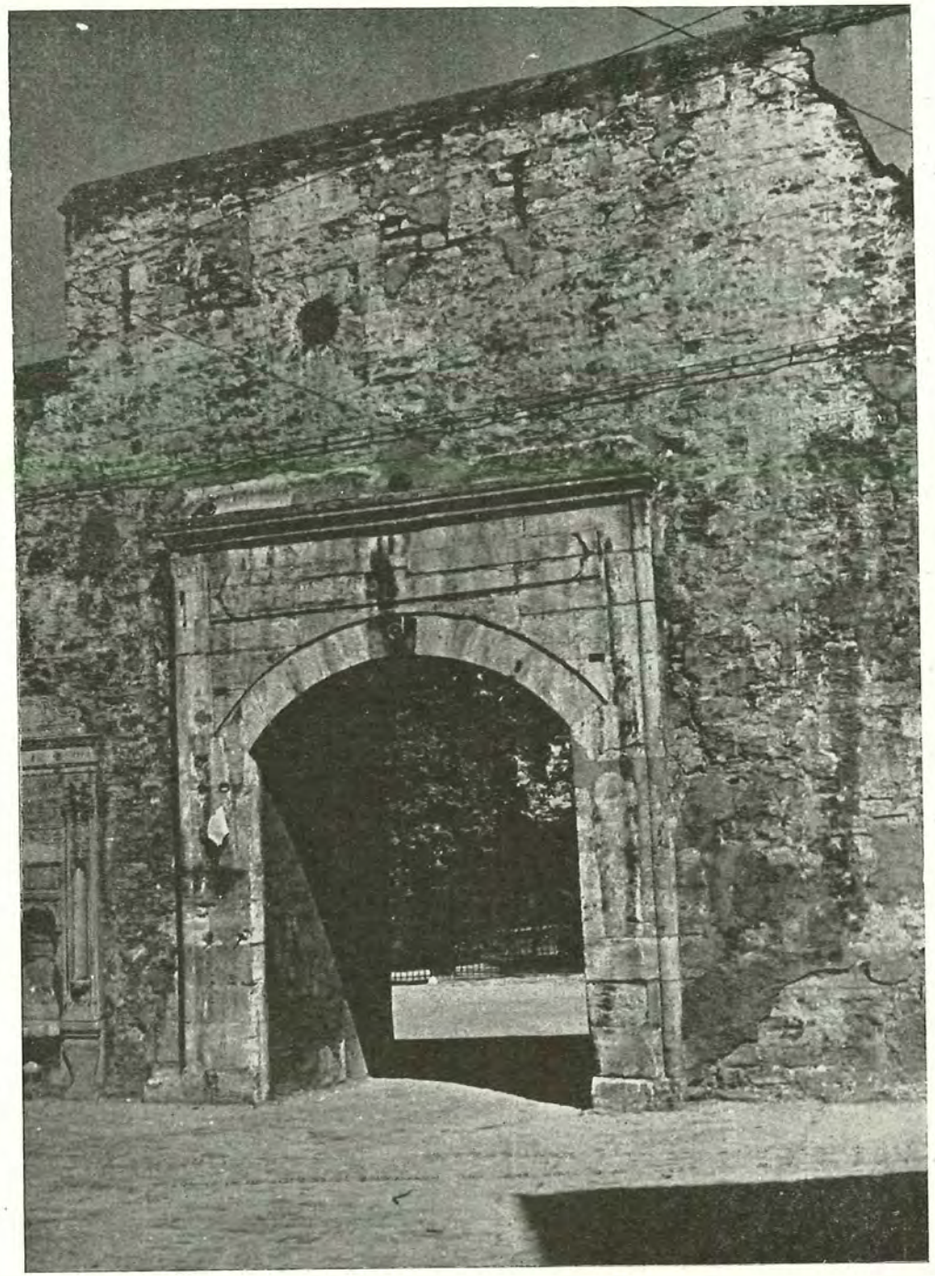

(Resim 287) Sur-i Sultânî, Soğuk Çeşme kapısı

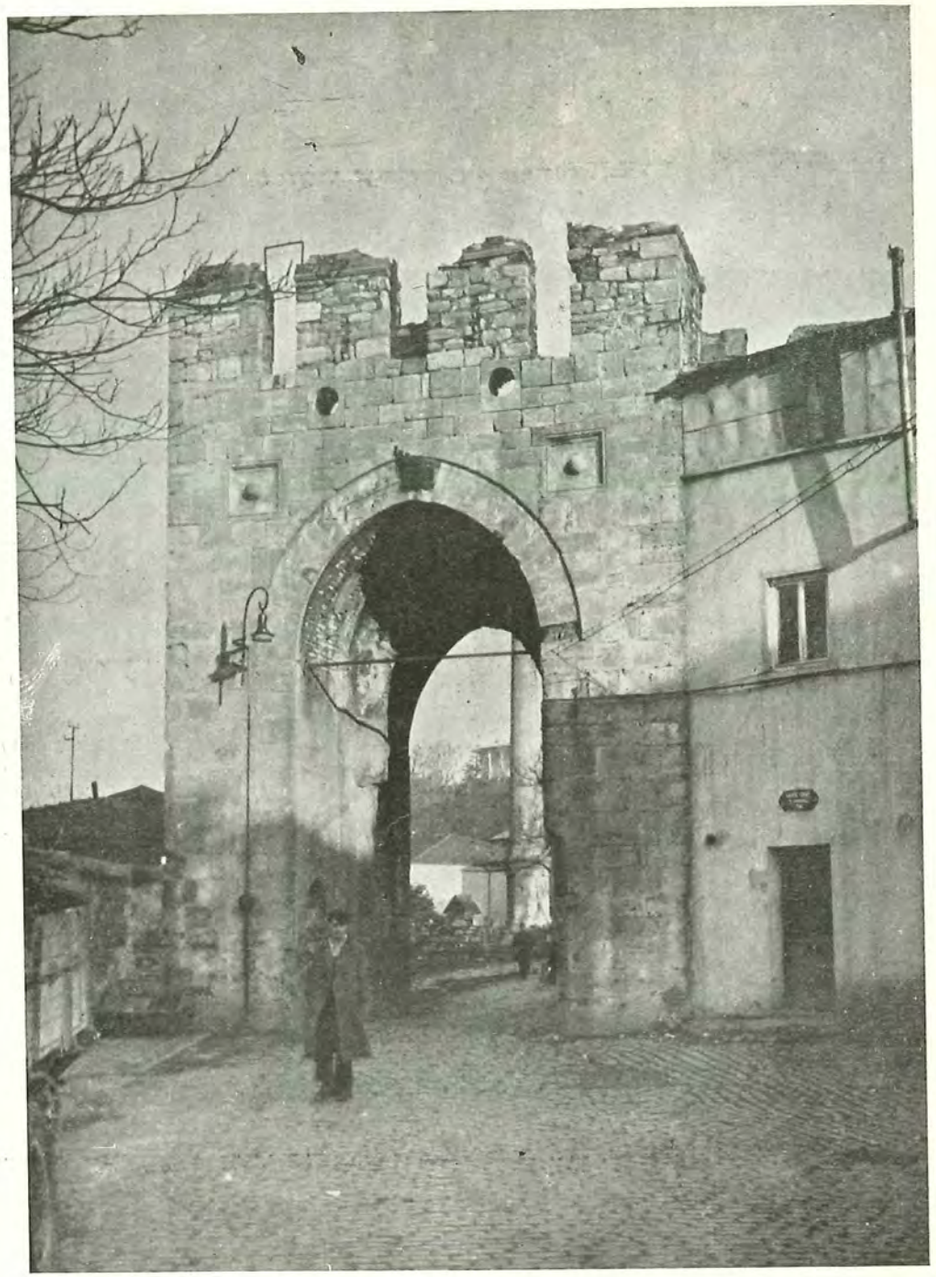

(Resim 288) Sur-i Sultânî, Demir Kapı

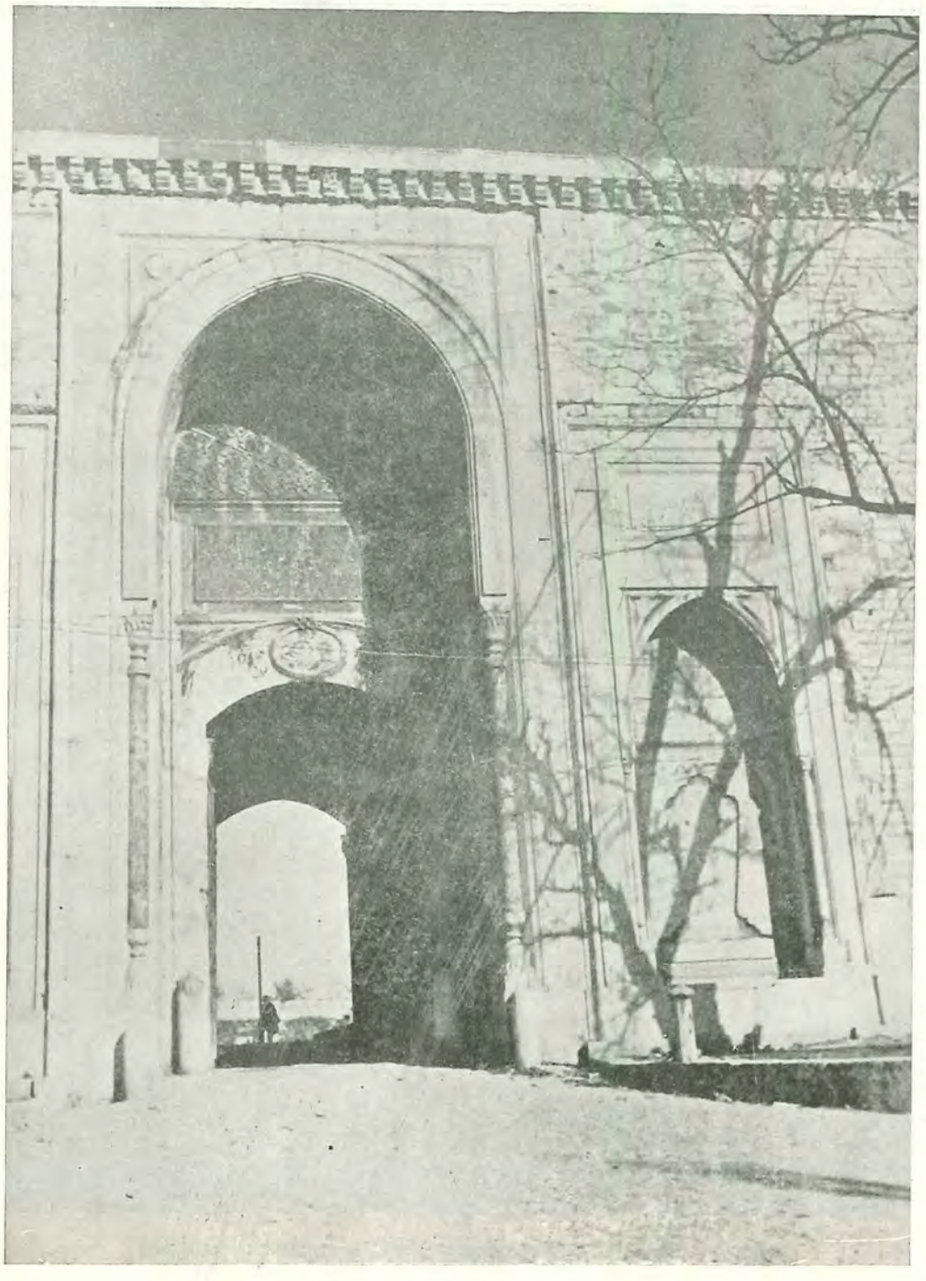

(Resim 289) Bâb-ı Hüsâyun

mâyun hüviyetini epeyi kaybetmiş vaziyettedir; bir tarafdan üstündeki ferah ve güzel kat hazfolunarak, bir kale kapısına ve yan taraftaki duvarlara hiç yaraşmayan mermer kaplamalı hücreler, konsollar üstüne müstenit oyma taş korkuluklar ilâve olunmuşdu. Bu suretle yalnız kapıya hasrolunan, tezyinat yan tarafların kale bedeni cebhesine teşmil olunarak cebrî ve sun'î bir özenmeye varılmışdır. Çok şükür ki son zamanlarda (1951) korkuluklar hazfolunmuş ve ne yazık ki konsollar ibka' olunmuşdur. (Resim 290), takriben 1280 (1863) senelerinde çekilmiş bir fotoğraf olup henüz tadilât ve ilâveler yapılmadan ve üstteki kat hazfolunmadan alınmışdır. Üst kat ufak taşla yapılmış iki sıra pencereli bir köşkdür. Orta pencere diğerlerinden daha büyük ve daha vâsi bir manzaraya sahibdir. Bu gün çeşme hissini veren yandaki tasannulu hücreler aslında geniş birer nöbetci yeridir. Kapının etrafında da mermer çerçeve ve kitâbe olmayıb ta yanına yaklaşıncaya kadar bir kale tesiri devam etmekde ve ancak kapı tâkının altına varınca, saraya girildiğini anlatacak incelik ve zerafet görülmektedir.

Kapıdan girince bir geçid eyvanı ve iki tarafında kubbeli iki kovuş ve arka tarafta derin tonozlu iç ve cenub tarafında da bunlarla münkesir bir yol vasıtasile birleşen, diğer iki tonozlu höcre vardır. Bü-

(Resim 290) Bâb-ı Hümâyun'un 1280 senelerindeki fotoğrafı

yük kubbeli kovuşlar cebhedeki birer ufak mazgal ile bu tonozlu mahallere açılan pencerelerden ışık almakda, kapıları eyvan kısmında bulunmaktadır. Medhal, binanın ortasında olmayıp sola doğru kaymışdır. Eyvanın ortadaki kubbesinin iki yanında iki geniş kemer bulunmakda, sarayın birinci avlusuna doğru daha vâsi bir kemerle bağlanmaktadır. Kapı kanadı yalnız cebhede vardır. Birinci avluya açılan tonoz önüne sonradan ilâve olunan kapı ve etrafındaki söveler ve höcreler tamamen muhdesdir (Resim 291). Bâb-ı-hümâyun'un kovuşlarını istilâ eden, arka ve yan höcreleri tıkayıp 1951 senesinde, plânın yapılmasından sonra kaldırılan bölmelerden ve fazla olarak, arka büyük dehlizi örten Sultan Aziz yapısı ikinci kapı, ön ve arkadaki mermer höcrelerden kurtulmuş olarak restitüsyon plânını vermektedir. Aslında zemin katı üstündeki asma kata çıkan merdivenlerin başlangıcı dehlizin sağ ve solundadır ve plânda da böyle çizilmişdir. Halbuki restorasyon esnasında arka kapı hazfolunamadığından merdiven başlangıçları yine örtülü kalmış ve muhdes vaziyetinde yani avlu iç yüzünde bırakılmışdır.

Bir kaç sahanlıkla döne döne çıkan köfeki merdivenlerden sağdaki birbirine muttasıl ve harice ikişer penceresi olan tonozlu tulânî kovuşlara vasıl olur. En nihayetinde de sur duvarı üstünde helâ vardır.

Soldaki merdiven bir tek kovuş ve helâya götürür. Bunun da harice iki penceresi ve zemin katındaki kubbeli kovuşa pencereleri vardır. Helâlar

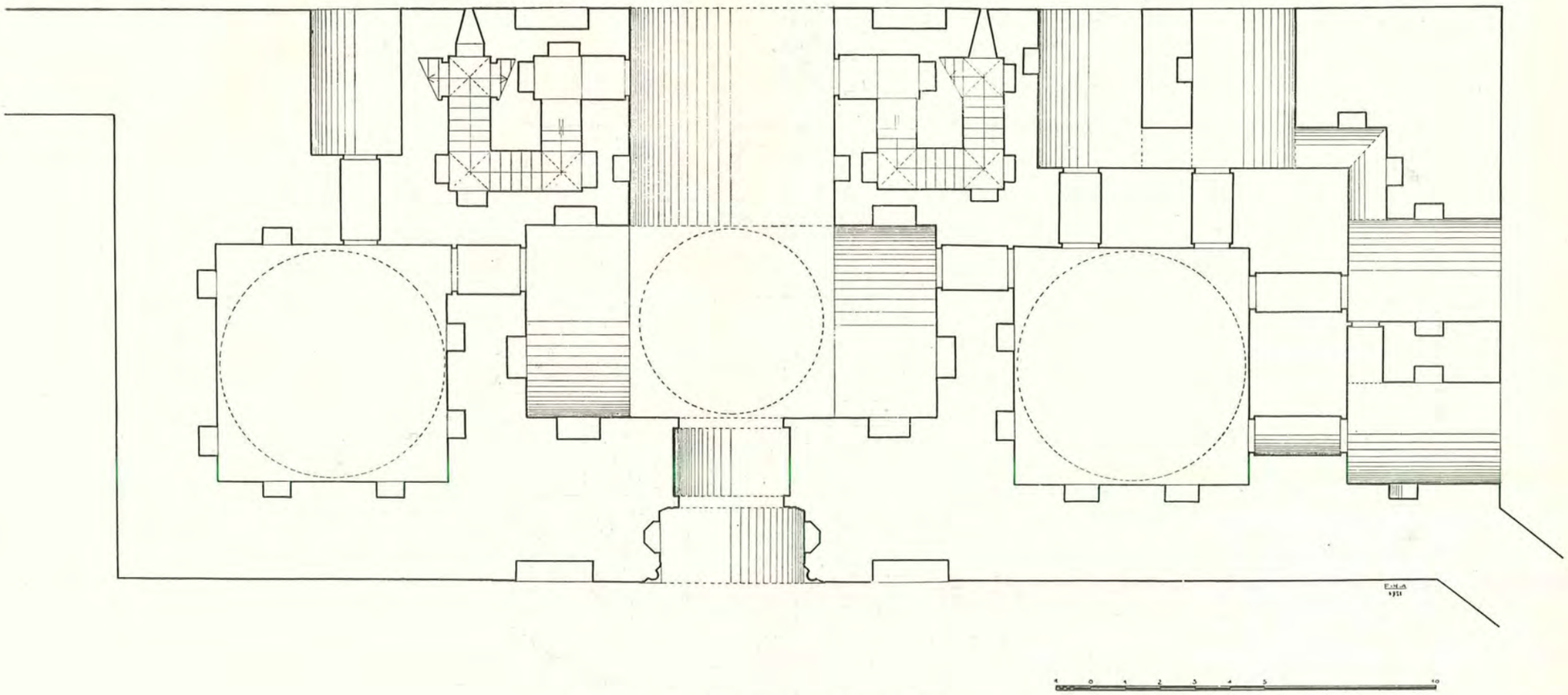

(Resim 291) Bâb-ı Hümâyun'un zemin katı restitüsyon plânı

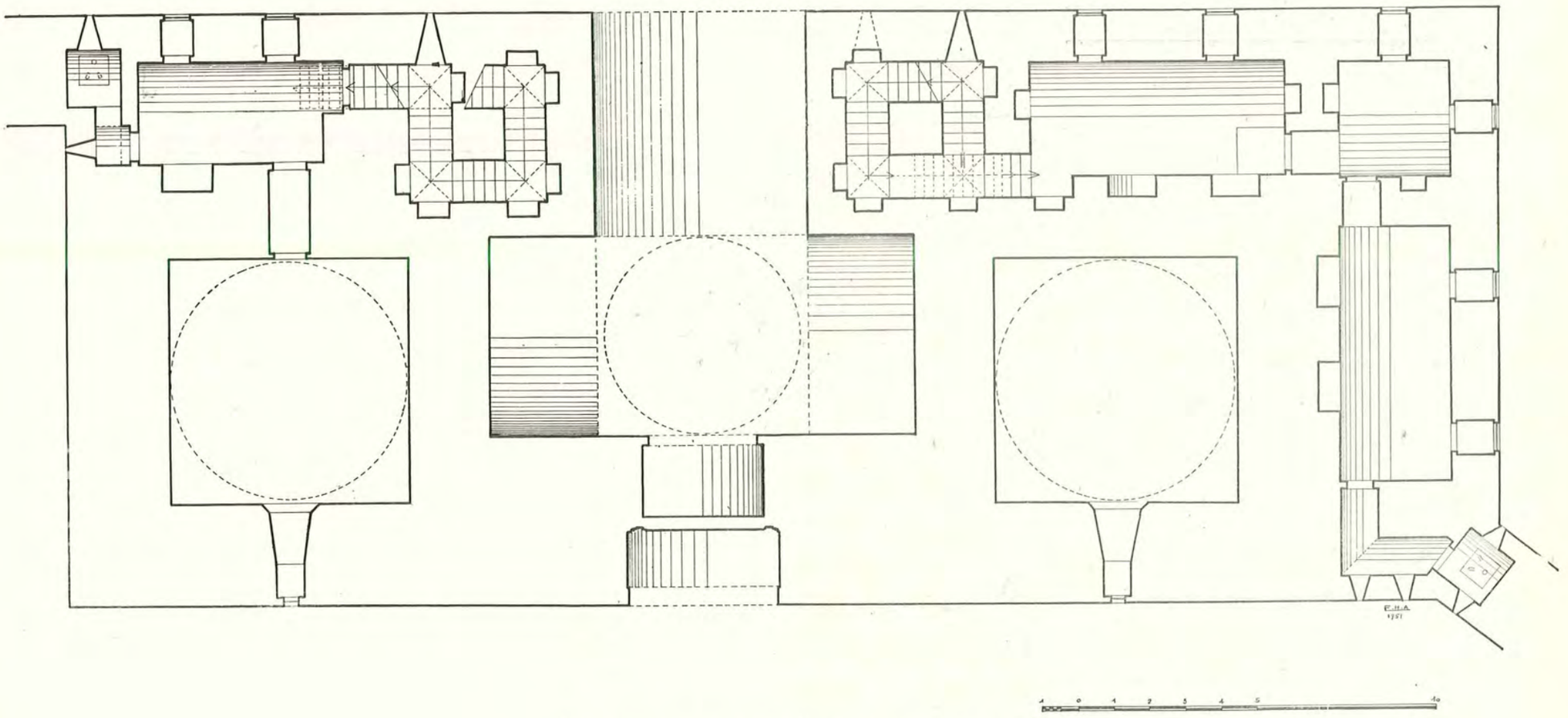

(Resim 292) Bâb-ı Hümâyun birinci kat restitüsyon plânı

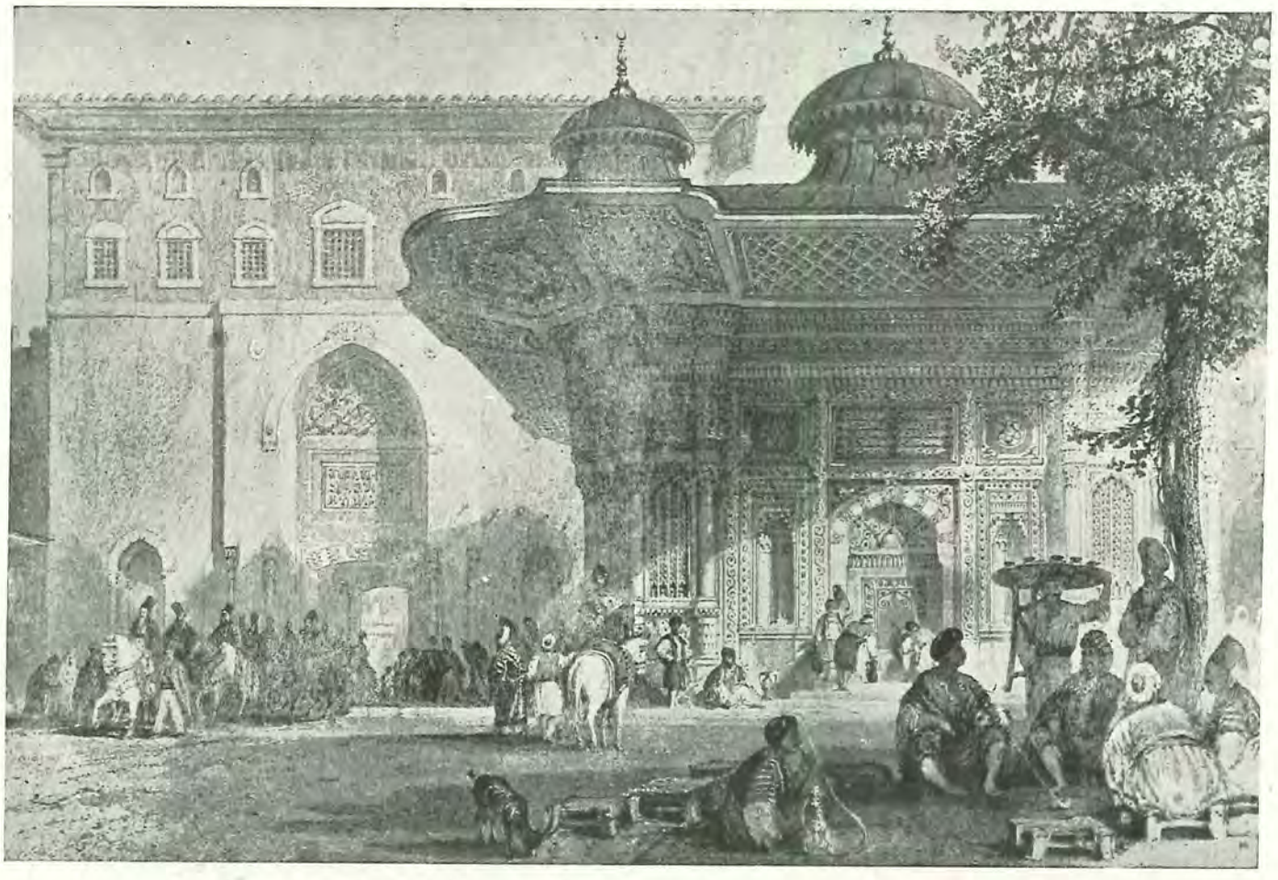

(Resim 293) Bâb-ı Hümâyunun Allom tarafından yapılan gravürü (1830 tarihli)

mazgal pencerelerinden ışık alır (Resim 292). Merdivenler yukarı da devam ederek şimdi mevcud olmıyan kata vasıl olur. Elyevm üstü taraça halindedir. Bu üst köşkün iç plânını tesbit mümkün olmadı. Yukarda söylediğim 1280 tarihinden evvelki fotograf ve iki gravür ve bir tabloya (Resim 293, 294) istinaden yapılan cebhe restitüsyonu (Resim 295) de görülmektedir.

Gravürlerden birincisi (1800) tarihli ve Melling'e diğeri (1830) tarihli ve Allom'a aiddir.

Matrakçı Nasuh'un 942 tarihli panaromasında da vazıhan görülen bu kat hakkında pek muhtelif rivayetler vardır; Âtâ tarihi, bunun Fâtih Hazretlerine mahsus bir köşk olduğunu bildirmektedir ki, manzarasının Ayasofya'ya ve Marmara'ya karşı fevkalâdeliği düşünülürse en yakın ihtimal olarak kabulü doğrudur. Muhtelif zamanlarda çeşidli vazifelere tahsis edilen köşkün plânını aramaya kalkmayı zaid bularak haricî manzarasına nazaran irtifaı verip bir çizgi olarak gösterdiğim maktalar (Resim 296, 297) de görülmektedir. Bunların birisi kapıdan, birisi kubbeli kovuşlardan yapılmışdır (Resim 295) de görülen ön cebhe ile yan taraf, gerek bahsettiğimiz, (Resim 290), fotoğrafla iki gravürden, Fossati'nin Topkapı Sarayında mahfuz yağlıboya resminden, malûmdur. Arka cebhesi için vesika yokdur.

İnşaatına gelince: Cebhenin alt kısmı ve kapının etrafı büyük eb'atda 40×80 - 90 lık büyük, üst kısımlar ise 15-20×30-35 ebadında ufak taş ve 2,5-3 santim genişliğinde derzlerle inşa olunmuşdur. Dâhilî duvarların taşları 25×50 eb'adında ve yine geniş derzlidir. Duvar kalınlığı 2,80 metreyi bulur. Kubbe ve kemerler 28×28×4,5 eb'adında tuğlalarla gayet muntazam bir şekilde örülmüşdür (Resim 296). Köşkün de taşdan olduğunu ve bir kirpi saçakla bitip çatılı bulunduğunu da yukarda mevzuubahis fotoğraf ve gravürlerden öğrenmekteyiz. Döşeme kaplamaları tuğladandır.

Kapının etrafındaki silmeli mermer kitâbe ve mermer höcreler 1285 (1868) tarihinde Sultan Aziz devrinde yapılmışdır. Aslında kapı, restitüsyonda görüldüğü veçhile, yalnız yeşil sütunlu birer kum saatile cebheye bağlanıyordu.

İki yanda tek mermerden oyulmuş birer höcre vardır (Resim 296). Üstünde mermer bir kemer devam eder. Kapı söveleri silmeli koltuklarla müzeyyen mermerdendir. Kemer taşları geçmedir; üstündeki kitâbe kırmızı taş bir çerçeve içine alınmışdır. Kapı yuvası içerde bir Bursa kemerile nihayetlenir. Kapı kanatları fitilli, kitâbeli dövme demirden pek kalın ve kuvvetlidir (Resim 300).

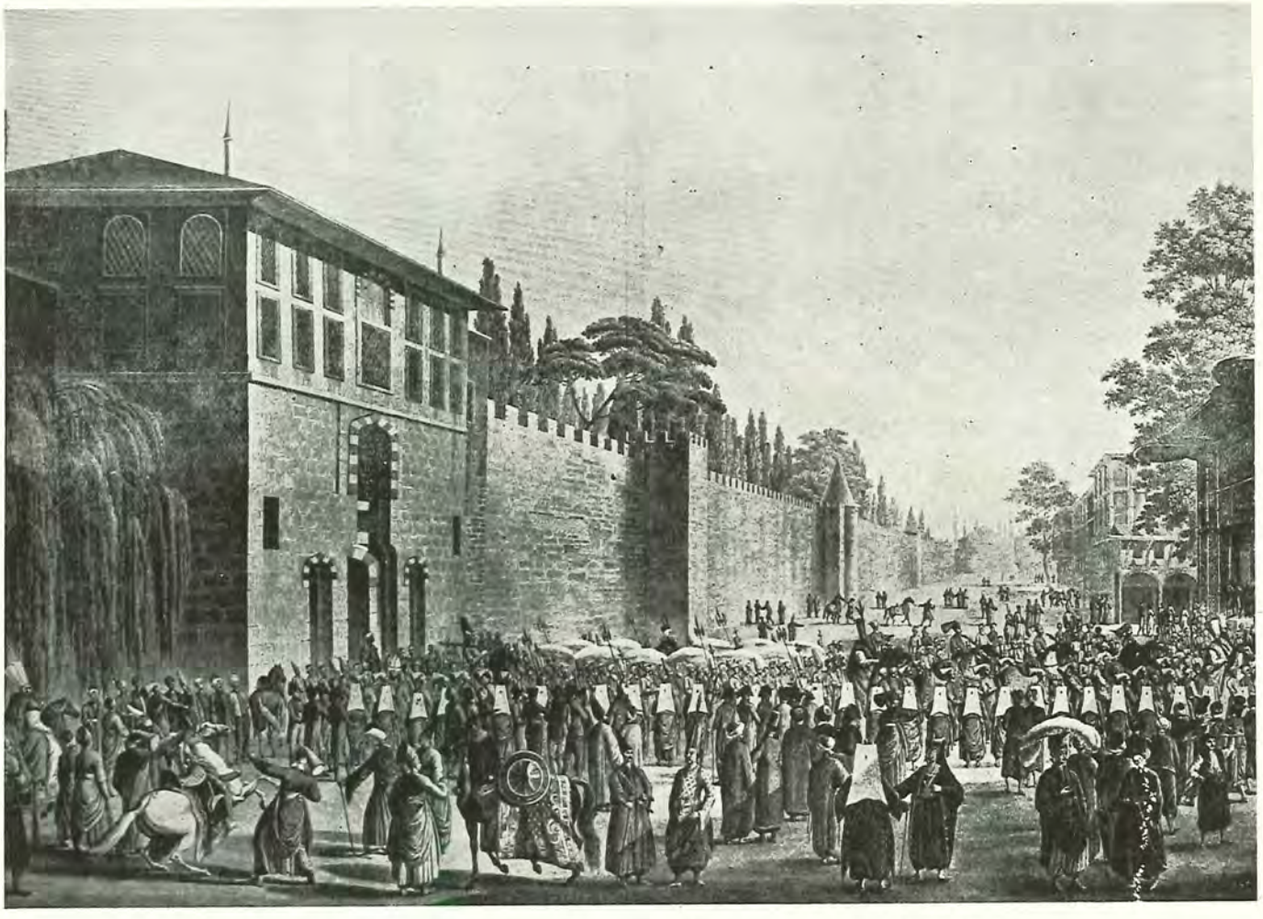

(Resim 294) Bâb-ı Hümâyunun Melling tarafından yapılan gravürü (1800 tarihli)

Kitâbe: Arabca kitâbe; 2,80×1,25 (Resim 298, 299) eb'adında mermere, dört satır sülüs celîsi ile yazılıdır: (1)

١ — هذه قلعه مباركه اسس بنيا نها على تأييد من الله
ورضوان ورصص اركانها بتشيد منه بالامن والامان

٢ — بامر سلطان البريں وخاقان البحرين ظل الله
فى الثقلين عون الله بين الخافقين قهرمان الماء والطين فاتح قلعة

٣ — قسطنطنيه ابو الفتح سلطان محمد خان بن سلطان
مراد خان بن سلطان محمد خان خلد الله تعالى

٤ — سلطانه واعلى على فرق الفرقدين مكانه فى تاريخ
شهر رمضان المبارك سنه ثلاث وثمانين وثمانمائه ٨٨٣

1 — Hâzihî kal'atün mübareketün üssise bünyanühâ alâ te'yidin min-a-Llâhi ve rıdvanın ve russisa erkânühâ bi teşyidin minhü bi-l'emni v'el-amân 2 — bi emri Sultân-il-berreyni ve Hâkan-il-bahreyni zill-i-Llâhi f'is-sakaleyni avn-i-Llâhi beyn-el-hâfikeyni kahraman-il-mâi v'et-tıyni Fâtihi kal'atı 3 — Konstantaniyye Ebülfeth Sultân Mehemmed Hân bin Sultân Murâd Hân bin Sultân Mehemmed Hân hallad-a-Llâhü teâlâ 4 — Sultâne ve a'lâ alâ fark-il-firkadeyni mekâne fî târîhi şehr-i ramazan-el-mubarek senete selâsin ve semanîne ve semanimietin 883 (1478).

Tercümesi: (Bu mubarek bir kaledir ki Allahın te'yid ve rızasile kuruldu ve erkânı emn-ü emânile kuvvet buldu. İki kıt'a sultânı ve iki denizin hakânı, Allah'ın iki cihanda gölgesi, iki ufuk arasında Allah'ın avni, su ve toprak kahramanı, Kostantiniye kal'âsı fâtihi, Sultân Mehmed Hân-zâde Sultân Murâd'ın oğlu Sultân Mehmed'in Allah-ı taâlâ saltanatını daim eylesin ve mevkiini şimal yıldızının fevkinde eylesin. Sekiz yüz seksen üç senesi ramazan-ül-mubarek ayında yapıldı.)

Bu kitâbenin üstünde (İnn-el-müttekîne f'ic-cennat...) âyet-i kerîmesi müsennâ, yani karşılıklı çift olarak; sülüs celîsile muhteşem bir şekilde yazılmışdır.

Kapının sağ yanında höcre üstünde hatt-ı müsennâ ile (Nasrün min-a-Llâhi ve fethün karib beş-

(1) — Kitâbe, Abdurrahman Şeref Bey, Topkapı Saray-ı Hümâyûnu, Tarih-i Osmanî Encümeni mec. cüz, V., s. 274 I. satır (منه) minhü kelimesinin noksanı, IV. satırda (قدر) in fazlalığı ve (ثلث) nin (ثلاث) yazılması suretile neşrolunmuşdur.

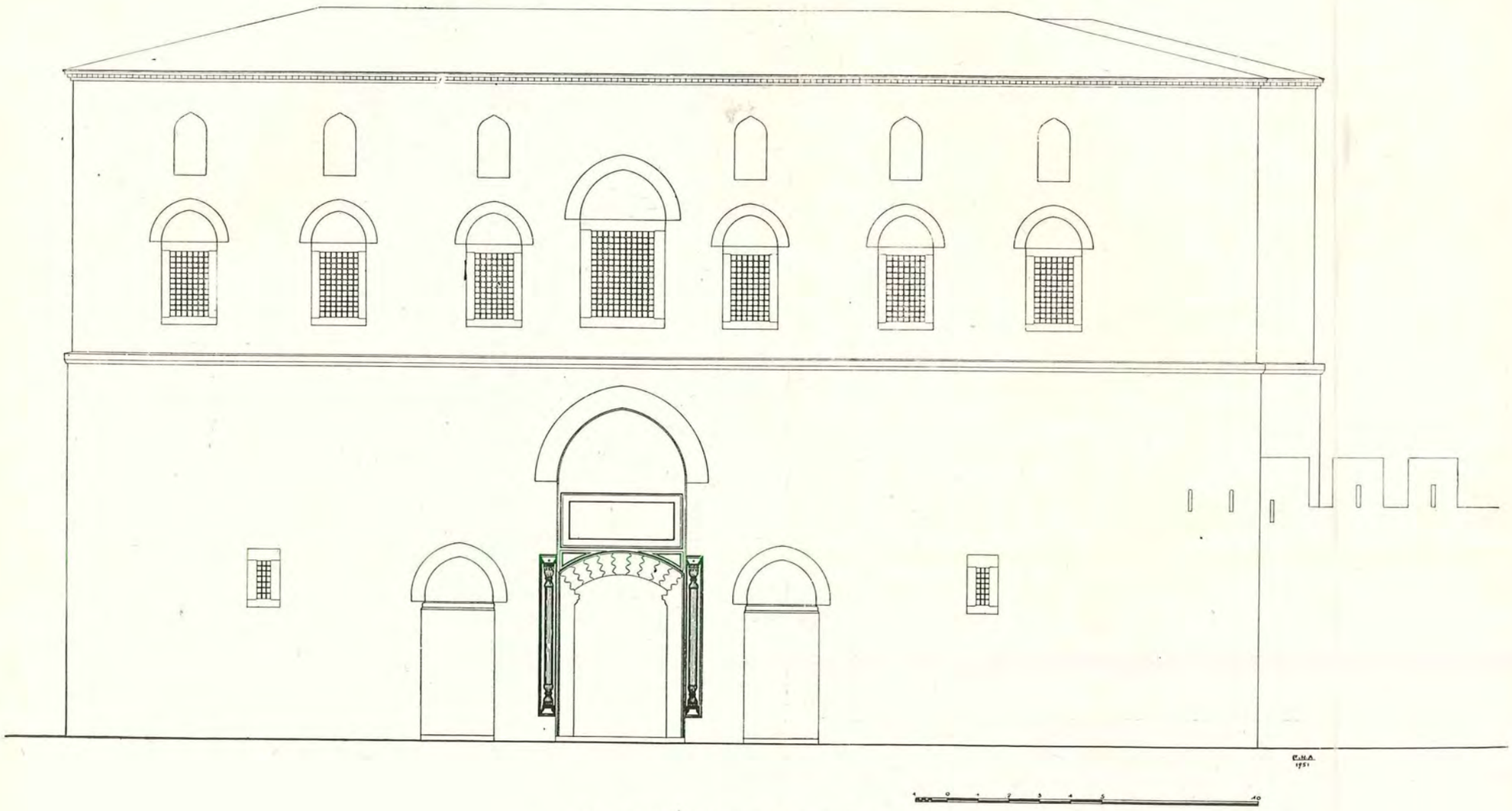

(Resim 295) Bâb-ı Hümâyun'un cebhesi, restitüsyon

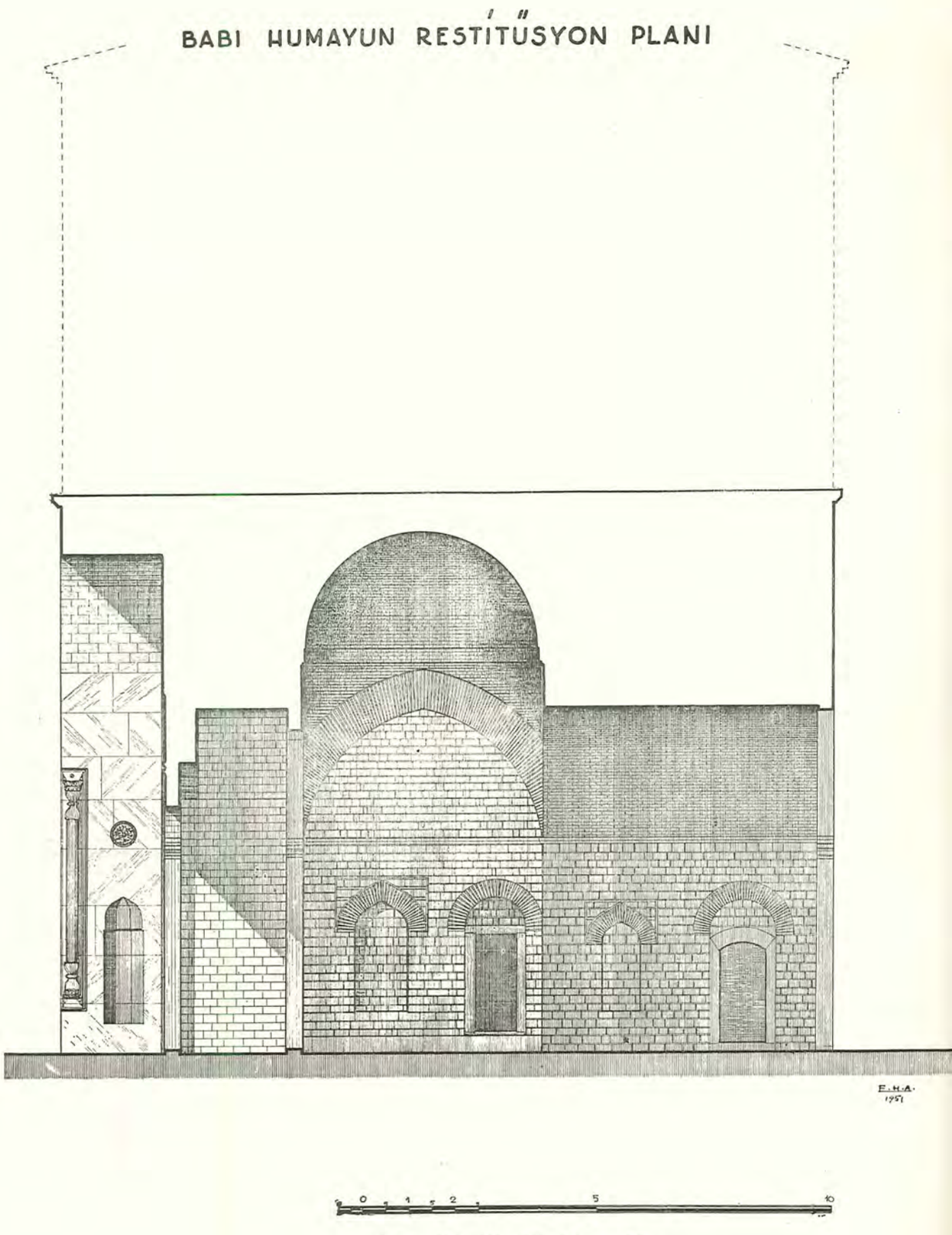

(Resim 296) Bâb-ı Hümâyun maktaı

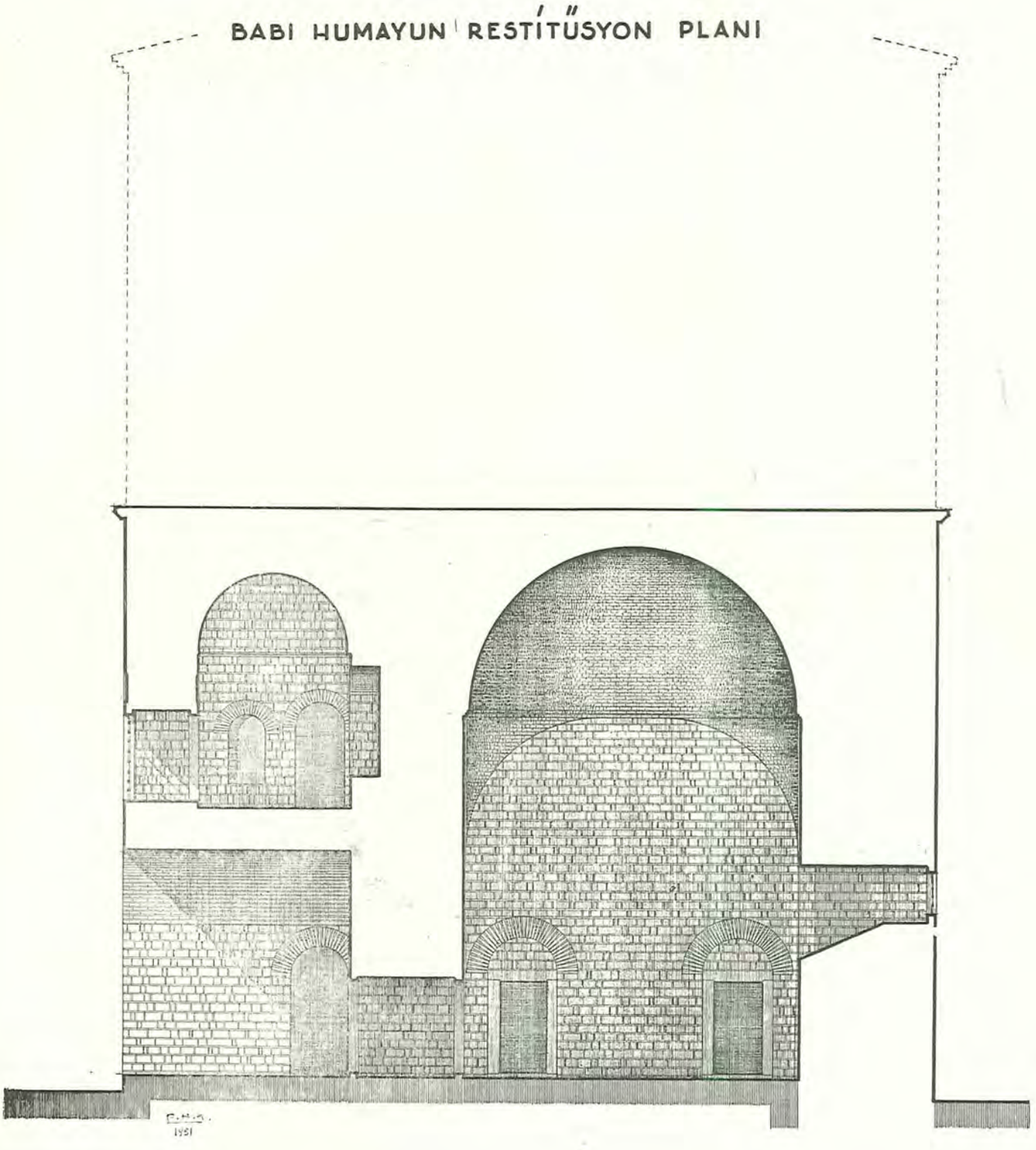

(Resim 297) Bâb-ı Hümâyun maktaı

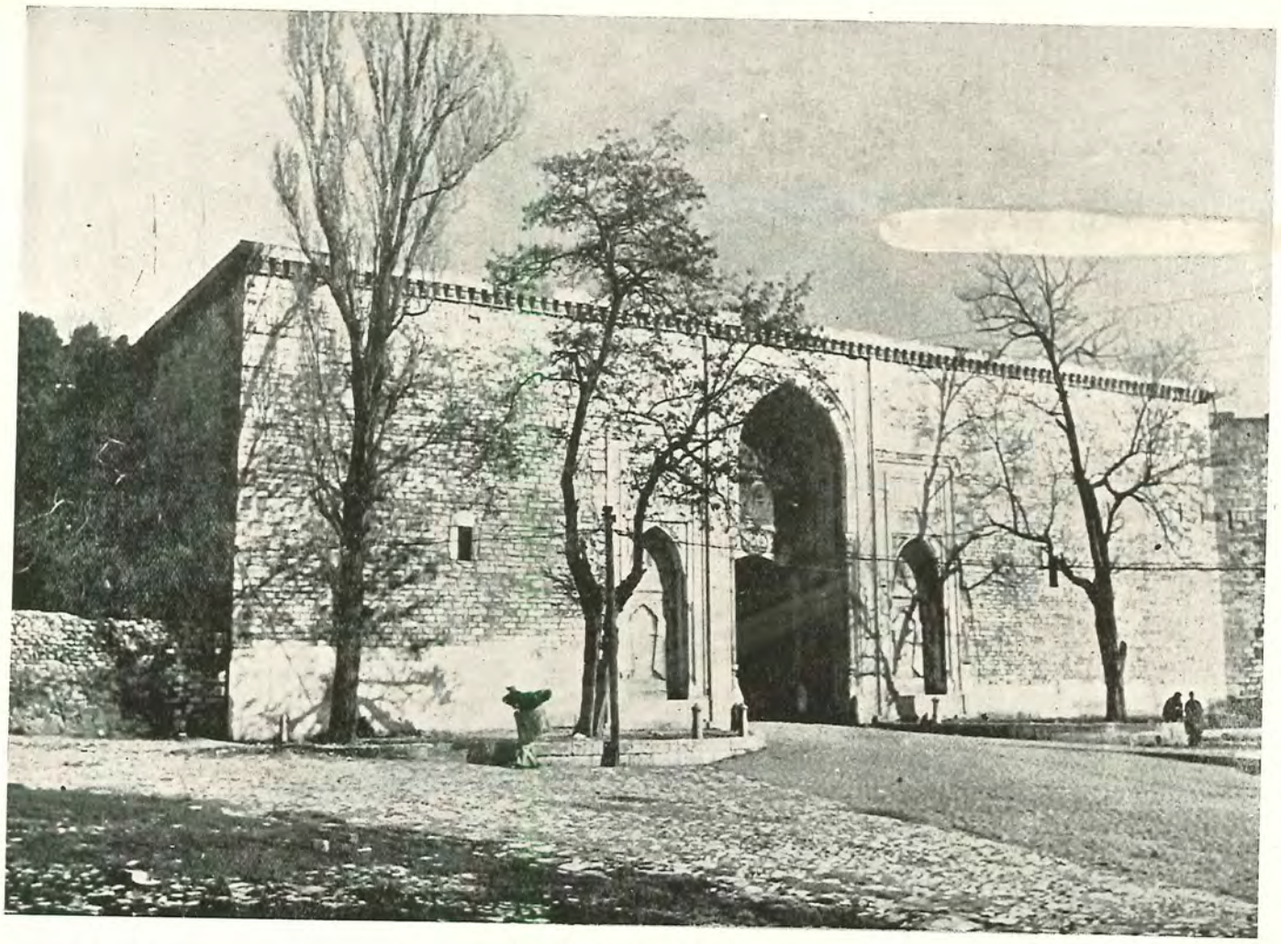

(Resim 298) Bâb-ı Hümâyun

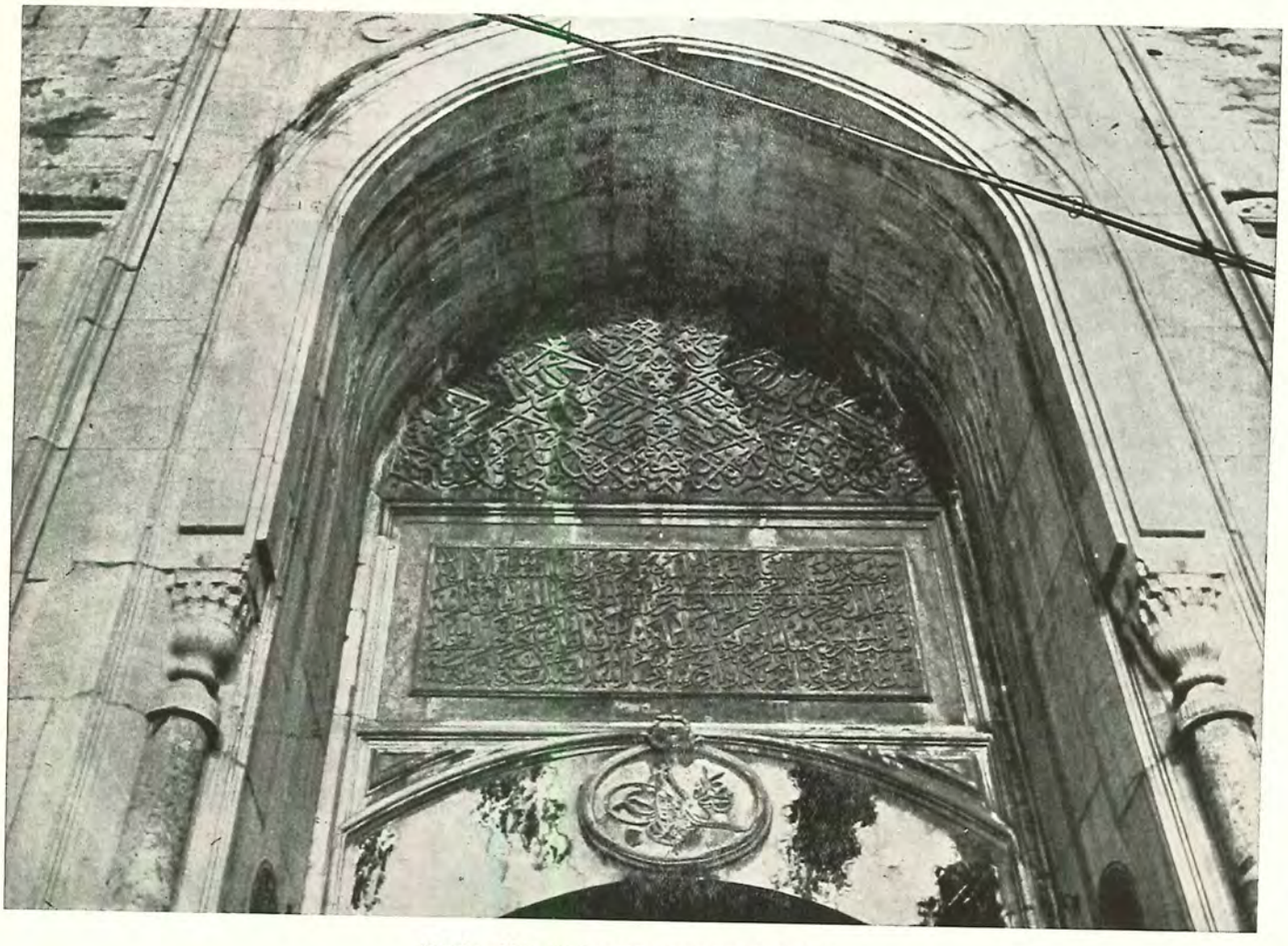

(Resim 299) Bâb-ı Hümâyun'un kitâbesi

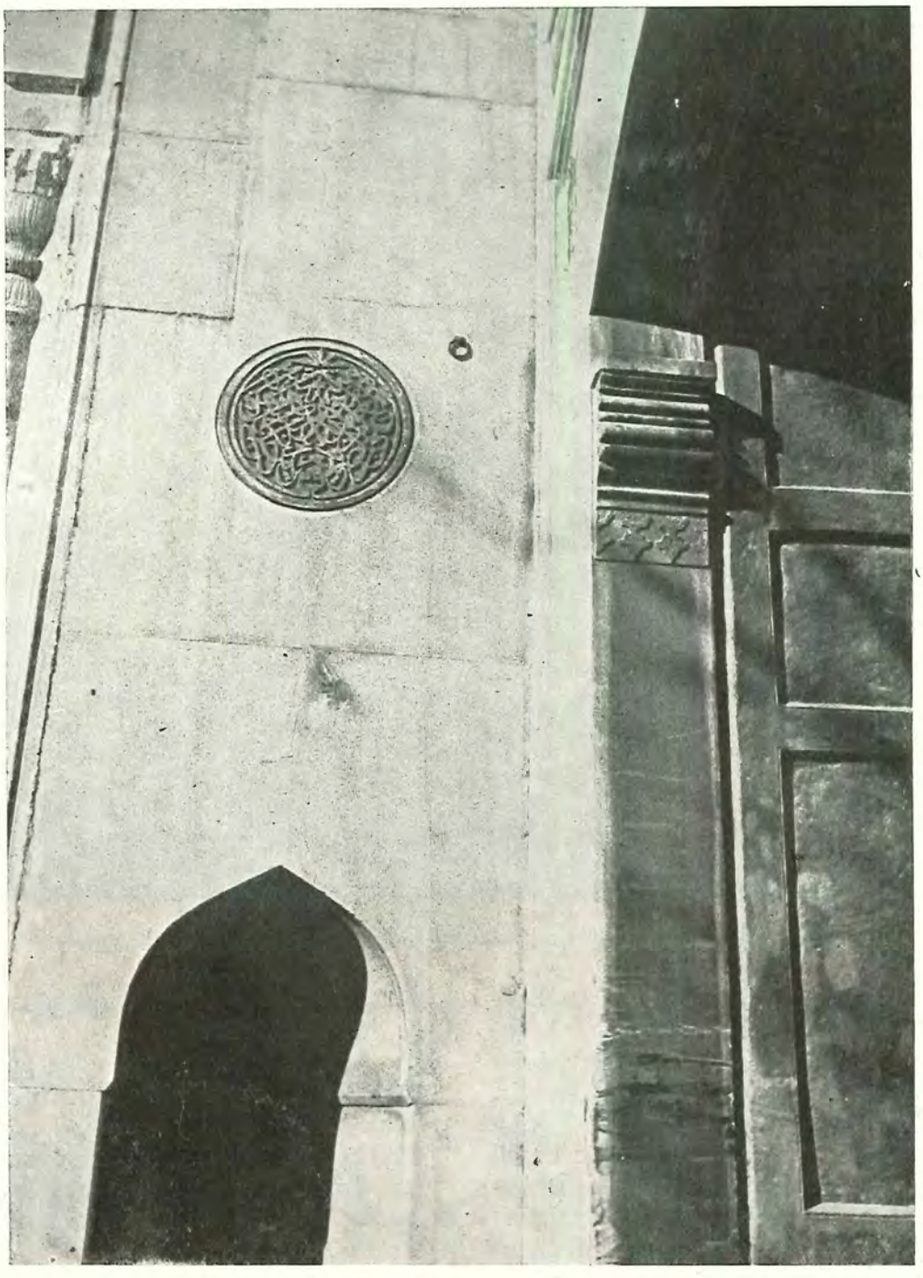

(Resim 300) Bâb-ı Hümâyun kitâbesi ketebe kıt'ası ve demir kapı

şir-ül-mü'minîne ya Muhammed», solunda yine aynı şekilde (كتبه اضعف العباد علی بن مرید الصوفی)

Ketebehû ez'af-ül-ibâd Ali bin mürid-üs-Sofî, ketebe kıt'ası birer madalyon halinde yazılmışdır (Resim 300). Dördü de Fâtih devri yazılarının emsalsiz nümunelerindendir ve celî sülüsde uzun zaman tefevvuk edilememişdir. Kemer taşındaki tuğra İkinci Mahmud'a aitdir. Diğer yazılar Sultan Aziz devrine aid ve Abdülfettah ketebelidir. Arka cebhede aynı âyet-i kerîme metni 1284 tarihinde Abdülfettah Efendi tarafından yazılmışdır.

*
**

4 — **Orta kapı:** Fâtih devrindeki Ortakapı, Kanunî devrinde haricen bütün manzarasını değiştiren ilâvelere maruz kaldığı gibi dahilen de Üçüncü Mustafa zamanında eklenen revakla başka bir hüviyet almışdır (Resim 301). Kuleler ve bunları bağlayan büyük kemer ve ayakları üstündeki mazgallı siper Kanunî'nin Orta Avrupa şatolarından aldığı ilham tesirlerini taşımakda, demirkapıda pirinçle kakma (عمل عیسی بن محمد ۹۳٦) Amel-i İsâ bin Mehmed 936) imzası, tâmiratın bu tarihde yapıldığına işaret etmekdedir. İç revakın Üçüncü Mustafa zamanında yapıldığı kapı yanlarındaki ikişerden dört kitâbede tasrih olunmakdadır. İlk bina (Resim 302) de görüldüğü gibi medhal, sağında kapıcılara mahsus

(Resim 301) Topkapı Sarayı, Ortakapı - Babb-üs-selâm'ın bugünkü şekli

iki kovuşla solda Kapıcıbaşı odasından ibaretti. Sonra buna ikinci avlu revakından bir gözün etrafı kapatılarak ilâve olunmuş, kovuşa da bir koridor ihdas olunarak ahşab bölmelerle odalara taksim edilmişdir. Medhal, sağdaki kovuşların biri ve kapıcıbaşı odası tonozlarla mesturdur. Kovuşların ikincisinin ahşab bir tavanla kaplı olması bunun da ilâve olması şüphesi tevlid ediyorsa da, iç yüzdeki cebhenin aynı pencerelerle ve aynı şekilde devamı ve kapıcıların dairesinin kapıcıbaşı kısmından büyük olması lûzumu, buradaki tonozun yıkılmasile tavan yapıldığına hükmettirmektedir. Birinci kapının kanadlarının 936 senesinde yapıldığını söylemiştik; içerdekine benzememesi, eski kanadların yerine daha büyük olan yenisinin yapılarak mevcudun içeriye konduğunu tahmine sevketmektedir.

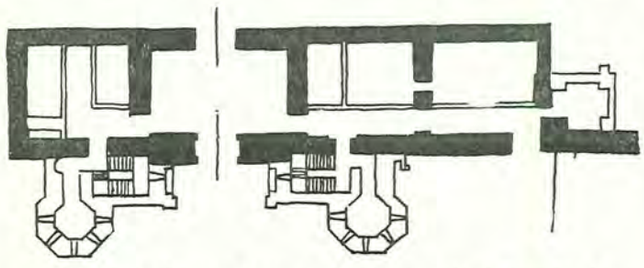

(Resim 302) Topkapı Sarayı, Ortakapı - Babb-üs-selâm'ın rölöve krokisi (Siyahla gösterilenler Fâtih devridir)

İçteki derzler hoş ve cazib bir teknikle kısmen sıvama, kısmen de iki bariz derin hat ortası parlatılarak rengi koyu, bir cedvelli derz şeklinde işlenmişdir (Resim 303). Bütün padişahların dikkat nazarlarını daima üstüne toplayıp sık sık tamir ve ilâvelere maruz bu muazzam medhalde Fâtih devrinden kalma başka hususiyet yokdur (1).

*
* *

7 — **İçhazine** (2): İkinci avlunun şimal-i garbî köşesinde, Kubbealtı'na muttasıl, moloz taşından duvarlı, sekiz kubbeli binadır. Üç murabbaî yığma ayağa müstenit kubbelerden maada medhalin karşısında ufak bir kol halinde tonozlu ve duvarla ayrılmış bir mahal daha vardır. Medhalin karşısında evvelce daha geniş bir bölme vardı. Bina silâh müzesi ittihaz olunduğunda bu bölme yıkılmışdır. (Resim 304) de bu bölme olduğu gibi gösterilmişdir. Bu plân Mimar Vedad Beyin 1912 senelerinde yaptığı saray plânla-

(1) — Bu derzler kalın sıvalar altında gizli idi. 1942 de müellif tarafından bulunup ihya edilmişdir.

(2) — Bir çok yardımları meyanında bu binanın plânını bize iare eden dostum Tahsin Öz Beye teşekkürler ederiz.

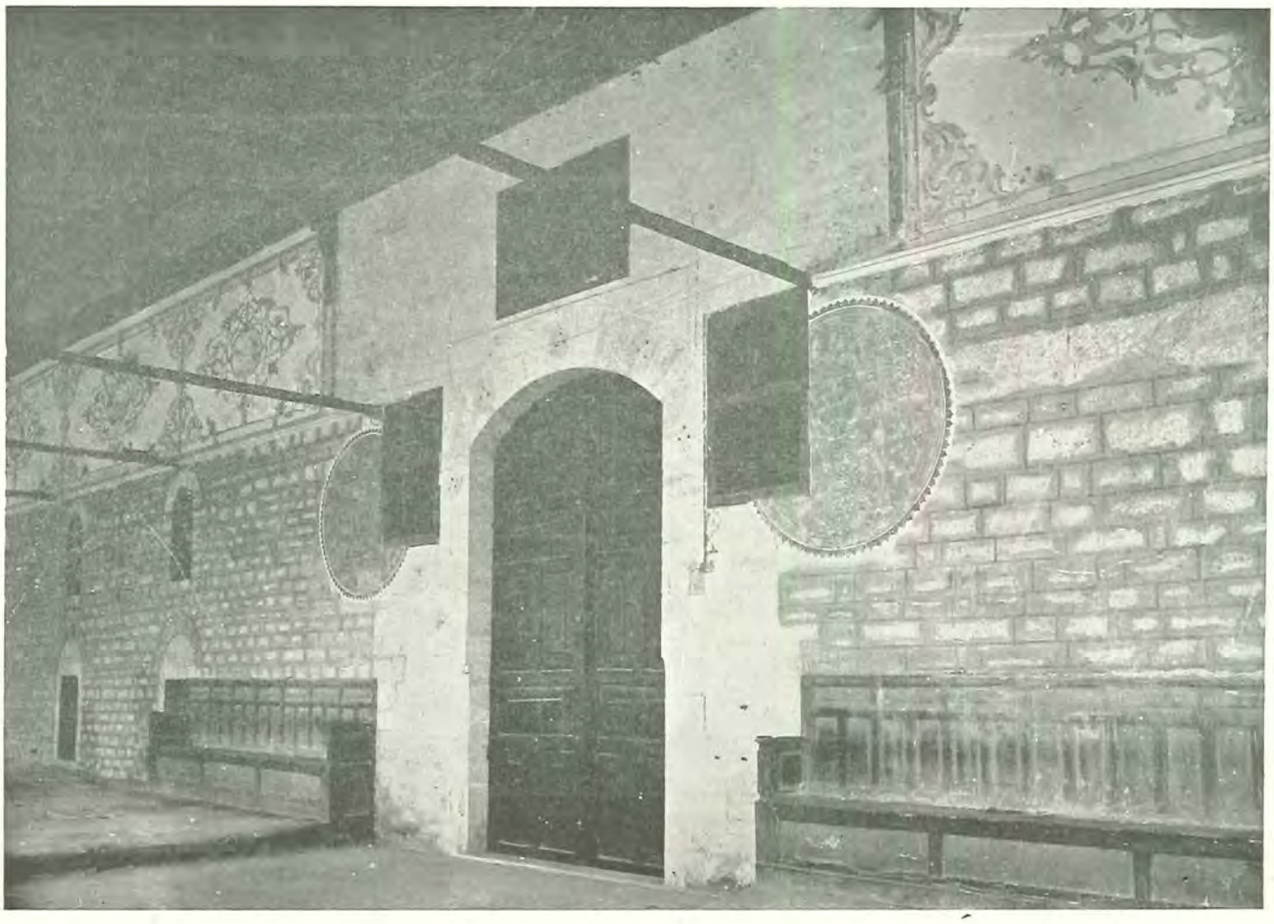

(Resim 303) Topkapı Sarayı, Ortakapı iç cephesi

rındandır ve altta dört pencere görülmektedir; halbuki sonradan beş pencere daha açılarak dokuza iblâğ edilmişdir. Kemerlerinin tuğlalarından ve etrafının vaziyetinden hepsinin muhdes olduğu aşikârdır; hepsi birbirine eş olan bu alt sıra pencerelerinin neden iki defada açıldığı anlaşılamıyor. Esasında hazine olup 1,5 metre kalınlığında muhkem duvarlarla inşa olunan binanın cephesinde yalnız dört fevkanî pencere yapılarak emniyet sağlanmıştır; bunların kenarları duvarın devamı şeklinde olduğu halde aşağıdakiler hem yuvarlak kemerli hem de yanları tuğla eklemelidir. Kubbeler altışar pencere ile aydınlatılmış sekiz köşe kasnaklara ve müselles-i kürevîlere oturur (Resim 305). Demirkapı gayet sağlam, dövme demirdendir. Üst pencerelerde Fâtih devrinde çok kullanılan birbirinin içinden topuzsuz olarak geçirilmiş kalın demirdendir. Binanın içinde evvelce akçe konmaya mahsus büyük dairevî tekneler vardı ve anlaşıldığına göre altın paralar ayrıca duvarlarla bölünen mahallere konuyordu. Altdaki ikinci ve üçüncü pencereler ortasında eski Kubbealtı binasının temeli ve kesme taş beden duvarından ufak bir başlangıcı görülmektedir (Resim 306).

*
* *

9 — **Raht Hazinesi, İmrahur Odası ve Hâsahır** (1): Birbirinin içinden geçme daireler teşkil edip gördükleri vazife de birbirinin mütemmimi olan bu binalar Baltacılar avlusu denilen mahallin dış kenarını teşkil eder. Saray tetkikimizin bidayetinde söylediğimiz risale-i arabiye'nin (رباط الخيل ٨٨٣) ribât-ül-hayl 883, tarihinin medlûlü herhalde bu binadır. Hey'et-i mecmuası tûlü 120 metreyi mütecaviz olup padişahın ve devletin en kıymetdar eğer, haşa, üzengilerinin saklandığı Rahthazinesi en şimal uçda 10,5 metre kutrunda kubbeli, İmrahur odası çatılı, Hâsahır ise biri çok büyük, ikincisi mutavassıt tavla yeri ve iki de seyis odası olmak üzere yine çatılıdır.

a) **Rahthazinesi** (Resim 307): Bütün şark ve garb seyyahlarını hayretler içinde bırakan baha biçilmez altın ve mücevherli eğer ve koşum takımlarının saklanmasına mahsus olan bu daire iki yanında ikişer demir kapı aşıldıktan sonra girilebilen kubbeli

(1) — Bu mevzu-ı bahis yerler XVIII. asırda yakalı baltacılara kovuş, son zamanlarda memurlara ve bahçivanlara ikamet ve çalışma yeri haline sokulmuş ve Raht hazinesi cami ittihaz edilmişdi. O kadar harab bir halde idi ki duvarlar nasıl yıkılmamışdı, hayret edilir. 1940 senesinde hepsi müellif tarafından ilk hizmetine muvafık olarak restore edilmiş ve şimdi de raht ve araba müzesi ittihaz olunmuşdur.

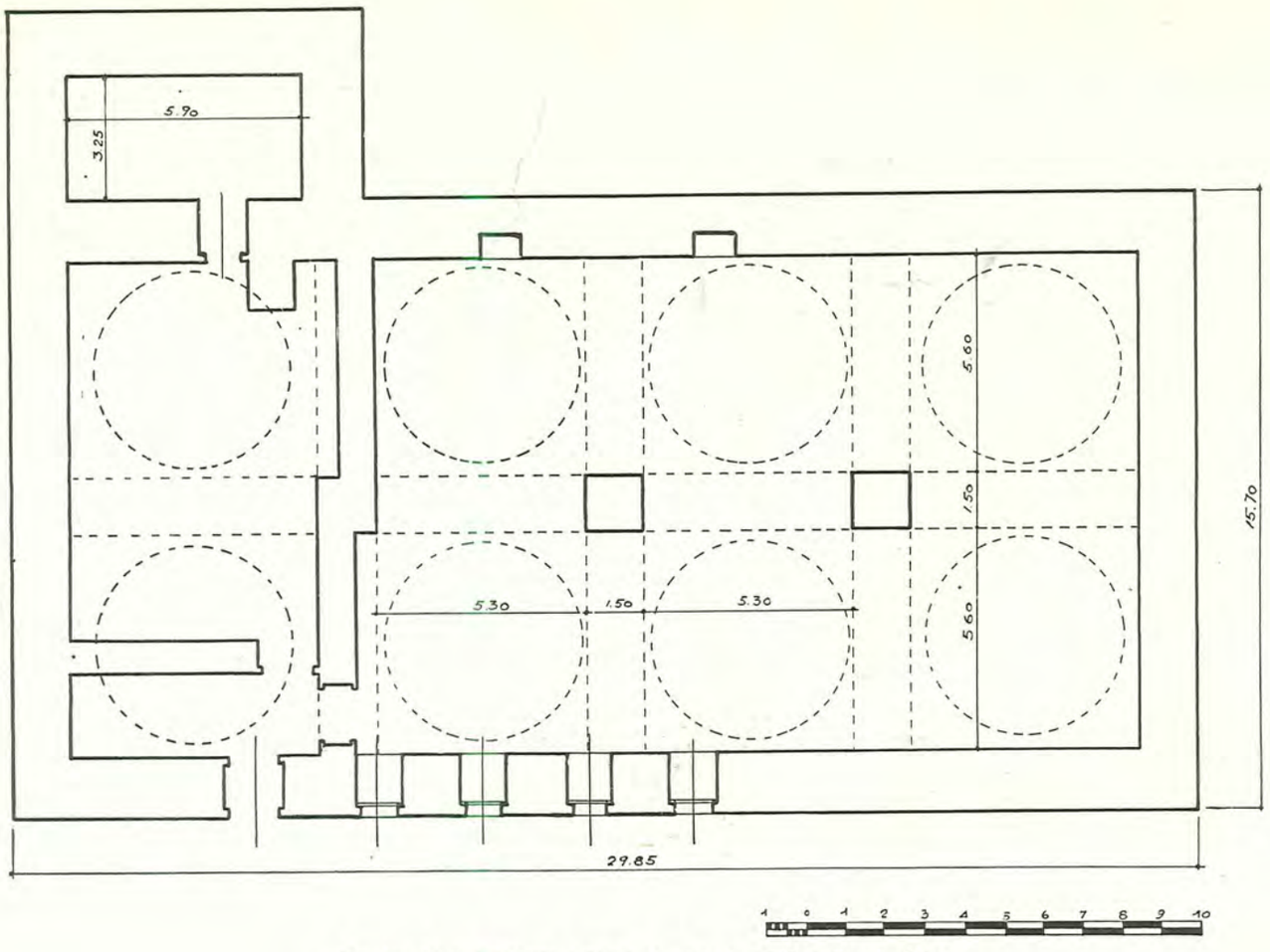

(Resim 304) Topkapı Sarayı iç hazine silâh müzesi plânı
(Mimar Vedad Beyin rölövesinden tâdilen)

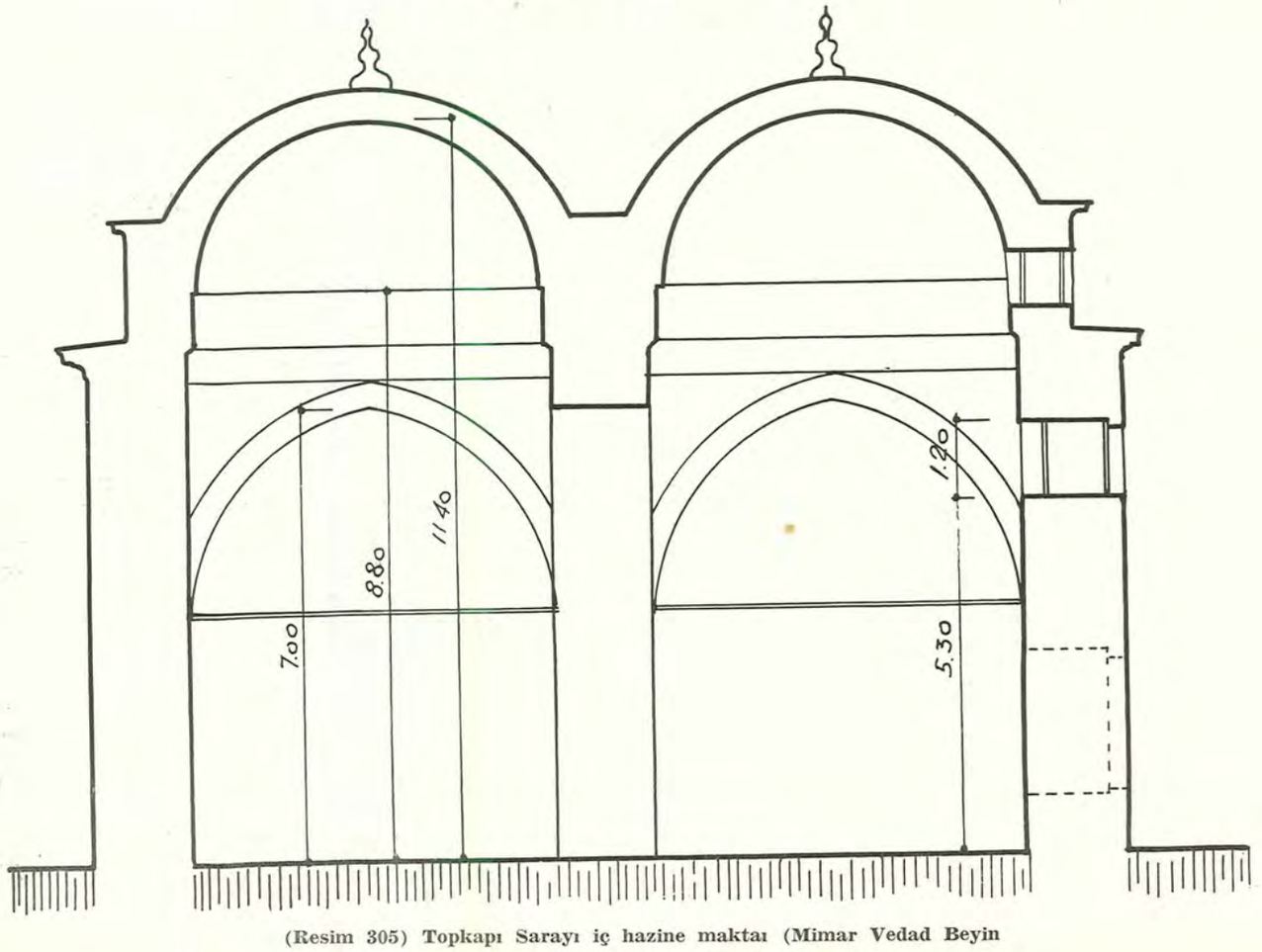

(Resim 305) Topkapı Sarayı iç hazine maktaı (Mimar Vedad Beyin plânından tâdilen)

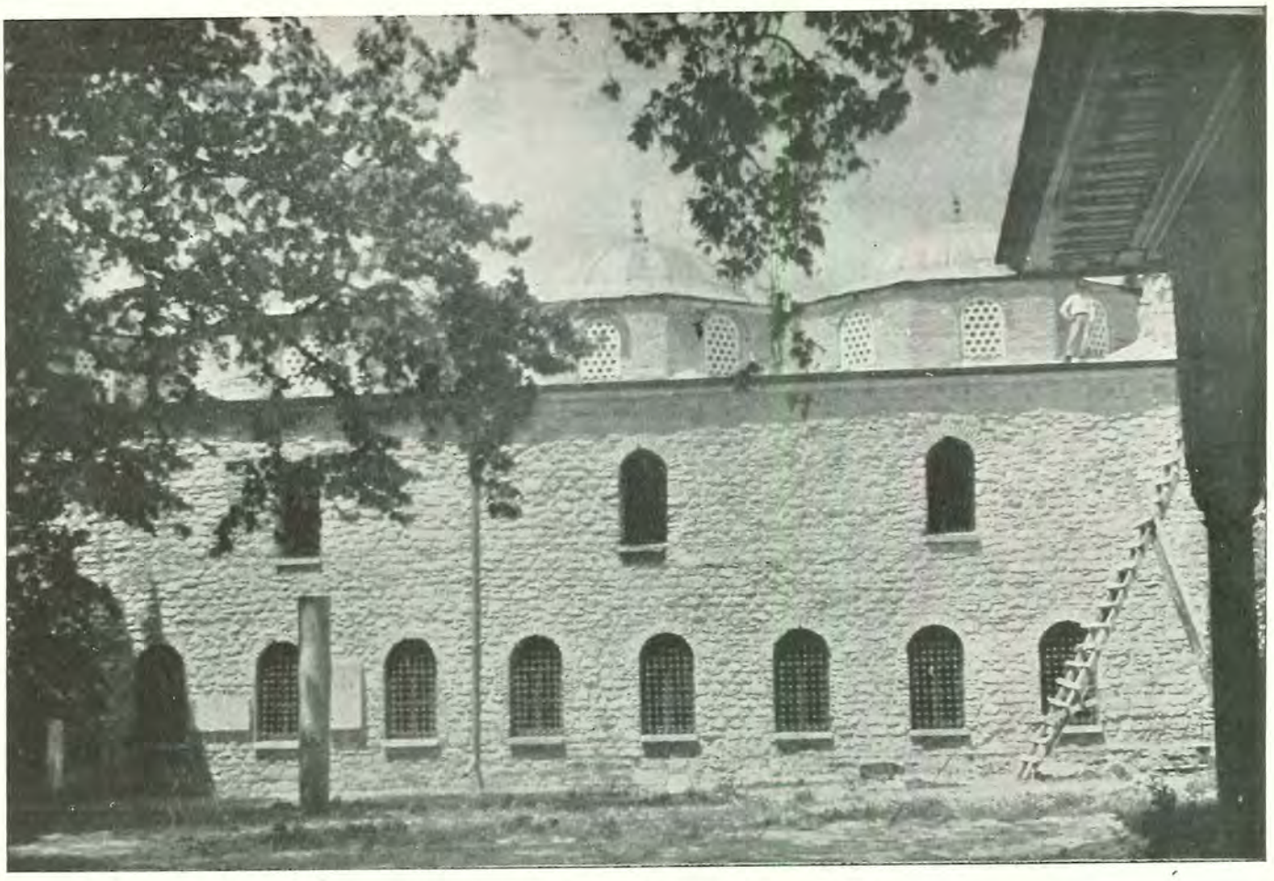

(Resim 306) Topkapı Sarayı İçhazine cebhesi

muhkem bir yerdir. Medhalinin bir tanesi Kızlarağası köşkünün tam karşısında Perdekapısı yolu üstünde, diğeri İmrahur odasının içindedir.

Perdekapısı yokuşundaki medhalin sağında ve solunda muhafız odaları vardır. Bunlardan birisi Perdekapısı üstünü işgal eder. Diğeri zülüflü baltacılara helâ mahalli ittihaz olunmuşdu. Şimdi avlu halindedir. Perdekapısı üstündekinin düz demir kirişler arasına tuğla kemer (Volto) döşemeli bir asma katı vardır.

Diğer medhal tonozlu, ufak bir yerdir. Asıl Rahthazinesi 10,5 metre kutrunda tek kubbeli olup sekiz tane sekiz köşe mermer direk ve köşeleri bademli basit başlıklara müstenit düz mermer lentolu bir sayvanı havidir; herhalde bu sayvan en kıymetli olan takımlara tahsis olunurdu (Resim 308).

Kubbe, nadiren, bazı ufak eb'atda tatbik edilen bir teknikle, demirlere müstenit düz müsellesî köşeliklere oturur; kasnağı tuğladan ve sağırdır. Üzengisinde baklavalardan mürekkeb bir silme, göbeğinde, yalnız yeşil zikzaklardan müteşekkil çok basit fakat cazip bir kalem vardır (Resim 309). Bina, biri muhdes olmak üzere 3 alt ve 2 üst pencere ile aydınlanır. Pencerelerin arasında ve diğer duvarlardaki höcrelerin içine 25×25 santim eb'adında alçı plâklarla zengin tezyinat yapılmış, etrafına ve raf cumbalarına sekiz köşe kabartma yıldızlı bir su geçirilmişdir. Alçı levhaların deseni, Bursa Yeşil Camiindeki sekiz köşeli motifdir ve yapılış tekniği de aynıdır.

b) **İmrahur Odası:** Cebheden daireye yakın sivri kemerli ve yanları höcreli ve mermer aynalı bir

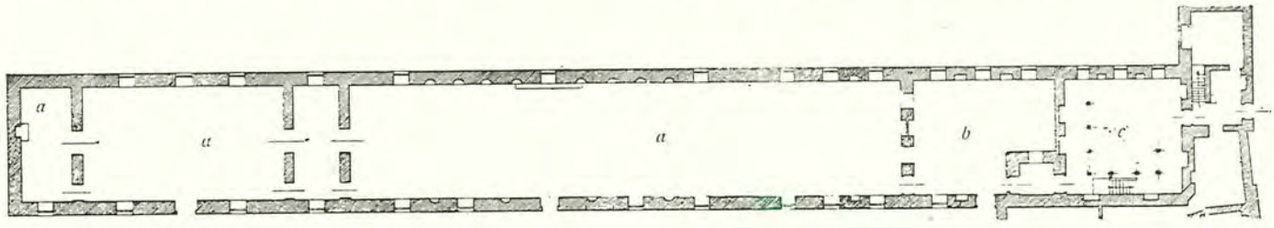

(Resim 307) Topkapı Sarayı Rahthazinesi ve Hâsahır plânı
(Topkapı Sarayı onarımları kitabından)

(Resim 308) Rahthazinesi mermer sayvanı, demir kubbe mesnedleri ve alçı kornişi

(Resim 309) Rahthazinesi kubbe göbeği

(Resim 310) İmrahur Odası, alçı tezyinatı

kapı ile girilen bu oda, 13.0×10.5 eb'adında olup altlı üstlü sekiz pencere ile aydınlatılan çatılı bir mahaldir; ayrıca da dahilî altı pencere vardır. Raht hazinesi medhali bir çıkıntı halinde odaya doğru taşar. Kapı cebhesi kesme taştandır. Höcrelerde ve kapı üstündeki alçı stükler, Rahthazinesinde olduğu gibi, Yeşil camidekilere pek müşabih, ilk inşaata aid tezyinattır. Usulü dairesinde mükemmelen itmam olunmuşdur (Resim 310, 311). Mevcud ahşab, müzeyyen tavan Bebek'deki Köçekoğlu yalısından nakledilerek buraya konmuş bir XVIII. ci asır oyma eseridir. Bu odanın kapısı Fâtih devrinin çubuklu kapılarının halis bir örneğidir ve yalnız serenleri tâmir olunmuş, tablaların eskileri bırakılmışdır (Resim 312).

c) **Hâsâhır:** Bir büyük, bir küçük âhır binasile ikisinin ortasında belki seyis odası, belki levazım deposu olan küçük bir mahal ve en uçta ocaklı seyis höcresinden mürekkebdir. Pencere söveleri mermer ve topuzlu parmaklıklıdır. Büyük daire 50×10,75 gibi nadir rastlanan hatırı sayılır bir eb'ada mâlikdir. Tavla kısımlarının harice müstakil kapıları ve hepsini birbirine ve imrahur odasına bağlayan ara geçitleri vardır. Büyük yerde dört mustatilî ve on üç dairevî maktalı, yerden epeyi yüksek höcre ve tam medhalin karşısında on metre kadar tulde yemlik ve bağlama halkaları vardır. Ahıra aid, bu yemlik bakiyelerile halkalardan başka eser kalmamış, bina pek çok tahrib olunmuşdu. Uçtaki odanın bacası mevcud

(Resim 311) İmrahur Odası, höcre tezyinatı

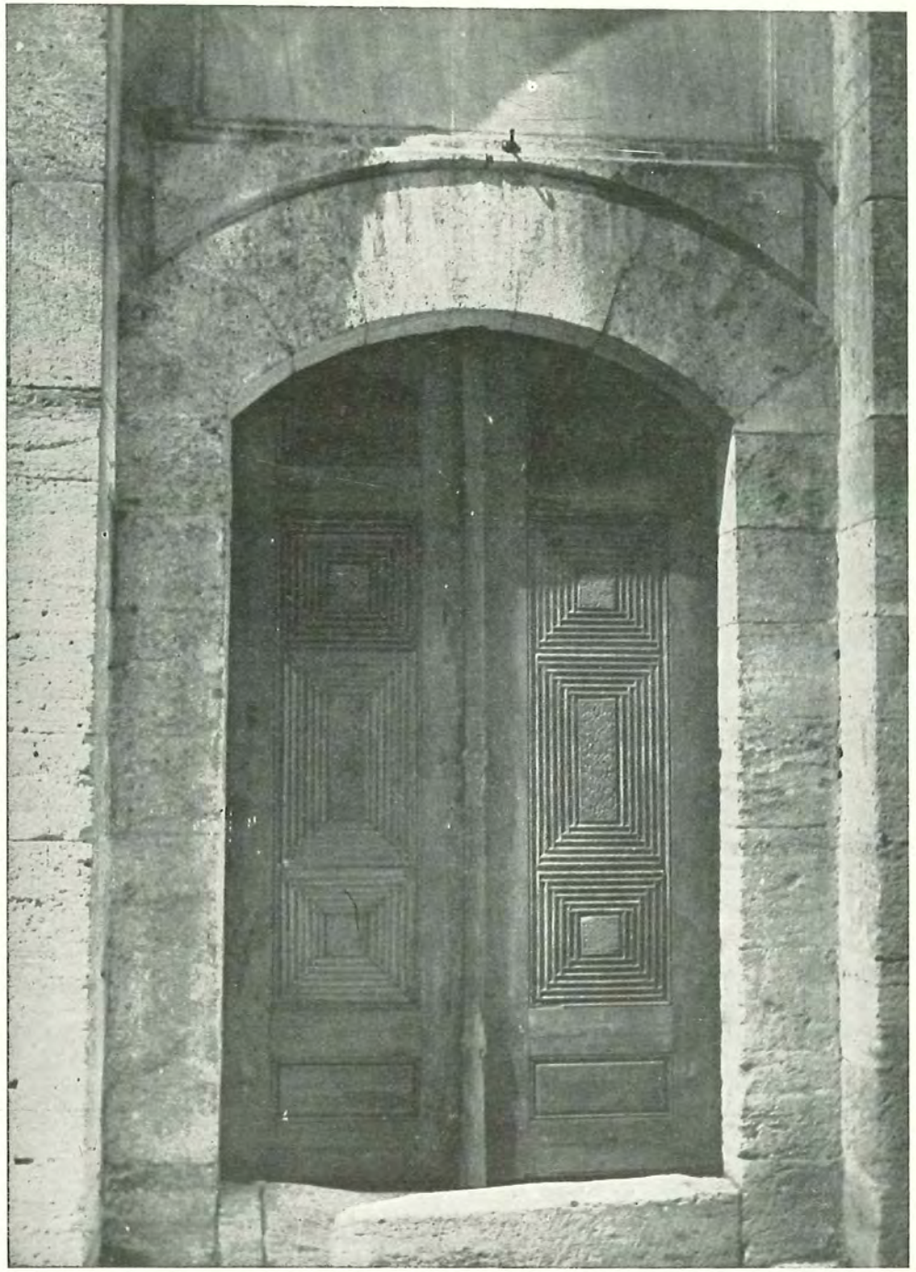

(Resim 312) İmrahur Odası kapısı

ocağı yoktu. Bab-üs-saade'deki Fâtih devri olması kuvvetle melhuz ocak, örnek alınarak ihya edildi. Yalnız ahır ve imrahur odasını gösteren ikinci mufassal bir plânı ve cebhesini leffediyoruz, (Resim 313)

Bu üç mahallin haricî cebhesi, (Resim 314), geniş derzli muntazamca, takriben 25×40 eb'adında, kesme taşlarla yapılmış yalçın kaya görünüşlü ve son derece mütenasip bir manzaraya mâlikdir. Mermer sövelerin üstünde köfeki aynalar ve tahfif kemerleri ve alt sıranın üstünde üç taşdan yapılmış köfeki kemerli alçı pencereler bulunmakda ve bütün cebhe büyük bir vahdet ve tenasüb arzetmektedir. İç döşeme seviyesinde yuvarlak, kalın bir kaval korniş, saçakda iki sıra tuğla kirpi bulunmaktadır (Resim 315). Bu cebhenin yakından tafsilâtını gösteriyor. Derzler kabartma cedvelli, horasan derzdir ve nısfına yakın kısmı aynı malzeme ile tecdid edilmişdir. Avlu tarafı ise, sıraları gayr-ı müsavi kaba yonma moloz taşile ve araya ufkî ve şakulî tuğla beslemeler ilâvesile, devrinin ikinci derece binalarında yer alan san'atkârane bir ihmal ile meydana gelen cazip ve sıcak manzaralı cebhelerdendir (Resim 316). Söveler mermer ile, alt pencere kemerleri üç tuğla bir taşla, üst pencereler ise yalnız tuğla ile yapılmışdır. saçak kirpidir. İki kapı, kesme taşla, sivri tahfif kemeri ve köfeki ayna ile inşa olunmuşdur (Resim 317).

(Resim 318), bu güzel ahırın dahilini göstermektedir. Yapılan tavan tamamen yenidir ve hiç bir iddiası olmaması esası göz önünde tutularak ortaya mustatilî, basit bir göbek ilâve olunmuşdur. Binada Fâtih devri kitâbesi kalmamışdır. Büyük kapı üstünde 1147 (1736) senesinde Birinci Sultân Mahmud'un tâmir ettirdiğine dair Seyyid Vehbî'nin uzun manzûm tarih kitâbesile soldaki kapı üstünde 1941 deki tâmiratı gösteren Lâtin yazılarile bir ufak kitâbe vardır.

11 — **Mutfaklar**: Elyevm mutfaklar, on kubbe ve on ehramî külâhdan mürekkebdir. Kubbelerin sekizinin İkinci Sultan Bâyezid tarafından yaptırıldığı malûm olduğu gibi yağların parlamasından mütevellid yangının ve tevlid ettiği müthiş hasarın İkinci Selim devrinde Mimar Sinan tarafından tâmir edildiği ve on tane ehramî külâhın o zaman ilâve olunduğu da bilinmektedir. Bâyezid devri kubbeler yuvarlak pencereli; sekiz köşe kasnaklara oturur. Bu pencereler Bâyezid camiindekilere pek benzer. Duvar yüzlerinde de alt pencere yokdur. Yalnız üsttekilerden ziya alır.

Bu sekiz kubbeden geride olan Fâtih devri iki kubbeli göz ise, bünye itibarile tamamen ayrılır. Kubbe kasnakları tuğladan, kornişsiz ve çok kısadır. Dört kubbe penceresi kasnağı geçip kubbeye taşdığı gibi (1) gayet sıkı ve kalın demir parmaklıklı iki

(1) — Bu pencerelerin sonradan açılmış olması muhtemeldir.

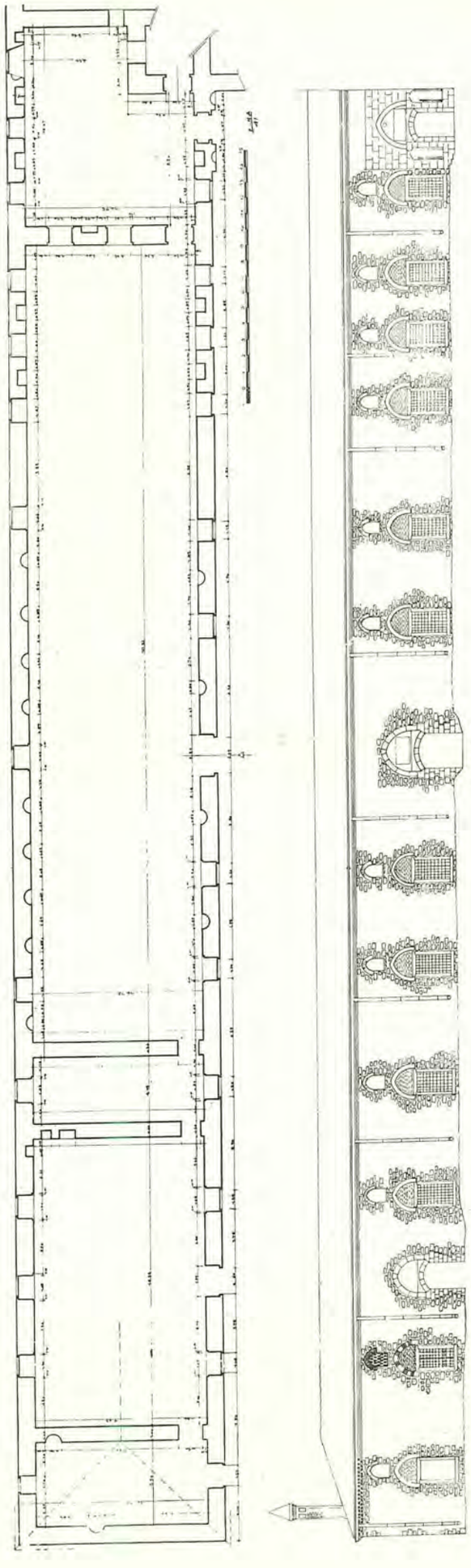

(Resim 313) Hasahır ve İmrahur odası plân ve cebhesi

(Resim 314) Hâsahır haricî cebhesi

geniş altlık ve iki de üstlük pencere bulunur (Resim 319, 320, 321, 322).

Duvarlar 1,50 metre kalınlığında, kemerler 2,40 metre genişliğindedir. Kubbe 8,50 metreyi bulur. Bir duvarında ayrıca ocak, kubbede duman bacası bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın ilâvesi esnasında aradaki büyük kemer mevcud ve eski duvardan daha geniş tutularak hem mekân tevsi edilmiş, hem de münferit kalan ayaklar bu suretle icab eden eb'ada iblâğ olunabilmiştir. Bu kısmın asıldan olan hâricî duvarı küçük kıt'ada muntazamca taşla, iç duvar yüzleri moloz taşile, kubbeler son derece temiz işçilikli tuğla ile işlenmişdir. Fâtih devri tuğla işçiliğinde bu dikkati daima bulmaktayız.

Ne kadar güzel olursa olsun, mutfak olduğu için, sıvanması icap ediyorsa da son tâmiratı kontrol edenlerin noktay-ı nazarına kurban olarak sıvasız bırakılması muvafık değildi. Binalar pek çok tahrib ve ihmal geçirmiş ve yemek pişirme tertibatından eser bile kalmamışdır (1).

*
* *

16 — **Fâtih köşkü - Hazine** (2): Saray bahsine girerken, daha 873 tarihinde bitip tarihi bile yazılan köşkler olduğunu ve Hazret-i Fâtih'in burada evvelâ müteferrik binalar yaptırmaya başlayıp, sonra yerin sihrine kapılarak, aynı zamanda ihtiyat tavsiyelerinin ibramiyle ve gün geçtikçe, merâsimi usul ve kaidelere rabtolunan sarayın uzakta olmasını da isteyerek, sarayın tamamını buraya naklettiğini yazmıştık. Fâtih'in bu köşkü muhakememizi teyit edecek en mühim bir vâkıadır.

Evvelâ hey'et-i umumîye yapılmış olsa idi, Dursun Beyin «... Sırça saray-ı ferahfezâ ve anın mukabilinde tavr-ı Osmanî üzre fenn-i hendesîyi câmi bir kasır ki acaib-i asırdandır istibna buyurdu» dediği bu kasır bu günkü şeklile yapılmazdı (3).

(1) — Müellif, 1941 senesinde bu mutfakları, tuğlaları çıplak bırakmak hususundaki karara iştirak etmemek üzere, tâmir ve tahkim ile bugünkü hale ifrağ etmişdir.

(2) — Bu mühim bina şimdiye kadar esaslı bir tetkike tâbi tutulup neşredilmemişdir.

(3) — (Mukabilinde) tâbirini pek yakın bir mesafe için kabul eden müellifler, Dursun Beyin tarifindeki köşkü müzenin yerinde tasavvur ediyorlar. Halbuki mukabil, karşı mânasına gelmeyip bir çevrenin diğer ucuna delâlet eder. Bu sebeple çevrenin diğer ucundaki, şimdiki hazine binası olur. Esasen Çinili Köşkün şimalindeki müze kolunun altında bu kadar yakın mesafede ikinci köşk yapılamazdı. Çinili köşkün önündeki mesahanın (Ağa çayırı) namile büyük bir meydan olduğu da unutulmamalıdır.

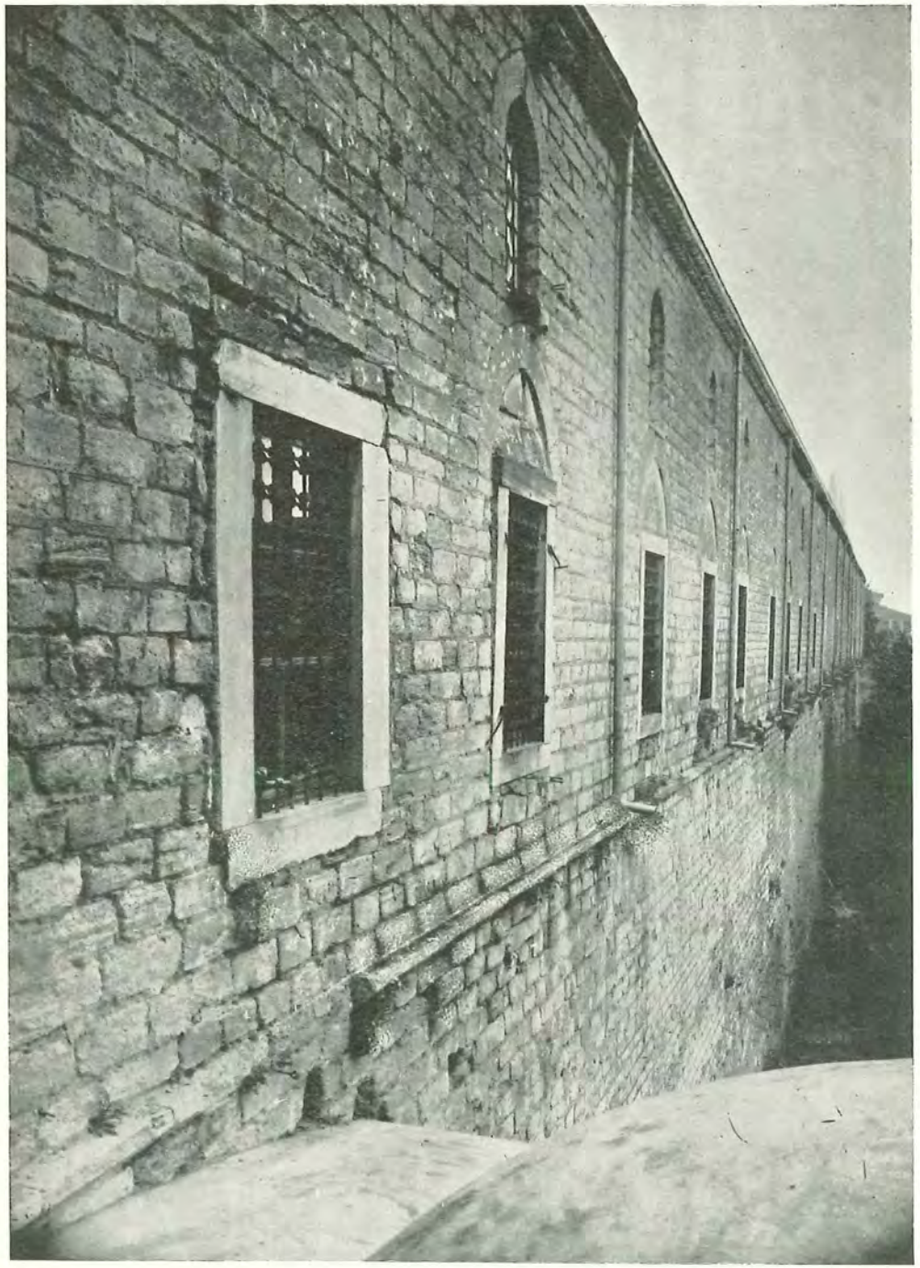

(Resim 315) Hâsahır haricî cebhesi tafsilâtı

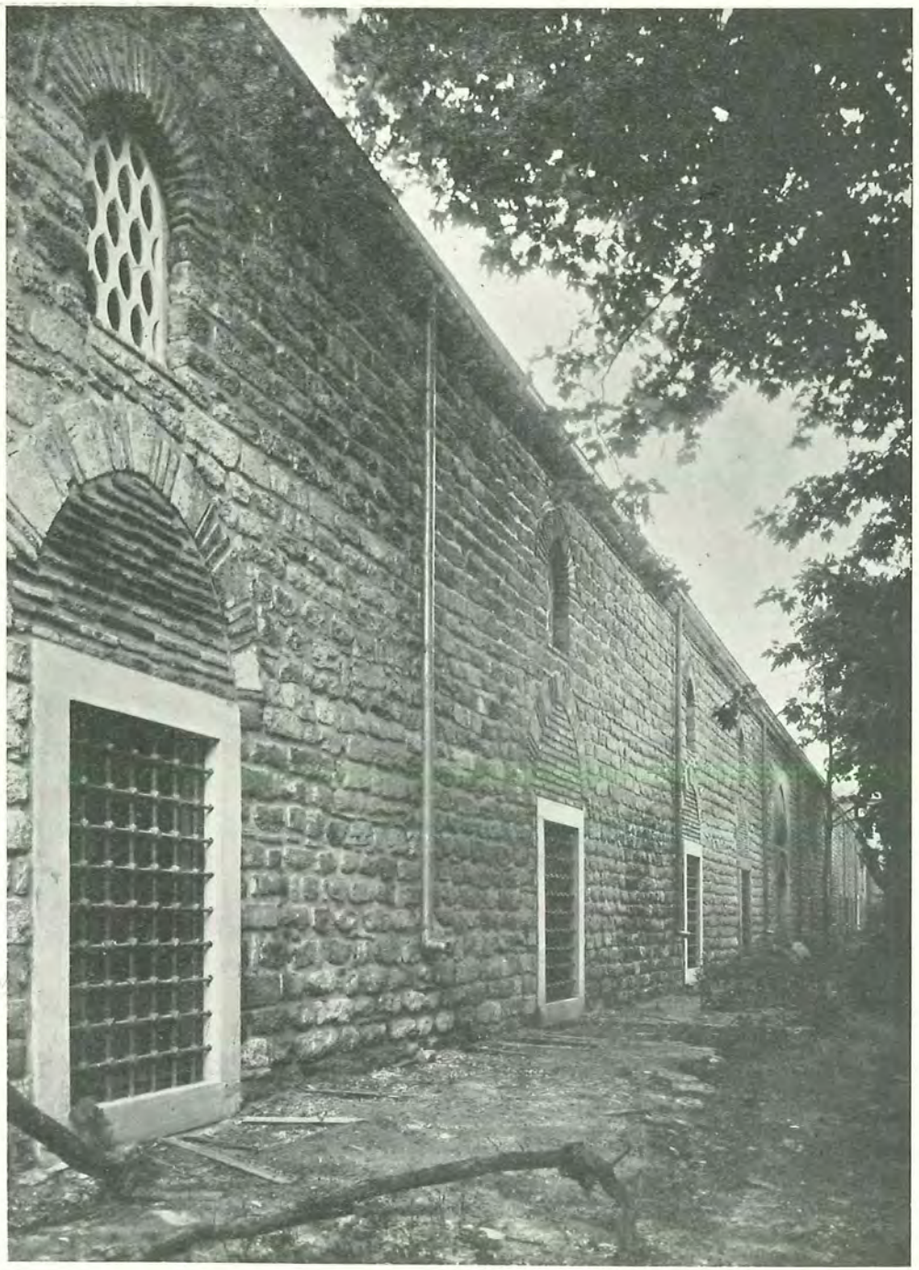

(Resim 316) Hâsahır avlu cebhesi

(Resim 317) Hâsahır esas kapısı

Esas bina bir kubbeli salon, bir soğukluk, bir hamamdan ve salonla soğukluk arasındaki, gayet kalın duvarın içinden, inilen bir bodrum katından, kubbeli 1 No.lu salondan sonra iki ahşab çatılı ve ocaklı salonla bir açık hayattan ve 40 metre tulünde, 10 metre genişliğinde muazzam bir revaktan ve çatılı salon ve hayat altındaki ikinci bodrumdan mürekkeb ikamet, istirahat ve istihmam yerlerini ihtiva eden bütün konfor anasırını muhtevi, başlıbaşına bir küldür. Eğer ikametgâh ve harem evvelce yapılmış olsa idi bu kadar teferruat ve külfete ihtiyaç kalmazdı. Netekim 45 sene sonra, teşkilâtına duyulan ihtiyaç azaldığından Yavuz Sultan Selim tarafından hazine ittihaz olunarak köşk halinden çıkarılmışdır. (Resim 323) binanın zemin katını göstermekde ise de, bu gün mevcud olmıyan hamamı ihtiva etmiyor. Hamamın 915 hareket-i arzında yıkılarak İkinci Sultan Selim tarafından yeniden yaptırıldığı söylenmekde ise de bu bina da yok olmuşdur. Yerine Seferli Ağaları için yapılan ufacık hamam da kovuşun yazı salonu ittihazı sırasında hazfedilmişdir. Fâtih devri hamamının haricî duvarı, soğukluğun Marmara tarafında 1 metre kadar imtidad etmekde ve Seferli kovuşunda yapılan hafriyatda bazı temel bakiyelerine tesadüf edilmiş bulunmaktadır. Fakat bu bakiyeleri plânlaştırarak resme ilâveyi zait bulduk.

Soğukluk, derin höcrelerle müzeyyen duvarlar üstüne şemse dilimli yarım küre alîkalarla teşekkül eden gayet yüksek ve köşelerindeki iri bademli istalâktitlerle 16 dıl'a iblâğ edilmiş kasnağa müstenit tek kubbelidir. Kubbe kutru 10, irtifaı 18 metredir. Hamamla aradaki duvar 2,20, revak tarafı 1,90, deniz tarafı 1,50 metredir. Beşi alt sırada, beşi üstte on pencere ile aydınlanır. Revaka ve hamama birer kapısı vardır. Hamama olanı elyevm örülüdür.

Ortasından bodruma inilen 3,60 genişliğindeki duvardan sonra ikinci kubbeli mahal gelir. Bunun da kubbe teşekkülü ve pencereleri aynıdır. Yalnız soğukluğun diğer tarafındaki pencereleri, geniş yuvalar içinde, çukurda olduğu halde burada söveler normal olarak duvar yüzündedir. Fazla olarak sağ duvardaki dört höcreden sonra gelen bir kapı ile bodruma inen merdivene geçid vardır. Yerden 4 metre irtifada da duvarın 3,60 genişliği içine binayı boydan boya kesip iki yüzde birer haricî ve üç de dahilî penceresi olan tulânî bir dehliz teşkil olunmuşdur (Resim 324). Şimdi muallâkda kalan bu dehlize herhalde ahşab şirvanla pencerelerinden giriliyordu. Bu suretle salonda şirvanlar bulunduğunu da anlamaktayız.

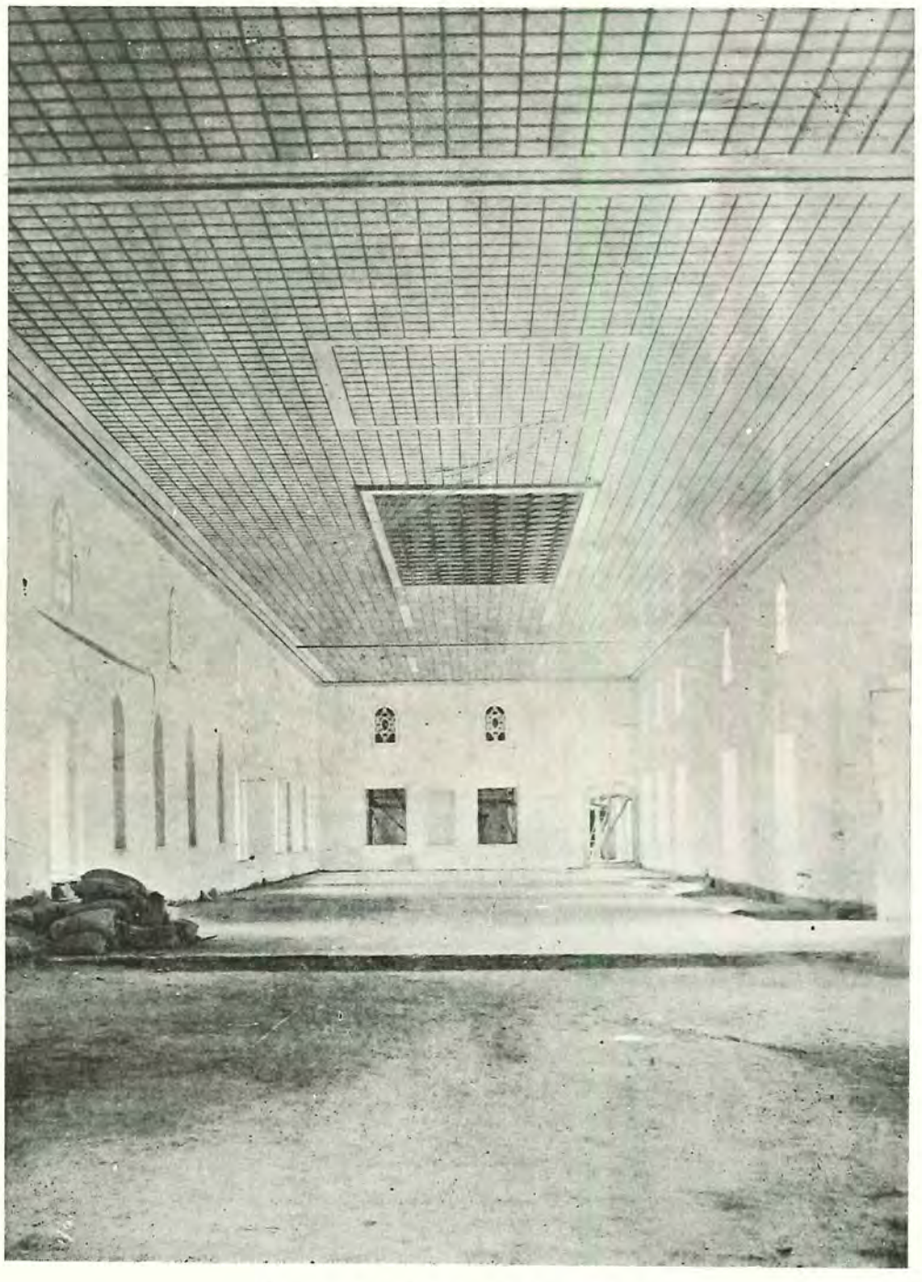

(Resim 318) Hâsahırın dahilî görünüşü

Plânda 2 numara ile gösterilen ocaklı salon bütün duvarlarında kat kat mebzul hücreleri ihtiva eden 11,5×10,00 eb'adında çatılı, altda beş, üstde altı pencere ile aydınlanır oldukça loş bir mahaldir.

Duvarların hepsi başka başka kalınlıkdadır; bir evvelkile olan ara bölme, yalnız 1,5 metre, revak cebhesi 2,20, soldaki 2,70 kalınlığındadır. Deniz cihetinde gayet büyük mermer konsollar üstüne, yar üstüne atılmış duran 3,50×2,20 eb'adında bir şahnişin (Resim 325), solda duvar arasındaki ikinci bodrum merdiveni bulunmakdadır. Höcrelerin vaziyetine göre bu odada da bir şirvan bulunması lâzım gelmektedir. Bu odada penceresi hayata açılıp revaklarından bütün Boğaz'ı gören sivri kemerli ve sekili bir niş mevcuddur. Son zamanlarda yapılan beton tavan herhalde aslında ahşabdı. Tavan çok zengin ve geniş istalâktitli bir koltuğa oturur (Resim 326). Köşkün esas kapısı bu salona açılır.

Ara kapıdan hayata geçilince sizi bir ürperti kaplıyacakdır. Boğaziçi'ni pek çok görmüş olsanız da onun kalbinin en derinliklerine kadar açılmış olan revaklarından görmedikçe tam hissetmiş sayılmazsınız. Tabiat ile kaynaşmayan bir mimarî sönük kalmaya mahkûm olduğu gibi, ikisini telif eden bir âbideden tabiatın sezilişi bütün bütün başka bir kıvam sunmakdadır.

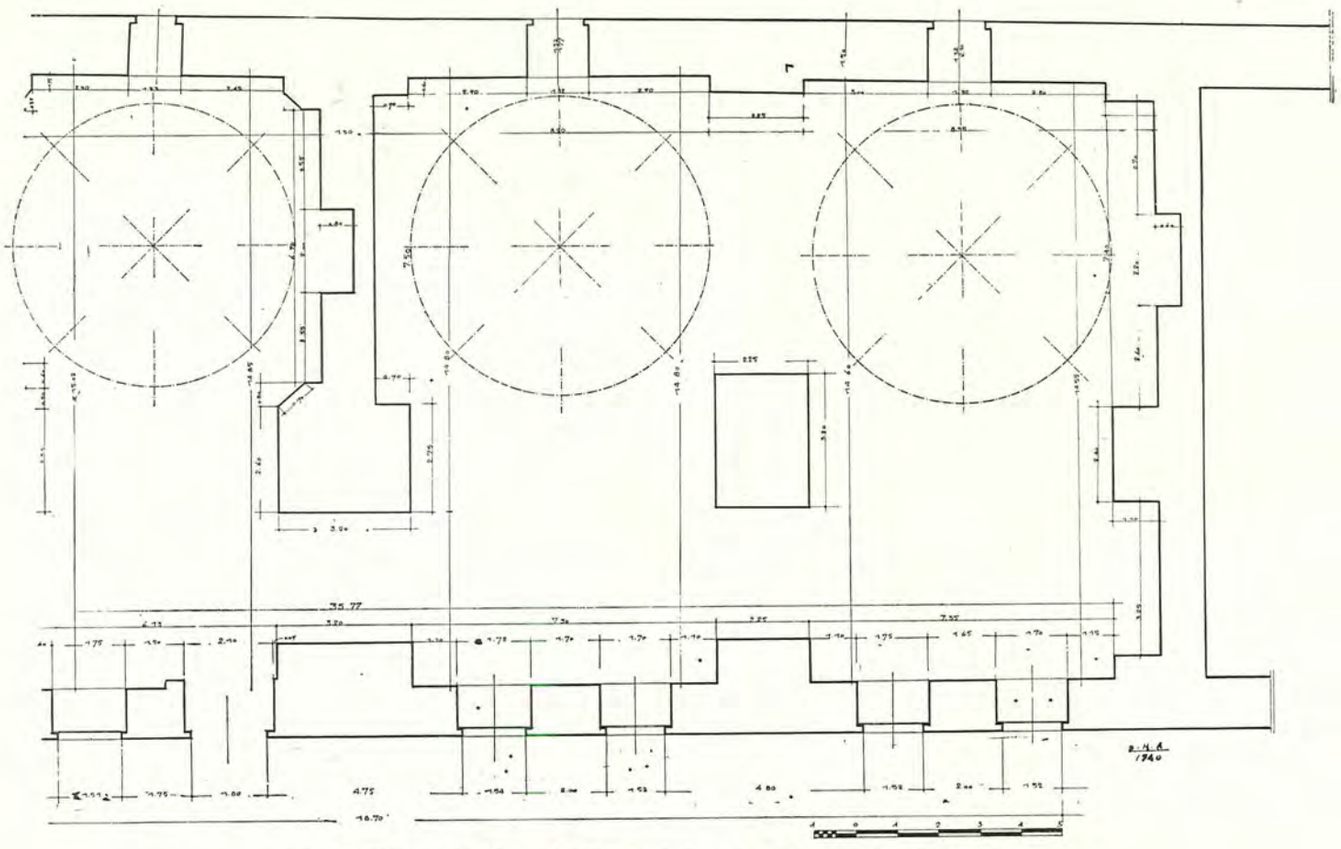

(Resim 319) Mutfakların Fâtih devrinden olan iki gözünün rölöve plânı
(Soldaki kubbe Bâyezid devridir.)

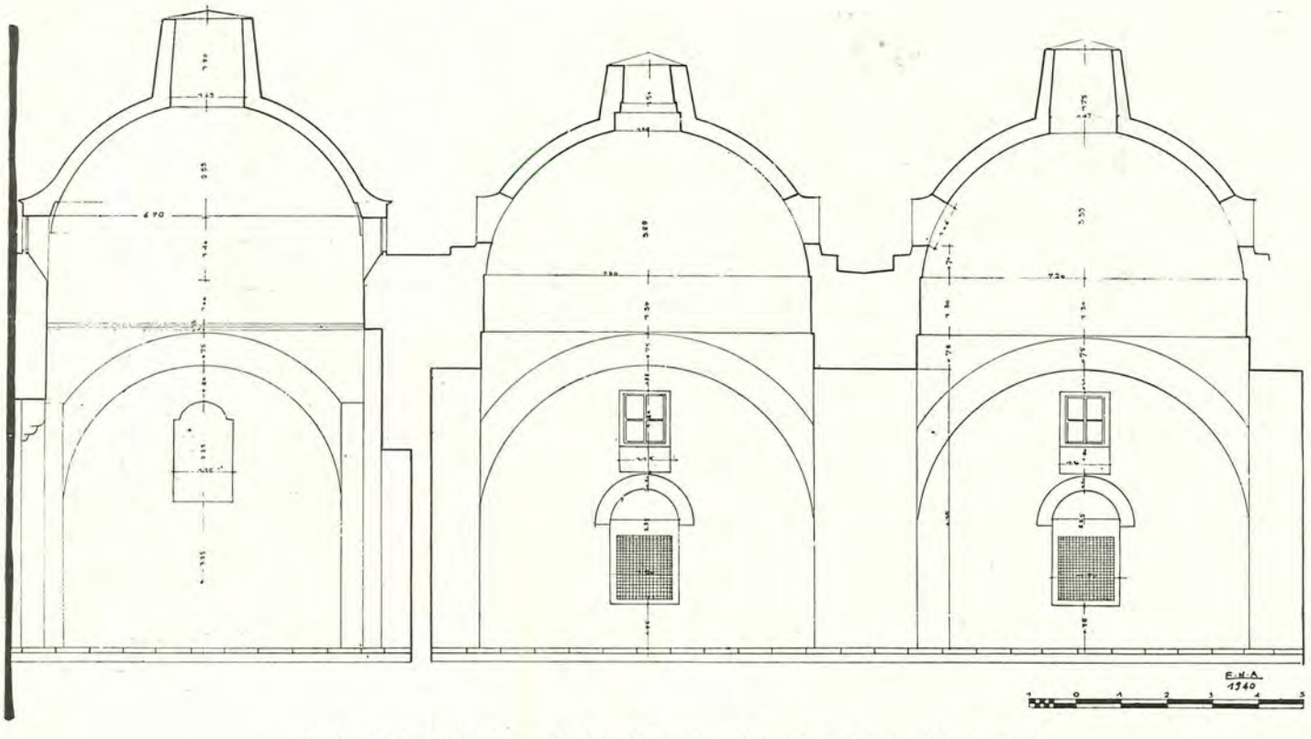

(Resim 320) Mutfakların Fâtih devrinden olan iki gözünün rölöve maktaı
(Diğerlerinden farklı olan sol kubbe Bâyezid devrine aiddir.)

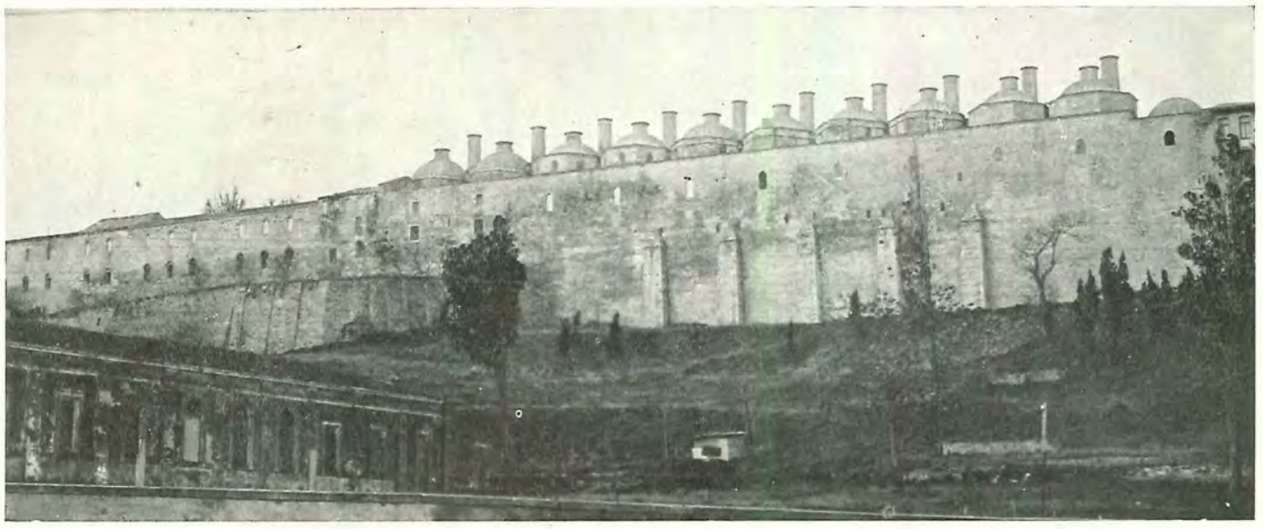

(Resim 321) Mutfakların harici görünüşü (soldaki, diğerlerinden ayrılan iki kubbe Fâtih devridir)

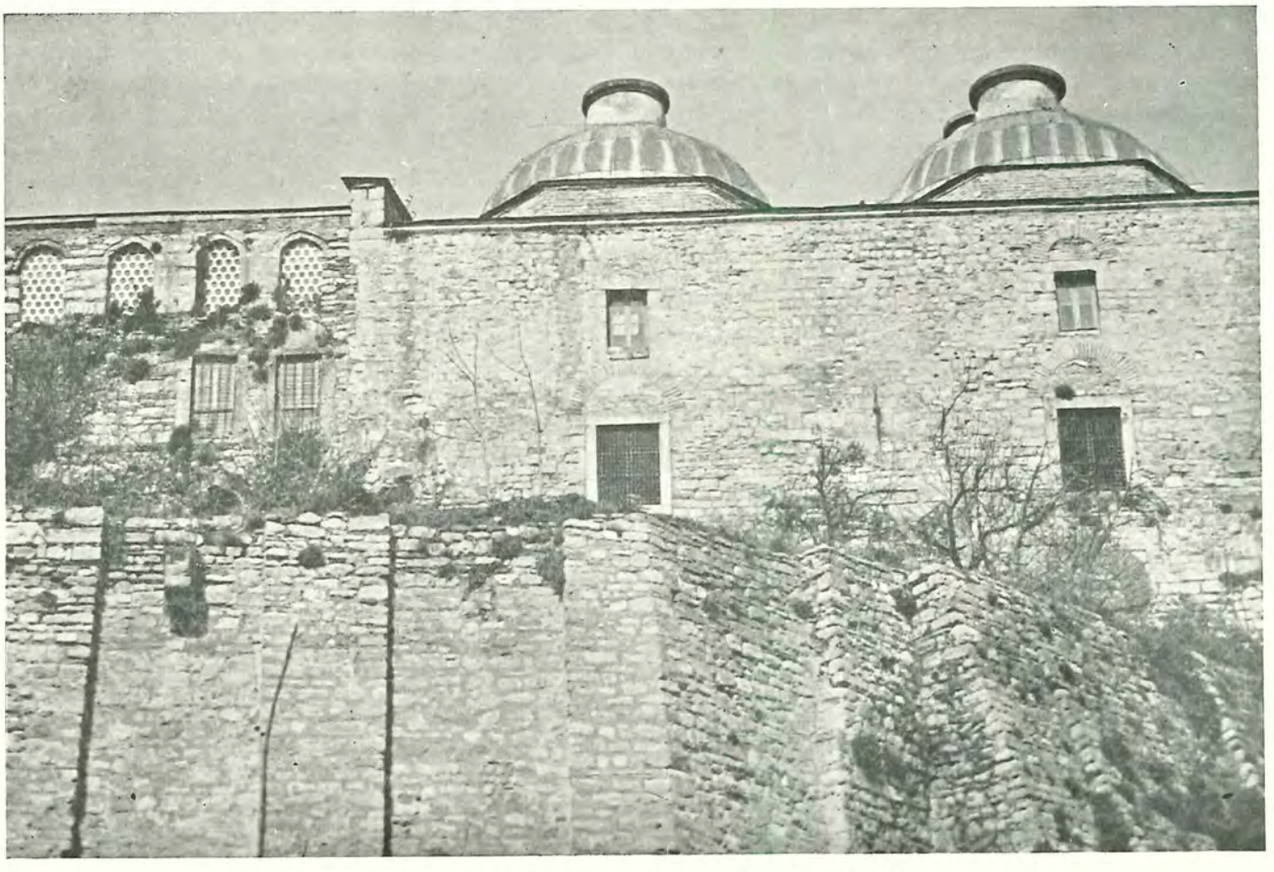

(Resim 322) Mutfakların Fâtih kısmı cebhe tafsilâtı

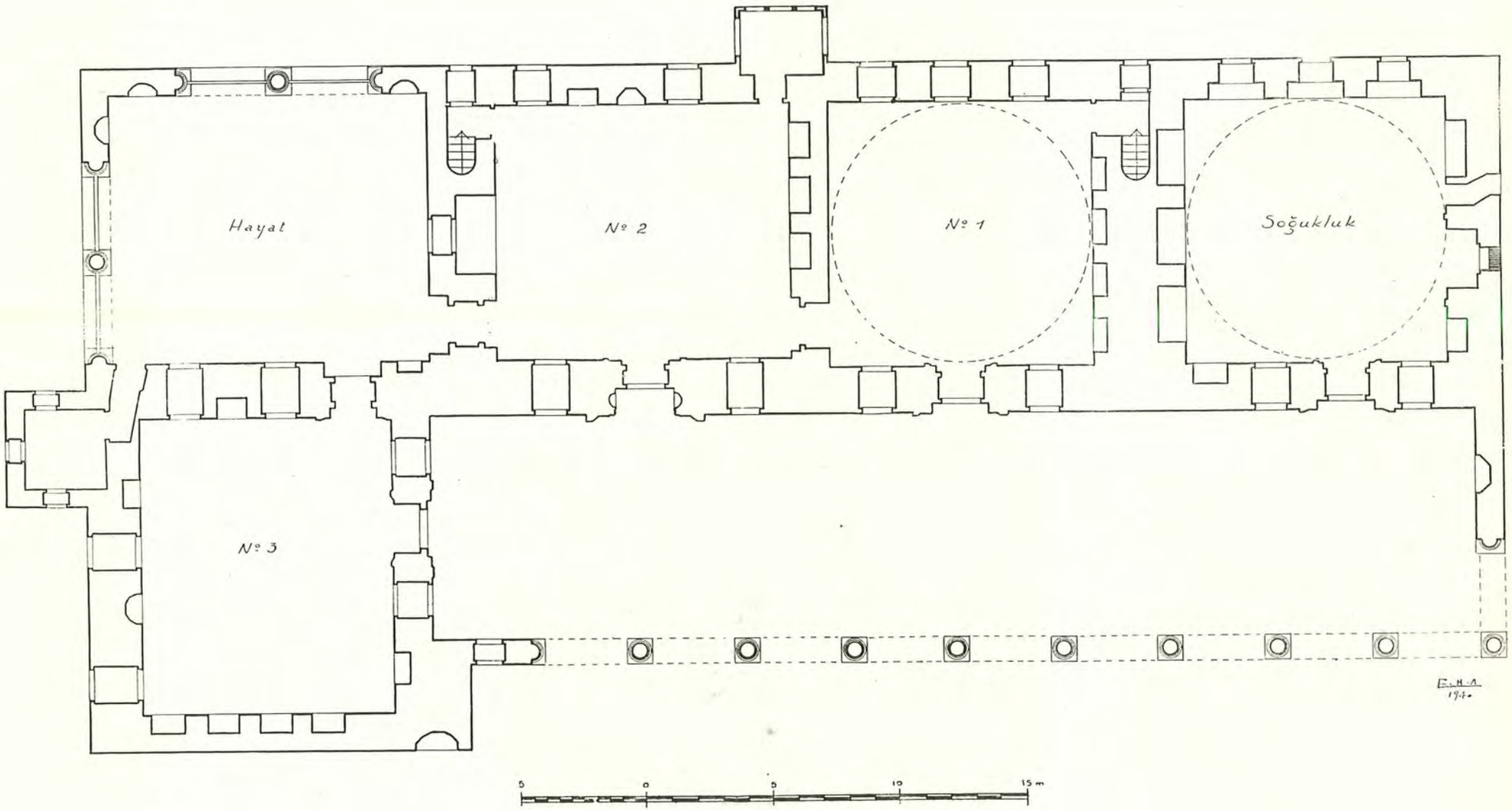

(Resim 323) Fâtih Köşkü - Hazine zemin katı restitüsyon plânı

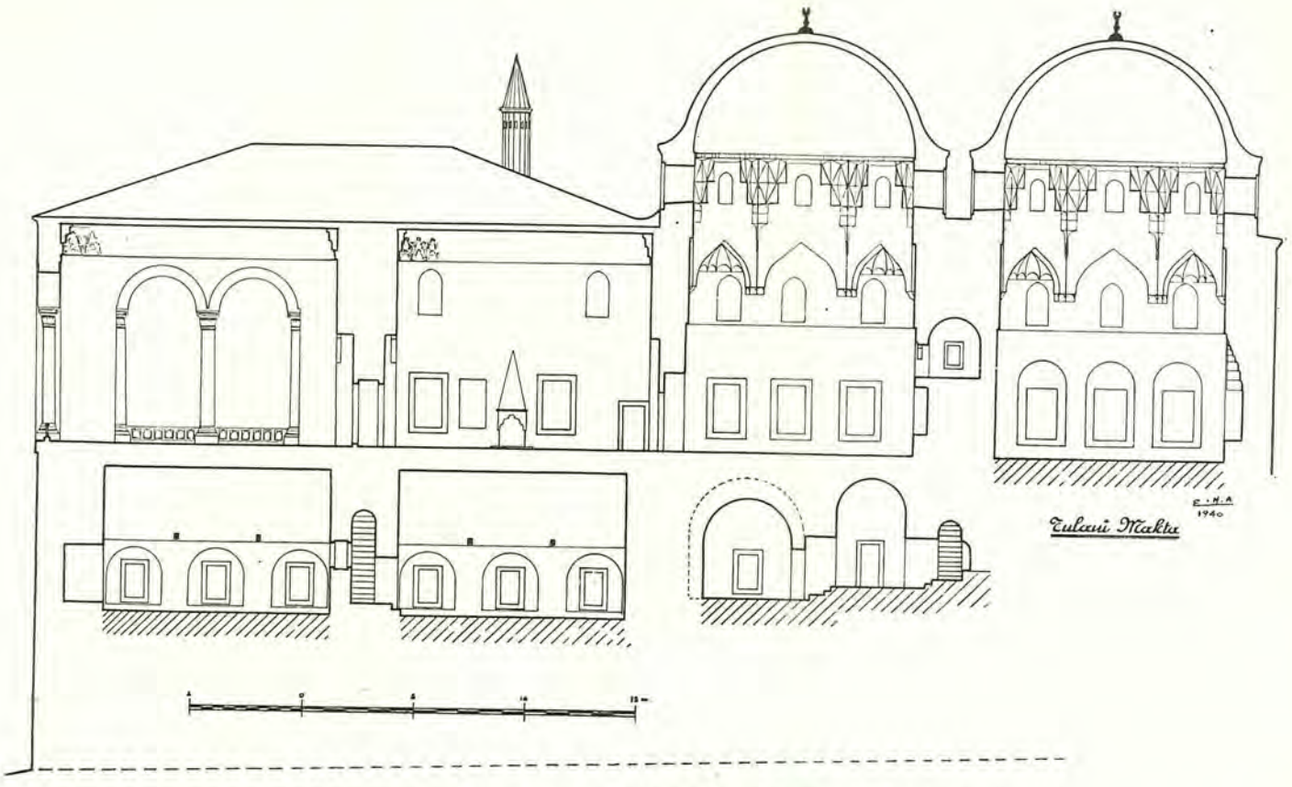

(Resim 324) Fâtih Köşkü - Hazine tulânî maktaı restitüsyonu

Hayat, çift kemerli iki revakla her iki denize hâkimdir. Sol köşedeki bir kapıdan helâlara geçilir. 1,20 kalınlığındaki duvarlarında da üç höcre vardır. Tavanı 2 numarada olduğu gibidir; eb'adı 10.50×10.50 dir. Ortada yekpare mermerden dilimli bir havuz bulunuyor. Etrafında su aynası ve kanallar döşeme ile kaybolmuş, fıskiye de tamir ve tecdid görmüşdür (Resim 327).

3 numaralı salon yine bir çok höcrelerle bezenmiş, hayata, harice ve revaka, ikişer alt, ikişer üst olmak üzere altı pencere ile aydınlanmışdır. Duvarları 1.50 ve 2.00 metre kalınlığındadır. Bir de ocağı bulunan salonun revaka da bir kapısı vardır. Eb'adı 2 numara gibidir.

Revak dokuz tam ve iki yarım sütuna oturan 41.00×9.00 metre eb'adında odalardakinin aynı, koltuk silmeli, tavanlı büyük bir mahaldir. Bu eb'atda örtülü bir revak hiç bir eserimizde görülemez. Revakın soğukluk tarafındaki duvarında istalâktitli bir höcre, mukabil tarafında bir pencere vardır.

Bodrum katı (Resim 328), 1 numaralı kubbeli mahalden ve 2 numaradan varılan, müstakil, iki kısımdır ve her biri ikişer ayrı daireye ayrılır. Birinci salon altındakiler ufak ve tonozları cebheye amutdur. Büyücek olanın içinde merdivenle inilir, yonca yaprağı şeklinde bir mahzen daha vardır (Resim 328, 329). Bu höcreler birer ufak pencere ile aydınlanır ve duvar kalınlıkları ancak 1.5 metredir. İkinci salon ve Hayat altındaki bodrumlar 10×7 eb'adında tonozları cebheye muvazi daha büyük mahzenlerdir. 3.5 metreye varan haricî ve 4.00 metrelik dahilî duvarları üçer adet geniş höcre ile tahfif edilmiş olmasına rağmen, bodrumlar mahuf ve esrarlı kale zindanları tesirini bırakmakda, 20×30 eb'adındaki ahşab gergiler muallâkta çekilen bir kılıç gibi durmaktadır. Bu son mahzenlerin biri üç, diğeri dört ufacık pencere ile tenvir edilmektedir.

İnşaat: Haricî cebhe 35 - 45×80 - 100 eb'adında gayet temiz işçilikli kesme taştandır (Resim 330, 331). Bütün İstanbul'luların, vapurla geçenlerin malûmu olan bu heybetli köşe saray, tesirini biraz da kayadan yontulmuş gibi pürüzsüz, ârızasız duran bu temiz cebheye borçludur. Bodrum pencereleri köfeki sövelerle bırakılmış, tahfif kemeri gösterilmemişdir; bu ehemmiyetsiz tafsilât cebheye başka bir bütünlük havası vermişdir. Üst kat pencereleri ufak bir silme çerçeve ortasında mermer söve ve üzerinde basık tahfif kemerli bir aynadan mürekkebdir. Üst sıradakiler sivri kemerlidir. İki kubbenin kasnağı, kitâbesiz, düz satıhlıdır. Bina dahilden hariç manzarayı ne kadar iyi kavrıyorsa, haricen sarp bayırının ahengine o kadar güzel uymakta, uzak mesafeden nazar edileceğine göre, tafsilâttan müctenib, düz, kudretli bir cebhe göstermektedir. Dört büyük mermer konsolun taşıdığı ince ve zarif, saçaklı ve çatılı şahniş bu yekpare cebhede gözü dinlendirmekde (1),

(1) — Bu şahniş eski tâmirler esnasında kapalı oda haline getirilmiş, dik bir çatı yapılmıştı. Bulunan izlere göre bu günkü etrafı açık cumba şekline getirilmiş ve nisbet ve zerafeti iade olunmuşdur.

(Resim 325) Fâtih Köşkü şahnişini

hayatın, ikişer kemerli, revakları tecessüsü ve alâkayı içeriye çekmektedir. Soğukluk kubbesinin zelzele neticesinde yıkılmasını müteakip resimde görülen muazzam paye duvarı yapılmış ve iç döşeme hizasından sonra da soğukluğun her iki duvarı karşısına iki münferid mail destek çıkarılmıştı (Resim 332). Halbuki binanın duvarı içeriye yatmış olduğundan payandalar aralık ve faidesiz kalmakta idi. Buna istinaden yalnız yukarı kısımdakiler hazfedilerek hiç değilse üst cebhenin vahdeti iade olunmuşdur. Revak cebhesi ve salonların iç duvar yüzleri sıva için murçla ocentilmiş kaba yonma büyük eb'atta taşla yapılmış, yalnız revakın haricî cebheleri ince kesme taşla inşa olunmuşdur (Resim 326). Bu hususta bir fikir verebilir. Taş duvar tavandan aşağı 1.20 metreye kadar devam edip istalâktitlerle beraber işlenen tuğla duvara yerini terkeder. Tuğlalar 28×29 eb'adında ve 4.5 kalınlığındadır. Bu cebhelerde daireye yakın basık kemerli pencere kemerleri ve aynaları tuğladandır. (Resim 333) de taş yüzleri ve tuğla kemerlerin vaziyetini ve istalâktitli koltuk silmesinin başlangıcını çok güzel göstermektedir.

Revaka açılan kapılar, dahilde ve hariçte, umumiyetle köfeki taşından yapılmış yüksek eb'atta Bursa kemeri ortasında mermer söve, kemer ve aynadan mürekkebdir (Resim 334). Kemerde ve ayna etrafın-

(Resim 326) Fâtih Köşkü II. salonda cumba ve hayata açılan kapı

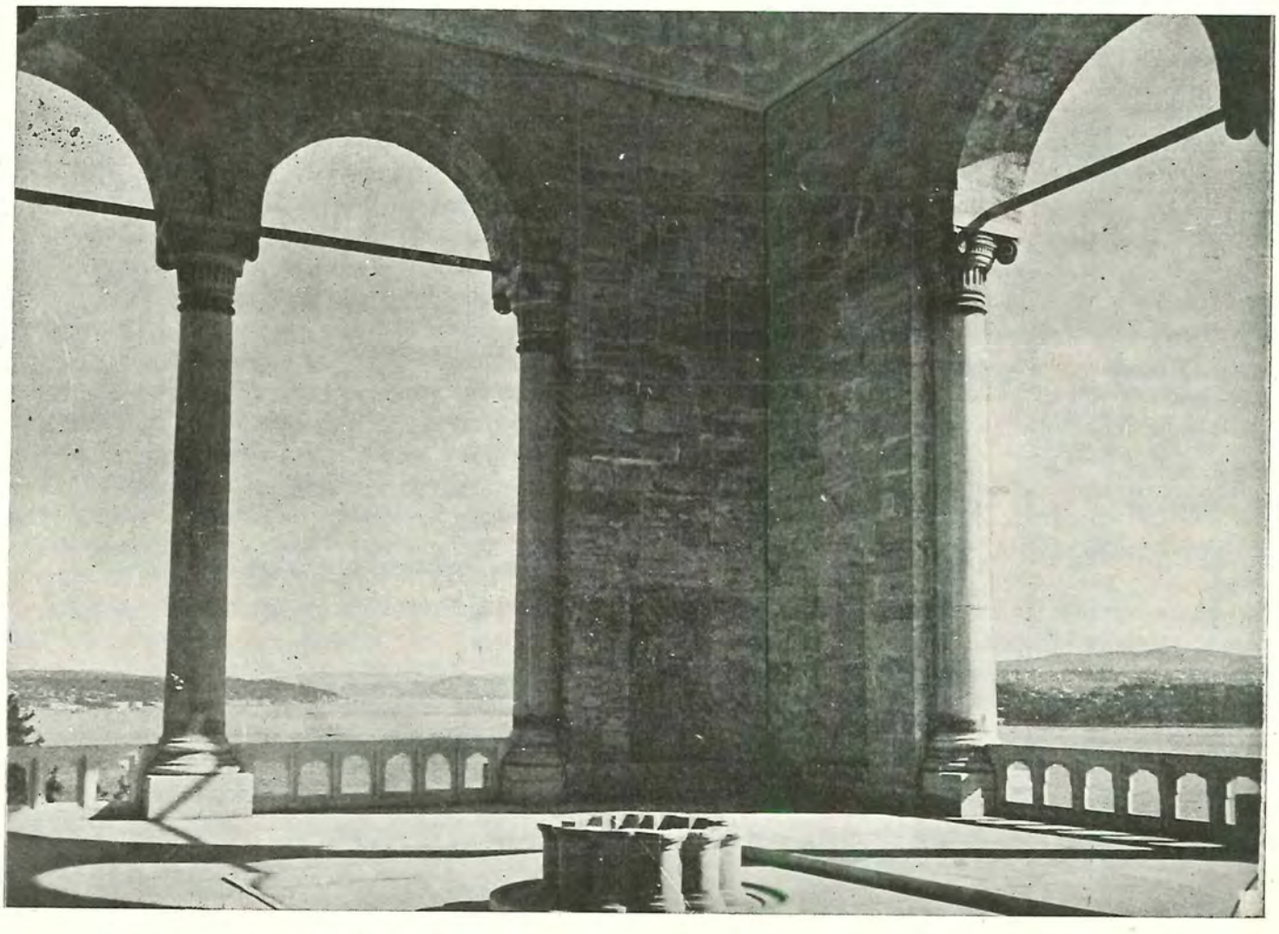

(Resim 327) Fâtih Köşkü hayatında havuz ve revaklardan Boğaz'a nazar

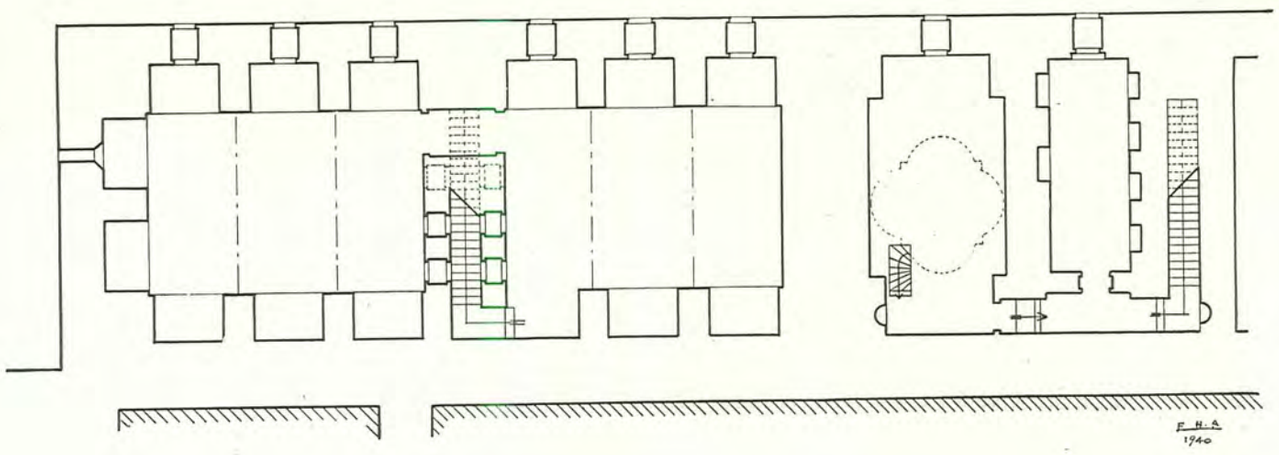

(Resim 328) Fâtih Köşkü, bodrum katı rölöve plânı

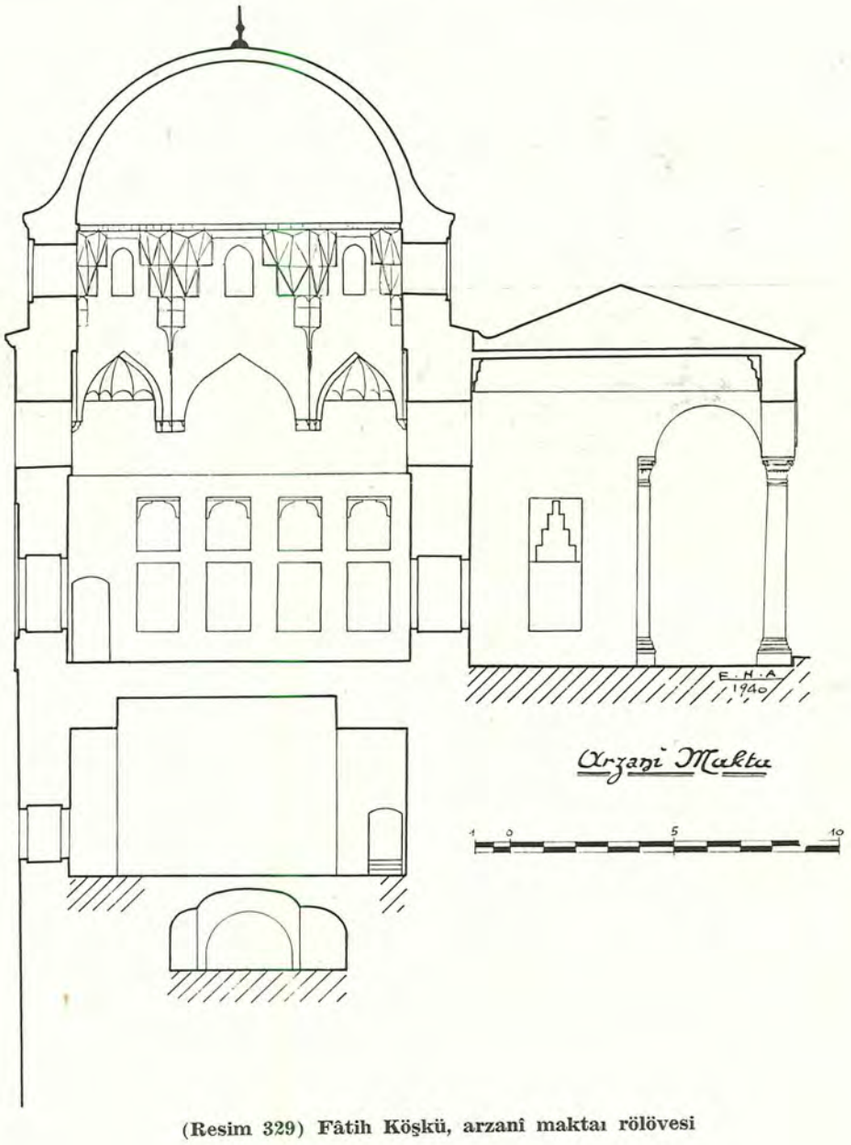

(Resim 329) Fâtih Köşkü, arzani maktaı rölövesi

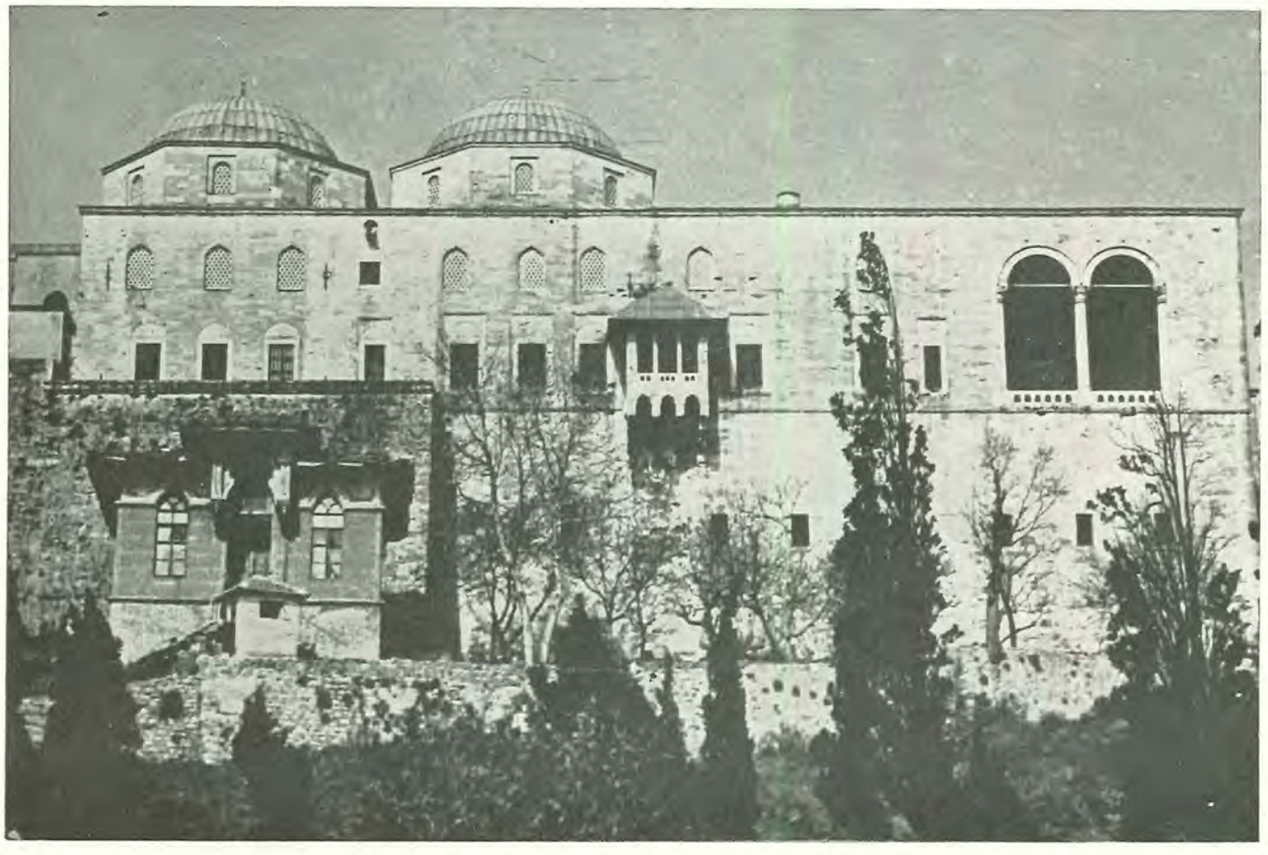

(Resim 330) Fâtih Köşkü, haricî şark cebhesi

da yeşil taşlar kullanılmışdır. Birinci ve ikinci daireler arasında yalnız bir cihetde söve vardır.

Büyük kapı ise köfeki çerçeve ortasında büyük kavallı ve ince zırhlı şemse kubbeden terekküb eder (Resim 335). Dilimlerin altında ve köşelerinde basit istalâktitler, kemer üstünde çivi başı, yanlarda höcreler bulunmaktadır. Kemer üstündeki kitâbe yeri boşdur, yazı yokdur. 15-20 sene sonra yapılan Davudpaşa camii kapısına nümune teşkil etmişdir.

Duvar kalınlıklarının pek muhtelif olmasını mantıkî bir tefsire tâbi tutmak müşküldür. Aynı vaziyet ve vazifede olan duvarlar arasında 1.00 metreye kadar fark olmasını 1 ve 2 numaralı mahaller arasındaki duvarın yalnız 1.5 metre yapılmasının sebebi anlaşılamıyor. Bu duvarın kubbe kasnağından taşkınlığı 25 santim kadardır ve bu kadar dar yere ikinci bir kubbe oturtulamıyacağından düz tavan yapılmış, bunun için kasnak kârgirinin altına bir tulânî taban ve üzerine, herhalde tekne biçiminde olan, tavanı kısa arzanîleri konsol şeklinde atılıp tekrar bir üst tabanla kârgire sıkıştırılmışdır. (Resim 336, 337). Kubbenin kasnakdan sonra ancak bir korniş yeri kalacak kadar kenara oturuşu bir an inşaat esnasında bir plân değiştirilmesi şüphesini tevlid etmekde ise de o takdirde dışarıda kalması lâzım gelen yüzünde höcrelerin mevcudiyeti bu zannı izale eder gibi olmaktadır; herhalde tereddüde sevk eden bir vaziyet vardır. Kubbe kasnakları da kesme taşdan yapılmışdır; pencereleri bir yuva içinde ve dairevî kemerlidir.

Revak direkleri ve başlıkları ekseriyetle mermerden, yalnız iki sütun yeşil taşdandır. Kemerler dairevî köfekiden, cebhesi kesme taştandır. Saçakların altını kâmilen dolaşan kornişlerin istalâktitleri tuğladan örülüp üstü sıvanmışdır. İki salondaki bacalar kesme taştandır.

Döşeme kaplamasının 60 sm. kutrunda müseddes tuğladan olduğu esas kapı eşiğinde kalan bir kaç nümunesinden anlaşılmaktadır.

Tezyinat: Bina zelzele yüzünden pek harab olduğu halde tezyinatından bir çokları zamanımıza intikal edebilmişdir. Tuğla ile yapılıp alçı ile sıvanmış istalâktitler ve şemseler mühim yekûn teşkil eder. Soğukluk ve birinci salonda kubbenin on altı köşe tamburunu meydana getiren istalâktitler, devrinin en güzel ve cesurane örnekleridir (Resim 338). İki büyük badem sırasından sonra bir yaprak ve en aşağıda bir sarkma ile nihayetlenir. Her istalâktit manzumesi birbirlerine testere dişi bir sıra ile bağlanır. Kubbe kürevî alîkaları dilimli şemselerinin altında bir sıra yaprak ve köşelerinde yine istalâktitler vardır.

Soğuklukta kavallı (nervür) şemse höcre kubbeleri birer yaprak sırasile nihayetlenir (Resim 339). Hamam esas kapısı ve yanındaki höcre beş istalâk-

tit sırası ve çivi başlarile müzeyyendir, (Resim 340). Bu resimde kubbe alîkasının dilimlerini ve istalâktitlerini de görmekteyiz. I, II, III. salonlardaki höcreleri, ya ince taşdan birer Bursa kemeri veya düz bir başlık ve iki sarkmadan mürekkeb bir çerçeve ihata eder, (Resim 333).

Binanın ahşab kapak ve kapıları mühimdir, (Resim 341). Bir çok defalar tekrarladığım gibi bu kapak ve kapılar Fâtih devrinin hususiyetidir. Cevizden mamul ve esasında üç tablaya münkasemdir. Her tablanın ortasında beş veya altı kakmalı çubukdan müteşekkil bir ayna ve ortalarında ya bir yazı veya rumî oyma vardır. Resimdeki kapıda orta tabla ayrıca üçe taksim edilmiştir. En üstteki yazı

(يا غفار الذنوب ـ يا ساتر العيوب)

Ya gaffar-ez-zünub — ya satîr-el-uyûb'dur. Başka tarzlarda pek daha ağırları, aynı devirde, daha evvel ve sonra, yapılmış olmakla beraber, ben bunların mimarî nisbetine hayranım. Ne yazık ki sonraları devam etmemişdir.

Esas medhale konan yıldızlı musanna ahşab kapı, buranın malı olmayıp Fâtih'de Karadeniz Çiftekurşunlu medresesi dershanesinden nakledilmişdir.

Taş işçilikleri iki sınıfa ayrılabilir: Birisi an'anenin bu devirdeki devamı olub, şemseli höcreler, etrafı renkli taşlı aynalar, renkli ve geçme kemer taşları, Bursa kemerleri bu nevidendir, (Resim 334, 335). Esas kapı kemeri kilidinde zincirile beraber kabartma bir kandil resmi ve üstünde helezonî dilimlerle müzeyyen bir çivi başı vardır.

Bunların yanında revakların kemer ve direklerindeki taş tezyinatı başka bir karakter arzeder. Bir kere kemerler dairevîdir. Bazı kasnak pencereleri gibi ufak aksamda dairevî kemer pek çok ise de mühim bir eserde taşdan yapılmış dairevî kemer hiç yokdur, denilebilir. Sütûn kaideleri iki geniş kavalı ile tamamile bizim motiflerimize uygun olduğu halde başlığın kendisi ve sütuna oturuşu bu yakınlığı göstermez; (Resim 342). Bir iyonik volütü armudî ile ve dişli bir silme ile birbirine bağlanmış, altına tüveyç halinde derin oluklu esas gövde yapılıp, bunların altına da Türk lâle motiflerine benzeyen bir yaprak sırasile bir silme konmuş ve onun altına da bizim eserlerde olduğu gibi kavallı pirinç bir bilezik geçirilmişdir. Fakat başlık sütundan epeyi taşkın olduğundan bu pirinç parça mahiyetini kaybetmiş, kaybolmuşdur. Taşkınlık kuvvetin sütuna intikalini gösteren hattı da kesib, bir iğretilik manzarası hasıl etmişdir.

Bu şekilde tüveyçli - oluklu başlıklar Ankara'da 689 (1290) da yapılan Ahi Şerafeddin (Arslanhane) ve 712 (1312) de inşa olunan Birgi Ulucami'inde volütsüz olarak kullanılmışdır. Başlıkların şekline bakarak XVIII. ci asırda değiştirildiğini iddia eden eski eser mimarları da görülmüşdür, halbuki on sekiz başlığın birden değiştirilmesi aklın alamıyacağı bir şey oldukdan başka, üstlerindeki üzengi taşlarının

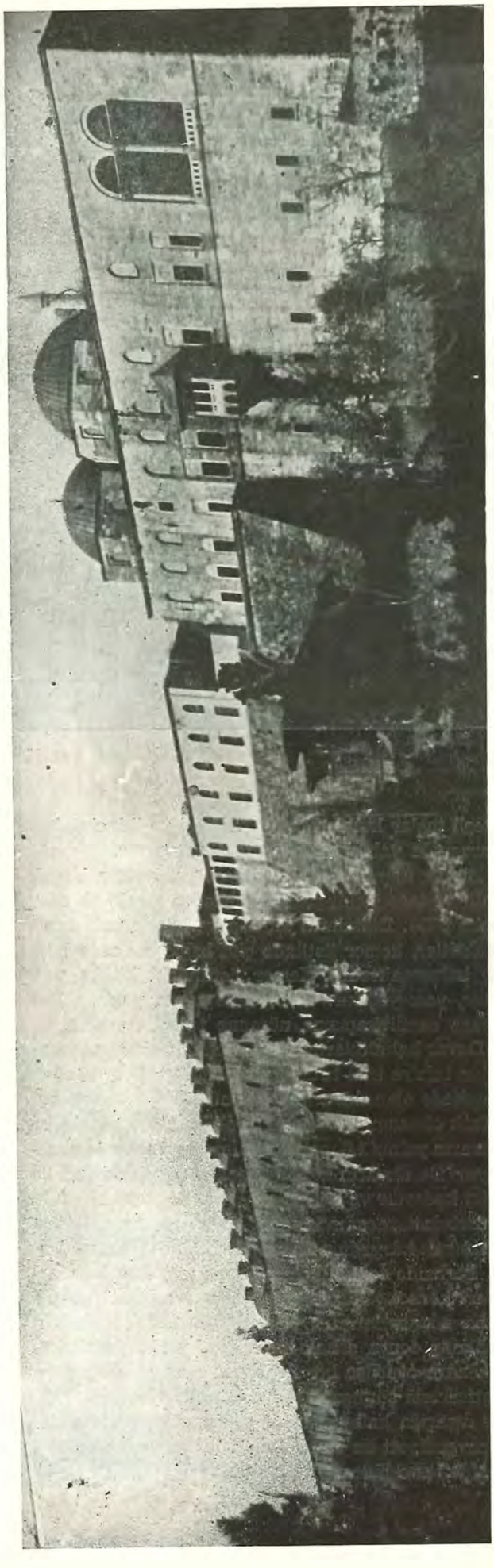

(Resim 331) Topkapı Sarayı şark cephesi, sırasiyle Fâtih köşkü, Seferli koğuşu, Enderun mektebi, mutfaklar ve kilar.

(Resim 332) Fâtih Köşkü, soğukluk önündeki muhdes payanda duvarı

yekpare kalmış olması teknik bakımından da böyle bir şeyin vâki olmadığını gösteriyor. Bir başlığı değiştirmek için yastık taşını parçalamak, sonra, en az üç parça olarak, yerine tekrar yerleştirmek lâzımdır, halbuki üzengi taşları yekparedir, yarım sütûnlar üstündeki başlıklarda, aynı mermerden ta duvarın içine kadar uzunlamasına girib onunla beraber işlenmiş, ham kısımlar vardır. Revakın belki sökülüp yeniden yapılmış olduğunu düşünenler de bulunuyor. Halbuki gerek büyükde, gerek hayat cebhelerinde çift revakın iç yüzünde büyük kornişi teşkil eden tuğla kütle ve müsellesî dişler en ufak bir tebeddüle maruz kalmadan olduğu gibi durmaktadır; inşaat esnasında bütün alâkadarlar bu hali müşahede etmişlerdir. Büyük revakın orta yeri 35 santim kadar dışarıya bel vermişdir. Son tâmir sırasında bittabi böyle bırakılmışdır. Eğer revak sökülmüş olsa idi, ilk hamlede bu hata tashih olunurdu. Bu bina mühim bir tâmire de tâbi tutulmamış, kubbeleri ve hattâ kasnakları ahşabdan uydurulmuşdu. Şu ciheti de unutmamalı ki bu şekilde başlık, olsa olsa XVIII. ci asır sonunda, üslûb, değişikliklere uğradıkdan sonra yapılabilirdi. Halbuki Birinci Mahmud devrinde, 1150 senelerinde yapıldığı arşiv vesikalarile sabit olan (Elçi Hazinesi) namında 3 numaralı mahallin önüne ilâve odanın duvarları ta XVIII. asırdan beri bu sütûnları ve başlıkları sımsıkı kapalı tutuyordu. (Resim 343) de kalın duvarın sütunları nasıl sardığı görülüyor. Bundan

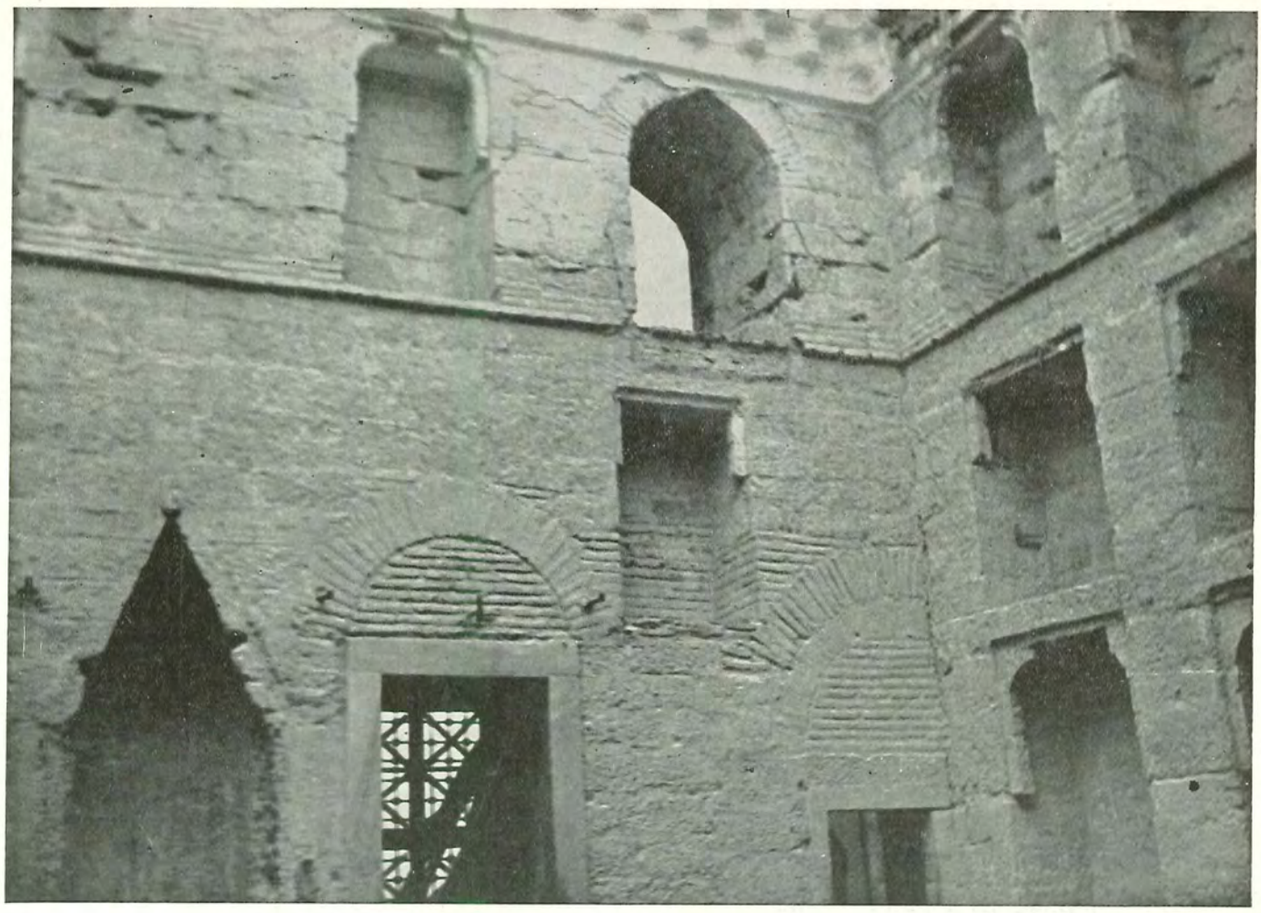

(Resim 333) Fâtih Köşkü, ikinci salon deniz tarafındaki duvarın iç yüzünün bünyesi

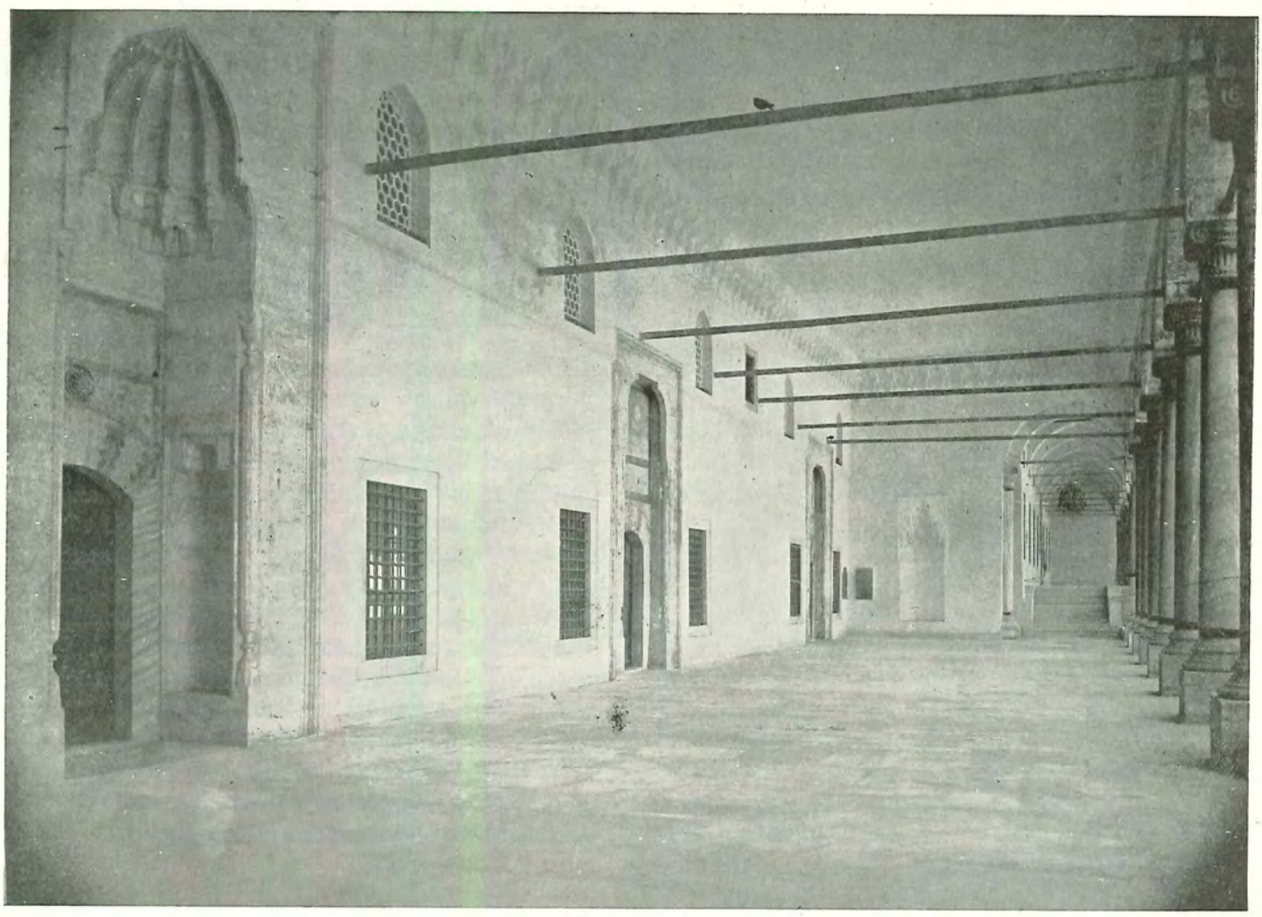

(Resim 334) Fâtih Köşkü, revakın dahili ve kapılar

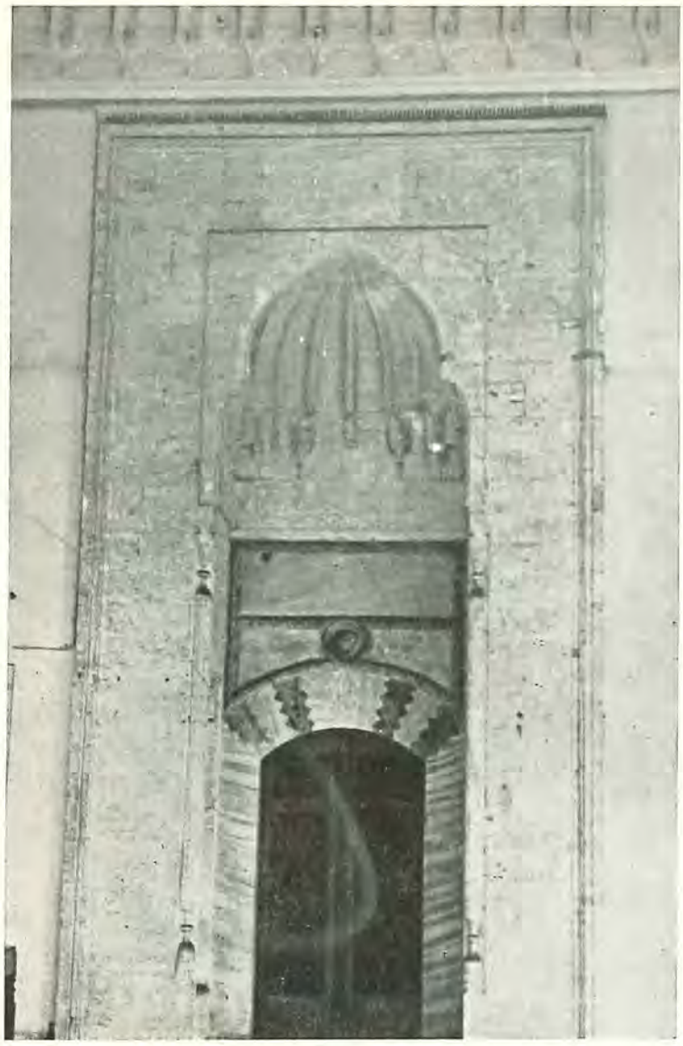

(Resim 335) Fâtih Köşkü, esas kapısı

evvel, Üçüncü Sultan Ahmed zamanında da bu şekilde sütun yapmayı kimse akla getirmezdi; fakat Fâtih devrinde bu imkân vardı; dört tarafdan gelen çeşitli tesir ve cereyanlar İstanbul'da birleşiyor; belki bir iz bırakıyor, fakat esas havayı değiştirmiyordu. Nitekim burada da öyle oldu, yapıldı; beğenilmedi; tutmadı; bir daha da tekrarlanmadı.

Bu binada göze batan yeni unsur yarım sütundur (Resim 344). Bir zekâ ve irade mahsulü olan mimarimizde tezyinat ancak lûzum ile mukayyed bâriz ve muayyen yerlere hasredilmiş olduğundan ne burada olduğu gibi duvar bitirimlerine, ne de yüzlere yarım sütun şeklinde pilâstrler konmuş; kemerleri, duvarlara yerleştirilen yastık taşlarına bastırmakla iktifa olunmuşdur. Muasır hiç bir binada görülmediği halde burada revakta iki, hayatta dört yerde yarım sütun kullanılmışdır.

İşte bu bina, Rum Mehmed Paşa camiinin dalgalı kornişlerinde olduğu gibi, an'aneden biraz dışarı kaçan motifleri haiz iki binadan biridir. Yalnız inhiraf keyfiyeti Rum Mehmed Paşa saçak kornişi de Bizans nisbetlerine benzer şekilde tecelli ettiği halde burada herhangi bir üslûba bağlanması mümkün olmayan bir arama mahiyetindedir. Bir İyonik volütü yanında lâle motifleri ve tüveyç kullanılmış fakat bütün bunlar binanın hey'et-i umumiyesine ve tezyinatının umumî hacmine nazaran pek ehemmiyetsiz kalmışdır. İlk bakışda göze çarpan yerde ve taşdan olmasaydı belki nazar-ı dikkati bile celbetmezdi.

Şimdi biraz bu binanın geçirdiği safhalardan ve restorasyonundan bahs ile alelıtlak mimarimizde ve betahsis köşk inşaatında pek mühim bir mevki işgal eden bu eser bahsini tamamlayalım. Zelzelelerden soğukluk ve birinci salon kubbesi yıkılmış, ahşab kubbe ve kısmen ahşab kasnak ile yapılmışdı. 942 - 943 restorasyonunda kasnaklar taşdan, kubbeler içi boş olmak üzere çifte cidarlı betonarmeden ihya olunmuşdur. Salonlar üstüne pek dik bir çatı (Resim 345) ve kalkan duvarı ilâve olunmuşdu; bunlar da mimarisine uygun bir hale getirilmişdir. Hayatın güzel revakları büyük demir parmaklıklar ve camekânlarla kapatılıp burası bir oda haline ifrağ olunmuşdu. (Resim 346). Bunlar da hazfolunup hayata nefes aldırılmışdır. Üçüncü oda önüne (Elçi Hazinesi) namile bir oda daha ilâve edilerek bir duvarı esas kapıyı tamamen örtmüşdü (Resim 346). Bu ve diğer ilâve duvarlar kâmilen hazfolunmuş, kapanan pencereler açılmış, acaip şekillerde yapılan tezyinat fesholunarak altlarından çıkan tuğla esaslara göre alçı ile ihya edilmişdir. Müze ittihaz edilecek bu binada ahşab tavan yapmak caiz olmıyacağından salon ve revakların tavanları, her türlü iddiadan ictinaben, yalnız çok büyük bir satıh arzetmemesini temin için de, ortalarına 20 santim derinlikte birer çökertme yapılarak düz betonarme plâkla kapatılmışdır. Binada hiç nümunesi kalmayan alçı pencereler Bursa'daki Cem türbesinden alınan kalıblara göre yeniden yapılmışdır (Resim 338). Revakın soğukluk tarafındaki istalâktitli höcresi el ile yonulmuşdur. Karton piyer değildir.

Ve böylece Fâtih Köşkü, muazzam revakile (Resim 347) deki görüldüğü gibi şekl-i aslîsine kavuşmuşdur.

28 — **Çinili Köşk:** Dursun Beyin «Tavr-ı ekâsire üzre bir sırça saray-ı ferahfeza» olarak tavsif ettiği kasır, Arkeoloji Müzesinin teşkil ettiği gönyenin içinde mahpus ve mahsur hale gelmiş olan bu günkü Çinili Köşk'dür. Bir istirahat ve zevk kasrı olmakla beraber gördüğü vazifeler meyanında oyunlara temaşagâh olmak da vardır. Hünername'nin XVI. asır sonundaki tavsifine nazaran köşkün önündeki (Ağa Çayırı) denilen büyük sahada cirit, at koşusu gibi sipahilik tezahürleri yapılır ve ön taraftaki revakdan padişah ve erkân-ı hükûmet bu tezahüratı seyreder, revak son asırların tiribünleri vazifesini görürdü. Alçak tarafda, şimdiki Gülhane parkında da büyük bir havuz, cenubda Sürre Alayı Köşkü, şimalinde Üçüncü Mehmed Köşkü bulunurdu. Padişahlar Çinili Köşke daima ehemmiyet vermişler, zaman zaman tâmirler yaptırmışlar; Üçüncü Murad nefîs bir şelâle - çeşme ilâve etmiş, hepsi de havuza

(Resim 336) Çatı tabanları ve II. No lı salonun ikinci üçüncü sıra höcreleri

(Resim 337) Fâtih Köşkü, çatı tabanları

ve koruya karşı zevk-u sefa sürmüşlerdir.

Fakat zaman zaman yapılan tâmirat ile bina epeyi şekil ve hüviyet değiştirmiş, 1292 (1875) de müze ittihaz edilirken, ufak tadilâtdan maada, buraya konacak eserlerin çıkabileceği bir haricî merdiven yapılarak revak içindeki merdiven körletilmiş ve yanlardaki açık eyvanlara muazzam demir parmaklıklar ve camekân konup kapalı kısma ilhak ile, bina tanınmaz bir hale ifrağ olunmuşdu. Son derece itina ile ilâve olunan dört çift sütunla da haçvari dehlize başka bir çehre verilmişdi (Resim 348, 349). Bodrumda ise eskisi battal edilerek, cebheye doğru dik bir merdiven ilâve olunmuşdu. Bünye kısımları kabili tashih olduğundan ıslâh edildi ise de sağ eyvandan odalara, çinileri kırarak, açılan kapıların tahribatı müthiş bir yama halinde kaldı.

Öndeki revak şöyle bir manzara arzetmektedir:

(Resim 338) Fâtih Köşkü, I. salon tezyinatı (Üstte büyük bademli köşe alikaları ve aralarında testere dişi bağlantı. Alçı pencereler, Bursa'da Mustafay'ı Atik - Cem türbesinden alınan nümunelere göre yapılmışdır.)

(Resim 339) Fâtih Köşkü, soğukluğunda derin yuva içinde pencereler ve çubuklu şemse kubbeli höcre yaşmakları

(Resim 340) Fâtih Köşkü soğukluğunda hamam kapısı, yanında höcre ve dilimli kürevî kubbe alikası

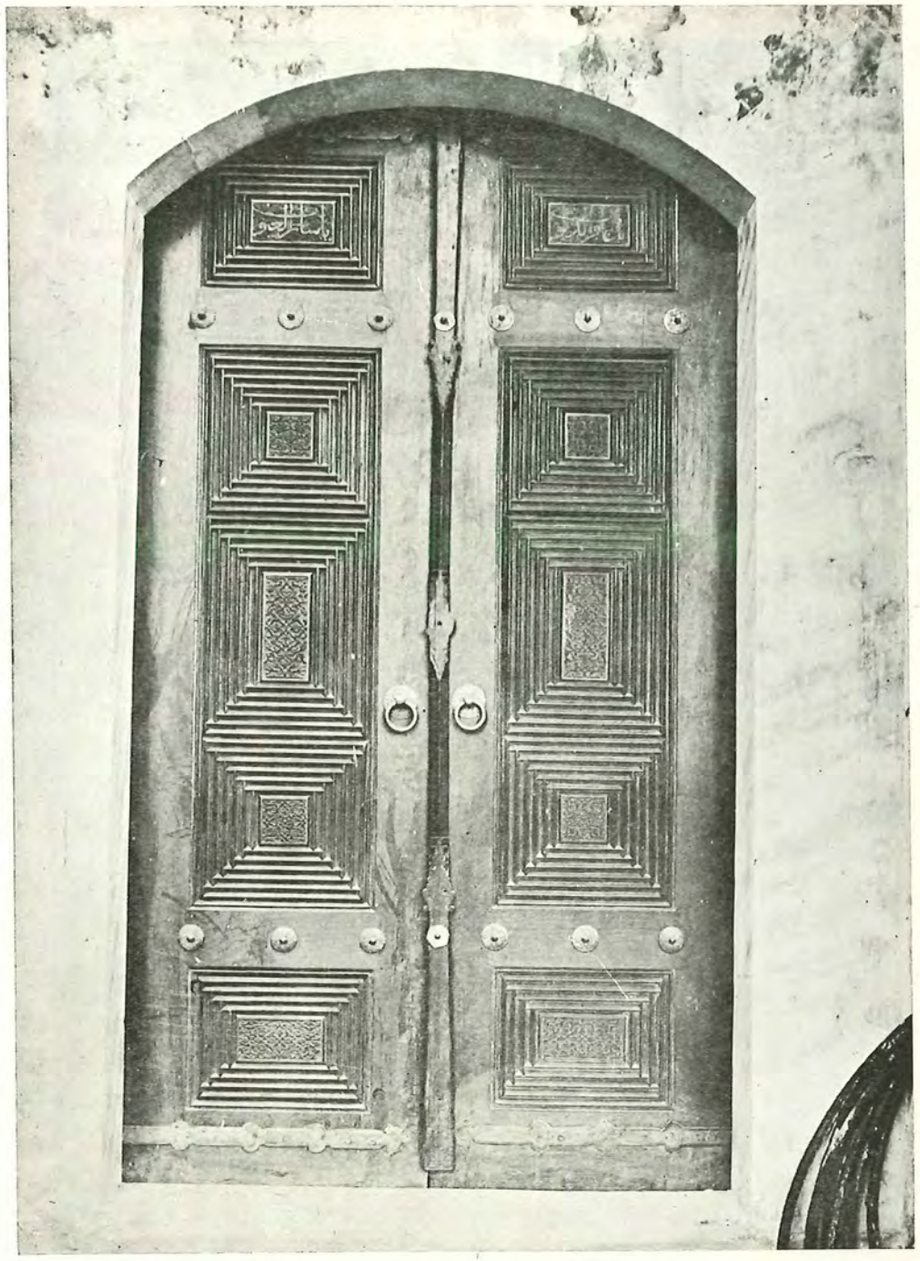

(Resim 341) Fâtih Köşkü, ahşab kapı

(Resim 342) Fâtih Köşkü, sütun başlığı

Alt kat beden duvarından 1.5 metre mesafede ve merdivenin iki yanında, beşerden on tane dört köşe mermer direk yer almakda, üstlerine atılan mermer lentolardan sonra da, on adedi aşağıdakilere dört tanesi de merdiven duvarına mevzu, on dört ince ve sivri, sekiz köşe üst kat direği yükselmektedir. Açıklıklar ortada 3.50, diğerlerinde müsavatan 2.00 metredir. Taban ve başlıklar ufak silmeli ve köşeleri kıvrık yaprak şeklinde pahlı ve bunların altlarında püsküllü kabartma kitâbeleri olup basit bir şekildedir. Yer hizasındaki koridordan iki yan merdivene geçilirken aranın darlığı ve tavanın basıklığından bir rahatsızlık hissetmemek gayrı kabildir. Bu dehlizin tavanı merdivenin vasıl olduğu sahanlık ve bina iç seviyesinden 80 santim daha yüksek bulunmaktadır (Resim 350).

Merdivenden kurtulup yukarıya çıkınca, alçakda kalan esas döşemeden 80 santim daha yüksek olan sekilerin üstüne konmuş korkulukların manzarayı tamamen kapatması huzursuzluk tesirini devam ettirmekde, fakat bir kere köşkün harîmine girince ferah ve geniş nisbetlere ulaşılıp dışarıda duyulan sıkıntılı tereddüd derhal silinmektedir. Bu hal revakın esası hakkında insanı düşünceye sevk eder. Bütün binayı dolaşan zemin katı silmesinin köşede yukarıya, 80 santimetre irtifaındaki sekiye kadar, yükselmeyip ufkî devam ettikten sonra ancak merdiven kapısı hizasında kapı başlığı seviyesine yükseldiği ve seki tavanile arasında dümdüz bir sathı boş bıraktığı, direklerin üstündeki kemerin ve üst kaplamasının yan duvarla aynı yüzde olduğu halde pilâstrle birleşmediği, şimal tarafındakinin ise pilâstrden 15 santim taştığı ve her ikisinin de binadan ayrı ve başka başka şartlar altında yapıldığı görülmekdedir. Kemerlerin köfeki kaplama işçiliği yandaki esas kitâbeden pek kabadır ve taş eb'atları çok daha ufakdır; halbuki bu münferid unsurların daha dikkatli işlenmesi lâzım gelirdi. Köfeki duvara giren mermer lentolar aynı cins malzemeden olmadığı için zemin katında birleşme noktası üstünde durmak mev-

(Resim 343) Fâtih Köşkü, III. Salon önünde eski elçi hazinesi ve esas kapı ile sütunların duvarla örülmüş hâli.

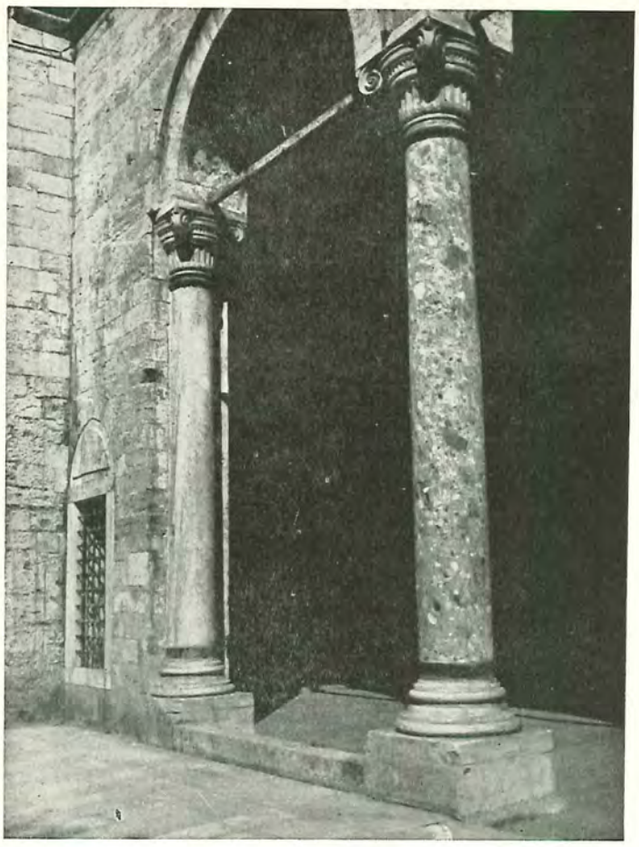

(Resim 344) Fâtih Köşkünde yarım sütun

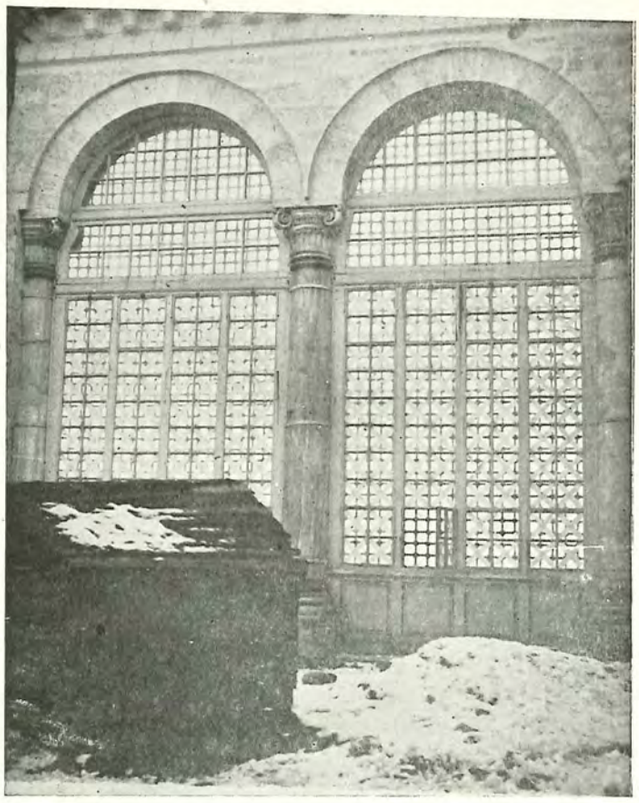

(Resim 346) Fâtih Köşkünde hayatın camekân ve parmaklıkla kapatılmış eski hâli

(Resim 345) Fâtih Köşkünde sivri eski çatı

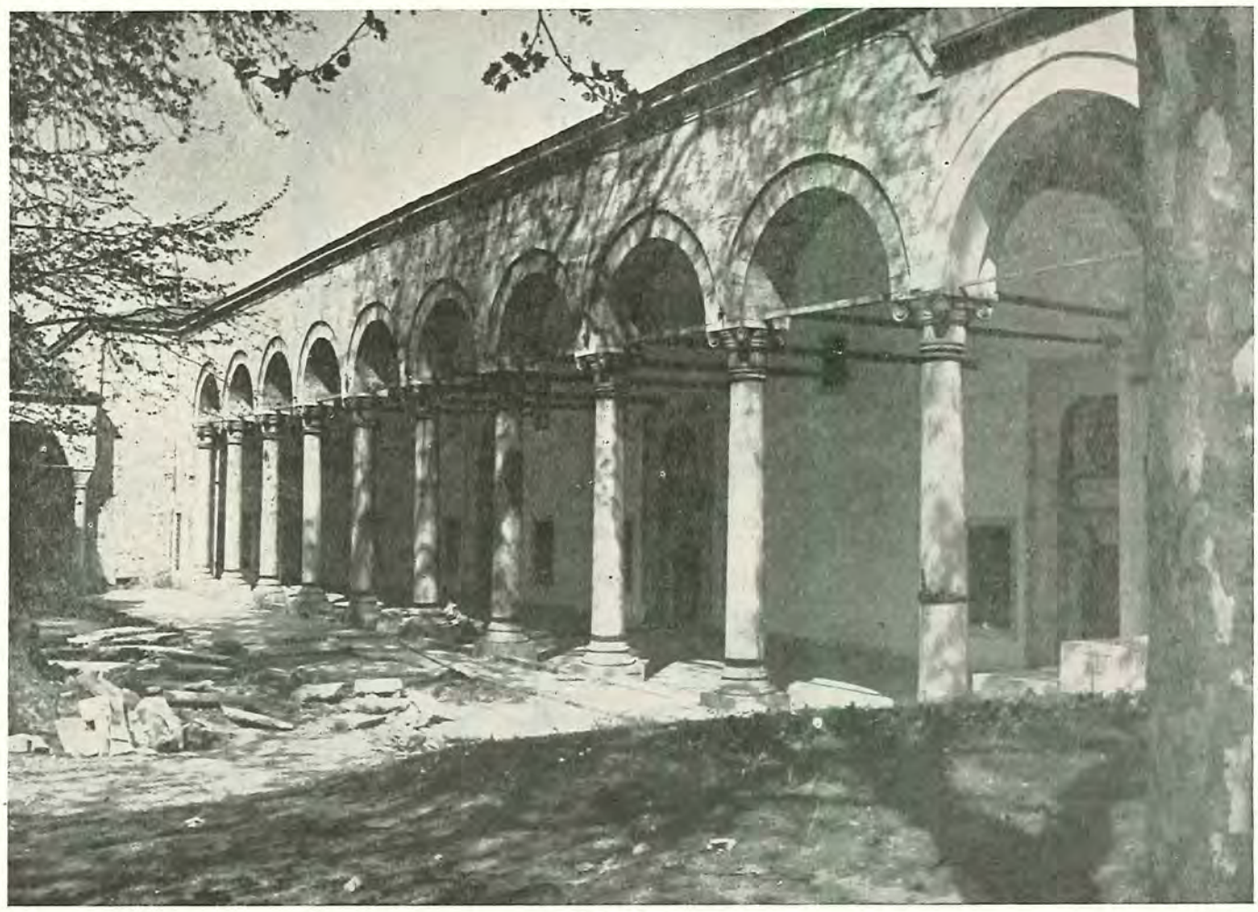

(Resim 347) Fâtih Köşkünün restorasyondan sonraki cebhesi

zu-ı bahis değildir. İnşaat esnasında da, çatı seviyesinde, direkleri arkaya bağlıyan kemerlerin ve tonozların cebhe duvarına bindirme olarak ayrı yapıldığını da tatbiki yapan mimar Reşid Beyden duymuşduk. Bundan başka binadaki asma katda cebheye açılan pencereler bu tonozlar tarafından setredilmiş ve gergi demirleri, normal yürüyen bir inşaatta olduğu gibi, yastık taşına takılmayıp duvar delinerek iç yüzüne kılıçla yaslanmışdır.

Başlık ve kaideleri de XV. asır işine benzememekde ve daha ziyade, meselâ bir Nuriosmaniye tipini andırmakda, pirinç bileziklerden de mahrum bulunmakdadır.

Hülâsa edersek: a) Merdivene pek sıkıntılı bir geçidle varılması, b) kapıyı kurtarmak için yapılan sekilerle en ferah olması lâzım gelen temaşa yerinin boğulması, c) kat kornişinin üstü örtülü bir yerde devam etmemesi lâzım gelirken devam ederek iğreti bir vaziyetde kalması, d) yan kemerlerin duvarla birleşmemesi, e) çatı tonozlarının duvarla kaynaşmamış olması, f) asma kat cebhe pencerelerinin kapanmış olması, g) gergilerin normal olarak konmayıp oyularak yerleştirilmesi, h) başlık ve kaidelerin devrine uymaması, i) umumî olarak revakla asıl binanın inşaatının tecanüs arzetmemesi, yan pilâstrların devamı olan pencereli setir duvarından sonraki bütün revakın ve direklerin muhdes olduğu kanaatını hasıl etmektedir.

Üniversite Kütübhanesinde türkçe yazma 2518 numarada

خزینه سر کاتبی صلاحی افندینك ضبط وقایع یومیهٔ جناب
حضرت شهریاری تاریخیدر

Hazine sır kâtibi Salahî efendinin zabt-ı vekayi-i yevmiye-i cenâb-ı hazret-i şehriyârî tarihidir, ünvanile mukayyed ruznâmesinin 157 nci yaprağında 1150 senesi Receb-ül-ferdinin

یکرمی آلتنجی ثلثا کیجه‌سی ارادهٔ قضای صمدانی حدیقهٔ
خاصه دروننده سرچه سرای کهنه رواق و قدیم البیادك ایچنده کی
بعض خدمه اشتغال خدمت لازمه سبب ایله اشتعال نائرهٔ
قضای ناکهانی‌یه سبب

yirmi altıncı selâse gicesi irade-i kazây-ı samadanî hadika-i hassa derûnunda Sırça saray-ı köhne-revak ve kadîm-ül-bünyâdın içindeki bazı hademe iştigali hizmet-i lâzıme sebebile iştial-i naire-i kazay-ı nâgihanîye sebeb..., olduğunu yazıyor ki bu yanan (Köh-

(Resim 348) Çinili Köşk
plânı, Eski Eserler
müzesi iken →

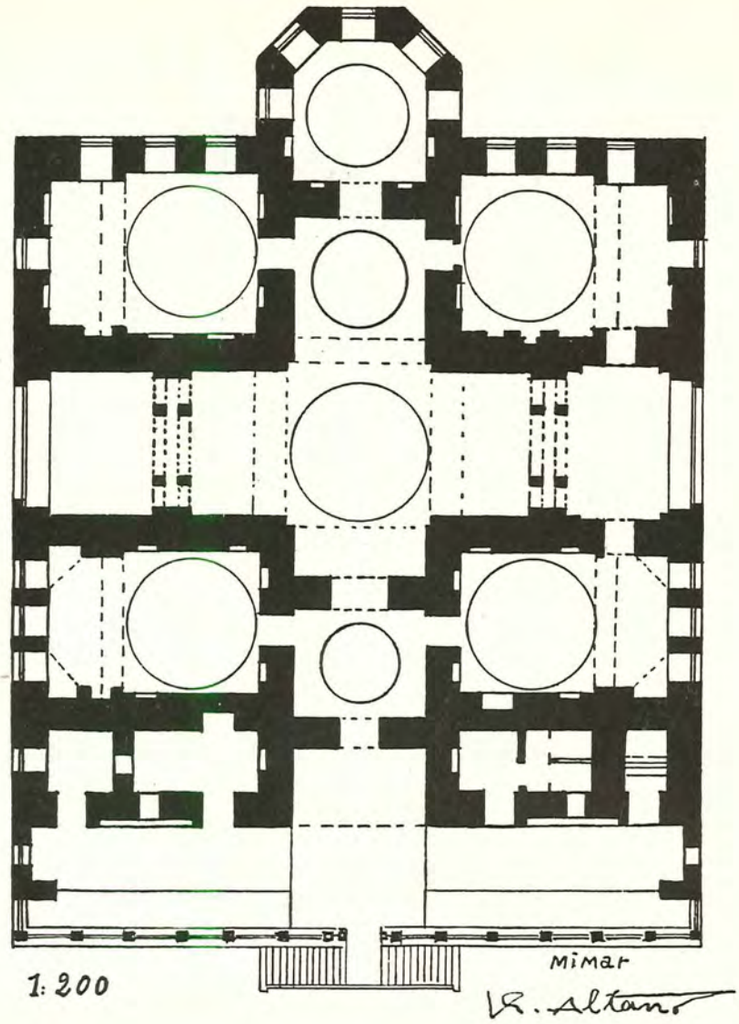

(Resim 349) Çinili Köşk
Eski Eserler
müzesi iken
↓

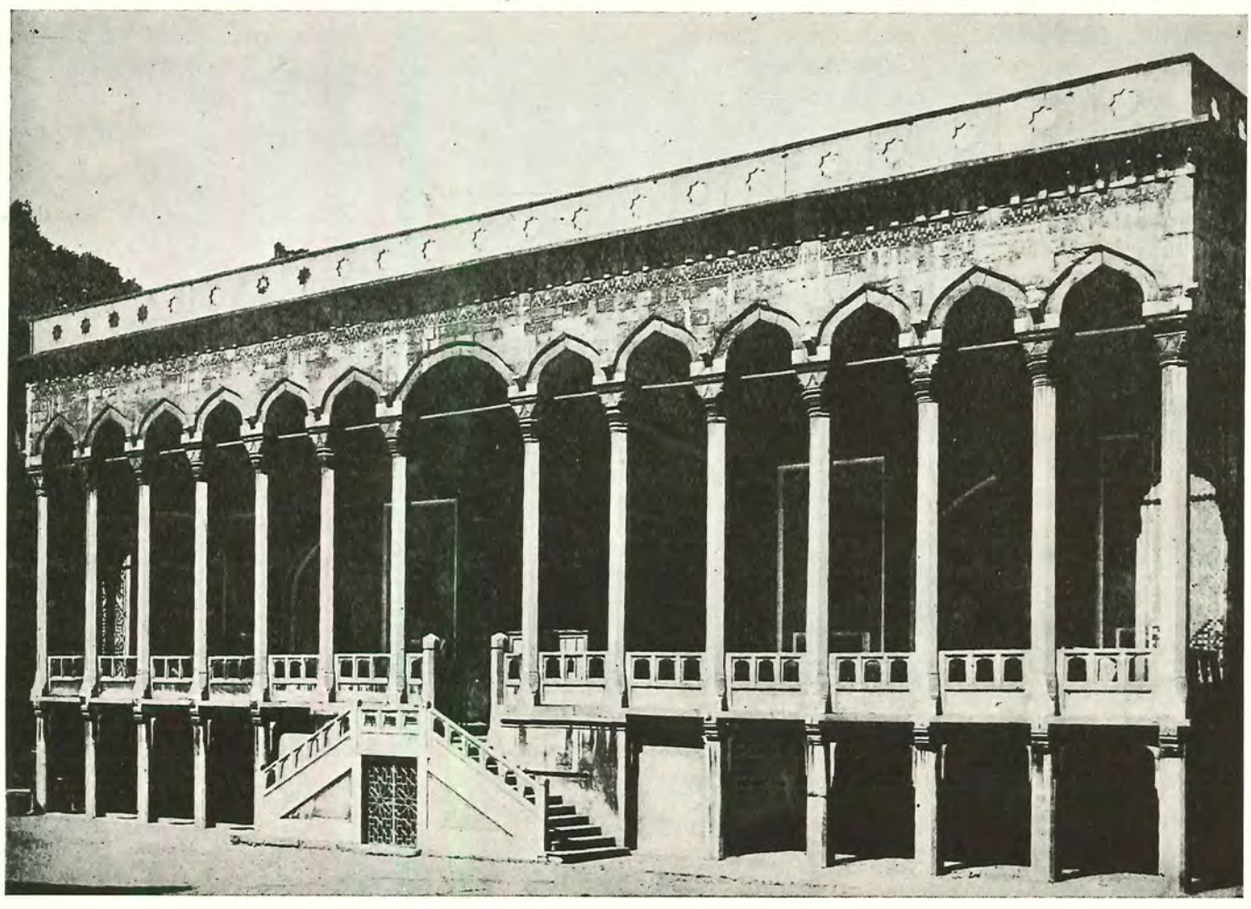

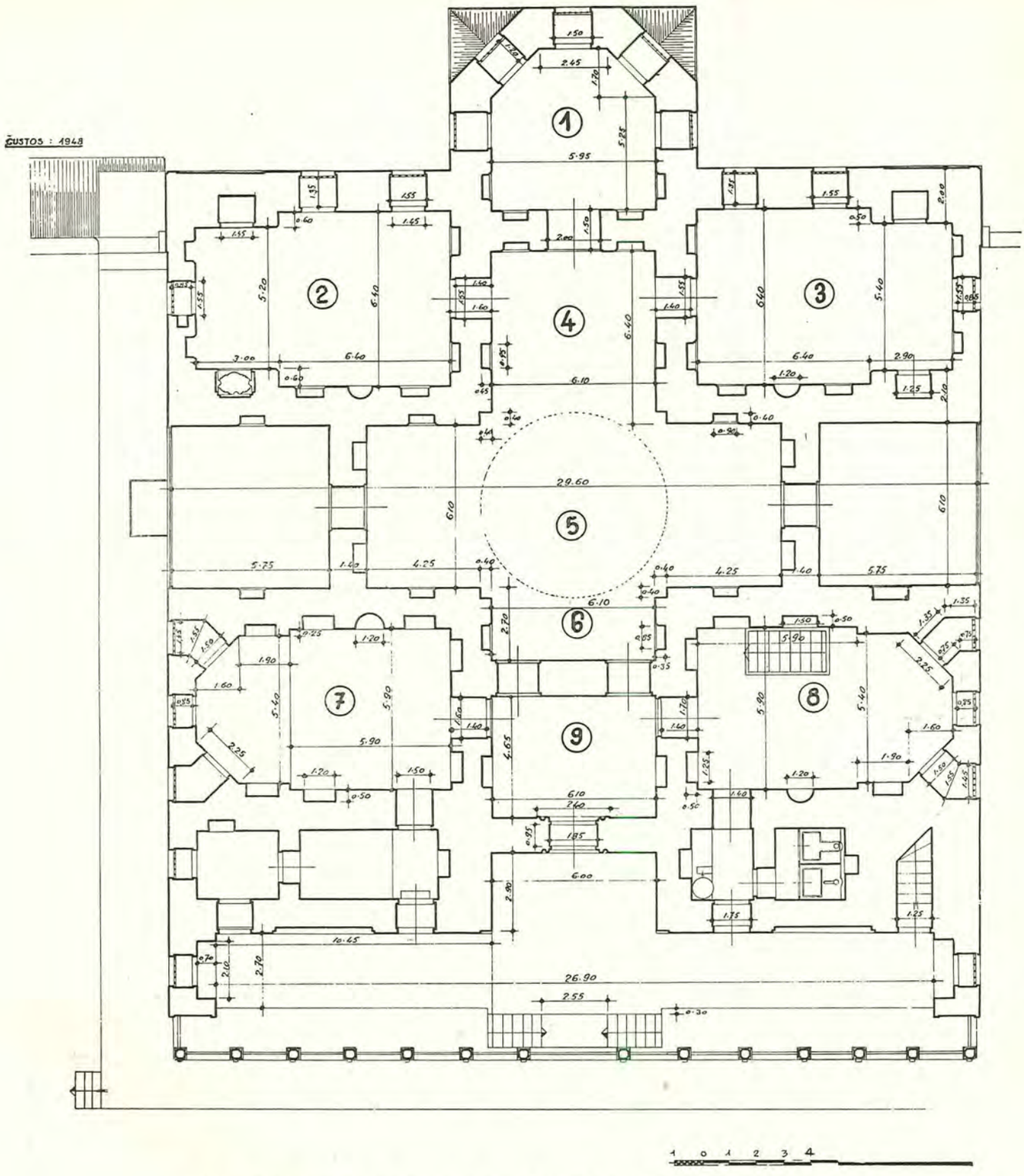

(Resim 350) Çinili Köşk, zemin katı plânı (Nafia mimarı Reşid Bey'den tâdilen)

ne revak) ancak önde olabileceğinden binanın önünde ahşab direkli bir revak ve üstünde çatı bulunduğu anlaşılıyor ki, bu da ekleme olan 1.5 metrelik kısmı nazar-ı itibara almazsak geri kalan 3.00 metre genişliğinde ve iki yandan pencereli setir duvarlarile tahdid edilmiş sahanlık hizasında bulunabilir; şu halde merdiven açıkda kalacağından normal ve ferah bir vaziyet almış olur. Bu revak yandıkdan sonra aynen ihya olunmamış ve Birinci Sultan Mahmud devrinde, veya daha sonra, direkler üstüne tonozla işlenip cebhedeki istalâktit korniş ileriye alınmış ve döşemelerde ve medhalde zorakî ve gayr-ı tabiî vaziyetler ihdas olunmuşdur.

Cebhedeki ince su ile orta tonozdaki ufak madal-

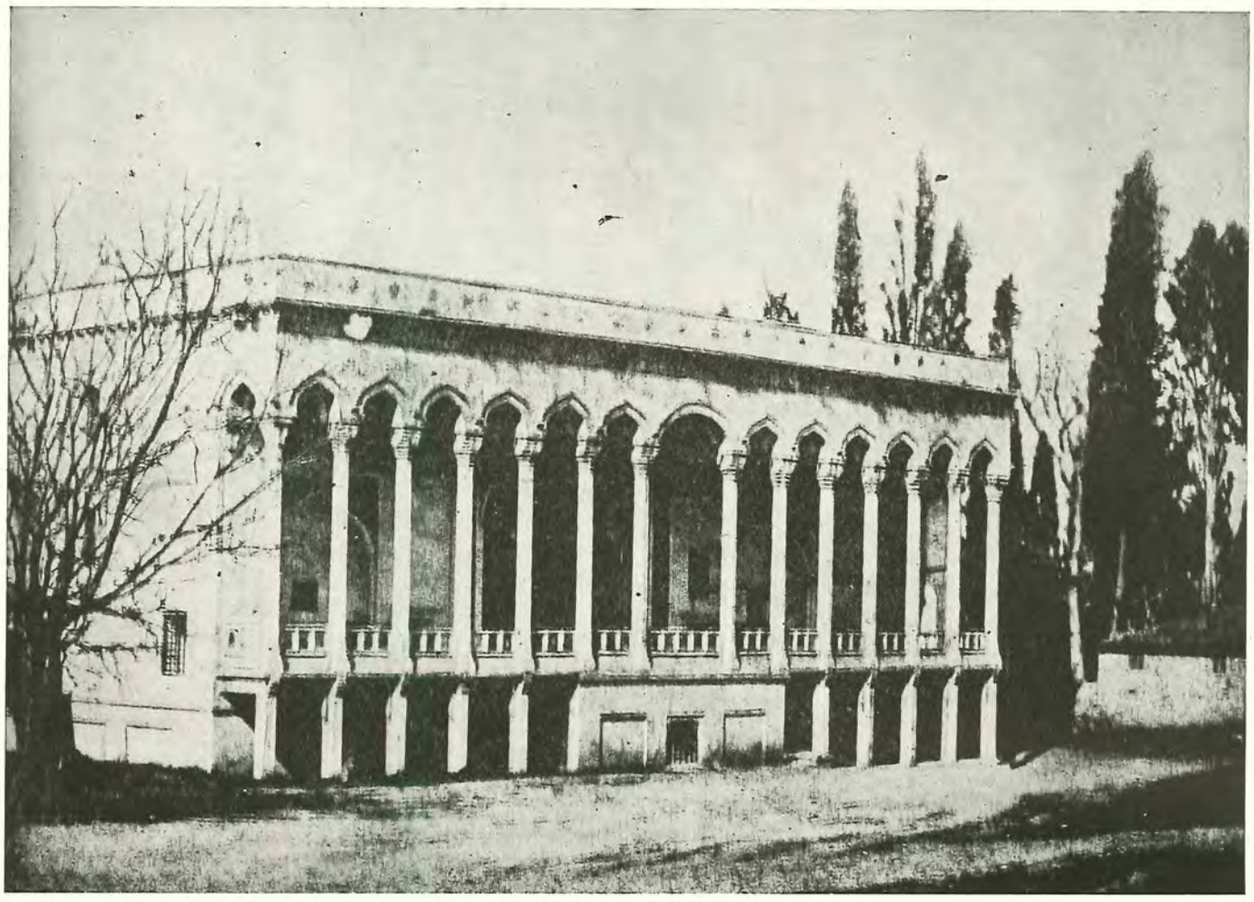

(Resim 351) Çinili Köşkün tâdilden evvelki eski cebhesi (1870 seneleri)

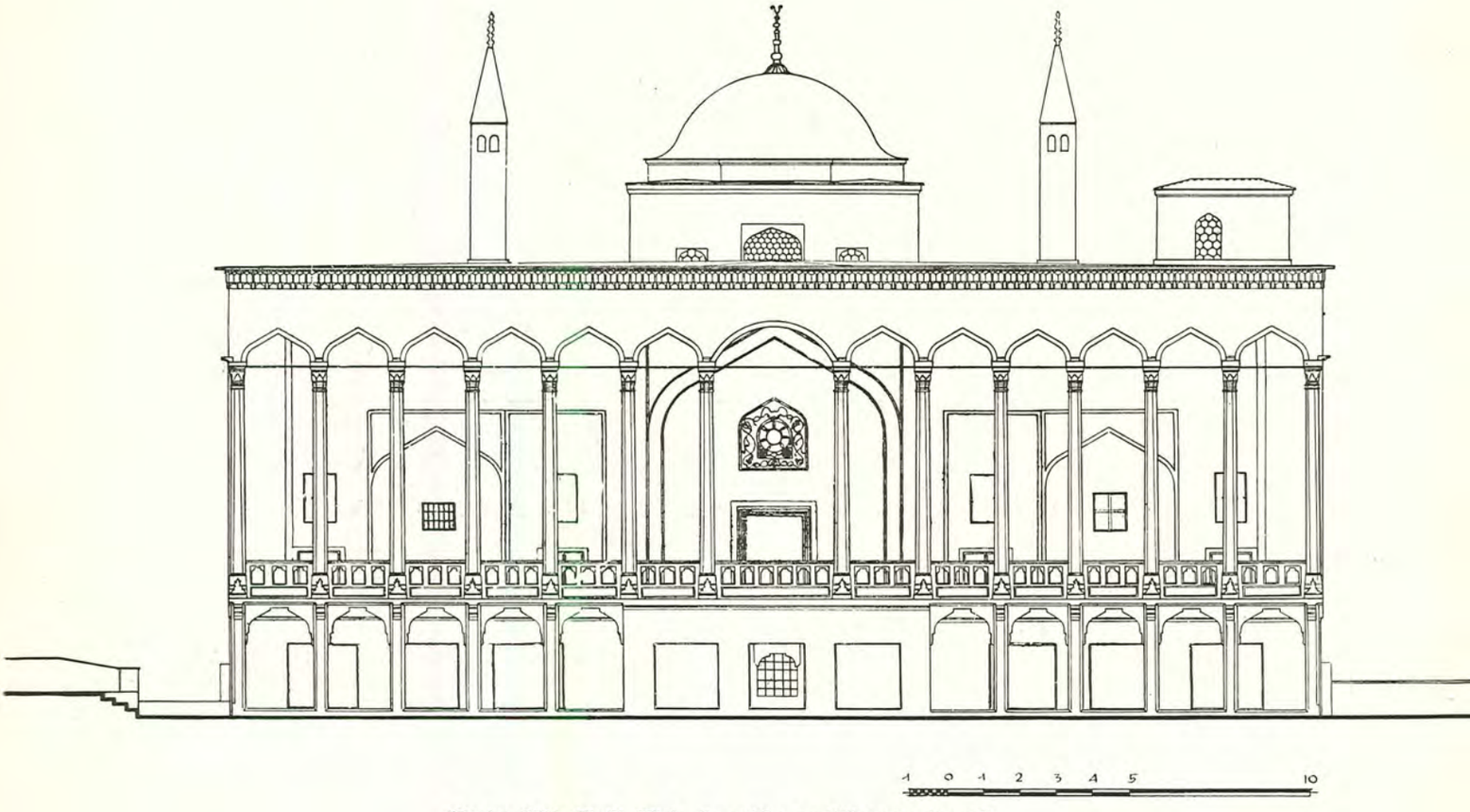

(Resim 352) Çinili Köşk, ön cebhe restitüsyonu (kısmî)

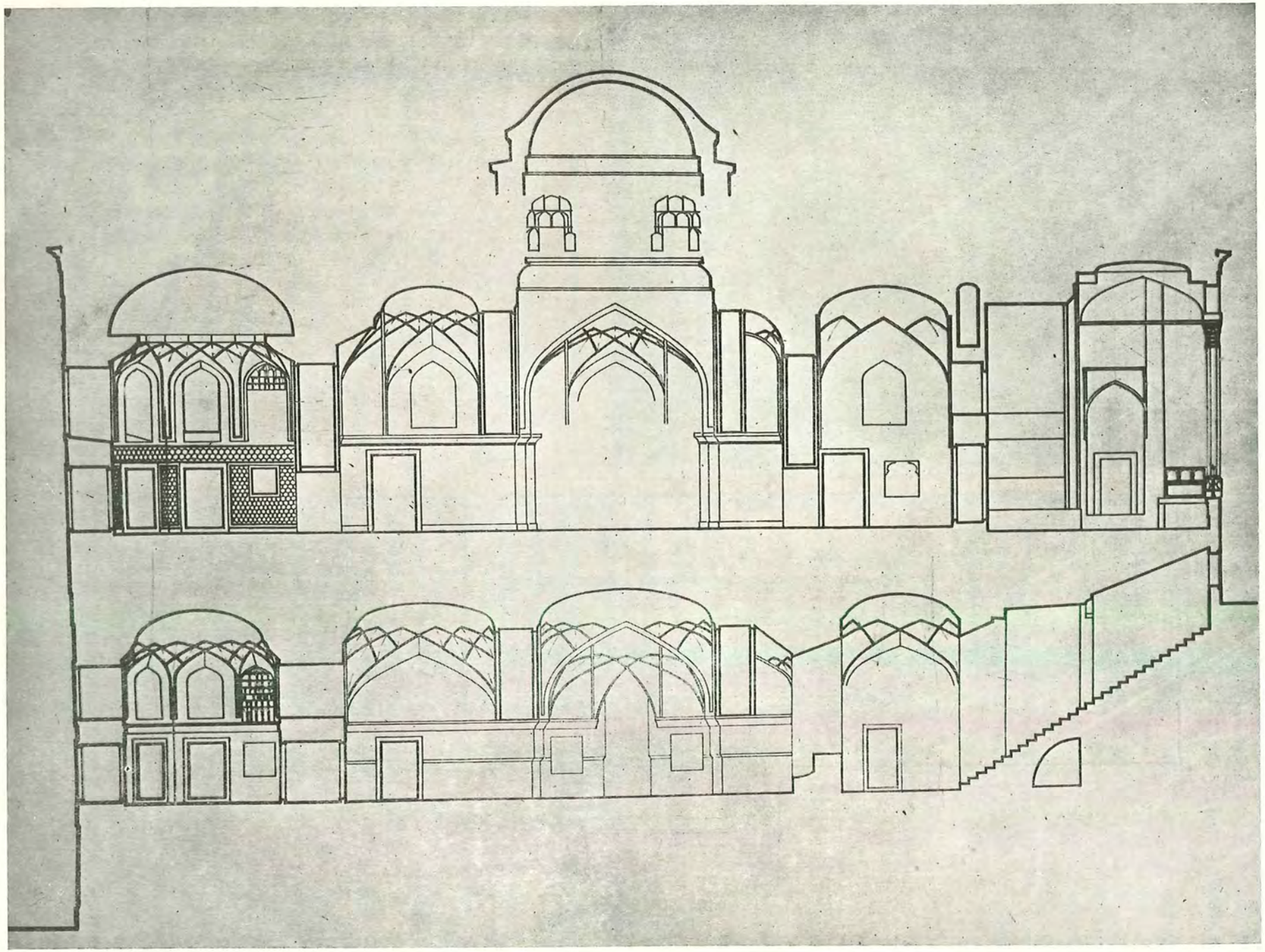

(Resim 353) Çinili Köşk, tulânî maktaı rölövesi (Resim: G. S. A. talebesi)
(İzahı, metin içindedir)

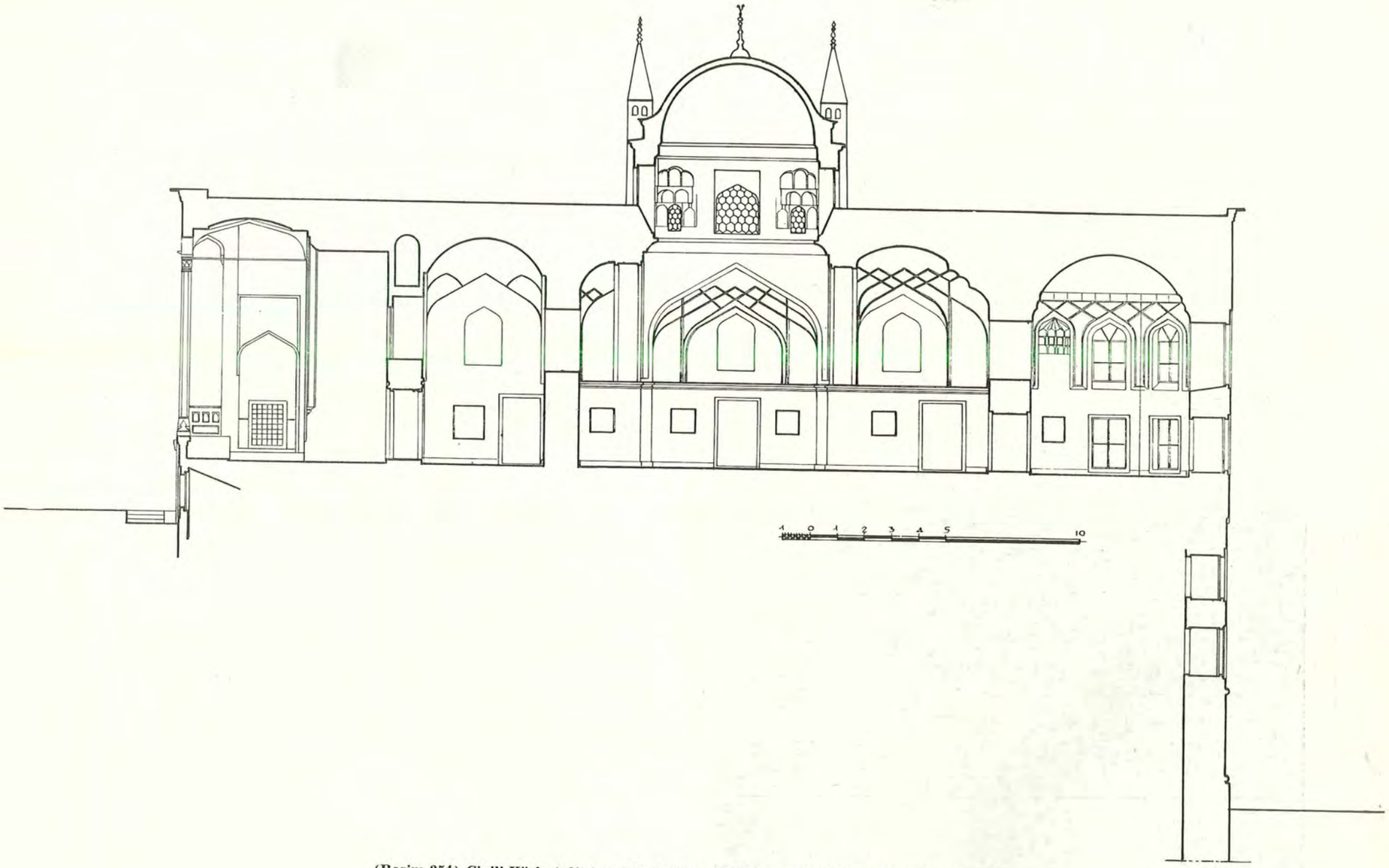

(Resim 354) Çinili Köşk, tulânî maktaı kısmı restitüsyon (Reşid Bey plânından tâdilen)
(İzahı, metin içindedir)

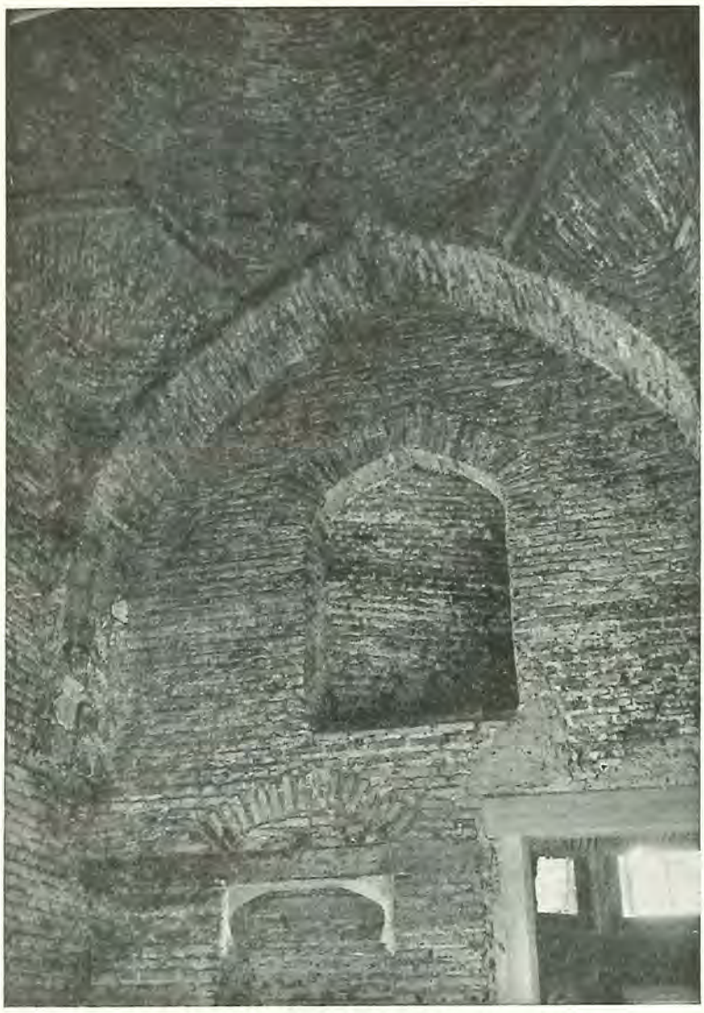

(Resim 355) Çinili Köşk, medhal kubbesi

yonda bulunan çinilere bakıp da bunların ilk inşaatta konulduklarına zahib olunmamalıdır; bu çiniler elli sene evvel konmuşdur, 1290 (1873) senelerine ait eski bir fotoğrafta (Resim 351) (1) cebhedeki çini su mevcud olmadığı gibi Efdaleddin Tekiner beyefendi döküntü parçalardan gelişi güzel koulan bu yapıştırmanın 319 senesinde yapıldığını bizzat görmüştür.

Tarihî seyri içinde pek ehemmiyetli olduğundan etrafile izah etmek mecburiyetinde kaldığımız bu keyfiyet, Fâtih devri binasını, revaksız ve ahşab saçaklı olarak kabul ile müteakib izahatı o çerçeve içinde vermeye bizi sevketmektedir.

Esas döşemesi zeminden 2,9 metre mürtefi olan bina, murabbaa pek yakın bir mustatilden ibaretdir; yalnız garb tarafında beş dıl'ılı bir çıkıntı müstatilden harice taşar. Haçvarî, kubbeli bir dehlizin sağ ve solunda birer açık eyvan (hayat) ilerisinde beş dıl'ılı oda, dört köşesinde dört oda, medhal cebhesinde helâ, hizmet höcreleri ve çatı merdiveni bulunmakda, haricî merdiven, Arz Odasında olduğu gibi, bina hizasını aşmaktadır.

Bu taksimat bize T tipi cami plânını hatırlatmaktadır. Yeşil camide, Yıldırım camiinde, orta avlu kubbesinden evvel bir medhal dehlizi ve yanında hariçden medhalli ufak höcreler ve cenah odaları olduğu gibi Afyon'da Gedik Ahmed Paşa camiinde de açık yan eyvanlar mevcuddur. Aynı anasırı burada biraz değişik terkiple, ve mabede nazaran daha mütevazi ölçüler dahilinde bulmaktayız, (Resim 350). Cebhesi daha beşerî, işlenişi daha ince, fakat esas aynıdır, (Resim 352).

Bütün cebheyi işgal eden 3 metre genişliğindeki sahanlığın sağ ve solu pencereli birer duvarla muhafaza altına alınmış, bu ayakların cebheleri mozaik çinilerle kaplanmışdır. Esas medhalden başka helâya, hizmet odalarına ve çatı merdivenine açılan yüksek eşikli dört kapı daha vardır. Esas medhal mozaik çinilerle müzeyyen 3 metre derinlikde sivri kemerli bir eyvanın içindedir, (Resim 353, 354) (2). Kapının üstünde muahhar asırlara aid bir alçı pencere mevcutdur (3).

Esas kapı önündeki holün karşı duvarında sağlı sollu iki kapı ve iki yanda da odaların medhali bulunmaktadır. Bu holün döşemesinde 70 sm. kutrunda büyük müseddes tuğlalar köşkün elimize intikal etmiş hakikî döşeme kaplamalarından bir nümunedir, (Resim 355) holün tuğla bünyesini, kürevî alîkalı ve kaburgalı kubbesini göstermektedir.

Sağ ve sol odalar kaburgalı müsellesler üstüne oturan bir tam ve bir yarım kubbe ile (Resim 356) örtülü ve altlı üstlü, altışar pencerelidir. Kapı üstünde, oda duvarı yüzündeki açıklığile hol tarafındaki karşılık getirilmiyerek çapraz büyük bir hava penceresi yapılmışdır. (Resim 355). Bu iki odada duvarlar düz sıvalıdır; çini vardı da eski tadilâtda mı hazfolunmuşdur? Bilemiyoruz; hiç bir nümune görülmüyor. Kapatılan ocaklar Yeşil camidekilere müşabih bir şekilde ve alçıdan ihya edilmişdir. Sağ odada bodruma inen merdivenin başlangıcı vardır.

Haçvarî orta dehlizin yanlardaki ve gerideki kolları kaburgalı müselleslere müstenit yarım, (Resim 357), ilerdeki kol tam kubbe ile, (Resim 358), merkezî kısım istalâktitli kürevî alîkalara müstenit bir kubbe ile örtülüdür. Dehlizin altı höcresinde lâciverd ve firûze çini bakiyeleri bulunmakdadır.

Açık eyvanlar tulânî düz tonozla mestur olup duvarları 3 metre irtifaa kadar çini kaplıdır. En üstte üç sıra müseddes lâciverd ve altında firûze ince zırh, yine lâciverd su ve daha altında müseddes lâci-

(1) — Resme dikkat buyrulursa aslına irca için şimdi hazfolunan oyma yıldızlı korkuluk görülmekde, çıkıntılı muhdes merdiven bulunmamaktadır. Demek müze ittihazında yapılan büyük tadilâttan evvel de bir tâmir görmüştü. Diğer bir resimde yan eyvanların yarıya kadar, duvarla örtülü olduğu da anlaşılmaktadır.

(2) — Çinili Köşkün son restorasyonu neticesinde bulunup eski şeklini gösteren bir restitüsyon plânını yapmaya zaman ve imkân bulamadığımızdan altında bodrum katı çizilmemiş olan 354 numaralı maktaı itmam için 353 ü da dercetmeye mecbur olduk. 353 de de taraça kısmı eksik olduğundan 354 bunu tamamlamakdadır. Cebheye doğru her iki plânda da görülen merdiven de fazladır. Müze ittihaz olunduğu zaman ilâve olunan bu dik merdiven şimdi hazfolunmuşdur.

(3) — Bu plân revak içindeki pencereler ve kapı tafsilâtının aslına irca olunan şimdiki şekillerini ihtiva etmiyor.

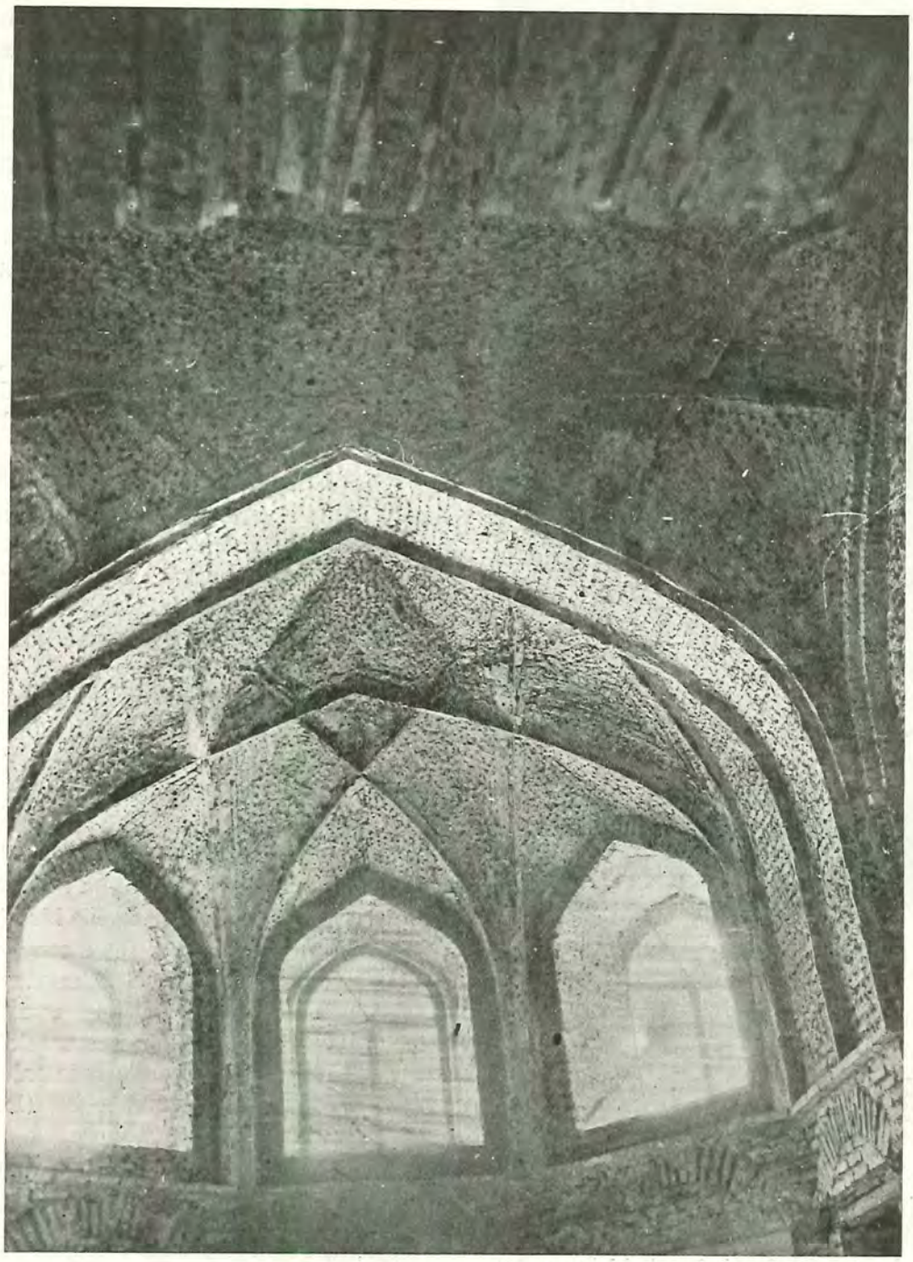

(Resim 356) Çinili Köşk, sağ oda kaburgalı tam ve yarım kubbeleri ve pencereler

verd levhalar ortasına 7 santim genişliğinde firûze zemin geçirilmişdir. Sağ eyvânın kemerinde çini kalmadığı halde sol eyvandakiler yerinde durmaktadır; burada höcrelerin içi de çini ile kaplıdır. Sağ taraftaki höcreler bozularak kapı haline getirildiğinden tahrib edilmişdi. Duvarı yeniden yapılmışsa da çinisi konamamışdır.

Parka nazır sağ ve sol odalar, evvelkiler gibi birer tam birer yarım kubbe ile mesturdur. Duvarlar sağdakinde 2 metre irtifaa kadar ince firuze zırhlı altı köşe lâciverd çini ile kaplıdır. Bu çiniler de içine az miktarda altın karıştırılmış bir nevi boya ile altın yaldız parlaklığı ve tesirini aynen hasıl eden (1) bir sır üstü tezyinatı mevcud olduğu tek tük izlerden anlaşılmaktadır. (Resim 359), bu yaldızlı çinilerden bir nümunedir.

Sol odada müselles ve müseddes şekillerin terkibile seyrine doyum olmaz güzellikte bir kaplama vardır, (Resim 360). Höcrelerin içine kadar sağlam duran bu odanın bilhassa girintili kısımlarındaki altınlı nakışlar çok bariz ve cazibdir (2). (Resim 361,

(1) — Dr. Süheyl Ünver - Mihriban Sözer, Çinili Köşkün Altın Renkli Nakışları - Arkitekt mec. 1943, 3 - 4.

(2) — Dr. Süheyl Ünver, altın nakışların çini kondukdan sonra yerinde sürülmüş olduğunu, bazı desenlerin faslı müşterekde de devam etmesine ve yerine konurken vurulması lâzımgelen darbelerden evvelce sürülmüş altının dökülece-ği nazariyesine ve bir de tırnakla çıktıklarına istinaden be-

(Resim 357) Çinili Köşk, haçvarî orta dehlizin medhal kolunun kubbesi

362) ile bu altın nakışlardan birer nümune veriyoruz.

Odanın nihayetinde Üçüncü Murad tarafından mermer şemse aynalı ve cebhesi kalemle yapılmış bir tavus resmile, yanları 12 beyitlik türkçe kitâbe ve sövelerine varıncaya kadar yaldız ve yağlı boya kalemle süslü bir çeşme yaptırmışdır ki tarih mısraı şudur:

(دیدی بر تاریخ که سر چشمهٔ شاه جهان) ۹۹۹

Didi bir tarih ki ser çeşme-i şah-ı cihân, 999 (1590)

Her iki odada da eski ocaklar son sene yapılan tamirde, Yeşil Cami örneğine yakın bir şekilde alçıdan ihya olunmuşdur. Orta dehlize doğru çapraz açılmış hava pencereleri bunlarda da mevcuddur.

Çıkmalı orta oda beyaz ve firûze zırhlı altı köşe lâciverd çinilerle müzeyyendir. Ocağı yokdur. İstalâktitli kürevî alîkalara oturan kubbesi malakârî denen kabartma rumîlerle müzeyyen iken bozulmuşdu; bodrumdaki eşinin aynı alınarak ihya edilmişdir (Resim 363). Bu kadar sıvama (1) tezyinat diğer eserlerimizde pek görülmez ise de lambrinin dinlendirici düzlüğü, onun hasıl ettiği karışık tesiri siler. Zemin

yan etmekdedir. Eğer hafif bir pişirmeye tâbi tutulmasaydı mücellâ satha sürülmüş yaldız veya boyadan eser kalmazdı; altın veya çiğ boya temasa tahammül etmez. Biraz pişince de yerine koyarken dökülmeyeceği muhakkakdır. Tırnakla çıkmasına gelince asırlarla rutubette kalan çininin sırı bile çıkar. Bozulan resimlerin yerinde tashihi de varid ve kabildir. Bu gün çinilerde sır üstüne kullanılıp tekrar pişirilen başka nevi boyalar vardır; XV. asırda bu tekniği keşfetmediklerini de iddia edemeyiz.

katında söveler umumiyetle çok geniş asabalı ve düz dişli mermerdendir.

Bodrum katına gelince, (Resim 364) (2), plân itibarile aşağı yukarı zemin katının aynıdır; yalnız odaların toprağa temas etmemesi için yan dehlizler bırakılmış, medhal sağındaki oda da merdiven kovasile işgal olunmuşdur. Köfeki geniş merdivenden ince kubbesi sekiz köşe yıldızlı bir şebekeye oturan mahalle girilir. Bunun solundaki oda da kubbelidir ve cenub cihetindeki dehlizde susuz bir kuyu vardır. Rivayete nazaran içinde tahtelarz yollar bulunuyormuş. Aynı odada, merdivenle inilen, derin bir mahzen ağzı daha görünmekdedir; yüksekde bir havalandırma penceresi mevcuddur. Haçvarî orta dehlize yine iki kapı ile girilir. İki kapının ortasında bir çeşme ve bunun üstünde bir pencere vardır.

(1) — Sıvama, mesafe bırakmaksızın kesif yapılan satıh tezyinatına derler.

(2) — Çinili Köşk için ancak mevcud plânlardan istifade ettiğimizden noksanlarını tashih edemedik. Nitekim bu plânda yanlarda açılan dört fevkanî pencere gösterilmemiş, merdiven kovası ve yandaki pencere çizilmemişdir. Revak cebhesine amud olup binanın müze ittihazı sırasında ihdas olunan merdiveni de bittabi hazfolunduğundan, plânda fazladır. Ortada merdivenin kapadığı ufak açıklık, aslında tonozlu bir mahalle geçid veren bir kapıdır. Revakın mihverindeki bir pencere bu mahalle ziya ve hava vermektedir; yan dehlizlerden odalara geçen ikinci kapılar da muhdes olduğundan hazfolunmuşdur. .

(Resim 358) Çinili Köşk, haçvarî dehlizin öndeki kaburgalı yarım kubbesi

Dehlizin merkezî kubbesi 12 dıl'ılı bir yıldıza oturmakda olup üç tarafı kemer ve iç tarafın to nozumsu kubbe ile örtülmektedir. İlerdeki kubbe de 12 dıl'ılı bir yıldıza müsteniddir. Yıldızların hepsi de kaburgalıdır. Merkezî dehlizin sağ ve solundaki tonozlu mahaller yüksek birer pencereden hava almakdadır. Bunların da bir tanesinde kuyu vardır. Parka nazır odalar da kaburgalı on iki dıl'ılı yıldızlara müstenid kubbelerle örtülü olup yan dehlizleri, alt istinad duvarından sonra açılan ufacık pencerelerden hava almaktadır. Bu odaların önü açık olduğundan altlı üstlü dörder pencere ile aydınlatılmışdır.

Beş köşeli oda on altı dıl'ılı pek zengin bir yıldız tertibatına ve bu da, daha aşağı seviyede sekiz yüksek sivri küre alîkaya oturmakda, küreler de zengin istalâktit petek ve düz kabartma kitâbe sırasile müzeyyen bulunmakdadır (Resim 365). Kubbesi (Resim 363) de gösterilen fotoğrafda görüldüğü gibi sıvama malakârî rumî tezyinatla süslenmişdir. Bodrum katında zemin döşemesi umumiyetle 25×25 dört köşe tuğladandır. Hiç bir lambri olmayıp, her taraf sıvalıdır, üst katdan bir farkı da tavanın daha basık olması ve içinde bir mahzen tesiri hissedilmesidir (Resim 366).

Cebheler: Bu günkü halile revakın iç cebhesindeki gergilerin altında uzanıp kenarda ve revak yanından aşağıya kadar sarkan 70 santim genişliğinde Selçuk üslûbu mozaik çini bir su, iki büyük kemer köşesinde sarı, firûze, lâciverd, koyu yeşil ve patlıcan rengile yapılmış hatayî tezyinatı havi çini alınlıklar

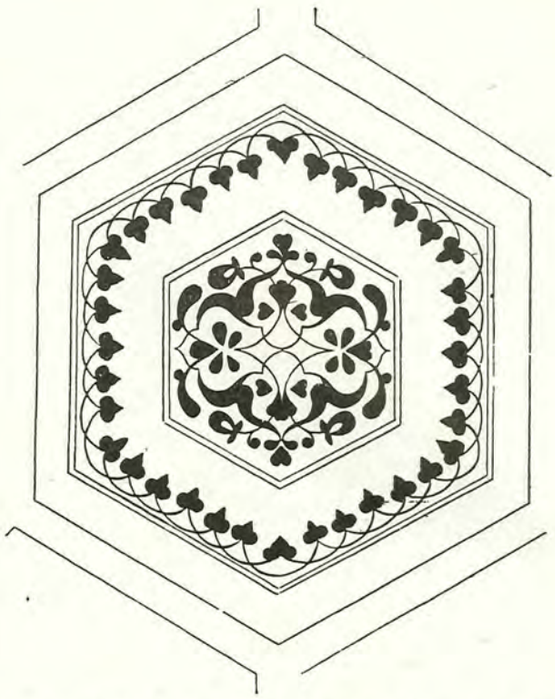

(Resim 359) Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini
(Resim: Mihriban)

bulunmaktadır. Eyvanın keskin başlayan köşesi yukarda paha tahavvül etmekdedir; bu kısma hatayî bir sap üstünde kûfî İsm-i Celâl murabbaı ve nar çiçeği diyebileceğimiz, çiçek motifi, mozayık çini tekniği ile yapılmış, (Resim 367); kemerin içinde de fi-

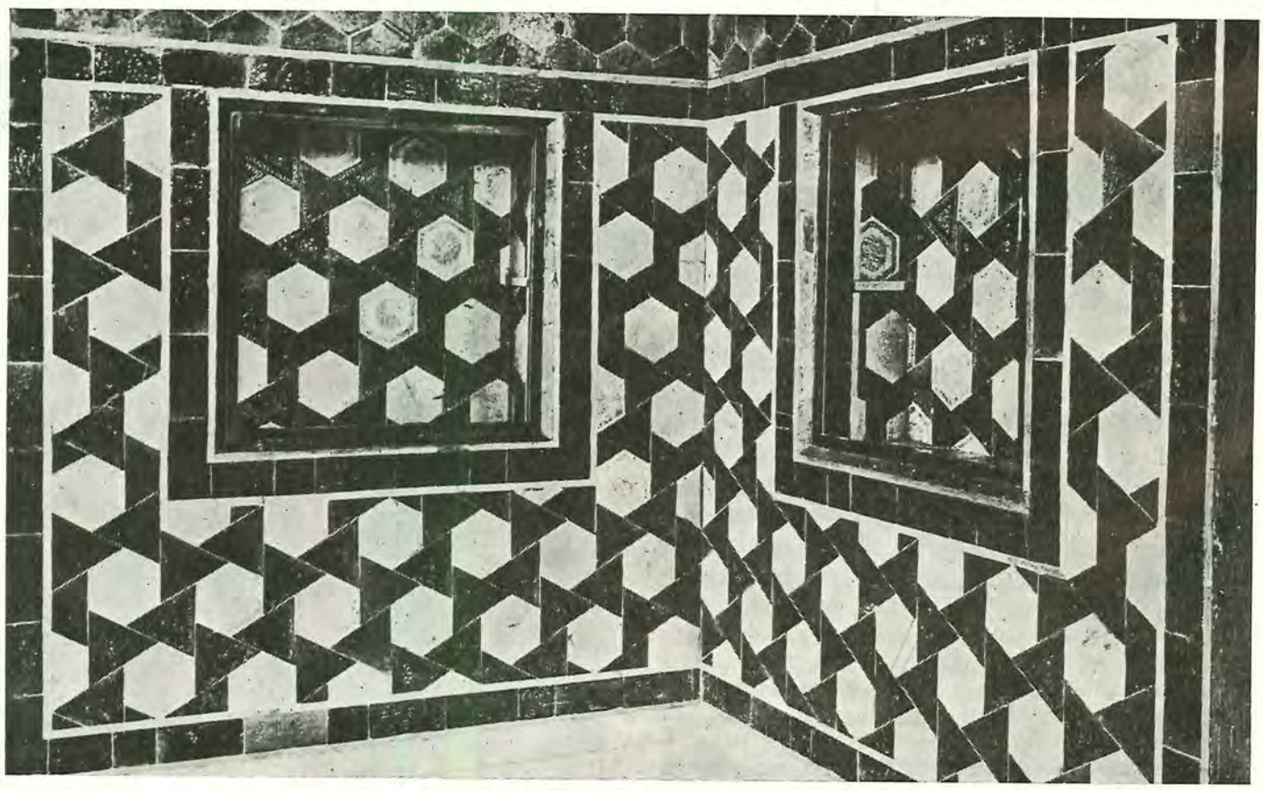

(Resim 360) Ön sağ oda çinileri (Çinili K.. de T. Y. es. kol. kitabından)

rûze zemin üstüne lâciverd kenarlı beyaz çinilerle yine mozaik usulünde ve kûfî müsennâ hatla Tevekkülî alâ hâlikî, ibaresi dört (توكلى على حالق) defa tekrarlanmışdır, (Resim 368).

Kemer aynası ise firûze zemine çapraz konmuş ve bazılarında dörtlü yıldızlar bulunan lâciverd zırhlı beyaz sularla, yine mozaik şeklinde, işlenmişdir.

Kapı üstünü, üç tarafında 1,00 metre genişlikde ve etrafı çiçekli bir su ile muhat, inşa kitâbesi işgal etmekdedir. Kitâbenin iki sıra yazısı olup birisi beyaz ve kalın celî sülüs, üstte bulunan ikincisi portakal rengi ve daha incedir. Sarı renklerden bir kısmı bozulmuşdur. Zemini lâciverd, yazılarla girift hataîlerin sapları firûze yaprakları sarı, harflerin gözlerinin içi patlıcan rengidir.

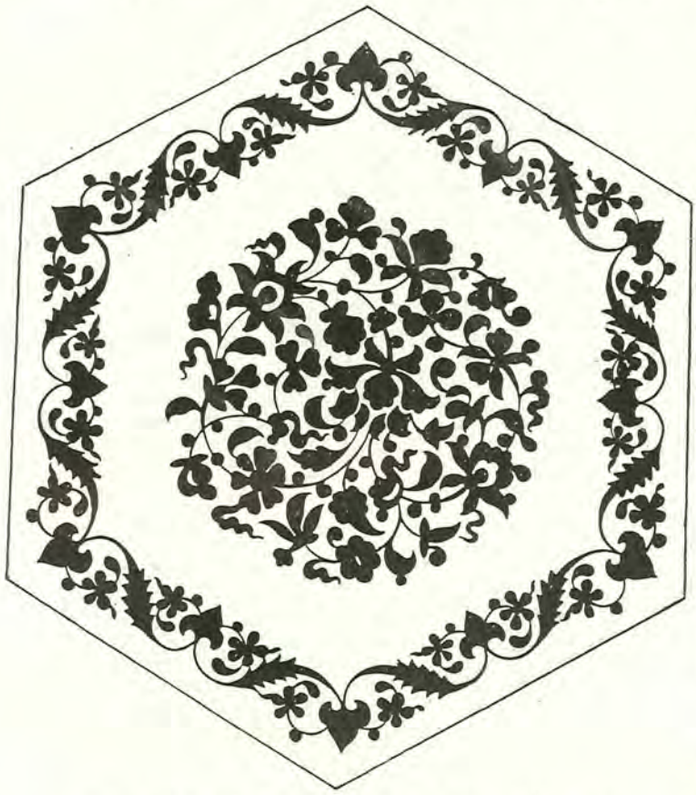

(Resim 361) Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini (Resim: Mihriban)

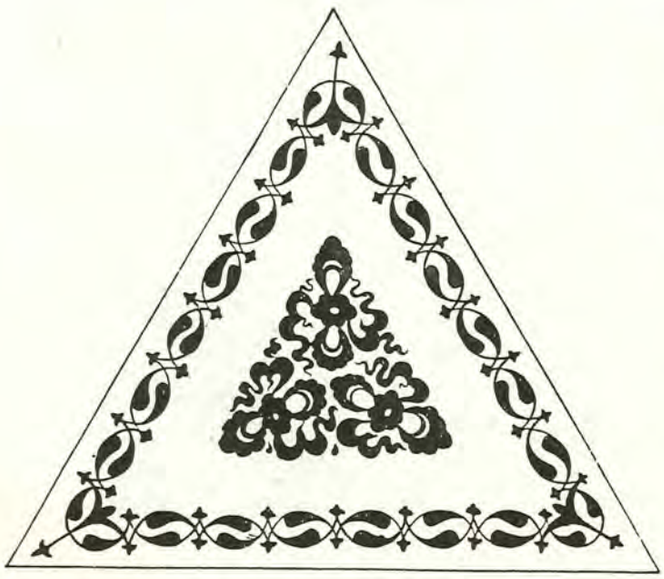

(Resim 362) Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini (Resim: Mihriban)

Kitâbenin altında yine bir kısım çini ve onun altında da damarlı güzel bir mermer kaplama bulunmaktadır. Yan kemerlerin müselles aynalarında kûfî (الله محمد علی) Allah Muhammed Ali, yazılıdır.

Çinisiz olan iki mustatilî ve bir dairevî çukur zemin sıva ile örtülüdür. Bunların altında bir sırlı tuğla kaplama bulunmamışdır. (Resim 369, 370), bu günkü revak cebhesini göstermektedir.

Yan cebheler, ön cebhedeki gibi, köfekiden, kitâbeli bir su basmandan sonra, pencere söveleri ve aynaları ve pilastrları köfekiden çerçevelere taksim edilmiş, taşların yanlarına tam sırlı parlak lâciverd zırhlar geçirilip ortaları yarım sırlı olarak tavsif edebileceğimiz kızıl cilâlı tuğlalarla kaplanmışdır (1). Üstlerine sıvalar vurulduğundan epeyi bozulmuş olan bu tuğlaların son tâmirde pek çoğu değiştirilmişdir. Fakat renk ve işçilik itibarile pek muvaffak olunamamışdır.

Bütün cebheleri dolaşıp üst taraçanın korkuluğunu teşkil eden bir çıkıntılı yaprak ve gömme kitâbe ve üstünde sap ve yaprak sıralarından müteşekkil basit istalâktitli saçak kornişi yüzleri süsler (Resim 371, 372) (2).

Arka cebhenin üst katı yan cebhelerin aynıdır. Bodrum katı cebhesinde köşe pilastr ve pencere sövelerinden maada bütün satıhlar lâciverd, firûze, beyaz ve kırmızı olmak üzere dört renk, çini ile mesturdur. Ön cebhede olduğu gibi bazı lâciverd çiniler üstüne tatbik edilen beyaz yıldız vasıtasile hakikî bir yıldızlı sema ahengi meydana getirilmişdir. Pencere kemerleri rumîlerle müzeyyendir; (Resim 373, 374) (3); köşelerde 40 santim kutrunda yuvarlak bir sütun şakulî dizilmiş çinilerle kaplı imiş, ancak sağ tarafda, 2 metrelik bir kısmı baki kalmışdır. Beş köşe çıkıntılı oda zemine yakın murabbaa inkılâb ettiğinden köşelere muazzam müsellesî bademler oturtulmuşdur.

Bu cebhenin iki yanında kitâbelerin cilâlı kırmızı tuğla ile karışık sırlı çini kaplamalarında küfî ile

(1) — Bu kırmızı cilâlı tuğlalar bu günün prese tuğlasına müşabih olub pek parlak değildir. Fakat rengini muhafaza eder. Konya'da Karatay kubbesinde ve birçok minarelerde, İstanbul'da Horhor'daki Kızılminare'de kullanılmışdır.

(2) — 372 numaralı yan cebhe rölövesinde alçı pencereler gösterilmemişdir. Kapısı da son ve esas şekle mutabık değildir. Bunlar elyevm tashih olunmuşdur.

(3) — 374 numaralı resim inşaat seyrine göre rölöve edildiğinden, ikinci sıralardaki alçı pencereler gösterilmemişdir.

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

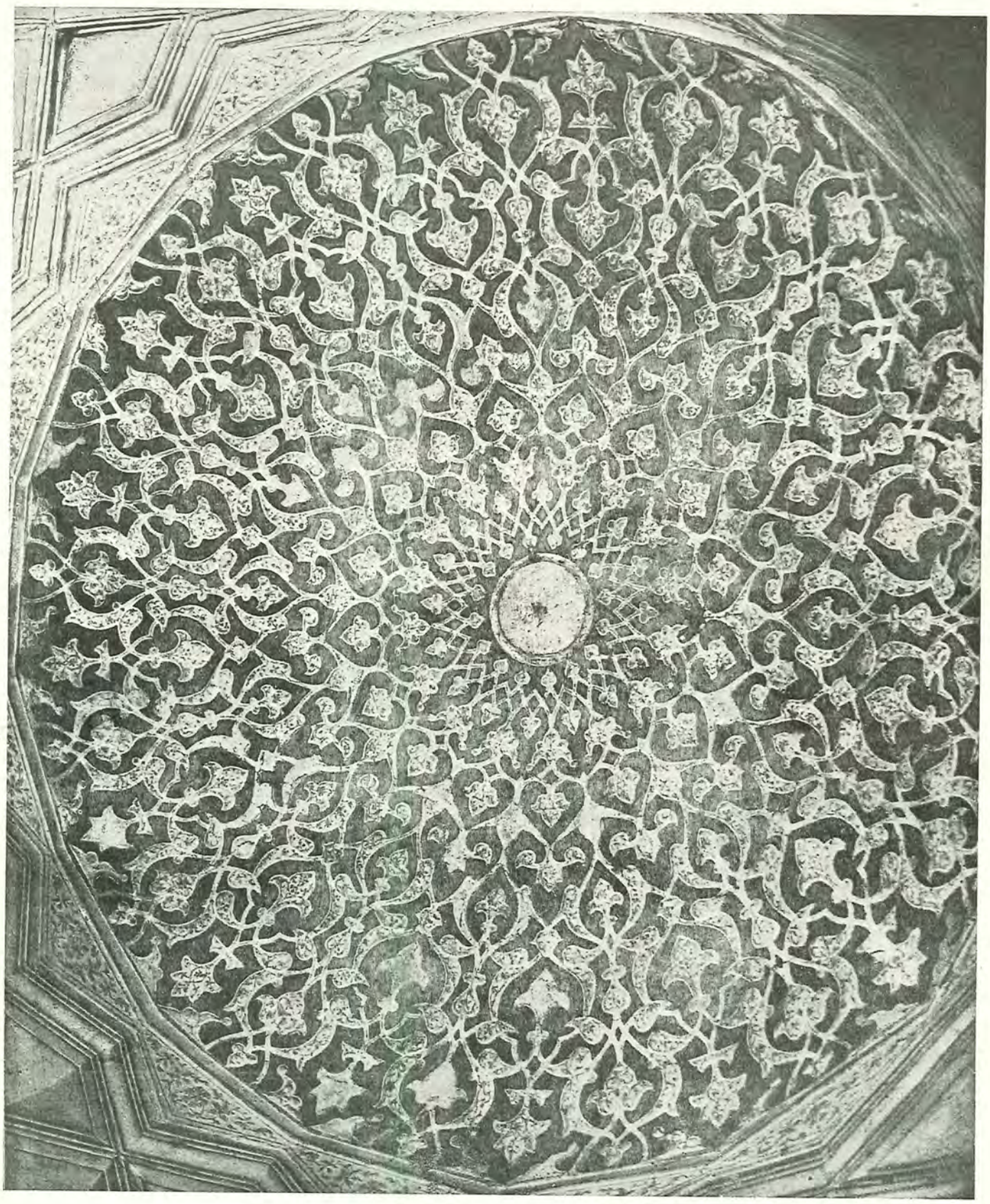

(Resim 363) Ön çıkmalı oda kubbesi (Bodrumdaki de aynıdır)
(Çinili K. de T. Y. E. Koleksiyonu kitabından)

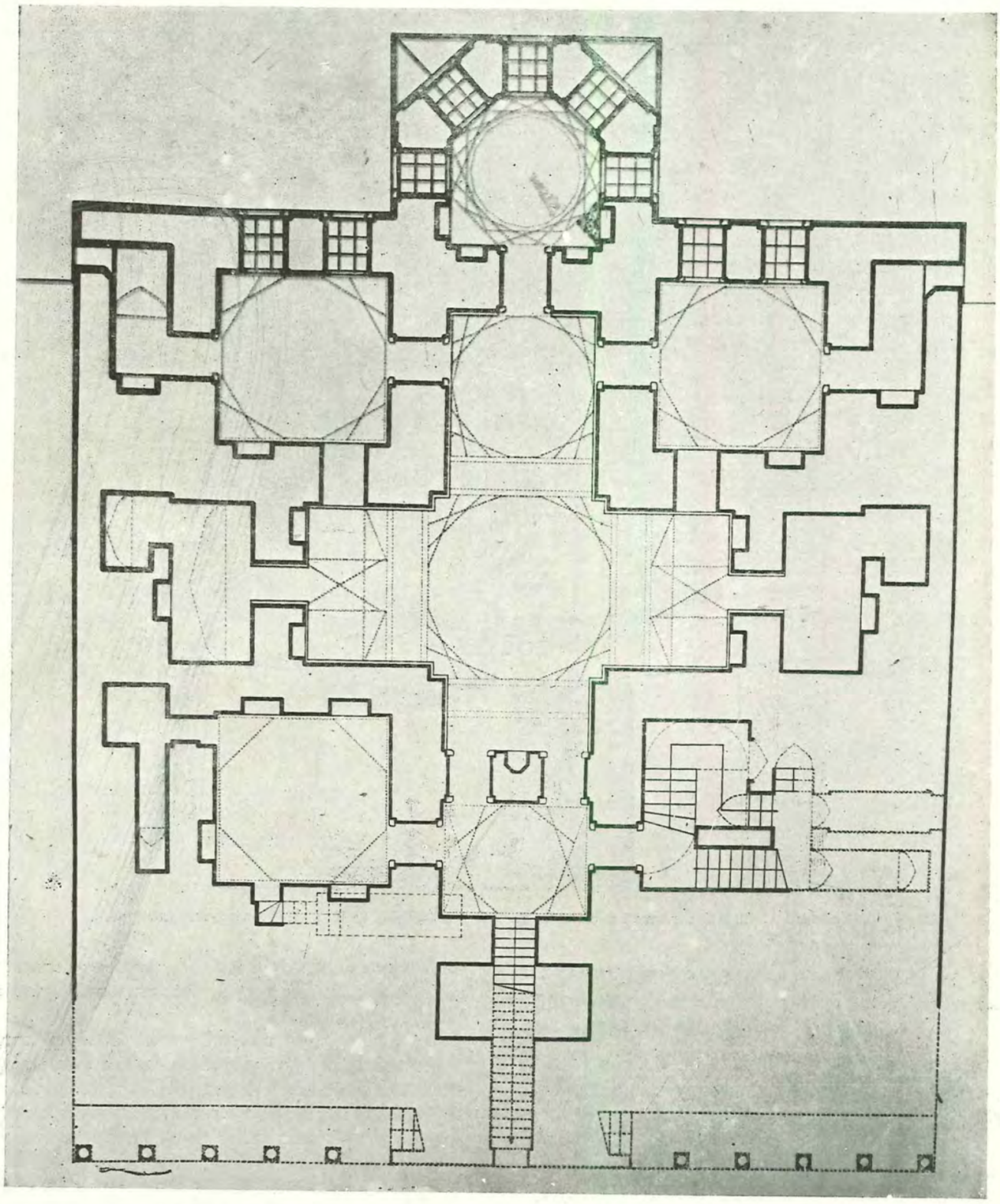

(Resim 364) Çinili Köşk, bodrum katı plânı (Resim: G.S.A. talebesi)

(Resim 365) Çinili Köşk, çıkmalı oda kubbe tafsilâtı (Çinili K.. de T. Y. E. Koleksiyonu kitabından)

(محمد علی) Muhammed Ali, ibareleri birbirini kucaklar vaziyetde tekrar edilmişdir, (Resim 375).

(محمد) Muhammed kelimesi yıldızlı parlak çinilerle, (علی) Ali lâfzı daha donuk firûze renkle işlenmişdir. Diğer kısımlardaki desenler hendesî şekillerden ibaretdir (Resim 376).

Çatıya çıkan merdivenden bir asma kata geçilir. Kapı duvarı kalınlığında ve üst seviyesindeki bir dehlizden (Resim 354) mukabil tarafdaki höcreye yol vardır. Yan cebhelerde üçüncü sırada görülen tek pencere bu odaları tenvir eder.

Bina çatısı ilk inşasında, tuğla zeminli ve kil tabakalarile % 2 meyilli bir imlâ üzerine yine iki kat tuğla kaplamalı, taraça idi. Son tamirde, taraçadan korkulduğundan, az meyilli kurşun örtülü gizli bir çatı ile örtülmüşdür.

Çiniler: Çini hamuru fayans olmayıp kırmızı tuğla toprağından ve mozaik kısımlarda, ve etraf çini zırhlarda kalınlığı 6 santime baliğ olmakda, içeriye doğru daralıp bazılarının arkasında üstüvanî bir kısım bulunmakdadır; levha halindekiler 3 santim kalınlıkdadır.

İnşa kitâbesi: Medhalin üstünde mozaik çini ile yazılıp, eyvanın yüzü ve iki yanını boydan boya işgal eder, hataî tezyinat ile girift lâciverd üstüne beyaz yazılı bir satır ile, üstünde portakal rengi dört beyitlik ikinci bir satır vardır (Resim 377, 378, 379, 380).

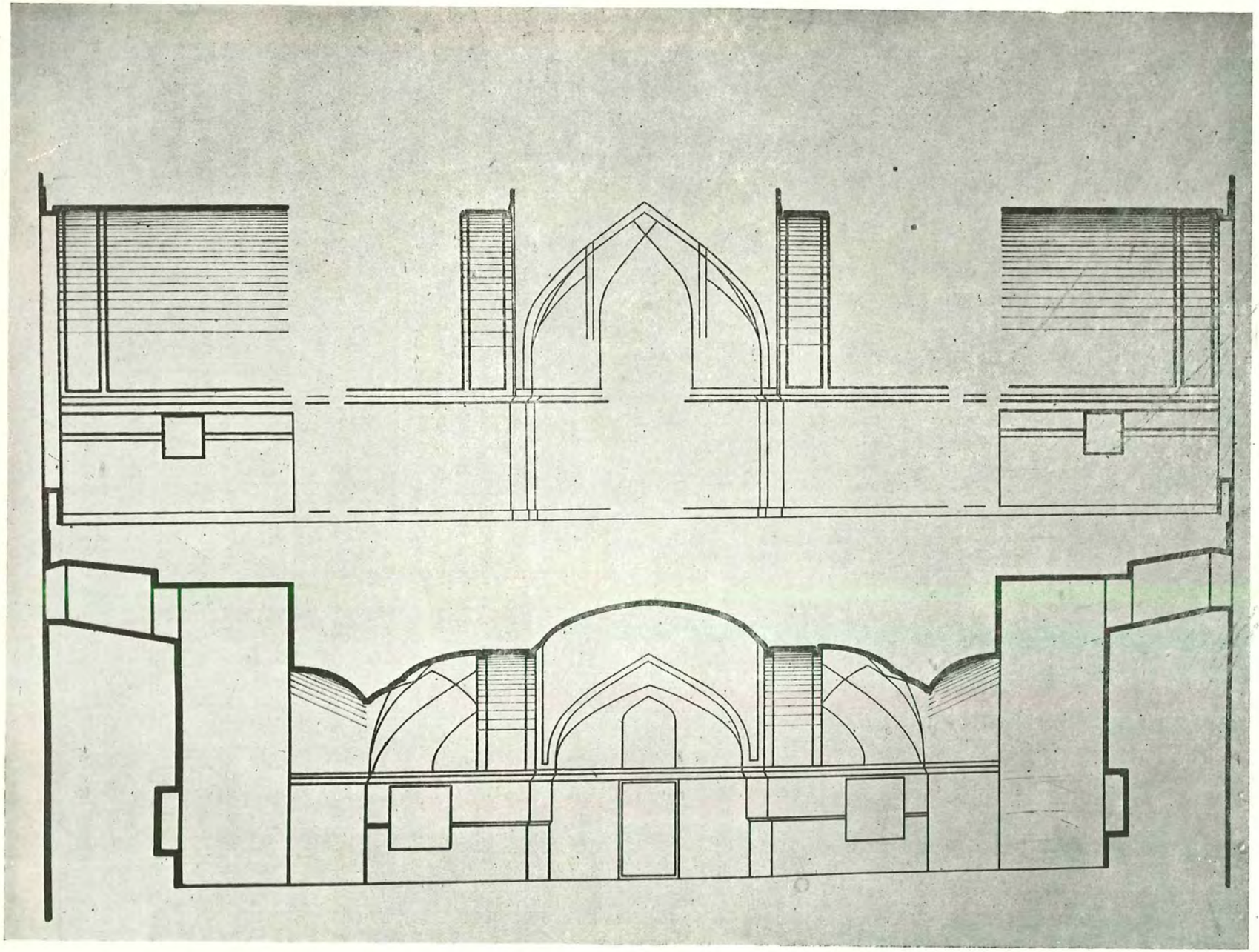

(Resim 366) Çinili Köşk, arzanî maktaı (Resim: G.S.A. Talebesi)
(İzahı metin kısmındadır)

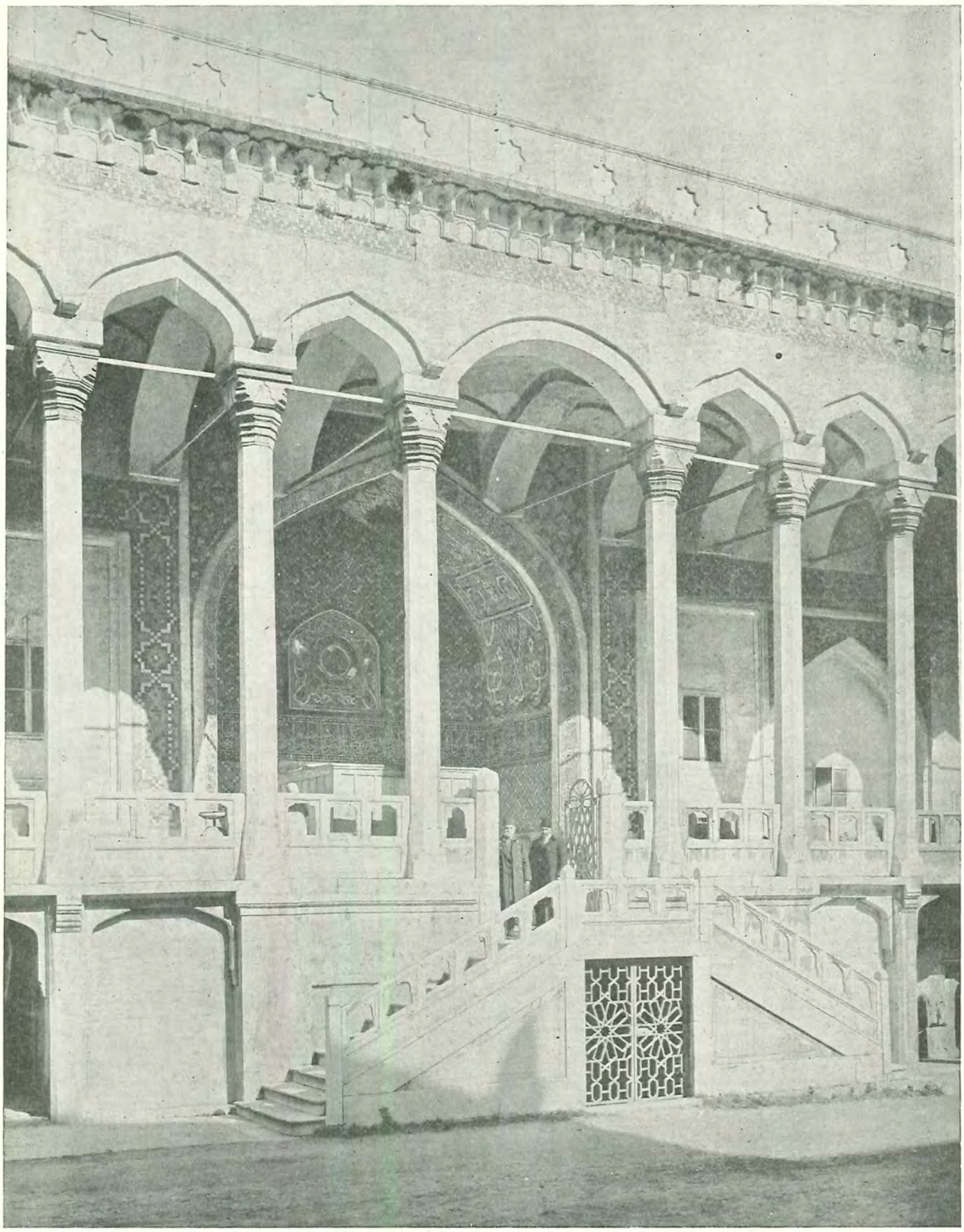

(Resim 367) Çinili Köşk eyvan çinileri (Foto: Gurlitt)

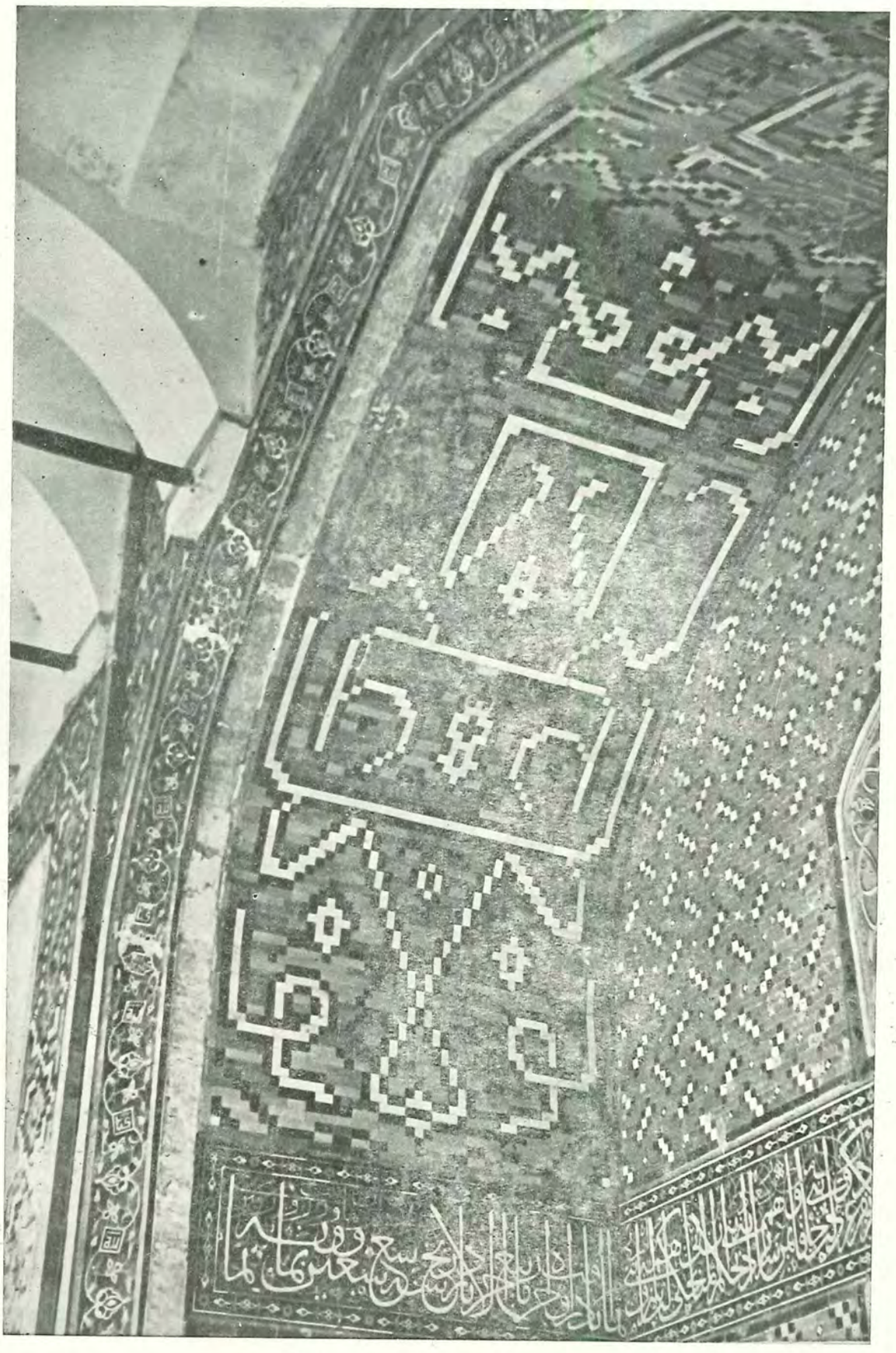

(Resim 368) Çinili Köşk, eyvan çinileri mukabil ciheti

↑
(Resim 369) Çinili Köşk, revakın tuğla bünyesi

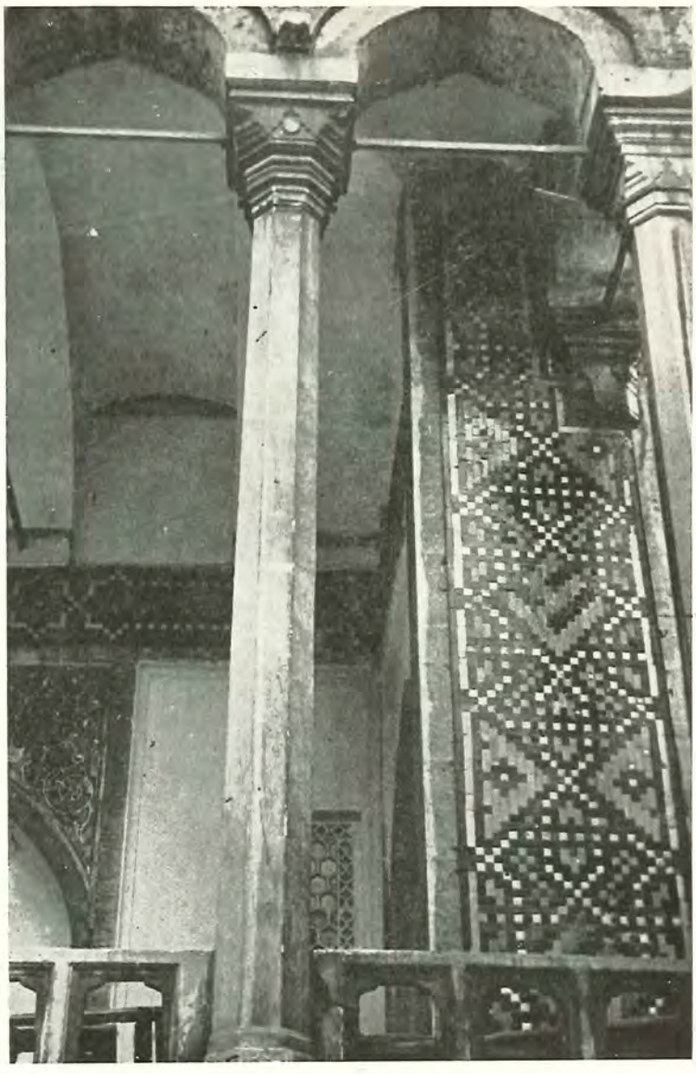

(Resim 370) Çinili Köşk, revak çinileri, mukabil cihet
→

Esas satır şudur:

بنیـان معلای پایهٔ این قصر فلك قدر که ز فرط علو دست در کمر جوزا زند و خضیض ساحتش بر اوج فرق فرقدان وسـقف کیوان اعلی شرف بخشـد مانند قبهٔ زمردین ز آسمان زورین که بکتابهٔ کواکب تزیین یابد وصحن پیروزه زمین که که بازهار کونا کون ونقوش بوقلمون نزهت جای خلد برین کردد بفر عز دولت خاقانی ویمن همم سایهٔ یزدانی و بحکم ان المبانی تحکی همة البانی شرف اتمام یافت در اواخر ربیع الآخر در تاریخ سنه سبع وسبعین وثمانمائه (۸۷۷)

Bünyân-ı muallây-ı paye-i in kasr-ı felek-kadr ki zi fart-ı ulüvv dest der kemer-i cevzâ zened ve hadîdı sahateş ber evc-i farkı firkadân ve sakfi keyvan-ı a'lâ şeref bahşed manend-i kubbe-i zümürdin zî âsmân-ı zerrin ki bekitâbe-i kevâkib tezyin yâbed ve sahn-ı pirûze-zemin keh keh beezhar-ı gûnagûn ve nukuş-i bûkalemûn nüzhet-cayı huld-i berin kerded beferr-i izz-i devlet-i Hâkanî ve yümn-i himem-i saye-i Yezdanî ve hükm-i inn-el-mebanî tahkî himmet-ül-bânî şeref itmam yafet der evâhiri rebi-ül-âhır der târihi sene sebin ve seb'ine ve semanemietin, 877 (1473).

Üstteki dört beyitlik manzum kısım:

ای درت پیشکاه خلد نعیم
حرامت کشته محترم چون حریم
از لطافت هوای بقعهٔ تو
کاد یحیی العظام و هی رمیم
از کرامت پیشکاهش قبلهٔ ارباب ملك
واز سعادت آستانش قبلهکاه اهل دین
مطلع خورشید رفعت مشرق صبح مراد
نور چشم آسمان و زینت روی زمین

Ey deret pişigâh-ı huld-i naîm
Haremet keşte muhterem çün harîm
Ez letâfet-i hava-i buk'a-i tü
Kâde yuhy-il-izam ve hiye remîm

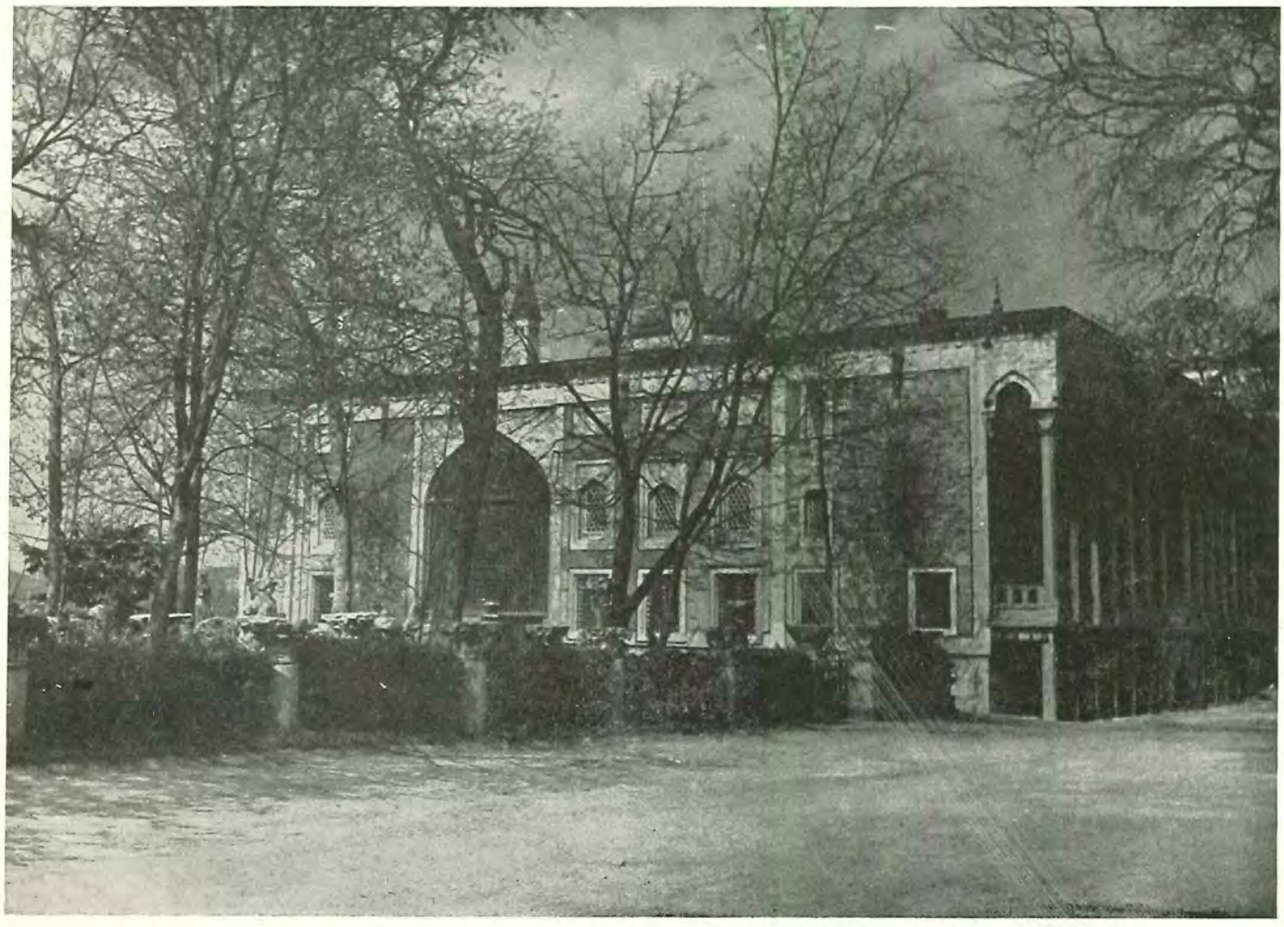

(Resim 371) Çinili Köşk, yan cebhesi

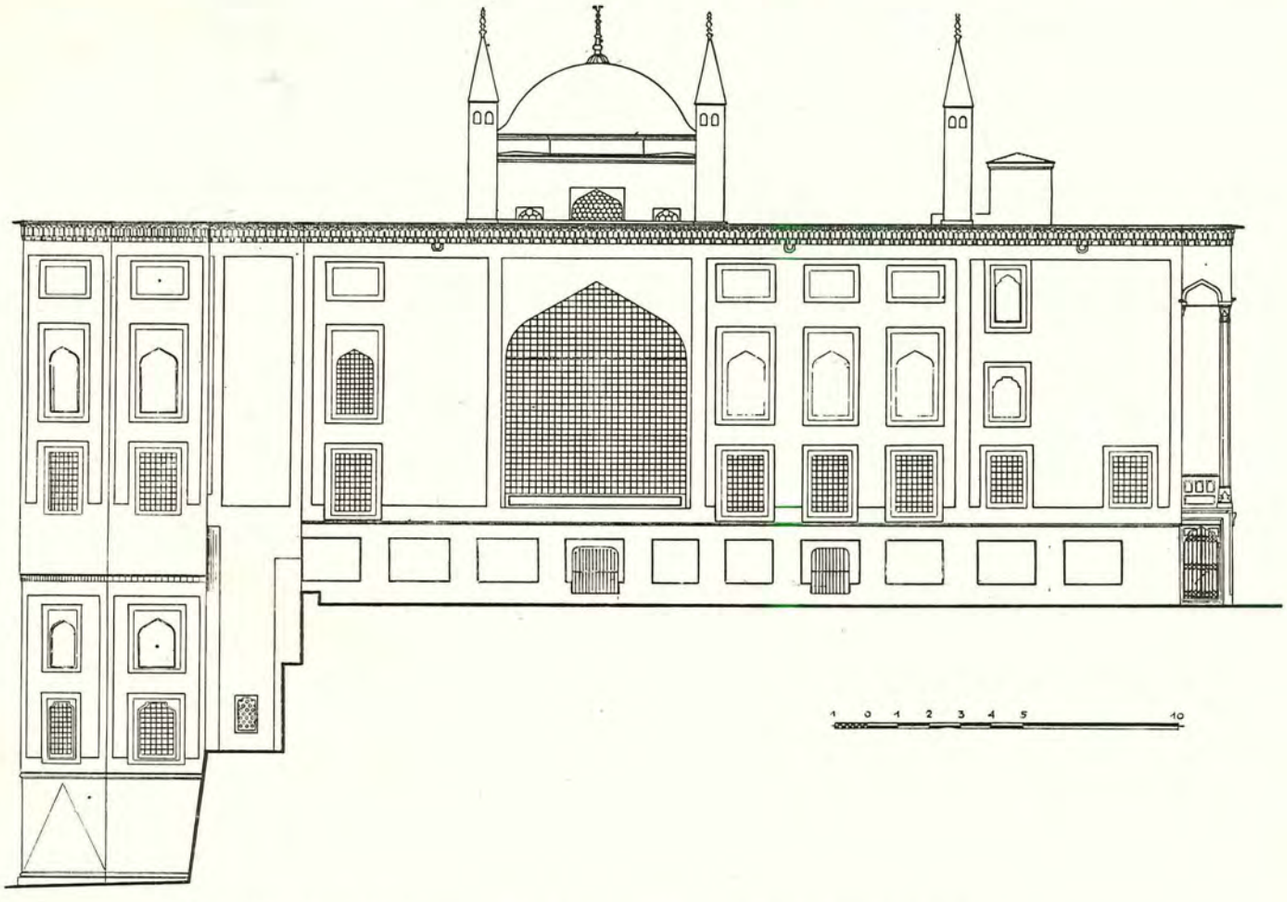

(Resim 372) Çinili Köşk, yan cebhe kısmı restitüsyon (Reşid B. plânından tâdilen)

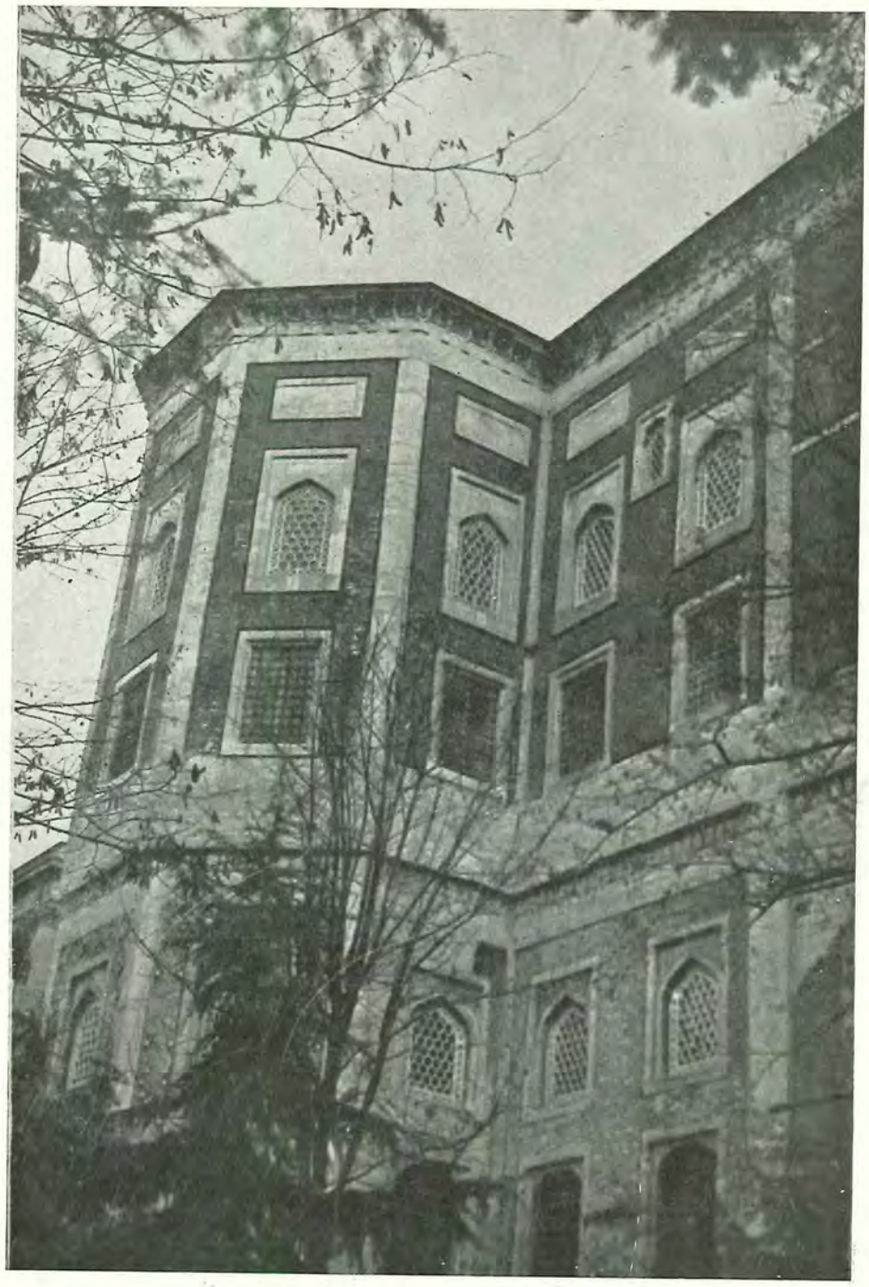

(Resim 373) Çinili Köşkün arka cebhesi

Ez kerâmet-i pişigâheş kıble-i erbab-ı mülk
Ve'z seadet âsitaneş kıblegâh-î ehl-i dîn
Matla-î hurşîd-i rif'at meşrik-ı subh-i murâd
Nur-i çeşm-i âsman-ü zînet-i rûy-i zemîn (1)

Tercümeleri :

«Felek mertebe olan bu kasrın binası asaletile sanki elini Cevza burcuna dolamışdır; en süflî yeri Şimal yıldızının zirvesine ve Zuhalin çatısına şeref verir. Yıldızlar örtü gibi zümrüd kubbelerini süsler; firûze zemini her türlü çiçeklerin serpildiği cennet bağlarını andırır. İzzet-i sultaniye ve Cenabı Hakkın yümn ve bereket himmetile sekiz yüz yetmiş yedi senesinin Rebi-ül-âhır ayının sonlarında hitama erdi»

Manzûmenin tercümesi :

«Dergâhının önü cennet nimetlerinin dağıtıldığı yerdir; haremin Kâbe gibi muhteremdir. Buk'anın letâfet-i havasından (yuhyi'l-izame ve hiye remîm) sırrı tecelli etmişdir. Kereminden bu kasrın pişgâhı eshab-i devlete kıble ve asitânının yümn ve saadetinden ehl-i dine secdegâh olmuşdur. Tefeyyüz güneşinin ve murad sabahının doğduğu gökyüzünün nûru ve yeryüzünün cenneti oldu.»

---

(1) — Bu iki kitâbe yalnız lâtin harflerile İstanbul Âbideleri, Yedigün neşriyatı (müellif imzası yoksa da İ. H. Konyalı tarafından yazıldığı bilinmekdedir) s. 30 da bazı imlâ ve tertib hatalarından sarf-ı nazar, doğru olarak neşrolunmuş, sadece 2. kitâbenin son satırı başında (Nur-i) kelimesi (Huri) yazılarak mâna değişdirilmişdir. Dercettiğimiz metin, aslına göre tashihen tarafımızdan okunmuşdur.

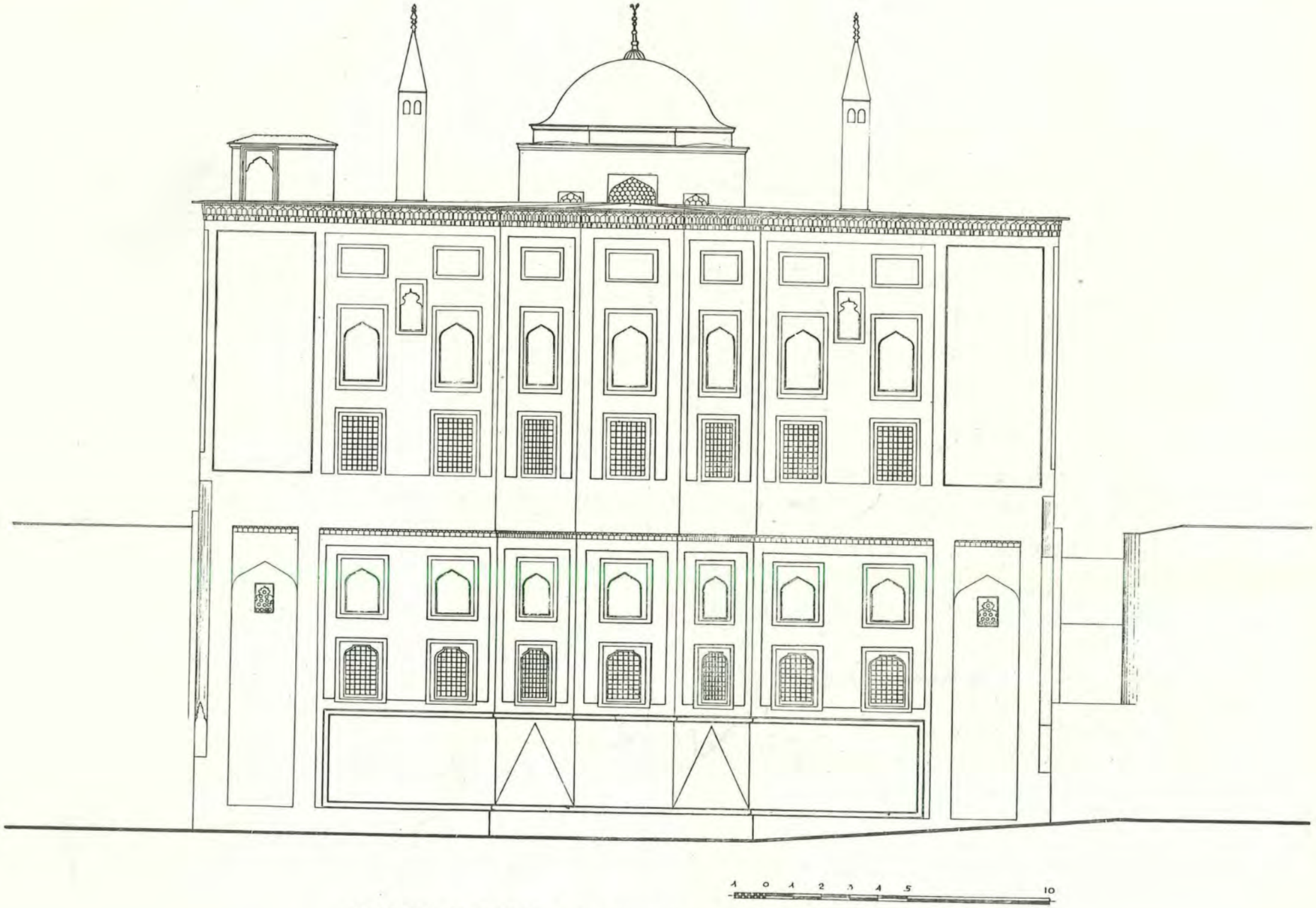

(Resim 374) Çinili Köşkün, arka cebhe restitüsyonu (Reşid B. plânından tâdilen)

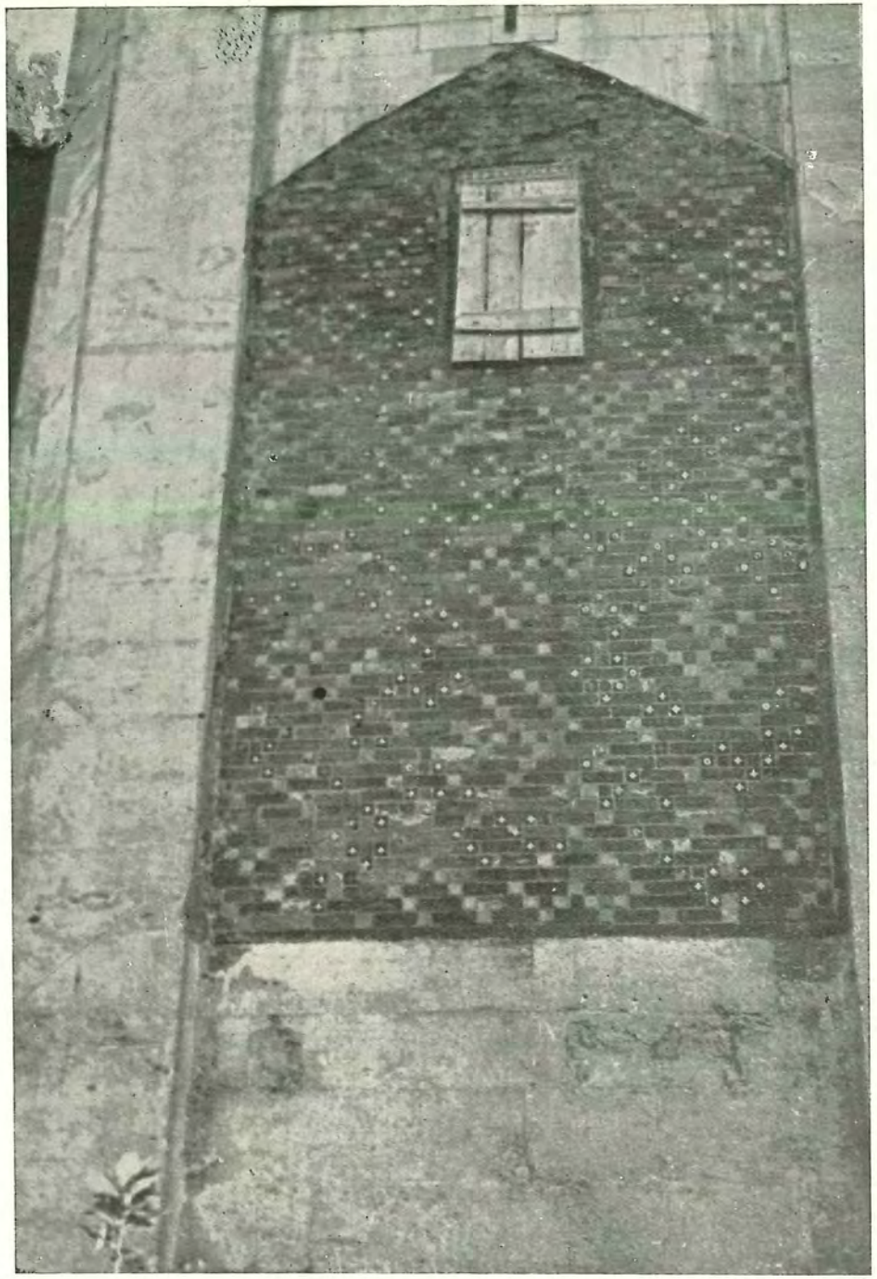

(Resim 375) Çinili Köşkün, arka cebhesinin yan taraflardaki çini kaplama tafsilâtı

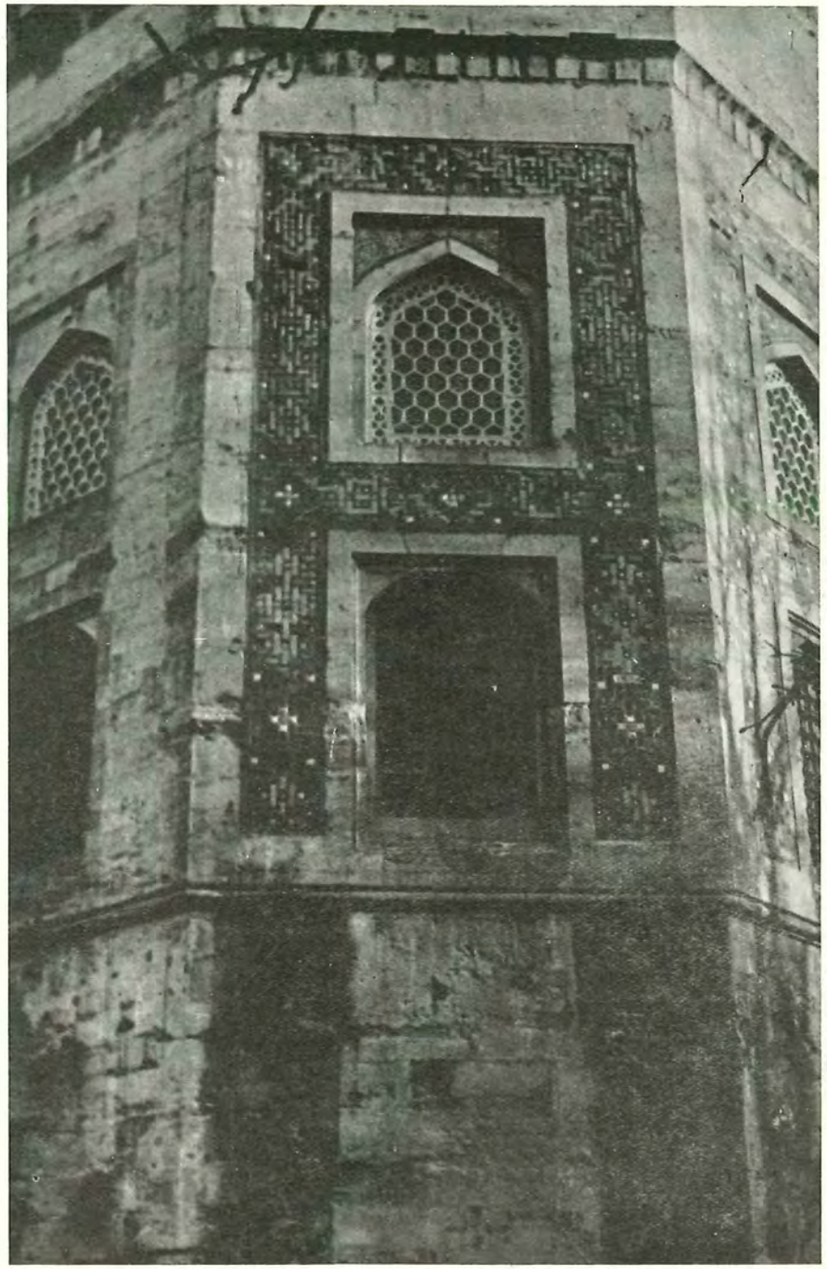

(Resim 376) Çinili Köşkün arka cebhesi çıkmadaki çini tafsilât

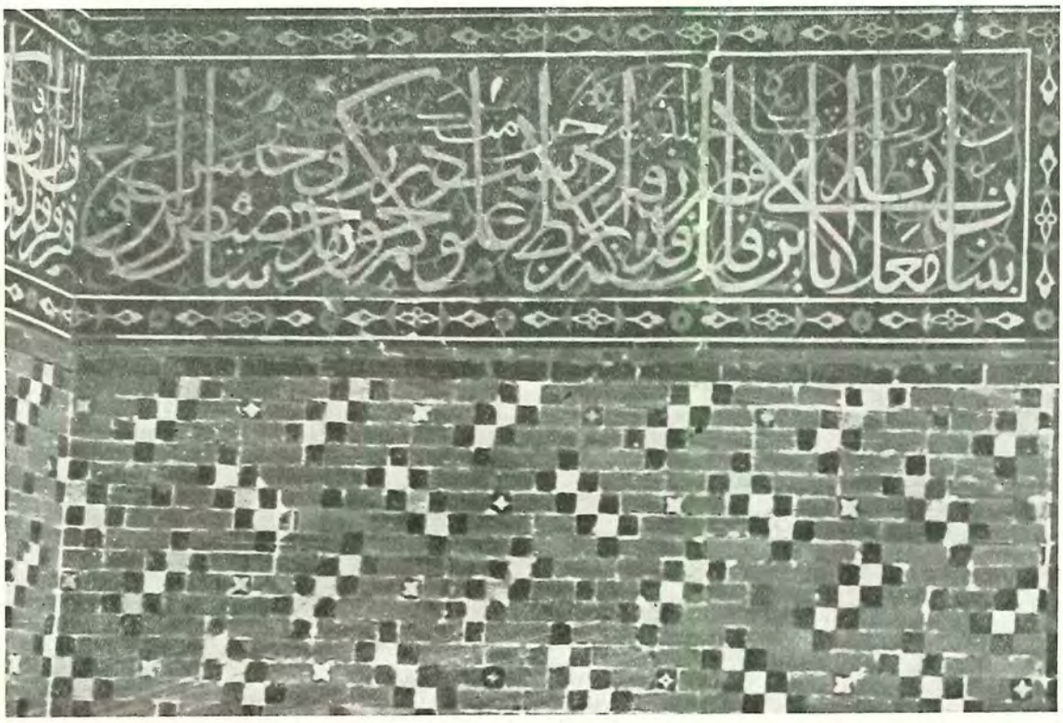

(Resim 377) Çinili Köşk kitâbesi (sağ)

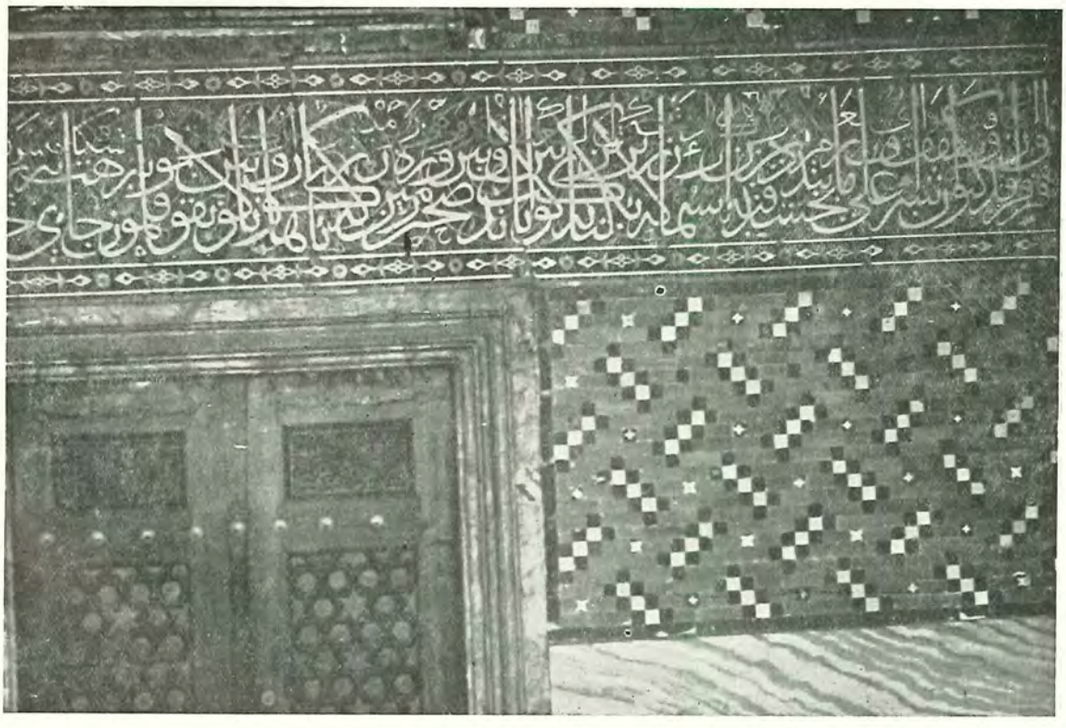

(Resim 378) Çinili Köşk, kitâbesi (orta sağ)

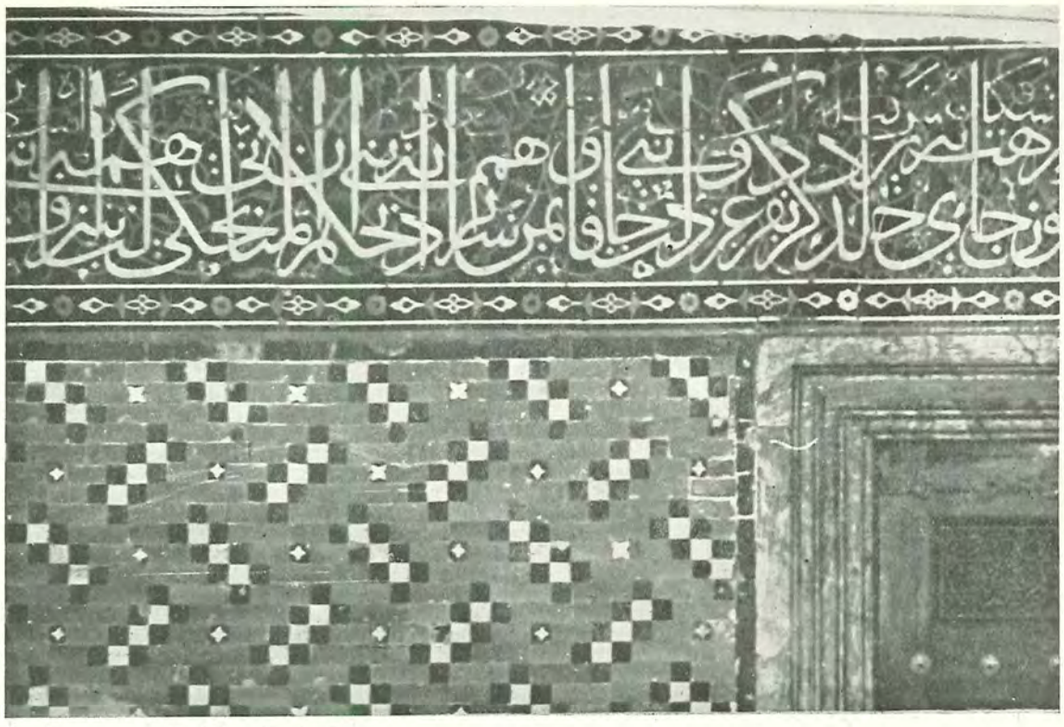

(Resim 379) Çinili Köşk kitâbesi (orta sol)

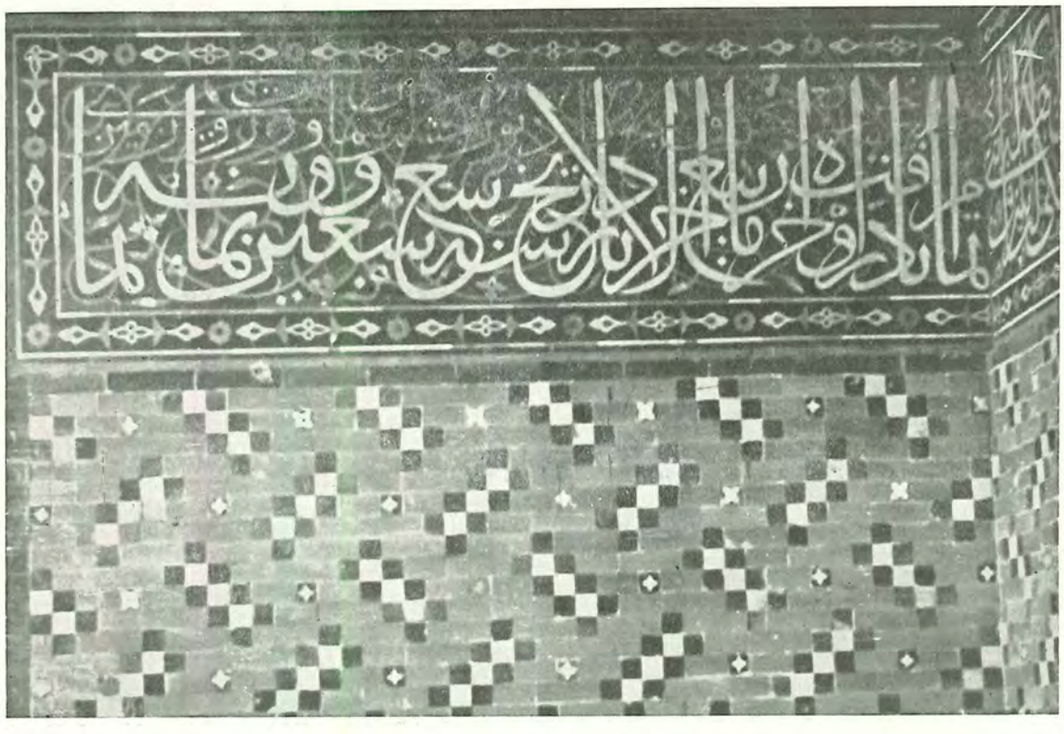

(Resim 380) Çinili Köşk kitâbesi (sol)

Edirne Sarayı Cedvel No. 607

Edirne'de ilk sarayın Birinci Sultan Murad tarafından Sarıbayır denilen, şimdiki Sultan Selim civarında, yaptırıldığı bilinmekde, Evliya Çelebi de Edirne'ye geldiği zaman bu (Eski Saray) ın henüz ayakda olduğunu söylemektedir. Bu sarayı Yıldırım Bâyezid tevsi etmiş; oğulları da ihmal etmemişlerse de, sonra harabolmuş ve ufak bir bakiyesi bile kalmamışdır; ihtimal Selimiye Camii, saray arsasına yapılmışdı. İkinci Sultan Murad, bu sarayda oturmak istemiyerek bu gün Sarayiçi denmekde olan Tunca nehri kenarlarına bir köşk yaptırmış ve belki bir kısım inşaata başlatmış ise de, bilâhare İstanbul'dakine de bir çok hususlarda örnek olup, idarî taksimatı ve vazife tevziatı çok mükemmel tertib edilmiş olan asil (Yeni Saray), (Saray-ı Cedîde-i Âmire) yi, son def'a tahta çıkar çıkmaz Fâtih hazretleri aynı mahalde ve 855 (1451) de yaptırmışdır; ilerde göreceğimiz bir kitâbeden bu anlaşılmaktadır.

Saray, İkinci Bâyezid, Yavuz Sultan Selim zamanlarında imâr ve tevsi olunmuş, Kanunînin Avrupa seferleri esnasında daha ehemmiyet kazanarak bir çok yeni ve hayatiyet ifade eden ilâveler görmüş meselâ Tunca'nın sol kolu üstünden köprü, Sinan'ın yaptığı su tesisatının bir rüknü olan terazi kasrı ve bu gün harabesi bile muazzam bir tesir bırakan Fâtih köprüsü başındaki Adalet kasrı gibi malûmumuz olan binalar inşa olunmuşdur. Sırasile İkinci Sultan Selim, Birinci Sultan Ahmed, Dördüncü Murad ve bilhassa Dördüncü Sultan Mehmed bu saraya büyük himmetler bezletmişler, hayatının mühim bir kısmını burada geçiren bu son padişah pek çok köşkler, kasırlar yaptırmışdır. İkinci Sultan Ahmed ve Mustafa ve Üçüncü Ahmed de ilâveler yaptırdıktan sonra vukubulan büyük zelzeledeki hasarları Üçüncü Sultan Mustafa 1172 (1758) ve 1181 (1767) senelerinde izale etmiş ve Birinci Sultan Hamid 1202 (1787), Üçüncü Sultan Selim 1223 (1808), İkinci Sultan Mahmud 1244 (1828) senelerinde mühim tamirat yapmışlardır. O sene Rus'ların istilâsile saray, yağmaya verilmiş, bir çok aksam çalınıp götürülmüşdür. Vali Hacı İzzet Paşa, 1290 daki ilk vilâyeti sırasında, ve Sultan Aziz'in Avrupa'dan avdetinde istikbâl için son tâmiri yaptırmış ve bu esnada elimize dökümtüleri geçen yüz kadar fotoğraf çekmekle büyük bir dirayet eseri göstermiştir. 93 Rus harbinde bir anlaşmazlık neticesinde, Sarayiçi'ne depo edilen mühimmat berhava edilince, koca saray günlerce yanmışdır. Hacı İzzet Paşa, ikinci valiliği esnasında bakiyeleri tamir etmeğe teşebbüs etmişse de müsaade olunmamış, kasırlar bir bir sökülüp enkazı kışlalarda ve diğer yapılarda kullanılmışdır. Adalet kasrı'nın asıl köşk olan üst kısmı da yıkılmış iken, bakiyenin hedminden ancak Rus konsolosunun Sultan Hamid'e çektiği telgraf neticesinde vazgeçilmişdir! Bir çok kıymetli aksam sandıklar içinde İngiliz konsolosuna hediye olunmuşdur.

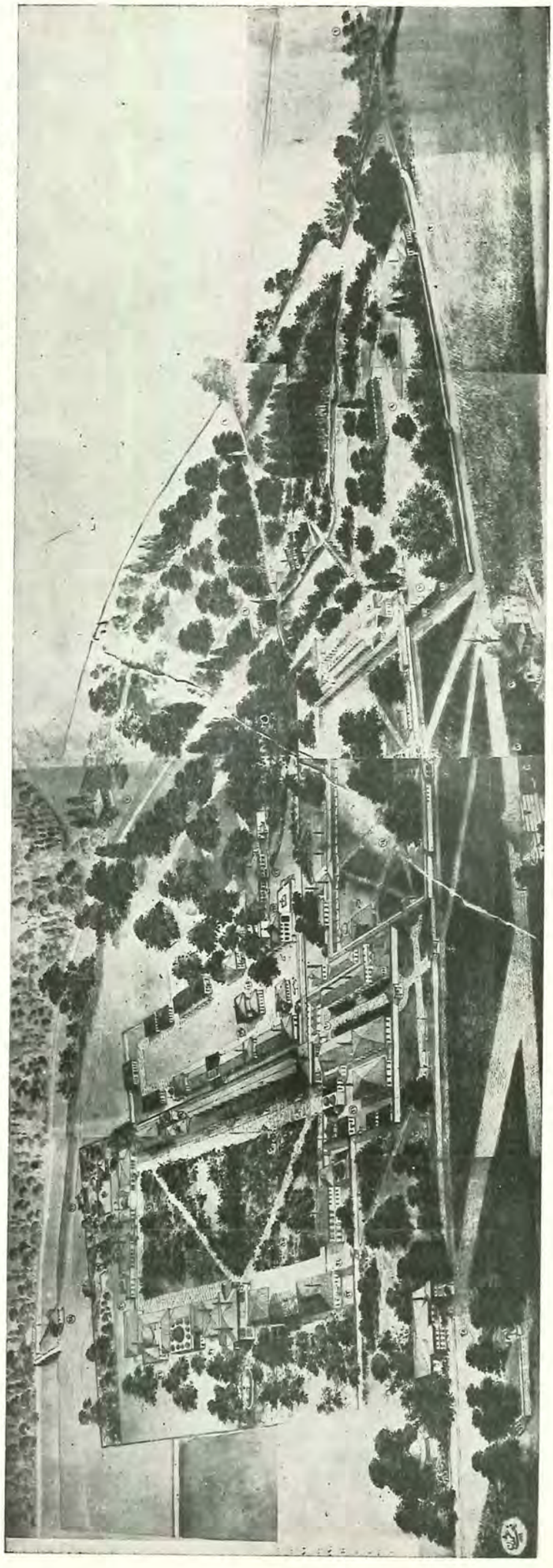

(Resim 381) Edirne Sarayı panoraması (Kompozisyon: Dr. Rifat Osman Bey)

(Resim 382) Edirne Sarayında Bab-üs-saade, bugünkü hali

Böyle hazin bir âkıbete uğrayan saray hakkındaki menbalar ve etüdler şunlardır:

a) Abdurrahman Hıbrî Efendinin 1046 tarihli Enis-ül-müsamîrin isimli yazma Edirne Tarihi, (Müellifin hususî koleksiyonunda),

b) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, cilt 3,

c) Tek nüshası Rifat Osman Bey tarafından elde edilip Balkan Harbi esnasında zayi edilen 1062 tarihli Âşık Ali Ağa risâlesi,

d) Örfî'nin Edirne Tarihi, yazma (Hususî koleksiyonumuzda),

e) Bâdî Efendinin (Riyaz-ı Belde-i Edirne) yazma eseri (Bâyezid Umumî Kütübhanesinde),

f) Şimdi Tarih Kurumu'nda bulunan Dr. Rifat Osman Beyin (Edirne Saray-ı Cedîd-i Âmiresi) ünvanile yazdığı ve kuvvetli bir muhayyele ile sarayı imkân nisbetinde canlandıran mühim etüd,

g) Yine Rifat Osman Beyin (Edirne Rehnümâsı),

h) Osman Peremeci Beyin, Edirne Tarihi eseri,

i) Dr. Süheyl Ünver Beyin (Edirne Sarayında Kum Kasrı) makalesi, Arkitekt mecmuası 11-12, 1939

j) Dr. Süheyl Ünver Beyin hususî notları,

k) Oktay Arslanapa Beyin (Edirne Osmanlı Devri Âbideleri) eserinde saraya tahsis ettiği geniş etüd,

l) Ve en nihayet Rus'ların Edirne'yi işgalleri esnasında 1245 (1829) senesinde Birinci Nikola na-

(Resim 383) Edirne Sarayı Mutfakları

mına iki Fransız mimarı, C. Sayger ve A. Dessinod tarafından yapılan yalnız resimlerin kısa izahatını muhtevi metinsiz albüm. (Birer nushası Asarı Atika müzesinde ve İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde mevcuddu).

Bu eserlere ve bakiyelere nazaran, Fâtih devri çerçevesi içinde, sarayı anlatmaya gayret edeceğiz ve bunun için de tamamen mahvolmuş, elimize umumî bir plânı geçmemiş olan Edirne Sarayı'nın teşkilât ve eb'adını, benzeri İstanbul Yeni Saray'ı ile mukayese ederek, izaha çalışacağız.

(Resim 381), bu resim Rifat Osman Beyin saray panoramasını gösteren etüdü olup esaslı kısımları tamamen hakikate tevafuk ettiğinden, talî kısımları üstünde fazla durmıyarak, umumiyetle doğru olarak kabul edilebilir.

İki sarayda da esaslı hizmet yerlerinin tevziatı ve birbirlerine nazaran olan vaziyetleri aynıdır; yalnız talî hizmetler hususunda değişiklik vardır. Lâkin ikisinin en büyük farkı İstanbul sarayının bir iç kale

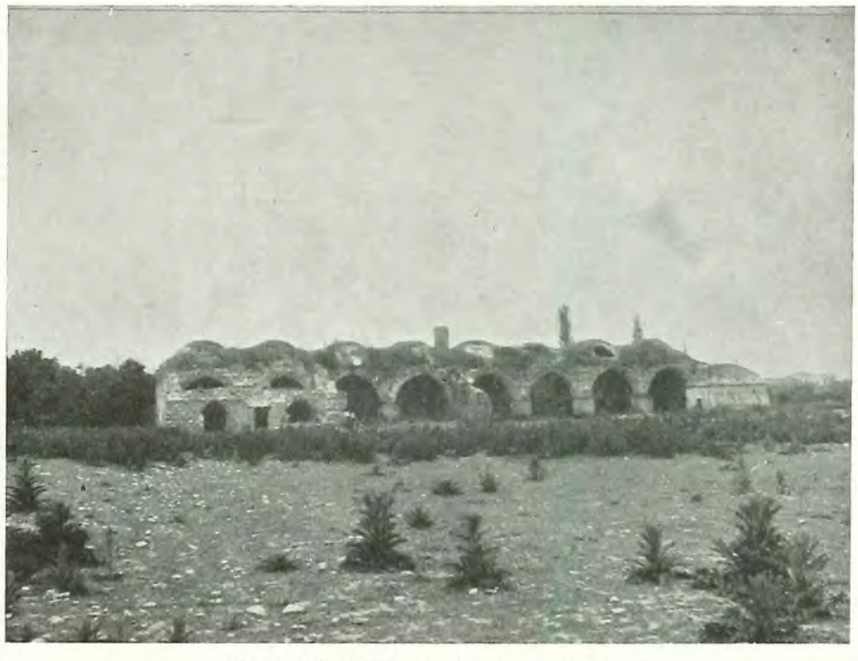

(Resim 384) Edirne Sarayı Mutfakları

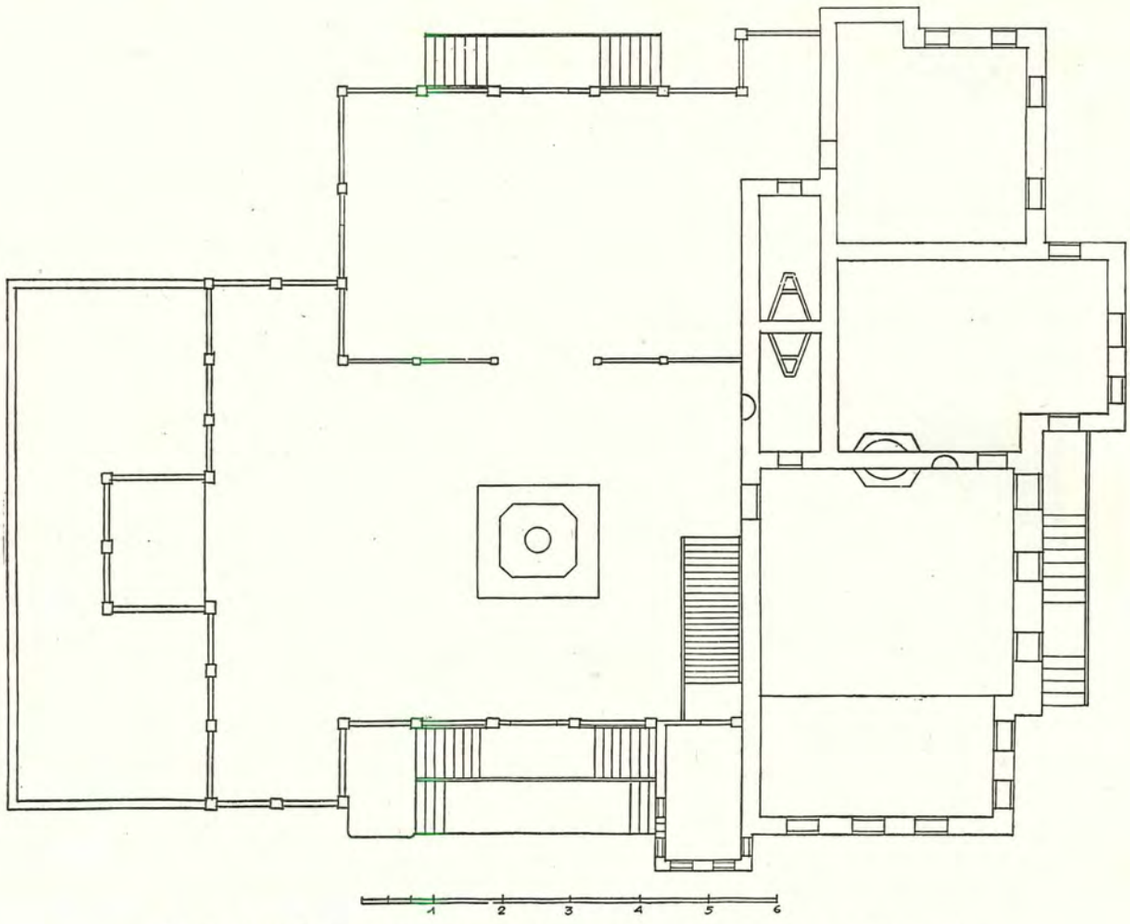

(Resim 385) Edirne Sarayı Kum Kasrı plânı (Sayger - Dessinod alb. iktibâs)

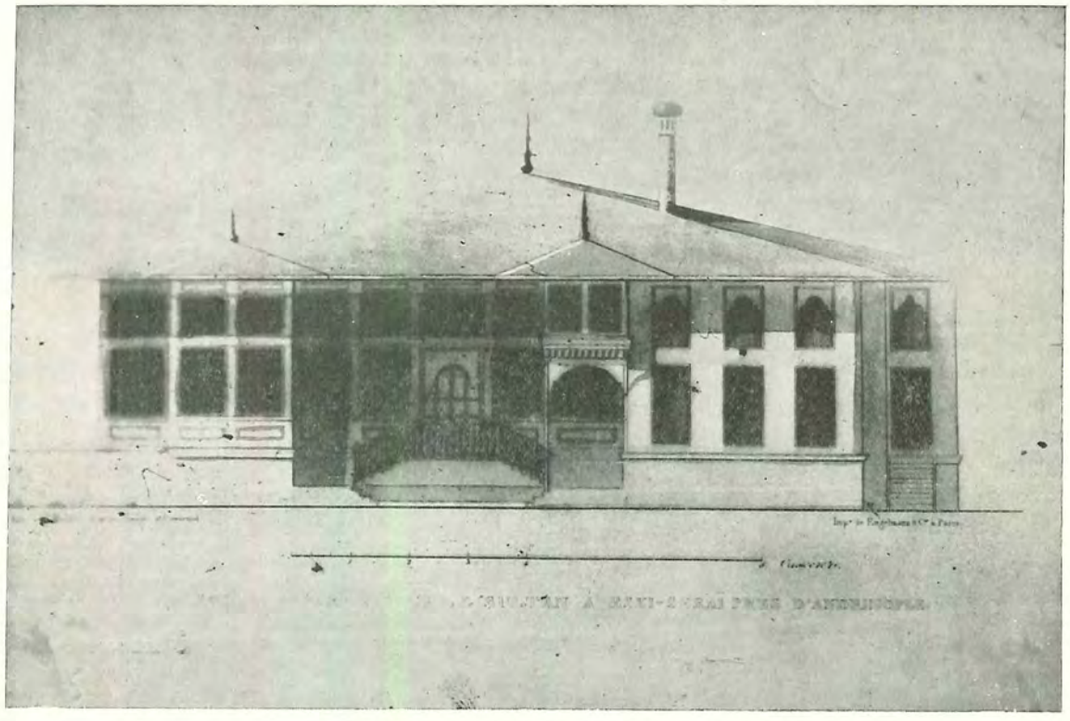

(Resim 386) Edirne Sarayı Kum Kasrı cebhesi (Sayger - Dessinod alb. iktibâs)

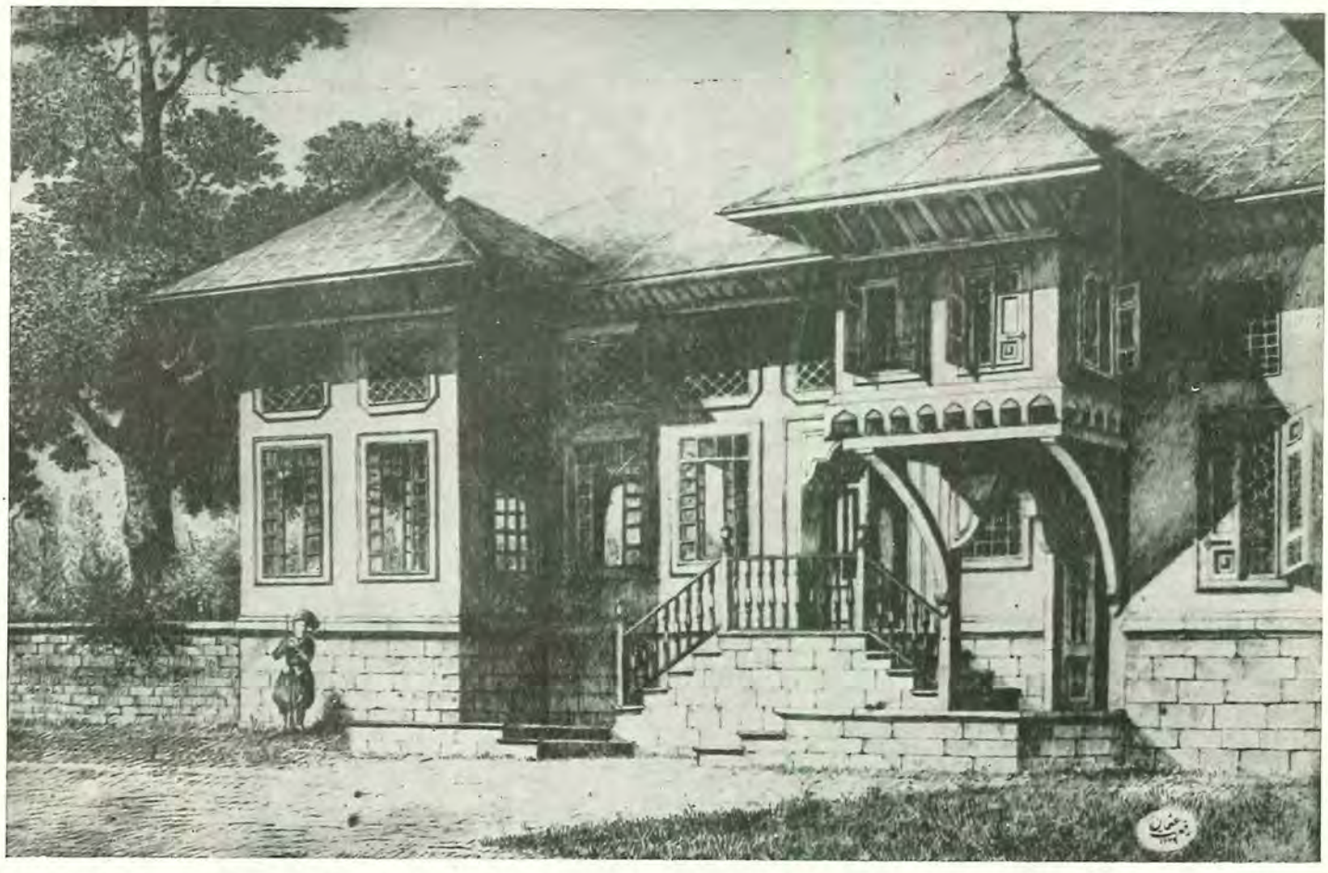

(Resim 387) Edirne Sarayında Kum Kasrı cebhesi (Rifat Osman Beyin 1290 tamirinden sonraki vaziyete göre yaptığı menazır)

şeklinde her tarafı surlarla mahsur kapalı bir muhit teşkil etmesine ve avluların bu kapalı muhit içinde tevzi olunmasına mukabil Edirne Sarayında sur bulunmamasıdır. Bu ihtiyaç ancak devlet teşkilâtının aldığı şekil neticesinde ve Fâtih'e yapılan ibramlar sonunda İstanbul sarayında duyulmuş ve sur ile, Edirne Sarayının alay meydanına mukabil olan, İstanbul sarayı ikinci avlusu arasında bir birinci avlu teşkil edilmişdir. Bittabi avlular arasında hudud ve kenar duvarları varsa da, bunlar, epeyi alçak, ufak payandalı duvarlardır. Sur olmayınca Bab-ı Hümâyun'a mukabil bir kapı aramak yersiz olur; şehrin umumî caddesinden doğruca İstanbul'da Ortakapı ismile de anılan Bab-üs-selâm'dan geçilip Alay meydanına girilir. Meydanın sağı Tunca nehridir. Alay meydanı müşahhas misalile hemen hemen İstanbul Sarayı II. avlusu gibidir; İstanbul, Edirne'yi misal alarak teşekkül etmişdir. Sağda mutfaklar mevcuddur, solda Baltacıların ve Kubbealtının bulunduğu bilinmektedir.

Bab-üs-selâm'ın hemen karşısına Bab-üs-saade gelir (Resim 382). Bu gün bir kemeri mevcud olan kapı XIX. asır yapısıdır. Bab-üs-saade'den girilen meydan İstanbul Sarayının üçüncü avlusuna mukabil olan meydanıdır. Bu meydanın sağında Tunca'nın sağ kolu üstüne atılmış (Fâtih köprüsü) ve Demirkapı karşısında Kum kasrı, Cihannümâ kasrı da denilen kasr-ı padişahî, Arz Odası, Hazine-i Hümâyun Silâhdar Dâiresi ve Harem hududunu teşkil eden bir revakla mahduddur.

Tunca dirseğine doğru giden geri taraflar meçhuldür; yalnız bir duvar olması muhakkak lâzımdır. Haremde de Valde Taşlığı, Valde dâiresi, kadın efendiler ve cariyeler dâiresi ve bir yanından alay meydanına bir tarafından hareme muttasıl baltacılar dâireleri bulunmaktadır.

Bu binalar meyanında Fâtih devrine aid olanları şöylece sıralıyabiliriz:

1 — Bab-üs-selâm; Kapıcılar dâiresi, Kapıcıbaşı odası, Mehterler sundurması bunlardan bir iki ufak duvar harabesi kalmışdır.

2 — Alay meydanı ve ihata duvarları; duvardan eser yokdur.

3 — Alay meydanında mutfaklar. Bunlar kısmen zamanımıza intikal etmişdir; muhtasaran anlatılacakdır.

4 — Kubbealtı; yalnız çatılı olduğu bilinen bir binadır; meydanın solunda bulunmakda idi.

5 — Bab-üs-saade. XIX. asır şeklile bir harabesi elimize geçmişdir.

6 — Kum meydanı ve ihata duvarları.

7 — Sağda Fâtih köprüsü. Zamanımıza intikal etmişdir, resmi verilecekdir.

8 — Kum kasrı. Hakkında oldukça malûmatı-

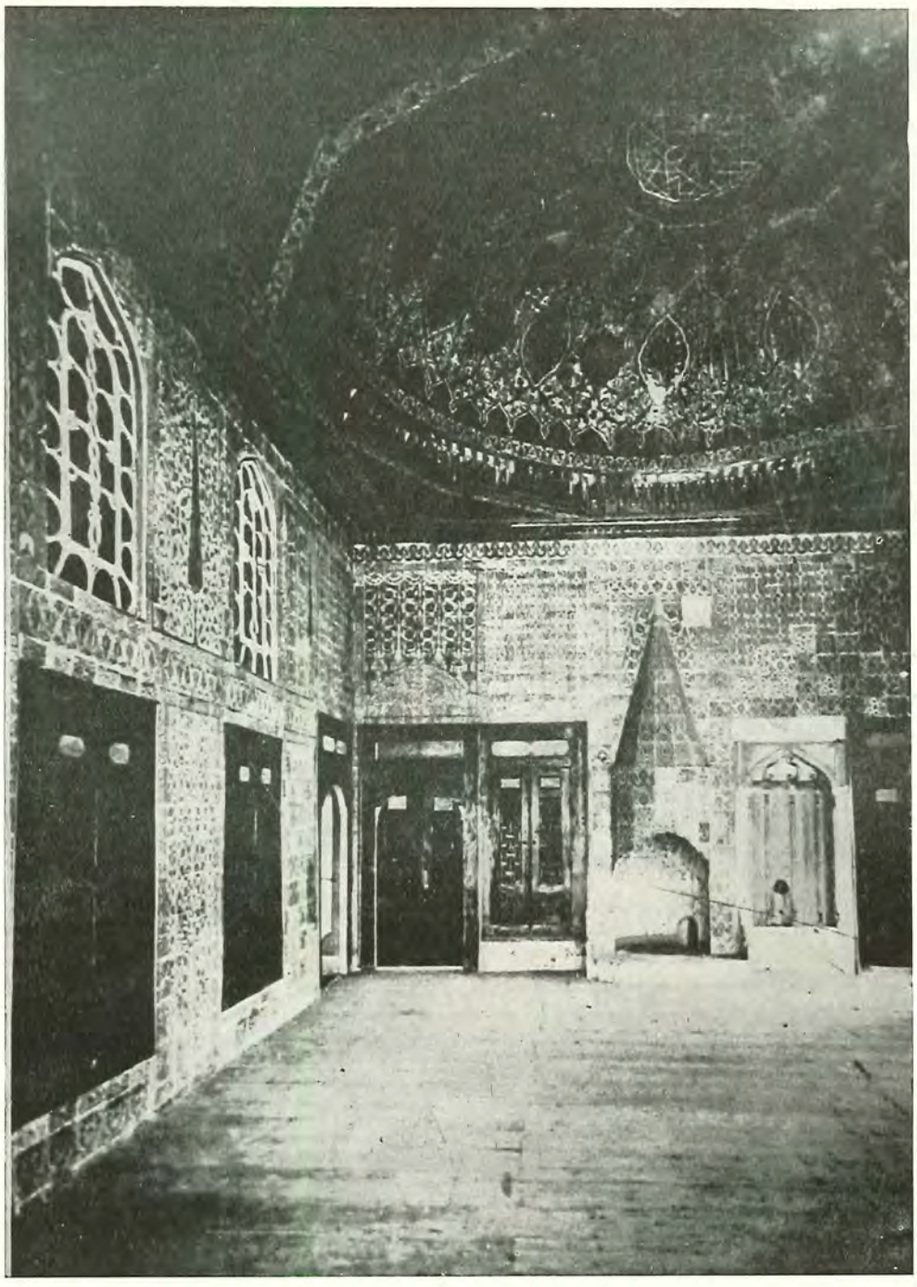

(Resim 388) Edirne Kum Kasrı, Divânhanesi (Yıldız Sarayından Üniversite kütüphanesine gelen albümden) (Süheyl Ünver arşivi)

mız vardır; izah edilecekdir.

9 — Cihannümâ kasrı - Kasr-ı Padişâhî. Oldukça malûmumuz olan bir binadır; izah edilecekdir.

10 — Cihannümâ kasrı arkasında Enderûn Ağaları dâiresi; eser kalmamışdır.

11 — Yine Cihannümâ kasrına yakın Silâhdar Ağa dâiresi, eser kalmamışdır.

12 — Yine Cihannümâ kasrına yakın Hazine dâiresi; eser kalmamışdır.

13 — Kuşhâne mutfağı; eser kalmamışdır.

14 — Cihannümâ kasrı solunda Arz Odası; bir kaç duvar döküntüsü kalmışdır; önü ahşab direkli bir bina olduğu son fotoğraflarından anlaşılıyor. Arz Odası İstanbul Sarayında olduğu gibi Bab-üs-saade'nin hemen karşısında olmayıp soldadır.

15 — Ab-ı Hayat kuyusu: Dâirevî harabesile durmaktadır. Konyalı Beşir Çelebi tarafından Fâtih'e tavsiye edilmesi üzerine kazdırıldığı, Çelebi'nin eseri olan yazma tarihinde mukayyetdir.

16 — Kum Kasrı hamamı, mühim bir kısmı harab bir halde durmaktadır, izah edilecekdir.

17 — Haremde Valde dâiresi; eser kalmamışdır.

18 — Haremde Kadınlar dâiresi; eser kalmamışdır.

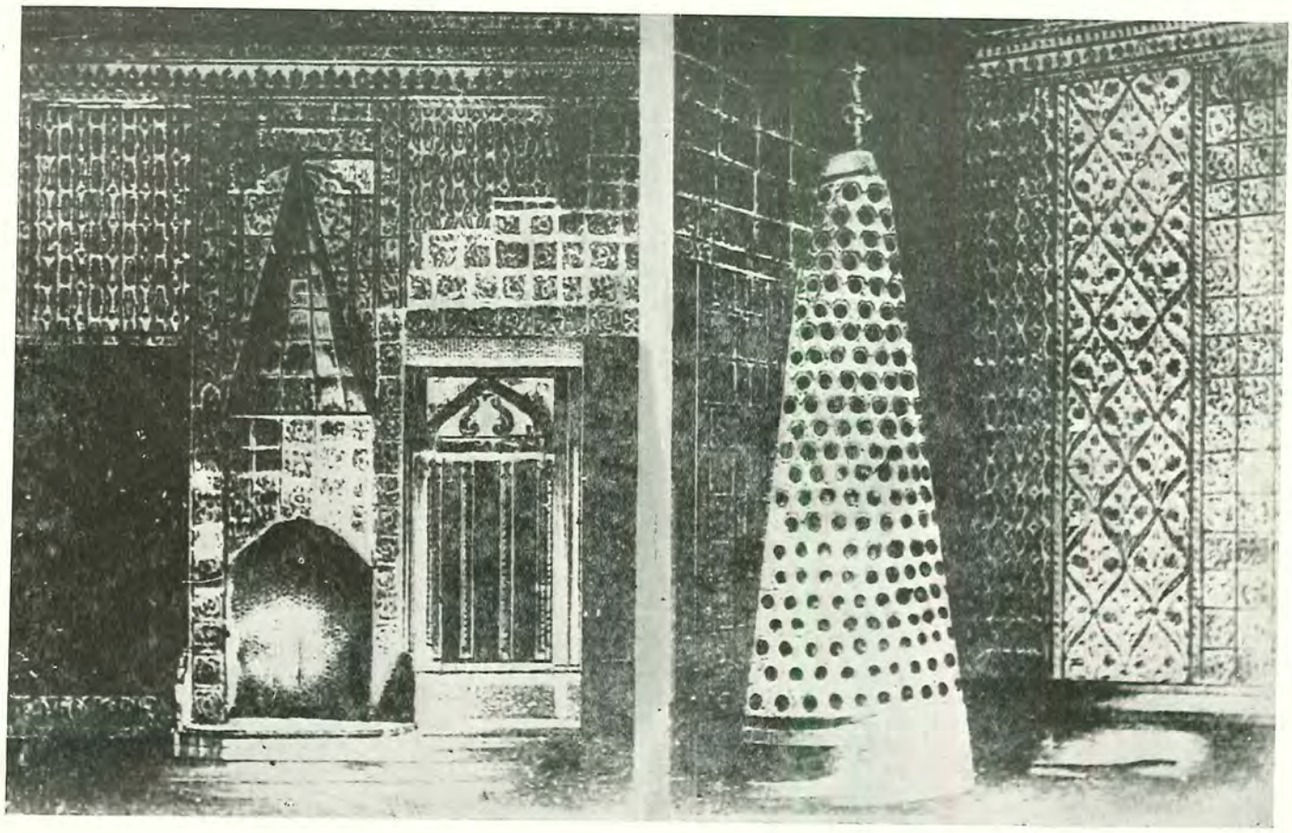

↑
(Resim 389) Edirne Sarayı, büyük ve küçük salon ocakları (Süfeyl Ünver arşivi)

(Resim 390) Edirne Kum Kasrı hamamı
←

19 — Haremde Şehzâdeler dâiresi; eser kalmamışdır.

20 — Haremde Câriyeler dâiresi; eser kalmamışdır.

21 — Haremin hamamları ve hizmet dâireleri; eser kalmamışdır.

22 — Baltacılar dâiresi; Kum meydanının şimal tarafında idi. Eser kalmamışdır.

23 — Hâsahır. Yeri meçhuldür. Eser kalmamışdır.

24 — Cami ve mescidler; pek çok yerlerde mevcuddu; eser kalmamışdır. Bunlardan:

Mutfaklar : Cenub tarafı tuğla ve taş ile yapılmış, sağır duvarlı, uzun bir bina olup Tunca koluna muvazi olarak konmuşdur, (Resim 383). Şimal tarafı kemerler ve ayaklar üstüne müstenit ve açıkdır. Evvelce bir sırada sekiz kubbe iken kemerlerden sonra çatılı bir sath-ı mâil ilâvesile tevsi edilmişdir, (Resim 384). Kubbeler 5.60 kutrunda, ayaklar 1.80×1.80 eb'adındadır. Bu eb'adile İstan-

(Resim 391) Edirne, Kum Kasrı hamamı helezonî kubbesi

bul mutfaklarına nazaran oldukça ufakdır. İstanbul mutfakları 8 metrelik mihverler halinde 10 dairedir. Üç göz, Helvahâne, Gülâbhâne olarak, bir bölme ile diğerlerinden ayrılmışdır, (Resim 384). Kubbe ortalarında baca yokdur; yanlara konmuşdur.

Bab-üs-saade: (Resim 382) görüldüğü gibi son devir tamirine aid bir şekil taşıyor. Arkada görülen bina Cihannümâ kasrıdır.

Kum Kasrı: Cem cumbası namile anılan bir şahnişi bulunması itibarile Fâtih devrinden olduğu aşikâr olan bu kasır, Kum meydanının nihayetinde ve Bab-üs-saade'nin hemen tam karşısındadır. Sayger albümündeki plâna nazaran, (Resim 385), iki taraflı esas merdivenle varılan, ortası havuzlu, sol tarafı çıkmalı ve taraçalı bir sofa ve buradan çıkılan asma bir sahanlık üstünde de Cem cumbası, arkasında bahçeye merdiveni olan bir divanhâne, bulunmaktadır. Bu zikrolunan aksam hemen hemen camekân ve pencereden ibaret ve anlaşıldığına nazaran ahşabdır, (Resim 386).

Sofanın sağı ise kârgir duvarlı ve ocaklı büyük bir divanhâne ile ocaklı bir ve arkada ocaksız ve daha ufak diğer bir odadan mürekkebdir.

Divanhânenin ocağı çini levhalardan, arka odanınki Balkan usulü arı peteği şeklinde pişmiş tuğladan imal edilmişdir ve oda Divânhanedeki bir de-

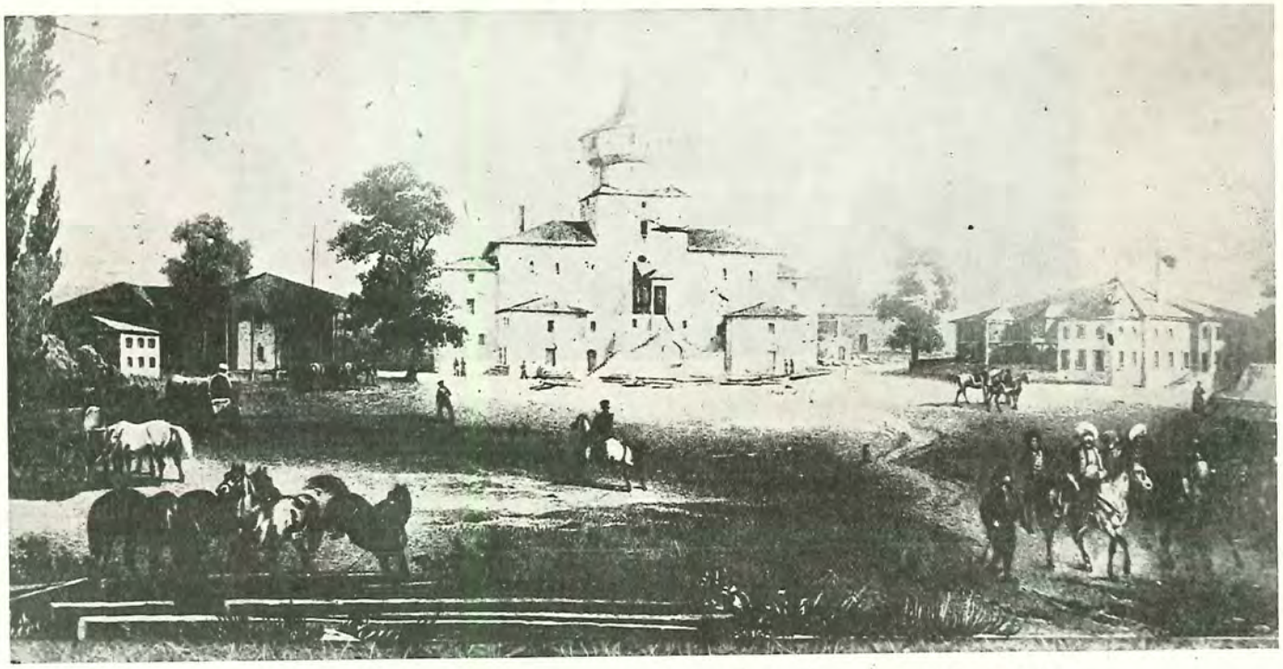

(Resim 392) Edirne Sarayı, Cihannümâ kasrı (Sayger - Dessinod albümü 1829)

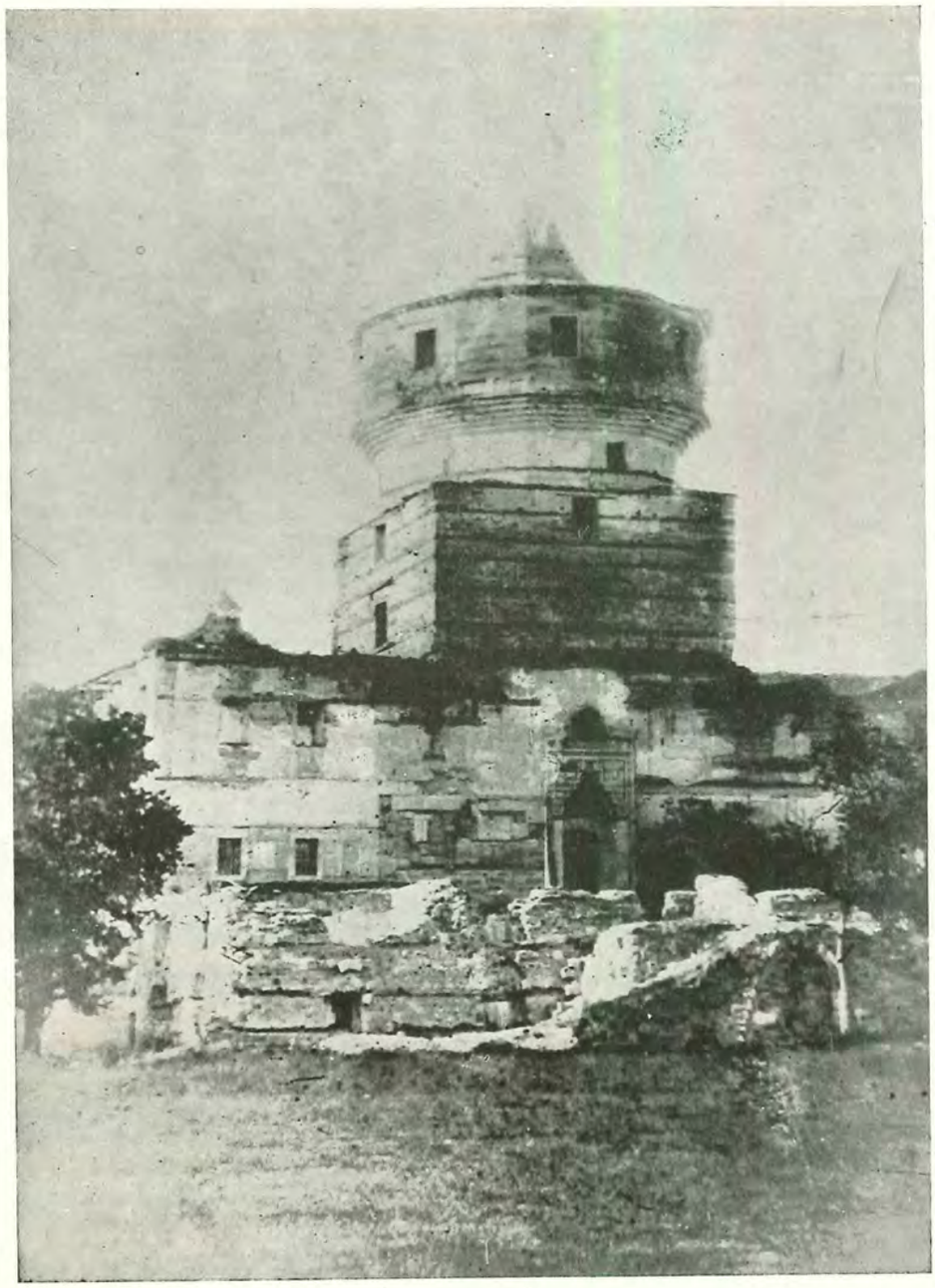

(Resim 393) Edirne Sarayı Cihannümâ Kasrı (1873'te Laypzig'de tâb olunan bir albümden (Süheyl Ünver arşivi)

likden geçen sıcak hava ile ısınmaktadır. Divanhâne kâmilen çinilerle kaplı, ortası kubbeli ve yağlıboya kalemle müzeyyen ahşab tavanlı muhteşem bir salondur.

Fakat gerek Sayger albümündeki plân ve cephelerine, gerek Hacı İzzet Paşa tarafından çektirilmiş fotoğraflarına nazaran binanın tezyinatında, tavan ve pencerelerinde zamanla epeyi tadilât yapıldığı görülmekde olup çinileri XVI. ve yer yer XVII. asra aid olsa gerekdir. Bu sebeble mevzuumuzdan biraz dışarıya çıkmakla beraber Fâtih devrindeki şekli hakkında bir fikir verir düşüncesile Rifat Osman Beyin, Hacı İzzet Paşanın 1290 daki tâmirinden sonra olan vaziyeti gözönünde tutarak çizdiği resmi, (Resim 387), ve Divanhânenin Yıldız albümleri arasında bulunan (Resim 388), Orta Oda ocağının fotoğraflarını (Resim 389), ilâve ediyoruz.

Kum Kasrı Hamamı: Köşkün arka odasına muttasıldı. Bu gün helezonî kubbeli bir soğukluk ile hamam kısmından mürekkeb ve harabe halindedir, (Resim 390, 391).

Cihannümâ Kasrı: Kum kasrının solunda bu gün harabesi görülmekde olan yüksek ve yalçın binadır. 856 da tamamlandığına dair kitâbesi (1) istalâktitli

(1) — Müdekkik dostumuz Süheyl Ünver Beyin, lûtfile, Rifat Osman Beyin eser-i himmeti olan bu kitâbeyi elde edebildik; teşekkür ederiz.

(Resim 394) Edirne Sarayı, Cihannümâ kasrı (1873'te Hacı İzzet Paşanın tamirinden sonra) Süheyl Ünver arşivi

yaşmakla silmeli çerçeve ortasında kalan kademeli müsellesî aynalarda yazılmış ve Rifat Osman Bey, Hacı İzzet Paşanın çektirdiği fotoğraflardan şu metni çıkarmışdır, (Resim 393):

١ — ابتدأت بعمارة هذا المنزل الشريف والمقام المنيف السلطان

٢ — ابن السلطان فخر آل عثمان محمد ابن مراد خان انارالله

٣ — برهانه فى اواسط عام خمسه وخمسين وثمانمائه و وقع

٤ — اختتامه بنيانه لله فى اواسط عام

٥ — سنه خمسين

٦ — وثمان مأئه

1 — İbtedeet bi imâreti haz-el-menzil-iş-şerifii v'el-mekam-il-münif es-Sultânü

2 — İbn-üs-Sultân fahrü Âl-i Osmân Mehemmed ibn-i Murâd Hân enâr-a-Llâhü

3 — burhanehû fî evâsıtı âm hamsetin ve hamsine ve semanemietin ve vekaa

4 — ihtitâmuhu bünyanehu l'i-Llâh fi evâsiti âm

5 — sittetin hamsîne

6 — ve semane mietin

Türkçesi: Bu mubarek ve yüksek makamın başlanmasını, Cenâb-ı Hakkın burhanını nurlandırması niyâz olunan, Âl-i Osmanın fahri, Mehmed bin Murad Hân sekiz yüz elli beş senesi ortalarında emretdi, Allah için yapılan bu binanın hitamı da sekiz yüz elli altı ortalarında vâki oldu.

Bina, takriben 25×25 eb'adında, hariçden merdivenli geniş bir zemin katının ortasında yükselen, dört köşe bir kaideye müstenid 16 köşe menşurî kısa bir boğumdan sonra kademe kademe konsollarla etrafa taşkın 8 pencereli bir köşkden ve sivri kule külâhından ibaretdir. Eski fotoğraflarına nazaran zemin katı seviyesi yerden 5 metre yüksekde olup mustatilî kısmın irtifaı 7.5 ve kuleninki 14 metre kadardır; bu suretle külâha kadar 27.5 metre bir irtifa

(Resim 395) Edirne Sarayında, Cihannümâ Kasrı ve etrafında Kum Kasrı ve Arz Odası (1290 - 1873) teki vaziyet (Süheyl Ünşer arşivi)

kazanmış olur. Plânı hakkında kat'î bir fikrimiz yoksa da binanın içinde Fâtih devrinden Taht-ı Hümâyun dâiresi, Hâsoda ve kütübhaneyi muhtevi olduğunu ve Yavuz devrinden sonra Sancağ-ı Şerif ve Sancağ-ı Şerif Şeyhi odaları ihdas olunduğu malûmumuzdur. İnşaatı, kuleye kadar kesme taşla, kulenin dört köşe kaidesi tuğla ve taşla, en üst kısım ise ince taş levhalarla kaplanmak suretiyle yapılmışdır. İstalâktitli mermer kapının Sayger albümünde yapılmış mükemmel bir rölövesi vardır. En eski resmi 1245 (1829) da Sayger ve Dessinod tarafından yapılan gravürüdür, (Resim 392). İnsana fotoğraf hissini verecek kadar güzel olan bu resimde, binanın hey'et-ı umumîyesi pek güzel anlaşılmakdadır. Sağda Kum Kasrı, solda, ahşab direkli revakile, Arz Odasını kemal-i vuzuhla meydana koyması itibarile bu resim büyük ehemmiyet kazanmaktadır. İkinci (Resim 393) 1290 (1873) den evvel alınmış ve Laypzig'de tab' olunan bir albümde münderiç fotoğrafdır. Kasır daha harab, kapının önündeki sundurma yıkılmış ise de, istalâktitli yaşmak tefrik olunmakdadır.

Üçüncüsü: 1290 da Hacı İzzet Paşanın tâmirinden sonra alınmış fotoğrafıdır, (Resim 394, 395). Sundurma yapılmış ve bina mâmur görülüyorsa da hüviyeti epeyi kaybolmuş, her taraf sıvalarla örtülmüş, pencerelere şekil değiştirilmişdir.

Dördüncüsü (Resim 396), 30 - 40 sene evvelki harabe halini ve (Resim 397) 1949 daki hüznüâver taş yığınını göstermektedir. (Resim 398) Sayger - Dessinod tarafından yapılan kasır kapısı rölövesini göstermektedir.

Fâtih Köprüsü: Tunca'nın ayağı üstünde sağ sahili, Tavuk Ormanı denilen, adaya bağlıyan korkuluğuna kadar tamamen köfeki taşından yapılmış, üç gözlü köprüdür, (Resim 399). Menba ve mansab cihetleri kâmilen kesme taşdan rıhtımlarla, derenin yatağı mermerle kaplı imiş; dibdeki mermerler çamurlu su altında görülemiyorsa da rıhtımların döküntülerinden bir çok parçalar durmakdadır. Yatak dolduğundan köprünün gözleri hemen hemen su ile kapanmışdır.

Netice: Bu izahatdan anlaşılacağı üzere Edirne Sarayı İstanbul'dakine pek çok hususatta nümune teşkil etmekle beraber onun gibi sur ve burclarla çevrilmiş muayyen ve mahdud bir saha içinde değil-

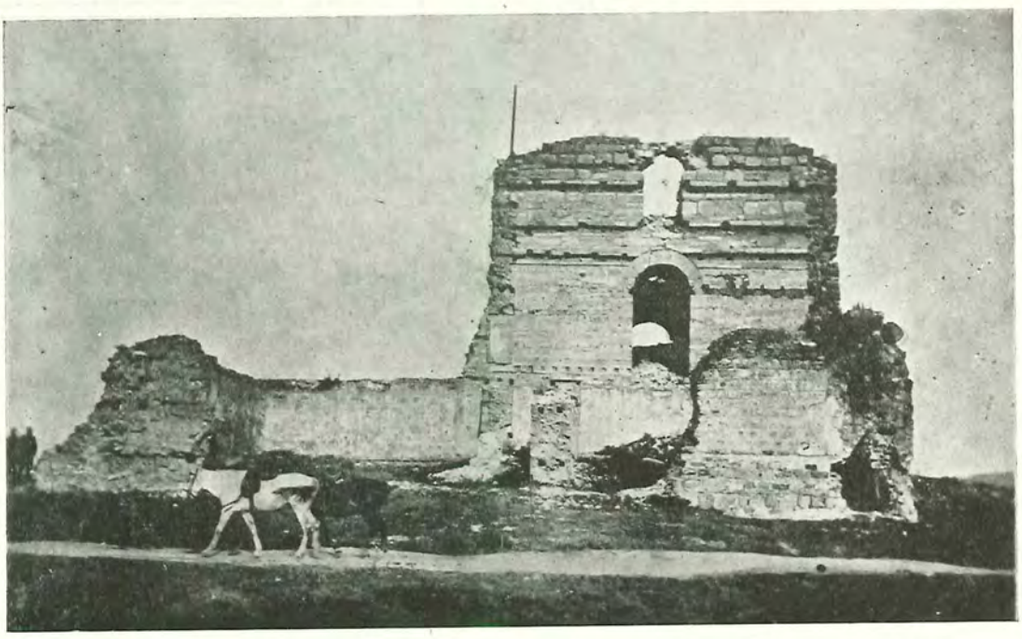

(Resim 396) Edirne Sarayında, Cihannümâ Kasrı (30-40 sene evvelki vaziyeti)
(Foto: Süheyl Ünver)

(Resim 397) Edirne Sarayında, Cihannümâ Kasrı (1949'daki hali)

dir. İstanbul'daki gibi birinci avlusu olmadığından mahremiyeti daha azdır. Alay meydanı ikinci avludan daha küçük, Kum meydanının ise iki tarafı boş olup yalnız iki dıl'ında bina vardır. Ondan ilerde de avlular tahdid edilmediğinden İstanbuldaki 4-5. avlular teşekkül eylememişdir. Arazinin düzlüğünden ve genişliğinden bilistifade köşkler arzuya göre serpilmiş olmakla beraber sahası yine İstanbul'dakinden büyük değildir. İstanbul'daki 700 bin metre murabbaına mukabil burada, cenubda Tunca'dan şimalde Baltacılara, garbda Bab-üs-selâm'dan şarka doğru haremin nihayetine kadar ancak 200 - 250 bin metre murabbaı saha vardır. Edirne Sarayının daha büyük olduğu hakkındaki zan yanlışdır. Bununla beraber eğer baki kalsa idi cihanşümûl bir kıymeti olur ve o nisbette alâka ve zair celbederdi. Bu günkü bakiyelerini bile temizleyip anlaşılır bir hale getirmek ve yıkılmalarına mâni olunmakla elde edilecek kazanç pek büyükdür. Köprü, Mutfak, Kapı, Rıhtım, Cihannümâ Kasrı, Kum Kasrı hamamı ve Ab-ı-hayat kuyusu ve Kanunî devrine aid diğer köprü ve Adalet Kasrı yakın bir alâkayı dört gözle beklemektedir.

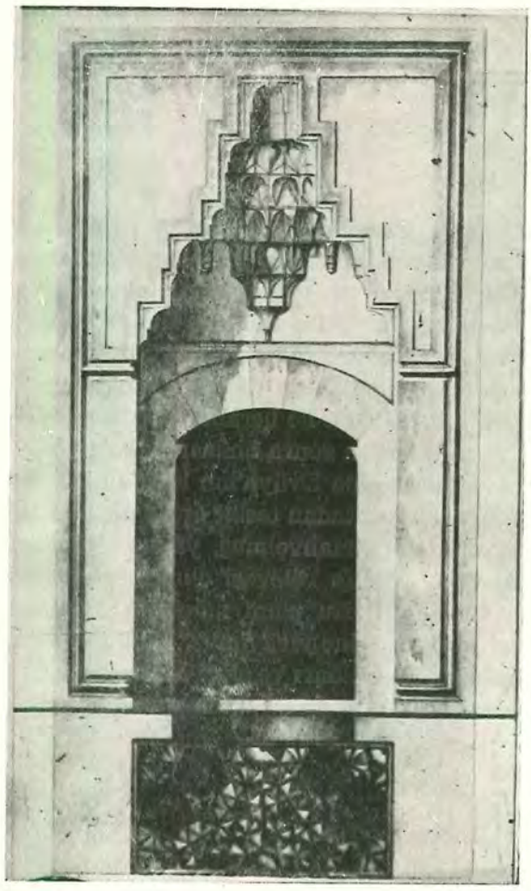

(Resim 398) Edirne Sarayında, Cihannümâ Kasrı kapı rölövesi (Sayger - Dessinod albümünden) →

(Resim 399) Edirne Sarayında, Fâtih köprüsü

↓

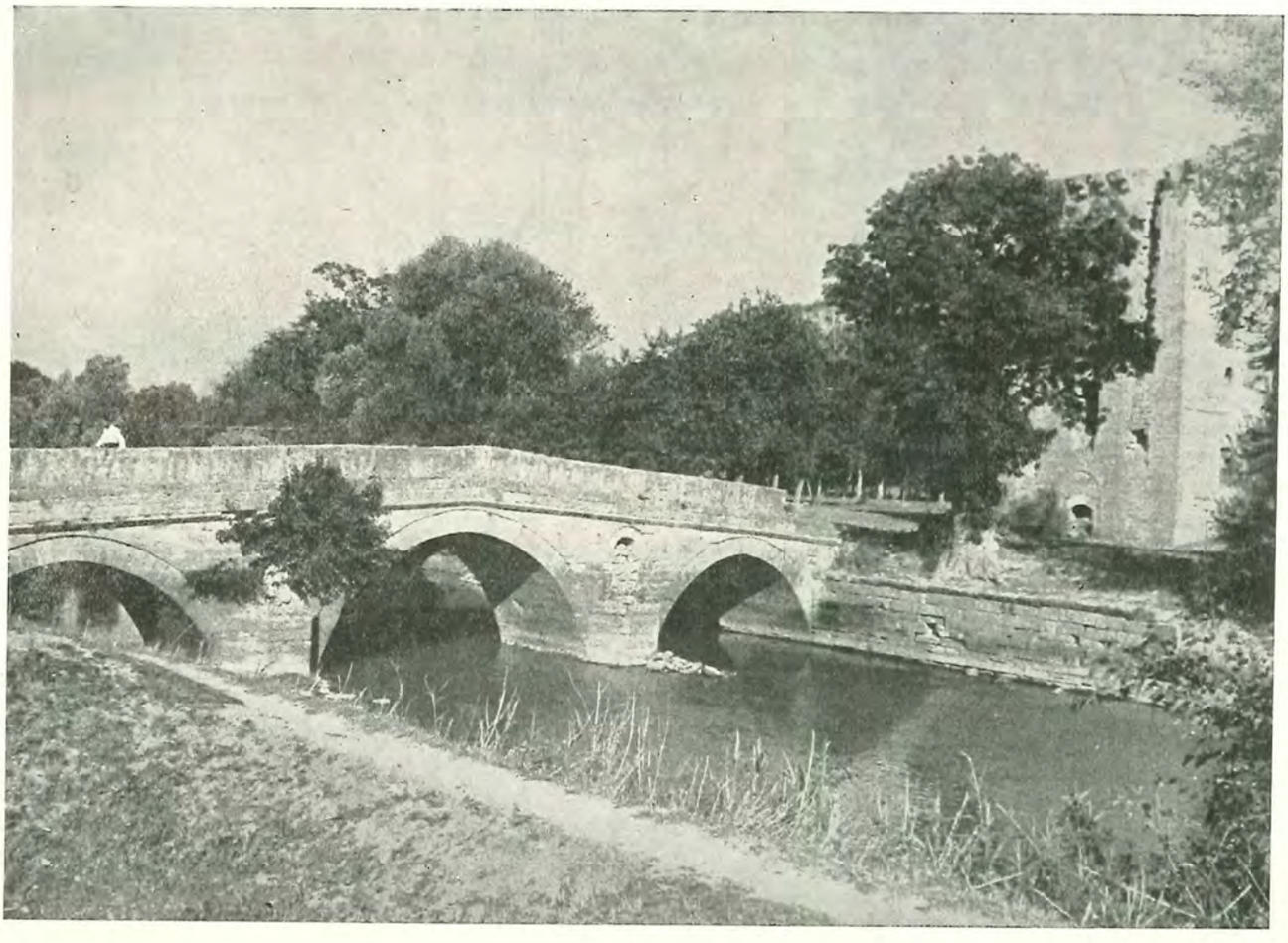

DÖRDÜNCÜ BAB. HAMAMLAR (1)

1 - Çukur Hamam Cedvel No. 234

Fâtih, Karadeniz Başkurşunlu medresesinin 100 metre kadar aşağısında, şimalde, bulunduğunu 1228 tarihli Bâyezid su yolları haritasından sarahatle öğrendiğimiz bu çifte hamamı Evliya da kaydetmekde ve Irgad, Azebler, Vefa, Eyüb hamamlarından sonra inşa olunduğunu (2) bildirmektedir; Irgad hamamı, Fâtih Camii ile beraber 867 de yapıldığına göre bu tarihlerden sonra olması lâzım gelirse de tarih ve sıra hususunda Evliya'nın kaydını ihtiyatla almalıdır. Yerini haritadan tesbit ettiğimiz bu hamam eser kalmamacasına mahvolmuş, yalnız 1830 tarihlerinde Texier'nin yaptığı rölövesi elimizde kalmışdır, (Resim 400, 401). Bu plânı müellifin, hamamı Bizans eseri zannetmesine medyunuz. Halbuki görüldüğü üzere basık kasnakları ve sivri kemerlerile su katılmamış bir Türk eseridir; zaten mevcud kaynaklar da başka türlü söylemiyor.

16.5 metre kutrundaki soğukluk, kürevî alîkalara müstenid sekiz köşe kasnağa oturur. Erkek ve kadın kısımları başka başka tertibattadır. Erkekler kısmının birinci sıcaklığına (Ilık yer) doğrudan doğruya girilmekde, solda helâlar, sağda usturalık ve iki halvet ve iki ayrı kurna bulunmakda, kubbesi murabba bir kaideye oturmaktadır. 8.5 metre kutrundaki sıcaklık kubbesi sekiz köşe menşur teşkil eden duvarlara istinat etmekte, yedi höcre içinde, kurnalar ve dört köşede halvetler bulunmaktadır.

Kadınlar kısmında mustatilî ikinci bir dehliz medhalden sekiz köşe plânlı duvarlara oturan daha ufak kubbeli sıcaklığa geçilmekde ve altı halvet ve bir çok kurna mevcud bulunmaktadır. Külhan kısmı kadınlar kısmının solundadır.

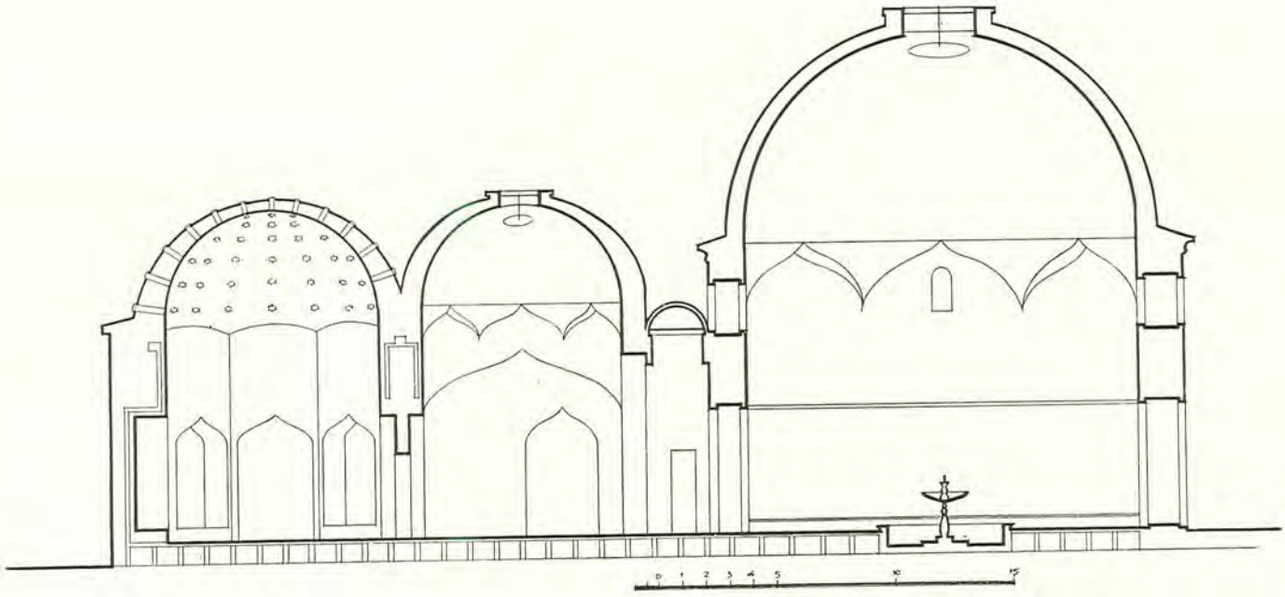

(Resim 401) Fâtih'de Çukur Hamam makta rölövesi (Texier'nin resminden iktibâs)

---

(1) — IV. Babda hamamlar meyanında dercedilmesi lâzım gelen:

1 — Irgatlar	hamamı	Cedvel No.	239	I. Babda	Fâtih Camii	Manzûmesile	birlikde	
2 — İshak Paşa	»	»	240	»	İshak Paşa Camii	»	»	
3 — Molla Gürânî	»	»	244	»	Merdivenli	»	»	»
4 — Murad Paşa	»	»	245	»	Murad Paşa	»	»	»
5 — Şeyh Vefa	»	»	249	»	Şeyh Vefa	»	»	»
6 — Eyüb	»	»	252	»	Eyüb	»	»	»
7 — Rum Mehmed Paşa	hamamı	»	256	»	Rum Mehmed Paşa Camii	manzûmesile	birlikte	
8 — Bursa Başçı İbrahim	»	»	521	»	Başçı İbrahim	»	»	»
9 — Bursa Umur Bey	»	»	531	»	Umur Bey	»	»	»
10 — Afyon'da Gedik Ahmed Paşa	»	»	615	»	Gedik Ahmed Paşa	»	»	»

ile beraber dercolunmuşdur.

(2) — Evliya (1 - 330).

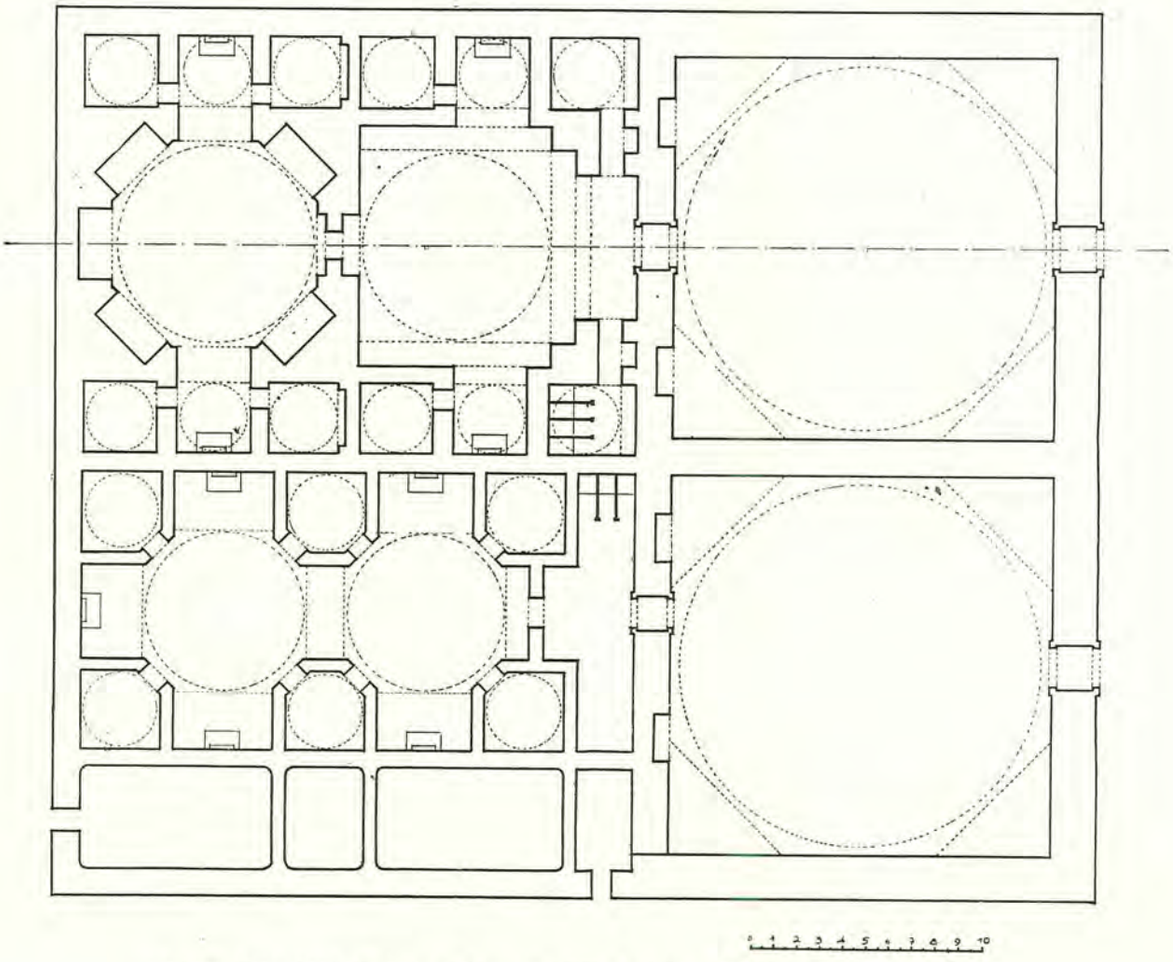

(Resim 400) Fâtih'de Çukur Hamam rölöve plânı (Texier'nin resminden iktibâs)

2 - Mahmud Paşa hamamı Cedvel No. 243

Mahmudpaşa yokuşundan aşağıya inerken solda akar çeşmelerin karşısındaki muhteşem hamamdır. Soğukluğuna zengin istalâktit yaşmaklı kesme taş bir kapıdan girilir, duvarlar ve kubbe kasnakları da kâmilen köfeki kesme taştandır. Evvelce çift iken Abud Efendi hanının inşası sırasında, kadınlar tarafı yıkılarak tek kalmış, o da depo haline konularak muattal bırakılmışdır. Şimdi hamamın içine girmek dahi müşkül belki gayrıkabildir. 1900 senelerinde hal-i faaliyette iken çekilmiş resmile (Resim 402) bu gün salaşlar ortasında boğulmuş halini gösteren fotoğrafı arasındaki mukayese epeyce hüzn-averdir.

Soğukluk 17 metre iç eb'adında ve 28 metre yüksekliğinde olup, üç kat pencere ile aydınlanmaktadır; kubbe, dilimlerle müzeyyen, kürevî alîkalara oturmaktadır.

Bir kat Şirvan soğukluk irtifaını ikiye ayırmakda ve yer yer höcreler alt katı süslemektedir; duvarlar 2.00 metre kalınlıktadır. Medhalin karşısındaki duvarda sağdan helâlara, ortadan ılıklığa geçilir; solda kademe kademe iptidaî istalâktitlerle süslü bir halvet kahve ocağı halindedir. Esastan da böyle mi yapılmışdı? Sonradan mı açılarak ilhak olundu? tetkik edemedik (Resim 403).

Ilık mahallin girişinde şemseli bir yarım ve helezonî bir tam kubbe vardır, (Resim 404). Yanlarda halvetler üç sıra istalâktitle, ufak orta eyvanlar dilimli tonozlarla örtülüdür. Ilıklığın mihverinden sekiz köşe menşur şeklindeki sıcaklığa geçilir. Dört köşesinde istalâktitli kürevî alîkalara müstenid kubbeli dört halvet (Resim 405, 406) iki yanında şemse kubbeli iki eyvan ve beş büyük höcre içinde kurnalar vardır. Bu şeklile Çukurhamam'ın esas taksimatına pek uygun bir manzara arzetmekte, yalnız kubbelerinin tezyinatile ve bir de helâların vaziyetile biraz ondan ayrılmaktadır.

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

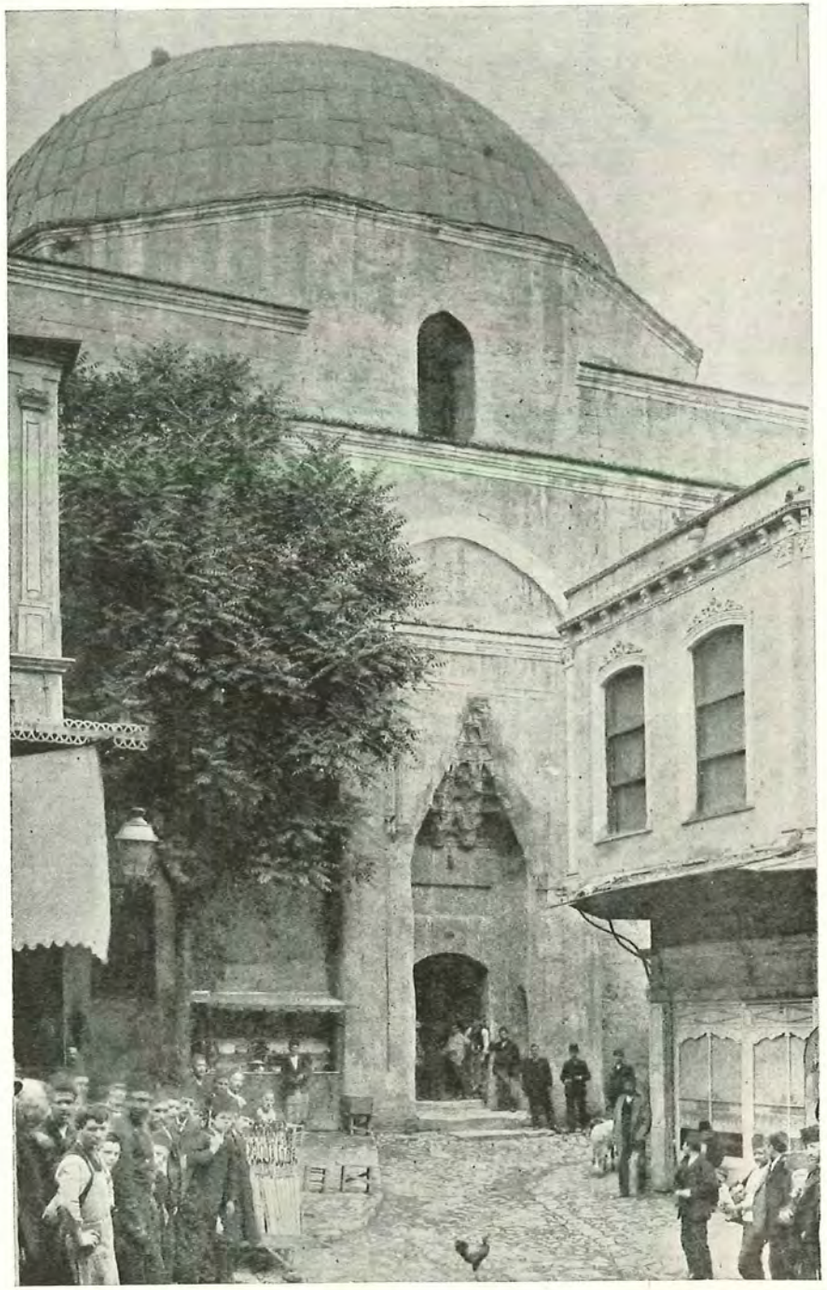

(Resim 402) Mahmud Paşa Hamamı, elli sene evvelki hali (Foto: Gurlitt)

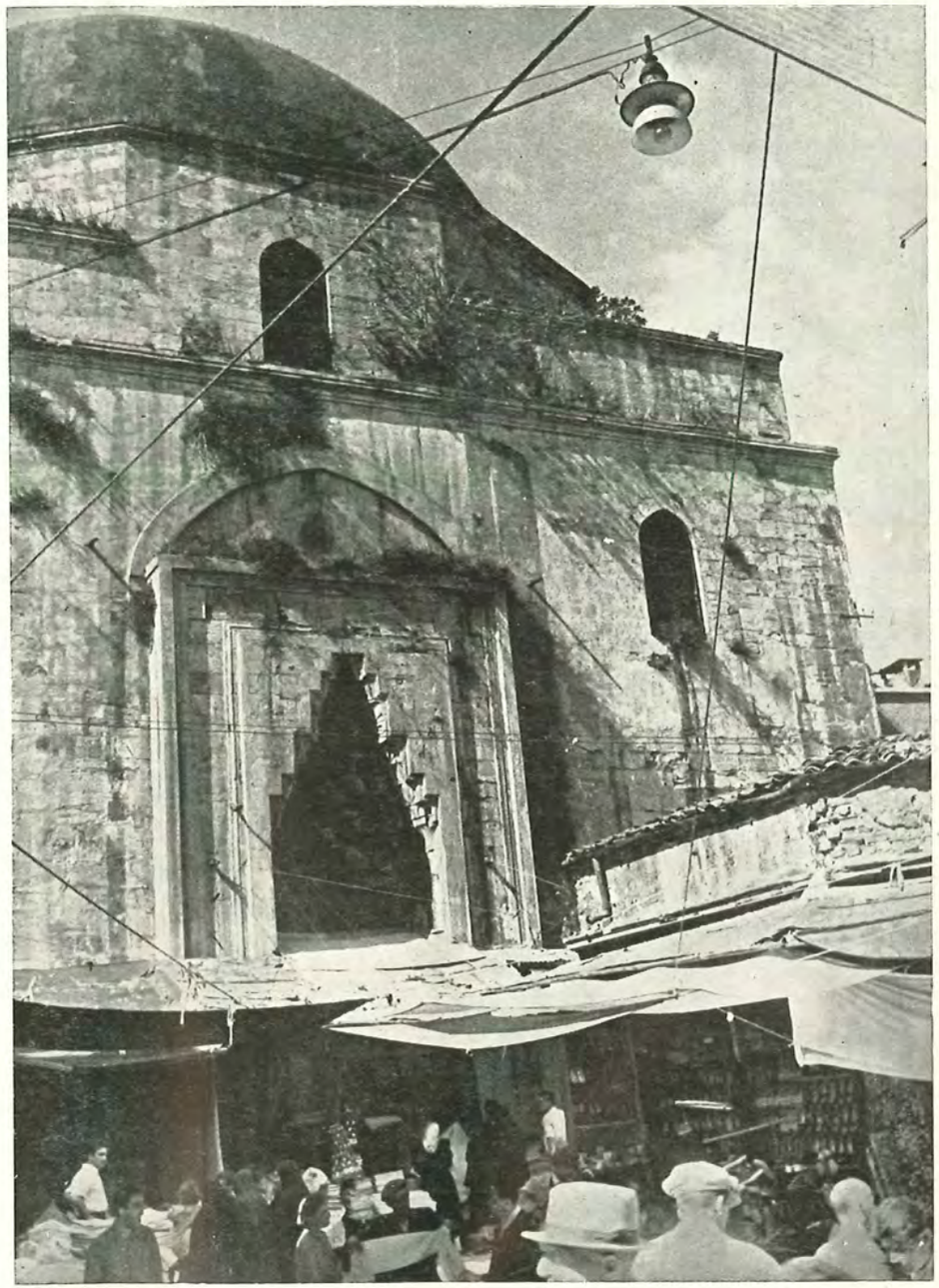

(Resim 403) Mahmud Paşa Hamamı, bu günkü hali

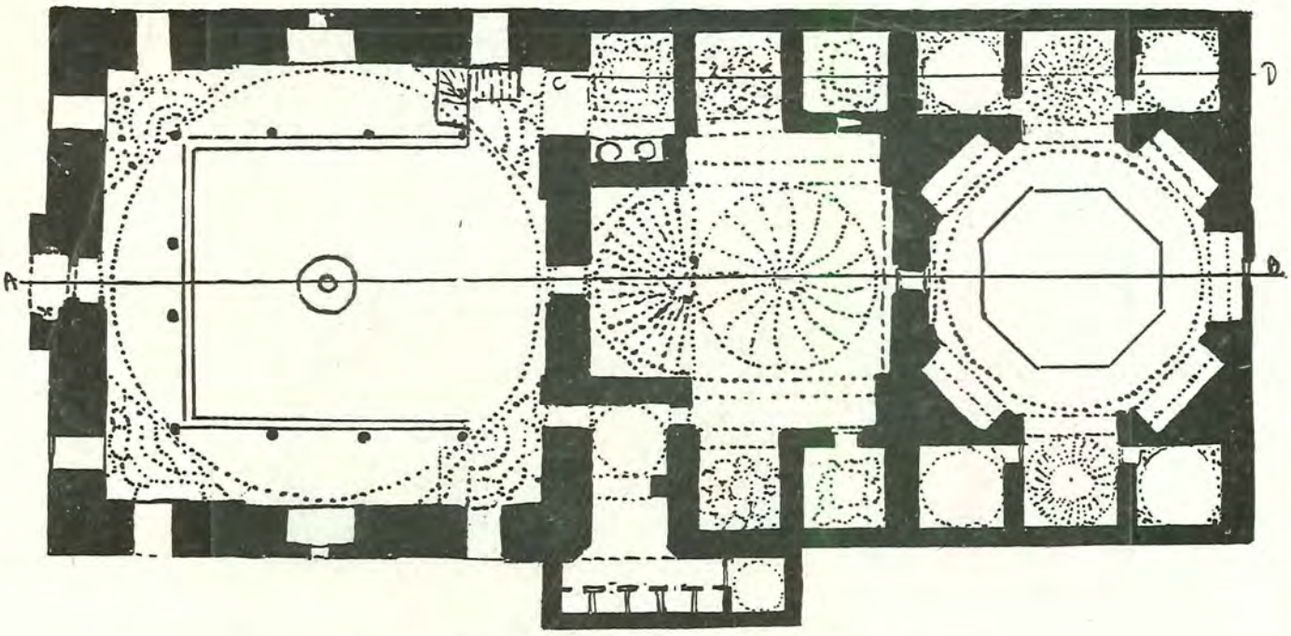

(Resim 404) Mahmud Paşa Hamamı plânı (Glück'ten iktibâsen)

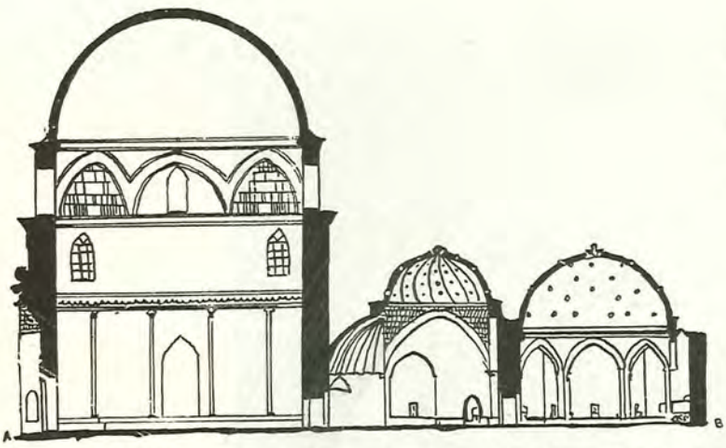

(Resim 405) Mahmud Paşa Hamamı maktaı (Glück'ten iktibâsen)

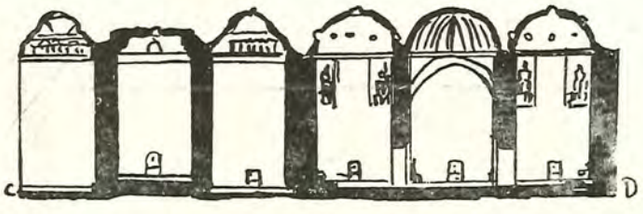

(Resim 406) Mahmud Paşa Hamamı, halvetlerden makta (Glück'ten iktibâsen)

Hamamın inşaatı kesme taşlarile ve temiz işçiliğile mühim bir tesir bırakmakda, nisbetleri de ona muhteşem vasfını kazandırmaktadır. Bu kadar ihtişamlı bir hamam enderdir.

Kitâbe: İstalâktit yaşmağın altında iki satır üstüne iki beyitlik arabca kitâbesi şudur (Resim 407):

هی بقعه مشحونة بملاح
ورخامها فی‌الضوء کا لمصباح
جنات عدن فجرت انها رها
تاریخها « هی راحة‌الارواح » (۸۷۱)

Hiye Buk'âtün meşhûnetün bi milâh
Ve ruhamühâ f'id-dav'i k'el-misbâh
Cennâti adnin fücciret enhâruha
Tarîhûha «hiye râhat-ül-ervâh» 871 (1476)

Mânası: Yüzücülerle dopdolu olan bu kubbenin mermerleri güneş içinde kandil gibi parlar; cennatı adn nehirlerini fışkırtır. Tarihi (هی راحة‌الارواح) hiye râhat-ül-ervâh'dır.

Hamamlarda ender olan kitâbesi, gösteriyor ki 867 senesinde yapılan camie mukabil, hamam dört sene sonra, 871 de yapılmışdır.

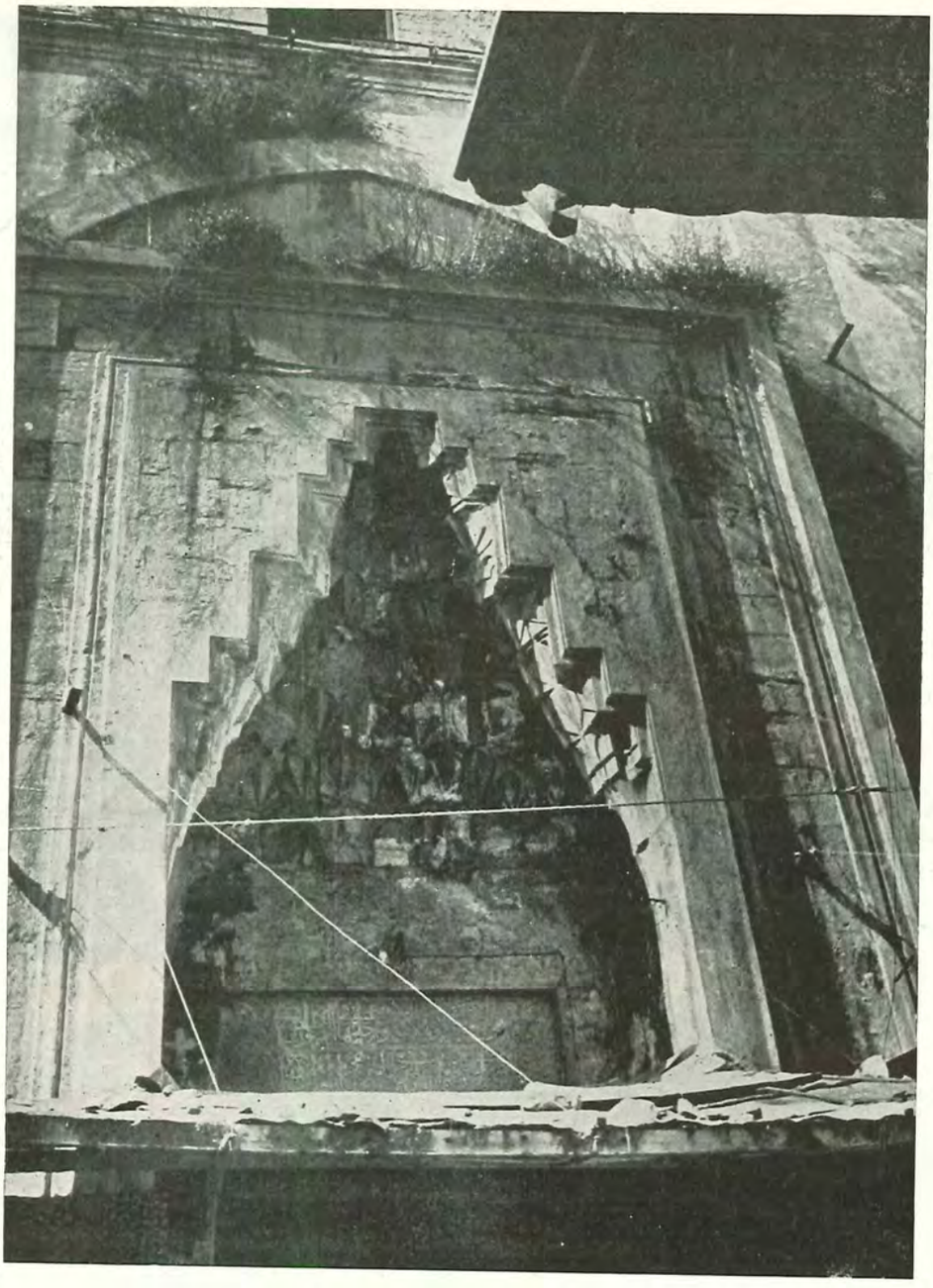

(Resim 407) Mahmud Paşa Hamamı kitâbesi

Gedik Paşa hamamı Cedvel No. 235

Gedikpaşa caddesinden inerken hamam kısmı solda, soğukluk cebhesi Fazlıpaşa'ya giden yolda bulunan bu çift hamam Gedik Ahmed Paşanın yapısıdır. Soğukluk ilâve ahşab odalarla kapanmış, kapı çukurda kalmışdır (Resim 408).

10.5 metrelik kubbesile soğukluk göze çarpan bir kütle teşkil eder. Kadınlar kısmı 10 metre kadar geridedir. Soğukluk kürevî alîkalara oturur. Şirvan ve höcreler ve hamam kısmile helâlara giriş ve kahve ocağı Mahmud Paşa hamamı gibidir (Resim 409). Bu plân erkekler kısmına aiddir. Mihverdeki kapıdan balık pulu şeklinde tezyin edilmiş müselles-i kürevîlere müstenid tam bir kubbeden sonra iki müsellesî mesned ortasında bir kubbecikle örtülü ma-

(Resim 408) Gedik Paşa Hamamı

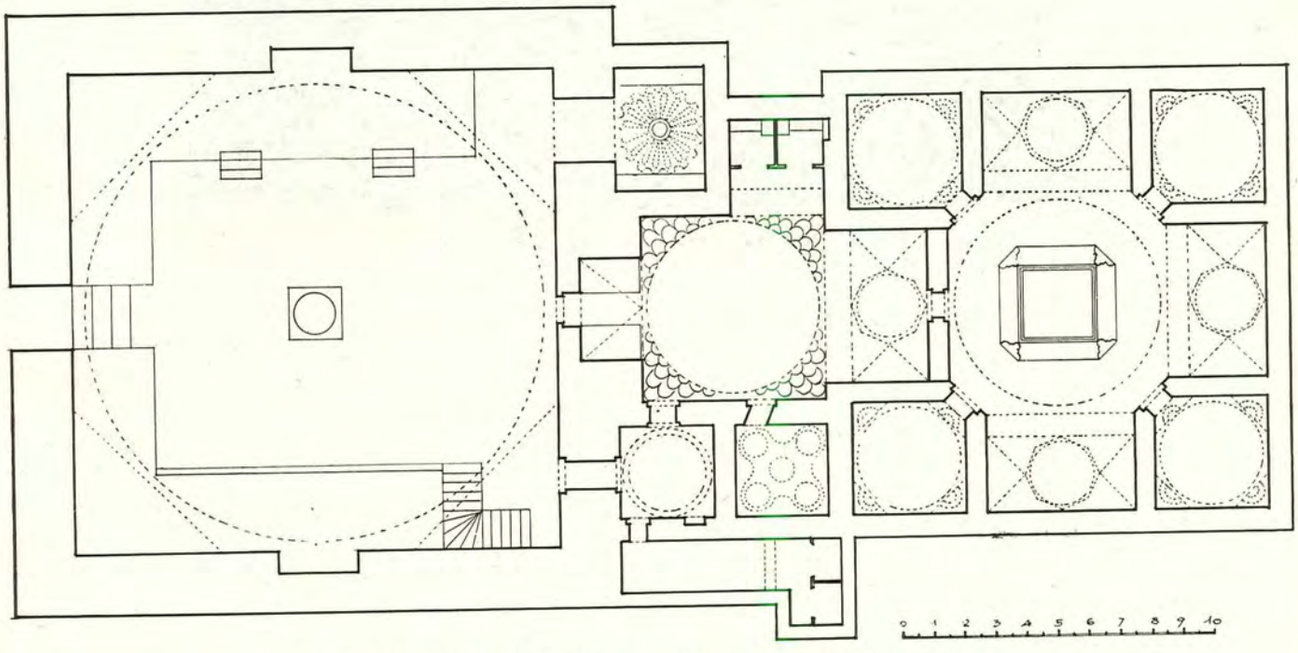

(Resim 409) Gedik Paşa Hamamı rölöve planı (Glück'ten iktibâs)

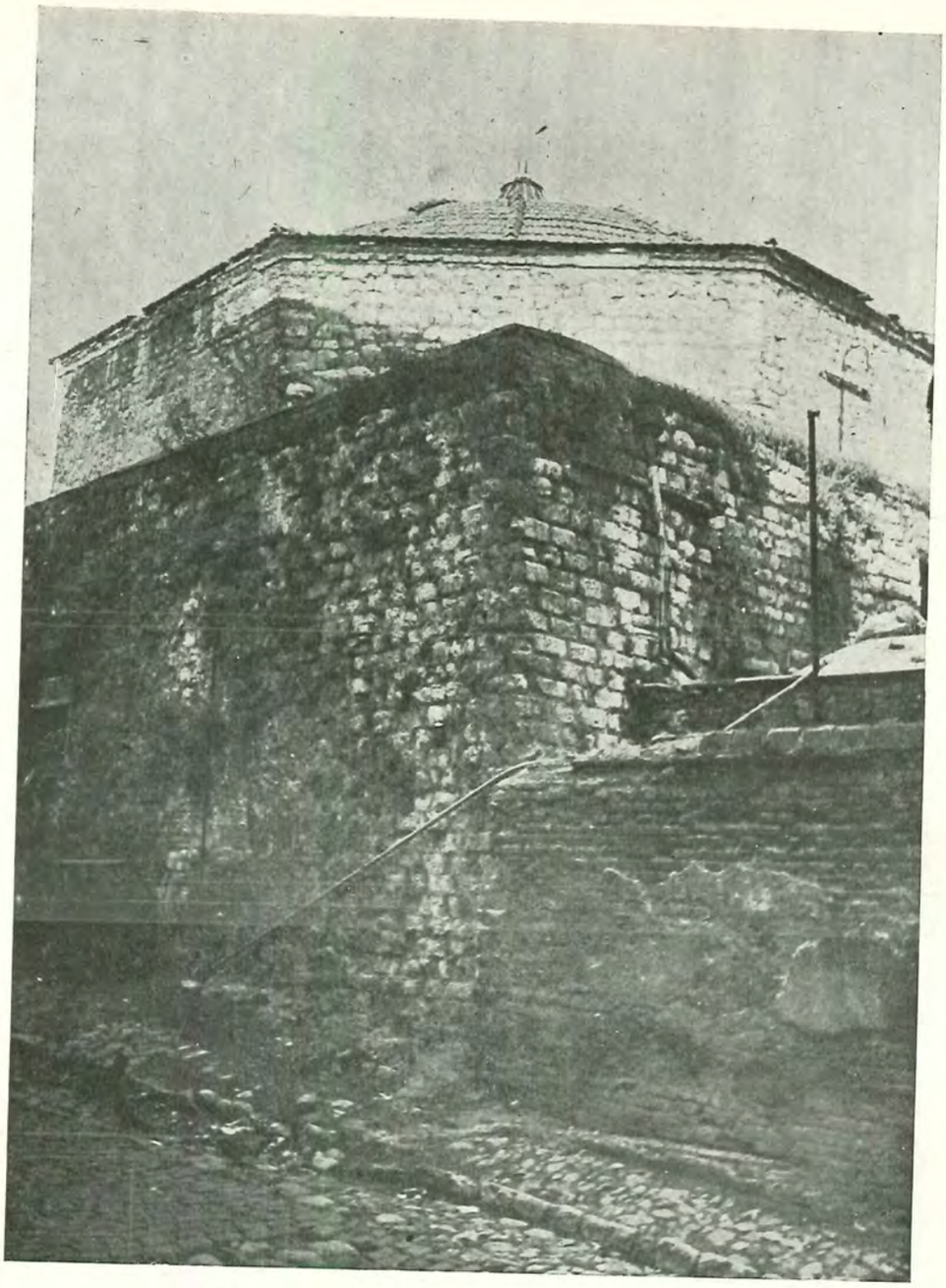

(Resim 410) Gedik Paşa Hamamı, erkekler kısmı

hal ve bir halvetle bir ufak eyvan vardır. Sıcaklık kısmı köşeleri kesik murabbaî bir kaide üstüne mevzu bir merkezî kubbe etrafında dört tane kubbeli halvet ile müsellesî mesnedlere oturan kubbecikler-le mestur üç eyvandan terekküp eder. İnşaatı geniş derzli ufak kesme taşlarla oldukça muntazam işlenmiş duvarlardan mürekkebdir, (Resim 410). Soğukluk kubbelerinin kurşunları alınarak 16 mahya sırasına taksim edilip, Marsilya kiremidile, hamam kısmı da taş levhalarla örtülmüşdür. Glück, İstanbul hamamlarına dair eserinde bu hamamı 1475 senesinde yapılmış olarak gösteriliyorsa da kitâbesi olmadığına göre neye istinad ettiğini anlayamadık. Hal-i faaliyettedir.

4-Tahtakale hamamı Cedvel No. 1251

Tahtakale'de Rüstem Paşa Camiinin sol tarafında erkekler kısmı kadınlarınkinden epeyi büyük olan bir çift hamamdır. Fâtih Türkçe vakfiyesinde Evkaf'ının musakkafatı meyanında kaydedilmiş bir Fâtih vakfı iken satılmış ve buz deposu haline ifrağ olunarak duvarlarından başka her şeyi tahrib edilmişdir. Erkekler kısmının 17 metrelik kubbesi kürevî alîkalara oturur (Resim 411). Mihverden mustatilî bir ılıklığa geçilir. Kubbesi iki yan kemere müstenittir. Buradan helâ ve usturalıklara geçilir. Yine mihverden sıcaklığa girince sekiz köşe duvarlara müstenid 9 metrelik bir kubbe altına gelinmiş olur. Yanda iki eyvan, köşelerde dört halvet ve kemerli beş höcre ve içinde kurnalar vardır. Bütün kubbeler müselles-i kürevîlere müsteniddir.

Kadınlar kısmı soğukluğu 12 m. kutrunda ve gayet zengin müselles tertibatile yirmi dörde taksim edilmiş bir kasnağa oturur. Geniş höcreler duvarları tezyin eder.

Mihverden mustatilî dar bir ılıklığa ve oradan murabba plânlı 5.5 metrelik bir kubbe altına geçilir. Bu kubbenin solda bir eyvanı, karşıda iki büyük, solda ve geride 2 küçük halveti vardır. Büyük halvet kubbeleri kürevî alîkalıdır.

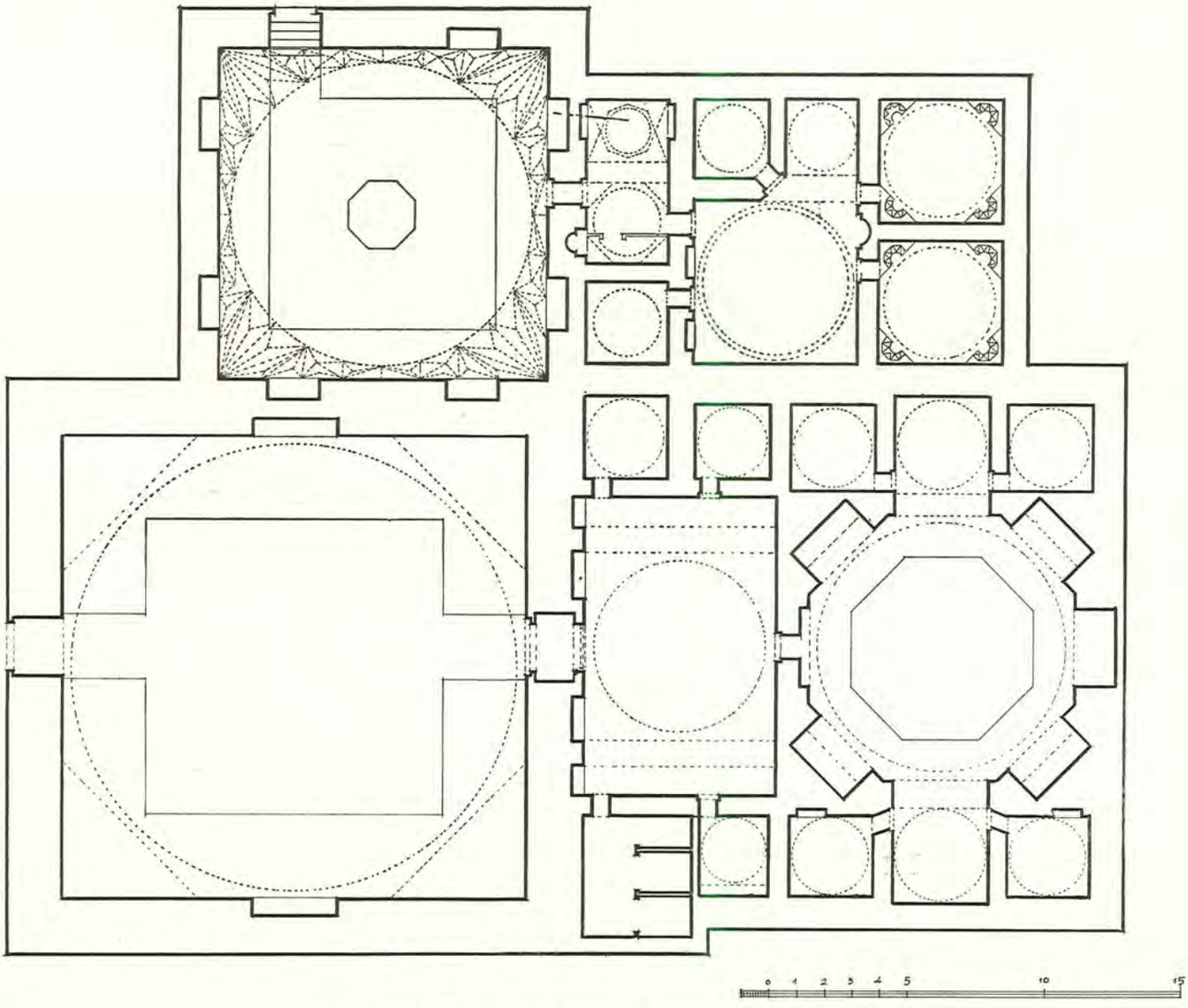

(Resim 411) Tahtakale Hamamı plânı (Glück'ten iktibâs)

5 - Akbıyık hamamı Cedvel No. 228

Akbıyık'da, demiryolunun deniz tarafında olan bu hamamı küçük hamamlara bir nümune olarak gösteriyoruz. Hamam tektir; soğukluk kısmı, pek çok emsalinde olduğu gibi yıkılmış, ahşab yapılmışdır. Hamam kısmı da kalın sıva ve badana tabakaları altında tanınmaz bir hale gelmişdir, (Resim 412). Hal-i faaliyettedir.

6 - Davut Paşa hamamı Cedvel No. 236

Bu da ufak çift hamam nümunelerindendir. Davudpaşa iskelesinde, tramvay caddesi üstünde bir köşe başındadır. Camekân kısmı pek çok tebeddülâta uğramış, hamam kısmı da aslını muhafaza etmekle beraber sıva ve badana tabakaları altında örtülü kalmışdır. Kadınlar kısmı, medhali sokak içinde, erkeklerindi caddede bir evin altındadır. (Resim 413).

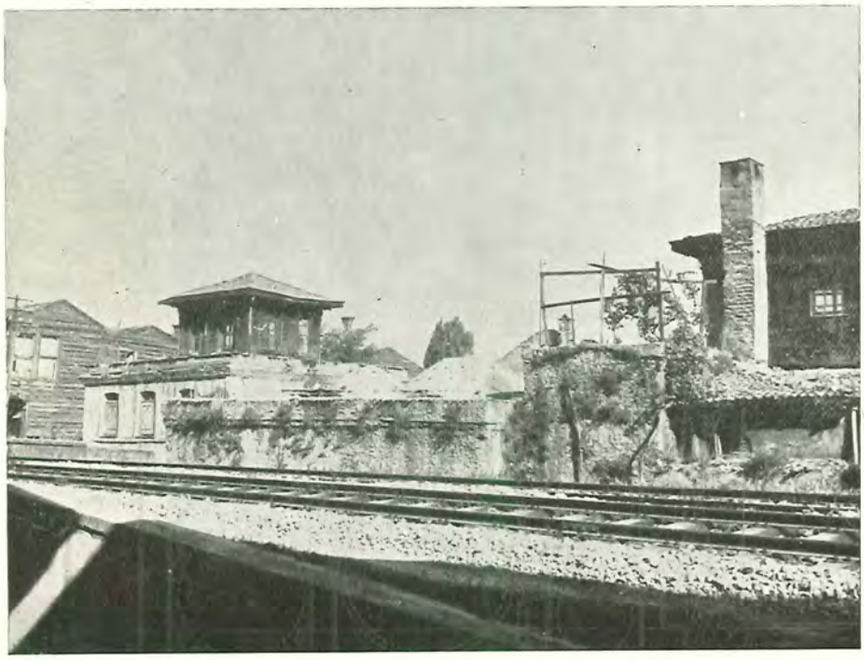

(Resim 412) Akbıyık Hamamı

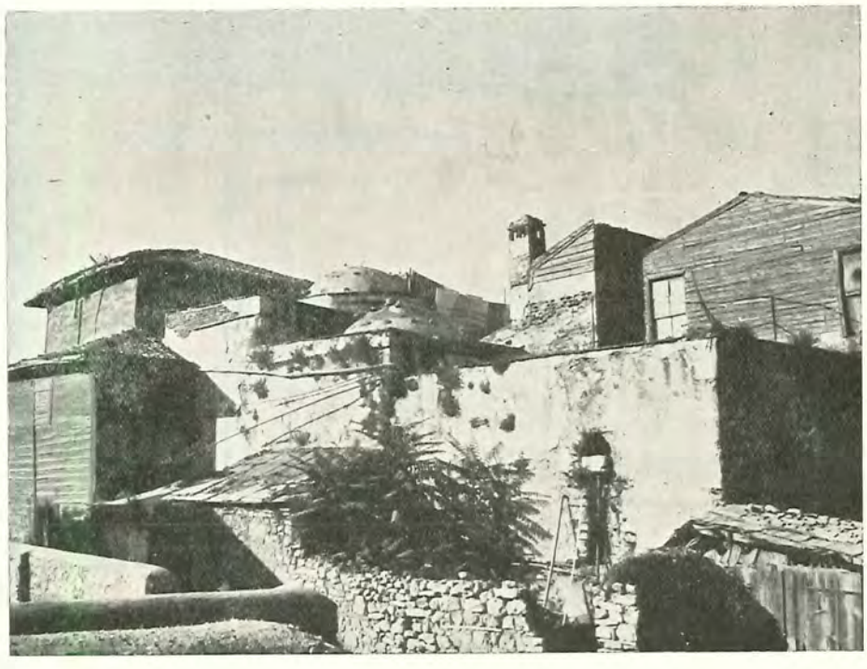

(Resim 413) Davud Paşa Hamamı

7 - *Bursa Çakır hamamı* Cedvel No. 502

Bursa ve İstanbul Sübaşı'sı olup İstanbul'da ve Trakya'da altı camii ve bir misafirhanesi, Edirne'de münhedim bir hamamı olan bu imarcı zatın camilerine irad olarak yaptırdığı Bursa'da Altıparmak asfaltı üstündeki tek hamamdır, (Resim 414). 9 metrelik soğukluğa caddeden girilir. Kubbe kürevî alîkalara oturur. Medhal karşısında havuzlu bir höcre vardır. Sağdaki medhalden tonozlu bir aralığa ve oradan yanları kemerlere, köşeleri kürevî alîkalara müstenit kubbeli sıcaklığa geçilir. Helâlar bu mahallin sağında, usturalık solundadır. Karşısında bir büyük, bir küçük iki halvet olup her ikisinin kubbeleri müselleslerle yirmi dörde taksim edilmiş kasnaklara oturur. Göbek taşı renkli mermerlerle pek güzel tezyin edilmişdir. Bina haricen çok kalın sıvalarla örtülmüş, inşaatından hiç bir şey görünmez olmuş, hatları yuvarlanarak kabalaşmışdır. Dahilî tezyinatına nazaran harici de daha iyi olsa gerekdi, (Resim 415). Küçük hamam nümunelerinin plân hususiyetini haizdir ve hal-i faaliyettedir.

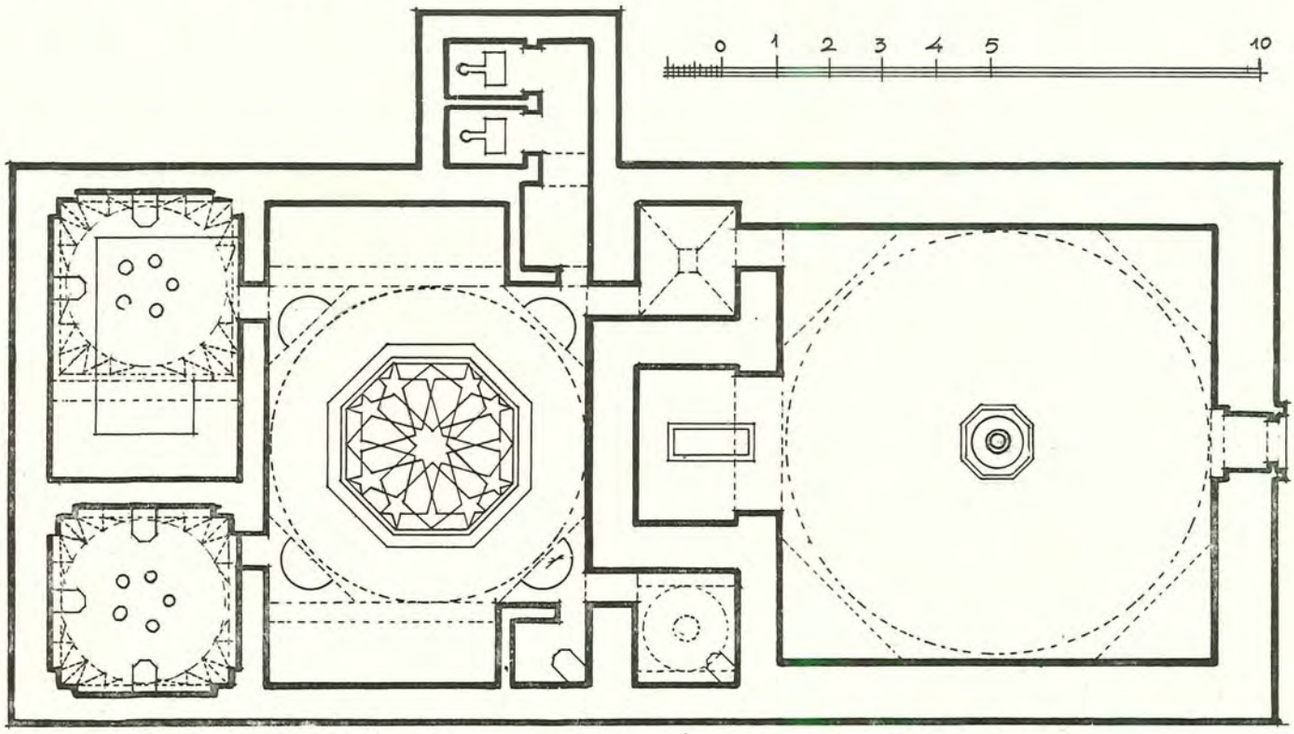

(Resim 414) Bursa Çakır Hamamı plânı (Kemal Ahmed'den iktibâs)

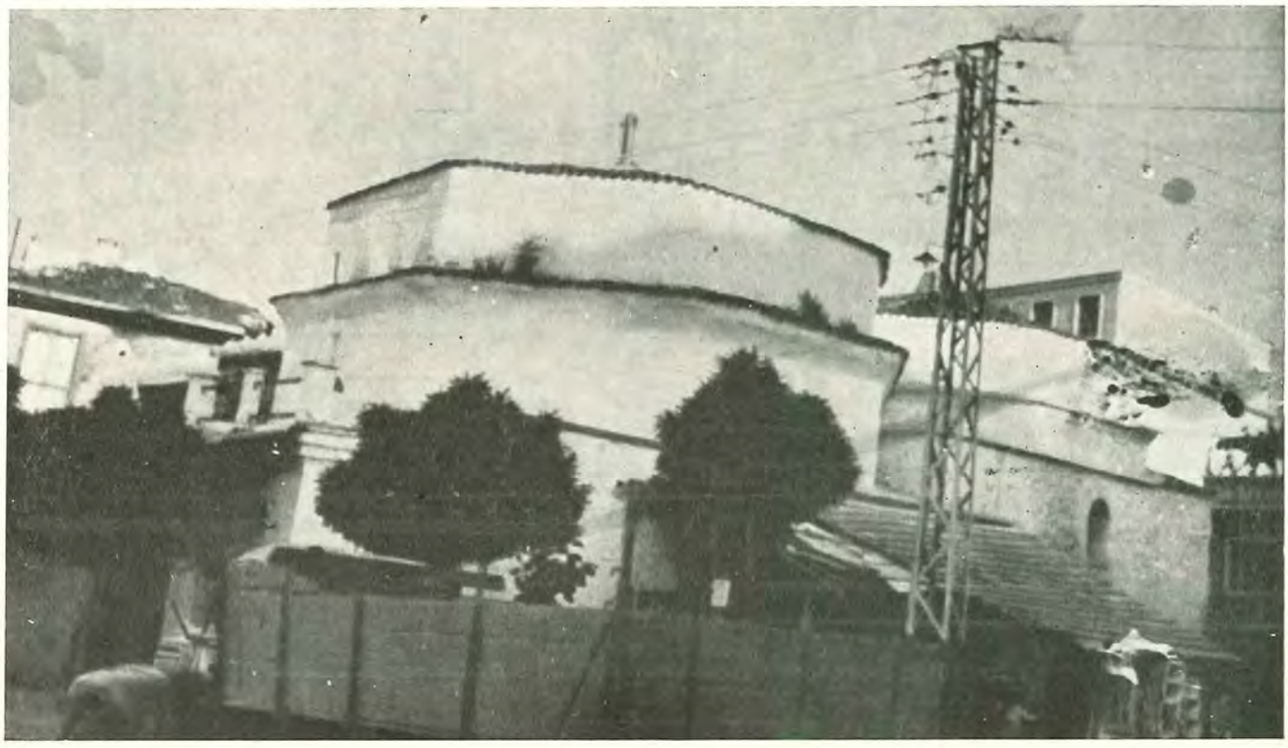

(Resim 415) Bursa Çakır Hamamı

8 - Bursa Davud Paşa hamamı

(BATPAZARI HAMAMI) Cedvel No. 523

İstanbul'da cami ve külliye sahibi Sadrıâzam Davud Paşanın yaptırdığı bu mühim hamam plânının hususiyetile nazar-ı dikkati celbeder. Soğukluk 15.5 m. daire içine mersum muntazam bir sekiz köşedir. Kubbe sekiz pencereli, müselles dilimli bir kasnağa oturur. Haricen üç kasnaklı ve üst kısmı mahrutî örtülü görülmekde ise de bu tarzın muhdes olduğunu kaviyyen zannederiz. Zenginlik ve refahın azalmaya başladığı devirlerde kurşundan tasarruf edip binaları kiremitle örtebilmek için Bursa'da böyle sed sed kasnaklar yaparak meyli azaltmak üst kısmı bir tabla haline getirmek adet olmuşdu; hamamlar, ziyade kullanılan binalar olduğundan, en çok bu tâdile maruz kalmışdı; Çekirge'deki Eskikaplıca gibi. Maamafih diğer binalar da bu tâdile maruz kalmışdı; Yıldırım medresesi gibi (1). Biz bu hamamda da aynı tahrifin yapıldığına kaniiz, (Resim 416, 417).

Bu kasnakların yerden irtifaı pek yüksek olmamasına rağmen (17.00 metre) haricî nisbetleri güzel ve tesirlidir. Sol tarafda tonozlu bir höcre ve içinde kahve ocağı, sağda hamam medhali vardır. Yıkanma yeri zemini soğukluktan 1.5 m. aşağıdadır. Dar bir dehlizden geçilip kubbesi iki yanda kemerlere ve sağda, solda duvarlara oturan mustatilî ılıklığa girilir. Usturalık geçid üstünde, helâlar ılıklıktan sonradır. Sıcaklık sekiz köşe plânlı olub dört ucunda halvetler, iki dıl'ında eyvanlar ve beş dıl'ında höcreler bulunmakda, sekizinci dı'ı bittabî kapı teşkil etmektedir.

Göbek taşı da sekiz köşelidir. Mamur ve hal-i faaliyettedir.

(1) — Son tâmirde Yıldırım medresesinin bu kasnağının muhdes olduğu görüldüğünden hazfedilmişdir.

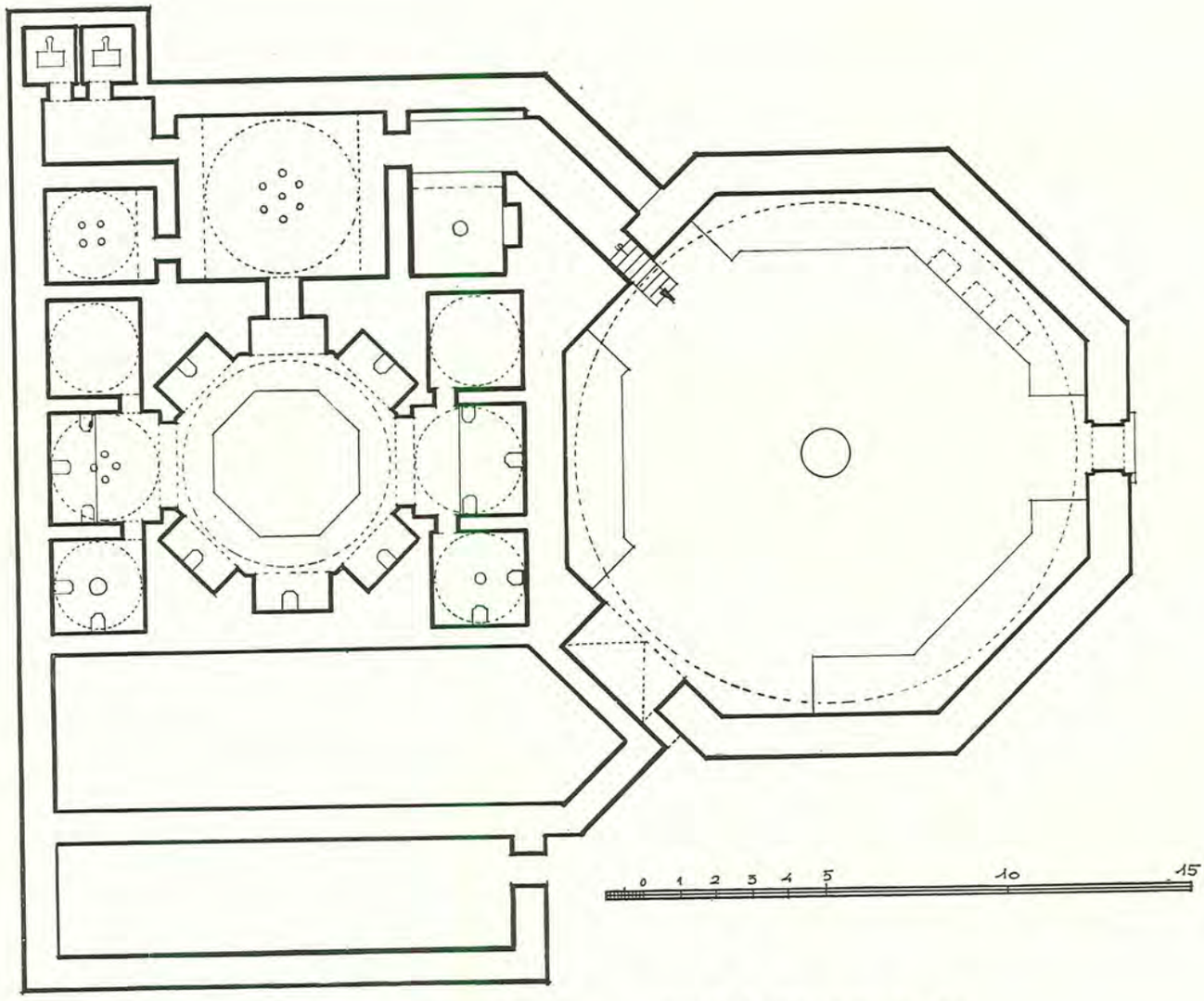

(Resim 416) Bursa, Davud Paşa Hamamı plânı (K. A. rölövesinden iktibâs)

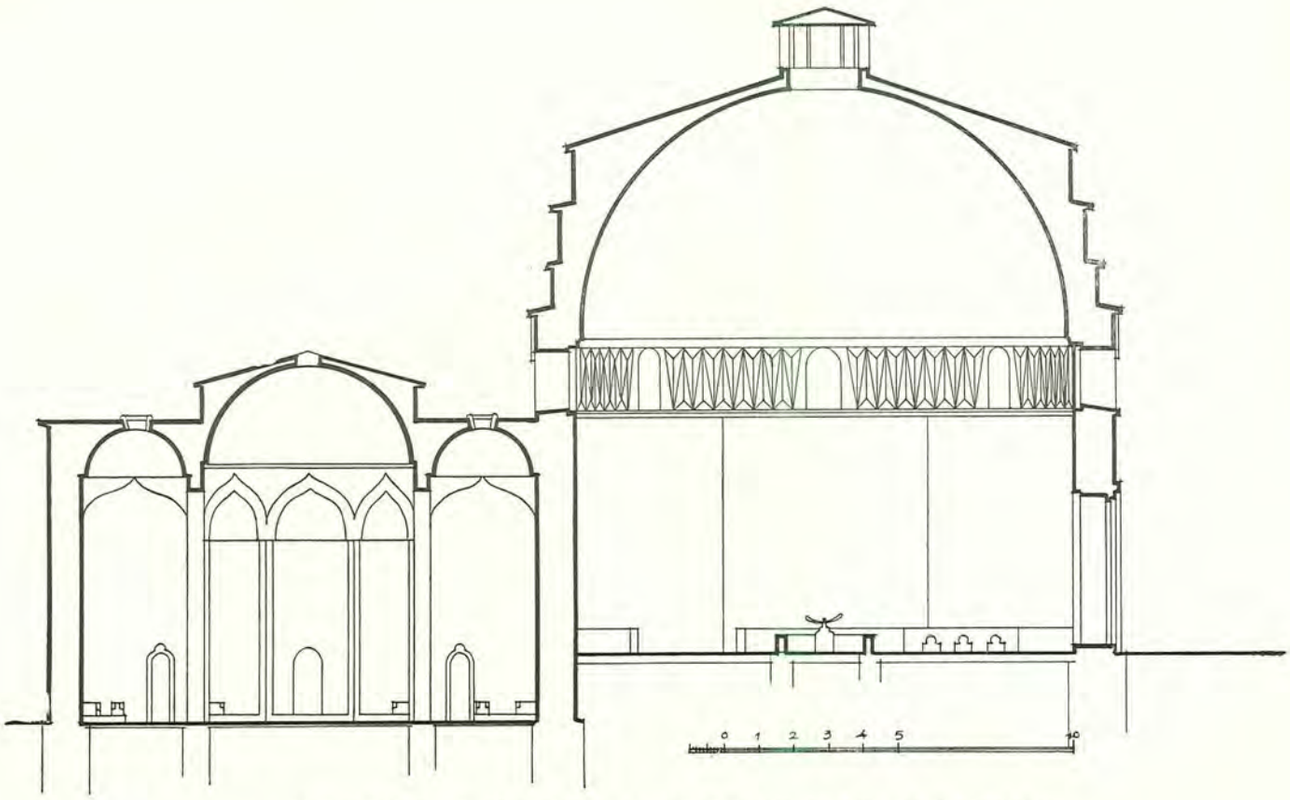

(Resim 417) Bursa, Davud Paşa Hamamı plânı (K. A. rölövesinden iktibâs)

9 - Bursa Kadı hamamı

(PERŞEMBE HAMAMI) Cedvel No. 524

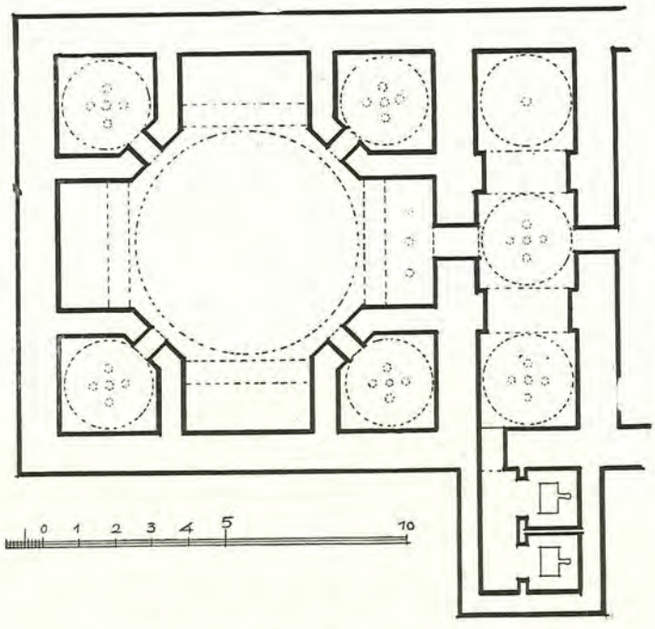

(Resim 418) Bursa, Perşembe (Kadı) Hamamı plânı (K. A. dan iktibâs)

Ulemadan Hacı Hasan-zâde Muhiddin Mehmed Efendinin yaptırdığı bu tek hamamın soğukluğu Cumhuriyet caddesinin tevsiinde yıkılmış olmasına rağmen hal-i faaliyettedir.

Üç kubbeli tulânî ılıklığının mihverinden köşeleri kesik murabba sıcaklığa girilir. Dört köşesinde dört halvet ve üç tarafında üç eyvan vardır. Küçük hamam örneklerinin güzellerindendir, (Resim 418).

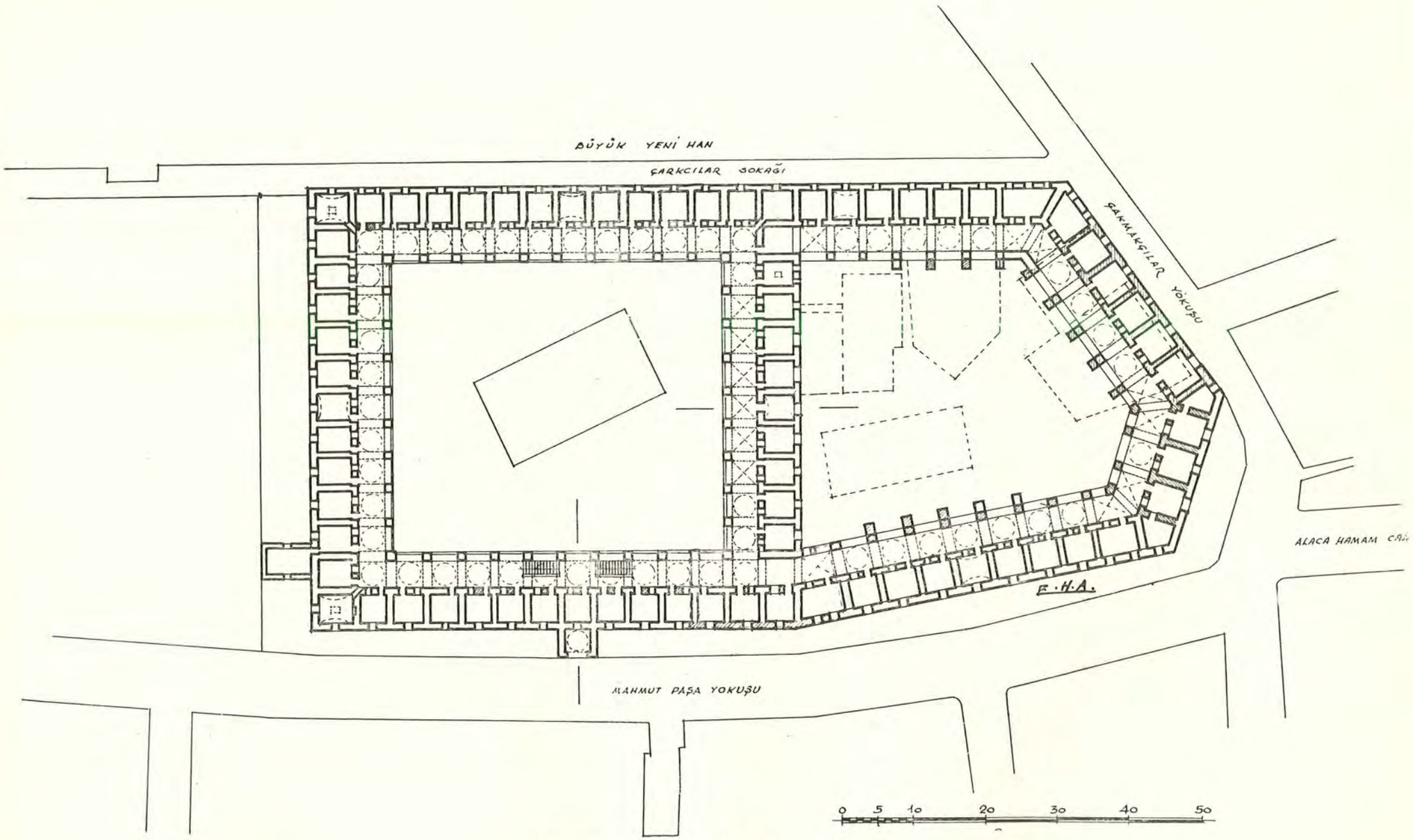

(Resim 419) Kürkçüler Hanı plânı, (Restitüsyon)

(Resim 420) Kürkçüler Hanı, büyük avlu (Foto: Gurlitt)

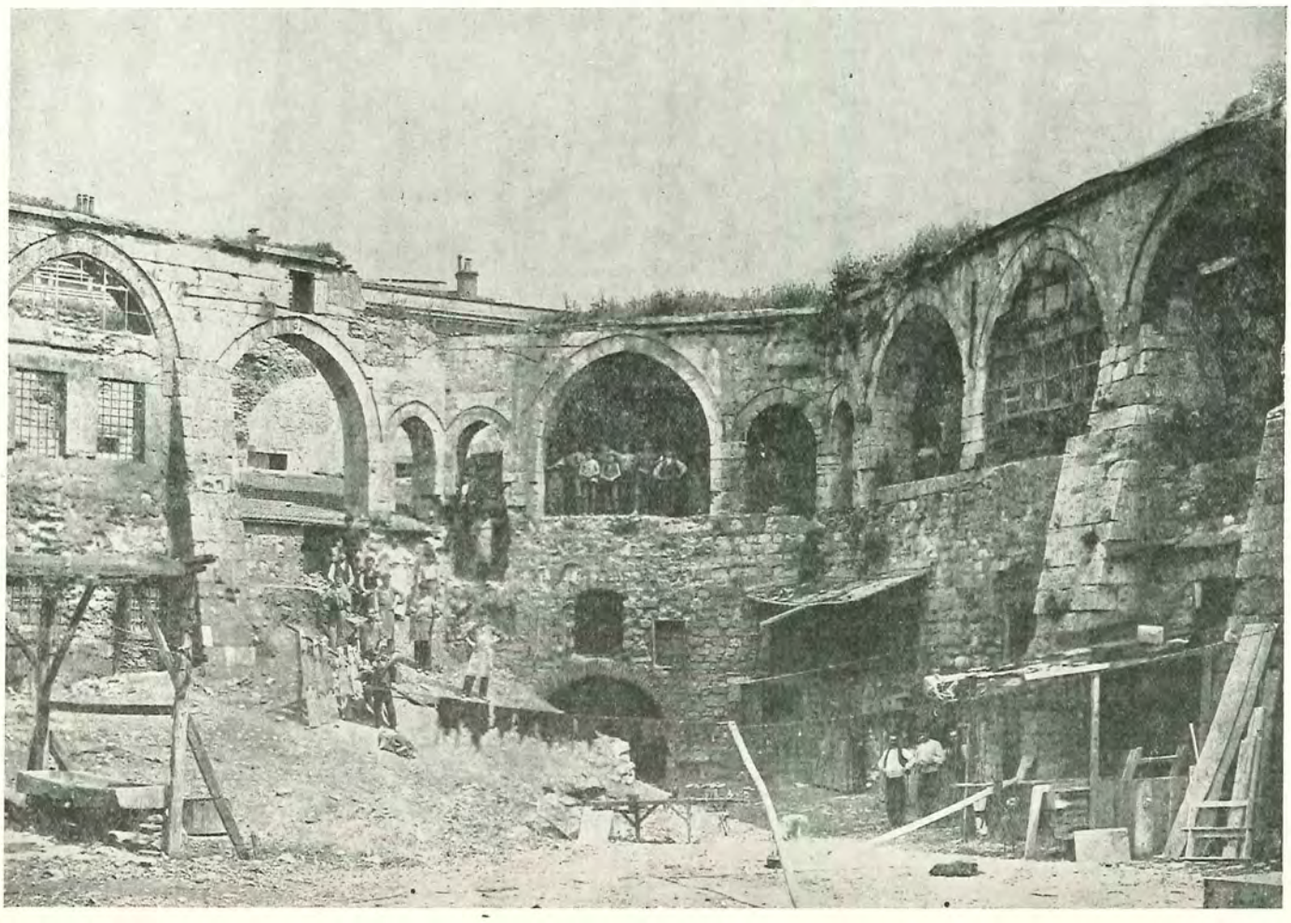

(Resim 421) Kürkçüler Hanı, küçük avlu (Foto: Gurlitt)

BEŞİNCİ BAB HANLAR (1)

1 - Kürkçü hanı Cedvel No. 262

Sadrıâzam Mahmud Paşa'nın Mahmudpaşa ve Çakmakçılar yokuşlarının köşesinde yaptırdığı bu bina, İstanbul'un ve Türkiye'nin büyük hanlarından biridir. Mustatilî büyük avlusunun zemin katında 46, üst katında 47, muzavva küçük avluda altda ve üstde otuz yedişer höcre ki cem'an 167 odası bulunmakda ve oda kapıları revaklı gezinti yerlerine açılmaktadır. Bundan maada Mahmudpaşa caddesi tarafında 26 dükkânı olması lâzım geliyorsa da bir kısmı yıkılmış olduğundan tam adedini mahallen saymak kabil olamıyor. Umumî tûlü 130, arzı 65 metre olan bu muazzam binanın avluları da takriben 45×40 eb'adındadır.

Alt odalar üstüvanî tonozlu, revaklardan kısm-ı âzamı kubbeli, bazısı çapraz tonozludur. Alt katdaki odaların pencereleri yalnız revaka bakar. Üstde her iki yüze de pencereleri vardır. Bu gün yalnız büyük kısımda karşılıklı bir çift merdiven vardır, (Resim 419). Büyük avlu mihvere nazaran mail duran binanın Hacı Küçük tarafından yapılan Kürkçühanı mescidi olması muhtemeldir; bu bina tâdil görmüş ve mağaza halini almışdır.

Hanın duvarları umumiyetle moloz taşından işlenmiş, kubbe ve kemerlerde tuğla kullanılmışdır; ayaklar kesme köfeki taşındandır. İkinci avludaki kemerler taştandır. Han büyük ve azametli olmakla beraber Bursa'dakilerde bulunan muhteşem kapılar, gayet itinalı işçilik burada görülemiyor. İhtimal binanın zelzelelerden yıkılması neticesinde, mahiyetini bozacak derecede büyük tâmirler görmesi, çehresini bu kadar değişdirmiş ve motiflerin kaybolmasına sebep olmuşdur. 1896 hareket-i arzından sonra çekilmiş olan ikinci avlu resmi bu halini açıkca göstermektedir, (Resim 420). Orta yerde yıkıntı molozları, bazı ayaklara karşı yapılan kesme taşdan mail payandalar, nazar-ı dikkati çekmekdedir. Yine aynı tarihdeki fotoğrafından, (Resim 421), ayaklar ve kemerler dahil, her tarafa, tamir ve sakatlık kusurlarını örtmek için vurulduğu aşikâr olan gayr-ı muntazam ve kaba sıvaların, handa güzel unsurlar varsa da görünmez ve anlaşılmaz hale sokduğu belli olmakdadır.

Ve yine, bir çok hanlarda olduğu gibi alt kat revakları kapı ve pencerelerle örtülerek odalara ilhak olunmuş ve avluya, mescid olması muhtemel mail vaziyetteki bina etrafına, bir çok ilâveler yapılmışdır.

İkinci avlu bu gün tanınmaz bir haldedir; mevcuddur da denilemez. Ara kapısından girince üç tarafı dolaşan dar bir sokak bırakılarak orta yere 3-4 katlı binalar ve Çakmakçılar yokuşu tarafındaki kolun yerine de 4 - 5 katlı büyük hanlar inşa olunmuşdur. Yalnız avlunun sağ tarafında, (Resim 421), payandalı revak görünmekdedir. Sol tarafdaki kol, binalar altında saklı durmakda, karşısındaki münkesir dıl'ı ise yıkılarak yerini tamamen hanlara terketmiş bulunmaktadır. Tarih-i inşası sarahatle malûm değilse de, herhalde musakkafatından olduğu camiden sonra ve hamamın yapıldığı tarih olan 871 (1467) senelerinde olması muhtemeldir.

(1) — Hanlar meyanında zikrolunması lâzım gelen; Fâtih Kervansarayı, Cedvel No. 261, Fâtih Camii manzûmesile birlikde tetkik edilmişdir.

Bursa Fidan hanı Cedvel No. 517

Tuzpazarı caddesinde Koza hanının karşısında bulunan bu muazzam hanın da bânisi Sadrıâzam Mahmud Paşay-ı Velî'dir. Eb'ad itibarile İstanbul'da aynı zatın eseri olan Kürkçü hanının bir avlusu kadardır ve her katdan 48 erden 96 odası vardır (R. 422, 422 a). Kürkçü hanında olduğu gibi odalar üstüvanî tonozlu, revaklar kubbedir. Kapı oldukça muhteşem bir esermiş; şimdi harabdır. Hanın cenub ve şark kolları, revaklarile beraber sağlam kaldığı halde şimal ve garb cebhesinin üst revakları kâmilen yıkılarak yerlerine ahşab bir sundurma yapılmışdır, (Resim 423). Cenub ve garb köşesinde odalardan da üç tanesi harabdır. Üst revak kubbelerinden yalnız şark kolu sağlamdır. Diğer taraflarda yıkılmayan ayakların üstüne ahşab çatı yapılmışdır. Alt katlar yıkılmamış ise de revakların arasına yapılan ilâvelerle tanınmaz bir hale gelmişdir.

Binanın ortasında 12 mermer sütuna müstenid fevkanî bir cami ve altında bir şadırvan varmış, (Resim 396). Cami kısmı yıkılarak sütunlar ve şadırvan bir de üst katın merdiveni bâki kalmışdır.

Binanın duvarları kâmilen tuğla hatıllı moloz taşından, kemerler ve kirpi saçaklar tuğladan yapılmışdır, (Resim 424).

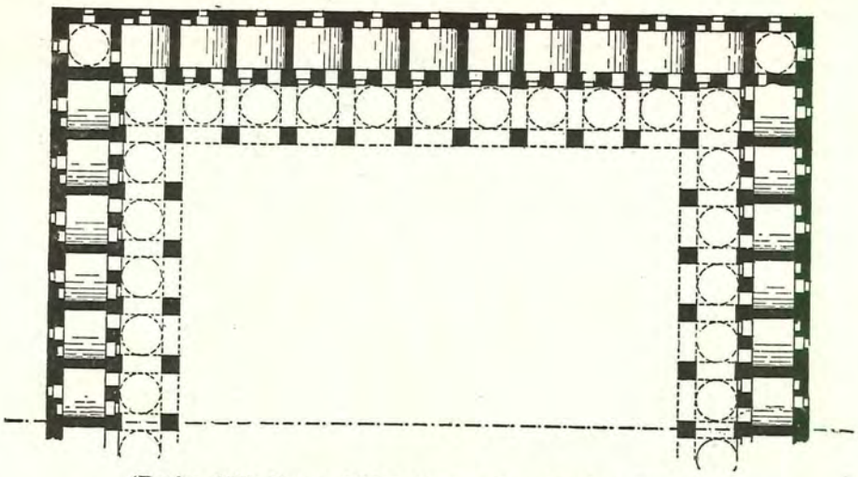

(Resim 422) Bursa, Fidan Hanı plânı (Resim: Wilde)

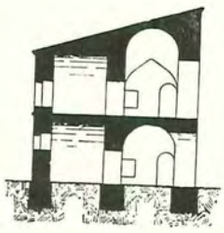

Resim 422 a) Bursa, Fodan Hanı maktaı (Resim: Wilde)

(Resim 423) Bursa, Fidan Hanı cami ve şadırvanının bakiyesi ve üst katda muhdes ahşab revaklar

(Resim 424) Bursa, Fidan Hanı cenub revakı

ALTINCI BAB ÇARŞILAR VE BEDESTANLAR

Bedestan (ESKİ BEDESTAN) Cedvel No. 269

BATPAZARI ÇARŞISI » No. 270

SANDAL BEDESTANI (Mahmud Paşa dükkânları) » No. 271

Büyük şehrin hayatında rolü pek mühim bir ticaretgâh olan ve gedik sahibleri olup (Hacegî) denilen müntesiplerinin ictimaî hayatdaki mevkii küçümsenemiyecek derecede olan Bedestan-ı atîki = Bezasistan'ı ve civarını Fâtih'in Türkçe vakfiyesi şöyle tavsif etmekde, (1);

«Evkaf-ı şerifeleri olan akaratdan biri bezâsistandır ki dekâkin-i bezzaziye tâbir olunur dar-üs-saltanat-ı-s-seniye-i mahmiye-i Konstataniyye'de merhum Mahmud Paşa imareti kurbünde Çakır Ağa mescidi mahallesinde vâkidir yüz on sekiz sanduku müştemildir tevabiinden olub bunlara muttasıl olan dekâkin vakf-ı şerifedendir havali-i bezasistânda vâki dükkânlar ki bezazlar, takyeciler, derziler sâkin olurlar ve Batpazarı dedikleri sukda vâki dekâkin cemian bezâziyeye tâbidir. Mecmuu sekiz yüz kırk dokuz bab dükkândır, cemian vakf-ı şerifleridir. Bunların cümlesinin hududu defter-i muteberlerinde mesturdur» demekdedir. Arada «Sultan Pazarı» nı anlattıkdan sonra «Yine evkaf-ı şerifedendir mahmiye-i Konstantiniye'de Mahmud Paşa dükkânları demekle maruf pazar ki merhum-ı merkumun imareti kurbunda vâkidir, bu pazar dört dıl'ılıdır bazı bazına mukabildir dekâkin-i mezburenin zahrında ve cavânibinde bina olunan dükkânlar cemian bunlara tâbidir vakf-ı şerifdendir cümlesi iki yüz altmış beş dükkândır» diye kaydolunmuşdur.

Fâtih camiinin inşasını müteakip 877 senelerinde tanzim olunduğu, Mahmud Paşanın ikinci sadareti esnasında şahid olarak imzalamasile anlaşılan

(1) — Fâtih Mehmed II. vakfiyeleri, Ankara - 1938.

vakfiye olub (1) Osman Ergin Bey tarafından aynı baskısı neşrolunan en eski arabî vakfiyenin 6. cı sahifesinde Bedestan

دارالبزازية الجديدة المعروف بيزازستان

Dar-ül-bezzaziye-il-cedîdet-il-marufeti bi bezzâzistan olarak tavsif ve 122 sanduku muhtevi olduğu beyan olunmaktadır. 901 (1496) da istinsah olunub Tahsin Öz Bey tarafından neşrolunan (2) diğer vakfiye suretinin (20 - 21) nci sahifesinde,

... الموقوفه فمنها البزازية الواقعه فى مدينة قسطنطنيه لازالت
محميه عن كل بليه بمحلهٔ چاقر آغا القريبه من عمارة المرحوم
محمود پاشا مشتملة على مأته صندوق وثمانيه وعشرين صندوقاً
مع ما يتبعها من الدكاكين المتصلة بها والدكاكين المبنية فى حواليها
التى يسكن فيها البزازيه والقلانسيون والخياطون وغيرهم
والدكاكين التى اسمها بت پازارى عدد مجموع تلك الدكاكين ثمانمائه
وتسعه واربعون وحدودها مذكورة فى الدفتر المذكور ...

El mevkufeti fe minh-el-bezzâziyyet-ül-vakiatü fi medineti Konstantaniyye lâ zâlet mahmiyye an küllî beliyye bi mahalleti Çakır Ağa el-karibeti min imâret-il-merhum Mahmud Paşa müştemiletin alâ mieti sanduken ve semâniyetin ve işrine sanduken maa ma yetbeuhû min-ed-dekâkîn-il-muttasılâtı bihâ v'ed-dekâkin-il-mebniyyeti fî havâlîhâ elletî yeskûnü fih el-bezzâziyyeti v'el-kalansiyyûne v'el-hayyatûn ve gay rühüm v'ed-dekâkin'el-letî ismühâ Batpazarı adedi mecmui tilk-ed-dekâkîni semanimietin ve tis'atün ve erbaune ve hududuhâ mezkûretün f'id-defter-il-mezkûr..., denmekde ve arada (Sultan Pazarı) nı zikrettikden sonra,

ومنها السوق الموسوم بمحمود پاشا دكانلرى الكائنة
فى البلدة المذكورة بقرب المرحوم محمود پاشا وهو سوق
ذواربعة الاضلاع بعضها مقابل مع مايتبعه من الدكاكين المبنية على
ظهرها والدكاكين المبنية على جوانبها وهى مايتان وخمسة
وستون دكاناً

Ve minh-es-suk-ül-mevsumü bî Mahmud Paşa dükkânları el-kâine f'il-beldet-il-mezkûreti bî kurb-il-merhum Mahmud Paşa ve hüve sukun zû erbaat-il-adlâ bâzuhâ mukabilün maa ma yetbeuhu mîn-ed-dekâkîn-il-mebniyyeti alâ zahrihâ v'ed-dekâkîn-il-mebniyyeti alâ cevanibihâ ve hiye mietâni ve hamsetin ve sittine dükkânen, demektedir ki, meal itibarile tercümesi, Türkce Vakfiyeye aynen uymakda, yalnız sanduk mikdarı Türkçe'de 118 iken bunda 128 i bulmakdadır. Eski arabca vakfiyenin bir bedestandan bahis ile bunu da (Yeni) olarak tavsif etmesi (Mahmudpaşa dükkânları) namı altında müteakib nüshalarda zikri geçen ve dört dıl'ılı bir (suk) olan Sandal bedestanının bir kaç sene sonra yapıldığını göstermekdedir.

Muallim Cevdetin Belediye Kütüphanesine teberruu meyanında bulunan Ayasofya tahrir defterinde (3) Bedestan, aynı zamanda Ayasofya vakfı meyanında tahrir olunup (s. 1) de

... الدار الكبيرة العالته المعروفه بالبزازية الكبرى
والحوانيت الخارجة منها المتصله بظاهر جدرانها الاربعه والمنفصله
عنها المتقابلة المبنيه فى حوالها على رسم الاسواق المتعدده ...

... Eddar-ül-kebîr-ül-âliyet-ül-marûfe b'il-bezzâziyyet-il-kübrâ v'el-havâniti'l-hâricetü minh-el-muttasılatü bî zâhir-i cüdrânih-el-erbaati v'el-munfasılatü anh-el-mûtekâbilet-ül-mebniyyeti fî havâleyhâ alâ resm-il-esvak-il-müteaddide...)

Ve hudutları tarifden sonra da;

... مشتملاً على مأته وستة وعشرين صندوقاً وخمس
عشرين زاويه وبعدما جدد بنا وبعد الحرق اعان الله تعالى منه
صار مشتملاً على مأيه واربعين صندوقاً وثمان عشرين زاويه

... Müştemilen alâ mietin ve sittetin ve işrine sendukan ve hamsin işrine zaviyeten ve ba'de mâ cüddide binâ ba'd-el-harak eân-e-Llâhü teâlâ minhû sare müştemilen alâ mietin ve erbaine sendukan ve semanin ve işrine zaviye, demektedir. Bu tarifden bezzâzistan dükkânlarının dört dış duvara muttasıl ve bazısının ayrı ve mukabilinde olup müteaddid sokaklarda bulunduğunu ve Bedestanın 126 sandık ve 25 zâviyeyi müştemil iken yandıktan sonra tecdidinde 140 sandık ve 28 zâviyeye baliğ olduğu anlaşılmakdadır.

Evliya (1 - 613) de «Esnaf-ı bezâzistan-ı atîk... İstanbul'un izdiham ve güzide yerinde Âl-i Osmanın hazine-i azîmi bir bezâzistandır ki gûya kal'âyı kahkahadır. Cemi erbab-ı seferin, vüzera ve âyânın malları bundadır ki, zir-i zeminde nice yüz demir kapulı mahzenleri vardır. Sene 857 tarihinde Ebülfeth Sultan Mehmed Gazinin binasıdır ki gûya şeddadî bir binadır, canib-i erbaası taşrasına keçeciler, sahaf ve takyeciler, bohcacılar, kılapdan ve sırmacılar ve kuyumcular ile muhattır, çar köşesinde kale kapuları gibi metin kavi demir kapuları vardır şimale nazır Sahaflar kapusı, garbe mekşuf Takyeciler kapusı, cenuba meftuh Gazazlar kapusı, şarka küşade Kuyumcular kapusı, vardır ki bu kapı üzere kanatlarını açmış mehib bir kuş sureti vardır; bu sureti kapuya nakşetmekden meram kısb-ü kâr dedikleri ber hava olub tayaran eder vahşî bir kuşdur, eğer bu kuşu bir nezaketle saydedebilirsen bu bezâzistanda kâr edebilirsin nasihatını ifham etmekdir amma hakkak-i a-

(1) — Osman Ergin, Fâtih İmareti Vakfiyesi, İstanbul Belediye Matbaası, 1944.

(2) — Zweistiftungs urkunden des Sultan Mehmed II. Fâtih, İstanbul 935.

(3) — Bedestan, etrafındaki 849 dükkân ve Sandal Bedestanı hem Ayasofya, hem de Fâtih külliyesi ve diğer cami medrese ve imaretler musakkafatı meyanında zikrolunmakdadır. Nazar-ı dikkati calib bir keyfiyetdir.

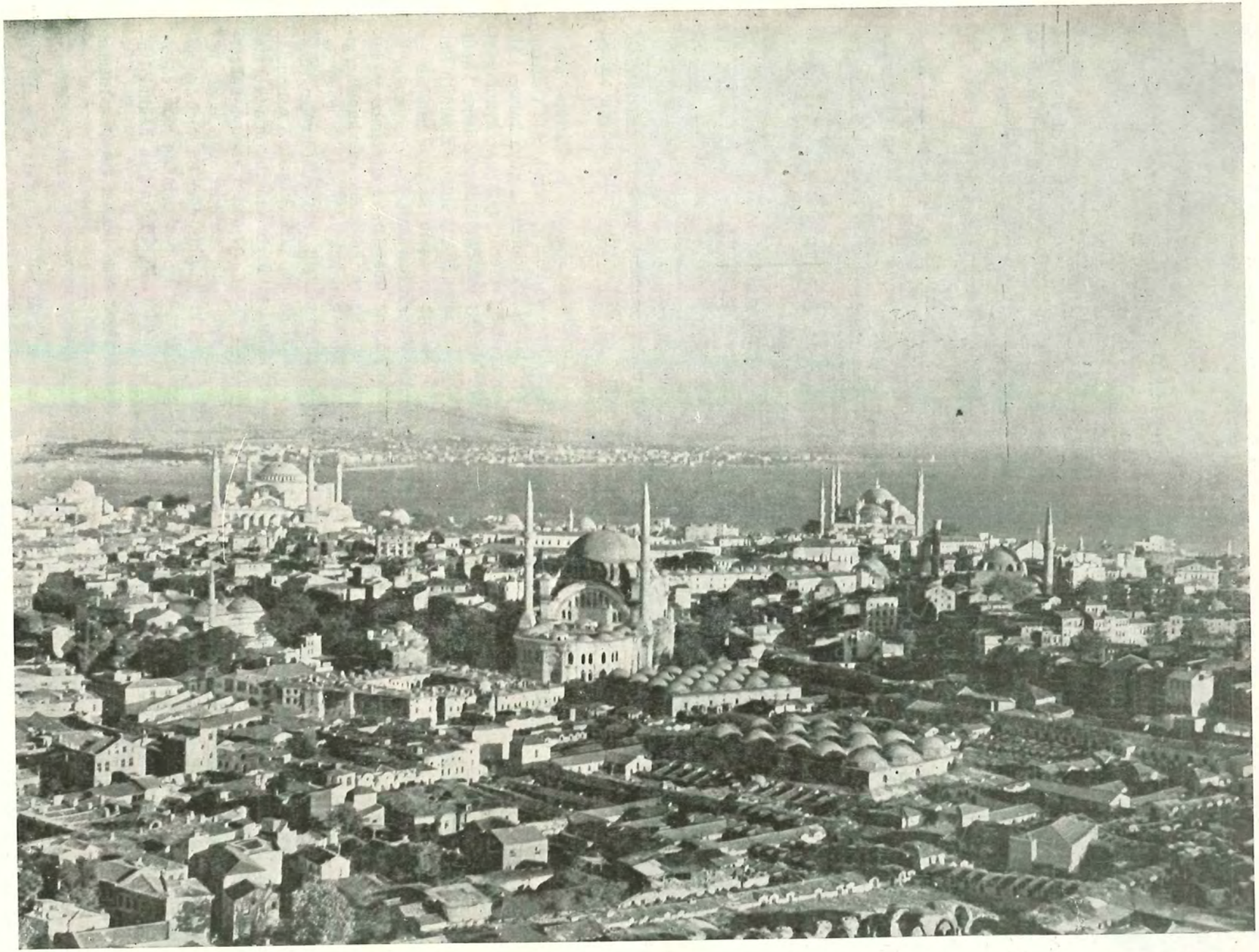

(Resim 425) Büyük Bedestan ve Sandal Bedestanının kuleden görünüşü

(Ön plânda on beş kubbesile Bedestan görülmekdedir.)

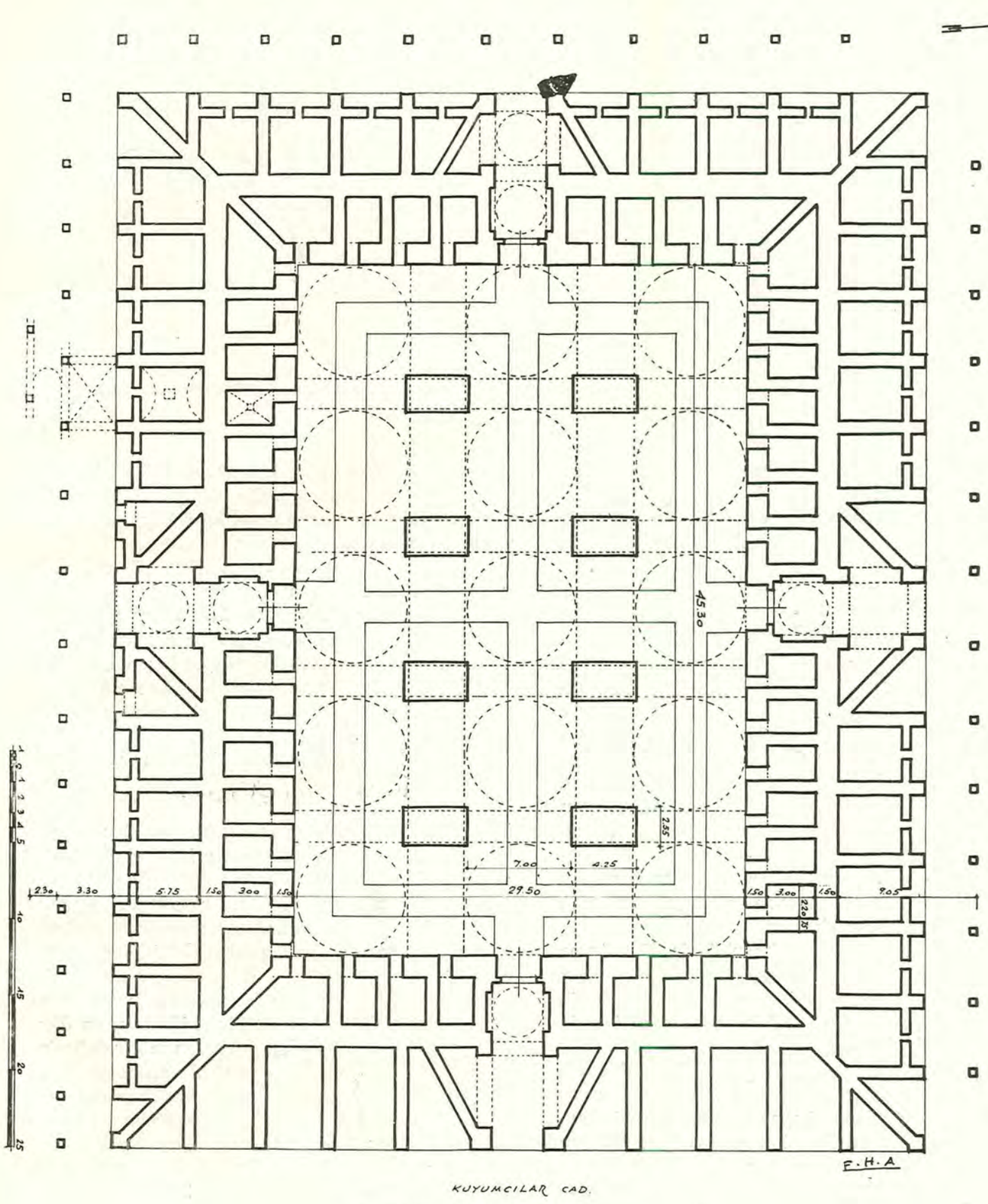

(Resim 426) Büyük bedestan restitüsyon plânı

cib remz-ü vasiyettir bu bedestan içre kârgir payeler üzre bir adet rasas-ı nilgûn ile mestur kubbe-i azîme vardır ki, canib-i erbaasında demir kapaklı pencereler vardır, dairen madar kubbe etraflarında adamlar gezüb demir kapakları kapayacak tabakaları vardır, bedestandaki şehrah dört sokağın yemin ve yesarı cümle altı yüz dükkândır, kat kat cümle iki bin dolabıdır; her dolab sahibi feragat edüp furuht etmek dilese beşer bin kuruşa tutiya gibi satılır; sabahdan kuşluk vaktine kadar işler bir kârhane-i azîmdir ki, içinde cümle zî kıymet eşya bulunur. Bunda birer ikişer gemiye mâlik bazirgânlar vardır» demekdedir.

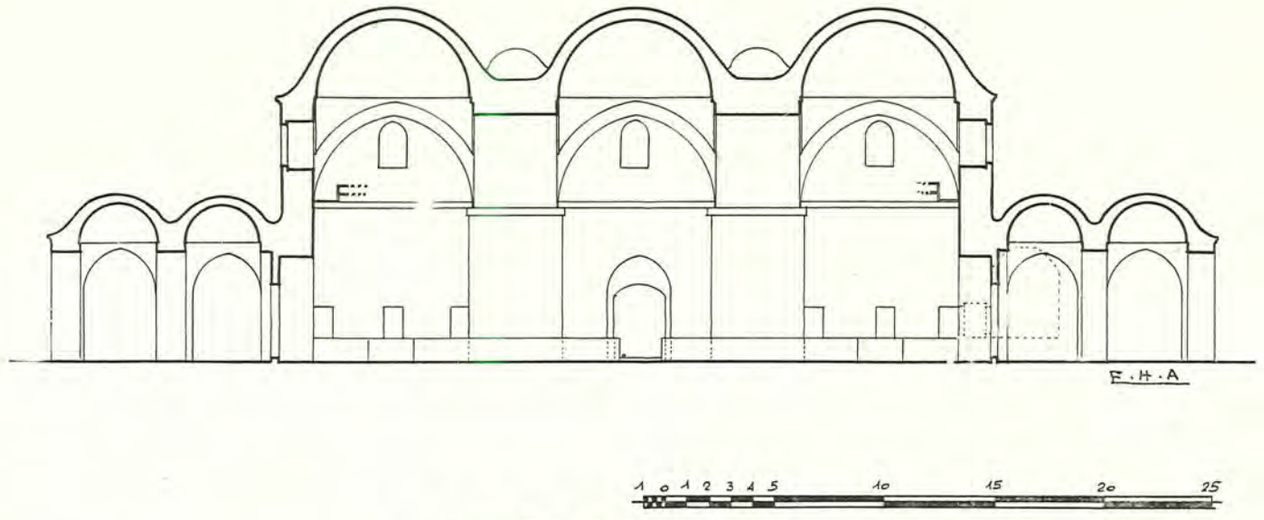

(Resim 427) Büyük Bedestan maktaı

Osman Ergin bey İslâm Ansiklopedisi, Bedestan maddesinde, İstanbul'daki üç bedestandan biri olan Eski Bedestan'ın, inşaatını tarif eden cümlelerinde, binanın taş yapılı, üzerleri kalın kubbeler ile örtülü olduğunu, kasaların durduğu yer altından başka dört tarafı demir kapılı, 28 mahzen ve «Dolab», dükkânların altında da bir çok sandıklar ve yirmi sekiz mahzenden dördü köşelerde, yirmi dördü de üç dükkâna bir düşmek üzere duvarların içinde bulunduğunu yazarak yukarda dercettiğimiz Evliya'nın yer altında «Nice yüz demir kapılı mahzen» rivayetini tekrar etmektedir. Bundan sonra (100) ü ayrı (28) i dükkânlarla birlikte olmak üzere 128 sandık veya mahzen bulunup bunlardan yüz adedinin yer altında ve yirmi sekizinin de duvar içinde olduğunu beyan (İç Bedestan) tâbirinin de buradan geldiğini bildirmekde ve kerre içinde «Mahzen, kapılı yer altı höcresi olmakla beraber bu tâbirin bedestanda sadece küp gibi yere gömülü sandık veya kasa mânasında kullanılmaktadır» demektedir.

Bundan sonra 6 metre kalınlığında dört duvar ile 8 fil ayağı üzerine inşa edilmiş olan bedestanın içeriden bakıldığı zaman 15, dışardan 23, kubbeli göründüğünü ve eb'adının 28×36 ve yapısının Bizans'a aid olduğunun, şark tarafındaki kapısının üzerinde hâlâ duran kartal şeklinden ve Fâtih'in vakfettiği Bizans binaları arasında sayılmış olmasından anlaşılmakta bulunduğunu beyan ile Sandal Bedestanı denilen Yeni Bedestan'ın Bizans eseri olmadığının «Binasının Türk mimarî tarzına uygunluğundan» ve Fâtih'in yukarda bahsi geçen vakfiyesinde bu bedestandan bahsedilmemiş olmasından anlaşıldığını ve 1914 de bu binanın mezad salonu haline getirilmesi için mimar Kemaleddin beyin riyaseti altında çalışan mütehassıslar komisyonunun da bu binanın Türk eseri olduğu neticesine vardığını söylemekdedir.

Celâl Esad Bey de San'at (Ansiklopedisi s. 200) de Osman Ergin Beyin kubbe adedi ve sandıkların tevzii hakkındaki nazariyesini ve Bizans'a aid oluşunu ve makalesinin diğer bahislerini değişik kelimelerle ihtisaren iktibas ile iktifa edip yeni bir şey söylememiş yalnız mimar Saim Ülgen Bey tarafından yapılan bir plânını eklemişdir.

Bunlardan başka bir de Gurlitt'in rölövesi varsa da, direklerin uzun tarafını aksi istikametde çizecek kadar yanlış olduğundan, kale almaya değmez. (Eski Eserler Ansiklopedisi) namile 1939 da bir eser neşreden Antikacı Nureddin Rüşdü Bey de, Osman Beye me'haz olduğunu zannettiğimiz kubbe adedi ve duvar kalınlığı misillû bazı indî mülâhazalar dercetmekdedir.

Osman Ergin Bey arabca vakfiyenin yazılışında:

مائة صندوق وثمانيه وعشرين صندوقاً

Miete senduk ve semaniye ve işrine sendukan, ibaresindeki (Yüz sanduk ve yirmi sekiz sandık) gibi Türklere hâs ve kendisinin her vesile ile tenkid ettiği bozuk arabca ibareye aldanarak sandıkların ayrı ayrı vasıflarına delil addediyor. Halbuki bu bir ibare yanlışından ibarettir. Netekim aynı vakfiyenin 21. ci sahifesinde (Suk-us-serracîn) in 110 dükkânından bahsederken de «Miete hânut ve aşare havanit» şeklinde yani (Yüz dükkân ve on dükkân) suretinde yazılmışdır. Ayasofya tahrir defterinde de miete sittin ve işrîne, tamirden sonra miete veerbaîne yani 140 sandık olduğu mezkûr olmasına binaen sandıkları hep aynı cins kabul zarurîdir ve bu ibarede gizli mânalar aramak doğru olmasa gerekdir. Demir kapılı mahzenler ise zir-i arzda değil sath-ı arzda duvar içindeki 44 adet mahzendir. Mahzen halk lisanında kapısından başka harice açıklığı olmıyan gömük yerlere derler; toprak altında da olması muhakkak şart değildir. Vakfiyede bahsedilenler peykelerin altındaki demir sandıklardır ve el'ân da durmakdadır; mahzenle asla karıştırmamalıdır. Osman Ergin Bey duvarların 6 metre kalınlığında ve binanın 28×36 eb'adında, 1008 metre murabbaı sahasında olduğunu ve dışardan 23 kubbeli bulunduğunu söylü-

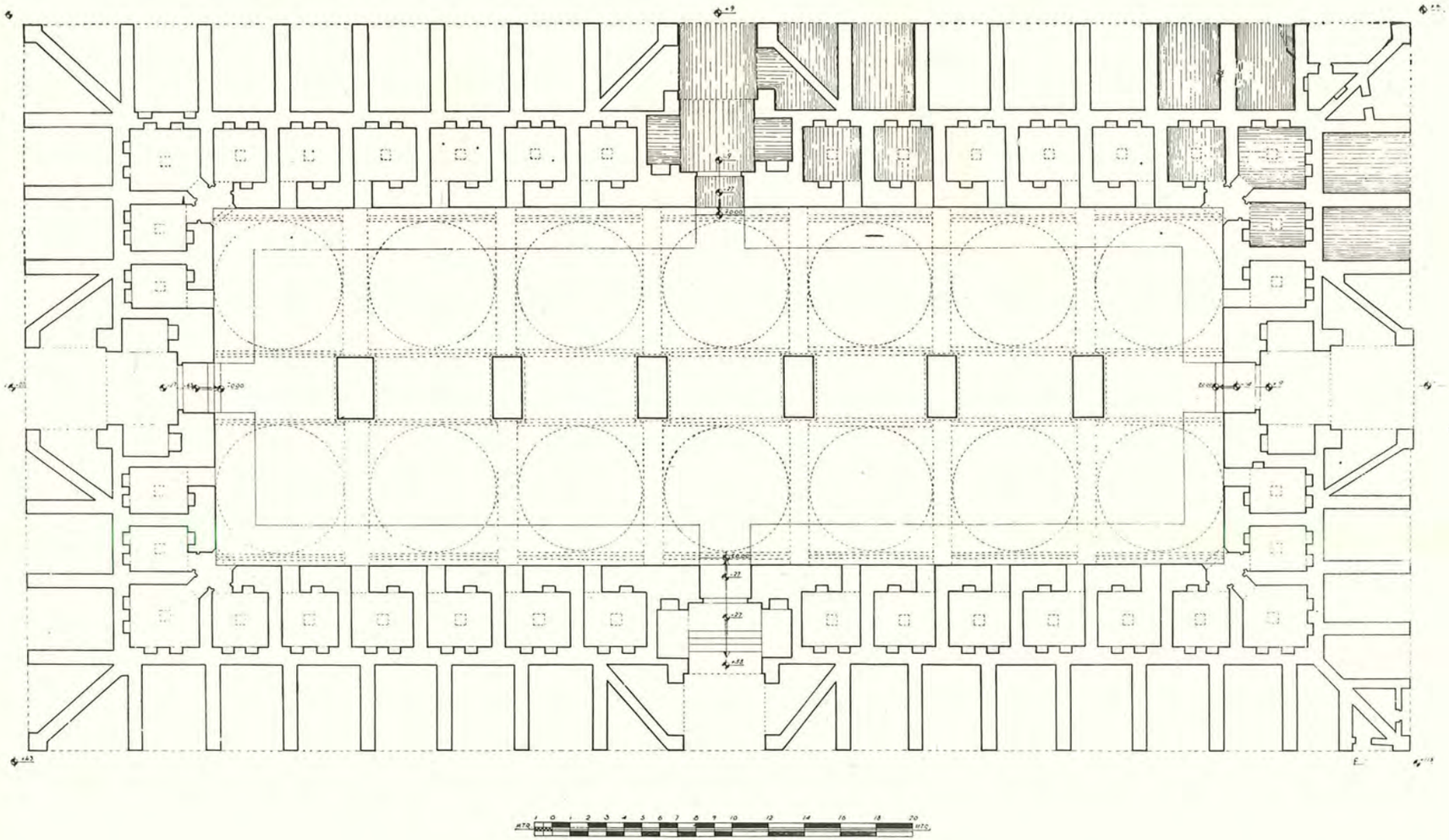

(Resim 428) Edirne Bedestanı, restitüsyon plânı

yor. Duvarlar 6 metre değil ancak 1,5 metredir; iç eb'adı da 45.3×29.5=1336 metre murabbaıdır. Dışardaki ufacık tümsekler de kubbe değildir; kurşun akıntısı için yapılmış beslemelerdir. Kuleden alınmış resimlerinde de 15 kubbe olduğu vazıhan görülmekdedir, (Resim 425). Taht-ez-zemin mahzen de kat'iyen yokdur.

Binanın Bizans'dan kalma olduğu meselesine gelince: Bir kapısında çift kartal resmi görülmekle bir binanın menşeine nasıl hükmolunur? Bunu anlamakda mazuruz. Aynı müellif, Sandal Bedestanı'nın Türk eseri olduğunu kabul ettiği halde bu binada ne fark vardır ki, Büyük Bedestan Bizans eseri olsun? Bina, tamamen Türk yapısıdır. Sandal Bedestanı temizlenmiş ve tamir edilmişdir, Büyük Bedestan da temizlense aynı kisveye derhal bürünür. Bir kere o resmin mevzuu olduğu kapı, iki merkezli sivri tahfif kemeri altında basık ve klavolardan mürekkep Türk kemeri ile yapılmış tamamen XV. ci asır üslûbu bir Türk kapısıdır. Diğer kapılar da aynen böyledir. Bina inşaat itibarile de plân itibarile de tamamen Türkdür. Ayaklar üstündeki büyük kemerler ve mahzenlere geçen küçük kapılardakiler hep sivri Türk kemeridir. Ayaklarla kemer arasındaki silme bir diş ve bir pahdan mürekkeb Türk silmesidir. Ayak ve kemerler arasında bu şekilde bir Bizans silmesine tesadüf etmedim; emsali umumiyetle bir asaba ve dik bir münhaniden terekküb etmekdedir. Meselâ, Bozdoğan su kemerlerinde olduğu gibi. Duvarlarda tek tuğla sırasile ve şakulî tuğla beslemelerle işlenmiş Fâtih devri karakterini haiz satıhtadır.

Kubbe kasnakları düz satıhlı sekiz köşedir. Bizans eserlerinde böyle bir kasnağa tesadüf edilmez. Kaldı ki, bu bedestan Bursada Sultan Yıldırım Bâyezid, Edirnede Çelebi Sultan Mehmed taraflarından yaptırılan bedestanların mikyası daha geniş tutulmuş bir istahalesinden başka bir şey değildir, (Resim 426-427). Kubbe genişlikleri hemen hemen Edirne bedestanına aynen uyar. Mahzen teşkilâtı, haricî dükkânlar, köşe dükkânlardaki kutranî bölmeler, mahzenlerin havalandırılması, pencere ve tertibatı hep Edirne bedestanından örnek almışdır. (Resim 428, 429). Edirne bedestanını restitüsyon plân ve maktaıdır. Bir mukayese, bu müşabeheti bütün vuzuhile göstermektedir.

Bir Bizans armasına benzeyen bu çifte kuş Türklerin bu tezyinî motiflere gösterdikleri müsamaha misali halinde, orada bulunmaktadır. Düşünmeli ki bina Bizans'dan kalma ve arma da esasından yerinde olsaydı, galiblerin gözünden kaçmıyacak ve eski Devletin remzini isteseler derhal yerinden atacaklardı. Güzel kuş resimlerine karşı olan meclûbiyetimizle onu oraya takmışız. Bunun bir çok emsalini hatırlıyoruz; meselâ Gazanfer Ağa medresesi karşısındaki Mimar Sinan yapısı büyük Kırkçeşme'nin ayna taşı bir çift tavus kuşu kabartması idi; şimdi bu taş Ayasofya müzesindedir. Bedestan yapılırken bu kuşu yerde gören Hazret-i Fâtih'in inşaat esnasında oraya bizzat astırdığını görür gibi oluyoruz.

Osman Beyefendi, Büyük Bedestan'ın Fâtih tarafından Bizans eserleri meyanında vakfedildiğini ve Sandal Bedestanı'nın Fâtih tarafından yaptırıldığını «Türk tarz-ı mimarisine uygunluğundan» ve Fâ-

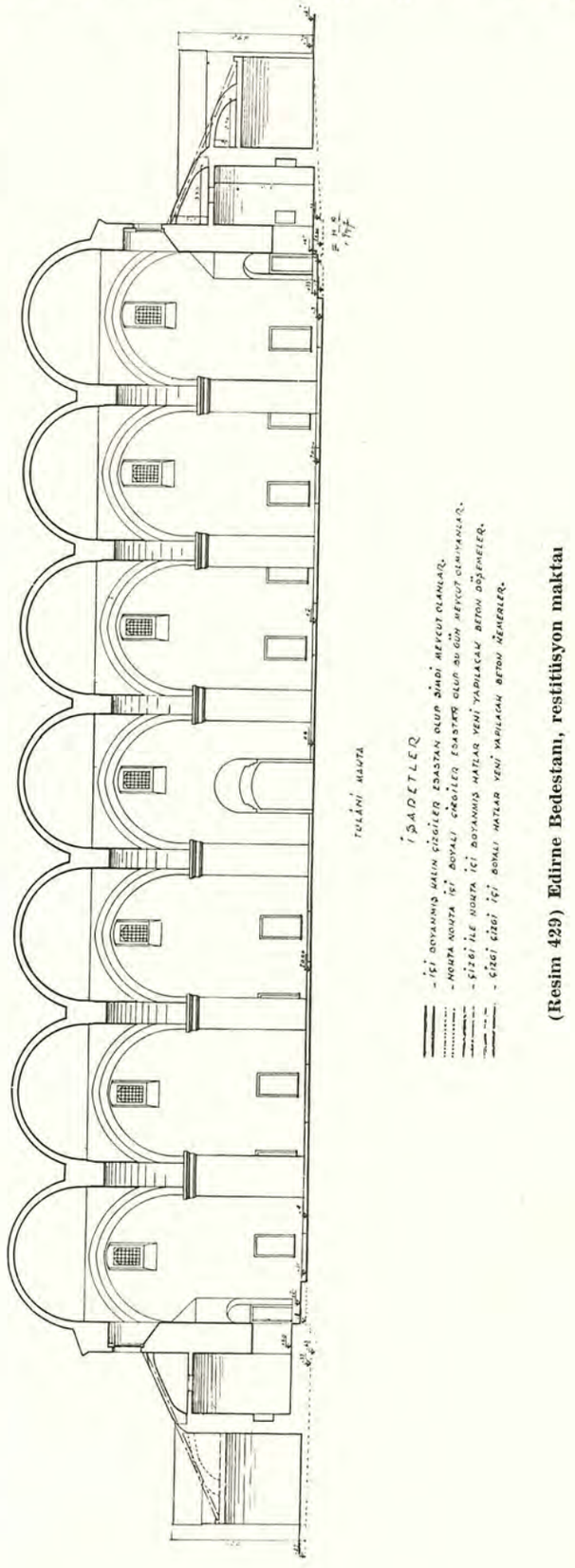

(Resim 429) Edirne Bedestanı, restitüsyon maktaı

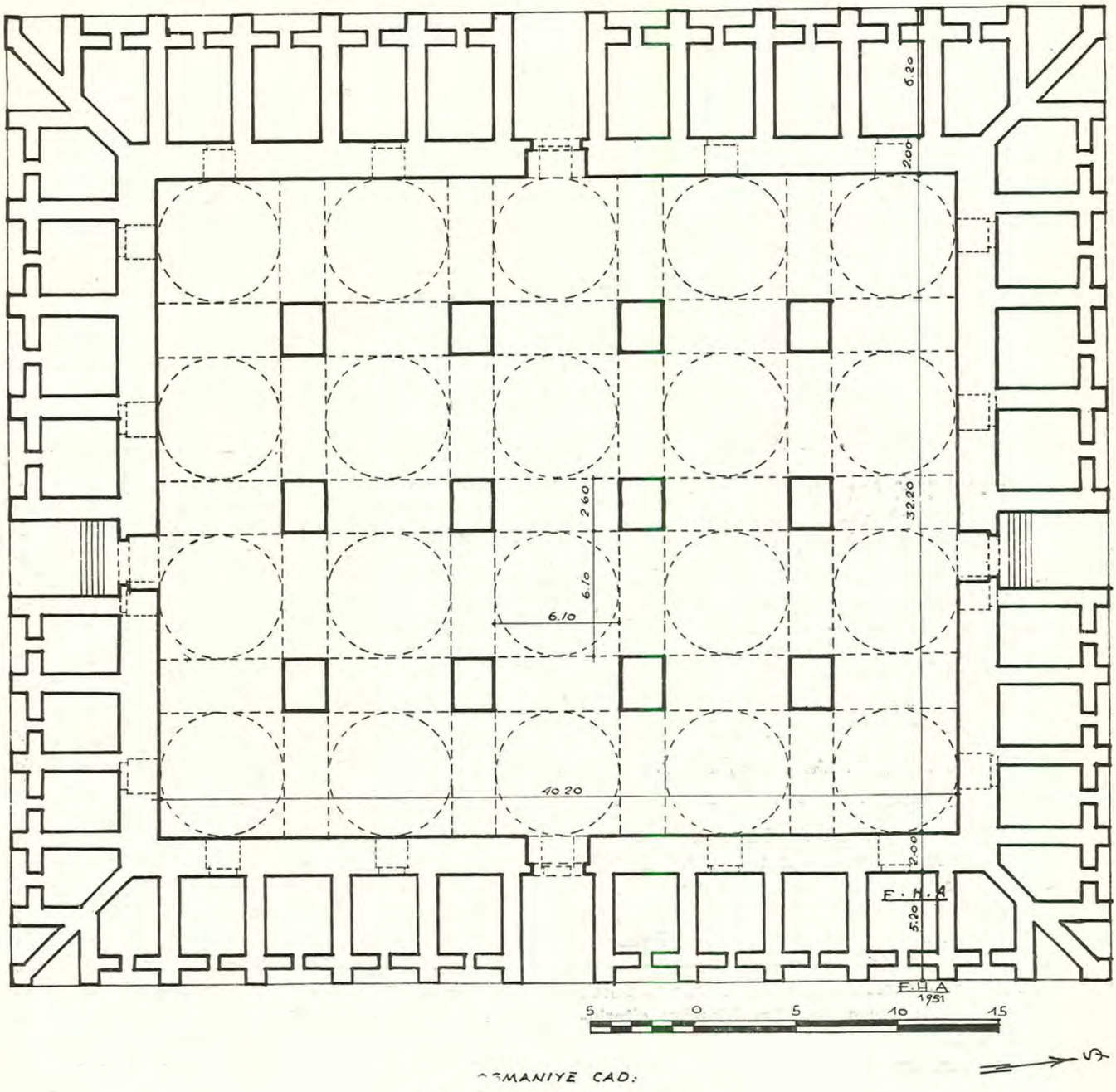

(Resim 430) Sandal Bedestanı plânı

tih'in vakfiyesinde zikredilmemesinden ileri geldiğini söylüyor. Sandal Bedestanı ile Büyük Bedestan arasında mimarice fark olmadığını yukarda bildirdik. Sandal Bedestanının vakfiyede de zikredilmediği ve zikredilen musakkafatın tamamen Bizans eseri olduğu varid değildir. Fâtih'in asıl kendi yaptırdığı eserleri vakfettiği her iki vakfiyenin başında sarahatle yazılı ve yapılan musakkafatın küllîsi Fâtih inşası olduğu malûmdur. Sandal Bedestanı da, aynen dercettiğim 901 tarihli ve Tahsin Öz Bey tarafından neşrolunan vakfiyede (سوق الموسوم بمحمود پاشا دكانلرى)
Suk-il-mevsûm bi Mahmud Paşa dükkânları, Bedestan ise; (.. الاسواق الموقوفه فيها البزازيه)
El-esvak-ül-mevkufetü feminh'el-Bezzâziyye..., şeklinde yani her ikisi de suk namile ve Sandal bedestanı için (Zu erbaat-il-adla') yani dört dıl'ılı olduğu tasrih edilerek dercolunmuşdur.

Ayasofya tahrir defteri de Sandalı (Ed-dar-ülmarûfetü b'il-Bezzâziyyet-üs-sugrâ), yani küçük bedestan olarak sarahatle dercediyor.

Bu da gösteriyor ki her iki bedestan aynı şekilde tarif ve tavsif edilmiş ve vakfiyet cihetinden bir fark gözetilmemişdir.

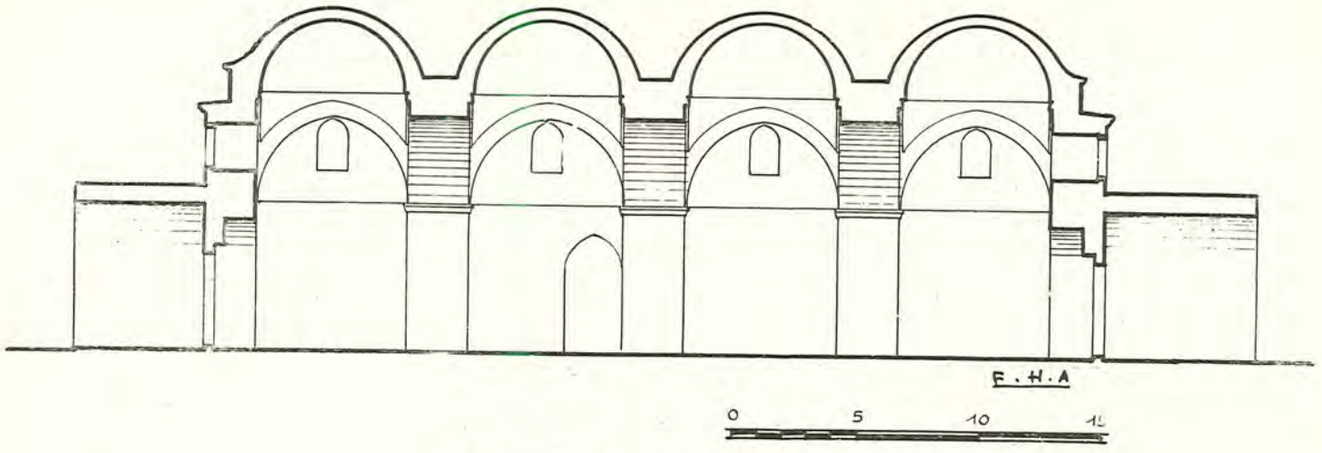

(Resim 431) Sandal Bedestanı maktaı

En eski vakfiyede büyük bedestanın

(دار البز زیه الجدیده) dar-ül-bezzâziyye-ül-cedîde,

olarak tavsif edildiğini yukarıda söylemiştik; bu da onun «kadîm» olmayıp «cedîd» yani Fâtih inşası olduğunu gösterir. En eski vakfiyenin Sandal Bedestanını zikretmemesi, Osman beyin dediği gibi Bizans binalarından olmamasından dolayı değil, ancak tanzim esnasında, henüz bu binanın yapılmamış bulunmasındandır; nitekim ondan sonraki vakfiyeler her ikisini de ihtiva eder. Ayasofya tahrir defterinin Bizansdan kalan binalara (Kâfiriyy-ül-binâ) ve ilâve görmüş olanlara (بعض بناء کافری و بعضه حادث)

Ba'zu binâün kâfiriyyün ve ba'zuhu hâdisün, dediğini neşrettiği vakfiyenin metin kısmı 39-40 ıncı sahifesinde Osman Bey de bizzat söylüyor. Pek çoğu Galata'da olmak üzere, bu Bizans binalarının umum musakkafatın % 12 - 15 i kadar olduğunu tahrir defterlerine nazaran tahmin ediyorum. Bedestan hakkında ise böyle bir kayıt yokdur.

Kaldı ki bir ticaret müessesesi olduğu muhakkak bulunan bu bina Bizansın ticaret muhitinden, sitesinden uzakda idi.

Bizans çarşıları tarih boyunca şöyle idi: Kürkçüler, elbiseciler, gümüşçüler Vasilikisi yani çarşısı Ohtogon (Yerebatan) ile Forum Konstantin (Çenberlitaş) arasında bulunuyordu (1). Vak'anüvis Théophane (I.940) da Romanos Lekapenos zamanında Forum Konstantin'deki Panaiya kilisesi kurbünde, revaklardan zuhur eden yangını tasvir ederken mumcular çarşısını da zikrediyor (2). Bandori'nin neşrettiği tarihte ıtriyat çarşısı Ohtogon (Yerebatan) yanında (3) tunç ve bakır işleri, Ayasofya yakınında, bu san'atların hâmisi olan St. Vierge de Chaleopretia'nın bakiyelerile de sabit olduğu üzere Ayasofyanın garb kapısı karşısında, şimdiki Zeyneb Sultan camii yakınında idi (4).

Çiviciler, Saraçhane ve Kıztaşı civarında; zahireciler, bir Venedik anlaşmasına nazaran (1344) tarihlerinde Unkapanı civarında; Ekmekçiler (Mese) yani Divanyolu üstünde Sinan Paşa türbesi yerinde; Uzunçarşı aynı yerde (5) idi. Bu böyle olduğu gibi altın ve gümüş ve kıymetli kumaş ve sairenin muhafaza edildiği yer de Mese yani şimdiki Divanyolu üstünde ve Forum Konstantin yani Çenberlitaş yakınında idi ve Oixos deniyordu (6). Son devirlerde bunların bile mevcud kaldığını zannetmiyoruz.

Bunlara nazaran Bizans çarşısı ve süs sanayii ve muhafaza mahzeni sonraları saray civarı ve Divanyolu'nda ve Haliç sahillerinde toplanmışdı, şimdiki Bedestan civarında büyük çarşı yokdu. Tabiî ki mahallî dükkânlar müstesnadır. Zannıma kalırsa İmparatorlar büyük saraydan Vlaherne kilisesine gitmek için Forum Konstantin'den Uzunçarşıya buradan geçmek mecburiyetinde idiler; yani burası yoldu. Daha sağ tarafı çok ârızalı ve dik olduğundan geçilemiyeceğini tahmin etmekteyim. Bu tafsilât da binanın Bizansdan olması varid olmadığını gösteriyor.

Bedestan'a, Eski Bedestan denmesinin sebebi de Fâtih devrindeki inşası sırasına göredir; evvelce ona (yeni) dendiğini yukarıda söylemişdik.

Binayı kısaca tarif edelim: Bu bedestan, 50 sene evvel yapılan Edirne bedestanı plânının bir sıra direk fazlasile hemen hemen aynıdır. Üç sırada on beş kubbe 1,5 metre kalınlığındaki etraf duvarlara ve 4.35×2.45 eb'adında sekiz muazzam ayağa oturur. (Resim 399). Ayaklar kesme taşla, duvarlar bir sıra tuğla bir sıra düzgünce moloz taşile işlenmiş, taşlar arasına şakulî tuğla beslemeler konmuşdur. Kapılar içden ve dışdan iki merkezli sivri tahfif ke-

(1) — İstanbul ve Boğaziçi, Mehmed Ziya, İstanbul, cild II. ve Feridun Derimtekin Beyin notu ile, Chronique Paskale Bonn, 1623, Théophane I. - 184, Leon Crum P. G. c. VIII. 1156.

(2) — Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi ve Feridun Dirimtekin dostumun notu: Ducange I. XXIV. 16 Théophane Cont. Bonn s. 420.

(3) — İstanbul ve Boğaziçi, Mehmed Ziya, II. cild.

(4) — Feridun Dirimtekin notu.

(5) — Son dört kalem de Feridun Beyin notu.

(6) — Kedrenos, Bonn I. 647.

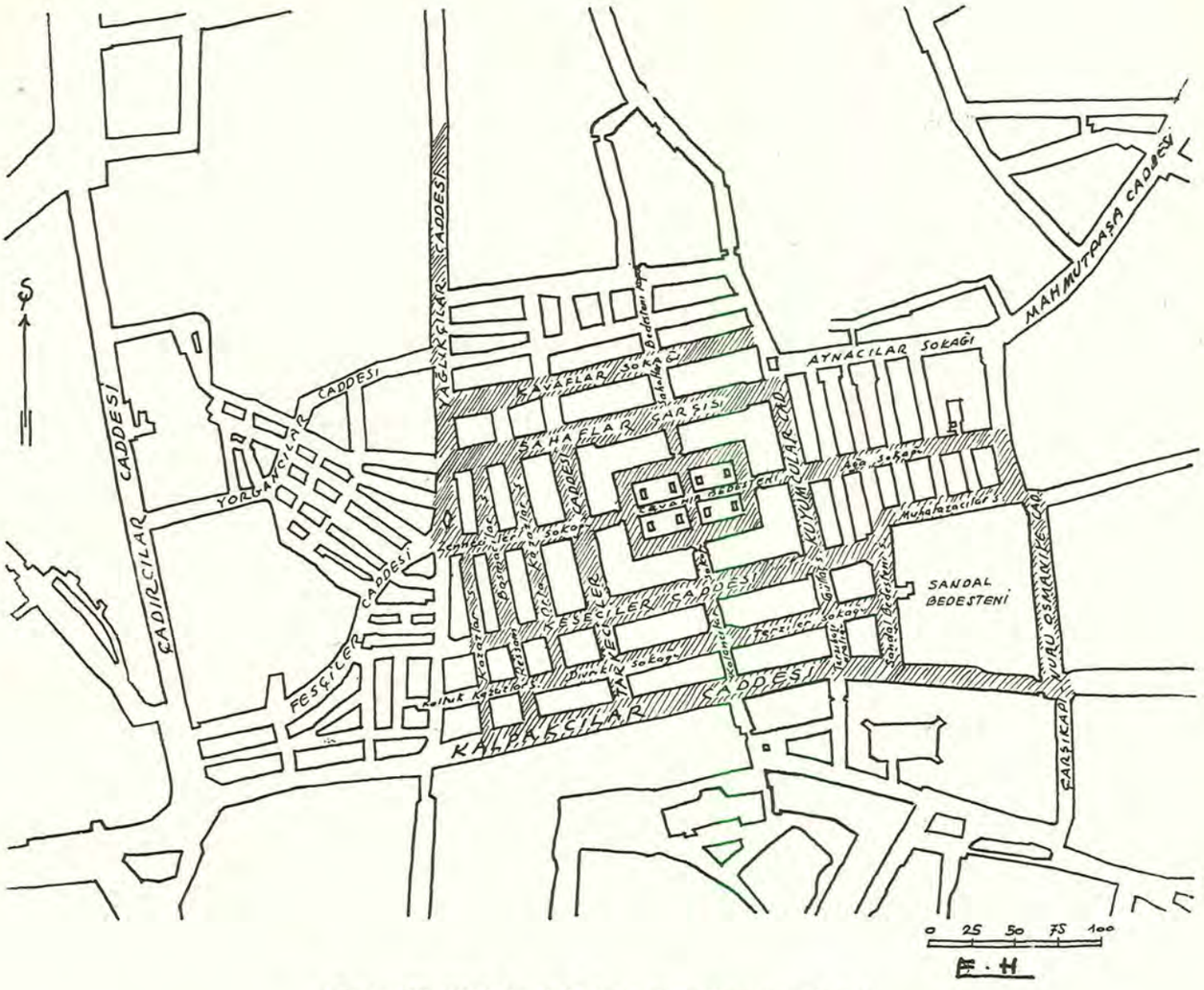

(Resim 432) Fâtih devrinde Çarşı plânı (Taranmış olanlar)

merleri altında basık mermer kemerler ve mermer söve ve mil yataklarile yapılmış, kanatları gayet kalın, pahlı mikâp veya burmalı çivi başlarile tezyin edilmişdir. Bu kapıların son asırlardaki isimleri, şimalde Sahaflar, cenubda Takyeciler, şarkda Kuyumcular, garbda Zenneciler namını alır. Ayaklar üstünde ufak bir diş ve bir pahdan mürekkeb basit bir silmeden sonra iki merkezli hafifce sivri kemerler sağır kubbe kasnaklarına kadar yükselir. Pencereler yalnız etraf dükkân duvarlarından daha yüksek olan mustatilî büyük bedende bulunmakdadır (Resim 398). Bu pencereleri açıp kapamak üzere etrafında kaba bir şekilde ahşab gezinti yerleri yapılmışdır, bunun bir örneği de Galata Bedestanında vardır.

Kubbe kasnakları Türk yapıları karakterinde sekiz köşelidir. Binanın içinde ufak sivri kemerli kapılarla geçilen 44 mahzen vardır ki mümasili Edirne Bedestanında olduğu gibi dört sath-ı mailli tonozlarının en yüksek yerindeki bir delikden hava alır. Ziya tertibatı yokdur. Etrafda binaya muttasıl 57 dükkân ve 12 ufacık dolab yeri bulunmakdadır. Kapı yanına gelenlerine Edirne Bedestanında olduğu gibi 45 derece meyilli kutranî bölmeler yapılarak birer dükkân kazanılmış ve önlerine yukarda söylediklerimizden 4 dolab yerleştirilmişdir.

Bina içinde direkler ikişer ikişer alınarak dört ada teşkil olunmuş ve kapılardan kapılara haçvarî iki ve etrafda dört yol bırakılarak iki sıra alt ve üst dolablar yerleştirilmişdir. Sekiler altındaki dolab adedi 428, üstündekiler 324 adeddir (1).

Hülâsa, bütün hususiyetlerile bir Türk eseri olan zavallı Eski Bedestanı en zayıf bir mesnet olan bir kartal resmine bakıp vaftiz etmeye sebeb yokdur. Yapılışı, kullanışı, an'anesi tamamen Türk'dür. Âdet ve usullerinin bozulmadan kalması ve pisliğinin temizlenerek ortaya çıkarılması elzem bir eserdir.

* * *

Sandal Bedestanına gelince: Yukarıdaki vakfiyelere nazaran bu bedestanın tavsifini bilmünasebe

(1) — İlk inşasında 128 aded olan alt dolablar, yani sansıkları,n asırlar boyunca artarak, 428 e baliğ olduğuna dikkat etmelidir.

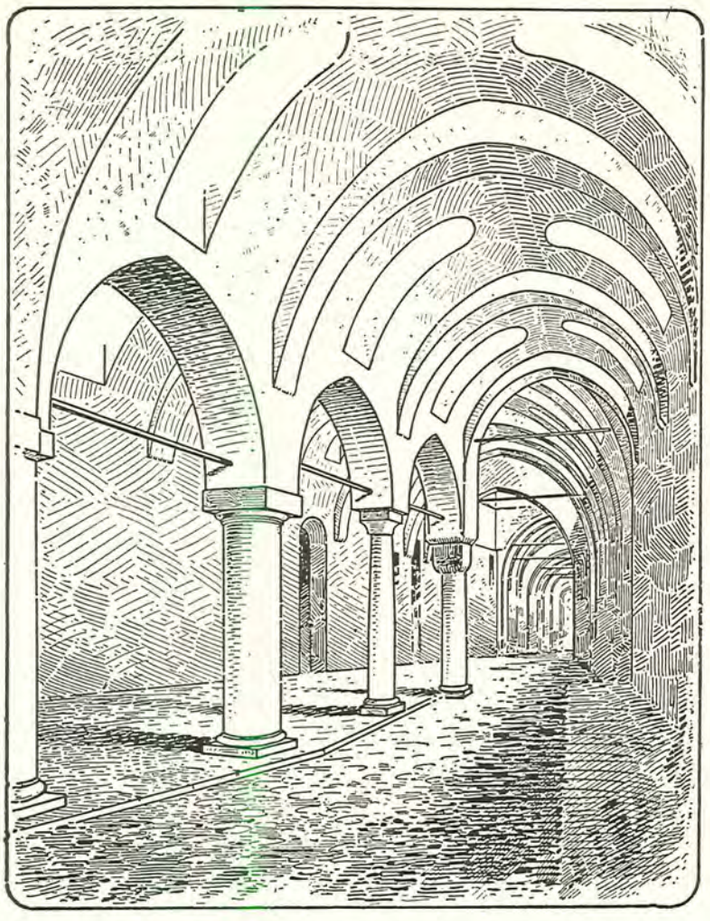

(Resim 433) Çarşının Bedestan yanındaki, Fâtih devrinde yapılan sokağın görünüşü (Resim: Gurlitt)

zikrettik. Ayasofya tahrir defterine nazaran üç tarafı tarîk-i âm, bir tarafı Bodrum kârvansarayı imiş ve (Küçük Bezzâzistan) deniyormuş. Evliya Çelebinin (1 - 617) de «Bu da Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın binasıdır, eski bedestana yüz adım karibdir; bunun da şekil ve binası hemen eski bedestan gibidir.» diye zikrettiği bu bina, diğerinden bir sıra fazlasiyle, 20 kubbeli, dört kapılı yüksek ve mütenasib bir binadır, (Resim 430, 431). İç eb'adı yuvarlak rakamla 40×32 olup Büyük Bedestandan az ufakdır. Kapılardan şark ve garbda olanları düz ayakdır, cenubdakine merdivenle inilir; şimaldekine çıkılır vaziyettedir. Binada mahzen yokdur. Yalnız duvarların dış yüzüne yaslanmış kırk altı dükkân ve köşelerdekilerde kutranî bölmeler vardır. İnşaat hemen tamamen Eski Bedestan gibidir. Ayaklar kesme taştan, duvarlar molozdan, kemer ve kubbeler tuğladandır. Kubbe kasnakları alçak ve sağırdır, (Resim 398). Pencereler dükkân seviyesinden sonra yükselen duvar kısmına açılmışdır. Aynı şekilde demir kanatlar medhalleri örter. Bina 1915 senelerinde tâmir görmüş ve belediye mezat salonu haline ifrağ olunmuşdur.

Mahzenleri olmadığından pek kıymetdar malların saklanmasına müsaid değildir. Esasında da burada Sandal denilen bir kumaş satıldığı için bu ismi almışdır.

***

Büyük ve Sandal Bedestanlarına zeyl olarak bunların etrafında bulunup Büyük Çarşıyı teşkil eden dükkânlar hakkında da bir fikir hasıl etmek ve ufak bir plânını çizmek münasip olacakdır kanaatindeyiz.

Yukarda zikretmişdik, Fâtih Külliyesi ve müteferrik hayrat için yapılan vakıfların vakfiyesi olan Türkçe surette ve buna muvazi olarak aynı musakkafatı yazan Ayasofya tahrir defterinde Büyük Bedestan etrafında sekiz yüz kırk dokuz, ve Sandal Bedestanı etrafında iki yüz altmış beş dükkân dercolunmakda ve tahrir defterinin (8-40) sahifelerinde bedestan etrafındaki dükkânladan elli ikisini şarkda, altmış üçünü şimalde ve mukabilinde, ellisinin garbında ve elli sekizinin cenubunda olduğunu göstermekde, diğerlerini Boyacılar, Kebeciler, Kazazlar, İpçiler, Kavaflar, Mücellidler gibi sanat isimlerine nazaran sınıflandırıp mahallerini ayrıca vermemekde, yalnız Kebeciler'in mevkiini Çakırağa Mescidi mukabelesinde olarak göstermekdedir.

Çarşının muhtelif sanayie merkez teşkil eden sokaklarından, 1310 hareket-i arzından sonra yalnız Sahaflar işgal ettikleri yeri terk etmişler ve şimdi yerlerine Halıcılar gelmişdir; diğerlerini bugün de aynı mânayı ifade eden isimleri ile anılan sokaklarda kabul etmek hatalı olmaz, kanaatindeyiz; buna binaen Fâtih devrindeki Büyük Çarşıyı (Resim

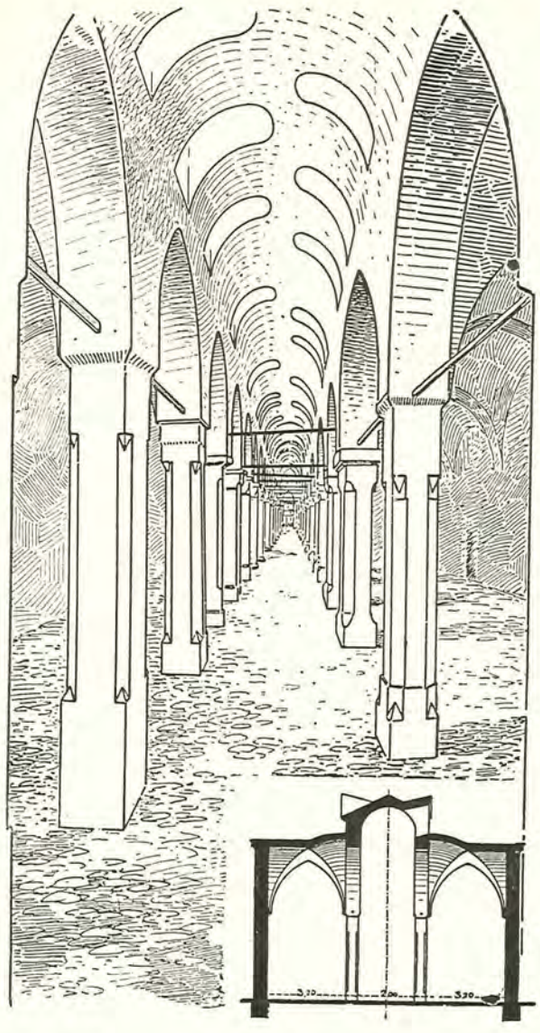

(Resim 434) Çarşının Bedestan yanındaki, Fâtih devrinde yapılan sokağının görünüşü (Resim: Gurlitt)

432) tarama ile gösterdiğimiz yerler olarak kabul emek oldukça doğru bir tahmin olur (Resim 432).

Şunu da ilâve edeyim ki çarşı yalnız Fâtih'in vakfettiklerinden ibaret olmayıp Ayasofya tahrir defteri, hududları zikrederken, o devir ricalinden olup birçok hayratı bulunan Çakırağa, Sarı Bâyezid, Muhiddin-i Kocevî, Mevlânâ Hüsrev, Kapıcıbaşı Mustafa Bey, Mimar Üstad Sinan, Muslihiddin Yarhisarî, (1), gibi hüviyetlerini bildiğimiz zatların vakıf ve mülklerini saymakdadır; hudud münasebeti ile, diğer saydıkları içinde, de o zaman yaşayıp da şahıslarını bilmediğimiz kimseler ve hududlarda olmadığından hiç zikredilmiyenler tarafından Fâtih devrinde başka dükkânlar inşa edilmiş olması pek galib bir ihtimaldir. Fâtih'in bizzat vakfettiği bin yüz on dört dükkâna bunları da ilâve edersek bu sahada asgarî 1500 - 1800 dükkân toplanmış olur ki bugün mevcud 3000 dükkânın yarısı demekdir.

Bu işaret ettiğimiz saha, ada tulleri bedestanın kapıdan köşeye kadar dıl'larına karşı gelip, köşelerde birer murabba olmak üzere, müttehid-ül-merkez bir şekilde ve umumî bir plân dahilinde yapılmış olan kısmıdır. Yalnız şark cihetinde zamanla bu ahenk biraz bozulmuş ve bir murabbaî ve iki tulânî ada herhangi bir sebeple yıkılarak yerlerinde daha karışık bir şekil olan bugünkü vaziyet hâdis olmuşdur.

Çarşının böyle bir plân dahilinde teşkili, bizzat Fâtih'in inşa etmesi ve «Servet-i cesimeye mâlik bulunan zevatı nezdine celbederek şehir dahilinde çarşılar, hanlar, dükkânlar ve hamamlar ve muhteşem haneler ve camiler ve mabedler inşa etmelerine müsaade ve herkesin servet ve kuvveti derecesinde şehri tezyin edecek mebani-i cesime vücuda getirmelerine irade» eyleyip (2) 863 (1459) senelerinde ahaliyi teşvik etmesi ile rical ve erkân ve bilcümle sahib-i servet ahali tarafından yapılmasıyla vâki olmuşdur; Mimar Sinan dokuz, Molla Hüsrev otuz, Çakırağa kırk, sairleri buna makîs miktarlarda dükkân inşa ile vekfetmişler veya mülk ittihaz eylemişler, bunlar Fâtih'in yaptırdığı 1114 dükkâna ilâve olunca çarşı meydana gelmişdir. (Dursun Bey 60) da «Âli bezestanlar ve çarşılar...» yaptırdı diyerek keyfiyeti tekit etmektedir.

Bir noktada sabit bir fikre saplanmanın canlı misalini veren Osman Ergin beyefendi Çarşıyı da, Bedestan gibi, Bizanslılar'a maledip, İslâm Ansiklopedisi, Çarşı maddesinde, İbn-i Batûta'nın Bizans'ın her sanat için ayrı kapılı bir yeri olduğunu zikretmesini delil getiriyor. Bedestan için yapılan iddiaların varid olmadığı hakkında söylediklerimiz aynen, çarşı için de vâkidir; İbn-i Batûta'nın İstanbul'u ziyaret ettiği XIV. asırın ilk yarısında belki Bizans çarşıları şöyle böyle duruyordu; amma yukarıda anlattığımız gibi burada değil Yerebatan'a doğru idi; ufacık bir kısmı da Divanyolu üstünde idi ve belki günden güne eriyen Bizans'ın elinde tamir görmiyerek bir asır zarfında bütün bütün âdeme karışmış oldu. Yukarda yerlerini izah ettiğimiz Çarşı aksamının inşaatı da atmamen Türk yapısıdır, (Resim 433, 434) de görülen tarz-ı inşa tamamen bize aiddir; bu üçlü revak sırası bedestanın üç tarafını kuşatır, dördüncü taraf bozulmuş, yerine tek açıklıklı bir üstüvane tonoz yapılmışdır. Bedestanın Zenneciler köşesindeki bir dükkânda yapılan tamir esnasında inşaatı tetkik ettim; tuğlası, harcı, işleme şekli tamamen Türk idi. Fâtih devrinde inşa olunan bu nüve etrafında bilâhare ilâveler yapılmış, hanlar inşa olunmuşdur; elyevm çarşıda 3000 dükkân ve ayrıca ekserisi XVII. - XVIII. asır binası onbeş han vardır. Bodrum Kârvansarayı gibi eski olanlardan eser kalmamışdır..

(1) — Bu zatların camilerini I. fasılda dercetmişdir.
(2) — Krilovulos, Tarih-i Sultan Mehemmed, s. 128.

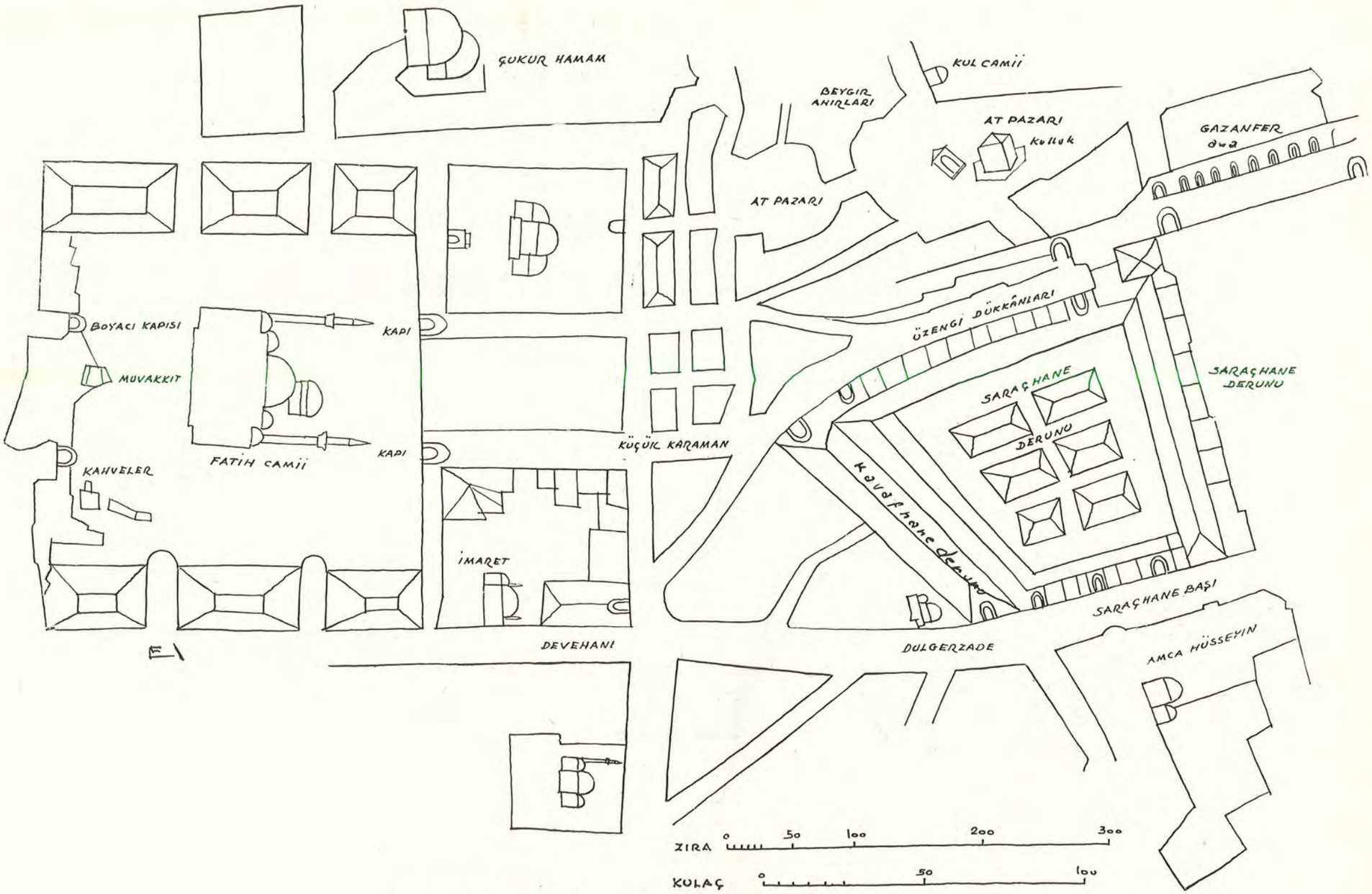

(Resim 435) Saraçhane plânı (1228 tarihli Bayezid Su Yolları haritasından iktibas)
(Resmin ortasında mail duran Kavafhane Fâtih devrindendir.)

Saraçhane Cedvel No. 273

Vakfiye, Fâtih'in 110 dükkânı, Saraçlar Çarşısı olarak yaptırıp vakfeylediğini bildirmekdedir; bu çarşı 1916 senelerine kadar kısmen bâki ve Edirne kapısına giden yolun üzerinde idi; 1916 yangınında harabolmuş, tramvay caddesinin tevsiinde hedmedilerek yola kalbedilmişdir. Bugün Dülger-zâde camiinin yanında beş tane kemerli dükkân son kalanları teşkil eder.

Bu çarşı hakkında bize fikir verecek bir plân vardır; Bâyezid su yollarına aid olup 1228 senesinde mühendishane talebeleri tarafından yapılan haritada (Resim 435) Kavafhane derûnu namı ile iki başında kapıları olup Dülger-zâde camiinden Küçük Karaman'a kadar devam eden tulânî bir kısım ile Amca Hüseyin Paşa medresesi karşısında Saraçhane denilen beş kapılı ve etrafı dükkânlar, ortasındaki geniş avluda binalar olan bir mahal gösterilmişdir. Biz, Fâtih devrinde yapılan 110 dükkânın, birinci kısma münhasır olduğunu zannederiz. Tulû 150 metre olan bu sokağa iki keçeli 110 dükkân ferahça sığar; zira bugünkü mevcutlar üçer metrelikdir.

Bu çarşıda Kavaflardan ziyade Saraçlar vardı; avlulu kısmı belki sonradan ilâve olunmuşdur.

Saraçlığın ata meftun ve merbut olan Türkler nezdindeki ehemmiyetini izaha lûzum yokdur; Dr. Süheyl (Fâtih külliyesi, s. 34) şu mealde bi rhaşiye düşürmüşdür: Fâtih 870 (1479) da Saraçhanenin yapılmasından sonra saraçları (Suh-ı Meddâsîn) ismindeki Bedestan civarında bulunan çarşılarından kaldırılıp buraya yerleştirmiş ve Saraçlık sanatının icrasını o mevkie hasretmişdir.

Diğer padişahlar tarafından da tecdid edilmiş tuğralı fermanı Fâtih'de Saraçlar esnafı merkezinde saklı imiş.

Acemi Oğlanlar Çarşısı Cedvel No. 276

ACEMİ OĞLANLAR KIŞLASI (ESKİ ODALAR) Cedvel No. 314

Aynı yerde olan bu çarşı ile kışlanın elimize geçen plânı bundan evvel bahsettiğimiz haritada bulunmaktadır. (Resim 436) da Çarşı (Kapamacı dükkânları) ismi altında gösterilmekde, kışla ise ayrı iki avlu üzerinde bulunmaktadır. 1910 senelerine kadar bakî olub bir çok gravürlerde görülen Osman Baba türbesi (Derviş Osman türbesi) ismi ile yâdolunmakta yanında, tamam bugünkü Fevziye caddesi başında altmış birinci, mukabilinde altmış dördüncü bölük kapıları bulunmaktadır; şimdiki Acemoğlu hamamı da Meydan hamamı namı ile zikrolunuyor. Bu kışla yeniçerilerin 1244 de kanlı tenkilleri sonunda nam ve nişan bırakmamacasına tahribedilmiş ve ortasındaki yola da tenkilin topçu kumandanlığını yapıp bilâhare isyan eden, Ahmed Fevzi Paşanın ismine izafeten Fevziye namı verilmişdir.

Galata Bedestanı (1) Cedvel No. 293

Evliya Çelebi'nin (1 - 432) de «... on iki kubbeli kurşun örtülü Fâtih bedestanı vardır ki bir çok metaı vardır. Bir timur kapısı vardır» ve (1-618) de «Esnaf-ı bedestanı Galata bu da kal'â gibi dört kapılı ve kurşun kubbeli, iki yüz dolaplı, yüz adet pasbanlı, elli adet dellâllıdır. İstanbul bedestanları gibi zikıymet eşya beyi' ve şera olunmaz. Metaları çuha, kumaş, sakız kemhası, sakız dimisidir..» şeklinde tarif ettiği bu bedestan Fâtih'in, bizim tetkik ettiğimiz vakfiyelerindeki musakkafat meyanında bulunmadığı gibi Ayasofya tahrir defterinde de bedestan namı altında tesadüf etmedik; ya başka bir hayrata vakfedilmiş veya bedestandan maada bir ünvanla kaydedilmişdir de bizi şaşırtmaktadır..

Evliya Çelebi'nin kaydının yanında binanın inşa tekniği ve diğer bedestanların plânına uygun olması Fâtih devrinden bulunduğuna şübhe bırakmaz; Galata gibi mühim bir beldenin Fâtih devrinde bedestansız bırakılacağına da ihtimal verilemez.

(Resim 437, 438) de görüldüğü veçhile bina 20.5×20.5 eb'adında dört köşe olup dört ayağa müs-

(1) — Henüz hiç bir yerde neşredilmemişdir.

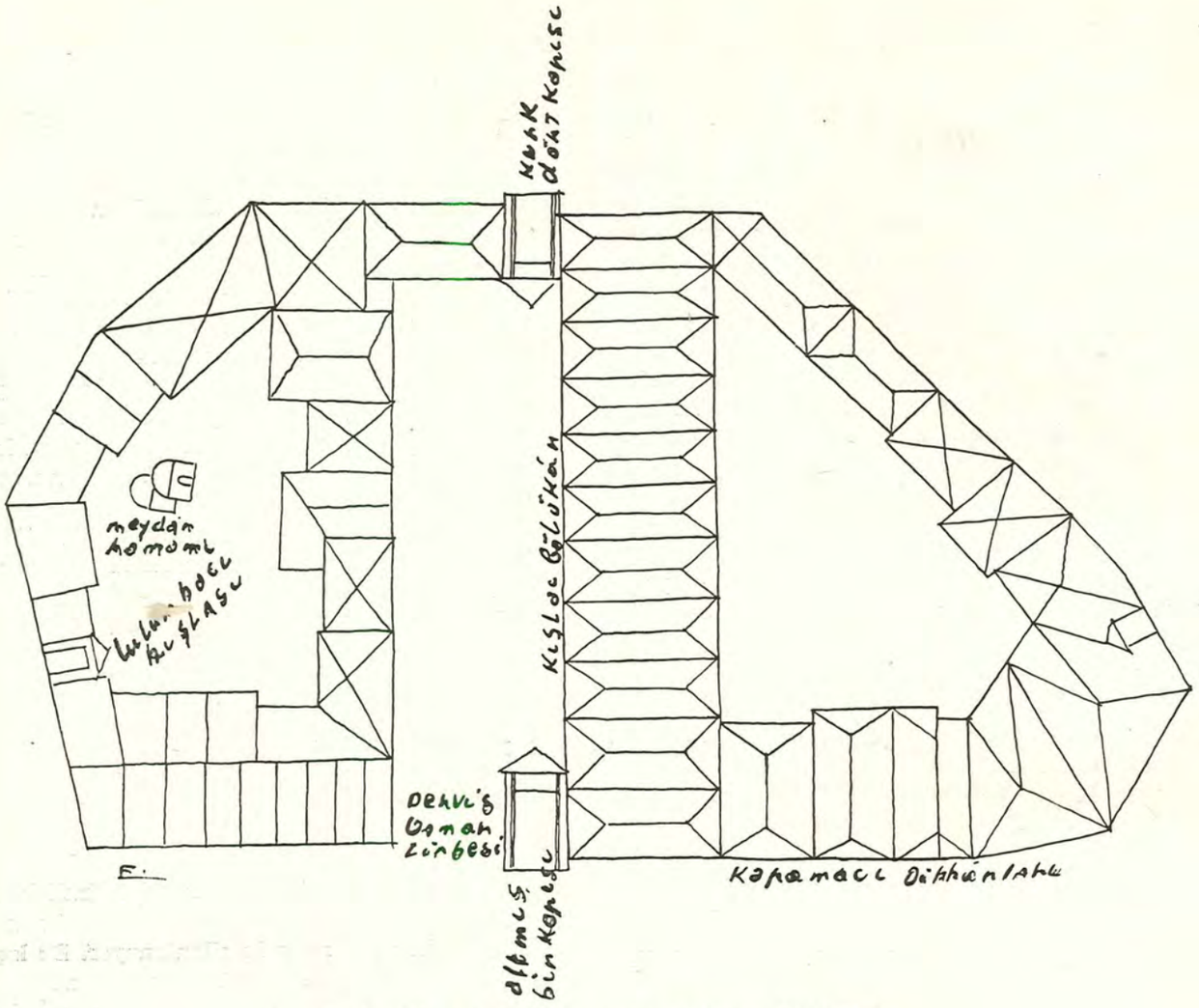

(Resim 436) Acemioğlanlar çarşısı ve kışlası (Eski odalar
(1228 tarihli Bâyezid Su Yolları haritasından iktibâs)

tenit kasnaksız dokuz kubbe ile mesturdur. XV. asırdaki tertibe sadık kalınarak etrafında dükkânlar sıralanmışdır; yerin müsaadesizliğinden dolayı dükkânlar üç tarafında muhtelif eb'addadır. Dördüncü tarafındakiler yıkılmış yalnız duvarlarının beden üzerinde izleri kalmışdır. Dükkânlarda, bir ara merdiven ile çıkılan, asma kat vardır. Evvelce bu katda lonca mahkemesi icra-i kaza edermiş. Dört kapısından üçü elyevm muattaldır ve bina tüccar ardiyesi olarak kullanılmakda, dükkânlar eşhasa aid bulunmaktadır. Tersane caddesi üzerindeki esas kapısının içinden döner bir merdivenle, taş konsollar üstünde binayı dahilen çepeçevre dolaşan gezinti yerine çıkılmaktadır. Diğer bedestanlarda gezinti yeri varsa da, böyle kârgir bir merdivene rastlamadık.

Bina inşaatı, (Resim 439), Fâtih devrinin üsûlüne uyularak, bir taş, bir tuğla sırası ile ve taşlar arasına şakûlî tuğlalar sıkışdırılarak yapılmışdır.

Bedestan oldukça harabdır; bilhassa ahşab ilâveler çirkin bir manzara göstermekde ve dökmecilerin dumanları ile simsiyah bir hale gelmiş bulunmakdadır.

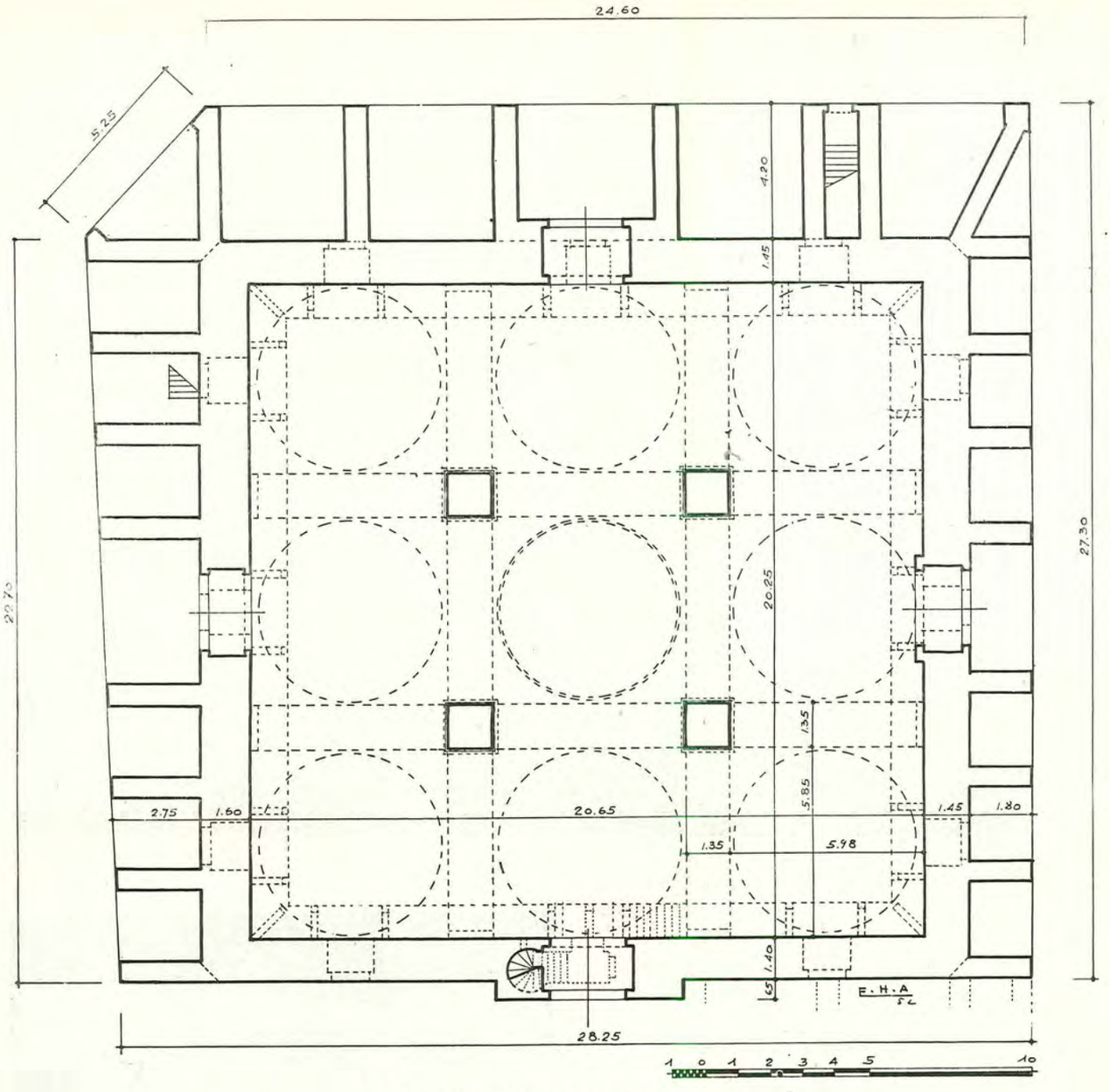

(Resim 437) Galata bedestanı rölöve plânı

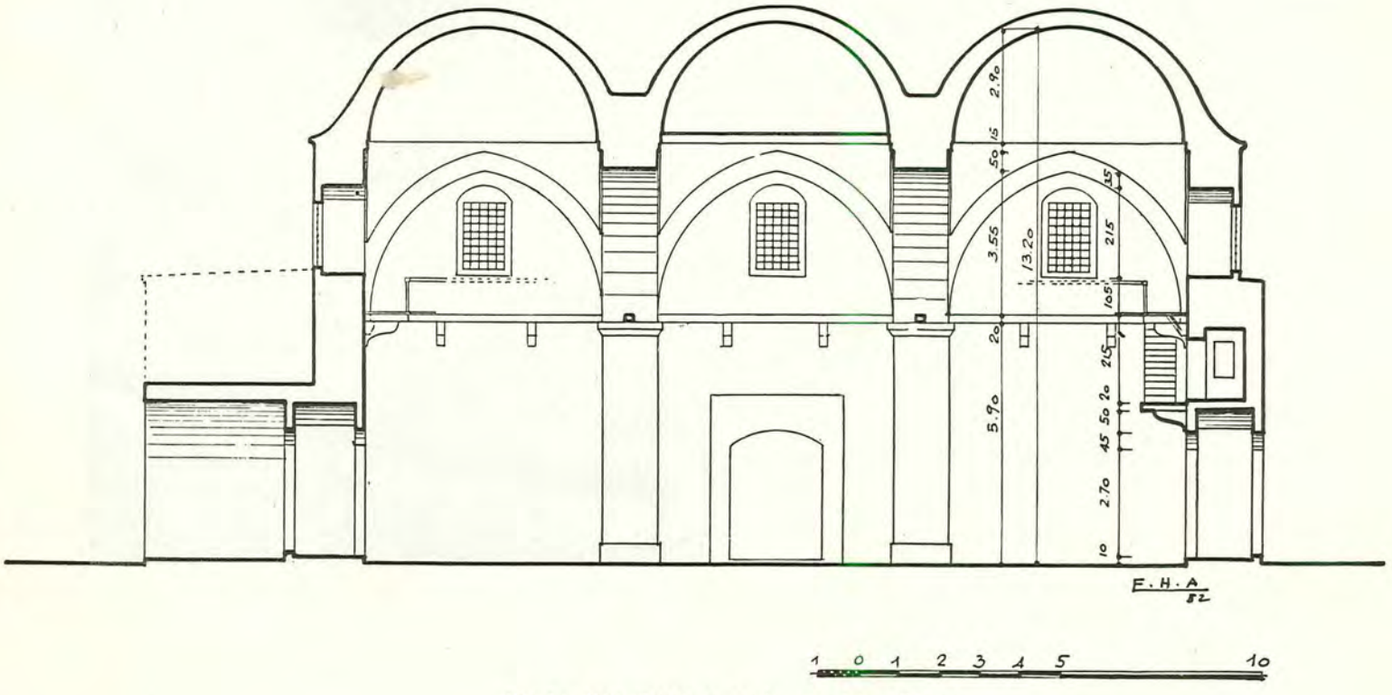

(Resim 438) Galata bedestanı makta rölövesi

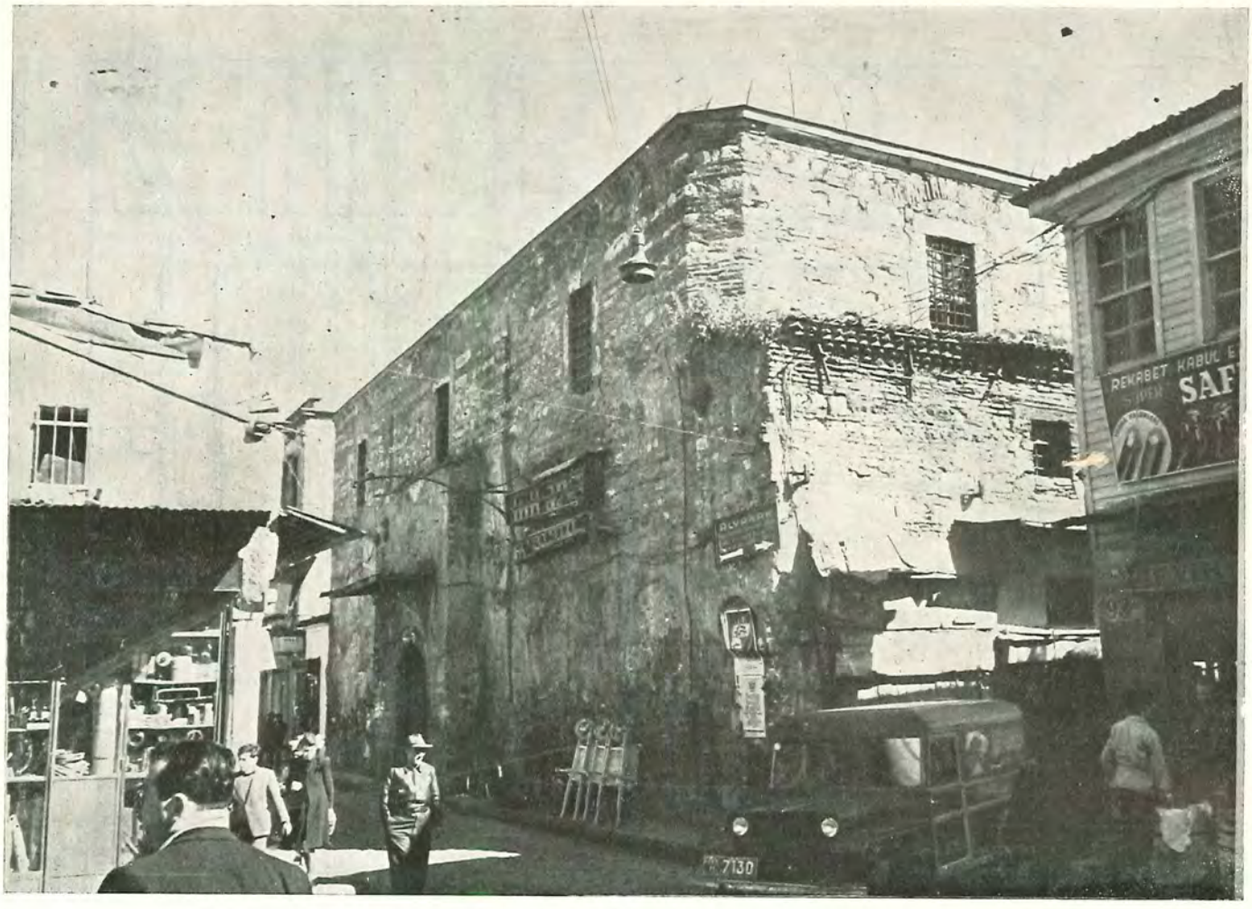

(Resim 439) Galata Bedestanı

YEDİNCİ BAB (ÇEŞMELER VE SULAR)

Molla Hüsrev Çeşmesi Cedvel No. 311

Çeşme ve su tesisatı zamanla pek harab olduğundan ancak bir tane nümune verebiliyoruz. O da Vefa'da Taştekneler'deki Molla Hüsrev camiinin ihata duvarı nihayetinde bulunan susuz çeşmedir. Cami eski halini muhafaza etmediğinden bu fasla almadık. Yalnız, duvarla beraber bozulmadan kalmış olan bu çeşme bir ehemmiyeti haizdir. Basit ve dilimli bir kemer ortasında düz bir ayna taşından ibaret olan çeşme köfekiden yapılmışdır, teknesi kalmamış, aynası da zemine gömülmüşdür (Resim 439 mü.).

(Resim 439 mü.) Molla Hüsrev Çeşmesi

Rumelihisarı Cedvel No. 312

Hisarlar hakkında Prof. Gabriel'in mühim ve kıymetli bir etüdü mevcud olduğundan, inşaat kısmını muhtasaran anlatıp, adı geçen etüdde bulunmıyan ve inşa tarihini sarahatle aydınlatan yeni elde ettiğimiz kitabe üstünde dikkatle duracağız.

(Resim 440) da görüldüğü veçhile, hisar üç muazzam kuleye müstenid mustatile yakın bir plâna ve şimaiden cenuba 250 metre tûl, şarkdan karba 125 metre arza mâlikdir. Duvarlar, en ziyade yanaşılması kabil olan garb tarafındaki düzlükde ve deniz kenarının tutunmağa müsait yerlerinde beş metreye baliğ olmakda, şimal ve cenubda yalnız üç metreye inip şark tarafında bazı yerlerde tekrar biraz fazlalaşarak dört metreye yükselmekde, bu ebadı ile İstanbul surlarından dahi bir misli kalın bulunmakdadır. (B) kapısını bir hisarpeçe müdafaa etmekde ve denizi tarıyacak olan topların mazgalları bu hisar peçede muhtelif zâviyelerde atışa müsaid şekilde görülmekdedir.

Hisarın beş kapısı vardır; (a) Dağ kapısı, (b) Dizdar kapısı, (b^1) Hisar peçe kapısı, (c) Sel kapısı, (d) Bir koltuk kapısıdır. (a) ve (b) büyük kapılar olub maşikuli ve kulelerle müdafaa edilir; b^1 ise basit bir açıklıkdır.

(d) kapısında maşikûlî ve kule müdafaası olduğu halde gayet sarb bir mahalde olan (e) de hiç bir şey yokdur.

Duvarların her tarafında bir nöbet yolu vardır. Dik olan garb tarafında yol kademelidir. Bir çok merdivenler bu yolları besler.

Duvarların bu kadar kalın olmasına rağmen muazzam üç kule müdafaayı itmam eder; ayrıca on üç küçük burç bu vazifeyi takviye eder.

(A) ve (C) kuleleri yuvarlak, (B) ise on iki dılıdır.

Bu kuleler dünyadaki en büyük burçlardandır. (A) yani, Saruca Paşa kulesi en yükseği, (C), yani Zağnos Paşa, en kalınıdır. (A) nın yüksekliği 28, kutru 23.80, (C) nin yüksekliği 21, kutru 26.70 dir; duvar kalınlıkları da 7 metreye baliğ olur. Saruca Paşa kulesi denilen (A) dan üçüncü kat plânını veriyoruz; burada C ile gösterilen odaya «Fâtih Odası» dendiği tevatüren rivâyet edilir, (Resim 441). Burcun üstü bir kubbe ve daha sonra sivri bir külâhla örtülüdür; duvar kalınlığına yerleştirilmiş örtülü bir nöbet mahalli de bulunmaktadır, (Resim 442). Bu Saruca Paşa kulesine çıkmak kabildir; diğerlerinin dahilî ahşab kısımları da harab olduğundan çıkılamaz. Zağnos kulesi denilen, (C) işaretli kulede, çatı ve döşeme ortada kalın ve yuvarlak kârgir bir çekirdeğe istinad ettirilmişdir.

Duvarlar umumiyetle muntazamca, kaba işlenmiş moloz sıraları ile yapılmış, dört ay gibi kısa bir müddete sığdırılan inşaatta sağlamlık ve ihtiyaçdan başka bir şey düşünülmemişdir. Yalnız Halil Paşa denilen (B) kulesinde tuğla ile ve kûfî hatla İsm-i Celâl ve İsm-i Nebî yazılmışdır. Bunlar da okunması epeyi müşkül olacak derecede bozulmuşdur.

Profesör Gabriel'in bu esaslara dayanarak yaptığı umumî görünüş restitüsyonunu koyuyoruz, (Resim 442).

Hisarın inşa tarihi ve kitâbeleri:

Tarihlerdeki kayıtlardan başka bu hususdaki ilk neşriyat müze müdürü Hali Edhem Beyin, Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında (1) neşrettiği makalesidir. Yazının esası hisarın cenub-ı garbî (2) köşesinde, Zağnos Paşa kulesi denilen burç üzerindeki kitâbenin şerhidir. Metin doğru alınmışdır ve şöyledir:

١ — امر ببناء هذه القلعة والقلة المنيعة الرفيعه السلطان
الاعظم والخاقان المعظم محمد بن مراد خان

٢ — خلدت مملكته لعبده المكرم والوزيره المعظم زغنوس
باشا بن عبدالله وفرغ منها لتمام شهر ر من شهور سنة ست
وخمسين وثمانمائه

1 — Emere bi binâi hâzih'il-kal'âti v'el-küllet-il-menîat-ir-refîati es-Sultân-ül-a'zam v'el-Hâkân-ül-Muazzam Mehemmed bin Murâd Hân,

2 — hullidet memleketühû li abdih'il-mükerrem v'el-vezîrih-il-muazzam Zağnos Paşa bin Abdullah ve ferega minha litemami şehri R min şuhûri seneti sittin ve hamsîne ve semanimietin»

Makalede (ر) R harfi, Recebe alâmet olarak kabul edilmiş ve binaenaleyh kulenin binasının o ayda hitam bulduğu neticesine varılmışdır. Halbuki (ر) R, Rebi-ül-âhırın remzidir; Recebinki (ب) B dir. Harfin altında bir nokta bulunması ihtimalini düşünerek mahallen arîz-amîk tetkik ettik; yokdur. Esasen Halil Edhem Bey ıstampajını alarak o-

(1) Halil Edhem, Tarihi Osmanî enc. Mec. s. 484 - 497.

(2) Makalede, zuhulen, kalenin şimal-i garbîde olduğu bildirilmektedir ki doğru değildir.

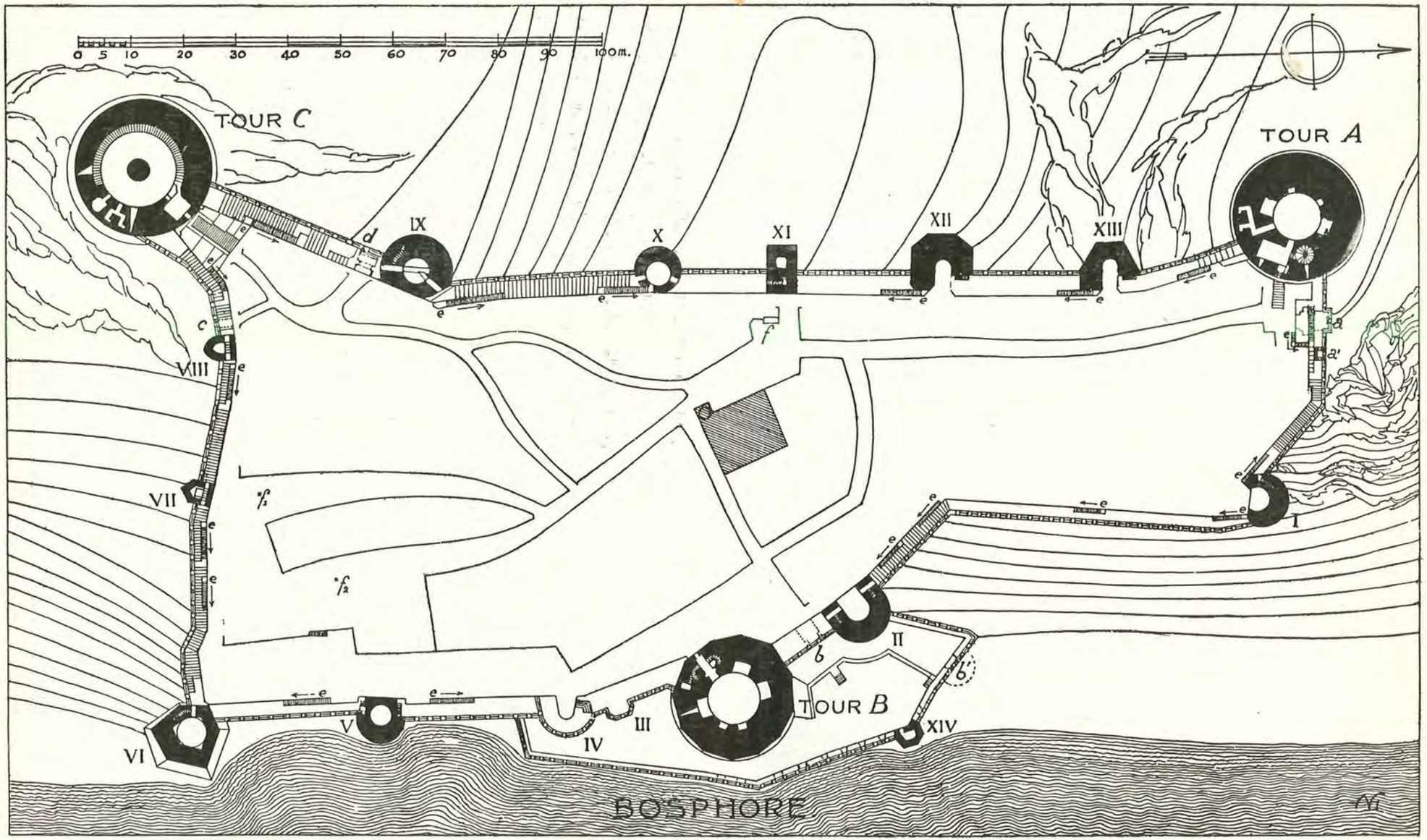

(Resim 440) Rumeli Hisarı, nöbet yolları üstünden plânı (Resim: Gabriel)

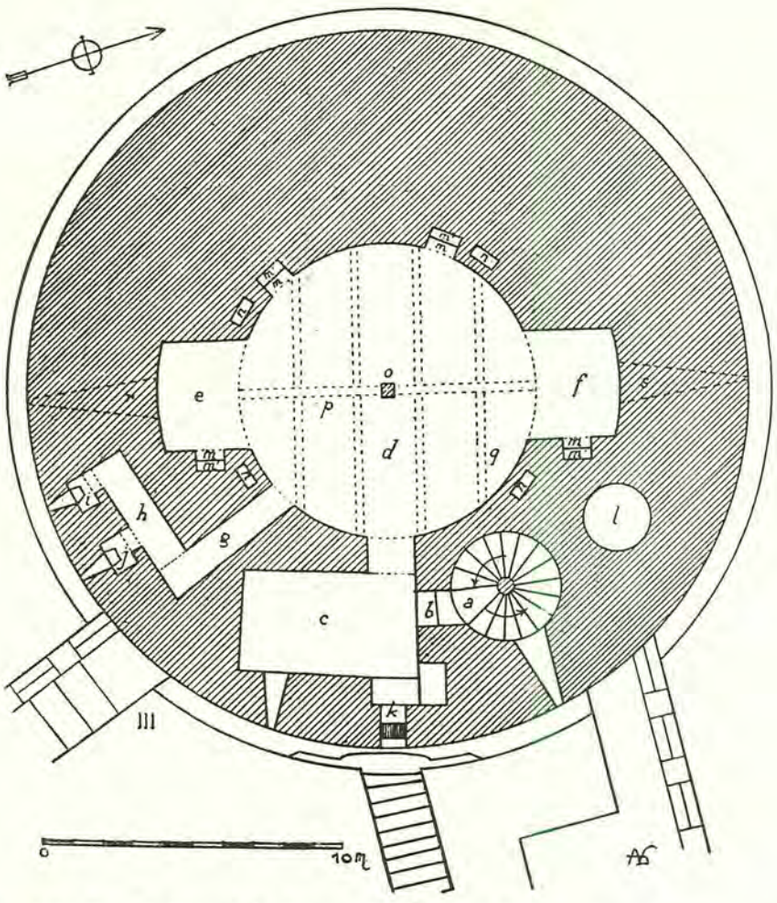

(Resim 441) Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa kulesi III. kat plânı (Resim: Gabriel)
(c işaretli odanın Fâtih'e aid olduğu rivayet edilir.)

kuduğu için hata da olamazdı. Hata Recebin (ب) B rümuzu ile gösterildiği zannı ile yapılan zuhulden doğmuşdur; kule Recebte değil Rebi-ül-âhırda bitmişdir. Bu hata an'anevî bir şekilde 42 senedir devam edegelmişdir.

İnşaat müddeti hakkında ikinci etüd Prof. Gabriel'in yukarıda zikrolunan kitabının tarih kısmındadır. Fotoğrafı ile beraber kitâbe metnini eski Türk hurufatı ile de derceden Profesör, (والقله) v'el-kulle (وفرغ) ve feraga kelimelerinden evvel gelen (و) vavları kaydeylemediği gibi şehri R terkîbini de (شهر رجب) şehr-i Receb, suretinde ilâveli bir şekilde yazmışdır. Bu son ve esaslı hataya da Halil Edhem Beyin makalesinin tesiri ile düşülmüşdür, denilebilir. Kitâbede (جب) ceb, harfleri kat'iyen yokdur. Profesör bu kitâbeye ve tarihlerdeki kayıtlara nazaran inşaat müddetinin dört ay kadar olduğunu belirtmekdedir. Binayı esaslı surette tetkik etmiş olmasına rağmen, biraz aşağıda dercettiğimiz ilk kitâbeyi, görmemiş ve kaydetmemişdir.

Üçüncü vesikâ da Doktor Süheyl Ünver Beyin neşrettiği beş adet tarih kıt'asıdır (1)..

Bu kıt'alardan birincisi üç arabca beyitden mürekkebdir.

لكاتبه الفقير

بنى السلطان هذا الحصن قصداً لوجه المالك اعلى الرفيع
فصار البدأ يوم السبت خمساً وعشرين من الشهر الربيع
تكمل وسط شعبان المورخ بعون العالم مبقى السريع

Li Kâtibih-il-fakîr
Ben'es-Sultân haz'el-hısne kasden
Li vech-il-mâlik-il-a'l'er-refî
Fe sâr-el-bed'ü yevm-es-sebti hamsen
Ve işrîne min-eş-şehr-ir-rebî
Tekemmele vasatı şaban-il-müverrah
Bi avn-il-âlimi mübk'es-serî 856

İkincisi farisî tek beyittir:

(1) — Doktor Süheyl Ünver, İlim ve Sanat Bakımından Fâtih Devri Notları, İstanbul Belediyesi Matbaası, 1948, (s, 62 - 65). Kaleye dair olup Süleymaniye kütübhanesinde İbrahim Paşa kısmında 792 numarada akaîde aid ve 845 de Muradiye medresesinde istinsah edilmiş bir kitabın son sahifesine sonradan yazılan notlardan nakledilmişdir. 63. sahifede bildirildiğine nazaran hattatın ismi kazınıp yerine (Mehmed Bin Ali Hacı) yazılmışdır. (Likâtibihî) kaydı, tarihlerin müstensih tarafından tertip edildiğini gösterse gerekdir.

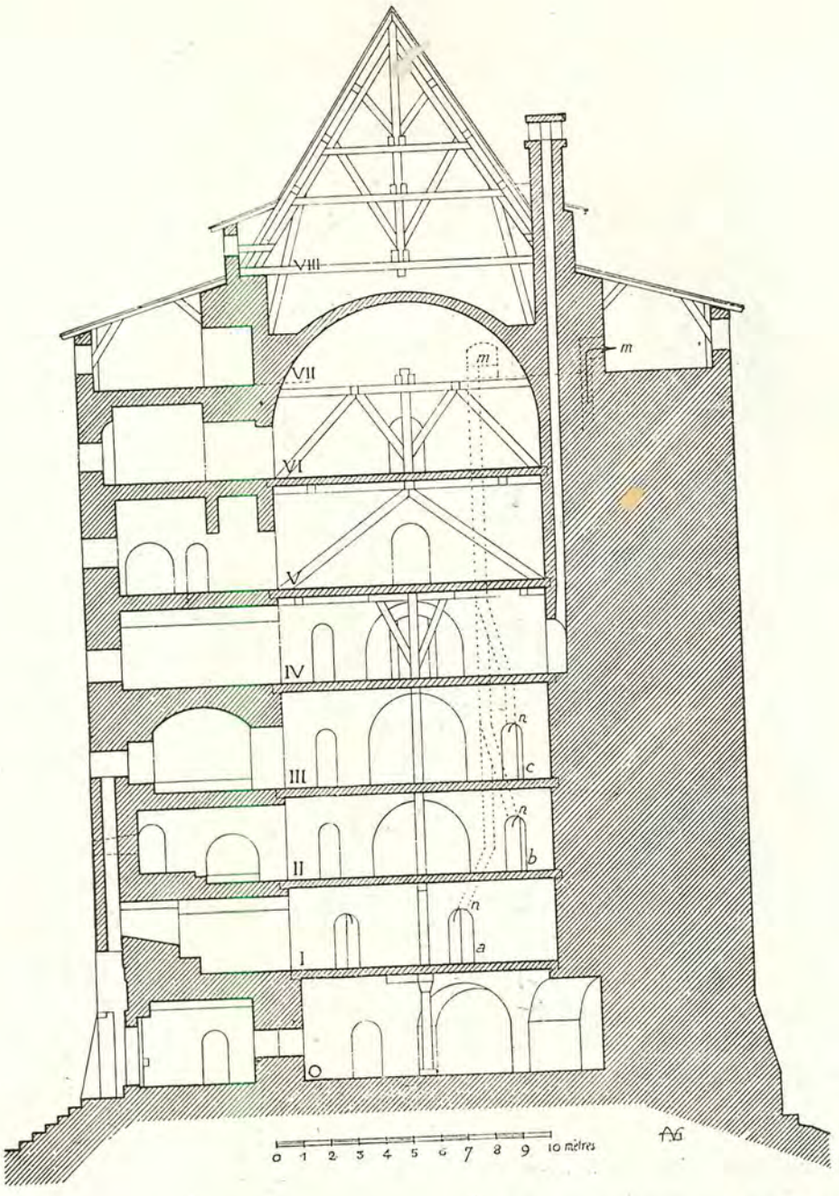

(Resim 442) Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi restitüsyon maktaı. (Resim: Gabriel)

۱ — ابتدأش بست و پنجم کشت از شهر ربیع (۱)
۲ — انتهاهم بود در شعبان هردو «ماه خیر»

İbtidae-ş bist-ü pencüm keşt ez şehr-i Rebî'
İntihâ hem büved der Şâbân her dü (mâh-ı hayr)
856

İkincisi olan farisî beyit başlamayı 25 rebi olarak bildirdiği halde haftanın hangi gününe müsadif olduğunu ve hitamı da yalnız Şaban ayı içinde yazıp diğeri gibi ortasında vukubulduğunu tasrih etmemekdedir.

Geri kalan birer beyitlik farisî ve türkçe ve iki beyitlik türkçe tarihler yalnız senesini verip ayından bahsetmediği için dercetmedik.

Birinciye nazaran kale inşaatı 25 Rebi' 856 cumartesi günü başlayıp aynı senenin Şaban ayının vasatında bitmişdir. Rebiülevvelin ilki 22 Mart çarşambaya rastladığına göre 25 i 15 Nisan 1452 cumartesi gününe tetabuk etmekle bulunduğundan Rebi'den kasdın Rebiülevvel olduğu meydana çıkmakdadır.

Tarihlerin kayıtlarına nazaran 856 (1452) kışında malzeme ihzaratı yapıldığı (2) ve kale inşaatına Hayrullah Efendi, 21 Mart (3) ve Frantzès ve Osmanlı Tarihi Kronolojisi (4) 26 Martda işe başladığı merkezindedir. Kritovulosda gün olarak tarih yokdur. Buna göre ilk nazarda kronolojinin kaydı gibi, mebdei 5 Rebiülevvel 856 (26 Mart 1452)

(1) — Birinci mısradaki yirmi mânasına gelen (بست) kelimesi aslında (ی) siz yazılmışdır; imlâsıyla dercettik.

(2) — Kritovulos - Karolidi tercümesi, s. 18.

(3) — Cilt 8, sahife 60-61.

(4) — Frantzés Bonne tab'ı 233-16 ve İsmail Hâmi Danişmend - İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cild: I, s. 233).

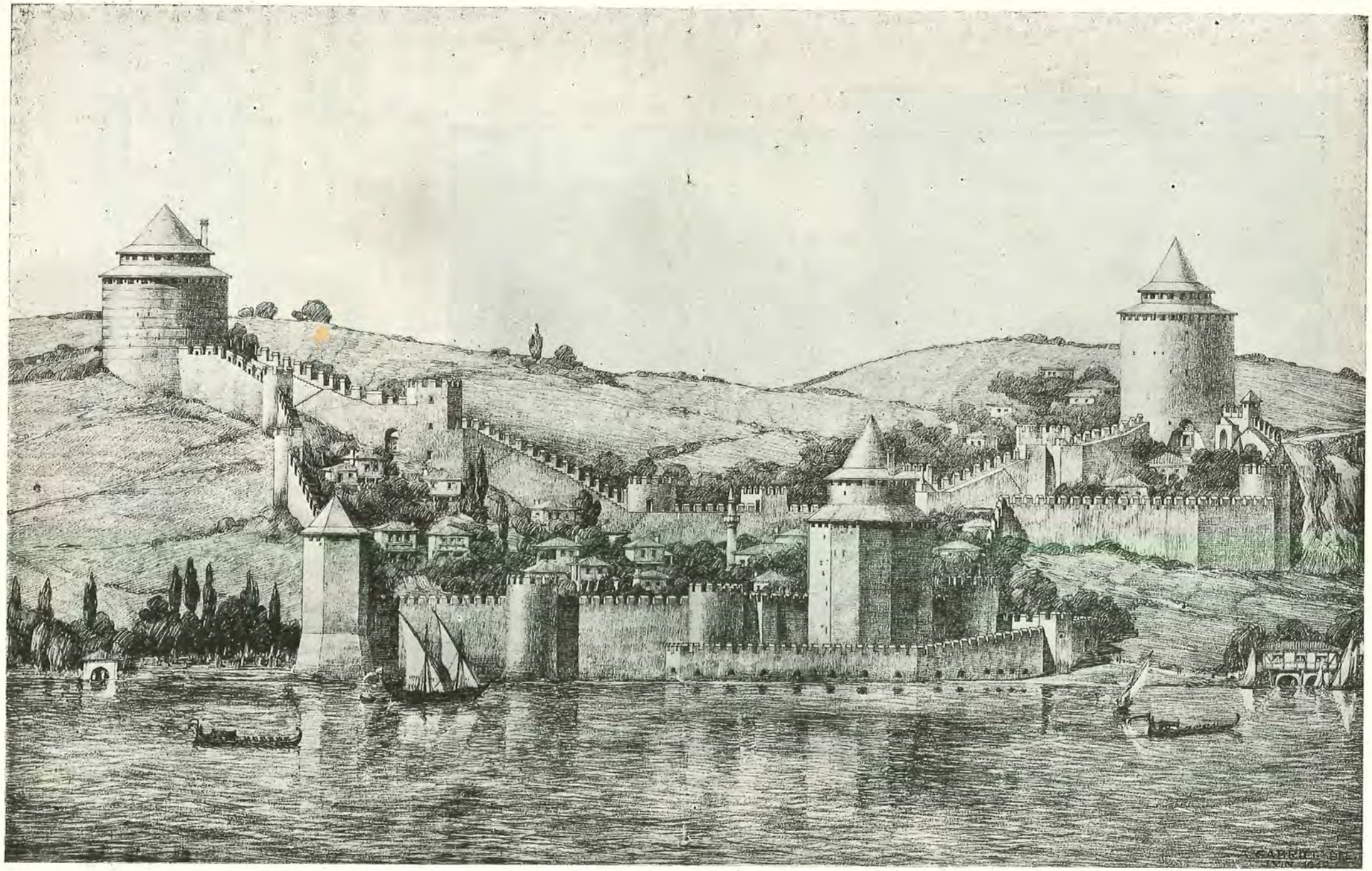

(Resim 442 a) Rumeli Hisarı restitüsyon menazırı (Resim: Gabriel)

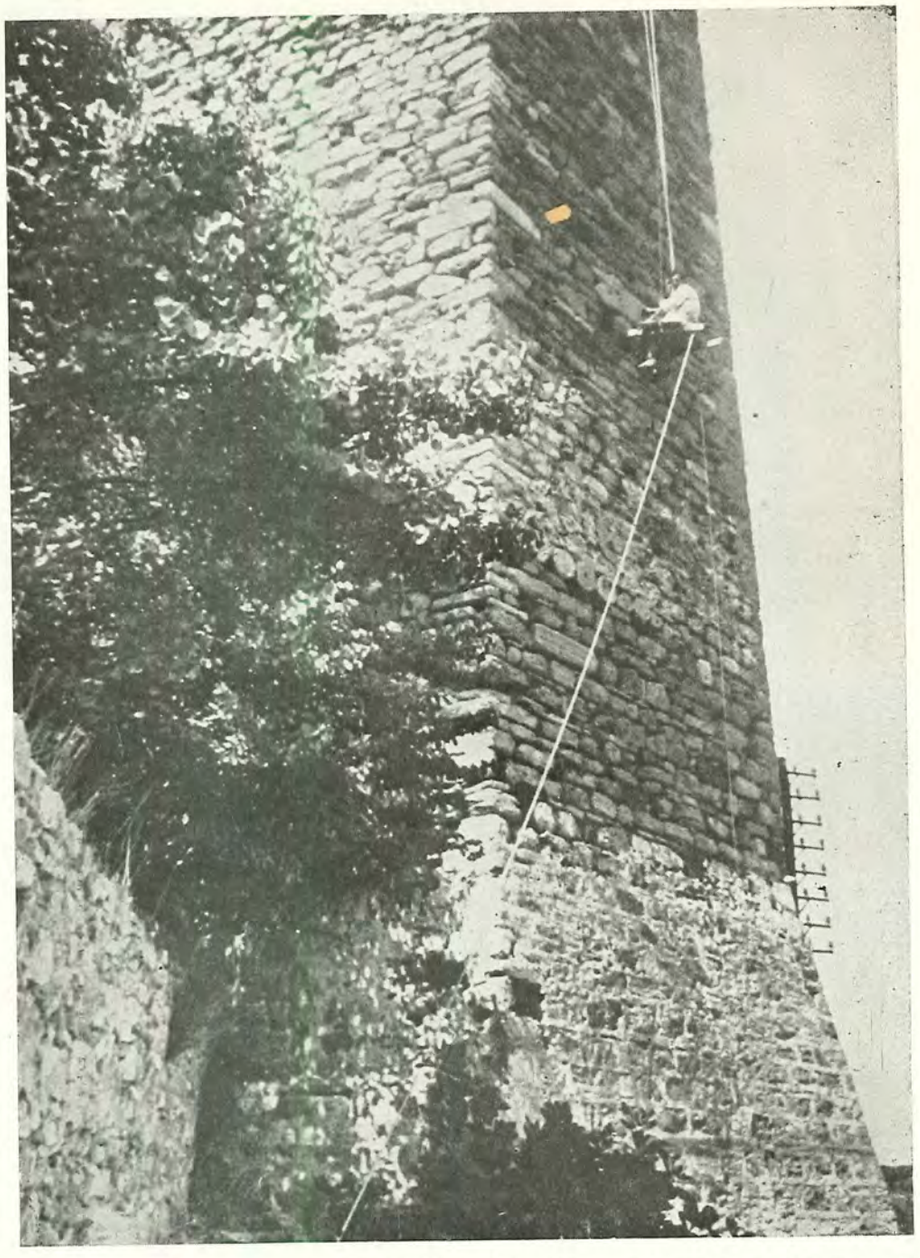

(Resim 443) Rumeli Hisarında, birinci kitâbenin bulunduğu sahil burcu ve kitâbenin mevkii

olarak kabul edebilirsek de, arabca tarih kıt'asında 25 Rebiülevvel (15 Nisan 1452) gösterildiğinden, aradaki 20 gün fark bizi bu mubayeneti bir halle bağlamaya sevketmekdedir. Filhakika 5 Rebiülevvel (26 Mart) pazar gününü işe vaziyet ile temel kazılması, malzemenin nakl ve şantiyenin tanzimi işlerine başlama tarihi ve 20 gün hazırlıkların devamından sonra 25 Rebiülevvel 856 (15 Nisan 1452) cumartesiyi de kurbanlar kesilip kazılan temellere kârgir örülerek asıl işe mübaşeret günü olarak kabul akla yakındır. İşlerin en geç hitam tarihi olarak da Fâtih'in cuma, 12 Şaban 856 (28 Ağustos 1452) de Rumeli Hisarından hareketle (1) İstanbul'un sahrasına gelmesi günü telâkki edebiliriz. .Bu tarih, arabca tarih kıt'asındaki (vasat-ı Şâbân) ve farisideki (Şâbân) kayıtlarınaa da uymakda ve inşaatın umumuna şâmil bulunmaktadır.

Bütün bu vesikalar, ihzarata kışın ve hisarın tamamının inşaatına ilkbaharda başlanıp Şâbân 856 (Ağustos 1452) de bittiğini bildirmektedir. Bu arada cenub-ı garbî köşesindeki burcun (rebiülâhır) 856 da bittiği de kitâbeden anlaşılmaktadır. Bahar-

(1) — Feridun Dirimtekin, İstanbul'un Fethi (S. 55), İsmail Hâmi Danişmand - İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (Cild: I, s. 233.

(Resim 443 a) Rumeli Hisarında birinci kitâbe

dan evvelki zamanlara aid, ihzarat yapıldığından başka hiç bir kayıd ve işaret yokdur. Temel atıldığı günden itibaren en geç hitam tarihini kabul ettiğimize nazaran 4 ay 13 gün ve ilk kazma vurulduğu tarihden de beş ay üç gün müddette bu 60 bin metre mikâbı kârgir, 20 kadar büyük ve 50 kadar küçük burç döşemesi, bunların külâhları, kapıları, demir perdeler, maşikuliler, câmi, sarnıç, ambar ve çeşmeler, kuyular ve dizdara ve muhafızlara mahsus evlerle pek büyük bir iş hacmi arzeden kalenin bitirilmesi, eğer inşaat malzemesi de aynı devrede hazırlanmış idi ise, bir hayret ve istifham uyandırmasr tabiîdir. Malzeme, başıboş bir kaç ay meydanda bırakılsa, hava tesiratına, yağmacılığa ve bittabi bu hisarın inşasını istemiyen Bizans ve Lâtin anasırın, köylülerin tecavüzlerine maruz kalacağı da şüphesizdir. Bu sebeple ihzaratın evvelden yapıldığı rivayetinin sıhhatına ihtimal verilmediğinden üzerinde hiç durulmamakda idi. İşte bu istifhamları çözen vesika yeni bulunan kitâbe oldu. Bu levha Halil Edhem Beyin (En eski Osmanlı kitâbesi yerine (İstanbulda ilk Osmanlı kitâbesi) vasfını ihraz etmektedir; evvelce neşrolunan bundan beş ay sonraki tarihe aiddir.

On iki sene evvel kaleyi bir ziyaretimizde cenub-ı şarkî köşesinde denize en yakın orta hacımda gayrı muntazam müseddes burç üzerinde, yerden on iki metro irtifada bir kitâbe bulunduğunu görmüşdük. Aşağıdan okumak ve resmini çekmek için yaptığımız teşebbüsler semere vermedi; (Resim 443). Nihayet 1952 senesi sonlarında hususî bir tertibat kurdurup istampajını ve fotoğrafını almıya muvaffak olduk.

Levha 65×42 eb'adında olup Selçuk üslûbuna müşabih bir sülüs celîsi ile iki satır üstüne yazılmışdır. Üslûb iktizası harfler keskin köşeli çıkarılmamış, taşın baş tarafındaki kısımlar da ayrıca aşınmışdır. Metin şudur: (Resim 443 a)

١ ــ امر بناء هذه القلعه العليه والقلعه الجليله السلطان
محمد بن مراد خان

٢ ــ خلد ملكه لعبده الوزير زغنوس پاشا بن عبدالله
وفرغ منها لتمام سنة ست وخمسين وثمانمائة من شهور محرم

1 — Emere bi binâi hâzih-il-kal'at-il-aliyyeti v'el-kulet-il-celîleti es-Sultân Mehemmed bin Murâd Hân.

2 — hullide mulkühû li abdih-il-vezîr Zağnos Paşa bin Abdullah ve ferega minha li temami seneti sittin ve hamsine ve semanimietin min suhûri Muharrem.

Metinden bu kulenin inşasının da Zağnos Paşaya havale edilip 856 Muharremide sona erdiği anlaşılmaktadır; 856 Muharreminin birinci günü 1452 Kânunısânisinin 23 üne tesadüf etmektedir. Ne Osmanlı, ne Bizans, ne ecnebî kaynakları bu aylarda bir kule inşa edildiğini kaydederler; kulenin hitamı başlama tarihi olarak yukarıda kaydettiğimiz tarihlerden bile 3,5 - 4 ay daha geridedir ve bize 855 (1451) sonbaharında, bir tarafdan ihzarata bir tarafdan bu tek kuleye başlanıp kış başında bitirildiği ve içine

konan muhafızlar vasıtası ile malzemenin ziyaa uğramasının önüne geçildiğini vazıhan anlatmaktadır. Bu suretle kışdan ihzarat yapıldığı rivâyetini izah kabil olmaktadır. Herhalde sonbaharda plâna karar verilip mahalline tatbik olunmuş, her türlü malzeme, duvarlar boyunca, istif edilmiş, inşaata lüzumlu su menbaları bulunup çeşmeler ve kuyular yapılmış ve bilhassa kireç, kuyularda süzülüp, hazırlanmışdır.

Bu kulenin, esas kütlenin inşasından evvel, müstakilen yapıldığı büyük C burcu üzerinde tamamen ayrı bir tarihi taşıyan kitâbe bulunmasından ve yerli ve ecnebi müelliflerin ve tarih kıtalarının bu küçük kısmın inşasını hiç dercetmeyip mebde-i inşaatı ilkbaharda göstermelerinden anlaşıldığı gibi inşaatın tetkiki ile de aynı neticeye varılmaktadır. Filhakika diğer aksamda sûrların ve burçların kârgirleri beraber örülmüş olduğu halde buna yaslanan duvarlarla beden arasında haricen fasl-ı müşterekler görülmekde, dahilen de hem fasl-ı müşterek mevcud hem de kulenin şivli kaidesi duvarın içine gömülmüş bir vaziyette bulunmaktadır. Burcun cebheleri de hiç bir duvarın ve kulenin inşaatına benzemez; tuğla pek nadiren kullanılmışdır. Taşlar da umumiyetle yapıdan sökülmüş müstamel taşdır.

Bu da kulenin pek acele yapıldığını ve ilk ele geçen malzemenin harcandığını anlatmaktadır. Kitâbeden öğrendiğimiz bir nokta da Zağnos Paşanın vezaretinin, rivâyet olunduğu üzre hakikaten, II. Sultan Murâd zamanında ref' edilmiş ise Fâtih'in cülûsu ile hemen iade edilmiş olmasıdır. İlk Muharrem kitâbesinde elkabı mütevazıâne iken büyük kule üzerindeki ikincisinde (Li abdih-il-mükerrem vezirih-ul-muazzam) gibi tantanalı bir surette tavsif edilmesi de, her halde bu kalenin inşasında gösterdiği devamlı ve mühim gayretler yüzünden olsa gerekdir. Bu arada cenub-ı garbî köşesindeki o muazzam burcun tarih kıtasının delâleti ile en erken Rebiülevvel nihayetlerinde başlayıp Rebiülâhırda yani bir ay kadar bir müddetde bitirilmesindeki müthiş sür'ati Zağnos Paşa hesabına büyük bir muvaffakiyet saymamak, bu neticeyi hasıl eden umumî azim ve imana da hayret etmemek elden gelmez. Zağnos Paşanın iki kitâbe koymasına mukabil kalenin hisarpeçe içindeki esas kapıda ve Saruca ve Halil Paşalar tarafından inşaatı idare edildiği rivayet olunan diğer iki kulede hiç bulunmaması da nazar-ı dikkati celbeder. Zağnos Paşanın babasının (Abdullah) olarak zikredilmesi mühtedi ve binaenaleyh asîl olmadığına delâlet ediyorsa, küçüklük hissini bu kitâbelerle zadegândan olan diğer paşalara karşı tatmin etmiş olması mümkündür.

Diğer iki Paşa da böyle çareye müracaat tenezzülünde bulunmamışlar, belki de bendeliğe muhalif saymışlardır.

Kırk senedir zincirleme devam eden bir yanlışlığı düzelten bu vesikalardan çıkan mâna ve netice şudur:

Fâtih, 855 (1451) yazı sonlarında, Karaman seferinden avdetinde Boğazdan geçerken kalenin inşasına ve plânına karar verip Edirneye gittikten sonra gönderdiği usta ve amele taifesini Zağnos Paşanın emrine bırakarak, rivâyete nazaran mühendis Muslihüddinin idaresi altında sonbaharda işe başlatmış, Marmara denizinden, Boğazın karşı sahillerindeki ocaklardan taş, kum getirilmiş, kireç ocakları yakılıp çıkan mahsuller süzülmüş orta büyüklükteki köşe deniz burcu 856 Muharrem (Kânunisanî 1452) de yapılmışdır. Bu burca yerleştirilen muhafızlar himayesinde Kânunisani, Şubat ve Mart aylarında malzeme depo ve istifine devam olunmuş ve 5 Rebiülevvel 856 (26 Mart 1452) de Fâtih'in Edirne'den gelmesi ile esas kütlenin inşası için son tertibat alınmış, temeller kazılıp hendekler boyunca taş ve harç istifleri ikmal ve 25 Rebiülevvel 856 (15 Nisan 1452) de vaz'ı esas icra edilmişdir. Diğer aksamın hangi tarihlerde bittiği malûmumuz değilse de cenub-ı garbî köşesinde büyük Zağnos burcu Rebiülâhır 856 (tahminen 20 Mayıs 1452) de hitam bulduğu kitâbesinden anlaşılmaktadır.

Eğer diğer kârgir aksam bu zamana yakın tarihlerde ve meselâ haziran nihayetlerinde bitti ise —ki böyle olması inşaatın muvazeneli olarak seyri bakımından tabiidir— Temmuz ve Ağustos aylarında da ahşab döşemeler, külâhlar, kurşun kaplamaları, kapılar, sürme demir perdeler, ve iç teferruat tamamlanıp toplar konmuş, cebhaneler ve erzak depo edilmiş ve işarete itaat etmiyen Venedik gemisine yapılan ikinci meşhur endahtın icrası temin edilmişdir.

Bundan sonradır ki Fâtih 12 Şâbân 856 (28 Ağustos 1452) memnun ve müsterih, vaziyetten emin bir halde Hisar'dan hareket edebilmişdir.

28 Ağustosu nihayet kabul ederek yukarıda verdiğimiz dört ay on üç gün inşaat müddeti içinde harp tertibatının alınması dahildir; onun için 15 - 20 gün bir zaman ayırırsak inşaattaki sürat önünde hayretten donmamak gayrı kabildir; yalnız günde bin metre mikâb kârgir duvar işliyebilmek için en aşağı 600 - 700 duvarcı ve 3 - 4 bin amele kullanmak icab eder; ayrıca dülgerler, kurşuncular ve saire ile bu yekûn 5000 den aşağı değildir, bu hesapda da, hariçde malzemeyi ihzar edenler dahil bulunmamakdadır.

İşte bu kadar mütehassıs işçiyi bir arada toplamak kudretidir ki, başda İstanbul olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında yapılan îmârat ve inşââtı mümkün kılabilmişdir.

Yedikule iç hisarı Cedvel No. 313

Kritovulos'un hitam tarihini 859 (1455) olarak bildirdiği Yedikule Yaldızlı kapı burçlarının yan tarafındaki Teodos surlarının iki kulesine yaslanma suretile ilâve olunmuş dört kol sur ve üç büyük kule ile teşekkül edip, Bizans'dan dört, ilâve üç burç ile (Yedikule) namını almışdır. Sahası 160×150 metre kadardır. Bu hisar da profesör Gabriel tarafından Rumeli Hisarı ile beraber aynı eserde, esaslı bir tetkike tâbi tutulduğundan yeni baştan uzun uzadıya mütalâayı zaid gördük. Binaenaleyh onu esas alarak bazı noktalarında fikirlerimizi söyleyeceğiz. Daha derin bir tetkik için kariler mezkûr esere müracaat edebilirler. (Resim 444), beş kulenin bir daire içine tersim olunabilecek bir surette yapıldığını göstermektedir. A, B, C kuleleri Fâtih devrindendir; J, esasından Teodos burcunun bir kulesi iken yıkılmış, XVIII. asırda Türkler tarafından yapılmışdır. K kulesi şimdi hemen hemen mevcud değildir; L işaretliler ise büyük yaldızlı kapının mermer kuleleridir. Bu sonunculardan şimaldekinin iç tarafı XVIII. asırda yıkılmış, (Resim 445), tamamile ihya olunmıyarak mail bir payanda ile tahkim edilmişdir.

Profesör Gabriel, yaldızlı kapı ile yanlardaki ufak geçitlerin Türkler tarafından XV. asırda örüldüğünü restitüsyon plânında gösteriyorsa da (Resim 445), tamamen hale mutabık değildir. Yaldızlı kapının iç yüzünde Türkler sivri kemerli bir kapı yapmışlarsa da bu ancak mevcud daraltılmış bir geçitde vâki zarurî bir tâmir olabilir. Filhakika (Resim 446) da görüldüğü veçhile, Bizanslılar, pek zayıf düştükleri zamanda, belki XIV. asır sonlarında, ve muhtemelen müdafaayı kolaylaştırmak ve yine bir ihtimal ile yıkılmış olan mermer cebheyi ve kemeri yeniden inşa külfetinden kurtulmak için yan medhalleri tamamen örüp yaldızlı kapının sekiz metre açıklığını iki metrelik ufak bir kapı haline sokmuşlardı; fotografta tam daire tuğla kemer, altında büyük mermer lento ve korentiyen başlıklı pilastrlar ve kapıda gönye kesilmiş çok silmeli mermer söveler görülmektedir; bunların Türk inşası olmasına imkân yoktur.

Binaenaleyh Fâtih devri, esasen kötü bir şekilde tıkanmış olan kapıları bu halde bulmuşdur; eğer o zaman kapansa idi böyle ihmalkârane yapacaklarını zannetmiyoruz; tashih etmemekle de bir hata işlenmişdir denebilir.

(Resim 445) de duvarların kuleler arasında bir hattı müstakim üzere olmayıp açık bir zaviye ile kırık olduğu ve tekatu noktalarının birer müsellesî burçla müdafaa edildiği görülmek-

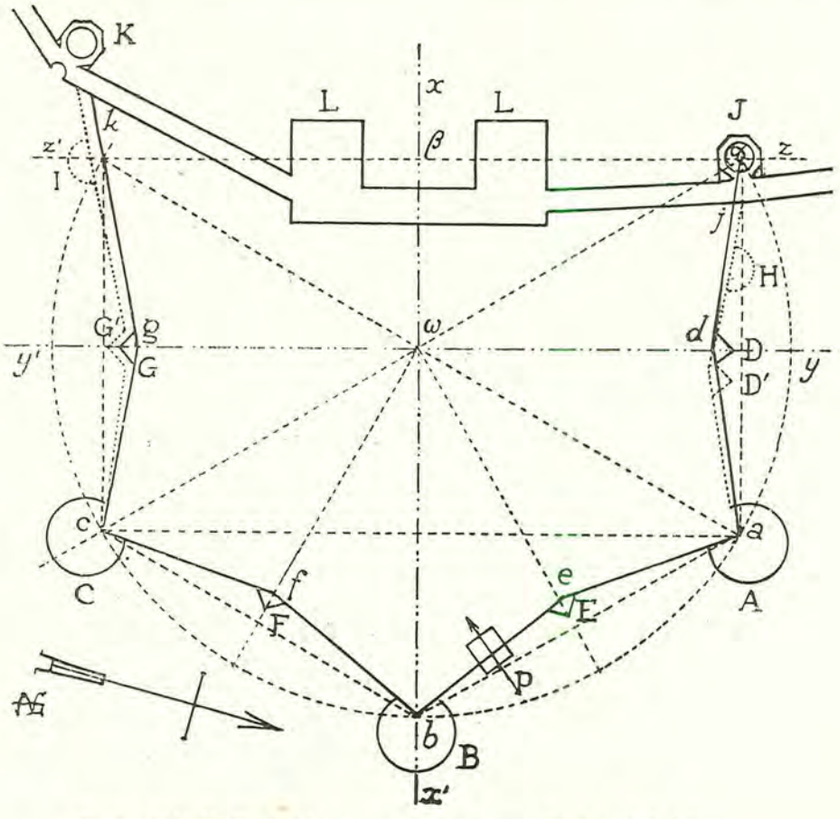

(Resim 444) Yedikule hisarının tersim şeması (Resim: Gabriel)

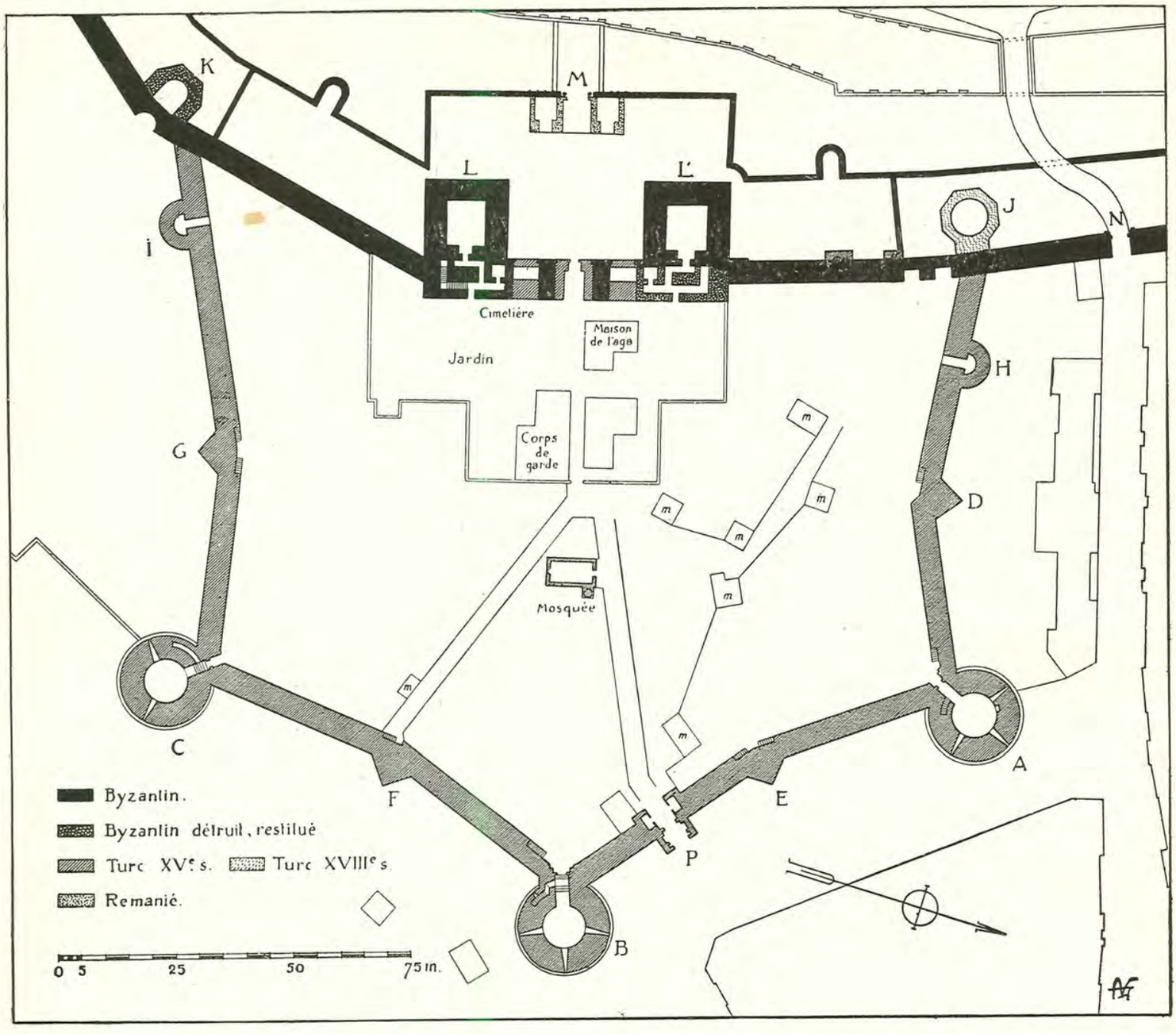

(Resim 445) Yedikule hisarının restitüsyon plânı (Resim: Gabriel)

tedir; bu tarz-ı hal duvarların kulelerden ateş altına alınmasını pek ziyade kolaylaşdıran yeni bir teknikdir; ondan evvel tatbik edilmiş olduğunu zannetmiyoruz. Surlar beş metre kalınlık, oniki metre yüksekliğindedir. Yaldızlı kapıdan maada P ile gösterilen mahalde Türkler tarafından yapılmış bir kapısı daha vardır. Bir kule altında olan kapıda maşikulî ve sair müdafaalar mükemmeldir. A, B, C kulelerinin duvar kalınlığı beş metre, iç boşluğu dokuz metre, haricî kutru ondokuz metre, irtifaları yirmi beş metredir. Bu ebadları ile Rumelihisarınkilerden epeyi ufaktır. P kapısında sırlı tuğlalarla yapılmış müseddes ve yıldızlardan ve etrafında kabartma lâlelerle süslenmiş bir sudan mürekkep tezyinat vardır; (Resim 447).

Avlunun ortasında görülen cami cedvel No. 139 da zikrettiğimiz (Yedikule) mescididir ve yalnız minare gövdesi ayakda durmaktadır.

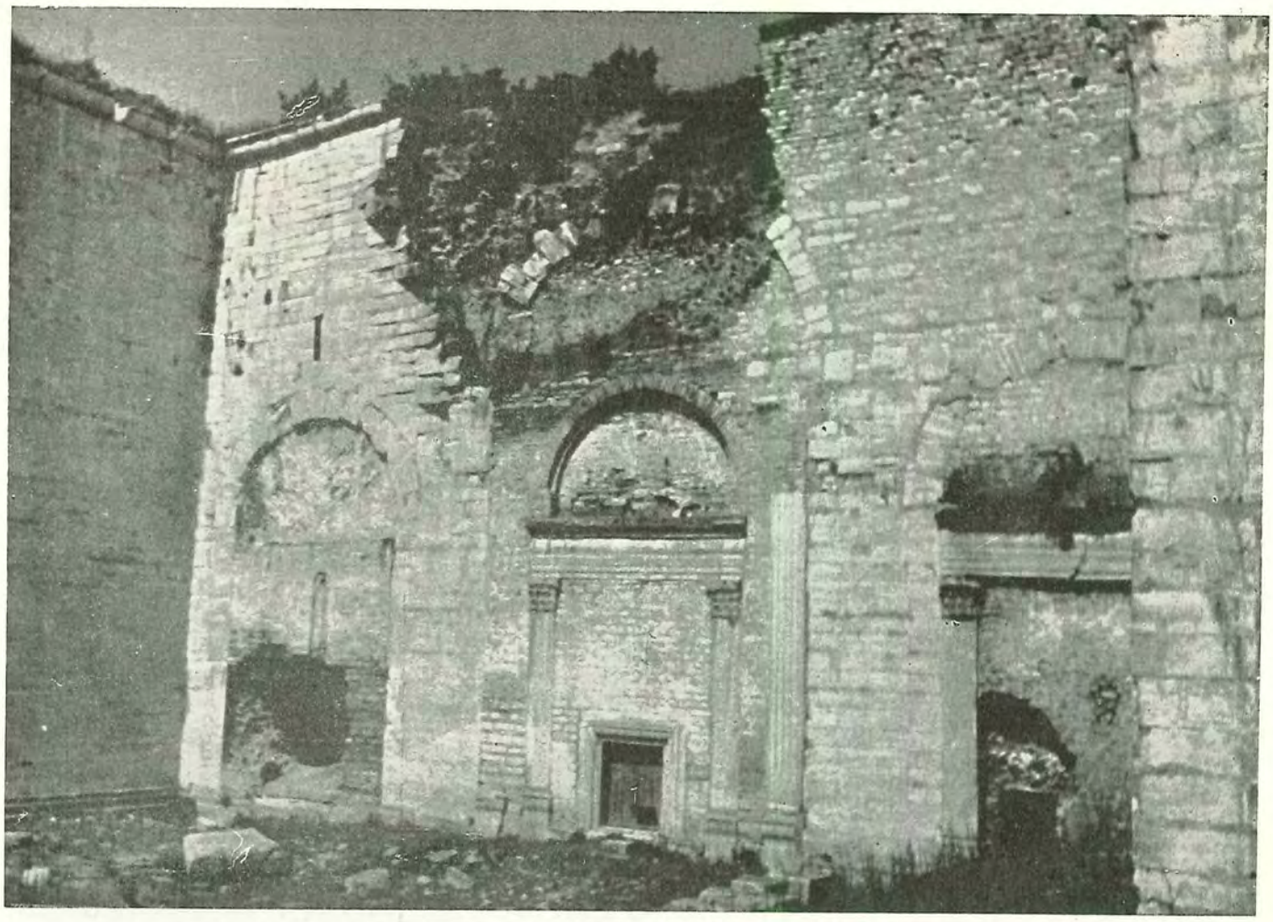

(Resim 446) Yedikule Yaldızlı kapının Bizans devrinde kapatılmış hâli

(Resim 447) Yedikule kapısı tuğla tezyinatı

DOKUZUNCU BAB: TÜRBELER VE KABİRLER (1)

Hızır Bey Çelebi Kabri Cedvel No. 358

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi Unkapanı'nda Atatürk caddesinden inerken sağda, çukurda kalmış Voynuk Şücaüddin camiinin mihrabı cihetinde, eski Unkapanı caddesi üstünde, mütevazi bir mezarda yatmaktadır, (Resim 448). Sivri memeli kemer kısmı rumîlerle müzeyyen olan tek taşının önündeki tel ve parmaklık iyi resim alınmasına imkân bırakmamaktadır.

Kitâbesi, altısı farisî dördü arabî olmak üzere on mısradır:

خیر خلق‌الله استاد الوری ـ مفتیٔ ایران زمین مشکل کشای
خضر بك آن آب روی مملکت ـ روح پاکش کرد عزم آن سرای
بهر یادش از زبان قدسیان ـ گفته شد تاریخ «او دار رحمت آی»
عالم العلم خضر بك چلبی ـ افضل العصر خیرالامه
قد قضی النحبه فوت تاریخه ـ «قلت لازال علیه الرحمه»

1 — Hayr-ı halk-i-Llâhi üstâd-il-verâ
2 — Müfti-i İran-zemin müşkil-küşay
3 — Hîzr Bey an âb-ı rûy-î memleket
4 — Ruh-i pâkeş kerd azm-î an saray
5 — Behr-i yadeş ez zebân-î kudsiyân
6 — Güfte şüd tarih-i «o dar-i rahmet ay»
7 — Âlem-ül-îlm Hîzr Bey Çelebi
8 — Efdal-ül-asr-ı hayr-il-ümme
9 — Kad kad'en-nahbe fevtü târihi
10 — «Kultü lâzale aleyh-ir-rahme (2)

Tarih mısraları 863 vermektedir; yalnız farisî tarihteki (ا) fazladır. (دار) yerine (در) olacaktı.

(Resim 448) Hızır Bey Çelebi Kabri

---

(1) — Türbeler ve kabirlerden manzûmelerdeki alâkalarıdolayısile evvelce zikrolunanlar berveçhi âtidir:

Fâtih Türbesi	Cedvel No. 322	Fâtih camii manzûmesile birlikte	
Gülbahar Sultan Türbesi	» No. 323	Fâtih » » »	
Eyüb » »	» No. 324	Eyüb » » »	
Mahmud Pava Türbesi	» No. 325	Mahmud Paşa camii manzumesile birlikte	
Davud Paşa »	» No. 326	Davud Paşa » » »	
Rum Mehmed Paşa Türbesi	» No. 327	Rum Mehmed Paşa camii » »	
Şeyh Ebülvefa »	» No. 332	Vefa » » »	
Bursa Ahmed Paşa »	» No. 533	Ahmed Paşa medresesi ile beraber	
Bursa, Hamza Bey »	» No. 539	Hamza Bey camii manzumesi ile birlikte	
Bursa, Hamza Bey zevcesi »	» No. 540	Hamza Bey » » » »	
Bursa, Kara Mustafa Paşa »	» No. 543	Hamza Bey » » » »	
Bursa, Umur Bey kabri	» No. 554	Umur Bey » » » »	
Edirne, Kasım Paşa »	» No. 608	Kasım Paşa » » » »	

(2) — Kitâbe, Dr. Süheyl Ünver, Hızır Bey Çelebi eserinde aynen neşrolunmuşdur.

Manisalı Mehmed Paşa Kabri Cedvel No. 381

Fâtih'de Atpazarındaki muhterik Camiinin mihrabı önünde ayak taşının üstü kırılmış perişan, fakat güzel bir mezarda, tarihlerimzde (Manisa Çelebisi) diye anılan Mehmed Paşa yatmaktadır, (Resim 449). Kemer kısmı istalâktitli bir mihrab içine oyulmuş rumîlerle, köşeler sütuncuklarla müzeyyendir. Taş noksan olduğundan kitâbe tamamlanamamaktadır. Tarih mısraı şudur: (ادخل الله فی جنانه) Udhul-u-Llâhi fî cinânihî, 900.

(Resim 449) Manisalı Mehmed Paşa kabri

Mimar Ayas Kabri Cedvel No. 370

Saraçhanebaşında, banîsi olduğu, Saraçhane başı camiinin hazîresinin Horhor caddesine bakan bir penceresi önünde yatmaktadır. 1,00×0,40 eb'adında ve 7 santim kalınlığındaki iki taşı da caddeye dönük olup kemer kısımları rumîlerle müzeyyendir ve kitâbe metni baş taşında başlayıp ayakda nihayet bulmaktadır, (Resim 450).

Ayak taşında	Baş taşında
١ ــ رحمة الله عليه رحمةً	١ — مات المرحوم
٢ - واسمه فی عشر الثانی	٢ ــ المغفور الا
٣ ــ فی ربیع الآخر سنه ٨٩٢	٣ ــ استاد معمار ایاس

Ayak taşında	Baş taşında
1 - Mat-el-merhum	rahmet-u-Llâhi aleyhi rahmeten
2 - -ül-mağfur-ül-ü	vâsia fî aşr-is-sanî
3 - stad mimar Ayas	fî rebi'il-âhır seneti 892

Cedvel kısmında camii yazarken mimar Sinân'ın isminin ayrı imlâlarla ve vefat tarihinin yirmi sene farkla iki kitâbede gösterildiğini belirtmiştik; kabir taşına nazaran tarihin doğrusu: 892 dir.

(Resim 450) Mimar Ayas Kabri

(Resim 451) Sadrıâzam Karamanî Nişancı Mehmed Paşa Kabri baş taşı

(Resim 452) Sadrıâzam Karamanî Nişancı Mehmed Paşa Kabri ayak taşı

Nişancı Mehmed Paşa Kabri Cedvel No. 382

Kumkapı Nişanca'sında bânîsi olduğu camiin kıble kapısı karşısındaki yüksek sofada, müzeyyen kabrinde yatmaktadır. Koyu renk, kesif bir boya altında boğulan taşlarının vazıh bir resmini almak müşküldür. (Resim 451) de başaşının iç yüzü görülmektedir. Sivri kemer zemin üstüne kenarı dilimli bir kabartma yapılıp rûmîlerle tezyin edilmiş, içine istalâktitli bir mihrabcık, kenarlarına burmalı ince sütunlar işlenmişdir; ayak taşı (Resim 452) buna benzer olup yalnız istalâktitli mihrab yerine dişli bir kitâbe konmuşdur (1).

Baş taşı iç yüzünde:

هوالرحيم

١ — الشهد المرحوم محمد پاشا

٢ — ابن عارف چلبي جلالى الصديقى

٣ - رحمهما الله رحمة واسعه

٤ — غفرالله لمن قرأ لهم الفاتحه

٥ — صلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه

Hüv-er-rahîm
Eş-şehid-ül-merhum Mehmed Paşa
Îbn-i Arif Çelebi Celâliyy-üs-Sıddîkî
rahîmehüm-a-Llâhü rahmeten vâsia
gafer-a-Llâhü limen karae lehüm-el-Fâtiha
sall-a-Llâhü alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihî

Baş taşı dış yüzünde:

Kale tarihuhû eş-şeyh Vefa	قال تاريخه الشيخ وفا
Lişehide sırren sırrâ baiyâ	لشهد سراً سرا بائيا
Âhir-u-lhâmîdû-l'ûlâ sâniya	آخر الحميد اولاولى صانيا

(Son mısra toprağa gömülmüşdür.)

Ayak taşı iç yüzünde:

El-bâkî	الباقى
Ve kad kultü	وقد قلت
Tarihâ şehîdin	تاريخ شهد
Tüb hayyen hünâ fî	تب حيا هنا فى
Seneti sittün ve semânîne ve semanemietin	سنة ست وثمانين وثمانمائه
Seneti 886	سنه ٨٨٦

Ayak taşı dış yüzünde:

El-bâkî	الباقى
Rahmet-u-Llâhi aizz-il-âlâ	رحمة الله اعزا الاعلى
Eşhedü enne şehîden tarih	اشهدان شهيداً تاريخ
Ahir-ül-hamdü-l'ûlâ kad tarih	آخر الحمد الاولى قد تاريخ
Min recilûn fî cemâli rebi'	من رجيل فى جمال ربيع
er-rebi mevlidî tarih	الربيع مولدى تاريخ
Seneti 886	سنه ٨٨٦

(1) — Bu kabrin yalnız baş taşı iç yüzü Mehmed Ziya B. İstanbul ve Boğaziçi eserinde biraz noksan olarak neşrolunmuşdur.

Sinan-ı Atîk (Mimar) kabri (1) Cedvel No. 413

Fâtih'de Hafız Paşa caddesinde bânîsi bulunduğu Kumrulu Mescidin cadde tarafında, çerçevesi yeni, taşları pek müzeyyen ve aslından, güzel bir mezarda yatmaktadır. Taşlar müsavi ebattadır ve üstleri kemer olmayıp rumîlerle müzeyyen dilimli bir taç halindedir; bu şeklile Fâtih devrinde bulunan diğer kabir taşlarından biraz ayrılmaktadır; yazısı keskin köşeli, biraz iptidaîliğe kaçan sülüs celîsidir. Bir taşdan diğerine atlamakta olduğundan metin sırasile kitâbeyi dercedeceğiz:

Ayak taşı (Resim 453) **iç yüzünde:**

١ — اشهد ان لا اله
٢ — الاالله واشهد ان محمد رسول
٣ — الله قد انتقل المرحوم والمغفور سنان
٤ — المعمار من دار الفنا الى دار

Eşhedü en lâ ilâhe
İll-a-Llâhü ve eşhedü enne Muhammeden resûl
-u-Llâhi kad intekal-el-merhumü v'el-mağfurü Sinân
-ül-mimarü min dar-il-fenâi ilâ dâri

(Resim 454) Mimar Sinan Kabri baş taşının dış yüzü

(Resim 453 Mimar Sinan Kabri ayak taşı iç yüzü

Baş taşı dış yüzünde (Resim 454):

١ — بقاء الدار الراجى
٢ — رحمة الله الغنى الغفار اللهم احره
٣ — من عذاب القبر والنار واحشر(ه) مع
٤ — صلحاء امة محمد الابرار شهداً

bekâ-id-dâr er-racî
rahmet-a-Llâh-il-ganiyy-il-gaffâr Allahümme ecirhû
min azâb-il-kabri v'en-nâr v'ahşür (hu) maa
sulehâi ümmeti Muhammedin-il-ebrâr şehîden

(1) — Bu kabir taşı şimdiye kadar neşredilmemişdir ve tamam okunmamışdır.

(Resim 455) Mimar Sinan kabri baş taşının iç yüzü

Baş taşı iç yüzünde (Resim 455):

١ — ليلة الجمعه وقت
٢ — العشا فى الغار سابع عشرين
٣ — ربيع الاول سنه سته وسبعين وثمانمائة
٤ — طرف البحار رب اجعل

Leylet-el-cum'a vakt
-el-işa f'il-gâr sâbii işrine
Rebi-il-evveli senete sittetin ve seb'îne ve semanimie-
taraf-el-bihâr rabbi ic'âl tin

(Resim 456) Mimar Sinan Kabri ayak taşının dış yüzü

Ayak taşı dış yüzünde (Resim 456):

١ — داعيه اخير من الاخيار
٢ — كان تاريخ ختم عيناه
٣ — لا جنت الا له طاب ثراه

dâîhi ahyere min-el-ahyâr
kâne tarihü hatmin ayyennahü
lâ cennete illâ lehu tâbe serahü

Kitâbe metni, Mimar Sinan'ın 876 senesi Rebiül-evvelinin yirmiyedinci cuma gecesi yatsı ezanı zamanında (gâr) da (şehîden) vefat ettiğini bildirmektedir. Gâr mağara mânasına gelirse de burada mahzen ve mecazî olarak mahbes diye mi almalıdır? Diğer cihetten (gâr) kelimesinin seci' icabı konduğu da düşünülebilir. Bir de şehid sıfatı ilâve olunuyorsa da bu tevcih pek çok kişilere mebzulen sarfolunduğundan mahbesde idam mânasını muhakkak tazammun etmez. Bahusus ki yatsı vaktinde, yani gece yarısı idam âdet değildir; bununla beraber Evliya Çelebi'nin münteşir nüshasında bulunmayıp yazmalarda ve küçük müntahabet risâlesinde mevcud olan rivayete göre, Fâtih ile aralarının açılmış olması da sezilmektedir.

Hattat Şeyh Hamdullah Efendi kabri Cedvel No. 464

Tarih-i vefatı Fâtih'den 40 sene sonra ise de Fâtih için kitaplar (1) yazmış olması ve Türk yazısına olan muazzam hizmetine hürmeten ve teberrüken kabir taşının resmini koyuyoruz, (Resim 457):

Kıblet-ül-küttâb ünvanı ile rakipsiz hat sultanı olan müşarünileyh Karaca Ahmed'de Hattatlar mezarlığında yatmaktadır; hatîresi etrafında defnedilmek her hattat için bir şeref addedilirdi. Resimlerde görüldüğü veçhile taşı, üstü lâlelerle yazı etrafı nar çiçeği, zerrin ile süslü gayet kalın bir üstüvane şeklindedi ve bugün pek mühmel bir muhit ortasında bulunmaktadır.

Taşın yazısı şundan ibaretdir:

١ — رئيس الخطاطين حمدالله

٢ — المعروف بابن الشيخ رحمةالله عليه

1 — Reis-ül-hattâtin Hamdullah 2 — -ül-mâruf bi ibn-iş-şeyh rahmet-u-Llâhi aleyhi.

(1) — Şeyh Hamdullah Efendi hattı ile Fâtih'in temellüknâmesini havi Kitab-ı Huneyn, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütübhanesinde 1996 numarada mukayyed bulunmaktadır.

(Resim 457) Hattat kıblet-ül-küttap Şeyh Hamdullah Efendi kabir taşı

Bursa'da Hatuniyye türbesi Cedvel No. 541

Hazret-i Fâtih'in, ismi henüz katiyetle mâlûm olmıyan annesinin türbesi Muradiye camiinin cenub-ı şarkîsinde basit, altı köşe bir binadır. Yalnız ufak bir medhal tâkı cebheye hareket vermektedir; kubbesi kasnaksızdır. Duvarları iki sıra tuğla ve bir taş ile yapılmış olan bina oldukça mühmel bir halde bulunmaktadır, (Resim 458 - 459). Kapı aynasında üç satır girift, güzel bir sülüsle yazılı kitâbesi şudur: (Resim 460), (1).

١ — الحمدلله بنيت هذه التربة المنورة فى ايام مولانا السلطان الاعظم والخاقان المعظم السلطان ابن السلطان مراد ابن محمد ابن بايزيد خان خلدالله

٢ — ملكه بامر ولده وقرة عينه سمى رسول الله صلى الله عليه وسلم السعيد النجيب السلطان محمد چلبى اربطالله اطناب دولته باوتاد

٣ — الخلود وشيد اركان عزه الى اليوم الموعود لوالدته المرحومه سيدة الخواتين طاب ثراها و وافق الفراغ فى رجب الفرد من شهور سنه ثلث وخمسين وثمانمائه

1 — Elhamdü li-Llâhi büniyet hazih-it-türbet-ül-münevveretü fî eyyamı Mevlân'es-Sultân-il-âzami v'el-hâkân-il-muazzami es - Sultân ibn - is - Sultân Murâd ibn-i Mehemmed ibn-i Bâyezid Hân halled-a-Llâhü

(1) a) Kitâbe Memduh Turgut, İznik ve Bursa Tarihi, s. 153, I. satırda harf-i tarif ve III. de kelime noksanile ve Kâzım Baykal, Bursa Anıtları kitabında s. 169 yalnız lâtin harfleriyle neşredilmişdir.

b) Kitâbede Fâtih'in annesinin ismi zikrolunmamakda ve tarihlerde de bir sarahat bulunmamaktadır. Bununla beraber Bursa mahkeme-i şer'iyye sicilleri 201. defterin 64. sayfasındaki 1006 tarihli bir hükümde (Kâmil Kepecioğlu) «Fâtih Sultân Mehmed'in valdesi olub Bursa'da Hâtuniyye Sultân Türbesinde medfun olan merhum Hüma Sultânın ecza-hâmından... nam kimesneler meclis-i şer-î şerifde mezbure Hümâ Sultânın evlâdından meşrutiyet üzre mütevellisi olub vefat eden Fahr-ül-afayif-ül-muhadderat Fatma Sultan...» demesinden isminin «Hümâ Sultân» olduğu anlaşılıyor. Ancak vesika bir buçuk asır sonraya aid olduğundan hakikati tam olarak aksettirip ettirmediği tarihçilerce tetkik edilmelidir.

2 — Mülkehû bi emr-i veledihî ve kurreti ayunihî semiyyi Resûl-i-Llâhi sall-a-Llâhû aleyhi ve sellem es-said-in-necibi es-Sultân Mehmed Çelebi erbat-a-Llâhü atnabe devletihî bi'evtad

3 — -il-hulûd ve şeyyede erkâne izzihî il'el-yevm-il-mev'ud livalidetih-il-merhume seyyidet-il-havâtîn tâbe serâhâ ve vafak'al-feragu fi Receb-il-ferdi min şuhûri seneti selâsin ve hamsîne ve semanemietin

Kitâbe metnine nazaran Fâtih, 853 senesinde, ikinci veliahtlığı zamanında bu türbenin yapılmasını arzu ve emretmiş ve Sultân Murâd (Göz bebği evlâdının) talebini tervic etmişdir.

Fâtih'in validesinin ismi zikrolunmayıp (Seyyidet-ül-havâtîn), kadınların asîli olarak tavsif edilmektedir; kandan asaleti henüz malûmumuz değildir amma, Fâtih gibi bir evlâd doğuran ana, ezelden asîldir; Allah rahmet eylesin. Türbesinin isminin (Hâtuniyye) olması da bu tavsifden ileri geliyor, zannederiz.

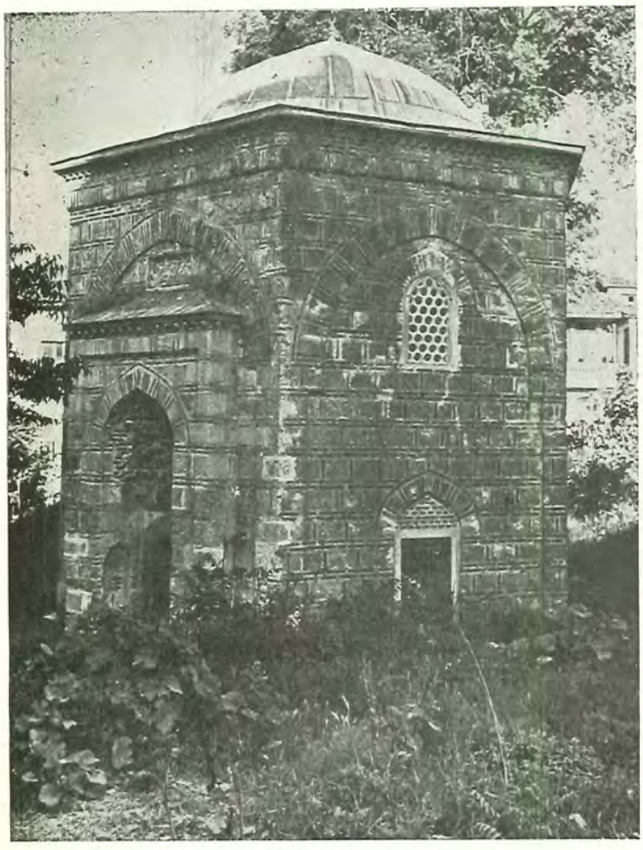

↑

(Resim 458) Bursa'da Muradiye'de Fâtih'in valdesinin medfun olduğu Hâtuniyye Türbesi

↑

(Resim 459) Bursa'da Muradiye'de Fâtih'in valdesinin medfun olduğu Hâtuniyye Türbesi

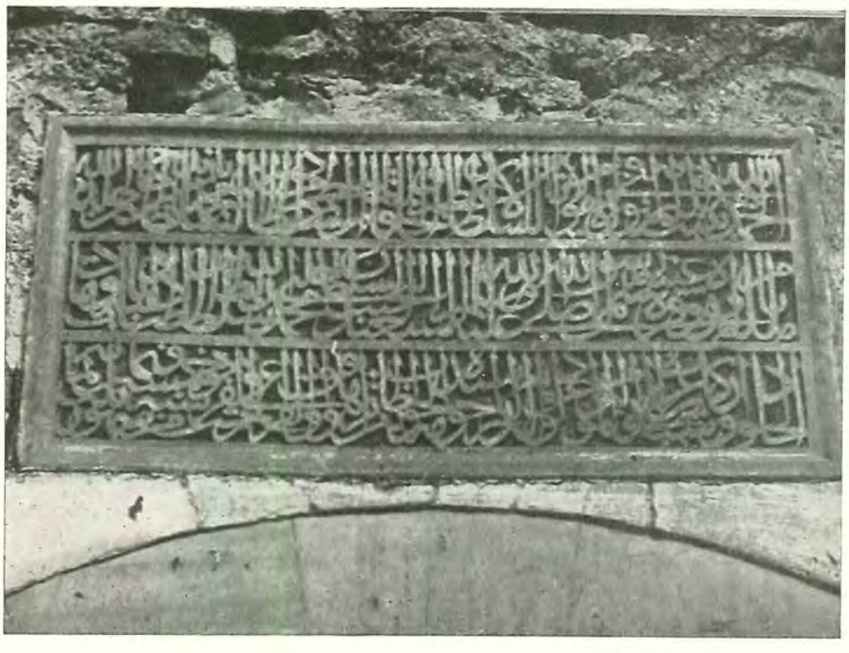

←

(Resim 460) Fâtih validesinin türbe kitâbesi

II. Murad Türbesi Cedvel No. 549

Alayişden ve saltanatdan müçtenip ve feragatkâr, kırk yaşında inzivâya çekilip beşerî hayatı içinde kalmayı tercih edecek kadar serâzâd olan bu büyük hükümdarın dünyevî yaşayışı uhrevî zarfi içinde de devam ediyor, denebilir. Rivayete nazaran «Üzerimi, göğe ve rahmete açık bırakın ve hattâ türbe yapmayın.» arzusunu izhar eden bu sultanın vefatından sonra protokolun işe müdahelesile türbe yaptırılmış; haricî manzaraya bir dereceye kadar itina edilmiş ise de içerisi dümdüz ve çıplak, kubbenin tepesi, arzusu veçhiyle, açık ve lâhdin üstü de toprak bırakılmışdır; (Resim 461 - 462 - 463). Malzeme en basit şekilde ve derlemedir; lâhdin etrafındaki dört sütunun kaideleri ters konmuş, kırık dökük konrentiyen eski başlıklardır; ne çini, ne kalem dahili süsler; burada yatan zat sanki, Yeşil Türbenin debdebesine müstağrak, babası Çelebi Mehmed Sultânın oğlu değildir ve o ihtişama şahid olmamışdır.

(Resim 461) de görüldüğü veçhile dört ayak ve dört sütuna kemerlerle müstenit bir kubbe etrafında tonozlu bir dehlizden ibaretdir; sütun başlıkları aşınmış, eski parçalardır; kubbe, ayaklara petek şeklinde yarım kürelerle oturur, (Resim 464). Lahdi iki yan ve iki baş taşından mürekkeb ve pek basittir; yuvarlak sütunları içeride bırakmak üzere sade ahşap bir parmaklık dehlizi asıl hatîreden ayırır; basit bir de mihrabı vardır; işte üç şerefelinin bânisi koca II. Murad'ın türbesi. Şimale açılan kapısından maada sekiz pencere türbeyi aydınlatmakda idi; bunun bir tanesi sonradan yaslama suretiyle ilâve olunan Şehzâdelerinin türbesine geçid vermek üzere bozulmuşdur.

İkinci türbe eklenirken, birincisinin hasar görmemesi için ortasında cilâlı granit, güzel bir sütuna müstenit bir kemer yapılarak, kubbesi buna oturtulmuştur; bu sütunun başlıkları ve kaidesi Bizans parçalarıdır. Türbede sıvalı lâhitler içinde 845 de Amasya'da ölen veya öldürülen Şehzâde Ahmed, 846 da ölen Şehzâde Alâüddin, 885 de ölen Şahzâde Hâtun, Fâtih tarafından idam olunan Şehzâde Ahmed yatmaktadırlar; hepsi de II. Muradın çocuklarıdır. Yan taraftaki kemer bu binanın Sultan Murad türbesinden sonra yapıldığını göstermektedir; anlaşılan buraya defnedilen Şehzadelerin açık kabirleri üstüne türbe kurulmuş, bilâhare Şahzâde Hâtun da gömülmüşdür. Her iki türbe iki tuğla, bir taş sırası ile basit bir şekilde yapılmış şakûlî tuğla da kullanılmışdır. Kubbe kasnakları yüksekçe ve basittir. Yalnız kapı som mermerden bir eyvan içinde bulunmaktadır, (Resim 465); eyvanın içinde ve kapı üstünde kitâbe vardır. (Resim 466), Türbeleri arkadan göstermektedir; ön plândaki şehzâdeler türbesi, solda görülen II. Murad türbesidir. Mermer medhal, eyvanın üstündeki saçak bu türbenin yegâne tezyinatını teşkil eder. Saçak fevkalâde güzel bir eserdir; mermer üstündeki koltuk silmesi ve pençe ahşab oyma zengin istalâktit ve müsellesî bademlerle süslenmiş, saçağın ortası da 1,5 metrede bir yapılan gömük dairevî püsküller sırasında onikili tam yıldızlar ve kenarlarda yarımları, çıtalarla teşkil olunmak sureti ile pek cazip ve zengin bir manzara meydana getirilmişdir, (Resim 467 - 468). Renkler kırmızı, yeşil ve lâciverddir. İstalâktitler ve püsküllerdeki mebzul yaldız bu renk şaşaasını itmam eder. Esas genişliği 1,80

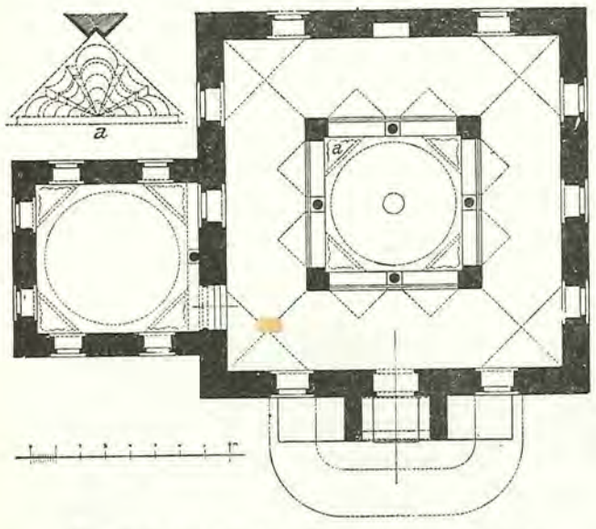

(Resim 461) Bursa'da, II. Murad Türbesi plânı (Resim: Wilde)

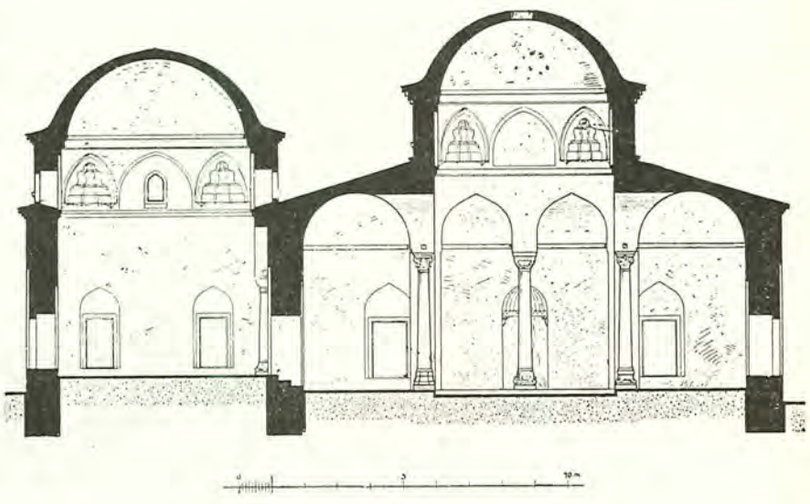

(Resim 462) Bursa'da, II. Murad Türbesi maktaı (Resim: Wilde)

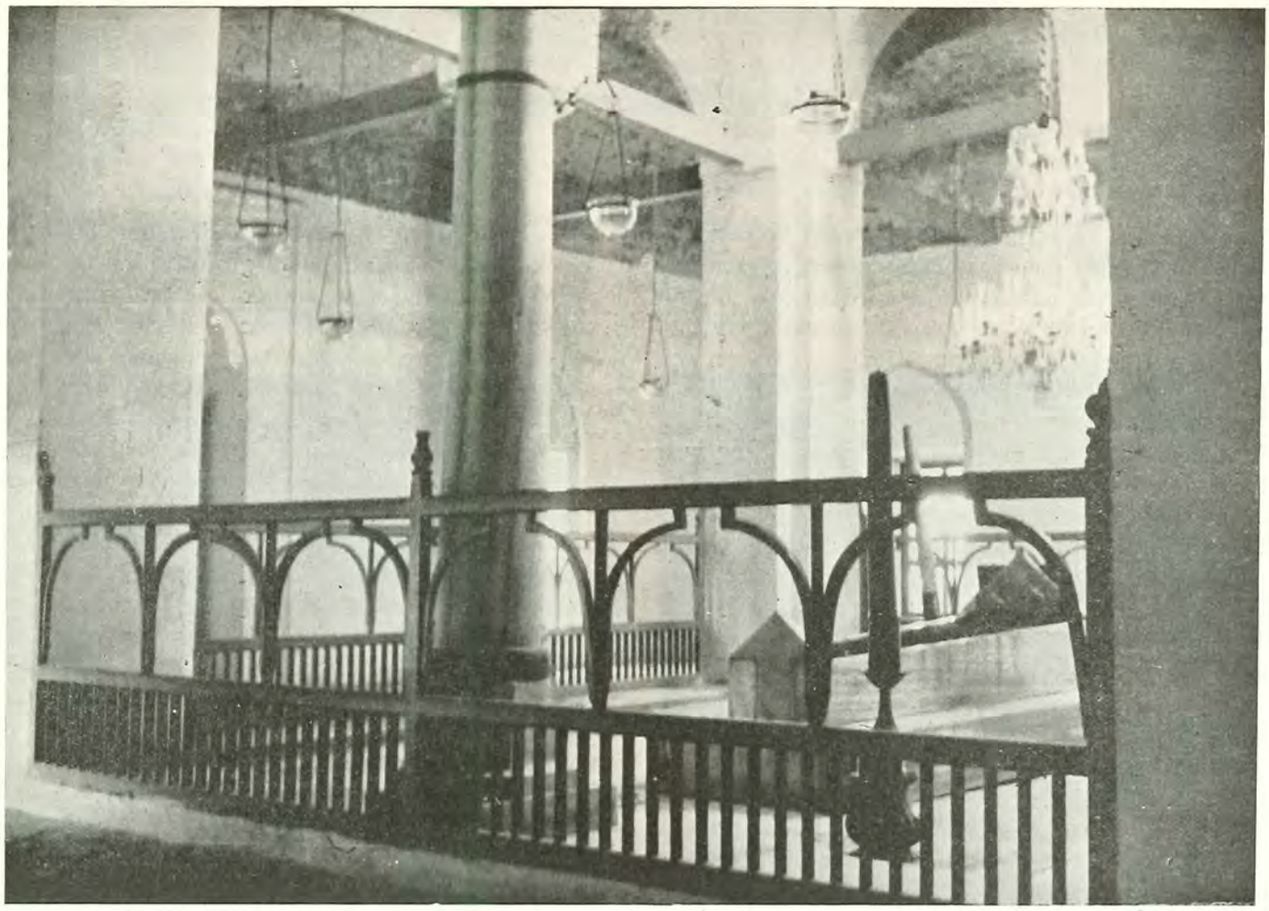

(Resim 463) Bursa'da, II. Murad Türbesi dahili

olan saçak, bilâhare pasalı ahşab adî bir tavan eklenerek genişletilmiş ve bittabî o güzel eser bozulmuşsa da pençedeki istalâktitlerin ve saçağın muhafazası bakımından faydalı da olmuş denilebilir ve vücudu tecviz olunabilir; bu olmasa idi, Bursa gibi rutubet diyarında ahşab dayanmazdı.

Kitâbe: Mermer tâkın içinde, kapı kemeri üstünde üs satırlık girift sülüs celîsi ile arabca yazılmışdır: (Resim 469), (1).

١ — بسم الله الرحمن الرحيم الحمدالله المتوحد بالبقا المنزه عن الزوال والفنا والصلوة على من ارسله بالحنيفية البيضا وآله واصحابه الكرام اما بعد فقد انتقل من دارالفنا والغرور الى دارالبقا والسرور

٢ — ومن منزل العناء والترح الى محفل الغنا والفرح سلطان سلاطين الدهر مالك ممالك البر والبحر سلطان الغزاة والمجاهدين ملجاء الضعفاء والمساكين فخر السلاطين آل عثمان المخصوص بعناية

٣ — الملك المنان السلطان ابن السلطان السلطان مراد بن محمد بن بايزيد خان بوأه الله تعالى على غرف الجنان وافاض عليه شآبيب الغفران ضحوه الاربعاء غرة محرم الحرام سنه خمس وخمسين وثمانمائه (٨٥٥)

1 — Bismillâh-ir-rahman-ir-rahîm elhamdü lilâh-il-mütevahhidi b'il-bakâ el-münezzehi an-iz-zevâli v'el-fenâ v'es-salâtü alâ men erselehû b'il-hanifiyyet-il-beyzâ ve âlihî ve eshâbih-il-kirâm emmâ ba'dü fekad' intekale min dar-il-fenâ v'el-gurûr ilâ dar-il-bekâi v'es-sürur

2 — ve min menzil-il-anai v'et-tarah ilâ mahfil-il-gınâi v'el-ferâh Sultânü selâtin-id-dehr mâliki memâlik-il-berri v'el-bahr Sultân-ül-guzati v'el-mücâhidîn melce'üz-zuaafâi v'el-mesâkin fahr-üs-selâtini âli Osman-el-mahsusi biinayet

3 — -il-melik-il-mennân es-Sultân ibn-üs-Sultân es-Sultân Murâd bin Mehemmed bin Bâyezid Hân bevveeh-u-Llâhü teâlâ alâ guref-el-cinan ve efaze aleyhi şeabib-el-gufrân dahvet-el-erbia gurrete Muharrem-il-harâm senete hamsin ve hamsîne ve semanimietin. (855)

Türbe kitâbesi, mümasillerine benzememkle beraber, betahsis şayan-ı dikkatdir. Cenab-ı Hakka ve Resulüne hamd-ü senâdan sonra Gazi Sultân Murâd'ı gaziler ve mücahidler sultânı olarak tavsif edip yokluk ve yalancılık dünyasından bolluk ve neşe diyarına göçettiğini söylemektedir. Vefat tarihi 855, Muharremin başıdır.

(1) — Kitâbe Memduh Şevket, İznik ve Bursa Tarihi s. 149 ve I. satırda bir kelime noksanı, II. III. de fazlasiyle, Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları s. 166 da yalnız lâtin harflerile neşrolunmuşdur.

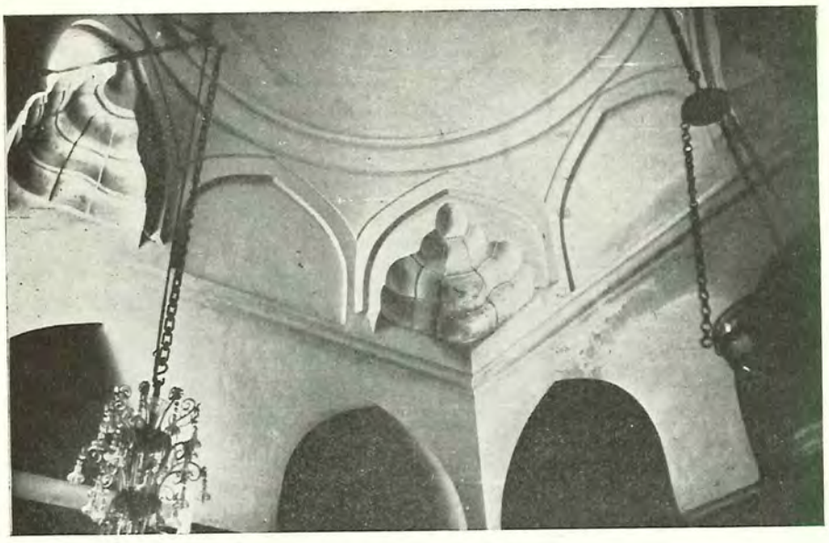

(Resim 464) Bursa'da,
II. Murad Türbesi kubbe alikaları

(Resim 465) Bursa'da,
II. Murad Türbesi

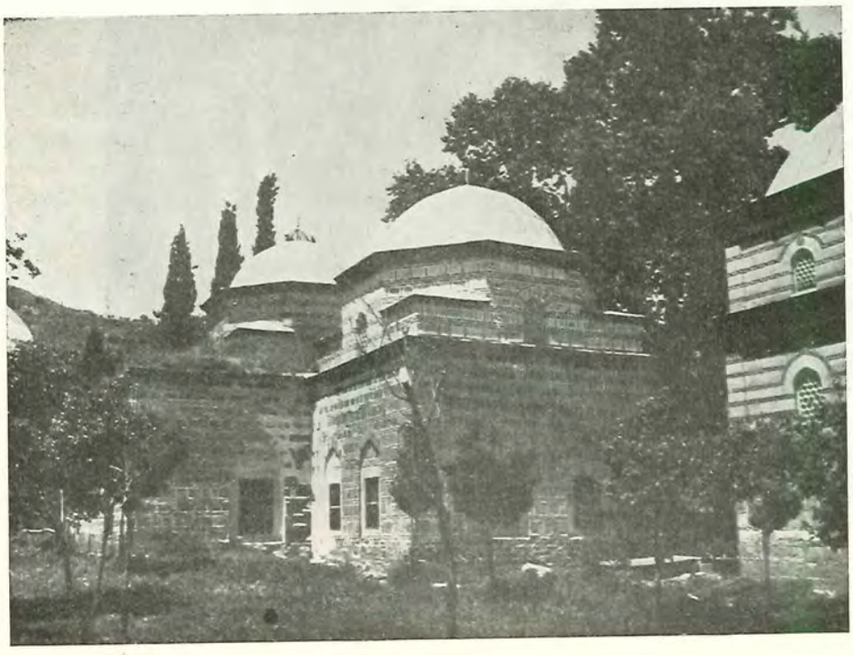

(Resim 466) Bursa'da,
II. Murad ve Şehzâdeler Türbesi
arkadan görünüş

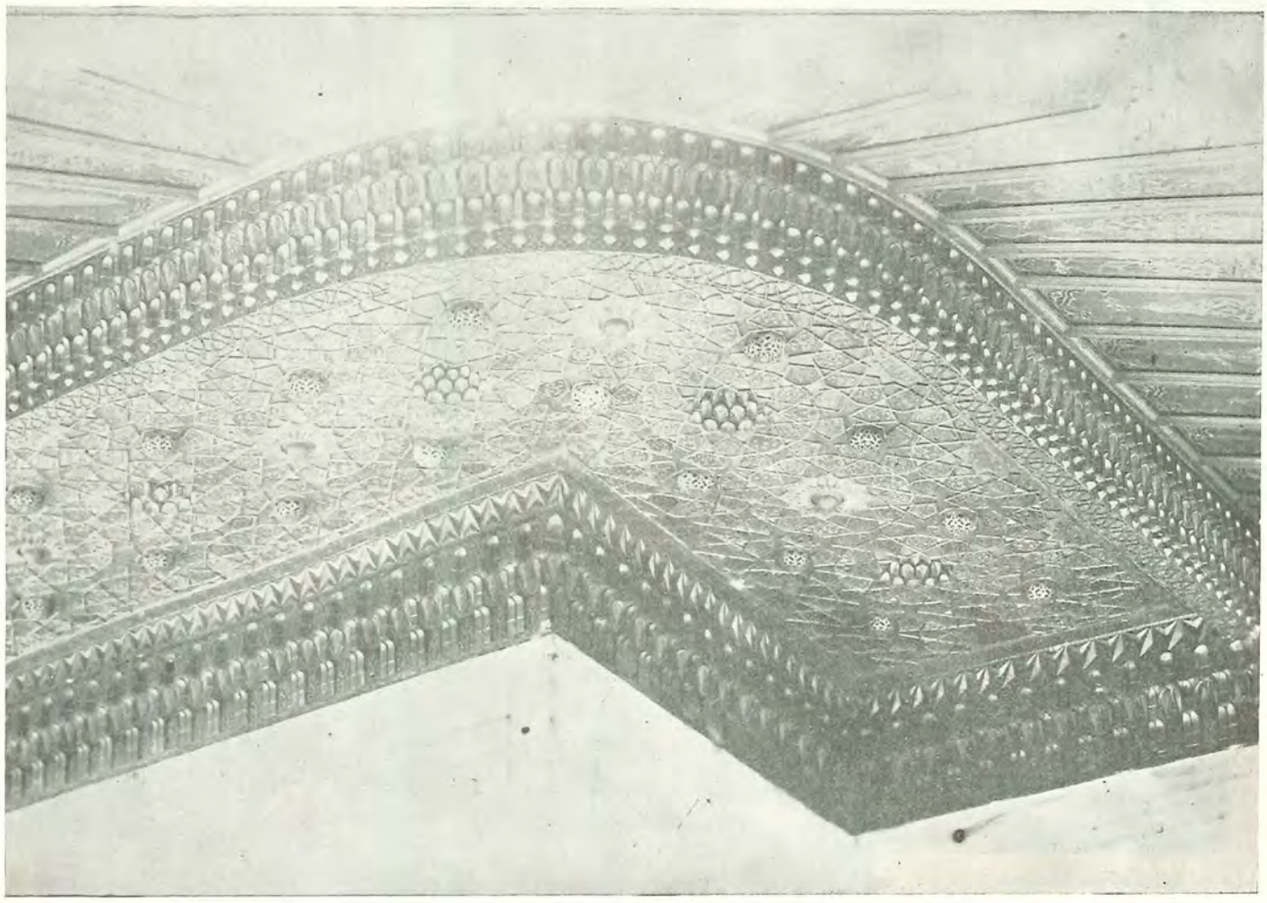

(Resim 467) Bursa'da, II. Murad Türbesi saçağı

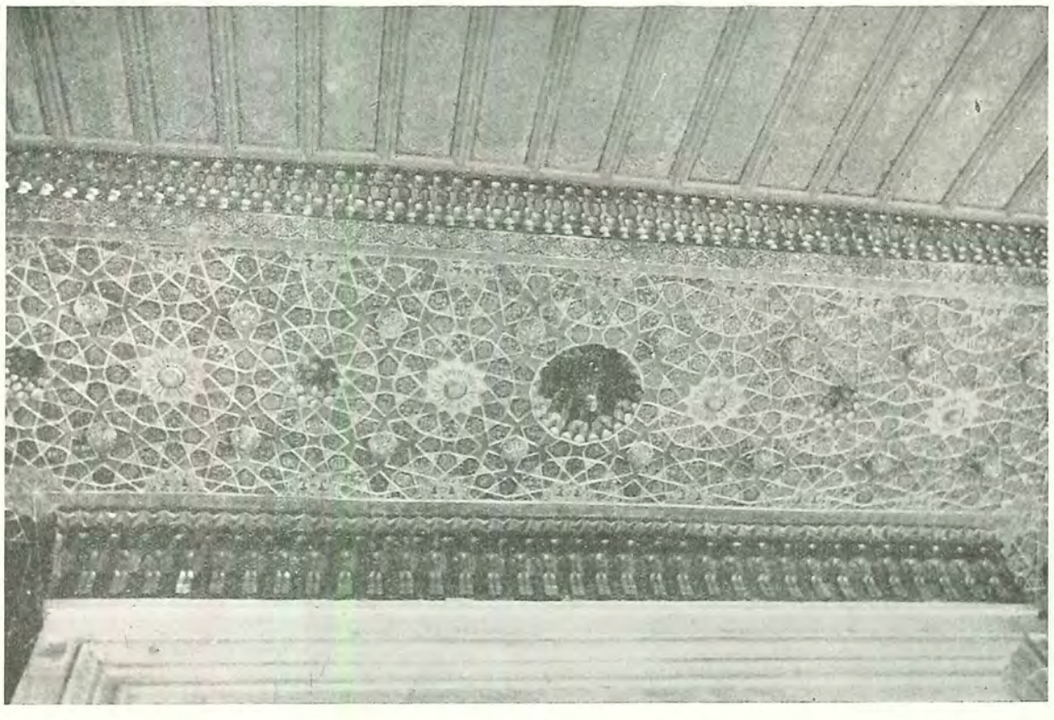

(Resim 468) Bursa'da, II. Murad Türbesi saçağı

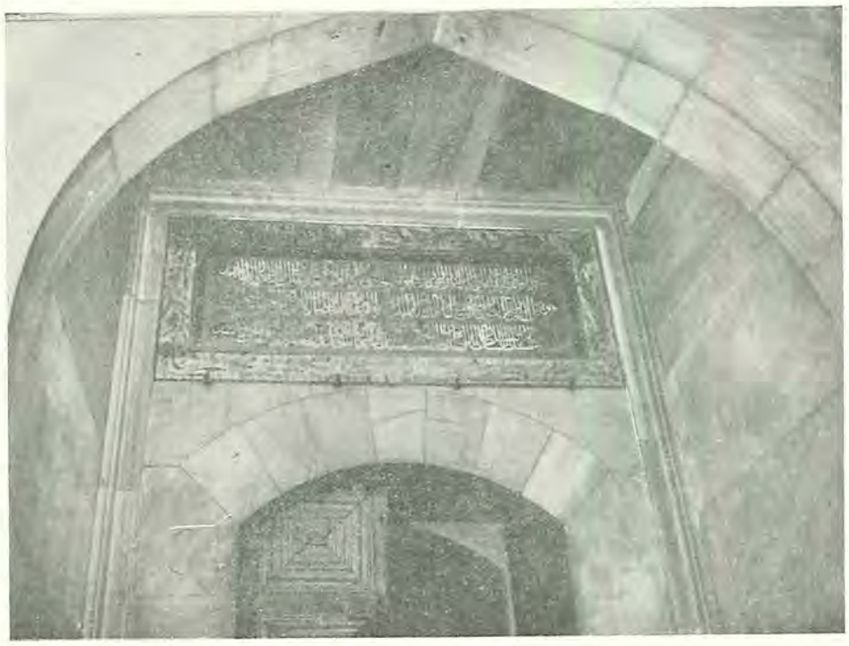

(Resim 469) Bursa'da, II. Murad kitâbesi

Şehzade Mustafay'ı Atîk, Cem Sultan Türbesi Cedvel No. 551

879 da Karaman'da ölünce Murâdiye'ye defnolunduğu sarahaten bilinen Fâtih'in oğlu Şehzâde Mustafa türbesi hakkında zaman zaman tereddütlere düşülmüş ve hattâ bu tereddüt fiil sahasına da intikal ederek Murâdiye'de türbeler kapısından girince karşıya gelen binadaki birinci lâhde (Mustafay-i Atik) levhası tâlik olunmuşdur; bu türbedeki diğer lâhidlerde, sırası ile ve levhalarına nazaran, II. Sultân Bâyezid'in oğlu Abdullah, Çelebi Sultan Mehmed Şehzâdesi Ahmed Çelebi, II. Bâyezid'in oğlu Alemşah, ikinci sırada II. Bâyezid'in kızı Hundî Hâtun, zevcesi Bülbül Hâtunun medfun olduğu da mukayyetdir.

Halbuki Fâtih'in oğlu Mustafy-i Atîk'in küçük kardeşi Cem Sultan'la ve hattâ diğer bir biraderi Korkut'la aynı türbede medfun oldukları Bursa şer'iyye sicilleri, (defter 35, sayfa 349) (1) dan anlaşıldığına göre Mustafay-i Atik'in, Cem'in yattığı kat'iyetle malûm bulunup, galat olarak, yalnız Cem türbesi denilen, esasında kendisine aid, kubbe altında yatmakda olması lâzım gelmektedir. Filhakika bu türbenin kubbe kalemleri arasında bir sıra ufak madalyonlar içinde (سلطان مصطفى) Sultan Mustafa, ikinci sırada (رحمة الله عليه) rahmet-u-Llâhi aleyhi, ibarelerinin altışar defa tekerrür etmekde olması da müşterek türbenin Murâdiye türbesinin sağına rastlıyan ve Cem Türbesi namı ile anılan bina olduğunu vazıhan göstermektedir. Murâdiye Türbeleri levhaları maalesef çok karışmış, büyük hatalara düşülmüşdür; bunu da onlardan biri olarak kabul zarurîdir.

Türbe iki sıra tuğla bir sıra taşla yapılmış olup altı köşelidir. Kubbe göbekli müsellesî bir badem sırası ile duvarlara oturur ve altı ufak pencereli bir kasnağı vardır, (Resim 470 - 471 - 472 - 472 a) Kapı önünde iki yanı pencereli üstü çatı ve saçaklı küçük bir eyvan bulunmaktadır. Saçak ve çatı yeni bir zamana aitdir.

Basit bir haricî manzara arzeden bu türbenin içi fevkalâde güzel çini ve kalemlerle süslenmiş, muhteşem bir eser ünvanını bihakkın kazanmışdır. Müteharrik levhalar üzerine dört lâhid kapıdan itibaren şöyle işaret olunmuşdur:

1 — Cem Sultan bin Fâtih Sultân Mehmed 864 - 900
Dediler eyleyüb dua-i surûş
Cam-ı rahmetden eylesin Cem nûş
Tarih-i vefatı 900 velâdeti 862 (1)
2 — Şehzâde Şehinşâh bin Bâyezid 895-917
3 — Mehmed bin Şehinşâh bin Bâyezid 918
4 — Osman ibn-i Şehzâde Alemşâh bin Bâyezid 918

Halbuki kubbede (Sultân Mustafa) madalyonları ve şer'î sicil kayıtlarına nazaran bu lâhitlerden birisinin Şehzâde Mustafa'ya ve belki bir üçüncüsünün de Şehzâde Korkut'a aid olması lâzım gelmekte, kapı karşısındaki türbeye konulan Fâtih'in oğlu Sul-

(1) — Dr. Süheyl Ünver - Mehmet Zeki Paakalın, Bursa'da Fâtih'in oğulları Mustafa ve Sultân Cem türbeleri, s. 45, Bursa Ant mat., 1946.

(1) — Aynı levha içinde tarih-i velâdet bir kere 864, ikinci defa 862 yazılmışdır; diğer hatalar buna kıyas olunabilir.

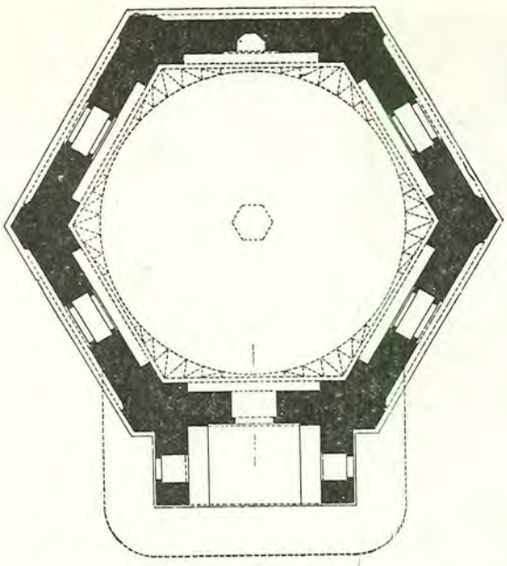

(Resim 470) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik ve Cem türbesi plânı (Resim: Wilde)

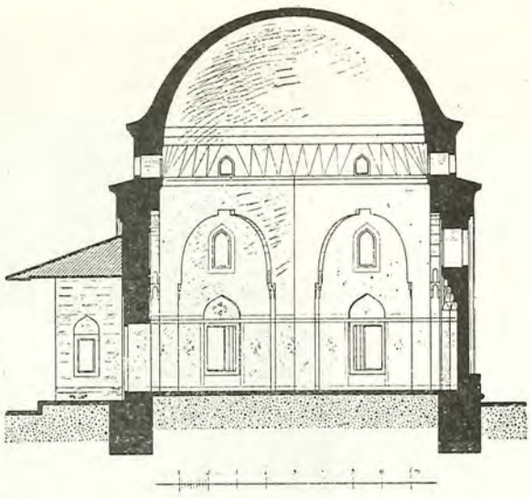

(Resim 471) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik türbesi maktaı (Resim: Wilde)

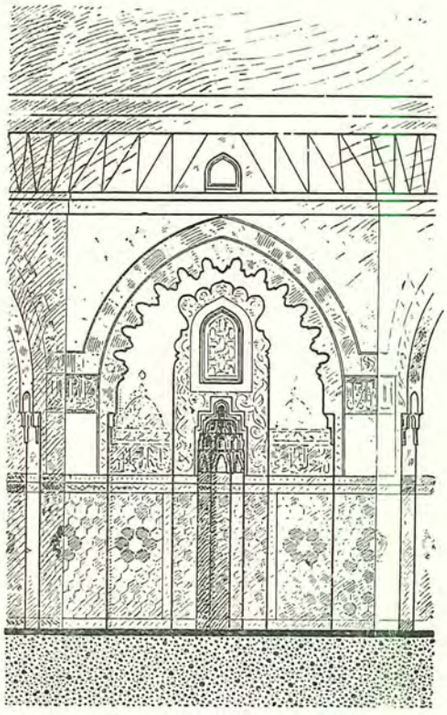

(Resim 472) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik türbesi maktaı (Resim: Wilde)

(Resim 472 a) Bursa'da, Muradiye'de, Mustafay'ı Atik Türbesi

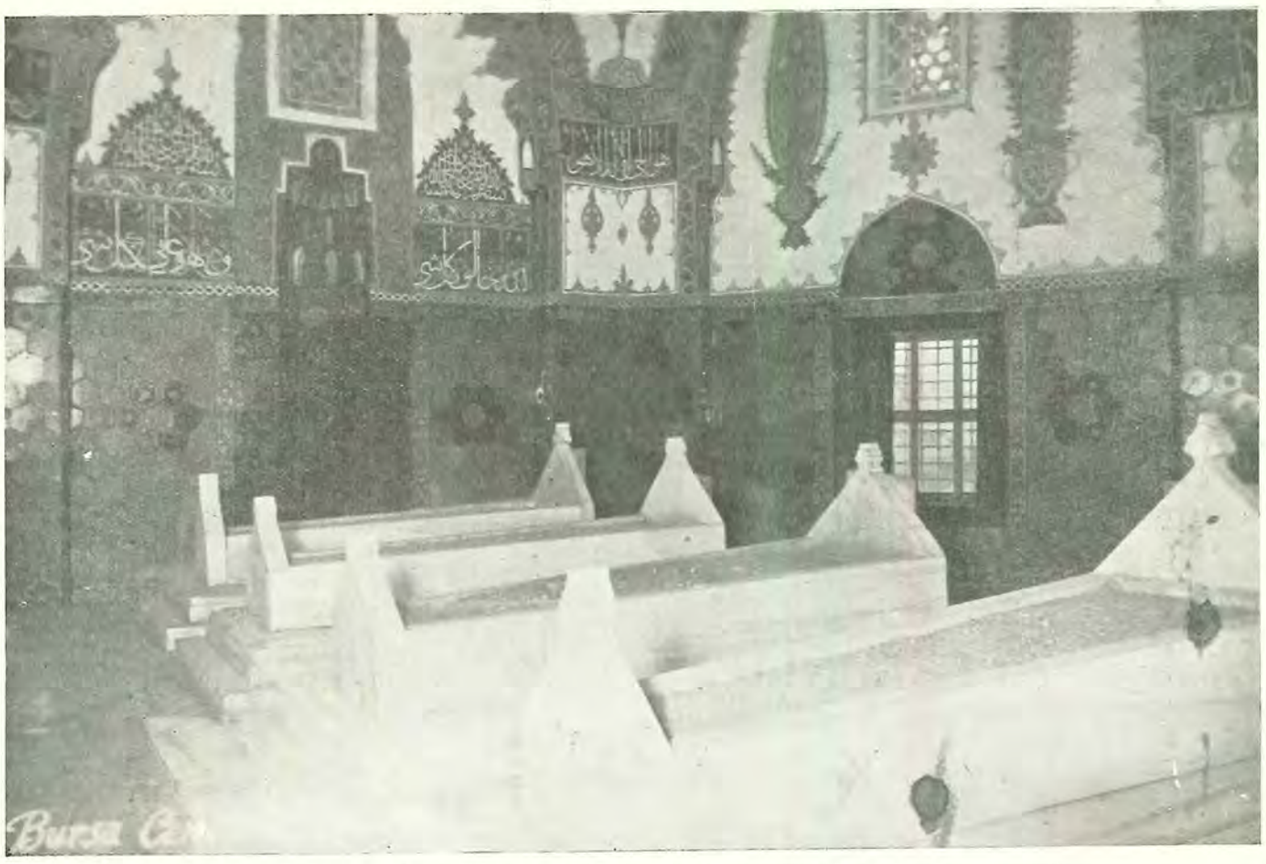

(Resim 473) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik ve Cem türbesi dahili (Foto: Kocabaş)

tan Mustafa levhasının buraya konacakken yanlışlıkla yer değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Lâhitler (Resim 473) iki sıradır. Bir mermer kaide üzerinde, tepelerinde birer taç bulunan müsellesî alınlıklar ve düz iki yandan ibaretdir; ortaları toprakdır. Evvelce Sarıklar ve sandukalar varmış; son devirlerde kaldırılmış ve esasdan olan mermer meydana çıkmışdır.

Duvarlar pencere lentosu hizasına kadar altın yaldızlı firûze rengi altı köşe çinilerle müzeyyendir. Pencere kenarları ve köşelerde lâciverd zemin üstüne firûze ve beyaz yaprak geçmeleri ile müzeyyen bordürler bulunmakta, her pencere sedirini de koyu lâciverd altı çiniden mürekkeb bir grup ayrıca süslemektedir, (Resim 473). Pencere kemer aynalarında bir möhr-i Süleyman motifinin üst köşeleri patlıcan rengi diğer cihetleri lâciverd zemin üstüne beyaz çiçekli altı köşe çinilerle süslüdür; kemer aynalarının yanları sıvalıdır. Bu çiniler Çinili Köşktekiler ile aynı cinstendir. Mihrab alçı istalâktitlerle süslüdür ve elyevm sarı, lâciverd, patlıcan rengi ile boyanmış bir haldedir; bu telvinatın fena bir tamir esnasında kalemlerin renkleri tebdil olunurken yapıldığı muhakkakdır.

Altı duvar yüzünde de kabartma ve dilimli birer kemer vardır; bu kemerlerin kenarları ve dilimleri mütenevvi resimlerde çiçekli ve rûmili kalemlerle müzeyyendir. Kemer yüzlerine sonradan yapılan somakı taş taklitleri sakil bir manzara göstermekde ise de altından çıkan eski fevkalâde kalemler gönüle bir teselli vermektedir, (Resim 474).

Kemer özengileri hizasında (هوالحی لااله الاهو) Hüv'el-hayyi lâ ilâhe illâ hû, mihrabın iki yanında ise taç halinde müsennâ hatla (besmele) ve alt sıranın bir tarafında (الله خالق کل شیٔ) Allahü haliku küllî şey'in, solunda (و وهو علی کل شیٔ) ve hüve alâ küllü şey'in, ters ve yüz olarak yazılmış bulunmaktadır, (Resim 473).

Alt yüzdeki kabartma kemerlerin üst hizalarında bir yaprak sırası ve kûfî yazılı (Besmele), sarkma üçer madalyon ve ufak püsküller yer almakta üst sıra pencerelerinin yanlarında ve kabartma kemer ayna boşluklarında servi biçiminde, çiçeklerle süslü ikişer motif bulunmakdadır, (Resim 473 - 474). Yukarıda söylediğimiz yaprak sırasından sonra bademler başlamakda, onlar da gayet zarif, açık renkli, hafif kalemle müzeyyen bulunmaktadır. Bademlerden sonra kûfî yazılı ve üstleri geçmelerle müzeyyen Esmâ-i Hüsnâ şeridi gelmekde bunu da altı kitâbeye ayrılmış geniş sülüs (Besmele ve Âyet-el-kürsî) yazılı

(Resim 474) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik ve Cem türbesi dahili (Foto: Kocabaş)

girift kûfî kuşak takib etmektedir, (Resim 475). Düz bir boşluktan sonra da ortası serbest kubbenin birbirinin boşluğuna bakan altışar madalyonlu sıvama kalemi başlamaktadır, (Resim 476). Bu kalemin orta madalyonları arasında kûfî (Sultân Mustafa), alt madalyonlarına muttasıl (Rahmetullah) yazıları türbenin aidiyetini isbat etmektedir.

Bütün kalemlerin üstünden pek koyu çirkin renkler geçirilmiş, türbenin içi çok ağır manzaralı bir hale sokulmuşdur; son senelerde renkler kazınarak nar çiçeği zemin üstüne lâciverd, beyaz asıl renkler meydana çıkarılmaya başlanmışdır.

Türbenin alçı pencereleri, içi petek şeklinde işlenmiş yuvarlak esas motifler etrafında yine petekli sularla yapılmış fevkalâde güzel nümunelerdendir ve aslındandır. Mihrab üstündekinde, yuvarlaklar yerine, biri ufkî, biri şakûlî uçları memeli mustatiller kullanılmışdır. Bu çerçevelerin örneği, aynı devir inşaatından olan, Topkapı Sarayı hazine dairesine de tatbik olunmuşdur, (Resim 473).

Pencere kapakları, Fâtih devrinde pek çok kullanılan (çubuklu) diye isimlendirdiğimiz cinstendir. Haricî kapı ise tablaları oymalı güzel bir eserdir. Kitâbe yokdur.

(Resim 475) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik ve Cem türbesi kubbesi
(Müsellesî bademli kuşağı, Esmâ-i Hüsnâ ibareli su ve Âyet-el-Kürsî kuşağı)

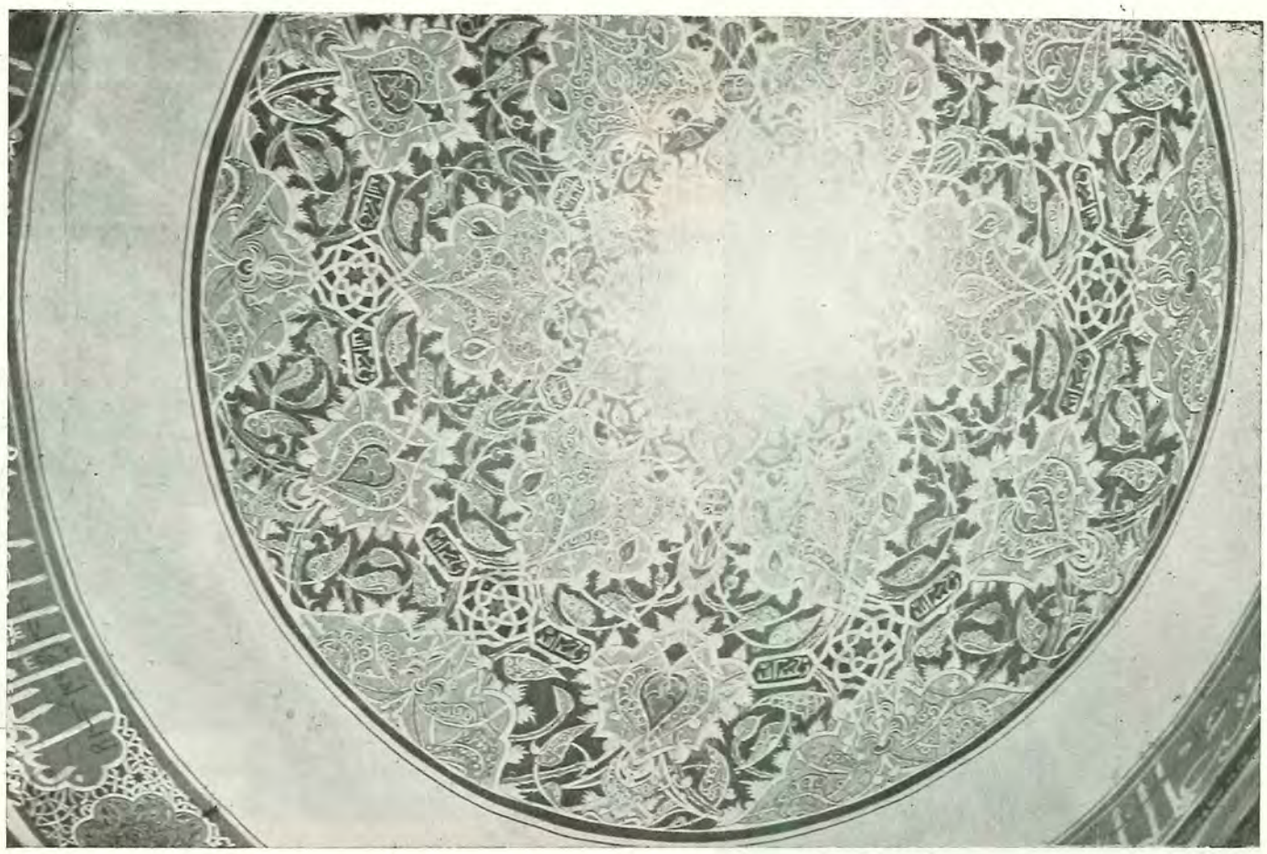

(Resim 476) Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik ve Cem türbesi kalemi
(Ufak mustatiller içinde Sultan Mustafa ve Rahmet-u-Llâhı Aleyhi, ibareleri) (Foto: Kocabaş)

Bursa'da Ebe Hâtun Künbedi

Cedvel No. 550

Murâdiye'de Cem türbesi yakınında olup Fâtih'in süt vâlidesi Ebe Hâtun'a aid açık kümbed tuğla ve taşla yapılmış dört ayak üstünde basit bir kubbe ile sade bir lâhitden ibaretdir, (Resim 477).

Bursa'da Molla Yegân kabri

Cedvel No. 547

BURSA'DA MUSLİHİDDİN EFENDİ KABRİ

Cedvel No. 548

Bursa'daki kabir taşları pek muhtelif ve pek güzeldir; büyük bir tenevvü içinde birbirinden uygun nisbetler bulunmuş, şekil ve tezyinat yaratılmışdır. Bu nümunelerden kemerleri rumîli olanlarla, istalâktit mihrablılar Fâtih devrinde İstanbul'da, Edirne'de ve sair şehirlerde de taammüm etmiştir. Biz burada meşhur müderris Molla Yegâh ile Fâtih'in hocası Muslihüddin Efendinin Bursa'daki kabir taşlarının birer fotoğrafını vermekle iktifa ediyoruz, (Resim 478 - 479).

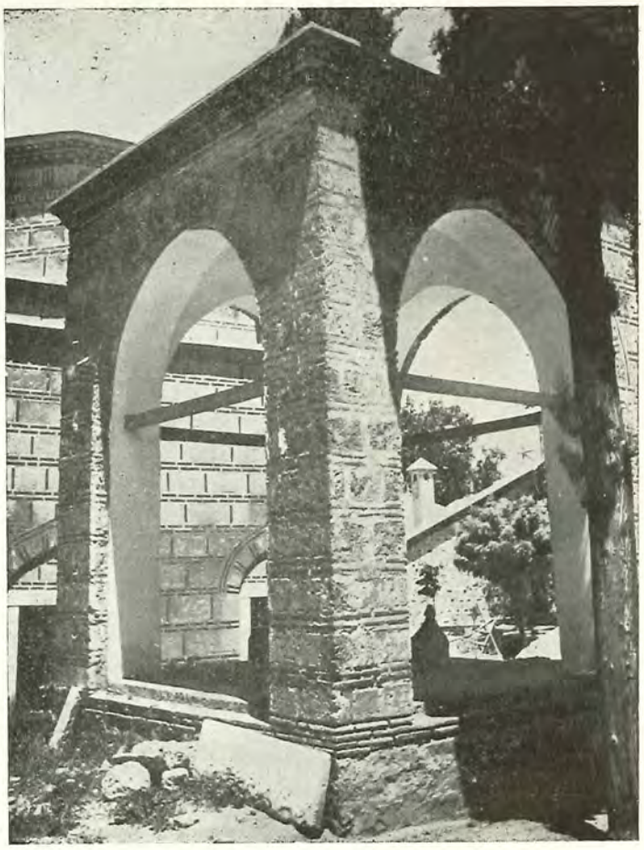

(Resim 477) Bursa'da Muradiye'de Ebe Hatun Kümbedi

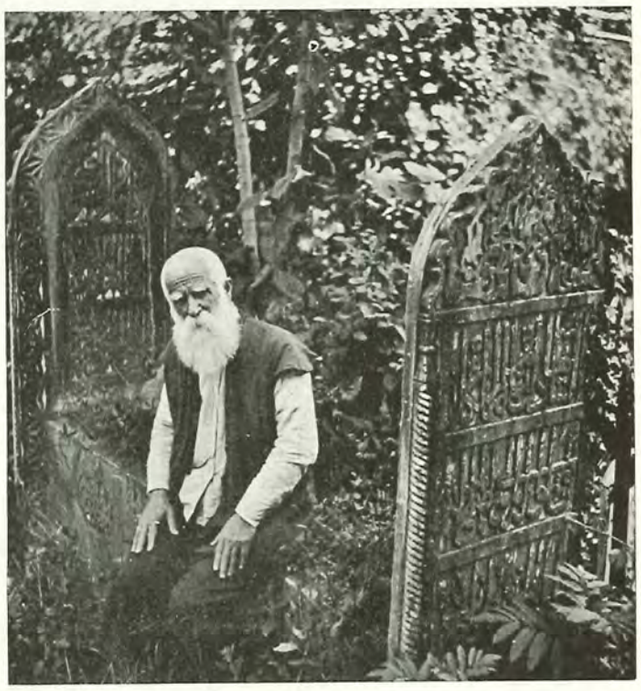

(Resim 479) Bursa'da, Fâtih'in hocası Muslihiddin Efendi kabri (Foto: Hüseyin Kocabaş)

←
(Resim 478) Bursa'da, Molla Yegân Kabri (Foto: Hüseyin Kocabaş)

Edirne'de Karaman Bey kabri Cedvel No. 609

(Resim 480) Edirne'de Karaman Bey mezarı

Karamanoğlu Mehmed Beyin oğlu, son Karaman hükümdarı pîr Ahmed Beyin kardeşi Karaman Bey Fâtih'e dehalet edince, kendisine Çirmen Sancağı verildi ve vefatında Edirne'de Dar-ül-hadîs Camii hazıresine gömüldü. Kabir, tabut biçimi ve üzeri yazılarla müzeyyen bir lâhid ile baş ve ayak taşlarından mürekkebdir. Bunlar adî duvardan bir kaide üstüne konmuşdur.

Kitâbe taşları XV. asır mezarlarına uygun olduğu halde yazılı tabut şekli daha evvelki bir tipdir ve XIV. asır nihayetlerinde azalmış, XV. de terkedilmişdir.

Baş taşında:

١ — ... من دارالفنا ٢ ـ الى دارالبقا فى جوار ٣ ـ
ارحم الراحمين المرحوم ٤ ـ المغفور السعيد

1 — ...Min dar-il-fenâ 2—ilâ dar-il-bekâ fî civarı 3 — Erham-ir-râhimîn el-merhum 4 — -ül-mağfur -üs-said.

Ayak taşında (Resim 480 - 481):

١ — الشهيد ٢ ـ قرمان بك بن محمد ٣ ـ بك بن قرمان
تاريخ ٤ ـ سنه سنه وسبعين ٥ ـ ونمانمائه

1 — Eş-şehîd 2 — Karaman Bey bin Mehmed 3 — Bey bin Karaman tarihi 4 — senete sittetin ve seb'ine 5 — ve semanemietin

(Resim 481) Edirne'de Karaman Bey mezarı

Edirne'de Orhan ve Hüseyin Çelebiler kabri Cedvel No. 611

Fâtih'in küçük biraderleri olup Edirne'de Dar-ül-hadîs camiinin mihrab cihetindeki ufacık türbede, XVIII. asırda gömülenlerle beraber pek sıkışık vaziyette kalmış, bir metre boyunda altmış santimlik sandukalar üstüne taşları yerleştirilmişdir. Orhan Çelebi 855, Hüseyin Çelebi 853 de vefat etmişdir. Her ikisinin ayak taşları (Resim 472) de ve Hüseyin Çelebinin baş taşı (Resim 483) de görülmektedir; devirlerinin karakterlerine uygun taşlardır.

Edirne'de, Bursa an'anesine muhalif olarak, taş üstüne yazılmış Şehzâde mezarları bulunduğunu bunlar isbat etmektedir. Türbede bu iki kabirden başka II. Mustafa'nın üç, III. Ahmed'in de üç evlâdı medfundur.

(Resim 482) Edirne'de, Fâtih'in kardeşleri Orhan ve Hüseyin Çelebilerin kabirleri

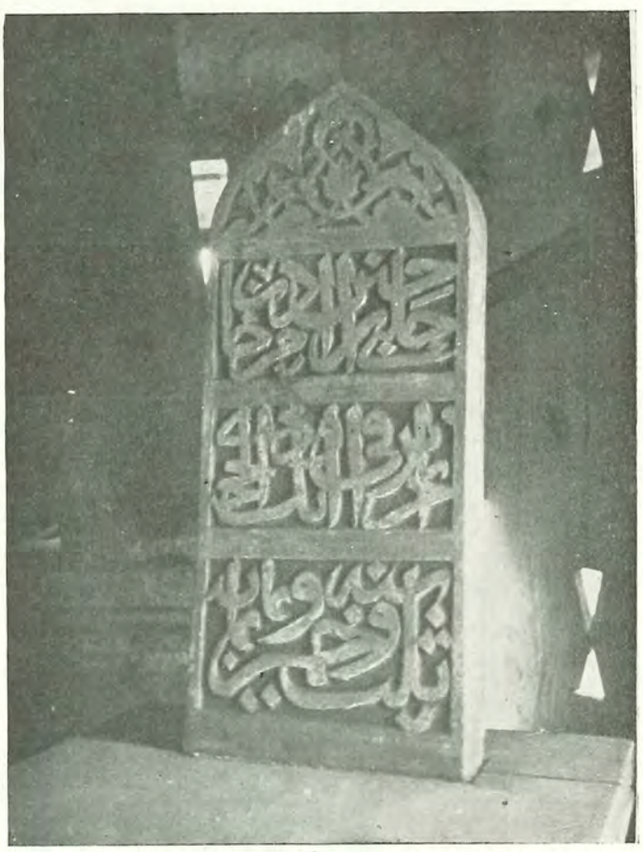

(Resim 483) Edirne'de Fâtih'in kardeşi Hüseyin Çelebi kabri

Gönyük'de Ak Şemsüddin Türbesi (1) Cedvel No. 654

İstanbul'un Fethinden az sonra gurbeti ihtiyar edérek Göynük'e yerleşen Fâtih'in şeyhi, Feth-i Celîl-in manevî istinatgâhı Mehmed Ak Şemsüddin bin Hamza, Sultan Orhan'ın kadeşi Süleyman Paşanın inşakerdesi camile hamam arasında basit bir türbede yatmaktadır. Son zamanlarda haricen tamir gören bina altı köşelidir, köfeki taşından yapılmış, her dıl'-ı'da altlı üstlü ikişer sıra pencere ile aydınlatılarak kasnaksız bir kubbe ile kapanmışdır; başkaca bir hususiyeti yokdur (resim 484). Kapı sövesiz, çukur bir höcre içinde harice açılır iki tahta kanatdır ve eski doğramasını muhafaza etmektedir; kemerin aynasında inşa kitâbesi vardır, (Resim 485).

Türbenin içi de dümdüz sıvalı ve yer yer çirkin, yeni kalemler serpilmiş vaziyettedir. Üç lâhdin bulunduğu mahal sonradan bir demir parmaklıkla yanlardaki ziyaret yeinden ayrılmışdır. Ak Şemsüddin Efendinin sandukası kapıdan girince sağa müsadif olanıdır. Ortadaki oğlu Hamdullah Fakih, soldaki Nurihüdâ Çelebilerdir (1). Oğullarının sandukaları adi tahtadır ve üzerleri kumaşla örtülüdür, lâkin kendisinin sandukası ceviz ağacı üstüne kabartma hadîs ve kelâm-ı kibarla süslü tabut biçimi bir lâhitdir, (Resim 486). Bununla beraber Selçuk ahşab sandukaları gibi sıvama tezyinatlı olmayıp, vâzıh ve ferahdır; yazılar yanlarda ve başlardadır; kapaklar ise nar çiçeği kabartma ile müzeyyendir.

(Resim 484) Göynük'te Ak Şemsüddin Türbesi

Sandukanın baş ucunda:

قال النبي عليه السلام اذا تحيرتم فى الامور فاستعنو من اهل القبور

Kal-en-nebî Aleyh-is-selâm izâ tehayyertüm f'il-umûr festeftû min ehl-il-kubûr, hadîs-i şerifi,

Ayak ucunda:

قال بعض الحكماء ابلغ العضات النظر الى حجرة الاموات

Kale ba'z-ul-hukemâ' eblegu-ül-izât-en-nazarü ilâ höcret-il-emvât, kelâm-ı hâkimanesi,

Sağ yanda:

قيل للنبي عليه السلام ان امر هذا الناس قال من لم ينس المقابر والبلى. .

Kile lin Nebiyyi Aleyh-is-selâm in emere haz-en-nâs kâle men lem yens-el-makabire v'el-bilâ..., kelâm-ı şerifi,

Sol yanında:

قال يحيى بن معاذ العاقل المصيب من عمل ثنا ترك الدنيا قبل ان يعمر وبنى قبره قبل ان يدخله وارضى خالقه قبل ان يلقاه

Kâle Yahya bin Maaz el-akil-ül-musibü men amile selâsen terk-üd-dünya kable en yuammere ve benâ kabrehû kable en yedhulehû v'erzâ hâlikehu kable en yelkâhü, kelâm-ı hâkimi, yüksek kabartma olarak yazılıdır.

---

(1) —Ak Şemsüddin Türbesi, henüz neşredilmemişdir

(1) — Civardaki kabristandan getirilip türbenin penceresi içine bırakılan ucu kırık bir taş, Ak Şemsüddin'in kızına aiddir: (Teveffet-ül-âlimet-ül-ma'sume Mahbube binti Ak Şemsüddin f'il-leylet'ül-amiyye zilk'âde senetü isneyni ve hamsine ve semanemietin) Ak Şemsüddin'in bu kızının kendinden onbir sene evvel ölmüş ve defnedilmiş olması ailesinin burada mütemekkin bulunduğunu göstermektedir.

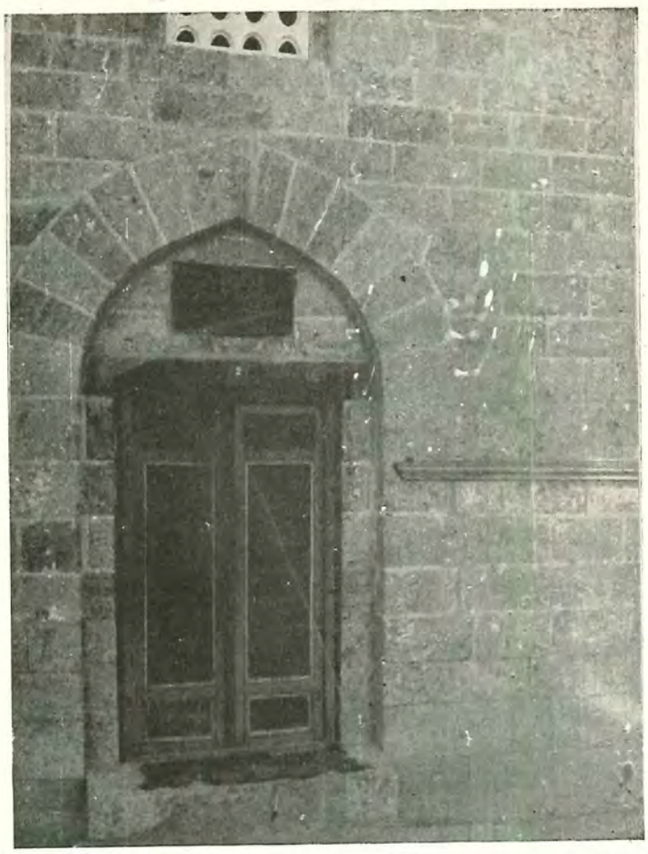

(Resim 485) Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbe kapısı ve kitâbesi

Kapısının üstündeki üç satırlık sülüs kitâbesi şudur:

١ – توفى الشيخ افضل المدققين واكمل المحققين محمد بن
حمزة الشهير باق ٢ – شمس الدين قدس سره فى اواخر
الربيعيه فى سنه ثلث وستين وثمانمائه ٣ – وولد فى اثنى وتسعين
وسبعمائه وبنيت القبه فى ثمان وستين وثمانمائه

1 — Tüviffiy'eş-şeyhü efdal-ül-müdakkıkine ve ekmel-ül-muhakkıkıne Mehemmed bin Hamzat'eş-şehir bi Ak 2 — Şemsüddin kuddise sırruhû fî evahir-ir-rebiiyye fî seneti selâsin ve sittîne ve semanemietin 3 — ve vülide fî isneyni ve tis'ine ve seb'amietin ve büniyet-ül-kubbetû' fî semanin ve sittîne ve semanimietin.

Bu kitâbeden Hazret-i Şeyhin 863 (1459) Rebiinin evahirinde ölüp, 792 de doğduğunu ve kubbenin 868 de yapıldığını öğrenmekteyiz; bu hale göre Şeyh Ak Şemsüddin'in kamerî hesabı ile 71 ve şemsî 69 sene bu dünyada kaldığı anlaşılmakda ise de bugün bütün Türkler'in ve Göynük kasabasının kalbinde, feth-i celîl günlerinin celâdeti ile hâlâ yaşadığına göre, asıl yaşı 560 addolunsa yeridir.

(Resim 486) Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbesi içi ve sandukası

Üçüncü Fasıl

FÂTİH DEVRİNDE MİMARÎNİN UMUMÎ ESASLARI

Fâtih Devrinde Mimarînin Umumî Esasları

Fâtih devri, umumî Türk san'atının asırlar boyunca vâki, uzun inkişaf ve istihalesinden bir merhaledir; bu yüzden yalnız o devre mahsus olarak, sabit ve kat'î çerçeveler içinde usul, nizam ve unsurlar tâyin ve iddia etmek doğru değildir; biliyoruz ki Fâtih devrini söylerken bütün Türk mimarîsine şâmil zihniyet ve bünye bahislerini de anlatmış olacağız; bunları söylememek kabil olmadığı için, mecburen temas zorundayız. Bununla beraber kitabımızın mevzuu itibarile ancak otuz senelik bir devir içinde kalarak, yalnız yakın zamanlara atıflar yapmak mevkiinde olduğumuzdan menşe'leri fazla aramayıp, Fâtih devrinin, teknik ve inşaî anasırı, mimarî anlayışı, plân ve tezyinat aksamını, birinci ve ikinci fasıllarda gösterdiğimiz tafsilâta istinaden, izah ile zaman ve mekân içinde mukayesesini yapıp, bu devirde elde edilen muhassalayı vermiye gayret edeceğiz. Binaenaleyh bu faslı: 1) İnşa malzemesi ve tekniği, 2) İnşaî unsurlar, 3) Satıh tezyinatı, 4) Plân, hacim nisbetler ve mimarî bünye, 5) Civar mimarîlerle münasebet ve netice namı altında beş babda beyan edeceğiz; yalnız bu bablar kat'î hududlarla ayrılmış olmayıp, ilk üç bahis birbiri ile ve son ikisinin de yekdiğerile tedahül ettikleri noktalar bulunacakdır.

BİRİNCİ BAB

İnşa Malzemesi ve Tekniği

Fâtih devrindeki binalarda, muhitin temin ettiği veya eski harab binalarda elleri altında olan malzemeden istifadede kusur edilmemekle beraber esas unsur olarak taş, bilhassa kesme taş kullanılmıştır. Anadolu Türk mimarîsi, şarkda İran, cenubda Arab ve garbda Bizans binalarındaki tuğla inşaata mukabil, imkân bulduğu yerlerde daima taşı tercih etmiş ve taşı da mümkün mertebe işliyerek kullanmışdır. Yalnız Bursa gibi cebhe teşkil etmeye müsaid taşın bulunmadığı şehirlerde haricen tuğla göstermekde de tereddüd etmemişdir.

Fâtih devrinde de aynı esaslara tebaiyyet edildiğini ve hattâ daha ileri gidilerek tuğlanın azaltıldığını, bazan bütün bütün hazfedildiğini görmekteyiz. Bu, esas prensiptir; bunun yanında her cins inşaat malzemesinin vaziyetini görelim:

a) **Harç:** Fâtih devrinde esas itibarile hafif horasan harç yer almışdır. Terkibi, bir mikdar horasan, bir mikdar kum ve kireçden ibarettir. Birçok binalar üzerinde henüz bir laboratuar çalışması yapılmadığından, nisbetleri hakkında tam bir rakam söylenemez; fakat umumiyetle horasan ve kum kullanılmışdır. Bununla beraber yalnız kum ve kireçle yapılmış inşaat da vardır: Sur-ı Sultânî gibi. Harçlar mütecanis ve kuvvetlidir. Nadir olarak bazı binalarda meselâ Davud Paşa camiinde, bir nevi elenti kullanmak suretile kesik ve kötü cinslere de tesadüf edilmişdir.

b) **Tuğla:** Fâtih devri kemer ve kubbelerinde en çok 28×28×4,5 eb'adında tuğla bulduk. Profesör Gabriel de (1) Rumeli Hisarı'nda bu eb'adı tesbit etmişdir.

Cebhede taş aralarında üç santim kalınlığında ince uzun tuğlaların da bulunduğu vâkidir. Cinsleri pek sağlam ve dayanıklıdır. Hiçbir binada zamanla harab olmuş tuğla görmedik..

Döşeme tuğlaları: Otuz santimden altmış santime kadar ve bazan daha ufak eb'attadır. Davud Paşa

(1) — A. Gabriel Châteaux Turcs du Bosphore, s. 55.

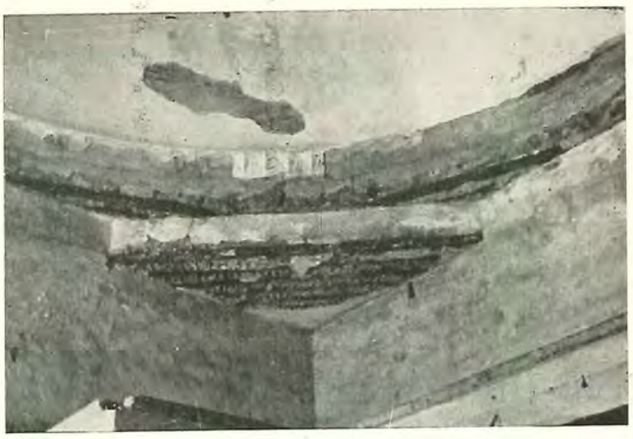

(Resim 487) Raht Hazinesi, kubbesinin demir mesnedleri

camiinde otuz, Saray Hazinesinde ve Çinili Köşk'de altmış santimlik altı köşe tuğla olduğu halde, bu son binanın bodrumunda 25×25 dört köşedir. Bursa'da, Sitti Sultân Camiinde otuz beş santimlik altı köşe bulursunuz. Velhasıl, mimarîmizde, her şekil ve eb'atda döşeme tuğlası kullanıldığı görülmektedir. Kalınlıkları da genişliğe göre tehalüf eder. 5 sm. den 7 sm. ye kadar olanlara tesadüf edilir.

Sırlı tuğla da, İstanbul'da Kızıl Minarede, Çinili Köşk cebhelerinde, Bursa ve İnegöl camilerinde kullanılmış olmasına rağmen Fâtih devrinde revacı pek azalmış sonra da kullanılmaz olmuşdur.

c) **Kereste:** Müzeyyen ve oymalı pencere kapağı ve kapılarda ceviz ve şimşir, bazı düz kapaklarda meşe kullanılmışdır.

Oymalar ceviz ve şimşir üstüne işlenmişdir. Topkapı Sarayı Hazine bodrumu, bazı Bursa camileri kemer ve tonozlarında iri meşe gergiler kullanılmış ise de, ağaç gergi yerini, Fâtih Devri sonlarında, demire terketmiştir.

Sur-i Sultânî, Davud Paşa ve Yatağan camilerinde meşe hatıllar, Davud Paşa, Yatağan camii ve ufak Bursa camilerinde ahşab lentolar atılmışdır.

Bazı ufak camilerde pencere iç ve dış söveleri meşeden yapılmışdır.

d) **Setir malzemesi:** Kubbelerde umumiyetle kurşundur; XIV. asırda birçok kubbeler kiremitlerle kaplanmıştı; İznik'te Nilüfer Hâtun imâreti ve hamamlar böyle olduğu gibi XV. asrın ilk yarısında da kiremit devam etmiş, fakat Fâtih Devrinde yerini tamamen kurşuna terketmişdir. Bursa'da Davud Paşa Hamamı gibi elyevm kiremitle örtülü olanların da ilk yapısında kurşun olduğunu ve kiremidlerin durmasını temin için ikinci bir kasnakla meylin azaltıldığını zannederiz.

Buna mukabil ahşab çatıların ne ile kaplı olduğunu sarahaten tâyin müşkildir. O devirden kalan Yatağan camii, Köstendil'de Fâtih camii gibi binaların bazıları elyevm kiremitlidir; aslında da böyle kaplanması muhtemel olduğu gibi, kurşun bedelinin ağırlığından dolayı muzayaka devrinde, kiremide tahvil edilmiş bulunmaları da mümkündür.

e) **Demir ve pirinç işleri:** Fâtih devrinde demir malzemeyi epeyi taammüm etmiş görüyoruz; gergiler artık nihaî olarak bu malzemeden yapılmış; demir kirişler arasına tuğla işlenerek döşemeler teşkil olunacak derecede bir ilerleme kaydedilmişdir. (Topkapı Sarayı, Raht Hazinesinde olduğu gibi), büyücek kubbelerin alîkalarını aşağı sarkmakdan kurtarmak için duvar köşelerine düz demir kirişler atıp üstüne kubbe işleyecek derecede bu madeni ibzal edebilmişlerdir,

(Resim 488) Demir Kapı (T. S. Orta kapı)

(Resim 489) Demir parmaklık
(T. S. mutfaklar)

(Resim 490) Renkli taşla kemer işlenmesi (Fâtih camii)

(Resim 487). Bu demirler 7×8-10 eb'adında ve paslanmaz, rutubete mukavim bir terkipte dövme usulü ile yapılmışdır.

Elimize geçen demir işçilikleri ise yalnız kal'e ve saray büyük kapılarına inhisar etmektedir, (Resim 488). Bununla beraber, dövme demire ince çubuklar işleyip, pahlar, köşeler teşkil suretiyle itina göstermişlerdir.

Demir parmaklıklar bu devirden evvel ve sonra olduğu gibi, topuzlu olarak yapılmış, 30 - 32 milimetrelik çok kalın demirler kullanmışlardır. Bir de çok daha kuvvetli yapmak istenildiği zaman şakûlî demirleri ufkî üzerinde teşkil olunan halkadan geçirmek suretiyle sık ve zorlanması pek müşkil olacak bir tarz tatbik etmişlerdir; Topkapı Sarayında iç hazinede olduğu gibi, (Resim 489).

Pirinç işlerinden zamanımıza pek fazla bir şey intikal etmiş değildir. Bursa'da, Mustafay'ı Atîk Türbesi kapısı ve hazinedeki kapakların takımları ve sütun bilezikleri gibi tek tük nümuneler vardır.

f) **Taş:** Bu esaslı unsur da, beden duvarları için musırren ve müstemirren mesamatı bol, manzarası da bünyesi kadar kuvvet ve sağlamlık arzeden (Köfeki) dediğimiz rusubî ve çok kere içi müstehaselerle dolu taş olmuşdur.

Mermer, kapılarda, pencere sövelerinde, mihrab ve minberlerde, sütun ve ayaklarda, döşemelerde istimal olunmuş, Bursa ve İznik Yeşil camilerindeki ve Bizans'taki misallere rağmen cebhelerde asla yer bulmamışdır. Yalnız eski Fâtih türbesinin mermerle kaplı olduğu rivayet olunmakdadır (1).

Çünkü Türkler, mermerin inşaat taşı olmadığını, düz sathının ve parlak beyazlığının ciddî bir tesir bırakmıyacağını biliyorlar ve binaları kıymettar malzemenin muavenetine muhtaç olmıyacak tenasüp ve güzellikde yaptıklarından emin bulunuyorlardı; lüzumsuz azamet furuşluk ve tefahür, bu mimarîde yer tutmıyan bir âmildi.

(1) — Behram-ı Dımışkî, Atlas-ı Minor terc. Üniversite kütüb. 1527/4-5 den naklen, Dr. Süheyl Ünver, Fâtih Külliyesi, İst. 1946, s. 27-28.

(Resim 491) Moloz taşı ile yapılmış bir cebhenin şeması

(Resim 492) Moloz taşı ile yapılmış bir cebhe (Topkapı Sarayı kileri)

XV. asrın ilk kısmında ve Fâtih devrinden sonra, cebhelerde kullanılan renkli inşaat taşı usulü de, Fâtih devrinde yer tutmamışdır; pencere sövelerinde, yüzlerde renkli taş kullanılmamışdır; cebheler çok kunt ve sadedir, halbuki Üçşerefeli ve Bâyezid camilerinde kırmızı mesamî taşlar bol bol sarfedilmişdir. Renk ancak göz oyalayıcı ve çekici olması istenen harîmlere hasredilmiş; kemerler mütenavib kırmızı veya yeşil ve beyaz taşlarla işlenmiş, sütunlarda mütenevvi renkler tercih olunmuşdur (Resim 490).

*
* *

İnşaat tekniği, duvarlar :

Binanın ehemmiyetine göre dört çeşit duvar işlenmişdir: a) Moloz taşı, b) Tuğla ve taş sıralı, c) Kaba yonma taş, d) Kesme taş, cebheler.

a) **Moloz taşından cebheler:** Kale duvarları, burçlar, mahzenler, ahırlar, bedestanlar ve bazı hamamların arka tarafları bu şekilde inşa olunmuşdur. Taşlar yonulmuş değildir, fakat büyük bir miktar içinden seçmeye tâbi tutularak ve belki bir iki çekiç darbesi ile düzlenerek ve hattâ eski yapıların enkazından alınarak daima ufkî sıralar halinde işlenmiş, (Resim 491) Selçuk ve İran inşaatının gayrı ufkî işleme tarzı tatbik olunmamışdır; ufkî bir sıra, şakûlî kuvvetlerin sağlam bir şekilde oturduğunu gösterip emniyet ve rahatlık temin eder, (Resim 492 - 493) de bu teknikle işlenmiş iki duvar görüyorsunuz;

(Resim 493) Moloz taşiyle yapılmış cebhe (Hâsahır)

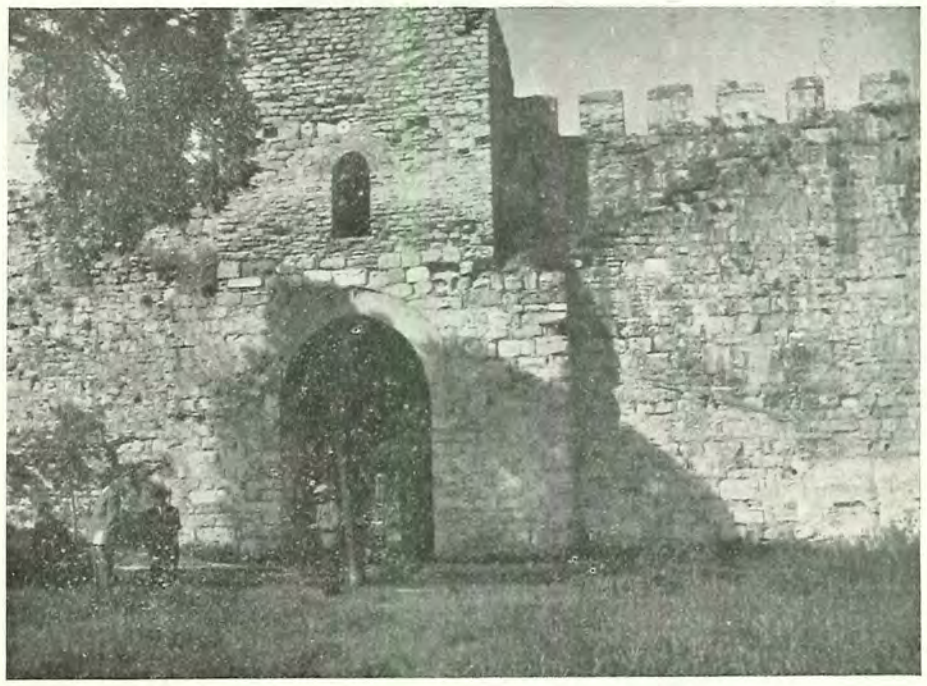

(Resim 494) Moloz taşiyle yapılmış cebhe (Yedikule)

taş yüzleri mustatilî değildir; derzleri genişçe ve gömmedir; araya ufkî ve şakûlî tuğlalar veya gayet ince taşlar serpiştirilmişdir; bunların birincisi saray Kileri ve diğeri Hâsahırdır. (Resim 494), bu tarz inşaatın bir varyantıdır. Yine ufkî ve muhtelif irtifada sıralar birbirine karşı gelir; bazan bir taş yüksekliğine mukabil yanında iki tane kullanılmışdır; fakat tuğla yokdur, bu resim Yedikule'den bir duvarı göstermektedir. (Resim 495) de ise bu varyantı yine bulmaktayız; tuğla pek azdır; fakat taşlar yonulmamış, bazan yuvarlak, bazan mustatilî muntazamcadır; bu fotoğraf saray mutfaklarının arka yüzünü göstermektedir.

Bilhassa birinci, yanı tuğla ile ufkî ve şakulî beslenmiş neviler Fâtih Devrinin mümeyyiz bir farikasıdır denebilir; sun'îliğe kaçmadan san'atkârane bir ihmal içinde pek muvaffakiyetle tekrar olunmuşdur. İkinci nevilerde de güzel nümuneler vardır:

b) **Tuğla hatıllı cebheler:** Bursa'da, taşın kemiyet ve keyfiyet cihetinden icbarı ile tatbik edilen bu teknik, Fâtih devrine mahsus değildir; fakat Fâtih devrinde, Bursa'dan maada şehirlerde azalmış ve bilhassa tuğla sıraları ikiyi geçmez olmuşdur.

Mukayese yapabilmek üzere daha eski tarihlerdeki bu nevi cebhelerden iki nümune veriyoruz: (R. 496). Edirne Yıldırım camiinde tuğla, bir dekor olarak derz vazifesini görmektedir. (Resim 497) de ise,

(Resim 495) Moloz taşiyle yapılmış cebhe (Saray mutfakları)

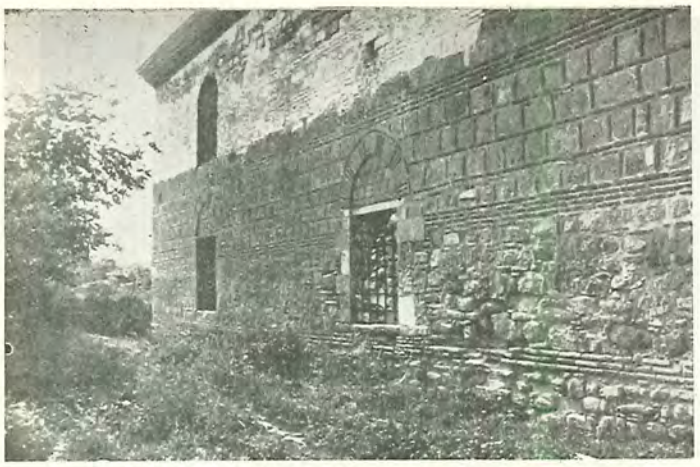

(Resim 496) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Edirne Yıldırım Camii)

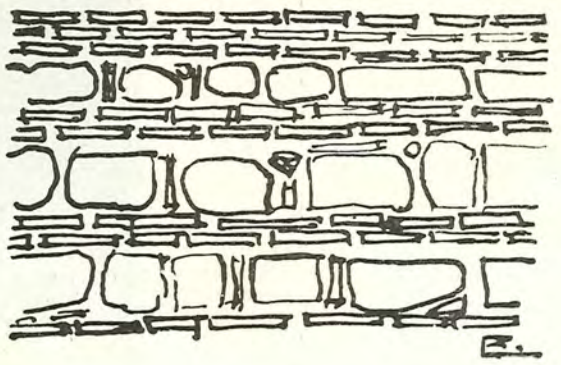

(Resim 498) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe şeması

Çelebi devrinde yapılan Edirne Bedestanında beş ve yedilik hatıl şeklinde, kalın taş sıraları arada yatak gibi kullanılıp, tuğla esaslı bir unsur olarak ele alınmışdır. Fâtih devrinde ne biri ne öteki artık görülemez.

F'âtih devrindekileri iki esaslı nev'e ayırabiliriz:

Birincisi; moloz taşı ile müttehiden yapılan taş sırasının boşluklarını da ufak parçalar veya tuğla kırıkları ile doldurmak suretiyle işlenen cebheler dir. (Resim 498) böyle bir cebhenin şemasını vermektedir.

Bu nevi cebhelerde tuğla sıralar, Bursa'dan başka yerlerde, ikiyi geçmez. (Resim 499) da görülen Samanveren camiinde yalnız iki sıra tuğla vardır; (Resim 500 - 501), Bursa'da, Beşikçiler ve Başçı İbrahim camilerinde tuğlalar üçer sıradır ve ebatları daha kalındır; 4 - 5 santimi bulur. Samanveren gibi olanlarda ise 3 santimlik tuğla kullanılmışdır. Bu tarzın taş aralarına devamlı olarak şakulî tuğla kullanılıp kullanılmadığına göre, iki varyantı vardır. Böyle bir cebhe ihtiyaçtan doğan hafif bir teknik olup ikinci derecedeki inşaatta kullanılır.

İkincisi; aynı irtifaı haiz muntazam, fakat muhakkak ince taş sıralar ve 2-3 tuğla ile dekoratif bir gaye güdülüp ve aynı zamanda Bursa an'anesinin tesirinde kalınarak yapılan cebhelerdir. (Resim 502) Zincirlikuyu - Atik Ali Paşa camiini göstermektedir, lâkin tuğlalı cebheler Fâtih Devrinde pek azalmışdır.

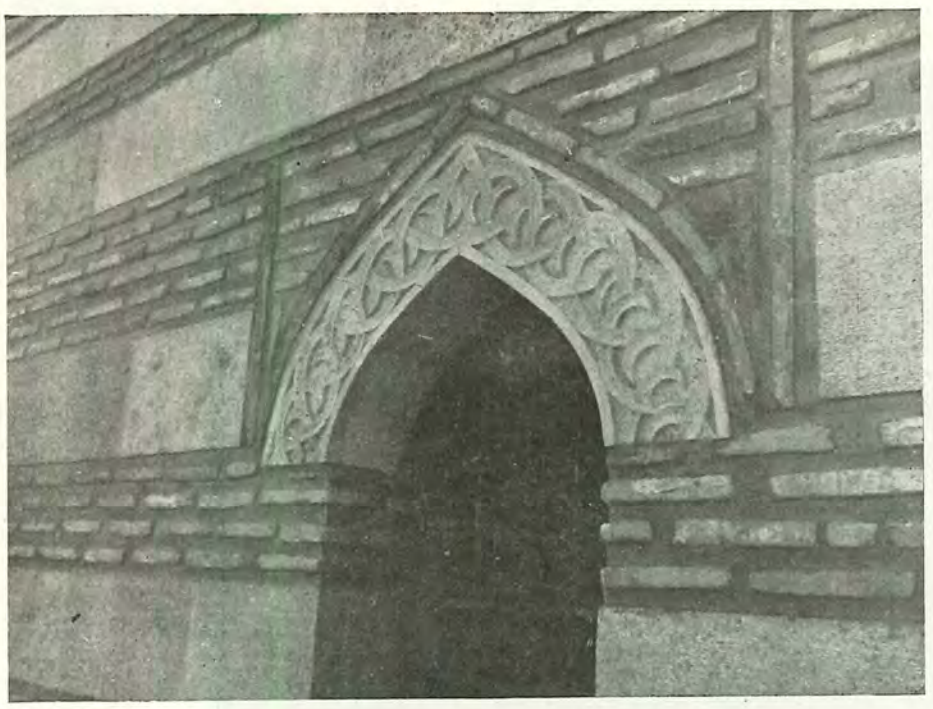

(Resim 497) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Edirne bedestanı)

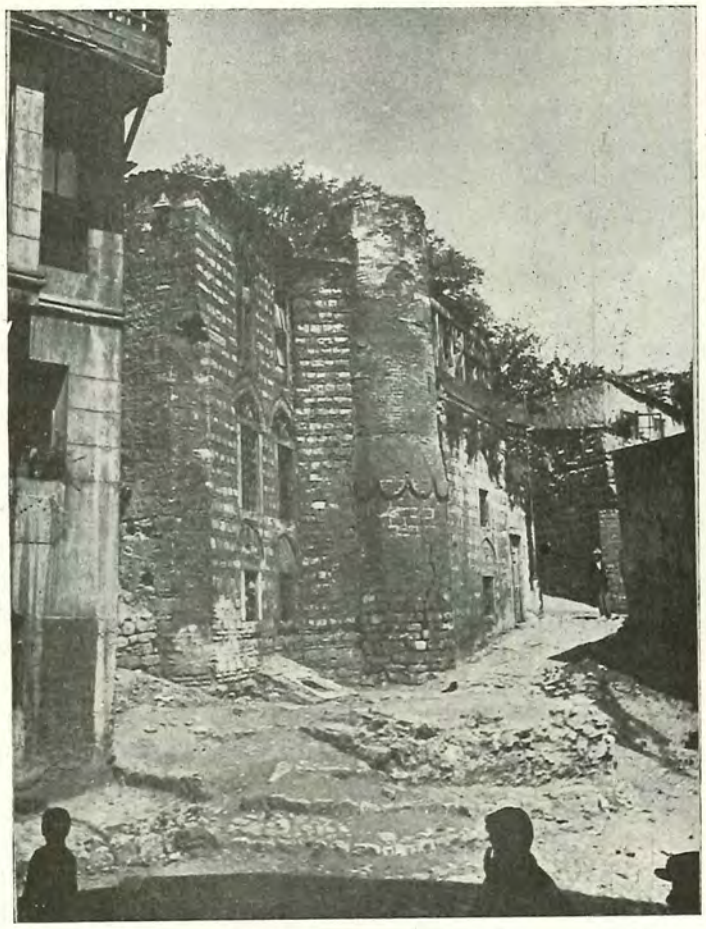

(Resim 499) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe
(Samanveren camii)

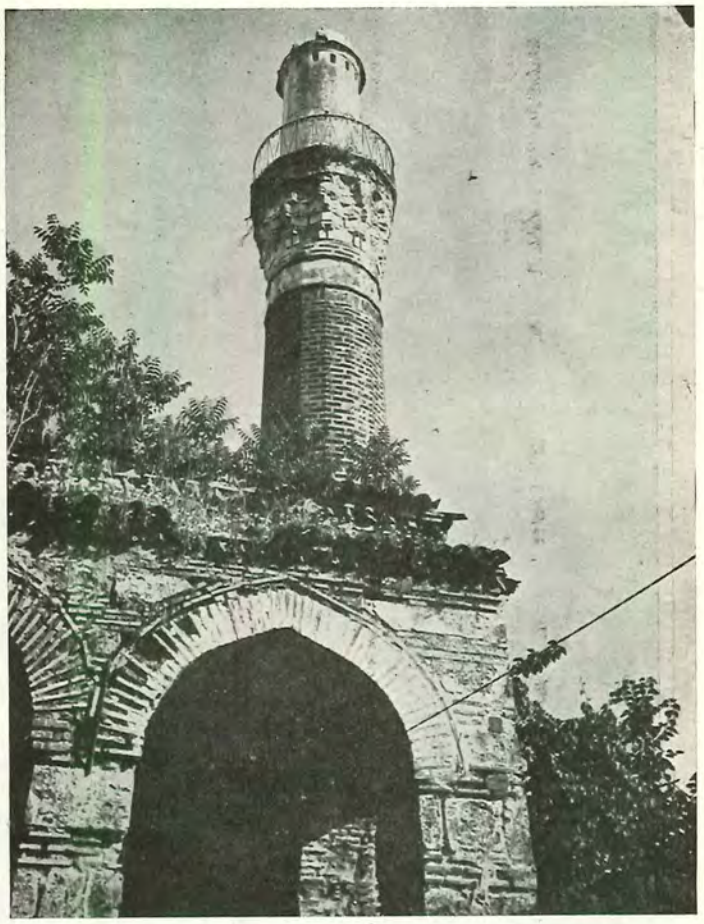

(Resim 500) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe
(Bursa'da Muradiye'de Beşikçiler Camii)

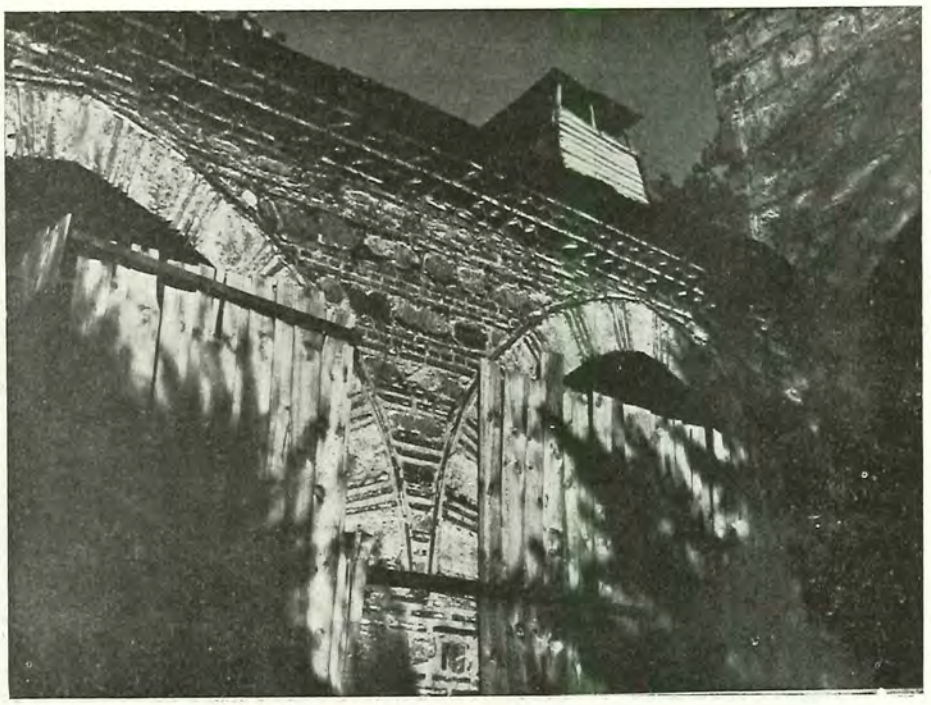

(Resim 501) Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe
(Bursa'da Başçı İbrahim Camii)

(Resim 502) Tuğla ve muntazam taşlı cebhe
(Zincirlikuyu - Atik Ali Paşa Camii)

İkinci kısımda tafsilâtını verdiğimiz eserlerde bu nisbet müşahede olunmaktadır.

c) **Kaba yonma taş cebheler:** Bu inşa tarzı, ikinci derecede, fakat eb'at itibarile büyük cebhelere tatbik edilmiş olub taşlar tamamen mustatilî, sıralar muhtelif, lâkin her sıra bütün tûlünce müsavidir; beslenme ve tuğla bulunmaz. Eb'at 15-25×35-50 santim kadardır. Hâsahır haricî cebhesini gösteren, (Resim 503), buna bir misaldir. Fâtih medreseleri de bu şekilde yapılmışdır. (Resim 504). Sıralar müsavi olmakla beraber derzler üç dört santim genişliğinde ya cedvelli derz, (Resim 503) veya sıvama derz (Resim 504) olarak yapılır.

d) **Kesme taş cebheler:** Fâtih devri bina cebhelerinin en bariz farikasını kesme taş teşkil etmektedir. Üçşerefeli'de kemalini bulan yağlı kalem, dediğimiz taş perdah edilircesine düzgün yonma satıhlar bu devirde artık teessüs etmiş, bir an'ane olmuşdur. Fâtih camii bahsinde bilicâb tafsil ettiğimiz bu tarz, Sinan Mektebinin de devamlı yontma tekniğini teşkil etmiş, fakat XVIII. asırda bozulmuşdur.

Kesme taş cebhelerde eb'ad epeyi muhtelifdir; irtifalar 25 den başlayıp 50 santime kadar gider; boylarda 40 dan 80 e kadardır. Bazan bir cebhede hepsinden bulunur; (Resim 505) Davud Paşa camiinin yan cebhesidir; görülüyor ki muhtelif eb'ad olduğu gibi taşlarda lâmba dahi tatbik edilmekden çekinilmemişdir.

(Resim 503) Kaba yonma taşla yapılmış cebhe
(Hâsahır haricî duvarı)

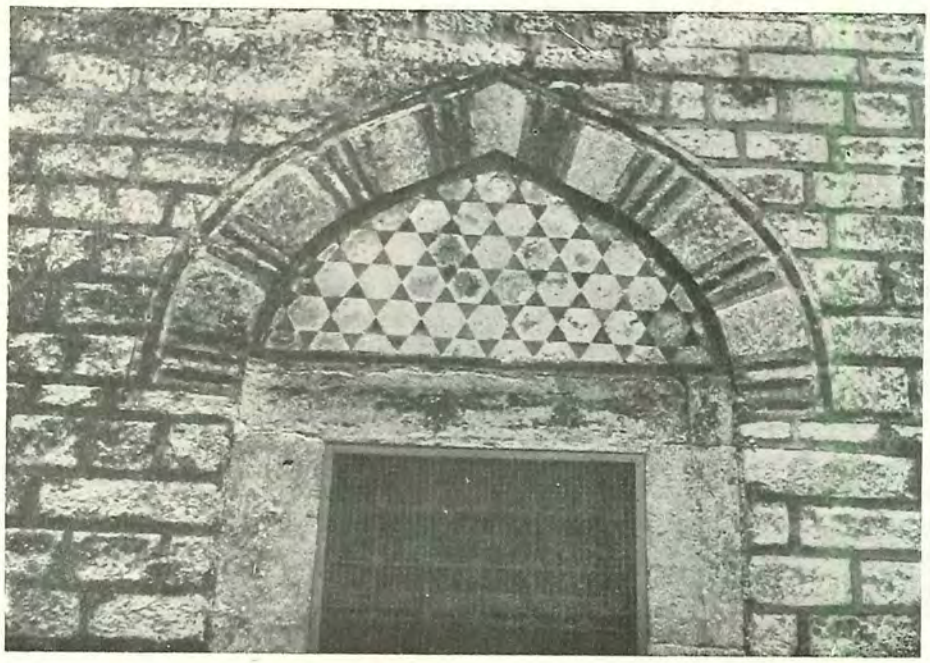

(Resim 504) Kaba yonma taşlı cebhe
(Fâtih Semaniye Medresesi)

İkinci derecedeki camilerde eb'adları da küçükdür; fakat esas olan büyük eb'addır, (Resim 506).

Kubbeler ve kemerler: Devrin tuğlalarının umumiyetle 4,5 santim kalınlığında ve 28 santim eb'adında olduğunu; evvelce de söylemiştik. (Resim 507) bir kemerin ve aynasının işçiliğini göstermektedir. Harçlar 4 santim kalınlıkta, hafif horasanlıdır; resim, Topkapı Sarayı Hazinesindeki bir pencereyi göstermekdedir. Raht Hazinesine aid (Resim 508) de bir kubbe inşaatını çıplak olarak göstermektedir.

Fâtih devrinde tuğla işçiliği, satıhlar çıplak bırakılsın veya sıvansın, gayet düzgün, müsavi aralıklı ve heyet-i umumiyesile câzibdir.

Diğer teknik esasları sırası geldikçe inşaat unsurları ile birlikde anlatacağız.

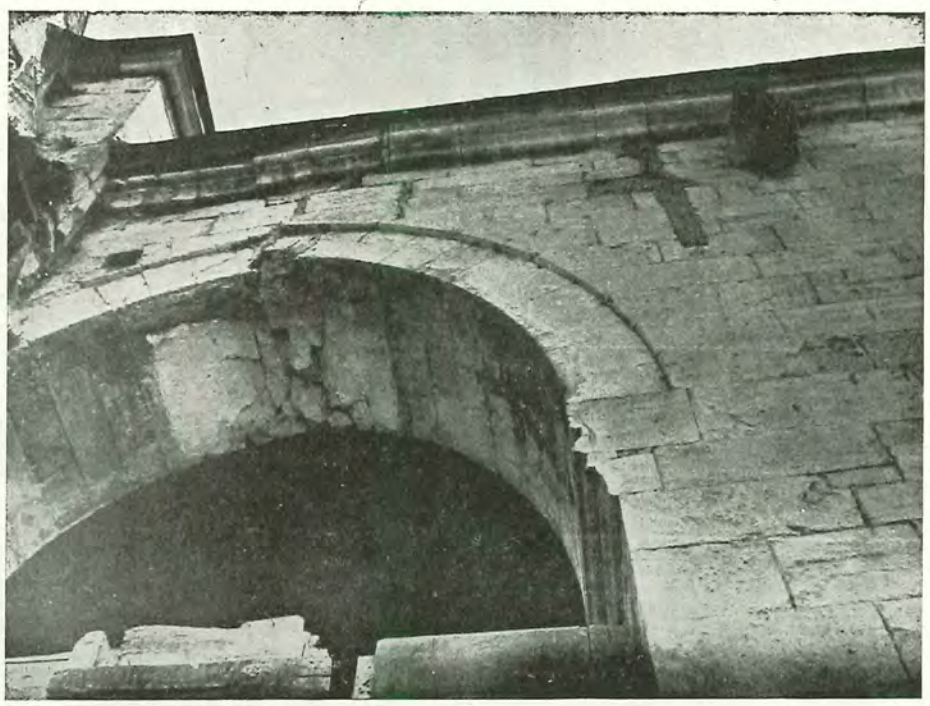

(Resim 505) Kesme taş inşaatı
(Davud Paşa camii yan cebhesi)

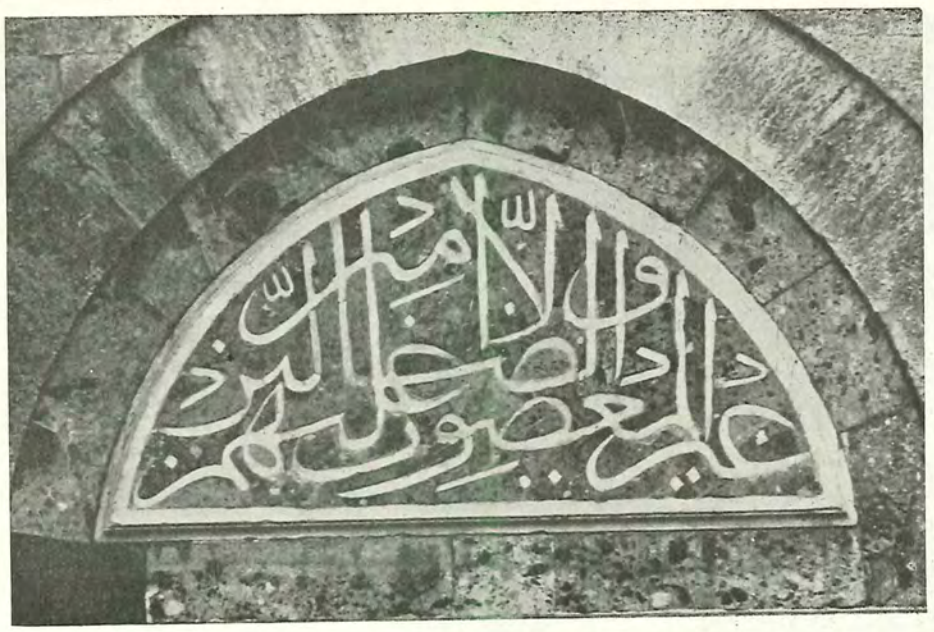

(Resim 506) Kesme taş inşaatı (Fâtih camii)

(Resim 507) Tuğla tekniği (Topkapı Sarayı hazinesi)

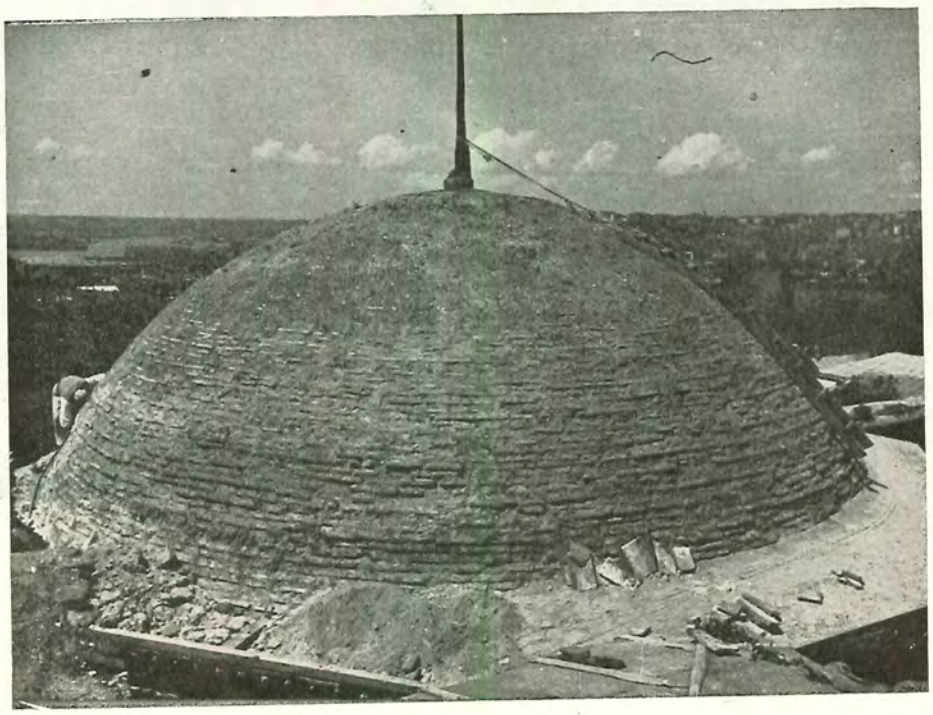

(Resim 508)Tuğla kubbe tekniği (Raht hazinesi)

İKİNCİ BAB

İnşaî Unsurlar (1)

a) **Sütunlar ve ayaklar:** Mevzuumuz olan devrede birçok kemerlerden müteşekkil revaklarda yığma ayaklar tek tük kullanılmakla beraber temayül münferid sütunlara doğrudur. Fâtih camiinde, Mahmud, Murad, Rum Mehmed Paşa, Şeyh Vefa camilerinde Fâtih Rar-üş-şifası ve Tabhanesinde mermer veya granit yuvarlak veya mustatilî sütunlar kullanıldığı halde Semâniye Medreselerinde yığma köfeki ayaklar tercih olunmuşdur. Fil ayaklarından başka, büyük ağırlık taşıyan yerlerde de tek sütun kullanıldığı da görülmektedir; bu da Türk mimarîsinin yeni bir unsurudur; ve ehemmiyeti büyükdür; Fâtih camiinin granit iki yan ayağa gibi. (2).

b) **Başlıklar:** Fâtih devri, istalâktit başlık devridir; bunu vehle-i ulâda söylemekle hatâ etmiyoruz. Başka şekil denenmemişdir de demek istemiyoruz; fakat müteakip asırlarda olduğu gibi ehemmiyetli yerlerin şaşmaz başlığı bu olmuşdur. İstalâktitin prototipi Azerbaycan'da Yezd'deki Garb Selçukîlerinde, 429 (1037) tarihli İmam Camiinde bir kubbe görülmüşdür (3). Böyle olduğu halde Migeon-Saladin, L'Art Musulman ismindeki eserin 101 - 103. sahifelerinde Mısır'da 519 (1125) tarihinde ilk görülen istalâktitli yastık silmesini, Suriye'nin taş mimarîsinin Mısır'a tesirine atfetmekde ve oraya da belki Hindistan'dan, belki İran'dan, belki Ani'den gelmesi muhtemel olduğunu söylemektedirler. Halbuki bu üç memba yerine Semerkant ve Buhara deselerdi akla daha yakın olurdu. İstalâktit, Selçukîler'in Anadolu'ya geçmelerinden bir asır sonra Mısır'da görülmüşdür. Bu motif, taş mimarîsinden değil tuğladan doğ-

(1) — İnşaî unsurlarla beraber işlenen başlık ve kapı istalâktitleri gibi taş tezyinatı, tekerrürden içtinab etmek üzere, bu bahisde mütalâa edeceğiz.

(2) — Kutru 1,60, irtifaı 6,60.

(3) — Pope, a Survey of Persian art, s. 274.

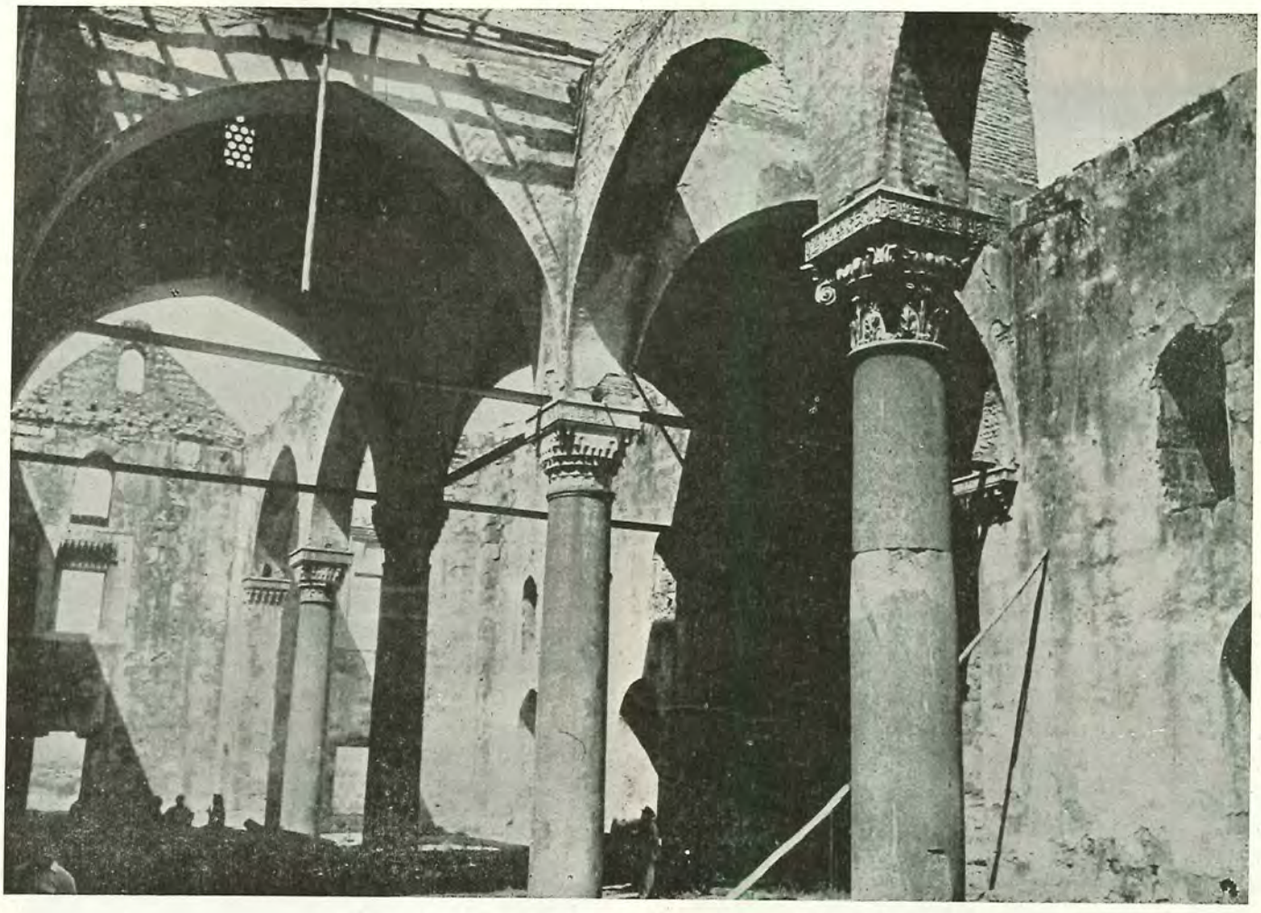

(Resim 509) Ayasluğ'da İsa Bey camiinde istalâktit başlık

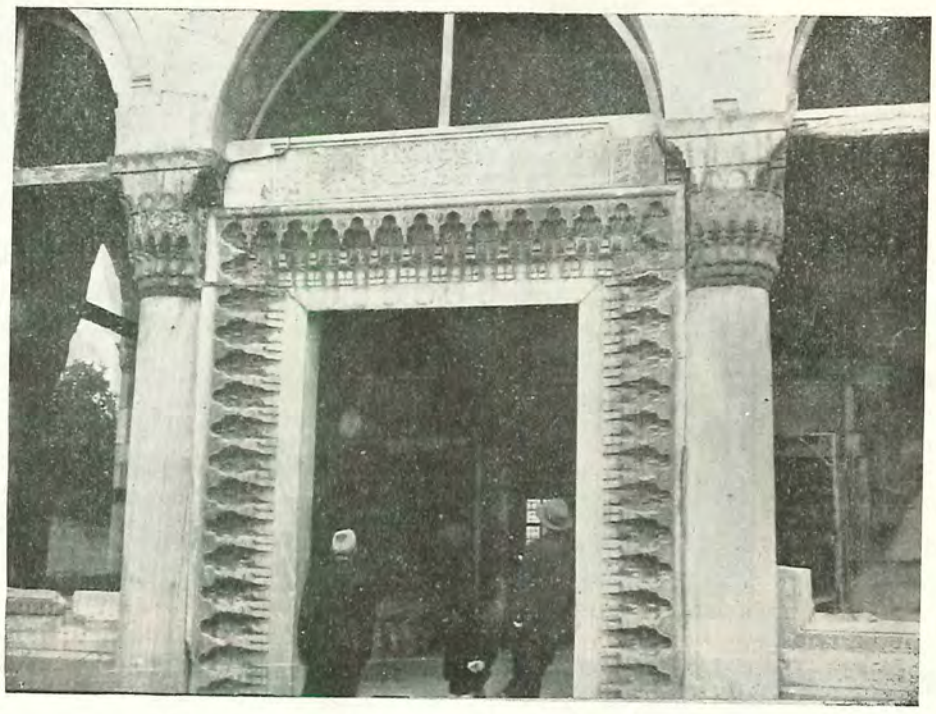

(Resim 510) İznik'de Yeşil camide istalâktit başlık ve söve

(Resim 511) İznik'de Yeşil Cami revakı

madır; bir çıkıntıyı temin için tuğlanın birbirinden taşkın ve şaşırtmaca üst üste konmasından meydana gelmişdir. Sonradan aradaki mik'âb boşluklar uzatılmış, aralarına bademler konmuş, münhanî yapraklarla sertliği giderilmişdir ve tuğlaya, alçıya, çiniye ve nihayet taşa tatbik edilmişdir; tuğla mimarîsi, Türkistan ve Semerkant'e hiç de yabancı değildir. Bu kadar bariz bir âmilin bile üzerinde ciddiyetle durulmayıp en olmıyacak ihtimallere saplanmak ne dereceye kadar tatmin edicidir? Ve ne derece hüsn-i niyete hamlolunabilir? cevabını karilerimiz herhalde verirler.

İlk istalâktitler, konsol kornişi veya sadece korniş halinde iken sonradan münferid direk başlıklarına tatbik olunmıya başlanmışdır.

671 (1272) de Kırşehir'de yapılan Caca Bey mihrab eyvanının köşelerindeki sütuncuklarda ilk nümunesi görülür; fakat bunlar köşe sütunlarına tatbik olunmuş yalnız iki cebheli şekillerdir. İlk ve en mühim tatbik şekli 777 (1375) senesinde yapılan Ayasluğ'daki Aydınoğlu İsa Bey camiinde bulunmaktadır (Resim 509). Başlık, iki sıra mihrabcık höcresi altında bir yaprak, tam sütun üstünde tekrar bir mihrabcık sırasından teşekkül eder; badem ve püs-

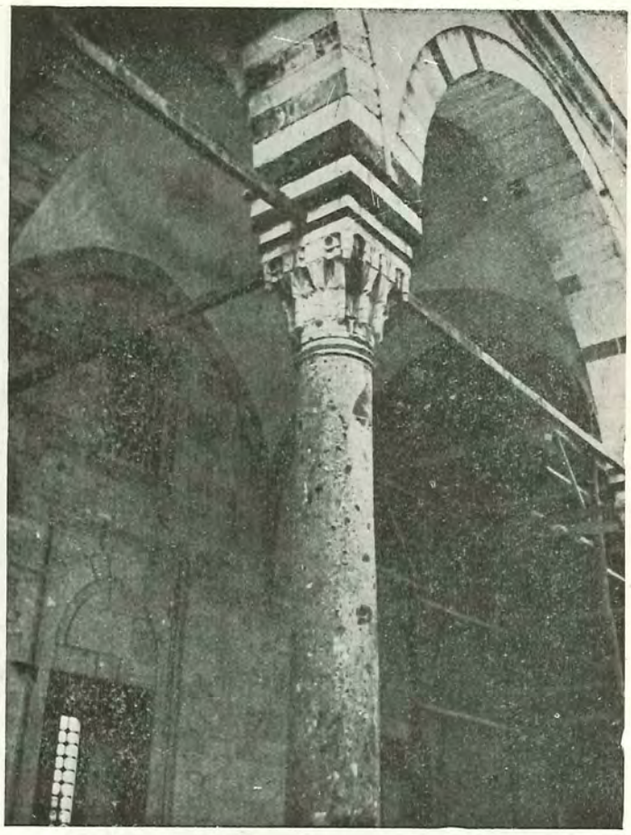

(Resim 512) Fâtih Camiinde istalâktit başlık

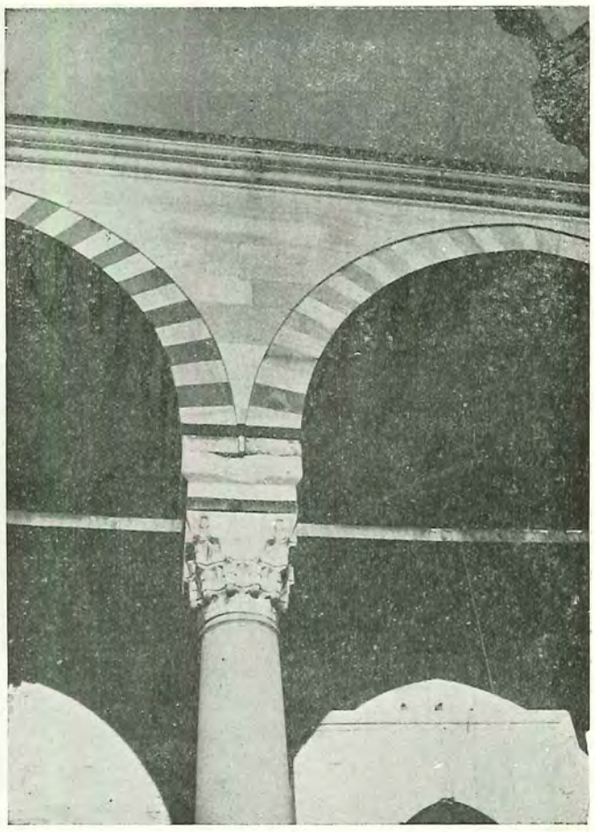

(Resim 513) Fâtih Camiinde istalâktit başlık

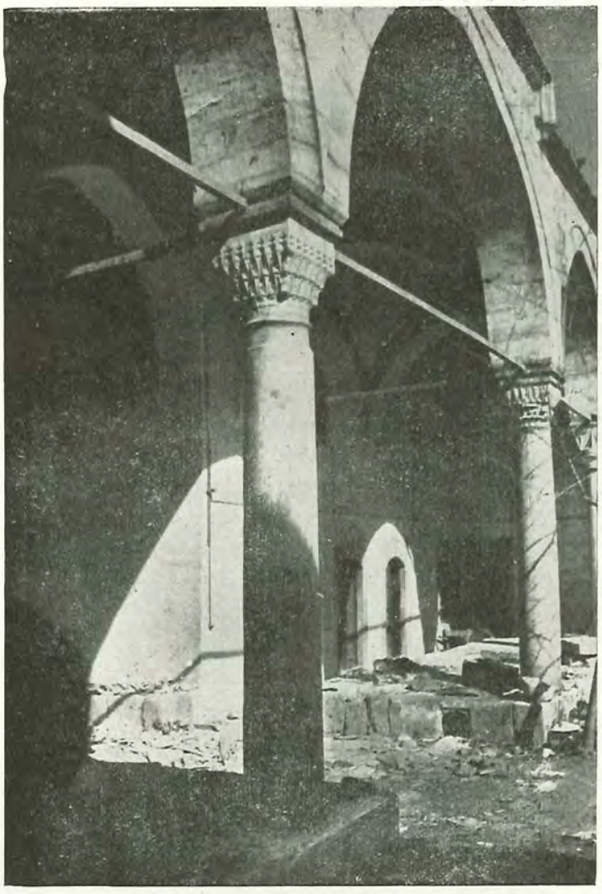

(Resim 514) Fâtih Tabhânesinde istalâktit başlık

(Resim 515) Murad Paşa Camiinde istalâktit başlık (Köşe sütundaki mainli olan diğerinin irtifaına iblâğ için konulan tabla ve üstüvânî gövdeye dikkat)

(Resim 516) Bâyezid camiinde istalâktit başlık (Foto: Gurlitt)

(Resim 517) Fâtih Tabhânesinde çubuklu main başlık

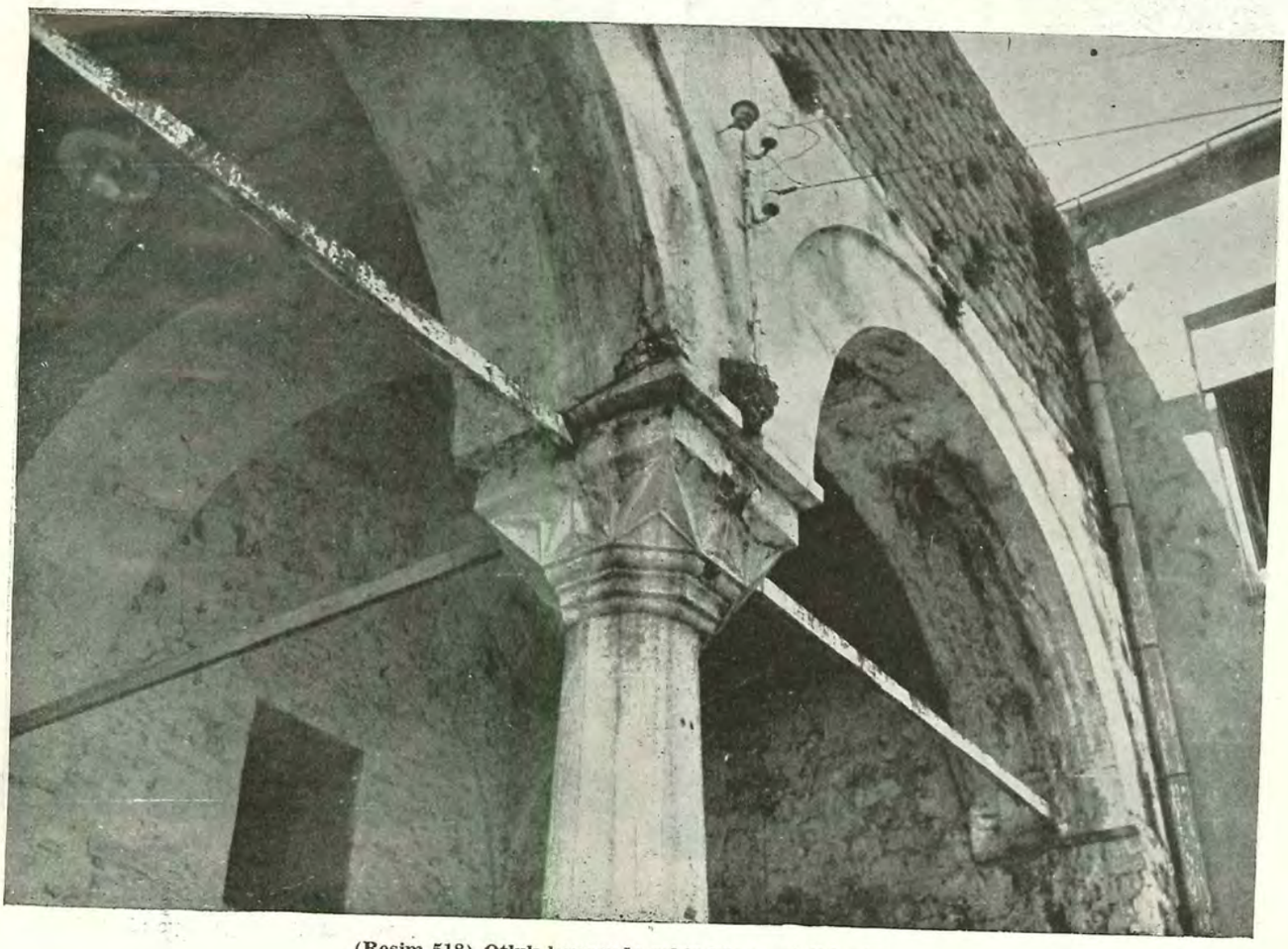

(Resim 518) Otluk kapısında sekiz köşe mainli başlık

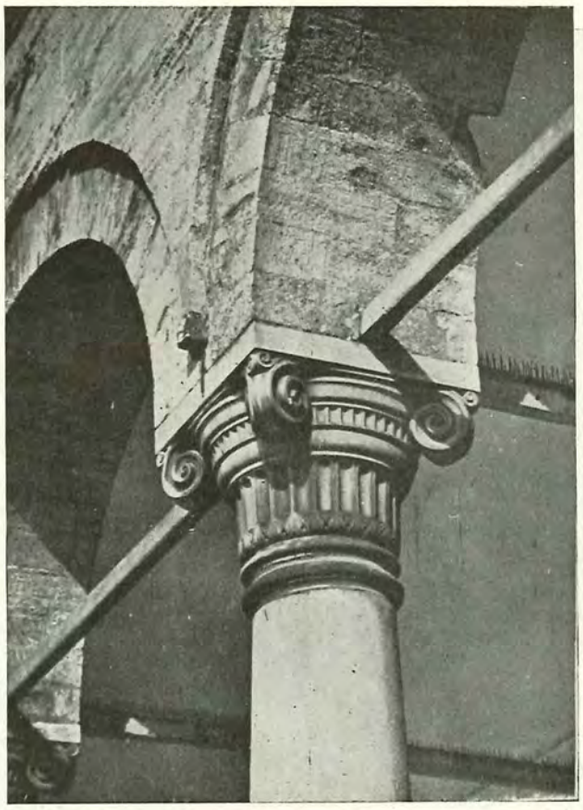

(Resim 519) Volütlü başlık

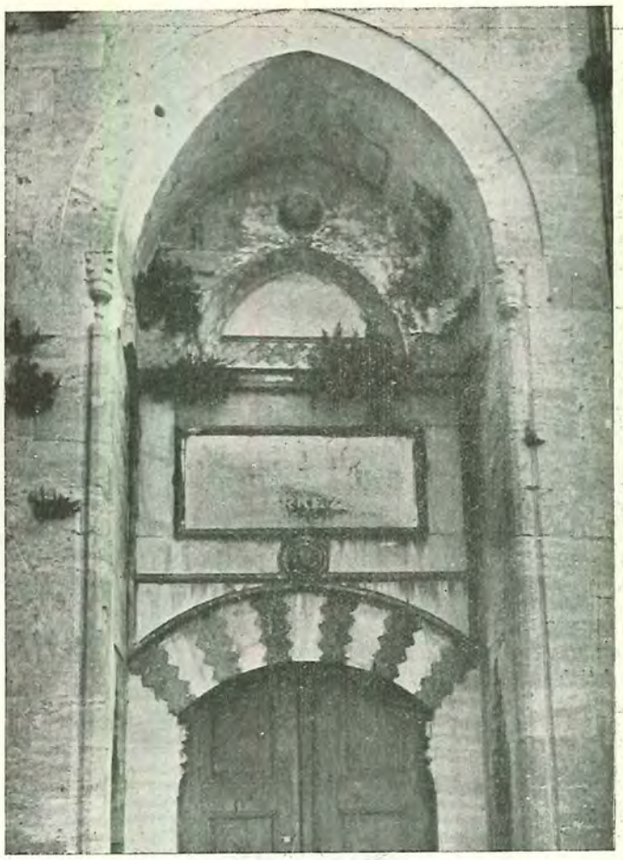

(Resim 520) Sivri kemerli kapı tâkı

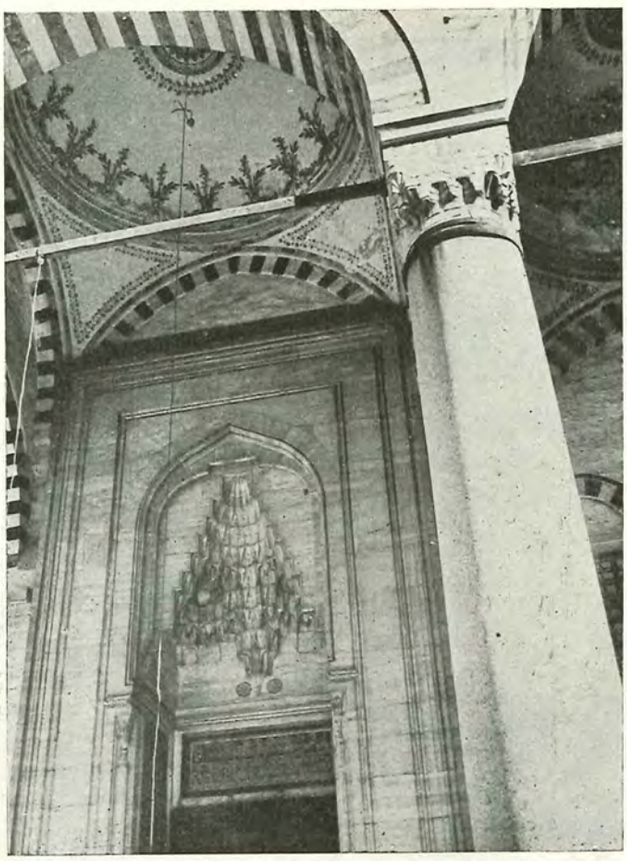

(Resim 521) Kemerli ve istalâktitli kapı tâkı

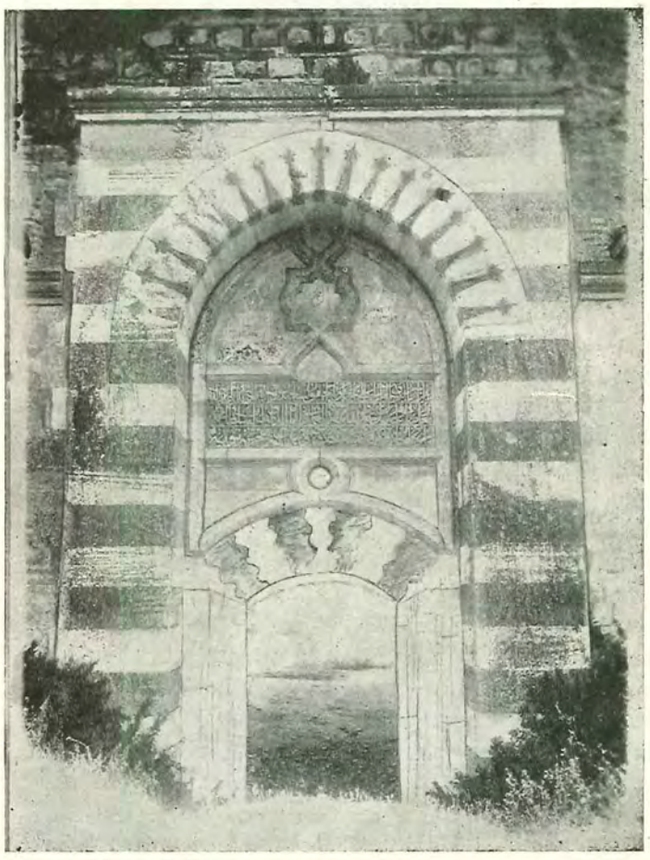

(Resim 522) Yıldız geçmeli kapı tâkı (Karaca Bey Camii)

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

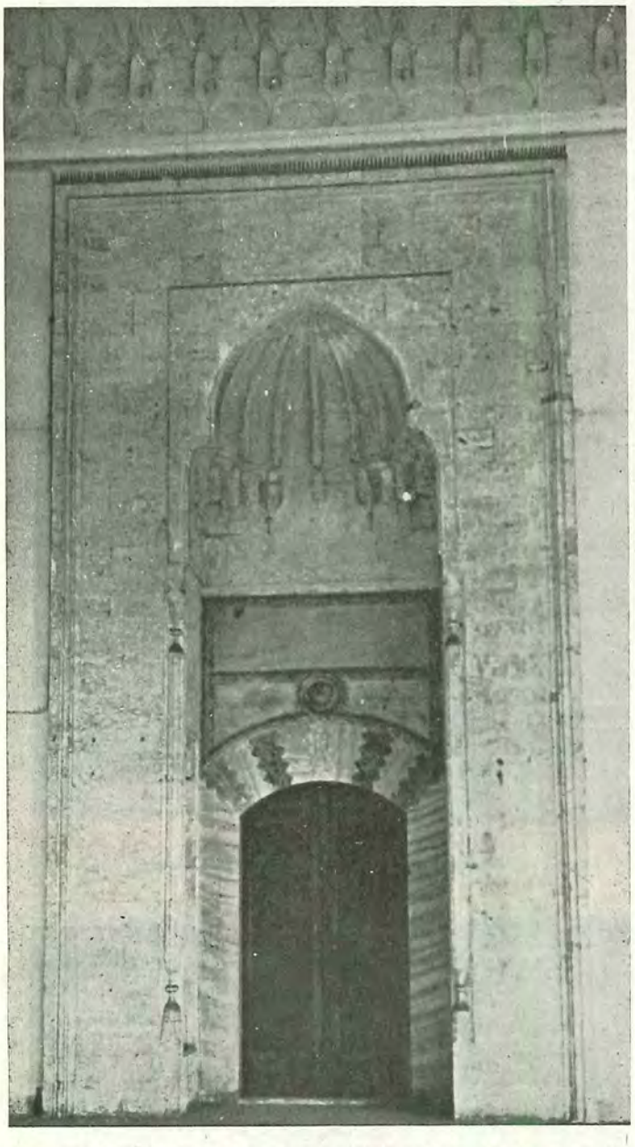

(Resim 523) Sivri kemer ve şemseli kapı tâkı (Fâtih Camii)

kül yokdur; fakat başlıklar müstakil dört direğe birden tatbik ile tam bir manzûme teşkil olunmuşdur (1).

Bundan onyedi sene sonra 794 (1391) tarihinde de, İznik Yeşil camiinde bir tatbik sahası bulmuşdur. (Resim 510); direkler, köşelerdeki yığma ayaklarla beraber kullanılmışdır. (Resim 511). Bu başlıklarda da istalâktit, düz satıhlı bir alın altında ufak şemseli mihrabcıklarla beraber kullanılmış ve hey'et-i umumîyesi üstüvanî bir manzara almışdır, bununla beraber, yolun mübeşşirlerindendir. Bundan sonra epeyi müddet yuvarlak sütuna rağbet olunmamış, kullanıldığı yerde de başlıklar sade silmelerden teşkil olunmuşdur. Üçşerefelideki geniş ve mütenevvî tatbik safhasından sonra da, Fâtih devrinde istalâktit

(1) — Dört başlığın bir tanesi eski bir korentiyendir. Dikkat etmeli ki Türkler, elleri altında korentiyen bulmalarına rağmen yeni bir şekil arıyarak istalâktit başlık yapmışlardır.

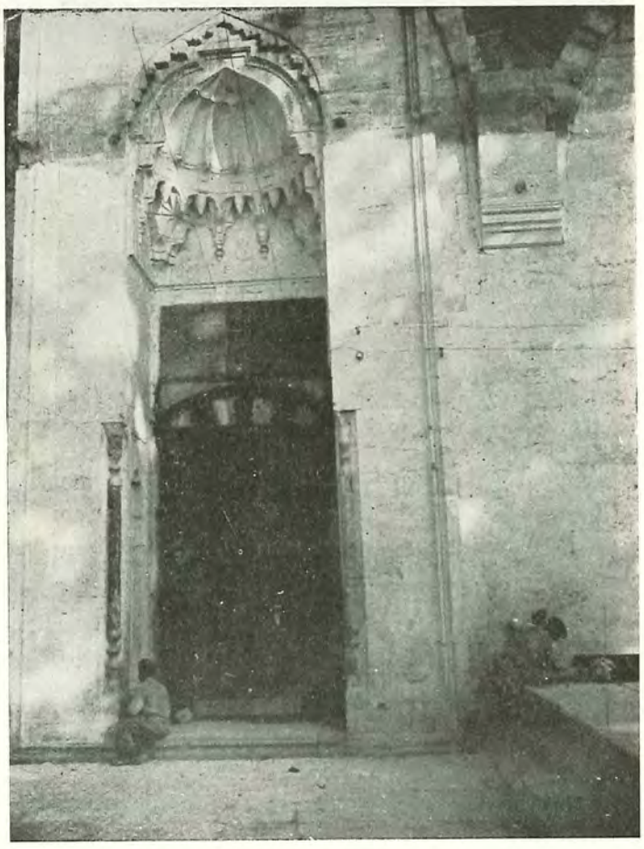

(Resim 524) Sivri ve Bursa kemerli şemse kapı tâkı (Davud Paşa Camii)

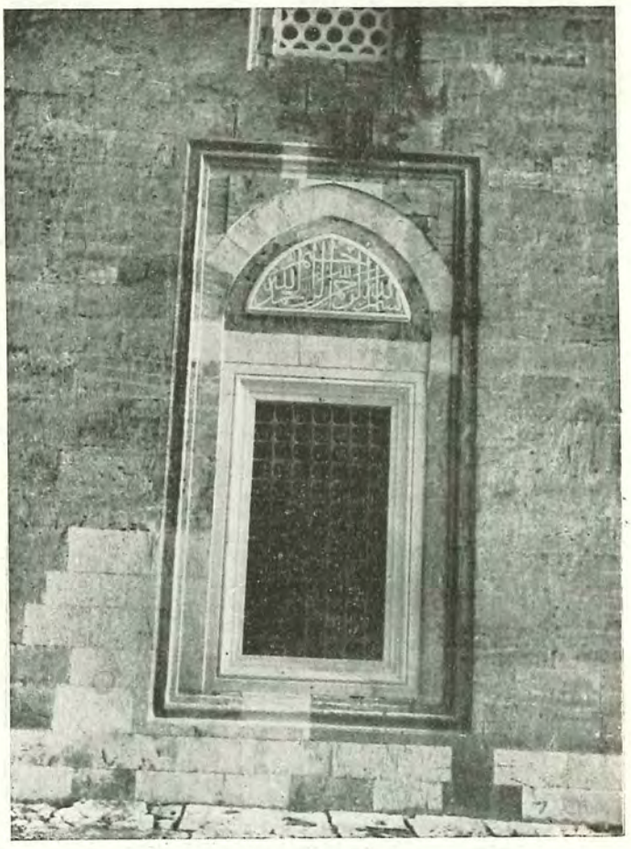

(Resim 525) Etrafı silmeli pencere (Fâtih camii)

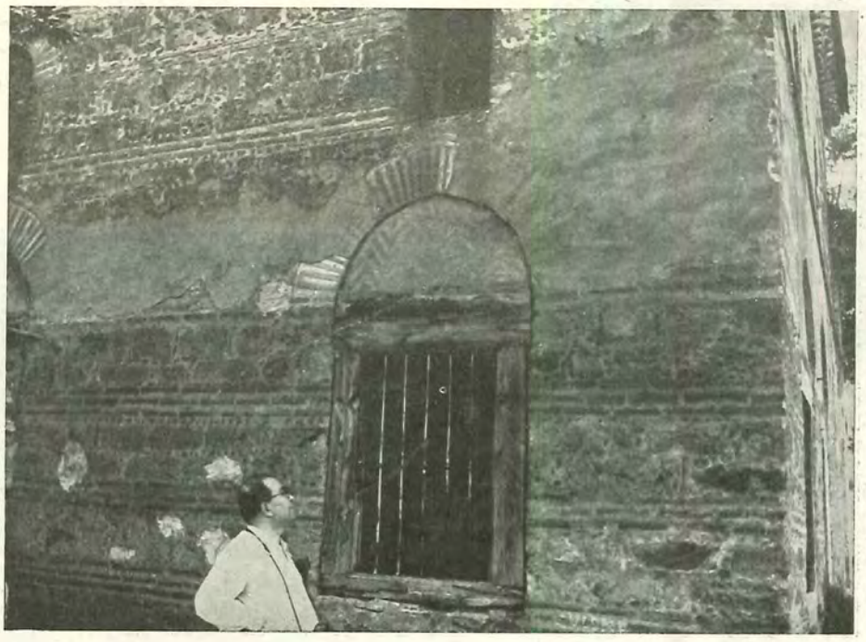

(Resim 526) Bursa'da Beşikçiler camiinde pencere

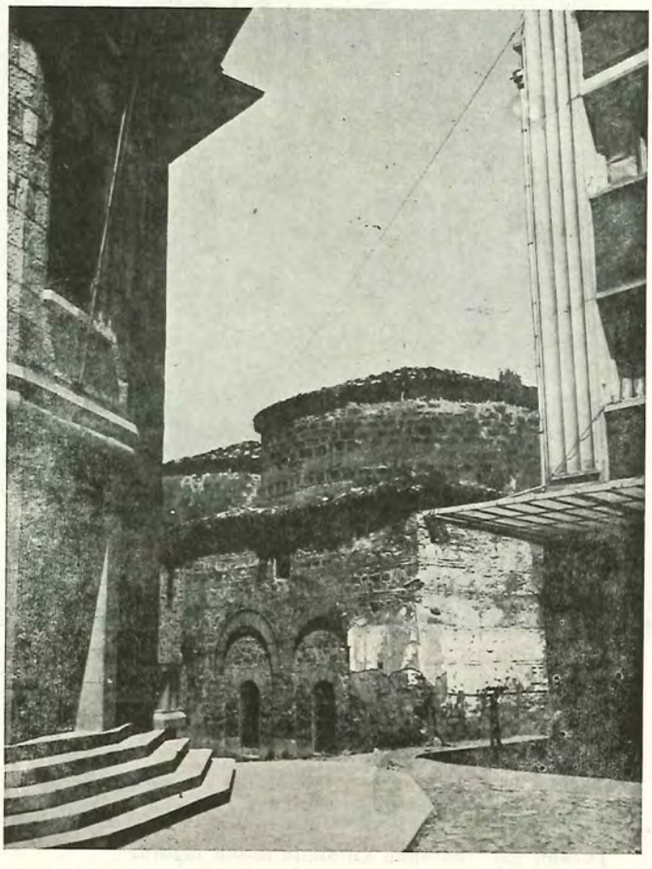

(Resim 527) Bursa'da Hoca Tabib Camii dâirevî kubbe kasnağı

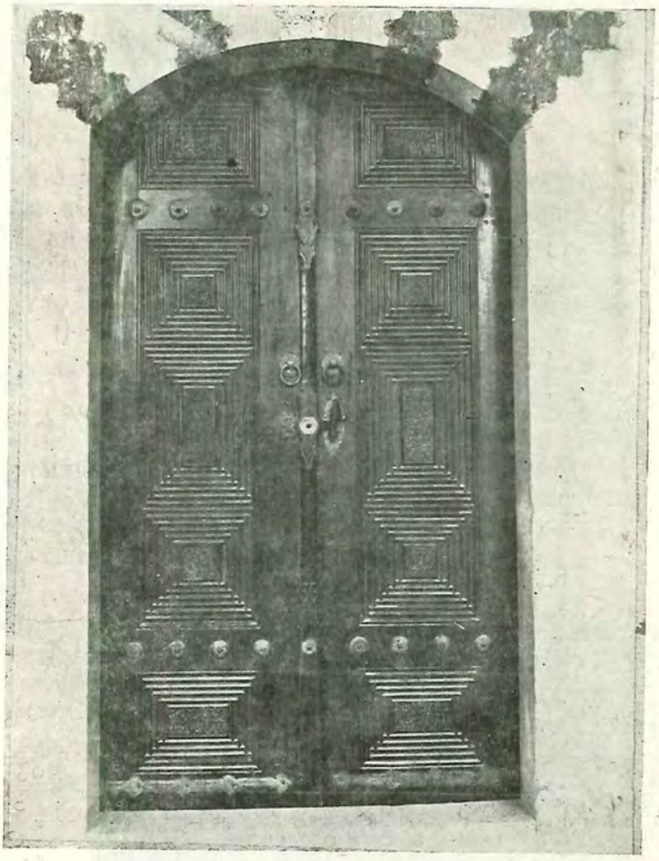

(Resim 528) Fâtih Devrinde bir ahşab kapı

(Resim 529) Bursa'da Duhter-i Şeref camii kapısı

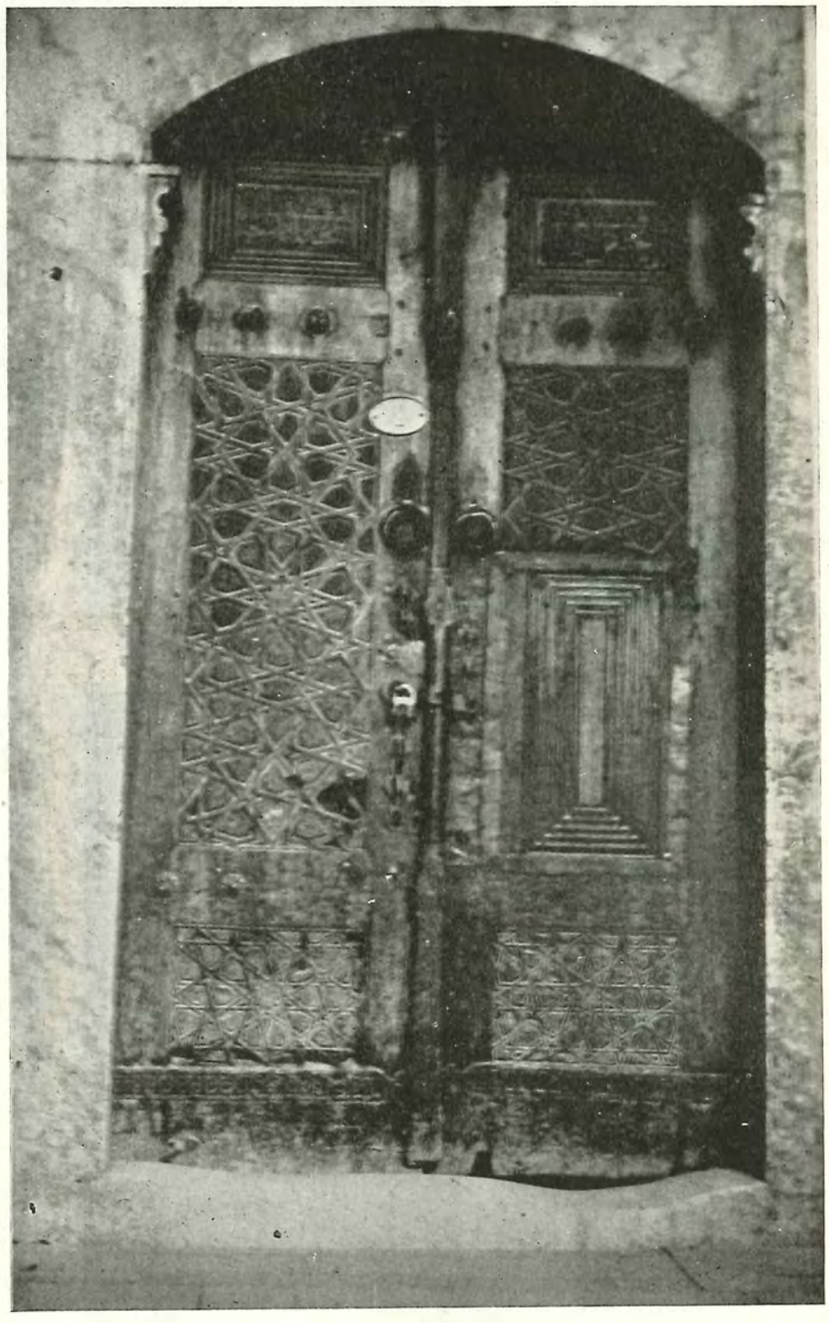

(Resim 530) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa camiinin eski kapısı

(Resim 531) Yatağan Camiinin ahşab mahfili

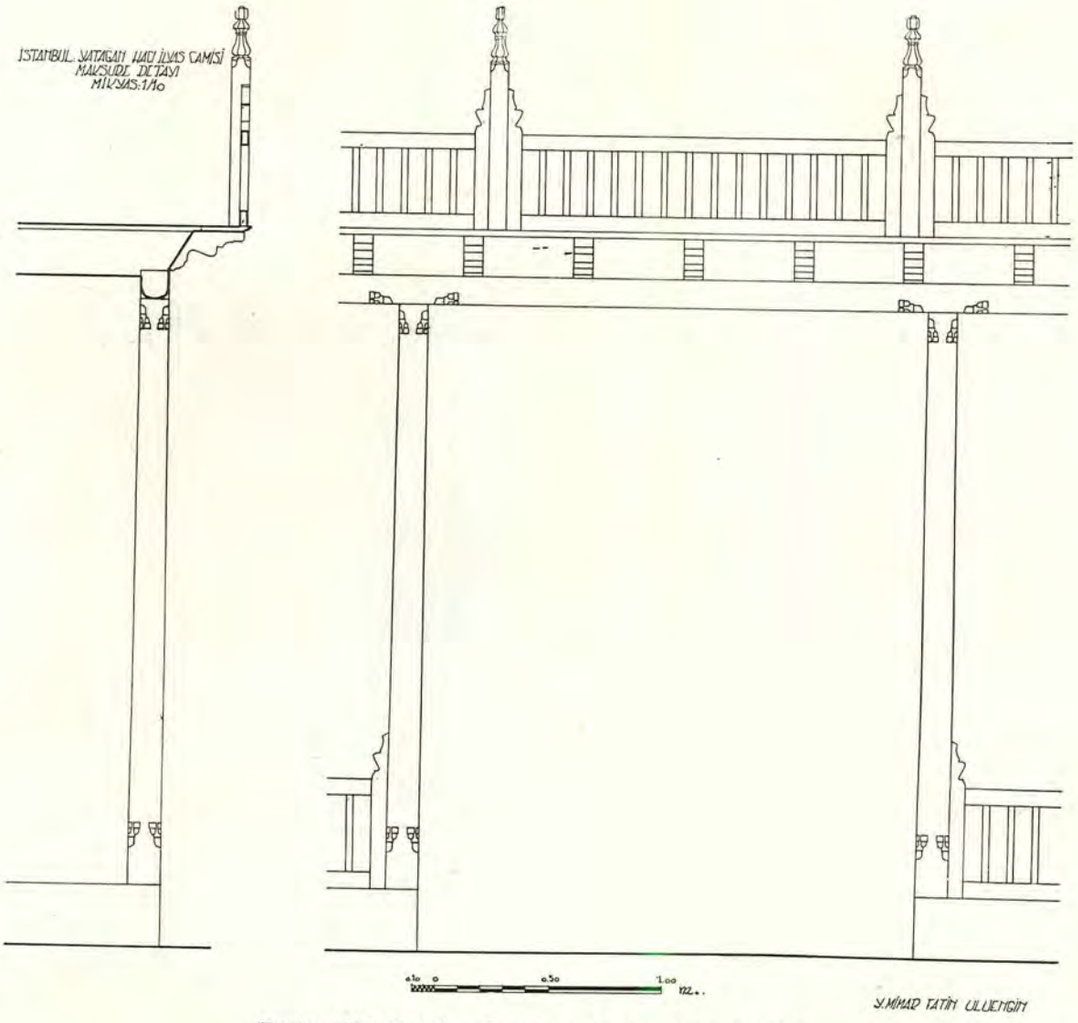

(Resim 532) Yatağan Camiinin ahşab mahfili tafsilâtı

başlığın envaı ve müstakbel XVI. asır şekillerinin nüveleri görünmüş ve tutunmuşdur. (Şekil 512 - 513 - 514 - 515) de muhtelif yerlerde türlü şekil ve ehemmiyette dört istalâktit başlık görmekteyiz.

Bunların içinde 512, 513 numaralarda görülen Fâtih camii başlıkları hemen aynen XVI. asırda müteaddid tatbik sahası bulmuş, bademli, püsküllü mütekâmil şekillerdir. (Resim 516) da da bunların muakkibi olarak Bâyezid camiinin bir başlığını görmekteyiz.

İkinci başlık şekli mainli, baklavalı dediğimiz nizamdır. Fâtih Devrinde nisbetleri basık olan bu başlıklar istalâktitle beraber kullanıldığı zaman altlarına ikinci bir tabla eklenerek yanındakinin irtifaına iblâğ olunmaktadır. (Resim 515); bu resim aynı zamanda basit, yani az kabarık mainli başlığa da bir nümunedir. Bunun bir de çubuklu dediğimiz kabartma fitilli ve ekseriya göbekli, bademli varyantı olduğu gibi (Resim 517), nadir olarak kabartma veya oyma yıldızlarla süslü olanları da bulunur; fotoğraf Davud Paşa camiine aiddir. (Resim 518) de Sur-i Sultânî Otluk kapısında, sekiz köşe sütun üstündeki başlık da nadir bir şekildir. Bir de hiç bir sınıfa girmeyen kaçamak ismi ile tâbir edebileceğimiz bir örnek de (Resim 519) da gördüğümüz volütlü, çiçekli, oluklu, silmeli başlıkdır. Bu başlık birinci ve sonuncu defa hazinede tatbik edilmiş, fakat Türk zevki mehenginde aldığı düşük numara sonunda bir daha tekrarlanmamışdır.

c) **Çemberler:** Türk başlığı kuvvetin merkezî olarak naklini tebarüz ettirmek üzere sütunla aynı kuturda üstüvanî bir kısımla biter; görürsünüz ki kuvvetin, başlığın taşkın kısmından dar kısmına intikal meselesi yukarı kısımda halledilmiş, seyyal bir makta olan birleşme yerine bırakılmamışdır. Böyle olunca da birleşme yerine, diğer bütün ekollerde olmamasına rağmen bir bilezik lâzım gelmektedir. Çenber de Fâtih devrinde kat'î yerini bulmuş, artık terk edilmemişdir. (Resim 518) deki gibi ufak mahallerde tecviz olunan istisnaları (1) ve (Resim 519) daki gibi başlığın hatalı yapılmasından dolayı konduğu halde yer tutmıyarak iğreti olanları da vardır.

(1) — Bazı ufak medreselerde de çember yokdur.

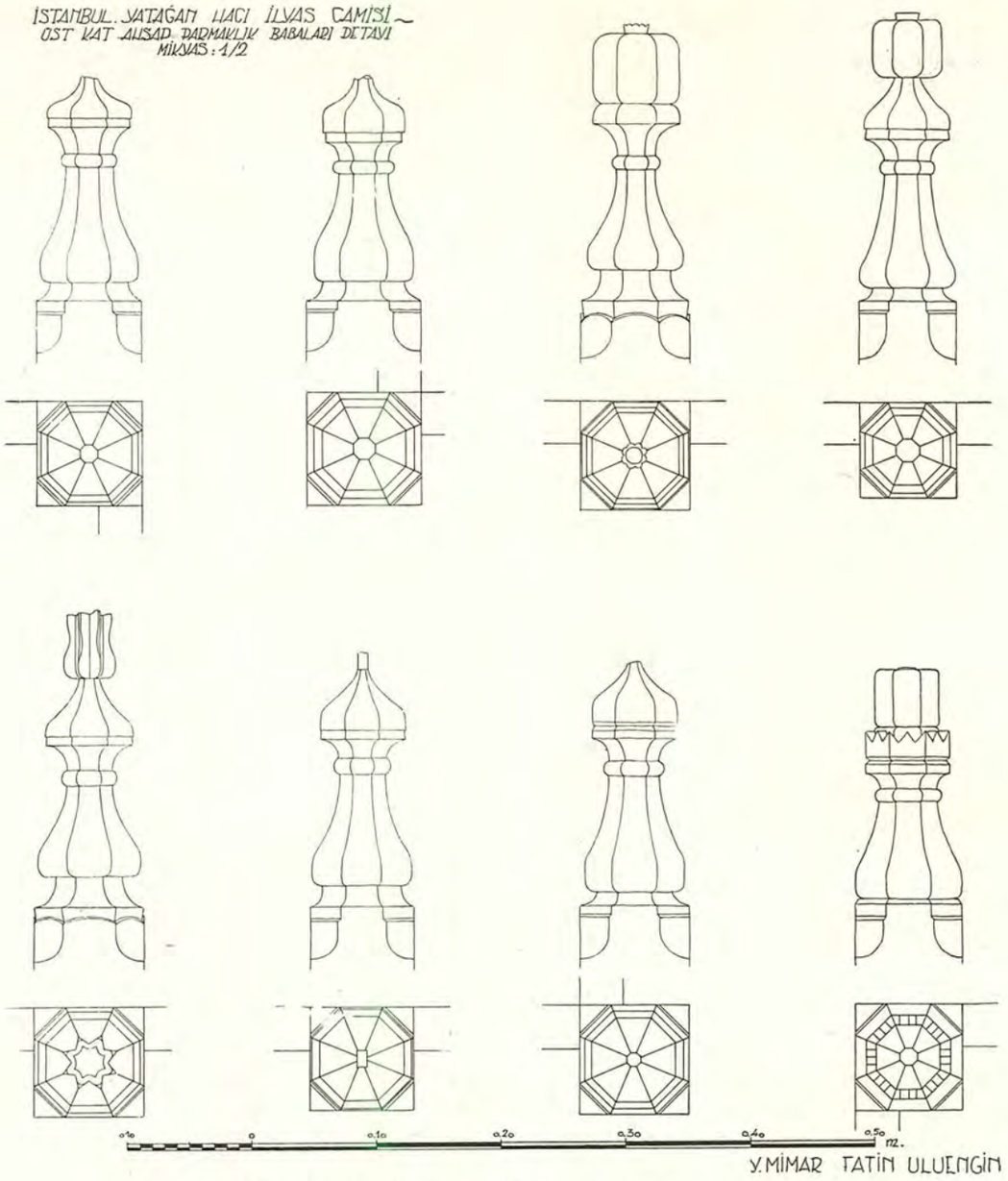

(Resim 533) Yatağan Camii, ahşab mahfili babaları

d) **Kapı ve höcre yaşmakları ve tâkları:** Bu devirde; a) Bir sivri tahfif kemeri veya Bursa kemeri altında bir kitâbe ve basık kemerle (Resim 520), b) Sivri kemer altında bir Bursa kemeri ve içinde zengin istalâktitli yaşmakla (Resim 521), c) Geçmeli yıldızları hatırlatıp daha eski an'aneyi devam ettirenler (Resim 522) ve nihayet, d) sivri kemer ve şemseli (Resim 523) veya bir de Bursa kemeri ile mümteziç olan varyantı gelmektedir, (Resim 524). Bu son şekil bir asır evvel Ayasluğ'da İsa Bey camiinde ve Kırşehir'de Âşık Paşa türbesi kapısında tatbik sahası bulmuş iken (1) pek tekrarlanmayıp, bir asır unutulmuş, sonra yalnız Fâtih devrinde, revaç bulmuşdur. a ve b paragraflarında görülen iki şekil ise müstakbel klâsik üslûbun mebzulen müracaat ettiği bir tarz-ı haldir ve muhtelif varyantlar geçirmiş, Fâtih devrinden sonra Bursa kemeri de görünmez olmuşdur.

Höcre yaşmakları da aynı tarzlarda ve bittabi çok daha basit olarak tezyin edilmiş ve bilhassa şemseli tarz pek çok kullanılmışdır.

e) **Pencereler:** Fâtih devri, Üçşerefeli'den emanet aldığı anasırı, geniş etraf silmeli, sivri kemerli ve muhtelif şekilde tezyin edilmiş ayna, geniş mermer söve üslûbunu, klâsik devre nakledecek surette işlemişdir, (R. 525). İki söve arasında tavan ekseriya ufacık tonozlar halinde yapılmışsa da bazan ahşab kiriş de kullanılmışdır. Ehemmiyetsiz eserlerde tuğla kemerli basit pencereler de devam etmişdir,

(1) — Bazı müellifler rokay üslûbundaki alışkanlıkla bu şekle istiridye kabuğu diyorlarsa da böyle şua şeklinde olanlara türkçe'de verilen «Şemse» ismi daha fasihdir.

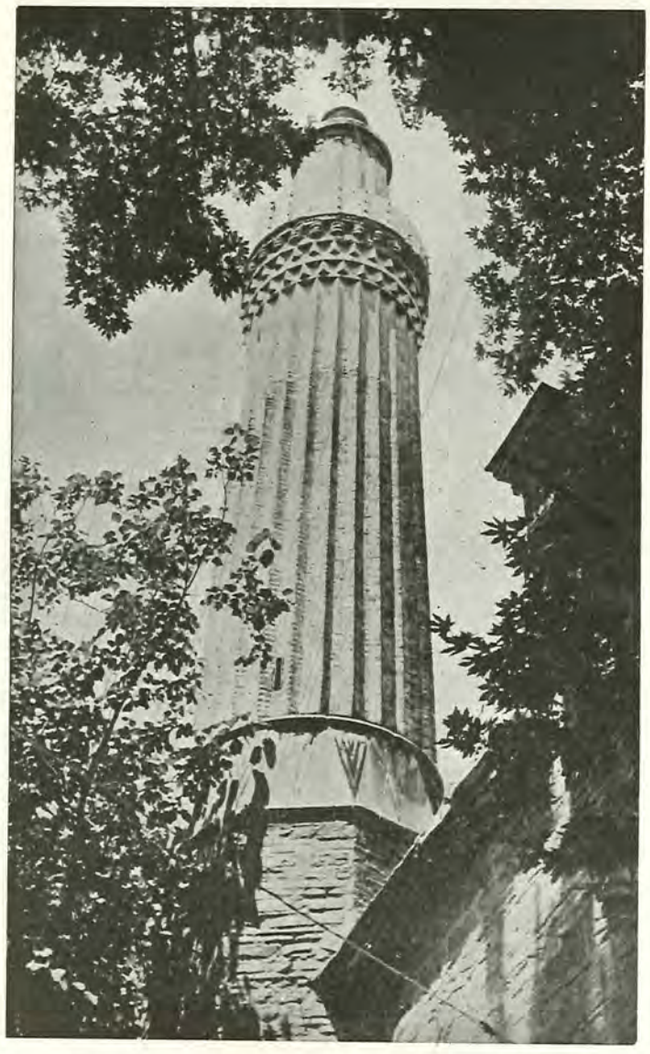

(Resim 534) Bursa'da, Tuzpazarı Camiinin minaresi

(Resim 526). Bu resimde söveler ahşab ise de taş olması daha normaldir.

f) **Kubbeye geçiş ve kasnaklar:** Fâtih devrinde bir çok şekiller meydana çıkmış, en ziyade müselles-i kürevî ve müsellesî dilim tatbik olunmuşdur; birinciler Davud Paşa gibi mühim eserlerde, ikinciler daha küçüklerde, meselâ Bursa cami ve türbelerinde yer bulmuş, bazıları sade, bazıları istalâktitli ve müzeyyen işlenmişdir. Kürevî alîkaların yapıldığı yerler varsa da hariçde kubbe çıkıntısı gösterilmeyip mail bir sedirle bu sakil hörgüç gizlenmişdir; Fâtih medreselerinde olduğu gibi. Edirne Ayşe Kadın camiinde ise kubbecikler dışarda mer'idir.

Haricî kasnak, artık muhakkak surette mudallâî olup, dairevî değildir. XV. asır başında üstüvanî kasnaklar kullanılmışdır. (Resim 527), Bursa'da Hoca Tabib camiinin kasnağını gösteriyor. Fâtih Devrinde Rum Mehmed Paşa camiinden başka yuvarlak kasnak yokdur, denilebilir; bundan sonra da yuvarlak kasnak, İstanbul'un fethile karşılaşılan pek çok Bizans kubbe misallerine rağmen artık tarihe karışmışdır.

g) **Ahşab işleri:** Fâtih devrinden pek çok ahşab işi kalmamışdır. Kapılar ve pencere kapakları, ikinci fasılda müteaddit defalar söylediğimiz gibi, şakûlî ve ufkî çubuklardan mürekkeb ceviz ağacı ile yapılmışdır, (Resim 528).. Tablalar hafif oymalı veya kabartma yazılıdır ve ufakdır.

(Resim 529) da değişik ve daha basit bir şeklini görüyorsunuz.

Bununla beraber daha evvel ve sonra yapılan, ufak parçalı olup, main, müseddes, müselles ve yıldızlardan mürekkeb zengin kapılar ve pencere kapakları da yapılmamış değildir.

(Resim 530) Afyon'daki Gedik Ahmed Paşa camiinin bu tarz eski kapısını göstermektedir.

Parmaklık ve ahşab mahfiller gibi vaziyetlerde de gayet asîl, erişilmesi müşkil nisbetleri haiz sade ve zarif işler, görülür görülmez Fâtih devrindendir, dedirtecek kadar kuvvetli şahsiyeti haizdir.

(Resim 531 - 532 - 533) Bu kuvvetli ve kibar işçiliği göstermektedir.

h) **Minareler:** Fâtih devri, Üçşerefeli'nin her türlü mukayesenin fevkinde kalan muhteşem minarelerinin misaline rağmen biraz daha evvelki an'aneye avdet etmiş ve ekseriyetle gövdesi kalın, peteği kısa ve ince minareler yapmağa devam eylemişdir. Bu minarelerde külâh bir takke şeklinde basıkdır. (Resim 534), Tuğla minarelerde inşa şekilleri pek cazip ve muhtelifdir; oluklu, çubuklu türlü şekiller ve tezyinat bulunmuşdur. Daha büyük taş minarelerden, (Resim 535), Atik Ali Paşa minaresi de aynı nisbetleri haizdir; yalnız petek kısmı epeyi yüksek olmasile yeni bir çığır açmışdır; Bâyezit Devrinde de bu nispet devam edecekdir. Burmalı olarak Afyon'da Gedik Ahmed Paşa minaresi bir şaheserdir, (Resim 536). Fâtih Devrinin meydana koyduğu cumba minare tipi ileride de tek tük tatbik sahası bulmuşdur. (Resim 537) Kantarcılar'da Timurtaş minaresini göstermektedir.

i) **Kemerler:** Fâtih devri kemerleri umumiyetle sivridir. Bâyezid devrinde kasnaklarda tek tük yuvarlak pencere kemerleri olduğu halde Fâtih devrinde yokdur, iddiası yanlış olmaz.

Sivri kemerin iki şekli de kullanılmışdır; iki merkezli kemerlerde merkezler mihvere yakın, yani kemer oldukça tok ve tıknazcadır; mümasil kemerde de ortaya kadar olan daire kısmının 2/3 ünden itibaren başlamaktadır. Fakat bu nisbetler umumî olup Türk mimarîsinin san'atkâra büyük serbestî veren zihniyet telâkkisi içinde ufak tefek varyantları olmaması gayr-ı kabildir; eklediğimiz (Resim 538, 539) bu hususta umumî bir deneme şekli göstermektedir.

k) **Silmeler:** Fâtih devrinde saçak silmelerinin esasını birbiri üstünde gayet kuvvetli kavallar teşkil eder. Kuturlar 10 - 12 santime baliğ olup aralarını daha ufak dişler bağlamakda, en üstte bir asaba bulunmaktadır.

(Resim 55) deki Fâtih camii son cemaat mahalli

(Resim 535) Atik Ali Paşa Camiinin minaresi

(Resim 536) Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii minaresi

(Resim 537) Kantarcılar'da, Timurtaş Camii cumba minaresi

silmesi ve (Resim 273, 274, 275) in gösterdiği Topkapı Sarayı harem dairesi silmeleri aynı vasfı haiz bulunmaktadır. Mühim binalardaki bu silmelerden maadâ, daha evvel ve sonra kullanılan tarzlarda işlenmişdir; fakat Fâtih devrinde, armudî denilen iki merkezli ve ters kepçeli motif pek revaç bulmamışdır. İkinci derecede mahallerde tatbik edilen bir asaba ve bir pahdan mürekkeb, bütün Osmanlı devirlerinin, saçak silmesi ise mebzulen kullanılmışdır.

Esaslı mimarî unsurlar için bu kadarla iktifa ediyoruz.

(Resim 538) Sivri kemer şeması →

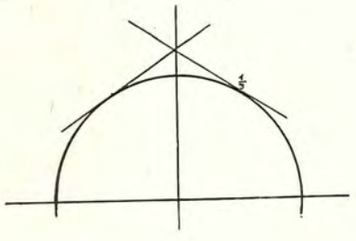

(Resim 539) Mümasî kemer şeması →

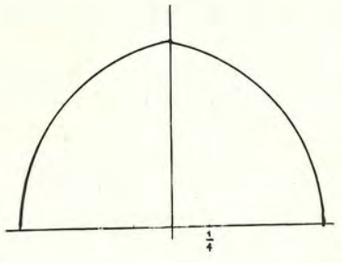

ÜÇÜNCÜ BAB

Satıh Tezyinatı

Türkler yapı bünyesini tamamen örtüp saklıyacak kıymetli malzemeden, meselâ beyaz veya renkli mermerlerden mürekkeb, satıh tezyinatına rağbet etmediklerinden, süslemelerini esas bünyenin üzerine hafif malzeme ile, serpme suretiyle yapmışlardır. Bizans dâhilî mimarîsinde, göz, bütün sathı örten mermere veya mozayiğe saplanıp küllü kaybetmektedir. Türklerin kullandığı alçı veya kalem gibi hafif malzeme ise ya beş asırdır mukavemet etmemiş veya bilgisizlik tesiri ile harab olmuşdur. Türkler, bu zayıf unsurları kullanmakla âkıbetini peşinen kabul etmişlerdir; netice meçhulleri değildi. Her şeye rağmen prensiplerinden fedakârlık etmiyerek aslı kesif bir şekilde örtmemeyi tercih etmişlerdir. Fâtih devri, hassaten bu usule çok sıkı bir surette bağlı kalmış, müteakip asırlarda bazı camilerde kullanılan çini kaplamalar, büyük eserlerde mihrab ve mahfil gibi kilit noktalarına hasredilmişdir; Süleymaniye, Selimiye camilerinde keyfiyet bu merkezdedir.

(Resim 540) T. K. Ş. İmrahor odasında alçı tezyinat

Saray ve kasır gibi abidevî tesirinden ziyade içinde ferah ve neşeli zamanlar geçirilmek için yapılan binalarda ise her devirde mebzulen çini kullanılmışdır. Bugün elimizde kalan ve yeni yeni alâkamızı çeken cüz'î bâkiye ve nümunelere göre tezyinatı izah edelim:

a) **Alçı tezyinat:** Alçı, ağır mihrablardan, çini şeklinde höcre kaplamalarına kadar, mütenevvi şekillerde kullanılmışdır.

Bursa'da, Kamberler - Sitti Hâtun, Veled-i Harîr gibi bir çok ufak camilerin mihrablarının, etraf silmeleri, rozasları ve istalâktitli höcre yaşmakları alçıdandır. Edirne'deki Sitti Hâtun camii mihrabı ise fevkalâde vasfına sezâdır; yalnız çekme silmelerden mürekkeb olmayıp iki silme ortasına dökme alçı plâklar yerleştirilerek firûze renginde ince bir çini su etrafda dolaştırılmışdır. İstalâktit yaşmağı da alçıdandır.

Topkapı Sarayı Fâtih Köşkü - Hazine binasında alçı tezyinat mebzuldür. Çubuklu şemse ve istalâktitli kapı ve höcre yaşmakları ve kubbe alîkaları temiz ve güzel nisbetlere mâlikdir. (Resim 338, 339, 340) dan bunlar hakkında kâfi bir fikir alınabilir. Yine Topkapı Sarayında Hâsahırın İmrahor odasındaki (Resim 540) rumî alçı levha ile aynı yerde 25×25 plâklardan yapılmış höcre içi tezyinatı ve etraf suları zikre şayandır. Bu son tezyinat resimleri Yeşil Cami'deki mümâsillerinin aynıdır. Kezalik (Resim 333) de görülen Çinili Köşkteki malakârî alçı oymalar serâpa rumî ile müzeyyendir. (Resim 365) de aynı mahalde kubbe üzengisi tezyinatı ve alîkaları görülmektedir; hepsi yerinde elle işlenmişdir. Çinili Köşkde, kaburgalı kubbelerde de, mebzulen alçı kullanılmışdır; (Resim 356, 365) da misalleri görülmektedir. Ve yine (Resim 27, 37) de görülen Atik Ali ve Davud Paşa camilerinin muazzam alçı istalâktitleri, emsali ender bir kuvvet ve cesaretle tatbik edilmiş son derece mütenasip eserlerdir. Bilhassa Davud Paşanınki her türlü tasnif fevkindedir.

Görülüyor ki alçı işleri Fâtih devrinde kemiyet ve keyfiyet itibariyle bir hayli yüksekdir; XVI. asırda daha fazla bir inkişafa ulaşmamışdır, denilebilir.

b) **Sırlı tuğla tezyinat:** Aynı zamanda inşaî unsur olarak kullanılan Çinili Köşkün haricî sırlı tuğla kaplamaları, Horhordaki Kızıl minare, ve Samanveren Camii gibi yapılardan maada, Fâtih Semâniye medreselerinde (Resim 85, 86, 87) ve Bursa Sitti Hâtun camii (Resim 186, 187, 188) ve yine aynı şehir-

de Tuz Pazarı camii (Resim 193) ve İnegölde İshak Paşa camileri (Resim 255) şayan-ı zikirdir. Fâtih devri sırlı tuğla inşaatının sonu olmuşdur; evvelce mebzulen kullanılan bu tezyin unsuru, sonradan pek azalarak, hemen hemen bu söylediğimiz bir kaç misale münhasır kalmış, sonra tamamen terkedilmişdir.

c) **Çiniler:** Fâtih devri, Çelebi Sultan Mehmed ve Sultan Murad devirlerindeki inkişafı takib ile, levha halindeki çiniler, mozayık usulü ile çiniler, ve yaldızlı çiniler yapmakda devam etmişdir. Maalesef kitabımıza renkli resim koyamadığımızdan, bu mevzuda teferruata girmek mânasız olacakdır. Binaenaleyh şu isimleri topluca zikretmekle iktifa edeceğiz: Fâtih camiinde yalnız iki nümûnesi kalan plâk çini yazı levhaları (1) Çinili Köşkde mozayık, kalın tuğla ve yaldızlı çini (2), Mustafay'ı Atîk türbesinde yaldızlı ve renkli altı köşe çiniler, Mahmud Paşa türbesinde taşa kakma fevkalâde çiniler (3), Afyon Gedik Ahmed Paşa camii minare helezonlarındaki çiniler, Bursa'da Başçı İbrahim, Hamza Bey ve Edirne'de Sitti Hâtun camilerinin cebhe, minare ve mihrablarındaki müteferrik çiniler hemen hemen Fâtih devrinin blânçosunu teşkil etmektedir (4). Evsafını II. kısımdaki bahislerinde gördüğümüz bu çiniler XVI. asra yetişmemekle beraber, kemiyet ve keyfiyet cihetinden az ve ehemmiyetsiz değildir. Aynı zamanda II. Murad devrinden de aşağı sayılmaz. II. Bâyezid devrinde ise çini pek az kullanılmış, ancak Kanunî zamanında yeni ve mühim bir inkişaf devresine girerek kırk sene evvelki Fâtih zamanından devraldığı sarı, lâciverd, firûze renkler ve nim hendesî şekillerle ilk çalışmalarına başlamıştır. Ondan sonra beyaz zemin üzerine floral desenli ve sarı rengin yerine kırmızıyı ele alarak, emsalsiz bir dereceye erişmişdir. Fâtih devrinde mavi - beyaz renkli kandil ve kablarda da pek güzeldir.

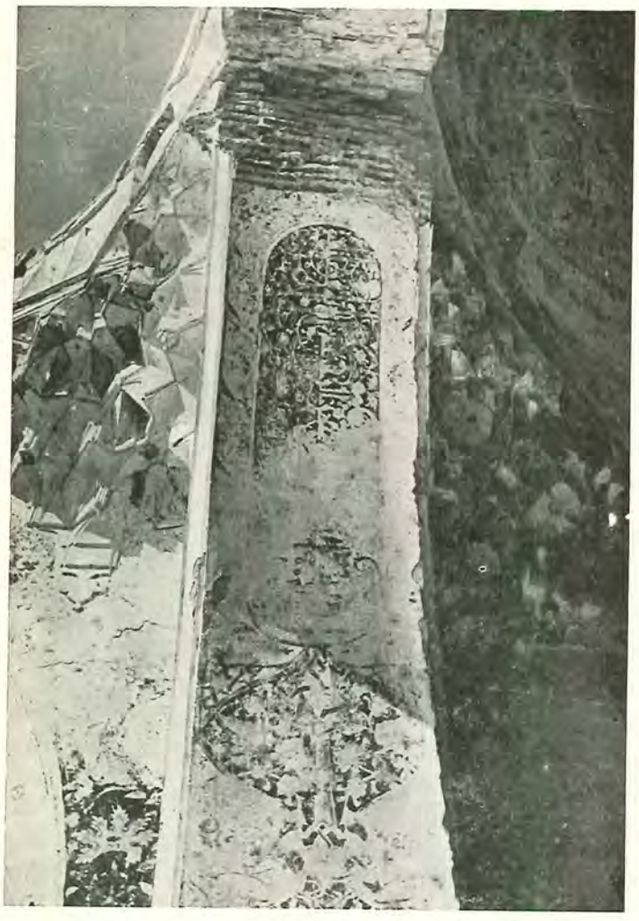

(Resim 541) Karacabey Camii kalemleri

d) **Kakma taş tezyinatı:** Daha evvelki devirlerde ibzal edilen bu tezyin tarzı, yukarıda renkli taş bahsinde de söylediğimiz gibi, Fâtih devrinde pek fazla tatbik sahası bulmamıştır. Yalnız Fâtih Camii Çorba kapısında, Şadırvan avlusu, garb duvarı pencere aynalarında gördüğümüz kakma yeşil zeminli Âyet-el-kürsî levhaları, hemen yegâne misalleri teşkil eder.

e) **Kalem işleri:** Fâtih devrinden dört yerde esaslı kalem işi kalmışdır; bunlar da tarih sırası ile: Karaca Bey camii, Mustafay'ı Atîk türbesi, Davud Paşa, Atik Ali Paşa camileridir. Bir de Bursa Sitti Hâtun camiinde çiçekli bir su ile nihayetlenen kendinden renkli lambri ile, Murad Paşa camii son cemaat kubbe eteklerinde malakarî kabartma yapraklar bulunmaktadır. Afyondaki Gedik Ahmed Paşa camii kalemleri, yenisi eskisinden tefrik edilmiyecek kadar tecdid olunduğundan tasnife idhal edemedik.

Bu dört binadaki kalemler, Fâtih devrinin duvar tezyinatı hakkında bize oldukça sarih fikir vermektedir.

Bu devirden az evvel yapılan Edirne'deki Üçşerefeli camiinin son cemaat kubbelerinde kalan kalemleri II. faslın baş tarafında mütalâa etmişdik. Tezyinatı hatayî, zoomorfik şekiller, geçme kuşak ve madalyonlar, kûfî ve sülüs celîsi yazılardan terekküp etmektedir. Renkler lâciverd, kırmızı, patlıcan ve kahve rengi, sarı, beyaz, ve siyahdır. Heyet-i umumîyesi sıvama denilen tarzda, bütün kubbe sathını kaplıyacak surette, yapılmışdır. Bu camide duvar tezyinatı kalmadığından bir fikir edinmek kabil değildir.

On sene sonra yapılan Karaca Bey camiinde ise kubbe üzengisinden bir metre yukarda dairen mâdâr geniş bir kuşak çekilmekle iktifa olunup bütün satıh sıvama tezyin edilmemişdir. Kubbenin ortası açık bir

(1) — Yıkılan camide, bu iki levhanın bakiyesi olan altı taneden maada, başka yerlerde çini bulunup bulunmadığı meçhulümüzdür.

(2) — Dostumuz Tahsin Öz, Çinili Köşk ve diğer Fâtih çinileri hakkında renkli mühim bir eser neşredeceğinden oraya müracaatla tafsilâta destres olunabilir. Yaldızlı çini Fâtih devrinden evvel Edirne'de Şah Melek camiinde de vardır.

(3) — Bu usul ile çini işlemesi bizde hemen hemen yalnız Fâtih devrinde tatbik edilmişdir. Evvel ve sonra görülmemektedir.

(4) — Topkapı Sarayında sünnet odası kapı cebhesindeki çinilerin Fâtih devrinden olması muhtemel ise de tevsik imkânsızlığı karşısında zikrinden sarf-ı nazar ettik.

fener olduğundan dairevî orta göbek yokdur. Açıklığın yanlarındaki sıvalar düştüğünden, ortası boş bir halka kalem olup olmadığı anlaşılamıyorsa da yukarıda söylenen kuşağın üstündeki 120 santim genişliğinde olan yaprak sırasının merkeze müteveccih uçları bir karşılık beklemektedir, (R. 232). Câlib-i dikkat bir keyfiyet de, tam üzengi üstünde ve kalem kuşağının altındaki düz sıva sathından sonra ufak bir diş yapılması ve kalemin bu ufak inşaî unsura bindirilmiş olmasıdır; bu sayede tezyinat müstakil bir sathı süsleyip bademli ve düz alçı tezyinattan ayrılmış bulunmaktadır. Renkler kanarya sarısı, koyu sarı, mavi ve kırmızıdır; heyet-i umumiyesi gayet lâtif bir ahenk arzetmektedir. Patlıcan, kahverengi ve siyah kullanılmamış, az evvel ve sonra tercih olunan koyu palet yerine açık tonlar kabul edilmişdir. Kubbe ve kemerlerden aşağı seviyelerde hiç kalem görünmüyor. Yalnız şimal tarafındaki bir odada 1,20 metre irtifaında kendinden renkli kırmızı bir sıva lambri yapılıp kenarına aynı renkde yaprak sırası çekilmişdir. Bu kalemler Fâtih devrinden ele geçen tahrif edilmemiş yegâne cami kubbesi tezyinatıdır. Arzettiğimiz şekil ve renk ahengine, Fâtih devri kalemlerinin (Birinci kolu) diyebiliriz.

Mustafay'ı Atîk türbesi kalemlerine gelince: bahsinde de anlatıldığı üzere, kalemleri lentoya kadar yükselip pencere aynalarını da süsliyen muhteşem çini lambri ile sıkı sıkıya kaynaşmış bir halde yapılmışdır. Maalesef XIX. asır sonlarında renkleri değiştirilmiş olmasına ve son senelerde de ancak yer yer eski boyaları araştırılmış bulunmasına rağmen görünen küçük örneklerden palet asaleti karşısında hayran olmamak gayrı kabildir. Genç yaşında göçen sevgili şehzadenin ölümünden mütevellid hüzün ve keder, makberesinde bundan güzel ifade olunamazdı. Hâdise karşısında Allahın takdirine tevekkülü ifade eden yazıların tesiri yanan bağrın ateşi gibi nar çiçeği zemin üstüne lâciverd Hatayî tezyinatile bir kat daha kuvvetlendirilmiş, fakat ilâhî rahmeti temsil eden, yer yer beyaz süslerle bir teselli kapısı da açık bırakılmışdır.

Duvarlarda kûfî ve sülüs celîsi yazılar ve madalyonlar, floral ve zoomorfik motifler, servilerle mezcedilmiş rumî ve hatayî şekiller her tarafı kaplar. Büyük bir göbek hemen bütün kubbeyi süslemektedir, (Resim 473, 474, 475, 476). Bu türbenin tezyinatı Fâtih devri kalemlerinin (İkinci kol) unu temsil etmektedir: Koyu renk üstüne hatayî ve rumî şekiller, tezyinî kûfî ve sülüs celîsi ve müsennâ celî yazılar, ortada servi gibi motifler.

Bu tarz epeyi kesif ve tenevvülüdür. Karaca Bey camiinde tutulan yol ise, daha seyyal ve hafifdir, her ikisinin de kendine göre hususiyet ve keyfiyetleri vardır, birinci kol sarı rengini terkederek, az tâdille, XVI. asırda devam etmiş, ikincisi Fâtih devrinden sonra hemen hemen terkedilmiş, yalnız kesafet vasfı türbeler için kabul olunmuşdur.

Buradan da her iki kolun mahall-i istimalleri taayyün etmektedir: Camilerin daha az kesif, türbelerin sıvama süslenmesi usulü. Nitekim Mustafay'ı Atîk türbesi kalemleri motiflerine benzediği halde, Davud Paşa camii kalemlerinde kesafet yokdur.

Davud Paşa etüdünde söylediğimiz gibi, yeni sıvaların altından çıkarılanlar henüz kolay yetişilen yerlerdekilere münhasır olduğundan, bütünü hakkında tam bir fikrimiz yoksa da, elde edilenler bu hükmü teyid etmektedir. Pencerelerin seviyesinde koyu yeşil zemin üstüne kırmızı ve fesrengi sülüs ve kûfî girift yazı, rumî ve hatayîlerle ve ufkî iki yaprak sırası ile bezenmiş geniş bir kuşak dolaşmaktadır; daha yukarıda, yer yer servi ve hurma ağacı motifleri bulunmaktadır, (Resim 39, 39 a). Bu camidekiler Fâtih devrine mahsus kalem karakterini gösterir. Az sonra epeyi tâdil olunmuş bir şekilde birinci kol revaç ve istikrar bulmuşdur. Atik Ali Paşa camiinde münhasıran rumî ve floral şekillerden mürekkep pencere etraf suları ve tacları, sıvama müselles-i kürevî tezyinatı, kemer ve kubbelerde madalyon ve kubbede ufarak göbekten ibaret kalemler yapılmışdır, (Resim 27). Renkler kırmızı ile lâciverd esasına dayanmakdadır. Kûfî yazı kuşağı terkolunmuş, sülüs celîsi de tezyinî unsur olmakdan çıkarak, daha ziyade mânasına kıymet verilen bir mevki almışdır.

Bu usul İstanbul Bâyezid camiinde devam ederek XVI. asrın kalem çeşnisi takarrür etmişdir.

Bugün zengin tezyinatı ihtiva etmesine rağmen Afyon'daki Gedik Ahmed Paşa camii kalemini tasnife idhal etmediğimizi söylemişdik.

Kapıdan içeri girer girmez, toprak rengi zemin badana ile gözü inciten, bu, 1945 te kâmilen yeni yapılmış süslerin, hangisinin asıldan, hangisinin muhdes olduğunu tâyin imkânsız hale gelmişdir; bu yüzden ona müstakil mevki veremedik. Bununla beraber yalnız kalem tezyinatını hedef tutan mufassal bir monografide, derin tetkike tâbi tutulursa müsbet netice alınması belki kabil olur; fakat kitabımızın şiası nazar-ı dikkati celb etmekden ileri gidemez.

f) **Alçı pencereler:** Zamanın tahribine mukavemeti az olan alçı pencerelerden Mustafay'ı Atîk - Cem türbelerinde birbirine müşabih iki şekil kalmışdır. Topkapı Sarayında Fâtih Köşkünde yapılan birer kopyalarını gösterir, (Resim 333) haklarında fikir verir. Şekil, mâna ve renk itibariyle bulunduğu türbenin kalemlerine pek uygundur. Başka nümune olmadığından mukayeseye pek imkân yokdur.

i) **Tahta oymacılık işleri:** Oymacılığın, bu tarih safhasında mühim bir inkişaf gösterdiğini zannetmiyoruz. Oyma minber zamanımıza hiç intikal etmemişdir. Oymacılık nümuneleri kapı tablalarındaki ufak satıhlara münhasır kalmışdır.

*
* *

Fâtih devrinden bize ancak bu tezyinat nevileri intikal etmişdir. Devrin ahşab tavanlarından maalesef kıymetli bir nümune kalmamışdır. Herhalde Topkapı

sarayında, harem dairesinde ve Fâtih Köşkü - Hazinede, mühim ahşab tavanlar vardı; haremdekilerin yerini bilmesek de hazinenin üç büyük salonunun ahşab tavanlı olduğu malûmumuzdur. O eb'ad ve irtifada çok hareketli ve belki ortası kubbeli ahşab tavanlar bulunması muhtemeldir.

(Resim 388) de görülen Edirne'de Kum Kasrı divânhanesinin kubbeli tavanının, Fâtih devrinden olup olmadığı malûm değildir; duvarlarında bulunan XVII. asır çinilerine nazaran, aynı tâmirde yapılmış olması variddir. Bu sebeple üstünde durmakdan çekindik.

DÖRDÜNCÜ BAB

Plân, Hacim, Nisbet ve Mimarî Üslûb

San'atın esas menbaı, cemiyetin hayat felsefesinden doğar; inkişafına da içtimaî mekanizmanın işleyiş tarzı veche verir.

Felsefe ve zihniyetin tekevvününde ırk, din, muhit büyük âmiller olmakla beraber, herşeyi izaha kâfi değildir; aynı ırk ve dinden olan muhtelif kollar, aynı kıta üstünde başka çeşnide mahsuller verebiliyorlar.

Hayatı ciddî bir keyfiyet, daha doğrusu semavî bir vazife, bir ide olarak kabul eden bir cemiyet ile, onu hafifden alan şekilci bir anlayışın, aynı tarz eserleri vermesine imkân yokdur. Meselâ aynı milletden Selçuk kolu, kendi tarihi boyunca bu son zihniyeti temsil ile gösterişli çeşnilere kuvvet verdiği halde, ikinci kol olan Osmanlılar zamanında, bünye ve vahdet anlayışına kıymet veren ciddî ve ağır başlı eserler meydana gelmişdir.

İçtimaî mekanizmanın aksamadan çalışması, ferdler arasında mütekabil hörmet ve emniyetin mevcudiyetine vâbestedir ve ancak bu sayede san'at eseri imkân sahasına intikal edebilir.

Cemiyet, ilk kuruluşunda konan usul, kaide ve zihniyete bir kere ayak uydurunca yenemiyeceği müşkil, göze alamıyacağı ibda' yokdur. Fakat içindeki gizli cevher ve kabiliyetleri ortaya vurmak için de bir kıvılcıma muhtaçdır; milletin, hissedip de ifade edemediğini söyliyen, sezip de göremediğini gösteren, vasatın fevkinde bir mevcudiyete inanıp, maverâsındaki bu mistik hüviyet sahibi rehbere gönül vermesi iledir ki her müşkilin âsân olduğunu görür; imkânsız zannolunanlar tahakkuk eder ve her sahada tekâmül ve terakki zuhur eder. Artık topluluk ve rehber yekvücud ve hemahenkdir; yeter ki takdis ettiği bu varlık tarafından sukut-ı hayale uğratılmasın. O zaman kaziye berakis olub; izleri, san'at eserlerinde bariz bir şekilde görülür.

Anadolu Selçuk hükûmeti, pek muhtelif sebeplerle böyle bir ilk kuruluşa eremediği için milletin, esasında feyizli olan cevherini işliyememiş, derine inememişdir. Halbuki aynı halkı Osmanlı devleti teşkilâtlandırdığı zaman cemiyete yepyeni bir ruh, bir istikamet ve gaye aşılıyabilmişdir.

Türk san'at devirlerinin sonuncusu olan Osmanlı mimarî üslûbunda bu geniş kavrayışın bariz izleri görülmekde, şerefi de saltanatı kuranlara râci bulunmakdadır.

***

Esas mevzuumuz olan Fâtih devrinde, Fâtih'in şahsiyetinin tesirine avdet etmek üzere, Osmanlı mimarîsinin tekevvün safhalarını tetkik edelim:

Selçukîler'in Anadolu'ya ve Konya'ya yerleşme tarihi olan XI. asrın ikinci nısfından, ta XIII. asra kadar yaptıkları binalardan elimize ifadesi tam olan, pek birşey geçmemişdir. Bu asır ibtidasında müteaddit ilâvelerle tevsi' olunan Alâüddin camii, 551 - 617 (1156 - 1220) Arab camii plânından istiare edilip, iklime ve Türk üslûbuna uydurulmuş, bir istihale eseriydi. Münferid sütun veya yığma ayaklara müstenid kemerler üzerine ahşab kirişler atılmış, toprakla düz bir dam yapılmışdır; minare yokdu; şimdiki minare sonradan ilâve olunmuşdur. Devletin teşekkülü epeyi buhranlı devrelere müsadifdi; sağlam bir siyasî vahdet temin olunamamışdı. Belki bu sebeblerle, belki an'aneye sadakat hissile, bütün Anadolu Ulu camileri aynı plânda devam etti. Divriki, Eğirdir, Sivas Ulu camileri gibi. Yalnız asrın ortasında dam yerine ufak kubbeler yapılmaya başlandı. Aynı asır başında medreseler ve hastahaneler, plân itibarile, camilere tefevvuk etti; ilk plânlar, ortası açık eyvanlı ve avlular etrafına sıralanmış höcrelerden mürekkeb idi.

Camilerde tâk kapılar, minberler, mihrablar, tavan kirişleri veya bunların yerine geçen kubbeler pek müzeyyen idi; fakat dışarıdan görünüş düz ve basık dört duvarın manzarasından ibaretti; âbidevî ve bedii tesir, binanın bünyesinin bütününden fışkırmıyordu. Müzeyyen ve muhteşem kapıyı geçip yanlara dönünce bir âbide ile karşı karşıya olduğunuzu unutmak mukadderdi; vaziyeti değiştirip medreselerde ve hastahanelerde elde edilen plân vahdetini camilerde de temin, geniş saha ihtiyacı ve plâna sadakat an'anesinden dolayı kabil olamıyordu. Halbuki medreselerde bu kayıdlardan azâde kalınınca dahilî man-

zarası ve nisbetleri tam ve mükemmel, muhteşem binalar meydana gelmişdi; Sivas'da açık avlulu Şifâiye (669 - 1270) ve Erzurum'da Çifte Minare (630 - 650, 1232 - 1252 arası) medreseleri buna güzel birer misaldir.

XIII. asır ortasında ve Selçuk Devletinin Alâüddin Keykûbad devrindeki büyük inkişaf ve vahdetini müteakib, medreselerin açık avlusunun üstü örtülmek ihtiyacı hissedilip kubbe yapılmış ve höcreler bu kubbe etrafına tevzi olunmuşdu. Eyvan ve kışlık dershaneler bakî idi; eyvan mescid vazifesini de gördüğü için, artık camilere de ilâve olunmıya başlıyan bir minare, bina cebhesinde mühim bir mevki işgal ediyordu; Konya'daki İnce Minare medresesi, 658 - 669 (1259 - 1270) bu tipin en güzel örneklerindendir. Bu ihtiyaçla eski camilere de minare ilâve olundu. Bu tekâmüle varmak için Selçukîler Alâüddin Keykûbad'ın yeni bir hayat veren nefhasına muhtaçdılar.

Daha evvelleri, Şark Selçukîleri büyücek tek kubbeli camiler yapmıyor değillerdi. Fakat garbtakiler onları taklid etmeyip, bünyelerinin, bu ihtiyacı hissedecek derecede, gelişmesine muhtaç idiler; ancak bundan sonradır ki ortaya kubbe koyup bünyevî bir bina meydana getirebildiler.

Bununla beraber yine hacmın tenasüb ve ahengiyle iktifa etmeyip binanın içi ve dışı sıvama, yani boşluksuz ve inkıtasız tezyinatla süslenmek adetinden vazgeçilemiyordu.

Selçuk medeniyetinden kopup garba doğru akan Osmanlılar, Bizans'a yaklaşmakla bir tezyinat deryasından bir süsleme ummanına doğru gidiyorlardı; önlerindeki Bizanslılar da, İstanbul'da, mâzide benzeri mevcud bulunmayıp iki dâhî mimarın ibdâ eseri olan Ayasofya âbidesindeki orta sahnın kusursuz tenasübünden sonra (1) yalnız süslemeğe saplanmışlar, (bünye) mimarîsini tahteşşuurlarında bulamamışlar veya kaybetmişlerdi; Ayasofya'dan sonra ona kıyas edilebilecek hiç bir bina yapamadılar.

726 (1325) da Bursa'yı alıp bir devlet haline gelen Osmanlı Türkler'i, beş on sene sonra 740 (1339) senesinde Bursa Orhan Camii, müteakiben 762 (1360) da Hüdavendigâr ve 780 - 794 (1377 - 1391) tarihinde İznik Yeşil Camilerini yaptılar. Bunlar berceste birer âbidedir. Plân, ihtiyaç mahsulü meydana çıkmışdır. Minare, umumî ahengin tamamlayıcısı halini alıp, yerini bulmuş olduğundan ahengi bütünler. Bir kelime ile mimarî tenasüb ve ruh vardır.

Tezyinat ise, göze zevk verecek yardımcı bir unsur halindedir ve bina için yapılmışdır, bina tezyinat için değil (2). Bununla beraber Selçuk an'anesi, bir darbe ile atılmamış, Selçuk mektebinde yetişen ustalar, eski motifleri tâdilen kullanmışlardır. Meselâ bir Alâüddin Camii pencere kemerlerini az farklarla bu binalarda bulabiliriz. Fakat bu tekrarlamalar azdır ve gittikçe nadirleşir. Aynı sebeble çok direkli Ulu cami tipi, artık tamamen kubbeli olarak 802 (1399) da Bursa'da ve daha sonra Edirne'de tatbik sahası bulmuştur.

Tamamen yeni bir çeşniye sahib olan bu binalar, ilk hocaları olan Selçuk tesirinden nasıl sıyrıldı ve Bizans'ınkine nasıl tutulmadı; ilk safhada mütevazi, sonra muhteşem, fakat hepsi aynı birliğe sahib, güzelliği kanına, iliğine işlemiş, bu süsten müstağnî mimarîyi nasıl meydana çıkardı? Bu sualin cevabını bu babın başında, cemiyetin kuruluş şartlarını anlatırken verdiğimizi umuyoruz.

Maamafih birinci ve ikinci babın ihtiva ettiği tahlil ve mukayeseleri, plân ve fotoğrafları okumak ve tetkik etmek zahmetine katlanan karilerimiz, bu inkişaf ve tekâmülün yakın safhalarını bizzat ve adım adım takip ve tesbit etmiş bulunmaktadırlar (3).

---

(1) — Ayasofya'nın haricî nisbetlerini dahildeki ile bir hizada tutmazsak, mazur görülmeliyiz; bina, şimdi düşmüş olan büyük mermer levhalarla kaplı iken de daha güzel sayılamaz. Kuvvetin, mailen arza intikalini gösteren Türk ilâvesi payeler olmasa, bugünkü tesirinden de kaybederdi; bu hususta minareleri de unutmamak lâzımdır.

(2) — Bu sözlerimizden, tezyinat mimarîlerinde hiç bünye olmadığı mânası çıkarılmamalıdır. Tabiî ki onlarda da güzel nisbetler bulunur. Nasıl ki bünye mimarîsinde hiç tezyinat yok değildir; hattâ pek güzelleri vardır; fakat esası bozacak dereceye çıkmamışdır. Avrupa'nın birçok yerlerinde olduğu gibi, komşu san'atlarda da esas, fer'e feda edilmiş, ikinci plâna atılmışdır. Süslü bina yapmak daha da cazib ve profonları hayran edicidir; ne çare ki yalnız başına mimarî değildir.

(3) — Otuz kırk sene evveline kadar Türk san'atını, külliyen inkâr ile, Arab, İran, Hind, Bizans mimarîlerinin taklidcisi ve bu milletlere mensub üstadların eseri olarak gösteren zihniyet, üç çeyrek asır boyunca bütün cihana, bu meyanda bizzat Türkler'e nazariyesini telkin ve kabul ettirdi. Ancak, ne garib tecellidir ki, bu fikr-i sabitle yapılan mahdud araştırmaların neticesi, peşinen belirtilen hükümleri teyid edeceğine, müstakil ve orijinal bir san'atı ifşa etmiş oldu. Bu hakikatın ışığı altında, aynı medeniyet zümresinin mensubları oldukları halde, insaf ve hakikatın sâliki bulunan Radloff, Vamberi, Migeon, Massignon, Glück, Gabriel gibi âlimlerin ilk hamlede muhterizane, daha sonra emin ve kat'î buluşları meydana çıkmaya başlayınca, eski zihniyet ve ekol mensubları evvelki kat'î temerrütleri yerine bu defa da Türk san'atının en ileri kolu olan Osmanlı san'atını, Karaman mimarîsine, onu da antik san'ata mal etmek yolunu tuttular.

İşte bunlardan bir misal vermek üzere, lâkayd ve gayr-i fârik bir muhit içinde, her türlü imkânlara sahib olarak İstanbul'da bile neşriyat yapmış olan Profesör E. Diez'i ele alalım: Burada Dr. Oktay Aslanapa ve M. Mesud Koman ile beraber neşredip, sentez kısmını müstakilen yazdığı (Prof. Dr. Ernst Diez, Dr. Phil, Oktay Aslanapa, Mahmud Mesud Koman — Karaman Devri San'atı — Edebiyat Fakültesi Neşriyatı, 1950 s. 213) isimli son kitabında Karamanlılardan bahsederken: «... Osmanlı camilerine kadar uzanan bir mekân san'atını geliştirmeye koyulmuşdur. Tarihî bakımdan mühim olan Türk mimarîsindeki bu değişme Karamanlılar devrinde olmuşdur. Unutmamalıdır ki Osmanlı İmparatorluğu Karaman Devrinde mevcud bir Anadolu beyliğinden doğmuş...» diyerek zihinlerde bir teşevvüş, ruhlarda bir aşağılık hissi tevlid etmiye çalışıyor. Yine aynı sahifede Karaman Devri olarak vasıflandırdığı san'atı da Konya'daki ufak bir Dar-ül-Huffazın yastık taşındaki silmeye bakarak antik devir ananelerine avdet yolunda gösteriyor. Son cemaat mahalli gibi unsurların Karamanlılar'dan Osmanlılar'a geçtiğini de iddia

Tarihî seyrini ve mânasını pek kısa anlatmak mevkiinde olduğumuz bu yeni mimarî çağ, a) kıble mihveri üstünde biribirine bitişik çift kubbeli ve yan cenahlı, b) çok kubbeli, ve c) muhtelif varyantları ile, tek kubbeli olmak üzere üç cami tipi ve avlulu, açık eyvanlı medreseler meydana getirmişdir.

Tâ 823 (1420) senelerine kadar, hemen bir asra yakın müddet, birçok siyasî buhranlar içinde bu inkişaf devam etmiş, büyük saha ihtiyaç ve arzusu, ancak ulu camilerle tatmin olunabilmişdir. Fakat devlet büyük adımlarla ilerliyor, siyasî istikrar teessüs ediyor, halk ve devlet zenginleşiyordu. Bütün şartlar yeni buluşları icab etmekteydi; bu da ancak daha derli toplu, vahdetli binalar olabilirdi; ufak mikyasda ilk deneme, 823 (1420) Yeşil Cami mimarı İvaz Paşa tarafından, Niğbolu kahramanı Toğan Bey namına Dimetoka'da yapılan camide görüldü. Dışdan dışa 30 metro eb'adında bir murabba olan bina, epeyi yüksek duvarları ve geniş bir son cemaat mahallini havi olup bütün çatı dört fil ayağına müstenid bir merkezî kubbe ve etrafındaki tonozlarla örtülüdür, R. 542). Cebheler tamamen kesme taşdan yapılmış, pencerelerde kırmızı renkli taşlarla muhtelif şekiller kullanılmışdır. Yan kapısındaki kitâbe, camiin Toğan Bey namına (İftihar-ül-mühendîsin) üstad İvaz tarafından yapıldığını bildirmektedir.

Bu çağın insanları yanı başlarında bulunan Ayasofya'yı, uluorta, taklide sa'iy etmeyip, san'at inkişaflarının merhale merhale tekâmül ve tekemmülünü beklediler; beklediler sözü, hali tam ifade etmez; bu devir manevî, ruhî ve maddî hazırlık devresi idi ve beklemeğe tahteşşuur sevkediyordu. Nitekim T tipinin envaı, Bursa'da Orhan, Yıldırım, Yeşil, Muradiye ve Edirne'deki Muradiye, İznik'deki Yeşil camilerle beraber eski nümunelerin daha büyük ve muhteşemi ulu camileri inşa ettiler. Siyasî fetret devresi atlatılmış, istikrar teessüs etmişdi; eskilere devamla beraber yeni bir tecrübeye girişmeğe zemin müsait idi ve işte bu Toğan Bey camii meydana geldi. Devlet daha genişledi, Anadolu'da Karaman hududuna, Rumeli'de Mora ve Bosna'ya dayanıldı. Devlet, İmparatorluğa doğru yol alıyordu; artık eskileri temsil ve hazmetmiş olan bünye, daha mühim bircesteler istiyordu. Dimetoka'dakinden yirmi sene sonra, pek orijinal bir plân ve inşa ile Üçşerefeli terkibi meydana çıktı (Resim 1). Bu camii uzun uzadıya ikinci faslın başında izah etmişdik; binanın dahilî ve haricî nisbetleri şadırvan avlusunun oynadığı roller pek mühimdir.

Fâtih Devri 120 - 130 senedir akıp gelen bu cereyanın tekâsüf ve taazzuv zamanı olmuş, azametli İmparatorluğun mimarî potası vazifesini görmüşdür. (1).

*
* *

Fâtih İstanbul'u, umumiyet itibariyle, harab buldu; nüfus kesafeti yalnız sahillere inhisar ediyor, beldenin ortası bomboş bulunuyordu; tarlalar ve kırlar evlerin yerini almışdı (2).

Şehri imar Fâtih'in en büyük gayesi idi, bu işi başarırken bir tarafdan ülke imar olacak, esasen şehid kanı ile mühürlenen toprağa, bir taraftan da Müslüman ve Türk damgası vurulacakdı.

Fâtih'in şeyhi Ak Şemsüddin Mehmed Efendi, fethi müteakib orduya söylediği nutukda «... İnşallah cümlemiz mağfuruz; fakat gazâ malını israf etmeyüp İstanbul içinde hayrât ve hâsenata sarf ve Padişahınıza itaat ve mehabbet ediniz» (3), nasihatleri ile kütle üzerindeki manevî nüfuzunu bu yolda kullanıyordu.

Halk, Fâtih'de hakkın tecelli ettiğine ve onun, kütlenin taht-eş-şuurundaki büyük arzu ve emelleri

---

ediyor. Bu hükümlerin ne kadar hatalı olduğu gün gibi âşikârdır; bir kere siyasî bakımdan Karamanlılar Selçuk saltanatının hiçbir zaman varisi olmamışlar ve Osmanlılar'a karşı bir hâkimiyet temin etmemişlerdir. Herikisi de mezkûr saltanatın inkirazından sonra Anadolu'da teessüs eden on kadar beylikden birisi idi. Karamanlılar mahallî ve küçük bir siyaset takib ederken, Osmanlılar muazzam bir genişleme hamlesine girişerek gayeli, metodlu ve şuurlu bir anlayışla seyf-i İslâm'ı ellerine almışlardır. Psikolojileri itibariyle de Karamanlılar'ı büyük görmemeleri gayet tabii ve yerinde idi. Böyle bir mebdeden hareket eden ve yukarıda izah ettiğimiz veçhile Anadolu'yu taze bir ateşle ısınan kazanda yoğurmak arzu ve imkânı ile meşbu olan yeni kurucuların, mimarîye de başka bir ruh getirmeleri tabiî bir netice oldu. Nitekim teşekküllerinden otuzbeş sene sonra yepyeni şekiller ibda ettiler.

Karamanlılar Profesör Diez'in bir tek yastık taşına bakarak iddia ettiği tarzda antik mimarîye dönüş gibi bir harekete teşebbüs etmedikden başka, binaları da Osmanlı tesirinde kalmışdır. Karamanlılar bu nüfuzu o kadar kıskanmışlardır ki aynı din ve ırkdan oldukları halde, Yıldırım vakasından sonraki fetretten istifade ile, Bursa'yı işgal ettikleri kısa müddet zarfında, Orhan camii ile Ulu Cami önüne muazzam odun yığarak yakmışlar ve Osmanlı mimarîsinin kökünü kazımak istemişlerdir; Ulu Cami'de son zamanlarda bu yangının izleri sıva altından meydana çıkmışdır. Mut kasabasında 750-780 seneleri arasında inşa olunub Profesörün prototip olarak bildirdiği (Lâl Ağa) Camiindeki ahşap sundurma şeklinde son cemaat yerinden 35-40 sene evvel Osmanlılar tamamen kârgir, kubbeli örneklerini vermiş bulunuyorlardı. Karanmalılar'ın yaptıkları mühimce binalar ancak XV. asrın ortalarına doğrudur; bunlar güzel eserler olmakla beraber Garb Türklerinin (bünye) mimarîsine ulaşmakdan uzakdır; tezyinat örnekleri de Selçuk motiflerinin daha iptidaî ve mühmel bir tekrarından ibaret kalmışdır.

(1) — Fâtih devrini yazdığımız için bu çağın meddahlığını ulu orta yapmayı vazife telâkki ettiğimiz zanedilmesin, yer oldu ki aksayan tarafları ehemmiyetle tebarüz ettirmekden çekinmediğimiz gibi, güzel tarafını söylerken de peşin bir hükümle hareket etmiş değiliz. Fâtih Külliyesi ve hisarlardan başka hiçbir binası toplu veya dağınık hiçbir kaymakda mütalâa edilmeyen bu devrin kıymetini, esere başladığımız zaman, biz de tam olarak bilmiyorduk; ancak kemiyyet ve keyfiyyet bilânçosunu yaptığımız zamandır ki hayret etmemek ve bu hususdaki cehaletimizden mahcubiyet duymamak kabil olmadı.

(2) — Ne hazindir ki bugün de Aksaray ve Fâtih civarında buğday ekilip harman dövülmektedir.

(3) — Feth-i Celîl-i Kostantaniyye - Ahmed Muhtar Paşa, s. 268.

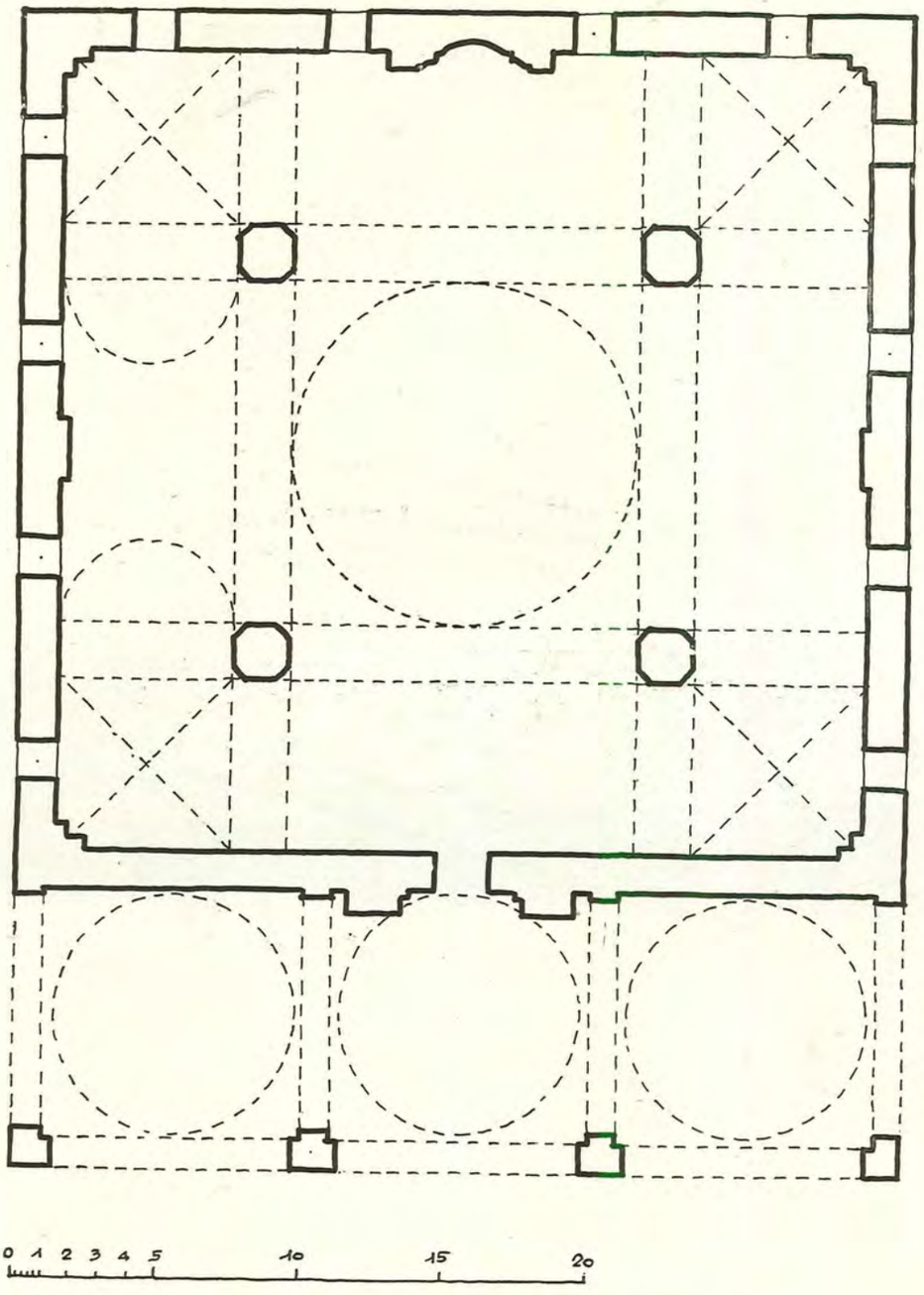

(Resim 542) Dimetoka'da Doğan Bey Camii plân krokisi

tahakkuk ettirecek erişilmez, üstün kuvvetlere mensubiyetine inanıyordu. Fâtih'in her sahadaki icraatının azameti karşısında bu fikir bir kere camianın şuuruna vasıl olunca, kütle kendini Sultan Mehmed'in şahsında tecellî etmiş gördü; o içinden çıktığı cemiyetin timsali idi.

Şimdi rençberi, ustası, kalfası, mimarı, Fâtih'teki icraatcı ruh ile uhdesine düşeni yapacak, şahsında kendini temaşa ettiği o sihirli ve ölmez varlığı bir nizam ve üslûb ile maddede ifade edecek, imkân sahasına dökecekti.

Bu suretle, gayb sırrına mensub insan-ı kâmilin ifadesi, mimarîmizde vahdet, merkeziyyet, vekar, hayatın teferruatını temsil eden tezyinattan tecerrüd ve bunların tabiî neticesi olan sükûn, âhenk ve ebediyyet vasıflarını kendinde toplayan Türk camilerinde beyana getirilmiş oldu; bu saikler altında İstanbul'un Fâtih çağı açıldı.

İlk günler için bir kaç kilise camie tahvil olunmuşdur (1); bir tarafdan da acele olarak ahşab ça-

(1) — Fâtih'in 30 senelik devrinde yalnız 15 kilisenin cami'e tahvil edildiği malûmumuzdur. Bunlar da ceste ceste tebdil edilmişdir.

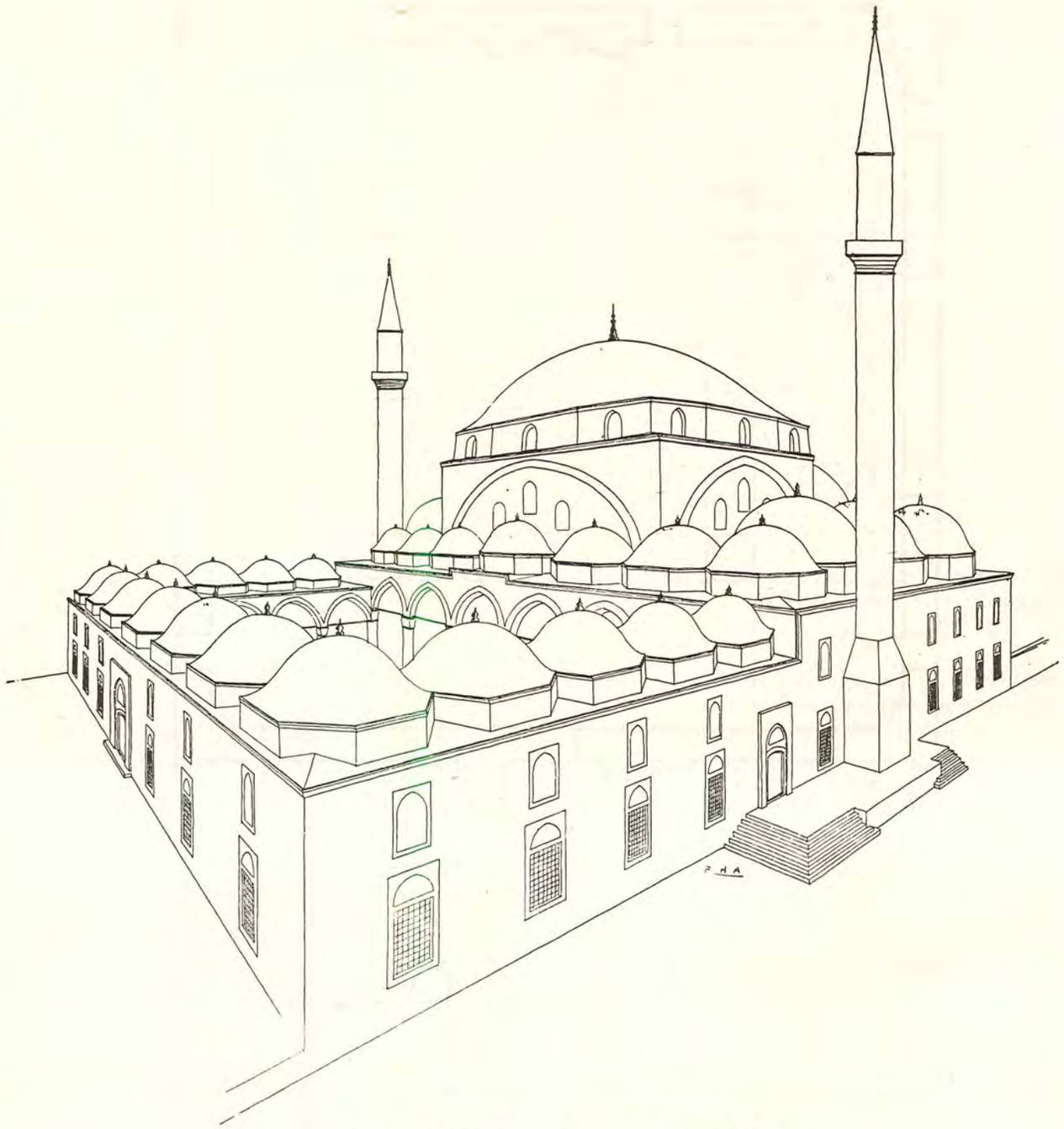

(Resim 543) Fâtih Camii, restitüsyon menâziri

tılı cami ve mescidler yapılmaya başlandı. Bunlar I. ve II. fasıllarda belirtildiği gibi, 10-12×8-9 metroluk esas harîm ve 3-4 metro genişliğinde iki katlı bir son cemaat mahallinden terekküb ediyor ve birinci katı medhal için bırakılıp ikincisi harîmi tevsian ona ilhak olunuyordu. Bu ihtiyaçdan doğma küçük plânda bile aynı mimarî ruh hâkimdi; Yatağan camii misalinde olduğu gibi.

Bu ilk acele hamleden ve orta büyüklükdeki iki emsalinden bir kaç sene sonra, ana eser, Fâtih camiine başlandı; çağın baş eseri olan Fâtih manzumesinin esas kütlesinin zamanımıza erişememesine ne kadar esef etsek azdır; II. faslın buna aid bendinde mümkün mertebe şekl-i aslisini belirtmeye çalıştık; tarihî malûmat ve krokilere nazaran yapılan restitüsyon menâzırını, (Resim 543) de koyuyoruz. Bahsinde dercolunan plânlardan (Resim 51, 52, 53), ve mahallinde ilk inşaatdan kalan son cemaat yerinin tetkikinden tezahür eder ki, her türlü mübalâğadan âri, saf, temiz hatların birbirine bağladığı kütleler gayet muvazeneli, şadırvan avlusu ile esas bina gayet uygundur ve yekdiğerini tamamlayıcıdır. Bu manzumeden 25 sene evveli yapılan Üçşerefeli'de avlunun nisbetsiz genişliği ancak güzel bir kütle oyunu ile

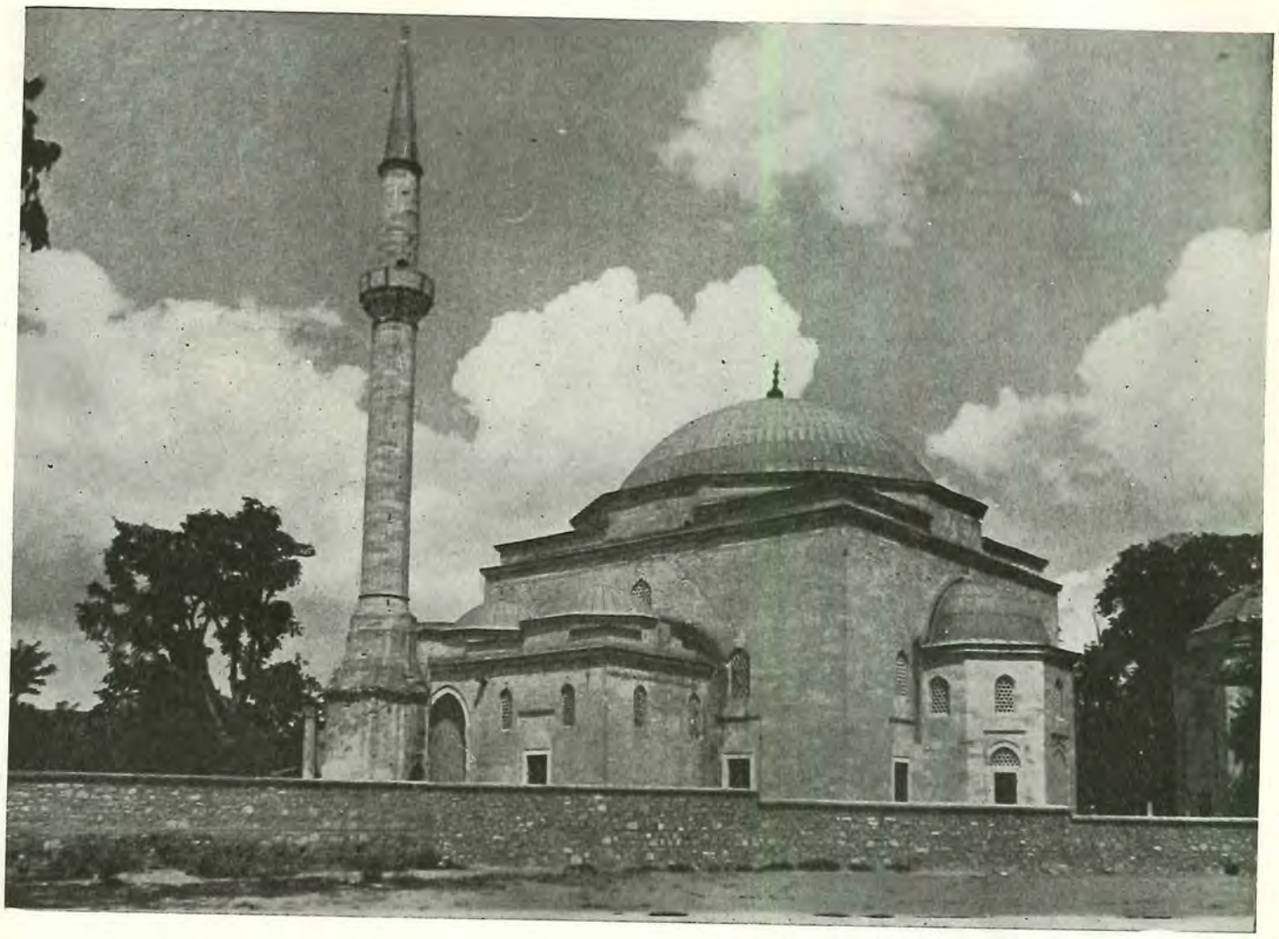

(Resim 544) Davud Paşa Camii

gözden saklanabilmişdi; halbuki Fâtih camiinde mesele tabiî bir şekilde hallolunmuşdur. Bundan sonra yapılan camilerin inşa kaideleri, bu bina ile, sağlam ve esaslı şekilde vazolunmuş, geriye yalnız daha mütekâmil ve büyüğünü yapmak kalmışdır. Kubbe, bir asır müddetle, en büyük Türk kubbesi vasfını muhafaza etmişdir. Esasen Türkler hiç bir zaman hacim eb'at müsabakasına girmeye tenezzül etmemiş, ihtiyaç duymamış olduklarından Fâtih kubbesine verdikleri kutur da cemaati alacak büyük saha yapmak mecburiyetinden doğmuşdur. Daha küçük eb'adına rağmen 2600 metrelik iç zemin sahası, Ayasofya'nın 6000 metrelik sahasına muadil idi, dense hata olmaz.

Ayasofya'da yalnız 2600 metrelik orta sahn kısmı kıymet ifade eder. Cenahlar karanlık ve basıkdır ve külden ayrı düşer (1).

Şimdi de ikinci derecede bir eser, bir vezir yapısı olan Davud Paşa camiini misal alalım: (Resim 544), şu dik yükselen duvarların ufkî hatlarla bağlanışına dikkat buyurulsun; hacimlerin terkibi ile neler elde edilebileceği aşikâr olur. Bugün son cemaat revakından mahrum, minaresi eski şeklini kaybetmiş, sakat halinde bile, tek başına, bir milletin mimarî şerefi olabilecek kuvvettedir. Eserin tezyinatı nedir? Hemen hiç! Mimarîyi oyma, tezyinat ve heykel hamalı olarak görmeye asırlardır alışanlar için nisbetlerin senfonisi belki yavan gelir; ne yapalım ki bu sırra ermişlerdir diye Türkleri ve eserlerini tahti'e hakkına mâlik değiliz.

Ve yine (Resim 545) Afyon'da Gedik Ahmed Paşanın yaptırdığı camii ele alalım, orta hacmin yanlarla ve revakla bağlanışında bir kusur aransa bulunamıyacakdır. Hiç bir unsur sarkmıyor; çiğ durmuyor; her çizgi bir birini ikmal etmektedir. Artık bu devir binaları, ne eksiği, ne fazlası olan dört başı mâmur, kemâl eserleridir. Bir gotik kilisesine asırlar sonra transept ekliyebilir, bir cebhe yapabilirsiniz, kezalik direkli bir Arab camiini bir kaç mihver daha büyütebilirsiniz, (2); çok bir şey değişmez. Lâkin bir Davud Paşa camiinde, plân ve fikir vahdeti çivi çakmıya bile mahal bırakmaz. Türk mimarîsinin belki en büyük kusuru pek fazla mütekâmil ve kusursuz olmasıdır. Bazı moda üslûblar bir müddet için büyük rağbet gördüğü halde devranın amansız mehengi bir zaman sonra onları hakikî kıymetleri seviyesine ten-

(1) — Bu hususta III. faslın V. Babında mukayese kısmına müracaat edilmesi.

(2) — Meselâ Gırnata'daki Abdurrahman-ı Sâlis camii üç tevsi safhası geçirmişdir.

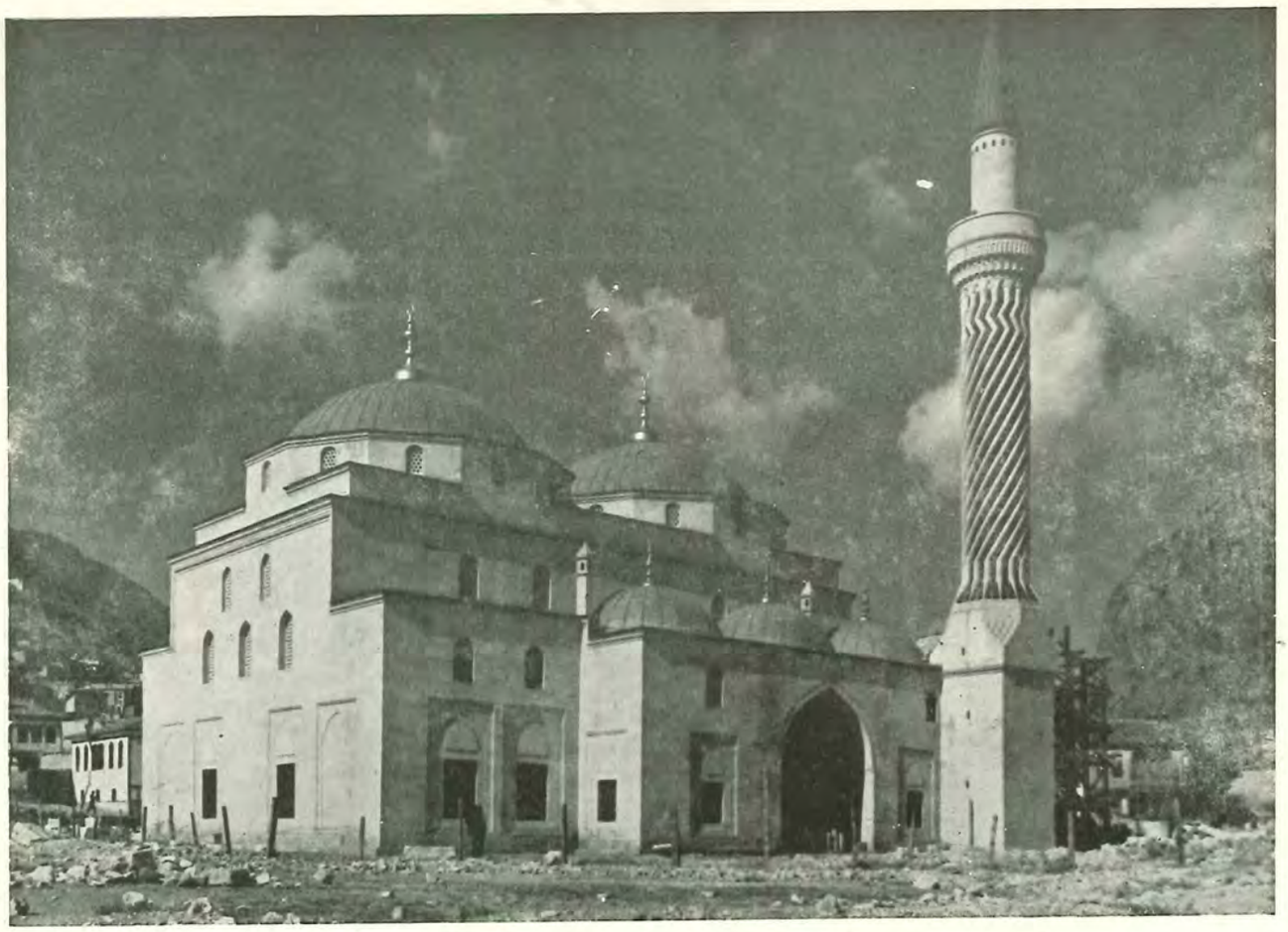

(Resim 545) Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii
(Foto: Evkaf Kütüğü)

zil eder; mimarîmiz mücerred ve zaman fevkindeki evsafile asırlar ve asırlar boyunca hiç bir şey kaybetmeden kalacak müstesna bir bünyeye mâlikdir. Mimarîmizin nazik ciheti de buradadır; daha mütekâmilini yapmıya imkân bırakmıyacak kadar tamamiyete sahib ve noksansız olması, ona erişilmez bir şâhika vasfı kazandırıyor ve beşerî zaafların fevkine çıkarıp baş döndürüyor. İnsanoğlu erişemediğini kötülemekden çekinmez.

Minarelerde artık küllün ayrılmaz ve tamamlayıcı unsuru olmuşdur.

Semaya doğru hamleleri ile bugünkü minarelerimizin şanını tamamlıyan o mevzun ve sivri külâh ne vakit tatbik edilmişdir? Külâhların sık sık değişmeye muhtaç narin yapılar olması, ilk örneklerin zamanımıza intikaline mâni olmuşdur; hemen hiç bir minarede ilk inşasındaki külâh kalmadığından, kat'î bir hüküm vermek güçdür; bununla beraber Bursa Ulu camii minaresi gibi nisbeti kalın olmıyan Üçşerefelide takke - külâh yerine uzun külâh tatbik edildiğini, gövde ve sair aksamının nisbetlerine bakarak tahmin ediyoruz. O minareyi seleflerinden başka nisbette yapan mimar, külâhı da hemahenk inşa etmeyi ihmal etmezdi. Bunun gibi aynı nisbetlere mâlik olan Fâtih minarelerinde de, külâhın sivri olması lâzım gelmektedir. Kalın minarelerde (Resim 534) deki Bursa Beşikçiler camiinde ve daha büyük bir yapı olan, Osmanlı'ların Kastamoni'yi ilhaklarından evvel yapıldığı için dercetmediğimiz 858 tarihinde inşa olunmuş İsfendiyaroğlu İsmail Bey camii misalinde olduğu gibi takke - külâhlar da tatbik olunmuşdur.

*
* *

Medreselerde de Fâtih devrinde, Semâniye, Tetimme, onaltı tanesinin bir arada yapılması ve açık eyvan yerine kapalı dershanelerin kat'î olarak yer alması ve eski höcrelere nazaran yenilerin daha geniş tutulması gibi unsurlar karakteristik vasıfları teşkil eder (1).

*
* *

Fâtih devrinin pek mühim bir eseri de Çarşıdır. Bedestan birçok eski Türk şehirlerinde vardır; fakat, bahsinde izah ettiğimiz gibi, iki bedestan etrafında

(1) — Söylediklerimizin devrin umumî ahengine uyanlar için olduğunu karilerimiz takdir ederler. Yoksa bir Zincirlikuyu, bir Manisa Çeşnigir, bir Murad Paşa camii eski an'anevî plânda yapıldığı gibi medreselerde de açık eyvan tatbik olunmuşdur. Bu da her devirde görülen itiyadların devamından başka birşey değildir ve tabiî görülmelidir.

1500 - 1800 dükkânlık bir kapalı çarşı ve hanlar grubu ne Kahire'de, ne Şam'da mevcuddur. Üçüncü payitaht Bağdad tahrib edildiğinden çarşısı olub olmadığını bilmiyoruz. İsfahan'da ve Herat'daki çok ufak nümuneleri epeyi muahhardır.

Çarşı, başlıbaşına, büyük çapta bir fikir mahsulü ve bir milletin şerefi olub yalnız devlet tarafından değil, halkın iştirakı ile başarılmışdır. Bu abide, başka diyarda olsa idi, birinci derecede bir medeniyet hârikası, imtiyazı ile eşsiz bir propaganda mevzuu olurdu. Bugün öylesine harab ve perişandır ki ehemmiyet vermek şöyle dursun kıymetini dahi takdir edemiyor ve başımızı çevirip geçiyoruz.

*
* *

Yine Fâtih devri yepyeni bir anlayış ile, kapalı bir sur dahilinde eşi ve naziri bulunmıyan iki müstahkem şato meydana getirmişdir. Edirne sarayından fiilen birşey kalmadığından hakkındaki fikrimiz ancak menkûlâta münhasırdır. Fakat yedi yüz bin metre murabbaı, yetmiş hektar, saha üzerine kurulmuş, suru, hizmet daireleri, mutfakları, çalışma daireleri, merasim salonları, hazine, oyun ve eğlence sahaları, hamamları, camileri, bahçe ve havuzları ve ikametgâh kısımlarını muhtevi bir sur içindeki şatoların en büyüğüdür; Kremlin aynı şeraite tevafuk ederse de sahası daha ufakdır. Belki Pekindeki Çin imparatorlarının sarayı ile bir mukayese yapmak mümkündür. Bittabi burada Versailles veya Louvre'un geniş salonlarını aramamalıdır; devir itibarile fark olduğu gibi, zihniyet ve hayatın kabul tarzı her iki medeniyette ayrı ayrıdır. Fâtih devrinde de daha büyük, daha gösterişli yapamazlar mıydı? Buna imkân ve servet mi müsait değildi? Böyle olduğunu, zannederiz, kimse iddia edemez. Fakat Türkler yarışmadan daima ictinab etmişlerdir; «Ey Süleyman, ben seni geçdim.» nârasını vuran Türk hükümdarı görülmemişdir? İhtiyaç bu kadarmış, o kadarla iktifa edilmişdir.

*
* *

Hamamlar, Fâtih devrinde mühim inkişaflara zemin teşkil etmişdir; o devirde yapılmış olanlar bütün Türk devrinin en mühimleridir. Mahmud Paşa, Tahtakale, Murad Paşa, Gedik Paşa hamamları, XVI. asırda dahi daha üstünleri yapılmamış, en büyük ve ferah nümunelerdir. Bizans'dan hiç bir hamam kalmadığından ikisi arasında bir mukayese kabil olmuyor. Yalnız Türkler Caracalla ve Diocletien hamamları gibi aşırı eb'âda yaklaşmak bile istememişler, ısıtılabilir, temizlenebilir, temiz ve ferah binalar yapmışlardır.

*
* *

O zamanın hanlarından elimize pek birşey geçmiş değildir. Zamanımıza intikal edip garib bir tesadüfle, her ikisi de Sadrıâzam Mahmud Paşanın eseri olan, Kürkçüler ve Bursa'daki Fidan hanları daha evvel ve sonrakilerden saha ve hacim itibarile aşağı kalmazsa da Bursa'da II. Murad zamanında yapılan Koza hanı ile, II. Bâyezid devrindeki Pirinç hanının muhteşem mimarîlerine yaklaşamazlar.

*
* *

Fâtih'in mühim eserlerinden birisi de kalelerdir. Bosna serhadlerinde yaptırdığı layuad hisarlardan başka İstanbul'da bulunan ikisi, istihkâmcılığın kemal derecesine erişmişdir. Garbdan müteessir olduğu şübhe götürmiyen plândaki teknik yeniliklerden başka Rumelihisarı çok mütenasip ve güzel bir mimarîye ve dünyanın en büyük kulelerine sahibdir. Prof. Gabriel dünya yüzünde ancak Coucy (1) burcunun bunlardan büyük olduğunu yazıyor. Memleketimizde, Alâiye'deki Kızıl Kule irtifaca takarrüb ediyorsa da, kutru ve duvarları daha incedir.

Rumelihisarında, ahşab ve demir aksam hariç, yalnız kârgir kısmı altmış bin metre mik'âba baliğ olmaktadır. Bu muazzam hacim yalnız dört buçuk ayda taşınmış, işlenmiş, bitirilmişdir ki ancak bin usta ve 5-6 bin amelenin başarabileceği bir işdir. Demek bu mikdarı bir iş üzerinde teksif edebilecek kadar mütehassıs işçi vardı.

*
* *

Fâtih'in otuz senelik devrinde tesbit edebildiğimiz 750 âbide ve edemediğimiz bir o kadardan maada, İstanbul'daki küçük meskenler, konaklar ve saire gibi pek büyük imar hareketlerinin nasıl başarılabildiği, bu adetler ianesile kolayca izah olunabilir. Yalnız İstanbul'daki 184 cami ve mescid, 24 medrese, 32 hamam, 12 bedestan ve han, bir kaç bin dükkân, saraylar, evler yekûnun büyüklüğünü gösterir (bakınız: I. fasıl sonunda istatistik cedvelleri).

(1) — Coucy burcu, maalesef, son harbde Almanlar tarafından havaya uçurulmuşdur. Şu halde Boğaziçindekiler dünyadaki en büyük misal vasfını almakdadır.

BEŞİNCİ BAB

Civar mimarîlerle münasebet ve netice

Yine tekrar edelim ki Türk mimarîsinin menşelerini aramak mevzuumuzun haricinde olduğundan ana kaynak Anadolu Selçukîler'ine, Azerbaycan, Horasan, Semerkand ve Irakeyn'deki Türk eserlerine olan Arab ve Acem tesirini, vâki veya gayri vâki, tetkik edecek değiliz; yalnız ele aldığımız devrenin bu Türk kolları ve komşuları ile müsbet veya menfî temas noktalarını işaret edeceğiz.

Muhteşem sıfatına lâyık en son Türk san'at kolu olan Osmanlı Devrinin Fâtih çağı, Arablardan pek bir şey almamışdır, denebilir; Mısır'da bu devirden evvel yapılan camiler plân itibarile yine çok direkli tarzın istihaleleri olduğu gibi, minare, kubbe, kasnak ve tezyinatı da bambaşkadır. Medrese ve bimâristan-

lar için aynı hal vâkidir.

İranlılar'ın cami ve medreselerinin plânları ve haricî manzaraları, tuğlayı taşa tercih ile sıva veya çini kaplamalarla tezyinata gark etmeleri gibi, mimarî üslûblarından ve inşa unsurlarından da, bu devir birşey almamış, daha yakın komşu mimarîler yolu ile bize intikal edenler de XV. asrın ikinci kısmında hemen kat'î bir tasfiyeye uğrıyarak, evvelki babda anlattığımız gibi, bünye mimarîsinin kemâline doğru yol açılmışdır. Bu yolun ihtiyarı ile, Fâtih devri, Konya ve Azerbaycan Selçukîler'inden ve muasırı Akkoyunlular ekolünden gitgide uzaklaşmışdır. Yalnız bir eser, Çinili Köşk, kaburgalı kubbeleri ve mozayık çini ile süslü eyvanı ile Yezd'de 846 (1437) de yapılan (1) Emîr Çakmak camii ile bir müşabehet arzetmektedir. Bununla beraber İstanbul'da, mahallî zevk tesirini göstererek ön cebhede göz dinlendirici boş satıhlar bırakılmış, yan cebhelerde ise çini yalnız şeride inhisar ettirilerek arka yüzdeki satıhlarda da çini, sırlı tuğlalar arasına serpiştirilmekle iktifa olunmuşdur.

Bu kadar ekzotizmi de kendisine değişik manzararlı bir köşk yaptırmak isteyen bir Fâtih'in arzusuna bağışlamakda tereddüt edilir mi? Nümune münferiddir; evveli ve sonu yokdur.

*
* *

Pek kısa olarak anlattığımız cenub ve şark komşularından sonra Türk san'atının, bilfiil beşiğine gelip yerleştiği, Bizans san'atı ile olan münasebetlerini gözden geçirmek sırası gelmişdir.

Bir Bizans eseri ile bir Türk binasını görür görmez tefrik ettiren alâmet nedir? Bir Bizans mabedine halı, yazı, minber, mihrab gibi birçok ilâvelerle cami kisvesi giydirilen ve fethedilen şehirde ellerine geçen en kıymetli ganimet olmasından dolayı müslümanlarca hakkında beslenen tarihî, an'anevî hörmet hissile meşbu olmanıza rağmen Ayasofya'yı temaşa ettiğiniz zaman duyduğunuz his ile yanıbaşındaki Sultan Ahmed'den massedeceğiniz inşirah bir midir? Süleymaniyeyi, denizden, avlusundan ve içinden seyretmekle varılan haz ne kadar ayrıdır? Türk ve Bizans eserlerini haricen ayırd etmeğe pek çok sebebler olduğu gibi, dahilen intibaı da aynı cinsden değildir. Böyle olması da gerek ruhî bünyemiz ve gerek şekil itibarı ile tabiîdir.

XIV. asırdan sonra İslâm dininin Sünnî kolunu en saf şekli ile ve samimî surette benimseyip temsil eden Türkler'in, mâbede vahdet verme yolunda girişdikleri cehd bir âmildir. Müteaddid vesilelerle gördük ki, Türkler, ulu cami tipini nâkâfî bulup Bursa üslûbuna geçtiler; oradan Üçşerefeli merhalesine geldiler; bu, daha derli toplu bir buluş idi; fakat kâfi değildi. Artık buraya gelince, Bizans kilise şemasını da beğenemezlerdi.

*
* *

Tetkik etmekde bulunduğumuz asıl mevzu olan Fâtih devri mimarîsinin Bizans ile olan münasebetlerinin ilk nazarda ehemmiyetli görülmesi tabiîdir. Bilhassa garblı müelliflerin hükümleri neticesinde mesele daha ehemmiyet kesbetmektedir.

Ducange'dan beri pek çok muharrirler Bizans tarih ve san'atını kalın ciltlerde toplamışlar, kütübhaneler teşkil eden bir literatür meydana çıkarmışlardır. Buna mukabil Türk sanatı ve mimarîsi üzerinde çalışmalar son devre aid bir kaç monografiye münhasır kalmış, onların birçoğu da satıhdan içeriye nüfuz edememişdir. Yalnız H. Glück Türk mimarisini yoğuran esas unsurları bulup göstermek kudret ve cesaretini ibraz etmiş ise de pek kısa ömrü eserinin intacına kâfi gelmemişdir. Bu yolda en ileri gidip, muhalled eserler meydana koyan Prof. A. Gabriel'in neşriyatı da Selçuk devrinden henüz öteye geçmediğinden, Bizans münasebetleri kısmını aydınlatacak fikirlerini, daha ortaya koymamışdır (2).

Azîm ekseriyeti teşkil eden diğer müelliflere, Türk san'atı ile meşgul olmamalarından dolayı serzeniş bile etmek kimsenin aklından geçemez; herkes çalışma sahasında hürdür. Ancak bu muhterem zatlar kendilerince meçhul olan mezkûr meseleye Bizans zâviyesinden bakıp ayak üstü, iddialı hükümler vermişler ve bilmukabele bizim de mütalâalarını tetkik ve tenkit etmemiz zarureti hasıl olmuşdur. Bu ekol mensublarından biz, Prof. Diez'in mütalâa ve hükümleri üstünde durmak istiyoruz. Zira bu zat, İstanbul Üniversitesi tedris kadrosunda, hayli zaman kürsü işgal etmiş bulunup, Türk san'atı hakkındaki görüşüne hatalı bir istikamet vermiş olmakla, bizim için diğerlerinden daha mühimdir. Sayın Prof. neşrettiği kitabının mukayese kısmının hemen başında (s. 146): (3) «Sinan 1500-1505 de Ayasofya'ya uygun olarak inşa edilen ilk büyük yapı olan Bâyezid camiinde örnekle taklidi birbiri ile mukayese ve tenkid için ilk tecrübeyi görmek imkânını bulmuşdur.» diyerek, bahsinde belirttiğimiz gibi, Fâtih camiinin daha büyük ehemmiyetini bir yana bırakıp Istanbul Türk camilerinin ona göre birinci nümunesi olan Bâyezid camiine (taklid) damgasını peşinen vurmakla söze başlamakda tereddüt göstermemişdir. Bu satırları müteakip, camide safların bağlanması için müslümanların derinden ziyade geniş bina yaptıklarını ve

---

(1) — Pope, A Survay of Persian Art (4. cild, s. 440-450)

(2) — Kitabımız matbaaya verildikden sonra çıkdığı için, ancak bir notla bahsetmek mevkiinde olduğumuz, Profesör Gabriel'in 500. Fetih yılı münasebetiyle, Resimli Hayat mecmuasının 29 Mayıs 1953 nüshasında yayınlanan, (Mimarlık Bakımından Türkler İstanbul'a ne getirdi?) isimli şayan-ı dikkat makalesini okuyucularımıza tavsiye ederiz. Yukarıda, Profesörün, henüz Bizans - Türk münasebetleri hakkında fikirlerini sarahaten neşretmemiş olduğunu bildirmiştik; fakat muhterem Profesör, nihayet bu son yazısı ile, vasıl olduğu neticeyi ortaya koymuş bulunuyor.

Bu makale, ciddî ve tarafsız bir ilmî tetkikin, ister şark, ister garb menşeli olsun: dâvamızı teyid eder bir istikamet takib ettiğine sarih ve berrak bir delil teşkil etmesi bakımından mühimdir.

(3) — Prof. Dr. E. Diez, Türk san'atı, Başlangıcından günümüze kadar, Edebiyat Fakültesi neşriyatı, 1946, İstanbul.

bunun 800 senelik bir an'ane olduğunu (1) ve binaenaleyh Ayasofya plânının enine doğru tâdil olunduğunu yazıp Üsküdar'daki iskele camiini misal veriyor. Evvelki devir hakkında malûmatı olmadığı için, hep, malzemesini daha kolay bulduğu, Sinan'dan bahisle bütün gayretin (Enine mekân) yapmak olduğunu ilâve ile faraziyesini de buna istinad ettiriyor (2).

Daha sonra (s. 193) de üslûb meselesini ortaya koyarak «Yalnız camilerin iç kısmını gözönüne getirir ve bunu eski Jüstinyen kilisesinin içi ile mukayese edersek çok esaslı farklar görürüz ki bu bize konstrüktif bir şemanın örnek alınması ile bir üslûbun aslâ taklid edilemiyeceğini anlatıyor. Konstrüksiyon teknik bir meseledir. Fakat üslûb dünya ruhu ile ilgilidir. Üslûb zamana bağlıdır; kısa veya uzun bir zaman çerçevesi içinde her ne kadar daima muayyen bir dereceye kadar rasyonel izah edilebilirse de metafiziğin en son nihayetine kadar makul bir halde değişir.

Ayasofya pnömatik dünyevî ruhun açık bir ifadesi olduğundan her türlü elle tutulur plâstikliği mümkün mertebe gidermek yani maddelikten sıyrılma onun en yüksek üslûb kanunudur. Maddelikden sıyrılma, entmaterialisierung, payeler, sütunlar, serbestçe duran galeriler ve kuvvetle öne çıkan saçaklar gibi bütün tutulabilir, plâstik, fonksiyonel yapı organlarının mümkün mertebe gizlenmesi ile elde edilmişdir. Duvar köşeleri kaçamaklı absitlerle yerine konulmuşdur. Duvarlar kubbenin merkezinden aşağıya derinlere kadar bütün tutulabilirliklere karşı gelen, optik görünüşleri saatten saate değişen ve sihirli olarak tesir eden mozayıklerle ve altta da renkli mermer levhalarla kaplanmışdır, aynı şeye uyarak sütunlarda düzgün duvarlara yaklaştırılmış olup artık taşıyıcı olarak değil yalnız koyu zemin üzerinde renkli örnek tesiri uyandırıyorlar, bu optik tesir tezyinî sütun başlıkları ile daha çok belirtilmişdir. Böylece Ayasofya'nın içi kendini temsil ediyor ve içerisine giren şaşkınlık içerisindeki ziyaretçiyi bugünün insanlığına çoktan yabancı olan bir dünyevî ruhun debdebesi ile sarıyor. Bu dünyevî ruh İslâmlığa da yabancı idi. Gerçi o da monoteist bir dindi, fakat bu hıristiyanlık ruhundan ziyade eski Yehova Kültü mânasında bir monoteizmdi. Bunun üzerinde daha fazla durmağa mevzu müsait değildir.» ve (s. 195) de «Besbelli dinî ibadet an'anesile kösteklenen Osmanlı mimarları hiçbir zaman mugarnatlar vasıtası ile çirkin ve tektonik olmıyan intikal şeklinden, Bizans kilise inşalarında bilhassa Ayasofya'da teşkil edildiği gibi eksedraların yerden yuvarlatılması ile kaçınmayı tecrübe etmemişlerdi.» demektedir.

Tercümede bütün bütün muğlâklaşan pnömatik dünyevî ruhun açık bir ifadesi» olan Ayasofya'yı «Maddelikden sıyırma» yani dünya anlayışını maddeden tecrid gibi biribirine zıd iki mefhumu aynı mefûl üzerinde birleştirmesi ile meydana gelen garib ifadelerini ve İslâm dinine aid tevehhüm üstüne müesses esaslı hata ve tarizlerini, bir kalemde, kenara bırakırsak, üslûb hakkındaki mütalâalarında, bir hakikat mevcud olduğu muhakkakdır, o da Türk üslûbunun Bizansınkine benzemediğidir. Biz de zaten bunun başka bir şey olduğunu biliyor ve bildiğimizi de şimdiye kadar her fırsatta tekrarlamış bulunuyoruz. Müellif, (konstrüktif bir şema) alınması ile bir üslûbun aslâ taklid edilemiyeceğini söylüyor. Türkler böyle bir şemayı almamışlar, mimarî inkişaflarının seyri esnasında bizzat kurmuşlardır; kubbeyi gayri merkezî kuvvete maruz ayaklara istinad ettirmek mimarî san'atlarının merhale merhale inkişafının tabiî neticesi ve Ayasofya'yı görmeseler bile merkezî kubbeli camiler, binalar yapmaları ancak bir zaman meselesi idi. Nitekim daha evvel Doğan Bey camii ve Üçşerefeli'yi inşa ettiklerini arzetmişdik. Türk camileriyle Ayasofya arasında (konstrüktif şema) bakımından esaslı müşterek unsur budur. Yoksa ayakların, üstlerindeki taşıyıcı kemerlerin, kubbe kasnaklarının kuruluş kaideleri bütün bütün başka idi. Kapıların, pencerelerin, sövelerin, kornişlerin ve daha basit unsurlara inerek duvarların, cebhelerin hattâ harçların terkibi başka idi; bu mukayeseyi biraz aşağıda tekrar ele alacağız. İnşa fiilinin geriye kalan unsuru olan (üslûb) un başka olduğunu da E. Diez bizzat söylediğine göre, Bâyezid Camiine yekden (taklid) damgasını vururken neye istinad ettiğini anlamak biraz güçdür. Böyle bir neticeye ancak peşin bir hükümle, tarafgir bir zihniyetle varılabilir. Şunu da unutmamalı ki selefleri gibi, Prof. E. Diez de, bütün mukayeselerini göz alıcı tezyinatına sığınarak, Ayasofya'nın dahiline hasretmeğe gayret ederken, mimarînin mânasını teşkil eden haricî manzaranın onda ve sonrakilerde ne kadar zayıf olduğunu bilmiyor değildi.

(1) — Geniş, saf meselesi hiçbir esasa dayanmıyan bir rivayet ve Avrupalılar'ın kulakdan kaptıkları bir vehimdir; ne Arab camilerinde, ne bizim ulu camilerde, ne Bursa tipinde takib edilmişdir; İslâm, bilhassa Türk mimarları yüzlerce çeşid ve eb'ad denemişlerdir; bazan geniş tesadüf etmesi kabil olduğu kadar derin yapılması da vâkidir. Bir devirde böyle, bir devirde şöyledir, bu bir esas ifade etmez.

(2) — Bir noktaya nazar-ı dikkati celbetmek isterim. Ayasofya Bizans'ın en büyük eseridir; fakat o üslûba yakın, daha evvel, Bizans'da yapılmış bir başka eser yokdur; menşelerini Roma'nın ve şarkın kubbe mimarîsinde aramak lâzım gelmektedir. Yapılmasını müteakip de ona kıyas edilecek hiç bir eser meydana gelmemişdir. VI. asırda yapılan küçük Ayasofya kilisesi, Havariyyun ve Efes'deki Jüstinyen bazilikaları ile ana eser arasında klâs farkı vardır. Altıncı asırdan sonra inşa edilenler bunlardan da dundur. Bizans, dokuz asır Roma mirasını yemiş, ancak mutavassıt eserlerle gününü gün etmeğe bakmışdır. Bir paradoks olarak denebilir ki mozayık ve tezyinatından tecrid edilmiş Bizans kiliselerinde cazibe ve tenasüb kalmaz. Soyulmuş bir Kariye camiini kim ziyaret ederdi? Türk san'atı ise altı asır mütemadiyen yapmış ve birbirine yakın en aşağı yirmi büyük ve sayısız vasat eser meydana getirmişdir. Onun için Türk san'atı potansiyeli ile aynı zaman devri içindeki Bizans eserlerini kefeye koymak doğru olur. Bununla beraber Ayasofya ile tek başına mukayese edilecek âbide yok mânasını da çıkarmamalıdır; vardır ve müteaddiddir.

Bu haricî manzaranın nisbetlerindeki haşmet, dahilî mimarî ile bir kül teşkil etmekde ve yekûnunundan Türk mimarî üslûbu doğmaktadır. Burada mukadder bir suale cevab vermekden ictinab gayri kabildir; bu üslûbun âmili olan zihniyeti tevlid edici sebeb nedir?

Bu âmil, müslümanlık telâkkisinin hakikî veçhesini Türklerin mimarîye tatbik etmeleridir. Asıl «monoteist» (1) olan İslâm dini, uhrevî olduğu kadar, beşerî ve ferdîdir ve hiçbir zaman ruhanî (clérical) olmamışdır. Ferdin bilâvasıta binanın ruhunu kavraması lâzımdır. Binaenaleyh yapacakları binalarda bu anlayışın ifadesi olan vahdet, merkezîyet ve teferruatı tebarüz ettiren tezyinatın reddi esas olup, bunlardan da ahenk, sükûn ve ebediyet taşacakdır.

Bu merhaleye varmak pek de kolay olmamışdır. Asr-ı Saadetin sâfiyet zamanlarından sonra epeyi tereddüdlü devreler geçirilmiş ve ancak Türkler bu sırra erebilmişlerdir. Paiyen mabedden üçlü nefleri alarak kiliselerini inşaya başlıyan hıristiyanlar ise, ancak protestanlıkla bir yeniliğe varmışlardır. Bu farkı tahkik için, Ayasofya ile büyük İstanbul camilerinden birini gezdiğimiz zaman, üslûbun birbirinden ne kadar ayrı olduğu derhal göze çarpar. Camilerde başka türlü bir intiba, vuzuh, rahatlık ve (vahdet) derhal ziyaretçiyi sarmaktadır; vahdet, ferdî irâde ve imanın damla damla toplanması ile madde haline gelmiş; tereddüdlü bir nokta bırakılmamış; her şey şema, plân üstünde ve hacimde halledilmişdir; camie girince her köşeyi birden kavrarsınız; hafif satıh tezyinatı, yalnız yukarılara ve mahdut noktalara hasredilip ayaklar ve duvarlar taş cebheleri ile kuvvet ve resanetlerini gösterecek şekilde arzedilmizdir. Bir kemere baktığınız zaman, mühendisin kubbe dafia mudallamı o anda çizmekde ve kemeri tam yerine koymakda olduğunu hissedersiniz. Ziya ve sada ilâhî nağmenin dünyevî tezahürü gibi etrafınızı sarar. Orada siyyanen, haklarına sahib insan olarak ibadet edilir; imtiyazlıların idaresinde değil.

Fil ayaklarının meydanda bırakılıp görünüşün derinliğini temin sureti ile dahilî bünyenin vahdetinin tebarüz ettirilmesini bir kusur addedenler de görülmüşdür. Bu ameliyenin birinci âmili bu söylediğim üslûbdur ki, birçok estetlerin telâkkisine göre, gizleme ve yuvarlama usulünden çok daha ileri bir hamle ve bir san'at tezahürüdür.

Ayasofya'nın dahilinde, Türk eserlerinden başka mahiyette bir güzellik vardır; ona hörmet ederiz. Bu satırlar da ancak Türk eserlerinden ayrıldığı noktaları tebarüz ettirerek, mukayeseyi temin için yazılmakdadır.

Ayasofya'nın güzelliği kıvrak ve yumuşakdır: Türk camilerinin dahilinde ise, kendinden emin, pervasız, her noktası bariz ve vazıh, her hattı aşikâr, bütün bünyesi meydanda bir ihtişam içinde, rabbanî huzur ve sükûnet ve aynı zamanda tenasübden doğan bünyevî kıvraklık ve plân vahdet ve muvazenesinden doğan sıcaklık vardır. Bu hususda söylenecek söz çoktur; lâkin sübjektif bir sahaya girmek istidadı gösteren bu yolda daha fazla ilerlemek istemediğimizden, üslûb meselesini objektif delillerle tahkik için, meselâ fil ayakları ve saha ölçülerini ele alalım: Fil ayağı ancak sahayı genişletmek kasdiyle konulur; eğer yanlara doğru genişletilen saha orta sahnın bir cüz'ü ve aynı vasfı haiz olmazsa sarfedilen emek hebâ demekdir. Eğer fil ayakları arasına tâlî direklerle bir perde yaparsak, saha üç bölmeye ayrılmış olur. Ayasofya'da 6000 m² lık iç sahanın yalnız 2600 metro kadar tutan orta sahnı, yani yüzde 42 si kendine hâs haşmet ve ahengi haiz olduğu halde, mütebaki yüzde 58 i basık, karanlık, tâlî bir mekân manzarası arzetmekdedir. Zair, tecessüs sevkiyle oralara geçse, uğradığı sukut-ı hayali tazmin için, kendini hemen orta sahna atar. Yarısından fazlasını fire veren bir bina ancak megaloman bir zihniyetin mahsulüdür. Ayasofya'da bu çıkmaza neden düşülmüşdür? Bunu, yukarıda bahsettiğim zihniyetin tesiri ile beraber Ayasofya'nın üç nefli antik mâbed plânından kurtulamamış olmasında aramalıdır, (Resim 547). Bulundukları devri bir hamlede aşan iki dâhi mimarın orta sahnı otuz metroluk bir kubbe ile örtmelerine rağmen bölüntüler vazıhan teressüm etmekdedir.

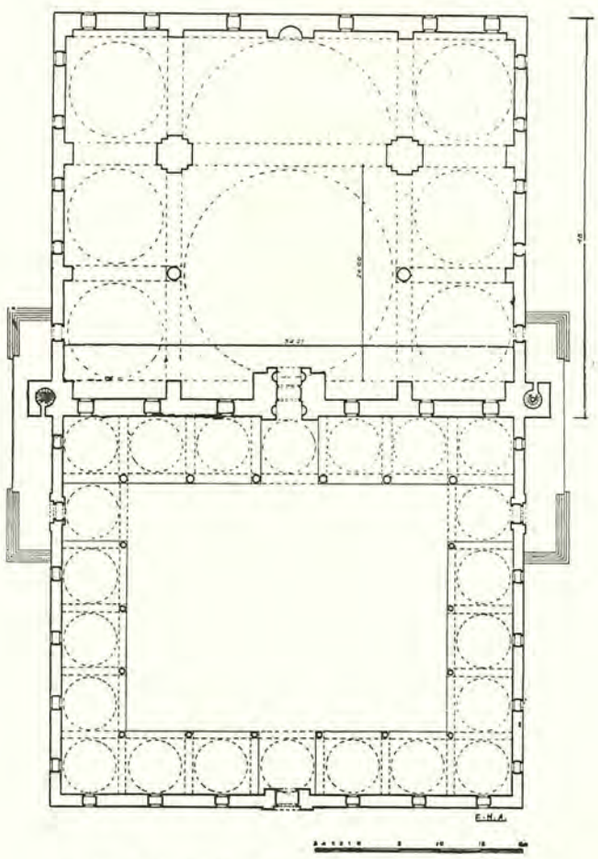

(Resim 546) Fâtih Camii, restitüsyon plânı

(1) — Profesör Diez'in, İslâmlığın monoteist olduğunu kabul ile, bahşettiği şerefe bir müslüman olarak müteşekkiriz; bir merd-i teslisin bu şehadeti cidden yerindedir.

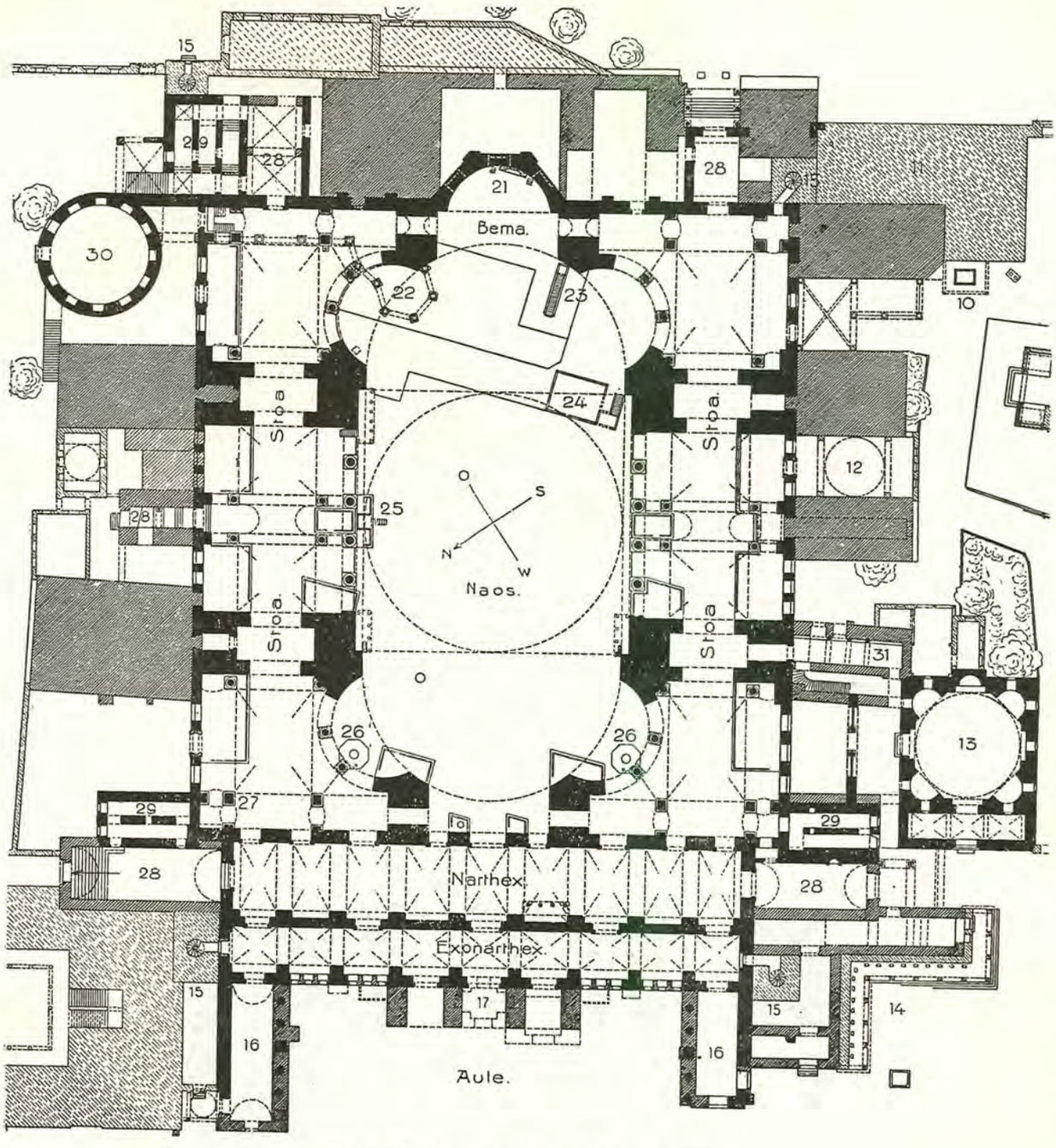

(Resim 547) Ayasofya plânı (Resim: Gurlitt)

Adedleri bazan yediye kadar çıkan neflerin, (Resim 548), hazfedilip ayakların açık bırakılmasıyladır ki, Türk plânı vuzuha ermişdir. IX. - X. asırlarda yapılan Yenibahçe'deki Panchrantos Kilisesinden muhavvel Fenarî İsa Camiini gösteren resimde yedi nefin kalabalığı ile, (Resim 546) daki eski Fâtih Camiinin vahdetini bir mukayese kâfidir zannederiz; ikincisinin 2600 metroluk iç sahnının tamamı bir kül teşkil eder.

Aynı hali bugün mevcud bir camide de görüb tahkik etmek isterseniz, Süleymaniye'yi ziyaret ediniz; bir köşeden küllü massediniz; tek nazarda herşey size açıkdır (1).

Türk mimarîsini muhakkak bir peyk mimarî göstermek isteyen Prof. E. Diez ve emsalinin «enine sâf» gibi olmadık âmillere bağlamak istedikleri toplu bina yapmak cehdi, onların dediği gibi olmayıp binayı bölmelerden kurtarıp tam vahdeti temin içindir.

Bazı mimarî anasır arasında da ufak bir muka-

(1) — Fil ayaklarından kurtulmak muhakkak ki nazarî olarak ideal bir plân tarzıdır; ne çare ki bir Süleymaniye camiinin 3300 metre murabbalık sahasını ayaksız olarak temin edebilmek için en aşağı 55 metre kutrunda kubbe yapmak lâzım gelir ki tahakkuku imkânsız gibidir; yapılsa da ağır ve haşîn düşeceği muhakkak sayılabilir.

yese, yerinde olur. İstanbul, (Hacer-i Mukaddes) addolunabilecek Bakırköy köfekisine sahib olduğu halde, Bizanslılar neden taş mimarîsini tercih etmemişlerdir de tuğla bedenler yapmışlar ve ne olursa olsun kuvvetli bir manzara vermesine imkân olmıyan, muhtelif malzeme ile sıvamışlar veya kaplamışlardır; keyfieyti herhalde tâ Roma'dan intikal eden alışkanlığa atfetmek doğru olur. Türkler ise böyle bir an'anenin içine düştükleri halde son bir asırda tekemmül ettirdikleri taş cebhelerden hiç fedakârlık etmeyip kaviy-ül-manzar âbidelerini kurmuşlardır.

Taşın kat'î surette tercihi, fetihden sonra Türklerle çalışması muhtemel Bizans işçilerinin alıştıkları inşa usullerini devam ettirememelerinde âmil olmuş, hiç bir usta bildiği, tuğla iyonik zikzakları, yıldızları tekrarlamaya imkân bulamamışdır.

*
* *

Cümle kapıları, Fâtih devrinde ve daha sonra kıble duvarları üzerinde muhakkak bir taneye hasredilmişdir; bu da plândaki vahdetin tabiî neticesidir. Bizans'da ise muhakkak müteaddiddir.

Pencerelerin alt sıraları hava, üsttekiler ziya vermekle tavzif edilmiş ve, ender istisnalardan sarf-ı nazar, teker teker yapılmışdır. Bizans'da bunlar grup halindedir.

Klâsik devrin yadigârı olan sütun takımı, Türklerde, Bizanslılarda aldığı şekilden başka bir ahenge bürünerek, başlığın mail kenar hattı sütunun 15-20 santim yukarısından itibaren şakule döner ve kuvvetin amudî olarak intikal ettiğini tebarüz ettirir, (R. 549) da görülen tipik bir Bizans başlığını, (Resim 502) deki bir Fâtih devri başlığı ile mukayese edersek ikincide kuvvetin rahat ve muvazeneli oturuşuna mukabil diğerinde, üste gelen sıkletle, bükülecekmiş gibi durduğunu sezmek kabildir.

Bütün bu ahenk ve bünye üslûbunun icabı olarak dairevî plânlı aksamdan kat'îyetle içtinab edilmiş, çıkmalar ve kubbe kasnakları muhakkak mudallaî yapılmışdır. Türkler, yuvarlak plânlı bir unsurda, gölge ve ziyanın mübhem ve bulanık kalmakda olduğunu vuzuhla hissettiklerinden bariz ve keskin ziya satıhları temin eden mudallâları tercih ile binalarına kuvvet ve metanet manzarası vermişlerdir.

Bu saikledir ki, Fâtih devrinde ve onun çığrında yürüyen müteâkip asırlarda dairevî plânlı bina aksamı yapılmadığı gibi, üçüncü, dördüncü derecedekiler de, kolay olduğu için dairevî yapılanlar müstesna, minarelerin ehemmiyetli olanları 12, 16, 24 dıl'ılı yapılmağa başlanmışdır.

*
* *

Bizans'ı alan Türk'ler, ilk zamanlarda, o kadîm mimarîden istifade etmemiş, bir şey almamışlar mıdır? Böyle bir iddia ne serdedilmişdir, ne de edilecekdir. Ya müsbet yoldan, umumî olan fikirlerini alarak, ya hatalarından, zaaflarından ictinab suretiyle muhakkak istifade etmişlerdir. Bu kadar kuvvetli bir mimarî mazisi ve hazinesi olan millet, güzel ve yeni gördüğünü muhakkak alacak, Üçşerefeli'yi yaptıkdan sonra daha iyisini, daha mükemmelini meydana koyacakdır; hazır suret-i halleri tenkidî ve tahlilî bir süzgeçden geçirip kendi (yüksek fırın) ında nâr-ı beyzâ haline getirdikden sonra kendi kalıpları-

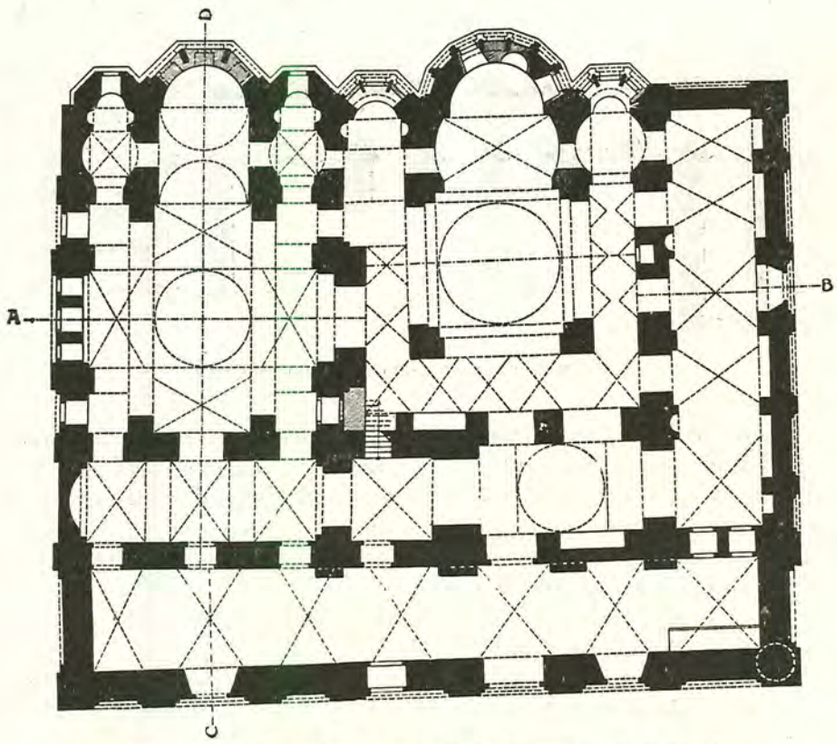

(Resim 548) Fenârî İsa Camii (Eski Panachrantos kilisesi)
(Resim: Gurlitt)

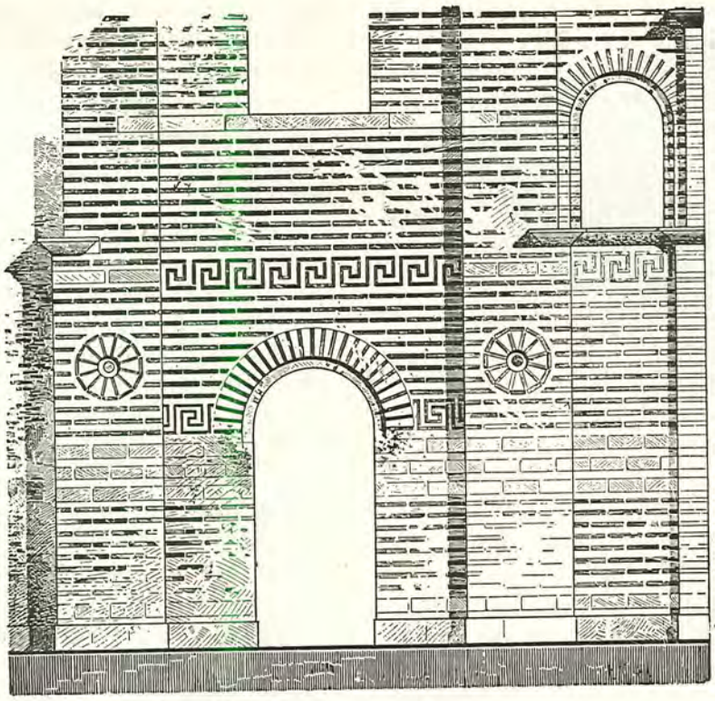

(Resim 551) Eski İmaret Camiinde, Bizans tuğla cebhesi
(Resim: Gurlitt)

mişdir. Ne mozayık, ne fresk, Türk binalarında yer almış, hattâ nadir tuğla cebhe tezyinatında bile büyük şehrin an'aneleri bir tarafa bırakılarak fâtihlerin usulleri tatbik olunmuşdur. (Resim 551), bir X. asır binası olan Eski İmaret camiinin yan cebhesini gösteriyor; bunun (496 - 500) e kadar olan resimlerdeki Türk cebheleri ile mukayese edilirse, farkını anlamak kabildir.

*
* *

Taş ve mermer silmeler, söveler, sütun ve başlıklar da böyledir. Yalnız bir yerde, ne Bizans ne Türk olan karışık bir şekil denenmişse de, (R. 509) bunu, bir def'aya münhasır kaldığından, bir ustanın teklifi ile yapılmış ve sonra beğenilmiyerek kalmış bir şekil olarak kabul etmek lâzımdır.

*
* *

Ustalar bahsine gelince bu faslın dördüncü babında Rumeli hisarından bahsederken söylediğimiz gibi, bir yandan Edirne Sarayı sür'atle devam ederken, başka bir noktaya bin usta yığınak yapabilecek kadar bol elemana sahib olan bir cemiyet, çoğu hicret etmiş, İstanbul ahalisinden kalan mahdud miktardaki inşaat mütehassıslarına muhtaç olmadan işini görebilirdi. Esasen Bizans çok perişandı; mühim miktarda mahir usta besleyecek halde değildi; bununla beraber, mağlûb milletle müştereken çalışıldığından, mevcudları kullanmakda tereddüd etmediklerini zannederiz. Fakat bu işçiler, alıştıkları usulleri tatbik mevkiinde bırakılmayıp, Türk san'at loncalarının nizam ve üslûbunu takib zorunda kalarak büyük kazanda eritilmişlerdir.

*
* *

Mimarlar hakkında söylenecek söz de aynıdır; plân konsepsiyonunun, tatbik şeklinin ve mimarî anasırın bu derece Türk olduğunu gördükten sonra mimarın şahsiyeti nerede kalır? Kendisinden, eski an'anenin devamı olan şahsiyet-i san'atkârane değil, olsa olsa teknik taleb edilebileceği anlaşılmaktadır. Velevki mimar büyük bir şantiyenin başı bulunsun, ortaya çıkan eser Türk an'ane ve zevki içinde kalıp, teknik hususlarda da tam daire yerine sivri kemer, çapraz kesik söveler yerine düzlerin konulması gibi en basit inşa işleri bile bu farazî mimarın alıştığı şekillerden başka bir surette tatbik edildikden sonra, mimarın tesiri hiçe iner.

*
* *

Bu sözlerimiz, bir İmparatorluk olmasından dolayı birçok haricî tesirlerin uğrak yerinde ve Bizans'ın 1000 senelik malzemesinin beşiğinde bulunmasına rağmen, Fâtih Devrinin, ne dereceye kadar, bünyevî istiklâline ve yaratıcı şahsiyetine sadık kalarak bir ekol müessisi olduğunu ve müstakbel asırların nüvesi olmak şerefini ihraz ettiğini göstermeye kâfidir, sanırız.

RÉSUMÉ ANALYTIQUE

Le «FATİH DEVRİ MİMARİSİ» — L'architecture sous le règne du Sultan Mehmed le Conquérant (1451 - 1481) — est un essai général sur ce qu'a été à cette période l'art de l'architecte, peu et mal connu pour des raisons diverses.

Nous aurions beaucoup souhaité de joindre à l'original une traduction française complète. Obligés de nous restreindre, nous nous bornons à donner un résumé dans l'espoir que ses indications et les renvois aux points les plus importants pourront permettre aux spécialistes de saisir l'essentiel de l'ouvrage. Nous y ajouterons dans cette intention la traduction entière des deux derniers chapitres de la troisième partie, qui apportent les conclusions de cet essai, synthèse d'esthétique et d'architecture.

Pour la composition de l'ouvrage, nous avons puisé à toutes les sources qu'il nous a été possible d'atteindre et entrepris un certain nombre d'études et de voyages sur les lieux. Le détail en est donné à la bibliographie ainsi qu'aux paragraphes 1 à 8 de l'introduction (MEDHAL). La transcription des textes arabes dans le texte turc n'est pas toujours conforme à celle que donnent beaucoup d'orientalistes. C'est que les Turcs ont une prononciation de l'arabe propre à eux-mêmes que nous nous devions de suivre.

*
* *

Certaines difficultés matérielles et un délai de rédaction très réduit nous ont contraint à abréger nombre de détails et à utiliser quelques relevés d'architectes tels que Cornelius Gurlitt, Wilde, Glück, Kemalî, tout en corrigeant ou en indiquant leurs erreurs par trop frappantes. C'est ainsi que nous avons commenté et corrigé les plans de Gurlitt à la monographie de Mahmud Paşa Camii ou la coupe de Kemalî au passage concernant le Hamam de Davud Paşa à Brousse. A ces exceptions près, tous les relevés et restitutions de quelque intérêt sont de l'auteur, ils sont marqués des initiales E. H. A.

*
* *

L'ouvrage est divisé en trois parties principales:

PREMIERE PARTIE. —

FATİH DEVRİ BİNALARI KÜTÜĞÜ. — Nomenclature générale des monuments par ordre alphabétique pour chaque ville et chaque ordre de bâtiment, existants ou disparus, sous le règne du Conquérant. Dans cette nomenclature générale chaque bâtiment porte un numéro d'ordre qui se retrouvera dans le cours de l'ouvrage. Elle se subdivise en quatre groupes:

Birinci Cedvel	— Bâtiments d'Istanbul (pp. 11 à 56)
İkinci Cedvel	— Bâtiments de Bursa (Brousse), (pp. 57 à 65)
Üçüncü Cedvel	— Bâtiments d'Edirne (Andrinople), (pp. 66 à 70)
Dördüncü Cedvel	— Bâtiments d'autres villes de l'Empire Ottoman au XV ème siècle (pp. 71 à 86)

Chacun de ces groupes comprend des chapitres spéciaux traitant des:

a) Camiler — (Mosquées)
b) Medreseler — (Ecoles supérieures)
c) Mektebler — (Ecoles primaires)
d) Kütübhaneler — (Bibliothèques)
e) Mahkemeler — (Tribunaux)
f) Hastahaneler — (Hôpitaux)
g) Aşhaneler, Fodlahaneler — (Fondations charitables)
h) Darbhane — (Hôtel des Monnaies)
i) Saraylar — (Palais)
j) Hamamlar — (Bains publics)
k) Hanlar ve Kervansaraylar — (Hans et Caravanserails)
l) Çarşılar ve Pazarlar — (Marchés et Bazars)
m) Menzil ve Evler — (Maisons d'habitation)
n) Değirmenler — (Moulins)
o) Su tesisatı ve Çeşmeler — (Travaux d'adduction et Fontaines)
p) Askerî yapılar — (Chateaux et bâtiments militaires)
r) Türbeler — (Mausolées)
s) Açık Kabirler — (Tombeaux)
t) Köprüler — (Ponts)

Chaque édifice porte en caractères gras le nom par lequel il est connu et en italiques le nom de son fondateur, plus rarement, pour les édifices également connus sous un deuxième nom, celui-ci est porté en petits caractères immédiatement sous le nom en caractères gras.

Le texte donne l'historique succinct et l'état actuel du bâtiment. S'il y a lieu d'en faire une étude plus détaillée, celle-ci se retrouvera dans la deuxième partie. Ce sera le cas pour les 110 bâtiments subsistant sur les 760 qui figurent à la nomenclature générale. Un point entre parenthèse avant leur numéro d'ordre dans cette nomenclature les désigne à l'attention.

DEUXIEME PARTIE. —

Elle se compose d'une série de monographies de bâtiments comportant un intérêt particulier. L'étude de chaque bâtiment comprend l'analyse de structure, des ornements s'il en subsiste, du mode de construction et l'épigraphie dans l'original et en transcription selon la prononciation turque. Le texte est généralement complété de plans, de coupes, de photographies et plus rarement de détails techniques et d'ornementation.

A part les plans relevés, si le bâtiment a été l'objet d'une transformation, nous avons fait la recherche de l'état primitif et dressé des plans et coupes de restitution. Tel a été le cas, par exemple, pour la mosquée de Fâtih.

Il en a été de même pour l'illustration de l'ouvrage. A côté de très bonnes photographies actuelles, nous en avons utilisé d'anciennes, tirées d'archives personnelles ou officielles et d'ouvrages antérieurs.

*
* *

Bien qu'elle ait été édifiée quelques années avant le règne du Conquérant et la prise de Constantinople, il nous a paru indispensable de débuter par l'étude de la mosquée Üçşerefeli d'Edirne (Andrinople) avant d'aborder les problèmes de l'école d'architecture Turque Ottomane. Cette étude n'avait jamais été faite de façon approfondie et le relevé sommaire de Gurlitt est défectueux.

Les étapes préalables qui débutent à Brousse en 1340 viennent aboutir un siècle plus tard à la solution très originale d'Üçşerefeli, d'où la nécessité de connaître ce prototype des grandes mosquées d'Istanbul. On y relève des éléments architecturaux très importants, tels qu'une coupole centrale de 24m.10 reposant d'une part sur les murs et soutenue également par deux puissants piliers opposés aux forces obliques de la poussée, la mise en valeur d'une importante cour intérieure (Şadırvan avlusu) entourée d'arcades en berceau surmontées de coupoles et la construction surprenante des minarets, enfin la grande sobriété de l'oeuvre et la proportion des lignes et des masses, qui vont donner son caractère définitif à l'architecture Turque de l'Ecole Ottomane.

En dépit de ces grandes qualités Üçşerefeli n'est pas la solution définitive, mais elle représente la phase dernière de l'importante évolution poursuivie pendant un siècle. Sans elle, on ne concevrait pas qu'ait pu être édifiée la mosquée de Fâtih, aboutissement de cette évolution et prototype véritable de celles qui vont la suivre.

*
* *

Parallèlement à ce qui est indiqué ci-dessus pour la nomenclature générale, les monographies de la deuxième partie sont établies par ordre alphabétique et par groupes: mosquées, médressés, bains etc. Pour quelques mosquées qui groupent autour d'elles des bâtiments annexes, ceux-ci sont étudiés simultanément et non plus dans l'ordre normal. Les bâtiments d'Istanbul viennent en tête, puis ceux de Brousse, d'Andirinople et des autres villes de l'Empire.

*
* *

Avant de parler de la mosquée de Fâtih, nous devons faire une observation sur celle du Davud Paşa, qui la précède dans l'ordre alphabétique et qui lui est cependant postérieure. Davud Paşa est remarquable par son plan, transition entre les mosquées de Brousse et celles d'Istanbul et persistance de fidélité aux formes anciennes, en dépit de l'important précédent de Fâtih. Ce plan, formé d'une coupole centrale unique et de bas côtés, sera appliqué encore à la mosquée de Bâyezid à Andrinople (1498) et jusqu'à celle de Sultan Selim à Istanbul (1521).

La mosquée de Fâtih avec son groupe de bâtiments est l'oeuvre capitale du règne. Elle comportait la mosquée proprement dite avec sa cour intérieure, huit écoles supérieures, huit secondaires qui logeaient un millier d'étudiants, une hôtellerie avec caravansérail, une école primaire, une bibliothèque et une horlogerie, distribués sur une surface de 120.000 m^2.

Au XVIIIème siècle un tremblement de terre a gravement endommagé une grande partie de cet ensemble. L'hôpital, les huit écoles secondaires et l'école primaire, le caravansérail, la bibliothèque et l'horlogerie ont disparu définitivement, la mosquée fut refaite quelques années plus tard.

Elle avait été commencée en 1462 et terminée en 1470, suivant un plan de composition originale, une grande coupole reposant sur deux piliers en maçonnerie et deux énormes colonnes monolithes, flanquée d'une demi-coupole au - dessus du mihrab et de trois coupoles plus petites de chaque côté.

Le plan primitif a été l'objet de plusieurs recherches. Le regretté archéologue Mehmed Ağaoğlu en a dégagé la forme réelle mais il n'a pas pris le soin d'en déterminer les dimensions; son schéma bien sommaire (fig.49) demeure défectueux puisqu'il attribue deux coupoles de moins au côté péristyle de la cour contigu à la mosquée, dont il diminue par ailleurs la proportion.

L'étude de Wulzinger ne tend qu'à étayer la thèse selon laquelle la mosquée aurait été bâtie sur les fondations de l'ancienne église des Saints Apôtres, sans tenir compte du fait que celle-ci n'existait plus lors de la conquête, aucune indication sérieuse

Le texte donne l'historique succinct et l'état actuel du bâtiment. S'il y a lieu d'en faire une étude plus détaillée, celle-ci se retrouvera dans la deuxième partie. Ce sera le cas pour les 110 bâtiments subsistant sur les 760 qui figurent à la nomenclature générale. Un point entre parenthèse avant leur numéro d'ordre dans cette nomenclature les désigne à l'attention.

DEUXIEME PARTIE. —

Elle se compose d'une série de monographies de bâtiments comportant un intérêt particulier. L'étude de chaque bâtiment comprend l'analyse de structure, des ornements s'il en subsiste, du mode de construction et l'épigraphie dans l'original et en transcription selon la prononciation turque. Le texte est généralement complété de plans, de coupes, de photographies et plus rarement de détails techniques et d'ornementation.

A part les plans relevés, si le bâtiment a été l'objet d'une transformation, nous avons fait la recherche de l'état primitif et dressé des plans et coupes de restitution. Tel a été le cas, par exemple, pour la mosquée de Fâtih.

Il en a été de même pour l'illustration de l'ouvrage. A côté de très bonnes photographies actuelles, nous en avons utilisé d'anciennes, tirées d'archives personnelles ou officielles et d'ouvrages antérieurs.

*
* *

Bien qu'elle ait été édifiée quelques années avant le règne du Conquérant et la prise de Constantinople, il nous a paru indispensable de débuter par l'étude de la mosquée Üçşerefeli d'Edirne (Andrinople) avant d'aborder les problèmes de l'école d'architecture Turque Ottomane. Cette étude n'avait jamais été faite de façon approfondie et le relevé sommaire de Gurlitt est défectueux.

Les étapes préalables qui débutent à Brousse en 1340 viennent aboutir un siècle plus tard à la solution très originale d'Üçşerefeli, d'où la nécessité de connaître ce prototype des grandes mosquées d'Istanbul. On y relève des éléments architecturaux très importants, tels qu'une coupole centrale de 24m.10 reposant d'une part sur les murs et soutenue également par deux puissants piliers opposés aux forces obliques de la poussée, la mise en valeur d'une importante cour intérieure (Şadırvan avlusu) entourée d'arcades en berceau surmontées de coupoles et la construction surprenante des minarets, enfin la grande sobriété de l'oeuvre et la proportion des lignes et des masses, qui vont donner son caractère définitif à l'architecture Turque de l'Ecole Ottomane.

En dépit de ces grandes qualités Üçşerefeli n'est pas la solution définitive, mais elle représente la phase dernière de l'importante évolution poursuivie pendant un siècle. Sans elle, on ne concevrait pas qu'ait pu être édifiée la mosquée de Fâtih, aboutissement de cette évolution et prototype véritable de celles qui vont la suivre.

*
* *

Parallèlement à ce qui est indiqué ci-dessus pour la nomenclature générale, les monographies de la deuxième partie sont établies par ordre alphabétique et par groupes: mosquées, médressés, bains etc. Pour quelques mosquées qui groupent autour d'elles des bâtiments annexes, ceux-ci sont étudiés simultanément et non plus dans l'ordre normal. Les bâtiments d'Istanbul viennent en tête, puis ceux de Brousse, d'Andirinople et des autres villes de l'Empire.

*
* *

Avant de parler de la mosquée de Fâtih, nous devons faire une observation sur celle du Davud Paşa, qui la précède dans l'ordre alphabétique et qui lui est cependant postérieure. Davud Paşa est remarquable par son plan, transition entre les mosquées de Brousse et celles d'Istanbul et persistance de fidélité aux formes anciennes, en dépit de l'important précédent de Fâtih. Ce plan, formé d'une coupole centrale unique et de bas côtés, sera appliqué encore à la mosquée de Bâyezid à Andrinople (1498) et jusqu'à celle de Sultan Selim à Istanbul (1521).

La mosquée de Fâtih avec son groupe de bâtiments est l'oeuvre capitale du règne. Elle comportait la mosquée proprement dite avec sa cour intérieure, huit écoles supérieures, huit secondaires qui logeaient un millier d'étudiants, une hôtellerie avec caravansérail, une école primaire, une bibliothèque et une horlogerie, distribués sur une surface de 120.000 m^2.

Au XVIIIème siècle un tremblement de terre a gravement endommagé une grande partie de cet ensemble. L'hôpital, les huit écoles secondaires et l'école primaire, le caravansérail, la bibliothèque et l'horlogerie ont disparu définitivement, la mosquée fut refaite quelques années plus tard.

Elle avait été commencée en 1462 et terminée en 1470, suivant un plan de composition originale, une grande coupole reposant sur deux piliers en maçonnerie et deux énormes colonnes monolithes, flanquée d'une demi-coupole au - dessus du mihrab et de trois coupoles plus petites de chaque côté.

Le plan primitif a été l'objet de plusieurs recherches. Le regretté archéologue Mehmed Ağaoğlu en a dégagé la forme réelle mais il n'a pas pris le soin d'en déterminer les dimensions; son schéma bien sommaire (fig.49) demeure défectueux puisqu'il attribue deux coupoles de moins au côté péristyle de la cour contigu à la mosquée, dont il diminue par ailleurs la proportion.

L'étude de Wulzinger ne tend qu'à étayer la thèse selon laquelle la mosquée aurait été bâtie sur les fondations de l'ancienne église des Saints Apôtres, sans tenir compte du fait que celle-ci n'existait plus lors de la conquête, aucune indication sérieuse

n'en fait mention.

Wulzinger deplace aussi la façade d'entrée vers l'extérieur alors que des vestiges subsistant de la première mosquée montrent asser clairement que cette façade n'a jamais été déplacée.

L'étude la plus récente est dûe à l'architecte Saim Ülgen. Influencé par la forme oblongue du schéma qu'avait donné Mehmed Ağaoğlu et trop occupé de s'opposer aux idées de Wulzinger, qui ne méritaient guère plus que quelques objections, il n'a pas su retrouver les dimensions primitives, des détails de texte et de construction superficiellement étudiés semblent l'avoir induit en erreur. Son plan de restitution (fig. 50) suppose que le mur du mihrab, c'est à dire de l'Est, était d'une dizaine de mètres plus rapproché de l'entrée qu'il n'est actuellement et que la coupole primitive était semblable à celle d'aujourd'hui.

Au début de nos longues recherches nous eûmes la surprise de découvrir des indices qui venaient contredire les conclusions de Saim Ülgen. Le mur de l'Est a bien été reconstruit en partie au XVIII ème siècle, mais il y subsiste des éléments du XVème, il n'a donc pu bouger de son alignement primitif. Les murs latéraux se trouvaient à l'origine plus en dehors que ceux du XVIIIème siècle. Tout le plan de restitution de Saim Ülgen prêtait au doute.

Une étude approfondie et comparée des textes et dessins anciens nous a orienté et aidé à retrouver la restitution que nous croyons exacte. Elle fut vérifiée par la suite de diverses façons.

Un certain nombre d'indications et dessins antérieurs à la reconstruction montrent le mur de l'Est comme dans son état actuel et un journal de maîtrise, «Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-i Osmanî», antérieur de 18 ans à l'écroulement de la coupole construite par Mehmed le Conquérant, lui assigne des dimensions entre celles de Süleymaniye (26m.50) et celle de Nuri Osmaniye (25m.75). Nous pouvons en déduire que la coupole primitive avait environ 26 mètres. Cette dimension augmentée d'une moitié en avant s'accorde aisément avec la superficie couverte actuelle.

Entretemps, les grands monolithes enterrés lors de la reconstruction devant les fontaines d'ablutions furent mis à jour pendant l'aménagement de la cour extérieure et nous ont permis d'établir la hauteur où naissaient les voutes. Ces données suffisaient pour dresser les plans de restitution (fig. 45, 51, 52, 53) qui furent établis en conformité avec les murs Est et Ouest actuels et au Nord et au Sud à l'alignement des fontaines d'ablutions, qui occupent l'emplacement des anciens murs.

Les mausolées de Fâtih et de sa femme n'avaient pas non plus été déplacés comme on se l'était figuré. Nous avons pu constater dernièrement, en procédant à des restaurations, qu'ils ont été reconstruits sur les murs anciens, encore subsistants jusqu'à la hauteur de 1m.50 environ. Des documents et dessins anciens viennent à l'appui.

Dans le cadre de ce résumé assez bref la mosquée de Fâtih a pris déjà une place considérable, mais elle la méritait. Jusqu'ici, on citait volontiers comme prototype des mosquées d'Istanbul celle de Bâyezid, qui est cependant loin d'égaler celle de Fâtih. Les proportions et la pureté de lignes des parties qui subsistent de cette dernière, comme sa cour intérieure aussi, nous donnent la conviction qu'elle a été avec Üçşerefeli d'Andrinople et plutôt que Bâyezid, la première à engendrer les mosquées classiques du XVIème siècle. Sa coupole de 26 mètres, la masse et les proportions imposantes d'un ensemble qui devait évidemment être du même caractère que les parties subsistantes, tout prouve qu'elle fut aussi première pour la structure.

Nous reviendrons sur ce sujet dans la troisième partie. Les photographies et plans (fig. 45 à 106) montrent les aspects divers de la mosquée et de ses dépendances, médressés, hôtellerie, hôpital etc.

*
* *

Nous attirons l'attention sur l'étude des mosquées de Mahmud Paşa et de Murad Paşa, toutes deux formant un ensemble avec médressés, bains, école et turbé (pp. 174 - 187 et fig. 190 - 194).

La première est une transition du plan à deux coupoles sur le même axe qui s'est développé à Brousse. On y a ajouté des nefs latérales et un vestibule d'entrée, disposition qui n'a pas été répétée. On y remarque également la plus ancienne inscription dédicatoire des mosquées d'Istanbul, celle d'Eyüb s'étant perdue au cours de la reconstruction.

Le Turbé de Mahmud Paşa est intéressant par son décor extérieur, composé de belles faïences incrustées dans la pierre de taille, qui reste visible dans les intervales des ornements. Cette forme de décoration demeure unique, à part quelques applications de peu d'importance.

La Mosquée de Murad Paşa est une répétition fidèle de l'école de Brousse.

*
* *

Les mosquées de Şeyh Vefa (pp. 198 - 199) et d'Eyüb, (pp. 216-219), ont un plan analogue formé d'une coupole centrale flanquée sur trois côtés par des demi-coupoles.

La première a complètement disparu, nous devons son relevé à Gurlitt; la seconde fut rebâtie au début du XIXème. siècle. Nous avons tenté la restitution d'après les textes et des études sur les lieux. Cette composition est propre au XVème siècle et plus spécialement au règne du Sultan Mehmed Fâtih.

*
* *

Pour donner une idée des mosquées à toiture de charpente rapidement édifiées pour assurer des lieux

de prières aux nouveaux conquérants, - outre 15 églises orthodoxes graduellement transformées en mosquées pendant les 30 années du règne de Mehmet II. - nous indiquerons les caractéristiques de la seule qui subsiste encore, Yatağan Camii, édifiée par l'un des chefs de l'artillerie du siège.

C'est un bâtiment très simple, en appareil de brique et pierre, précédé d'une entrée et d'un premier étage. Simple à la vérité, mais la proportion et l'ornementation en sont extrêmement harmonieuses et d'un grand charme, issues d'une tradition de métier bien ancienne transmise de père en fils, rien qui soit extraordinaire mais de l'art le plus vrai. On la trouvera aux pages 202 - 212, et figures 145 - 163. Malgré notre principe d'être bref nous nous sommes étendus sur ces détails qui menacent de disparaître un jour.

*
* *

La mosquée de Rum Mehmed Paşa (Mehmed Paşa le Grec) édifiée vingt ans après la conquête sur la rive d'Üsküdar (Scutari) surprend, quand on la voit de la mer, par quelque chose dans sa superstructure qui diffère des mosquées Turques. Elle a été commencée conformément aux règles de l'architecture Turque, mais à partir de la naissance des grandes voutes quelques éléments Byzantins ont été insérés, corniches ondulées et tambour cylindrique.

Les mosquées d'Istanbul diffèrent tellement des églises Byzantines que ces détails même attirent l'attention et nous surprennent. Sans doute faut-il les attribuer à l'origine du fondateur, Grec converti à l'islamisme - (pp. 219 - 223 et fig. 169 - 174).

*
* *

Brousse et Andrinople étaient déjà largement ornées de grandes mosquées, il n'en a été édifié pendant le règne de Mehmed II que de moyennes. Mais celles de Brousse sont remarquables par leur simplicité de plan et leur technique d'ornementation en briques émaillées mates (pp. 232 - 235) et fig. 175 - 202). La plus caractéristique est la mosquée de Sitti Hatun (fig. 185 - 192).

En dehors de ces trois villes le règne est riche d'autres mosquées, telle que celle de Karaca Bey, dans le petit bourg du même nom sur la route de Brousse à İzmir et celle d'Ishak Paşa à İnegöl, à 40 kilomètres de Brousse. Mais les plus remarquables sont les mosquées de Gédik Ahmed Paşa à Afyon Karahissar et d'Üsküb (Skoplje) en Macédoine. La première (pp. 252 - 258 et fig. 215 - 222) est une oeuvre magnifique avec un très curieux minaret en torsade de faïence et de pierre.

*
* *

L'étude du Palais de Topkapı ou Vieux Sérail d'Istanbul nous a été une source de joie profonde, au cours de travaux de restauration que nous avons poursuivis pendant une dizaine d'années. Aux pages qui lui sont consacrées (pp. 289 - 368) se trouvent la recherche des éléments édifiés sous Mehmed II. et l'analyse successive de chaque bâtiment. Les parties du XVème siècle figurent en noir sur le plan (fig. 276).

Bâb-ı Hümayun, la Porte principale de l'enceinte, occupe une place importante (fig. 289 - 300) Les plans de restitution la montrent en son état primitif, elle est actuellement amputée d'un étage et défigurée par une abondante application de marbre, exécutée vers la fin du XIXème siècle.

Il faut signaler également le Trésor Intérieur (İç Hazine) et plus encore le Hâsahır (Ecuries Impériales) à la longue façade imposante.

Un des bâtiments les plus remarquables est sans doute Fâtih Köşkü - Hazine, le pavillon de Fâtih proprement dit, devenu par la suite le Trésor. Il est composé de quatre salles dont deux sont à coupoles, d'une grande galerie à colonne, d'une véranda d'angle ouvrant sur le Bosphore et sur la Marmara, d'un bain magnifique disparu dès le XVIème siècle et de pièces accessoires (fig. 325 - 347). Certaines indications permettent de l'identifier comme étant le tout premier bâtiment du Sérail, dont la construction dura 13 ans.

Le Palais de Topkapı enferme encore un pavillon intéressant édifié par Fâtih, le Çinili Köşk (Kiosque des Faïences). Son plan dérive de la mosquée de Gedik Ahmed Paşa, à Afyon Karahisar. La structure et la décoration le rattachent à la branche orientale de l'architecture turque (fig. 348 - 380). La décoration en faïence appartient à la fois aux deux catégories de technique, celle des Seldjoukides, dite faïences en mosaique, et celle des Ottomans, dite faïences en plaquettes.

Çinili Köşk est le premier et le dernier de son style, qui n'a plus été répété dans l'architecture Turque Ottomane.

*
* *

Nous ne voudrions pas continuer ce résumé sans parler du Grand Bazar et des Bedestans qui s'y trouvent. Plus de la moitié des 3000 boutiques actuelles du Grand Bazar et les deux Bedestans ont été édifiés sous Mehmed II. Fâtih, les actes de fondation l'attestent et le mode de construction, des fondations jusqu'aux coupoles, le confirme incontestablement. (fig. 425 - 343). Ces Bedestans sont du reste issus de bâtiments semblables, construits à Brousse et à Andrinople au XIVème et XVème siècles, dont nous donnons les plans (fig. 428 - 429).

Des écrivains turcs, profanes de l'architecture et de l'art de bâtir, ont voulu attribuer le Bedestan principal du Grand Bazar aux Byzantins, se basant uniquement sur une plaquette de marbre portant une aigle, appliquée au-dessus de l'une des quatre portes. L'argument est sans valeur, car les conquérants

aimèrent toujours les figures animales et en faisaient souvent le remploi dans leurs constructions, les fontaines principalement. II en existe plusieurs exemples, dont la belle plaque ornée de paons, actuellement au musée de Ste Sophie, qui avait été remployée dans une fontaine aujourd'hui disparue.

Il faut remarquer en outre que les centres d'affaires byzantins étaient le long du port, tandis que l'idée directrice de Fâtih en fondant une ville nouvelle sur les ruines de Byzance a été d'en peupler les points les plus élevés, depuis longtemps abandonnés par une population qui allait toujours en diminuant. Le commerce s'établit autour du Grand Bazar dont les Bedestans étaient les maisons fortes, où se vendaient et se gardaient les richesses les plus précieuses.

***

Le chateau de Rumeli Hisarı est une oeuvre d'architecture militaire qui mérite d'être mise en valeur, mais il a été si bien étudié par le Professeur Albert Gabriel dans son ouvrage sur les châteaux Turcs du Bosphore, (E. de Boccard, éditeur, Paris 1943), que nous nous sommes contentés d'en parler d'une façon générale. Nous rectifions cependant quelques détails qui ont échappé au Professeur Gabriel; le plus important est l'inscription que nous reproduisons, antérieure à celle qui a été publiée il y a une quarantaine d'années. Elle modifie en partie l'histoire du château.

***

Pour ne pas dépasser les limites d'un résumé nous nous arrêterons à ces bâtiments. Le lecteur français peut se faire une idée suffisante des bains et des tombeaux par l'examen des figures.

TROISIEME PARTIE. —

Elle constitue le développement de tout ce qui vient d'être énuméré aux lère et IIème parties et la synthèse des considérations qui en découlent. Elle est divisée en cinq chapitres:

1.er Matériaux de construction et technique.
2.ème Eléments constructifs.
3.ème Ornements.
4.ème Plans, masses et leurs proportions, styles.
5.ème Comparaison des styles et ordres voisins et conclusion.

Les deux premiers traitent de toutes les formes d'emploi des matériaux et éléments constructifs: mortier, brique, pierre de taille, appareil des murs, colonnes, voûtes et coupoles, chambranles ainsi que les comparaisons de ces éléments dans les architectures Persane, Arabe et Byzantine.

Au chapitre III, il faut noter surtout les décorations murales à la fresque (kalems), ces peintures si légères, si remarquables, sur lesquelles les trouvailles récentes des mosquées de Karaca Bey et de Davud Paşa comme du mausolée des Princes Djem et Mustafa à Brousse ont jeté une lumière nouvelle.

Enfin, nous avons cru devoir donner la traduction complète des deux derniers chapitres, parce que nous pensons qu'ils apportent quelques précisions nouvelles sur la naissance de l'architecture Turque.

Nous espérons que dans un jugement dépouillé d'idées préconçues le temps confirmera la mesure dans laquelle nos vues peuvent se trouver justes.

TROISIEME PARTIE
CHAPITRE IV

Plans - Masses et Leurs Proportions

La source principale de l'art jaillit de la mystique d'une société et son développement est lié au bon fonctionnement du mécanisme social.

La race, la religion et la géographie sont sans doute les éléments primordiaux d'une telle mystique, mais elles ne sont pas seules ni suffisantes, des branches de peuples de même race et de même religion ont pu créer en une même contrée des écoles dont le goût différait complètement.

Entre l'art d'une société qui aborde gravement la vie, comme un devoir d'inspiration spirituelle, et l'art de groupes sociaux plus légérement adonnés à leur tâche des divergences sont naturelles. Le fonctionnement correct du mécanisme social dépend de la confiance mutuelle, du respect réciproque entre individus. Ces conditions réalisées, l'oeuvre d'art aura toutes les possibilités de s'épanouir.

Dans une société bien organisée en méthode et en esprit il n'existe pas de difficulté invincible ni de création irréalisable, mais il lui faut l'adjuvant d'un homme exceptionnel qui fasse jaillir de la substance ses capacités innées. Une fois attachée à cet homme au-dessus du commun, qui porte en quelque sorte le flambeau et dont la clairvoyance dépasse les vues médiocres, qui trouve à exprimer ce qui demeure confus pour la plupart, le peuple voit se réaliser tout

ce qu'il croyait impossible. Alors la masse et son guide ne font qu'un, autant que n'interviennent pas les doutes et les désillusions.

Pour des raisons diverses l'état Seldjoukide n'a pas eu la bonne fortune de trouver à ses débuts pareille conjoncture et la nation Turque n'a pu donner à cette époque la mesure des qualités innées dont elle a fait la preuve tout au long de l'histoire. Tout fut changé cependant quand les fondateurs de l'état Ottoman surent insuffler à la nation réorganisée un idéal nouveau et lui montrer la voie vers des horizons plus clairs. C'est à ces fondateurs que revient aussi, en grande partie, l'honneur d'avoir marqué d'empreintes nouvelles l'architecture Turque Ottomane, dernière en date des écoles Turques.

*
* *

Bien que les Seldjoukides fussent installés en Anatolie Centrale dès le XIème siècle, les édifices caractéristiques qui nous sont parvenus d'eux ne datent que du début du XIIIème. La mosquée d'Alâüddin à Konya, agrandie en ce siècle-là, (1156 - 1220) fait la transition avec le plan des mosquées Arabes, les modifications apportées à ce plan découlant autant des exigences du climat que des divergences de goût des bâtisseurs. L'édifice était entouré de murs hauts de 4 à 5 mètres et couvert d'une terrasse en terre battue, soutenue par des rangées de piliers monolithes ou maçonnés. Le minaret actuel est plus récent, la mosquée en était dépourvue à l'origine. Dans des circonstances diverses, ce plan a été répété en plusieurs endroits d'Anatolie. Au milieu du siècle la terrasse fut remplacée en tout ou en partie par des petites coupoles.

Les portails, le minber, le mihrab et le solivage des terrasses, ou les coupoles qui l'avaient remplacé, étaient richement décorés mais l'extérieur n'offrait que l'aspect médiocre de quatre murs peu élevés.

Tandis que les constructeurs de mosquées étaient liés par la tradition et forcés d'enclore de larges espaces, ceux qui édifiaient des médréssés parvenaient à des solutions plus heureuses, traduites dans des monuments remarquables tels que Şifaiye de Sivas (1270) et Çifte Minare D'Erzeroum (1232 - 1252) à salles ouvertes. A partir de la moitié du siècle ces salles furent couvertes de coupoles et l'ivan servant en même temps de mescid (chapelle), un minaret y fut tout naturellement ajouté, comme à la İnce Minare de Konya (1259 - 1270).

Ce développement coïncide avec le règne d'Alaüddin Keykubad, qui fut aussi politiquement très florissant. Les Seldjoukides Occidentaux avaient dû attendre et se former pendant un certain temps et arriver enfin à ce règne avant de créer des bâtiments offrant une unité satisfaisante, bien que leurs ancêtres, les Seldjoukides Orientaux, en eussent édifiés déjà un siècle plus tôt. Ces bâtiments étaient cependant marqués d'une surabondance d'ornements de toutes sortes.

Les Turcs Ottomans, successeurs des Seldjoukides, sont venus se heurter dans leur marche vers la Méditerranée aux survivances de l'architecture Byzantine, où ils devaient trouver le même excès d'ornements. Après la nef parfaite de Ste Sophie, oeuvre d'architectes de génie, comme il ne s'en était pas encore trouvé à Constantinople et qui ne devaient plus avoir leurs égaux, les Byzantins avaient pris le chemin d'une architecture plutôt décorative, négligeant ou perdant le sens de l'architecture structurale. Ste Sophie achevée, aucun monument Byzantin ne peut plus lui être comparé et l'art de bâtir commence une chute qui durera dix siècles. C'est l'état de choses que trouve le jeune état Ottoman quand il occupe Brousse en 1326.

Nous devons tenter d'exposer maintenant comment les Ottomans ont su se soustraire aux influences directes de l'architecture Seldjoukide et ne pas se laisser entraîner par celle des Byzantins, comment ils ont créé leur propre architecture, modeste dans ses débuts, fastueuse et grandiose ensuite, mais allant toujours vers l'unité absolue et dédaigneuse des surcharges. Le lecteur qui voudra se donner la peine d'examiner dans leur suite chronologique les figures et les plans des bâtiments que nous citons dans les parties I - II, pourra se faire une opinion personnelle à la lumière de ce que nous avons développé au début de ce chapitre.

Aussitôt après la prise de Brousse, nous y voyons surgir les mosquées d'Orhan (1339) et de Murad Hüdavendigâr (1362) suivies de Yeşil Cami à İznik (1377 - 1391). Elles ne sont pas fastueuses, mais d'une cohésion frappante. Leur plan est commandé par les besoins pour lesquels elles ont été bâties, le minaret est un élément strictement lié à l'ensemble. Les ornements sont limités, pour le plaisir des yeux, ils sont faits pour le bâtiment et non le bâtiment pour les mettre en valeur.

Cependant, les traditions rapportées de l'Anatolie Centrale ne sont pas abandonnées d'un coup. Comme les motifs architecturaux, le plan de mosquées a plusieurs coupoles fut repris aussi à Ulu Cami de Brousse (1399) et un peu plus tard à Eski Cami d'Andrinople.

Cette période de formation, que nous avons dû exposer le plus brièvement possible pour ne pas dépasser le cadre de l'ouvrage, a duré à peu près un siècle, parfois bouleversée par des évènements politiques, tels que l'invasion de Tamerlan. Elle donna naissance à trois types de mosquée:

a) Le type de Brousse à deux coupoles sur l'axe longitudinal, avec bas-côtés;
b) Le type à coupoles multiples;
c) Le type à coupole unique avec ses variantes;

et à des medressés à cours et ivans ouverts.

Le besoin de salles de prière assez vastes n'était assuré jusque là que par des mosquées à coupoles

multiples dont les nombreux piliers ne satisfaisaient pas le goût. L'état progressait, la stabilité politique s'installait de jour en jour et ces conditions portaient à des recherches nouvelles, vers des édifices plus homogènes et mieux dégagés que ne l'était le type à coupoles multiples.

Le premier essai fut réalisé à Didimotikon, en Grèce (1420), par l'architecte de la Mosquée Verte de Brousse. Dite Doğan Bey, c'est une mosquée carrée de 30 mètres de côté, toute en pierre de taille, couverte d'une coupole centrale reposant sur quatre piliers en maçonnerie et de voutes en berceau sur les côtés (fig. 542).

Les générations du XVème siècle attendaient le développement naturel de leurs capacités sans avoir recours à la fragile prétention de copier les monuments voisins. Dans l'ordre chronologique furent alors édifiées les mosquées d'Orhan, déjà citée, de Yıldırım, la Mosquée Verte et la Muradiye, toutes à Brousse, la Yeşil Cami d'İznik, la Muradiye d'Andrinople et quelques mosquées à coupoles multiples aussi. L'Etat grandissait et était au seuil d'un Empire, la frontière avait atteint le Danube. Vingt ans après l'essai de Didimidikon une plus grande mosquée à coupole centrale, dépassant toutes les précédentes, était édifiée à Andrinople. C'est la Üçşerefeli (fig. 1 - 2), que nous avons analysée la première au début de la deuxième partie.

De cette phase de formation nous allons revenir maintenant à l'influence exercée par Fâtih durant son règne, qui est notre sujet principal. Cette ère heureuse vit se fondre en un seul courant les influences vieilles de cinq quarts de siècle que nous venons d'énumérer.

***

Le Conquérant avait trouvé Constantinople en grande partie ruinée, les quartiers hauts étaient dépeuplés, coupés de champs de blé et de vergers. La population n'occupait guère que les rives; celles de la Corne d'Or surtout. Il voulut essentiellement rebâtir cette ville vieille de vingt siècles, la marquer du sceau traditionnel de l'art Turc. Sa première harangue aux combattants les exhortait à dépenser sur place autant qu'ils le pouvaient le butin et les fortunes accumulées.

Le peuple avait foi en Fâtih, en sa force vigilante pour mener à bien ce que son subconscient pressentait. Manoeuvres, maçons, contremaîtres et architectes accomplissaint leur tâche sous l'impulsion du Conquérant et transmuaient cette volonté dans la matière, en style et en ordre. Ceux-ci prennent avant tout forme d'unité, de dignité et de sobriété dans la décoration, et ces qualités suggèrent l'harmonie calme et la durée.

***

La nouvelle ère d'Istanbul débuta ainsi. Pour les besoins immédiats on transforma en mosquées une quinzaine d'églises, on construisit rapidement, d'autre part, des mosquées de dimensions moyennes dont nous avons décrit la dernière qui subsiste encore, Yatağan Camii.

Après quelques années de ces premiers pas fut commencé l'ouvrage capital du règne, la propre mosquée de Fâtih. Nous ne cessons pas de déplorer aujourd'hui son écroulement partiel, par suite d'un terrible tremblement de terre, au XVIIIème siècle. Ainsi que nous l'avons dit plus haut, nous avons tenté de retrouver son état primitif et nous en donnons la perspective (fig. 543). A l'aide de cette perspective, des plans (fig. 51 - 52 - 53) et d'importantes parties qui subsistent - portail, cour intérieure, mihrab, - on retrouve un édifice exempt de toute exagération, d'une grande pureté de lignes et de masse, dont toutes les parties se marient heureusement.

A Üçşerefeli d'Andrinople, construite vingt - cinq ans plus tôt, les masses de la mosquée et de la cour se trouvant un peu en déséquilibre on avait dû recourir au subterfuge fort ingénieux de jouer des volumes en surélevant de deux mètres la corniche extérieure de la cour. Mais à Fâtih rien n'est forcé, on a su profiter des erreurs anciennes et poser les règles futures des magnifiques mosquées d'Istanbul. Il ne restait plus qu'à les perfectionner et les faire plus imposantes.

Autour de la mosquée, les médressés aussi ont trouvé des formes plus accomplies. Il y en avait 16 qui abritaient mille étudiants, dans des salles de classe définitivement fermées aux intempéries, mettant fin aux ivans ouverts.

***

La coupole de Fâtih est restée un siècle durant la plus grande que les Turcs aient construite. Cette vaste dimension n'avait pas été inspirée, cependant, par une prétention de concurrence, comme nous avons tenté de l'expliquer cela n'était pas dans l'esprit de l'époque et les seuls besoins des fidèles l'avaient imposée.

On ne commettrait pas d'erreur en affirmant pourtant que Fâtih satisfait le regard tout autant avec ses 2600 m² que Ste Sophie qui en a 6000 et dans laquelle, en contradiction avec la nef centrale de 2600 mètres également, les bas-côtés plafonnés par l'étage superieur et rapetissés sous leur masses voutées n'offrent pas du tout le même agrément. Ils sont séparés de l'ensemble par un rideau de colonnes et ne peuvent plus se comparer à la nef centrale avec laquelle ils sont en déséquilibre.

Si nous examinons maintenant Davud Paşa Camii (fig. 544), mosquée de moyenne dimension bâtie par un vezir, nous serons surpris par l'accord des lignes horizontales avec les verticales et par l'équilibre des masses. Même dans son état d'aujourd'hui,

amputée de son péristyle, elle ferait honneur à l'architecture d'une nation. Sa décoration est réduite à presque rien. Pour qui est accoutumé aux oeuvres d'architecture destinées à porter des sculptures ou des fresques la seule harmonie des proportions pourrait paraître fade. Qu'y a-t-il à dire si les Turcs sont arrivés à goûter cette harmonie abstraite de la proportion? Faut-il les blamer ou bien désapprouver leurs oeuvres? Cet exemple se répéte partout et des constatations semblables sont fréquentes parmi les monuments contemporains.

L'architecture de cette époque est complète, on ne peut rien y ajouter, rien en supprimer, tandis qu'une mosquée Arabe peut supporter plusieurs additions, comme à Grenade, par exemple. Vous pouvez ajouter aussi un transept à une église gothique ou lui appliquer une façade nouvelle, mais l'unité de conception d'une mosquée comme Davud Paşa vous y tient strictement. N'est-ce pas cette perfection même, sauvegarde contre toute corruption future, qu'on lui reprocherait, la perfection qu'on ne peut pas dépasser et qui se place sur des sommets où la faiblesse humaine ne parvient pas? Car n'est-ce pas aussi dans le caractère de cette faiblesse humaine de chercher à diminuer ce qui excelle?

*
* *

L'une des oeuvres importantes du règne est l'ensemble du Grand Bazar et des Bedestans. Il n'en existe de pareils ni au Caire ni a Damas, ceux de Bağdad ayant été détruits au XIIIème siècle nous ne pouvons nous rendre compte de ce qu'ils étaient. Les bazars de Herat et d'Ispahan sont beaucoup plus petits et datent de trois siècles, au plus. Cet ensemble est la marque d'une conception architecturale et urbaniste nouvelle.

*
* *

Le règne du Conquérant a créé un palais, Topkapı ou le Vieux Sérail, d'un type qui n'avait pas de précédent et qui s'étend sur 700.000 mètres carrés. Il renfermait, outre l'habitation privée du souverain et le siège du Gouvernement, des salles de réception, des Kioskes de plaisance, des parcs et jardins, de vastes terrains de jeu, de polo, des potagers et vergers, plusieurs bains et mosquées et tous les services nécessaires, cuisines immenses, boulangeries, ateliers de construction et d'ameublement et bureaux. Il était entouré d'un côté par une muraille neuve renforcée de 28 tours carrées ou octogonales et sur les trois autres côtés par les anciennes murailles Byzantines restaurées. Ce palais étendu comme une ville ne peut se comparer peut-être qu'à la Cité Interdite de Pékin. Le Kremlin procède d'une même conception, mais en plus petit.

Le palais de Topkapı ne renferme pas de vastes salles comme le Louvre ou Versailles, est-ce à dire qu'il n'était pas possible d'en édifier? Il Serait naïf le prétendre, mais les Turcs de ce temps - là n'avaient pas le goût du grandiose dans leur vie privée. Il leur suffisait de créer en cela ce qui était à la mesure de leurs besoins.

*
* *

Les bains, sous le règne du Conquérant, sont arrivés à un degré de grande perfection, ceux de Mahmud Paşa, Tahtakale, Murad Paşa, Gedik Paşa n'ont pas été dépassés aux siècles suivants. Comme nous ne possédons aucun spécimen Byzantin, la comparaison est pratiquement impossible, nous dirons seulement que les nouveaux maîtres de la ville n'ont jamais songé à en édifier dans les dimensions folles de ceux de Caracalla ou de Dioclétien. Ils n'ont bâti que des bains assez somptueux, dans des proportions aisées à chauffer et à nettoyer.

*
* *

Des Hans du temps il reste peu de chose. Nous n'avons que Kürkçü Hanı à Istanbul et Fidan Hanı à Brousse, tous deux oeuvres de Mahmud Paşa. Leurs dimensions sont imposantes, mais ils sont loin d'égaler en architecture ceux des siècles précédents et futurs.

*
* *

Les châteaux-forts dispersés par tout le territoire de l'Empire Ottoman forment une des contributions les plus marquantes de l'architecture sous Fâtih.

Rumeli Hisarı en est un spécimen qui nous est parvenu en assez bon état. A part la technique qui a subi quelques influences occidentales il est d'une proportion qui accompagne merveilleusement l'atmosphère du Bosphore par ses tours gigantesques. Le professeur Gabriel souligne que seul le Donjon de Coucy les dépasse. En Turquie, Kızıl Kule - La Tour Ecarlate - d'Alâiye se rapproche d'elles par sa hauteur.

La durée d'édification de ce vaste château - quatre mois et demi - démontre bien la capacité constructive du règne. Nous avons pu identifier quelques 750 bâtiments de première importance édifiés pendant les 30 ans qu'il dura, sans compter naturellement les constructions à usage privé. Rien qu'à Istanbul 184 mosquées, 24 médressés, 32 bains, 12 Hans et Bedestans, quelques 6 à 7 mille boutiques en forment le bilan (voir les listes statistiques à la fin de la première partie, p. 86).

CHAPITRE V

Comparaison des Architectures Voisines et Conclusion

Nous devons répéter encore une fois que la recherche des origines de l'architecture Turque dépassant le cadre de notre livre nous nous bornerons à remonter jusqu'à celle des Seldjoukides, sans faire la critique des influences antérieures subies par celle-ci. Les seules influences directes et contemporaines de l'ère du Conquérant nous intéressent d'une façon particulière et nous croyons devoir faire à ce sujet quelques remarques nécessaires.

On peut dire que la dernière école de l'architecture Turque Ottomane n'a rien emprunté aux Arabes. Les mosquées d'Egypte des XIVème et XV ème siècles n'étaient que des transitions du style à plusieurs coupoles. Les éléments architecturaux, minarets, coupoles, baies de fenêtres, portes, et surtout le style des ornements, diffèrent beaucoup. On peut faire la même constatation au sujet des médressés et des hôpitaux.

Les plans et extérieurs des mosquées et médressés Perses, leur mode de construction entièrement en briques et leurs revêtements n'ont pas eu sur l'époque d'influence directe. Celles qui s'étaient exercées auparavant par l'intermédiaire des écoles plus proches ont été abandonnées complétement pour laisser la place à l'architecture structurale. En prenant cette voie, l'architecture des Ottomans s'est éloignée de jour en jour de celle des Seldjoukides de Konya et d'Azerbaydjan et de l'école contemporaine des Akkoyunlu. Une seule oeuvre, le Çinili Köşk, déjà cité, marque quelques ressemblances avec la mosquée d'Emir Çakmak à Yezd, construite en 1437 Si les deux oeuvres ont en commun des coupoles à nervures et l'ivan couvert de faïences en mosaique, celle d'Istanbul se distingue par ses panneaux de façade plus dépouillés, qui reflètent le calme et le repos. Aux façades latérales la faïence était restreinte à de simples filets, tellement la conception architecturale est différente, même dans ce caprice exotique d'un grand souverain qui entretenait des relations constantes avec le monde entier.

*
**

Après ce bref exposé des rapports de l'architecture Ottomane avec ses voisines de l'Est et du Sud, nous allons examiner les rapports qu'elle peut avoir avec l'Art Byzantin.

Quelles sont les caractéristiques par quoi diffère à première vue un bâtiment Byzantin d'un bâtiment Turc? Est-ce le même sentiment que l'on éprouve à Ste. Sophie et à Sultan Ahmed, qui est toute voisine, bien que la première ait pris en partie l'aspect d'une mosquée depuis qu'on y a ajouté minber, mihrab, grands panneaux caligraphiques, tapis, le minimum enfin de ce que la prière exige, et qu'elle ait été particulièrement vénérée par le sentiment populaire musulman, qui la considérait volontiers comme ce que la ville conquise offrait de plus beau.

Le plaisir qu'on goûte en les regardant, du port qu'elles dominent, de leurs cours ou de l'intérieur, est-il le même? Il y a déjà plusieurs détails essentiels de l'extérieur qui les différencient, mais l'intérieur plus encore ne procède pas du même goût, et il est naturel qu'il en soit ainsi en tenant compte des différences morales et d'état d'esprit des deux nations.

Une des premières raisons de différence profonde se trouve dans l'effort prodigieux que les Turcs Ottomans ont déployé en tant que représentants les plus purs et les plus sincères de la branche musulmane sunnite. Ils ont trouvé insuffisantes les mosquées du type à coupoles multiples et créé le style de Brousse, puis un siècle plus tard ils se sont arrêtés, comme nous l'avons dit, à l'étape d'Üçşerefeli, plus homogène mais incomplète. Lorsqu'ils ont pris Istanbul, l'architecture Byzantine ne pouvait pas les satisfaire davantage.

L'importance des relations architecturales de l'époque du Conquérant avec Byzance pourrait paraître à première vue bien naturelle, l'idée en a été fréquemment soutenue par les auteurs occidentaux. C'est que, depuis Ducange, un grand nombre d'écrivains, historiens et archéologues, ont consacré des oeuvres considérables aux études Byzantines. L'architecture en particulier a fait l'objet de recherches approfondies, alors que celle des Turcs n'a été dotée que de quelques monographies assez superficielles, datant du début de ce siècle. Par exception, H. Glück a eu la clairvoyance et la capacité qu'il fallait pour percevoir l'originalité propre de l'architecture Turque, sa vie très brève, cependant, ne lui a pas permis d'avancer suffisamment ses travaux pour aboutir à une conclusion. Le véritable pionnier de ces études, le Professeur A. Gabriel, du Collège de France, à qui l'art Turc doit beaucoup, a poussé ses recherches jusqu'au point de contact des architectures Byzantine et Turque sans avoir encore dit son dernier mot. (1)

(1) — Depuis que cet ouvrage a été donné à l'impression le professeur Gabriel a publié dans la revue «Resimli Hayat» du 29 Mai 1953 une étude dont les conclusions viennent confirmer les idées que nous exposons.

Nous n'aurions pas été en droit d'attendre des Byzantinologues éminents une étude de l'architecture Turque comparée aux autres travaux de leur domaine s'ils n'avaient formulé à son sujet, sans bien la connaître toujours et en ne la considérant qu'à la lumière de l'art Byzantin, des jugements parfois précipités.

C'est pourquoi il nous parait nécessaire maintenant de soumettre ces jugements à la critique, pour arriver à des notions plus exactes. En tenant compte des limites restreintes de cet ouvrage, nous nous bornerons à relever les opinions du plus récent auteur, le Professeur E. Diez, où se retrouvent assez exactement les erreurs les plus répandues. (1)

Quand il écrit:

«Sinan s'est trouvé en mesure de faire la comparaison entre l'original et l'imitation, qui est la mosquée de Bâyezid, bâtie en 1500-1505 d'après Ste. Sophie», l'éminent Professeur ignore l'ancienne mosquée de Fâtih, ou bien il n'a pas cherché à la connaître, en classant comme première grande mosquée Turque celle de Bâyezid, qu'il n'hésite pas à qualifier à priori d'imitation.

Il poursuit: «Pour avoir des rangs de prière plus longs, les musulmans font leurs mosquées plus larges que profondes, pour ce motif ils ont modifié le plan de Ste. Sophie en largeur».

Cette opinion, absolument fausse et démentie par des milliers d'exemples, fournit au Professeur Diez comme à d'autres toute une série d'hypothèses controuvées.

Passant ensuite (p. 193) à la question du style:

«Si nous examinons, dit le Professeur Diez, l'aspect intérieur des mosquées et si nous les comparons à celui de l'ancienne église Justinienne, nous remarquons des divergences fondamentales. Cela nous prouve qu'en prenant comme modèle un schéma constructif on ne parvient jamais à imiter un style. La construction est affaire technique, mais le style découle d'une conception philosophique du monde, (Veltanschaung). Le style est lié au temps, il peut être expliqué rationnellement pour un laps de temps donné plus ou moins long, mais il varie jusqu'à l'extrême limite du métaphysique.

Ste. Sophie était l'expression claire d'une conception qui cherchait à supprimer autant que possible la plasticité palpable, la négation de la matière est sa plus haute loi de style. Cette négation de la matière (Entmaterialisierung) a été obtenue en dissimulant autant que possible les piliers, les colonnes, les galeries qui tiennent librement et les corniches fortement en saillie. Les coins des murs sont remplacés par des absides discrètes. Les murs sont couverts du sommet de la coupole jusqu'aux soubassements de mosaiques s'opposant à toutes les palpabilités et dont l'aspect change avec les heures en reflets mystérieux. Plus bas, ils sont revêtus de plaques de marbre de couleur.

De même, les colonnes sont rapprochées des murs lisses et produisent l'effet d'un coloris sur fond obscur au lieu d'évoquer leur puissance portante.

Ainsi l'aspect intérieur de Ste. Sophie présente un tout en soi. Il enveloppe le visiteur troublé par l'éclat d'une conception depuis longtemps inconnue à nos contemporains. Cette conception était éloignée de l'Islamisme, également monothéiste, il est vrai, mais plus proche du culte des Juifs que du christianisme.»

Après ces jugements généraux, il passe à une question structurale (p. 195):

«Evidemment retenus par les nécessités de la prière en masse, les architectes Ottomans n'ont jamais cherché à arrondir les exèdres jusqu'au ras du sol plutôt que de les terminer en stalactites, façon à la fois laide et peu architectonique.»

A part ce préjugé erroné sur les mobiles religieux qui auraient inspiré les architectes musulmans, nous voyons que dans le fond le Professeur Diez marque bien, tout en les appréciant à sa manière, les différences qui séparent l'art Turc de l'art Byzantin. Il constate qu'en empruntant un schéma constructif on ne peut pas imiter un style. Or, les Turcs au cours de leur développement architectural n'ont pas emprunté un tel schéma, ils en ont créé un, de leur propre initiative. Construire des coupoles reposant sur des piliers exposés à des poussées obliques était la conséquence naturelle et spontanée découlant de leur mode de structure, nous l'avons constaté en examinant l'une après l'autre les phases de l'école de Brousse et les mosquées Doğan Bey puis Üçşerefeli. Même s'ils n'avaient pas eu de contacts avec Ste. Sophie, ils auraient continué d'édifier des mosquées à coupole centrale, seul point de ressemblance entre les schémas constructifs des deux genres. En outre, les règles de construction des piliers, des voûtes et des tambours diffèrent totalement, ainsi que les formes d'autres éléments architecturaux, jusqu'aux plus simples, l'appareil des murs, le mortier-même n'offraient aucune ressemblance, en un mot le bâtiment était autre.

Il est donc difficile de comprendre sur quoi s'est fondé le Professeur Diez en taxant la mosquée de Bâyezid d'être une imitation de Ste. Sophie, puisqu'il a précisé lui-même que le style, élément premier de l'action constructrice, n'en a jamais été copié. Nous remarquerons que le Professeur Diez, comme tous ses prédécesseurs, ne pouvait pas ignorer la médiocrité d'aspect extérieur de Ste. Sophie et des églises qui ont suivi. En prenant comme point de départ des comparaisons qu'il a faites l'intérieur seul de l'édifice, il parait s'être réfugié derrière la splendeur de ses ornements.

Cet aspect extérieur, élément essentiel, est ingé-

(1) — Prof. E. Diez. — Türk Sanatı başlangıcından günümüze kadar — Edebiyat Fakültesi neşriyatı, İstanbul 1946, p. 146.

nieusement accentué dans les monuments Turcs pour former un ensemble avec l'intérieur, l'un autant que l'autre contribuent à constituer le style Turc. Ici se pose la question: qu'est-ce qui est à l'origine de l'éthique créatrice de ce style?

Il nous semble que c'est la transposition du plus pur esprit de la religion musulmane. L'islamisme, religion vraiment monothéiste, est spirituel autant qu'il est universel et individuel à la fois. Les monuments qi'il a édifiés portent l'empreinte de cette éthique: unité absolue, centralisation, négation d'ornements qui représentent le détail et, par suite, homogénéité, calme et spiritualité.

Le chemin parcouru jusqu'à cet aboutissement ne fut ni rapide ni aisé, du VIIe siècle, début de l'ère musulmane, jusqu'au XIIIe il y eut de longues phases indécises. C'est aux Turcs que revint enfin l'honneur de réaliser pleinement ce concept. Les églises chrétiennes, cependant, continuaient d'être bâties en nefs, forme qui dérivait du temple antique.

Une comparaison directe entre Ste. Sophie et les grandes mosquées Turques montre bien cette divergence. Dans les secondes, clarté et unité absolue vous enveloppent, il n'y a pas un point obscur, tout est déjà résolu sur le schéma, le plan et les masses. Vous saisissez l'ensemble d'un seul coup d'oeil; de légers ornements se confinent à la superstructure et à des points essentiels pour laisser voir librement la robustesse des piliers et des murs; on pourrait imaginer les épures de résistance en cours de tracé. Tous les éléments dressent leurs fières structures en baignant dans une lumière douce de tonalités exquises. L'individu, humble serviteur de Dieu, y fait sa prière librement.

La technique de rehausser les piliers afin d'assurer profondeur et unité a été l'objet de quelques critiques, mais comme nous l'avons indiqué elle découle du style même et beaucoup d'auteurs la considèrent comme un progrès sur la méthode de masquer les masses en les arrondissant.

Ste. Sophie possède une beauté propre, naturellement différente des mosquées Turques. Nous l'admirons profondément et ces lignes ne sont écrites que pour montrer leurs divergences et tracer une base de comparaison. Sa beauté est ample et gracieuse, tandis qu'il émane des mosquées Turques une sûreté et une clarté absolues issues des proportions, une souplesse structurale et une atmosphère chaude provenant de l'équilibre des masses.

Nous éviterons d'étendre plus loin ces vues, peut-être trop subjectives, pour revenir à des preuves matérielles, celles que vont nous fournir, par exemple, les piliers et les espaces.

Un pilier n'a d'emploi vrai que pour élargir une surface couverte; si l'espace étendu vers les côtés n'est pas de la même qualité que le centre, l'effort déployé est vain. Si nous logeons entre les piliers des colonnades serrées, l'espace est aussitôt divisé. Sur les 6000 mètres carrés de la surface couverte à Ste. Sophie seuls les 2600 de la nef centrale, soit 42 % de l'ensemble, ont ces qualités de hauteur et d'ampleur pour lesquelles l'illustre édifice est célèbre. Le reste, soit 58 %, est obscur et bas, en raison de quoi seule la nef centrale nous attire. Malgré l'extraordinaire talent déployé par deux architectes de génie pour construire une coupole gigantesque, ils n'ont pas su soustraire l'ensemble à la traditionnelle division en nefs (fig. 547). Ailleurs, leur nombre s'élevait quelquefois jusqu'à sept, comme à la mosquée Fenarî Îsa (fig. 548), l'ancienne église de la Panachrantos, oeuvre du IXe ou Xe siècle. C'est en supprimant ces nefs que les Turcs sont parvenus à créer des unités homogènes. Comparer avec le plan (fig. 546) de l'ancienne mosquée Fâtih et, pour vérifier le fait sur un exemple toujours survivant, visiter la mosquée Süleymaniye, tout s'y voit sans obstacles.

Quelques orientalistes et le Professeur E. Diez ont beau attribuer l'effort tendant à édifier des mosquées homogènes à des raisons assez futiles, comme le souci d'étendre les rangs de prière en largeur, nous croyons qu'il dérive avant tout de la recherche de l'unité par la suppression des divisions.

*
* *

Il nous parais utile aussi de comparer quelques éléments architecturaux et matériaux de construction.

Bien qu'on trouve à Istanbul le tuf calcaire de Bakirköyü, c'est la brique que les Byzantins ont surtout employée pour leurs façades. Enduites ou couvertes de différents placages, elles ne pouvaient pas produire un effet de force et de durée. Au sein-même de cette technique les Turcs ont pris leur indépendance en employant la pierre de taille, qu'ils avaient si bien maniée depuis un siècle, et ils sont parvenus à édifier ces façades monumentales dont jaillit la robustesse.

Portes principales: Pendant le règne de Fâtih elles sont réduites à une seule sur la façade, alors que les Byzantins en perçaient plusieurs. Il nous semble que c'est la conséquence logique de l'espace uniforme sur lequel elles ouvrent.

Fenêtres: Les Turcs les ont appliquées en général sur deux rangs - le premier pour l'aération, le second pour la lumière - et une par une, alors que les Byzantins les groupaient.

Colonnes et chapiteaux: Eléments traditionnels des temps classiques, ils avaient perdu un peu de leur pureté chez les Byzantins (fig. 549), le chapiteau prenant une forme aplatie et plutôt en saillie, tandis qu'un chapiteau Turc de la seconde moitié du XVe siècle présente un contour oblique assez tendu pour laisser apparaître les lignes de force (fig. 502).

Enfin, aboutissement naturel de ce style d'harmonie et de structure, on a évité, contrairement aux Byzantins, les plans circulaires. Les parties saillantes

et les tambours des coupoles furent exécutés selon des plans polygonaux, les Turcs se rendant compte que le jeu de l'ombre pour les plans circulaires était équivoque.

Ainsi les minarets ne sont plus circulaires, ils ont 12, 16, 24 faces, sauf les plus petits, à cause de la facilité du travail.

*
* *

Les Turcs n'ont-ils donc pas du tout profité de l'architecture séculaire de Byzance? Nous ne songerions jamais à pareille affirmation, ils ont profité de ses principes généraux tout en évitant ses défauts et ses faiblesses. Nation déjà savante en architecture, comme nous croyons l'avoir démontré, les Turcs ont adopté au cours de leurs progression tout ce qu'ils ont pu trouver de bon et d'intéressant, en le perfectionnant par l'analyse et la critique et en l'adaptant à leurs propres conceptions. C'est ainsi que murs, voûtes, coupoles prirent leurs formes définitives, mais d'une façon si indépendante qu'il est bien difficile de fixer le point où commence une influence et celui où elle cesse de s'exercer.

C'est l'extérieur surtout des bâtiments qui prend un aspect nouveau, né de l'harmonie des lignes et des masses, en un mot de l'architecture structurale. La silhouette d'Istanbul, qui ne devait que peu de chose aux règnes de Constantin le Grand et de Justinien, commence alors à se dessiner sur l'horizon.

Les Turcs, nous en avons déjà parlé, ont essayé une seule fois de reprendre les formes extérieures Byzantines, à Rum Mehmed Paşa Camii, par des corniches ondulées et un tambour circulaire, comme on en voit à Zeyrek Camii, ancienne église du Pantocrator, et cela bien que les parties basses aient été commencées normalement. Le résultat fut déconcertant et demeura sans suite.

Dans une autre mosquée, Mahmud Paşa Camii, on a appliqué des couloirs ayant quelque ressemblance avec les nefs des basiliques et abouti ainsi à un plan épars et obscur. Le vestibule de l'entrée, qui aurait quelque analogie avec les nartex s'il n'était lié au noyau central par une grande baie libre, a compliqué encore la combinaison. Ces parties appliquées ne servent à rien, on pourrait dire que la mosquée ne consiste que du noyau central, formé de deux coupoles. Voilà tout le bilan des édifices de l'époque de Fâtih qui peuvent rappeller tant soit peu les formes Byzantines.

*
* *

La décoration Byzantine n'a pas du tout influencé celle des Turcs, qui n'ont appliqué ni mosaiques ni fresques. Sur les rares façades à assises de briques, les formes traditionnelles de l'antique ville ont fait place à celles des conquérants. Comparer la façade d'Eski İmaret Camii, ancien monastère du Pantepopte (fig. 551) avec les façades Turques (fig. 496 - 500).

Pas plus que les moulures en pierre ou en marbre, les chapiteaux n'ont subi d'influence. On ne connait qu'un seul essai d'un chapiteau hybride, qui n'est ni Turc ni Byzantin. Il semble que ce soit l'initiative isolée d'un tailleur de pierre, demeurée sans lendemain.

*
* *

En ce qui concerne les maçons et autres ouvriers, nous avons déjà noté qu'un millier de maçons et maîtres Turcs avaient été réunis pour la seule construction du château de Rumeli Hisarı, avant la prise de la ville, cependant que se poursuivaient les travaux du palais d'Edirne, sans compter les autres. Il ne semble donc pas que la nécessité existât de faire appel au nombre restreint de maîtres Byzantins qui n'avaient pas émigré. Leur collaboration volontaire n'aurait pas été repoussée, mais elle serait venue se fondre dans le creuset des formules nouvelles.

Pour les architectes, les données du problème sont les mêmes. Devant une conception et une technique spécifiquement Turques la note personnelle d'un architecte, autant qu'il a pris part à un chantier, reste au second plan. On lui aura prescrit de diriger selon les méthodes dictées, non pas selon sa personnalité artistique. Les arcs brisés venaient remplacer les pleins cintres, les chambranles à la turque ceux qui auparavant étaient coupés en biais. Si un architecte ne peut pas régir ces détails que lui reste-t-il d'influence indépendante? Un ancien noble de Byzance, Rum Mehmed Paşa - Mehmed Paşa le Grec - converti après la conquète, a laissé prendre quelque liberté dans la construction de sa mosquée, peut-être à quelque vieil ami ou protégé. Nous avons déjà vu que le résultat fut bizarre.

*
* *

Nous espérons que ces quelques pages auront pu manifester assez clairement le caractère spécifique bien marqué de l'architecture sous le rèqne du Conquérant. Bien que les nouvel Empire se trouvât fondé au carrefour de civilisations diverses et dans cette capitale même de Byzance, vieille de onze siècles, l'art de bâtir qu'il apportait a pu conserver sa personnalité innée et son indépendance et acquérir ainsi la gïoire d'être la source abondante des oeuvres futures.

Bibliyografya (1)

Abdülkadir Erdoğan — Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri - Ahmed İhsan Basımevi, 1941.
Abdürrahman Hıbrî Efendi — Enis-ül-Müsamirîn (Edirne Tarihi) - Yazma nüsha: yazılışı 1146 (Müellifin koleksiyonundan).

Ahmed Muhtar Paşa — Feth-i Celîl-i Kostantaniye, İst. 1316.
Ağaoğlu Mehmed — Fâtih Camiinin Şekl-i Aslîsi ve Türk San'at-ı Mimarîsindeki yeri - Hayat mecmuası, 45, 1927.

Ahmed Rasim — Osmanlı Tarihi, İst. 1333.
Âli Efendi — Künh-ül-Ahbar - Takvimhane-i Âmire 1277 ve Topkapı S. Revan 1120, c. IV.
Ali Fenarî Efendi — Ayasofya tahrir defteri - İstanbul Belediye Kütübhanesi, Muallim Cevdet, Orta yazma 64.

Âşıkpaşa-Zâde — Âşıkpaşa - Zâde Tarihi - Maarif-i Umumiye Nezareti, Matbaa-i Âmire, 1332.
Âtâ Bey — Tarih-i Âtâ - 1291 - 1293.
Aziz Ogan — Mahmud Paşa Külliyesi - Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, mec., İst. 1951.
Bâdî Efendi — Riyâz-ı Belde-i Edirne - Bâyezid Umumî Kütübhanesi, Yazma yazmalar kısmı. Esas nüsha - Türk-İslâm Eserleri Müzesi.
Bâyezid Suyolları Haritası — Güldeste-i Riyâz-ı İrfan - Eşref Bey tab'ı, Hüdavendigâr matbaası, 1302.
Beliğ Çelebi — Bursa Halkevi Neşriyatı - Bursa Emek Basımevi, 1943.
Bursa Hamamları — Eski Galata - Ahmed İhsan Matbaası, 1329.
Celâl Esad — Eski İstanbul - İstanbul, 1326.
Celâl Esad — L'Art Turc - İstanbul Devlet Basımevi, 1939.
Celâl Esad Arseven — Der Valens Aqueduct in Konstantinopel - Bamberg, 1933.
Dahlman K. O. — Deutchen Bauzeitung, No. 78 - Berlin, 1888.
Das Mauseleum der Mahmud Pasha in Konstantinopel
Diez E. — Türk San'atı, Başlangıcından günümüze kadar - Edebiyat Fakültesi Neş., 1946.
Diez E., Oktay Arslanapa, Mahmud M. Koman — Karaman Devri San'atı - Edebiyat F. Neş., 1950.

Ekrem Hakkı Ayverdi — Atikali Paşa Camii - İstanbul Ansiklopedisi, 24.
Ekrem Hakkı Ayverdi — Atikali Paşa Camii (Zincirlikuyu) - İstanbul Ansiklopedisi, 24.
Ekrem Hakkı Ayverdi — Bâb-ı Hümâyun - İstanbul Ansiklopedisi, 33-34.
Enverî Tarihi — Yazma Nüsha - Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü Kütübhanesi.
Evliya Çelebi — Seyahatname, 10 cild.
Feridun Dirimtekin — İstanbul'un Fethi, İst. 1949.
Gabriel A. — Monuments Turcs d'Anatolie - 1. ve 2. ciltler, E de Boccard, Paris 1931-1934.
Gabriel A. — Châteaux Turcs du Bosphore - E. de Boccard, Paris 1943.
Gabriel A. — Les Mosquées de Constantinople - Syria mecmuası, VII. ayrı baskı.
Glück H. — Die Bäeder der Konstantinopels - Wien, 1921.
Gurlitt C. — Die Baukunst der Konstantinopels - Verlagt Bei Ernst Wasmuth, Berlin, 1907.
Fâtih Vakfiyesi — Türkçe Tercümesi - Vakıflar Umum Müdürlüğü Neş., Ankara, 1938.
Hakîm Efendi (Seyyid) — 1161 - 1179 Vekayii - İbnülemin Üniversite Vakfı, Yazma nüsha.
Hammer — Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Atâ B. terc. - İst. Bedrosyan mat., 1329 - 1337
Halil Edhem — Camilerimiz - İstanbul Kanaat Kütübhanesi, 1932.
Halil Edhem — İstanbul'da En Eski Osmanlı Kitâbesi - Tarih-i Osmanî Encümeni mec. 8. cüz.
Halil Edhem — Kayseriye Şehri - Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyatı, İstanbul, Mat. Orhaniye, 1334.

Halim Baki Kunter - Saim Ülgen — Fâtih Camii ve Bizans Sahrıncı - Cumhuriyet Mat., 1939.
Halim Baki Kunter — Kitâbelerimiz - Vakıflar dergisi, II.
Halim Baki Kunter — Türk Spor Mimarîsine Dair - Güzel San'atlar mec., V.
Hüseyin Ayvansarayî — Hadikat-ül-Cevamî - Talik Yazma nüshası, Topkapı Sarayı, 1568 No., 179 yaprak
Hüseyin Ayvansarayî — Hadikat-ül-Cevamî - Matbaa-i Âmire, 1281.
İbrahim Hakkı Konyalı — Akşehir Kılavuzu - Nümune Mat., İstanbul, 1945.
İbrahim Hakkı Konyalı — Alanya (Alâiye) - Ay-Aydın Mat., İstanbul, 1946.
İbrahim Hakkı Konyalı (2) — İstanbul Âbideleri - Yedigün Neşriyatı.
İbrahim Hilmi Tanışık — İstanbul Çeşmeleri - Maarif Vekâleti Neş., 1. cilt 1943, 2. cilt 1945.
İlmiye Salnamesi

İsmail Hakkı (Uzunçarşılı - Zâde) — Kütahya Şehri - İstanbul Devlet Mat., 1932.
İsmail Hakkı (Uzunçarşılı - Zâde) — Kitâbeler - İstanbul Millî Mat., 1340 - 1927.
İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) — Türk Yazılarının Tetkikine Medhal - İlâhiyat Fakültesi mec., 516, 1926.
İsmail Hâmi Danişmend — İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi - İst. 1947.
İslâm Ansiklopedisi
İstanbul Belediyesi — İstanbul Şehri Rehberi - Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş., 1934.

(1) — Bibliyografyada gösterilmiyen ve muayyen ufak bahisler için istifade olunan pek çok mehazlar, sırası geldikçe metin ve haşiyelerde zikrolunmuşdur. Bunlara misal olarak da Atlas-i Minor Tercümesi, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn ve Tuhfe-i Hattatîn ve Bizans kronikleri gibi menbaları zikredebiliriz.

(2) — Eserde müellifin ismi yoksa da İ. H. Konyalı tarafından tertib olunduğu bilinmektedir.

Kâmil Kepecioğlu	Bursa ve Civarı Fâtih Devri Eserleri Listesi (Bursa kütüğü) - Gayr-i matbu.
Kâmil Kepecioğlu	Tarihî Bilgiler ve Vesikalar - Vakıflar dergisi, I. cilt.
Kâzım Baykal	Bursa ve Anıtları - Aysan mat., Bursa, 1950.
Kemal Ahmed Aru	Türk Hamamları Etüdü - İstanbul, Mat. T. A. O., 1949.
Kritovulos	Tarih-i Sultan Mehemmed-i Hân-ı Sânî - Tarih-i Osmanî Encümeni Neş., Ahmed İhsan Mat., 1328.
Kühnel E.	İstanbul Arkeoloji Müzesinde Şaheserler: 3. cild, Çinili Köşk'de Türk İslâm Eserleri Koleksiyonu - Walter de Gruyter, Berlin, 1938.
Marçais, Cr.	Manuel d'Art Musulman - Auguste Picard, Paris, 1926.
Mehemmed Mecdi Efendi	Şekâyık-ı Numaniye Tercümesi - Dar-üt-tıbaat-ül-Âmire, 1269.
Mehmed Raif	Mir'at-ı İstanbul - İstanbul, Âlem Mat., 1314.
Mehmed Süreyya	Sicill-i Osmanî, İst., 1308.
Mehmed Ziya	İstanbul ve Boğaziçi - 1. cild, Dar-üt-tıbaat-ül-Âmire, 1336, 2. cild, Devlet Matbaası, 1928.
Memduh Turgut	İznik ve Bursa Tarihi - Bursa Vilâyet mat., 1935.
Minetti, Henry	Osmaniche Provinziale Baunkunst auf dem Balkan - Orient Buchhandlung, Heinz Lafaire, Hanover, 1923.
Mirmiroğlu	Fâtih Sultan Mehmed Hân Hazretlerinin Devrine Aid Vesikalar - İst. 1946.
Mirmiroğlu	Fâtih'in Donanması ve Deniz Savaşları, İst., 1946.
Mubarek Galip	Ankara, Kitâbeler - İstanbul Devlet Mat., 1928.
Mustafa Ayaşlıoğlu	Mahmud Paşa Türbesi - Güzel San'atlar mec., VI. cüz.
Muzaffer Gökmen	Fâtih Medreseleri, İst., 1943.
Nâzım Bey	İstanbul Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular - İstanbul, 1341.
Nureddin Can Külekli	Ankara, Tarih, Arkeoloji - Ankara, Doğuş mat., 1948.
Nuri Ebussuudoğlu	İstanbul'da Fâtih Devri Eserlerinden, Camiler - Turing ve Otomobil Kurumu mec., No. 76.
Nuri Ebussuudoğlu	İstanbul'da Fâtih Devri Mimarî Eserleri - Turing ve Otomobil Kurumu mec., No. 79.
Oktay Arslanapa	Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri - İstanbul Edebiyat Fakültesi Neş., 1949.
Osman Ergin	Fâtih İmareti Vakfiyesi - İstanbul Belediye Mat., 1945.
Osman Ergin	Mecelle-i Umur-ı Belediye - 1. cild, İstanbul, 1338.
Osman Nuri Peremeci	Edirne Tarihi - Resimli Ay mat., 1940.
Örfî Çelebi	Edirne Tarihi - Yazma (Müellifin koleksiyonundan)
Penzer	The Harem - George G. Harrap, London, 1936.
Pope	A Survay of Persian Art - Oxford University Press, V. vol.
Reşat Ekrem Koçu	İstanbul Ansiklopedisi - 1. 2. 3. 4. cildler.
Rıdvan Nafiz - Uzunçarşılı-zâde İsmail Hakkı	Sivas Şehri - Devlet mat., 1346-1928, 1.
Riefenstahl, R. M.	Cenub-ı Garbî Anadolu'da Türk Mimarîsi - İstanbul Maarif Mat., 1941.
Sadüddin Efendi	Tac-üt-Tevârih.
San'at Ansiklopedisi	Fâtih Devrinde İstanbul - Vakıflar Umum Müdürlüğü Neş., Ankara, 1939.
Saim Ülgen	İznik'te Türk Eserleri - Vakıflar dergisi, cild I.
Saim Ülgen	Kırşehir Türk Eserleri - Vakıflar dergisi, cild II.
Saim Ülgen	Album d'un voyage en Turquie - Chez Englmant, Paris, 1830.
Sayger C. - Dessinod A.	Galata - İstanbul, 1944.
Schneider A. M. - Nomidis	Minarelerimiz - Güzel San'atlar mec., IV. cüz.
Sedat Çetintaş	Türk Mimarî Anıtları Osmanlı Devri - Millî Eğitim Basım., 1946, 1952, 2 cild.
Sedat Çetintaş	Demirciler Mescidi ve Fâtih Dar-üş-şifası - İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, 1950.
Semavî Eyice	Çinili Köşk'ün Altın Renkli Nakışları - Arkitekt mec., 1943, III-IV.
Süheyl Ünver ve Mihriban Sözer	Bursa'da Fâtih'in oğulları Mustafa ve Sultan Cem türbeleri - Bursa Ant Basımevi, 1946.
Süheyl Ünver ve M. Z. Pakalın	Ali Kuşçu - Kenan Mat., İstanbul, 1948.
Süheyl Ünver	Edirne Sarayında Kum Kasrı - Mimar Mecmuası, V.
Süheyl Ünver	Edirne Saray-ı Cedîdi - Yeni Mecmua, 85-86.
Süheyl Ünver	Hızır Bey Çelebi - Kadıköyü H. E. Neş., İst. Nümune mat., 1944.
Süheyl Ünver	140 Sene Önceki İstanbul - İstanbul Belediye mat., 1945.
Süheyl Ünver	Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı - İstanbul Üniversitesi Neş., 1946.
Süheyl Ünver	İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar - Vakıflar Dergisi, II.
Süheyl Ünver	Kamus-ül-âlam - Mihran mat., 1306 - 1316.
Şemsüddin Sami	Der İslam Mecmuası - 20. sayı.
Taechner	Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları - Güzel San'atlar mec., VI. cüz.
Tahsin Öz	Zwei Stiftungsurkunder der Sultan Mehmed II. Fâtih - İstanbul 1935.
Tahsin Öz	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, ilâve nüsha, 49-2.
Tarih-i Cami-i Şerif-i Nuriosmarî	Edirne ve Paşalivası - Edebiyat Fakül. Neş., 1952.
Tayyib Gökbilgin	Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye -
Tevfik Bey	Umur Bey Kitâbesi - Tarih-i Osmanî, cüz 13 - 14.
Tevhid Bey	Tarih-i Ebülfetih - Tarih-i Osmanî Encümeni Neş., 1330.
Tursun Bey	Vak'anüvis Tarihi - Üsküdar Basması.
Vâsıf Efendi	Brussa - Werlag von E. Wasmuth A. G., Berlin, 1909.
Wilde, H.	Çinili Köşk - Arkitekt, 1941-42, sayı 11-12.
Zarif Ongun	

Resim Fihristi (1)

Resim		Sahife
1	Edirne, Üçşerefeli cami plânı	92
2	Edirne, Üçşerefeli cami maktaı	93
3	Edirne, Üçşerefeli camiin şark cebhesi	94
4	Edirne, Üçşerefeli camiin kıble revakı	94
5	Edirne, Üçşerefeli camiin garb ve şimal revakları	95
6	Edirne, Üçşerefeli camiin cenub cebhesi	95
7	Edirne, Üçşerefeli camiin alçı kubbe kornişi ve kemerlerde yazılar	96
8	Edirne, Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden	98
9	Edirne, Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden	98
10	Edirne, Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden	99
11	Edirne, Üçşerefeli camiin şadırvan avlusu kubbe kalemlerinden	99
12	Edirne, Üçşerefeli camiin mihrab ve minberi	100
13	Edirne, Üçşerefeli cami, pencere kapağı	102
14	Edirne, Üçşerefeli cami, tâk kapı ve kitâbesi	103
15	Edirne, Üçşerefeli cami yazı madalyonu	104
16	Edirne, Üçşerefeli cami şadırvan avlusu cenub kapısı ve dördüncü kitâbe	104
17	Edirne, Üçşerefeli camiin revak başlığı	105
18	Edirne, Üçşerefeli camiin revak başlığı	105
19	Edirne, Üçşerefeli camiin revak başlığı	105
20	Topkapı Sarayında Ağalar Camii, rölöve plânı	106
21	Topkapı Sarayında Ağalar Camii makta rölövesi	107
22	Topkapı Sarayında Ağalar Camii cebhesi	107
23	Topkapı Sarayında Ağalar Camii restitüsyon plânı	107
24	Atîk Ali Paşa Camii plânı (Gurlitt'ten tâdilen)	108
25	Atîk Ali Paşa Camii maktaı	109
26	Atîk Ali Paşa Camii	110
27	Atîk Ali Paşa Camii dahili	111
28	Atîk Ali Paşa Camii revakı	111
29	Çırçır'da Demirciler Mescidi	112
30	Davud Paşa Camii restitüsyon plânı	114
31	Davud Paşa Camii maktaı	115
32	Davud Paşa Camii cebhesi	116
33	Davud Paşa Camii son cemaat mahalli	117
34	Davud Paşa Camii mihrabı	118
35	Davud Paşa Camii kapısı	119
36	Davud Paşa Camii minaresi	119
37	Davud Paşa Camii müselles-i kürevî istalâktitleri	120
38	Davud Paşa Camii müselles-i kürevî istalâktitleri	121
39	Davud Paşa Camii yan kalem kuşağı	121
39 a	Davud Paşa Camii yan kalem kuşağı	122
40	Davud Paşa Camii kitâbesi	122
41	Davud Paşa Medresesi şark-ı şimalî cebhesi	122
42	Davud Paşa Türbesi	123
43	Davud Paşa Türbesi kapı revakı	124
44	Davud Paşa Türbesi kitâbesi	124
45	Fâtih Manzûmesi umumî plânı (Restitüsyon)	127
46	Fâtih Camiinin Melchior Lorich tarafından çizilen resmi (1559)	129
47	Fâtih Camiinin Matrakçı Nasuh panoramasındaki resmi	130
48	Fâtih Camiinin Köprülü Suyolları haritasındaki resmi	131
49	Fâtih Camiinin Ağaoğlu Mehmed Bey tarafından yapılan restitüsyon plânı	132
50	Fâtih Camiinin Mimar Ali Saim Bey tarafından yapılan restitüsyon plânı	132
51	Fâtih Camii plânı (Restitüsyon)	133
52	Fâtih Camii maktaı (Restitüsyon)	134
53	Fâtih Camii cebhesi (Restitüsyon)	135
54	Fâtih Camii son cemaat revakı	136
55	Fâtih Camii şadırvan avlusu cenub ve garb cebheleri	138
56	Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık	138
57	Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık	138
58	Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık	139
59	Fâtih Camii şadırvan avlusunda başlık	139
60	Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısı	139
61	Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısı tafsilâtı	139
62	Fâtih Camii şadırvan avlusu kıble kapısında kabartma ve geçme tezyinat	140
63	Fâtih Camii şadırvanı	141
64	Fâtih Camii tâk kapısı	142
65	Fâtih Camii kitâbesi, sağ taraf	143
66	Fâtih Camii kitâbesi orta	143
67	Fâtih Camii kitâbesi sol taraf	143
68	Fâtih Camii tâk kapısı iç yüzü	144
69	Fâtih Camiinin minare kaidesi	145
70	Fâtih Camiinin minare kapısı	145
71	Fâtih Camiinin harem duvarından bir parça	146
72	Fâtih Camiinin harem duvarında çorba kapısı	147
73	Fâtih Camiinin hatîre duvarı	147

(1) — Resim altlarındaki kayıdlar şu mânaları taşımaktadır:

a) Ayrıca bir işaret konmayan fotoğraflar ve plânlar müellifindir.

b) (Foto: Evkaf)
(Resim: Gurlitt)
Gibi kaydedilenler aynen esas kaynaktan klişeye verilenler,

c) (Glück'ten iktibas)
şeklinde (iktibas) kaydile dercolunanlar kitaplardaki tab'ıları iyi olmadığından klişe için düzgün kopyaları aynen yaptırılanlardır.

d) (Gurlitt'ten tâdilen)
gibi «tâdilen» işaretini taşıyan rölövelerin esas ölçüleri kabul edilip yalnız bâriz hataların tashihi ile yeniden çizilen plânlardır.

Resim		Sahife
74	Fâtih Camiinin şadırvan avlusu cenub duvarında çini Besmele levhası	148
75	Fâtih Camiinin şadırvan avlusu Şimal duvarında çini Âyet-el-kürsî levhasının nihayeti	148
76	Fâtih Camiinin şadırvan avlusu duvarında gömme yeşil zeminli Fâtiha levhasının besmelesi	149
77	Fâtih Camiinin şadırvan avlusu duvarında gömme yeşil zeminli Fâtiha levhasının sonu	149
78	Fâtih Camiinin yeni şekli plânı	151
79	Fâtih Camiinin yeni şekli maktaı	152
80	Fâtih Semâniye ve Tetimme Medreseleri (Karadeniz tarafı)	151
81	Fâtih Akdeniz Medreseleri	153
82	Fâtih Karadeniz Medreseleri	153
83	Fâtih Karadeniz Ayakkurşunlu medresesi	154
84	Fâtih, Karadeniz çifte Ayakkurşunlu medrese revakı	155
85	Fâtih, Karadeniz Başkurşunlu medresesinde pencere tafsilâtı	156
86	Fâtih Medreselerinde kapı tafsilâtı	156
87	Fâtih, Akdeniz Başkurşunlu medresesi dershane penceresinde sırlı tuğla tezyinat	158
88	Fâtih, Karadeniz Ayakkurşunlu medrese dershane pencerelerinde sırlı tuğla tezyinatı	158
89	Fâtih, Akdeniz medreselerinin tramvay caddesinden görünüşü ve Ayakkurşunlu medresesine ilâve olunan bağlama kılıçları	159
90	Fâtih Dar-üş-şifası	159
91	Fâtih, Tâbhanesi rölöve plânı	160
92	Fâtih, Tâbhanesi arzanî makta rölövesi	161
93	Fâtih Tâbhanesi tulânî makta rölövesi	161
94	Fâtih Tâbhanesi yan cebhesi	162
95	Fâtih Tâbhanesi, garb cebhesi	163
96	Fâtih Tâbhanesi garb cebhesi rölövesi	162
97	Fâtih Tâbhanesi şimal ve şark cebheleri	164
98	Fâtih Tâbhanesinde sütun başlığı	165
99	Fâtih Tâbhanesinde sütun başlığı	166
100	Fâtih Tâbhanesinde mustatilî sütun	166
101	Fâtih Tâbhanesinde mustatilî sütun tafsilâtı	167
102	Fâtih Tâbhanesinde sofralar ve papuçluklar	167
103	Fâtih Tâbhanesi cenub cebhesi	168
104	Fâtih Tâbhanesi şark cebhesi rölövesi	169
105	Hazret-i Fâtih Türbesi	170
106	Gülbahar Sultan Türbesi	171
107	İshak Paşa Camii	172
108	İshak Paşa hamamı plânı	173
109	İshak Paşa hamamı maktaı	173
110	İshak Paşa hamamı	173
111	Mahmud Paşa Camii plânı	175
112	Mahmud Paşa Camii maktaı	176
113	Mahmud Paşa Camiinde istalâktitli kubbe alikaları	177
114	Mahmud Paşa medhal tonozunda istalâktit	177
115	Mahmud Paşa Camii medhal dehlizinde yan kubbe	177
116	Mahmud Paşa Camii	178
117	Mahmud Paşa Camii tâk kapısı	179
118	Mahmud Paşa Camii kitâbeleri	180
119	Mahmud Paşa Camii kapısında dörtlü yazı madalyonu	181
120	Mahmud Paşa medresesi dershanesi	181
121	Mahmud Paşa medresesi dershanesi ve höcrelerin birleşme yeri	181
122	Mahmud Paşa türbesi plânı	182
123	Mahmud Paşa Türbesi maktaı	183
124	Mahmud Paşa Türbesi cebhe rölövesi	184
125	Mahmud Paşa Türbesi cebhesi	185
126	Mahmud Paşa Türbesi çinileri	186
127	Mahmud Paşa Türbesi kapısı	186
128	Mahmud Paşa Türbesi cebhesi	187
129	Merdivenli Mescid	188
130	Molla Şeref Minaresi	189
131	Murad Paşa Camii plânı	191
132	Murad Paşa Camii maktaı	192
133	Murad Paşa Camii	193
134	Murad Paşa Camii son cemaat mahalli	193
135	Murad Paşa Camii kapı ve kitâbesi	194
136	Murad Paşa Hamamı	194
137	Sağrıcılar (Yavuz Ersinan) camii	195
138	Samanveren Mescidi	196
139	Samanveren Mescidi	197
140	Şeyh Vefa Camii plânı	198
141	Şeyh Vefa Camii maktaı	199
142	Timurtaş Mescidi	200
143	Yarhisar Camii	201
144	Yarhisar Camii	201
145	Yatağan Camii zemin katı plânı	202
146	Yatağan Camii üst kat plânı	203
147	Yatağan Camii maktaı	204
148	Yatağan Camii arka cebhesi	204
149	Yatağan Camii köşesinin rölövesi	205
150	Yatağan Camii ön cebhe tafsilâtı	206
151	Yatağan Camii ön cebhesi	207
152	Yatağan Camii, dahilî sıva kitâbeleri	207
153	Yatağan Camii, pencere tafsilâtı	208
154	Yatağan Camii, son cemaat kapısı	209
155	Yatağan Camii, üst mahfil kapısı	210
156	Yatağan Camii, mahfili	209
157	Yatağan Camii, mahfili tafsilâtı	211
158	Yatağan Camii, mahfili babaları tafsilâtı	212
159	Yatağan Camii, medhal yanında Bursa kemeri tafsilâtı	211
160	Yatağan Camii, minberi	212
161	Yavaşça Şahin Camii	214
162	Yavaşça Şahin Camii	214
163	Yavaşça Şahin Camii plânı	213
164	Zincirlikuyu Camii plânı	215
165	Zincirlikuyu Camii	215
166	Eyüb Camii rölöve plânı	217
167	Eyüb Camii restitüsyon plânı	217
168	Eyüb Türbesi	218
169	Rum Mehmed Paşa Camii plânı	220
170	Rum Mehmed Paşa Camii maktaı	221
171	Rum Mehmed Paşa Camii cebhesi	222
172	Rum Mehmed Paşa Camii yan cebhesi	222
173	Rum Mehmed Paşa Camii kitâbesi	223
174	Rum Mehmed Paşa Türbesi	223
175	Bursa, Ahmed Daî Camii	225
176	Bursa, Ahmed Daî Camii minaresi	224
177	Bursa, Başçı İbrahim Camii	226
178	Bursa, Başçı İbrahim Camii	226
179	Bursa, Başçı İbrahim Camii rölöve krokisi	227
180	Bursa, Başçı İbrahim hamamı	226
181	Bursa, Hamza Bey Camii rölöve plânı	229
182	Bursa, Hamza Bey Camii rölöve maktaı	230
183	Bursa, Hamza Bey Türbesi	231
184	Bursa, Kara Mustafa Paşa Türbesi	231
185	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii rölöve krokisi	232
186	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii pencere ve cebhe tafsilâtı	233
187	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii pencere tafsilâtı	233
188	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii son cemaat cebhesi	234
189	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii garb cebhesi	235

Resim		Sahife
190	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) Camii kitâbesi	234
191	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) mektebi	236
192	Bursa, Kanberler (Sitti Hâtun) mektebi plân krokisi	236
193	Bursa, Tuzpazarı Camii	237
194	Bursa, Tuzpazarı Camii minaresi	238
195	Bursa, Umur Bey Camii minaresi	239
196	Bursa, Umur Bey Camii sağ kitâbesi	241
197	Bursa, Umur Bey Camii sol kitâbesi	241
198	Bursa, Umur Bey hamamı	244
199	Bursa, Umur Bey kabri baş taşının dış yüzü	243
200	Bursa, Umur Bey kabri baş taşının iç yüzü	243
201	Bursa, Umur Bey kabri ayak taşı iç yüzü	243
202	Bursa, Umur Bey kabri ayak taşının dış yüzü	243
203	Edirne, Ayşe Kadın Camii plânı	245
204	Edirne, Ayşe Kadın Camii maktaı	244
205	Edirne, Ayşe Kadın Camii	246
206	Edirne, Ayşe Kadın Camii minaresi	247
207	Edirne, Kasım Paşa Camii	247
208	Edirne, Kasım Paşa Camii minaresi	247
208 a	Edirne, Kasım Paşa Camii kitâbesi	247
209	Edirne, Kasım Paşa Kabri	248
210	Edirne, Lâri camii	249
211	Edirne, Sitti Hatun Camii rölöve plânı	250
212	Edirne, Sitti Hâtun Camii	251
213	Edirne, Sitti Hâtun Camii minaresi	251
214	Edirne, Sitti Hâtun Camii kapısı	251
214 a	Edirne, Sitti Hâtun Camii kitâbesi	252
215	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii rölöve plânı	253
216	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii yan cebhesi	254
217	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii ön cebhesi	254
218	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii minaresi	255
219	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii dahili	256
220	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii minberi	257
221	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Medresesi	258
222	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa hamamı	258
223	İnegöl, İshak Paşa Camii rölöve krokisi	259
224	İnegöl, İshak Paşa Camii dahili	260
225	İnegöl, İshak Paşa Camii revakı	260
226	İnegöl, İshak Paşa Camii arka cebhesi ve Tacünnisa Hâtun türbesi	261
227	İnegöl, İshak Paşa Medresesi	261
228	İnegöl, İshak Paşa kabir taşı	262
229	Karacabey'de, Karaca Bey Camii rölöve krokisi	263
230	Karacabey'de, Karaca Bey Camiinin 1920 senelerindeki fotoğrafı	264
231	Karacabey'de, Karaca Bey Camii arka cebhesi ve istalâktit alikaları	264
232	Karacabey'de, Karaca Bey Camii kubbesi	265
233	Karacabey'de, Karaca Bey camii cümle kapısı	266
234	Karacabey'de, Karaca Bey Camii kitâbesi ve kalem tezyinatı	266
235	Karacabey'de, Karaca Bey Camii kıble duvarı, iç yüzünde kemer sarkması ve şemseli höcre	267
236	Karacabey'de, Karaca Bey Camii büyük eyvan kemerinde yastık, höcre ve kalem tezyinatı	267
237	Karacabey'de, Karaca Bey Camii büyük eyvan kemerinde yastık, höcre ve kalem tezyinatı	268
238	Karacabey'de, Karaca Bey Camii arka cebhesi	269
239	Karacabey'de, Karaca Bey mezarı	269
240	Karacabey'de, Karaca Bey mezarı	271
241	Karacabey'de, Karaca Bey mezarı	271
242	Karacabey'de, Karaca Bey zevcesi Bülbül Hâtun Türbesi	271
243	Köstendil'de, Fâtih Camii plânı	272
244	Köstendil'de, Fâtih Camii iç köşesi	272
245	Köstendil'de, Fâtih Camii yan cebhesi	273
246	Köstendil'de, Fâtih Camii tuğla tezyinatı	273
247	Köstendil'de, Fâtih Camii tuğla kirpi saçağı	273
248	Manisa'da, Çeşnigir Camii	274
249	Manisa'da, Çeşnigir Camii yan cebhesi	275
250	Trabzon'da, Ortahisar Camii	275
251	Trabzon'da, Ortahisar Camii şebekesi	276
252	Trabzon'da, Ortahisar Camii şebekesi	277
253	Trabzon'da, Ortahisar Camii minberi	276
254	Ayasofya Medresesi plânı	278
255	Ayasofya Medresesi	278
256	Bursa, Ahmed Paşa Medresesi rölöve krokisi	279
257	Bursa, Ahmed Paşa Medresesi	279
258	Edirne, Peykler Medresesi rölöve plânı	280
259	Edirne, Peykler Medresesi maktaı	281
260	Edirne, Peykler Medresesi dahili (1931'deki hali)	281
261	Edirne, Peykler Medresesi dahili	281
262	Edirne, Peykler Medresesi haricî cebhesi	282
263	Edirne, Peykler Medresesi kapısı	282
264	Edirne, Saatli Medrese rölöve plânı	283
265	Edirne, Saatli Medrese maktaı	284
266	Edirne, Saatli Medrese dershanesi	284
267	Edirne, Saatli Medrese cebhesi	285
268	Edirne, Saatli Medrese kapısı	285
269	Amirutzès gravürü ve Eski Saray	287
270	Eski Sarayın Paris Bibliothèque Nationale - Estempes abb. 7.5.52 No. 1574'deki resmi	288
271	Eski Sarayın 1239 tarihli Bâyezid Suyolları haritasındaki hududu	288
272	Melling'in saray plânı (1800 tarihlerinde)	290
273	Topkapı Sarayı perde kapısı yokuşunda Fâtih devri inşaatı	291
274	Topkapı Sarayı Valde taşlığında Fâtih devri duvar ve silmelerini havi kısım	291
275	Topkapı Sarayı Valde taşlığında Fâtih devri duvar ve silmelerini havi kısım	292
276	Topkapı Sarayında umumî Fâtih devri yapılarından zamanımıza intikal eden kısımlar	293
277	Topkapı Sarayı bahçe plânı	295
278	Sur-î Sultanî'nin Marmara sahilinde başladığı, yarısı Türk, yarısı Bizans burç	296
279	Sur-î Sultanî Otluk kapısı	297
280	Sur-î Sultanî, Otluk kapısı plân ve maktaı	298
281	Sur-î Sultanî, Otluk kapısı iç görünüşü	299
282	Sur-î Sultanî, Otluk kapısı başlıkları	299
283	Sur-î Sultanî, Otluk kapısı ve deniz arasında sur'un makta halinde görünüşü	300
284	Sur-î Sultanî maktaı ve bir kule	301
285	Marmara sahilinden beşinci, sekiz köşeli burç	302
286	Marmara sahilinden beşinci, sekiz köşe burcun tezyinatı	303
287	Sur-î Sultanî, Soğuk Çeşme kapısı	304
288	Sur-î Sultanî, Demir Kapı	304
289	Bâb-ı Hümâyun	305
290	Bâb-ı Hümâyun'un 1280 senelerindeki fotoğrafı	306
291	Bâb-ı Hümâyun'un zemin katı restitüsyon plânı	307
292	Bâb-ı Hümâyun birinci kat restitüsyon plânı	308
293	Bâb-ı Hümâyun'un Allom tarafından yapılan gravürü (1830)	309
294	Bâb-ı Hümâyun'un Melling tarafından yapılan gravürü (1800)	310
295	Bâb-ı Hümâyun'un cebhesi, restitüsyon	311
296	Bâb-ı Hümâyun'un maktaı, restitüsyon	312
297	Bâb-ı Hümâyun'un maktaı, restitüsyon	313
298	Bâb-ı Hümâyun	314
299	Bâb-ı Hümâyun'un kitâbesi	314
300	Bâb-ı Hümâyun kitâbesi ketebe kıt'ası ve demir kapı	315

Resim		Sahife
301	Topkapı Sarayı, Orta kapı - Bab-üs-selâm'ın bugünkü şekli	316
302	Topkapı Sarayı, Orta kapı - Bab-üs-selâm'ın rölöve krokisi	316
303	Topkapı Sarayı, Ortakapı iç cebhesi	317
304	Topkapı Sarayı, İçhazine - Silâh müzesi plânı	318
305	Topkapı Sarayı, İçhazine maktaı	318
306	Topkapı Sarayı, İçhazine cebhesi	319
307	Topkapı Sarayı, Rahthazinesi ve Hâsahır plânı	319
308	Rahthazinesi mermer sayvanı, demir kubbe mesnedleri ve alçı kornişi	320
309	Rahthazinesi kubbe göbeği	320
310	İmrahur odası, alçı tezyinatı	321
311	İmrahur odası, höcre tezyinatı	322
312	İmrahur odası, kapısı	322
313	Hâsahır ve İmrahur odası plân ve cebhesi	323
314	Hâsahır haricî cebhesi	324
315	Hâsahır haricî cebhesi tafsilâtı	325
316	Hâsahır avlu cebhesi	325
317	Hâsahır esas kapısı	326
318	Hâsahırın dahilî görünüşü	327
319	Mutfakların Fâtih devrinden olan iki gözünün rölöve plânı	328
320	Mutfakların Fâtih devrinden olan iki gözünün rölöve maktaı	328
321	Mutfakların haricî görünüşü	329
322	Mutfakların Fâtih kısmı cebhe tafsilâtı	329
323	Fâtih Köşkü - Hazine zemin katı restitüsyon plânı	330
324	Fâtih Köşkü - Hazine tulânî maktaı, restitüsyon	331
325	Fâtih Köşkü şahnişini	332
326	Fâtih Köşkü II. salonda cumba ve hayata açılan kapı	333
327	Fâtih Köşkü hayatında havuz ve revaklardan Boğaz'a nazar	333
328	Fâtih Köşkü, bodrum katı rölöve plânı	334
329	Fâtih Köşkü, arzanî maktaı rölövesi	334
330	Fâtih Köşkü, haricî şark cebhesi	335
331	Topkapı Sarayı, şark cebhesi	336
332	Fâtih Köşkü, soğukluk önündeki muhdes payanda duvarı	337
333	Fâtih Köşkü, ikinci salonun deniz tarafındaki duvarının iç yüzünün bünyesi	338
334	Fâtih Köşkü, revakın dahili ve kapılar	338
335	Fâtih Köşkü, esas kapısı	339
336	Çatı tabanları ve II. No. lı salonun ikinci ve üçüncü sıra höcreleri	340
337	Fâtih Köşkü, çatı tabanları	340
338	Fâtih Köşkü, I. salon tezyinatı	341
339	Fâtih Köşkü, soğukluğunda derin yuva içinde pencereler ve çubuklu şemse kubbeli höcre yaşmakları	341
340	Fâtih Köşkü, soğukluğunda hamam kapısı, yanında höcre ve dilimli kürevî kubbe alîkası	342
341	Fâtih Köşkü, ahşab kapı	342
342	Fâtih Köşkü, sütun başlığı	343
343	Fâtih Köşkü, III. salon önünde eski elçi hazinesi ve esas kapı ile sütunların duvarla örülmüş hâli	343
344	Fâtih Köşkünde yarım sütun	344
345	Fâtih Köşkünde, sivri, eski çatı	344
346	Fâtih Köşkünde, hayatın camekân ve parmaklıklarla kapatılmış eski hâli	344
347	Fâtih Köşkünün restorasyondan sonraki cebhesi	345
348	Çinili Köşk plânı, Eski Eserler Müzesi iken	346
349	Çinili Köşk, Eski Eserler Müzesi iken	346
350	Çinili Köşk, zemin katı plânı	347
351	Çinili Köşkün tâdilden evvelki eski cebhesi	348
352	Çinili Köşk, ön cebhe restitüsyonu	348
353	Çinili Köşk, tulânî makta rölövesi	349
354	Çinili Köşk, tulânî maktaı, kısmî restitüsyon	350
355	Çinili Köşk, medhal kubbesi	351
356	Çinili Köşk, sağ oda kaburgalı tam ve yarım kubbeleri ve pencereler	352
357	Çinili Köşk, haçvarî orta dehlizin medhal kolunun kubbesi	353
358	Çinili Köşk, haçvarî dehlizin öndeki kaburgalı yarım kubbesi	353
359	Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini	354
360	Ön sağ oda çinileri	354
361	Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini	355
362	Ön sağ odadan altın yaldızlı bir çini	355
363	Ön çıkmalı oda kubbesi	356
364	Çinili Köşk, bodrum katı plânı	357
365	Çinili Köşk, çıkmalı oda kubbe tafsilâtı	358
366	Çinili Köşk, arzan' maktaı	359
367	Çinili Köşk, eyvan çinileri	360
368	Çinili Köşk, eyvan çinileri mukabil ciheti	361
369	Çinili Köşk, revakın tuğla bünyesi	362
370	Çinili Köşk, revak çinileri, mukabil cihet	362
371	Çinili Köşk, yan cebhesi	363
372	Çinili Köşk, yan cebhe, kısmî restitüsyon	363
373	Çinili Köşkün arka cebhesi	364
374	Çinili Köşkün, arka cebhesi, restitüsyonu	365
375	Çinili Köşkün, arka cebhesinin yan taraflardaki çini kaplama tafsilâtı	366
376	Çinili Köşkün arka cebhesi çıkmadaki çini tafsilât	366
377	Çinili Köşk, kitâbesi (sağ)	367
378	Çinili Köşk kitâbesi (orta sağ)	367
379	Çinili Köşk, kitâbesi (orta sol)	368
380	Çinili Köşk, kitâbesi (sol)	368
381	Edirne Sarayı panoraması	369
382	Edirne Sarayında Bab-üs-saade, bugünkü hali	370
383	Edirne Sarayı Mutfakları	371
384	Edirne Sarayı Mutfakları	371
385	Edirne Sarayı, Kum Kasrı plânı (Sayger - Dessinod albümünden, 1829)	372
386	Edirne Sarayı, Kum Kasrı cebhesi (Sayger - Dessinod albümünden)	372
387	Edirne Sarayında, Kum Kasrı cebhesi (R. Osman Bey'den)	373
388	Edirne, Kum Kasrı Divânhanesi	374
389	Edirne Sarayı, büyük ve küçük salon ocakları	375
390	Edirne, Kum Kasrı Hamamı	375
391	Edirne, Kum Kasrı hamamı helezonî kubbesi	376
392	Edirne Sarayı, Cihannüma Kasrı (Sayger - Dessinod albümü, 1829)	376
393	Edirne Sarayı, Cihannüma Kasrı (1873 de Leipzig'de basılan albümden)	377
394	Edirne Sarayı, Cihannüma Kasrı (1873'te Hacı İzzet Paşanın tamirinden sonra)	378
395	Edirne Sarayında, Cihannüma Kasrı ve etrafında Kum Kasrı ve Arz Odası (1290-1873 teki vaziyeti)	379
396	Edirne Sarayında, Cihannüma Kasrı (30-40 sene evvelki vaziyeti)	380
397	Edirne Sarayında Cihannüma Kasrı (1949'daki hali)	380
398	Edirne Sarayında, Cihannüma Kasrı, kapı rölövesi (Sayger - Dessinod albümünden)	381
399	Edirne Sarayında, Fâtih köprüsü	381
400	Fâtih'de, Çukur Hamam rölöve plânı (Texier'den)	383
401	Fâtih'de, Çukur Hamam makta rölövesi (Texier'den)	382
402	Mahmud Paşa Hamamı, elli sene evvelki hali	384
403	Mahmud Paşa Hamamı, bugünkü hali	384
404	Mahmud Paşa Hamamı plânı	385
405	Mahmud Paşa Hamamı maktaı	385
406	Mahmud Paşa Hamamı, halvetlerden makta	385

Resim		Sahife
407	Mahmud Paşa Hamamı kitâbesi	386
408	Gedik Paşa Hamamı	387
409	Gedik Paşa Hamamı erkekler kısmı rölöve plânı	387
410	Gedik Paşa Hamamı, erkekler kısmı	388
411	Tahtakale Hamamı plânı	389
412	Akbıyık Hamamı	390
413	Davud Paşa Hamamı	390
414	Bursa, Çakır Hamamı plânı	391
415	Bursa, Çakır Hamamı	391
416	Bursa, Davud Paşa Hamamı plânı	392
417	Bursa, Davud Paşa Hamamı maktaı	393
418	Bursa, Perşembe (Kadı) Hamamı plânı	393
419	Kürkçüler Hanı plânı	394
420	Kürkçüler Hanı, büyük avlu	395
421	Kürkçüler Hanı, küçük avlu	395
422	Bursa, Fidan Hanı plânı	397
422 a	Bursa, Fidan Hanı maktaı	397
423	Bursa, Fidan Hanı cami ve şadırvanın bâkiyesi ve üst katda muhdes ahşab revaklar	397
424	Bursa, Fidan Hanı cenub revakı	398
425	Büyük Bedestan ve Sandal Bedestanının kuleden görünüşü	400
426	Büyük Bedestan restitüsyon plânı	401
427	Büyük Bedestan maktaı	402
428	Edirne Bedestanı, restitüsyon plânı	403
429	Edirne Bedestanı, restitüsyon maktaı	404
430	Sandal Bedestanı plânı	405
431	Sandal Bedestanı maktaı	406
432	Çarşı plânı	407
433	Çarşının Bedestan yanındaki sokağından görünüş	408
434	Çarşının Bedestan yanındaki sokağından görünüş	409
435	Saraçhane plânı (1228 tarihli Bâyezid Suyolları haritasından)	410
436	Acemioğlanlar çarşısı ve kışlası (Eski Odalar) (1228 tarihli Bâyezid Suyolları haritasından)	412
437	Galata Bedestanı rölöve plânı	413
438	Galata Bedestanı, makta rölövesi	413
439	Galata Bedestanı	414
439	(mü.) Molla Hüsrev Çeşmesi	414
440	Rumeli Hisarı, nöbet yolları üstünden plân	416
441	Rumeli Hisarında, Saruca Paşa kulesi III. kat plânı	417
442	Rumeli Hisarında, Saruca Paşa Kulesi restitüsyon maktaı	418
442 a	Rumeli Hisarı restitüsyon menazırı	419
443	Rumeli Hisarında, birinci kitâbenin bulunduğu sahil burcu ve kitâbenin mevkii	420
443 a	Rumeli Hisarında birinci kitâbe	421
444	Yedikule Hisarının tersim şeması	423
445	Yedikule Hisarının restitüsyon plânı	424
446	Yedikule Yaldızlı kapının Bizans devrinde kapatılmış hâli	425
447	Yedikule kapısı, tuğla tezyinatı	425
448	Hızır Bey Çelebi Kabri	426
449	Manisalı Mehmed Paşa Kabri	427
450	Mimar Ayas Kabri	427
451	Sadrıâzam Karamani Nişancı Mehmed Paşa Kabri baş taşı	428
452	Sadrıâzam Karamani Nişancı Mehmed Paşa Kabri, ayak taşı	428
453	Mimar Sinan Kabri, ayak taşı, iç yüzü	429
454	Mimar Sinan Kabri, baş taşının dış yüzü	429
455	Mimar Sinan Kabri, baş taşının iç yüzü	430
456	Mimar Sinan Kabri, ayak taşının dış yüzü	430
457	Hattât Kıblet-ül-küttab Şeyh Hamduliah Efendi kabir taşı	431
458	Bursa'da, Muradiye'de Fâtih'in valdesinin medfun olduğu Hâtuniyye türbesi	432
459	Bursa'da, Muradiye'de Fâtih'in valdesinin medfun olduğu Hâtuniyye türbesi	432
460	Fâtih'in validesinin türbe kitâbesi	432
461	Bursa'da, II. Murad Türbesi plânı	433
462	Bursa'da, II. Murad Türbesi maktaı	433
463	Bursa'da, II. Murad Türbesi dahiii	434
464	Bursa'da, II. Murad Türbesi kubbe alikaları	435
465	Bursa'da, II. Murad Türbesi	435
466	Bursa'da, II. Murad ve Şehzâdeler türbesi arkadan görünüş	435
467	Bursa'da, II. Murad Türbesi saçağı	436
468	Bursa'da, II. Murad Türbesi saçağı	436
469	Bursa'da, II. Murad kitâbesi	437
470	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk ve Cem türbesi plânı	438
471	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atik Türbesi, maktaı	438
472	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk Türbesi maktaı	438
472 a	Bursa'da, Muradiye'de, Mustafay'ı Atîk Türbesi	438
473	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk ve Cem türbesi dahili	439
474	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk ve Cem türbesi dahili	440
475	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk ve Cem türbesi kubbesi	441
476	Bursa'da, Muradiye'de Mustafay'ı Atîk ve Cem türbesi kalemi	441
477	Bursa'da, Muradiye'de Ebe Hâtun Kümbedi	442
478	Bursa'da, Molla Yegân Kabri	442
479	Bursa'da, Fâtih'in hocası Muslihüddin Efendi kabri	442
480	Edirne'de, Karaman Bey mezarı	443
481	Edirne'de, Karaman Bey mezarı	443
482	Edirne'de, Fâtih'in kardeşleri Orhan ve Hüseyin Çelebilerin kabirleri	444
483	Edirne'de, Fâtih'in kardeşi Hüseyin Çelebi kabri	444
484	Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbesi	445
485	Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbe kapısı ve kitâbesi	446
486	Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbesi içi ve sandukası	446
487	Rahthazinesi, kubbesinin demir mesnedleri	450
488	Demir kapı (T. S. Ortakapı)	450
489	Demir parmaklık (T. S. mutfaklar)	451
490	Renkli taşla kemer işlenmesi (Fâtih Camii)	451
491	Moloz taşı ile yapılmış bir cebhenin şeması	451
492	Moloz taşı ile yapılmış bir cebhe (T. S. kileri)	452
493	Moloz taşı ile yapılmış cebhe (Hâsahır)	452
494	Moloz taşı ile yapılmış cebhe (Yedikule)	453
495	Moloz taşı ile yapılmış cebhe (Saray mutfakları)	453
496	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Edirne, Yıldırım Camii)	454
497	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Edirne, Bedestanı)	454
498	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe şeması	454
499	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Samanveren Camii)	455
500	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Bursa'da Muradiye'de Beşikçiler Camii)	455
501	Tuğla ve moloz taşı ile yapılmış cebhe (Bursa'da, Başçı İbrahim Camii)	455
502	Tuğla ve muntazam taşlı cebhe (Zincirlikuyu - Atik Ali Paşa Camii)	456
503	Kaba yonma taşla yapılmış cebhe (Hâsahır haricî duvarı)	456
504	Kaba yonma taşlı cebhe (Fâtih Semâniye Medresesi)	457
505	Kesme taş inşaatı (Davud Paşa Camii yan cebhesi)	457
506	Kesme taş inşaatı (Fâtih Camii)	458

Resim		Sahife
507	Tuğla tekniği (Topkapı Sarayı Hazinesi)	458
508	Tuğla kubbe tekniği (Raht Hazinesi)	458
509	Ayasluğ'da İsa Bey Camiinde istalâktit başlık	459
510	İznik'de Yeşil Camide istalâktit başlık ve söve.	460
512	İznik'de Yeşil Cami revakı	460
512	Fâtih Camiinde istalâktit başlık	461
513	Fâtih Camiinde istalâktit başlık	461
514	Fâtih Tabhânesinde istalâktit başlık	461
515	Murad Paşa Camiinde istalâktit başlık	461
516	Bâyezid Camiinde istalâktit başlık	462
517	Fâtih Tâbhanesinde çubuklu main başlık	462
518	Otluk kapısında sekiz köşe mainli başlık	462
519	Volütlü başlık	463
520	Sivri kemerli kapı tâkı	463
521	Kemerli ve istalâktitli kapı tâkı	463
522	Yıldız geçmeli kapı tâkı (Karaca Bey Camii)	463
523	Sivri Kemer ve şemseli kapı tâkı	464
524	Sivri ve Bursa kemerli şemse kapı tâkı (Davud Paşa Camii)	464
525	Etrafı silmeli pencere (Fâtih Camii)	464
526	Bursa'da Beşikçiler camiinde pencere	465
527	Bursa'da Hoca Tabib Camii dairevî kubbe kasnağı	465
528	Fâtih Devrinde bir ahşab kapı	465

Resim		Sahife
529	Bursa'da, Duhter-i Şeref Camii kapısı	466
530	Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camiinin eski kapısı	466
531	Yatağan Camiinin ahşab mahfili	466
532	Yatağan Camiinin ahşab mahfili tafsilâtı	467
533	Yatağan Camii, ahşab mahfili babaları	468
534	Bursa'da, Tuzpazarı Camiinin minaresi	469
535	Atîk Ali Paşa Camiinin minaresi	470
536	Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii minaresi	470
537	Kantarcılar'da, Timurtaş Camii cumba minaresi	470
538	Sivri kemer şeması	470
539	Mümasî kemer şeması	470
540	T. K. S. İmrahur odasında alçı tezyinat	471
541	Karaca Bey Camii, kalemleri	472
542	Dimetoka'da Doğan Bey Camii plân krokisi	477
543	Fâtih Camii, restitüsyon menazırı	478
544	Davud Paşa Camii	479
545	Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Camii	480
546	Fâtih Camii, restitüsyon plânı	484
547	Ayasofya plânı	485
548	Fenarî İsa Camii (Eski Panachrantos kilisesi)	486
549	Bir Bizans başlığı	487
550	Rum Mehmed Paşa Camii	487
551	Eski İmaret Camiinde, Bizans tuğla cebhesi	488

Fihrist

Sahife

Ön söz 3
Medhal 5

BİRİNCİ FASIL

FÂTİH DEVRİ BİNALARI KÜTÜĞÜ

Birinci Cedvel: İstanbul Eserleri: 11 - 46

a — Cami ve Mescidler
Sur dahilindeki camiler 11
Sur haricindeki camiler 25
Eyüb semtindeki camiler 25
Kasımpaşa camileri 27
Galata camileri 27
Boğaziçi camileri 28
Üsküdar ciheti camileri 28
b — Medreseler 29
c — Mektebler 30
d — Kütübhaneler 31
e — Mahkemeler 31
f — Hastahaneler 31
g — Aşhâneler - Fodlahâneler 31
h — Darbhâne 32
i — Saraylar 32
j — Hamamlar 33
k — Hanlar - Kervansaraylar 35
l — Çarşılar - Pazarlar - Höcreler - Mahzenler 37
m — Menziller - Evler 40
n — Değirmenler 40
o — Su tesisatı - Çeşmeler 41
p — Askerî yapılar 42
r — Türbeler 44
s — Açık kabirler 46

İkinci Cedvel: Bursa Eserleri: 57 - 65

a — Camiler 57
b — Medreseler - Mektebler 61
c — İmâretler 62
d — Hanlar 62
e — Hamamlar 63
f — Köprü 64
g — Türbeler - Mezarlar 64-65

Üçüncü Cedvel: Edirne Eserleri: 66 - 70

a — Camiler - Mescidler 66
b — Medreseler 68
c — İmâretler 69
d — Hamamlar 69
e — Köprüler 69
f — Hanlar 70

Sahife

g — Saray 70
h — Kabirler 70

Dördüncü Cedvel: Üç Şehirden Maada Osmanlı Ülkesindeki Eserler: 71 - 86

Adana 71
Afyonkarahisar 71
Akşehir 71
Atina 72
Amasya 72
Amasra 72
Ankara 72
Babaeski 72
Ballı Badra 73
Balıkesir 73
Bar 73
Bergama 73
Büyükçekmece 73
Çanakkale 73
Çorlu 74
Enez 74
Ezdin 74
Eğriboz 74
Filibe 74
Gable 74
Gelibolu 75
Göynük 75
Gürdüs 75
Hayrebolu 75
Hasköy 75
Hersek 75
İlbasan 76
İnegöl 76
İştip 76
İskenderiye 76
İzmir 76
İznik 77
İzvornik 78
Karacabey 78
Kayseri 78
Kolşad 79
Köstendil 79
Küçükçekmece 79
Kütahya 79
Livadya 79
Lofça 79
Manisa 79
Mezestre 79
Midilli 79
Mudanya 80
Mut 80

Sahife

Pazarcık 80
Parunya Kalesi 80
Polgay 80
Podgoriçe 80
Piriştine 80
Pirlepe 80
Saraybosna 81
Semendire 81
Silifke 81
Silivri 81
Serez 81
Sivas 82
Sofya 82
Şarkî Karahisar 82
Şeyhli (Afyon) 82
Trabzon 83
Tire 83
Tırnova 84
Tubahisarı 84
Uluabad 84
Ülgün 84
Umurbey 84
Üsküp 84
Vize 85
Vodine 85
Yenice 85
Yenikale 85
Yenişehir 85
Yenişehir (Tesalya) 85
Zile 86

İKİNCİ FASIL

FÂTİH DEVRİ MİMARÎ ESERLERİNİN HUSUSİYETLERİ

Birinci Bab: Camiler: 91 - 276

Üçşerefeli Cami 91
Ağalar Camii 106
Atîk Ali Paşa Camii - Atîk Ali Paşa Medresesi 108
Demirciler Mescidi 112
Davud Paşa Camii - Medresesi - Türbesi 114
Fâtih Camii Manzûmesi 125-171
» Semâniye Medreseleri 154
» Tetimme Medreseleri 155
» Dar-üt-tâlim ve Kütübhâne buk'ası . . 156
» Dar-üş-şifâ ve Dar-üş-şifâ Mescidi . . . 156
» Tâbhâne ve Tâbhâne Mescidi 156
» İmâret ve Fodlahâne 157
» Kervansaray 163
» Fâtih Türbesi 164
» Gülbahar Türbesi 164
» Fâtih Irgatlar Hamamı 165
İshak Paşa Camii - Hamamı 172
Mahmud Paşa Camii 174
Mahmud Paşa Medresesi 180
Mahmud Paşa Türbesi 182
Merdivenli Mescid 188
Molla Gürani Hamamı 188
Molla Şeref Camii 189
Murad Paşa Camii 190
Murad Paşa Medresesi 190
Murad Paşa Hamamı 191
Sağrıcılar Camii (Yavuzer Sinan) 195
Samanveren Camii 196
Şeyh Vefa Camii 198
Şeyh Vefa Hamamı 199
Şeyh Ebülvefa Türbesi 199

Sahife

Timurtaş Camii 200
Yarhisar Camii 201
Yatağan Camii 202
Yavaşça Şahin Camii 213
Zincirlikuyu Camii 215
Eyüb Camii 216
Eyüb Medresesi 218
Eyüb İmâreti 218
Eyüb Hamamı 218
Eyüb Türbesi 218
Rum Mehmed Paşa Camii 219
Rum Mehmed Paşa Medresesi 222
Rum Mehmed Paşa Hamamı 222
Rum Mehmed Paşa Türbesi 222
Bursa, Ahmed Daî Camii 223
Başçı İbrahim Camii 225
Başçı İbrahim Hamamı 225
Hamza Bey Camii 228
Hamza Bey Medresesi 228
Hamza Bey İmâreti 228
Hamza Bey Zevceleri Türbesi 228
Hamza Bey Türbesi 228
Kara Mustafa Paşa Türbesi 228
Kanberler (Sitti Hâtun) Camii 232
Kanberler (Sitti Hâtun) Mektebi 235
Tuzpazarı Camii 236
Umur Bey Camii 237
Umur Bey Hamamı 242
Umur Bey Türbesi 242
Edirne, Ayşe Kadın Camii 245
Edirne, Kasım Paşa Camii 248
Edirne, Kasım Paşa Kabri 248
Edirne, Lârî Camii 249
Edirne, Sitti Hâtun Camii 250
Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Camii 252
Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Medresesi 257
Afyon'da, Gedik Ahmed Paşa Hamamı 257
İnegöl'de, İshak Paşa Camii 259
İnegöl'de, İshak Paşa Medresesi 262
İnegöl'de, Tacünnisa Hâtun Türbesi 262
İnegöl'de, İshak Paşa Suyu 262
Karaca Bey Camii 263
Karaca Bey Mezarı 270
Karaca Bey Zevcesi Bülbül Hâtun Türbesi 270
Köstendil'de, Fâtih Camii 272
Manisa'da Çeşnigir Camii 274
Trabzon'da, Fâtih - Ortahisar Camii 276
Trabzon'da, Fâtih Medresesi 276
Trabzon'da, Fâtih İmâreti 276
Trabzon'da, Fâtih Dar-ül-kur'a ve Mektebi 276

İkinci Bab: Medreseler: 277 - 285

Ayasofya Medresesi 277
Bursa Ahmed Paşa Medresesi - Türbesi 279
Edirne - Peykler Medresesi 280
Edirne - Peykler Medresesi 283

Üçüncü Bab: Saraylar: 286 - 381

Eski Saray 286
Yeni Saray 289-368
Sarayın hey'et-i umumiye etüdü 289
Surlar ve Kapılar 301
Bâb-ı Hümâyun 303
Orta Kapı 315
İçhazine 316
Raht Hazinesi, İmrahur Odası ve Hâsahır . . . 317

Sahife

Mutfaklar 323
Fâtih Köşkü - Hazine 324
Çinili Köşk 339
Edirne Sarayı 369

Dördüncü Bab: Hamamlar: 382 - 393

Çukur Hamam 382
Mahmud Paşa Hamamı 383
Gedik Paşa Hamamı 386
Tahtakale Hamamı 389
Akbıyık Hamamı 390
Davud Paşa Hamamı 390
Bursa Çakır Hamamı 391
Bursa, Davud Paşa Hamamı 392
Bursa, Kadı Hamamı 393

Beşinci Bab: Hanlar: 396 - 397

Kürkçü Hanı 396
Bursa, Fidan Hanı 396

Altıncı Bab: Çarşılar ve Bedestanlar: 398 - 414

Bedestan (Eski Bedestan) 398
Batpazarı Çarşısı 398
Sandal Bedestanı (Mahmud Paşa Dükkânları) 398
Saraçhane 411
Acemioğlanlar Çarşısı - Acemioğlanlar Kışlası 411
Galata Bedestanı 411

Yedinci Bab: Çeşmeler ve Sular: 414

Molla Hüsrev Çeşmesi 414

Sahife

Sekizinci Bab: Askerî İnşaat: 415 - 425

Rumeli Hisarı 415
Yedikule İçhisarı 423

Dokuzuncu Bab: Türbeler ve Kabirler: 426 - 446

Hızır Bey Çelebi Kabri 426
Manisalı Mehmed Paşa Kabri 427
Mimar Ayas Kabri 427
Nişancı Mehmed Paşa Kabri 428
Sinan-ı Atîk (Mimar) Kabri 429
Hattat Şeyh Hamdullah Efendi Kabri 431
Bursa'da, Hâtuniye Türbesi 431
II. Murad Türbesi 433
Şehzade Mustafay'ı Atîk, Cem Sultan Türbesi 437
Bursa'da Ebe Hâtun Kümbedi 442
Bursa'da, Molla Yegân Kabri 442
Edirne'de, Karaman Bey Kabri 443
Edirne'de, Orhan ve Hüseyin Çelebiler Kabri 444
Göynük'de, Ak Şemsüddin Türbesi 445

ÜÇÜNCÜ FASIL

FÂTİH DEVRİNDE MİMARÎNİN UMUMÎ ESASLARI

Birinci Bab: İnşa Malzemesi ve Tekniği 449
İkinci Bab: İnşaî Unsurlar 459
Üçüncü Bab: Satıh Tezyinatı 471
Dördüncü Bab: Plân, Hacim, Nisbet ve Mimarî Üslûb . 474
Beşinci Bab: Civar Mimarîlerle Münasebet ve Netice . . 481

Résumé Analytique: 489

Bibliyografya 501
Resim Fihristi 503

Düzeltmeler (1)

Sahife	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
21	1	20	üstağ	üstaz
21	2	6	Büyezid	Bâyezid
26	2	30	bulunmakla	bulunmamakla
29	2	31	Kurabbâli	Kurabalı
35	1	30	Ma'deni	Ma'den-î
36	1	15	Vak-is	Vakf-is
43	1	40	(B, 1-416)	(1-416)
43	2	28	(2)	(3)
44	1	28	zırâ ve	zırâ tuli ve
44	1	son satır	(4)	(2)
44	2	11	bir	—
45	1	32	Kasım	Kemal
47	2	17	بن اینبکی	بن حاجی اینبکی
47	2	sondan 5	s	c
63	1	29	oğlu	torunu
65	2	sondan 3	ز	ذ
65	2	sondan 2	ذ	ز
72	2	sondan 9	خروس	حروسی
73	1	2	Patras	Patras (1)
74	2	5	Şerefüddin Paşa	—
74	2	sondan 7	kasabada	kasaba
76	1	11	Hersek oğlu	Hersekoğlu
78	2	29	Monument	Monuments
83	1	31	Bence	Benee
83	2	4	imaret-il	imaret-is
91	1	24	harimi-	haremi-
91	2	22	kubbe de	kubbede
91	2	26	mahfel	mahfil
91	2	27	mahfel	mahfil
91	2	29	mahfel	mahfil
97	1	13	çapraz tonozludur. Yalnız kapının iki tarafındakiler	(satır fazladır)
101	1	19	النارى	الغازى
101	1	25	Hüve	Ve hüve
101	1	34	خارن	خازن
102	Resim 13 ün yazısı	2	Ççşerefeli	Üçşerefeli
102	2	sondan 2	yapılacak	yapılan
103	Resim 14 ün yazısı	3	kitâbesi tâk, kapı ve	tâkkapı ve kitâbesi
106	2	10	Lâilâhe il-a	Lâilâhe ill-a
120	Resim 37 nin yazısı	—	Restitüsyon	—
121	Resim 38 in yazısı	2	(Guerlitt)	(Gurlitt)
127	1	8	bilkülliye	külliyen
129	1	1	Mechior	Melchior
130	2	3	cami	avlu
146	2	16	al'aî	al'
163	Resim 95 in yazısı	—	yan	garb
168	1	21	tetimme	samâniye
187	Resim 127 nin yazısı	2	Paşa türbesi kapı	Paşa türbesi kapı tafsilâtı
195	1	10	kıble	mihrab
199	2	9	Hâkî	Hâhî
203	2	13	(R. 175)	(R. 157)
219	1	33	mümas	mümasî
219	2	27	neşeden	meşeden
220	1	2	kavsî	kavisli
248	2	29	rahmete	rahmeten
250	2	30	es-sultân-ü'nb	es-sultân'üb
250	2	32	rat	ret
252	1	7	mihraba	mihrab
270	1	36	(واليل اجرالحطير)	والنيل اجرالحطير suretinde
270	2	16	bittövbe	b'it-tövbe
274	2	5	hayreti	hayrati
276	1	14	parmaklıklar	parmaklıklarla
278	Resim 255 in yazısı	—	Medrese plânı	Medresesi
284	2	5	(Resim 268, 269)	(Resim 267, 268)
285	Resim 267 nin yazısı	—	dershanesi	—
286	1	34	Kâbına	Bâbına
288	Resim 270 in yazısı	1	Bibliotèque	Bibliothèque
288	Resim 271 in yazısı	—	Bâzezid	Bâyezid
294	2	15	Fâtih	Fâtih'in
303	1	sondan 2	cihetinde	cihetinden
305	Resim 289 un yazısı	—	Bâb-ı Hüsâyun	Bâb-ı Hümâyun
310	1	sondan 2	(ثلث) nin (ثلاث)	(ثلاث) nin (ثلث)
324	2	sondan 2	mesahanın	sahanın
326	2	14	diğer	deniz
339	1	2	sütun yapmayı	sütun başlığı yapmayı
339	1	sondan 4	kornişi	kornişin
339	2	22	346	343
362	Resim 370 in yazısı	—	mukabil cihet	duvar alnı
362	1	sondan 4	zi	zi
362	2	2	ve hükm-i	ve bi hükm-i
362	2	4	seb'ine	seb'ine
362	2	7	حرامت	حرمت
362	2	sondan 2	hava-i	havay-i
364	1	2	Ve'z	V'ez
373	1	7	alay	Alay
373	2	7	alay	Alay
379	2	5	hüznüâver	hüzn-âver
388	2	sondan 3	gösteriliyorsa	gösteriyorsa
393	Resim 417 nin yazısı	—	plânı	maktaı
397	Resim 422 a nın yazısı	2	Fodan	Fidan
398	1	9	Konstantaniyye	Kostataniyye
415	2	sondan 2	kalenin	kulenin
417	2	5	فصارالبدأ يوم السبت	فصارالبدأ يوم السبت خمساً
434	1	10	الحمدالله	الحمدلله
434	2	1	elhamdü	el-hamdü
439	2	11	(او هو على كل شئ)	(وهو على كل شئ)
445	2	13	العضات	العظات
445	2	15	hâkimanesi	hakimanesi
445	2	29	hâkimi	hakîmi
451	1	15/16	iç hazinede	mutfaklarda
459	1	6	Rar-üş-şifası	Dar-üş-şifası
459	2	10	memba	menba
476	2	sondan 9	makda	nakda

(1) Bu cedvel tab'ı esnasında gözden kaçan tertib hatalarının mühimlerini göstermektedir.

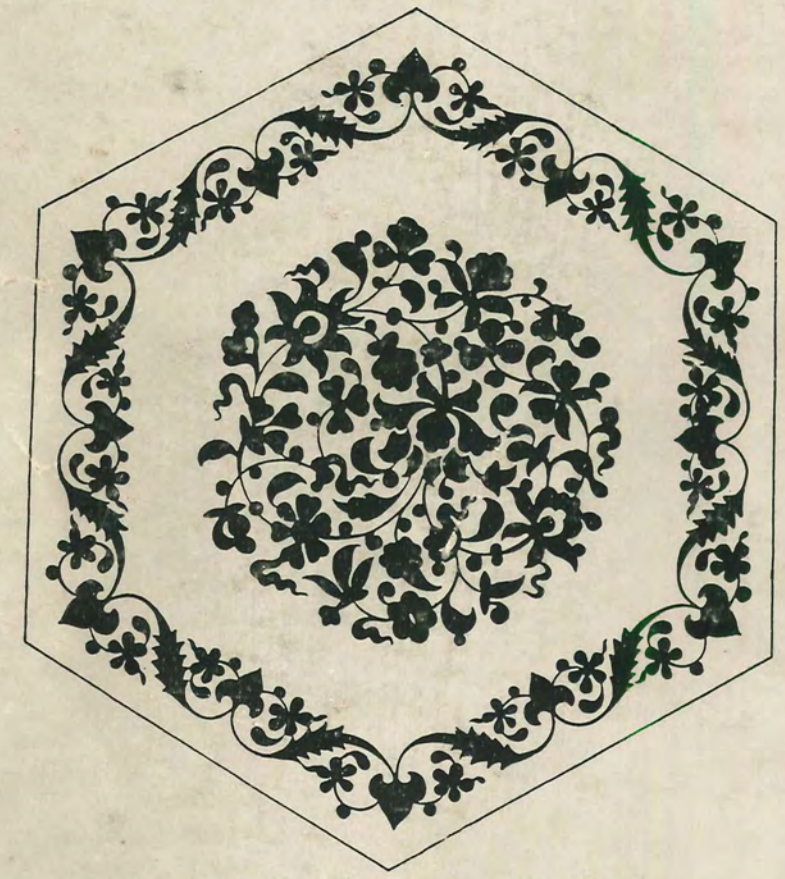

Gazi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Kütüphanesi

Fiatı: 35 Liradır.